

Kazimierz Pacuski

Moźnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku



**Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej
w XIV i XV wieku
Studium z dziejów osadnictwa i elity władzy
na Mazowszu średniowiecznym**

Pamięci Profesorów
Aleksandra Gieysztor
i Adama Wolffa

Kazimierz Pacuski

**Możnowładztwo i rycerstwo
ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku
Studium z dziejów osadnictwa
i elity władzy
na Mazowszu średniowiecznym**

Wydawnictwo Neriton
Instytut Historii PAN
Warszawa 2009

<http://rcin.org.pl>

Redakcja, korekta
Jolanta Rudzińska

Indeks
Kazimierz Pacuski

Opracowanie graficzne i projekt okładki
Mariola Szcześniak

© Copyright by Kazimierz Pacuski
© Copyright by Instytut Historii PAN
© Copyright by Wydawnictwo Neriton

ISBN 978-83-7543-105-6

Tytuł dotowany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego

Wydawnictwo Neriton
Wydanie I, Warszawa 2009
Rynek Starego Miasta 29/31, 00-272 Warszawa
tel. (22) 831-02-61 w. 26
www.neriton.apnet.pl
neriton@ihpan.edu.pl
Nakład 500 egzemplarzy
Objętość 37 arkuszy wydawniczych

Druk i oprawa Fabryka Druku

<http://rcin.org.pl>

Wstęp

Cele, zakres i metody pracy

Ziemia gostynińska jako kontynuacja istniejącej wcześniej kasztelanii gostynińskiej do 1462 r. była jedną z ziem książęcego Mazowsza. Wchodziła w skład księstw płockiego i rawskiego pod rządami Piastów płockich. Była ważną częścią składową zachodniego Mazowsza, graniczącą z Kujawami i ziemią łęczycką. Po inkorporacji do Korony w 1462 r. wchodziła w skład mazowieckiego województwa rawskiego, obok ziemi rawskiej i (od 1476 r.) sochaczewskiej. Po inkorporacji do Korony w 1526 r. Mazowsza wschodniego (czersko-warszawskiego) szlachta ziemi gostynińskiej stanowiła kilka procent ogółu szlachty mazowieckiej, zamieszkującej łącznie 15 ziem trzech województw Mazowsza. Można szacować, że w ziemi gostynińskiej mieszkał oraz stąd wywodził się 1% ówczesnej szlachty ziem polskich.

W XVI w. wyróżniały się tu dobra większej własności szlacheckiej, natomiast wyraźnie mniej niż w innych ziemiach Mazowsza było szlachty zagrodowej, nieposiadającej osiadłych kmieci¹. W moich badaniach społeczeństwa książęcego Mazowsza w średniowieczu zwróciłem uwagę na trwałe i czytelne rozwarstwienie stanu rycerskiego (szlacheckiego), wyraźne tak w sytuacji prawnej, jak też w strukturze majątkowej. Istniało tu nieliczne, odrębne możnowładztwo mazowieckie, wyróżniające się czytelnie spośród znacznie liczniejszego ogółu zamożnego rycerstwa otrzymującego przywileje książęce, istniało też liczne drobne rycerstwo, zobowiązane od dawna do wielu posług na rzecz władzy książęcej. Przed inkorporacją 1462 r. te podziały widać też w ziemi gostynińskiej. Barones (możni) tworzą tu wąską grupę dygnitarzy, faktycznie sprawujących władzę w imieniu księcia, natomiast inni, nazywani nobiles, terrigenae, stanowią ogół rycerstwa tej ziemi.

¹ Zob. ŻD XVI, Wstęp, s. 26, 27; tamże, s. 193–205, 207–210.

Obie grupy są wymienione w przywileju inkorporacyjnym króla Kazimierza Jagiellończyka, wystawionym w 1462 r. dla ziemi gostynińskiej traktowanej jako osobne księstwo. Kogo imiennie można zaliczyć do pierwszej grupy, jaki był skład osobowy obu grup? Kto w ziemi gostynińskiej należał do drobnego rycerstwa?

Zachowana dokumentacja źródłowa oświetla nieźle późnośredniowieczne możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej oraz pozwala na szczegółowe ustalenia poszerzające dotychczasowy stan wiedzy. Pozwala też na próbę odpowiedzi na pytania, jakie dotychczas trudno rozwiązać badaczom średniowiecznego Mazowsza.

Skąd wywodziło się miejscowe możnowładztwo, jakie były wykorzystywane wówczas drogi awansu społecznego? Jaka była granica majątkowa między możnowładztwem i zamożnym rycerstwem, a także, jaka była granica rozwarstwienia między drobnym a zamożnym rycerstwem na Mazowszu XV w.? Jak wyglądała podstawa majątkowa oraz jakie były wpływy polityczne członków elity władzy w ziemi gostynińskiej? Jakie były ich powiązania heraldyczne i rodzinne? Jakie były ich dokonania w tej ziemi w porównaniu do działań władzy książęcej i do przedstawicieli instytucji kościelnych? Jaka była faktyczna rola możnych, w tym czołowych urzędników i doradców, oraz osoby księcia i jego rodziny (żony i synów) w zarządzaniu księstwem, także w dobie regencji po zgonie władcy? Jaki był faktyczny udział możnych we władzy na Mazowszu książęcym XIV i XV w.? Na te pytania wypadnie poszukiwać odpowiedzi.

W pracy niniejszej mam na celu odtworzenie wszystkich uchwytnych źródełowo gniazd rodów heraldycznych, które powstały w średniowieczu w ziemi gostynińskiej i dały początek rodzinom szlacheckim przybierającym od nich nazwiska w XV i pierwszej ćwierci XVI w. Dla realizacji tego przeprowadziłem szczegółową kwerendę w źródłach heraldycznych opublikowanych dotychczas dla średniowiecza i doby nowożytnej², w tym także w herbarzach. Przyniosły one sporo nowego materiału, potwierdzającego albo korygującego wcześniejsze ustalenia.

W pracy podjąłem próbę odtworzenia listy majątków możnowładczych i średniozamożnego rycerstwa oraz zrekonstruowania wcześniejszych włości książęcych i możnowładczych, z których te majątki się wywodziły. Próbowałem także określić przybliżoną wielkość owych dóbr w oparciu o dostępne dane późniejsze, tak z XVI w., jak i nowszych czasów, w tym informacje z XIX w. pokazujące ówczesną wielkość wsi, folwarków i całych majątków ziemskich, stanowiących w niewielkiej mierze kontynuację wcześniejszego stanu rzeczy³. Ustaliłem, że dane te są

² Zob. Semkowicz, *Wywody*.

³ Dane te zostały odnotowane w wielotomowym *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* z lat 1880–1904, monumentalnej pracy realizowanej wysiłkiem zbiorowym o zasięgu terytorialnym Polski przedrozbiorowej. Pochodzą z precyzyjnie opracowanych akt Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Były one podawane w morgach, co pokazuje trwałość średniowiecznych miar ziemi, użytecznych na Mazowszu aż do pierwszej połowy XX w.

do wykorzystania na drodze regresji, po przeprowadzeniu lokalnych studiów osadniczych i rozpatrzeniu, do jakich dóbr należały osady nowo zakładane w XVIII i XIX w. Zostały przy tym wykorzystane zasoby Pracowni Atlasu Instytutu Historii PAN, tak kartograficzne, tj. najstarsze i nowsze mapy szczegółowe dla tego obszaru z okresu drugiej połowy XVIII, XIX i XX w., jak też późniejsze źródła pisane, w tym wypisy Karola Buczka sprzed II wojny światowej z niezachowanych mazowieckich akt podymnego z lat 1789–1790⁴ oraz materiały księdza Franciszka Czaykowskiego, zestawiające dane o dobrach w układzie parafialnym i nazwiska posiadaczy wraz z pełnionym urzędem z lat 1783–1784⁵.

Rezultatem tych studiów jest oszacowanie przybliżonej wielkości majątku liczonego we włókach trzydziestomorgowych, dominujących na Mazowszu XV–XVI w., dla całego obszaru włości, łącznie z lasami, łąkami, wodami stojącymi i płynącymi. Dane wynikające z owego oszacowania można kontrolować poprzez znajomość arealu uprawnego odnotowanego w rejestrach poborowych XVI w. dla poszczególnych osad, uwzględniając, że jest tam areal kmieci i szlachty zagrodowej uprawiającej ziemię własnymi rękami, a nie ma arealu folwarków szlacheckich uprawianego przez poddanych. Szczególnie ważne porównawczo były dane źródłowe o wielkości nadań i rozmiarach osad, pojawiające się w przywilejach średniowiecznych z całego obszaru Mazowsza, a także zawarte w nowożytnych lustracjach i inwentarzach dóbr monarszych i kościelnych. W badaniach ważne okazały się też kwoty sprzedaży/kupna działów własnościowych i całych majątków, szacunki wartości dóbr, konkretne wartości zastawów, zapisów oprawy posagowo-wiennej. Dane te można było porównywać z późniejszymi danymi, które zestawiono i poddano analizie w powiązaniu z zachowanym materiałem kartograficznym.

Regresja od stanu znacznie późniejszego jest możliwa z uwagi na swoistą trwałość podziałów granicznych przeprowadzanych w średniowieczu i odnawianych później. Granice te były wyznaczane przez urzędników na zlecenie władzy książęcej oraz w wyniku zabiegów możnych posiadaczy dóbr, którzy chcieli zabezpieczyć swe prawa majątkowe na otrzymanym obszarze nadania, zazwyczaj wydzielonego z większych książęcych włości leśnych. Podział raz ustalony trwał zazwyczaj długo, był potwierdzany w kolejnych sporach o szczegółowy przebieg znaków granicznych, które wymagały co pewien czas odnowienia. Kolejne podziały własnościowe następowały na ogół w granicach większej własności ulegającej rozdrobnieniu przez podziały spadkowe, a nowi nabywcy dóbr przejmowali uprawnienia dotychczasowych posiadaczy. Jednak na odcinkach spornych przyległych

⁴ Wypisy K. Buczka, rkps w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁵ Odpis rękopiśmienny z rękopisu w zbiorach kościelnych w Łowiczu w Pracowni Atlasu IH PAN. Opublikowany przez S. Górzyńskiego, *Regestr diecezjów Franciszka Czaykowskiego czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784*, przyp. i wstęp K. Chłapowski, S. Górzyński, Warszawa 2006.

lasów (co wiemy dla własności królewskiej, w którą wciniała się w różnych miejscach sąsiednia własność szlachecka) oraz drogą zakupu działów przygranicznych dochodziło niekiedy do lokalnych przesunięć, niezmiennających jednak dużo w dostępnym nam obrazie kartograficznym. Granice wsi i kompleksów majątkowych były elementem stosunkowo trwałym, widocznym w kartografii na wielu odcinkach, zachowanym w pewnej mierze aż do naszych czasów.

Te obserwacje poczyniłem w toku wieloletnich prac kartograficznych, zajmując się m.in. rekonstrukcją szesnastowiecznych granic parafii w ramach prac zespołowych nad mapą szczegółową ziem Korony w drugiej połowie XVI w. – Mazowsza, województw sandomierskiego i łęczyckiego⁶. Granice parafii były w istocie sumą zewnętrznych granic osad i majątków do niej zaliczanych, przechowały się po części w podziałach gminnych XIX i XX w. oznaczonych na mapach administracyjnych⁷. Dawne granice wsi i dóbr na odcinkach słabiej oświetlonych źródłowo można niekiedy odtworzyć w sposób przybliżony także na podstawie zasięgu zabudowy danej osady znanej z kilku przekazów kartograficznych, jak również po charakterystycznym zasięgu połączy lasu, wycinanego w XIX w. od jednej strony, prawdopodobnie do granicy własnościowej.

Dla wielu wsi i majątków zachowały się cenne plany z naniesionymi granicami własnościowymi, z bogactwem szczegółów. Dla Mazowsza plany te po części pochodzą już z pierwszej połowy XIX w. W badaniach dla tej pracy zostały wykorzystane w małym stopniu, ale obecnie rysują się szersze możliwości dalszych studiów⁸.

Uzyskane wyniki mają walor orientacyjny, przybliżony do stanu faktycznego na podstawie danych o różnej wartości. Nie mogą być traktowane jako dane ścisłe, dlatego otrzymywane w obliczeniu rezultaty były zaokrąglane albo uśredniane. Przynależność niektórych fragmentów leśnych do jednego lub drugiego kompleksu dóbr może nasuwać wątpliwości, dlatego trzeba liczyć się z rozmaitym stopniem dokładności szacunków majątkowych. Okazała się jednak możliwa do wykonania rekonstrukcja kartograficzna dóbr możnowładczych dla całej ziemi, opracowana dla drugiej połowy XV w. (Aneks III).

Dane o wielkości osad i majątków konfrontowałem także porównawczo dla innego obszaru Mazowsza, opracowując szczegółowy słownik historyczno-geograficzny ziemi warszawskiej do 1526 r., przygotowywany do druku. Stwierdziłem

⁶ AHP, Mazowsze, Warszawa 1973; AHP, Województwo Sandomierskie, Warszawa 1993; AHP Województwa Sieradzkie i Łęczyckie, Warszawa 1999.

⁷ Zob. zwłaszcza mapy powiatów w skali 1:100 000, opublikowane krótko po drugiej wojnie światowej, oparte na mapach Wojskowego Instytutu Geograficznego sprzed 1939 r. Są one przechowywane w wielu zbiorach kartograficznych, w tym w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁸ Prof. Halina Szulc przekazała niedawno Pracowni Atlasu IH PAN zgromadzony w toku wielu lat badań materiał kartograficzny z tego zakresu z wielu ośrodków archiwalnych, bogaty zwłaszcza dla ziem Mazowsza.

tu, podobnie jak dla ziemi gostynińskiej, że znaczna część danych XIX w., opisowych i kartograficznych o wielkości wsi i dóbr ma wyraźne potwierdzenie we wcześniejszych danych źródłowych XV–XVI w., a zatem zasługują one na uwagę jako materiał orientacyjny dla szczegółowych studiów osadniczych.

Celem pracy jest także przedstawienie składu osobowego rodzin możnowładczych i rycerskich ziemi gostynińskiej, ukazanie ważniejszych postaci i zrekonstruowanie przebiegu ich kariery życiowej. W tym przedmiocie cenne są ustalenia niedawnych badań innych badaczy. Anna Supruniuk opracowała biogramy wszystkich osób zaliczonych przez siebie do otoczenia Siemowita IV, co niekiedy można jeszcze uzupełnić⁹. Andrzej Radziwiński napisał biogramy prałatów i kanoników kapituły płockiej XIV oraz pierwszej połowy XV w., a także wikariuszy katedry płockiej¹⁰. Wykorzystano biogramy wybitniejszych postaci z tego terenu, opublikowane w *Polskim słowniku biograficznym*, opracowane przez różnych badaczy, w tym i mojego pióra. W pracy opieram się też na moich własnych ustaleniach, dokonywanych od szeregu lat, w ramach opracowywanego przeze mnie spisu urzędników ziemskich i dworskich średniowiecznego Mazowsza aż do 1503 r., tj. do śmierci Konrada III Rudego; spis ten przygotowywany jest do druku¹¹.

Dla wielu rodzin udało się jeszcze zebrać nieco późniejsze dane z XVI w., które charakteryzują m.in. stan zamożności. Stało się zatem możliwe przeprowadzenie pełniejszej identyfikacji osób i przybliżonej rekonstrukcji poszczególnych rodzin oraz grup krewniczych tworzących współwłaścicieli większych dóbr, zgromadzenie rozproszonych danych o właścicielach dóbr stanowiących własność rycerską, określenie ich statusu społecznego i majątkowego. Wszystko to przyczynia się do postępu wiedzy w sytuacji niełatwej do rozpoznania, bowiem nie zachowały się księgi ziemskie i grodzkie gostynińskie średniowiecza oraz początków doby nowożytnej, które przepadły już dawno, a oświetlały tę rzeczywistość podobnie do ocalałych ksiąg innych ziem Mazowsza oraz ościennych terytoriów Kujaw i Łęczyckiego.

Baza źródłowa

Niniejsza praca powstała na podstawie długoletniej, ukończonej w ostatnich latach kwerendy zachowanych źródeł pisanych Mazowsza, tak publikowanych, jak i archiwalnych¹². Najważniejsze były zbiory Archiwum Głównego Akt Dawnych.

⁹ Supruniuk, *Otoczenie*.

¹⁰ Radziwiński, *Prałaci*.

¹¹ Cyt. Pacuski, *Spis*.

¹² Zob. zwłaszcza K. Pacuski, *Przegląd źródeł*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 10–29; tenże, *Przegląd źródeł*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 19–42 (wersja poszerzona).

Kwerendą została objęta mazowiecka metryka książęca obejmująca z przerwami okres od 1414 do 1526 r., w tym listy świadków działań prawnych władzy książęcej, które udało się na ogół precyzyjnie datować i zestawzić chronologicznie. Dla tematu pracy szczególnie ważne były zapisy źródłowe dotyczące ziemi gostyńńskiej w metryce płockiej z lat 1434–1462, zachowanej fragmentarycznie. Jej pierwotny układ zrekonstruował po szczegółowych badaniach Adam Wolff, poświęcając metryce książęcej Mazowsza wartościowe studium¹³.

Przejrano także najstarsze księgi ziemskie Mazowsza z XV i początku XVI w. Zachowały się księgi wyszogrodzkie, płockie (częściowo, głównie płońskie i raciańskie), warszawskie (w tym błońskie i tarczyńskie), zakroczymskie (w tym nowomiejskie), fragmenty innych ksiąg ziemskich, ale jest to tylko niewielka część zasobu istniejącego do II wojny światowej. Ten obszerny zbiór został przed 1939 r. przebadany przez Adama Wolffa, czego owocem były wypisy źródłowe opublikowane w skrótovej postaci w 1937 r. jako *Mazowieckie zapiski herbowe*¹⁴. Starsza część tego zbioru do lat siedemdziesiątych XV w. została przebadana już wcześniej przez Kazimierza Tymienieckiego, co rejestrują zachowane w Poznaniu jego wypisy źródłowe oraz użyteczne przypisy do jego prac dotyczących Mazowsza. Z niezachowanych ksiąg ziemi czerskiej sporo danych wydobył i umieścił w swoim obszernym *Herbarzu* Adam Boniecki, z ksiąg wschodniego Mazowsza czerpał też Ignacy Kapica Milewski. Szczególnie przydatne dla tego tematu okazały się księgi ziemskie wyszogrodzkie, bowiem notowano tu z rzadka sprawy dotyczące także sąsiedniej ziemi gostyńńskiej. Jedyne mała część najstarszych ksiąg mazowieckich XV w. została opublikowana, przy tym w większości bez opracowanego indeksu miejscowości i osób, co utrudnia badania. Przejrano też najstarsze księgi grodzkie Mazowsza, na ogół już z XVI w.

Poszukiwaniami objęto również księgi ziemskie i grodzkie ziem ościennych. Przejrane zostały liczne, dobrze zachowane księgi łączyckie do ok. 1530 r., w których pojawiają się wielokrotnie informacje o osobach z przyległej ziemi gostyńńskiej. Wykorzystano odrębne księgi powiatów orłowskiego i brzezińskiego z tego czasu. Cenne okazały się też księgi ziemskie i obszerna grodzka dla powiatu kowalskiego Kujaw brzeskich z XV i pierwszej połowy XVI w., w których są liczne dane o posiadaczach sąsiednich osad Mazowsza. W małym stopniu poszukiwaniami udało się objąć inne księgi kujawskie; informacje dotyczące Mazowsza są tu rzadziej spotykane.

Kwerenda objęła także księgi kościelne XV i początku XVI w. zachowane w Płocku i w Poznaniu: akta biskupie, konsystorskie, kapitulne oraz dokumentację klasztorną, w tym norbertanek płockich. Dla dóbr oraz stosunków kościelnych

¹³ A. Wolff, *Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny i sposób rejestracji*, Warszawa 1929.

¹⁴ *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku*, wyd. A. Wolff, Kraków 1937.

w ziemi gostyńńskiej wnoszą one wiele nowego. Sporo danych ze źródeł archiwalnych w Poznaniu wydobył już ksiądz Józef Nowacki¹⁵. Cenne są wypisy i notaty z XIX w. księdza Władysława Knapieńskiego z dawnego zasobu archiwum kościelnego warszawskiego, zniszczonego w II wojnie światowej, przechowane w Krakowie i udostępnione badaczom w postaci powielonej¹⁶. Wysokiej wartości są wreszcie rękopiśmienne opracowania źródłowe księdza Władysława Mąkowskiego¹⁷ i odpisy źródłowe oraz liczne dane księdza Tadeusza Żebrowskiego ze zbiorów Archiwum Diecezjalnego w Płocku¹⁸.

Badaniami objęto zachowane dokumenty pergaminowe (i ich kopie) wystawiane przez książąt i urzędników, jak dokumenty sądów ziemskich, a także przez władze kościelne, jak dokumenty erekcji parafii lub nadania uposażenia. Wiele dokumentów udało się odnaleźć w materiałach późniejszych: księgach metryki koronnej XVI w., księgach grodzkich i ziemskich, czy też w aktach kościelnych. Wyzyskano przy tym mikrofilmy rękopisów ze zbiorów polskich zgromadzone w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w tym ze zbiorów krakowskich, płockich i wrocławskich.

W dzisiejszym stanie badań niemal wszystkie dokumenty mazowieckie do 1381 r. włącznie zostały wydane, aczkolwiek niezupełnie poprawnie¹⁹. Dla późniejszego czasu część ważniejszych dokumentów dotyczących m.in. ziemi gostyńńskiej została opublikowana przez Jana Tadeusza Lubomirskiego w kodeksie mazowieckim do 1506 r.²⁰, przez Jakuba Sawickiego w pomnikach prawa mazowieckiego²¹, a także przez wydawców *Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski* oraz kodeksów innych ziem. Sporo dokumentów książąt mazowieckich dla ziemi beł-

¹⁵ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964 (z cennym indeksem).

¹⁶ W. Knapieński, *Notaty do historii kościołów w diecezji warszawskiej*, Warszawa 1948, mps powielony w bibliotece Archiwum m.st. Warszawy; inne egzemplarze w b. Ośrodku Dokumentacji Zabytków w Warszawie oraz w Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim.

¹⁷ Trzeba wskazać zwłaszcza na Kodeks dyplomatyczny Norbertanek płockich i repertorium dokumentów pergaminowych XV w. w ADP.

¹⁸ Składam tu wyrazy wdzięczności księdzu Tadeuszowi Żebrowskiemu za wieloletnią pomoc w badaniach archiwalnych w Płocku, w tym udostępnienie danych księdza Mąkowskiego oraz odpisy dokumentów.

¹⁹ *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis* (do 1247 r.), wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919 (wymaga korekt); *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. II (1248–1355), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989; cz. III (1356–1381), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś przy współpracy J. Piętki, Warszawa 2000 (z brakami i potknięciami). Zob. też A. Supruniuk, *Uzupełnienia i uwagi do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część trzecia*, „Studia Źródłoznawcze” 40, Warszawa 2002, s. 107–165; K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część trzecia*, tamże, s. 167–200; J. Grabowski, *Jeszcze uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III*, tamże, 41, 2003, s. 71–76.

²⁰ *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863.

²¹ *Iura Masoviae terrestria*, t. I–III, wyd. J. Sawicki, Warszawa 1972–1974.

skiej do połowy XV w. przynosi *Zbiór dokumentów małopolskich* opracowany przez zasłużonych wydawców Stanisława Kurasia i Irenę Sułkowską-Kuraś. Na uwagę zasługuje wzorowe wydawnictwo dokumentów i listów miasta Płocka (oba tomy) w opracowaniu Stelli Marii Szacherskiej²². Pewna część dokumentów jest dostępna w rejestrach, zwłaszcza z wpisów do metryki koronnej (rozpoznanych do końca trzeciej ćwierci XVI w.)²³. Dla ziemi gostynińskiej sporo dokumentów przechowało się w księdze kancelaryjnej Siemowita V rawskiego, zachowanej w Bibliotece w Kórniku²⁴, a także w archiwach kościelnych Płocka, Poznania i innych ośrodków. Są one znane też z wpisów do kopiariuszów instytucji oraz materiałów badaczy, jak wielki zbiór odpisów zgromadzony w Tekach Naruszewicza z drugiej połowy XVIII w. w Bibliotece Czartoryskich w Krakowie, dostępny w mikrofilmach w Bibliotece Narodowej.

Nie można wreszcie pominąć cennych, najczęściej nieznanych dotychczas źródeł z archiwów spoza Polski. Na szczególną uwagę zasługuje archiwum watykańskie, a w nim bulle i supliki dotyczące Mazowsza, zawierające dane o licznych duchownych i ich powiązaniach rodzinnych, o urzędach kościelnych, beneficjach, prawie patronatu itp. Zostały one już opublikowane w kolejnych tomach *Bullarium Poloniae* (do 1471 r.) oraz po części w skrótovej formie w równoległych tomach *Repertorium Germanicum* dla XV w. oświetlających m.in. diecezję poznańską. Ważna jest obfita dokumentacja zgromadzona przez władze krzyżackie, dająca wgląd w skomplikowane stosunki władztwa zakonnego z Mazowszem aż do 1525 r. Należy odnotować wykazy studentów i absolwentów uniwersytetu krakowskiego XV i pierwszej połowy XVI w., w tym realizowane niedawno z moją pomocą, jakże ważne dla dalszych badań przebadanie identyfikacji studentów krakowskich do 1508 r. z ustaleniem miejscowości pochodzenia²⁵. Praca ta przyniosła znaczący postęp w rozpoznaniu szerokiego kręgu późnośredniowiecznej elity umysłowej ziem polskich, w tym Mazowsza. Jest ona kontynuowana dla pierwszej połowy XVI w.

Do części wyzyskiwanych informacji źródłowych dotarłem poprzez wypisy i rejestry zgromadzone w kartotece Słownika historyczno-geograficznego Mazow-

²² *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, wyd. S.M. Szacherska, t. I: 1065–1495, Warszawa 1975; t. II: 1495–1586, Warszawa 1987. Dla t. I opracowałem przypisy identyfikujące miejscowości, a także uczestniczyłem w sporządzeniu indeksu. S.M. Szacherska udzielała mi życzliwie konsultacji w odczytywaniu trudno czytelnych fragmentów metryki płockiej.

²³ MRPS, t. I–VI.

²⁴ BKórnicka, rkps 194; mkf w BN.

²⁵ MUK, t. I, II. Z tego powodu przeprowadziłem szczegółowe badania w obszernej kartotece SHGM oraz w wydawnictwach źródłowych dla Mazowsza, odnajdując sporo nowych identyfikacji pewnych albo prawdopodobnych, korygując też dotychczasowe ustalenia. Dla wielu studentów mazowieckich można ustalić dalszy przebieg drogi życiowej w stanie duchownym albo w zawodach o charakterze świeckim.

sza w średniowieczu (do 1526 r.) dla ziemi gostynińskiej, opracowanej wstępnie przez wybitnego znawcę źródeł mazowieckich, Adama Wolffa, uzupełnianej i kontynuowanej przeze mnie, m.in. w zakresie żmudnej i niełatwej identyfikacji osób i miejscowości. Kartoteka zestawia dane dla poszczególnych miejscowości, w układzie alfabetycznym, a w obrębie hasła ułożone chronologicznie. Zawiera skrótowe wypisy i rejestry dokonane przez grupę badaczy pod kierownictwem A. Wolffa z podstawowych źródeł, jak metryka książęca, zbiory dokumentów książęcych i kościelnych, po części dane z opublikowanych ksiąg ziemskich oraz liczne wypisy z akt kościelnych²⁶. Materiał ten można konfrontować z innymi danymi, dzięki czemu dochodzi się do nowych ustaleń, w tym w sprawie pierwszego chronologicznie poświadczenia źródłowego miejscowości, istotnego w badaniach osadniczych.

Oprócz ocalałej dokumentacji fragmentarycznej z XIV i XV w. zostały wykorzystane też materiały późniejsze dotyczące omawianego terenu. W zbiorach AGAD zachowały się rejestry poborowe XVI w., w tym najstarszy rejestr osad ziemi gostynińskiej z 1530 r. zawierający dane o liczbie włók kmiecych i szlachty zagrodowej w poszczególnych miejscowościach, jednak bez danych o właścicielach. Szlachtę ziemi gostynińskiej – posiadaczy działów zeznających ich wielkość w zakresie podstawy opodatkowania i potwierdzających zeznanie własną pieczęcią, z przedstawieniem herbu, zestawiają trzy zachowane rejestry rekognicji z lat 1563–1565, przeoczone przez dawnych badaczy i wydawców tych źródeł. Część odcisków pieczęci okazała się nieczytelna, jednak pieczęcie rozpoznane, zwłaszcza znane z kilku odcisków, są dość liczne i cenne. Pieczęcie zidentyfikowane heraldycznie rzuciły sporo nowego światła, potwierdzając albo korygując dane uzyskane z wcześniej zestawionego materiału. Przydatne okazały się także dane osobowe: nazwiska i imiona, pełnione urzędy²⁷.

Ponadto w zbiorach Pracowni Atlasu Instytutu Historii PAN na uwagę zasługuje kartoteka atlasowa XVI w. dla ziemi gostynińskiej, opracowana przez dr Annę Dunin-Wąsowicz. Zestawia ona syntetycznie, dla poszczególnych osad, dane o liczbie włók wyłowione z niektórych rejestrów poborowych XVI w., uzupełniając materiał opublikowany. Pozwala na ustalenia dotyczące własności, na ocenę wielkości dóbr i stanu zagospodarowania²⁸. Przydatna okazała się kartoteka nominacji urzędniczych dla Mazowsza w okresie od schyłku XVI w. po koniec XVIII w., w której dla ziemi gostynińskiej zgromadzono mocno niepełny, ale wartościowy porównawczo materiał źródłowy. Wykorzystano też dane późniejsze,

²⁶ Kartoteka SHGM, ziemia gostynińska, w Pracowni Atlasu IH PAN.

²⁷ AGAD, ASK I, nr 22.

²⁸ Kartoteka osad powiatów gąbińskiego i gostynińskiego XVI w. w Pracowni Atlasu IH PAN. Poszerza ona obraz z opublikowanego w postaci skróconej rejestru 1579 r., (ŻD XVI, s. 193–211), dla którego są istotne uzupełnienia (egzemplarz roboczy w Pracowni Atlasu).

w tym informacje z XIX w. o wielkości obszaru ówczesnych dóbr i osad zestawione w wielotomowym *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego*, opracowanym wysiłkiem dużego grona osób, podsumowującym stan ówczesnej wiedzy o miejscowościach polskich w zasięgu przedrozbiorowym i ich dziejach. Wykorzystano wreszcie cenne szczegółowe materiały kartograficzne XVIII–XX w. dla tego terenu, zgromadzone w Pracowni Atlasu Instytutu Historii PAN, oświetlające przemiany w zakresie osadnictwa, lasów, wód, dróg, zagospodarowania terenu, a także ówczesne granice własnościowe i administracyjne.

Dla odczytania i zrekonstruowania dawnych podziałów heraldycznych ważne są zapiski o przynależności danej osoby i rodziny do rodu odwołującego się do wspólnych znaków i tradycji. Istotne są charakterystyczne imiona i przezwiska, znaki napieczęte i świadectwa o przynależności rodowej składane władzom sądowym. Dla Mazowsza opublikowano sporo takich świadectw wydobytych z metryki książęcej i ksiąg sądowych. Liczą się zwłaszcza wywody szlachectwa w Polsce, obejmujące także ziemie Mazowsza, ogłoszone drukiem przez Władysława Semkowicza w 1913 r., a także *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI w.*, wydane przez Adama Wolffa w 1937 r., owoce wielu lat kwerendy źródłowej²⁹. Dla badań przydatny też jest słownik staropolskich nazw osobowych, zestawiający imiona i przezwiska z ziem polskich sprzed 1500 r., w tym ze źródeł mazowieckich³⁰.

Do bazy źródłowej należą też takie źródła heraldyczne, jak herbarze zawierające dane dla Mazowsza, pochodzące m.in. z tradycji i zasobów archiwalnych poszczególnych rodzin. Bartosz Paprocki znał nieźle szlachtę mazowiecką, w tym ziemi gostynińskiej w XVI w. i wymienił prawidłowo szereg rodzin, podając ich powiązania, czerpiąc dane z rozmaitych źródeł³¹. Ważne okazały się niektóre informacje dla średniowiecza i doby nowożytnej z opracowań Szymona Okolskiego i Kaspra Niesieckiego. Przydatny materiał zawiera wielotomowy herbarz Adama Bonieckiego, oparty na rozległej kwerendzie źródeł, realizowanej poprzez doświadczonych archiwistów, doprowadzony niestety tylko do połowy alfabetu³². Nierównej wartości są informacje znacznie słabszych warsztatowo herbarzy Uruskiego i Żychlińskiego, a także pokrewnych kompendiów.

Uzupełniający materiał przynosi herbarz Kapicy Milewskiego dla północno-wschodniego Mazowsza oraz źródłowe opracowanie Wiktora Wittyga, oparte m.in. na zachowanych i przeanalizowanych pieczęciach szlachty doby nowożytnej³³.

²⁹ Semkowicz, *Wywody*; MZH, z cennymi indeksami.

³⁰ *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. I–VII, 1965–1987 (oparty na źródłach publikowanych).

³¹ B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, opublikowane 1584, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858, reprint 1988.

³² A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1914.

³³ W. Wittyg, *Nieznaną szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908.

Przydatne okazało się opracowanie Elżbiety Sęczys zestawiające szlachtę wylegitymowaną Królestwa Polskiego drugiej i trzeciej ćwierci XIX w., jak również *Herbarz Mazowiecki* Jerzego Łempickiego dotyczący szlachty Mazowska płockiego doby nowożytnej³⁴.

Trzeba było zweryfikować ich ustalenia, odnajdując wiarygodne dane o przynależności heraldycznej. Dodatkowy wartościowy materiał przynoszą wreszcie różnego typu świadectwa, zeznania i dane pokrewne wyłowione ze źródeł XV i XVI w., które oświetlają zwłaszcza szlachtę zamożną pełniącą urzędy ziemskie i aspirującą do obejmowania beneficjów kościelnych.

Stan badań

Dla rycerstwa Polski średniowiecznej dysponujemy już dość bogatą literaturą o charakterze genealogiczno-heraldycznym. Wielką w tym zasługą badań prowadzonych przez Władysława Semkowicza i jego uczniów przed II wojną światową, jak również badań prowadzonych współcześnie przez Janusza Bieniaka i jego uczniów, a także innych badaczy. Na tym tle stan badań nad rycerstwem średniowiecznego Mazowska wypada jednak dość blado. Wynika to z dotychczasowego stanu rozpoznania źródeł, bowiem bez szerokiej bazy źródeł publikowanych i rozpoznanych, łatwo dostępnych źródeł archiwalnych nie można przedstawić pełnej struktury majątkowej i dziejów poszczególnych rodów heraldycznych, w tym elity rodu, nie można też poprawnie przedstawić początków rodów i ich przemian na danym terytorium.

Dysponujemy jednak szkicowym ujęciem elity ważniejszych rodów Mazowska w średniowieczu, wychodzącym od dawnych ustaleń Adama Bonieckiego i przybliżonej znajomości ówczesnego zasobu kartoteki słownika historyczno-geograficznego Mazowska Adama Wolffa w latach sześćdziesiątych XX w., wzbogaconym własną kwerendą, pióra Jana Piętki. Przydatność tego pionierskiego opracowania dla dalszych badań ogranicza jednak to, że wywody genealogiczne 22 wybranych rodzin są usiane błędami szczegółowymi, co zmusza badacza do nieodzownej weryfikacji wszelkich danych oraz odesłań źródłowych. Znacznie lepiej opracowana została część II poświęcona charakterystyce elity³⁵. Nie do przyjęcia jest jednak syntetyczna ocena, że możni zasadniczego wpływu na rządy państwem nie mieli, a decydująca i nieskrępowana władza należała do księcia³⁶. Jest ona zdecydowanie sprzeczna z moim dotychczasowym doświadczeniem badawczym.

³⁴ O nim zob. dalej.

³⁵ J. Piętka, *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975.

³⁶ Tamże, s. 154.

Dysponujemy też nową próbą opracowania regionalnego szlachty poszczególnych powiatów ziemi płockiej, zrealizowaną przez Jerzego Łempickiego w wydanych zeszytach *Herbarza Mazowieckiego*³⁷. Opracowanie to zestawia dane ze źródeł archiwalnych doby nowożytnej, ale jest niezbyt przydatne dla mediewisty z powodu braków warsztatowych, błędów oraz małej znajomości materiałów słownika historyczno-geograficznego dla Mazowsza płockiego do 1526 r., bez którego nie można uzyskać wartościowych wyników dla XIV i XV w. dla owego obszaru³⁸.

W odróżnieniu od Adama Bonieckiego, Wiktora Witytyga i innych dociekliwych autorów dawnych herbarzy Autor pominął jednak całkowicie odesłania źródłowe do materiałów wykorzystanych. Bez podejmowania specjalnej kwerendy archiwalnej badacz nie może zatem ocenić, skąd konkretnie Autor zaczerpnął przytaczane informacje i je zweryfikować oraz skorygować. Podawana przez niego data roczna nie może bowiem zastępować fundamentalnego w warsztacie historyka odesłania do konkretnej księgi stanowiącej jednostkę archiwalną, do jej stron albo części tekstu nieliczowanego, czy też do publikacji źródłowej.

Jerzy Łempicki przedstawia jednak dość pełne zestawienie gniazd rodowych szlachty, w tym drobnej szlachty, na danym terytorium. Ustala dla części domów rodzinnych przynależność heraldyczną, określa przybliżoną wielkość obszaru uprawnego albo stanu posiadania w jednostkach dzisiejszych miar (hektar, a nie włóka i morga notowane w źródłach), zestawia wreszcie dane o poszczególnych ludziach. Jest to istotnie ważne zadanie badawcze, które posuwa wyraźnie stan wiedzy, jeśli jest należycie realizowane. W istocie jego herbarz jest przydatny raczej jako źródłowe opracowanie o charakterze popularnonaukowym dla czytelnika zainteresowanego przeszłością swojej rodziny i danego regionu. Nie spełnia aktualnych wymagań naukowych, nie oświetla też należycie rodzin szlachty zamężnej, pełniącej urzędy i sprawującej władzę oraz mecenat kulturalny. Przynosi jednak niekiedy nieznaną skądinąd, cenny i przydatny materiał źródłowy.

W zakresie badań nad poszczególnymi rodami heraldycznymi średniowiecznego Mazowsza trzeba odnotować prace Zygmunta Lasockiego poświęcone Dołęgom z Mazowsza płockiego, oparte m.in. na niezachowanej już podstawie źródłowej³⁹, a także opracowanie Jadwigi Chwalibińskiej dotyczące rodu Prusów, wydane w 1948 r.⁴⁰ Ważna też jest monografia rodu Rawiczów Jana Wroniszewskiego, opublikowana w 1992 r., która została oparta dla Mazowsza na źródłach

³⁷ J. Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, t. I–II (wprowadzenie i powiat płocki), t. III (powiat bielski); t. IV (powiat sierpecki).

³⁸ Praca ta została jednak wydana przed ukończeniem przez Annę Borkiewicz-Celińską dwu ostatnich zeszytów SHGWP, przedstawia zatem dawniejszy stan badań.

³⁹ Z. Lasocki, *Dołęga, czy Do Łęga?*, Cieszyn 1932; tenże, *Szkice z życia szlachty zawierzeńskiej*, Mies. Herald. 10, 1931, s. 241–250, 265–269; 11, 1932, s. 5–11, 50–57, 79–89.

⁴⁰ J. Chwalibińska, *Ród Prusów w wiekach średnich*, Toruń 1948.

drukowanych oraz na danych z kartoteki słownika historyczno-geograficznego do 1526 r., uzupełnionych dodatkową kwerendą⁴¹. Rawicze nie byli jednak reprezentowani w elicie władzy ziemi gostyńskiej. Nieco miejsca mazowieckim Czamborom-Rogalom poświęcił w swej pracy Leon Białkowski⁴². Wreszcie trzeba wspomnieć o opracowaniach mazowieckich Gozdawów, Wężyków oraz Prusów ze Słubic, które rodziły się na marginesie moich wieloletnich badań m.in. dla spisu urzędników Mazowsza oraz w początkach niniejszego opracowania⁴³.

Urzędnicy stanowili centralną oraz lokalną elitę władzy, tworzyli aparat władzy książęcej, przygotowywali i realizowali decyzje książęcego ośrodka władzy. Trzeba było ustalić ich ramy chronologiczne działania, a także rozszyfrować w miarę możliwości ich powiązania heraldyczne, weryfikując dotychczasowe ustalenia i przyjmując rozwiązania zgodne z dzisiejszym stanem wiedzy, m.in. na drodze retrogresji od danych XV–XVI w. i późniejszych. Ustalenia te będą zawarte w przygotowywanym obszernym indeksie do Spisu urzędników Mazowsza do 1503 r., jednakże pominięto z konieczności udokumentowanie tych ustaleń. Niniejsza praca oświetla drogę dochodzenia do tych ustaleń, a jednocześnie znacznie je poszerza ukazując początki i dzieje rodów heraldycznych na obszarze późnośredniowiecznej ziemi gostyńskiej.

Przywołać jeszcze należy podstawową literaturę dotyczącą Mazowsza średniowiecznego i nowożytnego oraz ziem sąsiednich, do której ustaleń trzeba nawiązywać, weryfikując je w razie potrzeby. Wypada zacząć od prac Kazimierza Tymienieckiego oświetlających społeczeństwo Mazowsza XV w. na podstawie ksiąg sądowych. W dorobku wybitnego znawcy Mazowsza późnośredniowiecznego Adama Wolffa wyróżniają się fundamentalne studia nad urzędnikami mazowieckimi lat 1370–1526, opracowane podczas II wojny światowej na szerokiej podstawie źródłowej, które nie zachowały się. Zostały one odtworzone w dużej mierze z pamięci i dodatkowych kwerend oraz badań w czasach powojennych, opublikowane w 1962 r., wraz z cennymi aneksami źródłowymi i zachowanymi fragmentarycznie zestawieniami urzędników⁴⁴.

⁴¹ J. Wroniszewski, *Ród Rawiczów. Warszawice i Grotowice*, cz. I–II, Toruń 1992–1994.

⁴² L. Białkowski, *Ród Czamborów-Rogalów w wiekach średnich*, RTHerald. 6, 1923, s. 81–115.

⁴³ K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV wieku i jego tradycji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 655–665; tenże, *O rodzie Wężyków*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi*, Toruń 1997, s. 213–224; tenże, *Prusowie ze Słubic w XIV–XV wieku*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych. Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, Warszawa 2000, s. 313–321.

⁴⁴ A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi (1370–1526)*, Wrocław 1962.

Wspólnym dziełem Adama Wolffa i Anny Borkiewicz-Celińskiej był pionierski *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, opracowany na podstawie bogatych, ale nie w pełni zidentyfikowanych wypisów z materiałów źródłowych, wydany w 1971 r.⁴⁵ Samodzielnymi opracowaniami Anny Borkiewicz-Celińskiej były studia nad osadnictwem ziemi ciechanowskiej oraz Zawkrza w dobie późnego średniowiecza, a także *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, opublikowany w latach 1980–2000, który zestawia zwięźle materiał źródłowy dotyczący miejscowości i związanych z nimi osób aż do 1531 r., tj. do najstarszego rejestru poborowego zachowanego dla województwa płockiego. W wielu miejscach można go jeszcze uzupełnić lub skorygować⁴⁶.

Skarbowość książęcego Mazowsza w późnym średniowieczu opracował wnikliwie Jerzy Senkowski⁴⁷. Księstwem rawskim na fragmentarycznej podstawie źródłowej zajmował się przez wiele lat Aleksander Swieżawski, poszerzając stan wiedzy o tej części Mazowsza⁴⁸. Dla rycerstwa ziemi bełskiej, napływającego z Mazowsza pod rządami Piastów płockich (1388–1462) cenny materiał zestawili syntetycznie Andrzej Janeczek⁴⁹.

W zakresie dziejów Kościoła na Mazowszu trzeba odnotować wartościową monografię Płocka arcybiskupa Antoniego J. Nowowiejskiego, jej poszerzone wydanie drugie wraz z użytecznymi opracowaniami cząstkowymi i uzupełnieniami dobrego znawcy dziejów diecezji płockiej, księdza Władysława Mąkowskiego, wydane w 1930 r.⁵⁰ Dla badań osadniczych ziem Mazowsza południowego, w tym średniowiecznej sieci parafii ważne jest fundamentalne opracowanie księdza Józefa Nowackiego poświęcone dziejom dawnej diecezji poznańskiej, która obejmowała także znaczną większość południowego Mazowsza, opublikowane w 1964 r.⁵¹ Zestawiono w nim dane dla sieci parafialnej dużej części ziemi gostynińskiej, w tym bogaty, na ogół nieznaną skądinąd materiał archiwalny z poznańskich zbiorów kościelnych. Spośród opracowań regionalnych użyteczne było zwłaszcza

⁴⁵ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Wrocław 1971.

⁴⁶ SHGWP można uzupełnić o dane z odnajdywanych dokumentów i zachowanych po części ksiąg ziemskich płockich sprzed 1530 r., a także z materiałów publikowanych, w tym SPPP, t. VI. Zob. też niżej, *passim*. W Pracowni Atlasu IH PAN jest egzemplarz roboczy SHGWP z nanoszonymi korektami i uzupełnieniami.

⁴⁷ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV w. do 1526 roku*, Warszawa 1965.

⁴⁸ A. Swieżawski, *Rawskie księstwo Piastów Mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975; tenże, *Administracja, gospodarka i skarbowość księstwa rawskiego 1313–1462*, Częstochowa 1991.

⁴⁹ A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII wieku*, Wrocław 1991 (z aneksem i indeksem).

⁵⁰ A.J. Nowowiejski, *Płock, monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1930 (z indeksem).

⁵¹ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964 (wraz z indeksem).

opracowanie Ryszarda Rosina dotyczące miasta Kutna i jego okolic w średniowieczu i XVI w., w tym przedstawienie dziejów posiadaczy dóbr – Kucieńskich⁵².

Dla badań nad możnowładztwem i rycerstwem zachodniego Mazowsza przydatne są biogramy prałatów, kanoników i wikariuszy katedry płockiej od początku XIV do połowy XV w. pióra Andrzeja Radziwińskiego, opublikowane w latach 1991–1993⁵³. Wiele nieznanego materiału, także ze źródeł spoza Mazowsza, wnosi wartościowa praca Anny Supruniuk przedstawiająca ludzi z otoczenia Siemowita IV. Jej szczególnym walorem są zwięzłe biogramy osobowe, a także rozbudowane itinerarium księcia zestawiające dane o jego pobytach i wystawianych dokumentach⁵⁴. Na uwagę zasługuje praca Tadeusza Nowaka poświęcona szlachcie ziemi łęczyckiej i jej dobrom w czasach króla Władysława Jagiełły, oparta na rzetelnej kwerendzie ksiąg łęczyckich i innych źródeł z drugiej połowy XIV i pierwszej połowy XV w.⁵⁵ Pokazuje ona po części powiązania z ziemią gostynińską. Ważna jest też obszerna praca Stanisława Szybkowskiego, poświęcona zamożnej szlachcie kujawskiej w latach 1370–1501, która również wskazuje na powiązania kujawsko-gostynińskie⁵⁶. Dużo wnoszą publikacje Janusza Bieniaka.

Praca niniejsza odwołuje się także do ustaleń dotyczących dziejów Mazowsza, w tym opracowania zbiorowego (z moim udziałem), podsumowującego stan wiedzy, pod redakcją Aleksandra Gieysztor i Henryka Samsonowicza, *Dzieje Mazowsza do 1526 roku* (wydanie pierwsze 1994 r., wydanie drugie poszerzone pod red. H. Samsonowicza 2006)⁵⁷. Ważne są teksty dotyczące dziejów Jazdowa, Warszawy i jej początków oraz zamku warszawskiego pióra Aleksandra Gieysztor. Przydatne były także prace Ewy Suchodolskiej poświęcone kancelarii mazowieckiej drugiej połowy XIII i pierwszej połowy XIV w., oraz praca Janusza Grabowskiego prezentująca kancelarie mazowieckie drugiej połowy XIV w. (do 1381 r.) Zostały wyzyskane monografie Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego poświęcone pieczęciom książąt mazowieckich, a także polskim herbom ziemskim, w tym chorągwiom ziemskim i przedstawieniu roli chorążych ziemskich Korony i Wielkiego

⁵² R. Rosin, *Kutno i okoliczne miejscowości do 2. połowy XVI w.*, w: *Kutno. Dzieje miasta*, red. R. Rosin, Warszawa–Łódź 1984.

⁵³ A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. I: *Prałaci*, Toruń 1991, t. II: *Kanonicy*, Toruń 1993.

⁵⁴ A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku*, Warszawa 1998 (z indeksem). W itinerarium zostały wprowadzone uzupełnienia z moich badań.

⁵⁵ T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003 (z indeksem).

⁵⁶ S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006 (z indeksami).

⁵⁷ *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006.

Księstwa Litewskiego⁵⁸. W badaniach wykorzystano dawne ustalenia dotyczące Piastów mazowieckich Oswalda Balzera oraz nowe ustalenia Kazimierza Jasińskiego, któremu zawdzięczamy znaczące poszerzenie bazy źródłowej oraz wiele trafnych korekt⁵⁹.

Użyteczne okazały się fundamentalne prace atlasowe dla XVI w., przede wszystkim dla Mazowsza (1973 r.), ale także dla województw łęczyckiego i sieradzkiego (1998 r.), a ponadto zrealizowane przez Zenona Gulдона opracowania kartograficzne dla Kujaw i ziemi dobrzyńskiej⁶⁰. Zostały wyzyskane opublikowane nowożytnie lustracje dóbr królewskich Mazowsza, w tym województwa rawskiego⁶¹, lustracja mazowiecka z 1565 r., lustracje płockie wraz z najstarszym inwentarzem starostwa płockiego z 1498 r. Wykorzystano dotychczasowy dorobek *Polskiego słownika biograficznego*, w tym życiorysy urzędników związanych z ziemią gostynińską, a także opracowane i wydane spisy urzędników pod redakcją Antoniego Gąsiorowskiego. Prace te były punktem wyjścia do dalszych badań, po nieodzownej weryfikacji ich ustaleń.

W realizacji tej pracy mogłem liczyć na życzliwą pomoc koleżanek i kolegów z Pracowni Atlasu, dawnych i obecnych, a także innych badaczy, pracowników archiwów i bibliotek. Wspomagali mnie w poszukiwaniach materiałów i opracowań oraz w opracowywaniu kolejnych redakcji tekstu sporządzonych komputerowo, uwzględniających liczne uzupełnienia, a także korekty dawniejszych rozwiązań własnych i innych badaczy. Wobec wszystkich zaciągnąłem dług wdzięczności.

Wspominam dawne konsultacje, objaśnienia i wskazówki dotyczące warsztatu badawczego, źródeł i literatury moich Mistrzów, Aleksandra Gieysztorą i Adama Wolffa, jakże ważne dla mego rozwoju. Pamiętam o dawnych konsultacjach badaczy, którzy już odeszli od nas: Ireny Gieysztorowej, Tadeusza Lalika, Władysława Pałuckiego, Stelli Marii Szacherskiej, Stanisława Trawkowskiego, Jerzego Wiśniewskiego i innych. Wspominam niezawodne wsparcie źródłowe księdza Tadeusza Żebrowskiego. Dziękuję za wsparcie naukowe i opiekę memu promotorowi Stefanowi Krzysztofowi Kuczyńskiemu, a także za wskazówki i korekty moich recenzentów, Janusza Bieniaka i Henryka Samsonowicza. Pozwoliły mi one pogłębić badania i dopracować niniejszy tekst.

⁵⁸ S.K. Kuczyński, *Pieczenie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978; tenże, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993.

⁵⁹ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895; K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 1998 [2008].

⁶⁰ Z. Guldon, *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, Toruń 1964; tenże, *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, Toruń 1967.

⁶¹ *Lustracje województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959 (z niedostatkami oprawy wydawniczej).

CZEŚĆ I

**Możnowładztwo i rycerstwo
ziemi gostynińskiej
– dobra własne**

Prezentowane niżej rekonstrukcje dóbr i rodzin możnowładztwa i rycerstwa powstawały w kilku etapach pracy na drodze analizy gromadzonych stopniowo danych, studiowania zachowanych materiałów źródłowych oraz identyfikacji miejscowości, osób, powiązań genealogicznych i heraldycznych. Do wielu ustaleń ostatecznie przyjętych trzeba było dochodzić krok po kroku, eliminując rozwiązania oparte na zbyt wąskiej i niezbyt pewnej podstawie źródłowej.

Ważne były poszukiwania uzupełniające wcześniej zebrany materiał źródłowy. Zostały one przeprowadzone tak w źródłach kościelnych, jak też w metryce książęcej, a także w zachowanych księgach ziemskich Mazowsza XV i pierwszej ćwierci XVI w. Przydatne okazały się też kwerendy uzupełniające w źródłach sąsiednich ziem łęczyckiej i Kujaw brzeskich (powiatu kowalskiego), jakkolwiek nie zawsze możliwe jest odróżnienie osad ziemi gostyńńskiej od podobnie brzmiących nazw osad Polski środkowej. Zasadą było odwoływanie się do danych sprawdzonych i weryfikowanych przez parę przekazów, aby wyeliminować błędy popełniane niekiedy przez pisarzy ksiąg sądowych w zapisywaniu imion i urzędów osób słabo im znanych.

Dla ostatecznej redakcji tekstu pomocne okazały się rejestry rekognicji szlachty ziemi gostyńńskiej z lat 1563–1565, zachowane w zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych, nieznane dotychczasowym badaczom. Zawierają one odciski pieczęci niemal wszystkich ówczesnych posiadaczy dóbr, albo ich pełnomocników. Wprawdzie po części są słabo zachowane, niezbyt czytelne i trudne w interpretacji, przynoszą jednak w sumie niemało nowego materiału heraldycznego i rzucają nowe światło na dzieje rodzin słabiej znanych. Tu zostały wykorzystane w ograniczonym stopniu, bowiem dla rodzin o lepszej dokumentacji źródłowej jedynie potwierdzają dodatkowo przynależność heraldyczną ustaloną na podstawie wcześniejszych przekazów. Ten bogaty zestaw danych, w tym także spoza ziemi gostyńńskiej zasługuje na nowoczesną publikację źródłową badacza wyspecjalizowanego w rozpoznawaniu źródeł sfragistycznych.

Dla rekonstrukcji dóbr wyzyskano porównawczo dane o ich wielkości pochodzące z XIX w., zanotowane w *Słowniku geograficznym Królestwa Polskiego* na podstawie akt Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Wyzyskano także szczegółowe informacje o wielkości areálu kmiecego oraz o stanie posiadania szlachty zagrodowej, nie mającej kmieci, zawarte w rejestrach poborowych XVI w. Na ogół brak szczegółowych danych o wielkości folwarków rycerskich i szlacheckich w XV–XVI w., wiemy jednak, że te folwarki były tu rozbudowywane kosztem sołectw i wójtostw, a także areálu poddanych. Późniejsze dane kartograficzne rejestrują zmiany zagospodarowania terenu, co ogranicza możliwość stosowania użytecznej

skądinał metody retrogresji dla uprawnego areału folwarków. Dla XIV–XV w. trzeba liczyć się ze znacznie większym niż w końcu XVIII w. zasięgiem terenów zalesionych, stopniowo zagospodarowywanych rolniczo.

Przyjęto prezentację rodzin i osad w układzie heraldycznym jako najlepiej oddającym podziały ówczesne. Ustalono przynależność heraldyczną znacznej większości rodzin rycerstwa poświadczonego w źródłach XIV–XV w. Dla części rodzin ustalono ich powiązania z rodzinami rycerstwa zamieszkałego w innych ziemiach Mazowsza, w tym zwłaszcza ziemi płockiej, a także z ościennymi ziemiami Korony. Dla niektórych rodzin można wskazać ich przypuszczalnych protoplastów, odbiorców nadań książęcych, którzy otrzymali szansę zagospodarowania otrzymanego obszaru.

Odrębnie potraktowano niezbyt liczne osady w posiadaniu rycerstwa z kilku rodów, dla których zestawiono zebrany materiał źródłowy. Odrębnie przedstawiono także osady, dla posiadaczy których nie udało się ustalić przynależności heraldycznej. Obraz ten może jeszcze ulec zmianie w wyniku dalszych badań, odnalezienia nowych danych źródłowych.

W miarę potrzeby wyszukiwano selektywnie i cytowano dane także z XVI w., zwłaszcza z pierwszej połowy stulecia, które dopełniają fragmentaryczne dane wcześniejsze. Wykorzystano informacje Bartosza Paprockiego, znawcy szlachty mazowieckiej XVI w., opublikowane przez niego w herbarzu. Czerpano także z ustaleń następných badaczy. Wzbogaciły one i dopełniły obraz budowany na podstawie fragmentarycznych i niekiedy trudnych w interpretacji źródeł z doby późnego średniowiecza.

Awdańcy

Awdańcy z Suserza, Modły i Popiardowa

Suserz, Modła i Słup oraz zaginione później Popiardowo tworzyły zwarty kompleks dóbr w ziemi gostynińskiej przy granicy z ziemią łęczycką, położony nad górnym biegiem granicznej Przysowy, dopływu Słudwi, lewego dopływu Bzury¹. Przez ten obszar przechodziła stara droga z Gąbina do Łęczycy, w której można dostrzec fragment wczesnego połączenia stołecznego Płocka z Łęczycą. Wymagała ona utrzymywania grobli w Popiardowie, na podmokłych łąkach doliny Przysowy i jej dopływów². Prowadziła jednak przez tereny zasiedlone już w cza-

¹ AHP, Mazowsze, mapa.

² Mapy szczegółowe pruskie (zdjęcie terenowe) z lat 1793–1796; Mapa Kwatermistrzostwa (stan ok. 1830 r.). Za korzystanie z tej grobli w Popiardowie pobierali myto posiadacze Suserza, co zostało poświadczone od początku XVI w. O tym źródła: AGAD, perg. 8895;

sach budowy grodów w Łęczycy nad Bzurą i w mazowieckim Płocku w dobie monarchii pierwszych Piastów, za czym przemawiają dane archeologiczne.

W XVI w. owe wsie pozostawały w rękach zamożnej szlachty gospodarującej w swoich folwarkach, jednak wielkości tego arealu nie znamy. Według rejestrów poborowych Suserz miał 5–6 włók osiadłych; Modła (dziś Helenów) 3–6 włók kmiecych w dwu działach; Słup 4–9,5 włók osiadłych w trzech działach, m.in. w rękach Molskich (tj. Modlskich) i Słupskich, wreszcie Popiardowo – 2 włóki kmiece³. Razem było to 14–23,5 włók kmiecych. Molscy i Słupscy odnotowani w rejestrach rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565 pieczętowali się charakterystyczną łąkawicą srebrną Awdańców⁴. Według danych XIX w. dobra te obejmowały razem ok. 120 włók obszaru⁵, była to zatem włość znaczna, przed XIX w. po części lesista⁶.

W późnym średniowieczu Suserz był ośrodkiem parafii. Kościół jest znany od 1441 r., a parafia obejmowała także dobra Prawdziców ze Szczawina⁷. W XVI w. w skład parafii wchodziło 10 osad⁸. Większość z nich istniała już w XIV w., są one lepiej udokumentowane i starsze niż osady sąsiedniej parafii Trębki, założonej w 1303 r., co przemawia za sądem, że kościół powstał tu wcześniej. Józef Nowacki datuje jego początki już na XIII w., co tym razem wydaje się trafne. Odpowiada temu także tytuł kościoła: Wniebowzięcie NMP, czyli stare wezwanie maryjne⁹.

Suserz pojawia się w źródłach pisanych w czwartej ćwierci XIV w. Pisał się z niego Dobiesław skarbnik gostyniński w latach 1382–1399, występujący w księgach ziemskich łęczyckich, a także na Kujawach¹⁰. Dobiesław prawdopodobnie wcześniej pozostawał w służbie księcia Siemowita III Trojdenowica. Wydaje się, że odchodząc z tej służby książęcej znalazł się w gronie kandydatów do urzędu ziemskiego, a następnie otrzymał ten urząd. Po raz pierwszy jako skarbnik pojawia się 8 III 1382 r. na przywileju Siemowita IV dla miasta

MRPS IV, nr 1041, 2724; SGKP XI, s. 600. Na fizjografię terenu wskazuje czytelnie nazwa Białe Błoto (*Byaleblotho*), dział w dobrach suserskich; w 1454 r. kupił go Michał ze Słupa (MK 335, k. 122).

³ ŻD XVI, s. 196; kartoteka atlasowa XVI w. (osady ziemi gostynińskiej) w Pracowni Atlasu IH PAN. Popiardowo zostało jedynie w przybliżeniu zlokalizowane w późniejszym Potrzaskowie, znanym od XVII w. Zob. AHP, Mazowsze, mapa i komentarz, s. 206.

⁴ ASK I, nr 22, k. 201–201v; 343–343v; 409–409v.

⁵ SGKP VI, s. 570; X, s. 849; XI, s. 600.

⁶ Dawny zasięg lasu pokazuje pruskie zdjęcie terenowe z lat 1793–1796. Zasięg lasu na Mapie Kwatermistrzostwa jest już mniejszy, stąd i zasięg lasu zrekonstruowany na mapie Mazowsza XVI w. wg Mapy Kwatermistrzostwa jest mniejszy. Zob. AHP, Mazowsze, mapa.

⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

⁹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹⁰ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 43.

Gostynina¹¹. Dobiesław wraz z braćmi, niewymienionymi imiennie, w latach 1387–1388 procesował się o Konary w ziemi łęczyckiej z Włodzimierzem ze Sławoszewa, który uzyskał ostatecznie czwartą część tej wsi¹².

Oprócz Dobiesława w źródłach występują inni posiadacze Suserza, prawdopodobnie jego bracia. Znany imiennie Wojciech był ojcem Jana i Mściława, którzy w 1411 r. podjęli razem studia na uniwersytecie w Krakowie¹³. Wojciech ożenił się tedy ok. 1390 r. albo jeszcze wcześniej. Tenże Wojciech pisał się w 1406 r. z Popiardowa (obok Suserza), wystąpił wśród innych Awdańców w wywodzie Jana Piwka z Kozanek¹⁴. Trzeba go identyfikować z Wojciechem Szczedrzykiem (zob. niżej).

Suserz był ośrodkiem ich dóbr, ukształtowanym już wcześniej, na co wskazuje fundacja kościoła parafialnego. Kościół mógł tu powstać wcześniej niż formalna erekcja parafii przez biskupa diecezjalnego, która być może nastąpiła w dobie erekcji sąsiedniej parafii Trębki, erygowanej przez biskupa poznańskiego w 1303 r. Obie parafie w XVI w. były podobnej wielkości¹⁵. Fundację kościoła można przypisać poprzednim pokoleniom Awdańców. Parafia suserska została bez wątpienia wydzielona ze starszej parafii w księżącym Gąbinie, z którą graniczyła na długim odcinku¹⁶.

Z Suserza piszą się następnie kolejni Awdańcy. W 1412 r. przeciwko Stanisławowi, Duszocie i Janowi z Suserza wystąpił Szczedrzyk z Wałów o 2 włóki ziemi¹⁷. Pakosław z Suserza 9 VI 1415 r. sprzedał swój dział w Wałach w ziemi łęczyckiej Szczedrzykowi i Dobkowi z Wałów za 200 grzywien groszy szerokich, zatem ten dział musiał być dość znaczny¹⁸. Dział ten można szacować na 10 włók uprawnych, licząc po 20 grzywien za włókę uprawną. Tenże Szczedrzyk powinien posiadać dobra także w ziemi gostynińskiej i uzyskać dobre przygotowanie prawne, został bowiem podsędkiem gostynińskim. Wystąpił jako Wojciech podsędek herbu Awdaniec 26 V 1416 r., jednak bez określenia terytorialnego sprawowanego urzędu¹⁹. Jest znany dowodnie jako Szczedrzyk podsędek gostyniński 14 XI 1419 r.²⁰ Dzięki informacji o sprawowanym urzędzie można go identyfikować z poprzednio wymienionym Wojciechem z Suserza i Popiardowa. Szczedrzyk przeprowadził w 1420 r. podział dóbr z synem Dawidem, przekazując mu dwa dział

¹¹ BKórnicka, rkps 194, k. 19v.

¹² Łęcz I, nr 407, 644. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 293.

¹³ *Album studiosorum*, t. I, s. 29; MUK 11/040 i 041, II, s. 478.

¹⁴ S. Kozierowski, *Nieznane zapiski heraldyczne*, RTHerald. 6, 1923, nr 4.

¹⁵ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁶ Tamże; zrekonstruowane granice parafii, tj. dóbr wchodzących w jej skład.

¹⁷ ŁęczZ 5, k.210.

¹⁸ ŁęczZ 6, k. 9.

¹⁹ Semkowicz, *Wywody*, nr 34.

²⁰ ŁęczZ 6, k. 443.

w Wałach. Zatrzymał wówczas połowę wsi Zdrowy w ziemi wieluńskiej²¹. Wskazuje to, że Szczedrzyk był żonaty dwukrotnie, już rozliczony z dziećmi z pierwszego małżeństwa, które nie zostały odnotowane, a Dawid był jego synem z drugiego małżeństwa. Wojciech Szczedrzyk zmarł zapewne przed 30 XI 1424 r., kiedy pojawia się już nowy podsędek gostyniński Piotr²².

W księgach łęczyckich odnajdujemy w 1428 r. Jana z Suserza (może identycznego z Janem z Suserza 1412 r.), który wraz z Janem z Kutna poręczył za Jana z Żychlina²³. Tenże Jan, nazwany Suserski (Sussarski) występuje jeszcze w Łęczycy w 1434 r. obok Jana zwanego Kozieł z Modły²⁴, jest znany do 1452 r.

Jednocześnie pojawia się Michał zwany Duszota, znany od 1412 r., prawdopodobnie brat Jana Suserskiego. 28 II 1460 r. w Gostyninie, pisząc się z Suserza, Michał zapisał córce Elżbiecie, żonie Piotra z Kijaszkowa w ziemi dobrzyńskiej z rodu Doliwów 200 kóp na swoich działach w Suserzu. Dał na to konsens brat stryjeczny Michała Tomasz, pleban w Trębkach, odstępując od prawa retraktu²⁵. Michał miał żonę Świętochnę. Zeznał jednocześnie, że Techman przyjął 100 kóp groszy posagu za swoją żonę Świętkę²⁶. Dane te pokazują, że Michał i jego krewni powinni należeć do rycerstwa średniozamożnego. Na nich urywają się wiadomości o Awdańcach z Suserza, dobra te mogły przejść po kądzieli w posiadanie Prawdziców ze Szczawina.

W tym kompleksie majątkowym z sąsiedniej Modły piszą się w 1405 r. bracia Dobiesław i Pakosz. Sprzedali oni wówczas za 20 grzywien groszy szerokich 2 włóki w Konarach w ziemi łęczyckiej Andrzejowi, bez wątpliwości ich bratu²⁷.

Tenże Andrzej zwany Kozieł, łowczy gostyniński, jest znany w latach 1411–1419²⁸. Prawdopodobnie zajmował się organizowaniem polowań książęcych na obszarze niedalekiej Puszczy Gostynińskiej, która znajdowała się w zakresie terytorialnym jego urzędu. Jego przydomek wydaje się wskazywać na żywotną pasję myśliwską. Mógł być początkowo dworzaniem książęcym, specjalizującym się w łowiectwie.

Andrzej Kozieł w 1412 r. zastawił 3 włóki uprawne w Konarach w ziemi łęczyckiej za 50 grzywien (20 grzywien w groszach praskich, reszta w monecie bieżącej) Stanisławowi z Żakowic²⁹; sprzedał je w 1417 r. za 67 grzywien, w tym

²¹ ŁęczZ 6, k. 507. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 99, 100.

²² Pacuski, Spis; KL, nr 161, z błędem w dacie rocznej.

²³ ŁęczZ 2, k. 149v.

²⁴ ŁęczZ 10, k. 336.

²⁵ ŁęczZ 2, k. 125 (1436); MK 335, k. 172 (1460).

²⁶ MK 335, k. 172. O tym zob. Dołęgowie z Sierakowa.

²⁷ ŁęczZ 4, k. 483v. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 294, przyp. 61.

²⁸ Pacuski, Spis.

²⁹ ŁęczZ 5, k. 198 (20 grzywien w groszach praskich, reszta – pospolitych).

20 grzywien w groszach szerokich³⁰. Wystąpił w 1416 r. w Łęczycy dowodnie jako przedstawiciel rodu Awdańców³¹. 14 XI 1419 r. pozostawał w sporze ze Szczedrzykiem podsędkiem gostynińskim o granice dóbr Świnary, zapewne z Wałami³². Jest prawdopodobne, że Andrzej Kozieł jako urzędnik książęcy był synem skarbnika Dobiesława z Suserza, czyli do potomstwa skarbnika należy też zaliczyć braci Dobiesława i Pakosza. Ich stan posiadania pokazuje w przybliżeniu majątek odziedziczony po ojcu. 3 włóki w Konarach to powinien być dział ojcowski, stanowiący w świetle danych XIX w. czwartą część tej osady, obejmującej 12 włók³³.

Z Modły pisze się później Jan Kozieł, który powinien być synem łowczego Andrzeja. Jan Kozieł w 1436 r. zamienił swój dział w Modle na dział w Wałach w ziemi łęczyckiej, ale sprzedał go od razu za 120 grzywien Dawidowi z Wałów, czyli synowi Szczedrzyka³⁴. Jan Kozieł może być identyczny z Janem z Modły, który w 1442 r. sprzedał wójtostwo w Pieryszewie, wsi kapituły plockiej w ziemi gostynińskiej za 64 grzywiny w półgroszach mieszkańcowi Pieryszewa, pochodzenia nieszlacheckiego³⁵. Tenże Kozieł z Modły w 1451 r. odstąpił dział w Modle odziedziczony po swoim stryju Pakoszu Wojciechowi ze Słupa w zamian za włókę w Wojciechowicach w ziemi łęczyckiej (par. Łąkoszyn) i 200 grzywien w półgroszach³⁶. Informacja ta potwierdza zrekonstruowane wcześniej powiązania rodzinne.

Po zgonie łowczego Andrzeja zwanego Kozieł i podsędka Wojciecha Szczedrzyka wśród Awdańców z Suserza, Modły i Słupa nie spotykamy już urzędników ziemskich, co wskazuje na obniżanie się ich pozycji w składzie ówczesnej elity politycznej i majątkowej ziemi gostynińskiej. Tracili zapewne dotychczasowe kontakty i wpływy, nie pozyskali nowych dóbr. Wskutek rozrodzenia, przekazywania dóbr córkom kurczyły się ich podstawy majątkowe, co ograniczało aktywność polityczną. Czołowy ośrodek Suserz przeszedł w posiadanie Prawdziców ze Szczawina. Wiemy o tym z zapisu w Metryce Koronnej. Mianowicie w 1498 r. została zarządzona konfiskata dóbr wskutek niestawiennictwa na wyprawę wojenną Marcina Szczawińskiego z Suserza³⁷.

Marcin nie utracił jednak dóbr, nadal pisał się z Suserza, który został jego podstawową rezydencją. 30 IV 1511 r. otrzymał nominację na urząd łowczego gostynińskiego dzięki wstawiennictwu podkanclerzego Krzysztofa Szydłowieckiego, starosty gostynińskiego³⁸. W 1518 r. uzyskał od króla Zygmunta prawo do

³⁰ ŁęczZ 6, k. 205. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 293, 294.

³¹ Semkowicz, *Wywody*, nr 34.

³² ŁęczZ 6, k. 443.

³³ SGKP IV, s. 319 (par. Łęki).

³⁴ ŁęczZ 2, k. 126v.

³⁵ ADP, perg. 253.

³⁶ MK 335, k. 49.

³⁷ MRPS II, nr 1296.

³⁸ MRPS IV, nr 10055.

poboru myta od wozów kupieckich za przejazd groblą w Popiardowie³⁹. Zmarł prawdopodobnie przed 14 XI 1519 r., kiedy pojawia się następny łowczy gostyniński, Szymon z Ciechomic⁴⁰.

Córka Marcina Szczawińskiego, Jadwiga, została żoną Piotra Lutomirskiego, podkomorzego sieradzkiego. 2 VI 1513 r. tenże Piotr zapisał jej 800 florenów posagu i wiana na połowie swoich dóbr⁴¹.

Synem Marcina był Kasper, dowodnie syn Marcina z Suserza, który w 1512 r. podjął studia w Krakowie⁴². Tenże Kasper Szczawiński z Suserza został odnotowany w 1524 r. jako brat stryjeczny Piotra Szczawińskiego⁴³. Kasper został chorążym gostynińskim, z tym urzędem występuje w latach 1531–1532⁴⁴. Jego córką powinna być Ewa Szczawińska z Wielkiego Szczawina i Suserza, która wniosła swe dobra mężowi, Krzysztofowi Lasockiemu z rodu Dołęgów, synowi Stanisława z Brzezin podkomorzego poznańskiego⁴⁵. Tenże Lasocki w dobie reformacji zagarnął uposażenie kościoła, zniszczył jego wyposażenie i dokumenty, przekazał go ok. 1545 r. protestantom. Parafia katolicka została przywrócona dopiero na przełomie XVI i XVII w.⁴⁶ Krzysztof Lasocki pod koniec życia został starostą gostynińskim, jest znany w latach 1569–1576⁴⁷.

Wiemy jeszcze, że z Popiardowa w 1511 r. pisał się Jan zwany Zaleski, świadek naganionego w szlacheństwie Jakuba z Ostoi w ziemi łęczyckiej⁴⁸. W 1516 r. Popiardowo należało do tegoż Jana Zaleskiego, panny Barbary i nieznanych bliżej współposiadaczy⁴⁹. W 1531 r. Barbara z Popiardowa była córką zmarłej Doroty z Popiardowa i jednocześnie wdową po Feliksie z Podczach w ziemi gostynińskiej; odebrała 70 grzywien wiana po swej ciotce Helenie z Popiardowa, wdowie po Świętosławie⁵⁰. Oświetla to wcześniejsze stosunki rodzinne, pokazując dziedziczenie po kądzieli.

Można się zastanawiać, kiedy ten kompleks dóbr trafił w posiadanie Awdańców. Jest prawdopodobne, że stało się to przed XIV w., być może już w dobie najstarszych nadań możnowładczych na tym obszarze. Ograniczając się do dokumentacji źródłowej XIV w., z tym kompleksem dóbr można łączyć Dobiesława,

³⁹ MRPS IV, nr 2724.

⁴⁰ ADP, Ep. 2, 489.

⁴¹ MRPS IV, nr 2091.

⁴² *Album studiosorum*, II, s. 134.

⁴³ ŁęczG 14, k. 269.

⁴⁴ ŁęczG 17, k. 195; PłocG 1, k. 222.

⁴⁵ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 393.

⁴⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509; Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 393.

⁴⁷ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 393; I. Kaniewska, *Krzysztof Lasocki*, w: PSB XVI, s. 540, 541.

⁴⁸ ŁęczG 11, k. 368.

⁴⁹ ŁęczZ 16, k. 169v.

⁵⁰ OrłowskaZ 6, k. 596v, 597.

pierwszego znanego chorążego gostynińskiego, poświadczonego w Płocku 16 X 1350 r. na dokumencie księcia Bolesława III⁵¹. Należał on do współpracowników tegoż Bolesława Wańkowica, został odnotowany na trzecim miejscu listy świadków, był tedy jednym z ważniejszych dygnitarzy księstwa płockiego. Powinien być od dłuższego czasu współpracownikiem księcia płockiego i posiadać dobra na obszarze jego władztwa, a te warunki spełnia kompleks dóbr z ośrodkiem w Suserzu. Mógł także posiadać dobra w sąsiedniej ziemi łęczyckiej, tj. Konary i Wały, które pozostają później w posiadaniu tej linii Awdańców.

Imię Dobiesław występuje później czytelnie w tej linii Awdańców. Nosił je skarbnik gostyniński znany w latach 1382–1399, a także jego przypuszczalny syn, brat Pakosza (Pakosława). Jest to wskazówka istotna, świadcząca o tradycji rodzinnej.

Dobiesław chorąży gostyniński powinien być ojcem Dobiesława skarbnika i jego braci, urodzonych prawdopodobnie w drugiej ćwierci XIV w. Chorąży mógł urodzić się na przełomie XIII i XIV w. albo nieco wcześniej. Jest prawdopodobne, że był wyłącznym posiadaczem owych dóbr, należał zatem wówczas do możnowładztwa mazowieckiego. Jego przodkowie powinni być fundatorami kościoła w Suserzu. Owa linia Awdańców może mieć powiązania z Awdańcami z włości Kozietyły na Mazowszu czerskim.

Przodkiem Dobiesława i posiadaczem Suserza powinien być Krzywosąd, wojewoda Bolesława II płockiego znany jedynie z dokumentu tegoż księcia dla biskupstwa płockiego wystawionego w Płocku 6 VIII 1299 r., dotyczącego dóbr w rejonie Płocka⁵². Był on następcą wojewody Gedki, działającego do sierpnia 1298 r.⁵³, przeto objął swój urząd niewiele wcześniej. Sprawował go niezbyt długo, bowiem już w 1303 r. występuje jego następca, wojewoda płocki Ziemak z rodu Junoszków, który mógł pełnić ten urząd już w 1301 r.⁵⁴ Skłania to do sądu, że Krzywosąd był niewiele młodszy od Gedki i uzyskał ten urząd w ostatnich latach życia, jako długoletni współpracownik księcia, zarazem doświadczony członek rady książęcej, w której jego głos powinien się liczyć. Mógł on sprawować wcześniej urząd kasztelana gostynińskiego; obsady tego urzędu wówczas nie znamy. Wiemy, że Gedko jest znany źródłowo od 1256 r., zatem uczestniczył w aparacie władzy książęcego Mazowsza, sprawując kolejne urzędy, przez 42 lata. W 1256 r. był wybierającym się w otoczeniu książęcym młodym dworzaninem Siemowita I⁵⁵,

⁵¹ NKMaz II, nr 307.

⁵² NKMaz II, nr 105.

⁵³ NKMaz I, nr 103.

⁵⁴ NKMaz II, nr 110 (falszyfikat oparty na danych autentycznych), 116 (28 IX 1303 r. w Jazdowie).

⁵⁵ NKMaz II, nr 24 (Gedko, syn Olta, na ostatnim miejscu listy świadków, jedyny bez urzędu).

w 1276 r. pełnił urząd sędziego w okresie współrządów dorastającego Bolesława i jego matki Perejasławy⁵⁶, a w latach 1283–1298 był wojewodą i filarem rządów młodego księcia Bolesława II⁵⁷. Pozwala to ocenić, że Gedko odszedł z urzędu wojewody w wieku ok. 70 lat; albo zmarł, albo zrezygnował z urzędu z racji zdrowotnych, co też może wchodzić w rachubę. Jeśli Krzywosąd był w podobnym wieku, to urodził się w latach trzydziestych XIII w. Jego ojcem w tym stanie rzeczy powinien być Krzywosąd, łowczy Bolesława Konradowica w latach 1239–1242, potem cześnik nadworny znany w 1246 r., czyli wybitny Awdaniec w kręgu najbliższych współpracowników tego księcia⁵⁸. Dobiesław chorąży gostyniński znany w 1350 r. może być albo synem, albo wnukiem wojewody Krzywosąda, urodzonym pod koniec jego życia.

Dodajmy jeszcze, że według danych XIX w. w Konarach było tylko 12 włók, a w Wałach – 18 włók obszaru, zatem łącznie było tu jedynie 30 włók⁵⁹. W świetle danych XV w. obszar obu osad mógł być nieco większy. Nie zmienia to jednak oceny, że dobra Awdańców w ziemi łączyckiej nad rzeczką Ochnią wyraźnie ustępowały wielkością dobrom w ziemi gostynińskiej. Wyszli stąd Konarscy i Wałowscy herbu Awdaniec.

Zob. też Awdańcy ze Słupa i Modły.

Awdańcy ze Słupa i Modły

Ta linia Awdańców oddzielała się prawdopodobnie stopniowo od Awdańców z Suserza, pozostała też w ziemi gostynińskiej dłużej. Słup i Modła już na przełomie XIV i XV w. stały się ośrodkami dóbr i siedzibami owych Awdańców, posiadaczy działów wraz z kmieciami w kilku osadach w ziemiach gostynińskiej i łączyckiej. W 1398 r. w księdze ziemskiej łączyckiej wystąpił Dzierśław Słupski przeciw Włodzimierzowi, prawdopodobnie ze Sławoszewa. Idzie tu zapewne o Słup w ziemi gostynińskiej, bowiem w ziemi łączyckiej osady o takiej nazwie brak⁶⁰. Może tenże Dzierśław ze Słupa w 1426 r. odłożył termin sprawy sądowej z powodu choroby⁶¹.

W 1402 r. w księdze powiatu orłowskiego jest znana Bogusława z synem Janem ze Słupa⁶². Dobek ze Słupa pojawia się jako świadek w Łęczycy w 1411 r.⁶³

⁵⁶ NKMaz II, nr 56 (drugie miejsce listy świadków, po cześniku Grocie, a przed Mikołajem, kasztelanem z Białej).

⁵⁷ NKMaz II, nr 70, 57 (falszyfikat oparty na danych autentycznych, ok. 1298 r.), 103.

⁵⁸ Zob. NKMaz II, nr 343, tamże przypis.

⁵⁹ SGKP IV, s. 319; XII, s. 932.

⁶⁰ Łęcz. II, nr 5787.

⁶¹ OrłowskaZ 2a, k. 242.

⁶² Łęcz. II, nr 849.

⁶³ ŁęczZ 5, k. 133v.

W 1425 r. w sprawie o granice Pieryszewa z Dobrowem i Rakowem wystąpił obok Duszoty i Jana z Suserza tenże Dobiesław Słupski⁶⁴. Tenże Dobiesław z bratem Pakoszem pisali się w 1405 r. z Modły, sprzedali 2 włóki w Konarach w ziemi łączyckiej Andrzejowi z Modły, zwanemu Kozieł, bez wątpliwości ich bratu⁶⁵. Można w nich widzieć synów Dobiesława z Suserza, skarbnika gostynińskiego poświadczonego w latach 1382–1399, który powinien pozostawić swój majątek potomkom.

W 1445 r. pleban w Suserzu toczył proces z Michałem Słupskim o dziesięcinę kmiecią z Modły przed sądem biskupa poznańskiego⁶⁶. Idzie tu o wcześniej znanego Michała Duszotę z Suserza, który miał w tym czasie rezydencję w Słupie. Tenże Michał ze Słupa kupił 17 IX 1454 r. dział w Suserzu zwany Białe Błoto za 40 grzywien od Andrzeja z tegoż Białego Błota⁶⁷. Oprócz niego w Słupie jest znany jeszcze Wojciech. 23 XII 1451 r. w Bełzie Wojciech ze Słupa dokonał zamiany, a faktycznie kupił dział dóbr w Modle od Kozieła z Modły po jego stryju Pakoszu; dał mu w zamian jedną włókę w Wojciechowicach w ziemi łączyckiej (parafia Łąkoszyn) oraz 200 grzywien w półgroszach⁶⁸. W 1452 r. Wojciech Słupski toczył sprawę o Modłę z Janem z Suserza i Michałem ze Słupa⁶⁹. Wojciech mógł być synem i spadkobiercą Dobiesława Słupskiego, ewentualnie Dzierśława Słupskiego. Ponadto w 1440 r. wystąpił Jan Słupski z Wałów⁷⁰, może identyczny z Janem z Suserza; miał on zatem dobra i w ziemi gostynińskiej, i w ziemi łączyckiej.

Później, po inkorporacji ziemi gostynińskiej w 1462 r. do Korony zachowało się dużo mniej danych źródłowych. W 1470 r. został zanotowany Wojciech ze Słupa (*de Slupy*), zapewne identyczny z poprzednim Wojciechem Słupskim⁷¹. Jego synem powinien być Jan ze Słupa i Modły, o którym niżej. Jego krewnym powinien być też Adam *de Slupy* w ziemi gostynińskiej, znany w 1514 r. Jego żoną została Jadwiga z ziemi łączyckiej, ciotka Mikołaja syna Mikołaja Wżarowskiego z Łąznina, który wypłacił Adamowi 6 grzywien⁷². Idzie zatem o mały dział drobnorycerski w Słupie.

W 1490 r. żoną Jana ze Słupa była Jadwiga z Kał w ziemi łączyckiej (parafia Grochowo), która wraz z synem Andrzejem oraz swoimi braćmi zamieniła swoje dobra tamże z Maciejem z Żelaznej⁷³. W 1504 r. został odnotowany w księdze

⁶⁴ ŁęczZ 8, k. 14v.

⁶⁵ ŁęczZ 4, k. 483v. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 294, przyp. 61.

⁶⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁶⁷ MK 335, k. 122.

⁶⁸ MK 339, k. 49.

⁶⁹ MK 337, k. 98, 100.

⁷⁰ ŁęczZ 2, k. 171v.

⁷¹ ŁęczZ 2, k. 407.

⁷² OrłowskaZ 5, k. 59v.

⁷³ ŁęczG 7, k. 886.

ziemskiej łączyczej Jan ze Słupa i Modły, zatem miał działły z dworami w obu osadach. Może on być synem poprzednio wymienionego Jana, męża Jadwigi. W 1507 r. Jan z Modły był jednym ze świadków Andrzeja Piwo, oskarżonego o rabunek w Rogienicach w ziemi płockiej, przed sądem królewskim⁷⁴.

Wiemy jeszcze, że 10 III 1510 r. został ustanowiony zakład 200 kóp groszy między Janem Słupskim z Modły a Marcinem Szczawińskim (z Suserza); zakład ten określa ówczesną wartość dóbr słabszej strony, tj. Jana Słupskiego, którego trzeba zaliczyć do zamożnego rycerstwa⁷⁵. Tenże Jan Słupski w 1515 r. rozgraniczał swą wieś Modła od własności szlachty z Rakowa w ziemi łączyczej⁷⁶. Tenże Jan Słupski ożenił się z Elżbietą z Radogoszczy i Bedlna, jedną z 4 siostrz dziedziczących znaczne dobra w ziemi łączyczej. Były to córki Jana z Bedlna z rodu Roliczów i Doroty z Radogoszczy z rodu Jelitczyków⁷⁷. Elżbieta była siostrą Małgorzaty, żony Piotra z Lutomińska podkomorzego sieradzkiego, Jadwigi, wdowy po Mikołaju z Wysokiej Wielkiej (ziemia łączycza, par. Nowe) i Anny żony Jana Aramowica z Powodowa⁷⁸. Małżeństwo Jana z Elżbietą jest poświadczane od 1522 r., ale mogło być zawarte wcześniej⁷⁹. W podziale dóbr Bedlno, Zbiewiec i Kamieniec w 1525 r. Elżbieta otrzymała tamże należny dział; dziedziczyli go później jej synowie⁸⁰. Elżbieta, żona Jana Słupskiego z Modły, występuje jeszcze w 1529 r. i 1531 r.⁸¹

Dowodnie synami Elżbiety Słupskiej byli Michał, Stanisław, Andrzej i Marek, którzy procesowali się z Gawłem Zaleskim z Zalesia w ziemi łączyczej; informacja pozbawiona daty może pochodzić z lat trzydziestych XVI w.⁸² Marek w 1537 r. został studentem uniwersytetu w Krakowie, wpisano go dowodnie jako syna Jana z Modły⁸³. Andrzej w 1551 r. został określony jako Andrzej Słupski z Kałek i Radogoszczy, w sporze z Piotrem Lutomirskim⁸⁴. Należy zatem przyjąć, że od Jana Słupskiego i Elżbiety wywodzą się późniejsi Molscy i Słupscy w ziemi gostynińskiej, znani w XVI w. W latach 1563–1565 składali tu swe zeznanie podatkowe i pieczętowali się charakterystycznym herbem Awdańców Stanisław Słupski i Andrzej Molski⁸⁵. Trzeba ich identyfikować z wymienionymi synami Elżbiety

⁷⁴ SPPP VI, nr 9. Andrzej Piwo należał do Prawdziców z Koszelewa. Zob. dalej.

⁷⁵ MRPS IV, nr 9440.

⁷⁶ OrłowskaZ 5, k. 124.

⁷⁷ A. Szymczakowa, *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998, s. 240.

⁷⁸ ŁęczZ 16, k. 490.

⁷⁹ ŁęczZ 16, k. 490.

⁸⁰ ŁęczZ 16, k. 618–621v.

⁸¹ ŁęczG 16A, k. 434; OrłowskaZ 6, k. 639v.

⁸² ŁęczZ 13, k. 442 (zapis późniejszy wprowadzony do księgi z aktami z 1522 r.).

⁸³ *Album studiosorum*, II, s. 284.

⁸⁴ ŁęczZ 18A, k. 211v (późniejsza składka w aktach z 1533 r.).

⁸⁵ ASK I, nr 22, k. 201, 201v, 343, 343v, 409, 409v.

Słupskiej, przy czym Andrzej bywał też określany jako Słupski, czyli nazwisko Molski (od Modły) dopiero ustalało się.

Ponadto Wiktor Wittyg odnalazł Mikołaja Słupskiego herbu Abdank, w 1563 r. urzędnika biskupa poznańskiego, jednak wywodzi go ze Słupi w Wielkopolsce koło Kościana⁸⁶. Dodajmy, że w 1526 r. jednym z czołowych towarzyszy Wojciecha Grabskiego, rotmistrza zaciężnych z województwa rawskiego był Wojciech Molski. Należał on do osób oskarżanych o zabójstwo Franciszka Zembockiego, prepozyta szpitala sierpeckiego, plebana w Luszyńcu w ziemi gostyńskiej⁸⁷. Jest możliwe, że Wojciech Molski wywodził się z ziemi gostyńskiej, tak jak i Wojciech Grabski.

Awdańcy ze Słupa i Modły, tu zestawieni, należeli do rycerstwa średniozamożnego, niepełniącego urzędów. Byli oni uboższymi krewnymi i potomkami Awdańców z Suserza i Modły, w tym urzędników ziemskich znanych z XIV i pierwszej ćwierci XV w. Ich pełniejsza identyfikacja z Awdańcami z Suserza i Modły wymagałaby dalszych badań.

Beliny

Beliny i Prawdzice z Brzozowa

W XVI w. Brzozów był jedną z największych wsi parafialnych ziemi gostyńskiej; miał w 1530 r. aż 33 włóki kmiece, potem ok. 30 włók osiadłych w 4 działach i zapewne kilka folwarków szlacheckich, a ponadto 3 włóki ziemi w uposażeniu plebańskim⁸⁸. Dla XIX w. brak danych o wielkości arealu i całego obszaru Brzozowa, wieś należała jednak do większych osad tej części Mazowsza⁸⁹. Na podstawie obrazu kartograficznego, a także danych o wartości tych dóbr w połowie XV w. skłaniam się do przybliżonej oceny, że było tu ok. 100 włók obszaru wraz z przyległymi lasami⁹⁰.

Dobra te musiały być zagospodarowane nie później niż w XIV w. Brzozowo jest znane już w 1363 r., w dokumencie lokacji arcybiskupiej wsi Granica (Wejsce)

⁸⁶ Wittyg, *Nieznana szlachta*, s. 297.

⁸⁷ MRPS IV, nr 14548. Testament Franciszka Zembockiego został zatwierdzony 11 XII 1525 r. O tym T. Żebrowski, *Sierpc w średniowieczu i XVI wieku*, w: *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej* [!], red. M. Chudzyński, Sierpc 2003, s. 134.

⁸⁸ ASK I, nr 22, k. 21; ŻD XVI, s. 201, 202; kartoteka atlasowa XVI w.; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁸⁹ Według danych z tabeli 1827 r., pokazującej stan o kilka lat wcześniejszy, Brzozów miał 35 domów i 320 mieszkańców; zob. SGKP I, s. 424.

⁹⁰ AHP, Mazowsze, mapa oraz pruskie zdjęcie terenowe Gilly-Crona z lat 1793–1796. Zob. też niżej.

w dobrach łowickich na obszarze lasu, graniczącego m.in. z wymienionymi dobrami Niedzieliszyno, Brzozowo i Wisowo⁹¹. Brzozowo już w czwartej ćwierci XIV w. było ośrodkiem parafii, przechodził też zapewne już wówczas tędy gościniec z Sochaczewa do Gębina, nowy wariant starej drogi łączącej te ośrodki⁹². Można mówić o włości możnowładczej, początkowo większej niż znana w źródłach XVI w., a także o wczesnej rezydencji możnowładczej w powiązaniu z fundacją kościoła.

W 1395 r. Piechna posiadaczka Brzozowa (*heres de Brzozowo*) wykupiła trzecią część sołectwa tamże od Bogusława sołtysa za 2 grzywny w półgroszach krakowskich⁹³. Piechna jest skądinąd nieznana, mogła być spadkobierczynią albo wdową po wcześniejszym posiadaczu wsi. Istnienie sołectwa jest świadectwem wcześniejszej lokacji wsi na prawie niemieckim, być może w trzeciej ćwierci XIV w. Była to jedna z najwcześniej poświadczonych lokacji w dobrach możnowładczych i zamożnego rycerstwa w ziemi gostynińskiej.

Kościół w Brzozowie istniał już w czasach rządów Mikołaja z Kórnika biskupa poznańskiego (1375–1382). Wiemy, że w 1378 r. tenże biskup wystawił dokument na jakiejś części uposażenia owego kościoła w ziemi; przechowała się jedynie wzmianka o nim⁹⁴. Józef Nowacki datuje początki parafii na XIII w., co jest zbyt wczesne; trafnie jednak wskazuje, że została ona wyłączona ze starszej parafii w Iłowie⁹⁵. Fundacja kościoła pod wezwaniem św. św. Andrzeja i Leonarda nastąpiła prawdopodobnie w XIV w., przed 1378 r. Komu można ją przypisać?

J. Nowacki uznał Brzozów za gniazdo Brzozowskich herbu Belina, co dotyczy jednak w XVI w. drobnej szlachty mającej działki cząstkowe i zagrodowe w Brzozowcu i w innych wioskach wokół Brzozowa. Według ustaleń Nowackiego prawo patronatu należało tu do Brzozowskich oraz do Wojciecha Kozłowskiego wykonującego je w latach 1533–1535⁹⁶. Brzozowscy mogli dziedziczyć stare uprawnienia kolatorów. Wojciech Kozłowski należał do Wężyków z Kozłowa Szlacheckiego, reprezentował fortunę możnowładczą⁹⁷.

⁹¹ NKMaz III, nr 61. Dokument opublikowany wadliwie, część nazw została zniekształcona. Bardziej poprawny przekaz zob. Ulanowski, *Visitaciones bonorum*, s. 32. O tym K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, nr 61. Wisowo trzeba identyfikować z wsią Wisowa, znaną dopiero w XIX w.; miała ok. 6 włók gruntu (SGKP XIII, s. 617). Była to prawdopodobnie część sąsiednich dóbr Kosaciec (dziś Koszajec), znanych w XVI w., należących wówczas do Brzozowskich.

⁹² Gościniec został zrekonstruowany dla XVI w.; zob. AHP, Mazowsze, mapa.

⁹³ ADP, perg. 113 (28 IV 1395 r.).

⁹⁴ Knapiński, Notaty; *Rocznik archidiecezji warszawskiej 1958 r.*, oprac. ks. W. Malej, Warszawa 1958, s. 433; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁹⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁹⁶ Tamże.

⁹⁷ Zob. Wężyki z Kozłowa.

W 1424 r. z Brzozowa pisał się rzekomo Michał, prepozyt kolegiaty św. Michała w Płocku, kanclerz ziemski gostyniński, bliski współpracownik księcia Siemowita IV i jego synów. Wystąpił on z tym określeniem na dokumencie Siemowita IV dla arcybiskupa gnieźnieńskiego wystawionym w Sochaczewie, 29 VIII 1424 r.⁹⁸ Zapis ten jest jednak pomyłkowy, oparty na mylnym odczycie dokumentu znanego z kopii; według innego odczytu idzie o Boryszewo w ziemi sochaczewskiej⁹⁹. Michał istotnie wywodził się z tegoż Boryszewa, na co wskazują zapisy źródłowe od 1416 r.¹⁰⁰ Był bratem Jaśka z Głóżka (Głużka) na Zawkrzu, wojskiego płońskiego poświadczanego w latach 1434–1437¹⁰¹. Boryszewscy należeli w XVI w. po części do Prawdziców, może zatem i Michał reprezentował tradycje Prawdziców, ale nie jest to pewne. Michał zmarł dopiero 24 I 1438 r.¹⁰², a już w 1427 r. z Brzozowa pisze się kto inny, co zasługuje na uwagę.

Na dokumencie młodych książąt płockich, synów Siemowita IV, wystawionym w Bełzie 25 VI 1427 r. odnotowany został Mikołaj z Brzozowa, pisarz dworu owych książąt¹⁰³. Trzeba go identyfikować z Mikołajem z Brzozowa, podkomorzym gostynińskim znanym w latach 1435–1441¹⁰⁴. Wywodził się on z linii Prawdziców z Gólczewa (Gulczewa) w ziemi płockiej, był jednym z synów Andrzeja kasztelana płockiego, który zmarł ok. 1416 r.

Po śmierci ojca bracia Andrzej, Mikołaj, Sasin, Aleksander i Piotr pozostawali w niedziale. Kupili wówczas wspólnie Zakrzewo z przyległościami w ziemi wyszogrodzkiej, zamieniając je za Wiączemin w ziemi gostynińskiej oraz wysoką dopłatę 500 kóp groszy praskich¹⁰⁵. Potem musieli podzielić się dobrami, a w ramach tego podziału Mikołajowi przypadł właśnie Brzozów z przyległościami w ziemi gostynińskiej. Najstarszy brat Andrzej, kanclerz ziemski płocki i początkowo duchowny, mianowicie kanonik płocki znany do 1435 r., następnie prowadzący życie świeckie, wziął wówczas dobra Zakrzewo. Sasin otrzymał miasto Sierpc (Sierpc) z przyległościami, Aleksander przejął dobra Biezuń, najmłodszy Piotr dostał Gólczewo z przyległościami, czyli rezydencję ojcowską¹⁰⁶. Dokumentu podziału jednak nie znamy, odtwarzamy go z późniejszego stanu rzeczy.

Mikołaj był prawdopodobnie przez kilka lat pisarzem i dworzaninem wspólnego dworu książąt płockich. Albo jeszcze od nich, albo na początku rządów Siemowita V w Gostyninie otrzymał nominację na podkomorzego gostynińskiego.

⁹⁸ IMT I, nr 68; ACP I, nr 618.

⁹⁹ Zob. KWp V, nr 400.

¹⁰⁰ Kartoteka SHGM, ziemia sochaczewska, hasło Boryszew.

¹⁰¹ SHGWP, s. 80.

¹⁰² MPH V, s. 445.

¹⁰³ KL, nr 163; IMT I, nr 74.

¹⁰⁴ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 142, 145, 146, 200, 249.

¹⁰⁵ MK 3, k. 2; SHGWysz, s. 66. Data roczna przekazu nie jest pewna (ok. 1416 r.).

¹⁰⁶ Zob. SHGWP s. 12, 13, 100, 276.

Urząd ten przejął po Markuszu z Korabiewic, znanym do 1433 r., który został w 1434 r. kasztelanem rawskim¹⁰⁷. Mikołaj jest na tym urzędzie znany od 25 IV 1435 r.; kupił wówczas Mojnowo w ziemi płockiej od rycerzy z Gutowa za 200 kóp groszy monety obiegowej¹⁰⁸; wieś pozostała w posiadaniu Prawdziców z Sierpca¹⁰⁹.

Jako podkomorzy Mikołaj powinien rozgraniczać dobra w ziemi gostynińskiej, miał zatem odpowiednie kwalifikacje do tego zadania. Utrzymywał kontakty z dworem Włodzisława I płockiego, bowiem notowany był jako świadek w metryce księstwa płockiego. Występował także jako świadek na dokumentach Siemowita V rawskiego. Znany jest 13 XI 1440 r.¹¹⁰, a także 26 I 1441 r.¹¹¹

Współdziałał z braćmi Andrzejem kanclerzem oraz Piotrem z Gólczewa. W 1435 r. wraz z nimi toczył sprawę o dobra po zmarłym bracie Sasinie z Sierpca z wdową Małgorzatą i córką Anną¹¹². Anna córka Sasina wyszła za mąż za Sędziwoja z Leżenic; 28 V 1439 r. w Płocku odstąpiła stryjom, w tym Mikołajowi podkomorzemu, dobra Blizne i Szczutowo w ziemi dobrzyńskiej, a stryjowie zobowiązali się do wypłaty tysiąca grzywien w półgroszach należnego posagu¹¹³. Już wcześniej, 18 XII 1436 r. w Wyszogrodzie Mikołaj z braćmi wypłacił 100 kóp groszy pospolitych dworzanom Jana Głowacza z Leżenic, wojewody czerskiego, co powinno być z tym związane¹¹⁴.

Mikołaj zmarł przed 30 V 1446 r., kiedy występuje już następny podkomorzy gostyniński Jan z Kutna¹¹⁵. Mógł jednak dożyć do 1445 r., kiedy tenże Jan pozostawał jeszcze stolnikiem gostynińskim¹¹⁶. Pozostawił jedynie córkę Katarzynę, która następnie została wydana za mąż przez stryjów Andrzeja kanclerza płockiego i Piotra, mianowicie za Andrzeja Szczubiola II, syna ówczesnego wojewody rawskiego Andrzeja Szczubiola I z Ciechomic i Kozłowa z rodu Wężyków. 28 III 1448 r. w Płocku Andrzej oprawił jej posąg na swoich dobrach Kozłowo, Złota i Dębsko za konsensem ojca Andrzeja, wojewody rawskiego¹¹⁷. Jej stryjowie, Andrzej z Zakrzewa kanclerz ziemski płocki oraz Piotr z Gólczewa 8 X 1449 r. w Płocku sprzedali dobra Brzozów mężowi Katarzyny za wysoką kwotę 800 kóp

¹⁰⁷ Pacuski, Spis.

¹⁰⁸ MK 335, k. 29. Mojnowo w parafii Lutocin miało w XIX w. ok. 30 włók obszaru; SGKP VI, s. 617.

¹⁰⁹ SHGWP, s. 204, 205.

¹¹⁰ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

¹¹¹ AAPoznań, AE I, k. 28v.

¹¹² MK 335, k. 84.

¹¹³ MK 335, k. 124.

¹¹⁴ WyszZ 1B, k. 58v.

¹¹⁵ IMT I, nr 92; Pacuski, Spis.

¹¹⁶ Pacuski, Spis.

¹¹⁷ MK 335, k. 139v.

w półgroszach¹¹⁸. Dzięki temu Brzozów powiększył majątek owego Andrzeja Szczubioła II z Kozłowa z rodu Wężyków, późniejszego kasztelana gostyńskiego i wojewodę rawskiego; należał do niego w 1489 r.¹¹⁹

W akcie sprzedaży z 1449 r. wprowadzono jednak znamienne zastrzeżenie: „excepta ville Wschelywi in et super hereditate Brzoszowo locata”. Mamy tu dowód, że wcześniej włość Brzozów obejmowała także Wszeliwy, które zostały zapewne niedawno lokowane na części dotychczasowego obszaru, prawdopodobnie przez podkomorzego Mikołaja z Brzozowa. W XIX w. dobra Wszeliwy z Zalesiem mają ok. 50 włók obszaru¹²⁰. Może była to jedynie część owego obszaru, bowiem w 1440 r. Wszeliwy zostały wymienione w posiadaniu Junoszków z Kiernozi¹²¹. Wieś Wszeliwy wchodziła jednak później w skład parafii Brzozów, a nie Kiernoza, co powinno mieć metrykę dawną¹²². Zasięg parafii Brzozów w XVI w. może zatem odtwarzać podziały własnościowe z doby erekcji tej parafii.

Dla początków Prawdziców w Brzozowie ważny jest przekaz ugody z 1450 r., zawartej przez panów z Gólczewa z jednej strony, oraz Katarzynę z mężem Szczubiołem II i panami z Kępy z rodu Boleszciców z drugiej strony, zredagowany niestety lakonicznie. Katarzyna otrzymała 150 kóp groszy zrzekając się wszelkich dalszych roszczeń spadkowych. Został też odnotowany dokument wiana bezimiennej siostry (?) zmarłego bezimiennego kasztelana płockiego *super Brzoszowo*, który powinien być zwrócony Krzysztofowi z Kępy¹²³.

Idzie tu zapewne o siostrę Andrzeja z Gólczewa kasztelana płockiego zmarłego ok. 1416 r., która otrzymała zapis wienny od swego męża na Brzozowie i miała prawo trzymać te dobra dożywotnio po jego zgonie. Po niej zatem te dobra przejął kasztelan Andrzej z Gólczewa, albo już jego synowie, spłacając innych uprawnionych i zachowując list wienny; stąd w rozdziale dóbr trafiły one w posiadanie Mikołaja podkomorzego gostyńskiego. W tej sytuacji można identyfikować ją z Piechną, posiadaczką Brzozowa w 1395 r., przyjmując, że jej mąż zmarł już wcześniej i nie pozostawili oni potomstwa uprawnionego do dziedziczenia.

Sporo światła dla wcześniejszej doby wnoszą tu dwa przekazy z połowy XV w. Mianowicie w 1447 r. w sporze o dziesięciny z folwarków rycerstwa z Brzozowca, pomiędzy plebanami z Iłowa i Brzozowa, zostali odnotowani dziedzice z Brzozowca: Paweł, Mikołaj, Anna Bylina (tj. prawdopodobnie wdowa po Bylinie), Piotr, Wojciech, Jakub, Marcin, Dobiesław z synem Jakubem¹²⁴. Charakterystyczny

¹¹⁸ MK 337, k. 79v–80.

¹¹⁹ MK 14, k. 337; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1879–1908, t. VI, s. 206–208.

¹²⁰ SGKP XIV, s. 66.

¹²¹ MK 336, k. 88v–89v.

¹²² AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 202.

¹²³ MK 335, k. 54; SHGWP, s. 121.

¹²⁴ ACI II, nr 1227.

przydomek Bylina wskazuje, że idzie tu o średniowiecznych Bylinów, późniejszych Belinów. Prawa plebana z Iłowa do dziesiątej części folwarków z Brzozowca powinny sięgać już czasów sprzed erekcji parafii Brzozów, tj. sprzed 1378 r., co jest obserwacją użyteczną.

24 V 1452 r. Włodzisław I płocki podczas pobytu w księżym Czerminie zezwolił grupie 11 rycerzy z Brzozowca, wymienionym imiennie i działającym wspólnie zagospodarować ich las Lubiątka dogodny do lokacji i przyznał tym dobrom prawo chełmińskie¹²⁵. Las ten leżał według owego przekazu pomiędzy Wszeliwami, Ostrowcem, Brzozowem i Niedzieliskami, jest to zatem późniejsza Wola Brzozowska i sąsiednie Sadowo¹²⁶. Była to część dawnej włości brzozowskiej, pozostawała wspólną własnością owego drobnego rycerstwa z Brzozowca, prawdopodobnie krewnych, dziedziczących po wspólnym przodku. Oto imiona odbiorców przywileju: Wojciech, Jan, Andrzej, Zygmunt, Jakub, Marcin, Jakub, Mikołaj, Dobiesław, Paweł i Stanisław. Pokrywają się w dużym stopniu z przekazem z 1447 r., a nowe imiona wskazują na dorastanie do samodzielności kolejnych osób z młodszego pokolenia.

Można wnosić, że posiadacze Brzozowca przyjmowali w pierwszej ćwierci XVI w. nazwisko Brzozowskich; są oni w XVI w. w Kosaćcu, Sadowej i w Brzozowcu w parafii Brzozów¹²⁷. Powinni to być potomkowie dawnych posiadaczy tej włości w XIV w. W tym stanie rzeczy Prawdzice jako właściciele możnowładczej części owej dawnej włości byli tu jedynie w pierwszej połowie XV w.

Przyjrzyjmy się jeszcze danym XVI w. 21 X 1509 r. Andrzej Brzozowski uzyskał dobra Wojciecha i Andrzeja Arciechowskich za niestawiennictwo w wyprawie wojennej. Brak tu wprawdzie położenia terytorialnego owych dóbr, powinno to jednak dotyczyć Arciechowa w ziemi gostyńńskiej, jedynej osady tej nazwy w Koronie. Andrzej także powinien wywodzić się z tej ziemi¹²⁸. Wiemy też, że 8 VIII 1519 r. w Gąbinie jednym z asesorów sądu ziemskiego gostyńskiego był Jan zwany Rozum z Brzozowca, który mógł już dłużej uczestniczyć w wymierzaniu sprawiedliwości¹²⁹. Jego potomkiem powinien być Wojciech Rozum, współposiadacz dużego działu zagrodowego w Brzozowcu w 1579 r.¹³⁰

Bartosz Paprocki zanotował cenną tradycję rodzinną o tym gnieździe Belinów Brzozowskich, przekazaną mu prawdopodobnie ustnie, bowiem ubogą w szczegóły. Wie o bezimiennym opacie czerwińskim, który miał być wychowawcą z pacholąt króla Zygmunta; został pochowany w Czerwińsku. Jego bratem

¹²⁵ MK 337, k. 63.

¹²⁶ Zob. AHP, Mazowsze, mapa.

¹²⁷ ŻD XVI, s. 202, 210.

¹²⁸ MRPS IV, nr 9269. O posiadaczach Arciechowa zob. dalej.

¹²⁹ Knapiński, Notaty, s. 126.

¹³⁰ ŻD XVI, s. 210 (dział 4,25 włók uprawnych).

był Marcin zwany Kaptur, działający w czasach Szreńskiego wojewody płockiego; został jego klientem i jurgielnikiem. Od niego wywodzi się Jan żonaty z Witowską z domu Rola, który zostawił 4 braci: Kaspra, Jakuba, Andrzeja i Jarosza. Kasper był sługą Jana Tęczyńskiego, brał wraz z nim udział w działaniach wojennych, został chorążym gostynińskim¹³¹.

Dane te uściśla nieco Adam Boniecki. Kasper był chorążym gostynińskim w 1577 r., ustanowił wraz z żoną dożywocie na dobrach w 1584 r.¹³² Wiemy jeszcze, że 19 1 1588 r. nominację na chorążego gostynińskiego po bezimiennym Brzozowskim otrzymał Paweł Czerniewski¹³³; powinno to dotyczyć Kaspra. Ponadto wiemy, że w parafii Brzozów zostały w rejestrach poborowych zanotowane działki cząstkowe i zagrodowe Brzozowskich; w 1579 r. istniał rzeczywiście dział Kapturów liczący 2 włóki i 4 zagrodników, został wpisany do rejestru szlachty nie mającej kmieci¹³⁴.

Tradycja w przekazie Paprockiego nasuwa jednak wątpliwości. Opat Brzozowski w Czerwińsku nie znajduje potwierdzenia, nie zna go Henryk Folwarski, który zestawiał wartościowy, udokumentowany źródłowo poczet opatów czerwińskich¹³⁵. Brzozowscy byli jednak powiązani z Ostrowskimi z tegoż gniazda Belinów. Informację tę można zatem łączyć z Jakubem Ostrowskim, opatem czerwińskim działającym w latach 1518–1524, następcą opata Ambrożego¹³⁶. Jakub z Ostrowa był w 1502 r. administratorem dóbr opactwa po rezygnacji opata Rafała i przed objęciem rządów przez opata Ambrożego, należał przeto do zakonników czerwińskich znanych i cenionych¹³⁷. Od 1508 r. był prepozytem w Błoni, sprawując zarząd najważniejszej prepozytury kanoników regularnych czerwińskich, tworzącej mały klasztor¹³⁸. Bronił dzielnie dóbr miedzeszyńskich tej prepozytury; 11 XII 1511 r. księżna Anna regentka księstwa czersko-warszawskiego ustanowiła zakład w wysokości 200 kóp groszy między nim a Jakubem Ciołkiem i jego synami z Powsina, służący tej obronie¹³⁹. Jego powiązań z dworem królewskim jednak nie widać; przebywał na Mazowszu książęcym i tu działał, stąd można brać pod uwagę jego powiązania z dworem książęcym, co w tradycji ustnej mogło

¹³¹ Paprocki, *Herby*, s. 429, 430.

¹³² Boniecki, *Herbarz*, II, s. 195.

¹³³ MK 134, k. 42v (dane z kartoteki nominacji urzędników XVI–XVIII w. w Pracowni Atlasu IH PAN).

¹³⁴ ŻD XVI, s. 210 oraz egzemplarz uzupełniony, skolacjonowany z podstawą źródłową w Pracowni Atlasu IH PAN.

¹³⁵ H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przyszłość” 6, 1957, zwłaszcza s. 15–21.

¹³⁶ Kartoteka SHGM, hasło Czerwińsk.

¹³⁷ ADP, Ep. 16, k. 146–146v.

¹³⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 516.

¹³⁹ WarszZG 10, s. 892.

ulec zniekształceniu. Jakub Ostrowski, dawny opat, żył jeszcze w Czerwińsku w 1526 r.¹⁴⁰

Marcin Kaptur mógł być klientem Stanisława Szreńskiego z Sokołowa w ziemi gostynińskiej, wojewody płockiego w latach 1507–1510, wcześniej kasztelana wiskiego. Tradycja w tej części przekazu wydaje się wiarygodna, oparta na przekazie rodzinnym, nie wychodzącym jednak wstecz poza trzecie pokolenie. Potwierdza ona, że Brzozowscy w XVI w. byli szlachtą drobną, szukającą szansy awansu w służbie u możniejszych panów.

Można jeszcze zatrzymać się nad początkami Belinów z Brzozowa, czyli protoplastów późniejszych Belinów. Właśnie im należy przypisać fundację kościoła parafialnego w Brzozowie w XIV w. w ramach rozbudowy tej włości możnowładczej. Zapewne byli obecni w hierarchii ziemi gostynińskiej tego czasu, ale nie udało się odnaleźć identyfikacji możliwych do przyjęcia. W ziemi gostynińskiej brak tedy zachowanych śladów źródłowych dla XIV w., ale warto przyjrzeć się ówczesnym poświadczeniom źródłowym dla Belinów-Okuniów z innych ziem południowego Mazowsza.

Do tego rodu trzeba zaliczyć Mikołaja Okunia, kasztelana czerskiego w latach 1347–1361, jednego z najwyższych dygnitarzy książęcego Mazowsza, współpracownika Siemowita III Trojdenowica¹⁴¹. Powinien on być protoplastą Okuniów z Grodziska w ziemi sochaczewskiej (dzisiejszy Grodzisk Mazowiecki), obecnych w elicie władzy Mazowsza w XV i XVI w. Na szczególną uwagę zasługuje jednak dobrze poświadczone źródłowo nadanie dóbr Łochów w ziemi rawskiej w 1350 r., bowiem dotyczy ono innego możnego z tego rodu i oświetla sytuację, która może być cenną analogią dla początków Belinów z Brzozowa.

14 II 1350 r., czyli krótko po podziale wspólnego władztwa Trojdenowiców (ok. 1349 r. młodszy Kazimierz otrzymał dzielnicę warszawską) Siemowit III wystawił w Rawie dokument na rzecz komesa Mikołaja skarbnika rawskiego, nadając mu dobra Łochów wraz z przynależnościami, w tym oboma brzegami rzeczki Rawa oraz przyznając wsi prawo chełmińskie na wzorzec miasta Rawy. Zobowiązał go do służby wojskowej w wymiarze jednej kopii, czyli wystawiania poczty zbrojnego, zwolnił od wszelkich kar sądowych, nawet książęcych. Zapewnił poddanym 12 lat wolnizny, wyznaczając przyszły czynsz książęcy z tych dóbr w wysokości 1 krowy na stół książęcy albo pół kopy w półgroszach krakowskich (30 groszy) rocznie. Była to stawka wysoce ulgowa, jeśli przyjąć, że w takiej włości po przeprowadzonej lokacji mogło być co najmniej 10–15 gospodarstw kmiecych, tj. włók osiadłych, a nadwyżka pobieranego faktycznie czynszu książęcego pomnażała dochody właściciela dóbr.

¹⁴⁰ BOZ 72, s. 2.

¹⁴¹ Pacuski, Spis; NKMAz II, nr 284; III, nr 54.

Był to przywilej znaczący, zapewniający obdarowanemu znaczne dochody i pożytki, w tym z barci, młynów i polowania w granicach dóbr¹⁴². Motywowany był dotychczasowymi zasługami z tytułu wiernej służby dla księcia i jego poprzedników, zatem Mikołaj służył już albo Siemowitowi II wiskiemu, panu ziemi rawskiej do jego śmierci w 1345 r., albo raczej Trojdenowi I czerskiemu (zmarł w 1341 r.). Został odnotowany szczególny fakt uratowania przezeń życia Siemowita III w sytuacji poważnego zagrożenia.

Trzeba przyjąć, że Mikołaj był dworzaninem księżęcym, a jego służba trwała już przynajmniej 10–15 lat. Właśnie w toku tej wieloletniej służby Mikołaj doszedł do liczącego się urzędu skarbnika rawskiego. Prawdopodobnie stał się odpowiedzialny za skarb ksiązęcy gromadzony i przechowywany w Rawie jako ośrodku władztwa ksiązęcego Siemowita III, w którym wznoszono wówczas murowany zamek ksiązęcy. Mikołaj był zatem jednym z doświadczonych, bliskich współpracowników księcia, obdarzanych szczególnym zaufaniem, był też znanym młodemu księciu już od wielu lat.

Wcześniej w Rawie była siedziba Siemowita II wiskiego i tu powinien być przechowywany jego skarbiec ksiązęcy, odziedziczony w części przez Trojdenowiców¹⁴³. Rawa zapewniała temu skarbcowi szczególne warunki bezpieczeństwa, była bowiem ośrodkiem Mazowsza położonym najdalej od miejsc bezpośrednio zagrożonych najazdami litewskimi, przechodzącymi przez ziemie mazowieckiego Ponarwia i Pobuża, a także od strony władztwa krzyżackiego, zagrażającego północnym ziemiom Mazowsza. Siemowit III wraz ze swoimi doradcami docenił walory Rawy i uczynił z niej swą główną siedzibę. Miasto lokacyjne w Rawie powstało już wcześniej, prawdopodobnie na początku XIV w., podobnie jak w Starej Warszawie. Gród ksiązęcy w Rawie stał się ośrodkiem obszernej kasztelanii, zastępując dotychczasową kasztelanię z ośrodkiem w Białej (dziś Biała Rawska). Kasztelania rawska przekształciła się wkrótce w ziemię rawską pod zarządem starosty ksiązęcego.

Mikołaj pisał się „de Mylynew”, co można identyfikować z późniejszym Milanowem w ziemi warszawskiej koło Błonia, tj. dzisiejszym Milanówkiem¹⁴⁴. W XVI w. była to osada zamożnej szlachty, a w XIX w. owa wieś z folwarkiem i przyległym lasem miała ok. 28 włók obszaru¹⁴⁵. Tenże Milanów leżał w sąsiedztwie Brwinowa, wsi parafialnej i wyraźnego gniazda Belinów w ziemi warszawskiej, czyli przypuszczalnie głównego ośrodka w lesistej włości Belinów w XIII–XIV w., stopniowo zagospodarowywanej rolniczo. Właśnie z Brwinowa wywodził

¹⁴² NKMaz II, nr 298.

¹⁴³ Wskazuje na to rozliczenie Trojdenowiców z ich siostrą Eufemią, żoną Kazimierza, księcia cieszyńskiego, z 12 IV 1355 r.; NKMaz II, nr 332. Obejmowało ono spadek w pieniędżach, naczyniach i klejnotach po rodzicach i stryju Siemowicie II (700 grzywien groszy krakowskich).

¹⁴⁴ Tak już identyfikowałem przed laty; zob. NKMaz II, nr 298, przyp. 1.

¹⁴⁵ ŻD XVI, s. 277; SGKP VI, s. 417.

się Godprzyd, chorąży warszawski w latach 1401–1406, który zmarł przed 1409 r.¹⁴⁶ pozostawiając córkę Małgorzatę, sponą z działu ojcowskiego w Brwinowie w 1419 r.¹⁴⁷ Powinien on należeć do możnowładztwa mazowieckiego.

Obok leży Parzniewo, także własność Belinów-Okuniów. Z Parzniewa pisał się Stanisław poświęcony „de clenodio Okuno” w 1417 r.¹⁴⁸, późniejszy pod czaszy warszawski, znany jeszcze z herbem Bilina [Belina] w 1431 r.¹⁴⁹ Wcześniejsze pokolenie Belinów reprezentują tu bracia Stanisław i Tomasz z Parzniewa, którzy otrzymali w 1377 r. od Janusza I przywilej książęcy z czynszem po 12 groszy praskich z włóki osiadłej na ich dobra Kanie, które książę obdarzył prawem chełmińskim¹⁵⁰. Kanie leżały w parafii Brwinów, były zatem częścią tych dóbr, początkowo prawdopodobnie możnowładczych, ale już w 1377 r. także osad za możnego rycerstwa, co ukazuje przytoczony przywilej.

Potomkami Mikołaja skarbnika rawskiego powinni być bracia stryjeczni Szczepan Łochowski kanonik skalbmierski i Jan Naropiński pisarz królewski, którzy uzyskali w 1506 r. potwierdzenie dokumentu z 14 II 1350 r.¹⁵¹ Łochowscy i Naropińscy należeli do Belinów¹⁵².

Łochów w ziemi rawskiej nie został jednak ośrodkiem parafii, tak jak Brzozów i Brwinów; znalazł się wraz z sąsiednią Naropną w składzie parafii Żelechlinek, fundacji tamtejszych Rawiczów¹⁵³. Nadanie to można szacować na podstawie danych z XIX w. na co najmniej 95 włók obszaru, w tym dobra Łochów ok. 60 włók¹⁵⁴, dobra Naropna z Radwanką, powiązane własnościowo w XVI w., 35 włók¹⁵⁵. W skład nadania mogły jeszcze wchodzić sąsiednie Byliny (początkowo Wola Bylina albo Bylinina) i Dziurdziołów, zwany też w XVI w. Wolą Łochowską, zaliczane już do parafii Boguszyce¹⁵⁶, w XIX w. miały blisko 70 włók¹⁵⁷.

¹⁴⁶ Pacuski, Spis.

¹⁴⁷ PP V, nr 426: „Margareta filia Gothprzyd vexiliferi de Brwinowo”; wypis z MK 3, k. 13v (1 I 1419 r.).

¹⁴⁸ MK 3, k. 113v.

¹⁴⁹ SPPP II, nr 2344; H. Polackówna, *Materiały do heraldyki polskiej*, AKH XI, s. 44 (tu błędna identyfikacja z ziemią sieradzka).

¹⁵⁰ NKMaz III, nr 191.

¹⁵¹ MRPS III, nr 2623.

¹⁵² W. Wittyg, *Rozsiedlenie i gniazda rodowe szlachty ziemi rawskiej w w. XVI [1563–1565]*, AKH, t. XI, 1909–1913, s. 269, 270 (1563–1565); AKH III, s. 385, nr 299 (1528 r.); Boniecki, *Herbarz*, XV, s. 344.

¹⁵³ LB Łaskiego II, s. 325–327.

¹⁵⁴ SGKP V, s. 674, 675 (dobra Łochów i Łochówek z przyległościami).

¹⁵⁵ ŻD XVI, s. 165; SGKP VI, s. 916 (Naropna z Naropińską Wolą), IX, s. 455. Naropna jest znana od 1443 r., mogła być częścią dóbr łochowskich (kartoteka SHGM).

¹⁵⁶ LB Łaskiego II; ŻDXVI, s. 166. Nazwa Bylina/Byliny ma związek z nazwą heraldyczną Bylina/Belina. Osada ta nie wystąpiła jednak w rejestrach poborowych ziemi rawskiej XVI w. i dlatego nie została oznaczona na mapie Mazowsza (AHP, Mazowsze).

¹⁵⁷ SGKP I, s. 506; II, s. 302.

Całość nadania mogła zatem obejmować ok. 160 włók, czyli była włość znaczna, wówczas jeszcze mocno lesista, dogodna do dalszego zagospodarowania.

Nasuwa się jednak konstatacja, że nadanie Łochowa służyło umocnieniu władzy Siemowita III Trojdenowica w ziemi rawskiej, przejętej w 1345 r. Odbiorca nadania pochodził bowiem z dawnego księstwa Trojdena I, obejmującego od 1313 r. ziemię (kasztelanię) warszawską i złożył szczególny dowód wierności władzy książęcej. Pierwszym świadkiem tego nadania był Mikołaj Okuń kasztelan czerski, żywotnie zainteresowany w popieraniu swoich krewnych i współrodowców. Czy nie ten sam model działania został zastosowany w ziemi gostynińskiej?

Trojdenowice przejęli ziemię gostynińską w 1351 r. po zgonie Bolesława III Wańkowica, drogą układu z królem Kazimierzem Wielkim jako sukcesorem większej części spadku po tymże księciu, swoim lenniku. Siemowit III został samodzielnym panem Gostynina, oddając Sochaczew bratu, Kazimierzowi księciu warszawskiemu. Jako pan Gostynina występuje już w Czersku 11 IX 1352 r., używa bowiem tytułatury *dux Mazouie et dominus Czyrnensis, Rawensis, necnon Gostinensis*¹⁵⁸.

Pierwszy znany akt dotyczący dóbr w ziemi gostynińskiej Siemowit III wystawił 24 II 1353 r. w Gostyninie dla osad klasztoru norbertanek plockich. Odnotujmy jego świadków. 1. Mikołaj (Okuń) kasztelan czerski. 2. Krystyn stolnik warszawski (h. Gozdawa, późniejszy wojewoda całego Mazowsza). 3. Mikołaj skarbnik rawski. 4. Andrzej podkomorzy gostyniński. 5–7 dworzanie Wincenty syn wojewody kujawskiego, Jan Zglesz i Nasutko¹⁵⁹.

W liście tej uderza nieobecność czołowych urzędników gostynińskich, z wyjątkiem Andrzeja podkomorzego gostynińskiego. Zabrakło zatem kasztelana, chorążego i sędziego gostynińskich, którzy musieli znaleźć się na dalszym planie i nie byli traktowani jako najbliżsi współpracownicy Siemowita III. Jednocześnie zasługuje na uwagę wysoka pozycja Belinów-Okuniów; kasztelana czerskiego i skarbnika rawskiego, zarazem odbiorcy nadania z 1350 r.

Skłania to do sądu, że właśnie wówczas, na początku rządów Siemowita III w Gostyninie mogło dojść do nadania dóbr Brzozów możnemu z rodu Belinów wywodzącemu się z kręgu poddanych Trojdena I i młodych Trojdenowiców, cieszącemu się szczególnym zaufaniem księcia. Służyło ono umocnieniu władzy Siemowita III w ziemi gostynińskiej, bowiem wprowadzało do elity władzy w tej ziemi możnego prawdopodobnie ściśle związanego z czołowymi współpracownikami księcia czerskiego. Można ten pozostawił dwu synów, protoplastę późniejszych Belinów z Brzozowa i Ostrowiec oraz bezpotomnego męża Piechny; wskazuje bowiem na to prawo patronatu kościoła, które dziedziczyli spadkobiercy.

¹⁵⁸ NKMaz II, nr 317.

¹⁵⁹ NKMaz II, nr 320.

Temu możnemu trzeba przypisać lokację wsi Brzozów na prawie niemieckim w trzeciej ćwierci XIV w. oraz związaną z tym fundację kościoła parafialnego. Jego imienia nie udało się ustalić. Owa lesista włość obejmować mogła ok. 200 włók obszaru, była to jedna z większych włości ziemi gostynińskiej.

Beliny z Ostrowca lub Ostrowiec

Dobra Ostrowce w parafii Brzozów w ziemi gostynińskiej są znane od XVI w. Jednak już w 1452 r. pojawia się nazwa Ostrowecz, tj. Ostrowiec. Książę Włodzisław I zezwolił wówczas grupie rycerzy z Brzozowca na lokację osady w ich lesie Lubatka pomiędzy odnotowanymi w tym przekazie miejscowościami: Wszeliwami, Ostrowcem, Brzozowem i Niedzieliskami oraz nadał im na tę przyszlą osadę prawo chełmińskie¹⁶⁰.

Należy przyjąć, że już wówczas istniała wieś w posiadaniu rycerskim zwana Ostrowiec, od XVI w. Ostrowce Wielkie i Małe. Graniczyła ona z Brzozowem i z Wolą Brzozowską, zapewne lokowaną właśnie na podstawie tegoż zapisu w metryce książęcej oraz sporządzonego według niego dokumentu książęcego¹⁶¹.

Było to gniazdo Ostrowskich w ziemi gostynińskiej, z których Stanisław Ostrowski w rejestrze rekognicji z lat 1563–1565 pieczętował się herbem Belina, opłacając pobór z trzech włók osiadłych w Ostrowcach Wielkich¹⁶². Także Andrzej Ostrowski odcisnął pieczęć h. Belina¹⁶³. Obaj posiadali tu działki jeszcze w 1579 r.¹⁶⁴ Stąd wyszedł wspomniany wcześniej Jakub Ostrowski, kanonik regularny opactwa czerwińskiego, w 1502 r. tymczasowy administrator opactwa, od 1508 r. prepozyt zakonny w Błoniu, w latach 1518–1524 opat czerwiński¹⁶⁵. Jakub dysponował znaczącymi dochodami klasztorными, mógł też zatrudniać w administracji owych dóbr opactwa ludzi dobrze sobie znanych, mógł zatem przyczynić się do awansu społecznego i majątkowego młodszych krewnych.

W 1522 r. jest znany Stanisław piszący się z Ostrowiec, Brzozowa i Sadowej w ziemi gostynińskiej. 12 II 1522 r. jego żona Katarzyna z Grzybowa-Gajewa w ziemi łączycyckiej skwitowała swego brata Pawła Gajewskiego ze spłaty z dóbr ojcowskich i macierzystych¹⁶⁶. Stanisław powinien kontynuować linię wcześniejszych posiadaczy działów w tych trzech wsiach. W 1523 r. został nazwany Sadowskim z Sadowej¹⁶⁷. Ta niewielka osada mogła być jego główną rezydencją.

¹⁶⁰ MK 337, k. 63.

¹⁶¹ Zob. AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁶² ASK I, ks. 22, k. 215.

¹⁶³ Tamże, k. 216.

¹⁶⁴ ŻD XVI, s. 202.

¹⁶⁵ O nim zob. wyżej.

¹⁶⁶ OrłowskaZ 5, k. 414v–415.

¹⁶⁷ Tamże, k. 494.

Krewnym Stanisława i opata Jakuba powinien być Mikołaj Ostrowski. Otrzymał on 15 IV 1534 r. nominację na sędziego ziemi gostynińskiej od króla Zygmunta Starego po śmierci poprzedniego sędziego, Jana Barana z Raciborowa¹⁶⁸. 18 X 1543 r. Mikołaj sędzia pisał się „de Ostrowcze”, miał tu zatem swą rezydencję¹⁶⁹. Mogły do niego należeć Ostrowce Wielkie, liczące w 1530 r. 4 włóki kmieci, później nieco więcej, ale mógł mieć też działki w obu osadach; powinien mieć też dwór z folwarkiem. Stanu posiadania Mikołaja nie można odtworzyć, powinien jednak należeć do szlachty średniozamożnej. Można wnosić, że Mikołaj urodził się pod koniec XV w. i pozyskał kwalifikacje niezbędne do sprawowania urzędu, uczestnicząc przez dłuższy czas w posiedzeniach jako asesor sądu ziemskiego. Jego rodzice nie są znani.

Stąd mógł także wywodzić się Paweł Ostrowski, poświadczony w 1526 r., jeden z czołowych towarzyszy Wojciecha Grabskiego, rotmistrza zaciężnych z województwa rawskiego. Należał on do osób oskarżanych o zabójstwo Franciszka Zembockiego, prepozyta szpitala sierpeckiego, zmarłego we wsi Luszyn w ziemi gostynińskiej; pozostali dają się zidentyfikować ze szlachtą z ziemi gostynińskiej¹⁷⁰.

W drugiej połowie XVI w. Ostrowscy w parafii Brzozów mają działki szlachty cząstkowej, posiadającej kmieci, we wsiach Ostrowce Wielkie i Małe, Sadowo, Wola Brzozowska¹⁷¹. W XIX w. do dóbr Ostrowce należało 44 włók obszaru¹⁷².

Wiktor Wittyg odnalazł bezimiennego Ostrowskiego, który był w 1565 r. burgrabią zamku Kamieńca Podolskiego. Ustalił, że był on herbu Belina i uznał, że wywodził się ze wsi Ostrowce w ziemi gostynińskiej, jednego pochodzenia z Brzozowskimi¹⁷³. Ocena ta powinna być trafna. Beliny z Brzozowca i Ostrowca powinni pochodzić od wspólnych, wcześniejszych przodków, co może sięgać połowy XIV w. Mieli oni możnych współkolejnotników w innych ziemiach południowego Mazowsza, odwołujących się do heraldycznej nazwy Okuń. Zob. o tym Beliny i Prawdzice z Brzozowa.

Dołęgowie

Dołęgowie z Bab

W drugiej połowie XVI w. znamy Baby Większe i Mniejsze w parafii Solec, w posiadaniu szlachty zagrodowej m.in. o nazwisku Babski. Było tu aż kilkanaście

¹⁶⁸ Tamże, nr 17524.

¹⁶⁹ Tamże, nr 21406.

¹⁷⁰ Tamże, nr 14548.

¹⁷¹ ŻD XVI, s. 202.

¹⁷² SGKP VII, s. 713.

¹⁷³ Wittyg, *Nieznana szlachta*, s. 228.

działów drobnoszlacheckich liczących łącznie ok. 10 włók uprawnych¹⁷⁴. Dane XIX w. pokazują wskutek zmian jedynie część tego obszaru¹⁷⁵, który powinien być w XIV–XVI w. wyraźnie większy. W połowie XVI w. Maciej Babski miał działły ziemi w Babach Małych, Meszmem (osada zaginęła) i w Solcu Kościelnym, które przekazał w 1557 r. bratankowi Wojciechowi Babskiemu; prawdopodobnie idzie tu jeszcze o własność szlachty częstkowej, a nie zagrodowej¹⁷⁶. Wiemy także, że w 1554 r. wojewodzina Jadwiga z Łaska, wdowa po Stanisławie Kucieńskim wojewodzie rawskim wzięła w zastaw część Bab od Feliksa Babskiego; powinien to być dział z poddanyimi¹⁷⁷. Babscy z rodu Dołęgów nie byli dotychczas znani.

Najstarszy zapis źródłowy odnoszący się do tej osady pochodzi z ksiąg łączyczych i wymienia w 1398 r. Tomka z Bab, z obszaru Mazowsza¹⁷⁸. Już wówczas była to zatem własność rycerska; nazwa osady pochodzić może od przezwiska charakteryzującego grupę rycerstwa, prawdopodobnie częstkowego, siedzącego na działach o kilku włókach. Do tego przezwiska nawiązuje zdrobnienie Babka. Wiemy, że Marcin Babka z Babic w ziemi warszawskiej, sędzia ciechanowski i wojewoda czerski (zm. ok. 1392 r.) jest bezspornie możliwym z rodu Dołęgów, zatem może to być dawny przydomek mazowieckich Dołęgów, co nie wyklucza rozpowszechnienia przezwiska w innych rodach heraldycznych¹⁷⁹.

W 1407 r. pojawia się Piotr z Bab, obok Zdzisława z Leśniewic w ziemi gostyńńskiej¹⁸⁰. W 1429 r. występuje Dobek z Bab, który ustanowił swego ojca Tomasza pełnomocnikiem w sprawie z Szymonem z Siemion w powiecie kowalskim¹⁸¹. W 1430 r. są znani Szczepan Miodusewicz oraz Paweł i Tomasz z Bab, świadkowie Jana z niedalekiego Gulewa na Kujawach¹⁸². Tomasz z Bab działający w latach 1429–1430 może być identyczny z Tomkiem z Bab znanym w 1398 r.

O przynależności posiadaczy Bab w ziemi gostyńńskiej do rodu Dołęgów przesądzą informacje z dokumentów książęcych i metryki księstwa płockiego, dotyczące m.in. ziemi wiskiej. Włodzisław I płocki 14 XI 1435 r., niedługo po wykupie ziemi wiskiej z rąk Bolesława IV, księcia czersko-warszawskiego, potwierdził dawne nadanie księcia Janusza I dotyczące 21 włók zwanych Srebrowo, położonych pod samą Wizną, pobierając 42 kopy groszy, Stanisławowi z Bab zwa-

¹⁷⁴ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 208; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁷⁵ SGKP XV, cz. 1, s. 63 (jedynie 4 włoki).

¹⁷⁶ MRPS V, nr 7847 (1557 r.).

¹⁷⁷ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 91.

¹⁷⁸ Łęcz. II, nr 415, 422, 501.

¹⁷⁹ Por. SSNO I, s. 74, 75.

¹⁸⁰ Łęcz. II, nr 1342.

¹⁸¹ KowalskaZ 1, k. 139.

¹⁸² Tamże, k. 146, 146v.

nemu Dołęga, z prawem niemieckim¹⁸³. Stanisław jest tu określony przydomkiem heraldycznym; osiadł pod Wizną, gdzie stopniowo zagospodarowywał otrzymane nadanie. 31 XII 1457 r. w Gostyninie tenże Stanisław Dołęga z bratankiem Stanisławem z Bab sprzedali za 80 grzywien swe działą w Babach, likwidując tym samym definitywnie swą majątność w ziemi gostynińskiej, odziedziczoną po przodkach, liczącą – jak można wnosić – kilka włók uprawnnych. Nabywcami zostali miejscowi ziemianie z Bab: Szczepan, Piotr, Dzierśław i Sułek¹⁸⁴. Uzyskana kwota mogła posłużyć do rozbudowy własności owych Dołęgów w ziemi wiskiej.

Wiemy jeszcze, że 11 II 1460 r. w Gostyninie Jan i Ścibor z Bab zamienili swe dobra w Babach i Solcu w ziemi gostynińskiej na Grabie w ziemi łączycyckiej z braćmi z Siemianowa, mianowicie Janem, Przybkciem, Jakubem, Tomaszem i Klemensem. Być może te Grabie miały w XIX w. 9 włók; był to folwark w parafii Śleszyn¹⁸⁵. Grabie owe co prawda nie są znane w ziemi łączycyckiej w XVI w., zatem identyfikacja ta ma z konieczności spory margines błędu¹⁸⁶. Pomaga jednak wyznaczyć rząd wielkości, o jaki idzie w tej zamianie; transakcja 1460 r. nie powinna przekroczyć owego pułapu.

W 1476 r. świadkami prepozyta norbertanek płockich w sprawie Kurowa na Kujawach brzeskich byli m.in. Maciej i Jan z Bab, odnotowani w księdze ziemskiej kowalskiej¹⁸⁷. W 1486 r. świadkami Mikołaja Piotrowskiego z Kaniewa na Kujawach brzeskich w sprawie granicznej z przyległą Zawadą zostali m.in. Wojciech i Andrzej z Bab, z ziemi gostynińskiej, znający stosunki w pogranicznych osadach w powiecie kowalskim¹⁸⁸. Andrzej z Bab jest znany już wcześniej, został mężem Małgorzaty, córki Mikołaja Prokopowica z Uniesławic w pow. kowalskim. Tenże Mikołaj Prokopowicz zastawił mu w 1484 r. połowę swego stanu posiadania w Uniesławicach w kwocie dwudziestu grzywien z racji posagu¹⁸⁹. Widać z tego, że dysponował tu jedynie działem drobnoszlacheckim nie przekraczającym kilku włók, co pokazuje też pośrednio zamożność Andrzeja. W 1485 r. występuje Mikołaj z Bab, który otrzymał 20 grzywien w szelągach posagu od swej teściowej Doroty, wdowy po zmarłym Marcynie Czapli, czyli ze wsi Czaple w pow. kowalskim¹⁹⁰.

¹⁸³ AGAD, perg. 834. Zob. też C. Brodzicki, *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*, Warszawa 1994, s. 234 (nie trafna identyfikacja z Babami w ziemi ciechanowskiej).

¹⁸⁴ MK 335, k. 147v.

¹⁸⁵ SGKP II, s. 765.

¹⁸⁶ Por. LB Łaskiego II, s. 498; AHP, WSieradzkie i Łęcz., mapa i indeks; Nowak, *Własność ziemska*, indeks.

¹⁸⁷ KowalskaZ 2, k. 20v.

¹⁸⁸ Tamże, k. 43v. To Kaniewo nie jest znane później, leżało w sąsiedztwie Zawady i Zakrzewa, osad w parafii Białotarsk, czyli niedaleko Piotrowa.

¹⁸⁹ KowalskaG 1a, k. 232v.

¹⁹⁰ Tamże, k. 244.

W 1497 r. został odnotowany dział w Babach wdowy Mioduszowej, skonfiskowany za niestawiennictwo na wyprawę wojenną; widocznie nie dała ona stosownego zastępcy¹⁹¹. Konfiskata mogła tu nie dojść do skutku, bowiem czasem dochodziło następnie do ugody zainteresowanych stron i stosownego odszkodowania. Już wówczas jednak musiała się tu powiększać liczba działów stopniowo ubożającej drobnej szlachty, schodzącej w XVI w. do poziomu szlachty zagrodowej.

Wiemy jeszcze, że Jan Goszkowic z Bab w 1508 r. kupił za 30 grzywien dwie włóki kmiece opustoszałe w Kobylej Łące w sąsiednim pow. kowalskim na Kujawach. Bez wątpliwości zdołał je zagospodarować, bowiem odstąpił je w 1516 r. za 60 grzywien, kwotę dwukrotnie wyższą¹⁹².

Do zamożniejszych Babskich powinni należeć bracia Szymon i Maciej, którzy w 1536 r. wystąpili jako współpatroni kościoła parafialnego w Solcu i posiadacze wsi parafialnej¹⁹³. Macieja tegoż można identyfikować z Maciejem Babskim, który przekazał bratankowi swe dobra w 1557 r.¹⁹⁴

Na uwagę zasługuje jednak fakt, że wspomniani posiadacze Srebrowa w ziemi wiskiej zagospodarowali pomyślnie swą własność, weszli w skład oraz utrzymali się w gronie rycerstwa zamożnego. W 1462 r. wystąpił Stanisław Srebrowski dowodnie herbu Dołęga¹⁹⁵. Jego potomkiem i spadkobiercą powinien być Mikołaj Dołęga ze Srebrowa, znany od 1473 r.¹⁹⁶ Ożenił się przed 1487 r. z Owką, córką Mikołaja z Rudna¹⁹⁷. W 1487 r. pozyskał zapis 50 kóp groszy pod przypadkiem na dobrach Rutki-Zaborowo w ziemi wiskiej¹⁹⁸. Tenże Mikołaj Dołęga pod koniec życia został wojskim wiskim. W 1506 r. uczestniczył w wypracowaniu ugody szlachty ziemi wiskiej z bartnikami w sprawie wykupu ich dotychczasowych praw do barci w dobrach szlacheckich¹⁹⁹. 3 IX 1507 r. awansował nawet na kasztelana wiskiego²⁰⁰, należał już tedy bezspornie do elity politycznej ówczesnej ziemi wiskiej oraz całego Mazowsza. Awans ten łączy się jednak czytelnie z jego poprzednikiem, Stanisławem Szreńskim kasztelanem wiskim, który w 1507 r. został wojewodą płockim i mógł dopomóc swemu zaufanemu współrodowcowi w dalszej karierze. Mikołaj Dołęga ze Srebrowa uczestniczył w regulowaniu spraw pogranicza Mazowsza i Prus krzyżackich 23 VII 1508 r.²⁰¹ Zmarł już przed 17 III 1509 r.,

¹⁹¹ MRPS II, nr 779.

¹⁹² KowalskaZ 2, k. 88 oraz 93v–94 – wypis z akt grodzkich kowalskich z 1508 r.

¹⁹³ Informacja księdza T. Żebrowskiego wg AOf. Ploc. 191, k. 184.

¹⁹⁴ Zob. wyżej.

¹⁹⁵ MZH nr 198.

¹⁹⁶ Kartoteka SHGM.

¹⁹⁷ MK 6, k. 202.

¹⁹⁸ Herbarz Kapicy Milewskiego, s. 360.

¹⁹⁹ KL nr 282.

²⁰⁰ MRPS IV, nr 197.

²⁰¹ Reg. Theut. I, nr 19210.

kiedy nominację po jego zgonie otrzymał Andrzej z Niszczyc z rodu Prawdzi-ców²⁰². Dobra Srebrowo weszły później w skład dóbr królewskich, zostały opisa-ne w lustracji 1565 r. Miały 18 włók osiadłych i folwarcznych łącznie; ten areał rolny można odnosić już do wcześniejszego okresu, zwłaszcza po 1494 r., kiedy płacono tu od 8 kmieci na 4 włókach osiadłych²⁰³.

Zwraca uwagę powtarzanie imienia Stanisław w tej linii Dołęgów, jak rów-nież używanie przydomka heraldycznego, co świadczy o poczuciu trwałej więzi z własną grupą heraldyczną. Pierwszy Stanisław Dołęga poświadczony w latach 1435–1457 urodził się prawdopodobnie na przełomie XIV i XV w., tj. w czasach, kiedy do pobliskiego Sokołowa sprowadził się najwybitniejszy ówczesny możny z rodu Dołęgów, Stanisław Grad, fundując w nowej rezydencji kościół parafialny. Objął on potem urząd wojewody płockiego (znany 1412–1440)²⁰⁴. Ubożsi sąsie-dzi z rodu Dołęgów mogli prosić wybitnego współrodowca nie tylko o poświad-czenie szlachectwa, ale także o utrzymanie syna do chrztu. Zapewne łatwo wcho-dzili w układ typu klientarnego, w doraźną lub bardziej stałą służbę przy boku możnego współrodowca albo w zarządzanie jego dobrami. Służba taka przyspa-rzała dochodów bieżących i otwierała szanse awansu majątkowego.

Zauważmy, że Stanisław Dołęga z Bab przeniósł się do ziemi wiskiej jeszcze w okresie działalności starego wojewody Stanisława Grada (zmarł w 1440 r.), zatem trzeba się liczyć z jego poparciem i wpływami na Mazowszu, w tym w apa-racie władzy księstwa płockiego. Te więzi klientarne mogły być nadal kontynu-owane w ziemi gostynińskiej, a odtworzone w ziemi wiskiej po objęciu przez Sta-nisława Szreńskiego z Sokołowa urzędu kasztelana wiskiego w 1497 r.²⁰⁵ Właśnie Stanisław Szreński powinien przyczynić się już do objęcia urzędu wojskiego przez Mikołaja Dołęgę ze Srebrowa.

Zestawione dane pozwalają sądzić, że Dołęgowie byli w Babach już w XIV i XV w., nie wychodząc jednak powyżej pułapu średniozamożnego rycerstwa. Były tu możliwe przypadki jednostkowej kariery, lecz stopniowemu rozradzaniu musiał towarzyszyć zanik perspektyw awansu społecznego.

W XV w. prawdopodobny wydaje się związek tego ubożającego rycerstwa, oraz innych podobnych grup drobnych posiadaczy z sąsiedztwa z organizowaniem obrony książęcego zamku gostynińskiego. Zamek wymagał bowiem szybkiego wzmocnienia obsady w momencie zagrożenia działaniami wojennymi, potrzebni tu byli obrońcy należycie uzbrojeni i wyszkoleni. Wymagało to ekwipunku pie-szego i niezwłocznego przybycia na wezwanie, a drobni rycerze z Bab mieszkali w promieniu jedynie 10 km od zamku gostynińskiego. Wcześniej mogli oni

²⁰² MRPS IV, nr 491.

²⁰³ LMaz 1565, cz. II, s. 51–53; C. Brodzicki, dz. cyt., s. 234.

²⁰⁴ O nim zob. w: Dołęgowie z Sokołowa.

²⁰⁵ Pacuski, Spis; SHGWP, s. 302.

uczestniczyć w obronie książęcego grodu drewniano-ziemnego w Gostyninie. Ich powinności wojskowe powinny być wyraźnie różne od powinności wojskowych zamożnego rycerstwa, wystawiającego konny poczet zbrojny na własny koszt.

Dołęgowie z Grabi i Kątów

Grabie leżały w północnej części ziemi gostynińskiej, w parafii Dobrzykowo, granicząc na zachodzie z dobrami Górki kapituły płockiej²⁰⁶. Właśnie do tych Grabi trzeba odnieść zapis w aktach kapitulnych w 1446 r. o konflikcie kapituły płockiej z nieokreślonymi dziedzicami dóbr Białe i Grabie²⁰⁷. Dobra Białe graniczyły z Popowinem, wioską tejże kapituły, dobra Grabie również graniczyły z wsią kapitulną. Grabie zatem już wówczas były wsią i siedzibą rycerską. Nie udało się jednak odnaleźć dalszych danych o posiadaczach tej wsi w XV w., nie znamy zatem ich imion ani powiązań rodzinnych. Osada leżała jednak w pobliżu gościńca z Gębina do Płocka, miała cechy dogodnej rezydencji możnowładczej. W późnym średniowieczu powinien to być obszar po części lesisty, przynoszący dochody m.in. ze spławu drewna drogą wodną Wisły.

W 1530 r. Grabie miały 6 włók kmiecych, zapewne także niemały folwark²⁰⁸. Później były tu dwa działki szlacheckie i zapewne dwa folwarki w posiadaniu Grabskich²⁰⁹. W XIX w. Grabie miały ok. 55 włók obszaru²¹⁰. W XV w. dziedzice powinni należeć do rycerstwa zamożnego, zdolnego do służby z kopią w rękę; powinni też mieć dokumenty książęce na tę wieś. Nie wiemy jednak, kiedy dobra te zostały nadane rycerstwu, jakie otrzymały uprzywilejowanie.

Grabscy należeli do rodu Dołęgów. Adam Boniecki przytacza dane o tej rodzinie od 1579 r.²¹¹ Późniejsze dane zestawia Elżbieta Sęczys, potwierdzając informacje Bonieckiego²¹². Już jednak wcześniej w ziemi gostynińskiej jest znany Wojciech Grabski, rotmistrz zaciężnych z województwa rawskiego. W 1526 r. wraz ze swymi towarzyszami został oskarżony o zabójstwo w Luszyńcu, czyli w ziemi gostynińskiej Franciszka Zembockiego prepozyta szpitala Świętego Ducha w Sierpcu i plebana w Luszyńcu²¹³. Sprawa nie była jasna i zapewne została umorzona. 5 II 1527 r. tenże Wojciech Grabski został skazany przez sąd nadworny króla na pokrycie szkód wyrządzonych poddanym w północnej części dóbr łowickich arcy-

²⁰⁶ AHP, Mazowsze, mapa; mapa pruska Gilly-Crona z lat 1793–1796.

²⁰⁷ Acta capituli Ploc., nr 365.

²⁰⁸ Dane z rejestru 1530 r. w kartotece atlasowej ziemi gostynińskiej XVI w.

²⁰⁹ Kartoteka atlasowa; ŻD XVI, s. 198.

²¹⁰ SGKP II, s. 765.

²¹¹ Boniecki, *Herbarz*, VII, s. 28.

²¹² *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, oprac. E. Sęczys, Warszawa 2000, s. 204.

²¹³ MRPS IV, nr 14512, 14547.

biskupa²¹⁴. W 1532 r. Wojciech Grabski został przez króla ustanowiony poborcą ziemi gostynińskiej²¹⁵. Można sądzić, że urodził się pod koniec XV w., kiedy kształtowało się i utrwalalo nazwisko Grabskich, posiadaczy dóbr.

Obok niego jest znany Andrzej Grabski. Tenże Andrzej otrzymał w 1532 r. konsens królewski na wykup wójtostwa w Staropolu w starostwie gostynińskim²¹⁶. Mógł być bratem Wojciecha. Według lustracji z 1564/1565 r. Gąbin graniczył z Grabiem, wsią panów Grabskich²¹⁷.

Andrzej Grabski posiadał też wieś Kąty w parafii Pacyna, opłacał tu podatek w latach 1563–1565 pieczętując się w rekognicjach tamże składanych herbem Dołęga²¹⁸. Już w 1530 r. Kąty należały do Grabskich, miały 5, 5 włók osiadłych²¹⁹. W XIX w. Kąty miały blisko 50 włók obszaru, był tu duży folwark²²⁰. Kąty musiały istnieć wcześniej, bowiem dziesięcina kmieca z Kątów znalazła się w uposażeniu plebana w Pacynie z nadania biskupa poznańskiego, prawdopodobnie w XIV w. albo na początku XV w.²²¹ W 1468 r. dowodnie z Kątów pisał się Stanisław, który wystąpił jako jeden z wykonawców testamentu zmarłego Mikołaja z Podczach. Innymi wykonawcami byli Mikołaj pleban w Pacynie i Boruta ze Słonkowa. Określono ich jako panów, należeli zatem do rycerstwa średniozamożnego²²².

Do tej osady można jeszcze odnieść informację z 1517 r., że Mikołaj z Kątów wraz z innymi sąsiadami uczestniczył w regulowaniu granicy między Modłą Jana Słupskiego w ziemi gostynińskiej a Rakowem w ziemi łęczyckiej²²³. W 1520 r. w sprawie o naruszenie tej granicy dóbr składają przysięgę tenże Mikołaj oraz Wawrzyniec z Kątów z ziemi gostynińskiej²²⁴. Idzie tu być może o krewnych wymienionych Grabskich. Stan posiadania pozwala zaliczyć Grabskich XVI w. bezspornie do szlachty zamożnej.

Do tej rodziny należał później Rafał Grabski, podstarości gostyniński, który uzyskał w 1619 r. nominację na podsędką ziemskiego, znalazł się zatem w gronie elity władzy ówczesnej ziemi gostynińskiej²²⁵.

Dołęgowie z Grabi, zapewne już w XV w. rycerstwo średniozamożne, mogli być krewnymi innych Dołęgów w ziemi gostynińskiej. W dzisiejszym stanie rozpoznania źródeł trzeba ograniczyć się do tego sądu ogólnego.

²¹⁴ SPPP VI, nr 360.

²¹⁵ MRPS IV, nr 6134.

²¹⁶ Tamże, nr 6202.

²¹⁷ LR 1564, s. 103.

²¹⁸ ASK I, nr 22, k. 204v, 346, 415v.

²¹⁹ Kartoteka atlasowa XVI w., ziemia gostynińska.

²²⁰ SGKP III, s. 943.

²²¹ Dane o dziesięcinie parafii Pacyna zestawia Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

²²² AAPoznań, AE II, k. 228v.

²²³ ŁęczZ 16, k. 187.

²²⁴ OrłowskaZ 5, k. 307.

²²⁵ MK 167, k. 294–294v.

Dołęgowie z Jastrzębi

Jastrzębia jest znana od 1488 r., została wymieniona wśród wsi dających dziesięcinę wikariuszom diecezji płockiej²²⁶. We wcześniejszych zestawieniach osad dziesięcinnych tych wikariuszy nazwa owa jednak nie pojawia się. Nie widać jej także w rozgraniczeniu diecezji płockiej i włocławskiej w 1444 r., jakkolwiek zostały tu wymienione inne wsie parafii Sokołów²²⁷. Albo osada zmieniła nazwę, albo też została założona po 1444 r.

Było to gniazdo Jastrzębskich herbu Dołęga. Boniecki zna ich od 1579 r., tj. od rejestru poborowego ziemi gostynińskiej opublikowanego przez Adolfa Pawińskiego²²⁸. Jednak już w 1564 r. płaci stąd Jan Jastrzębski, pieczętujący się herbem Dołęga, co zostało odnotowane w rejestrze rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej²²⁹. Nazwisko to uformowało się w końcu XV i w pierwszej ćwierci XVI w., zatem już wówczas był tu dział Dołęgów. W 1563 r. występuje Bernard Jastrzębski, herbu trudnego do określenia²³⁰. W 1565 r. był tu także znany zagrodowiec, Feliks Jastrzębski herbu Rolicz, który odcisnął swą pieczęć²³¹, a ponadto Zofia, wdowa po Macieju Jastrzębskim, pieczętująca się herbem Prus I²³². Wcześniejsze pokolenie posiadaczy Jastrzębi reprezentuje Jan Grabia, znany od 1513 r. Był to drugi mąż Sary z Nowej Wsi i Łąkoszyna w ziemi łeczyckiej; małżeństwo istniało 18 X 1513 r.²³³ W 1524 r. Jan Grabia został odnotowany w informacji, że Sara zastawia swą oprawę w Nowej Wsi i Łąkoszynie, zapisaną jej przez pierwszego męża Andrzeja z Nowej Wsi, za 10 grzywien Januszowi z Gieglartów w ziemi gostynińskiej²³⁴. Jan Grabia powinien należeć do Dołęgów, przewisko Grabia jest znane wśród mazowieckich Dołęgów z Łęgu w ziemi płockiej²³⁵.

W 1530 r. wieś miała 3 włóki kmiece, później są znane niewielkie działy szlachty cząstkowej i dział zagrodowy²³⁶. W XIX w. był tu jedynie folwark liczący 25 włók obszaru, w tym 2 włóki lasu starego²³⁷. Tę wielkość obszaru osada powinna mieć od XV w.

Wydaje się, że Jastrzębia powstała podobnie jak sąsiednia osada Jukowo, założona niedługo przed 1444 r. Był to południowy, lesisty kraniec parafii Sokołów,

²²⁶ ADP, AKP 50, k. 39–39v. Cyt. za kartoteką SHGM.

²²⁷ KL, nr 192.

²²⁸ Boniecki, *Herbarz*, VIII, s. 314; *ŻD* XVI, s. 195.

²²⁹ ASK I, nr 22, k. 338.

²³⁰ Tamże, k. 196v.

²³¹ Tamże, k. 448v.

²³² Tamże, k. 403v.

²³³ *ŁęczG* 11, k.704.

²³⁴ *ŁęczG* 14, k. 216v.

²³⁵ Zob. SHGWP, s. 175–177.

²³⁶ Kartoteka atlasowa XVI w., ziemia gostynińska.

²³⁷ SGK III, s. 500.

fragment obszernych lasów kolonizowanych tu w XV w. Lasy te musiały stanowić wcześniej część dawnej Puszczy Gostynińskiej²³⁸. Nazwa Jastrzębia wydaje się pochodzić od starszej nazwy terenowej Jastrzębia łąka albo podobnej²³⁹. Wskazuje prawdopodobnie na tutejsze gniazdo owego drapieżnego ptaka, występującego dawniej licznie na ziemiach polskich. Założycielem osady mógł być jeden z rycerzy mazowieckich tej części ziemi gostynińskiej, wywodzący się z rodu Dołęgów.

Dołęgowie z Rogożewa i Kobiernik

W XVI w. były dwie osady szlacheckie: Rogożowo Wielkie i Małe (dziś Rogożew i Rogożewek), obie w parafii Gostynin. Było tu łącznie tylko 2,5 włók kmiecych, zapewne też dwa folwarki²⁴⁰; w XIX w. dobra te miały ok. 40 włók obszaru²⁴¹. Początkowo znaczną część tych dóbr musiał zajmować las, fragment dawnej Puszczy Gostynińskiej.

Najstarsza informacja dotycząca osady pochodzi z 1405 r. W sądzie ziemskim w Płońsku Trojan ze Strzeszewa w powiecie płońskim wymienił m.in. Dobiesławę z Rogożowa, bez której nie chce odpowiadać, zatem swą krewną, uczestniczkę szerszego niedziału rodzinnego²⁴². Dobiesława zapewne była żoną posiadacza Rogożewa albo działu w Rogożewie, wywodziła się z drobnego rycerstwa mieszkającego na Mazowszu plockim²⁴³.

W 1426 r. z Rogożewa pisał się Piotr Biała Suknia, który odstąpił bratu Marcinowi z Wrzącej 5 włók nad rzeczką Czetną w ziemi łomżyńskiej²⁴⁴; obaj należeli do Pomianów z Solca i Wrzącej (zob.). Piotr zapewne miał w Rogożewie mały dział ziemi, może przejściowo. Nie jest natomiast jasne, czy to z mazowieckiego Rogożowa pochodził Jakub, syn Jana z Rogożowa, student uniwersytetu krakowskiego w 1424 r., nie widać bowiem jego powiązań mazowieckich²⁴⁵.

Kilkakrotnie z Rogożewa pisze się dopiero Stanisław, zwany też Rogożowski, zatem musiał tu mieć swą rezydencję. Był on współpracownikiem księcia Włodzisława I plockiego, mógł wcześniej wstąpić w jego służbę korzystając z protekcji starszych krewnych. W 1445 r. tenże Stanisław otrzymał od Włodzisława I dużą,

²³⁸ Por. AHP, Mazowsze, mapa.

²³⁹ Na Mazowszu jest znana w 1484 r. w ziemi zakroczymskiej nazwa działu leśnego Jastrzębiec. Zob. A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, Warszawa 1982, s. 62. O nazwie Jastrzębia zob. też Wójcik, *Nazwy*, s. 64.

²⁴⁰ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 193; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁴¹ SGKP IX, s. 684, 685.

²⁴² Płńska, nr 563; por. SHGWP, s. 291 (informacja nieodnotowana).

²⁴³ SHGWP, s. 291.

²⁴⁴ PP V, nr 237.

²⁴⁵ MUK 24e/063, II s. 411 (wskazanie na Mazowsze). Tenże Jakub wystąpił obok studentów ze Stawiszyna, może pochodził z innej części ziem polskich.

zagospodarowaną wieś książęcą Kubra w ziemi wiskiej, liczącą 60 włók wymierzonych, za dotychczasowe zasługi oraz zobowiązanie do dalszej służby, a także jako formę wsparcia dla rezydencji personalnej w księstwie. Stąd wyszli późniejsi Kuberscy herbu Dołęga²⁴⁶. Wielkość wsi podana w tym przekazie źródłowym znajduje w przybliżeniu potwierdzenie w XIX w. Wieś miała wówczas 1560 mórg, tj. 52 włóki obszaru²⁴⁷. Było to zatem nadanie znaczące, łączyło się najpewniej z rozliczeniami finansowymi z tytułu dotychczasowej pracy. Stanisław już wówczas mógł być sprawnym administratorem dóbr książęcych.

Tenże Stanisław został następnie z ramienia Włodzisława I starostą buskim w odległej ziemi bełskiej, jest poświadczony z tym urzędem w Nowym Dworze w ziemi rawskiej 8 VII 1450 r.²⁴⁸ Urząd ten mógł objąć już wcześniej, czyli krótko po nadaniu wsi Kubra²⁴⁹. Wkrótce, 1 I 1451 r. w Bełzie zawarł z księciem kolejną umowę o starostwo buskie, regulującą zadrażnienia²⁵⁰. Odszedł z tego starostwa przed październikiem 1453 r.²⁵¹ Mogło to nastąpić już latem 1452 r., w tradycyjnym czasie wymiany starostów mazowieckich w końcu sierpnia, bowiem na jesieni 1452 r. działa już aktywnie na Mazowszu płockim.

Stanisław Rogożowski został zięciem Marcina z Ostrowa w ziemi bełskiej z możnego rodu Gozdawów. 24 XI 1452 r. w Płocku zapisał żonie Beacie wiano w wysokości 200 kóp groszy praskich na połowie swoich dóbr Kubra w ziemi wiskiej i Kobierniki w ziemi płockiej; teść przekazał mu czynsz roczny w dobrach Gozdowo i Czarnomino aż do wyczerpania wypłaty 100 kóp groszy z należnego posagu²⁵².

Stanisław wraz z bratem Janem Truszczkiem kupił w tym samym czasie 24 XI 1452 r. od stryja Marcina, plebana w Będziszawiu (dziś Bonisław) jego dział w Kobiernikach za 110 kóp groszy²⁵³. Wiadomo też, że Stanisław Rogożowski z bratem Janem Truszczkiem byli bratankami Świętosława z Kobiernik,

²⁴⁶ Kapica, *Herbarz*, nr 278. Zapisu tego nie odnalazłem w metryce książęcej Włodzisława I, z tego czasu zachowanej fragmentarycznie. Jego autentyczność nie budzi jednak wątpliwości.

²⁴⁷ SGKP IV, s. 834.

²⁴⁸ MK 335, k. 55v–56.

²⁴⁹ Poprzedni starosta buski, Gotard Mycowski, podkomorzy bełski, jest znany do 4 XII 1444 r., mógł ustąpić już 28 VIII 1445 r. Por. *Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992, nr 606.

²⁵⁰ Wolff, *Studia*, s. 304, nr 3.

²⁵¹ K. Sochaniewicz, A. Wolff, *Urzednicy województwa bełskiego do połowy XVI wieku*, Mies. Herald. 10, 1931, s. 19.

²⁵² MK 337, k. 100v; SHGWP s. 128, 223 (tu nietrafnie zaliczony do posiadaczy drobnorycerskiej wsi Ostrowy w par. Kurowo w ziemi płockiej. O tym zob. w: Gozdawowie z Gawłowa i Żukowa).

²⁵³ MK 337, k. 100. Kobierniki w 1531 r. miały 5 włók osiadłych (SHGWP, s. 128). W XIX w. miały 490 mórg, tj. 16 i 1/3 włók obszaru (SGKP IV, s. 203).

podskarbiego dworu, byli zatem wnukami Dzierśława z Kobiernik, ojca plebana Marcina i Świętosława²⁵⁴.

Stanisław Rogożowski należał tedy do grupy zamożnego rycerstwa księstwa płockiego, chociaż nie sprawował tu urzędów ziemskich. W 1459 r. został odnotowany w księdze ziemi wiskiej, gospodarował tedy w tamtejszych dobrach²⁵⁵. Jego i żony Beaty synem powinien być Andrzej z Kubry, który został w 1473 r. zięciem Marcina Strusia z rodu Gozdawów, wójta w Przewodowie w dobrach biskupstwa płockiego, wcześniej starosty pułtuskiego, współpracownika biskupa Pawła Giżyckiego²⁵⁶. Andrzej mógł mieć wówczas ok. 20 lat. Andrzej z Kubry był później księżym starostą wiskim w 1494 r.²⁵⁷ W 1497 r. otrzymał od króla 4 majątki w ziemi wiskiej, skonfiskowane za niestawiennictwo na wyprawę mołdawską²⁵⁸; zakończył jednak życie na tej wyprawie²⁵⁹. Synami tegoż Andrzeja powinni być Krystyn starosta koleński i jego brat Stanisław łowczy wiski, znani w 1514 r., świadkowie z rodu Dołęgów²⁶⁰.

Stanisława Rogożowskiego starostę buskiego można jeszcze utożsamić ze Stanisławem Rogożowskim, który ożenił się przed 19 IV 1468 r. z Anną, krewną braci Mikołaja plebana w Kłobi oraz Stanisława z Zakrzewa na Kujawach, pozostających w niedziale. Bracia owi spłacili posag Anny (o nieznannej wysokości) i zostali skwitowani²⁶¹. Zakrzew leżał w parafii Białotarsk, w pobliżu ziemi gostynińskiej. Stanisław bez wątpliwości gospodarował w Rogożewie i dlatego utrzymywał kontakty ze szlachtą z pogranicznego powiatu kowalskiego na Kujawach. Było to jego drugie małżeństwo, zawarte pod koniec życia.

Wspomniany wcześniej Dzierśław z Kobiernik był bratem Zdziszka albo Zdzisława z Kobiernik, wojskiego gostynińskiego znanego w latach 1408–1416. 24 VII 1408 r. obaj bracia otrzymali przywilej księcia Siemowita IV na Kobierniki, z prawem chełmińskim oraz prawem nieodpowiednym. Przywilej ten został wpisany do księgi kancelaryjnej księcia Siemowita V rawskiego jako *Jus Andree Rogosowsky*²⁶², zapewne w latach 1434–1442; Andrzej Rogożowski powinien być poddanym Siemowita V, ówczesnym posiadaczem tej osady.

²⁵⁴ SHGWP, s. 127, 128 (Kobierniki). W 1420 r. Marcin, dowodnie syn Dzierśława z Kobiernik, wpisał się na uniwersytet krakowski (*Album studiosorum*, I, s. 46; MUK 20e/007).

²⁵⁵ K. Tymieniecki, *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921, s. 431.

²⁵⁶ ADP, Ep. 10, k. 61; Marcin Struś zobowiązał się do wypłaty 50 kóp groszy z racji posagu.

²⁵⁷ Pacuski, Spis.

²⁵⁸ MRPS II, nr 969.

²⁵⁹ O tym J. Wiśniewski, *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. I, Warszawa 1975, s. 193.

²⁶⁰ MZH, nr 921.

²⁶¹ KowalskaG 1a, k. 26v.

²⁶² BKórnicka, rkps 194, k. 14.

Zdziszek wystąpił dowodnie w 1416 r. w Łęczycy jako przedstawiciel rodu Dołęgów²⁶³. To on musiał wystąpić w 1413 r. jako anonimowy „voyski de Rogozovo”²⁶⁴. Bez wątplenia tedy już Zdziszek był posiadaczem Rogożewa, odległego jedynie 5 km od zamku w Gostyninie. Osada była dogodnym punktem oparcia dla wojskiego, który powinien mieszkać w zamku albo przynajmniej przebywać w nim często doglądając napraw i przygotowań obronnych, dobierając i przygotowując przewidywaną obsadę zamku na wypadek zagrożenia, współpracując w tym zakresie z kolejnymi starostami książęcymi i ich zastępcami zarządzającymi tym obiektem.

Wojski jako urzędnik książęcy do szczególnych zadań, tradycyjny zastępca kasztelana jako dowódcy rycerstwa w swoim okręgu działania pozostawał na miejscu podczas mobilizacji rycerstwa konnego przeznaczonego do działań manewrowych. Dowodził lokalnymi siłami pospolitego ruszenia. Jego władzy podlegali zatem wszyscy pozostali na miejscu mężczyźni z rodzin rycerskich, młodzi i starzy, niepełnosprawni, słabiej uzbrojeni i wyposażeni z racji szczupłego majątku, zdolni do działań wojennych w ograniczonym zakresie, przydatni jednak do lokalnej obrony. Jego władzy podlegali też inni poddani książęcy, tj. mieszczanie i kmiecie z osad książęcych, rycerskich i kościelnych, przydatni do obrony i lokalnych prac fortyfikacyjnych. Urząd wojskiego na książęcym Mazowszu nabierał znaczenia w okresie narastającego zagrożenia i działań wojennych²⁶⁵.

Można sądzić, że Zdziszek mieszkał już wcześniej pod Gostyninem i był związany z książęcym aparatem władzy, może jako burgrabia, zastępujący starostę w zarządzaniu zamkiem książęcym, przez niego powołany. Dlatego stał się kandydatem do objęcia urzędu wojskiego, wymagającego kwalifikacji wojskowych, znajomości terenu i ludzi, umiejętności organizacyjnych. Synem Zdzisława był Jan z Kobiernik, student uniwersytetu krakowskiego w 1411 r.²⁶⁶ Zdzisław ożenił się zatem co najmniej ok. 15–20 lat wcześniej, powinien być też starszy od swego brata Dzierśława (zm. po 1434 r.) Prawdopodobnie Zdzisław wraz z synem zmarli bezpotomnie, a dobra przeszły drogą spadku na Andrzeja Rogożowskiego, który powinien być jednym z synów Dzierśława oraz ojcem Stanisława Rogożowskiego i Jana Truszcza.

W 1497 r. w Rogożewie było wójtostwo²⁶⁷. Wieś została zatem lokowana wcześniej na prawie niemieckim i mogła mieć początkowo większą liczbę kmieci.

²⁶³ Semkowicz, *Wywody*, nr 34. Krótki biogram Zdziszka opracowała Supruniuk, *Otoczenie*, nr 227.

²⁶⁴ KowalskaZ 1, k. 7–7v (29 XI 1413 r.). Za wskazanie tego przekazu wyrażam wdzięczność prof. J. Bieniakowi.

²⁶⁵ Wnioski wynikające z rozpoznanych poświadczeń źródłowych o wojskich mazowieckich XIV–XV w. na tle sytuacji militarnej Mazowsza.

²⁶⁶ *Album studiosorum*, I, s. 29; MUK 11/038, II, s. 217.

²⁶⁷ MRPS II, nr 779.

Można to odnosić już do doby lokacji miejskiej Gostynina (1382 r.) albo wkrótce potem. Osada powstała jednak raczej wcześniej, w XIII albo XIV w. Wywodzi się od imienia Rogoż, poświadczonego w Polsce średniowiecznej²⁶⁸. Nie jest jasne, czy osada była początkowo własnością księżęcą i kiedy przeszła w pełni w posiadanie rycerskie, bowiem wójtostwo mogło tu być własnością księżęcą.

31 VIII 1497 r. król Jan Olbracht skonfiskował za niestawiennictwo na wyprawie mołdawskiej m.in. dział Leśniewski (prawdopodobnie w Leśniewicach albo własność Leśniewskiego) oraz wójtostwo w Rogożewie, przekazując je Janowi Jukowskiemu, podkomorzemu gostynińskiemu²⁶⁹. Własność Jukowskiego później nie jest tu znana, mogło zatem dojść do ugody i stosownego odszkodowania. O wójtostwie brak dalszych danych.

Wiemy jeszcze, że Jakub Rogożewski z żoną Katarzyną otrzymał 9 I 1492 r. od jej brata Macieja Kostro z Szewa Wielkiego w pow. kowalskim 12 grzywien w szelągach z racji posagu²⁷⁰. Następnie jednak Katarzyna występuje kilkakrotnie jako żona Marka z Rogożewa i dziedziczka z Szewa Wielkiego, zatem idzie faktycznie o Marka Rogożewskiego, przypuszczalnie syna Stanisława Rogożowskiego z drugiego małżeństwa, zawartego ok. 1468 r. Katarzyna toczyła spór o dobra z bratem stryjecznym Jakubem Galnym z tegoż Szewa, został w nim ustanowiony zakład 60 grzywien, który określa wartość przedmiotu sporu²⁷¹. Ostatecznie Katarzyna sprzedała ów dział Zuzannie Jaszczółtowskiej²⁷².

W 1519 r. Aleksy z Rogożewa w ziemi gostynińskiej sprzedał za 10 grzywien w szelągach włókę wójtostwa w Rachutowie (dziś Rakutowo), wsi monarszej w powiecie kowalskim²⁷³. Mógł to być syn Marka Rogożewskiego. Na tym dane o Rogożewskich urywają się. W 1563 i 1564 r. z Rogożewa Małego płaci Michał Bunikowski²⁷⁴. Z Rogożewa Wielkiego płaci wówczas Sebastian Zaborowski²⁷⁵.

Dołęgowie z Sierakowa

Pierwsza informacja źródłowa o Sierakowie pochodzi z 1389 r. Wieś została wówczas włączona do parafii Strzelce, erygowanej przez Dobrogosta z Nowego Dworu, biskupa poznańskiego²⁷⁶. Zapewne tworzyła wówczas jedną włość rycerską, która podzielona została następnie na Sierakowo Nowe w parafii Strzelce oraz

²⁶⁸ SSNO IV, s. 474; Wójcik, *Nazwy*, s. 135.

²⁶⁹ MRPS II, nr 779.

²⁷⁰ KowalskaG 1a, k. 313v.

²⁷¹ Tamże, k. 327, 340.

²⁷² Tamże, k. 344 n.

²⁷³ Tamże, k. 590–590v. Kontrahentem był kmieć Michał.

²⁷⁴ ASK I, nr 22, k. 189av, 326v.

²⁷⁵ Tamże, k. 326v (1564 r.).

²⁷⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

Sierakowo Stare w parafii Gostynin. O Sierakowie Nowym przed schyłkiem XV w. brak wyraźnych danych. Tu zajmę się najpierw Sierakowem Starym.

W XVI w. wieś nazywana była Sierakowo-Techmany, także Stare Sierakowo, wchodziła w skład parafii Gostynin. Były tu trzy działy Sierakowskich, liczyły łącznie 7,5 włók osiadłych, w każdym zapewne był też folwark²⁷⁷. W XIX w. dobra te określano jako Sieraków Mały (dziś Sierakówek), obejmowały ok. 57 włók obszaru, w tym folwark Techmany²⁷⁸. Kasper Niesiecki zanotował, że owi Sierakowscy ze Starego Sierakowa byli herbu Dołęga²⁷⁹. Co więcej, już Bartosz Paprocki wie, że w ziemi gostynińskiej mieszkają Sierakowscy Techmanowie tegoż herbu²⁸⁰.

Można stwierdzić, że już w XV w. owi posiadacze Sierakowa używali charakterystycznego przydomku Techman, była to zatem tradycja stara, zasługująca na uwagę. Wydaje się ona wskazywać na wcześniejsze powiązania polsko-niemieckie, związane być może poprzez małżeństwo rycerza mazowieckiego z posażną panną z mieszczaństwa niemieckiego osiadłego na Mazowszu w XIII albo XIV w. Przydomek ten nie został dotychczas rozpoznany w zasobie imion staropolskich dla średniowiecza, tj. w obszernym, wielotomowym opracowaniu zbiorowym, opartym z konieczności na źródłach publikowanych, czyli na mocno niepełnej podstawie źródłowej²⁸¹.

Pierwszym znanym posiadaczem tej osady był Stanisław Techman; tytułował się z Sierakowa w 1449 r., zatem miał tu swój dwór²⁸². Tenże Stanisław Techman wystąpił już wcześniej. 9 IV 1437 r. został odnotowany jako świadek dokumentu Siemowita V rawskiego wystawionego w Troszynie, czyli na pograniczu ziemi gostynińskiej i płockiej²⁸³. Pisał się jednak wówczas z Karniewa. Idzie tu bez wątpliwości o Karniewo położone w dzielnicy czersko-warszawskiej obok księżęcego Makowa, bowiem tenże Stanisław posiadał w sąsiednim Chrzanowie dział ojcowizny, który zamienił w 1449 r. z Falisławem z Karniewa na jego dział Płodownicy w ziemi ciechanowskiej, pisząc się już wówczas z Sierakowa²⁸⁴. Zaslugują zatem na uwagę powiązania z Dąbrowami z Karniewa widoczne w poprzednim pokoleniu, może ustanowione już wcześniej drogą po kądzieli.

Stanisław Techman z Sierakowa wystąpił jeszcze 16 IX 1451 r. w otoczeniu Włodzisława I w Rawie²⁸⁵. Jest prawdopodobne, że był on dworzaninem kolejnych

²⁷⁷ AHP Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 193.

²⁷⁸ SGKP X, s. 580 (Sieraków Mały); XII, s. 276 (Techmany, folwark należący wcześniej do dóbr Sieraków Mały).

²⁷⁹ Niesiecki, *Herbarz*, VIII, s. 363.

²⁸⁰ Paprocki, *Herby*, s. 403.

²⁸¹ Zob. SSNO. Nie jest tu notowany, jest zatem dość wyjątkowy na ziemiach polskich XV w.

²⁸² MK 4, k. 142v.

²⁸³ MK 87, k. 67v.

²⁸⁴ MK 4, k. 142v.

²⁸⁵ MK 335, k. 49.

książąt władających księstwem rawskim, Siemowita V, a potem jego brata Włodzisława I. Nie sprawował urzędu ziemskiego, wchodził jednak bez wątpliwości w skład ówczesnej elity politycznej Mazowsza. O jego dalszych losach brak danych. Zachował się jedynie zapis źródłowy z 28 II 1460 r. w Gostyninie, w oświadczeniu Michała Duszoty z Suserza z rodu Awdańców, regulującym sprawy majątkowe, że bezimienny Techman (bez urzędu i bez określenia miejscowości) przyjął 100 kóp groszy posagu za swoją żonę Świętkę²⁸⁶. Powinno to dotyczyć albo Stanisława Techmana, albo jego syna. Istotne jest, że wielkość posagu pozwala owego Techmana zaliczyć do rycerstwa średniozamożnego, a przekaz pokazuje czytelnie jego powiązania rodzinne w ziemi gostynińskiej.

Synami Stanisława Techmana powinni być Jan i Urban z Sierakowa, którzy 29 IV 1453 r. kupili dział w sąsiednich Leśniewicach wraz z częścią Szczepanowską²⁸⁷. Działali wspólnie i bez obecności ojca, zatem pozostawali w niedziale braterskim, prawdopodobnie już po zgonie Stanisława Techmana. Do ich stanu posiadania trzeba doliczyć dział lasu Płodownica w księstwie czersko-warszawskim, o czym niżej, co wskazuje wyraźnie na dziedziczenie po Stanisławie Techmanie.

Tegoż Jana można bezspornie identyfikować z Janem Techmanem (też Tachman) z Kosiorowa w ziemi zakroczymskiej (w par. Gašiorowo), który dziedziczył tamże po swoim bracie Urbanie. W 1476 r. zobowiązano go do wypłacenia legatu 3 kóp groszy pozostawionego w zapisie testamentowym przez tegoż Urbana kościołowi parafialnemu w Gašiorowie²⁸⁸. Tenże Jan Techman z Kosiorowa zamienił 4 IX 1479 r. z Januszem II swój dział lasu w Płodownicy w ziemi ciechanowskiej na dział lasu w Pogorzelcu w ziemi łomżyńskiej koło Zambrowa oraz dopłatę 46 kóp groszy i szubę lisia²⁸⁹. Zapis ten został wydobyty z książecej metryki mazowieckiej w 1546 r. na prośbę Mikołaja Techmana z Sierakowa, czyli z ziemi gostynińskiej²⁹⁰. O Techmanach z Sierakowa w Pogorzelcu (dziś Grochy Pogorzelskie) pod Zambrowem brak jednak dalszych danych²⁹¹. Z wsi Sierakowo-Techmany w 1563 r. podatek opłacił Sebastian Sierakowski pieczętując się herbem Dołęga, prawdopodobnie syn Mikołaja Techmana²⁹².

Jan Techman z Kosiorowa i Starego Sierakowa odziedziczył po zgonie brata Urbana pozostałe dobra ojcowskie, czyli umocnił swą pozycję w elicie władzy ziemi gostynińskiej. Uzyskał urząd podczaszego gostynińskiego. Z tym urzędem 4 XI 1486 r. zapewnił swej córce Małgorzacie 300 florenów posagu na folwarku

²⁸⁶ MK 335, k. 172.

²⁸⁷ MK 337, k. 108v.

²⁸⁸ ADP, Ep. 13, 34; cyt. za kartoteką SHGM.

²⁸⁹ MK 6, k. 119; MRPS IV, supl. 1078 (bez nazwy Kosiorowa, skąd się pisał).

²⁹⁰ MRPS IV, nr 7691.

²⁹¹ Kartoteka SHGM. W 1483 r. są tu znani drobni rycerze herbu Topór; MZH nr 611.

²⁹² ASK I, nr 22, k. 189av.

w Kosiorowie. Jego żona Katarzyna zobowiązała się nie przeszkadzać zięciowi Stanisławowi z Sokołowa z racji wiana, które miała zapisane na dobrach mężowskich²⁹³.

Tegoż Stanisława z Sokołowa trzeba zidentyfikować ze Stanisławem Sokołowskim ze Szreńska, czyli wywodził się on z możnej linii Dołęgów z Sokołowa w ziemi gostyńńskiej i był sąsiadem oraz współrodowcem Techmana. Tenże Stanisław w 1493 r. miał sprawę sądową z Techmanem przed sądem ziemskim zakroczymskim, która zmierzała do ugody²⁹⁴. 3 VII 1494 r. Stanisław zastawił dzierzoną połowę Kosiorowa za 100 florenów kasztelanowi zakroczymskiemu Pawłowi Ławskiemu z sąsiedniego Strzegocina²⁹⁵. W rezultacie Kosiorowo stało się własnością Pomianów z Ław i Strzegocina. 12 XII 1499 r. Jan Techman pokwitował Rafała ze Strzegocina chorążego ciechanowskiego, syna zmarłego w międzyczasie kasztelana Pawła, z wypłaty 450 kóp groszy, co musiało kończyć tę transakcję majątkową²⁹⁶. Kosiorowo jest już w 1500 r. w składzie dóbr tegoż Rafała²⁹⁷. Jan Techman żył jeszcze w lecie 1501 r., został 2 IX 1501 r. ukarany za niestawienie na rozprawie sądowej²⁹⁸. Zmarł krótko potem, bowiem urząd podczaszego gostyńńskiego przejął po nim Wincenty Życki, który zmarł niedługo przed 22 II 1504 r.²⁹⁹

Inną córką podczaszego Jana Techmana z Sierakowa Starego była Katarzyna, żona Szymona z niedalekiego Grodna na Kujawach w powiecie kowalskim, znana w 1522 r.³⁰⁰ Bratem Katarzyny i synem podczaszego powinien być Mikołaj ze Starego Sierakowa, który ożenił się z Barbarą, córką Nieustępa z Niegłoszewa w ziemi łączycykiej. 8 II 1519 r. Mikołaj skwitował teścia z wypłaty posagu (300 florenów), co pokazuje poziom zamożności³⁰¹. W 1521 r. został określony jako Mikołaj Techman ze Starego Sierakowa, zięć Nieustępa³⁰². Jest przeto identyczny z wyżej wspomnianym Mikołajem Techmanem z 1546 r.

Do Dołęgów należeli także posiadacze Sierakowa Nowego (dziś Sieraków) w parafii Strzelce. W drugiej połowie XVI w. były tu dwa działki Sierakowskich po 2,5 włók kmiecych, zapewne wraz z folwarkami³⁰³. W XIX w. tenże Sieraków Wielki miał ok. 45 włók obszaru³⁰⁴. W źródłach jest znany dopiero od schyłku XV w.

²⁹³ ZakrZR 13, k. 359.

²⁹⁴ ZakrZR 16, k. 220, 233v.

²⁹⁵ Tamże, k. 357v.

²⁹⁶ ZakrZR 12, k. 297v.

²⁹⁷ ZakrZR 20, k. 478–478v.

²⁹⁸ ZakrZR 12, k. 563.

²⁹⁹ MRPS III, nr 1275; Pacuski, Spis.

³⁰⁰ KowalskaG 1a, k. 651.

³⁰¹ ŁęczG 12, k. 534v.

³⁰² ŁęczG 13, k. 12v.

³⁰³ ŻD XVI, s. 193.

³⁰⁴ SGKP X, s. 580.

Stanisław z Sierakowa Nowego został podsędkiem gostynińskim w 1491 r., a zmarł przed 23 I 1505 r.³⁰⁵; pozostawił synów Jana i Stanisława. Z tegoż Sierakowa Nowego pisał się też później Jakub Sierakowski, który wystąpił jako Jakub z Sierakowa, asesor sądu grodzkiego na zamku w Gostyninie 21 X 1504 r.³⁰⁶ Powinien należeć wówczas do funkcjonariuszy starościńskiego aparatu władzy. Tenże Jakub został 3 IV 1509 r. chorążym gostynińskim³⁰⁷, następnie od 16 VII 1518 r. jest znany jako podkomorzy gostyniński³⁰⁸. Jakub przed 28 V 1510 r. ożenił się z Barbarą, siostrą Marcina z Szewców w ziemi łęczyckiej, wdową po Puczku³⁰⁹. Uzyskał on w 1531 r. przywilej na wójtostwo w pobliskiej wsi królewskiej Długoleka w ziemi gostynińskiej³¹⁰. Tenże Jakub Sierakowski odstąpił swoim synom naturalnym, zrodzonym z Anny Kuroszówny: Rochowi, Łukaszowi i Piotrowi owo wójtostwo we wsi Długoleka, co zostało potwierdzone przez króla Zygmunta Augusta 27 VIII 1550 r.³¹¹ Żył jeszcze w 1559 r.³¹²

W 1563 r. opłacił pobór z Sierakowa Nowego Stanisław Sierakowski podkomorzy gostyniński, pieczętujący się herbem Dołęga³¹³. Był on dowodnie synem Jakuba, ożenił się nie później niż w 1530 r.³¹⁴

Być może do Sierakowa Nowego można odnieść przekaz, że Siemowit VI kupił połowę wsi Sieraków od Mikołaja i Mieclawa, synów zmarłego Więclawa, ale nie wypłacił 350 grzywien za tę transakcję. Po inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony w 1462 r. obowiązek rozliczenia przeszedł na króla Kazimierza Jagiellończyka. 7 VI 1466 r. król zapisał 400 grzywien na wsi Siedlce w powiecie gąbińskim ziemi gostynińskiej Mieclawowi, opisując tok tej sprawy³¹⁵. W 1528 r. potwierdzenie dokumentu uzyskał Mikołaj Piwo z Koszelewa, aktualny tenentariusz wsi Siedlce³¹⁶. Wcześniej w 1518 r. jest znany tenentariusz Jakub (Jan?) Mieczek, który uzyskał konsens królewski na oprawienie posagu i wiana swej żony Ewy na tej wsi³¹⁷. Powinien być potomkiem Mieclawa, czyli Mieczka. Informacje te pokazują dość czytelnie stan posiadania rodziny rycerskiej w ziemi gostynińskiej w połowie XV w., nie sprawującej urzędów, bliskiej już drobnemu rycerstwu.

³⁰⁵ ŁęczG 9, k. 446v.

³⁰⁶ MRPS IV, supl. 1295.

³⁰⁷ Tamże, nr 8919.

³⁰⁸ ŁęczG 12, k. 477.

³⁰⁹ ŁęczG 11, k. 254v.

³¹⁰ MRPS IV, nr 5805.

³¹¹ MRPS V, nr 4883, 4893.

³¹² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, przyp. 66.

³¹³ ASK I, nr 22, k. 191.

³¹⁴ MRPS IV, nr 5725.

³¹⁵ Tamże, supl. 998.

³¹⁶ Tamże, nr 15433.

³¹⁷ Tamże, nr 2675 (Jakub Mieczek), 2834 (Jan Mieczek).

Potomkiem owej rodziny Mieczków wydaje się być Andrzej Mieczko, posiadacz działu w Leśniewicach obok Sierakowa w 1563 r. Swoje zeznanie podatkowe opatrzył pieczęcią z herbem Dołęga³¹⁸. Dzięki tym identyfikacjom można sądzić, że już Więclaw, posiadacz działu w Sierakowie w pierwszej połowie XV w. należał do rodu Dołęgów.

Z tegoż Sierakowa powinien pochodzić Mikołaj Sierakowski, który otrzymał w 1497 r. przyległe dobra Osiny i Kuczkowo, skonfiskowane przez króla nieznanemu z imienia synowi Dzierśława Osińskiego za niestawienie na wyprawie mołdawskiej³¹⁹. Jego potomkiem powinien być Wojciech Sierakowski, którego synowie Jan i Kasper posiadali w 1546 r. wójtostwo w Niedrzewiu³²⁰. Może był on też ojcem wspomnianego Jakuba Sierakowskiego, od 1509 r. chorążego, potem od 1518 r. podkomorzego gostynińskiego.

Dobra Sieraków, znane już w 1389 r. w dokumencie erekcji parafii Strzelce, obejmowały łącznie w świetle danych późniejszych ok. 100 włók obszaru i należały już w XV w. do Dołęgów. Wydaje się, że powstały drogą nadania książęcego obszernej włości leśnej, wykrojonej z książęcej Puszczy Gostynińskiej, na rzecz możnego protoplasty owych Dołęgów. Mógł on nazywać się Sirak/Sierak; jest to imię staropolskie poświadczane już w XII w., utrwalone na ziemiach polskich w szeregu nazwach miejscowych typu Sierakowo, Sierakowice³²¹.

Imię to pozostawiło na Mazowszu średniowiecznym kilka śladów w nazwach miejscowych³²². Na uwagę zasługuje zwłaszcza Sieraków pod Raciążem nad rzeczką Raciążnicą, znany od 1414 r.³²³, w tym rejonie Mazowsza płockiego były bowiem już w końcu XIV w. włości Dołęgów. Świadectw o możliwym mazowieckim tego imienia w końcu XIII albo w XIV w. nie udało się jednak odnaleźć. Może zatem wchodzić w grę jeszcze wcześniejsza doba. Nadanie to mogło pozostawać już w związku z powstaniem grodu kasztelańskiego w Gostyninie w pierwszej połowie XIII w., w czasach Konrada I Mazowieckiego. Sieraków leżał przy starej drodze z Gostynina przez Strzelce i Kutno na Łęczycę, zatem osady przy tej drodze położone mogły być zakładane stosunkowo wcześniej. Nadanie to mogło dotyczyć jednego z pierwszych kasztelanów albo innych urzędników książęcych w Gostyninie.

Dołęgowie z Sokołowa

Czołowym ośrodkiem Dołęgów w ziemi gostynińskiej zostało Sokołowo (dziś Sokołów) pod Gostyninem w górnym dorzeczcu Skrwy. Leżało ono przy gościńcu

³¹⁸ ASK I, nr 22, k. 190v (pieczęć opatrzona literami A.M.).

³¹⁹ MRPS II, nr 799.

³²⁰ MRPS IV, nr 7761.

³²¹ Zob. SSNO V, s. 78; SGKP X, s. 580–586.

³²² AHP, Mazowsze, indeks, s. 216.

³²³ SHGWP, s. 275.

idącym z Płocka i Gostynina przez Łanięta do ziemi łączyckiej. Oddalone o jeden dzień drogi od stolicy księstwa (ok. 30 km w linii prostej od Płocka), było dogodnym punktem oparcia w tym rejonie Mazowsza, na pograniczu z Kujawami i ziemią łączycką³²⁴. W XVI w. było tu 7 włók kmiecych, a także dwór z folwarkiem oraz kościół i własność plebańska (3 włóki)³²⁵. Według danych XIX w. było tu ponad 30 włók obszaru³²⁶.

Dobra te nabył Stanisław Grad od posiadaczy Sokołowa nieznanymi z imienia, była to zatem już wcześniej własność rycerska. Siemowit IV potwierdził tę transakcję 9 IX 1398 r. nadając wsi prawo niemieckie z czynszem książęcym o wysokości uprzywilejowanej stawce po 2 grosze praskie z włóki osiadłej, wraz ze zwolnieniem Stanisława od kar sądowych z wyjątkiem książęcych³²⁷. Niedługo po zakupie Stanisław Grad fundował w nowej siedzibie drewniany kościół parafialny, nadając mu 3 włóki roli³²⁸. Parafię erygował Jakub biskup płocki z fundacji Stanisława Grada 22 XII 1404 r.³²⁹

Kościół parafialny w Sokołowie został wymieniony w dokumencie ugody biskupów płockiego i włocławskiego z 1444 r., regulującej rozgraniczenie spornego pogranicza obu diecezji³³⁰. Dziesięcinę biskupią z Sokołowa przeznaczono wówczas dla plebana w Sokołowie, a parafię tę zaliczono do diecezji płockiej. Do tej parafii zaliczono wsie Pomorzany (grupa osad), Jukowo i Sokołowo, wyłączając je ze starej parafii Białotarsk w diecezji włocławskiej. W parafii Białotarsk pozostała włóść Łanięta; powstał tu następnie kościół filialny. Ugoda weszła w życie, stabilizując tu granice diecezji. Wymienione w ugodzie wsie parafii Sokołowo zostały wyłączone bezspornie z parafii Białotarsk, a pozostałe wsie wchodzące następnie w skład parafii Sokołowo: Zaborowo Stare i Nowe oraz Jastrzębia zostały wyłączone bez wątpliwości z parafii Gostynin³³¹.

Można wnosić, że fundacja kościoła w Sokołowie natrafiła na sprzeciw plebana w Białotarsku, którego dochody uszczuplała, miała jednak poparcie biskupstwa płockiego, co stało się czynnikiem decydującym.

³²⁴ AHP, Mazowsze, mapa.

³²⁵ Kartoteka atlasowa XVI w.; ŻD XVI, s. 195; *Ziemia gostynińska. Materiały do dziejów ziemi płockiej (Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w.)*, t. XI, wyd. M.M. Grzybowski, Płock 2000, s. 150, 155.

³²⁶ SGKP XI, s. 28.

³²⁷ ADP, perg. 119 (9 IX 1398). Zachowała się jedynie prawa część tekstu, co radykalnie ogranicza zasób informacji. Pełniejsza kopia dokumentu nie jest skądinąd znana.

³²⁸ Wzmianka: *Ziemia gostynińska...*, s. 150.

³²⁹ Tamże; o tym por. *Diecezja płocka. Struktura personalno-administracyjna*, red. W. Lis, Płock 1978, s. 219.

³³⁰ KL nr 192.

³³¹ AHP, Mazowsze, mapa (granice parafii zrekonstruowane dla XVI w.). W parafii Gostynin pozostały jednak Osiny, położone znacznie bliżej Sokołowa.

Stanisław Grad urodził się prawdopodobnie w latach pięćdziesiątych XIV w. Po powrocie Mazowsza płockiego do władztwa księcia Siemowita III Trojdenowica w 1370 r. mógł być początkowo dworzaninem księżęcym, a następnie stał się bliskim współpracownikiem Siemowita IV³³². Już w młodym wieku wszedł w posiadanie cennej włości na Zawkrzu, mianowicie Szreńska z przyległościami, co stało się jeszcze w czasach Siemowita III Trojdenowica. Jest prawdopodobne, że odziedziczył po ojcu i krewnych większe zasoby finansowe, mógł też zyskać drogą małżeństwa liczący się posag, umożliwiający dalsze inwestycje. Wydaje się, że otrzymał Szreńsk od gospodarnego Siemowita III w zamian za znaczącą pożyczkę. 7 IX 1383 r. w Płońsku Siemowit IV potwierdził owo nadanie³³³. Dobra Szreńsk z przyległościami w XIX w. miały ok. 135 włók obszaru³³⁴.

Grad pochodził z linii Dołęgów z Galemina (dziś Galomin) w powiecie płońskim na Mazowszu płockim i Kowalewa w parafii Dąbrowa na Zawkrzu³³⁵. Pisał się początkowo w 1383 r. z Kowalewa, czyli to mogła być rezydencja odziedziczona po wcześniejszych pokoleniach Dołęgów. Wchodziła w skład parafii Dąbrowa, znanej od 1411 r., fundowanej zatem wcześniej, bez wątpliwości w XIV w.³³⁶ Kowalewo, Dąbrowa i Mdzewo należały w XV w. do Dołęgów, idzie tu zatem o fundację kościoła parafialnego w rodowej własności Dołęgów. Sądzić można, że owa włość Dołęgów mogła powstać z nadania książęcego w pierwszej połowie XIV w., obejmującego znaczny lesisty obszar do zagospodarowania rolniczego. Instruktywną analogią powinno być nadanie z 1319 r. dla kasztelana wyszogrodzkiego Mikołaja z rodu Grzymałów, także dotyczące terenów Zawkrza w księstwie płockim³³⁷. W XIX w. dobra Kowalewo z Kowalewkiem miały ok. 120 włók obszaru, Mdzewo z Mdzewkiem mogło mieć ok. 100 włók, wieś parafialna Dąbrowa miała co najmniej 67 włók³³⁸. Widać, że w wyniku nadania książęcego w XIV w. mogła się tu uformować włość możnowładcza licząca blisko 300 włók obszaru, stopniowo zagospodarowywana rolniczo.

Przodek Stanisława Grada (dziad albo ojciec) nie jest znany. Można go jednak upatrywać wśród możnych dzielnicy płockiej, współpracowników Bolesława Wańkowica. W grę wchodzi zwłaszcza Borsza, chorąży płocki poświadczony w la-

³³² Por. M. Bielińska, *Grad Stanisław*, w: PSB VIII, s. 528, 529 (z błędami); Supruniuk, *Otoczenie*, s. 257–260; J. Grabowski, *Stanisław Grad ze Szreńska herbu Dołęga, wojewoda mazowiecki*, „Genealogia” 16, s. 67–80.

³³³ MK 23, k. 297; MRPS IV, supl. 313; SHGWP, s. 141.

³³⁴ SGKP XII, s. 45.

³³⁵ SHGWP, s. 74, 75; 141; Z. Lasocki, *Szkice z życia szlachty zawkrzeńskiej w XV i XVI wieku*, Mies. Herald. 10–11, 1931–1932.

³³⁶ SHGWP, s. 54.

³³⁷ NKMaz II, nr 154. O tym zob. niżej.

³³⁸ Zob. SGKP I, s. 923, poz. 82; IV, 508, 509; VI, 221; XI, 454 (hasło Strzegowo).

tach 1345–1350³³⁹. Zmarł on zapewne przed 10 IV 1369 r., kiedy wystąpił kolejny chorąży płocki Andrzej na dokumencie króla Kazimierza Wielkiego wystawionym w Płocku³⁴⁰.

Imię Borsza występuje bowiem u Dołęgów z Galemina, krewnych Stanisława Grada. Jan Borsza z Galemina został plebanem w Szreńsku bez wątpliwości z prezenty Stanisława Grada. 14 XI 1411 r. jako tenże pleban uzyskał prowidzę papieską na objęcie kanonii płockiej po Stanisławie, synu Stanisława Grada, należał przeto do jego krewnych, mocno z nim związanych³⁴¹. Jeszcze w 1423 r. pozostawał plebanem w Szreńsku, zabiegając skutecznie o dochodowe beneficja kościelne w innych diecezjach polskich³⁴². Ok. 1437 r. został dziekanem kapituły płockiej, zmarł 2 III 1443 r.³⁴³ Był synem Windzina³⁴⁴, który mógł być rówieśnikiem Stanisława Grada i jego bliskim krewnym, a przydomek Borsza otrzymał przypuszczalnie po wybitnym przodku.

Innym znaczącym duchownym był Mikołaj zwany Borsza, dowodnie syn Borszy, kanonik wrocławski znany w 1350 r., następnie kustosz płocki poświęcony w latach 1364–1373³⁴⁵. Zmarł on bez wątpliwości przed 1375 r., kiedy pojawia się następny kustosz płocki, Świętosław z rodu Lubiczów³⁴⁶. Można sądzić, że Mikołaj Borsza był synem chorążego płockiego Borszy i właśnie po tym duchownym Stanisław Grad mógł dziedziczyć liczące się zasoby finansowe, które umożliwiły mu pozyskanie książęcego Szreńska z przyległościami.

Majątek i powiązania genealogiczno-heraldyczne chorążego Borszy dotychczas nie były znane. Borsza powinien być dziadem Stanisława Grada, jeśli urząd swój objął w dojrzałym wieku, tak jak znani później z bardziej szczegółowych danych urzędnicy mazowieccy. Wskazuje na to także przybliżone datowanie urodzin kustosa Mikołaja Borszy, pokolenie wcześniej od Stanisława Grada. Chorąży Borsza mógł przeto urodzić się pod koniec XIII w. Do przodków tej linii Dołęgów powinien należeć Windzin, stolnik mazowiecki znany w pierwszej połowie XIII w., za czym przemawia dziedziczenie charakterystycznego imienia³⁴⁷.

Do rodu Dołęgów mógł też należeć Marcin Szczak, podkanclerzy Siemowita III Trojdenowica. Był on dowodnie synem Tomisława z Dąbrowy, klerykiem diecezji płockiej. Jeżeli identyfikacja owej z Dąbrowy z Dąbrową, wsią parafialną

³³⁹ NKMaz II, nr 267, 306.

³⁴⁰ KWp VI, nr 224.

³⁴¹ Bull. Pol. III, nr 1335.

³⁴² Bull. Pol. IV, nr 1155 (2 VI 1423 r.).

³⁴³ Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 33.

³⁴⁴ Bull. Pol. IV, nr 1155; Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 33.

³⁴⁵ NKMaz III, wg indeksu. O nim Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 48, s. 112.

³⁴⁶ NKMaz III, nr 166.

³⁴⁷ Zob. SSNO VI, s. 111.

na Zawkrzu jest trafna, to mógł on należeć do starszych krewnych i patronów młodego Stanisława Grada³⁴⁸.

Po przejęciu władzy w Płocku przez Siemowita III w 1370 r. Stanisław Grad stał się poddany m książąt mazowieckich. Właśnie wówczas po uzyskaniu wieku sprawnego mógł trafić do otoczenia Siemowita III lub Siemowita IV. Wkrótce zaczął wybijać się w tym środowisku. Obracając się w kręgu współpracowników Siemowita IV został z jego ramienia starostą na zajętych przez tegoż Kujawach brzeskich³⁴⁹. Pełnił także urząd sędziego brzeskiego ok. 1386–1391. Wiemy też, że przed 1388 r. współpracował z kolektorami dochodów papieskich, z tego powodu otrzymał od papieża dom w Krakowie³⁵⁰. Potem był wpływowym członkiem rady książęcej i doradcą Siemowita IV, nie pełniąc formalnie urzędu. Nie trafnie przypisywano mu urząd kanclerza, co wynika z mylnego odczytu dokumentu z 15 I 1400 r., jak sprostowały to badania Janusza Grabowskiego, który dotarł do zachowanego oryginału dokumentu³⁵¹. W latach 1397–1398 Stanisław Grad otrzymał od Siemowita IV dużą wieś książęcą Starożreby w ziemi płockiej, rozbudowywał zatem nadal swe dobra we współpracy z władzą książęcą³⁵².

Działalność Stanisława Grada świadczy o jego wybitnych i wszechstronnych kwalifikacjach. Został podkomorzym płockim po Andrzeju z Korabiewic i Skrzydłnej, wieloletnim urzędniku, znanym do 23 VII 1407 r.³⁵³ Urząd ten sprawował 19 II 1409 r.³⁵⁴ Jest prawdopodobne, że wyróżnił się walorami i aktywnością wśród urzędników stołecznej ziemi płockiej.

Stanisław Grad awansował następnie wysoko, przeskakując kolejne szczeble hierarchii ziemskiej, na urząd wojewody płockiego. Awans ten ściśle łączył się ze zmienioną sytuacją polityczną i militarną Mazowsza po rozpoczęciu wojny Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim (VIII 1409–1411). Dotychczasowy wojewoda płocki Krystyn, znany do 1407 r., albo już zmarł, albo też z racji zaawansowanego wieku nie był już dyspozycyjny jako dowódca wojskowy. Siemowit IV musiał szybko postawić na młodszego kandydata zdolnego do sprostania tej sytuacji, zwłaszcza że zakres władzy wojewodzińskiej obejmował wówczas całe jego księstwo; nie tylko Mazowsze płockie i rawskie, ale także ziemię bełską jako władztwo Siemowita IV.

Z ramienia księcia Grad sprawował wówczas prawdopodobnie naczelne dowództwo wojskowe nad chorągwiami mazowieckimi, które brały udział w kam-

³⁴⁸ Tak J. Grabowski, dz. cyt.

³⁴⁹ Poświadczony w 1390 r.; KL nr I 17.

³⁵⁰ Bull. Pol. III, nr 55, 56.

³⁵¹ Opublikowany z błędami: KWp V, nr 1. Dziękuję dr. Januszowi Grabowskiemu za informacje i przedstawienie dokumentacji w tej sprawie.

³⁵² MK 6, k. 248; SHGWP, s. 286, 302

³⁵³ AAPoznań, CP 2 B, k. L5v.

³⁵⁴ ZDMp V, nr 1222.

panii 1410 r., uczestniczył też na czołowym miejscu w radzie książęcej. Do niego także należało sądownictwo nad drobnym rycerstwem; w jego imieniu działał sędzia wojewody płockiego. Przynosiło to bez wątpliwości dochody znaczne. Jako wojewoda Stanisław Grad jest poświadczony od sierpnia 1412 r., działał aż do schyłku lat trzydziestych, zmarł 30 III 1440 r.³⁵⁵ Dopiero po jego śmierci doszło do trwałego zawężenia kompetencji wojewody płockiego do Mazowsza płockiego (w XV w. jednak łącznie z ziemią wiską, wchodzącą w skład księstwa płockiego).

Stanisław Grad zgromadził w swym ręku niemałe dobra, przewyższając osiągnięcia współrodowców i wychodząc na czoło elity politycznej Mazowsza. Posiadał miasteczko Szezeńsk z przyległościami, który stał się czołową rezydencją, oraz Sokołowo, które mogło służyć do kontaktów z Kujawami, Wielkopolską i ziemią łęczycką. Posiadał także Kowalewo i Dąbrowę, wieś parafialną na Zawkrzu oraz Staroźreby i część Galemina w ziemi płockiej. Miał jeszcze Sobiejuchy pod Żninem w północnej części Wielkopolski, na terenie Korony. W skali możnowładztwa mazowieckiego była to już fortuna znacząca, zwłaszcza, że Szezeńsk został miasteczkiem i rozwijał się równoległe do rozwoju Zawkrza w kontaktach gospodarczych z ziemiami krzyżackimi.

Stanisław Grad pozostawił synów Stanisława i Krystyna, którzy podzielili się majątkami w 1441 r. Stanisławowi przypadły Sokołowo, Sobiejuchy i połowa Staroźreb, Krystyn wziął Szezeńsk i pozostałe dobra³⁵⁶.

Tenże Krystyn był żonaty z Anną, córką Andrzeja z Wąsewa podkomorzego brzeskiego, co jest poświadczone w 1424 r.³⁵⁷ Z tej racji pojawiał się w źródłach kujawskich. W 1441 r. Krystyn miał odstąpić Markowi z Korabiewic, kasztelanowi rawskiemu, swą wieś Kunienarty (późniejsze Kunki k. Szezeńska) oraz dopłacić 410 grzywien w zamian za jego dział Wąsewa na Kujawach³⁵⁸. Został podstolim płockim, jest znany w latach 1445–1447, ale zmarł już przed 1450 r.³⁵⁹ Pozostawił syna Jana ze Szezeńska, dworzanina królewskiego w latach 1462–1466 r., a ten miał syna Krystyna ze Szezeńska, dworzanina ks. Janusza II.

Stanisław syn Grada wpisał się na uniwersytet krakowski w 1406 r. jako Stanisław Grad z Galemina³⁶⁰, urodził się zapewne ok. 15–20 lat wcześniej. Początkowo obrał karierę duchowną, zostając na krótko kanonikiem płockim, jednak już w 1411 r. zrezygnował z tej dochodowej kanonii, przekazując ją krewnemu,

³⁵⁵ K. Pacuski, *Ziemia gostynińska od XII wieku do 1462 roku na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 149, 150 i przyp. 291; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 257–261. Nietrafnie A. Borkiewicz-Celińska podaje za Lasockim datę 1436 r.; SHGWP, s. 302.

³⁵⁶ MK 336, k. 28–28v.

³⁵⁷ Księgi brzeskie kujawskie 1418–1424, nr 3828.

³⁵⁸ BrzeskaZ 1a, s. 114, 115.

³⁵⁹ Pacuski, Spis; ZDLmP nr 141; SHGWP s. 302.

³⁶⁰ *Album studiosorum*, I, s. 24; MUK I, II.

Borszy z Galemina, plebanowi w Szreńsku³⁶¹. Rezygnacja ta łączy się czytelnie z wielkim awansem ojca w elicie władzy księstwa płockiego. Może już wówczas wojewodzie założył rodzinę. W 1441 r. objął Sokołowo, które stało się jego rezydencją. Miał także Sobiejuchy, które liczyły według danych XIX w. ok. 40 włók obszaru³⁶² oraz połowę Staroźreb, dużej wsi parafialnej ok. 23 km na północny wschód od Płocka, w której miał najpewniej 12 lub więcej włók kmiących i folwark³⁶³. Jego dział w Staroźrebach mógł mieć ponad 40 włók obszaru³⁶⁴.

Po 1444 r. Stanisław objął urząd chorążego gostynińskiego, miał zatem do tego potrzebne kwalifikacje wojskowe. Z tym urzędem jest poświadczony w latach 1450–1452, ale mógł go pełnić znacznie dłużej, przed 1477 r.³⁶⁵ W 1450 r. prezentował wraz z bratankiem Janem ze Szreńska nowego plebana w Staroźrebach³⁶⁶. W nieznanych okolicznościach Stanisław przeszedł na urząd łowczego gostynińskiego, albo też kumulował oba urzędy wraz z dochodami. 18 V 1473 r. został wymieniony w pismach Andrzeja z Oporowa, biskupa warmińskiego jako łowczy gostyniński i marszałek jego dworu³⁶⁷. Stanisław zmarł bez wątpliwości przed 14 II 1476 r., kiedy jego synowie przeprowadzili podział dóbr Staroźreby w księstwie płockim³⁶⁸. Posiadali oni wówczas także Działkowo (Małe, tj. późniejszy Działkówki w par. Białotarck) oraz Nieradze (zaginione później) na Kujawach. Wiemy, że Działkowo Małe w 1489 r. liczyło 4 włóki osiadłe, 7½ włók opustoszałych, ponadto 2 karczmy opustoszałe i folwark, był to zatem cenny składnik dóbr Sokołowo, pewno nabyty już wcześniej³⁶⁹.

Synami Stanisława chorążego oraz łowczego gostynińskiego byli Mikołaj z Sokołowa i Stanisław Sobiejuski ze Staroźreb. Znana jest także córka Katarzyna, która została żoną Jana z Grabi; zachował się dokument króla Kazimierza Jagiellończyka potwierdzający, że została spleciona z dóbr należnych jej po ojcu i matce³⁷⁰.

³⁶¹ Bull. Pol. III, nr 1335 (dochód kanonii wynosił co najmniej 20 grzywien srebra rocznie); Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 195.

³⁶² SGKP X, s. 942.

³⁶³ SHGWP, s. 286.

³⁶⁴ W XIX w. było tu łącznie 87 włók obszaru; SGKP XI, s. 267.

³⁶⁵ Pacuski, *Spis*.

³⁶⁶ ADP, Ep. 5, 36v; SHGWP s. 286, 302.

³⁶⁷ AP Gdańsk, 300 D42, nr 75, 76. Za te dane wyrażam wdzięczność prof. Sobiesławowi Szybkowskiemu.

³⁶⁸ MK 5, k. 67.

³⁶⁹ Lustracja 1489, s. 121. Cała wieś mogła mieć powyżej 12 włók ziemi uprawnej. Jest to zgodne z danymi XIX w., kiedy Działkówki (wieś z folwarkiem) miał 466 mr., tj. 15½ włók obszaru (SGKP II, s. 266). Działkówki leżał przy granicy Kujaw z ziemią gostynińską, jedynie 5 km od Sokołowa, co ułatwiałoby zaopatrywanie tej rezydencji.

³⁷⁰ Dokument pergaminowy zachowany w Bibliotece Litewskiej Akademii Nauk w Wilnie. O tym R. Jasas, *Pergamentu katalogas*, Vilnius 1980, nr 56. Wystawiony w Brześciu 3 lipca 1446! (data roczna zmyłona).

Jan z Grabi wywodził się spoza Mazowsza, z sąsiednich Kujaw albo z ziemi sieradzkiej³⁷¹.

Mikołaj z Sokołowa nie pełnił urzędu. W 1479 r. wystąpił jako Mikołaj Sokołowski, dziedzic z Małego Dziańkowa³⁷². Później zmarł, pozostawił córkę Annę i syna Stanisława zwanego Sokołowskim. Tenże Stanisław z Sokołowa ożenił się w 1486 r. z Małgorzatą, córką Jana Techmana podczaszego gostynińskiego z Sierakowa Starego pod Gostyninem w pobliżu Sokołowa, czyli swego sąsiada i współrodowca. Uzyskał 300 florenów posagu zapisanego na połowie Kosiorowa w ziemi zakroczymskiej, co charakteryzuje ówczesną zamożność obu stron mariażu³⁷³.

Stanisław wkrótce znacznie zyskał majątkowo. Po bezpotomnej śmierci swego krewnego Krystyna ze Szreńska w 1488 r. przejął dobra szreńskie. Stał się wówczas jednym z najbogatszych możliwych Mazowsza płockiego, wchodząc do tamtejszej elity władzy, kandydując do czołowych urzędów³⁷⁴. Z pierwszej żony miał synów Mikołaja i Jana. Ożenił się ponownie z Małgorzatą, córką Mikołaja z Działynia wojewody inowrocławskiego; w 1508 r. zapisał je dwa tysiące florenów na Szreńsku z przyległościami³⁷⁵. Już wcześniej, w 1506 r. nabył połowę Zakrzewa w pow. kowalskim³⁷⁶.

Po inkorporacji księstwa płockiego (wraz z ziemią wiską) do Korony w 1495 r. Stanisław Szreński z nominacji królewskiej został kasztelanem wiskim, uczestnicząc w wyprawie wołoskiej 1497 r. Król Jan Olbracht nadał mu 12 IX 1497 r. skonfiskowane dobra grupy szlachty z Mazowsza płockiego, która nie wzięła udziału w tej wyprawie³⁷⁷. Jako kasztelan wiski działał dalej, sprawując ten urząd do 16 VIII 1507 r. Uzyskał wówczas nominację na wojewodę płockiego³⁷⁸. Jego działalność na tym urzędzie do śmierci w 1510 r. (po 7 VI)³⁷⁹ nawiązywała do tradycji pradziada, Stanisława Grada, długoletniego wojewody płockiego.

Stanisław Szreński pozostawił trzech synów: Jana, Mikołaja i Feliksa, a także córki Annę i Zofię. Dobra Sokołowo i pobliskie dobra na Kujawach: Dziańkowo (Małe), Nieradze i Zakrzewo przypadły Janowi i Mikołajowi. 4 II 1511 r. został ustanowiony zakład 1000 grzywien między Janem Gagowskim z Kujaw a owymi

³⁷¹ O tym zob. A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 67 (Jan z Grabi, kasztelan spicymiński, żona dowodnie Katarzyna, wywiedziona jednak przez autorkę z Wielkopolski); J. Karczewska, *Ród Pomianów na Kujawach w średniowieczu*, Poznań–Wrocław 2003, s. 130 (Jan z Grabi przyrodni brat tamtego). Za te wskazania dziękuję prof. Januszowi Bieniakowi.

³⁷² KowalskaG 1a, k. 173v.

³⁷³ O tym zob. w: Dołęgowie z Sierakowa.

³⁷⁴ O tym Z. Lasocki, dz. cyt., 11, s. 24; SHGWP s. 302.

³⁷⁵ MRPS IV, nr 8801.

³⁷⁶ KowalskaG 1a, k. 454v.

³⁷⁷ MRPS II, nr 815.

³⁷⁸ MRPS IV, nr 8644.

³⁷⁹ PłocZRWyr 4, k. 161.

braćmi, określonymi jako Sokołowscy, w obszarze działania starosty gostynińskiego³⁸⁰. Jan zmarł wcześniej od brata, już przed 1516 r. Tenże Mikołaj gospodarował jednak niezbyt dobrze i zadłużał się; w 1515 r. zastawił Nieradze w pow. kowalskim za 20 grzywien Andrzejowi z Kutna kasztelanowi gostynińskiemu³⁸¹. Mikołaj zmarł bezpotomnie już przed 23 IV 1520 r.³⁸²

Po śmierci braci dziedzicem fortuny ojcowskiej został Feliks, zwany po polsku Szczęsny, działający początkowo wspólnie z matką Małgorzatą z Działyńskich, córką Mikołaja wojewody inowrocławskiego, oraz z siostrami Anną i Zofią. Owa Małgorzata, wdowa po Stanisławie wojewodzie płockim żyła jeszcze w lipcu 1525 r. W dobrach Sokołowo miała swego faktora, szlachcica z ziemi płockiej³⁸³.

Feliks pisał się z Sokołowa, gdzie była jedna z jego rezydencji. 20 VI 1521 r. został cześnikiem, wchodząc do hierarchii ziemi gostynińskiej³⁸⁴. W 1426 r. otrzymał kasztelanję rypińską, następnie 8 II 1527 został kasztelanem dobrzyńskim³⁸⁵. Jednocześnie w 1530 r. otrzymał dochodowe starostwo płockie. W Szreńsku w miejsce dawnej fortalicji wznosił okazały zamek murowany o 4 wieżach, czyli znaczący obiekt obronny, znacznie większy od ówczesnych mazowieckich fortalicji możnowładczych o raczej skromnych rozmiarach. Była to najważniejsza inwestycja obronna ówczesnego możnowładztwa mazowieckiego³⁸⁶.

Feliks ożenił się z Barbarą, córką Stanisława Kościeleckiego wojewody poznańskiego. 12 IV 1526 r. pokwitował odbiór znacznego posagu 3 tysięcy florenów z rąk teścia i oprawił go na połowie Sokołowa w ziemi gostynińskiej, na dobrach szreńskich oraz na dobrach na Kujawach³⁸⁷. 15 VII 1527 r. wypłacił tysiąc florenów siostrze Zofii, żonie Zawiszy Dłużniewskiego z Konradzka w ziemi płockiej, który jednocześnie zapisał jej 1500 florenów wiana na połowie swoich dóbr³⁸⁸. Feliks pełnił następnie urząd wojewody płockiego w latach 1532–1554, zmarł bez potomków męskich; na nim wygasł ród Szreńskich (Srzeńskich), a dobra po kądzieli przeszły w posiadanie innych rodzin.

³⁸⁰ MRPS IV, nr 9884.

³⁸¹ KowalskaG 1a, k. 533–533v.

³⁸² Tamże, k. 596.

³⁸³ ŁęczG 15, k. 192v.

³⁸⁴ MRPS IV, nr 12851.

³⁸⁵ Tamże, nr 14997.

³⁸⁶ W.H. Gawarecki, *Pamiętnik historyczny płocki*, t. I, Warszawa 1828, s. 93–96; SGKP XII; *Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. X, z. 9, Warszawa 1985, s. 34, 35. Zob. też L. Kajzer, S. Kołodziejcki, J. Salm, *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2003, s. 480, 481 (z planem i rekonstrukcją zamku w Szreńsku).

³⁸⁷ MRPS IV; nr 14535, 14536.

³⁸⁸ R. Jasas, dz. cyt., nr 305, 306.

Gozdawowie

Gozdawowie z Bieniewa

Bieniewo (dziś Bieniew) leżało w dolinie Wisły, w parafii Kamion, na terenach starego osadnictwa, ukształtowanego może już we wczesnym średniowieczu. Wieś zlokalizowana była niezbyt daleko od przeprawy wyszogrodzkiej, na starej drodze z tej przeprawy do Gębina i Gostynina, miała zatem cenne walory położenia komunikacyjnego. W drugiej połowie XVI w. było tu 6–10 włók kmiecych w 6 działach Giżyckich; w każdym działle mógł być także folwark³⁸⁹. W XIX w. Bieniew oraz sąsiedni Januszew przyłączone zostały do carskich dóbr łowickich, liczyły łącznie 3630 morgów, tj. 121 włók obszaru³⁹⁰. Ponieważ według danych XVI w. obie osady były wielkości podobnej, na Bieniewo powinno przypadać ok. 60 włók obszaru, po części lesistego³⁹¹.

Pierwsza informacja źródłowa o Bieniewie pochodzi z 1391 r. Siemowit IV wystawił wówczas przywilej dla Gozdawów, a właściwie dwa przywileje: dla Gozdawów z Mazowsza płockiego oraz odrębny dla współrodowców z Mazowsza południowego (ziemia gostynińska)³⁹². Wymieniono tam osady należące później do rycerstwa, następnie szlachty cząstkowej, a pominięto osady należące do możnowładztwa. Można tedy wnosić, że Bieniewo było starą posiadłością Gozdawów i to niezbyt zamożnych, prawdopodobnie paru lub kilku rodzin. Zgodna z tym jest informacja z 1439 r. o sprzedaży przez Annę, żonę Falisława z Bieniewa swej ojcowizny w Rcieszewie (Arciszewie) w ziemi wyszogrodzkiej³⁹³. Małżeństwa zawierane były na ogół na podobnym stopniu zamożności, a posiadacze Arciszewa należeli w XV w. do drobnego rycerstwa³⁹⁴.

Gozdawowie z Bieniewa wykazali jednak aktywność w obieraniu kościelnych i świeckich dróg kariery, wyzyskując powiązania z możniejszymi i wpływowymi współrodowcami z Gozdowa, Giżyc i innych ośrodków. Widać to na przykładzie czterech braci z Bieniewa: Andrzeja, Aleksego, Jana i Stanisława. Posiadali oni jakieś niewielkie działki w Bledzewie pod Sierpcem w ziemi płockiej. W 1434 r. kupili tamże jezioro w lesie, przylegające do ich działów, za 15 kóp groszy w półgroszach

³⁸⁹ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 204; kartoteka atlasowa XVI w. w Pracowni Atlasu IH PAN.

³⁹⁰ SGKP III, s. 442. Włościanie mieli w Bieniewie 349 morgów, tj. niespełna 12 włók, SGKP XV, cz. 1, s. 145. Był tu także folwark.

³⁹¹ Tak jeszcze na mapie pruskiej Gilly-Crona z lat 1793–96 oraz na Mapie Kwatermistrzostwa.

³⁹² MZH nr 1071. O tym K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV w. i jego tradycjach*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 655 n.

³⁹³ MK 3, k. 234v–235; SHGWysz., s. 4 (z datą 1435 r.).

³⁹⁴ SHGWysz., s. 3, 4.

od Mikołaja Byliny z Bledzewa³⁹⁵. Następnie kupili młyn w Bledzewie na rzece Skrwie za 18,5 kóp groszy. Zakup ten poświadczony został w Troszynie 1 I 1440 r. przed władzą książęcą, a zrealizowany był wspólnie przez braci, pozostawali oni tedy jeszcze w niedziale braterskim³⁹⁶. Młyn był zazwyczaj inwestycją dochodową.

Inicjatorem inwestycji mógł być najstarszy z braci Andrzej, pleban w Gozdowie, położonym niedaleko Bledzewa. Zapewniał on dodatkowe przychody młodszym braciom w dłuższej perspektywie czasowej, inwestując najpewniej własne dochody z tej zamożnej parafii. Andrzej został plebanem w Gozdowie bez wątpienia z prezydentury współrodowców, ówczesnych posiadaczy Gozdowa, nie wiemy jednak, kto imiennie wykonywał wówczas prawo patronatu. Andrzej zrezygnował lub zmarł przed 1453 r., kiedy plebanem w Gozdowie był już Strogomir ze Żdzaru (Zdziaru), także z rodu Gozdawów³⁹⁷. Tegoż Andrzeja można identyfikować z Andrzejem z Bieniewa, który zapisał się w 1418 r. na uniwersytet krakowski³⁹⁸. Dążył tedy do podniesienia swoich kwalifikacji, a następnie przyjął święcenia licząc na dostęp do beneficjów kościelnych.

Następny z braci, Aleksy, podjął karierę świecką, wszedł do otoczenia Kazimierza, księcia bełskiego. Nastąpiło to prawdopodobnie przed objęciem przez Kazimierza samodzielnych rządów w ziemi bełskiej po podziale władztwa Siemowita IV w końcu sierpnia 1434 r.³⁹⁹ Dzięki wiernej służbie przy boku księcia Aleksy został kuchmistrem, obejmując kierownictwo kuchni książęcej po 1436 r.; z tym urzędem jest znany w latach 1441–1442⁴⁰⁰. Karierę tę przerwała przedwczesna, nagła śmierć księcia we wrześniu 1442 r. oraz rozwiązanie jego dworu.

Najmłodszy z braci Stanisław zwany Wielgusz z Bieniewa w 1437 r. toczył sprawę w sądzie ziemskim w pobliskim Wyszogrodzie w związku z pobytym na tamtejszym targu i zranieniem przez kmiecia⁴⁰¹. Próbował powiększyć nieco własność w Bledzewie w 1445 r., zyskując tamże 1 włókę uprawną wzamian za ogród w Bieniewie i dopłatę 20 kóp groszy⁴⁰². Kupił w 1448 r. za 19 kóp w półgroszach jedną włókę uprawną w Gałkach w ziemi wyszogrodzkiej⁴⁰³, już w księstwie czer-sko-warszawskim Bolesława IV. Prawdopodobnie podjął on działalność w służbie Pawła Giżyckiego biskupa płockiego, tak jak inni Gozdawowie, i wszedł w posia-

³⁹⁵ MK 335, k. 7; SHGWP, s. 14.

³⁹⁶ MK 336, k. 87; SHGWP, s. 14.

³⁹⁷ SHGWP, s. 89.

³⁹⁸ *Album studiosorum*, I, s. 43; MUK 18/103, II, s. 34.

³⁹⁹ IMT I, nr 77, 78.

⁴⁰⁰ MK 337, k. 106v (ZDMp VIII, nr 2339); ZDMp III, nr 594.

⁴⁰¹ K. Tymieniecki, *Sądownictwo w sprawach kmiecych a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich*, Poznań 1922 (Prace Komisji Historycznej PTPN, III/1), s. 163, przyp. 2.

⁴⁰² MK 336, k. 57; SHGWP, s. 14.

⁴⁰³ MK 4, k. 67v; SHGWysz., s. 18.

danie domu w biskupim Pułtusk. Pozostawił bowiem potomstwo, występujące w 1464 r., mianowicie synów Jana Bieniewskiego kanonika pułtuskiego, Jakuba Dzikiego z Pułtusa (tj. mieszczanina) i Piotra, studiującego w szkole kolegiackiej w Pułtusk, a także córki Beatę, żonę mieszczanina pułtuskiego Mikołaja, cieśli oraz Katarzynę, wówczas niezamężną⁴⁰⁴.

Trzeci z braci Jan podjął karierę duchowną u boku Pawła Giżyckiego, zapewne po objęciu przez niego rządów w diecezji płockiej. W 1449 r. został kanonikiem utworzonej wówczas przez biskupa kolegiaty pułtuskiej⁴⁰⁵, co nakładało na niego obowiązek częstej rezydencji w Pułtusk i udział w liturgii kolegiackiej, ale też przynosiło znaczące dochody. Jan towarzyszył biskupowi w 1450 r. w rodzinnych Giżycach⁴⁰⁶, był przeto jego bliskim współpracownikiem. Zapewne on sprowadził brata Stanisława Wielgusa do Pułtusa, ale zmarł wcześniej od niego. Bowiem to Wielgusz z synami dokonał transakcji z Pawłem Giżyckim biskupem płockim ok. 1458 r.; Paweł Giżycki odkupił ich ojcowiznę w Bieniewie, a w zamian przekazał im w dożywocie dochody ze wsi biskupiej Lipniki w ziemi zakroczymskiej koło Pułtusa⁴⁰⁷. Osiedli oni wówczas w Pułtusk, wchodząc w kręgi patrycjatu miejskiego, powiązanego w dużym stopniu z okolicznym rycerstwem. Transakcja sprzedaży została opisana po latach, w 1464 r., z uwagi na konflikt majątkowy potomstwa zmarłego wcześniej Stanisława Wielgusa.

Dane te pokazują, że Gozdawowie z Bieniewa podejmowali szanse kariery we współdziałaniu z biskupem Pawłem Giżyckim, innymi możliwymi z rodu Gozdawów oraz w służbie na dworze książęcym. Poprawiali poprzez to jedynie w pewnym stopniu swą pozycję i dochody. Utracili na rzecz Giżyckich własność w Bieniewie odziedziczoną po wcześniejszych pokoleniach. Przymuszczalnie była to własność szczupła, nie większa niż mały folwark, kilka włók uprawianych przez poddanych oraz przyległy dział lasu. Giżyccy kupili zapewne także pozostałe działki w tej wsi. Wkrótce Bieniewo zostało pełniej zagospodarowane przez możniejszych posiadaczy. W 1487 r. Jan Giżycki posiadał tu przewóz przez Wisłę oraz jazy rybne na rzece⁴⁰⁸. Informacje o lesie w Bieniewie należącym do Giżyckich pojawiają się z racji konfliktu o prawo użytkowania lasów w Bieniewie i Roszkach pomiędzy synem Jana, Andrzejem Giżyckim a jego macochą Katarzyną, odnotowanego w 1509 r.⁴⁰⁹

Bieniewo w XVI w. dzieliło losy pozostałych dóbr Giżyckich w ziemi gostyńskiej. W drugiej połowie XVI w. w wyniku rozrodzenia Giżyckich powstały tu

⁴⁰⁴ ADP, Ep. 5, k. 135v–136.

⁴⁰⁵ AKH X, Materiały kolegiaty pułtuskiej, I, 1.

⁴⁰⁶ ADP, Ep. 5, k. 48v.

⁴⁰⁷ Informacje Jana kanonika pułtuskiego w 1464 r.; ADP, Ep. 5, k. 135v–136.

⁴⁰⁸ MRPS III, supl. 221.

⁴⁰⁹ MRPS IV, nr 8927.

działy szlachty cząstkowej, co przypomina sytuację majątkową z pierwszej połowy XV w.

Początki osady oświetla nieco imię Bień, tj. zapewne zdrobnienie od chrześcijańskiego imienia Benedykt. Imię to nie występuje wśród możnowładców mazowieckich znanych źródłowo z XIII–XIV w.⁴¹⁰ Posiadacze Bieniewa należeli prawdopodobnie do średniozamożnego i drobnego rycerstwa, które wchodziło już w XIII i XIV w. w związki klientarne z możnowładcami z rodu Gozdawów, zwłaszcza sprawującymi urząd wojewodziński. Rycerze z oddziału przybocznego wojewody musieli się wyróżniać lojalnością i troską o bezpieczeństwo jego osoby i jego dóbr, ryzykowali dlań swoje życie. Bez wątpliwości nosili wspólny znak rozpoznawczy, toteż zostali zaliczeni do jego rodu w momencie kształtowania się podziałów heraldycznych w pierwszej połowie XIV w. Prawdopodobnie opierało się to na wcześniejszych związkach krewniaczych, ale więź heraldyczna umocniła dotychczasowe tradycje i poczucie wspólnego pochodzenia.

Gozdawowie z Dębska

W 1391 r. posiadacze Dębska zostali odnotowani w przywileju Siemowita IV dla Gozdawów, obok innych linii Gozdawów z południowej części księstwa płockiego, głównie z ziemi gostynińskiej⁴¹¹. W XVI w. było tu kilka osad tej nazwy w parafii Kozłowo Szlacheckie: Dębsko Małe, Wielkie, Brakowane i Maciejowe. Liczyły one kilkanaście włók kmiecych w działach szlachty cząstkowej⁴¹². Powinno być tu wówczas także kilka folwarków. Dębscy w Dębsku Maciejowym według rekognicji z lat 1563–1565 używali dowodnie pieczęci herbowej Gozdawów⁴¹³. W XIX w. było nie mniej niż 38 włók obszaru w osadach Dębsk i Braki⁴¹⁴. Prawdopodobnie ogólny obszar włości w późnym średniowieczu był jednak większy, został następnie okrojony na rzecz Kozłowa.

Można ustalić, że właśnie stąd wywodzi się Jan Mleczek z Dębska, starosta bełski poświadczony w latach 1420–1424, który mógł działać nieco dłużej⁴¹⁵. Dotychczas nie było to jasne; osad mazowieckich o nazwie Dębsk w księstwie Siemowita IV było kilka. Na identyfikację pozwalają jednak dane o Kuznocinie przytoczone niżej.

Jan Mleczek z Dębska 31 V 1417 r. w Bełzie, występując przed księciem Siemowitem IV, kupił za 60 kóp groszy praskich Leszczków w ziemi bełskiej,

⁴¹⁰ Por. SSNO I, s. 154, 155. W gronie możliwych mazowieckich tego czasu jest jednak znane imię Bienik; zob. tamże, s. 153.

⁴¹¹ MZH, nr 1071.

⁴¹² AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 203, 210 (1 włoka szlachty zagrodowej).

⁴¹³ ASK I, nr 22, k. 220, 441v.

⁴¹⁴ SGK I, s. 349; II, s. 29.

⁴¹⁵ *Urzednicy województwa bełskiego...*, nr 299.

zatem przeniósł się z Mazowsza do tej ziemi we władztwie książąt mazowieckich⁴¹⁶. Leszczków był osadą niemałą, dogodną do dalszego zagospodarowania; w XIX w. miał ponad 50 włók obszaru⁴¹⁷. Na dokumencie na pierwszym miejscu listy świadków wystąpił Wigand chorąży płocki i starosta bełski. Można sądzić, że już wówczas Jan pozostawał w służbie księcia Siemowita IV, do której mógł trafić przy pomocy możniejszych współrodowców. 18 XI 1420 r. wystąpił jako starosta bełski. Starostwo to objął bezpośrednio po tymże Andrzeju Wigandzie, zwanym też Wydźga, z Rępina i Rękawczyzna w ziemi płockiej oraz z Ostrowa w ziemi bełskiej, długoletnim staroście bełskim (1407–1420)⁴¹⁸. Zauważmy, że był to wybitny Gozdawa w służbie Siemowita IV, ówczesny przywódca rodu Gozdawów we władztwie zachodniomazowieckim, który mógł kontynuować wcześniejszą rolę Krystyna z Gozdowa, Piaseczna i Kask, marszałka dworu Siemowita IV, potem wojewody płockiego jako patrona wobec uboższych współrodowców⁴¹⁹.

Jest przeto prawdopodobne, że Jan Mleczeko był od dłuższego czasu jego zaufanym współpracownikiem i zastępcą, dobrze przygotowanym do wypełniania tego urzędu. Z wyboru starego księcia, obciążonego przypadłościami zdrowotnymi, stawiającego prawdopodobnie na współpracowników sprawdzonych i doświadczonych Mleczeko został kolejnym starostą bełskim. Rządził w jego imieniu odległą ziemią, którą książę odwiedzał rzadko, zazwyczaj raz w roku na miesiąc albo dłużej, zatem Mleczeko musiał mieć opinię sprawnego administratora i urzędnika potrafiącego działać samodzielnie, przy współpracy miejscowych urzędników książęcych⁴²⁰. Ostatni raz Mleczeko wystąpił jako starosta 8 IX 1424 r.⁴²¹ Prawdopodobnie Jan Mleczeko sprawował ten urząd do zgonu Siemowita IV w styczniu 1426 r., a może nawet do upływu kadencji starosty 28 VIII 1426 r., tak jak inni mazowieccy starostowie książęcy. Sądzić należy, że właśnie wówczas młodzi książęta mazowieccy, sprawujący rządy wspólne w odziedziczonym władztwie ojcowskim, mianowali kolejnego starostę, znanego w 1427 r. Jana z Załusek w ziemi rawskiej⁴²².

Jan Mleczeko był żonaty z Małgorzatą, bliżej nieznaną. Nie znamy daty jego śmierci. Jego synami powinni być poświadczeni 19 XI 1442 r. w Wiskitkach Gniewomir z Dębska oraz Zygmunt z Leszczkowa, którzy zeznali podział dóbr własnie na początku rządów Włodzisława I w księstwie rawskim i w ziemi bełskiej.

⁴¹⁶ MK 335, k. 119–119v; ZDMp V, nr 1286.

⁴¹⁷ SGKP V, s. 172.

⁴¹⁸ *Urzednicy wojewodztwa bełskiego...*, nr 298, 299.

⁴¹⁹ O Andrzeju zwanym Wydźga zob. zwłaszcza K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów...*, s. 658 n., 662, 663; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 15.

⁴²⁰ O nim i jego powiazaniach zob. Janeczek, *Osadnictwo*, s. 353 (Dąbscy); Supruniuk, *Otoczenie*, nr 77 (nietrafnie h. Prawda).

⁴²¹ ZDMp II, nr 368.

⁴²² *Urzednicy wojewodztwa bełskiego...*, nr 300, 301.

Gniewomir zatrzymał Moszkowo w ziemi bełskiej oraz wójtostwo w Ruszewie, czyli pewno Hruszowie tamże. W podziale zostały też odnotowane dobra Kuznocino i Rozlazłowo w sąsiedztwie Dębska⁴²³. Pokazuje to w przybliżeniu stan posiadania Jan Mleccki, który powiększał swe dobra dzięki dochodom ze sprawowanego urzędu.

Tenże Zygmunt z Leszczkowa wystąpił już wcześniej, ok. 16 IV 1442 r. w Sochaczewie w obecności książąt Kazimierza i Włodzisława jako Zygmunt z Kuznocina, sprzedał swą własność w Kuznocinie i Rozlazłowie w ziemi gostyńskiej Mikołajowi Plichcie ze Skotnik podczaszemu sochaczewskiemu⁴²⁴.

Skąd wzięła się własność Gozdawów z Dębska w Kuznocinie? Oświeła to cenny przekaz rejestru dokumentu Siemowita IV znanego z oblaty w księgach lwowskich. Mianowicie 6 I 1412 r. w Płocku Siemowit IV poświadczył, że Wydźga z Kampina (Rępina) chorąży płocki zawarł ugodę z Mikołajem z Borysowa (Boryszewa) w sprawie brzegów rzeki Bzury⁴²⁵. Wprawdzie brak tu nazwy osady Wydźgi nad brzegiem Bzury, ale mapy szczegółowe XIX i XX w. pozwalają stwierdzić, że Boryszew położony na prawym brzegu Bzury graniczył z Dachową, dawną wsią biskupa poznańskiego oraz z Kuznocinkiem, tj. dawnym Kuznocinem na lewym brzegu Bzury⁴²⁶. Kuznocin pod Sochaczewem, położony w ziemi gostyńskiej był zatem wówczas własnością wspomnianego Andrzeja Wydźgi, starosty bełskiego i chorążego płockiego. Następnie tenże Andrzej drogą długoletniej kariery doszedł do wysokiego urzędu kasztelana wiskiego, a później do czołowego urzędu wojewody płockiego w 1441 r.; wkrótce jednak zmarł, po 21 VIII 1441 r.⁴²⁷ Wydźga pozostawił dwu synów, którzy dziedziczyli wraz z synami Świętosława Mzurki po innych krewnych. Kuznocin mógł przejść w posiadanie kolejnych Gozdawów już przed śmiercią Wydźgi, drogą zamiany albo rozliczeń finansowo-majątkowych. Mamy tu jednak cenną wskazówkę o powiązaniach Gozdawów z Dębska z Andrzejem Wigandem zwanym Wydźgą, o czym była mowa wyżej.

Z Dębska pisali się jeszcze inni posiadacze, zapewne Gozdawowie. Marcin z Dębska ożenił się z Małgorzatą, córką Mikołaja z Wojszyc w ziemi łeczyckiej, która w 1434 r. otrzymała posag od swego ojca⁴²⁸. Tenże Marcin sprzedał niedaleką Suchą w ziemi sochaczewskiej w 1444 r.⁴²⁹ W 1448 r. znany jest Krystyn, którego żoną była Elżbieta z Pawłowic w ziemi sochaczewskiej⁴³⁰. W 1449 r. został

⁴²³ MK 336, k. 18v.

⁴²⁴ MK 340, k. 144 (w Rozlazłowie dział ten liczył w 1449 r. 5 włók).

⁴²⁵ AGZ X, nr 63.

⁴²⁶ Mapa Kwatermistrzostwa oraz mapa WIG 1:100 000.

⁴²⁷ MK 336, k. 33; Pacuski, Spis.

⁴²⁸ O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 334.

⁴²⁹ MK 341, k. 15c.

⁴³⁰ MK 335, k. 137.

nazwany Krystynem Dębskim, był mu winien 10 kóp groszy Mikołaj Wydźga ze Szczytna⁴³¹. Być może stąd wywodził się Klemens syn Mikołaja „de Damsko” kleryk diecezji poznańskiej, który przed 1465 r. mieszkał w niedalekim Brochowie wraz z wikarym tamtejszym, przygotowując się do uzyskania święceń kapłańskich i przyszłej pracy duszpasterskiej⁴³². W 1511 r. wieś arcybiskupa gnieźnieńskiego Gągolino graniczyła z Kozłowem, a także z wsią Dębsko należącą do Macieja Krczona (tj. Krystyna) Dębskiego. Granica ta była naruszana⁴³³. Maciej był jedynym posiadaczem owego Dębska, czyli było to późniejsze Dębsko Maciejowe i Dębsko Brakowane, dziś Braki, położone bliżej Gągolina⁴³⁴. Być może Maciej był synem albo wnukiem Krystyna, poświęconego tu w połowie XV w. Stąd wreszcie powinien pochodzić Jan Dębski, miernik z powiatu gąbińskiego ziemi gostynińskiej, działający w ziemi warszawskiej w 1553 r.⁴³⁵

Już jednak w 1448 r. część Dębska znajdowała się dowodnie w posiadaniu Andrzeja Szczubiola II, syna wojewody rawskiego; miał tu on Kozłowo Szlacheckie, Złotą i Dębsko⁴³⁶. Prawdopodobnie kosztem Gozdawów nastąpiła tu wcześniej rozbudowa dóbr Wężyków z Kozłowa. 21 VIII 1459 r. tę własność Andrzeja Szczubiola w Dębsku próbował kupić Wincenty z Giżyc, marszałek księstwa mazowieckiego⁴³⁷. Później jednak Andrzej z Kozłowa chorąży gostyniński miał dowodnie Dębsko Wielkie, zapisał 3 grzywny czynszu rocznego z tej wsi na ołtarz Bożego Ciała w kolegiacie łowickiej za 60 grzywien groszy tytułem popularnej transakcji sprzedaży z prawem odkupu⁴³⁸. Jego spadkobiercy posiadali tu w XVI w. działły we wsiach Dębsko Wielkie i Małe. Własność Gozdawów została tu tedy znacznie okrojona, ale jednak utrzymali oni w swoich rękach w XV i XVI w. część ojcowizny.

Gozdawowie z Gawłowa i Żukowa

Osady Gawłowo i Żukowo leżały na lewym brzegu Bzury poniżej Sochaczewa. Należały do ziemi gostynińskiej, jednak ich przynależność kościelna do starej parafii Sochaczew przemawia za sądem, że wchodziły one przed wiekiem XIV w skład dawnej kasztelanii sochaczewskiej, obejmującej osadnictwo obu brzegów

⁴³¹ ADP, Ep. 5, k. 30v.

⁴³² Bull. Pol. VII, nr 46.

⁴³³ Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 82.

⁴³⁴ AHP, Mazowsze, mapa oraz indeks, s. 160.

⁴³⁵ ZR nr 2685.

⁴³⁶ MK 335, k. 139v.

⁴³⁷ MK 337, k. 39.

⁴³⁸ LB Łaskiego II, s. 255. Ta informacja, niedatowana, powinna pochodzić ze schyłku XV w., dotyczy Andrzeja z Kozłowa chorążego gostynińskiego (zm. przed 1502 r.), syna Andrzeja Szczubiola II.

dolnej Bzury. Osady te graniczyły ze sobą, była to zatem faktycznie jedna włość w posiadaniu Gozdawów⁴³⁹. W 1530 r. Gawłowo miało 11 włók kmiecych, Żukowo – aż 17,5 włók⁴⁴⁰. W drugiej połowie XVI w. było tu po kilka działów szlachty cząstkowej, zapewne i tyleż folwarków; w większości należały do Gawłowskich herbu Gozdawa⁴⁴¹. Adam Boniecki mylnie przypisał im herb Leliwa, najpewniej opierając się na nietrafnym opisie pieczęci sędziego Jana z Gawłowa przez Jana Tadeusza Lubomirskiego⁴⁴². W 1579 r. Gawłowo miało ogółem ok. 5 włók osiadłych w 4 działach, Żukowo – 10 włók w 5 działach⁴⁴³. Według danych XIX w. Gawłów miał blisko 40 włók obszaru, Żuków był zapewne większy⁴⁴⁴. Sądzę, że dla późnego średniowiecza można go szacować na 60 włók obszaru albo jeszcze więcej⁴⁴⁵.

Żukowo jest poświadczane już w 1294 r. w zapisie o bitwie, stoczonej przez Litwinów; odnieśli oni zwycięstwo nad Kazimierzem księciem łęczyckim prowadzącym pościg dla odebrania im brańców i łupów⁴⁴⁶. Bitwa stoczona została przy przeprawie przez Bzurę. Litwini powracali z ziemi łęczyckiej starą drogą wzdłuż lewego brzegu Bzury, w Żukowie 5 km poniżej grodu w Sochaczewie przeprawiali się na gościniec idący prawym brzegiem Nrowy (dzisiejszej Utraty) na Leszno, Borzęcin, Babice, wzdłuż południowego krańca dawnej Puszczy Kampinoskiej na przeprawę przez Wisłę w rejonie Jazdowa i Warszawy i dalej na północny wschód⁴⁴⁷.

W tym samym miejscu przy przeprawie przez Bzurę w 1350 r. analogiczny najazd litewski powracający z ziemi łęczyckiej został jednak rozbity; pościg wojsk króla Kazimierza Wielkiego, wspartego siłami Mazowszan dogonił i zwyciężył napastników⁴⁴⁸.

Już w 1349 r. Gawłowo zostało odnotowane w dokumencie księcia płockiego Bolesława Wańkowica, który uregulował wówczas stan dożywotniego posiada-

⁴³⁹ Por. AHP, Mazowsze, mapa.

⁴⁴⁰ Kartoteka atlasowa XVI w.

⁴⁴¹ Rejestry rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565, ASK I, nr 22.

⁴⁴² KL, nr 206 (herb Leliwa!); Boniecki, *Herbarz*, V, s. 389. Według ustaleń ks. W. Mąkowskiego sprzed 1939 r. na tej pieczęci jest jednak herb Gozdawa (?); ADP, Regesty dokumentów pergaminowych XV w., nr 300, tamże rysunek herbu.

⁴⁴³ ŻD XVI, s. 204.

⁴⁴⁴ SGKP II, nr 502. O Żukowie wiemy, że w XIX w. folwark miał ok. 20 włók obszaru; SGKP XIV, s. 842. Dla wsi brak danych; przynależny Bibiampol miał 11 włók. Według danych tabeli 1827 r. Żuków miał wyraźnie więcej domów i mieszkańców. Na obszarze folwarku Żuków powstał w XIX w. folwark Helenka; SGKP III, s. 55.

⁴⁴⁵ Zob. niżej wysokie wartości części składowych Żukowa w transakcjach majątkowych XV w.

⁴⁴⁶ Długosz, *Annales*, VII, s. 278–279; *Kronika Dusburga*, SRPr. I, s. 155–160.

⁴⁴⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

⁴⁴⁸ MPH III, s. 120; K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 125.

nia swej matki, księżnej Elżbiety na terytorium kasztelanii wyszogrodzkiej (późniejsze ziemie wyszogrodzka i płońska ze wschodnią częścią Zawkrza). Gawłowo zostało zaliczone do własności księżęcej, pozostawało jednak wraz z Brunowem, Śladowem i Wolą (Śladowską) w posiadaniu dożywotnim pani Przejki, zapewne wdowy po możliwym mazowieckim. Po zgonie tejże Przejki dobra te miały przysiąc księżnej Elżbiecie⁴⁴⁹.

Gawłowo zostało wymienione w tym przekazie na pierwszym miejscu wśród dóbr owej Przejki, być może miała tu swą główną rezydencję. Wcześniej mogła to być wieś książęca związana z kasztelańskim Sochaczewem, podobnie jak sąsiedni Trojanów na lewym brzegu Bzury, gdzie prawdopodobnie mieściła się wiejska rezydencja książęca Konrada I pod Sochaczewem. Brunowo było bez wątpliwości kolejną rezydencją możnowładczą, położoną dogodnie pod stołecznym Płockiem. Zasluguje na uwagę powiązanie Gawłowa ze Śladowem i Wolą, tak jak później. Dobra Śladowo wraz z Wolą Śladowską według danych XIX w. można szacować na ok. 77 włók obszaru, były zatem dwukrotnie większe od Gawłowa⁴⁵⁰.

Gawłowo z pozostałymi dobrami powinno powrócić do własności księżęcej. W ugodzie księżnej Elżbiety z Siemowitem III zawartej przy udziale króla Kazimierza Wielkiego w Brześciu na Kujawach 12 II 1359 r. wsie te nie zostały wymienione, jednak potwierdzono prawa dożywotnie księżnej do dóbr we władztwie Trojdenowica⁴⁵¹. Po zgonie księżnej Elżbiety w 1364 r. Gawłowo ze Śladowem i Wolą zapewne przypadło Siemowitowi III Trojdenowicowi. Albo z jego nadania, albo z nadania Siemowita IV przeszło jednak w posiadanie rycerskie. Z Gawłowa pisał się mianowicie Jan, uczestniczący w zespole rozjemców 6 II 1420 r. w Sochaczewie; rozjemcy owi doprowadzili do ugody biskupa poznańskiego z Sasinem z Nieborowa kasztelanem sochaczewskim w sprawie granic Kozłowa Biskupiego z Zakrzewem w posiadaniu kasztelana⁴⁵². Jan mógł być lokalnym możnym lub postacią, która liczyła się w miejscowej elicie władzy, nie pełnił jednak urzędu.

Nie jest jasne, czy tenże Jan może być identyczny z Janem niegdyś ze Śladowa, wzmiankowanym nieco później; 3 VI 1427 r. zapisano w metryce księżęcej Janusza I, że Jakub z Prac jest winien temuż Janowi 12 kóp gr. praskich⁴⁵³. Żoną tegoż Jana „olim de Śladowo” była Olga, córka Aleksego z Ojrzanowa w ziemi

⁴⁴⁹ KL, nr 70; NKMaz II, nr 296.

⁴⁵⁰ SGKP X, s. 755 (Śladow Niemiecki, Wilcze, Kępa, Nowa Wieś miały łącznie 2317 mórg). Wcześniejsza osada Wola Śladowska już zaginęła, jednak jej lokalizację znamy. Zob. AHP, Mazowsze, mapa.

⁴⁵¹ NKMaz III, nr 27. Ugoda regulowała przede wszystkim podległość rycerstwa i poddanych na obszarze między dolną Bzurą a gościńcem z Sochaczewa do Czerwińska, tj. na prawym brzegu Bzury w ziemi sochaczewskiej. Wydawcy określili niepoprawnie tę drogę jako wiodącą do Czerska.

⁴⁵² AAPoznań, CP 2, s. 95, 96.

⁴⁵³ PP V, nr 876.

warszawskiej, która skwitowała brata Pawła Ojrzanowskiego w 1438 r. ze spłaty majątku po ojcu i matce⁴⁵⁴. Jego przynależność heraldyczna nie jest jasna. Później ze Śladowa, a także Gawłowa, pisze się wyłącznie Jan Mzurka, syn Świętosława Mzurki z rodu Gozdawów⁴⁵⁵.

W księdze ziemskiej wyszogrodzkiej zachował się cenny przekaz źródłowy oświetlający dzieje Śladowa w pierwszej tercji XV w. Mianowicie 11 IX 1428 r. Pełka ze Śledzi poręczył Janowi z Cieśli za Dorotę wdowę po Mzurce i jej syna Jana. Dorota została określona jako „relictā divi recordationis Mszurcze heredis de Byelawy alias Szladowo”, a niżej jako Mzurczyna. Jan jej syn został nazwany niżej „de Szladowo”, bez określenia Mzurka⁴⁵⁶. Zapis ten świadczy, że Śladowo było już rezydencją Świętosława Mzurki obok Bielaw (dziś Bielawa) w ziemi warszawskiej, z których się zwykle pisał. Pozwala też sądzić, że zapis Iohannes olim de Sladowo można rozumieć jako Johannes [filius] olim [heredis] de Sladowo, a zatem jest on tożsamy z późniejszym Janem Mzurką.

Świętosław Mzurka z Bielaw w ziemi warszawskiej zapewne wcześniej został dworzaninem Janusza I, a następnie awansował, obejmując urząd kuchmistrza dworu tegoż księcia, przypuszczalnie w wieku ok. 30 lat. Z tym urzędem świadczy na dokumencie Janusza I w Warszawie 25 III 1387 r.⁴⁵⁷ Jako kuchmistrz 7 IX 1387 r. w Czersku otrzymał od Janusza I wraz ze stryjem Mikołajem Kaczką oraz bratem Pawłem przywilej uwalniający ich od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych⁴⁵⁸. Przywilej ten uzyskał w obecności Krystyna z Piaseczna, marszałka dworu Siemowita IV, czołowej postaci rodu Gozdawów na Mazowszu po śmierci jego ojca Krystyna wojewody całego Mazowsza. Marszałek bez wątpliwości przyczynił się do wystawienia owego przywileju na rzecz swoich krewnych. Do początków kariery Świętosława Mzurki w otoczeniu Janusza I mógł przyczynić się już ojciec marszałka, wojewoda Krystyn, bliski współpracownik Siemowita III Trojdenowica w latach siedemdziesiątych XIV w.

Następnie Mzurka przeszedł na dwór królewski, gdzie został odnotowany jako kuchmistrz 30 X 1395 r. w czasie pobytu króla na Rusi Czerwonej⁴⁵⁹. Świadczy to korzystnie o jego umiejętnościach organizacyjnych, bowiem kuchnia królewska żywiła znacznie większą liczbę osób od kuchni książęcej. Przejście na dwór królewski mogły ułatwić Mzurce kontakty marszałka Krystyna, a zwłaszcza księż-

⁴⁵⁴ MK 3, k. 217v. Paweł Ojrzanowski był dworzaninem książąt płockich, wystąpił w ich otoczeniu w 1430 r.; AGZ VI, nr 16.

⁴⁵⁵ Przydomek Mzurka występuje w zapisach źródłowych najczęściej jako Mszurka, stąd należy go rekonstruować jako Mzurka; zob. SSNO III, s. 592, 593.

⁴⁵⁶ WyszZ 1A, k. 69.

⁴⁵⁷ Dokument opublikował już Paprocki, *Herby*, s. 417–419.

⁴⁵⁸ WarszZG 41, s. 129, 130.

⁴⁵⁹ AGZ III, nr 60: „Mszurka magistro coquine nostre”.

nej płockiej Aleksandry z królem Władysławem Jagiełłą i królową Jadwigą; były one wówczas częste.

Prawdopodobnie wkrótce po 1395 r. Świętosław Mzurka zakończył służbę dworską na dworze królewskim, powrócił na Mazowsze i założył rodzinę. Jego najstarszy syn Jan mógł urodzić się w końcu XIV w., jeśli utożsamimy go z Janem z Gawłowa, znanym 6 II 1420 r. w Sochaczewie. Żoną Świętosława została Dorota, córka podkomorzego brzeskiego Andrzeja z Wąsewa herbu Szarza; małżeństwo jest poświadczane w 1413 r.⁴⁶⁰

Zapewne tenże Świąszek z nazwą trudną do zrekonstruowania, w której można odczytać Bielawo, pojawia się w otoczeniu Siemowita IV w 1411 r. na paru dokumentach⁴⁶¹. 10 II 1411 r. wystąpił w Płocku, 15 VIII 1411 r. został odnotowany w Sokalu, towarzyszył zatem księciu płockiemu podczas pobytu w ziemi bełskiej. Można przyjąć, że był wówczas okresowo jego dworzaninem i należał do osób wybijających się w tym otoczeniu, może pełniąc rolę jednego z doradców, z doświadczeniem pozyskanym wcześniej w otoczeniu królewskim.

Świętosław występował bez urzędu, był jednak rycerzem pasowanym; pas rycerski mógł otrzymać w trakcie albo na zakończenie służby dworskiej. Wiemy o tym z zapiski w metryce książęcej, że „strenuus Swanschek dictus Mzurka de Belewo” kupił trzecią część Gołkowa (pod Tarczynem) w ziemi warszawskiej od Andrzeja i Floriana z Kurzeszyna (w ziemi rawskiej)⁴⁶². Śladowo w ziemi sochaczewskiej, tj. w księstwie Siemowita IV, mógł nabyć albo odziedziczyć po krewnych, jednak nadal pisał się z Bielaw, gdzie powinien mieć dział ziemi. Żył jeszcze 15 I 1420 r., wystąpił wraz z Krystynem z Bielaw na roczkach radomskich, reprezentując rod Gozdawów⁴⁶³. Zmarł wkrótce potem, przed wrześniem 1421 r., pozostawiając trzech synów i trzy córki wraz z matką. W tym właśnie terminie wystąpili Jan, Zygmunt i Sławiec wraz z matką Dorotą, już wdową po Świętosławie oraz siostrami; sprzedali wspólnie swą trzecią część Gołkowa za 150 kóp gr. praskich⁴⁶⁴. Podział dóbr przeprowadzili bracia dopiero w 1443 r., prawdopodobnie po zgonie matki i wygaśnięciu jej uprawnień majątkowych do części dóbr. Zygmunt i Sławiec nie pełnili urzędu⁴⁶⁵. Obaj zmarli bez potomstwa męskiego, zatem dziedziczył po nich Jan Mzurka.

⁴⁶⁰ O tym Supruniuk, *Otoczenie*, s. 174.

⁴⁶¹ ZDLmP II, nr 735 (falsyfikat, z wiarygodną listą świadków) i przyp. 4 tamże, oparty na moich danych; ZDMp V, nr 1236, 1237.

⁴⁶² MK 3, k. 103v, 1414 r.

⁴⁶³ AKP, t. VIII/1, nr 838.

⁴⁶⁴ MK 3, k. 104v. Nabywcą został Bartłomiej z Koziebród z rodu Boleszciców, późniejszy stolnik płocki znany w latach 1435–1441 (Wolff, *Studia*, s. 295; Pacuski, *Spis*).

⁴⁶⁵ Nietrafnie A. Borkiewicz-Celińska przypisała Zygmuntowi urząd kasztelana dobrzyńskiego; SHGWP, s. 89; sprostowanie prof. J. Bieniaka.

Była to boczna linia panów na Gozdowie w ziemi płockiej, potomków Krystyna wojewody mazowieckiego w 1 ćwierci XIV w., fundatora kościoła parafialnego w Gozdowie oraz posiadacza wsi Bielawo w pobliżu Warszawy. Gozdawowie owi byli krewnymi wspomnianego już Krystyna z Gozdowa, Piaseczna i Kask, marszałka dworu Siemowita IV, potem wojewody płockiego znanego w latach 1401–1407, zmarłego przed VIII 1412 r., bowiem dziedziczyli po nim wraz z innymi krewnymi z rodu Gozdawów. Wskazuje na to przede wszystkim przejmowanie w spadku czołowej siedziby – Gozdowa, od której wywodzi się nazwa rodu⁴⁶⁶.

Wiemy o tym z podziału dóbr przeprowadzonego w Płocku 5 VIII 1443 r., wpisanego do metryki książęcej⁴⁶⁷. Jan Mzurka był najstarszy z braci, bowiem w akcie sprzedaży części Gołkowa w 1421 r. zanotowany został na pierwszym miejscu. W podziale 1443 r. otrzymał Gawłowo, Śladowo i Wolę Śladowską, a zatem dobra, z których się już wcześniej pisał. Sławek i Zygmunt otrzymali rodowe Gozdowo w ziemi płockiej (faktycznie jego część) oraz dobra położone poza Mazowszem, na obszarze Korony⁴⁶⁸.

Wydaje się, że podział ten przeprowadzono po śmierci matki Doroty i po spłaceniu sióstr, nie objął on jednak całości dóbr nieruchomości i uprawnień do dziedziczenia, w tym praw do Żukowa, położonego obok Gawłowa w ziemi gostyńńskiej. W 1447 r. Sławek z Gozdowa zamienił bowiem część w tymże Żukowie na Zbójno w ziemi płockiej z Krystynem z Karniszyna, krewnym z rodu Gozdawów, dopłacając 220 kóp gr. w szelągach⁴⁶⁹. Wskazuje to, że ów dział Sławka w Żukowie był znacznie mniejszy od Zbójna, raczej nie przekraczał wielkości 10–15 włók uprawnych⁴⁷⁰. Wiemy jeszcze, że w 1452 r. czwartą część Żukowa posiadał Marcin z Gozdowa; sprzedał ją za wysoką kwotę 300 kóp groszy Janowi Mzurce⁴⁷¹. Kwota ta odpowiadałaby przeciętnej wartości kilkunastu włók uprawnych, zatem Żukowo musiało być zagospodarowane dobrze⁴⁷². Działy Sławka i Marcina w Żukowie mogły być podobnej wielkości. Marcin z Gozdowa powinien posiadać dalszą część tej osady rodowej, pisał się także z Rękawczyna w ziemi płockiej, Osuchowa w ziemi sochaczewskiej i Ostrowa w ziemi bełskiej; był

⁴⁶⁶ K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów...*, s. 655–665.

⁴⁶⁷ MK 337, k. 121.

⁴⁶⁸ Tamże. Wąszowo to Wąsewo na Kujawach, wcześniej własność ich matki Doroty. O podziale tym zob. SHGWP s. 89 (tu błędnie Kowalewo zamiast Gawłowo i Wiązowo zamiast Wąsewo).

⁴⁶⁹ MK 336, k. 26v; SHGWP, s. 343–344 (w 1531 r. Zbójno miało 11 włók kmiecych, zapewne także folwark).

⁴⁷⁰ W XIX w. Zbójno miało ok. 31 włók obszaru; SGKP XIV, s. 523.

⁴⁷¹ MK 337, k. 100v.

⁴⁷² Wartość włóki osiadłej w dobrach zamożnego rycerstwa na Mazowszu XV w. sięga od 10 do 20 kóp groszy. Czasem dochodziły jeszcze inne przynależności, jak młyny, karczmy, dwór z zabudowaniami itp., nie zawsze odnotowane w lakonicznym zapisie źródłowym.

nazywany zazwyczaj Ostrowskim, został podkomorzym bełskim⁴⁷³; Tenże Marcin był bratem Krystyna z Karniszyna i Osuchowa, dworzanina królewskiego 1454 r., chorążego rawskiego 1459 r., cześnika rawskiego 1468 r., kasztelana rawskiego 1471–1479⁴⁷⁴. Powinni oni być synami Andrzeja Wydźgi z Rękawczyna, Rępina i Ostrowa, wojewody płockiego (zmarł po 21 VIII 1441 r.), na co trafnie wskazał Andrzej Janeczek⁴⁷⁵. Dziedziczyli oni zatem po ojcu uprawnienia do spadku po krewnych, wcześniejszych posiadaczach Gozdowa, tak jak synowie Świętosława Mzurki.

Bezsporne jest, że Jan Mzurka dążył do skoncentrowania swoich majątności w rejonie Sochaczewa, obok swoich rezydencji, a posiadanie znacznej części Żukowa było dlań sprawą ważną. Mógł mieć tu dział obok brata Sławka, odziedziczony po krewnych. Trzeba wnosić, że synowie Świętosława Mzurki dziedziczyli z synami Andrzeja Wydźgi po ich wcześniejszym wspólnym krewnym z Gozdowa, tj. po Krystynie wojewodzie płockim, który zmarł po lipcu 1407 i przed sierpniem 1412 r. Realizacja części spadku mogła opóźnić się przez prawa do dożywocia jego żony Anny, która prawdopodobnie żyła jeszcze w 1433 r.⁴⁷⁶ Pozwala to przyjąć, że w podziale dóbr spadkowych po wojewodzie płockim mogło być parę etapów. Na te sprawy jedynie skąpe światło rzucają dane dotyczące Gozdowa, Rempina (Rępina), Rękawczyna i Wiadrowa w księstwie płockim, zestawione w słowniku województwa płockiego⁴⁷⁷.

Jan Mzurka ze Śladowa wystąpił w 1436 r. w otoczeniu Włodzisława I płockiego, zapewne był jego dworzaninem. Pisał się ze Śladowa, zatem była to jego

⁴⁷³ O nim Janeczek, *Osadnictwo*, s. 344. Nietrafnie A. Borkiewicz-Celińska zaliczyła tegoż Marcina do posiadaczy wsi Ostrowy w pow. sierpeckim ziemi płockiej, w par. Kurowo (SHGWP s. 223). Tymczasem była to wieś drobnego rycerstwa, potem drobnej szlachty. W XVI w. nie było tam większej własności. W XIX w. miała jedynie 504 mr., tj. niespełna 17 włók obszaru (SGKP VII, s. 730).

⁴⁷⁴ Pacuski, Spis; por. A. Wolff, *Starszeństwo urzędów (Metoda ustalania na przykładzie hierarchii ziemskiej Mazowsza udzielnego)*, Warszawa 1928, nr 66. Tenże Krystyn zmarł przed 17 III 1487 r.; AGAD, Księga ziemska tarczyńska 3, k. 240.

⁴⁷⁵ A. Janeczek, *Osadnictwo*, s. 344 (Ostrowscy h. Gozdawa). Data śmierci wojewody Andrzeja Wydźgi według moich ustaleń; Pacuski, Spis. Kolejny wojewoda płocki Prędotą z Żelaznej jest znany od 25 I 1444 (MK 337, k. 128v). Andrzej Wydźga z Rękawczyna został jeszcze odnotowany w anachronicznej liście świadków pod datą 1 IX 1444 r. (IMT I, nr 89), ale dokument ten okazał się falsyfikatem zestawiającym urzędników książęcych Mazowsza z zachodniego z kilku przekrojów czasowych, sporządzonym już po śmierci ostatnich książąt płockich. O tym K. Pacuski, *Kancelarie książęce w obronie racji stanu Mazowsza. Dwa dokumenty książąt mazowieckich rzekomo z 1444 r.*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów, Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 485–496.

⁴⁷⁶ WarszZG 2, s. 238.

⁴⁷⁷ SHGWP, s. 89, 256, 257, 322. Informacje tu powoływane dotyczą Bielawy, własności Gozdawów w ziemi warszawskiej, a nie Bielaw Gołuskich na Mazowszu płockim.

stała rezydencja odziedziczona po ojcu⁴⁷⁸. W 1438 r. założył rodzinę, żeniąc się z Olgą, siostrą Pawła Ojrzanowskiego z rodu Prusów, także dworzanina księcia płockiego⁴⁷⁹. Niedługo później rozpoczął karierę dzięki powiązaniom rodowym, został bowiem rządcą klucza dóbr biskupich w Czerwińsku z ramienia Pawła Giżyckiego, nowego biskupa płockiego. Na tym urzędzie został odnotowany w styczniu 1440 r., mógł go sprawować w następnych latach, przed 1445 r.⁴⁸⁰

Stał się kandydatem do urzędów ziemskich, prawdopodobnie mógł też liczyć na poparcie innych wpływowych Gozdawów. Nie później niż w 1452 objął urząd chorążego sochaczewskiego z nominacji księcia Włodzisława I⁴⁸¹. Do tego urzędu należała piecza nad chorągwią ziemską, znakiem pospolitego ruszenia rycerstwa konnego z ziemi sochaczewskiej. Trzeba zatem wnosić, że Jan Mzurka miał po temu odpowiednie kwalifikacje wojskowe i autorytet dowódczy; w razie potrzeby mógł zastępować kasztelana w roli dowódcy owego oddziału wyruszającego do działań wojennych. W latach 1454–1455 był także z ramienia Włodzisława I starostą płockim. Jako urzędnik już doświadczony i sprawdzony w służbie książęcej został w 1455 r. także sędzią gostynińskim, zapewne z nominacji księżnej gostynińskiej Małgorzaty uzgodnionej z Włodzisławem I; był nim prawdopodobnie do 1467 r.⁴⁸²

Do tych kolejnych nominacji mógł przyczynić się Paweł Giżycki, ceniony i wpływowy biskup płocki, mocno związany poprzez dwór rodzinny w Giżycach z rodzimą ziemią gostynińską. Jan Mzurka odstąpił mu w 1454 r. Zbójno, odziedziczone po Sławku, a w 1455 r. rodowe Gozdowo, odziedziczone po obu braciach, tj. połowę tej osady, za 400 kóp w półgroszach⁴⁸³. Mzurka widział w nim tedy aktualnego przywódcę i patrona rodu Gozdawów na Mazowszu.

Urząd chorążego sochaczewskiego Jan Mzurka sprawował jeszcze 14 XII 1463 r., kiedy sprzedał z prawem odkupu czynsz od kmieci z Gawłowa i Żukowa wartości 10 kóp rocznie za 300 florenów⁴⁸⁴. Pokazuje to jego dochody ze znacznej części dóbr własnych. Urząd chorążego jednakże zwolnił przed 18 X 1465 r., kiedy występuje już nowy chorąży sochaczewski, Mikołaj Nieborowski⁴⁸⁵. Zapewne wówczas Jan Mzurka awansował na kasztelana sochaczewskiego; jest na tym

⁴⁷⁸ MK 335, k. 50.

⁴⁷⁹ MK 3, k. 217v. Zob. wyżej.

⁴⁸⁰ Pacuski, Spis.

⁴⁸¹ Tamże.

⁴⁸² Tamże.

⁴⁸³ Zob. SHGWP, s. 343, 344, 89. W 1531 r. Gozdowo miało 14 włók osiadłych w dwu działach; SHGWP, s. 89. W XIX w. Gozdowo jako wieś z folwarkiem miało niespełna 40 włók powierzchni; SGKP II, s. 760.

⁴⁸⁴ BOKr, nr 162; inwentarz oryginalny A. Wolffa w BN, rkps IV, 8376 z danymi uzupełniającymi.

⁴⁸⁵ Pacuski, Spis wg MK 337, k. 15v.

urzędzie znany w latach 1468–1473, ale mógł go pełnić już wcześniej, po zgonie Świętosława Goliasha z Łęgu, który żył w 1463 r., a zmarł przed 16 V 1465 r.⁴⁸⁶ Jan Mzurka stał się wtenczas najważniejszym urzędnikiem ziemskim w dzielnicy prawnej księżnej Anny, wdowy po Włodzisławie I. Prawdopodobnie był jednym z jej najbliższych doradców, znanym i cenionym od wielu lat.

Dodać trzeba, że Jan Mzurka myślał w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych o związaniu się ze stołeczną ziemią płocką. Po śmierci swoich braci Sławka i Zygmunta przejął ich działy w Gozdowie, zamierzał też zainstalować tu kaplicę, prawdopodobnie we dworze; w 1453 r. sprawa natrafiła na sprzeciw ówczesnego plebana w Gozdowie i została oddana do rozstrzygnięcia papieżowi⁴⁸⁷. Później, po sprzedaży owej połowy Gozdowa w 1455 r., jego główną rezydencją stało się Gawłowo w ziemi gostynińskiej, położone pod samym Sochaczewem. Bez wątplenia wznosił albo rozbudował tu dwór, może o cechach obronnych z racji znacznych zasobów finansowych posiadanych po sprzedaży części dóbr. Mógł je wykorzystać na wzniesienie tu fortalicji. W 1456 r., wystawiając wraz z podsędkiem dokument sądu ziemskiego gostynińskiego, tytułował się już z Gawłowa⁴⁸⁸. Także 14 XII 1463 r. wystąpił jako Jan z Gawłowa⁴⁸⁹. Nawiązali do tego jego synowie i dalsi potomkowie, przyjmując nazwisko Gawłowski.

Jan Mzurka żył jeszcze 20 XI 1473 r.⁴⁹⁰, zmarł przed 11 V 1474 r.⁴⁹¹ pozostawiając synów: Pawła Mzurkę z Gawłowa, kanonika płockiego, Świętosława z Żukowa stolnika gostynińskiego oraz Jakuba, nie sprawującego urzędu. Synowie owi mieli po ojcu prawa bliższosci do innych dóbr Gozdawów, mianowicie w 1494 r. do dóbr zmarłego Pawła Leszczyńskiego, posiadacza Zaborowa Małego pod Błoniem w ziemi warszawskiej⁴⁹². Córką Jana Mzurki powinna być Barbara z Żukowa, która została w 1473 r. żoną Piotra Piwo z rodu Prawdziców i otrzymała znaczny zapis 1000 florenów oprawy posagowo-wiennej na Koszelewie i Niemściszewie⁴⁹³.

Paweł Mzurka był najstarszym z braci i został wcześniej kanonikiem płockim, bez wątpliwości przy poparciu współrodowca, Pawła Giżyckiego biskupa płockiego. Już jako kanonik, pisząc się z Gawłowa w 1460 r. wpisał się na uniwersytet krakowski, w 1462 r. uzyskał tamże bakalaureat sztuk⁴⁹⁴. W 1464 r. ubiegał się

⁴⁸⁶ Pacuski, Spis wg ZDLmP I, nr 179, 182.

⁴⁸⁷ MK 337, k. 88v; SHGWP, s. 89.

⁴⁸⁸ KL, nr 206, z błędnie rozwiązana datą roczną.

⁴⁸⁹ BOKr, nr 162.

⁴⁹⁰ ZakrZR 6, k. 332v.

⁴⁹¹ Pacuski, Spis wg ZakrZR 6, k. 351v.

⁴⁹² MK 18, k. 76v. Informacja ta została nietrafnie odniesiona do Leszczyzna w ziemi płockiej, zamiast do Leszna w ziemi sochaczewskiej; SHGWP, s. 165.

⁴⁹³ Zob. niżej.

⁴⁹⁴ MUK 1460e/001; Ks. Promocji, s. 51 (62/23); w indeksie (s. 126) jego powiązania mazowieckie nie powinny budzić wątpliwości.

o kustodię płocką, zobowiązując się po jej przejściu do ustąpienia z dochodowej plebanii w Gostyninie, o którą rywalizował⁴⁹⁵. W 1465 r. studiował prawo kanoniczne na uniwersytecie w Rzymie, uzyskał prowizję papieską na beneficja kościelne w diecezji płockiej albo gnieźnieńskiej⁴⁹⁶. Zabiegał nadal o przejście kustodii płockiej, uzyskał jednak kanonikat kolegiaty kruszwickiej⁴⁹⁷. W 1471 r. jako kanonik płocki był prezentowany przez grupę współpatronów kościoła parafialnego w Pawłowicach w ziemi sochaczewskiej i wygrał proces apelacyjny w Gnieźnie w 1472 r., zostając tamże plebanem⁴⁹⁸. Tę dochodową plebanię zajmował w 1477 r.⁴⁹⁹ W 1487 r. miał sprawę z Jakubem Straszem z Dębowego w ziemi sochaczewskiej o zabitego wieśniaka i areszt szkuty wiślanej ze zbożem, przygotowanej do spławu⁵⁰⁰. Jako kanonik płocki jest znany jeszcze 10 IX 1491 r. Zmarł prawdopodobnie przed 1494 r., kiedy toczy się proces o prezentę kolejnego plebana w Pawłowicach⁵⁰¹.

Świętosław ożenił się z Dorotą, córką Ninogniewa z Kryska wojewody płockiego z rodu Prawdziców; małżeństwo jest poświadczone w 1477 r. Mianowicie w Płocku 1 XII 1477 r. Dorota jako żona Świętosława z Żukowa skwitowała swoich braci Jana kanonika płockiego i Ninogniewa z Kryska, jeszcze bez urzędu, uznając, że została spłacona⁵⁰². Małżeństwo mogło być zawarte wcześniej, jeszcze przed śmiercią kasztelana Jana Mzurki, na co wskazują dane oświetlające rodzeństwo Doroty oraz dotyczące Pawła Mzurki kanonika płockiego. Zapewne dzięki temu wpływowemu mariażowi Świętosław uzyskał później z nominacji królewskiej urząd stolnika gostynińskiego, jest na nim znany od 1490 r.⁵⁰³; zmarł przypuszczalnie bezpotomnie przed 26 II 1508 r.⁵⁰⁴ Tytułował się z Żukowa albo Żukowskim, zatem jego rezydencją stało się Żukowo obok Gawłowa. Świętosław wraz z bratem Jakubem i jego synami: Pawłem, Andrzejem i Stanisławem w 1504 r. sprzedał opactwu czerwińskiemu za 750 kóp gr. dobra Śladowo i Wolę Śladowską, co uzyskało potwierdzenie królewskie⁵⁰⁵. Gawłowscy odzyskali jednak później te dobra, mają je w latach siedemdziesiątych XVI w.⁵⁰⁶

⁴⁹⁵ Bull. Pol. VII, nr 11.

⁴⁹⁶ Tamże, nr 115.

⁴⁹⁷ Tamże, nr 226, 443, 870, 907.

⁴⁹⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 516.

⁴⁹⁹ AAPoznań, AE II, k. 472.

⁵⁰⁰ ACI II, nr 1865. Jakub Strasz z Dębowego (potem Dębówka) powinien być identyczny z Jakubem Straszem z sąsiedniego Mikołajewa z rodu Półkoźców, sędzią ziemskim sochaczewskim w latach 1468–1487; Pacuski, Spis.

⁵⁰¹ O tym Nowacki, *Dzieje*, II, s. 516.

⁵⁰² MK 6, k. 105v; 9, k. 94.

⁵⁰³ Tamże.

⁵⁰⁴ MRPS IV, nr 272 (nominacja następcy).

⁵⁰⁵ MRPS III, nr 1524.

⁵⁰⁶ ŻD XVI, s. 143.

Gawłowscy mieli wówczas powiązania rodzinne z Wężykami z Kozłowa Szlacheckiego. 13 VI 1539 r. Jakub z Gawłowa, syn zmarłego Andrzeja Gawłowskiego w obecności swej matki Doroty oraz wuja Tomasza Rozlazłowskiego odstąpił prawa spadkowe po swoim wuju Wojciechu Kozłowskim do jego dóbr w ziemi gostynińskiej i bełskiej Piotrowi Kopytowskiemu, kasztelanowi warszawskiemu i staroście wyszogrodzkiemu. Jednocześnie jego ciotka Petronela (Piotrusza), córka zmarłego Jakuba Gawłowskiego także odstąpiła swe prawa do tej spuścizny temuż Piotrowi Kopytowskiemu⁵⁰⁷. Sądzić można, że kasztelan Jakub z Gawłowa, brat Świętosława stolnika gostynińskiego był żonaty z siostrą lub inną krewną Wojciecha Kozłowskiego i dlatego ich potomstwo nabyło prawa do spadku po Wojciechu.

Tegoż Jakuba z Gawłowa, syna Andrzeja można identyfikować z Jakubem Gawłowskim zwanym Samulą, który 11 IX 1547 r. uzyskał zezwolenie królewskie na wykup Purnowa, wsi królewskiej z rąk dotychczasowych posiadaczy, z czynszem po 1 florenie rocznie⁵⁰⁸. Idzie tu o część sąsiedniego Rozlazłowa, mianowicie dziedzinę Purnowo nad Bzurą przy granicy z Gawłowem⁵⁰⁹. Wykup miał zatem nastąpić z rąk jego wuja, Tomasza Rozlazłowskiego, znanego w 1539 r. Tenże Jakub Gawłowski trzymał Purnowo w 1564 r. z obowiązkiem służby wojskowej na podstawie przywileju książęcego, którego odbiorca nie jest znany⁵¹⁰.

W dobrach owych jest poświadczony wówczas także Jan Gawłowski. 14 III 1545 r. kasztelan płocki Jan Szymanowski zakupił od Jana Gawłowskiego za 60 kóp groszy czynsz roczny 6 grzywien z jego działów w Gawłowie i Żukowie, z przeznaczeniem na fundację ołtarza w kościele parafialnym w Sochaczewie, uzyskując na to zezwolenie królewskie⁵¹¹. Synem tegoż Jana powinien być Stanisław, syn Jana z Gawłowa, Żukowa i Śladowa, który w 1547 r. miał proces z Grabowskim⁵¹².

Popozostaje do rozważenia pytanie, kiedy Gozdawowie objęli w posiadanie owe dobra nad Bzurą. W szczególności idzie tu o Żukowo, podzielone w połowie XV w. na kilka działów należących do różnych linii Gozdawów. Podział ten musiał być wynikiem dziedziczenia i łączy się z losami samego Gozdowa w ziemi płockiej. Wcześniejszym posiadaczem Gozdowa i Żukowa, a zarazem całości albo znacznej części owych dóbr wydaje się być Krystyn piszący się z Gozdowa oraz z Piaseczna w ziemi warszawskiej, w końcu XIV w. marszałek dworu, a na początku XV w. wojewoda płocki Siemowita IV. W posiadanie owych dóbr mógł jednak wejść już jego ojciec Krystyn wojewoda całego Mazowsza, zjednoczonego od końca 1370 r. w rękę Siemowita III Trojdenowica.

⁵⁰⁷ MRPS IV, nr 23379, 23380.

⁵⁰⁸ Tamże, nr 22919.

⁵⁰⁹ Zob. LR 1564, s. 121, 122 oraz niżej.

⁵¹⁰ LR 1564, s. 122. Zob. też niżej.

⁵¹¹ MRPS IV, nr 21908.

⁵¹² Boniecki, *Herbarz*, V, s. 389 (bez dokumentacji).

W interesie politycznym Siemowita III Trojdenowica leżała szybka integracja Mazowsza płockiego, przejętego po śmierci króla Kazimierza Wielkiego wraz z Wyszogrodem, Zakroczymiem i Wizną, z pozostałymi ziemiami ksiązęcego Mazowsza. Temu celowi miało wyraziście służyć powołanie jednego wojewody, mającego dobra tak na Mazowszu czerskim i warszawskim, jak i w ziemi płockiej, a jednocześnie nawiązującego do starych tradycji zasług i pierwszoplanowej pozycji Gozdawów w ksiązęcym aparacie władzy, ważnych dla całej elity politycznej Mazowsza. Nadanie dóbr nad dolną Bzurą w ziemiach gostynińskiej i sochaczewskiej, dóbr już wcześniej związanych ze sobą, a stanowiących łącznik między Gozdowem a majątnościami na Mazowszu czerskim i warszawskim mogło służyć temu właśnie celowi i mieści się dobrze w obrębie znanych nam źródłowo działań Siemowita III Trojdenowica. Urząd wojewody został ustanowiony przez Siemowita III po 1371 r., kiedy Krystyn był jeszcze stolnikiem warszawskim⁵¹³ i przed 12 V 1373 r., kiedy pełnił już dowodnie urząd wojewody⁵¹⁴, zatem z tym czasem można hipotetycznie łączyć owe nadanie. Mogło ono łączyć się z zamianą niektórych dotychczasowych dóbr Gozdawów w ziemi czerskiej na własność ksiązęcą, czyli swoistą wymianą dóbr. Dla Krystyna mogły też liczyć się więzi przestrzenne nowych dóbr z dobrami uboższych współrodowców z ziemi gostynińskiej, których poparcie było mu potrzebne w dalszej działalności.

Instruktywną analogią może być nadanie Borkowa, Borkowa Małego i Śnieżanowa z folwarkiem w ziemi płockiej przez Siemowita IV w 1382 r. Abrahamowi ze Szczytna w ziemi ciechanowskiej i z Długiego w ziemi dobrzyńskiej, z rodu Nałęczów, przygotowywanemu do urzędu wojewody płockiego, następcy Krystyna. Siemowit IV zapewnił mu wówczas solidną podstawę majątkową na obszarze swego księstwa do dalszej służby, umacniając tym samym jego pozycję⁵¹⁵.

W tej sytuacji można sądzić, że Świętosław Mzurka odziedziczył Śladowo po możnych krewnych, uzyskując w podziale dóbr należną część spadku, a z Gawłowa w 1420 r. tytułował się już jego najstarszy syn Jan, który po ojcu odziedziczył charakterystyczny przydomek Mzurka. Jan mógł urodzić się już w końcu XIV w., prawdopodobnie jako najstarszy syn pomagał ojcu w ostatnich latach jego życia

⁵¹³ Boniecki, *Herbarz*, XII, s. 388: Krystyn stolnik warszawski w latach 1353–1371. Informacja nie została opatrzona dokumentacją, wiemy jednak, że Autor i archiwiści wspomagający go mieli dostęp do znanych ówczesnie dokumentów mazowieckich, w tym zachowanych w kopii w księgach ziemi czerskiej, niezłe znanych i wykorzystywanych przez autora herbarza. Duża część owych przekazów źródłowych przepadła w II wojnie światowej, na uwagę zasługują jednak wszelkie ślady źródłowe, odnotowane w zachowanej dokumentacji sprzed doby owych strat archiwalnych.

⁵¹⁴ MK 6, k. 196–196v; NKMaz III, nr 136: „Cristino palatino Mazouiensi”. Dokument został wystawiony w Wyszogrodzie, tj. na obszarze Mazowsza płockiego należącego do 1370 r. do władztwa króla Kazimierza Wielkiego.

⁵¹⁵ SHGWP, s. 20, 21; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 121–124.

w gospodarowaniu dobrami pod Sochaczewem. Dobra te stanowiły w XV w. własność możnowładczą.

Gozdawowie z Giżyc

Giżyce były włością obszerną, graniczyły w XVI w. z dawną książęcą włością Młodzieszyn (Puszcza Młodzieska), a także z dobrami szlacheckimi Brzozów i Rybno⁵¹⁶. W 1530 r. było tu 31,5 włók osiadłych⁵¹⁷. W drugiej połowie XVI w. w Giżycach było 6 działów szlachty cząstkowej, posiadającej łącznie co najmniej 16 włók kmiecych, zapewne też 6 folwarków⁵¹⁸. Według danych XIX w. włość tę można szacować na około 150 włók obszaru, nie licząc sąsiednich dóbr Ruszki⁵¹⁹. W końcu XVIII w. znaczna część tego obszaru była jeszcze zalesiona, mogła służyć ekstensywnej gospodarce leśnej, a także polowaniom posiadaczy dóbr⁵²⁰. Tak samo prawdopodobnie było i wcześniej.

Przez Giżyce przechodził gościniec Sochaczew – Sanniki – Gąbin, mający dalej połączenia z Płockiem i Gostyninem. Był to młodszy wariant wczesnośredniowiecznej drogi idącej przez Czerniew, wzdłuż zasiedlonych dolin cieków na południe i zachód od Giżyc⁵²¹. Jednak dzieje tej osady aż do końca XIV w. nie są znane. Mogła to być lesista włość książęca, wydzielona z obszerniejszych dóbr książęcych związanych z Iłowem i Młodzieszynem oraz przekazana możnemu do zagospodarowania, ale o tym brak danych źródłowych.

Giżyce pojawiają się w zachowanych źródłach od 1405 r., kiedy to na dokumencie książęcym odnotowany został jako świadek Więclaw z Giżyc, ochmistrz dworu księżnej Aleksandry, żony Siemowita IV i siostry króla Władysława Jagiełły. Wystąpił on 17 października tr. w Sochaczewie, bez urzędu⁵²², natomiast 1 grudnia tr. w Wiskitkach pisarz odnotował urząd ochmistrza⁵²³. Dokument ten poświadczał jednak fundację księżnej, mianowicie powstanie dominikańskiego klasztoru Świętego Trójcy w obrębie murów Płocka. Więclaw prawdopodobnie zajmował się tą sprawą z polecenia księżnej. Ponownie z tym urzędem ochmistrza jest znany 12 VII 1406 r.⁵²⁴ Na dokumentach Siemowita IV pojawiał się zatem dość rzadko⁵²⁵.

⁵¹⁶ AHP, Mazowsze, mapa.

⁵¹⁷ Kartoteka atlasowa XVI w. w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁵¹⁸ ŻD XVI, s. 201; kartoteka atlasowa.

⁵¹⁹ SGKP II, s. 577.

⁵²⁰ Pruskie zdjęcie terenowe z lat 1793–1796 w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁵²¹ AHP, Mazowsze, mapa, rekonstrukcja dróg H. Rutkowskiego.

⁵²² BKórnicka, rkps 194, k. 213; MK 30, 155.

⁵²³ ZDLmP I, nr 67.

⁵²⁴ MK 79, k. 505v–506.

⁵²⁵ Supruniuk, *Otoczenie*, nr 209.

Więclaw był protoplastą Gozdawów z Giżyc, którzy przyjęli następnie nazwisko Giżyckich. Włości tej jednak nie odziedziczył, a zatem wszedł w jej posiadanie podczas swej kariery politycznej. Zidentyfikowałem go już przed laty z rycerzem Więclawem ze Żdzar (dziś Zdziar), starej osady Gozdawów w ziemi płockiej, odbiorcą przywileju Siemowita IV wystawionego 23 III 1384 r. na 3 włóki ziemi pod Płockiem i dom w mieście; oba składniki majątku zostały zwolnione od czynszu pieniężnego⁵²⁶. Owe 3 włóki ziemi uprawnej Więclaw kupił za 30 kóp groszy praskich, dysponował tedy wówczas zasobami i dochodami pozwalającymi finansować takie inwestycje. Był już rycerzem pasowanym, jednym z nielicznych na ówczesnym Mazowszu, uprawnionym do noszenia kosztownego pasa rycerskiego⁵²⁷. Otrzymanie znacznego uprzywilejowania książęcego na posiadłość w stołecznym Płocku wskazuje, że już wtedy mógł należeć do kręgu możnych otaczających Siemowita IV; także pas rycerski mógł otrzymać z rąk tegoż księcia. Wywodził się jednak prawdopodobnie ze średniozamożnego rycerstwa Gozdawów ze Żdzar, należącego do klienteli panów na Gozdowie.

Kariere przy boku Siemowita IV mógł ułatwiać czynnik, że Więclaw był w przybliżeniu rówieśnikiem księcia. Liczyły się tu jednak przede wszystkim powiązania rodowe Więclawa z Krystynem, wojewodą całego Mazowsza od ok. 1372 r. Krystyn był wcześniej długoletnim stolnikiem warszawskim (1353–1371)⁵²⁸, jednym z najważniejszych współpracowników Siemowita III Trojdenowica. Bez wątpliwości przyczynił się do umocnienia władzy książęcej na Mazowszu płockim, które zostało przejęte zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami po zgonie króla Kazimierza w listopadzie 1370 r. Krystyn jako wojewoda powinien uformować swój mały oddział przyboczny, złożony w pierwszym rzędzie z klienteli z rodu Gozdawów; powinien też szkolić go do działań wojskowych i używać do wystąpień publicznych⁵²⁹. Grupą służebników mógł dysponować już wcześniej jako wpływowy urzędnik książęcy, może pełniący po części funkcje marszałka dworu książęcego albo sprawujący inny urząd dworski.

Więclaw mógł być początkowo członkiem tego oddziału i współpracownikiem wojewody, mógł też dzięki wojewodzie trafić na dwór książęcy Siemowita III władającego Mazowszem płockim od 1370 r. aż do zgonu w czerwcu 1381 r. Po śmierci wojewody Krystyna (po 11 XII 1382 r.)⁵³⁰ zapewne zaangażował się

⁵²⁶ ZDLmP I, nr 53. O tej identyfikacji zob. K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 150.

⁵²⁷ Dane o rycerzach pasowanych na Mazowszu po części zestawiał A. Bogucki, *Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII–XV w.)*, PHist. 77, 1986, s. 625–648.

⁵²⁸ Pacuski, Spis. O tym zob. wyżej.

⁵²⁹ Do tego wniosku prowadzą moje obserwacje nad genezą drobnego rycerstwa h. Gozdawa (w tym h. Śmiara) poświadczonego na Mazowszu XV w. oraz obserwacje dotyczące urzędu wojewody na Mazowszu XII–XV w.

⁵³⁰ KL, nr 105.

w działania militarne i polityczne Siemowita IV na Kujawach, wspierając go wraz z innymi Gozdawami, w tym z Krystynem synem wojewody. Tenże Krystyn z Piaseczna, Gozdowa i Kask stał się szybko jedną z czołowych postaci otoczenia księcia płockiego. Był podskarbisem, później marszałkiem dworu Siemowita IV, a w latach 1401–1407 lub nieco dłużej pełnił urząd wojewody płockiego; zmarł przed sierpniem 1412 r.⁵³¹ Jego protekcji mogli zawdzięczać awans inni, młodszy Gozdawowie w otoczeniu Siemowita IV i jego żony Aleksandry.

Po ślubie Siemowita IV z księżniczką litewską Aleksandrą (luty 1387 r.) zaczęło formować się jej mazowieckie otoczenie, część składowa dworu książęcego. Ochmistrem został dotychczasowy marszałek dworu Siemowita IV, Andrzej Rzeszotko z Czerniewic w ziemi rawskiej z rodu Łabędziów⁵³², powinno mu towarzyszyć kilku dworzan, a także paru kapelanów i pisarzy. Większą część otoczenia zapewne stanowił personel żeński. Do tego otoczenia mógł także dołączyć Więclaw, może jako zastępca ochmistra, wyręczający go podczas nieobecności. Zauważmy, że atutem Więclawa mogła być większa dyspozycyjność. Posiadał on dom w Płocku oraz siedzibę w Giżycach, jeden dzień jazdy konnej od Płocka. Podczas pobytu księżnej na Mazowszu mógł jej przeto towarzyszyć prawie stale utrzymując jednocześnie kontakt z rodziną. Więclaw był też wyraźnie młodszy od Andrzeja Rzeszotki, stąd też mógł znacznie więcej czasu poświęcać obowiązkom w otoczeniu księżnej i jej rodziny, w tym wychowaniu młodych książąt, organizowaniu ich zajęć i rozrywek.

Kiedy wszedł on w posiadanie Giżyc? Sprawa ta może łączyć się z zawarciem małżeństwa, jak pouczają analogie mazowieckie. Nie wiemy, z kim się Więclaw ożenił, lecz pierwsze dzieci z tego małżeństwa przysły na świat prawdopodobnie w końcu XIV w. Do ślubu doszło zapewne w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych owego stulecia. Giżyce mogły być wniesione do tego małżeństwa przynajmniej w części, a następnie wykupywane z rąk pozostałych współwłaścicieli. Byłaby to analogia do sąsiedniego Brzozowa, również włości możnowładczej; w 1395 r. dziedziczka Piechna wykupiła tamże trzecią część sołectwa⁵³³, a wiemy, że był tam już kościół parafialny, ufundowany wcześniej⁵³⁴.

Więclaw został ochmistrem po sierpniu 1398 r., kiedy ten urząd pełnił jeszcze Rzeszotko⁵³⁵. Odszedł z tego urzędu przed 4 VI 1416 r., kiedy ochmistrem jest już Jan z Ćwiklina z rodu Prawdziców⁵³⁶. Tenże Jan był wcześniej starostą lu-

⁵³¹ O nim Supruniuk, *Otoczenie*, s. 193–195.

⁵³² O nim J. Bieniak, K. Pacuski, *Rzeszotko Andrzej*, w: PSB XXXIV, s. 51–53; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 133, 134.

⁵³³ ADP, perg. 113.

⁵³⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁵³⁵ BrzeskaZ 1, k. 1.

⁵³⁶ ZDMp V, nr 1276.

baczowskiem w ziemi bełskiej, nie mógł tych funkcji łączyć z racji dystansu komunikacyjnego, czyli owa zmiana nastąpiła niedawno, po zakończeniu pracy w ziemi bełskiej. Po raz ostatni wystąpił on w Bełzie jako starosta lubaczowski 22 XII 1415 r.⁵³⁷ Wprawdzie 4 VI 1416 r. wystąpił jeszcze w otoczeniu Siemowita IV w Sokalu w ziemi bełskiej, ale już jako podkomorzy płocki i ochmistrz księżnej, zatem likwidował wówczas swe sprawy w tej ziemi, przenosząc się na Mazowsze. Wiemy jeszcze, że wkrótce zmarł, już po 1 XII 1416 r.⁵³⁸, bowiem w 1417 r. pojawia się kolejny podkomorzy płocki.

Więclaw odchodząc z dworu otrzymał urząd ziemski, liczący się i dochodowy; przeszedł wówczas na urząd sędziego ziemskiego sochaczewskiego, pełni go dowodnie w latach 1418–1424⁵³⁹. Na początku 1420 r. znalazł się w składzie arbitrów, którzy doprowadzili do ugody w sprawie rozgraniczenia Kozłowa Biskupiego, własności biskupstwa poznańskiego z Zakrzewem w posiadaniu Sasina z Nieborowa kasztelana sochaczewskiego. W tej sprawie wystawił 6 II 1420 r. wraz z podsędkiem Mroczkim dokument sądu ziemskiego sochaczewskiego⁵⁴⁰. Jednocześnie mógł być też sędzią gostynińskim, na tym urzędzie jest znany w latach 1424–1427⁵⁴¹. Żył jeszcze w lutym 1427 r., wkrótce zmarł, bowiem już 15 grudnia tr. jest znany nowy sędzia sochaczewski Andrzej z Przeradowa i Zawad⁵⁴². Pozostawił synów Pawła biskupa płockiego, Zygmunta prepozyta płockiego oraz Wincentego, marszałka dworu książęcego Bolesława IV, potem marszałka księstwa, w latach 1464–1467 kasztelana wiskiego⁵⁴³.

Równocześnie z Więclawem od 1411 do 1420 r. jest znany w otoczeniu Siemowita IV Piotr z Giżyc⁵⁴⁴. Występował on bez urzędu, zatem należał do grona dworzan. Prawdopodobnie wyróżniał się w tej grupie i dlatego notowano go szereg razy w listach świadków dokumentów książęcych. Listy te pokazują zazwyczaj jedynie czołowe postacie występujące aktualnie przy boku władcy, najczęściej urzędników ziemskich i dworskich, a rzadko dworzan niepełniących urzędu. Brak informacji o powiązaniach Piotra z Więclawem, przy tym można stwierdzić, że Piotr był bliżej władcy, występował bowiem znacznie częściej od Więclawa. Może był on powinowatym Więclawa, na przykład bratem żony. Dane o nim w źródłach mazowieckich urywają się po 6 XII 1421 r.⁵⁴⁵

⁵³⁷ Tamże, nr 1270.

⁵³⁸ Pacuski, Spis, wg Płońska, nr 2699.

⁵³⁹ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 209.

⁵⁴⁰ AAPoznań, CP 2, k. 95. Tytułował się tu „heres in Gischicze”.

⁵⁴¹ Pacuski, Spis.

⁵⁴² ZDMp II, nr 395.

⁵⁴³ Pacuski, Spis.

⁵⁴⁴ Supruniuk, *Otoczenie*, nr 100.

⁵⁴⁵ AGAD, kopiarz sulejowski nr 807, k. 251, 252. O nim Supruniuk, *Otoczenie*, s. 236.

Zachowała się jednak cenna informacja z 18 I 1429 r., że urodzona (*generosa*) Świętochna, żona (*consors*) Piotra z Giżyc zastawiła 10 włók uprawnych w Dołach, a także wieś Czerniec z młynem w ziemi łęczyckiej Mieczkowi z Chrzastowa⁵⁴⁶. Informacja ta powinna odnosić się do tegoż Piotra, być może już zmarłego, ponieważ nie towarzyszy żonie i nie współdziała w jej sprawach majątkowych. Świętochny dotyczy wcześniejszy przekaz z 7 I 1428 r. Jako Świętochna z Węglewic zawarła umowę ze swoim stryjem Jakuszem z Radogoszczy, oddając mu dobra w Radogoszczy i Bałutach w ziemi łęczyckiej oraz w Kałach i Siemichowie w ziemi sieradzkiej; otrzymała wówczas owe Doły i Czerniec w ziemi łęczyckiej⁵⁴⁷. Wywodzi się ona zatem z moźnej linii Porajów, potomków Ninogniewa z Radogoszczy, podkomorzego łęczyckiego w latach 1386–1403⁵⁴⁸. Wiemy jeszcze, że w 1436 r. Świętochna jako wdowa po Piotrze sprzedała temuż Jakuszowi dobra Doły i Czerniec za 300 grzywien⁵⁴⁹. Z tej perspektywy patrząc, Piotr z Giżyc powinien mieć majątek znaczny i widoki awansu w otoczeniu książęcym, zmarł jednak przedwcześnie i nie pozostawił potomków.

Zastanawia także inna informacja z daty 27 VII 1428 r. o Katarzynie żonie Mikołaja z Giżyc występującej przeciw księżnie płockiej Aleksandrze o kwotę 300 grzywien; kasztelan płocki Sasin z Trębek swoim świadectwem uwolnił księżnę od szkody⁵⁵⁰. Nie jest jasne, czy idzie o Giżyce na Mazowszu, czy też poza nim⁵⁵¹.

Paweł Giżycki urodził się zapewne pod koniec XIV w. Podjął studia w Pradze czeskiej, kończąc je tytułem bakałarza sztuk w 1419 r. Przyjrzał się tam stosunkom czesko-niemieckim oraz rozwojowi husytyzmu, poszerzył swą znajomość języków, przydatną w dalszej karierze⁵⁵². Po zakończeniu studiów podjął bez wątpienia pracę w kancelarii królewskiej Władysława Jagiełły. Jego protektorką powinna być księżna Aleksandra, ulubiona siostra króla; dla niej Paweł był synem dawnego ochmistrza jej dworu. Mogła go widywać wcześniej, powinna też wiedzieć o nim od dawna jako o utalentowanym młodym człowieku, wyrastającym w środowisku możnowładczym z nią związanym.

Z prezenty królewskiej Paweł został plebanem w Stawiszynie, miasteczku wielkopolskim; tę dochodową plebanię otrzymał nie później niż w 1423 r. W kolejnym roku 1424 był także pisarzem ziemskim krakowskim, czyli uzyskiwał

⁵⁴⁶ ŁęczZ 9, k. 108.

⁵⁴⁷ Tamże, k. 233v.

⁵⁴⁸ *Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku*. Spisy, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985, według indeksu. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 225, 226.

⁵⁴⁹ ŁęczZ 10, k. 505v; Nowak, *Własność ziemska*, s. 427, przyp. 266.

⁵⁵⁰ ŁęczZ 9, k. 73v.

⁵⁵¹ Por. *Dzieje Lubelszczyzny*, t. III: *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*, oprac. S. Kuraś, Warszawa 1983, s. 75.

⁵⁵² H. Barycz, *Dziejowe związki Polski z uniwersytetem Karola w Pradze*, Poznań 1948, s. 25, 26.

dochody i z tego tytułu⁵⁵³. Drogi supliki króla 25 IV 1424 r. otrzymał prowizję papieską na kanonie w Krakowie i w Płocku⁵⁵⁴. 1 XI 1424 r. uzyskał prowizję papieską na scholasterię krakowską⁵⁵⁵. W 1433 r. był już sekretarzem królewskim, doszedł przeto do czołowych stanowisk w tej kancelarii⁵⁵⁶. W Krakowie nawiązał cenne kontakty, w tym z wpływowym Zbigniewem Oleśnickim, biskupem krakowskim i czołowym doradcą króla. Został scholastykiem krakowskim, sprawował zatem nadzór nad szkołą katedralną i kształceniem duchownych w diecezji krakowskiej. Nie powiodły się jego starania o scholasterię w kapitule płockiej, był jednak kanonikiem w najważniejszych kapitułach: w Gnieźnie, Poznaniu, Płocku, zyskując dodatkowe dochody i orientację w bieżących sprawach i potrzebach Kościoła polskiego⁵⁵⁷.

Po zgonie biskupa Stanisława Pawłowskiego kapituła płocka 28 V 1439 r. wybrała Pawła na biskupa płockiego⁵⁵⁸; sakrę biskupią przyjął 27 XII 1439 r. W długich rządach diecezją (1439–1463) sprawdził się jako reorganizator struktur kościelnych: ufundował archidiakoniat pułtuski dla wschodniej, intensywnie zasiedlanej od półwiecza części diecezji w 1443 r., ufundował kolegiatę pułtuską i założył przy niej kapitułę w 1449 r., czyniąc z najważniejszego ośrodka dóbr biskupich także drugie centrum diecezji, w którym często przebywał. Przyczynił się do rozwoju szkolnictwa parafialnego i szkół kolegiackich w Płocku i Pułtusku jako szkolnictwa średniego, przygotowującego młodzież rycerską i utalentowanych plebejuszy z Mazowsza do rozmaitych zawodów wymagających znajomości pisma i formułowania słowa pisanego, a także do studiów uniwersyteckich w Krakowie.

Paweł wspierał aktywnie swoich krewnych i współrodowców. W 1455 r. przejął rodową siedzibę – Gozdowo kontynuując dotychczasowe długie tradycje Gozdawów jako przywódców możnowładztwa mazowieckiego⁵⁵⁹. Po przedwczesnej śmierci Bolesława IV (10 IX 1454 r.) oraz Włodzisława I (11/12 XII 1455 r.) uczestniczył w rządach regencyjnych sprawowanych w obu dzielnicach Mazowsza w imieniu małoletnich książąt i wspierał je swoim autorytetem. Zmarł 28 I 1363 r., broniąc do końca idei autonomii Mazowsza i przeciwstawiając się inkorporacji ziem książęcego Mazowsza do Korony⁵⁶⁰.

⁵⁵³ AKH VIII, s. 73.

⁵⁵⁴ Bull. Pol. IV, nr 1353.

⁵⁵⁵ Bull. Pol. IV, nr 1421.

⁵⁵⁶ Bull. Pol. V, nr 203, 207.

⁵⁵⁷ Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 58.

⁵⁵⁸ Bull. Pol. V, nr 930.

⁵⁵⁹ O tym K. Pacuski, *O rodzie Gozdawów...*

⁵⁶⁰ MPH V, s. 446; został pochowany w Pułtusku. O nim zob. biogram w *Encyklopedii katolickiej*, t. V, szp. 1097; P. Chojnacki, *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, w: *Fasciculi historici novi*, t. IV: *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001, s. 87–190.

Zygmunt z Giżyc, młodszy brat Pawła, zapisał się na studia uniwersyteckie w Krakowie w 1427 r.⁵⁶¹ Został szybko dziekanem kolegiaty kruszwickiej, miał już tę dochodową prałaturę 17 I 1432 r.⁵⁶², czyli uzyskał wyraźne poparcie możnych patronów. Następnie w latach 1441–1446 studiował w Bolonii we Włoszech prawo kanoniczne, kończąc je doktoratem. Dzięki bratu został już w 1444 r. dziekanem płockim, a w 1446 r. prepozytem płockim, z tej racji prowadził działalność w obszernych i liczących się dobrach sieluńskich prepozytury w ziemiach rożańskiej i łomżyńskiej. Był także kolektorem papieskim w latach 1444–1448. Zmarł 24 XI 1457 r.⁵⁶³, czyli znacznie wcześniej od swoich braci.

Wincenty z Giżyc również był młodszym bratem Pawła. Został rycerzem pasowanym; z tytułem strenuus pojawia się w 1445 r.⁵⁶⁴ Ożenił się z Olechną, córką Ścibora z Sąhocina, marszałka dworu Janusza I, podkomorzego zakroczymskiego. W 1440 r. Olechna jako żona Wincentego zrzekła się dóbr po ojcu na rzecz brata, Jana z Sąhocina⁵⁶⁵. Wincenty był początkowo dworzaninem młodego Bolesława IV, księcia czersko-warszawskiego; w jego otoczeniu pojawia się od 1438 r.⁵⁶⁶ Jego rola polityczna wzrosła po wyborze brata Pawła na biskupa płockiego. Od początku 1446 r. został marszałkiem dworu księcia Bolesława IV po awansie Jana Rogali z Węgrzynowa na wojewodę czerskiego⁵⁶⁷. W 1448 r. kupił za wysoką kwotę 1200 grzywien Chociszewo w ziemi zakroczymskiej⁵⁶⁸, które stało się jego rezydencją w księstwie czersko-warszawskim; kupił także sąsiedni Wychudz nad Wisłą za 350 kóp w półgroszach⁵⁶⁹. Ponadto kupił za 140 kóp w półgroszach Strzeże (dziś Strzyże) w ziemi zakroczymskiej nad Narwią, przy gościńcu z Serocka do Pułtuska⁵⁷⁰. Wiązał wówczas swą przyszłość z księstwem Bolesława IV, pozostawiając bratu dobra w ziemi gostynińskiej. Podjął także wkrótce próbę kupna od swego szwagra Jana z Sąhocina dóbr sąchockich w ziemi ciechanowskiej (miasteczko Sąhocin, wsie Konradzic, Kuchary, Rzy, Zielona i Ciemniewo) za 2 tys. grzywien oraz za owe Strzeże w ziemi zakroczymskiej, ale odwołał tę sprzedaż wojewoda Jan Rogala, starszy krewny i opiekun Jana z Sąhocina⁵⁷¹.

⁵⁶¹ *Album studiosorum*, s. 64; MUK 27e/029, II, s. 142.

⁵⁶² Bull. Pol. V, nr 77.

⁵⁶³ O nim Radziwiński, *Pralaci*, I, s. 122, 123.

⁵⁶⁴ MK 4, k. 76. O nim P. Chojnacki, *Wincenty Giżycki (zm. ok. 1468), marszałek książąt mazowieckich*, „Rocznik Mazowiecki” 12, 2000.

⁵⁶⁵ MK 3, k. 238.

⁵⁶⁶ MK 3, k. 215.

⁵⁶⁷ Pacuski, Spis.

⁵⁶⁸ MK 4, k. 81v. Chociszewo miało w XIX w. 32,5 włók obszaru; SGKP I, s. 602.

⁵⁶⁹ MK 4, k. 69v–70.

⁵⁷⁰ MK 4, k. 60v. W XIX w. Strzyże miały 25 włók obszaru, w tym 8 włók gruntów włościan; SGKP XI, s. 486.

⁵⁷¹ MK 4, k. 66.

W 1452 r. Wincenty fundował w swej siedzibie w Chociszewie kościół parafialny przy wsparciu brata Pawła biskupa płockiego, który wyłączył tę jednowioskową parafię z par. Miączyn i dał jej dziesięciny biskupie z pobliskich wsi Łbowo, Karnkowo i Przybujewo⁵⁷². Rozbudowywał zatem swą rezydencję na Mazowszu czersko-warszawskim, w pobliżu książęcego Zakroczymia.

Po zgonie księcia Bolesława IV (10 IX 1454 r.) Wincenty pozostał wpływowym marszałkiem księstwa, występując w gronie czołowych dygnitarzy wschodniego Mazowsza, uczestnicząc w rządach regencyjnych przy boku księżnej Anny, matki Bolesława IV (zmarła po 3 V 1458 r., kiedy sporządziła testament), a potem księżnej Barbary, wdowy po Bolesławie IV. 5 VIII 1459 r. w Czerwińsku był jednym z mazowieckich sygnatariuszy dokumentu sześcioletniego rozejmu Mazowsza z Zakonem w trakcie działań wojny trzynastoletniej⁵⁷³. Po zgonie brata w styczniu 1463 r. przejął po nim dobra, w tym Gozdowo w ziemi płockiej, stając się patronem mazowieckich Gozdawów i jedną z czołowych postaci książęcego Mazowsza. Wkrótce został kasztelanem wiskim (1464–1467), czyli jednym z najważniejszych dygnitarzy Mazowsza płockiego (ziemia wiska należała wówczas do księstwa płockiego). Żył jeszcze 2 IV 1467 r., zmarł przed 8 czerwca tr.⁵⁷⁴

Wincenty powiększał dobra w ziemi gostynińskiej. W 1459 r. chciał kupić Dębsko, tj. jego część, ale transakcja prawdopodobnie nie została zrealizowana⁵⁷⁵. W 1460 r. kupił Pieczyska na lewym brzegu Wisły za 200 kóp groszy od Andrzeja z Gólczewa, tj. kanclerza ziemi płockiej⁵⁷⁶. Już wcześniej, w 1458 r. zamienił Strzeże w ziemi zakroczymskiej na wieś parafialną Białynin w ziemi sochaczewskiej z Mikołajem Wężem, chorążym ciechanowskim z rodu Prawdziców⁵⁷⁷. Dysponował też dużymi zasobami finansowymi. W 1458 r. pożyczył królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi tysiąc florenów na koszty działań wojennych z władztwem krzyżackim, zostały one zapisane na dobrach Inowłódz wraz z Lubochnią⁵⁷⁸.

Z pierwszego małżeństwa z Olechną Wincenty miał syna Pawła kanonika płockiego. Ożenił się powtórnie ok. 1447 r. z Dobrochną, córką Jana Szyrzyka z Fałkowa koło Opoczna w Sandomierskiem, zyskując tam znaczny majątek ziemski, wszedł tedy w skład możnowładztwa koronnego. Z drugiego małżeństwa miał syna Jana Giżyckiego oraz córkę Katarzynę, żonę Spytka z Melsztyna. W 1463 r.

⁵⁷² O tym *Materiały do dziejów ziemi płockiej*, t. IX: *Ziemia zakroczymska*, wyd. ks. M.M. Grzybowski, Płock 1998, s. 141.

⁵⁷³ *Die Staatsverträge*, II, nr 372 (imię Vincentius zostało zniekształcone).

⁵⁷⁴ MK 9, k. 138–138v; ZakrZR 6, k. 86v.

⁵⁷⁵ MK 337, k. 39.

⁵⁷⁶ MK 335, k. 173; urząd Andrzeja nie został odnotowany. W XIX w. Pieczyska Iłowskie miały niespełna 15 wólk gruntów włościąńskich; SGKP VIII, s. 75.

⁵⁷⁷ MK 335, k. 153.

⁵⁷⁸ MRPS I, nr 485.

zapewnił jej tysiąc florenów posagu, zabezpieczając go na dobrach w Sandomierskiem⁵⁷⁹.

Albo w czasach Więclawa, albo w czasach jego synów w Giżycach powstał kościół parafialny. Była to parafia jednowioskowa, wyłączona prawdopodobnie z sąsiedniej parafii Brzozowo⁵⁸⁰. Według nieudokumentowanego przekazu murywany kościół gotycki w Giżycach pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła został wystawiony i uposażony w 1439 r. przez biskupa płockiego Pawła Giżyckiego⁵⁸¹. Faktycznie mogło to nastąpić wkrótce po 1439 r., dzięki znaczącym dochodom biskupim. Pleban jest znany w 1447 r.⁵⁸², zatem kościół parafialny powstał wcześniej. Prawdopodobnie z hojnej fundacji Pawła Giżyckiego w kościele tym powstało kolegium mansjonarzy, znane w 1490 i 1538 r.⁵⁸³

Zapewne także w czasach biskupa Pawła i przy jego wkładzie finansowym powstała tu fortalicja, czyli mały obiekt obronny wraz z wieżą i bramą zwodzonoą, otoczony fosą, przygotowany do obrony siłami posiadacza, jego sług, klienteli i poddanych. Zapewniał on bezpieczeństwo zasobom finansowym oraz członkom rodziny właścicieli w wypadku zamieszek wewnętrznych oraz krótkotrwałego najazdu wroga. Koszt takiej inwestycji był znaczący, jednak podnosiła ona prestiż właścicieli. Fortalicja jest poświadczona wyraźnie w 1487 r.⁵⁸⁴ Wiemy o jej pożarze w 1521 r.⁵⁸⁵

Po zgonie kasztelana Wincentego (1467 r.) Giżyce przeszły w posiadanie jego synów, mianowicie Jana Giżyckiego i Pawła kanonika płockiego. Paweł Giżycki uzyskał prowizję papieską na kanonię płocką 26 I 1458 r.⁵⁸⁶; w 1459 r. podjął studia na uniwersytecie krakowskim⁵⁸⁷. Działał następnie jako kanonik płocki, ale nie osiągnął liczących się beneficjów kościelnych. W 1475 r. z prezenty swego brata Jana został altarzystą w katedrze płockiej⁵⁸⁸. W 1485 r. był jedynie altarzystą płockim oraz plebanem w Miączynie w ziemi zakroczymskiej; jego pozycja kościelna utraciła na znaczeniu⁵⁸⁹. Paweł Giżycki pozostał plebanem w Miączynie, zmarł w 1487 r., przed 25 lipca tr.⁵⁹⁰

⁵⁷⁹ SPPP II, nr 3710, 3711.

⁵⁸⁰ AHP, Mazowsze, mapa.

⁵⁸¹ SGKP II, s. 577; *Katalog zabytków sztuki...*, t. X, z. 24, s. IV, 9; R. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006, s. 221, 222.

⁵⁸² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁵⁸³ Tamże, s. 639. Mansjonarz Marcin z Giżyc wystąpił w 1490 r.; ACI II, nr 1870.

⁵⁸⁴ MRPS III, supl. 221.

⁵⁸⁵ Zob. niżej.

⁵⁸⁶ Bull. Pol. VI, nr 1210.

⁵⁸⁷ *Album studiosorum*, I, s. 159; MUK 59h/186, II, s. 142.

⁵⁸⁸ ADP, Ep. 10, s. 146.

⁵⁸⁹ Tamże, s. 402.

⁵⁹⁰ Tamże, s. 498, 528.

Jan Giżycki był żonaty dwukrotnie. W 1469 r. zapisał swej pierwszej żonie Małgorzacie 1200 florenów na połowie swoich dóbr⁵⁹¹. Była to Małgorzata z Leżenic na Mazowszu czerskim, córka Sędziwoja wojewody sieradzkiego z rodu Nałęczów; małżeństwo jest znane jeszcze w 1477 r.⁵⁹² Miał z nią syna Andrzeja. Początkowo Jan był po części związany z książętami mazowieckimi; w 1480 r. wystąpił nawet przejściowo jako marszałek dworu Bolesława V, księcia warszawsko-zakroczymskiego⁵⁹³. 27 II 1484 r. sprzedał dobra ojcowskie w ziemi zakroczymskiej, mianowicie Chociszewo, Wychudz i młyn w Goławinie za 1000 kóp w półgroszach i 130 florenów Kryskim: Ninogniewowi kasztelanowi raciańskiemu i Janowi kanonikowi plockiemu⁵⁹⁴. Tym samym przestał być silniej związany z Mazowszem książęcym. Został dworzaninem królewskim, wiążąc swą przyszłość z elitą władzy w Koronie. Jako dworzanin w 1487 r. zapisał swej żonie Katarzynie z Kleczewa tysiąc florenów z racji posagu i tysiąc florenów wiana na dobrach Giżyce (z dworem i fortalicją), Roszki podwójne i Bieniewo nad Wisłą wraz z przewozem i jazami w rzece⁵⁹⁵.

Na początku 1490 r. Jan Giżycki znalazł się w konflikcie zbrojnym z Konradem III Rudym, księciem czerskim, co było dla Mazowsza wydarzeniem wyjątkowym, przeczącym tradycjom lojalnej współpracy możliwych z władzą książęcą. Poszło o prawa majątkowe w drodze zapisów na Giżycach i Roszkach, posiadanych przez księcia, a także na Wielkiej Woli, wsi książęcej w ziemi warszawskiej, zapisie posiadany przez Giżyckiego. Ostry konflikt zakończył wyrok królewicza Jana Olbrachta, działającego w imieniu nieobecnego w Koronie króla Kazimierza Jagiellończyka, wystawiony w Lublinie 22 IV 1490 r. Zobowiązał on księcia do wypłaty dwu tysięcy florenów Giżyckiemu oraz do skasowania pism obu stron będących podstawą wzajemnych roszczeń, a także do abolicji dla zbuntowanych poddanych⁵⁹⁶.

Jan Giżycki nie sprawował urzędów na Mazowszu, co odbiegało od dotychczasowej tradycji jego rodziny i krewnych. Nie kontynuował tu działań swoich poprzedników w zakresie nowych inwestycji budowlanych. Nie przywiązywał też wagi do podtrzymywania dotychczasowych tradycji Gozdawów na Mazowszu książęcym. Sprzedał bowiem swą część rodowego Gozdowa w ziemi plockiej już w 1480 r. innemu współrodowcowi, Piotrowi z Rogowa, stolnikowi wyszogrodzkiemu⁵⁹⁷. Zmarł przed 18 IX 1504 r.⁵⁹⁸ Z pierwszej żony Małgorzaty pozostawił syna

⁵⁹¹ MRPS IV, supl. 1020.

⁵⁹² Boniecki, *Herbarz*, VI, s. 61, wg nieistniejącej dziś wareckiej ziemskiej 1B, f. 288.

⁵⁹³ Pacuski, Spis; IMT II, nr 147 (5 XI 1482 r.).

⁵⁹⁴ MK 9, k. 161.

⁵⁹⁵ MRPS III, supl. 221.

⁵⁹⁶ KL, nr 258.

⁵⁹⁷ MK 5, k. 81; SHGWP, s. 89.

⁵⁹⁸ MRPS III, nr 1687; Katarzyna, wdowa po Janie, była już żoną Daniela Kiernoskiego.

Andrzeja Giżyckiego; z drugiej żony Katarzyny pozostawił synów Wacława i Feliksa (Szczęsnego) oraz córkę Annę Sieprską.

Tenże Andrzej podjął w 1493 r. studia w Krakowie⁵⁹⁹. W 1501 r. zapisał na swoich dobrach posag i wiano dla żony Jadwigi ze Śmigła⁶⁰⁰. W 1509 r. Andrzej procesował się z macochą Katarzyną, która wyszła ponownie za mąż za Daniela Kiernoskiego, o użytkowanie lasów w dobrach Bieniewo i Roszki w ziemi gostynińskiej⁶⁰¹. Bez wątpliwości dotknął go pożar rodowej siedziby w Giżycach; fatalicja w Giżycach spaliła się krótko przed 23 XII 1521 r., przypadły tu wówczas cenne dokumenty rodzinne⁶⁰². Pod koniec życia Andrzej Giżycki uzyskał urząd kasztelana rawskiego, jest na nim znany od 1524 r.⁶⁰³; zmarł krótko przed 19 I 1530⁶⁰⁴.

Andrzej pozostawił 4 synów: Hieronima, Jana, Stanisława i Piotra; w 1539 r. brali oni udział w sporze ze stryjem Wacławem o Turowice koło Opoczna. Najstarszy Hieronim w 1518 r. podjął studia na uniwersytecie krakowskim⁶⁰⁵. Syn kasztelana Jan Giżycki ożenił się z Anną, córką Aleksego Pileckiego wojskiego czerskiego i Doroty z Sobieńskich; małżeństwo to jest znane w 1536 r.⁶⁰⁶ Pozostawili oni 4 synów oraz córkę. W wyniku działań dóbr Giżyccy już w drugiej połowie XVI w. stali się szlachtą częstkową, ale niektórzy z nich dochodzili następnie do urzędów w ziemi gostynińskiej i poza nią⁶⁰⁷.

W XV w. Giżyce należały do najważniejszych ośrodków możnowładczych ziemi gostynińskiej. Jednak kariery kolejnych posiadaczy tego ośrodka, poza protoplastą Więclawem, przebiegały na ogół poza rodzimą ziemią gostynińską i hierarchią urzędniczą tej ziemi. W połowie XV w. Gozdawowie z Giżyc za sprawą Pawła biskupa płockiego wysunęli się nawet na czoło mazowieckich Gozdawów, podtrzymując starą i wyrazistą tradycję rodową.

Po inkorporacji do Korony ziemi gostynińskiej (1462), a następnie księstwa płockiego (1495) tradycja ta traci jednak coraz bardziej na znaczeniu. Mogła przyczynić się do tego negatywna ocena działalności Jana Giżyckiego, syna Wincen- tego, na tle jego poprzedników, w kręgach elity umysłowej i elity władzy ówczesnego Mazowsza.

⁵⁹⁹ *Album studiosorum*, II, s. 22; MUK 93e/099, II, s. 142.

⁶⁰⁰ Boniecki, *Herbarz*, VI, s. 61.

⁶⁰¹ MRPS IV, nr 8927.

⁶⁰² Tamże, nr 13059.

⁶⁰³ Tamże, nr 4494.

⁶⁰⁴ Tamże, nr 5507.

⁶⁰⁵ *Album studiosorum*, II, s. 190.

⁶⁰⁶ MRPS IV, nr 18280.

⁶⁰⁷ Boniecki, *Herbarz*, VI, s. 61 n.

Gozdawowie z Lubiewa, Żdżarowa i Kątów

W 1391 r. przywilejem dla Gozdawów na Mazowszu południowym, głównie w ziemi gostynińskiej zostali objęci współrodowcy marszałka Krystyna z Piaseczna, m.in. ze Żdżarowa, Lubiewa i Kątów⁶⁰⁸. Były to trzy osady graniczące ze sobą w parafii Sochaczew, na zachód od miasta, tworzące wyrazisty kompleks osadniczy nad dopływem Lutonii, lewego dopływu Bzury⁶⁰⁹.

W XVI w. były to osady drobnej szlachty. W Lubiewie (dziś Lubiejów) i Kątach było 8 działów szlachty cząstkowej, zapewne z małymi folwarkami, a także parę działów szlachty zagrodowej, w tym używających nazwiska Lubiewski oraz Kącki⁶¹⁰. W XIX w. w Kątach i Lubiejowie było łącznie 50 włók obszaru⁶¹¹. W Żdżarowie w XVI w. było 7 działów szlachty cząstkowej, w tym 2 Żdżarowskich. Posiadali oni 4,5 włók kmiecych, zapewne też mieli małe folwarki; był też dział szlachty zagrodowej⁶¹². O obszarze tej wsi w XIX w. brak danych, ale można przyjąć, że była wielkości podobnej do pozostałych. W tym stanie rzeczy ów kompleks osadniczy można szacować w średniowieczu na ok. 70–80 włók powierzchni.

Źródła z XV i początku XVI w. słabo oświetlają posiadaczy tych dóbr. W 1449 r. jest znany Szymon ze Żdżarowa, któremu Mikołaj Wydźga ze Szczytna w ziemi sochaczewskiej był winien 7 kóp gr.⁶¹³ Dłużnik Szymona z ziemi sochaczewskiej został później podkomorzym sochaczewskim, należał zatem conajmniej do zamożnego rycerstwa⁶¹⁴. Majątek Szymona mógł być znacznie skromniejszy. W 1469 r. za Jana Żdżarowskiego ze Żdżarowa z ziemi gostynińskiej poręczył Wojciech Płochocki z Płochocina w ziemi warszawskiej Ściborowi, synowi Mikołaja ze wsi Prusy, najpewniej z sąsiedniej ziemi sochaczewskiej. Kwota poręczenia – 50 kóp groszy – wskazuje, że Jan Żdżarowski powinien mieć majątek wyraźnie przekraczający tę wartość⁶¹⁵.

Z tej rodziny powinien pochodzić Adrian Żdżarowski, posiadacz wójtostwa o 3 włókach we wsi królewskiej Strzelce, który otrzymał je przed 1564 r. od króla Zygmunta Augusta⁶¹⁶. W 1563 r. z działów w Żdżarowie płacili Józef Żdżarowski

⁶⁰⁸ MZH, nr 1071.

⁶⁰⁹ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶¹⁰ ŻD XVI, s. 205, 210; kartoteka atlasowa XVI w.

⁶¹¹ SGKP III, s. 943; V, s. 403.

⁶¹² ŻD XVI, s. 205, 210.

⁶¹³ ADP, Ep. 5, k. 30v.

⁶¹⁴ Mikołaj Wydźga ze Szczytna należał do rodu Bolesćiców, jest znany jako podkomorzy w latach 1460–1468. Powinien być synem Niemierzy ze Szczytna, podkomorzego sochaczewskiego, który otrzymał w 1427 r. od księżąt płockich nadanie dóbr Sypice w ziemi bełskiej; ZDMp II, nr 395; Pacuski, Spis.

⁶¹⁵ BłońskaZ 2, k. 71, 75v.

⁶¹⁶ LR 1564, s. 112.

oraz Maciej Puchała, obaj pieczętujący się herbem Gozdawa⁶¹⁷. Z Kątów płacił wówczas Marcin Kącki herbu Gozdawa z 5 włók osiadłych, w imieniu wszystkich współposiadaczy⁶¹⁸.

Dla Lubiewa wiemy, że w 1452 r. stał się w Sochaczewie Paweł z Lubiewa, który zapisał żonie Joannie 30 grzywien w półgroszach na połowie swoich dóbr w Lubiewie⁶¹⁹. Jest to informacja cenna, która pokazuje stan jego własności; nie przekraczał on zapewne 60 grzywien, tj. wartości 4–5 włók uprawnych. Był to zatem jeden z typowych wówczas działów drobnego rycerstwa, mającego własny mały folwark i paru poddanych. W 1477 r. Maciej z Lubiewa był dłużny niewielką kwotę Mojżeszowi, plebanowi z niedalekiego Białynina w ziemi sochaczewskiej⁶²⁰. W 1512 r. Jakub z Lubiewa wypłacił 10 kóp groszy posagu córki Barbary jej mężowi Teofilowi z Kotowic w ziemi warszawskiej i został skwitowany⁶²¹. Idzie tu już o szczupły majątek podobny do własności szlachty zagrodowej XVI w., czyli nie mającej już poddanych kmieci, uprawiającej ziemię własnymi rękami.

Można sądzić, że w 1391 r. owi Gozdawowie byli jednak zamożniejsi, bardziej przydatni do konnej służby wojskowej, znacznie mniej rozrodzeni niż ich potomkowie z XVI stulecia.

Jest prawdopodobne, że przodkowie owych Gozdawów pojawili się tu już w XIII w. albo na początku XIV w., przy czym mogła to być początkowo jedna włóść, w rękach jednego odbiorcy nadania książęcego. Najstarszą osadą mogło tu być Lubiewo, położone najbliżej koryta rzeczki Lutonii. Wzdłuż tego ciekę właśnie przez Lubiewo szedł wczesny trakt drożny z Sochaczewa na Gąbin i Płock, przypuszczalnie z XI–XII w., funkcjonujący także w dobie nowożytnej⁶²². Nazwa osobowa Lubiewo była związana w XIV i XV w. z rodem Trzasków, stała się nawet nazwą heraldyczną⁶²³. Tu wydaje się dotyczyć rycerza mazowieckiego sprzed tej epoki. Nazwy Żdzarowo i Kąty mogły funkcjonować początkowo jako nazwy obiektów terenowych w tej włóści, przypuszczalnie lesistej i stopniowo zagospodarowywanej w XIV i XV w. Żdzarowo oznaczało miejsce wypalone w lesie, nazwa świadczy o prowadzeniu tu ekstensywnej gospodarki powiększającej areał rolny kosztem terenu leśnego⁶²⁴. Gozdawowie z tych osad mogli szukać szansy kariery u boku możniejszych współrodowców, ale w zachowanych szcążkowo źródłach nie udało się odnaleźć takiej dokumentacji.

⁶¹⁷ ASK I, nr 22, k. 223.

⁶¹⁸ Tamże.

⁶¹⁹ MK 337, k. 100v.

⁶²⁰ AE II, k. 473.

⁶²¹ BłońskaZ 4, k. 501v.

⁶²² Zob. AHP, Mazowsze, mapa.

⁶²³ SSNO III, s. 287.

⁶²⁴ O tym A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, dz. cyt., s. 208, 209.

Gozdawowie z Lubikowa i Osmolina

W 1391 r. przywilejem Siemowita IV dla Gozdawów na Mazowszu południowym zostali objęci także posiadacze Lubikowa i podwójnego Osmolina⁶²⁵. Lubikowo przetrwało długo jako osada drobnego rycerstwa, położona w parafii Luszyń⁶²⁶. W drugiej połowie XVI w. było tu 8 działów szlachty zagrodowej płacących łącznie z 7 włók uprawianych własnymi rękami⁶²⁷. Według danych XIX w. było tu faktycznie 20 włók obszaru, jeszcze wówczas mieszkała tu drobna szlachta⁶²⁸. W 1504 r. regulowano granice własności szlachty z Lubikowa z dobrami królewskimi: miastem Osmolin i wsią Stare Pole (dziś Staropol), zapewne kończąc konflikt graniczny⁶²⁹. Boniecki zna dane o Lubikowskich w dobie nowożytnej, ale nie zna ich herbu⁶³⁰.

Prawdopodobnie stąd wyszedł Przeclaw z Lubikowa, rycerz z diecezji poznańskiej, który w 1435 r. złożył zeznanie w Poznaniu w sprawie Zbąskiego⁶³¹. Stąd powinien wywodzić się Jan z Lubikowa, jeden z rozjemców konfliktu mieszczanina gąbińskiego Macieja Głowizny z burmistrzem i władzami miasta Gąbina o siedlisko i dochody z niego czerpane. Wystąpił on 25 IV 1468 r. w Gostyninie, mógł należeć do współpracowników starosty, tj. do miejscowego aparatu władzy w ziemi gostyński⁶³².

W 1513 r. żoną Andrzeja zwanego Obraz z Lubikowa była Małgorzata z ziemi łączyckiej, która skwitowała swego brata Jana ze Stradzewka i Borówka z wypłaty 10 grzywien posagu⁶³³. W 1524 r. Stanisław Lubikowski był sługą Nieustępa z Niegłoszewa w ziemi łączyckiej. Stanisławowi był dłużny 5 grzywien za konia Jan Czapeczka z Pawlikowic w tejże ziemi⁶³⁴.

Dla XV w. zachował się cenny przekaz w książęcej metryce plockiej. Mianowicie Piotr z Osmolina 18 VI 1434 r. w Płocku sprzedał swój dział ojcowizny w Lubikowie obok Osmolina Stanisławowi z Nieździna, a zatem z gniazda Gozdawów z ziemi wyszogrodzkiej, za 60 kóp groszy monety obiegowej (półgrosze krakowskie) i za konia wartości 10 kóp groszy⁶³⁵. Dział ten można szacować na 6–7 włók uprawnych, albo na parę włók uprawnych z przyległym terenem leśnym

⁶²⁵ MZH, nr 1071.

⁶²⁶ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶²⁷ ŻD XVI, s. 210.

⁶²⁸ SGKP V, s. 414.

⁶²⁹ MRPS III, nr 1288.

⁶³⁰ Boniecki, *Herbarz*, XV, s. 50.

⁶³¹ ACI I, nr 1065.

⁶³² MK 44, s. 751–753.

⁶³³ OrłowskaZ 5, k. 14v.

⁶³⁴ ŁęczG 14, k. 279v.

⁶³⁵ MK 335, k. 2v.

do zagospodarowania, a zatem była to spora część późniejszego Lubikowa. Jeśli Piotr tytułował się z Osmolina, to prawdopodobnie miał tam swój dwór i dział ziemi niezależnie od działu w Lubikowie.

Jest to jedyny przekaz sprzed przejścia Osmolina w ręce książęce. Uzupełniają go pośrednio przekazy z nieco późniejszego czasu. W 1446 r. Krystyn Brzynsza (?) z Osmolina kupił od księcia Włodzisława I płockiego wójtostwo w Mikulinie i Tyszowcach w ziemi bełskiej za 30 grzywien, osiadając w tej ziemi⁶³⁶. Imię Krystyn było rodzowym imieniem Gozdawów, zatem wywodzi się on bez wątpliwości z tegoż Osmolina w ziemi gostynińskiej. Wiemy jeszcze, że Jakub z Wituszy, pleban w Wyszkanie związany z biskupem Pawłem Giżyckim, został określony 21 XII 1448 r. jako Jakub z Osmolina⁶³⁷. Wywodził się przeto z Osmolina, a w posiadaniu działu w Wituszy znalazł się później.

Osmolin leżał nad rzeczką Czerniew, na starym gościńcu z Płocka i Gąbina na Łowicz oraz jednocześnie na wariancie gościńca na Sochaczew. Siemowit V rawski i jego współpracownicy dostrzegli niemałe walory położenia tej osady i jej dogodnych do zagospodarowania terenów leśnych na skraju dóbr książęcych, w odpowiedniej odległości od Gąbina. Książę zdecydował się lokować tu trzecie miasto książęce w ziemi gostynińskiej i przejął owe dobra z rąk Gozdawów drogą zamiany albo wykupu. Przywilej książęcy dla miasteczka został wystawiony już 19 II 1439 r. w Gostyninie, ośrodku ziemi. Miasteczko było lokowane dowodnie na surowym korzeniu, czyli bez wątpliwości na ówczesnym terenie leśnym prawego brzegu rzeczki. Zostało lokowane na prawie chełmińskim wzorowanym na mieście Gąbinie, otrzymało aż 15 lat wolizny od wszelkich podatków, co było skuteczną zachętą dla nowych osadników⁶³⁸.

Już 27 III 1440 r. Osmolino zostało wymienione wśród dóbr książęcych ziemi gostynińskiej, na których zostało oprawione wiano księżnej Małgorzaty⁶³⁹. Obok została tam lokowana książęca Osmólska Wieś, pewno na terenie dotychczas zasiedlonym. Siemowit V ufundował w miasteczku kościół parafialny, dając mu 2 włóki wolne od świadczeń. Wystawił ten przywilej 2 X 1441 r.; na dokumencie wśród świadków wystąpił Tomasz Siestrzeniec z Ruśca z rodu Radwanów-Wierzbówów, starosta gostyniński, który mógł być inspiratorem i realizatorem tej lokacji miejskiej⁶⁴⁰. Parafię erygował ówczesny biskup poznański Andrzej Bniński 10 X 1442 r., już po śmierci Siemowita V rawskiego⁶⁴¹.

⁶³⁶ MK 335, k. 144; ZDMp III, nr 731.

⁶³⁷ ADP, Ep. 5, s. 85.

⁶³⁸ MK 337, k. 39.

⁶³⁹ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

⁶⁴⁰ Knapiński, Notaty, s. 462.

⁶⁴¹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508; Knapiński, Notaty, s. 460–462 (kopie obu dokumentów).

Według danych lustracji 1564 r. miasteczko miało 46 włók ziemi uprawnej, w tym 2 włóki wójtostwa⁶⁴². Osmólska Wieś miała wówczas 17,5 włók kmiecych oraz drugą połowę wójtostwa⁶⁴³. Ponadto była tu jeszcze własność plebańska (powyżej 2 włók roli). Obie osady miały zatem blisko 70 włók, czyli więcej niż w XIX w. (ok. 60 włók obszaru)⁶⁴⁴. Precyzyjne dane z XVI w. pozwalają zatem zweryfikować zachowane dane o wielkości dóbr z XIX w., co jest przydatne dla dalszych badań.

Wydaje się, że tyleż samo (blisko 70 włók) miało podwójne Osmolino w rękach Gozdawów. Wraz z Lubikowem była to już spora włość w posiadaniu Gozdawów, jednak zagospodarowana rolniczo wciąż w małym stopniu, z przynależnościami leśnymi, co wyzyskała władza książęca podejmując tu nowe zamierzenie lokacyjne. Niektórzy Gozdawowie, w tym Jakub pleban wyszkowski i jego krewni, zostali stąd przeniesieni do sąsiedniej wsi książęcej Witusza, otrzymując tam działki zapewne nie mniejszej wartości niż dotychczas posiadane⁶⁴⁵.

Na początki tej włości rzuca światło przekaz z 1303 r. Mianowicie Andrzej biskup poznański nadał wówczas kościołowi w Trębkach dziesięciny biskupie z kilku osad, w tym także z Osmolina⁶⁴⁶. Była to zatem wieś już po części zagospodarowana i świadcząca dziesięcinę od poddanych przynależną biskupstwu, która powinna być ośrodkiem opisanej włości. Osada powstała tedy już wcześniej, mogła pozostawać w 1303 r. w jednym ręku, prawdopodobnie protoplasty tutejszych Gozdawów z Osmolina i Lubikowa.

Gozdawowie z Roszków i Jasiénca

Roszki (dziś Ruszki) miały w 1530 r. 21,5 włók osiadłych, czyli była to wieś duża, niezłe zagospodarowana⁶⁴⁷. W drugiej połowie XVI w. było tu aż 7 działów szlachty częstkowej, Giżyckich, liczących łącznie ok. 16 włók kmiecych, ponadto zapewne 7 folwarków⁶⁴⁸. W XIX w. Ruszki były głównie folwarkiem w dobrach Giżyce, liczył on 39 włók, a cała osada miała ok. 40 włók obszaru⁶⁴⁹.

Roszki są znane od 1407 r. Siemowit IV zawarł 23 lipca tr. w Wiskitkach ugodę z Wojciechem biskupem poznańskim. Postanowiono, że kmiecie z Rybna i Roszków mają płacić dziesięcinę snopową, natomiast mieszczanie sochaczewscy

⁶⁴² LR 1564, s. 136.

⁶⁴³ ŻD XVI, s. 199.

⁶⁴⁴ SGKP VII, s. 644.

⁶⁴⁵ Zob. Gozdawowie z Wituszy.

⁶⁴⁶ NKMaz II, nr 115.

⁶⁴⁷ Kartoteka atlasowa XVI w. w Pracowni Atlasu IH PAN.

⁶⁴⁸ ŻD XVI, s. 203; kartoteka atlasowa.

⁶⁴⁹ SGKP X, s. 38.

i kmiecie z Rozlazłowa i Czerwonki będą płacić dziesięcinę pieniężną po 8 groszy z włóki osiadłej⁶⁵⁰. Wynika z tego, że osada była jeszcze wówczas wsią książęcą, tak jak pozostałe dobra tu wymienione. Istniała bez wątpliwości w XIV w. i została objęta lokacją, tak jak Rybno, ale prawdopodobnie bez poważniejszego udziału nowych osadników i dlatego kmiecie mieli świadczyć dziesięcinę biskupią w sposób tradycyjny. Weszła w skład parafii Rybno, graniczyła z Giżycami w rękach Gozdawów⁶⁵¹.

W nieznanych okolicznościach osada przeszła w posiadanie rycerskie, może w wyniku zamiany albo nowego nadania książęcego. W 1435 r. tytułuje się z niej łowczy gostyniński Krystyn, zatem miał tu swą rezydencję. 18 listopada tr. wystąpił on w Zdworzu w ziemi gostynińskiej na dokumencie ugody granicznej dóbr książęcych Siemowita V rawskiego i Włodzisława I płockiego, obok innych urzędników⁶⁵². Objęcie urzędu łowczego wskazuje, że Krystyn był przydatny jako organizator polowań książęcych w lasach ziemi gostynińskiej. Wcześniej mógł być dworzaninem książęcym, bowiem droga do urzędu ziemskiego tego typu prowadziła przez służbę w otoczeniu książęcym.

Tenże Krystyn z Roszków kupił od Andrzeja z Ciechomic, ówczesnego kasztelana płockiego, jego pobliskie dobra Ćmiszewo i Jasieniec w ziemi gostynińskiej za 720 grzywien i uzyskał w tej sprawie potwierdzenie Siemowita V wystawione w Sochaczewie 25 VI 1438 r.⁶⁵³ W 1530 r. Ćmiszewo miało 11,5 włók osiadłych, Jasieniec – 6,5 tychże włók⁶⁵⁴. Według danych XIX w. Ćmiszew miał ok. 37 włók obszaru, Jasieniec ok. 20 włók⁶⁵⁵. Zakup świadczy, że Krystyn dysponował wówczas znacznymi zasobami gotówki, albo z rozliczeń rodzinnych swoich i żony, albo ze sprzedaży Roszków Giżyckim, o czym jednak brak bezpośrednich danych źródłowych.

Krystyn przeniósł wówczas swą rezydencję do Jasieńca, dawnego ośrodka Wężyków. Przemawiały za tym niemałe walory komunikacyjne; osada leżała akurat na skrzyżowaniu gościńców do Sochaczewa, Wyszogrodu, Gąbina i Łowicza⁶⁵⁶. 19 II 1439 r. w Gostyninie Krystyn był świadkiem działań prawnych Siemowita V⁶⁵⁷, pisał się już z Jasieńca. Nowa szansa pojawiła się przed nim po wyborze Pawła Giżyckiego, jego krewnego, na biskupa płockiego w 1439 r. Bez wątpliwości znalazł się wówczas wśród współpracowników biskupa, bowiem uzyskał

⁶⁵⁰ AAPoznań, CP 2 (lib. Priv. B), k. 15–15v.

⁶⁵¹ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶⁵² KL nr 175; IMT I, nr 83.

⁶⁵³ MRPS IV, supl. 717.

⁶⁵⁴ Kartoteka atlasowa XVI w.

⁶⁵⁵ SGKP I, s. 710; III, s. 474.

⁶⁵⁶ AHP, Mazowsze, mapa. Przebieg gościńców zrekonstruowany dla XVI w. przez Henryka Rutkowskiego jest aktualny już dla późnego średniowiecza.

⁶⁵⁷ MK 337, k. 40.

bogate wójtostwo w Obrytem, wsi parafialnej w dobrach pułtuskich biskupstwa płockiego; liczyło ono aż 7 włók, zostało sprzedane po jego śmierci⁶⁵⁸. Roszki w 1487 r. są już w posiadaniu Jana Giżyckiego, może trafiły w ręce Giżyckich w czasach biskupa Pawła⁶⁵⁹.

Krystyn był żonaty z Małgorzatą, siostrą Andrzeja z Kossowa w ziemi drohickiej z rodu Ciołków⁶⁶⁰, tj. córką Marcina Ciołka z Ciołkowa w ziemi płockiej, długoletniego starosty pułtuskiego (1409–1426)⁶⁶¹. Zmarł dowodnie przed 26 IV 1453 r.⁶⁶², a faktycznie już przed 1452 r., kiedy syn jest już wójtą w Obrytem. Pozostawił syna Pawła Jasińskiego oraz trzy córki. Katarzyna została żoną Tomasa z Magnuszewa z rodu Radwanów; otrzymała w 1464 r. zapis 300 grzywnien posagu na dobrach Rudno w ziemi czerskiej⁶⁶³. Elżbieta została żoną Bolesty z Kuchar w ziemi zakroczymskiej z rodu Boleszciców; w 1464 r. mąż zapisał jej 160 kóp groszy na swoich dobrach Okunin w ziemi warszawskiej⁶⁶⁴. Barbara została żoną Piotra Kiernoskiego stolnika gostynińskiego; jako wdowa po nim żyła jeszcze w 1506 r., należąc do spadkobierców po bratanku⁶⁶⁵.

Paweł Jasiński odziedziczył po zgonie ojca rezydencję w Jasińcu, skąd się pisał. Wraz ze swoim wujem Andrzejem z Kossowa pełnił obowiązki wójty biskupiego w Obrytem. W 1452 r. sprzedali obaj to wójtostwo za znaczną kwotę 130 kóp groszy krakowskich⁶⁶⁶. Paweł w tymże roku ożenił się z Katarzyną Oleśnicką, bratanicą kardynała Zbigniewa Oleśnickiego, biskupa krakowskiego i wszedł w szeregi możnowładztwa małopolskiego. Mariaż ten faktycznie umacniał więzi Gozdawów z Giżyc i Jasińca z Oleśnikami. Paweł trafił do otoczenia króla Kazimierza Jagiellończyka, uczestniczył w działaniach militarnych wojny trzynastoletniej przeciwko Krzyżakom jako jeden z rotmistrzów królewskich. 25 IX 1458 r. uzyskał w obozie pod obleganym Malborkiem zapis królewski 56 grzywnien na dobrach Roztoka w ziemi chełmskiej⁶⁶⁷. W 1462 r. wyróżnił się w bitwie pod

⁶⁵⁸ ADP, Ep. 5, k. 67v.

⁶⁵⁹ MRPS III, supl. 221.

⁶⁶⁰ Andrzej był później sędzią ziemskim drohickim w latach 1469–1481 r. O tym T. Jaszczółt, *Osadnictwo lewobrzeżnej części ziemi drohickiej w XV i na początku XVI w. – okolice Sokołowa, Węgrowa i Mord*, w: *Sokołów Podlaski, Dzieje miasta i okolic*, red. G. Ryżewski, Białystok–Sokołów Podlaski 2006, s. 133 n.

⁶⁶¹ Pacuski, Spis.

⁶⁶² ADP, Ep. 5, k. 72.

⁶⁶³ MRPS IV, nr 19200 (13 II 1464).

⁶⁶⁴ ZakrZR 24, k. 222.

⁶⁶⁵ MRPS III, nr 2681: „Barbara relicta Petri Kyernowsky dapiferi Gostinensis, soror germana olim Pauli Jasienski castellani Sandomiriensis”.

⁶⁶⁶ ADP, Ep. 5, k. 67v. Nabywcą został Prejlo Skierdo z Gadnowa (dziś Garnowo) w ziemi ciechanowskiej, parafia Gołymin.

⁶⁶⁷ MRPS I, nr 496. Zob. O nim M. Biskup, *Trzynastoletnia wojna z Zakonem Krzyżackim 1454–1466*, Warszawa 1967, s. 622.

Świecinem i wraz z innymi zasłużonymi dowódcami otrzymał od króla zaszczytny pas rycerski⁶⁶⁸. W 1465 r. znalazł się przejściowo w niewoli krzyżackiej, z której szybko wyszedł.

Wszedł w posiadanie starostw chełmskiego (1463 r.) i bełskiego (1468 r.). Został marszałkiem dworu królewskiego (1472–1474), podskarbis wielkim koronnym (1474–1479), wreszcie w 1479 r. został kasztelanem sandomierskim i starostą malborskim (1484 r.). Jego kariera przebiegała poza Mazowszem. W 1471 r. uczestniczył jednak na Mazowszu w polowaniu na tury w Puszczy Wiskickiej, bezwątpienia towarzysząc królowi, i został ciężko zraniony. Kazimierz Jagiellończyk w ramach rekompensaty zapisał mu 17 VI 1472 r. 100 grzywien na Chełmie i Hrubieszowie⁶⁶⁹. W 1473 r. król zapisał mu 200 grzywien na komorze celnej w Hrubieszowie z racji posagu żony Katarzyny z Oleśnicy, córki Jana wojewody sandomierskiego, który otrzymała od swoich braci Zbigniewa podkanclerzego koronnego oraz Feliksa (Szczęsnego)⁶⁷⁰. Pod koniec życia Paweł zajmował się m.in. wyrębem drzew dębowych, które spławiał do Gdańska, powiększając swe dochody, był zatem aktywny na różnych polach⁶⁷¹. Paweł zmarł przed 23 III 1485 r., najpewniej w lutym tr., pozostawił trzech synów Zbigniewa, Pawła i Jana pod opieką ich wuja, Zbigniewa Oleśnickiego arcybiskupa gnieźnieńskiego⁶⁷².

Kasztelanic Paweł Jasiński był dworzaninem królewskim Jana Olbrachta, został tenentariuszem dóbr królewskich Kapinos (Kampinos) wraz z Puszcą Kampinoską w ziemi sochaczewskiej, początkowo wraz z matką Katarzyną. Osiadł przeto wówczas na Mazowszu, gdzie zapewne spędził ostatnie lata życia. Jednocześnie był starostą chełmskim. Zmarł przed 30 IX 1505 r.⁶⁷³ Dziedziczyli po nim ciotka Barbara z Jasińca, wdowa po Piotrze Kiernoskim stolniku (gostynińskim), kapelan Paweł, bracia z Magnuszewa Paweł i Krystyn oraz bracia z Cieciszewa Jan i Feliks (Szczęsny)⁶⁷⁴.

Na Pawle Jasińskim starości chełmskim wygasła linia Gozdawów z Jasińca. W 1523 r. z Jasińca tytułował się już Stanisław Grzywa z rodu Kościeszów,

⁶⁶⁸ O tym Długosz, *Annales*, XII, s. 45.

⁶⁶⁹ MRPS I, nr 822.

⁶⁷⁰ MRPS I, nr 1040 (6 VII 1473 r.). Zob. O nim K. Górski, *Starostowie malborscy w latach 1457–1510*, Toruń 1960, s. 48–59.

⁶⁷¹ K. Górski, dz. cyt., s. 53.

⁶⁷² MRPS I, nr 1761.

⁶⁷³ MRPS III, nr 2450.

⁶⁷⁴ Tamże, nr 2505 (29 X 1505). Cieciszewscy h. Pierzchała dziedziczyli prawa spadkowe po swej matce Elżbiecie, żonie Jakuba z Cieciszewa i córce Bolesty z Okunina, tj. zarazem po swej babce Elżbiecie, żonie owego Bolesty z Kuchar i Okunina. O tym Boniecki, Herbarz, III, s. 164. Objęli oni po Pawle Jasińskim starostwo grabowieckie w ziemi bełskiej; *Urzędnicy województwa bełskiego...*, nr 721.

chorąży gostyniński i dworzanin królewski⁶⁷⁵, wywodzący się z Pasikoni w ziemi sochaczewskiej. W 1546 r. do Grzywów należało też Ćmiszewo⁶⁷⁶.

Pozostaje do rozważenia, jakie więzi pokrewieństwa łączyły Krystyna z Roszków z Giżyckimi. Krystyn nie był bratem rodzonym biskupa Pawła Giżyckiego, bowiem nie widać śladów dziedziczenia dóbr po biskupie i jego bracie Zygmuncie, prepozycie płockim; dobra te przypadły Wincentemu Giżyckiemu i jego dzieciom. Krystyn mógł jednak być synem Więclawa z Giżyc z wcześniejszego małżeństwa, wcześniej i całkowicie wydzielonym przez ojca, mógł też być innym krewnym, np. synem jego brata. Data zgonu Krystyna w powiązaniu z datą ślubu jego syna Pawła Jasińskiego pozwala sądzić, że Krystyn łowczy gostyniński był starszy od biskupa Pawła i marszałka Wincentego.

Gozdawowie z Wituszy

Witusza leżała nad rzeczką Czerniew w parafii Osmolin, na skraju dóbr książęcych (od 1462 r. królewskich)⁶⁷⁷. W 1579 r. było tu 6 działów szlachty częstkowej, tj. mającej poddanych w rękach Wituskich, Arciechowskich i Jackowskiego⁶⁷⁸, mieli oni jedynie 4 włóki kmiece i zapewne 6 małych folwarków. We wcześniejszych rejestrach XVI w. było tu jednak 6–9,5 włók kmiecych; w 1530 r. było tu jeszcze wójtostwo o 3 włókach⁶⁷⁹. W XIX w. Witusza miała 23 włóki obszaru⁶⁸⁰. Wielkość wójtostwa przemawia za sądem, że w momencie lokacji osada liczyła 30 włók powierzchni.

Według Niesieckiego Wituscy należeli do Gozdawów i byli jednego pochodzenia z Jackowskimi⁶⁸¹. Jackowscy wywodzili się z Jackowic Małych w ziemi łęczyckiej; w opisie dóbr arcybiskupich łowickich z 1511/1512 r. odnotowano w Jackowicach Małych własność Wituskiego, zatem jest to informacja prawdziwa⁶⁸². W rejestrach rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565 Wituscy używają pieczęci herbu Gozdawa⁶⁸³.

Najstarsza informacja źródłowa o Wituszy pochodzi z 1440 r. Mianowicie 27 III 1440 r. Siemowit V rawski zapisał swej żonie Małgorzacie wiano na dobrach książęcych w ziemi gostynińskiej, w tym na Wituszy⁶⁸⁴. Wieś należała tedy

⁶⁷⁵ MRPS IV, nr 13631.

⁶⁷⁶ Tamże, nr 7783.

⁶⁷⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶⁷⁸ ŻD XVI, s. 199.

⁶⁷⁹ Kartoteka atlasowa XVI w.

⁶⁸⁰ SGKP XIII, s. 682.

⁶⁸¹ Niesiecki, *Herbarz*, IX, s. 370.

⁶⁸² Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 48.

⁶⁸³ ASK I, nr 22, k. 207, 420.

⁶⁸⁴ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

jeszcze do dóbr książęcych; nazwa jej pochodzi od staropolskiego imienia Witusz, Wituch, być może rządcy albo kmiecia książęcego⁶⁸⁵.

Witusza została jednak przekazana wkrótce Gozdawom, którzy wcześniej posiadali w tym rejonie podwójne Osmolino, położone dogodnie nad obu brzegami rzeczki Czerniew oraz przy starym gościńcu z Płocka i Gąbina na Łowicz i Sochaczew, niezbyt dobrze jeszcze zagospodarowane. Siemowit V odebrał im obie osady, lokował tu kolejne miasteczko książęce Osmolin wydając przywilej lokacyjny w Gostyninie 19 II 1439 r.⁶⁸⁶; miasto jest znane już w 1440 r.⁶⁸⁷ Książę następnie ufundował parafię w miasteczku w 1441 r.⁶⁸⁸, obok lokował książęcą Osmólską Wieś. Gozdawów zapewne po części spłacił, a po części dokonał zamiany, przekazując im sąsiednią Wituszę.

Siemowit V zmarł już na początku 1442 r., zatem zmiany były wyjątkowo szybkie, a sytuacja uległa radykalnej zmianie. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy jest fakt, że Witusza nie została już wymieniona w składzie dóbr książęcych ziemi gostynińskiej w dokumencie Włodzisława II płockiego wystawionym w Płocku 26 II 1462 r., przekazującym tę ziemię dożywotnio matce, księżnej sochaczewskiej Annie⁶⁸⁹.

W 1450 r. Witusza pozostaje już w rękach Gozdawów. Jakub z Wituszy, pleban w Wyszkanie nad Bugiem odstąpił swój dział w Wituszy bratu, Stanisławowi Rychlikowi 21 II 1450 r. w Pułtusk, stając tamże przed księciem płockim, powracającym z ziemi wiskiej⁶⁹⁰. Byli oni związani z możliwym współrodowcem, biskupem płockim Pawłem Giżyckim. Jakub otrzymał dochodową plebanię w biskupim Wyszkanie bez wątpliwości z rąk biskupa Pawła, do którego należało tu prawo prezenty, mógł być wcześniej pisarzem albo kapelanem biskupa. Jeszcze 21 XII 1448 r. tenże Jakub pleban w Wyszkanie został określony jako Jakub z Osmolina⁶⁹¹. Wywodził się przeto z tej miejscowości z ziemi gostynińskiej, niezbyt odległej od Giżyc.

Także Stanisław Rychlik z Wituszy wystąpił w otoczeniu biskupa Pawła w Pułtusk w 1453 r.⁶⁹² Prawdopodobnie był jego dworzaninem, może służącym mu od dłuższego czasu. Jakub pozostawał plebanem w Wyszkanie jeszcze w 1467 r.⁶⁹³, zmarł przed początkiem 1468 r., kiedy znany jest w Wyszkanie

⁶⁸⁵ O tym Wójcik, *Nazwy*, s. 173; por. SSNO VI, s. 132–135.

⁶⁸⁶ MK 337, k. 39.

⁶⁸⁷ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

⁶⁸⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

⁶⁸⁹ KL, nr 212; IMT I, nr104. Dokument ten nie wszedł jednak w życie.

⁶⁹⁰ MK 337, k. 84.

⁶⁹¹ ADP, Ep. 5, s. 85.

⁶⁹² Ep. 5, k. 72.

⁶⁹³ Ep. 5, s. 368.

nowy pleban Mikołaj z Ogrodzienic⁶⁹⁴. Obaj bracia mogli być nieco młodszy od biskupa Pawła, swego patrona. Wiemy także, że z Wituszy pochodził jeszcze jeden członek otoczenia Pawła Giżyckiego, Zdzisław Skowronek, pokojowiec (*cubicularius*) biskupa płockiego poświadczony w 1450 i 1453 r.⁶⁹⁵ Więzi Gozdawów z Wituszy z otoczeniem Pawła Giżyckiego były tedy mocne i wyraziste, bez wątplenia ukazują relacje odnawiane w kolejnym pokoleniu rodu Gozdawów.

W 1507 r. jest znany Piotr z Wituszy, świadek ziemianina Andrzeja Piwo z ziemi gostynińskiej przed sądem nadwornym królewskim w Krakowie⁶⁹⁶; może pozostawał w jego służbie. Wiemy jeszcze, że szlachcic Wituski nieznan z imienia ożenił się z posiadaczką dóbr łowickich (z rodu Rogalów) i objął w posiadanie Pieczyska Wielkie nad brzegiem Wisły; informacja ta została odnotowana w inwentarzu dóbr arcybiskupich z lat 1511–1512⁶⁹⁷. Dotyczy to Mikołaja z Wituszy, w 1513 r. męża Maruszy z Iłowa⁶⁹⁸. Marusza była prawdopodobnie bratanicą Pawła Iłowskiego z Żychlina.

Zastanawia jednak przekaz źródłowy z 1509 r. Otóż król ustanowił zakład 200 grzywien między opatrzynym Maciejem Rarogiem z Masłek, wójtem w Wituszy a szlachtą Piotrem, Stanisławem, Janem, Mikołajem oraz Zofią, tenutariuszami wsi Witusza w sprawie konfliktu o wójtostwo⁶⁹⁹. W świetle tego przekazu byłiby oni jedynie tenutariuszami wsi królewskiej, co nie jest jednak zgodne ze stanem późniejszym. Widocznie nastąpiła tu ewolucja stosunków własnościowych, a początkowo była to faktycznie wieś książęca wraz z wójtostwem, przynależnym do dóbr książęcych oraz niewielkimi działami rycerskimi. O wójtostwie liczącym 3 włóki wiemy jeszcze z zapisu w rejestrze poborowym 1530 r., potem dane urywają się⁷⁰⁰. Prawdopodobnie upodobniło się do pozostałych działów szlacheckich.

Gozdawowie z Wituszy należeli do drobnego rycerstwa, tak jak ich współrodowcy z Lubikowa, jednak znajdowali swoje miejsce przy boku możnego współrodowca i patrona, jak poucza przykład otoczenia Pawła Giżyckiego biskupa płockiego. W służbie na jego rzecz zyskiwali majątkowo i społecznie, wyrastając ponad przeciętny poziom drobnego rycerstwa mazowieckiego XV w. W przypadku mazowieckich Gozdawów więzi rodowe okazywały się szczególnie silne i żywotne, dlatego widać je czytelnie w źródłach, skądinąd zachowanych szczątkowo i fragmentarycznie dla większości ziem Mazowsza XV w. Zob. też Gozdawowie z Lubikowa i Osmolina.

⁶⁹⁴ Ep. 5, k. 194, 194v.

⁶⁹⁵ Ep. 5, s. 34, 142, 149.

⁶⁹⁶ SPPP VI, nr 9.

⁶⁹⁷ Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 94.

⁶⁹⁸ ŁęczG 11, k. 631.

⁶⁹⁹ MRPS IV, nr 8924, 8925 (3 IV 1509 r.).

⁷⁰⁰ Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

Grzymałowie

Grzymałowie z Głogowca

W XVI w. Głogowiec miał 12,5 włók kmiecych w trzech działach i zapewne tyleż folwarków, a także własność plebańską; była to dobrze zagospodarowana wieś w rękach Głogowskich herbu Grzymała⁷⁰¹. W XIX w. liczyła ok. 33 włóki obszaru⁷⁰². Pierwsza wzmianka o Głogowcu występuje w dokumencie biskupa płockiego Ścibora z 1388 r. potwierdzającego uposażenie wikariuszy katedry płockiej m.in. w dziesięcinę kmiecią z Głogowca, Raciborowa i Gołębiewa⁷⁰³.

Głogowiec stał się ośrodkiem parafii, wyłączonej ze starej parafii Kutno w archidiecezji gnieźnieńskiej i po części z nowszej parafii Strzelce, erygowanej w 1389 r. przez Dobrogosta Nowodworskiego biskupa poznańskiego na krańcu mazowieckiej części diecezji poznańskiej⁷⁰⁴. O utworzenie parafii zabiegał już Jan, posiadacz Głogowca w pierwszej ćwierci XV w.; na uposażenie plebana przeznaczył on dwie włóki ziemi, odnotowane w dokumencie z 1446 r.⁷⁰⁵ Fundacja kościoła mogła tu mieć miejsce nieco wcześniej. Tegoż Głogowca nie dotyczy jednak informacja z 1415 r. o plebanie z Głogowca w aktach gnieźnieńskich. Pleban wystąpił wówczas przeciw pani Febronii z Kołodziewa, czyli Kołodziejewa pod wielkopolskim Mogilnem (par. Trląg) o dziesięcinę folwarczną z Sędowa⁷⁰⁶.

Jan był rycerzem pasowanym, jest tedy prawdopodobne, że pozostawał wcześniej w służbie książęcej. 21 X 1427 r. kupił od Janusza, Filipa i Bartosza z Siemianowa ich wieś za kwotę 200 kóp groszy. Spłata została rozłożona na raty, co poręczył kasztelan Jan z Łąkoszyna⁷⁰⁷. Ostatnia wpłata została zrealizowana 1 I 1429 r.⁷⁰⁸ Rycerze z Siemianowa przenieśli się do ziemi łęczyckiej, należeli do nielicznego i mało znanego rodu Powabów⁷⁰⁹. W Siemianowie mogli być epizodycznie. Jan z Głogowca stał się posiadaczem Siemianowa, jednak wkrótce zmarł.

Do utworzenia parafii doprowadzili jego synowie Jan, Paweł, Piotr i Mikołaj piszący się z Głogowca, działający wspólnie wraz z matką Wichną; parafię erygował

⁷⁰¹ ŻD XVI, s. 195; Paprocki, *Herby*, s. 618.

⁷⁰² SGKP II, s. 606.

⁷⁰³ KL, nr 114.

⁷⁰⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁷⁰⁵ ADP, perg. 269. Świętosław z Wojcieszyna kustosz warszawski jako delegat kurii papieskiej przysądził w 1446 r. dziesięcinę z owych 2 włók osiadłych wikariuszom płockim. Posiadali przeto do nich dawniejsze uprawnienia, co zdołali wykazać.

⁷⁰⁶ ACI II, Gnezn., nr 63. Informacja dotyczy osady Głogowiec pod Mogilnem.

⁷⁰⁷ ŁęczZ 9, k. 16v.

⁷⁰⁸ Tamże, k. 321.

⁷⁰⁹ O tym zob. Grzymałowie z Siemianowa.

w 1433 r. arcybiskup gnieźnieński Wojciech Jastrzębiec⁷¹⁰. Objęła ona 6 osad, wyłącznie własność Grzymałów: Głogowiec, Raciborowo podwójne, Klonowiec podwójny oraz Siemianowo. Był to zwarty, znaczący kompleks dóbr Grzymałów tworzący zapewne wcześniej jedną włość, która początkowo mogła pozostawać w jednym ręku. Całości dóbr posiadaczy Głogowca nie znamy, nie znamy też podziału synów Jana z Głogowca.

Synem najmłodszego Mikołaja powinien być ksiądz Stanisław, dowodnie syn Mikołaja z Głogowca, kapłan archidiecezji gnieźnieńskiej, zapewne pleban w Głogowcu. Jego suplika w 1461 r. została rozpatrzona w Penitencjarii papieskiej⁷¹¹. Mikołaj nie został określony jako zmarły, może to zatem być cząstkowa informacja o aktualnych współposiadaczach dóbr.

W XV w. posiadacze Głogowca nie pełnili urzędów. Byli powiązani własnościowo z Brochocinem Wielkim w ziemi płockiej, co zasługuje na uwagę, wskazuje bowiem na dziedziczenie uprawnień wcześniejszych i starsze więzi genealogiczne. W 1473 r. Paweł z Głogowca zamienił dział w tymże Brochocinie na 2 włóki w Raciborowie w ziemi gostynińskiej, dopłacając 20 kóp groszy⁷¹². Paweł może być identyczny z Pawłem znanym w 1433 r., należał tedy już do odchodzącego pokolenia.

Do tegoż Głogowca może odnosić się informacja z 1486 r. o Szymonie z Głogowca, wuju Elżbiety, córki zmarłego Stanisława z Sompolna na Kujawach. Innym jej wujem był Jan z Siemianowa⁷¹³.

W 1486 r. Jan, syn Mikołaja z Głogowca, podjął studia na uniwersytecie krakowskim⁷¹⁴. Powinien on być wnukiem albo prawnukiem Jana z Głogowca, nabywcy Siemianowa. Wyróżnił się swą aktywnością, wchodząc do miejscowej elity władzy. Został odnotowany w Łęczycy w 1500 r. jako burgrabia, czyli uczestniczył w zarządzaniu dobrami starostwa łęczyckiego, zdobywając przydatne doświadczenie i podwyższając swoje dochody⁷¹⁵. Prawdopodobnie w tymże czasie albo nieco wcześniej ożenił się z Małgorzatą z Pleckiej Dąbrowy z ziemi łęczyckiej, z rodu Doliwów po ojcu i Roliczów po matce. Wiemy także, że matka Jana wywodziła się z rodu Ogończyków, zapewne z sąsiedztwa⁷¹⁶. Jan występował wielokrotnie w aktach sądowych sąsiedniej ziemi łęczyckiej, m.in. jako pełnomocnik arcybiskupa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej, broniąc ich praw majątkowych.

⁷¹⁰ Dokument opublikował W.H. Gawarecki, *Wiadomość o kościele parafialnym w Głogowcu*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 8, 1845, s. 387, 388. Zob. też LB Łaskiego II, s. 477.

⁷¹¹ Bull. Pol. VI, nr 1620.

⁷¹² MK 5, k. 35; SHGWP, s. 25.

⁷¹³ BrzeskaG 1B, k. 187n.

⁷¹⁴ *Album studiosorum*, I, s. 277; MUK 86h/197, II, s. 144.

⁷¹⁵ ŁęczG 9, k. 197.

⁷¹⁶ AKH III, s. 403, nr 346.

Dopiero Jan Głogowski został w 1504 r. chorążym gostynińskim przejmując urząd po Janie Siemianowskim, współrodowcu, który zmarł⁷¹⁷. Jan Głogowski przeszedł następnie na urząd sędziego ziemi gostynińskiej, sprawował go w latach 1509–1527, aż do śmierci. Jego synem był Paweł Głogowski, urodzony w 1502 r., student w Krakowie w 1520 r.⁷¹⁸ Zrobił studia prawnicze, kończąc je doktoratem, co umożliwiło mu karierę duchowną. Został współpracownikiem biskupa płockiego Andrzeja Krzyckiego, a jednocześnie należał do grona sekretarzy królewskich. Po śmierci Krzyckiego jako arcybiskupa gnieźnieńskiego (10 V 1537 r.) został współpracownikiem kanclerza Pawła Wolskiego, co umocniło jego pozycję⁷¹⁹. Po objęciu przez Pawła Wolskiego biskupstwa poznańskiego został jego kanclerzem, wyręczając go w czasie choroby. Od 1544 r. został kanonikiem poznańskim, w latach 1545–1550 był archidiaconem poznańskim⁷²⁰. W 1547 r. nowy biskup płocki Andrzej Noskowski mianował go swym kanclerzem. Następnie od 1550 r. był wieloletnim archidiaconem płockim. Jako delegat prymasa Dzierzgowskiego i biskupów polskich brał udział w soborze trydenckim w latach 1551–1552⁷²¹. Działał aktywnie na różnych polach. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych wystawił on w Głogowcu kościół murowany i ufundował w nim tablicę poświęconą ojcu⁷²². W 1566 r. z nominacji biskupa Noskowskiego został dziekanem kapituły płockiej (zmarł w 1580 r.)⁷²³.

Drugim synem sędziego był Bartłomiej, współdziałający z bratem, księdzem Pawłem po śmierci ojca. Występowali oni wspólnie w latach 1527–1530 przed sądem ziemskim łęczyckim, pozostając w niedziale⁷²⁴. Bartłomiej Głogowski został wojskim gostynińskim, zmarł po 19 V 1557 r.⁷²⁵

Obok sędziego Jana Głogowskiego jest znany Wojciech Głogowski z Raciborowa Małego. 26 II 1515 r. został ustanowiony zakład 600 grzywien w konflikcie między sędzią Janem z Głogowca a tymże Wojciechem Głogowskim⁷²⁶. Znaczna wysokość zakładu wskazuje na zamożność obu stron, w tym Wojciecha, nie sprawującego urzędu. Wojciech z Głogowca w 1518 r. był asesorem sądu grodzkiego w Gostyninie. Według wyraźnego zapisu z 1524 r. Wojciech był bra-

⁷¹⁷ MRPS III, nr 1264.

⁷¹⁸ *Album studiosorum*, II, s. 205.

⁷¹⁹ T. Żebrowski, *Testament ks. Pawła Głogowskiego (1502–1580) – dziekana kapituły katedralnej płockiej*, „Studia Płockie” 35, 2007, s. 207, 228.

⁷²⁰ Nowacki, *Dzieje*, II; T. Żebrowski, *Testament...*

⁷²¹ T. Żebrowski, *Testament...*, s. 210 n.

⁷²² H. Kowalska, *Głogowski Paweł*, w: PSB VIII, 1959, s. 113, 114; R. Kunkel, dz. cyt., s. 222–224.

⁷²³ T. Żebrowski, *Testament...*, s. 214.

⁷²⁴ ŁęczZ 17, k. 261.

⁷²⁵ MRPS V, nr 7992; Boniecki, *Herbarz*, VI, s. 101.

⁷²⁶ MRPS IV, nr 2421.

tem sędziego Jana, zapewne młodszym; byli obaj posiadaczami wsi Głogowiec⁷²⁷. Sprawował funkcję poborcy podatkowego. Później otrzymał 12 III 1538 r. nominację na podczaszego gostynińskiego, wchodząc do hierarchii ziemskiej⁷²⁸. Podczaszy Wojciech Głogowski żył jeszcze w 1564 r., odcisnął wówczas w rejestrze rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej swą pieczęć z herbem Grzymała⁷²⁹. Syn Wojciecha, Mikołaj zawarł w 1551 r. małżeństwo z Julianną Dyrówną, córką Hanusza Dyry i Katarzyny z Kotwiczów, posiadaczy wsi parafialnej Glinka pod miasteczkiem Góra Śląska na pograniczu Śląska z Wielkopolską⁷³⁰.

Na początki Głogowca wskazują pośrednio dane o dziesięcinie wikariuszy katedry płockiej, zanotowane w 1388 r., cytowane wyżej. Posiadali oni w tym rejonie dziesięcinę od kmieci w Gołębiewie, Głogowcu i Raciborowie. Prawa ich do tej dziesięciny były mocne i trwałe, zostały potwierdzone w ugodzie zawartej przez nich z arcybiskupem Wincentym 8 VIII 1445 r. w Uniejowie⁷³¹. W ich posiadanie weszli zapewne z nadania biskupa płockiego przed 1338 r., kiedy pojawiają się pierwsi znani wikariusze⁷³².

Nastąpiło to prawdopodobnie po lokacji miejskiej Płocka ok. 1300 r., czyli w pierwszej tercji XIV w., w dobie reform osadniczych większej własności, inspirowanych polityką gospodarnego Bolesława II płockiego (zm. 1313). Można sądzić, że właśnie wtedy przeprowadzono planowe lokacje osad własności możnowładczej, przemieszczającej tu poddanych i przyciągającej nowych osadników, na terenach wydzielonych z księżęcej Puszczy Gostynińskiej.

Nadania książęce włości leśnych mogły być dokonywane wówczas, ale mogły też być przeprowadzone już wcześniej, w XIII w. Kasztelania gostynińska była terenem bardziej bezpiecznym dla osadnictwa niż Mazowsze płockie na prawym brzegu Wisły, co pokazał m.in. potężny najazd czesko-krzyżacki pod wodzą króla Jana Luksemburskiego na stołeczny Płock w marcu 1329 r., ale co było dostrzeżone i wcześniej.

Już w pierwszej tercji XIV w. mogła się tu zatem pojawić własność protopłastów Grzymałów z Głogowca i Raciborowa, zagospodarowujących dawniejsze lub świeżo otrzymane nadanie książęce na tym terenie. Autorem tego dzieła był zapewne Racibor, ówczesny kasztelan raciąski, współpracownik księcia Wańka płockiego, poświadczony w 1319 r.

Zob. o tym Grzymałowie z Raciborowa.

⁷²⁷ ADP, AOof. Ploc. 184, k. 91v (informacja ks. T. Żebrowskiego).

⁷²⁸ MRPS IV, nr 19066.

⁷²⁹ ASK I, nr 22, k. 334.

⁷³⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 424.

⁷³¹ Informacja prof. J. Bieniaka wg Gniezn. Arcybp. 1, k. 162v.

⁷³² ZDLmP I, nr 24, 25.

Grzymałowie z Jukowa

Jukowo (dziś Juków) leżało w parafii Sokołowo. W drugiej połowie XVI w. były tu trzy działy szlachty częstokowej, Jukowskich oraz Przerębskiej. Liczyły łącznie 3 włóki kmiece i zapewne 3 folwarki⁷³³. W XIX w. osada miała jedynie 105 morgów, tj. 3,5 włók włościan, podobnie jak wcześniej; wchodziła w skład dóbr Łanięta⁷³⁴. Jej wielkość w XV–XVI w. można szacować na co najmniej 10 włók obszaru, podobnie do innych małych wsi w tym rejonie; sąsiednia osada Jastrzębia, w XIX w. folwarczna, miała ok. 25 włók obszaru łącznie z lasem⁷³⁵.

Jukowscy należeli według Małachowskiego, a za nim Bonieckiego do Godziębów⁷³⁶. Tej przynależności heraldycznej nie potwierdziły jednak dane zawarte w rekognicjach szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565. Stanisław i Wojciech Jukowscy pieczętują się wówczas herbem Grzymała, czytelnym na odciskach pieczęci przechowanych w rejestrach z tych lat⁷³⁷. Należy przyjąć, że już posiadacze Jukowa w poprzednich pokoleniach należeli do Grzymałów.

Osada jest znana od 1444 r., wystąpiła pod zniekształconą nazwą *Jankowo Marci*. Idzie tu o wsie zaliczone w rozgraniczeniu diecezji włocławskiej i płockiej do parafii Sokołowo w diecezji płockiej⁷³⁸. Wcześniej mogła podlegać starej parafii Białotarsk. Dziesięciny kmiece z Jukowa należały ok. 1520 r. do kościoła parafialnego w Kaszewach w archidiecezji gnieźnieńskiej, obok dziesięcin ze Skórzewa w parafii Mnich⁷³⁹. Trzeba to łączyć z nadaniem dziesięcin na rzecz kościoła w Kaszewach przez biskupa płockiego Stanisława Pawłowskiego przed 1439 r.; nadał on mianowicie dziesięciny ze Skórzewa i Muchnowa (w parafii Mnich) oraz z nieokreślonej Nowej Wsi w swej diecezji⁷⁴⁰. Tę ostatnią trzeba utożsamiać z Jukowem, przyjmując, że idzie o wieś lokowaną niedługo przed 1439 r. W tym stanie rzeczy Marek (z Jukowa) wymieniony w 1444 r. mógł być jej założycielem i pierwszym posiadaczem.

Synem albo wnukiem tegoż Marka powinien być Jan z Jukowa, o którym wiadomo więcej. Został odnotowany na Kujawach 1 I 1483 r. jako brat cioteczny Doroty, żony Jakuba z Pacyny⁷⁴¹. Musiał należeć do ludzi zaprawionych w rze-

⁷³³ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 195.

⁷³⁴ SGKP III, s. 622; V, s. 584.

⁷³⁵ Tamże, s. 500. Por. mapę pow. kutnowskiego w skali 1:100 000, Warszawa 1951, w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁷³⁶ Boniecki, *Herbarz*, IX, s. 101.

⁷³⁷ ASK I, nr 22, k. 196v, 338v, 404.

⁷³⁸ KL, nr 192. Jest to jedyna możliwość identyfikacji w obrębie niewielkiej parafii.

⁷³⁹ LB Łaskiego II, s. 485.

⁷⁴⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 510. Data dzienna tego dokumentu (16 VIII 1439) jest zmylna, powinien być wystawiony przed śmiercią biskupa (29 IV 1439 r.).

⁷⁴¹ Brzeska kuj. G 6, k. 5.

miośle wojennym, został bowiem rotmistrzem królewskim wysłanym na Podole z oddziałem zaciężnym na 100 koni, wraz z innymi rotmistrzami. Organizując doraźną obronę południowo-wschodnich kresów Korony wystawiono listy zaciężne 2 XI 1492 r., wkrótce po koronacji i rozpoczęciu rządów przez nowego króla, Jana Olbrachta⁷⁴². Odnowiono je 4 III 1493 r. na kolejny okres⁷⁴³. Na ówczesny stan majątkowy Jana z Jukowa rzuca światło informacja, że wziął on w 1494 r. w zastaw za 300 florenów wieś Dobrzelin w ziemi łęczyckiej od Jana z Dobrzelina⁷⁴⁴.

Zasługi Jukowskiego dla państwa polskiego król Jan Olbracht uhonorował nominacją tegoż Jana na urząd podkomorzego rodzimej ziemi gostynińskiej. Z tym urzędem występuje 3 III 1497 r.⁷⁴⁵, otrzymał go niewiele wcześniej. Podczas wyprawy mołdawskiej uzyskał 31 VIII 1497 r. prawa do dóbr konfiskowanych sąsiadom z ziemi gostynińskiej za niestawiennictwo w tej wyprawie, mianowicie Daćboga Jajko z Bielska (tj. Białego), Pawła Żabikonja z Pomorzana Wielkich, wdowy Mioduszowej z Bab, działu Leśniewskiego, zapewne w Leśniewicach oraz wójtostwa w Rogożewie. Uzyskał również prawo do dóbr Mikołaja Jukowskiego w ziemi gostynińskiej oraz oprawy (reformatio) jego żony Małgorzaty na wsi Świerna w parafii Lubień w powiecie kowalskim. Pochodziła ona tedy ze szlachty osiadłej na Kujawach brzeskich, niedaleko Jukowa, a Mikołaj mógł być bratem Jana, który faktycznie chronił go w ten sposób przed innymi delatorami. Ponadto podkomorzy uzyskał prawo do zgłoszonych przez siebie przypadków dotyczących dóbr w ziemi dobrzyńskiej, łęczyckiej i sieradzkiej⁷⁴⁶.

Konfiskaty nie zawsze wchodziły w życie, dochodziło bowiem często do ugody między stronami zainteresowanymi, przynosiło to jednak delatorowi korzyści majątkowe. Jan Jukowski jako podkomorzy gostyniński prawdopodobnie nadzorował wraz z innymi urzędnikami stawiennictwo miejscowej szlachty pod chorągiew ziemi gostynińskiej i ustalił jako pierwszy nieobecność najbliższych sąsiadów z powiatu gostynińskiego, z parafii Gostynin, Sokołowo i Solec, obracając to na swą korzyść⁷⁴⁷.

W okresie rządów króla Jana Olbrachta Jan Jukowski starał się o przejęcie od Kościeleckich tenuty miasta Gniewkowo na Kujawach z zapisem kwoty 800 flo-

⁷⁴² MRPS II, nr 33.

⁷⁴³ Tamże, nr 166.

⁷⁴⁴ ŁęczG 8, k. 700.

⁷⁴⁵ AGAD, Sieradzkie grodzkie 28, s. 777. Dziękuję prof. Alicji Szymczakowej za udostępnienie tego wypisu.

⁷⁴⁶ MRPS II, nr 779. Według prof. J. Bieniaka Małgorzata jest prawdopodobnie identyczna z Małgorzatą, w 1480 r. żoną Szymona ze Świerny h. Doliwa, córką sędziego łęczyckiego Florianą z Gaju h. Jelita.

⁷⁴⁷ Szlachta stawiająca się na wyprawę wojenną spisywana była parafiami w obrębie powiatu sądowego i ziemi, co widać z zachowanego rejestru szlachty ziemi wiskiej z 1497 r. Zob. C. Brodzicki, dz. cyt., aneks 6, s. 285–305 (tenże aneks opracowany z moimi konsultacjami).

renów; konsens królewski na to uzyskał 6 IX 1498 r.⁷⁴⁸ Zapewne zamiast tego został tenentariuszem królewskiego miasteczka Osmolin w ziemi gostynińskiej, pozyskując nowe źródło dochodów, jednak już na początku rządów nowego króla Aleksandra Jagiellończyka utracił tę tenenturę⁷⁴⁹. Na urządzie podkomorzego pozostał jeszcze w 1510 r.⁷⁵⁰ Odnotowano go bez urzędu w czerwcu 1514 r.⁷⁵¹ Zmarł przed 16 VII 1518 r., kiedy wystąpił nowy podkomorzy gostyniński Jakub Sierakowski, do 1517 r. jeszcze chorąży gostyniński⁷⁵².

Jego synem prawdopodobnie był Wojciech Jukowski, podsędek gostyniński z nominacji królewskiej zapisanej 18 III 1535 r., który zmarł już w 1538 r.⁷⁵³ Synami Wojciecha powinni być Stanisław i Wojciech Jukowscy, znani w latach 1563–1565. W 1563 r. wystąpili wspólnie, zatem mogli być braćmi⁷⁵⁴.

Grzymałowie osiedli w Jukowie prawdopodobnie w pierwszej połowie XV w., mogli być boczną linią Grzymałów znanych wówczas w ziemi gostynińskiej.

Grzymałowie z Klonowca

W drugiej połowie XVI w. Klonowiec Stary (dziś Klonowiec Wielki) miał 5 włók kmiących w dwu działach, Siemianowskiego (4 włóki) i Augustyna Klonowskiego (1 włóka)⁷⁵⁵. W rejestrze rekognicji z 1563 r. Tyburcy Siemianowski z Klonowca Starego odcisnął swą pieczęć z herbem Grzymała⁷⁵⁶. Były tu też role folwarczne, poświadczone dowodnie już wcześniej, w pierwszej ćwierci XVI w., z których płacono dziesięcinę⁷⁵⁷. W Klonowcu Nowym były 3 działki i łącznie 3 włóki uprawne w rękach szlachty zagrodowej, w tym Klonowskich⁷⁵⁸. Klonowscy znani później należeli do rodu Grzymałów⁷⁵⁹. W XIX w. obie osady łącznie z folwarkami miały 51 włók obszaru⁷⁶⁰.

Pierwsza informacja źródłowa dotycząca osad pochodzi z 1421 r. Jakub biskup płocki przywrócił wówczas wikariuszom katedry płockiej prawa do dziesięciny w Klonowcu i Woli Klonowskiej, tj. późniejszym Klonowcu Nowym⁷⁶¹.

⁷⁴⁸ MRPS II, nr 1287.

⁷⁴⁹ MRPS III, nr 186 (31 I 1502 r.).

⁷⁵⁰ MRPS IV, nr 921.

⁷⁵¹ ADP, Ep. 2, s. 25.

⁷⁵² ŁęczG 12, k. 340, 477.

⁷⁵³ MRPS IV, nr 17796, 19279.

⁷⁵⁴ ASK I, nr 22, k. 196v.

⁷⁵⁵ ŻD XVI, s. 195; kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

⁷⁵⁶ ASK I, nr 22, k. 195.

⁷⁵⁷ Wzmiankowane role folwarczne: LB Łaskiego II, s. 478.

⁷⁵⁸ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 195, 207.

⁷⁵⁹ S. Górczyński, J. Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, wyd. II popr., Warszawa 1990, s. 63.

⁷⁶⁰ SGK IV, s. 161.

⁷⁶¹ ADP, perg. 180 (3 VII 1421 r.).

Wskazuje to, że wsie te powstały już wcześniej w dobrach Grzymałów, a dziesięciny kmieci zostały wówczas nadane wikariuszom. W 1424 r. tenże biskup Jakub oskarżył grupę rycerstwa o grabież owych dziesięcin w grudniu 1423 r. W pozwie biskupa odnotowano kilka imion, zapewne kmieci z Klonowca, nie zanotowano jednak danych o posiadaczach osady⁷⁶².

W pierwszej ćwierci XVI w. dziesięcina od kmieci z Klonowca Starego należała jednak do arcybiskupa gnieźnieńskiego, dziesięcina z folwarków szlacheckich w Klonowcu Nowym należała do plebana w Głogowcu⁷⁶³. Nastąpiła tu wyraźna zmiana przynależności dziesięcinnej, co można łączyć z erekcją parafii Głogowiec w ramach archidiecezji gnieźnieńskiej w 1433 r. i uregulowaniem na nowo praw do dziesięciny od kmieci⁷⁶⁴. Uгода ta została istotnie zawarta przez wikariuszy płockich z arcybiskupem Wincentym oraz z Andrzejem plebanem w Głogowcu w 1445 r. w Uniejowie; wikariusze zrzekli się wówczas części dziesięcin na rzecz arcybiskupa i plebana⁷⁶⁵.

W latach 1512–1514 jest znany Janusz ze Starego Klonowca⁷⁶⁶. W 1516 r. Zofia, żona Mikołaja z Nowego Klonowca wzięła w zastaw w 90 kopach groszy Ozorkowo z młynem w ziemi łęczyckiej, co wskazuje na jej stan zamożności⁷⁶⁷. Ok. 1533 r. Marek Klonowski z Klonowca pozwał o 40 grzywien długu Jakuba Klonowskiego z Nowego Klonowca⁷⁶⁸. Dane te pokazują nam Klonowskich w pierwszej tercji XVI w.

Pierwszym znanym posiadaczem osady był Maciej, piszący się z Klonowca, zatem miał tu swą siedzibę. W 1427 r. wystąpił on przeciwko Maciejowi z Raczyków w ziemi łęczyckiej, w pobliskiej parafii Łąkoszyn⁷⁶⁹.

Synem Macieja mógł być Janusz, posiadacz Klonowca Starego i Nowego, mający także powiązanie własnościowe z Brochocinem w ziemi płockiej. Został odnotowany jako zmarły przed 1481 r., kiedy to jego synowie Jan, Klemens, Wojciech pleban w Solcu, Łukasz i Michał sprzedali dział w owym Brochocinie Katarzynie, wdowie po Andrzeju z Brochocina⁷⁷⁰. Dział ten miał wartość 80 kóp groszy w półgroszach, było to przypuszczalnie kilka włók osiadłych oraz dwór z małym folwarkiem. W XV w. jedynie część Brochocina należała bezspornie do Grzymałów, byli oni jednak powiązani z Goślicami, starym gniazdem tego rodu

⁷⁶² ADP, perg. 187. Z Klonowca zostali wymienieni Mikołaj Kosior, Retko, Mateusz Brudnowic i Marcin (?). Kolektorem owych dziesięcin był Włodek, pleban w Mnichu.

⁷⁶³ LB Łaskiego II, s. 478.

⁷⁶⁴ O tym zob. Grzymałowie z Głogowca.

⁷⁶⁵ Informacja prof. J. Bieniaka, zob. wyżej.

⁷⁶⁶ ŁęczG 10, k. 3v; 11, k. 790.

⁷⁶⁷ ŁęczG 12, k. 149v.

⁷⁶⁸ ŁęczG 10, k. 190.

⁷⁶⁹ ŁęczZ 9, k. 224.

⁷⁷⁰ MK 5, k. 83v; SHGWP, s. 25.

w ziemi płockiej⁷⁷¹, a także z Grzymałami z Głogowca i Raciborowa⁷⁷². J. Łempicki zestawiał sporo danych dla Brochockich z XVI w. i późniejszego czasu, jednakże nie ustalił ich przynależności heraldycznej⁷⁷³. Wiemy, że w 1578 r. Brochocino Garwaskie w par. Trzepowo miało 11 włości osiadłych i prawdopodobnie folwark, a w Brochocinku było ponad 6,5 włości zagrodowych w posiadaniu Otolskich⁷⁷⁴. Idzie zatem o dość dużą średniowieczną osadę.

Dawniejsze dzieje Brochocina oświetla przekaz źródłowy, który nie został wyzyskany w opracowaniu słownika województwa płockiego zestawiającym dane dla Brochocina od 1434 r.⁷⁷⁵, a zasługuje na uwagę. Mianowicie w dokumencie sądu płockiego z 1553 r. potwierdzającego sprzedaż przez dominikanów płockich łąki w Brochocinie nad Brzeźnicą Pawłowi Garwaskiemu kasztelanowi sierpeckiemu zachowała się informacja, że łąka ta została darowana klasztorowi św. Dominika w Płocku 27 VI 1380 r. „per nobilem olim dominum Grimalam haerodem de Brochoczino de consensu illustrissimi principis Semouiti ducis Mazouiae”⁷⁷⁶. Idzie tu o księcia Siemowita III Trojdenowica, co odpowiada dacie rocznej i wskazuje na wystawiony w tej sprawie dokument książęcy, przechowywany w archiwum klasztorowym jeszcze w połowie XVI w.⁷⁷⁷

Darczyńca o charakterystycznym imieniu Grzymała powinien zaliczać się do zamożnego rycerstwa z rodu Grzymałów i powinien być przodkiem Grzymałów z Brochocina znanych w XV w. Można go próbować identyfikować z ówczesnym podsędkiem płockim o imieniu Grzymała, którego dobra dotychczas nie były znane. Podsędek powinien mieć dobra w ziemi płockiej, a jego imię wskazuje na przynależność do rodu Grzymałów. Podsędek Piotr (tak określony pełniej w jednym przekazie) Grzymała jest mi znany od 1373 r. do 1392 r. Urząd ten objął po podsędku Junoszy, znanym 23 II 1372 r.⁷⁷⁸ Ustąpił z urzędu przed 1394 r., kiedy pojawia się następny podsędek płocki, Wojciech Rukała z Żochowa; zapewne zmarł⁷⁷⁹. Co prawda według Ludwika Pierzchały należał do Gierałtów, co miałby poświadczać fragment pieczęci przy jednym z zachowanych dokumentów⁷⁸⁰,

⁷⁷¹ SHGWP, s. 25, 88.

⁷⁷² SHGWP, s. 25.

⁷⁷³ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 106–114.

⁷⁷⁴ ŻD XVI, s. 6, 14.

⁷⁷⁵ Por. SHGWP, s. 25.

⁷⁷⁶ ZDLmP II, nr 586.

⁷⁷⁷ Wzmianka o tym dokumencie nie została odnotowana w NK Maz III.

⁷⁷⁸ Pacuski, Spis. Junosza jest poświadczony na dokumencie sądu ziemskiego płockiego 23 II 1372 r.; o tym K. Pacuski, *Uzupelnienia...*, s. 179, dok. 119.

⁷⁷⁹ Pacuski, Spis.

⁷⁸⁰ L. Pierzchała, *Pieczęć Grzymały podsędka płockiego*, Mies. Herald. 17, 1938, s. 183. Odcisk pieczęci nie jest jednak dobrze czytelny. Gierałtów nie widać na średniowiecznym Mazowszu. Zob. MZH, indeks nazw rodowych.

ale nie jest to ocena trafna. Anna Supruniuk zalicza go słusznie do rodu Grzymałów z uwagi na charakterystyczne imię⁷⁸¹.

Jednocześnie, kierując się tym tropem, można w nim widzieć syna (albo jednego z synów) Domarada sędziego płockiego znanego w 1343 r., wyraźnego przedstawiciela Grzymałów, na co wskazuje imię typowe dla tego rodu. Sędzia Domarad należał wówczas do najważniejszych urzędników księstwa płockiego Bolesława Wańkowica, wystąpił na dokumencie mazowieckim związanym ściśle z traktatem pokoju polsko-krzyżackiego, wystawionym w Rawie 13 VII 1343 r. wspólnie przez Siemowita II wiskiego, Siemowita III czerskiego i Bolesława Wańkowica płockiego⁷⁸². Gwarantował on dotrzymanie traktatu pokojowego państwa polskiego z władztwem zakonnym przez stronę mazowiecką. Sędzia wystąpił też na dokumentach stwierdzających rozgraniczenie Mazowsza (księstw płockiego i rawsko-wiskiego) z państwem krzyżackim, wystawionych w krzyżackim Bratianie 8 XI 1343 r. przez Siemowita II wiskiego i Bolesława Wańkowica płockiego przy udziale grona najbliższych współpracowników i doradców⁷⁸³. Na obu dokumentach Domarad wystąpił bez informacji o miejscowości, dlatego jego stan posiadania i powiązania genealogiczne nie zostały dotychczas rozpoznane. Domarad sędzia zmarł przed 9 I 1363 r, kiedy występuje kolejny sędzia płocki Bartłomiej z rodu Bolesćiców⁷⁸⁴.

Idąc dalej, można w Grzymale widzieć wnuka Racibora kasztelana raciąskiego, poświadczonego w 1319 r., prawdopodobnego protoplasty Grzymałów z Raciborowa. Z tego kręgu rodzinnego powinni też pochodzić założyciele Klonowca w XIV w., może już w drugiej połowie stulecia, w lesistej włości Grzymałów w ziemi gostynińskiej. Klonowiec mógł być początkowo traktowany jako część Siemianowa albo Raciborowa i dlatego nie został odnotowany z samodzielną nazwą w dokumencie biskupa Ścibora dla wikariuszy katedralnych z 1388 r., wymieniającym liczne osady płacące im dziesięcinę z obszaru Mazowsza płockiego i ziemi gostynińskiej⁷⁸⁵. Lokacja Klonowca i Woli, poświadczonych w 1421 r., nastąpiła przeto nie później niż na przełomie XIV i XV w., na obszarze objętym wówczas obowiązkiem dziesięciny na rzecz wikariuszy katedry płockiej.

Grzymałowie z Piotrowa i Sójek

Piotrowo (dziś Piotrów) było wsią w starej parafii Białotarsk, już w diecezji włocławskiej, leżało przy granicy z Kujawami⁷⁸⁶. W XVI w. miało ok. 5,5–7,5 włók

⁷⁸¹ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 169.

⁷⁸² NKMaz II, nr 255.

⁷⁸³ Tamże, nr 259, 260.

⁷⁸⁴ KL, nr 83; NKMaz III, nr 59 (błędna data 16 I 1363 r.).

⁷⁸⁵ KL, nr 114.

⁷⁸⁶ AHP, Mazowsze, mapa. Nietrafnie zalicza Piotrowo do pow. kowalskiego Z. Guldon,

kmiecyh, młyn i zapewne niemały folwark⁷⁸⁷; w XIX w. – ok. 43 włóki obszaru, głównie folwarcznych⁷⁸⁸. W średniowieczu mogła być to osada jeszcze niezbyt dobrze zagospodarowana, ze szczupłą liczbą kmieci, z przynależnościami leśnymi. Sójki były dużą osadą w parafii Kutno, w XVI w. miały 13–18 włók osiadłych w dwu działach i zapewne dwa duże folwarki, a w XIX w. było tu blisko 60 włók obszaru⁷⁸⁹. Wieś ta była większa i bardziej dochodowa od Piotrowa; w średniowieczu część obszaru mógł jeszcze zajmować las. Sojeczcy herbu Grzymała byli dobrze znani Paprockiemu i Niesieckiemu; w XVI w. posiadali jeszcze Malinę w parafii Kutno⁷⁹⁰. O Piotrowskich brak w tych herbarzach danych.

Piotrowo jest znane od XIV w. W 1360 r. został odnotowany Świętosław, syn Piotra z Piotrowa, kleryk diecezji włocławskiej, który uzyskał prowizję papieską na kanonię włocławską; sprawa została powierzona prałatom płockim, prepozytowi i kantorowi⁷⁹¹. W 1411 r. Mikołaj z Piotrowa został naganiony przez Przybka z sąsiedniego Zakrzewa na Kujawach z rodu Pomianów i musiał obronić swój honor⁷⁹². W 1414 r. występuje tenże Mikołaj z Piotrowa jako pan (*dominus*), który ma powiązania z Pakosławem z Białotarska, pewno rządcą tej wsi prepozytury płockiej⁷⁹³.

Krewnym Mikołaja, przypuszczalnie synem albo bratem powinien być Świętosław z Piotrowa, znany nieco później i najpewniej dziedziczący po nim. W 1427 r. Świętosław miał sprawę o granicę dóbr Piotrowo i Zakrzewo z Pomianami z Zakrzewa, był zatem jedynym posiadaczem Piotrowa⁷⁹⁴.

Świętosław występuje w otoczeniu Siemowita IV, mógł być jego dworzaniem, czego nie odnotowała Anna Supruniuk w wartościowej monografii otoczenia księcia płockiego. Znany jest on jako świadek dokumentów Siemowita IV wystawionych w Lekowie na Zawkrzu 9 XI 1420 r.⁷⁹⁵, a następnie w Bełzie 3 II 1421 r.⁷⁹⁶ Trzeba przyjąć, że towarzyszył sędziwemu księciu w objazdach księstwa płockiego, a także w podróży do odległej ziemi bełskiej i sprawowaniu tam rządów. Z woli Siemowita IV tenże Świętosław objął wieś Sójki, którą trzymał dowodnie w 1424 r. wbrew roszczeniom Sieciecha z Oraczewic (dziś Oraczew) w ziemi łęczyckiej,

Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w., „Roczniki TN w Toruniu” 69, 1964, z. 2.

⁷⁸⁷ ŻD XVI, s. 196; kartoteka atlasowa XVI w.

⁷⁸⁸ SGKP VIII, s. 212.

⁷⁸⁹ ŻD XVI, s. 194; kartoteka atlasowa XVI w.; SGKP XI, s. 9.

⁷⁹⁰ Paprocki, *Herby*, s. 618; Niesiecki, *Herbarz*, VIII, s. 441; ŻD XVI, s. 194.

⁷⁹¹ Bull. Pol. II, nr 1027.

⁷⁹² O tym J. Karczevska, dz. cyt., s. 55.

⁷⁹³ KowalskaZ 1, k. 12, 12v.

⁷⁹⁴ Tamże, k. 117, 121, 121v.

⁷⁹⁵ MK 70, k. 489–492v.

⁷⁹⁶ ZDMp V, nr 1326.

z rodu Łazęków. Sąd książęcy drugiej instancji na rokach w Płocku 30 listopada tr. odrzucił owe roszczenia Sieciecha⁷⁹⁷. Można ustalić, że Świętosław otrzymał tę posiadłość od Siemowita IV czasowo jako tenutariusz, a następnie od Siemowita V jako pełnoprawny właściciel drogą nadania. Nadanie brata swego Siemowita potwierdził bowiem książę Włodzisław I w Płocku 6 IV 1445 r. synom Świętosława, Januszowi i Mikołajowi, wraz z wysoce uprzywilejowaną stawką czynszu książęcego po 2 grosze praskie z włóki osiadłej; dał im też zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych⁷⁹⁸. Ten cenny przywilej można odczytać jako świadectwo uhonorowania znacznych zasług Świętosława w służbie książęcej.

Świętosław wchodził w skład elity władzy zachodniego Mazowsza także po śmierci Siemowita IV. Pojawił się, nadal bez urzędu, wśród członków rady książęcej Mazowsza płockiego, działających przy boku młodych książąt w Płocku, a nie w Mławie, w połowie 1426 r.⁷⁹⁹ Został również odnotowany 27 II 1427 r. w Gostyninie wśród możnych mazowieckich towarzyszących księżnej Aleksandrze⁸⁰⁰. Wystąpił jeszcze obok znanych urzędników książęcych 26 VII 1429 r. w klasztorze norbertanek w Płocku⁸⁰¹. Należał z pewnością do elity władzy, może pełnił jakiś urząd dworski albo podejmował zadania zlecone przez księcia, co nie zostało zanotowane w znanych nam źródłach.

Wiemy jednak, że Świętosław został podczaszym gostynińskim; został tak odnotowany we wzmiance późniejszej⁸⁰². Urząd ten pełnił przed Dobiesławem z Pacyny, znanym na tym urzędzie 19 II 1439 r.⁸⁰³ Jako podczaszy, bez określenia terytorialnego Świętosław pojawia się już ok. 1432 r.⁸⁰⁴ Otrzymał go tedy od władzy książęcej już przed początkiem rządów Siemowita V. Na początku tych rządów tenże książę rawski darował mu Sójki jako własność dziedziczną, bez wątpienia jako zasłużonemu współpracownikowi książęcemu. Trzeba przyjąć, że Świętosław zmarł niedługo przed 1439 r., a jego synowie pozostawali początkowo w niedziale braterskim i dokonali podziału dóbr po 6 IV 1445 r., po uzyskaniu wspomnianego wspólnego przywileju.

Starszy syn Świętosława, Janusz zwany Piotrowskim został dowodnie podsędkiem gostynińskim. Objął ten urząd po Trojanie z Zaborowa, znanym

⁷⁹⁷ KL, nr 161 (data roczna 1425 r. jest niezgodna z osobą Jakuba biskupa płockiego, wymaga sprostowania).

⁷⁹⁸ MK 337, k. 110.

⁷⁹⁹ KL, nr 162 (data i miejsce mylnie rozwiązane przez wydawców).

⁸⁰⁰ KWp V, nr 79.

⁸⁰¹ KDP II, nr 573; KDNorb., s. 89.

⁸⁰² KowalskaG 1a, k. 102v: „post obitum – Anne consortis olim Swanthoslai de Pyotrowo subpincerne Gostinensis” (1475 r.).

⁸⁰³ MK 337, k. 40.

⁸⁰⁴ AGAD, perg. 891. Zachowała się lewa część dokumentu. Za informację dziękuję dr. J. Grabowskiemu.

w 1456 r.⁸⁰⁵ Janusz był nim 31 III 1460 r.⁸⁰⁶, a także 9 IX 1461 r.⁸⁰⁷ Pełnił urząd podsędka dość długo, bowiem żył jeszcze na początku 1471 r., a zmarł przed 1476 r.⁸⁰⁸ Januszowi przypadło Piotrowo z rezydencją ojcowską, a także wójtostwa w Łanietach i Międzydrzewiu, czyli Niedrzewiu. Na połowie tych dóbr Janusz zapisał bowiem wiano swej żonie Małgorzacie, odnotowane w 1471 r.⁸⁰⁹ Można sądzić, że wójtostwa te odziedziczył po ojcu, a zatem Świętosław brał aktywny udział w lokacjach wsi książęcych, takich jak Niedrzewie, a także w ich zarządzaniu w pierwszej tercji XV w., co oświetla nieco jego zasługi dla władzy książęcej.

Wiemy jeszcze, że brat Janusza Mikołaj pisał się z Sójek, przypadła mu tedy w podziale owa duża wieś. W 1454 r. sprzedał on Gnojno Małe, czyli Gnojkeno w parafii Kutno, nabyte przez niego nieco wcześniej⁸¹⁰. Zapewne był on protoplastą Sojeckich, znanych w XVI w.; o tym niżej.

Synem podsędka Janusza i jego żony Małgorzaty był Mikołaj z Piotrowa, który ożenił się pod koniec życia ojca z Barbarą z rodu Pomianów, córką Piotra chorążego brzeskiego⁸¹¹, siostrą Jaranda, Stanisława, Jarosława i Jakuba z Kłóbi Małej, czyli z Kłóбки, wsi parafialnej na Kujawach w powiecie kowalskim. W 1471 r. Mikołaj miał otrzymać od nich w zastaw 7 włók (4 osiadłe i 3 puste) w Krzewiu w parafii Kłóбка w pow. kowalskim, w kwocie 45 grzywien w półgroszach⁸¹². Ostatecznie bracia owi w 1474 r. oddali Mikołajowi w rozliczeniu połowę wsi Krzewie, czyli prawdopodobnie obszar większy⁸¹³. Według danych późniejszych Krzewie było własnością królewską, mogło liczyć 26 włók obszaru⁸¹⁴.

Mikołaj miał także Kaniewo na Kujawach brzeskich. Leżało ono na terenie leśnym w sąsiedztwie Zawady i Zakrzewa, a także Gulewa, osad parafii Białotarsk, czyli na północny zachód od Piotrowa, już poza granicą Mazowsza⁸¹⁵. Była to próba lokacji osady podjęta w lesie, która natrafiła na opór sąsiadów wskutek braku dokładnych i akceptowanych rozgraniczeń. W tej sprawie Mikołaj toczył

⁸⁰⁵ KL, nr 206 (data rozwiązana mylnie).

⁸⁰⁶ KowalskaG 1a, k. 17.

⁸⁰⁷ MK 337, k. 53v.

⁸⁰⁸ Pacuski, Spis.

⁸⁰⁹ KowalskaG 1a, k. 50.

⁸¹⁰ MK 337, k. 95v. Gnojkeno w XIX w. miało niespełna 10 włók gruntu; SGKP II, s. 639.

⁸¹¹ O Piotrze, chorążym brzeskim 1450–1462, zob. S. Szybkowski, *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006, s. 667, 668.

⁸¹² KowalskaG 1a, k. 54.

⁸¹³ Tamże, k. 45.

⁸¹⁴ Z. Guldon, dz. cyt., s. 63; SGKP IV, s. 790 (w XIX w. był to głównie folwark).

⁸¹⁵ KowalskaG 1a, k. 116: „pro gayo dicto Kanyewo, quod iacet inter hereditates Zakrzewo et Gulewo” (1476 r.). Osady o tej nazwie nie notuje już Z. Guldon, a także mapy z XVIII–XX w. Utrzymywał się tu długo znaczny obszar leśny. Zob. pruskie zdjęcie terenowe Gilly-Crona z lat 1793–1796, sekcja 30, w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

spór w 1485 r. ze Szczepanem (Piekarskim) z Zakrzewa Małego i Zawad, a w 1486 r. ze Stanisławem (?) Piekarskim, odwołując się do wiedzy świadków pochodzących z sąsiedztwa, w tym z Bab w ziemi gostynińskiej⁸¹⁶. W 1488 r. zostały wytyczone granice między Zawadą Szczepana Piekarskiego a Gajem zwanym Kaniewo Mikołaja Piotrowskiego. Ustanowiono zakład 100 grzywien, co pokazuje wartość obiektu stanowiącego przedmiot sporu⁸¹⁷.

Mikołaj występował jeszcze jako Piotrowski z Kaniewa w 1504 r., przewidywano wówczas, że sprawa sądowa może zakończyć się ugodą⁸¹⁸. Nie wiemy, czy Mikołaj Piotrowski miał potomstwo. W 1512 r. posiadaczem Piotrowa i Kaniewa był już Mikołaj Sierakowski, a jego pełnomocnikiem przed sądem w Kowalu został Janusz z Klonowca z ziemi gostynińskiej⁸¹⁹. W 1515 r. tenże Mikołaj Sierakowski zastawił Piotrowo biskupowi włocławskiemu Maciejowi Drzewickiemu, za kwotę 200 florenów w półgroszach, czyli za 100 kóp groszy⁸²⁰. Mikołaj Sierakowski z Piotrowa występował także później przed sądem ziemskim dla powiatu kowalskiego, w latach 1533–1535 zajmował się uregulowaniem spornej granicy Piotrowa z Gulewem⁸²¹.

Wiemy jeszcze, że w 1516 r. istniał zapis zastawu Piotrowa przez Małgorzatę, Barbarę, Różę i Annę, córki zmarłego Jana z Psar podstolego łęczyckiego, w kwocie 100 kóp groszy Andrzejowi z Kutna kasztelanowi gostynińskiemu, wprowadzony do akt grodzkich gostynińskich⁸²². Innych danych o tym brak.

W 1563 r. z Piotrowa płaci Mikołaj Łyczewski, faktor szlachciców Jana i Kasprowa z Piotrowa; opłacił on pobór z 7,5 włók kmiecych⁸²³. W 1564 r. z Piotrowa płaci Jan Sierakowski herbu Dołęga⁸²⁴. W 1567 r. w rejestrze poborowym zanotowano Piotrowo Syrakowskich, czyli aktualnych właścicieli⁸²⁵.

Sądzić można, że Piotrowo miało już przed XV w. cechy dogodnej rezydencji możnowładczej albo zamożnego rycerstwa w rejonie Gostynina i Płocka. Leżało w sąsiedztwie starej drogi z Mazowsza na Kujawy, która przechodziła przez Białotarsk, wczesny ośrodek targowy i kościelny na pograniczu kujawsko-mazowieckim. Sąsiednie osady Dąbrówka i Rębowo są znane już od XIII w.; Rębowo w 1297 r. stało się własnością biskupów poznańskich, którzy odtąd mogli zatrzymywać się tu na nocleg we własnym dworze w podróży z Poznania na Mazowsze

⁸¹⁶ KowalskaZ 2, k. 39, 43v.

⁸¹⁷ KowalskaG 1a, k. 286v.

⁸¹⁸ KowalskaZ 2, k. 67v.

⁸¹⁹ KowalskaG 1a, k. 533v.

⁸²⁰ Tamże, k. 560.

⁸²¹ KowalskaZ 2, k. 163, 167, 176.

⁸²² ŁęczG 12, k. 177.

⁸²³ ASK I, nr 22, k. 199.

⁸²⁴ Tamże, k. 340v.

⁸²⁵ Kartoteka atlasowa XVI w.

południowe i z powrotem. Dąbrówka była w 1249 r. w posiadaniu Ewy, wdowy po komesie Grzymisławie, a zatem należała do własności możnowładczej⁸²⁶.

Piotrowo mogło być rezydencją możnego o tym chrześcijańskim imieniu z XII–XIII w. Mógł on być protoplastą Grzymałów XIV–XV w., których udało się tu zidentyfikować. Ich status majątkowy pozwala zaliczyć ich do zamożnego rycerstwa.

Sójki są znane od 1389 r., zostały wymienione w dokumencie erekcyjnym parafii Strzelce, patronatu książęcego⁸²⁷. Początki tej osady wydają się łączyć z zagospodarowywaniem książęcej Puszczy Gostynińskiej w XIV w., tak jak wsi sąsiednich. Może z tej osady pisał się Świąszek w 1399 r., który pojawił się na rokach sądowych w Łęczycy⁸²⁸. Można zastanawiać się, czy był to późniejszy Świątosław z Piotrowa, który trzymał Sójki jako tenutę w 1424 r. Jest to możliwe; Świątosław mógł otrzymać urząd podczaszego w wieku ok. 60 lat, tak jak inni znani mi bliżej urzędnicy mazowieccy obejmujący niższe urzędy w hierarchii ziemskiej na zakończenie swej kariery w lokalnym książęcym aparacie władzy. Zatem w końcu XIV w. mógł już liczyć ok. 30 lat i pozostawać w służbie książęcej. Zdrobnienie Świąszek odpowiada młodemu wiekowi późniejszego podczaszego, a imię to należy do rzadziej spotykanych imion w ziemi gostynińskiej. Informacja ta może zatem oświetlać początek kariery tegoż Świątosława, jakkolwiek jest obarczona wątpliwościami z racji fragmentarycznego stanu zachowania źródeł.

W połowie XV w. działał tu wspomniany Mikołaj z Sójek, syn Świątosława, notowany bez urzędu. Jego bezpośredni potomkowie nie są znani w źródłach. Jednak już na początku 1514 r. wystąpił w Łęczycy Mikołaj Sojecki z Gnojna Wielkiego z ziemi gostynińskiej procesując się z Andrzejem z Leszna w ziemi łęczyckiej⁸²⁹. W 1516 r. tenże Mikołaj Sojecki miał otrzymać od Jana ze Szczawina podstolego gostynińskiego jego dział w Gnojnie Wielkim w ziemi gostynińskiej⁸³⁰. Tenże Mikołaj wystąpił także w 1520 r.⁸³¹, jest też znany w 1522 r.⁸³² Mógł być wnukiem Mikołaja z Sójek poświadczonego w drugiej tercji XV w. Wartość działu w Gnojnie Wielkim oświetla informacja, że podstoli Jan ze Szczawina ok. 1530 r. uzyskał prawo do przejęcia połowy Gnojna Wielkiego wartości 800 grzywien od Stanisława Skłodowskiego⁸³³.

Krewnym Mikołaja Sojeckiego, jego bratem albo synem powinien być Andrzej z Sójek, żonaty już przed 1516 r. z Małgorzatą siostrą Adama Domaradz-

⁸²⁶ NKMaz II, nr 4.

⁸²⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁸²⁸ Łęcz. II, nr 6352.

⁸²⁹ ŁęczZ 16, k. 14, 99v.

⁸³⁰ ŁęczG 10, k. 75. Zapiska nie została ukończona, zatem transakcja nie została zrealizowana.

⁸³¹ ŁęczZ 16, k. 360.

⁸³² ŁęczG 13, k. 367v.

⁸³³ ŁęczG 17, k. 51.

kiego z Boczek w ziemi łęczyckiej. 12 II 1516 r. Andrzej pokwitował odbiór 30 grzywien jako ostatniej raty spłaty 70 grzywien posagu Małgorzaty przez Adama⁸³⁴. W rejestrze poborowym 1530 r. dział Andrzeja w Sójkach miał 6,5 włók osiadłych⁸³⁵; powinien mieć tu także dwór z folwarkiem. Andrzej i Jan Sojeczcy, może bracia, zawarli w 1550 r. ugodę finansową z Piotrem Szczawińskim ze Szczawina Borowego⁸³⁶.

W rejestrze 1530 r. w Sójkach został odnotowany także dział Świętosława (8 włók kmiących)⁸³⁷. Świętosław mógł być synem Mikołaja Sojeckiego. Tenże Świętosław ożenił się przed 1525 r. z Różą, najmłodszą z wielu córek Wincentego Malskiego podkomorzego sieradzkiego (1493–1505). W 1525 r. Dobrogost brat Róży wpłacił Świętosławowi 200 florenów posagu⁸³⁸. Malscy pisali się z dóbr Małe w ziemi łęczyckiej, należeli do rodu Nałęczów. Świętosław odziedziczył swe imię po poprzednich pokoleniach Grzymałów z Piotrowa, jest to kontynuacja starej tradycji rodzinnej.

W 1563 r. z Sójek płaci Ambroży Sojecki, z Maliny – Stanisław Sojecki pieczętujący się herbem Grzymała⁸³⁹. Sojeczcy sprawowali również urzędy ziemskie. W 1589 r. nominację na skarbnika gostyńskiego uzyskał Ezechiel (?) Sojecki⁸⁴⁰. Zasluguje na odnotowanie przynależność Grzymałów z Piotrowa i Sójek do szeroko pojętej elity władzy w ziemi gostyńskiej, jakkolwiek widać ją ze znacznymi przerwami w kolejnych pokoleniach. Idzie to o szlachtę o średniej zamożności, tak samo jak w Piotrowie.

Grzymałowie z Raciborowa

W XVI w. Raciborowo z Raciborówkiem, tj. wcześniej Wolą Raciborowską miało łącznie 5–10 włók kmiących oraz niemałe zapewne folwarki w rękach Głogowskich herbu Grzymała i Zaborowskich, ponadto były dwa mniejsze działki szlachty zagrodowej⁸⁴¹. W XIX w. było tu blisko 50 włók obszaru⁸⁴². Raciborowo zostało w 1389 r. włączone do erygowanej wówczas parafii Strzelce na pograniczu diecezji poznańskiej⁸⁴³, jednak w 1433 r. znalazło się w składzie nowej parafii

⁸³⁴ ŁęczG 12, k. 153v.

⁸³⁵ ASK I, nr 22, k. 7.

⁸³⁶ MRPS V, nr 930.

⁸³⁷ Tamże.

⁸³⁸ A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 355.

⁸³⁹ ASK I, nr 22, k. 193. Stanisław Sojecki z Malin jest znany Niesieckiemu, *Herbarz*, VIII, s. 441.

⁸⁴⁰ MK 135, k. 384–384v; cyt. za kartoteką nominacji urzędniczych w Pracowni Atlasu IH PAN.

⁸⁴¹ AHP, Mazowsze, mapa i indeks; ŻD XVI, s. 195, 207; kartoteka atlasowa XVI w. O folwarkach zob. LB Łaskiego II, s. 478.

⁸⁴² SGKP IX, s. 362.

⁸⁴³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

Głogowiec w posiadaniu Grzymałów, erygowanej przez Wojciecha Jastrzębca arcybiskupa gnieźnieńskiego⁸⁴⁴. Nazwa Raciborowa jest znana od 1388 r., kiedy została wymieniona wśród osad płacących dziesięcinę wikariuszom katedry płockiej⁸⁴⁵.

Informacje XV w. wskazują na powiązania własnościowe Raciborowa z Goślicami w ziemi płockiej w posiadaniu Grzymałów, powinny one sięgać już XIV w.⁸⁴⁶ Pierwszym znanym posiadaczem osady był Domarad nazwany z Raciborowa, który powinien mieć tu swą rezydencję. 13 VI 1429 r. był on świadkiem dokumentu księżnej mazowieckiej Aleksandry, wystawionego w Gołębiewie w sąsiedztwie Raciborowa⁸⁴⁷. W 1430 r. Domarad pozyskał dział drobnorycerski w pobliskich Wieszczycach⁸⁴⁸. Jego imię wskazuje czytelnie na przynależność do rodu Grzymałów. W 1445 r. z Raciborowa pisał się Mikołaj, posiadacz działu w Goślicach. Przekazał on 8 włók w Raciborowie dorosłemu synowi Janowi, już żonatemu z Jadwigą⁸⁴⁹. Tenże Mikołaj zapisał wówczas żonie Frochnie wiano 100 kóp groszy w półgroszach na połowie swoich dóbr w Goślicach, powinien zatem posiadać tam dział znaczny⁸⁵⁰. Tenże Mikołaj był prawdopodobnie synem Racibora z Goślic i można go identyfikować ze studentem w Krakowie, Mikołajem z Goślic, znanym w 1419 r.⁸⁵¹ Racibor z Goślic jest znany od 1409 r., zmarł przed 1421 r.⁸⁵²

Inne powiązania z Goślicami ujawnia podział dóbr, zawarty 9 VII 1453 r. w Płocku. Andrzejowi przypadł Raciborów, tj. w istocie dział w Raciborowie, a jego trzem braciom części w Goślicach i Tchórzcu w ziemi płockiej⁸⁵³. Z przekazu 1473 r. wiemy, że dział Andrzeja obejmował przynajmniej 2 włóki w Raciborowie. Andrzej pisał się potem z Brochocina i zmarł przed 1473 r., kiedy jego dzieci odstąpiły owe 2 włóki Pawłowi z Głogowca⁸⁵⁴.

Już w XV w. została założona na części obszaru dotychczasowej włości Wola Raciborowska, odnotowana w 1497 r., identyczna z późniejszym Raciborówkiem. Oskarżony o niestawiennictwo w wyprawie wołoskiej Jan Baran posiadał dobra tak w Raciborowie (Wielkim), jak i w Woli Raciborowskiej, nie wiadomo jednak, jakiej

⁸⁴⁴ Zob. Grzymałowie z Głogowca.

⁸⁴⁵ KL, nr 114.

⁸⁴⁶ SHGWP, s. 88. W XIX w. folwark Goślice miał 24 włóki obszaru, a wieś Goślice i Gośliczki – 7 włók gruntu (SGKP II, s. 740). Dobra te w XV w. można szacować na ok. 30 włók powierzchni. W 1578 r. było tu 17 włók uprawnych, ponadto folwark o nieznanym areale (ŻD XVI, s. 10, 14, 15).

⁸⁴⁷ ZDLmP I, nr 110.

⁸⁴⁸ KL, nr 165.

⁸⁴⁹ MK 337, k. 112v.

⁸⁵⁰ Tamże, k. 113.

⁸⁵¹ Zob. SHGWP, s. 88.

⁸⁵² SHGWP, s. 88. Zob. też niżej.

⁸⁵³ MK 337, k. 88v–89.

⁸⁵⁴ MK 5, k. 35.

były wielkości⁸⁵⁵. Jego ówczesną żoną była Anna, posiadaczka Bielaw, tj. Bielawek w ziemi gostynińskiej (par. Kutno). Także ona została objęta konfiskatą dóbr za niestawiennictwo na rzecz Bernarda Potockiego z Popław, dworzanina królewskiego⁸⁵⁶.

Następnie Jan Baran był żonaty z Barbarą z Drzewoszek w ziemi łęczyckiej, pochodzącą z drobnej szlachty. Ich syn Adam w 1521 r. został splecony z 20 grzywien oprawy zmarłej matki⁸⁵⁷. Później Jan Baran zaczął zyskiwać majątkowo. Wszedł w posiadanie Rusinek w ziemi łęczyckiej, z których się pisał⁸⁵⁸. Już przed 28 III 1511 r. został podsędkiem gostynińskim⁸⁵⁹, z tym urzędem występował w aktach ziemi łęczyckiej wielokrotnie. Pełnił też urząd sędziego grodzkiego w Gostyninie; jest znany w latach 1522–1523⁸⁶⁰. Tenże Jan Baran z Raciborowa w 1519 r. posiadał Świecie nad Drwęcą w ziemi chełmińskiej, był już wtedy ziemianinem zamożnym⁸⁶¹. Pod koniec życia pełnił urząd sędziego gostynińskiego, po zgonie Jana Głogowskiego w 1527 r. Zmarł niedługo przed 15 IV 1534 r.⁸⁶²

Z Raciborowa pisał się też Jarosław, którego żoną została Anna z niedalekiego Grodna na Kujawach brzeskich. W 1511 r. Anna odstąpiła bratu Janowi z Grodna swój dział w Grodnie i Gulewie w pow. kowalskim za 70 grzywien w półgroszach. Jarosław zmarł przed 1517 r., pozostawiając synów Michała i Wojciecha. Ich stryjem był Wojciech z Raciborowa, który miał rozliczenie ze swoim bratem Janem⁸⁶³. Są to cenne wskazówki identyfikacyjne. Wojciech z Raciborowa powinien być identyczny z Wojciechem Głogowskim z Raciborowa Małego, a Jan z Janem Głogowskim sędzią gostynińskim. W tym stanie rzeczy bracia Jarosław, Jan i Wojciech byli synami Mikołaja z Głogowca, potomka fundatora kościoła parafialnego w Głogowcu. Wiemy też, że w 1530 r. córka Jarosława Elżbieta wniosła mężowi Maciejowi Cygańskiemu z Cyganów w ziemi łęczyckiej 40 grzywien posagu, a ten oprawił jej 80 grzywien posagu i wiana na połowie swoich dóbr⁸⁶⁴. W 1543 r. Anna wdowa po Jarosławie toczyła spór o prawa do własności w powiecie kowalskim⁸⁶⁵.

Dla posiadaczy Raciborowa uformowało się nazwisko Raciborowski. W 1524 r. Stanisław Raciborowski z Zaborowa w ziemi gostynińskiej był mężem

⁸⁵⁵ MRPS II, nr 805.

⁸⁵⁶ Tamże.

⁸⁵⁷ ŁęczG 13, k. 38v.

⁸⁵⁸ ŁęczG 11, k. 751 (1514 r.). Rusinki w par. Nowe mogły być niewielkim folwarkiem; LB Łaskiego II, s. 473. Później osada nie jest znana.

⁸⁵⁹ ŁęczG 11, k. 314v.

⁸⁶⁰ Ep. Pł. 1, s. 108, 125.

⁸⁶¹ MRPS IV, nr 2915.

⁸⁶² Tamże, nr 17524.

⁸⁶³ KowalskaG 1A, k. 574–574v.

⁸⁶⁴ ŁęczG 17, k. 99.

⁸⁶⁵ KowalskaZ 2, k. 239.

Katarzyny, córki zmarłego Andrzeja z Łąkoszyna. Katarzyna była siostrą Andrzeja Łąkoskiego oraz Zofii, żony Wojciecha Krzęcieskiego z ziemi łęczyckiej⁸⁶⁶. Dobra Katarzyny w Łąkoszynie i Nowej Wsi w ziemi łęczyckiej, odziedziczone po ojcu, mogły mieć wartość 200 grzywien, bowiem działu obu siostr zostały zamienione na Roszki w ziemi gostynińskiej, z dopłatą 300 grzywien⁸⁶⁷. Pośrednio ukazuje to zamożność Stanisława Raciborowskiego. W 1557 r. Adam Raciborowski, sędzia grodzki gostyniński uzyskał zwolnienie od obowiązku wyprawy wojennej⁸⁶⁸.

Z Raciborowa Małego pisał się Wojciech Głogowski, zatem miał tu siedzibę. 26 II 1515 r. został ustanowiony zakład 600 grzywien w konflikcie między sędzią Janem Głogowskim a tymże Wojciechem z Raciborowa Małego⁸⁶⁹. Był to konflikt braci, a wysokość zakładu charakteryzuje ich zamożność. Mogli oni być krewnymi Pawła Głogowskiego, który uzyskał w 1473 r. 2 włóki w Raciborowie. Tenże Wojciech Głogowski otrzymał 12 III 1538 r. nominację na podczaszego gostynińskiego, wchodząc do hierarchii ziemi gostynińskiej⁸⁷⁰. Jest znany do 1564 r., miał syna Mikołaja Głogowskiego⁸⁷¹.

Dane te wskazują, że w XV w. Raciborów był podzielony własnościowo i należał do rycerstwa średniozamożnego, niepełniącego urzędów ziemskich, analogicznie do Goślic w ziemi płockiej. Wcześniej mógł on należeć do protoplasty Grzymałów z Goślic i Raciborowa. Nadanie dziesięcin biskupich z Raciborowa wikariuszom katedry płockiej można datować przed 1338 r. i łączyć z pierwszą tercją XIV w. Po lokacji miasta Płocka ok. 1300 r. ruszyła w tej części Mazowska akcja lokacji miasteczek i osad wiejskich we własności książęcej, kościelnej i możnowładczej. Prowadziła ona do ożywienia rynku lokalnego i wzrostu dochodów z tych dóbr m.in. poprzez napływ osadników z zewnątrz otrzymujących na zagospodarowanie stosowny zakres zwolnienia od świadczeń, a także do przyrostu dochodów z dziesięcin biskupich.

Wydaje się, że osada została właśnie wówczas założona albo w istotny sposób przekształcona, otrzymując nazwę od ówczesnego posiadacza, czyli Racibora. Tenże Racibor powinien należeć do możnowładztwa księstwa płockiego Wańka (1313–1336), obejmującego kasztelanie, tj. późniejsze ziemie płocką, wyszogrodzką (wraz z Płońskiem i wschodnią częścią Zawkrza) oraz gostynińską, bowiem tu właśnie leżały dobra Grzymałów z Goślic i Raciborowa w XV w. Tym warunkom odpowiada Racibor, kasztelan raciąski, który wystąpił na dwu dokumentach Wańka płockiego

⁸⁶⁶ ŁęczG 14, k. 198.

⁸⁶⁷ Tamże. Dział Katarzyny i jej siostry Zofii został przejęty przez ich brata Andrzeja Łąkoskiego, odstąpiony przez niego swej żonie Katarzynie za 400 grzywien.

⁸⁶⁸ MRPS V, nr 2097.

⁸⁶⁹ MRPS IV, nr 2421.

⁸⁷⁰ Tamże, nr 19066.

⁸⁷¹ KowalskaZ 2, k. 264.

w 1319 r. wystawionych dla Mikołaja kasztelana wyszogrodzkiego, protoplasty Grzymałów z Miszewa, Garwarza i Wkry⁸⁷². Dobra jego i powiązania heraldyczne nie były dotychczas znane. Jego potomkiem, prawdopodobnie prawnikiem, powinien być Racibor z Goślic, poświadczony w latach 1409–1412, który nabył część w Grochowarsku, a zmarł przed 1421 r., kiedy wystąpiła wdowa po nim Jachna⁸⁷³.

Przyjmuję zatem, że tenże kasztelan Racibor albo jego przodkowie uzyskali znaczne nadanie: część księżęcej Puszczy Gostynińskiej na północ od dóbr Kutno i na zachód oraz południowy zachód od włości księżęcej Strzelce. Tu w pierwszej tercji XIV w. Racibor podjął lokację nowych osad przy pomocy własnych poddanych oraz osadników z zewnątrz. Nazwa Raciborowo powinna oznaczać rezydencję możnego, ulokowaną w tym kompleksie dóbr dogodnie na lewym brzegu bezimiennego cieku, dopływu górnej Ochni w dorzeczu Bzury. Przy niej wyrosły osady wiejskie Raciborowo, Głogowiec, Klonowiec i Siemianowo w posiadaniu kasztelana Racibora i jego potomków zakładających kolejne odgałęzienia rodu Grzymałów.

Potomkiem kasztelana Racibora powinien być Domarad, sędzia płocki poświadczony w 1343 r.⁸⁷⁴ Jego dóbr nie znamy, winny jednak znajdować się w księstwie płockim, a imię wskazuje czytelnie na przynależność do rodu Grzymałów; to imię nosi w pierwszej tercji XV w. posiadacz Raciborowa. Sędzia Domarad zmarł prawdopodobnie przed 1363 r., kiedy działa już nowy sędzia płocki Bartłomiej z rodu Boleszciców⁸⁷⁵. Tenże Domarad mógł urodzić się pod koniec XIII w. i powinien być synem kasztelana Racibora.

Potomkiem Domarada sędziego płockiego powinien być pan (*dominus*) Grzymała z Brochocina, zapisany w źródle bez urzędu, który darował 27 VI 1380 r. dominikanom płockim łakę nad rzeczką Brzeźnicą przy granicy Radzikowa za konsensem księcia Siemowita, czyli Siemowita III Trojdenowica. Informacja o tym zachowała się w cennej wzmiance z 1553 r.⁸⁷⁶ Tegoż pana Grzymałę można z kolei identyfikować z ówczesnym podsędkiem płockim Piotrem Grzymałą (1372–1392), którego dóbr dotychczas nie znaleźliśmy, a imię wskazuje wyraźnie na przynależność do rodu Grzymałów⁸⁷⁷. Musiał on posiadać dobra w ziemi płockiej, a Brochocin był rezydencją położoną dogodnie w stosunku do Płocka, Bielska i Raciąża, ośrodków powiatowych tej ziemi. Zob. o nim Grzymałowie z Klonowca.

Potomkami zrekonstruowanej tu linii Grzymałów powinni być późniejsi Głogowscy, Gośliccy, Klonowscy, Raciborowscy, Siemianowscy, zaliczani do rodu Grzymałów.

⁸⁷² NKMaz II, nr 153, 154.

⁸⁷³ SHGWP, s. 88.

⁸⁷⁴ NKMaz II, nr 255, 259, 260.

⁸⁷⁵ Pacuski, Spis wg NKMaz III, nr 59.

⁸⁷⁶ ZDLmP II, nr 586. O tym zob. Grzymałowie z Klonowca.

⁸⁷⁷ Pacuski, Spis.

Grzymałowie z Rybia i Stawu

Rybie w XVI w. było dużą osadą w parafii Gąbin⁸⁷⁸. W 1530 r. było tu co najmniej 10 włók kmiecych. W latach 1563–1565 Rybie miało 20 włók kmiecych w dwu działach, niewątpliwie też 2 folwarki⁸⁷⁹. W 1579 r. były tu już trzy działki szlacheckie w posiadaniu Rybskich i Stawowskich, a także Lubańskiego; miały wówczas ok. 14 włók kmiecych i zapewne trzy folwarki⁸⁸⁰. W XIX w. Rybie miało niespełna 40 włók obszaru⁸⁸¹; dobrze odpowiada to danym częściowym z XVI w.

Według Paprockiego i Niesieckiego Rybscy należeli do herbu Grzymała⁸⁸². Ten stan rzeczy stwierdzają już pieczęcie Rybskich znane z lat 1563–1565⁸⁸³. Jan Rybski pojawia się w 1518 r. z racji konfliktu sąsiedzkiego szlachty ziemi gostynińskiej, został odnotowany bez urzędu⁸⁸⁴.

Rybscy wywodzą się od Grzymałów z Miszewa Garwaskiego w ziemi płockiej. W 1454 r. Rybie było własnością Jana z Miszewa kasztelana raciańskiego. Nadał on dwie morgi w Rybiu, zapewne przeznaczone na siedlisko z ogrodem w zamian za dział w Rzeszkowie, tj. Reszkach pod Gąbinem wielkości 5 włók. Dział ten został mu sprzedany przez Kunata, Jana, Stanisława i Marcina z Rzeszkowa. Miał zostać wymierzony, a zatem nie był jeszcze zagospodarowany, objęty regularną uprawą⁸⁸⁵. Sprzedający należeli bez wątpliwości do drobnego rycerstwa, widocznie nie posiadali środków na zagospodarowanie owego obszaru, odziedziczonego wspólnie po przodkach.

Właśnie ten zakup 5 włók w Reszkach powinien zapoczątkować zakładanie sąsiedniej osady nazwanej Staw, znanej w posiadaniu Grzymałów w pierwszej połowie XVI w. Z tej osady wyszli Stawowscy h. Grzymała. W 1519 r. jest znany Stanisław Dubiel ze Stawu, jeden z asesorów sądu ziemskiego gostynińskiego na posiedzeniu w Gąbinie, ośrodku powiatu sądowego⁸⁸⁶. Jego syn Jan w 1533 r. podjął studia na uniwersytecie w Krakowie⁸⁸⁷. Tenże Stanisław Stawowski został później skarbnikiem gostynińskim, uzyskał nominację 12 III 1538 r.⁸⁸⁸ W 1579 r. w Stawie były 4 działki szlachty częściowej i 1 dział zagrodowy, przeto były tu fol-

⁸⁷⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

⁸⁷⁹ ASK I, nr 22; kartoteka atlasowa XVI w.

⁸⁸⁰ ŻD XVI, s. 197; kartoteka atlasowa XVI w.

⁸⁸¹ SGKP X, s. 54.

⁸⁸² Paprocki, *Herby*, s. 618; Niesiecki, *Herbarz*, VIII, s. 203.

⁸⁸³ Zob. niżej.

⁸⁸⁴ MRPS IV, nr 11455.

⁸⁸⁵ MK 337, k. 92.

⁸⁸⁶ Knapiński, Notaty, s. 126.

⁸⁸⁷ *Album studiosorum*, II, s. 269.

⁸⁸⁸ MRPS IV, nr 19067.

warki szlacheckie i kilka włók kmiecych⁸⁸⁹. W XIX w. Staw był folwarkiem, liczył ponad 18 włók obszaru, miał warunki dogodne dla hodowli koni⁸⁹⁰.

Początki Rybia oświetlają – dość wyjątkowo – informacje źródłowe, związane ze sprawą dziesięciny od kmieci należnej biskupstwu poznańskiemu. W sierpniu 1436 r. w Łęczycy została zawarta ugoda księcia Siemowita V rawskiego ze Stanisławem Ciołkiem biskupem poznańskim, regulująca m.in. sprawę dziesięciny kmiecej z Rybia. Według tego przekazu wieś lokował w lesie Filip podczaszy płocki, dając jej stosowny okres wolnizny; biskup nabędzie prawo do pobierania dziesięcin po wygaśnięciu wolnizny⁸⁹¹.

Wieś została tedy lokowana co najmniej kilka lat wcześniej i zbliżał się końcowy termin wolnizny, a biskup powiadomiony o tym zabiegał o przyspieszenie poboru dziesięciny od nowych osadników, ażeby nie doszło do uszczuplenia jego dochodów. Powinno tu powstać wójtostwo, ale o nim danych brak.

Filip podczaszy płocki tytułował się z Miszewa (dziś Miszewko Garwackie) w ziemi płockiej, jest znany na tym urzędzie w latach 1435–1440 i zakończył na nim życie. Zmarł przed 5 IV 1442 r.⁸⁹² Wcześniej, w 1426 r. pisał się z Małoszewa (koło Miszewa), czyli tu miał rezydencję⁸⁹³. Małoszewo w 1531 r. miało 5 włók osiadłych, ponadto było parę włók w posiadaniu kościoła parafialnego w Miszewie Garwaskim⁸⁹⁴. W 1578 r. było aż 10 włók kmiecych oraz 1 włóka altarzysty⁸⁹⁵. W XIX w. wieś miała 250 mórg, tj. 8 i 1/3 włók gruntu⁸⁹⁶; danych o folwarku brak.

Filip z Małoszewa został odnotowany także 13 XI 1435 r., już jako podczaszy płocki⁸⁹⁷. Był on dowodnie ojcem Jana kasztelana raciańskiego, później wiskiego, fundatora kościoła i parafii w Miszewie Garwaskim w latach 1445–1450⁸⁹⁸.

Mamy tu przeto do czynienia z oświetlonym źródłowo fragmentem rozwoju własności możnowładczej w późnośredniowiecznej ziemi gostynińskiej. Grzymałowie weszli w posiadanie tego terenu leśnego prawdopodobnie po 1415 r., bowiem wówczas Marcin Rogala kasztelan inowrocławski sprzedał dobra Kamień, Guzów i Rybie Niemierzy ze Szczawina⁸⁹⁹, który zmarł już niedługo później⁹⁰⁰.

⁸⁸⁹ ŻD XVI, s. 197, 209.

⁸⁹⁰ SGKP XI, s. 288.

⁸⁹¹ SPPP X, nr 163.

⁸⁹² Pacuski, Spis; SHGWP, s. 193; ZDLmP I, nr 131.

⁸⁹³ Zakr. I, nr 2294; SHGWP, s. 185.

⁸⁹⁴ SHGWP, s. 185.

⁸⁹⁵ ŻD XVI, s. 8.

⁸⁹⁶ SGKP VI, s. 78.

⁸⁹⁷ ADP, nr 227 (reg. ks. W. Mąkowskiego).

⁸⁹⁸ SHGWP, s. 194.

⁸⁹⁹ Okolski, *Orbis Pol.*, II, s. 506.

⁹⁰⁰ Zob. Prawdźce ze Szczawina.

Rybie mogło być słabo zasiedlone i niezbyt kosztowne, co wyzyskał Filip przejmując tę własność i podejmując inwestycję długofalową. Osadę zaczęto zakładać kilka lat przed 1430 r., bowiem karczowanie terenu przez nowych osadników i przekształcenie go w pole uprawne mogło trwać 10–12 lat lub nawet dłużej, dlatego zwalniano ich na ten czas od wszelkich opłat i danin na rzecz właściciela, władzy książęcej i Kościoła.

Zakup i lokacja wsi powinna być w całości dziełem Filipa, realizowanym ze środków zgromadzonych wcześniej. Mógł je pozyskać w służbie książęcej, bowiem urząd ziemski był na Mazowszu książęcym w poważnym stopniu nagrodą za wcześniejszy udział w tej służbie. Wprawdzie Filipa nie widać w źródłach oświetlających fragmentarycznie otoczenie Siemowita IV⁹⁰¹, mógł jednak być wcześniej dworzaninem książęcym, podobnie jak jego syn Jan, dowodnie dworzanin Włodzisława I, potem kasztelan raciański, a w końcu życia kasztelan wiski (zmarł krótko po 16 XII 1471 r.)⁹⁰².

Filip urodził się prawdopodobnie pod koniec XIV w., powinien być wnukiem albo prawnukiem Mikołaja kasztelana wyszogrodzkiego, odbiorcy nadania księcia Wańka płockiego z 1319 r.⁹⁰³ Reprezentuje w ziemi gostynińskiej odrębną linię Grzymałów, nie wywodzącą się od kasztelana Racibora. W 1518 r. oba dokumenty nadań Wańka płockiego z 1319 r. zostały wpisane do metryki koronnej na prośbę Jana Miszewskiego z Garważa (później Garwaski), Jana Rybskiego z Maleszewa (!) i Andrzeja Wkrzeńskiego, jego braci stryjecznych⁹⁰⁴.

Jan Rybski pisał się faktycznie nie z Maleszewa, ale z Małoszewa w ziemi płockiej koło Miszewka Garwackiego, bowiem ta wieś była rezydencją Filipa w 1426 i 1435 r., potem należała do Jana z Miszewa kasztelana raciańskiego, wspólnych przodków Grzymałów znanych w 1518 r.⁹⁰⁵ Jest znany w Małoszewie jeszcze po 1538 r., zmarł prawdopodobnie przed 1547 r. Jego synem był Piotr Rybski, posiadacz Małoszewa od 1547 r., który przekazywał tę wieś w zastaw⁹⁰⁶. Tenże Piotr Rybski z Małoszewa [Małoszewa] w 1559 r. zeznał dług u Jana z Miszewa⁹⁰⁷. Piotr Rybski posiadał w Rybiu w 1564 r. dział 10 włók kmiecych, czyli połowę wsi⁹⁰⁸. Jego bratem był Jan Rybski podstoli gostyniński, który w 1563 r. opłacił pobór z 10 włók, tj. połowy wsi, oraz 10 włók bezimiennego brata

⁹⁰¹ Nie odnotowała go A. Supruniuk, *Otoczenie*, pokazuje go jednak w wykazie urzędników (s. 298).

⁹⁰² SHGWP, s. 193–194; Pacuski, Spis wg MK 5, k. 11v.

⁹⁰³ Nadanie to zostało omówione dalej.

⁹⁰⁴ MRPS IV, nr 11489 (6 III 1518 r.).

⁹⁰⁵ Zob. SHGWP, s. 185.

⁹⁰⁶ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 49.

⁹⁰⁷ Tamże, s. 285.

⁹⁰⁸ ASK I, nr 22, k. 345.

i pieczętował się herbem Grzymała⁹⁰⁹. Jego pieczęć jest znana też z odcisku z 1565 r.⁹¹⁰

Jan Rybski, ich ojciec, znany w 1518 r. urodził się pod koniec XV w., był zatem wnukiem Jana z Miszewa, kasztelana raciańskiego, potem wiskiego, który zmarł po 16 XII 1471 r. Kasztelan pozostawił synów Filipa, Mikołaja i Jana, niepełniących urzędu. Spłacali oni siostry, które wyszły za mąż⁹¹¹. Bez wątpliwości przeprowadzili podział dóbr, ale aktu podziału nie znamy. W Miszewie Garwaskim jest poświadczony Mikołaj z Miszewa w latach 1495–1501, który był patronem kościoła tamże⁹¹². Jego synem powinien być Jan Miszewski z Garważa, tj. Garwaski, który odziedziczył wieś parafialną.

Jan Rybski był dowodnie synem Filipa z Małoszewa w ziemi płockiej. 16 III 1523 r. w Krakowie Jan miał sprawę z dziećmi zmarłego Pawła z Barcikowa o zabójstwo ich ojca; Filip został już określony jako zmarły⁹¹³. Andrzej Wkrzeński powinien być przeto synem kasztelanica Jana. Nie wiemy jednak, czyim synem był Stanisław Dubiel ze Stawu, przodek Stawowskich. Niniejsze ustalenia pozwalają odtworzyć w przybliżeniu ciągłość linii genealogicznej Grzymałów z Miszewa Garwaskiego, Małoszewa, Rybia i Stawu, reprezentujących możnowładztwo Mazowsza (Filip podczaszy, a zwłaszcza Jan, kolejno kasztelan raciański, potem wiski), a następnie zamożną szlachtę ziemi gostynińskiej.

Grzymałowie z Siemianowa

W XVI w. Siemianowo w parafii Głogowiec miało ok. 10 włók kmiecych i zapewne duży folwark w rękach Siemianowskich herbu Grzymała⁹¹⁴. Do Siemianowskiego należały też 4 włóki osiadłe w Klonowcu Starym, może z folwarkiem. Siemianowscy pełnili wówczas urzędy w tej ziemi. W XIX w. Siemianów miał niepełna 40 włók obszaru, w tym grunty włościańskie miały jedynie ponad 4 włóki⁹¹⁵.

Wieś jest znana od 1388 r., została wymieniona wśród osad, z których dziesięcina kmiecia należała do wikariuszy katedry płockiej⁹¹⁶. Biskup płocki nadał owe dziesięciny wikariuszom prawdopodobnie w pierwszej tercji XIV w.; osada mogła być wówczas lokowana w dobrach zamożnego rycerstwa. Nazwa pochodzi od imienia Siemian, poświadczonego dobrze w kręgach rycerstwa i możnowładz-

⁹⁰⁹ Tamże, k. 202v.

⁹¹⁰ Tamże, k. 411v.

⁹¹¹ SHGWP, s. 193

⁹¹² SHGWP, s. 193, 194.

⁹¹³ SPPP VI, nr 215.

⁹¹⁴ ŻD XVI, s. 195; Paprocki, *Herby*, s. 617.

⁹¹⁵ SGKP X, s. 540.

⁹¹⁶ KL, nr 114. Wprawdzie wieś została odnotowana poza osadami ziemi gostynińskiej, wśród osad ziemi płockiej, ale jej identyfikacja nie budzi wątpliwości.

twą polskiego w średniowieczu⁹¹⁷; mógł to być albo pierwszy posiadacz tej osady, albo zasadzca z ramienia pana włości.

Siemianowo zostało także wymienione w 1389 r., w dokumencie erekcyjnym parafii Strzelce, wystawionym przez biskupa poznańskiego⁹¹⁸. Zapewne krótko wchodziło w skład tej parafii, zaliczanej do diecezji poznańskiej. Jednak w 1433 r. weszło w skład nowej parafii Głogowiec, fundowanej przez Grzymałów z Głogowca, należącej już do archidiecezji gnieźnieńskiej.

Pierwszym znanym posiadaczem tej wsi był Jan, piszący się z Siemianowa w 1399 r., świadek Stanisława oraz Niemierzy z Kaszewa w ziemi łączyckiej⁹¹⁹. Panowie z Kaszewa byli powiązani ze Szczawinem w ziemi gostynińskiej, należeli do Prawdziców.

21 X 1427 r. Janusz, Filip i Bartosz z Siemianowa sprzedali tę wieś za 200 kóp groszy praskich Janowi z Głogowca, rycerzowi pasowanemu, może dawnemu dworzaninowi książęcemu. Spłata została rozłożona na raty, co poręczył kasztelan Jan z Łąkoszyna⁹²⁰. Ostatnia rata została uiszczona 1 I 1429 r., Jan z Głogowca stał się wówczas posiadaczem całego Siemianowa⁹²¹. Wysokość kwoty transakcji dobrze odpowiada zagospodarowanej wsi, liczącej ok. 20 włók uprawnych oraz przyległości leśne. Dotychczasowi posiadacze Siemianowa osiedli wówczas w ziemi łączyckiej, pisząc się niekiedy jako ongiś z Siemianowa. Według ustaleń Tadeusza Nowaka należeli do mało znanego rodu Powabów⁹²². Ich obecność w Siemianowie mogła być epizodem. Zapewne po zgonie Jana Siemianowo zostało objęte podziałem jego synów. W Siemianowie powinien osiąść jeden z synów Jana z Głogowca, ale nie jest to czytelne.

Następni posiadacze nie są znani aż do 1460 r., kiedy wpisano do metryki książąt płockich Jana, Przybka (tj. Przybysława), Jakuba, Tomasza i Klemensa, tytułujących się z Siemianowa. Zamienili oni swą własność w Grabiach w ziemi łączyckiej, czyli w ówczesnej Koronie, na dział w Babach w ziemi gostynińskiej, tj. na książęcym Mazowszu, w parafii Gostynin, w pobliżu Siemianowa⁹²³. Zapewne byli to bracia, pozostający w niedziale po śmierci ojca. Jan, wymieniony na pierwszym miejscu, powinien być najstarszy. Nie jest jednak jasne, czy należała do nich całość Siemianowa, czy też byli tu jedynie posiadaczami części osady.

Tenże Jan z Siemianowa w 1460 r. mógł być człowiekiem stosunkowo młodym, poniżej 30 roku życia, jeśli pozostawał w niedziale braterskim niedługo po

⁹¹⁷ SSNO V, s. 57–58.

⁹¹⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁹¹⁹ Łęcz. I, nr 6086; II, nr 576.

⁹²⁰ ŁęczZ 9, k. 16v.

⁹²¹ Tamże, k. 321.

⁹²² Zob. Nowak, *Własność ziemska*, wg indeksu, hasło Siemianów.

⁹²³ MK 335, k. 171v. Grabie w ziemi łączyckiej nie są jednak wówczas znane.

śmierci ojca. Jan z Siemianowa wystąpił w 1486 r. obok Szymona z Głogowca jako wuj Elżbiety, córki zmarłego Stanisława z Sompolna na Kujawach brzeskich⁹²⁴. Powinien być identyczny z Janem Siemianowskim, chorążym gostynińskim znanym w 1502 r.⁹²⁵, który zmarł przed 16 II 1504 r.⁹²⁶ Objął on urząd chorążego po Andrzeju z Kozłowa z rodu Wężyków, który żył prawdopodobnie jeszcze w 1498 r., a zmarł przed 1502 r.⁹²⁷ Liczyłby jednak w momencie nominacji ok. 70 lat, co tłumaczy krótki okres sprawowania urzędu.

Synem albo krewnym chorążego Jana powinien być Jakub Siemianowski, znany w 1504 r., później pisarz ziemski gostyniński od 1521 r., odnotowany bez imienia przez Bartosza Paprockiego⁹²⁸. Jakub Siemianowski, bez urzędu, w 1537 r. transportował przez komorę celną we Włocławku 16 łąsztów zboża⁹²⁹. Jego synem był Tyburcy, student uniwersytetu krakowskiego w 1535 r., później pisarz ziemski gostyniński, znany w latach 1560–1563, wreszcie sędzia ziemski⁹³⁰. Innymi synami mogli być bracia Szymon chorąży i Mikołaj pisarz ziemski (?) gostyniński, którzy w 1560 r. zgłosili we Włocławku transport 20 łąsztów swojego zboża⁹³¹. Szymon Siemianowski chorąży gostyniński jest też znany w 1565 r.⁹³² Siemianowscy utrzymywali się w składzie miejscowej elity władzy ziemi gostynińskiej także później, wskazują na to nominacje na urzędy⁹³³.

Początki Siemianowskich herbu Grzymała łączą się czytelnie z początkami Grzymałów z Głogowca i pozostałych osad tego rejonu w posiadaniu Grzymałów.

Junosze

Junosze z Czerniewa i Kiernozi

Czerniew leżał nad rzeczką Czerniew, lewym dopływem Słudwi w dorzeczu Bzury. Osada otrzymała nazwę prawdopodobnie od starej, wczesnośredniowiecznej przeprawy przez tę rzeczkę, moszczonej kamieniami albo wyposażonej w most

⁹²⁴ BrzeskaG 1B, k. 187, 188.

⁹²⁵ ŁęczG 9, k. 283v.

⁹²⁶ MRPS III, nr 1264.

⁹²⁷ Pacuski, Spis. O nim zob. Wężyki z Kozłowa.

⁹²⁸ MRPS III, nr 1763; IV, nr 3872; Paprocki, *Herby*, s. 617.

⁹²⁹ *Reg. thelonei*, s. 1.

⁹³⁰ *Album studiosorum*, II, s. 276; *Reg. thelonei*, s. 160; ASK I, nr 22, k. 229; Niesiecki, *Herbarz*, VIII, s. 335.

⁹³¹ *Reg. thelonei*, s. 151.

⁹³² ASK I, nr 22, k. 399v n.

⁹³³ Kartoteka nominacji urzędniczych Mazowsza XVII–XVIII w. w Pracowni Atlasu IH PAN.

i dodatkowe urządzenia, jak groble czy pomosty⁹³⁴. Według moich badań właśnie wtedy szedł bowiem jeden z głównych traktów drożnych Polski wczesnośrednio-wiecznej. Prowadził on z Płocka na Kraków podążając przez Gąbin, Łowicz, Jeżów, Inowłódz (wraz z przeprawą na Pilicy), a dalej na Żarnów, Małogoszcz i Miechów. Działał on już od XI w., stał się szczególnie ważny w Polsce czasów Władysława Hermana, Bolesława Krzywoustego i Bolesława Kędzierzawego, którzy bez wątpienia wraz ze współpracownikami podróżowali wielokrotnie pomiędzy obu ośrodkami swego władztwa⁹³⁵.

Najstarszy zapis źródłowy dotyczący osady pochodzi z 1303 r. Andrzej biskup poznański dał wówczas kościołowi w Trębkach, konsekrowanemu przez siebie, dziesięciny biskupie od poddanych z 7 osad, w tym z Czerniewa⁹³⁶. Był to wówczas ośrodek niemałej włości leśnej. Jeszcze w 1363 r., w momencie lokacji wsi arcybiskupiej Wejsce graniczyła ona bezpośrednio z Czerniewem, zatem wieś Osiny została lokowana później we włości czerniewskiej, przed 1440 r. Lokacja Osin została przeprowadzona bez wątpliwości na terenie lasu przynależnego do tej włości, stanowiącego fragment dawnej bariery leśnej między osadnictwem kasztelanii gostynińskiej i arcybiskupiej kasztelanii łowickiej⁹³⁷. Czerniew był tedy osadą o metryce wcześniejszej, co najmniej z XIII w.

Nie wiadomo, kiedy i w jaki sposób w posiadanie Czerniewa weszli właściciele Kurozwęk w powiecie wiślickim województwa sandomierskiego, z rodu Porajów⁹³⁸. Ich własność na Mazowszu książęcym mogła mieć charakter epizodu. W 1384 r. Czerniewo należało do Dobiesława kasztelana krakowskiego, jego brata, Jakuba z Młynów, stolnika krakowskiego oraz Krzesława kasztelana sądeckiego, syna Dobiesława. Sprzedali oni dobra Czerniewo za 200 kóp groszy praskich Gotardowi z Życka sędziemu płockiemu, współpracownikowi książąt Siemowita III Trojdenowica i Siemowita IV. Sprzedaż tę potwierdził Siemowit IV wystawiając stosowny przywilej datowany w Inowłodzu, 21 października tr. Nadał jednocześnie Gotardowi prawo nieodpowiedne wraz ze zwolnieniem od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych. Nadał także osadzie targ sobotni oraz jarmarki w określone święta, czyli przyznał jej faktycznie prawa miejskie⁹³⁹.

⁹³⁴ AHP, Mazowsze, mapa; szczegółowa rekonstrukcja gościńców dla XVI w. Tej możliwości objaśnienia początków nazwy nie zauważyła U. Wójcik, *Nazwy*, s. 38.

⁹³⁵ O tej drodze zob. K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 67 i przyp. 2. Dla XVI w. została ona zrekonstruowana na mapach Mazowsza (1973 r.) i Województwa Sandomierskiego (1993 r.). Dla odcinka Łowicz – Inowłódz trzeba zwrócić uwagę na precyzyjne oznaczenie gościńców na mapie pruskiej D. Gilly z lat 1802–1803 w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁹³⁶ NKMaz II, nr 115.

⁹³⁷ AHP, Mazowsze, mapa; NKMaz III, nr 61 (nazwa zniekształcona); zob. niżej.

⁹³⁸ O nich Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 252, 253.

⁹³⁹ BKórnicka, rkps 194, k. 45.

Włość stała się przeto własnością Junoszków z Życka, którzy mogli tu już mieć dobra sąsiednie. Już w 1363 r. dowodnie istniała tu osada Niedzieliszyno, tj. Niedzieliski⁹⁴⁰, w 1440 r. także w posiadaniu Junoszków. Zwróćmy także uwagę na dobra Stępowo położone w sąsiedztwie, znane w XV w. w posiadaniu innej linii Junoszków⁹⁴¹. Zapewne po 1384 r. sędzia Gotard oraz dziedziczący po nim Adam z Życka przystąpili do zagospodarowania tej włości; jej wielkość można oszacować na podstawie retrogresji od danych późniejszych.

Czerniewo było tedy pierwszym centrum obszernej lesistej włości na pograniczu kasztelanii łowickiej, tj. dóbr łowickich arcybiskupa. Skład tej włości tworzyły w 1440 r. osady Kiernozia, Niedzieliski, Chrośle, Brodne, Osiny, Czerniewo, Sokołowo; była to własność Adama z Życka kasztelana gostyńskiego⁹⁴². Centrum włości stała się jednak Kiernozia; tu został ufundowany kościół parafialny, znany od 1442 r., kiedy wystąpił pleban Piotr w konflikcie o dziesięciny z plebanami w Troszynie i Życku⁹⁴³.

Nietrafnie ksiądz Józef Nowacki wskazał na możliwość odnoszenia tej fundacji do XIII w. W 1443 r. kapituła poznańska wyraziła zgodę biskupowi poznańskiemu na darowanie temuż kościołowi dziesięciny kmieci z wsi Brodne⁹⁴⁴. Kościół mógł być wzniesiony już nieco wcześniej, ale prawdopodobnie dopiero wówczas został poświęcony przez biskupa poznańskiego i otrzymał od niego uposażenie dziesięciną biskupią od kmieci z jednej wsi, dość zresztą skromne w porównaniu do nadania biskupiego dla kościoła w Trębkach z 1303 r. Znacznie większą rolę odegrał wysiłek fundatora, zapewne Adama kasztelana gostyńskiego, który przypuszczalnie wznosił tu kościół, przydzielił mu poświętne w ziemi w samej Kiernozi oraz przekazał dziesięciny z własnych folwarków. Według wizytacji 1616 r. i 1672 r. do parafii należało tu 5–6 włók w miasteczku oraz we wsi Brodne, co było uposażeniem znacznym, większym niż w innych parafiach ziemi gostyńskiej⁹⁴⁵.

Może jednocześnie z fundacją kościoła kasztelan Adam podjął tu lokację nowego miasteczka nazwanego Kiernozia na gruntach wsi Kiernozia, która pozostała jednak oddzielną osadą wiejską. Lokacja miasteczka nastąpiła być może po 1440 r., mogła być przeprowadzona na podstawie starego przywileju Siemowita IV z 21 X 1384 r. Miasteczko było dotychczas znane w źródłach późno, dopiero

⁹⁴⁰ NKMaz III, nr 61; zob. niżej.

⁹⁴¹ Zob. niżej Junosze ze Stępowa.

⁹⁴² MK 336, k. 88v–89v. O tym zob. Junosze z Życka.

⁹⁴³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508, przyp. 44.

⁹⁴⁴ Tamże, s. 508. Według mało wiarygodnej wzmianki XIX w. kościół murowany był fundacji Pawła z Kiernozi starosty gostyńskiego z 1400 r.; SGKP IV, s. 48. Data roczna jest tu pomyłona, informacja powinna dotyczyć Pawła z Kiernozi, syna Jana Kiernoskiego kasztelana gostyńskiego; MRPS IV, nr 13450. Zob. dalej.

⁹⁴⁵ Knapieński, Notaty, s. 242. Zob. też Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

w XVI w. Istniało jednak dowodnie już w 1477 r., kiedy wystąpił Stanisław Jelonek, mieszczanin z Kiernozi⁹⁴⁶. Wiemy też o nim 21 VII 1495 r., kiedy podkomorzy gostyniński Jan z Kiernozi upomniał się o swego poddanego Stanisława mieszczanina, zbiegłego z Kiernozi⁹⁴⁷. Później miasto jest poświadczane w 1523 r.⁹⁴⁸

Parafia obejmowała w XVI w. miasteczko oraz 5 wsi: Brodne, Czerniew, Kiernozia Wieś, Osiny i Sokołowo. Dobra te pozostawały w posiadaniu Kiernoskich, Czerniewskich i Osińskich z rodu Junoszków, kontynuatorów poprzednich pokoleń Junoszków. W drugiej połowie XVI w. pojawiają się już nowi posiadacze. Dobra miały wówczas ok. 54–80 włók kmiecych oraz zapewne duże, zasobne folwarki⁹⁴⁹. W XIX w. dobra te miały łącznie ok. 200 włók obszaru⁹⁵⁰. Do tego należy doliczyć jeszcze Chrośle i Niedzieliski położone w XVI w. w obrębie parafii Jamno; było tu wówczas ok. 26–32 włók kmiecych w kilku działach szlacheckich oraz folwarki⁹⁵¹. W XIX w. obie osady miały łącznie ponad 100 włók powierzchni⁹⁵².

Całą tę włość, opisaną w 1440 r., można zatem szacować na ponad 300 włók obszaru. Była to największa znana nam zwarta włość możnowładcza w ziemi gostynińskiej XV w. W 1363 r. były w niej jedynie dwie osady, Czerniewo i Niedzieliszyno (potem Niedzieliska), wzmiankowane w dokumencie lokacji wsi Wejssce (Granica)⁹⁵³. Lokację pozostałych osad przeprowadzono przeto już po 1384 r., było to osiągnięcie znaczące, znacznie podwyższające dochody z owej włości. Liczyła się także lokacja miasteczka, obsługującego rynek lokalny, jednak konkurencją stało się tu sąsiednie książęce miasteczko Osmolin.

Z Czerniewa tytułował się Piotr, syn Adama z Życka, zatem tu była ulokowana jego rezydencja, przypuszczalnie tożsama z dworem rodzinnym. Piotr zapisał się w 1453 r. na uniwersytet krakowski⁹⁵⁴. Trzeba przyjąć, że wcześniej uczył się na Mazowszu i dla zdobycia szerszego wykształcenia zdecydował się na studia w Krakowie, które mogły być początkiem dalszej kariery. Kasztelan Adam wystąpił po raz ostatni 4 VII 1450 r.⁹⁵⁵, zmarł około 1451 r., przed objęciem przez Jana z Kutna urzędu kolejnego kasztelana gostynińskiego (znany od 16 V 1452 r.)⁹⁵⁶.

⁹⁴⁶ ACI II, nr 925.

⁹⁴⁷ ŁęczG 8, k. 837v.

⁹⁴⁸ MRPS IV, nr 13450 (*oppidum*).

⁹⁴⁹ ŻD XVI, s. 200; kartoteka atlasowa XVI w. w zbiorach Pracowni Atlasu.

⁹⁵⁰ SGKP I, s. 361–362, 825; IV, s. 47, 48; VII, s. 638.

⁹⁵¹ ŻD XVI, s. 199; kartoteka atlasowa XVI w.

⁹⁵² Władze carskie nabyły te dobra wraz z dobrami Byki w 1845 r. i włączyły w skład księstwa łowickiego; było tu 155 włók obszaru; SGKP I, s. 646.

⁹⁵³ NKMaz III, nr 61 (nazwy zniekształcone); bardziej poprawne nazwy przekazuje B. Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 32. O tym K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 61.

⁹⁵⁴ *Album studiosorum*, I, s. 135; MUK 53e/025, II, s. 98.

⁹⁵⁵ MK 335, k. 55v.

⁹⁵⁶ Pacuski, Spis.

Adam pozostawił 5 synów z drugiego małżeństwa, wzmiankowanego w akcie podziału z 1440 r. Synowie podzielili się oni dobrami, ale akt podziału nie jest znany. Najwcześniej zmarł Mikołaj z Czerniewa, Kiernozi, podczaszy gostyniński, znany z urzędem 20 I 1456 r.⁹⁵⁷ Już po jego zgonie 5 III 1464 r. wystąpili wspólnie pozostali bracia: Jan dziedzic w Kiernozi, Piotr dziedzic w Chroślu, Andrzej dziedzic w Czarniewiczach (!) i Paweł dziedzic *in Pogorzelicze*, co pokazuje ów podział⁹⁵⁸.

Wymienione Czarniewice trzeba zidentyfikować z Czerniewem. Pogorzelicze to zapewne wcześniejszy folwark Pogorzela, odnotowany wśród dóbr Junoszków w ziemi gostynińskiej w 1440 r. Nie można go zlokalizować. Albo leżał we włości czerniewskiej w parafii Kiernozi, albo też koło Sierakowa (pod Gostyninem?), po którym został wpisany w tymże akcie podziału.

Przyjrzyjmy się danym o tych osobach. Jan pisze się z Kiernozi, która stała się ośrodkiem jego dóbr. Ożenił się z Małgorzatą z Baruchowa na Kujawach, córką chorążego brzeskiego Wincentego z Baruchowa (Głębokiego) z rodu Doliwów, co odnotowano w 1466 r.; otrzymała ona 100 grzywien posagu⁹⁵⁹. Ich synem był Adam, student uniwersytetu krakowskiego w 1483 r.⁹⁶⁰ Jan został następnie podkomorzym gostynińskim, na tym urzędzie jest znany od 1491 r.⁹⁶¹ do 21 VII 1495 r.⁹⁶², mógł go objąć nieco wcześniej. Odszedł z tego urzędu przed 3 III 1497 r., kiedy jest już znany kolejny podkomorzy Jan Jukowski⁹⁶³. Janem zajmiemy się jeszcze dalej.

Adam był później dworzaniem Jana Lubrańskiego biskupa poznańskiego; w 1509 r. z racji towarzyszenia mu w poselstwie do Niemiec został zwolniony ze stawiennictwa na wyprawę wojenną⁹⁶⁴. Następnie został kasztelanem gostynińskim. Był nim już w 1519 r., kiedy jako opiekun prawny dzieci po Andrzeju Życkim podczaszym gostynińskim zobowiązał się do zaopatrywania Agnieszki Życkiej, zakonnicy w klasztorze norbertanek płockich⁹⁶⁵. Kasztelan Adam zmarł krótko przed 2 III 1541 r., kiedy została wystawiona nominacja kolejnego kasztelana gostynińskiego⁹⁶⁶. Powinien być współfundatorem murowanego kościoła parafialnego w Kiernozi. W momencie śmierci mógł liczyć ok. 72 lata, co jest obserwacją użyteczną dla dalszych badań.

Piotr z Chrośla wystąpił w Kozłowie w ziemi sochaczewskiej 4 VII 1468 r. w otoczeniu Andrzeja z Bnina biskupa poznańskiego, jeszcze nie pełnił

⁹⁵⁷ MK 21, k. 187.

⁹⁵⁸ AAPoznań, AE II, k. 86–86v.

⁹⁵⁹ O tym Boniecki, *Herbarz*, X, s. 47; S. Szybkowski, dz. cyt., s. 330.

⁹⁶⁰ *Album studiosorum*, I, s. 259; MUK 83h/330, II, s. 212.

⁹⁶¹ MK 13, k. 171v.

⁹⁶² ŁęczG 8, k. 837v.

⁹⁶³ Pacuski, Spis.

⁹⁶⁴ MRPS IV, nr 9023.

⁹⁶⁵ Nowowiejski, *Płock*, s. 589.

⁹⁶⁶ MRPS IV, nr 20509.

urzędu⁹⁶⁷. Potem był nazywany Kiernoski, został stolnikiem gostynińskim; jest znany z tym tytułem 26 IX 1476 r.⁹⁶⁸ Należy przyjąć, że zmarł już przed 1490 r., kiedy działa następny stolnik Świętosław Żukowski⁹⁶⁹. Żoną Piotra została Barbara z Jasińca z rodu Gozdawów, siostra Pawła Jasińskiego kasztelana sandomierskiego i starosty chełmskiego. Powiązania rodzinne Piotra z wpływowym Pawłem Jasińskim, współpracownikiem króla Kazimierza Jagiellończyka mogły przyczynić się do nominacji królewskiej na urząd stolnika. Barbara już jako wdowa należała do grona spadkobierców syna tegoż, Pawła Jasińskiego starosty chełmskiego; żyła jeszcze w latach 1505 i 1506⁹⁷⁰. Prawdopodobnie nie zostawili oni potomków.

Zastanawia informacja o Janie Kiernoskim, wzmiankowanym pośmiertnie kasztelanem gostynińskim, ojcu Pawła Kiernoskiego, zapisana 20 I 1523 r. w grodzie gostynińskim. Dotyczy Pawła poborcy podatków w ziemi gostynińskiej, który otrzymał nominację na cześnika gostynińskiego w 1526 r.⁹⁷¹ Paweł odziedziczył bowiem miasteczko Kiernoź oraz wsie Brodne, Niedzieliski, Chroślę wraz z tenutą na wsi królewskiej Brzezcie. Właśnie na nich oprawił posag i wiano (zapis 600 kóp) swej żony Anny, córki kasztelana ciechanowskiego Pomścibora Dzierzgowskiego z Pawłowa, co zostało poświadczone 20 I 1523 r. w Gostyninie⁹⁷². Tenże Paweł był w 1509 r. jednym z dworzan biskupa Jana Lubrańskiego obok Adama Kiernoskiego, z którym prawdopodobnie blisko współdziałał. Paweł został następnie niedługo po śmierci Adama kasztelanem gostynińskim 20 XII 1542 r., zmarł krótko przed 24 X 1546 r.⁹⁷³

Jego ojciec Jan powinien być kasztelanem gostynińskim, ale w jakim okresie? Istnieje paroletnia luka w znanej mi obsadzie tej kasztelanii przed 12 V 1502 r., kiedy działa już na tym urzędzie Prędota z Trzciany⁹⁷⁴. W tej sytuacji nasuwa się identyfikacja tegoż Jana kasztelana z Janem Kiernoskim, podkomorzym gostynińskim w latach 1491–1495, który odszedł z urzędu przed 3 III 1497 r. Mógł przejąć przejściowo inny urząd i zostać kasztelanem po Stanisławie Potockim, który był kasztelanem w 1497 r., a zmarł już przed 25 XI 1499 r.⁹⁷⁵ Mógł też pełnić urząd kasztelana gostynińskiego krótko, po 1 VI 1496 i przed 9 V 1497 r., czyli przed Stanisławem Potockim. Jan zmarł zatem bezsprzecznie przed nominacją Prędoty na ten urząd. W tym stanie rzeczy Paweł Kiernoski był młodszym bratem

⁹⁶⁷ AAPoznań, AE II, k. 228v.

⁹⁶⁸ Tamże, k. 466.

⁹⁶⁹ Pacuski, Spis.

⁹⁷⁰ MRPS III, nr 2505, 2681.

⁹⁷¹ MRPS IV, nr 14833 (13 VIII 1526 r.).

⁹⁷² Tamże, nr 13450.

⁹⁷³ Tamże, nr 7036, 22526.

⁹⁷⁴ *Acta Alexandri*, nr 73.

⁹⁷⁵ Pacuski, Spis.

Adama Kiernoskiego kasztelana gostynińskiego. Istotnie w 1535 r. obaj występują jako współpatroni kościoła w Kiernozi, a trzecim współpatronem był już Feliks Sieprski, wówczas kasztelan rypiński⁹⁷⁶.

Kolejny syn Adama z Życka, Andrzej z Czyrniewic pisze się dowodnie z Czerniewa w 1477 r.⁹⁷⁷, idzie tedy o tę samą rezydencję Junoszków. Jego synem był Wojciech, znany w 1479 r.⁹⁷⁸ Można go identyfikować z Wojciechem z Czerniewa z ziemi gostynińskiej, który w 1514 r. otrzymał od Mikołaja Baruchowskiego z Mosiębrzy i Baruchowa oraz od Augustyna Baruchowskiego z Pniewa 80 grzywien (z kwoty 100 grzywien) posagu ich siostry Małgorzaty, swej żony⁹⁷⁹. Mogło to być jego drugie małżeństwo. Wojciech zmarł już przed 26 V 1523 r., pozostawiając wdowę Małgorzatę⁹⁸⁰. Od tegoż Wojciecha powinni wywodzić się Czerniewscy herbu Junosza, znani w ziemi gostynińskiej w XVI w. Stanisław Czerniewski został w 1541 r. stolnikiem gostynińskim, a w 1545 r. był tu cześnikiem⁹⁸¹. Stanisław ożenił się z Dorotą, córką Pawła Dunin-Wolskiego, wieloletniego starosty gostynińskiego, kanclerza koronnego, od 1544 r. biskupa poznańskiego. Był to wpływowy polityk, który w końcu życia jako wdowiec obrał stan duchowny, przyjął święcenia i sprawował krótko rządy w diecezji poznańskiej. 16 III 1545 r. Stanisław był jego zięciem i pełnomocnikiem, zatem małżeństwo zostało zawarte wcześniej i miało wpływ na awans Stanisława w elicie władzy w ziemi gostynińskiej⁹⁸².

Ostatni syn Adama z Życka, Paweł z Pogorzelic nie jest później znany, brak też danych o jego potomstwie. Z Kiernozi pisał się też Jan Kiernoski, pisarz kancelarii królewskiej w 1485 r., potem kanonik gnieźnieński i uniejowski, który zmarł w 1504 r.⁹⁸³ Pod koniec życia został on scholastykiem plockim, z tym urzędem jest znany od 3 V 1495 r.⁹⁸⁴ Wreszcie w 1504 r. wystąpił Daniel Kiernoski, który ożenił się z Katarzyną z Kleczewa, wdową po Janie Giżyckim, znanym możnym ziemi gostynińskiej schyłku XV w.⁹⁸⁵ Daniel w 1520 r. uzyskał konsens królewski na wykup wójtostwa w Brzeziu z rąk Mikołaja Bykowskiego⁹⁸⁶, a w 1531 r.

⁹⁷⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508, przyp. 45.

⁹⁷⁷ AAPoznań, AE II, k. 479v.

⁹⁷⁸ Boniecki, *Herbarz*, III, s. 371.

⁹⁷⁹ ŁęczG 11, k. 804–804v.

⁹⁸⁰ ŁęczG 14, k. 38.

⁹⁸¹ MRPS IV, nr 20510, 21913.

⁹⁸² Tamże, nr 21919; Paprocki, *Herby*, s. 569.

⁹⁸³ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967, s. 131, nr 71; J. Korytkowski, *Pralacy i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej*, t. II, Gniezno 1882, s. 254 (h. Sulima!).

⁹⁸⁴ Cod. Epist. III, nr 412, s. 425.

⁹⁸⁵ MRPS III, nr 1687.

⁹⁸⁶ MRPS IV, nr 3520.

otrzymał od króla Zygmunta dożywocie na tym wójtostwie⁹⁸⁷. Ich powiązania rodzinne nie są jasne, musieli być krewnymi poprzednio wymienionych.

Junosze z Czerniewa i Kiernozi utrzymali się długo w elicie władzy ziemi gostynińskiej. Ich pozycja utrwalana była przez powiązania polityczne i kolejne mariaże. Ważna była stabilność majątkowa. Ten stopniowo zagospodarowywany, bardzo obszerny majątek z jego centrum – miasteczkiem prywatnym należał do najważniejszych posiadłości możnowładczych ziemi gostynińskiej, liczył się także w skali całego Mazowsza.

W drugiej połowie XVI w. dobra te znalazły się już w rękach Wojciecha i Pawła Czerniewskich, Jana Piwo i Śleszyńskich, ulegając podziałom⁹⁸⁸.

Junosze ze Stępowa

W drugiej połowie XVI w. w Stępowie były dwa działki w posiadaniu Stępowskich, liczyły po ok. 12 włók kmiecych, były tu też dwa niemałe zapewne folwarki. Ponadto Wola Stępowska miała wówczas 14–16 włók osiadłych⁹⁸⁹. Były to duże wsie w posiadaniu Stępowskich herbu Junosza⁹⁹⁰. Obie osady musiały tworzyć początkowo jedną włość, w której druga osada o nazwie Wola została lokowana już przed 1435 r. na obszarze leśnym należącym do Stępowa. Wiemy też, że w 1511 r. dziesięciny od kmieci ze Stępowa i Woli Stępowskiej, należące do plebana w Złakowie, miały wartość aż 24 kóp groszy, co wskazuje pośrednio na wielkość uzyskiwanych stąd dochodów właściciela, pana Stępowskiego (Faliśława), który miał jeszcze dochodowy folwark⁹⁹¹. W XIX w. obszar dóbr liczył blisko 90 włók⁹⁹². W późnym średniowieczu można mówić o włości możnowładczej, niezbyt dobrze jednak oświetlonej zapisami źródłowymi.

Stępowo pojawia się w źródłach w 1427 r., było wówczas własnością Mikołaja, niepełniącego urzędu. Tytułowano go ze Stępowa, zatem tu była jego rezydencja, ośrodek dóbr. Jego żona Katarzyna była jedną z córek podkomorzego zakroczymskiego Ścibora z Sąhocina, wpływowego marszałka dworu księcia Janusza I. 24 VIII 1427 r. w Sąhocinie w rezydencji marszałka Katarzyna jako żona Mikołaja ze Stępowa skwitowała wówczas ojca z rozliczeń z tytułu swoich praw majątkowych do ojcowizny i macierzyzny⁹⁹³. Małżeństwo mogło być zawarte kilka lat wcześniej.

⁹⁸⁷ Tamże, nr 16092.

⁹⁸⁸ ŻD XVI, s. 200.

⁹⁸⁹ Tamże, s. 199 oraz dane z kartoteki atlasowej XVI w.

⁹⁹⁰ Paprocki, *Herby*, s. 325.

⁹⁹¹ Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 32.

⁹⁹² SGKP XI, s. 336.

⁹⁹³ PP V, nr 517 (24 VIII 1427 r. w Sąhocinie).

Danych o wielkości tego rozliczenia nie odnotowano. Mikołaj bez wątpliwości oprawił otrzymany posag i wiano na połowie swoich dóbr; wielkości tej oprawy jednak nie znamy. Powinna być podobna do znanego nam posagu i wiana jej siostry Małgorzaty, innej córki marszałka Ścibora. Jej mąż Arnold z Gołymina zapisał Małgorzacie w 1434 r. oprawę na połowie swoich dóbr w wysokości 420 kóp groszy pospolitych, tj. ok. 280 kóp groszy praskich⁹⁹⁴.

Poprzez to małżeństwo Mikołaj miał szanse utrzymać się w kręgu możnowładztwa i bliskiego mu zamożnego rycerstwa mazowieckiego, w którym prawdopodobnie pozostawał już jego ojciec, nam nieznanymi. Można sądzić, że Mikołaj urodził się na przełomie XIV i XV w. albo nieco wcześniej. Pozyskując nowe środki finansowe w wyniku małżeństwa z Katarzyną zapewne inwestował je w rozbudowę swoich dóbr.

Mikołaj mógł zbliżyć się do otoczenia Siemowita V rawskiego, który objął rządy w ziemi gostynińskiej na podstawie podziału z braćmi przeprowadzonego 31 VIII 1434 r. Może został jego dworzaninem albo wszedł w inny sposób w służbę książęcą. Mikołaj otrzymał bowiem od Siemowita V liczący się przywilej książęcy wystawiony w Gostyninie, 24 VIII 1435 r. na swoje dobra Stępowo i Stępowską Wolę w ziemi gostynińskiej. Książę znacznie zmniejszył mu stawkę czynszu książęcego z 18 groszy monety obiegowej (równowartość 12 groszy praskich) do 8 groszy tej monety z włóki osiadłej rocznie⁹⁹⁵.

Trzeba sądzić, że Mikołaj nie miał już innych dóbr w księstwie wystawcy dokumentu, nie zostały bowiem odnotowane. Wysoki czynsz książęcy płacony dotychczas, pozbawiony uprzywilejowania, skłania do zastanowienia. Przemawia to na rzecz oceny, że ojciec Mikołaja nie pełnił urzędu we władztwie zmarłego Siemowita IV i nie uczestniczył w służbie książęcej wynagradzanej poprzez uprzywilejowanie podatkowe.

Mikołaj jest znany do 1442 r., kiedy został odnotowany jako pan Mikołaj dziedzic ze Stępowa⁹⁹⁶. W 1436 r. sprzedał Lelice w ziemi płockiej za znaczną kwotę 400 kóp groszy praskich Zawiszy z Konradzka, ówczesnemu staroście płockiemu⁹⁹⁷. Lelice były wsią nieźle zagospodarowaną, w XVI w. było tu 11 włók kmiecych i zapewne niemały folwark⁹⁹⁸. Według danych XIX w. Lelice miały ok. 70 włók obszaru⁹⁹⁹. Można sądzić, że były włością mniejszą i prawdopodobnie mniej cenną od włości stępowskiej. Lelice mogły być jednak osadą starszą i początkowo lepiej zagospodarowaną od Stępowa. Są znane już w 1305 r., weszły

⁹⁹⁴ PP VI, nr 450, 451. Arnold zmarł już przed 1440 r.; MK 3, 240v.

⁹⁹⁵ BKórnicka, rkps 194, k. 46: „Copia privilegii Nicolai Stampowski”.

⁹⁹⁶ AAPoznań, AE I, k. 47.

⁹⁹⁷ MK 335, k. 76; o tym SHGWP, s. 164.

⁹⁹⁸ Rejestr 1531 r.; SHGWP, s. 164; ŻD XVI, s. 19.

⁹⁹⁹ SGKP V, s. 132.

wówczas w skład parafii Gozdowo¹⁰⁰⁰. Mogły być wcześniejszą rezydencją rycerską od Stępowa.

Nie wiadomo, czy tenże Mikołaj miał jeszcze jakieś inne dobra, ale już powyższe dane wskazują, że był jedynym posiadaczem włości stępowskiej i należał do ówczesnego możnowładztwa mazowieckiego. Powinien dziedziczyć dobra jednego z możnych z rodu Junoszków działającego na Mazowszu płockim i w ziemi gostynińskiej pod koniec XIV w. i na początku XV w. W szczególności można myśleć o potomstwie Chwałęty łowczego płockiego, jednego z synów Dadźboga z rodu Junoszków wojewody płockiego. Chwałęta wystąpił 26 II 1398 r. w Łęczycy w sprawie wsi Dobra w ziemi łęczyckiej wraz z pozostałymi braćmi: Gotardem z Życka sędzią płockim, Mikołajem z Dolecka i dziećmi brata Stanisława zwanego Złe Mięso¹⁰⁰¹. Chwałęta jako łowczy płocki bez wątpliwości posiadał dobra w ziemi płockiej albo gostynińskiej, podobnie jak Gotard z Życka sędzia płocki, zatem Lelice i włość Stępowo spełniają to kryterium.

Synem Chwałęty powinien być jednak Ziemak z Wyszyn, który sprzedał dział Dobrej za 112 grzywien w 1411 r.¹⁰⁰² Chwałęte można w tej sytuacji identyfikować z Fałętą z Wyszyn, poświęconym bez urzędu w 1376 r. w otoczeniu młodszego Janusza I¹⁰⁰³, przyjmując, że przeszedł następnie do otoczenia Siemowita IV i z jego nominacji został łowczym płockim. Nasuwa się jednak trudność, że Ziemak (Starszy) z Wyszyn został łowczym płockim (znany 1424–1432) i zmarł przed 1437 r. pozostawiając syna Ziemaka (Młodszy) z Wyszyn, kolejnego łowczego płockiego oraz córki¹⁰⁰⁴. Nie widać ich powiązań z Mikołajem ze Stępowa, który mógłby być wnukiem Chwałęty, ale z innego syna niż Ziemak z Wyszyn. W tej sytuacji Mikołaj powinien pochodzić z innej linii Junoszków.

Nie wiadomo, w co Mikołaj zainwestował pieniądze otrzymane ze sprzedaży Lelic; można było za nie kupić inną własność ziemską, na Mazowszu albo w sąsiedztwie. Prawdopodobnie jednak przestał posiadać dobra w ówczesnym księstwie płockim, a zatem być poddanym Włodzisława I, pozostając poddanym Siemowita V rawskiego. Nie widać go jednak później wśród urzędników ziemi gostynińskiej, pozostał być może poza elitą władzy tej ziemi. Nie wiadomo też, kiedy zmarł i jakie potomstwo pozostawił.

W 1472 r. jest poświęcona pani (generosa domina) Małgorzata, wdowa ze Stępowa; ma ona sprawę o dziesięcinę ze swego folwarku w Stępowie z plebanem w Żłakowie. Nie jest ona identyczna z Katarzyną, żoną Mikołaja w 1427 r., zatem albo jest to druga żona i wdowa po Mikołaju, albo też jego synowa, żona niezna-

¹⁰⁰⁰ NKMaz II, nr 119; SHGWP, s. 164.

¹⁰⁰¹ ŁęczZ 4, k. 182. O tym Supruniuk, *Otoczenie*, s. 155.

¹⁰⁰² O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 409.

¹⁰⁰³ NKMaz III, nr 171 (26 VII 1376 r.)

¹⁰⁰⁴ Pacuski, Spis; SHGWP, s. 337.

nego z imienia syna, która wcześniej została wdową. Oba rozwiązania są możliwe. Jest jednak prawdopodobne, że idzie tu o matkę kolejnego posiadacza, który nie miał jeszcze lat sprawnych i dlatego nie wystąpił wraz z Małgorzatą w tym procesie.

Następnym znanym posiadaczem Stępowa był Falisław Stępowski, odnotowany w 1492 r. w procesie dziesięcinnym plebanów w Złakowie i w Luszynie¹⁰⁰⁵. Falisław Stępowski żył jeszcze w 1517 r., posiadał wówczas wieś Gumino zwane Kaczkowizna w parafii Żychlin w ziemi łęczyckiej, niedaleko Stępowa¹⁰⁰⁶. Albo był to syn Mikołaja, albo raczej jego wnuk, dziedziczący po Mikołaju te dobra. Kaczkowizna w XIX w. miała ponad 15 włók, było to zatem cenne uzupełnienie dóbr stępowskich¹⁰⁰⁷. Mogło być nabyte już w XV w. W pierwszej połowie XV w. była to jeszcze własność Stanisława Kaczki z Gumina, zapewne z rodu Roliczów¹⁰⁰⁸.

Synem tegoż Falisława był dowodnie Stanisław, syn Falisława ze Stępowa, wpisany w 1502 r. do rejestru studentów uniwersytetu krakowskiego¹⁰⁰⁹. Jest to późniejszy Stanisław Stępowski, prezentowany przez króla w 1520 r. na kanonię w kapitule katedralnej we Lwowie, potem kanonik włocławski, który zmarł w 1561 r. (ok. 1558 r.), co odnotował Bartosz Paprocki¹⁰¹⁰. Prawdopodobnie tenże Stanisław Stępowski był w 1553 r. dworzaninem arcybiskupa Mikołaja Dzierżgowskiego¹⁰¹¹. Można sądzić, że Falisław ożenił się ok. 20 lat przed immatrykulacją syna na uniwersytecie, tj. ok. 1482 r., a urodził się ok. 1460–1462 r. i dlatego nie wystąpił jeszcze w procesie kanonicznym w 1472 r.

Innymi synami albo krewnymi Falisława byli Wojciech, Jan i Marcin Stępowscy, znani w 1537 r. ze spławu zboża z własnych folwarków do Gdańska¹⁰¹². Wojciech Stępowski w 1523 i 1531 r. był posiadaczem Kaczkowizny w ziemi łęczyckiej, powinien być zatem synem Falisława, dziedziczącym po ojcu¹⁰¹³. Przyuszczalnie w tym czasie ożenił się z Anną, siostrą Pawła i Bartłomieja Głogowskich, tj. córką Jana Głogowskiego, sędziego ziemi gostynińskiej¹⁰¹⁴. Tenże Wojciech został później, po 19 V 1557 r. wojskim gostynińskim¹⁰¹⁵; w 1564 r. płacił z Woli Stępowskiej, odcisnął pieczęć z herbem Junosza¹⁰¹⁶. Zmarł już przed

¹⁰⁰⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹⁰⁰⁶ OrłowskaZ 5, k. 175.

¹⁰⁰⁷ SGKP III, s. 655.

¹⁰⁰⁸ Nowak, *Własność ziemska*, s. 351.

¹⁰⁰⁹ MUK 1502e/213.

¹⁰¹⁰ Paprocki, *Herby*, s. 325.

¹⁰¹¹ Knapieński, *Notaty*, s. 387.

¹⁰¹² *Reg. theloniei*, s. 1, 3, 4, 8.

¹⁰¹³ OrłowskaZ 5, k. 524v.; 6, k. 618v.

¹⁰¹⁴ O tym W.H. Gawarecki, *Wiadomość historyczna o kościele parafialnym w Głogowcu...*, s. 387, 388.

¹⁰¹⁵ MRPS V, nr 7992.

¹⁰¹⁶ ASK I, nr 22, k. 353.

12 XI 1564 r.¹⁰¹⁷ Synem Wojciecha i Anny był Paweł Stępowski (Stempowski), student uniwersytetu krakowskiego w 1544 r.¹⁰¹⁸, potem sekretarz królewski, kanonik włocławski, płocki i sandomierski, pleban w Czersku na Mazowszu¹⁰¹⁹. Był on dyplomata polskim w Neapolu, zmarł w 1568 r.¹⁰²⁰ Zmarł przedwcześnie, ale należał do najciekawszych postaci spośród szlachty ziemi gostynińskiej czasów króla Zygmunta Augusta.

O Marcinie Stępowskim wiemy, że w 1524 r. był już mężem Elżbiety z Białej Wilkowskiej¹⁰²¹. W 1527 r. pokwitował 50 florenów posagu, otrzymane od jej matki Elżbiety¹⁰²². W 1528 r. wystąpił jako Marcin Stępowski z Zaborowa w procesie z Wojciechem Stępowskim z Kaczkowizny, pewno swoim bratem¹⁰²³. Jego syn Jan Stępowski jest znany w 1572 r. dowodnie jako syn Marcina i dziedzic w Stępowie¹⁰²⁴. Tenże Jan Stępowski uzyskał 16 XI 1576 r. nominację na kasztelana gostynińskiego¹⁰²⁵. Stępowscy utrzymali się przeto w elicie władzy w ziemi gostynińskiej w dobie nowożytnej.

W XVI w. Stępowo wraz z Wolą Stępowską leżało w parafii Złaków, a zatem w granicach archidiecezji gnieźnieńskiej, inaczej niż sąsiednie dobra szlacheckie w ziemi gostynińskiej¹⁰²⁶. Parafia Złaków z kościołem pod wezwaniem Wszystkich Świętych powstała zapewne w pierwszej połowie XIV w., a Stępowo wchodziło prawdopodobnie w jej skład od początku. Do części dziesięciny z tej osady miał jednak prawo nie tylko pleban w Złakowie, ale też biskup poznański¹⁰²⁷. Widać zatem, że nastąpiło tu lokalne przesunięcie granicy diecezji, która przed fundacją kościoła w Złakowie pokrywała się z zasięgiem dóbr arcybiskupich, czyli kasztelanii łowickiej arcybiskupa gnieźnieńskiego.

Stępowo, położone w pobliżu ujścia Przysowy do Słudwi, przy granicy Mazowsza z kasztelanią (ziemią) łączyczką, w sąsiedztwie arcybiskupiej kasztelanii łowickiej, było tedy osadą starą, analogiczną do innych włości na tym obszarze: Luszyna, Pacyny, Suserza. Włość ta może pochodzić już z okresu XII–XIII w.

¹⁰¹⁷ MRPS V, nr 3060.

¹⁰¹⁸ *Album studiosorum*, II, s. 317.

¹⁰¹⁹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 525, przyp. 94.

¹⁰²⁰ O nim J. Smółcha, w: PSB XLIII, s. 405–407.

¹⁰²¹ ŁęczG 14, k. 272.

¹⁰²² OrłowskaZ 6, k. 113v.

¹⁰²³ Tamże, k. 329.

¹⁰²⁴ ŁęczG 16B, k. 388v.

¹⁰²⁵ MK 114, k. 283v–284.

¹⁰²⁶ AHP, Mazowsze, mapa (zrekonstruowane granice kościelne).

¹⁰²⁷ LB Łaskiego II, s. 260.

Junosze z Życka

W XVI w. Życk (dziś Życk Polski) był wsią parafialną w posiadaniu Życkich herbu Junosza. W 1579 r. były tu 4 działki szlachty cząstkowej, liczyły łącznie 6 włók kmiecych i zapewne 4 folwarki¹⁰²⁸. W XIX stuleciu Życk miał 30 włók obszaru¹⁰²⁹. Obok leżały Rękawki, Świniary i Strugały, w XVI w. także w posiadaniu Życkich¹⁰³⁰. W 1530 r. Świniary miały aż 23 włóki kmiece, Rękawki – 7 włók¹⁰³¹. Według danych cząstkowych XVI w. oraz pełniejszych danych XIX w. całą tę włość można szacować na ok. 100 włók obszaru¹⁰³².

Parafia jest znana od 1442 r., kiedy wystąpił pleban Wysław. Józef Nowacki datuje orientacyjnie początki parafii na koniec XIII w.¹⁰³³ Tymczasem w 1341 r. Życk wraz z sąsiednimi osadami (w tym Rękawki) jest wymieniony jeszcze w parafii Troszyn, starej parafii książęcego patronatu¹⁰³⁴. Fundacja kościoła i erekcja tej niewielkiej parafii nastąpiła przeto albo w drugiej połowie XIV w., albo dopiero w pierwszej połowie XV w.; mógł to być proces dłuższy. W XVI stuleciu obejmowała ona jedynie 3 osady: Życk, Strugały i Świniary¹⁰³⁵. Do kościoła należała tu włóka roli, łąki, dziesięciny folwarczne i kmiece¹⁰³⁶.

Życk leży w pasie starego osadnictwa doliny Wisły, podobnie jak sąsiednie osady, w tym Troszyn, wiejska rezydencja książęca pod Płockiem, znana od XII–XIII w.¹⁰³⁷ oraz sąsiednie Świniary (Mnichowice) w posiadaniu klasztoru św. Wojciecha benedyktynów płockich zapewne od początku XII w. Życk był co najmniej od XIV stulecia rezydencją możnowładczą Junoszków pod stołecznym Płockiem. Miał znaczne obszary łąk, przydatne dla hodowli, zwłaszcza dla stadniny możnowładczej.

W XV w. był tu też przewóz przez Wisłę, jeden z kilku przewozów wiślanych ziemi gostynińskiej. Łączył on Życk z Kępą, czołowym ośrodkiem Bolesćiców na prawym brzegu Wisły w ziemi płockiej. Przewóz dawał posiadaczom Życka możliwość dogodnego kontaktu z Płockiem oraz z położonym nieco bliżej Wyszogrodem¹⁰³⁸.

¹⁰²⁸ ŻD XVI, s. 200.

¹⁰²⁹ SGKP XIV, s. 703 (Życk Polski i Niemiecki).

¹⁰³⁰ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 200, 201.

¹⁰³¹ Kartoteka atlasowa XVI w. w Pracowni Atlasu.

¹⁰³² Kartoteka atlasowa XVI w.; SGKP IX, s. 637 (Rękawki – 224 mórg włościańskich); XI, s. 704 (Świniary i Sady).

¹⁰³³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁰³⁴ NKMaz II, nr 245.

¹⁰³⁵ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁰³⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁰³⁷ ZDLmP I, nr 3, przyp. 9; SHGWP, s. 310, 311.

¹⁰³⁸ Umowa dot. przewozu z 1452 r.: SHGWP, s. 121; AHP, Mazowsze, mapa.

Z Życka pisał się Gotard, długoletni sędzia płocki¹⁰³⁹. Był on jednym z synów Dadźboga, podkomorzego płockiego (1343–1345), wojewody płockiego (1349–1363), jednocześnie starosty płockiego z ramienia króla (1356–1363), zamordowanego w niejasnych okolicznościach w końcu 1363 r.¹⁰⁴⁰ Rezydencja Dadźboga nie jest znana, mógł nią być właśnie Życk, położony dogodnie niedaleko Płocka, ośrodek zagospodarowanej włości możnowładczej.

Gotard z nominacji króla Kazimierza Wielkiego objął urząd sędziego ziemi płockiej, na tym urzędzie jest znany od 10 IV 1369 r., kiedy wystąpił w Płocku jako świadek dokumentu królewskiego¹⁰⁴¹. Po śmierci króla utrzymał się na tym urzędzie, stał się współpracownikiem księcia Siemowita III Trojdenowica wraz z pozostałymi Junoszami. Być może pomógł mu fakt, że jako posiadacz Życka w ziemi gostynińskiej już przed zgonem króla był poddanym Siemowita III.

W 1384 r. kupił dobra Czerniewo w ziemi gostynińskiej od Kurozwięckich za 200 kóp groszy praskich. Akt ten potwierdził Gotardowi Siemowit IV wystawiając stosowny przywilej 21 października tr., na zjeździe z Kurozwięckimi, czołowymi dygnitarzami Korony w Inowłodzu w ziemi łęczyckiej. Książę nadał mu prawo nieodpowiedne oraz zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych. Jednocześnie nadał osadzie prawo targu w sobotę i jarmarki w określone święta, czyli w istocie zezwolił na lokację miasta prywatnego w owych dobrach¹⁰⁴². Był to przywilej cenny, który umożliwił dalszą rozbudowę owej włości możnowładczej. Gotard docenił zatem walory tej wielkiej, ale słabo zagospodarowanej włości, uzyskał zarazem pierwsze zezwolenie książęce na lokację miejską w dobrach prywatnych w ziemi gostynińskiej. Wykorzystał dogodną sytuację polityczną do poczynienia inwestycji długofalowej, która najpewniej nie przynosiła znaczniejszych dochodów bieżących, okazała się jednak wysoce opłacalna w dalekiej perspektywie. Bez wątpliwości był inwestorem rozważnym i przewidującym, wysoce skutecznym w działaniu. Ustalona kwota transakcji wydaje się szczupła w porównaniu do innych transakcji majątkowych tego czasu w ziemi gostynińskiej, ale trzeba się liczyć ze znacznymi różnicami stanu zagospodarowania dóbr objętych transakcją.

Sędzia działał na urzędzie dowodnie do grudnia 1408 r.¹⁰⁴³, jednak jego następcą pojawia się dopiero w 1412 r. Prawdopodobnie w ostatnich latach życia Gotard ograniczył swą aktywność, nie zrzekł się jednak dochodowego urzędu i zapewne zmarł krótko przed nominacją następcy¹⁰⁴⁴.

¹⁰³⁹ Dowodnie jako posiadacz Życka jest określony w dokumencie z 21 X 1384 r., BKórnicka 194, k. 45. Zob. niżej.

¹⁰⁴⁰ Zob. NKMaz II, III wg indeksu.

¹⁰⁴¹ KWp VI, nr 224.

¹⁰⁴² BKórnicka, rkps 194, k. 45. Na podstawie tego dokumentu została lokowana jako miasteczko Kiernoza, prawdopodobnie krótko po 1440 r. Zob. wyżej.

¹⁰⁴³ Semkowicz, *Mazowieckie przywileje*, nr 5.

¹⁰⁴⁴ O Gotardzie zob. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 165–167.

Starszymi braćmi Gotarda byli Jakub, podkomorzy płocki, zamordowany wraz z ojcem w 1363 r., oraz Jacek, kanonik płocki przed 1360 r., potem scholastyk płocki, działający do 2 V 1376 r., który wkrótce zmarł¹⁰⁴⁵. Innymi braćmi byli Chwałęta (Fałęta) łowczy płocki 1398 r., identyczny według moich ustaleń z Fałętą z Wyszyn znanym w otoczeniu Janusza I w 1376 r.¹⁰⁴⁶, Mikołaj z Dolecka w ziemi rawskiej i Dobrej w ziemi łęczyckiej oraz Stanisław nazywany Złe Mięso¹⁰⁴⁷. Synem Jakuba podkomorzego płockiego był Jakusz nazywany Lisek, podkoni łęczycki (1394–1397), kasztelan brzeziński (1397–1411), posiadacz miasteczka Orłów w ziemi łęczyckiej¹⁰⁴⁸.

Synem Gotarda powinien być Adam z Życka, który dziedziczył dowodnie jego dobra. Wystąpił on w otoczeniu Siemowita IV dnia 24 I 1397 r., na dokumencie wystawionym prawdopodobnie w ziemi bełskiej, jako świadek nadania dóbr w tej ziemi¹⁰⁴⁹. Należy przyjąć, że towarzyszył księciu w podróży do tej odległej ziemi i sprawowaniu tam rządów. Został przeto już wcześniej jego dworzaninem i wyróżnił się w tym gronie, trafiając na listę świadków. Przyjmując, że Adam liczył wówczas ok. 20 lat, można wnosić, że urodził się ok. 1377 r., a jego ojciec miał wówczas ok. 40 lat i pełnił urząd sędziego od ok. 10 lat.

Adam nie pojawia się jednak później w otoczeniu Siemowita IV. Jest prawdopodobne, że odszedł z dworu w momencie założenia rodziny. Wskazuje na to fakt posiadania dorosłych synów z pierwszego małżeństwa, którzy już dawno przed 1440 r. zakładali swoje rodziny. Jeszcze za życia ojca Adam mógł zająć się administrowaniem obszernymi dobrami ojcowskimi w ziemiach gostynińskiej i płockiej, przedstawionymi dalej, lokowaniem tamże nowych osad, co wymagało znacznego wkładu pracy. Powodzenie akcji lokacyjnej podwyższyło jednak dochody i stopień zamożności, co rzutowało na pozycję społeczną Adama wśród możnowładztwa zachodniego Mazowsza.

Dopiero po śmierci Siemowita IV (styczeń 1426 r.) Adam stał się kandydatem do urzędu ziemskiego i prawdopodobnie jedną z ważniejszych postaci rady książęcej. Pojawił się w otoczeniu księżnej płockiej Aleksandry w Gostyninie 7 II 1427 r. na zjeździe dygnitarzy Mazowsza z dostojnikami Korony, został odnotowany jako pierwszy z możliwych mazowieckich niepełniących jeszcze urzędu¹⁰⁵⁰. W Sochaczewie 4 IX 1429 r. wystąpił jako świadek przywileju młodych książąt płockich dla Pawła z Leszna kasztelana warszawskiego, który zobowiązał się do rezydencji w ich księstwie; był tu jedynym świadkiem nie sprawującym jeszcze

¹⁰⁴⁵ ZDLmP I, nr 39, przyp. 3; Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 22.

¹⁰⁴⁶ NKMaZ III, nr 171.

¹⁰⁴⁷ Wskazała na to Supruniuk, *Otoczenie*, nr 34; Nowak, *Własność ziemska*, s. 408, 409.

¹⁰⁴⁸ *Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluniacy...*, wg indeksu.

¹⁰⁴⁹ ZDMp IV, nr 1127. Pominęła go Supruniuk, *Otoczenie*, zgodnie ze swoimi założeniami badawczymi (kryterium 2 poświadczeń na listach świadków).

¹⁰⁵⁰ KWp V, nr 79.

urzędu¹⁰⁵¹. Można sądzić, że nie był zainteresowany objęciem jednego z urzędów w hierarchii ziemskiej, zwalnianych wówczas (na przykład sędziego gostynińskiego) i aspirował do urzędu wysokiej rangi.

Adam został kasztelanem gostynińskim po Andrzeju z Ciechomic i Kozłowa z rodu Wężyków, który przeszedł na kasztelana płockiego po zgonie Sasina z Trębek. Prawo nominacji w ziemi gostynińskiej wykonywała zapewne po śmierci Siemowita IV księżna Aleksandra współdziałając z młodymi synami, pozostającymi w niedziale braterskim. Nominacja umacniła pozycję Adama w elicie władzy Mazowsza. Jest on znany na urzędzie kasztelana gostynińskiego w latach 1432–1450, zmarł ok. 1451 r.¹⁰⁵²

Podział dóbr Junoszów z Życka został przeprowadzony w styczniu 1440 r. przez 8 rozjemców z elity Mazowsza. Wpisano go do metryki książęcej 27 I 1440 r. w Płocku, bez wątpliwości kończył dłuższy konflikt majątkowy. Adam kasztelan wraz z potomstwem z drugiego małżeństwa otrzymał dobra: Kiernozię, Niedzieliski, Chrośle, Brodne, Osiny, Czerniewo, Sokołowo, a także Sierakowo i folwark Pogorzel w ziemi gostynińskiej. Ziemak, Gotard i Junosza, synowie pierwszej żony, a także Piotr i Jadwiga, dzieci zmarłego Jakuba z Borowa, czwartego syna z pierwszego małżeństwa, otrzymali Życk, Świniary i Rękawki w ziemi gostynińskiej oraz duży klucz dóbr w ziemi płockiej: Rościszewo, Borowo, Grąbiec, Chrapunię (dziś Chrapoń), Gorzewo, Polik, Lipniki, Kownatki, Wrześnię, Stopino i Czachory. Adam zatrzymał jednak dożywotnio Życk wraz z przewozem wiślanym oraz połową łąk w Świniarach¹⁰⁵³. Podział ten pokazuje bardzo znaczny majątek możnowładczy, skoncentrowany jedynie w dwu ziemiach Mazowsza. W poważnym stopniu powinny się składać na niego osady lokowane stosunkowo niedawno przez Adama, prawdopodobnie przy pomocy starszych synów, którzy osiedli w dobrach w ziemi płockiej. Był to jeden z największych majątków możnowładczych ówczesnego Mazowsza, jednak uległ on podziałowi.

W kolejnym podziale owych synów, już nie poświadczonym źródłowo, Ziemak musiał otrzymać wieś parafialną Rościszewo, skąd się pisał już od 1439 r.¹⁰⁵⁴ Pojawiał się w otoczeniu Włodzisława I bez urzędu, co pozwala sądzić, że był długoletnim dworzaniem. Jest znany w Płocku bez urzędu 7 VII 1453 r.¹⁰⁵⁵ Mógł być już wówczas członkiem rady książęcej. Potem wszedł do hierarchii ziemi płockiej i to na wysoki szczebel. Został cześnikiem płockim, poświadczonym w latach 1459–1462. Wkrótce zmarł, na co wskazuje mianowanie kolejnego cześnika¹⁰⁵⁶.

¹⁰⁵¹ MK 66, k. 75–78v.

¹⁰⁵² Pacuski, Spis.

¹⁰⁵³ MK 336, k. 88v–90v; SHGWP s. 259.

¹⁰⁵⁴ MK 336, k. 83v (27 XI 1439 r., świadek w Wykowie).

¹⁰⁵⁵ ZDLmP I, nr 159.

¹⁰⁵⁶ Pacuski, Spis. Nietrafnie S. Kuraś uznał go za łowczego płockiego 1439–1450,

Gotard, syn Adama i brat Ziemaka, wziął po ojcu Życk. Działał początkowo w ziemi bełskiej; posiadał tam Malice. 12 VI 1449 r. w Sochaczewie Gotard pisząc się z Życka zamienił jednak dobra w ziemi bełskiej: Malice, Koturów i Konopne, wraz z dopłatą 100 kóp groszy na Kargoszyn w ziemi zawkrzeńskiej¹⁰⁵⁷. Kargoszyn w XIX w. miał ok. 60 włók obszaru¹⁰⁵⁸, zatem była to wieś duża, zapewne już dobrze zagospodarowana. Gotard został tu określony jako strenuus, był tedy rycerzem pasowanym; pas uzyskał prawdopodobnie w służbie książęcej. Osiadł na Mazowszu, tu po zgonie ojca przejął Życk jako rezydencję rodową. W 1452 r. Krzysztof z Kępy nadał mu wyjście z przewozu wiślanego w dobrach Kępa naprzeciwko Życka, umożliwiając dalsze funkcjonowanie tego przewozu¹⁰⁵⁹. Gotard pojawiał się w otoczeniu Włodzisława I. 25 II 1454 r. wystąpił w Gostyninie jako świadek, bez informacji o urzędzie¹⁰⁶⁰. Nie uzyskał jednak urzędu ziemskiego; pozostawił kilka córek oraz syna Adama. Zmarł przed 7 X 1469 r., kiedy jego syn Adam spłacił siostrę Ewę, żonę Irzyka z Wrońsk z dóbr po ojcu i matce¹⁰⁶¹.

Tenże Adam miał żonę Małgorzatę, nie pełnił urzędu. 7 X 1469 r. w Zakroczymiu sprzedał Kargoszyn w ziemiach płockiej (faktycznie zawkrzeńskiej) i ciechanowskiej Janowi z Oględy za 500 kóp groszy w półgroszach¹⁰⁶², uzyskując pieniądze właśnie na spłatę sióstr. Zmarł przed 1489 r., bowiem wówczas Małgorzata Życka wraz z synami zawarła ugodę z benedyktynami płockimi w sprawie wydzierżawienia wsi klasztornej Mnichowice obok Świniar na 6 lat¹⁰⁶³.

Synem Adama i Małgorzaty powinien być Andrzej Życki, w 1489 r. dworzanie biskupa płockiego, który uczestniczył imiennie w tej transakcji. Otrzymał on 22 II 1504 r. nominację królewską na podczaszego gostynińskiego po zgonie Wincentego z Życka, zapewne swego brata¹⁰⁶⁴. Innym synem powinien być Zygmunt syn Adama *de Zywsko*, student uniwersytetu krakowskiego w 1489 r., który wpisał się tam obok innego Mazowszanina¹⁰⁶⁵. Synem Adama mógł być także duchowny (honorabilis) Erazm [Niemierza?] z Życka, znany w 1500 r., któremu był winien 30 florenów mieszczanin płocki Marcin Bujno¹⁰⁶⁶.

następnie cześnika płockiego do 1471 r.; ZDMp III, nr 599, przyp. 8. Te informacje powtarzają: ZDLmP I, nr 159, przyp. 8; SHGWP, s. 259.

¹⁰⁵⁷ MK 337, k. 74v–75; ZDMp III, nr 822. O nim zob. Janeczek, *Osadnictwo*, s. 368 (Życcy h. Junosza).

¹⁰⁵⁸ SGKP III, s. 839.

¹⁰⁵⁹ MK 337, k. 99.

¹⁰⁶⁰ Tamże, k. 93v.

¹⁰⁶¹ ADP, perg. 335 (7 X 1469 r., Zakroczym).

¹⁰⁶² MK 5, k. 126v; SHGWP, s. 113.

¹⁰⁶³ ADP, Ep. 10, s. 658, 659.

¹⁰⁶⁴ MRPS III, nr 1275.

¹⁰⁶⁵ *Album studiosorum*, I, s. 290; MUK I 89e/019, II, s. 584.

¹⁰⁶⁶ *Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*, oprac. D. Poppe, Warszawa 1995, nr 128.

Podczaszy Andrzej miał dobra Świniary obok Życka, sprzedał czynsz roczny z tej wsi w wysokości 4 grzywien z prawem odkupu na uposażenie ołtarza w kolegiacie łowickiej, może na początku XVI w.¹⁰⁶⁷ Zmarł przed 1519 r., ustanawiając opiekunem swego potomstwa Adama Kiernoskiego kasztelana gostynińskiego. Kasztelan zobowiązał się w 1519 r. dostarczać zaopatrzenie dla Agnieszki Życkiej, zakonnicy w klasztorze norbertanek płockich¹⁰⁶⁸. Dowodnie synem Andrzeja podczaszego był Piotr Życki, który w 1522 r. uwolnił od zobowiązania w sprawie swej siostry Agnieszki owego Adama Kiernoskiego¹⁰⁶⁹. Tenże Piotr Życki w 1537 r. spławił zboże ze swoich dóbr¹⁰⁷⁰. Agnieszka Życka została następnie przeoryszą norbertanek płockich, jest poświęcona w latach 1557–1572¹⁰⁷¹. Do tej rodziny należała Małgorzata Życka, znana 20 II 1540 r. jako wdowa po Wojciechu Kozłowskim, ostatnim z linii Wężyków z Kozłowa Szlacheckiego¹⁰⁷². Życcy są znani i później. W 1563 r. Zygmunt Życki zapisał dług na Rękawkach Januszowi Miszewskiemu z Miszewa Murowanego, z rodu Lubiczów¹⁰⁷³.

Wydaje się, że posiadaczem Życka jako cennej rezydencji możnowładczej Junoszków był już Dadźbog, najbliższy współpracownik Bolesława Wańkowica, jak pokazał to znaczący awans Dadźboga z podkomorzego płockiego bezpośrednio na wojewodę płockiego, najwyższy urząd w księstwie płockim, przed 1349 r. Dadźbog mógł być jednym z potomków Ziemaka kasztelana ciechanowskiego 1297 r., potem wojewody płockiego w latach 1301–1305, który należał do czołowych współpracowników Bolesława II płockiego¹⁰⁷⁴. Z potomstwa Ziemaka i Dadźboga wywodzą się różne linie Junoszków mazowieckich.

Jest możliwe, że Życk stał się rezydencją Junoszków już w czasach wojewody Ziemaka, tj. na przełomie XIII i XIV w., albo jeszcze wcześniej, w ciągu XIII w., kiedy dobra na Mazowszu południowym, osłoniętym nurtem Wisły zyskały na walorach bezpieczeństwa w sytuacjach zagrożenia militarnego przez najazdy łupieżcze osad mazowieckich na północ od równoleżnikowego biegu Wisły.

¹⁰⁶⁷ LB Łaskiego II, s. 252.

¹⁰⁶⁸ Nowowiejski, *Płock*, s. 589.

¹⁰⁶⁹ ADP, Ep. 1, k. 75v.

¹⁰⁷⁰ *Reg. theloniei*, s. 1, 8.

¹⁰⁷¹ Nowowiejski, *Płock*, s. 594.

¹⁰⁷² MRPS IV, nr 20118.

¹⁰⁷³ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, II, s. 304.

¹⁰⁷⁴ NKMaz II, nr 110–118.

Nieczuje z Jemielna (Imielna), Wilkowyi i zaginionych Szerzewic

Nazwa osady brzmiała początkowo Jemielino, też Jemielno; od XIX w. jest nazywana Imielno. Wywodzi się prawdopodobnie od jemioly, pasożytującej na drzewach¹⁰⁷⁵.

W XVI w. była to wieś z kościołem filialnym należącym do parafii Grochowo w ziemi łęczyckiej. W skład okręgu filialnego wchodziła Wilkowyja i Rdułtowo (dziś Rdułów); tworzył on mazowiecki występ na lewym brzegu Ochni przy zbiegu granic Kujaw i ziemi łęczyckiej¹⁰⁷⁶. W latach 1530–1564 w Jemielni było od 4 do 7 włók kmiecych, potem ta liczba malała na rzecz folwarku¹⁰⁷⁷. W XIX w. było tu 33 włoki obszaru, w tym 21 włók ziemi ornej pszennej, należącej do folwarku oraz 7 włók włościan¹⁰⁷⁸. Wraz z Wilkowyją dobra te miały co najmniej 50 włók obszaru. W 1563 r. Daćbog Jemielski złożył zeznanie podatkowe w rejestrze rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej odciskając swą pieczęć, prawdopodobnie z herbem Nieczuja¹⁰⁷⁹.

Najstarsza informacja w źródłach pochodzi z 1388 r.; Nasięgniew z Jemielina występował przeciw Jankowi Kałowskiemu, tj. z pobliskich Kał w parafii Grochowo w ziemi łęczyckiej¹⁰⁸⁰. W latach 1390–1393 jest znany Jakusz z Jemielna, zwany Jemielnicki albo Jemielski; pozostawał w konflikcie z Frankiem z Grochowa¹⁰⁸¹. W 1396 r. występuje ponownie Nasięgniew z Jemielina¹⁰⁸². W 1399 r. pojawia się Piotr z Jemielina, świadek Świętosława wikarego w Grochowie¹⁰⁸³. Należał on także do świadków Piotra z Malinina oraz Jana z Niegłosowa¹⁰⁸⁴. Było tu zatem kilka działów rycerstwa cząstkowego, posiadającego kmieci.

Jakusz z Wilkowyi oraz Mścigniew z Jemielska, tj. Jemielna reprezentują w Sieradzu 3 IV 1402 ród Cielechów, tj. Niecuzjów¹⁰⁸⁵. Upewnia to, że mamy

¹⁰⁷⁵ Wójcik, *Nazwy*, s. 60. Identyfikacja danych z XIII w. z tą nazwą jest jednak nie do przyjęcia; pozostałe osady zanotowane w 1220 r. leżą bowiem według moich ustaleń we wschodniej części późniejszej ziemi czerskiej oraz w ziemi liwskiej; KK, nr 205, 206; kartoteka SHGM w Pracowni Atlasu IH PAN. Ten stan rzeczy potwierdzają także badania Elżbiety Kowalczyk.

¹⁰⁷⁶ LB Łaskiego II, s. 476–477; AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁰⁷⁷ Kartoteka atlasowa XVI w. W rejestrze 1579 r. brak danych, może z powodu kłęski żywiolowej; ŻD XVI, s. 195.

¹⁰⁷⁸ SGKP III, s. 276.

¹⁰⁷⁹ ASK I, nr 22, k. 195v.

¹⁰⁸⁰ Łęcz. I, nr 848.

¹⁰⁸¹ Łęcz. II, nr 3559; I, nr 2724 oraz inne.

¹⁰⁸² Łęcz. I, nr 3850, 3885, 5261.

¹⁰⁸³ Tamże, nr 4626.

¹⁰⁸⁴ Łęcz. II, nr 6291, 6371.

¹⁰⁸⁵ AKH VIII, s. 464.

tu do czynienia ze starym gniazdem Nieczujów, na Mazowszu prawie nieznanym, natomiast osiadłych w Małopolsce i ziemiach Polski środkowej.

W latach 1421–1422 występuje Wolimir z Jemielna, który toczył spór ze Stanisławem z Komorowa o rozsypanie, tj. zniszczenie granic. Stanisław pisał się z odległego Komorowa w parafii Izbica, ale miał dowodnie dobra na lewym brzegu Ochni po stronie kujawskiej, w Kołomyi, wsi kupionej przez jego ojca Wojciecha w 1401 r.¹⁰⁸⁶ Konflikt ten miał być rozstrzygnięty przez komisję z udziałem przedstawicieli Korony oraz księcia Siemowita IV, bowiem granica dóbr była zarazem granicą Mazowsza i Kujaw¹⁰⁸⁷. Tegoż Wolimira można identyfikować z Wolimirem z niezidentyfikowanych dotychczas Szerzewic, który w 1421 r. zamieniał ojcowiznę w Wilkowyjach na dział Racibora w Liczkach w ziemi łęczyckiej oraz dopłatę 260 grzywien, co wskazuje na wartość posiadanego majątku¹⁰⁸⁸. Zamiana ta najpewniej nie została zrealizowana. Wolimir z Jemielna występuje jeszcze w 1430 r., był jednym ze świadków Jana z Gulewa w sąsiednim powiecie kowalskim¹⁰⁸⁹.

Stąd musiał wywodzić się Mikołaj, syn Mściława z Jemielina, kleryk diecezji płockiej znany w latach 1431–1438. W 1431 r. uzyskał on prowizję papieską na plebanię w Goworowie w dobrach prepozytury płockiej w ziemi łomżyńskiej¹⁰⁹⁰. Następnie ubiegał się o kanonię w kapitule płockiej¹⁰⁹¹. Wprawdzie Jemielino pozostawało w parafii Grochów w archidiecezji gnieźnieńskiej, ale było to jednocześnie pogranicze diecezji płockiej i włocławskiej. Mikołaj mógł uważać się za kleryka diecezji płockiej, jeśli uczęszczał wcześniej do szkoły w Płocku albo w Gostyninie w diecezji płockiej, tu uzyskał święcenia i ubiegał się o beneficja kościelne na jej obszarze. Mściława można identyfikować z Mściwniem znanym w 1402 r., przyjmując, że mógł używać skróconej albo zdrobniałej formy imienia, tj. Mścich albo Mścizek, co utrudniło pisarzowi w 1402 r. rozwiązanie jego pełnego imienia.

Maciej z Jemielna w 1447 r. miał otrzymać 60 grzywien w półgroszach posagu żony Małgorzaty od jej ojca Mikołaja Sarnowskiego h. Łazęka ze Skotnik w ziemi łęczyckiej. Charakteryzuje to pośrednio stan posiadania Macieja¹⁰⁹².

W 1455 r. wystąpił Andrzej z Jemielina. Był on jednym ze świadków kasztelana gostynińskiego Jana z Kutna przeciwko podłowczemu łęczyckiemu Janowi z Łąkoszyna, Roliczowi; obok niego pojawił się Stanisław z Pacyny, współrodo-

¹⁰⁸⁶ Informacja prof. J. Bieniaka wg BrzeskaZ 2, k. 48v (w tekście z mylnym określeniem: „in districtu Radzeyoviensi”).

¹⁰⁸⁷ *Księgi sądowe brzesko-kujawskie 1418–1424*, oprac. i wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1905 (Teki Pawińskiego, VII), nr 2191, 2493.

¹⁰⁸⁸ Zob. niżej o posiadaczach Wilkowyi. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 57.

¹⁰⁸⁹ KowalskaZ 1, k. 146, 146v.

¹⁰⁹⁰ Bull. Pol. V, nr 22.

¹⁰⁹¹ Tamże, nr 414, 763.

¹⁰⁹² ŁęczZ 12, k. 5; Nowak, *Własność ziemska*, s. 222, przyp. 555.

wiec Jana z Kutna z rodu Ogończyków¹⁰⁹³. Andrzej utrzymywał przeto kontakty z możliwym Ogończykiem z Kutna.

Zapewne stąd wywodzili się studenci uniwersytetu krakowskiego: Jan syn Jana w 1454 r. oraz Mściśław, syn Pawła w 1488 r., piszący się z Jemielna (Jemielina)¹⁰⁹⁴. Jan, student 1454 r. może być identyczny z duchownym Janem, w 1481 r. prebendarzem w kościele św. Jana w Kruszwicy, co odnotował Boniecki¹⁰⁹⁵.

W 1474 r. ówczesny starosta brzeski Mikołaj z Brudzewa, wojewoda sieradzki ustanowił zakład 200 grzywien między posiadaczami Kołomyi na Kujawach, Mikołajem i Wincentym a posesorami działów z Wilkowyi oraz Jemielina. Zostali odnotowani Wojciech, Paweł, Jan i Mikołaj z Wilkowyi oraz Maciej, Jan i Teofil z Jemielina¹⁰⁹⁶. Ich działki musiały tedy przylegać do granicy ziemi, identycznej z granicą Mazowsza i Kujaw. Przynajmniej po części powinni być potomkami Wolimira, wcześniejszego uczestnika procesu o tę granicę. Macieja można identyfikować z Maciejem znanym w 1447 r., mógł to być jeden z synów Wolimira.

W 1482 r. jest znany Dadźbog z Jemielna, który był już mężem Barbary z Kłobi Małej na Kujawach. Brat Barbary, Jan z Kłobi Małej zobowiązał się do wypłacenia mu kwoty 100 grzywien w półgroszach¹⁰⁹⁷. Bez wątpliwości była to kwota posagu, zatem Dadźboga można uznać za posiadacza albo przewidywanego sukcesora dużego działu w Jemielni, może z przyległościami. Tenże Dadźbog nie otrzymał jednak przyrzeczonej kwoty; w 1487 r. kolejny brat Barbary Andrzej z Kłobi Małej zobowiązał się do spłaty 80 grzywien w półgroszach¹⁰⁹⁸.

Tenże Andrzej nie wywiązał się z zobowiązania i ponownie uregulował tę sprawę dopiero w 1510 r. Zapisał wówczas swą wieś Modlibórz Janowi z Jemielna, synowi już zmarłych Dadźboga i Barbary z tytułu długu 80 grzywien posagu, zobowiązując się do spłaty w 3 lata, pod karą 200 grzywien¹⁰⁹⁹. Na początku 1513 r. Jan Jemielski zeznał, że tenże Andrzej z Kłobi Małej, sędzia grodzki kowalski wywiązał się z tej spłaty¹¹⁰⁰. Jan trzymał też w zastawie wieś Olszowa Wola od Wincentego Lubieńskiego wojskiego kruszwickiego; ok. 1513 r. otrzymał od niego 100 grzywien w półgroszach i skwitował go¹¹⁰¹. W 1535 r. pewno tenże Jan Jemielski, dziedzic z Jemielna procesował się o kmiecia, który uciekł z włóki osiadłej w Jemielni do wsi Kosorz w ziemi Łęczyckiej¹¹⁰².

¹⁰⁹³ ŁęczZ 2, k. 248.

¹⁰⁹⁴ *Album studiosorum*, I, s. 142, 287; MUK 54h/202, 88e/140.

¹⁰⁹⁵ Boniecki, *Herbarz*, IX, s. 17, 18.

¹⁰⁹⁶ KowalskaG 1a, k. 88.

¹⁰⁹⁷ Tamże, k. 212v.

¹⁰⁹⁸ Tamże, k. 260.

¹⁰⁹⁹ Tamże, k. 490.

¹¹⁰⁰ Tamże, k. 534.

¹¹⁰¹ Tamże, k. 561. Wincenty z Lubienia był także kasztelanem kowalskim.

¹¹⁰² ŁęczZ 18A, k. 317.

Posiadaczem części Jemielna był także inny Dadźbog, bowiem w 1514 r. wystąpiła wraz ze swoim synem Janem Zofia, wdowa po Dadźbogu z Jemielna, która miała prawa majątkowe w Pirnie i Pomorzanach w ziemi łęczyckiej¹¹⁰³. Owa Zofia Jemielska w 1521 r. powołała się na swe prawa majątkowe w Bierzwiennie w ziemi łęczyckiej z zapisu swej zmarłej matki Małgorzaty¹¹⁰⁴. Posiadaczem części Jemielna powinien też być Wojciech Jemieliński, po którym pozostała wdowa Anna, znana w 1521 r.¹¹⁰⁵

Nie wiadomo, kiedy w Jemielni powstał kościół filialny. Według opisu parafii Grochowo ok. 1520 r. kościół ten był tytułu Wszystkich Świętych, obsługiwał go jeden z wikariuszy plebana w Grochowie¹¹⁰⁶. Dziesięcina kmieca z Jemielna należała jednak do plebana w odległym Kaszewie¹¹⁰⁷. Parafia w Grochowie była dość rozległa, miała ok. 1520 r. kilkanaście miejscowości i powinna być znacznie starsza, sprzed XIV w. Kościół w Jemielni wydaje się nową fundacją z XV w., już po fundacji kościoła w Kaszewie oraz po nadaniu mu dziesięciny od kmieci z Jemielna przez arcybiskupa gnieźnieńskiego, co można próbować datować na połowę XV w. Do jego fundacji mogli przyczynić się wspomniani wcześniej duchowni stąd się wywodzący i dysponujący dochodami z beneficjów kościelnych, czyli Mikołaj pleban w Goworowie, ubiegający się o kanonię płocką w drugiej ćwierci XV w., a także Jan prebendarz w Kruszwicy znany w 1481 r.

Wilkowyja (obecnie Wilkowiec) jest znana od początku XV w. W ciągu XVI w. było tu ok. 4 włók kmiecych i pewno folwark w rękach Kucieńskich jako posiadaczy Łaniet i Suchodębia, a także 4–5 włók szlachty zagrodowej¹¹⁰⁸. Wilkowyja według danych XIX w. miała ok. 18 włók obszaru¹¹⁰⁹. Dawała dziesięcinę kmiecią i folwarczną plebanowi w Grochowie, być może od momentu powstania tej rozległej parafii¹¹¹⁰.

Z tej Wilkowi pisze się w 1402 r. Jakusz reprezentujący w Sieradzu ród Cielechów, może identyczny z wcześniej znanym Jakuszem z Jemielna¹¹¹¹. W 1407 r. stąd albo z Szerzewic są zapisani Jakusz z żoną Agnieszką. Zgłosiła ona roszczenia do niedalekiej Szubiny w ziemi łęczyckiej, ale nie zostały one przyjęte¹¹¹². Synem Jakusza mógł być Wolimir, także posiadający Wilkowyję. W 1421 r. doszło do

¹¹⁰³ ŁęczG 11, k. 729, 759v.

¹¹⁰⁴ ŁęczG 13, k. 118.

¹¹⁰⁵ Tamże, k. 194v.

¹¹⁰⁶ LB Łaskiego II, s. 475, 476.

¹¹⁰⁷ Tamże, s. 485.

¹¹⁰⁸ ŻD XVI, s. 195 (wieś spustoszona), s. 207, 208; kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

¹¹⁰⁹ SGKP XIII, s. 484.

¹¹¹⁰ LB Łaskiego II, s. 476; AHP, WSieradzkie i Łęcz., mapa.

¹¹¹¹ Zob. wyżej.

¹¹¹² ŁęczZ 4, k. 554v, 581v; Nowak, *Własność ziemska*, s. 71, przyp. 600.

transakcji Racibora z Liczek w ziemi łączyckiej z Wolimirem z Szerzewic. Racibor odstąpił swój dział w Liczkach z dopłatą 260 grzywien w zamian za ojcowiznę Wolimira: dobra Wilkowyja¹¹¹³. Zwraca uwagę niemała kwota dopłaty, idzie zatem o dużą część Wilkowyi. O Raciborze z Wilkowyi jednak potem brak danych, a Wolimir utrzymał się w Jemielnie, powstaje tedy wątpliwość, czy istotnie transakcja została zrealizowana. Wiemy jeszcze, że Szczepan z Wilkowyi w 1432 r. kupił za 20 grzywien mały dział w Żdżarach w ziemi łączyckiej od Cholewy z Pawlikowic¹¹¹⁴, zatem w Wilkowyi były też działki małe.

W 1470 r. został ustanowiony zakład 100 grzywien między Pawłem zwanym Mściszek oraz Janem zwanym Kostka (?) z Wilkowyi a Mikołajem z Kołomyi na Kujawach¹¹¹⁵. Charakteryzuje on zamożność ówczesnych posiadaczy działów w Wilkowyi. Paweł i Jan są znani także w orzeczeniu zakładu w 1474 r. przedstawionym wyżej. Paweł przypuszczalnie wywodzi się od Mścisława z Jemielna znanego ze źródeł pierwszej połowy XV w. Powinien być ojcem Mścisława, studenta uniwersytetu krakowskiego w 1488 r., dowodnie syna Pawła z Jemielna.

W 1514 r. występuje Dorota z Wilkowyi, żona Pawła Jeża z ziemi gostynińskiej¹¹¹⁶. W kolejnym zapisie została określona jako wdowa po tymże Pawle Jeżu¹¹¹⁷. Brak danych, skąd wywodził się tenże Paweł Jeż.

Część Wilkowyi trafiła w posiadanie Ogończyków z Kutna, bowiem 11 III 1519 r. została wymieniona w składzie dóbr zmarłej Petroneli z Kutna wojewodziny łączyckiej¹¹¹⁸.

Jakie powiązania łączyły Wilkowyję z zaginionymi Szerzewicami? Ta ostatnia nazwa była dotychczas trudna do objaśnienia. Można jednak ustalić, że idzie o wieś w ziemi gostynińskiej, która trafiła do dóbr Kucieńskich. W 1449 r. zapisano w metryce książęcej, że Mikołaj z Szerzewic zamienia Szerzewice w ziemi gostynińskiej z Andrzejem z Kutna na pół włóki w Kutnie od rzeczki Ochni i gaj Kucieński położony w Oblinie (zapewne w bliżej nieznanym obiekcie topograficznym pod Kutnem)¹¹¹⁹. Łącząc informację o Wilkowyi z 1519 r. z powyższą informacją, trzeba zidentyfikować Wilkowyję z Szerzewicami, a przynajmniej częśćią tych zaginionych dóbr.

Wiemy, że w 1394 r. dziedzice z Szerzewic ubiegali się o dobra Krośniewice z przyległościami, należące wcześniej do Porajów, mianowicie Bodzety skarbnika

¹¹¹³ ŁęczZ 6, k. 570v–571; Nowak, *Własność ziemska*, s. 57. Liczki leżały w par. Miłonice, opustoszały już przed ok. 1520 r.; LB Łaskiego II, s. 468. Graniczyły z Miłonicami; Nowak, *Własność ziemska*, s. 56.

¹¹¹⁴ ŁęczZ 10, k. 201; Nowak, *Własność ziemska*, s. 76.

¹¹¹⁵ KowalskaG 1a, k. 394v.

¹¹¹⁶ ŁęczG 11, k. 790.

¹¹¹⁷ Tamże, k. 798v.

¹¹¹⁸ MRPS IV, nr 12129.

¹¹¹⁹ MK 337, k. 83v. Dane według wypisu w kartotece SHGM.

łęczyckiego oraz jego syna Jana podkoniego łęczyckiego. Po Janie pozostały trzy córki, które wraz z mężami odrzuciły owe roszczenia¹¹²⁰. Dziedzicami Szerzewic byli Jakusz, Andrzej i Mściśław z ich siostrą Stachną, a także bratankami Wawrzyńcem, Mikołajem i Janem. Idzie przeto o zwartą grupę rodzinną, braci z siostrą i synami zmarłego brata. Rodzeństwo urodziło się w połowie albo w trzeciej ćwierci XIV w., na co wskazuje informacja o bratankach dziedziczących uprawnienia po swoim ojcu. Jakusza trzeba identyfikować z Jakuszem Jemielskim z Jemielna, w 1402 r. z Wilkowyi, w 1407 r. także z Szerzewic. Także Mściśława można identyfikować pewnie z Mściśławem, ojcem Mikołaja z Jemielna plebana w Goworowie i kandydata do kanonii płockiej, znanego w latach 1431–1438, a zatem także z Mścigniewem z Jemielna znanym w 1402 r. Wreszcie Wolimir z Szerzewic znany w 1421 r. jest bez wątpliwości identyczny z Wolimirem z Jemielna, posiadaczem Wilkowyi w 1422 r.

W tym stanie rzeczy należy przyjąć, że nazwa Szerzewice obejmowała początkowo tak Jemielno, jak i Wilkowyję. Była to starsza nazwa tej włości, stopniowo zagospodarowywanej przez Nieczujów w XIV i XV w. W 1449 r. pod nazwą Szerzewice idzie o tę część Wilkowyi, która weszła w skład dóbr Kucieńskich, posiadających obok Łanięta i Suchodębie. Prawdopodobnie jest to późniejsza wieś granicząca od wschodu z Wilkowyją, określona w 1563 r. jako Lipie *nuper locata*, czyli osada lokowana dopiero w połowie XVI w.; miała wówczas 2 włóki kmieccie¹¹²¹. W XIX w. był to folwark liczący 550 mórg ziemi ornej pszennej, czyli blisko 20 włók obszaru¹¹²². Dawna wieś Wilkowyja w posiadaniu Nieczujów przed 1449 r. liczyła zatem blisko 40 włók obszaru, a cała włość Szerzewice – ok. 70 włók obszaru. W 1394 r. do wymienionych posiadaczy Szerzewic należała jedynie część włości, bowiem były tu także inne działy.

Nazwa Szerzewice po 1449 r. wyszła szybko z użycia i zaginęła. Nie została już odnotowana w opisie parafii Grochów ok. 1520 r., co ograniczyło możliwości jej prawidłowej identyfikacji¹¹²³.

Nieczuje z Jemielna, Wilkowyi i Szerzewic w świetle zestawionego materiału należeli po części do rycerstwa drobnego oraz średniozamożnego. Ich przodkowie pojawili się nad Ochnią na skraju władztwa książąt mazowieckich prawdopodobnie w pierwszej połowie XIV w., albo wcześniej. Powiązania heraldyczne wskazują, że nie wywodzili się z Mazowsza, zatem trzeba przyjąć, że przybyli z sąsiednich ziem Polski środkowej albo z Małopolski. Zasluguje to na uwagę.

¹¹²⁰ Łęcz I, nr 3492. O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 59.

¹¹²¹ Kartoteka atlasowa XVI w. Nietrafnie w kartotece SHGM podczas wstępnej identyfikacji nazw miejscowych Mazowsza odniesiono do tej osady dane z 1508 r. o kanonii zwanej Lipie w kolegiacie św. Michała w Płocku, co powtarza U. Wójcik, *Nazwy*, s. 88.

¹¹²² SGKP V, s. 255 (Lipie, folwark dóbr Łanięta).

¹¹²³ Zob. LB Łaskiego II, s. 475–477.

Ogończycy

Ogończycy z Kutna

Kutno było starym ośrodkiem osadniczym nad Ochnią, lewym dopływem Bzury; w tym rejonie krótkie fragmenty biegu Ochni zostały granicą Mazowsza i ziemi łęczyckiej, znaną nieźle ze źródeł XV–XVI w., a także późniejszych danych¹¹²⁴. Parafia z ośrodkiem w kościele św. Wawrzyńca w Kutnie działała już do wiodnie w XIV w. i wchodziła w skład archidiecezji gnieźnieńskiej. Właśnie z tej starej parafii musiała być wyłączona po części parafia Głogowiec, a także inne sąsiednie parafie archidiecezji, jak Łąkoszyn, dla którego zachował się dokument erekcyjny z 1359 r.¹¹²⁵ Wezwanie św. Wawrzyńca, jednego z najdawniejszych patronów rycerstwa, którego kult był w Polsce żywy w czasach Galla Anonima i Bolesława Krzywoustego, może sięgać już tej doby¹¹²⁶.

Także nazwa Sieciechowa położonego obok Kutna jest znacząca. Osada ta powinna otrzymać nazwę od jednego z Sieciechów związanych z książęcym ośrodkiem władzy w Płocku. Nasuwa się skojarzenie z Sieciechem, wpływowym palatynem i filarem rządów Władysława Hermana, który działał w samym Płocku, a miał także inne dobra¹¹²⁷. Kutno leżało przy przeprawie przez Ochnię drogi z Płocka na Łęczycę oraz dalej w kierunku Śląska i Bramy Morawskiej. Droga ta zapewne zyskała na znaczeniu w czasach Władysława Hermana, gdy Płock stał się główną siedzibą władcy państwa polskiego. Jest tedy prawdopodobne, że została tu założona jedna z rezydencji możnowładczych Sieciecha i z tej racji został tu wcześniej, może już przez niego ufundowany kościół po wezwaniu św. Wawrzyńca. Nazwa Sieciechów, tak jak inne nazwy wczesnośredniowiecznej Polski, miała prawdopodobnie początkowo szerszy zakres terenowy jako nazwa włości, z której zostało wyodrębnione Kutno, a potem inne osady¹¹²⁸.

Sytuację majątkową oświetla tu dokument Siemowita IV wystawiony 25 XII 1386 r. Mianowicie książę płocki wydał przywilej dla Andrzeja z Kutna kasztelana dobrzyńskiego, wyznaczając dla jego dóbr Kutno i Sieciechowo w ziemi gosty-

¹¹²⁴ AHP, Mazowsze, mapa; mapy szczegółowe K. Pertheesa z czwartej ćwierci XVIII w.

¹¹²⁵ Opis parafii Kutno w LB Łaskiego II, s. 478–481. Parafia ta mieściła się całkowicie w granicach Mazowsza. Dla sąsiedniego Łąkoszyna (w ziemi łęczyckiej) z kościołem św. Stanisława dokument erekcyjny z 1359 r. został opublikowany w przypisie: LB Łaskiego II, s. 481, 482.

¹¹²⁶ Wezwanie to występuje zwłaszcza w kościołach będących kontynuacją dawnych kościołów grodowych, fundowanych w XI albo najdalej w początkach XII w. Kościół św. Wawrzyńca w Płocku jest znany już w dokumencie dla benedyktynów mogileńskich z 1065 r.; KK, nr 22.

¹¹²⁷ Na rolę owego Sieciechowa jako ośrodka należącego do palatyna Sieciecha zwrócił uwagę S. Suchodolski, *Monety palatyna Sieciecha*, „Wiadomości Numizmatyczne” 7, 1963, z. 4, s. 157, 158.

¹¹²⁸ Nazwa Kutno jest trudna do jednoznacznego objaśnienia. O niej S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 178, 179; Wójcik, *Nazwy*, s. 85.

nińskiej czynsz książęcy po 2 grosze praskie z włóki osiadłej, czyli stawkę wysoce uprzywilejowaną. Jednocześnie ustanowił w tych dobrach targ cotygodniowy w poniedziałek, a także jarmark roczny w dniu św. Wawrzyńca (10 sierpnia)¹¹²⁹, czyli w doroczne święto parafii w Kutnie, kiedy prawdopodobnie przybywali tu licznie mieszkańcy okolicy i pielgrzymi. Było to przeto zezwolenie książęce na przekształcenie Kutna w ośrodek miejski dla rynku lokalnego na pograniczu ziem gostynińskiej i łęczyckiej. Lokacja ta została zrealizowana w momencie, kiedy zagospodarowywano tu tereny lesistego obrzeża Puszczy Gostynińskiej, przybywało osad wiejskich i ich mieszkańców. Zezwolenie książęce zaowocowało szybkim rozwojem miasteczka; mieszczanie są znani w źródłach co najmniej od 1432 r.¹¹³⁰

Odbiorca nadania Andrzej z Kutna był długoletnim kasztelanem dobrzyńskim, znanym w latach 1371–1398¹¹³¹. Jego czołową siedzibą było Radzikowo (później i dziś Radziki) w północnej części ziemi dobrzyńskiej. Był synem Piotra Ogon, kasztelana dobrzyńskiego w latach 1350–1364 oraz bratankiem Pawła Ogon z Lubina i Spicymierza, wojewody łęczyckiego znanego w latach 1337–1339¹¹³². Był przeto potomkiem rycerza dobrzyńskiego zwanego Ogon, działającego w drugiej połowie XIII w., protoplasty Ogończyków, wybitnej gałęzi możnowładczego rodu Powatów rozwijającej działalność w XIV i XV w. na obszarach ziemi dobrzyńskiej, łęczyckiej, Kujaw oraz Mazowsza¹¹³³.

Andrzej należał do najwybitniejszych postaci możnowładztwa ziemi dobrzyńskiej. W okresie bezkrólewia po zgonie Ludwika Węgierskiego poparł kandydaturę na tron polski młodego Siemowita IV. W marcu 1384 r. kupił od księcia dobra Kuczbork z przynależnościami na Zawkrzu za kwotę 400 kóp groszy polskich, poszerzając swą własność na Mazowszu; uzyskał dla Kuczborka prawa miejskie¹¹³⁴.

¹¹²⁹ MK 64, k. 225v.

¹¹³⁰ R. Rosin, *Kutno i okoliczne miejscowości do 2. połowy XVI w.*, w: *Kutno. Dzieje miasta*, red. R. Rosin, Warszawa–Łódź 1984, s. 37.

¹¹³¹ Wprawdzie wystąpił na dokumencie króla Kazimierza Wielkiego dla synów Piotra Świnki ze Strzyg stolnika dobrzyńskiego (Płock, 26 XII 1367 r., ostatnia publikacja NKMaz III, nr 93), ale jest to falsyfikat, którego świadkowie (w tym Krystyn wojewoda płocki) przynajmniej po części nie odpowiadają dacie dokumentu, a treść budzi zastrzeżenia. O tym K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 93. Inaczej ocenia ten dokument prof. J. Bieniak. Zob. zwłaszcza J. Bieniak, *Sadłowo i jego dziedzice w średniowieczu*, w: *Zamek w Sadłowie w ziemi dobrzyńskiej*, Rypin 2004, rozdz. IV, *passim*.

¹¹³² *Urzędnicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy...*, s. 362; J. Bieniak, *Piotr Ogon*, w: PSB XXVI, s. 428; tenże, *Paweł Ogon*, w: PSB XXV, s. 366–368.

¹¹³³ J. Bieniak, *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łęczycka i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969, s. 94–98. Ogon może być tożsamy z Piotrem z Chalna oraz z jedynym wojewodą dobrzyńskim o tym imieniu; zob. tenże, *Możliwości i zadania poskich genealogów – mediewistów*, w: *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii w Polsce*, Kraków 1995, s. 89.

¹¹³⁴ DKM, nr 48; SHGWP, s. 156.

23 XI 1384 r. uczestniczył w Brodnicy w akcie zastawu Zawkrza Zakonowi wraz z innymi czołowymi współpracownikami Siemowita IV i opatrzył wraz z nimi dokument książęcy swą pieczęcią, gwarantując dotrzymanie umowy¹¹³⁵.

W październiku 1386 r. Andrzej pojechał z Siemowitem IV do Malborka i 26 X tamże poświadczył następną pożyczkę księcia płockiego od władz Zakonu¹¹³⁶. W 1391 r. odmówił hołdu królowi Władysławowi Jagielle, współdziałając z księciem Władysławem Opolczykiem, a w lipcu 1392 r. podpisał akt zastawu ziemi dobrzyńskiej Zakonowi¹¹³⁷. Jeszcze 5 XII 1397 r. w Malborku poświadczył następną pożyczkę Siemowita IV pod krótkotrwały zastaw ziemi płońskiej¹¹³⁸. Zmarł po 1 I 1398 r.¹¹³⁹

Andrzej z Kutna pozostawił syna Mikołaja, kasztelanica, który działał w Kutnie pod koniec życia swego ojca i z tej racji pojawiał się w księgach ziemskich łączyckich w latach 1388–1394¹¹⁴⁰. Nie sprawował urzędu i zmarł przedwcześnie pozostawiając 6 synów; zapoczątkowali oni kolejne linie możnowładcze rodu Ogończyków. Przeprowadzili oni podział dóbr w Lipnie 4 IX 1413 r.; dokument ten zachował się w kopii i szczęśliwie został opublikowany, a jego podstawa źródłowa przepadła w zniszczeniach II wojny światowej. W podziale tym dobra w ziemi gostynińskiej: Kutno, Sieciechowo i Gnojno wraz z dopłatą 130 grzywien przypadły Janowi, protoplaście Kucieńskich, z obowiązkiem dopłaty najmłodszym braciom Andrzejowi i Ocie z Kuczborka 130 grzywien po zgonie matki i babki¹¹⁴¹.

Jan został wymieniony dopiero na czwartym miejscu, należał tedy do młodszych braci. Urodził się pod koniec XIV w., jego kariera łączy się wyraźnie z władzą książęcą sprawującą rządy w ziemi gostynińskiej. Mógł być początkowo dworzanielem książęcym, ale o tym brak danych. Przemawia za tym jednak fakt wejścia do hierarchii ziemi z nominacji książęcej. W 1416 r. został odnotowany w Kutnie, bez urzędu, jako czołowy świadek umowy o zastawie braci z Muchnic z wójtem z Mnicha¹¹⁴². W lutym 1428 r. był już stolnikiem gostynińskim¹¹⁴³. Z tym urzędem wystąpił także na dokumencie księżnej Aleksandry, wdowy po

¹¹³⁵ IMT I, nr 29 (określony jako *Andreas dictus Dobrinski*).

¹¹³⁶ Neitmann, dok. 1a.

¹¹³⁷ Supruniuk, *Otoczenie*, nr 20.

¹¹³⁸ Neitmann, dok. 1b.

¹¹³⁹ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 145.

¹¹⁴⁰ Łęcz. I, nr 811, 1636, 3357.

¹¹⁴¹ Dokument opublikował T. Żychliński, dz. cyt., t. X, Poznań 1888, s. 70–72. Nie znał tego przekazu źródłowego S. Szybkowski (dz. cyt., s. 577), przypisując ojcostwo tychże braci ich dziadowi Andrzejowi, kasztelanowi dobrzyńskiemu.

¹¹⁴² ADP, perg. 164 (10 XI 1416 r.).

¹¹⁴³ ŁęczZ 9, k. 250.

Siemowicie IV, wystawionym 13 VI 1429 r. w Gołębiewie koło Kutna¹¹⁴⁴, należał tedy do kręgu osób z nią związanych.

Po objęciu przez Siemowita V władzy w księstwie rawskim Jan należał do jego współpracowników, wystąpił w jego otoczeniu w 1435 r.¹¹⁴⁵ i w 1439 r.¹¹⁴⁶ Na urzędzie stolnika jest znany do 1445 r., następnie przeszedł na urząd podkomorzego gostynińskiego, na którym jest znany od 30 V 1446 r.¹¹⁴⁷ Z tego urzędu po kilku latach awansował na najwyższy w hierarchii tej ziemi urząd kasztelana, sprawował go w latach 1452–1463¹¹⁴⁸. Obie nominacje zapewne przeprowadziła księżna Małgorzata, wdowa po Siemowicie V, sprawująca rządy w ziemi gostynińskiej, działając w uzgodnieniu z Włodzisławem I jako głównym sukcesorem władztwa Siemowita V rawskiego. Wskazuje to na czołową pozycję Jana z Kutna w ówczesnej elicie władzy ziemi gostynińskiej.

Współpracował on z innymi dygnitarzami Mazowsza, w 1459 r. podpisał akt rozejmu sześcioletniego księstw mazowieckich z państwem krzyżackim, który był korzystny dla ziem Mazowsza¹¹⁴⁹. W kwietniu 1462 r. uczestniczył w zjeździe w Sochaczewie Katarzyny księżnej płońskiej wspólnie z urzędnikami władztwa plockiego, wspierając prawdopodobnie jeszcze ideę autonomii Mazowsza¹¹⁵⁰. Następnie dystansował się od działalności politycznej, w odróżnieniu od syna Mikołaja, starosty gostynińskiego, który doprowadził do inkorporacji tej ziemi do Korony. Nie wziął udziału 17 XII 1462 r. w uroczystym akcie inkorporacji tej ziemi do Korony, w którym nie uczestniczyli też inni czołowi urzędnicy tej ziemi, a jedynie 20 grudnia tr. wystąpił na dokumencie królewskim dla miasta Gostynina¹¹⁵¹. Żył jeszcze 26 I 1463 r.¹¹⁵², zmarł przed 12 X 1465 r., kiedy działa już nowy kasztelan gostyniński¹¹⁵³.

Jan z Kutna zapewne ożenił się wcześniej. Z tego związku powinni pochodzić synowie Mikołaj, Andrzej i Jakub, urodzeni przypuszczalnie w latach dwudziestych albo na początku lat trzydziestych XV w. Na ten stan rzeczy wskazują zwłaszcza dane o Jakubie. Tenże Jakub, syn Jana z Kutna podjął w 1444 r. studia w Krakowie¹¹⁵⁴. Następnie został kanonikiem włocławskim, jednak zmarł przedwcześnie przed 26 IX 1450 r.¹¹⁵⁵ O pierwszej żonie Jana brak danych.

¹¹⁴⁴ ZDLmP I, nr 110.

¹¹⁴⁵ IMT I, nr 83 (18 XI 1435 r.).

¹¹⁴⁶ MK 337, k. 40.

¹¹⁴⁷ IMT I, nr 92.

¹¹⁴⁸ Pacuski, Spis.

¹¹⁴⁹ *Die Staatsverträge*, II, nr 372.

¹¹⁵⁰ ZDLmP I, nr 177 (7 albo 8 IV 1462 r.).

¹¹⁵¹ IMT I, nr 113.

¹¹⁵² Kwiatkowski, Łowicz, s. 326, 401.

¹¹⁵³ IMT I, nr 116.

¹¹⁵⁴ *Album studiosorum*, I, s. 109; MUK 44h/111, II, s. 255.

¹¹⁵⁵ Bull. Pol. VI, nr 423, 446.

Druga żona Jana, Małgorzata z Krzyżanowa i Szydłowa w ziemi łęczyckiej jest znana od 1434 r. Była ona wdową po Piotrze, synu kasztelana wiślickiego Floriana z Korytnicy. Piotr zmarł w 1433 r., zatem Małgorzata wyszła wkrótce ponownie za mąż za Jana z Kutna, wnosząc mężowi dobra w Krzyżanowie, Szydłowie i Woli Szydłowskiej, odziedziczone po swoim ojcu Franku, synu Franka z Krzyżanowa podsędką łęczyckiego, z rodu Sulimów¹¹⁵⁶.

Jan pozostawił z tego związku 4 córki. Anna została już przed 5 X 1456 r. żoną Jana Karwata ze Stoków i Łęki z rodu Toporów, podkoniego łęczyckiego w latach 1455–1456, potem łowczego większego łęczyckiego (1459–1484)¹¹⁵⁷. Pozostałe córki zostały wydane za mąż później. Według przekazu z 1479 r. Jadwiga była żoną Władysława z Miłonic z rodu Sulimów cześnika łęczyckiego, Barbara – żoną Andrzeja z Gólczewa z rodu Prawdziców podkomorzego płockiego, Elżbieta – żoną Tomasza z Walewic z rodu Pierzchałów chorążego sochaczewskiego¹¹⁵⁸.

Jan z Kutna umieścił swego syna Mikołaja przypuszczalnie wcześniej wśród dworzan książęcych. Mikołaj został odnotowany w otoczeniu Włodzisława I płockiego 31 X 1448 r. w Busku, towarzyszył tedy księciu płockiemu w podróży do odległej ziemi bełskiej¹¹⁵⁹. Ożenił się ok. 1453 r. z Barbarą z Miłonic w ziemi łęczyckiej; 1 I 1454 r. otrzymał od jej ojca Mikołaja 400 grzywien posagu¹¹⁶⁰. Pozostawał jeszcze wówczas bez urzędu. Został podstolim gostynińskim, na tym urzędzie jest znany w 1459 r., ale mógł pełnić ten urząd już w 1455 r., bowiem został już wówczas określony nietrafnie jako podczaszys gostyniński¹¹⁶¹.

Wkrótce po 1459 r. objął w zarząd starostwo gostynińskie oraz awansował na stolnika gostynińskiego. Jednocześnie został hetmanem wojsk książąt płockich wspierających wojska koronne w działaniach wojennych przeciw Zakonowi w 1461 r.; 9 września tr. działał w polu pod Chojnicami¹¹⁶². Wykazał wówczas umiejętności organizacyjne i nabyte zapewne wcześniej kwalifikacje wojskowe, a także szybką orientację w nowej sytuacji oraz samodzielność decyzji. Te cechy widać w jego działaniu po zgonie młodych Piastów płockich.

Mikołaj jako starosta gostyniński zmobilizował podwładnych oraz stronników i przeszedł na stronę króla, narzucając swą linię polityczną ogółowi rycerstwa i mieszczanom tej ziemi, wbrew postawie ogółu możnowładztwa mazowieckiego. W zamian otrzymał dożywotnio od króla w zarząd dochodowe starostwo gosty-

¹¹⁵⁶ O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 230.

¹¹⁵⁷ ŁęczZ 2, k. 256v. Anna otrzymała spłatę z dóbr macierzystych. Dane o Janie Karwacie zob. *Urzednicy łęczyccy, sieradzcy i wieluńscy...*

¹¹⁵⁸ BrzezińskaZ 1/2, k. 470v (16 XI 1479 r.)

¹¹⁵⁹ ZDMP VIII, nr 2518.

¹¹⁶⁰ ŁęczZ 13, k. 98v.

¹¹⁶¹ Pacuski, Spis. 9 VII 1455 r. został nazwany nietrafnie „suppincerna Gostinensis”; ŁęczZ 2, k. 248, zatem należał już do hierarchii ziemi gostynińskiej.

¹¹⁶² MK 337, k. 53v; Wolff, *Studia*, s. 51, 81, 82.

nińskie, co można zrekonstruować z faktu sprawowania przezeń tego zarządu aż do jego zgonu. Uczestniczył obok wojewody rawskiego i bełskiego Jana z Nieborowa w akcie inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony, wystawionym w Gostyninie 17 XII 1462 r. przez Kazimierza Jagiellończyka; był kluczową postacią tego aktu¹¹⁶³. Pozostawał jeszcze 14 XII 1463 r. stolnikiem gostynińskim¹¹⁶⁴. Wkrótce jednak znacząco awansował i został jednym z bliższych współpracowników Kazimierza Jagiellończyka, co zaważyło na jego dalszej karierze. Objął po zgonie Jana Kwaczały z Nieborowa urząd wojewody rawskiego, sprawował go już 12 X 1465 r.¹¹⁶⁵, a następnie przeszedł na wojewodę łęczyckiego w 1467 r. Użył od króla 3 VII 1471 r. zapis 500 grzywien i 90 florenów na czynszach z ról miejskich Gostynina oraz na dobrach starostwa¹¹⁶⁶. W 1471 r. odprowadzał na tron w Czechach królewicza Władysława Jagiellończyka, w 1472 r. brał udział w rokowaniach z biskupem warmińskim Mikołajem Tungenem, a w 1474 r. uczestniczył we Wrocławiu w wypracowaniu rozejmu kończącego wojnę polsko-węgierską z królem Maciejem Korwinem. Wziął udział w uroczystym wjeździe króla Kazimierza Jagiellończyka do Malborka w 1476 r.¹¹⁶⁷

1 IV 1479 r. Mikołaj uzyskał dalsze zapisy na dobrach starostwa gostynińskiego, rozliczając się z podatku 2 groszy od włóki w ziemi gostynińskiej zbieranego w latach 1471–1478¹¹⁶⁸. Został dodatkowo w 1484 r. starostą generalnym Wielkopolski. Tę bardzo dochodową, ale także niełatwą funkcję pełnił już do końca życia. W 1489 r. uzyskał kolejne zapisy na starostwie gostynińskim, w tym miastach Gostynin i Gąbin¹¹⁶⁹. W 1488 r. zapisał żonie Barbarze z Miłonic 800 grzywien wiana na połowie miasta Kutna z wsiami Gołębiewko, Rykowo i folwarkach Gieglarty (Gierałty), co zostało potwierdzone 10 II 1493 r. przez nowego króla Jana Olbrachta¹¹⁷⁰. Zmarł 2 X 1493 r.¹¹⁷¹

Córka Mikołaja Anna została w 1470 r. żoną Przedbora Koniecpolskiego, dworzanina królewskiego. 12 XI 1472 r. Przedbor zapisał jej 2 tys. florenów posagu i wiana na swoich dobrach¹¹⁷². Przedbor zmarł jednak bezdzietnie już 12 V 1475 r.¹¹⁷³ Mikołaj wojewoda nie pozostawił syna, dlatego dziedziczyły po nim

¹¹⁶³ IMT I, nr 112.

¹¹⁶⁴ BOKr, nr 162.

¹¹⁶⁵ IMT I, nr 112.

¹¹⁶⁶ MRPS I, nr 667.

¹¹⁶⁷ A. Gąsiorowski, *Kuciński Mikołaj*, w: PSB XVI, 1971, s. 63–65.

¹¹⁶⁸ MRPS I, nr 1525, 1526.

¹¹⁶⁹ Tamże, nr 2081.

¹¹⁷⁰ MRPS II, nr 101. Gieglarty to późniejsze Gierałty pod Kutnem; zob. AHP, Mazowsze, mapa (lokalizacja przybliżona).

¹¹⁷¹ A. Gąsiorowski, *Jan Olbracht*, w: PSB XVI, s. 63–65.

¹¹⁷² MRPS I, nr 877 (12 XI 1472); IV, supl. 1026 (1470 r.)

¹¹⁷³ A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 56.

jedynie córki. 30 VI 1495 r. wdowa Barbara wraz z córkami Anną i Barbarą (Petronelą) regulowały granice ich dóbr Łanięta w ziemi gostynińskiej z dobrami szlacheckimi Kąty i Olszowa w powiecie kowalskim¹¹⁷⁴. Pokazuje to ówczesne stosunki własnościowe po zgonie wojewody.

Kolejnym mężem Anny z Kutna został Stanisław Potocki, krótkotrwały kasztelan gostyniński w końcu XV w. (znany w 1497 r., zmarł przed 25 XI 1499 r.)¹¹⁷⁵. Ich dzieckiem była Urszula, która 25 II 1507 r. była jeszcze panną i wraz z matką miała zapisane sumy na Krzyżanowie w ziemi łączyckiej¹¹⁷⁶. Wyszła za mąż za Wacława z Ostroroga i wniosła mu w posagu połowę Kutna oraz część innych dóbr. Posiadanie przez Annę i jej córkę Urszulę połowy Kutna, należącej wcześniej do Mikołaja Kucieńskiego wojewody łączyckiego wskazuje czytelnie na ich prawa spadkowe po tymże wojewodzie¹¹⁷⁷. Nietrafnie R. Rosin sądził, że Anna była córką jego brata Andrzeja wojewody rawskiego¹¹⁷⁸.

Barbara Petronela została żoną Mikołaja z Górki kasztelana gnieźnieńskiego, brata Uriela biskupa poznańskiego. Ich córka Katarzyna w 1495 r. wyszła za mąż za Jana Jaranda z Brudzewa, wojewodzica sieradzkiego¹¹⁷⁹. Po śmierci Mikołaja Barbara 29 III 1497 r. była już żoną Piotra Myszkowskiego, kasztelana rozpierskiego, po jego owdowieniu¹¹⁸⁰. Miała z nim syna Stanisława. Piotr Myszkowski został następnie wojewodą łączyckim, ale dość szybko zmarł¹¹⁸¹. Barbara Petronela odziedziczyła po ojcu m.in. Łanięta i Suchodębie¹¹⁸². 30 III 1515 r. owa Barbara była już wdową po Bernardzie z Kutna kasztelanie brzeskim¹¹⁸³. Dziedziczył po niej syn Stanisław Myszkowski.

Co prawda Boniecki i za nim Rosin sądzą, że synem wojewody Mikołaja był Mikołaj kasztelan gostyniński (zm. 1508 r.). Ten jednak był dowodnie starszym synem jego brata, wojewody Andrzeja Kucieńskiego, po którym odziedziczył Łąkoszyn¹¹⁸⁴.

Karierze dożywotniego starosty gostynińskiego i wojewody łączyckiego Mikołaja towarzyszyła kariera jego brata Andrzeja, solidarnie go wspierającego.

¹¹⁷⁴ KowalskaG 1a, k. 367.

¹¹⁷⁵ Pacuski, Spis.

¹¹⁷⁶ MRPS IV, nr 38.

¹¹⁷⁷ Przemawia za tym zapis w metryce koronnej z 1 VII 1504 r.; MRPS III, nr 1556. Wiemy też, że w 1539 r. Urszula jako wdowa po Wacławie Ostrorogu kasztelanie kaliskim zapi-sała biskupowi włocławskiemu sumy na Kutnie i Koźminku; BOKr, nr 598.

¹¹⁷⁸ R. Rosin, dz. cyt., s. 31.

¹¹⁷⁹ A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 71.

¹¹⁸⁰ MRPS II, nr 680.

¹¹⁸¹ O nim A. Kamiński, *Myszkowski Piotr, wojewoda łączycki*, w: PSB XXII, 1977, s. 382.

¹¹⁸² MRPS IV, nr 12102, 1219.

¹¹⁸³ ŁęczG 12, k. 60v.

¹¹⁸⁴ Zob. Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 90; R. Rosin, dz. cyt., s. 30.

Andrzej tytułował się z Kutna, potem z Łąkoszyna i Nowego. Został początkowo łowczym (znany w 1462 r.), potem w 1464 r. cześnikiem gostynińskim, następnie w 1488 r. objął urząd kasztelana gostynińskiego, wreszcie w 1496 r. został wojewodą rawskim; zmarł po 7 III, a przed 9 VI 1503 r.¹¹⁸⁵

Działalność Mikołaja i Andrzeja spowodowała szybką rozbudowę dóbr Kucieńskich w ziemi gostynińskiej i w sąsiedztwie. Mikołaj pozyskał tu dobra Łanięta. W 1469 r. Mikołaj wojewoda wraz z żoną Barbarą ufundował w Łaniętach kościół parafialny za konsensem Jakuba biskupa włocławskiego, na co uzyskał potwierdzenie papieskie¹¹⁸⁶.

Andrzej z Kutna pozyskał już w 1459 r. wieś parafialną Mnich. Mianowicie 17 VII 1459 r. Mikołaj z Mnicha odstąpił mu tę wieś w zamian za tenetę połowy Muchnic i Skórzewa, wsi książęcych w sąsiedztwie Mnicha¹¹⁸⁷. Prawdopodobnie Mikołaj zadłużył się wcześniej i został zmuszony do tego kroku. W 1487 r. Andrzej z Kutna jako patron kościoła pozostawał w konflikcie ze Szczepanem plebanem w Mnichu; biskup płocki Piotr z Chodkowa doprowadził do ugody¹¹⁸⁸.

Andrzej uzyskał następnie część miasteczka Łąkoszyn, skąd się pisał od 1491 r.¹¹⁸⁹ Dowodnie zyskał dział w kluczu dóbr z ośrodkiem w miasteczku Łąkoszynie w 1496 r. drogą zamiany na dział w Kaszewie, które otrzymał wcześniej. 17 XI 1496 r. przejął z rąk braci z Łąkoszyna: Tomasza, Andrzeja i Zawiszy ich dział w Łąkoszynie, Nowej Wsi, Piwkach, Wojciechowicach i Ryczykach w ziemi łączyckiej¹¹⁹⁰. W czasie trudnym do określenia przejął także dobra Nowe w ziemi łączyckiej wraz z prawem patronatu kościoła parafialnego tamże¹¹⁹¹. Wiemy jednak, że z Nowego w 1495 r. pisały się obie córki Mikołaja wojewody łączyckiego, zatem miały tu także uprawnienia majątkowe¹¹⁹².

W podziale dóbr, zeznanym jeszcze przed śmiercią, wojewoda Andrzej pozostawił synom Mikołajowi i Andrzejowi swe dobra w dwu działach. Na pierwszy, opisany szczegółowo, składała się połowa miasta Kutno wraz z całym dworem albo fortalacją, wsie Sieciechowo, Raszewo, Gnojno z młynem Janiskowizną, Solec z przynależnościami: Meszno, Łązek, Wrząca, a także Korzeń i Muchnice w ziemi gostynińskiej oraz Sławęcín, Besk, Golbice, Podczachy Większe, Kutynki w ziemi łączyckiej. Do tego działu należały też tenuty dóbr królewskich Skórzewa, Muchnowo i Korzeń w ziemi gostynińskiej. Dział pierwszy był zatem duży i z pewnością

¹¹⁸⁵ Pacuski, Spis.

¹¹⁸⁶ Bull. Pol. VII, nr 690; *Repertorium Germanicum*, t. IX, 1, nr 4707; SGKP V, s. 584.

¹¹⁸⁷ MK 335, k. 168.

¹¹⁸⁸ ADP, Ep. 10, s. 497, 498.

¹¹⁸⁹ ŁęczG 8, k. 135v.

¹¹⁹⁰ ŁęczG 9, k. 22v.

¹¹⁹¹ LB Łaskiego II, s. 473.

¹¹⁹² O tym przekazie zob. wyżej.

dochodowy, należała do niego fortalicja w Kutnie, co ukazuje rangę tego ośrodka w ziemi gostynińskiej. Do drugiego działu należał Łąkoszyn oraz prawo wykupu połowy Dębowej Góry w ziemi rawskiej, dalszych szczegółów brak¹¹⁹³. Powinien jednak odpowiadać wartości działowi pierwszemu. Dział pierwszy objął syn Andrzej, dział drugi przypadł jego starszemu bratu Mikołajowi, jak ukazują dane majątkowe zestawione niżej.

Córka Andrzeja Agnieszka już przed 4 III 1476 r. została żoną Mikołaja Kiełbasy z Markowa na Kujawach z rodu Nałęczów, wnosząc mu posag 1 tysiąca florenów. Mąż oprawił ten posag na swoich dobrach, dopisując ponadto 500 florenów wiana¹¹⁹⁴. Mikołaj Kiełbasa był dworzaninem królewskim, później sprawował urząd chorążego inowrocławskiego w latach 1484–1508¹¹⁹⁵. Agnieszka była do wodnie siostrą rodzoną Andrzeja Kucieńskiego wojewody rawskiego w 1525 r.¹¹⁹⁶

Starszy syn wojewody, Mikołaj z Kutna, kasztelan gostyniński jest znany z urzędem 31 III 1506 r.¹¹⁹⁷ 28 III 1507 r. uzyskał on przywilej królewski dla swego miasteczka Łąkoszyn, mianowicie ustanowienie targu w sobotę oraz dwu jarmarków rocznie¹¹⁹⁸. Jego żoną była Anna z Dębowej Góry w ziemi rawskiej, znana jako wdowa po nim 14 X 1509 r.¹¹⁹⁹ Mikołaj zmarł przed 12 XI 1508 r., kasztelanem gostynińskim został wówczas Andrzej Kucieński, jego młodszy brat¹²⁰⁰. Tenże Andrzej sprzedał w 1510 r. wsie Besk, Sławęcín oraz dział w Golbicach za 500 grzywien Mikołajowi Drzewieckiemu¹²⁰¹. Działał jako kasztelan gostyniński do 1518 r., kiedy awansował na wojewodę rawskiego. 7 IV 1530 r. zrezygnował z urzędu wojewody na rzecz syna Stanisława, który został kolejnym wojewodą rawskim¹²⁰². Tenże Stanisław Kucieński w 1536 r. był współpatronem kościoła parafialnego w Solcu w ziemi gostynińskiej¹²⁰³.

Synami Mikołaja z Kutna kasztelana gostynińskiego i jego żony Anny z Dębowej Góry byli bracia Andrzej, Piotr, Hieronim i Wojciech z Łąkoszyna, poświęczeni w latach 1518–1519 jako patroni kościoła parafialnego w Mniehu¹²⁰⁴.

¹¹⁹³ ŁęczG 11, k. 162v (wpis w 1509 r.). Zachowała się tylko pierwsza część tekstu, jego końca brak.

¹¹⁹⁴ MRPS I, nr 1365.

¹¹⁹⁵ O nim S. Szybkowski, dz. cyt., s. 622, 623.

¹¹⁹⁶ MRPS IV, nr 14138.

¹¹⁹⁷ ŁęczG 9, k. 583.

¹¹⁹⁸ MRPS IV, nr 149.

¹¹⁹⁹ Tamże, nr 859.

¹²⁰⁰ Tamże, nr 466. W nominacji Andrzeja mylnie określono poprzedniego kasztelana jako Andrzeja z Kutna.

¹²⁰¹ ŁęczG 11, k. 223v.

¹²⁰² MRPS IV, nr 5627.

¹²⁰³ ADP, AOf. Ploc., nr 191, k. 184.

¹²⁰⁴ ADP, Ep. 2, 240, 483; kartoteka SHGM.

Bracia przeprowadzili poział dóbr w 1524 r., ale szczegółów brak¹²⁰⁵. Wiemy jednak, że Hieronim Kucieński z Łąkoszyna w 1529 r. miał kmiecia w Mnichu¹²⁰⁶. W 1535 r. określono go jako dziedzica z Mnicha i Skórzewej¹²⁰⁷.

Spójrzmy jeszcze na dane o dobrach wymienionych w podziale 1413 r. Gnojno miało w XVI w. ok. 13 włók kmiecych i niemały folwark; w XIX w. było tu powyżej 50 włók obszaru¹²⁰⁸. Była to duża osada na prawym brzegu Ochni, przy granicy z ziemią łęczycką¹²⁰⁹. Stała się ona własnością Ogończyków po 1386 r., w okolicznościach nam nieznanych i jest świadectwem celowej rozbudowy dóbr w tym rejonie, przy wyzyskaniu atutu własnego ośrodka targowo-miejskiego. W Kutnie w XVI w. było 11–24 włók osiadłych w dwu działach, oprócz miasteczka lokowanego na części obszaru dawnej osady. W Sieciechowie w XVI w. było 8–17 włók kmiecych w dwu działach; w XIX w. folwark tamże miał 11 włók obszaru, a folwark w Kutnie ok. 32 włoki¹²¹⁰. Doliczając obszar miasta, trzeba sądzić, że obie osady miały w późnym średniowieczu co najmniej 60 włók obszaru. Wraz z Gnojnem był to już znaczny kompleks majątkowy, którego dochodowość została podwyższona poprzez lokację miasteczka, a także innych wsi na prawie chełmińskim.

Na wcześniejsze losy tych dóbr rzucają jeszcze światło dane o dziesięcinie z włók osiadłych w Sieciechowie, należącej do prepozytury łęczyckiej¹²¹¹. Można ją odnosić do czasów fundacji książęcej kolegiaty w Łęczycy w 1161 r., zatem osada powstała już wcześniej, przed 1161 r.¹²¹² Ponadto do tegoż Sieciechowa można odnieść zapis źródłowy z 1325 r., w którym na liście świadków pojawia się Henryk z Sieciechowa¹²¹³. Dokument dotyczy nadania rycerskiego w ziemi dobrzyńskiej; poświadcza przekazanie kościoła w Suminie bożogrobcom miechowskim. Henryk występuje obok Piotra Ogonia i innych możnych z ziemi dobrzyńskiej, powinien mieć jakieś dobra w tej ziemi, jednak główną jego rezydencją musiał być Sieciechów na pograniczu mazowiecko-łęczyckim. Zastanawia możliwość jego powiązania z późniejszymi Ogończykami, ale sprawa ta nie jest jasna. Czy był on także posiadaczem Kutna?

Związek własnościowy Kutna z Sieciechowem, poświadczony w 1386 r., powinien mieć metrykę starszą. Włość Sieciechów-Kutno wydaje się jedną z najstar-

¹²⁰⁵ ŁęczG 14, k. 332.

¹²⁰⁶ OrłowskaZ 6, k. 463, 463v.

¹²⁰⁷ ŁęczZ 18A, k. 361v.

¹²⁰⁸ ŻD XVI, s. 194; LB Łaskiego II, s. 480 (folwark); SGKP II, s. 641.

¹²⁰⁹ AHP, Mazowsze, mapa.

¹²¹⁰ ŻD XVI, s. 194; kartoteka atlasowa XVI w.; SGKP IV, s. 957.

¹²¹¹ LB Łaskiego II, s. 480.

¹²¹² O tym S. Zajączkowski, *Początki kolegiaty łęczyckiej. Przyczynek do dziejów osadnictwa ziemi łęczyckiej*, „Roczniki Historyczne” 24, 1958, s. 145–176.

¹²¹³ DKM, nr 20, s. 305–306 (8 XII 1325 r.).

szych włości na obszarze ziemi gostynińskiej znanym nam w XIV i XV w. Była to włość możnowładcza nieprzerwanie, aż do XVI w.

Ogończycy z Pacyny

Pacyna jest znana od 1303 r., należy do starszych osad tej części Mazowsza. W późnym średniowieczu została ośrodkiem parafii i ośrodkiem miejskim, zapewne w wyniku lokacji. W 1519 r. jest określona wyraźnie jako miasteczko, otrzymała zwolnienie od podatków na 6 lat wskutek pożaru¹²¹⁴. W późniejszych latach była nazywana jeszcze niekiedy miasteczkiem, jednak w rejestrze poborowym 1579 r. została odnotowana czytelnie jako wieś o 6 włókach kmiecych w 4 działach szlacheckich¹²¹⁵. Zapewne w każdym dziale znajdował się folwark, zwolniony z opodatkowania i dlatego nie odnotowany w rejestrach. Według danych XIX w. Pacyna z przyległymi folwarkami miała ok. 70 włók obszaru, była tedy osadą dużą¹²¹⁶.

W 1444 r. i 1450 r. jest poświadczony wójt w Pacynie; w 1444 r. był nim szlachcic Paweł z pobliskiego Gumina w ziemi łączyckiej, a w 1450 r. szlachcic Dobko¹²¹⁷. Osada została lokowana zatem wcześniej i mogła być miasteczkiem prywatnym już od tego momentu. Stąd wywodzili się studenci uniwersytetu krakowskiego, prawdopodobnie synowie mieszczańscy: w 1467 r. Jan, syn Gromka z Pacyny, w 1475 r. Bartłomiej, syn Piotra, a w 1512 r. Andrzej syn Jana z Pacyny¹²¹⁸.

Parafia jest znana od 1427 r., kiedy wystąpił pleban Piotr, jednocześnie wikariusz w kolegiacie łowickiej. Określił on dochody plebanii na 5 grzywien w srebrze rocznie, a zabiegał o prowizję do lepiej uposażonego kościoła parafialnego w Słupcy¹²¹⁹. Patronat należał tu do posiadaczy Pacyny: w latach 1513 i 1518 do Mikołaja, Marka i Dobiesława Paczyńskich¹²²⁰. Nie uczestniczyli w tych uprawnieniach posiadacze pozostałych osad tej parafii. W XVI w. obejmowała ona 9 osad, wyłącznie w posiadaniu szlacheckim; obok działów szlachty cząstkowej było tu sporo działów szlachty zagrodowej¹²²¹. W 1616 r. poświętne kościoła miało co najmniej 1 włóke¹²²².

¹²¹⁴ MRPS IV, nr 12111. Zob. o tym S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, wg indeksu.

¹²¹⁵ ŻD XVI, s. 197; kartoteka osad ziemi gostynińskiej XVI w. w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN. O tym AHP, Mazowsze, mapa i komentarz I. Gieysztorowej tamże, s. 77, przyp. 6. *Miasta polskie w tysiącleciu*, oprac. zbiorowe [z udziałem A. Gieysztorowej, I. Gieysztorowej], t. II, Wrocław 1967, s. 496.

¹²¹⁶ SGK VII, s. 811.

¹²¹⁷ OrłowskaZ 2A, k. 471, 590.

¹²¹⁸ MUK I, II, s. 360; *Album studiosorum*, I, s. 186, 222; II, s. 136.

¹²¹⁹ Bull. Pol. IV, nr 1828.

¹²²⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹²²¹ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 197, 198, 209.

¹²²² Knapiński, Notaty, s. 469.

Według wizytacji do parafii należały tu dziesięciny kmiece z Pacyny, Kątów, Podczachów i Gosławic, tj. z większości obszaru parafii¹²²³. Wiemy zarazem, że w 1303 r. dziesięciny kmiece właśnie z Pacyny, Podczachów, Gosławic i Słonkowa zostały nadane przez biskupa poznańskiego Andrzeja nowo konsekrowanemu przezeń kościołowi w Trębkach¹²²⁴. Wskazuje to czytelnie, że kościół w Pacynie powstał później i przejął w nieznanych okolicznościach część pierwotnego uposażenia dziesięcinnej fundacji w Trębkach.

Kościół w Pacynie otrzymał zapewne już w momencie fundacji wezwanie św. św. Bartłomieja i Katarzyny, poświęcone w 1513 r.¹²²⁵ Parafia bez wątpliwości została erygowana przez biskupa poznańskiego i otrzymała od niego przydział dziesięcin z obszaru parafii. Już wówczas Pacyna była prawdopodobnie rezydencją możnowładczą, jeśli koszty fundacji kościoła i stosownego uposażenia plebańskiego w ziemi obciążęły jedynie posiadacza tej osady, nam nieznanego.

Od 1436 r. pojawia się Dobiesław piszący się z Pacyny, którego trzeba uznać za pierwszego poświadzonego źródłowo właściciela. Wystąpił on 15 VII 1536 r. w Płocku, bez urzędu, jako świadek przy sprzedaży Lelic, co zostało zanotowane w metryce Włodzisława I księcia płockiego¹²²⁶. Z nominacji Siemowita V rawskiego Dobiesław został nieco później podczaszym gostynińskim; z tym urzędem wystąpił 19 II 1439 r. w otoczeniu tegoż Siemowita¹²²⁷. Można sądzić, że Dobiesław zasłużył się już wcześniej w służbie książęcej i dlatego stał się kandydatem do urzędu ziemskiego. Żył jeszcze w 1444 r., został odnotowany bez urzędu¹²²⁸. Zapewne zmarł przed 20 I 1456 r., kiedy pojawia się kolejny podczaszy gostyniński, Mikołaj z Czerniewa i Kiernozi¹²²⁹. Jego synem był Jan, dowodnie syn Dobiesława z Pacyny, student uniwersytetu krakowskiego w 1448 r.¹²³⁰ Został on kanonikiem kolegiaty łowickiej, jest znany w 1459 r.¹²³¹

W 1455 r. wymieniony został Jakub z Pacyny, stryj klejnotny Jadwigi, córki Jana z Kutna kasztelana gostynińskiego, czyli współrodowiec Ogończyków z Kutna¹²³². Jakub powinien być kolejnym synem Dobiesława podczaszego. Następnie pojawiają się bracia Stanisław, podstoli gostyniński, znany od ok. 1467 r. oraz tenże Jakub, pisarz ziemski gostyniński; w latach 1479–1481 sprzedają oni dział

¹²²³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹²²⁴ NKMaz II, nr 115.

¹²²⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹²²⁶ MK 335, k. 76v.

¹²²⁷ MK 337, k. 40.

¹²²⁸ OrłowskaZ 2A, k. 459 (ok. 30 I 1444 r.).

¹²²⁹ Pacuski, Spis.

¹²³⁰ *Album studiosorum*, I, s. 119; MUK 48e/065.

¹²³¹ ADŁowicz, Lib. Priv. s. 90–93 (4 VII 1459); J. Wieteska, *Katalog prałatów i kanoników Prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971, s. 31.

¹²³² MK 337, k. 55v (17 VII 1455 r.).

na Kujawach krewnym¹²³³. Byli to synowie Dobiesława podczaszego. Stanisław był żonaty z Katarzyną z Pleckiej Dąbrowy¹²³⁴, Jakub był żonaty z Dorotą, krewną Jana z Jukowa oraz Andrzeja z Sokołowa¹²³⁵. Jakub był pisarzem ziemi gostynińskiej od 1476 r., a w 1502 r. zrezygnował z urzędu na rzecz Dobiesława z Pacyny¹²³⁶. Przypuszczalnie niedługo później zmarł. Jego synem był Mikołaj nazywany Markiem z Pacyny, który w 1511 r. skwitował Piotra syna zmarłego Michała z Popowa Nowego w ziemi łączyckiej ze spłaty ostatniej raty 35 grzywien posagu, łącznej wysokości 100 grzywien, zapisanej wcześniej przez Michała Jakubowi, ojcu tegoż Mikołaja¹²³⁷.

Tenże Dobiesław pisarz należał do współpatronów kościoła parafialnego w latach 1513 i 1518, pozostawał pisarzem ziemi gostynińskiej do 1521 r., kiedy zmarł przed 31 sierpnia r.¹²³⁸ Pozostawił synów Mikołaja, Jakuba i Andrzeja, którzy po zgonie ojca wypędzili wdowę Olechnę, swoją macochę, z dóbr wiennych w Pacynie. Już 19 XII 1521 r. uzyskała ona wyrok królewski w tej sprawie¹²³⁹. Jakub Paczyński, pewno syn Dobiesława pisarza wziął aktywny udział w procesie nobilitacji rodziny mieszczańskiej z Bochni w 1531 r., wraz z dwoma wybitniejszymi przedstawicielami rodu Ogończyków¹²⁴⁰. Tenże Jakub Paczyński został kanonikiem włocławskim i otrzymał 6 VII 1540 r. prezentę króla Zygmunta Starego na prepozyta kolegiaty kruszwickiej¹²⁴¹. Do 1546 r. Jakub posiadał dochodową plebanię w Jamnie patronatu biskupa poznańskiego w ziemi gostynińskiej¹²⁴². Wiemy też, że Andrzej z Pacyny, syn Dobiesława, w 1531 r. zapisał swój dział tamże Andrzejowi z Ośnicy kasztelanowi raciańskiemu¹²⁴³. Najstarszy z braci, Mikołaj Paczyński został skarbnikiem gostynińskim, ale zmarł już przed 12 III 1538 r.¹²⁴⁴ Jego synem był dowodnie Erazm (Niemierza), w 1546 r. student uniwersytetu krakowskiego¹²⁴⁵.

Rekonstrukcji początków tej linii Ogończyków dokonał Janusz Bieniak na podstawie źródeł mazowieckich i kujawskich¹²⁴⁶. Dobiesław podczaszy gostyniń-

¹²³³ Informacje prof. J. Bieniaka na podstawie ksiąg ziemskich brzeskich.

¹²³⁴ Tak wg Uruskiego, *Herbarz*, XIII, s. 167.

¹²³⁵ Brzeska kujawskaG 6, k. 5 (1 I 1483 r.). Nietrafnie S. Szybkowski (dz. cyt., s. 549) wskazuje na Sokołów w ziemi gostynińskiej zamiast na Kujawach brzeskich.

¹²³⁶ MRPS I, nr 1348; III, nr 673.

¹²³⁷ ŁęczG 11, k. 378.

¹²³⁸ MRPS IV, nr 3872.

¹²³⁹ Tamże, nr 13049.

¹²⁴⁰ MK 47, k. 165; MRPS IV, nr 3872.

¹²⁴¹ MRPS IV, nr 20379.

¹²⁴² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508, przyp. 36.

¹²⁴³ PłocG 1, k. 103v.

¹²⁴⁴ MRPS IV, nr 19067.

¹²⁴⁵ *Album studiosorum*, II, s. 329.

¹²⁴⁶ J. Bieniak, *Kościelna Wieś i jej dziedzice w średniowieczu*, w: *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze*, red. L. Kajzer, Łódź 1994, s. 41–106.

ski poświadczony w latach 1439–1444 był nieznanym dotychczas synem Krzesława wojewody brzeskiego kujawskiego, działającego w latach 1391–1412. W podziale dóbr wojewody przypadła mu wieś Pacyna¹²⁴⁷. Braćmi Dobiesława byli Mikołaj z Poczeryna, podstoli gniewkowski (1409–1419), Krzesław z Morzyc kasztelan kowalski (1440–1467) i Krzysztof z Ruszków¹²⁴⁸.

Krzesław, późniejszy wojewoda brzeski wraz z ojcem Dobiesławem kasztelanem kruszwickim (1351–1385) pochodzili z Kościoła (Kościelnej Wsi) na Kujawach. Weszli na Mazowszu w posiadanie okazałych dóbr Sąchocin (dziś Sochocin) z przyległościami w ziemi ciechanowskiej i 4 X 1385 r. uzyskali od Janusza I przywilej na lokację miasta w Sąchocinie¹²⁴⁹. Tenże Sąchocin leżał nad Wkrą, na gościńcu z Płońsk do Ciechanowa, miał zatem perspektywę rozwojową jako centrum rynku lokalnego, został później ośrodkiem powiatu sądowego w ziemi ciechanowskiej¹²⁵⁰. Dobra owe, w istocie możnowładcze, leżały jednak dość daleko od innych majątności tej linii Ogończyków, toteż w 1402 r., działając samodzielnie, Krzesław sprzedał dobra sąchockie za znaczną kwotę 800 kóp groszy praskich¹²⁵¹. Mogło być tu ok. 80 włók osiadłych oraz przyległości leśne¹²⁵². Właśnie wówczas, dysponując tymże zasobem finansowym, mógł on nabyć włość Pacynę, położoną znacznie bliżej kujawskich posiadłości.

Zauważmy jeszcze, że Pacyna była jednak mniejsza od dóbr sąchockich, mogła być tedy nabyta za część owej dużej kwoty. Jest też prawdopodobne, że wojewoda uzyskał wówczas zgodę władzy książęcej na założenie tu miasteczka prywatnego i przeprowadził lokację tej osady, a także fundował tu kościół parafialny. Te kosztowne inwestycje mogły być zrealizowane przez wojewodę Krzesława krótko po nabyciu owej włości, na początku XV w., w czasie rządów Siemowita IV.

Już w XV w. linia Ogończyków z Pacyny traci na znaczeniu w stosunku do Ogończyków z Kutna, dochodząc jedynie do niższych urzędów w hierarchii ziemi gostyńskiej. Podstawa majątkowa tej linii pozostawała skromna, ograniczała się do niewielkiego miasteczka prywatnego, brak bowiem danych o innych dobrach. Lokacja miasteczka w Pacynie mogła służyć umocnieniu jej pozycji, okazała się jednak przedsięwzięciem pozbawionym szerszego zaplecza w postaci ukształtowanego rynku lokalnego i roli dogodnego węzła drożnego, była przeto o wiele mniej

¹²⁴⁷ O Krzesławie zob. też. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 196–198.

¹²⁴⁸ O tym S. Szybkowski, dz. cyt., s. 591.

¹²⁴⁹ PP VI, nr 526 (4 X 1385); Janusz I nadał wówczas Sąchocinowi prawo miejskie, odnotowując tu 20 włók osiadłych. W 1565 r. miasteczko miało łącznie 23,5 włók, w tym 20,5 włók mieszczan; LMaz I, s. 166, 167.

¹²⁵⁰ AHP, Mazowsze, mapa.

¹²⁵¹ KL nr 142 (dobra Sąchocin, Konradzic, Rzy i Zielona).

¹²⁵² Wieś Rzy miała w 1565 r. 24 włoki osiadłe; LMaz II, s. 21; w XIX w. – 18 włók; SGKP X, s. 169. Konradzic, tj. później Kondrajec, miał 25 włók; SGKP IV, s. 325. Zielona – ok. 10 włók; SGKP XIV, s. 596.

udana od lokacji miasta w Kutnie. Co prawda w 1555 r. uzyskano przywilej królewski, który przesunął dzień targowy z piątku na sobotę oraz terminy jarmarków, nie przyniosło to jednak poprawy sytuacji¹²⁵³. Paczyńscy pełnili jednak także po XV w. urzędy w ziemi gostynińskiej, wchodzili tedy w skład lokalnej elity władzy.

Ogończycy z Zaborowa

Zaborowo, tj. dziś Nowy i Stary Zaborów, leżało w parafii Sokołów pod Gostyninem. Starszą osadą było tu Zaborowo Stare, które rozwinęło się nad górnym biegiem Skrwy. W XVI w. było tu 5,5 włók kmiecych w 4 działach, w tym w posiadaniu Zaborowskich, musiały też być tu folwarki¹²⁵⁴. W XVI w. jest też znane Zaborowo Nowe o 2 włókach kmiecych i zapewne folwarku, a także działach szlachty zagrodowej. Wyodrębniło się ono już przed drugą połową XV w., jak wskazują ówczesne zapisy o Zaborowie Starym albo Wielkim¹²⁵⁵.

W XIX w. obie osady z przyległościami miały łącznie ok. 2700 morgów, tj. 90 włók obszaru¹²⁵⁶. W średniowiecznej ziemi gostynińskiej była to już licząca się włość, zapewne początkowo lesista i stopniowo zagospodarowywana.

Z tego Zaborowa pisał się Andrzej, zwany też Zaborowski z Górek (w parafii Białotarsk), wsi rozdzielonej granicą Kujaw i ziemi gostynińskiej. 3 i 17 III 1417 r. wystąpił bez urzędu w sprawie o kmiecia w Górkach z Jarandem z Kłobi Małej, kasztelanem brzeskim z rodu Pomianów¹²⁵⁷. Następnie jest znany jako skarbnik gostyniński z rodu Ogończyków, wystąpił dwukrotnie w 1427 r. w Łęczycy w wywodzie szlachectwa Wojciecha z Wojszyc w parafii Bedlno w pow. orłowskim, z rodu Dołęgów¹²⁵⁸. W 1432 r. został odnotowany w księdze ziemskiej łęczyckiej bezimienny Skarbnik z Zaborowa, którego trzeba utożsamić z tymże Andrzejem¹²⁵⁹. Urząd skarbnika przejął on prawdopodobnie po Niemierzy ze Szczawina, który zmarł w 1417 r.¹²⁶⁰ Przed objęciem urzędu ziemskiego mógł być przez pewien czas dworzaninem Siemowita IV, od którego bez wątpliwości otrzymał nominację na ten urząd.

Synem Andrzeja skarbnika powinien być Andrzej z Zaborowa, występujący bez urzędu w metryce Włodzisława I płockiego. W 1447 r. kupił on wójtostwo w niedalekiej księżęj wsi Strzelce za 70 kóp groszy, ale w 1453 r. sprzedał je, wycofując się z działalności na tym odcinku¹²⁶¹.

¹²⁵³ MRPS V/2, nr 6966.

¹²⁵⁴ AHP Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 195.

¹²⁵⁵ ŻD XVI, s. 195, 208.

¹²⁵⁶ SGKP XIV, s. 198.

¹²⁵⁷ KowalskaZ 1, k. 30v, 31, 32v.

¹²⁵⁸ Semkowicz, *Wywody*, nr 89, 90.

¹²⁵⁹ ŁęczZ 10, k. 84.

¹²⁶⁰ Pacuski, Spis.

¹²⁶¹ MK 336, k. 13 (1447 r.); MK 337, k. 87v (1453 r.). O tym zob. dalej.

Synem albo krewnym skarbnika Andrzeja powinien być też Trojan z Zaborowa, występujący w otoczeniu Włodzisława I płockiego od 1435 r., towarzyszący mu m.in. w wyjazdach do ziemi wiskiej, zatem służący mu w dłuższych okresach czasu¹²⁶². Pojawił się w tym otoczeniu jeszcze 19 XI 1438 r.¹²⁶³ W służbę tegoż księcia Trojan najpewniej wszedł wcześniej, wybijając się stopniowo w tym otoczeniu, bowiem świadkami działań książęcych zapisywanych w metryce według moich obserwacji zostawali już doświadczeni, kandydaci do pełnienia urzędów dworskich i ziemskich.

Trzeba go utożsamić z Trojanem z Zaborowa, podsędkiem gostynińskim, który był współwystawcą dokumentu sądu ziemskiego w Gostyninie w imieniu księżnej Małgorzaty, wdowy po Siemowicie V, sporządzonego 21 XII 1456 r. Jego pieczęć przy owym dokumencie pergaminowym nie zachowała się¹²⁶⁴. Trojan objął urząd podsędka krótko przedtem, po Wincentym z Muchnic, który zmarł po 28 IX 1455 r.¹²⁶⁵

Prawdopodobnie po odejściu z dworu księcia Włodzisława I Trojan związał się z otoczeniem księżnej Małgorzaty sprawującej rządy w Gostyninie i temu zawdzięczał skromny awans. Tenże Trojan nie jest później znany, nie wiadomo tedy, czy zmarł, czy też awansował w hierarchii ziemi gostynińskiej; w 1460 r. podsędkiem był już Janusz Piotrowski z rodu Grzymałów¹²⁶⁶. Zauważmy jeszcze, że Trojan mógł przejąć urząd skarbnika po Andrzeju z Zaborowa. Awans z podsędka na skarbnika jest spotykany w ówczesnej hierarchii ziemskiej Mazowsza¹²⁶⁷.

Ogończycy z Zaborowa utrzymali się w składzie hierarchii ziemi gostynińskiej także po jej inkorporacji do Korony w 1462 r. Synem Trojana podsędka mógł być Mikołaj Sołtan z Zaborowa Starego, żonaty z Heleną, córką Piotra z Kłobi Małej, chorążego brzeskiego. 8 VIII 1474 r. jej bracia Jarand, Stanisław i Jarosław dali 24,5 grzywien w półgroszach przywianku oraz zobowiązali się do wypłaty posagu 100 grzywien w półgroszach w ciągu trzech lat¹²⁶⁸. 3 XII 1476 r. Mikołaj zeznał, że Helena otrzymała od brata Stanisława z Lutoborza wyprawę ślubną, tj. ruchomości wartości 20 grzywien w półgroszach¹²⁶⁹. W 1478 r. tenże Stanisław z Lutoborza zobowiązał się do wypłacenia posagu siostry w kwocie 100 kóp groszy w półgroszach¹²⁷⁰.

¹²⁶² Dane z analizowanych list świadków zachowanej metryki książęcej Włodzisława I. Trojan był świadkiem w Wiźnie 26 II 1437 r.; MK 335, k. 157v–158, w Wąsoszcu 23 IX 1437 r.; MK 336, k. 72.

¹²⁶³ MK 336, k. 54.

¹²⁶⁴ ADP, perg. 300; KL nr 206, z mylną datą roczną 1457.

¹²⁶⁵ Pacuski, Spis.

¹²⁶⁶ Tamże.

¹²⁶⁷ Zob. A. Wolff, *Starszeństwo urzędów...*, tablica i wykaz awansów.

¹²⁶⁸ KowalskaG 1a, k. 89v.

¹²⁶⁹ Tamże, k. 121.

¹²⁷⁰ Tamże, k. 142.

Mikołaj Sołtan z Zaborowa Starego w latach 1490–1491 wystąpił w księgach grodzkich łęczyckich jako skarbnik gostyniński, co wskazuje, że kontynuował wcześniejszą tradycję rodzinną piastowania owego urzędu. Przestał pełnić ten urząd przed 1506 r., kiedy pojawił się kolejny skarbnik gostyniński, Stanisław Podczaski¹²⁷¹. Synem Mikołaja Sołtana powinien być Stanisław z Zaborowa Starego z niewymienionymi braćmi, który oskarżył w 1518 r. Jakuba Gagowskiego, męża Katarzyny zwanej Trojanowa, o najście nocne i spalenie ich chlewu przy dworze wartości 20 grzywien¹²⁷².

Wiemy jeszcze, że w 1493 r. żoną Andrzeja z Zaborowa Nowego była Helena, córka Stanisława z pobliskiego Dzikowa Wielkiego w pow. kowalskim. Skwitowała wówczas ojca ze spłaty, ale nie odnotowano wysokości posagu¹²⁷³. W 1505 r. wystąpił Mikołaj z Zaborowa Nowego, syn zmarłego Benedykta zwanego Bieniasz. Wyplacił on 45 grzywien posagu swej siostry Anny jej mężowi Janowi Gagowskiemu, który oprawił go na połowie swoich dóbr Gagowy w pow. kowalskim¹²⁷⁴. Mogli to być potomkowie Andrzeja z Zaborowa, znanego w połowie XV w.

W 1511 r. jest znany Szczepan Zaborowski, bez urzędu, w konflikcie z Janem Gagowskim; król ustanowił zakład 300 grzywien między stronami, kierując sprawę do starosty gostynińskiego¹²⁷⁵. Można sądzić, że majątek Szczepana był wart przynajmniej 300 grzywien. Szczepan Zaborowski współdziałał wówczas z innymi panami z ziemi gostynińskiej: wojewodzie Mikołajem (Sokołowskim) ze Szreńska, Feliksem Osińskim albo Trębskim oraz innymi¹²⁷⁶.

W 1528 r. pojawia się Jadwiga, wdowa po zmarłym Jakubie z Zaborowa w ziemi gostynińskiej. Była to jedna z czterech sióstr dziedziczących dobra Bedlno z przyległościami w ziemi łęczyckiej, siostra Elżbiety żony Jana Słupskiego z Modły¹²⁷⁷. Jakub powinien być równie zamożny, jak jego żona, posiadaczka dóbr w ziemi łęczyckiej.

W późniejszym pokoleniu Zaborowskich znani są jeszcze w 1530 r. Zygmunt i Melchior, współdziałający z Barbarą, żoną Feliksa Szreńskiego jako jej stryjowie klejnotni w sprawie jej dóbr oprawnych, właśnie zastawianych przez męża, na co musiała wyrazić zgodę¹²⁷⁸. Tenże Melchior otrzymał 3 VII 1539 r. nominację na stolnika gostynińskiego¹²⁷⁹. Zaborowscy z rodu Ogończyków w ziemi gostynińskiej nie byli jednak znani ani Paprockiemu, ani Niesieckiemu.

¹²⁷¹ Pacuski, Spis.

¹²⁷² KowalskaG 1a, k. 582.

¹²⁷³ Tamże, k. 336v.

¹²⁷⁴ Tamże, k. 444.

¹²⁷⁵ MRPS IV, nr 9893. Jan Gagowski wywodził się z pobliskich dóbr Gagowy w parafii Lubień na Kujawach brzeskich.

¹²⁷⁶ MRPS IV, nr 1240 (29 VII 1511 r.).

¹²⁷⁷ OrłowskaZ 6, k. 185v.

¹²⁷⁸ KowalskaZ 2, k. 143.

¹²⁷⁹ MRPS IV, nr 19874.

Zestawione dotychczas dane można jeszcze wzbogacić. Według wyraźnego przekazu źródłowego w 1488 r. do kolegium wikariuszy katedry płockiej należała dziesięcina kmieca z Zaborowa w ziemi gostynińskiej, tj. z omawianej włości¹²⁸⁰. Do owego Zaborowa odnieść przeto trzeba informacje wcześniejsze o owych dziesięcinach wikariuszy katedralnych, pochodzące z 1487 r.¹²⁸¹, a także z 1388 r., kiedy to biskup płocki Ścibor potwierdził wikariuszom ich prawa dziesięcinne *antiquitus attributa*. Co prawda w 1388 r. nazwa Zaborowa została wymieniona pomiędzy Kostninem a Miszewem *Pruthenorum*, tj. osadami ziemi płockiej położonymi na wschód od stolicy diecezji. W tym rejonie brak jednak takiej nazwy, a zapis można tłumaczyć nieprecyzyjną lokalizacją osad przez informatora, zapewne jednego z wikariuszy katedralnych¹²⁸². Parę nazw dalej w tym dokumencie pojawiają się bowiem nazwy osad płacących dziesięcinę w ziemi gostynińskiej, w tym Gołębiewo, Głogowiec i Raciborowo w rejonie Kutna, położone na południe od Zaborowa. W rezultacie przyjmuję, że zapis ten dotyczy omawianego Zaborowa.

Nadanie owych dziesięcin biskupich wikariuszom katedralnym nastąpiło prawdopodobnie przed 1338 r., kiedy pojawiają się oni w źródłach. Zapewne łączyło się z szeroką reformą osadniczą następującą po lokacji miejskiej Płocka przez Bolesława II płockiego ok. 1300 roku. W ramach tej reformy regulowano i wyznaczano granice dóbr i osad, ściągano nowych osadników na warunkach czasowego zawieszenia świadczeń, w tym także dziesięcinnych. Właśnie wówczas powinny być lokowane osady w dobrach rycerstwa osiadłego na Mazowszu na prawie Prusów, tzn. nobilów pruskich chroniących się przed represjami władzy krzyżackiej na ościennym Mazowszu w drugiej połowie XIII w. Dostawali tu na ogół od władzy książęcej po przybyciu na Mazowsze włości lub mniejsze obszary leśne o korzystnej lokalizacji, dogodnie do zagospodarowania, jak pouczają analizy wycinkowe. Osady te zostały odnotowane w 1388 r. wśród wsi płacących dziesięcinę wikariuszom katedralnym.

Reforma owa w znacznym stopniu dotyczyła włości możnowładczych i za możnego rycerstwa, a w mniejszej mierze dóbr książęcych, co ustaliłem dla wschodniej części ziemi płockiej przy granicy z ziemią wyszogrodzką. Pozyskiwane nowe dochody dziesięcinne po wygaśnięciu wolnizny biskup płocki przeznaczył wówczas na uposażenie wikariuszy, którzy mieli wyręczyć dotychczasowych członków kapituły płockiej w sprawowaniu codziennej liturgii w katedrze płockiej. Datuję to w przybliżeniu na pierwszą tercję XIV w.¹²⁸³

¹²⁸⁰ ADP, AKP 50, k. 39–39v.

¹²⁸¹ ADP, perg. 379.

¹²⁸² KL, nr 114.

¹²⁸³ K. Pacuski, *Osadnictwo Mazowsza Płockiego między Wisłą, Jasienicą i Mołtawą w świetle źródeł pisanych*, w: *Archeologia Mazowsza i Podlasia*, t. I: *Osadnictwo pradziejowe i wczesno-*

Powyższe ustalenia skłaniają do oceny, że także Zaborowo już w pierwszej tercji XIV w. było włością intensywnie zagospodarowywaną i przynoszącą podwyższone dochody dziesięcinnne, które można było przeznaczyć na utrzymanie kolegium wikariuszy katedralnych.

Zauważmy jeszcze, że o innych dobrach posiadaczy Zaborowa w XV w. brak danych. Nie pozwala to jednak wykluczać ich istnienia, tak w ziemi gostynińskiej, jak i poza nią. Zaborowo pełniło jednak funkcję rezydencji, położonej dogodnie przy gościńcu z Gostynina na południowy zachód, nieopodal samego Gostynina¹²⁸⁴, zapewne przez szereg pokoleń, poczynając od pierwszej tercji XIV w.

Pomianowie z Solca i Wrzącej

W drugiej połowie XVI w. Solec był ośrodkiem parafii. Były tu trzy działki szlachty cząstkowej w posiadaniu Soleckich i parę włók osiadłych; w każdym działce powinien być folwark zapewniający utrzymanie rodzinie szlacheckiej. Także we Wrzącej były dwa działki cząstkowe w posiadaniu Soleckich, podobnej wielkości¹²⁸⁵. W świetle danych XIX w. dobra Solec i Wrząca miały łącznie ponad 90 włók obszaru¹²⁸⁶. Była to zatem licząca się w późnym średniowieczu włość rycerska, jednakże mocno lesista, co ukazują jeszcze najstarsze mapy szczegółowe z końca XVIII i pierwszej tercji XIX w.¹²⁸⁷

Zachowane źródła oświetlają dzieje tej włości skąpo, wiemy jednak, że Soleccy należeli do Pomianów¹²⁸⁸. Herbem Pomian pieczętował się dowodnie już Andrzej Solecki, skarbnik gostyniński w 1564 r., który płacił z działów w Solcu, Wrzącej oraz 1 włoki osiadłej w sąsiedniej Dąbrówce¹²⁸⁹. Jego potomkiem mógł być Stanisław Solecki, skarbnik gostyniński, który zmarł przed 5 I 1589 r.¹²⁹⁰ Do tej rodziny należał też Marcin Solecki, miecznik gostyniński, który zmarł przed 31 VIII 1619 r.¹²⁹¹

Posiadacze Solca i Wrzącej, tj. zapewne działów w tych dobrach dowodnie wzięli udział w zagospodarowywaniu Mazowsza północno-wschodniego, otrzymu-

średniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem, Warszawa 1998, s. 163. Początki uposażenia wikariuszy katedralnych, poza tymi dochodowymi dziesięcinnami, mogą być wcześniejsze.

¹²⁸⁴ AHP, Mazowsze, mapa.

¹²⁸⁵ ŻD XVI, s. 196.

¹²⁸⁶ SGKP XI, s. 41; XIV, s. 56.

¹²⁸⁷ Zdjęcie terenowe pruskie z lat 1793–1796 oraz Mapa Kwatermistrzostwa, stan ok. 1830 r. Zob. też AHP, Mazowsze, mapa.

¹²⁸⁸ S. Górzyński, J. Kochanowski, dz. cyt., s. 124.

¹²⁸⁹ ASK I, nr 22, k. 340, 340v.

¹²⁹⁰ MK 135, k. 384–384v.

¹²⁹¹ MK 163, k. 311v–312.

jąc od księcia Janusza I nadania w ziemi łomżyńskiej i wiskiej. Używali oni charakterystycznego przydomku Biała Suknia, toteż łatwo wyróżniali się w otoczeniu. Idzie tu w istocie o jedną rodzinę, Jana i jego 5 synów działających w pierwszej połowie XV w.

Jan otrzymał 10 włók w ziemi wiskiej nad rzeczką Łubianką, prawdopodobnie po 1410 r., kiedy rozpoczęła się kolonizacja tej części północnego Mazowsza. Jan zmarł jednak już przed 18 III 1425 r., po nim nadanie to objęli synowie Stanisław, Mikołaj i Jarand¹²⁹². Otrzymali oni 1 II 1426 r. w Łomży nowe nadanie Janusza I, obejmujące tym razem 20 włók w ziemi wiskiej nad rzeczkami Łubianka i Gręzka, z obowiązkiem pełnienia posług pospoliczych (*servitia comunia*), typowych dla drobnego rycerstwa. Zapisano wyraźnie ich pochodzenie *de Wrzancza alias Solecz*¹²⁹³. Wiemy także, że Marcin Biała Suknia z Wrzącej, syn Jana, otrzymał 17 III 1425 r. od księcia 2,5 włók w Długimstoku przejęte po zbiegu do Prus krzyżackich oraz dokupił tamże z bratem Jarandem 5 włók od Tomasza Cwaliny¹²⁹⁴.

W rezultacie tych, a może i wcześniejszych działań ich ojca Jana, nieoświetlonych źródłami, powstaje w ziemi łomżyńskiej w parafii Mały Płock nowa osada zwana Bialesuknie. W 1435 r. Marcin Biała Suknia z Wrzącej odkupił części w tej osadzie od Bronisza, Jaranda, Ligaszczka i Marcina, powiększając tu swe dobra¹²⁹⁵. W 1437 r. Marcin miał konflikt z Cwalinami, założycielami pobliskiej osady Cwaliny w tejże parafii, stąd odnotowano jego przynależność do rodu Pomianów¹²⁹⁶.

Tenże Marcin Biała Suknia w 1438 r. został naganiony przez Chebdę z Suska w ziemi łomżyńskiej z zamożniejszej linii Pomianów, zatem w obronie swego szlachectwa powrócił do rodzimej ziemi gostynińskiej i uzyskał stosowny dokument sądu ziemskiego, wystawiony z udziałem chorążego gostynińskiego, a także na podstawie świadectwa 4 rycerzy, mianowicie Piotra, Jaranda, Jana z Kłobi Małej oraz Mikołaja z Zakrzewa, czyli ze swego rodu Pomianów z powiatu kowalskiego na Kujawach brzeskich. Dokumenty te przedstawił następnie księciu Bolesławowi IV, uzyskując potwierdzenie swego szlachectwa i przynależności do rodu Pomianów¹²⁹⁷.

Osada Bialesuknie w ziemi łomżyńskiej była następnie nazywana Popki-Bialesuknie, dziś Popki; dane o niej zestawili Ignacy Kapica Milewski oraz Czesław Brodzicki¹²⁹⁸.

¹²⁹² PP V, nr 31 (tekst z ubytkami)

¹²⁹³ Tamże, nr 235.

¹²⁹⁴ Tamże, nr 32.

¹²⁹⁵ MK 3, k. 147.

¹²⁹⁶ MZH, nr 16.

¹²⁹⁷ MK 3, k. 213v; Z. Wdowiszewski, *Zapiski mazowieckie*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 8, 1928, nr 6.

¹²⁹⁸ Kapica, *Herbarz*, nr 8; C. Brodzicki, *Ziemia łomżyńska do 1529 r.*, Warszawa 1999, s. 61 (z błędami).

Udział Pomianów z ziemi gostynińskiej, poddanych książąt zachodniego Mazowsza w zasiedlaniu ziem Mazowsza północno-wschodniego nie powinien być sprawą przypadku. Zauważmy, że ich współrodowiec, Paweł syn Grzymisława z Borzewa na Mazowszu płockim już w czwartej ćwierci XIV w. podjął pracę w kancelarii Janusza I, został dzięki temu kanonikiem płockim i warszawskim; stał się następnie protonotariuszem i faktycznym kierownikiem kancelarii książęcej, a później kanclerzem nadwornym i jednym z najbliższych współpracowników tegoż księcia¹²⁹⁹. Mógł przeto aż do swej śmierci w 1428 r. wspierać zabiegi swoich krewnych i współrodowców, niezbyt licznych mazowieckich Pomianów o nowe nadania, stwarzające szansę awansu majątkowego i społecznego. Paweł sam wywodził się z niezbyt zamożnej rodziny rycerskiej, na co wskazują dane o jego krewnych, posiadaczach Borzewa w powiecie płońskim¹³⁰⁰. Dodajmy jeszcze, że Jan z Solca i Wrzącej mógł być rówieśnikiem kanclerza Pawła, bowiem w momencie śmierci miał już dorosłych synów. Ożenił się tedy pod koniec XIV w., a urodził zapewne w trzeciej ćwierci XIV w.

W 1427 r. wystąpił Pakosz z Solca, jeden ze świadków podziału dóbr Pomianów z pobliskiego Zakrzewa w powiecie kowalskim¹³⁰¹. Powinien być identyczny z Pakoszem z Solca, który otrzymał w 1434 r. od młodych książąt płockich Siemowita, Kazimierza i Włodzisława nadanie dwóch włók wolnych od podatków we wsi książęcej Korzeń koło Gębina w ziemi gostynińskiej¹³⁰².

Dokument ten został wystawiony w Płocku 21 czerwca tr. w związku z pogrzebem matki książąt, księżnej Aleksandry oraz rozwiązaniem jej dotychczasowego dworu. W dokumencie wskazano na wierną służbę Pakosza dla ojca i matki wystawców, przeto musiał ją pełnić przez wiele lat, także już przed zgonem księcia Siemowita IV w styczniu 1426 r., czyli mogła ona trwać ok. 10–15 lat albo jeszcze dłużej. Odbiorca nadania zobowiązany został do pełnienia służby wojskowej z kuszą przy wozach książęcych i na koszt władzy książęcej, zatem w wymiarze szczupłym. Nadanie miało tedy charakter odprawy za długoletnią służbę na dworze książęcym, zapewniało stabilizację dochodów na skromnym poziomie po zakończeniu tej służby. Pakosza trzeba zaliczyć do drobnego rycerstwa, analogicznie do grupy Pomianów nazywanych Biała Suknia.

W 1475 r. występuje Janusz z Solca, który był jednym z czterech rozjemców przeprowadzających podział dóbr braci z Górek¹³⁰³. Obok niego występuje wówczas Jarand z Solca, który wyspecjalizował się w sprawach sądowych, czyli musiał często uczestniczyć w rokach sądowych w Kowalu albo w Gostyninie. W 1470 r.

¹²⁹⁹ O nim S.M. Szacherska, T. Żebrowski, w: PSB XXV, s. 376, 377; SHGWP, s. 23, 24.

¹³⁰⁰ SHGWP, s. 23, 24.

¹³⁰¹ KowalskaZ 1, k. 126.

¹³⁰² AGAD, perg. 8633.

¹³⁰³ KowalskaG 1a, k. 109v.

Jarand z Solca był pełnomocnikiem Mikołaja z Piotrowa¹³⁰⁴. W 1476 r. tenże Jarand był pełnomocnikiem mieszczanina gostynińskiego Pawła zwanego Kupiec¹³⁰⁵. W 1501 r. występują bracia Mikołaj i Wawrzyniec z Solca w sprawie posagu Jadwigi z Dąbrówki w powiecie kowalskim¹³⁰⁶.

W tym czasie Solec z przyległościami przeszedł w ręce Andrzeja z Kutna i Łąkoszyna wojewody rawskiego. W podziale dóbr spisanych krótko przed śmiercią wojewody (1503 r.) Solec wraz z osadami Meszno, Łązek, Wrząca był już własnością wojewody, wszedł w skład pierwszego działu, który przypadł dowodnie Andrzejowi z Kutna, jego młodszemu synowi, późniejszemu kasztelanowi gostynińskiemu (1508–1518) i wojewodzie rawskiemu (1518–1530)¹³⁰⁷.

Część Solca pozostała jednak w rękach dotychczasowych posiadaczy. W 1511 r. czterej bracia z Solca Większego: Jan, Mikołaj, Andrzej i Maciej wypłacili 30 grzywien posagu swej siostry Katarzyny Michałowi z Dąbrówki w pow. kowalskim. Michał zapisał jej 60 grzywien wiana na połowie swoich dóbr w Dąbrówce (par. Grabkowo)¹³⁰⁸. Charakteryzuje to niezłe poziom zamożności owej rodziny. Znacznie zamożniejszy powinien być Andrzej Solecki z Solca, którego żoną w 1535 r. była Dorota, córka zmarłego Mikołaja ze Świętosława na Kujawach. Skwitowała ona swego brata, podsędka brzeskiego Jana Świętosławskiego z praw spadkowych do Zaborowa¹³⁰⁹. W 1536 r. tenże Andrzej był współkolatorem kościoła parafialnego w Solcu¹³¹⁰. Jest to wspomniany wcześniej skarbnik gostyniński, znany w 1564 r.

Obok posiadaczy Solca są też znani posiadacze działów z Wrzącej. W 1427 r. obok Pakosza z Solca występuje Franek z Wrzącej, bez wątpliwości z ziemi gostynińskiej¹³¹¹. W 1428 r. Jarand z Wrzącej miał sprawę w Łęczycy z Mikołajem, synem Trojana z Różyc w ziemi łęczyckiej; nie jest jednak pewne, czy rzecz dotyczy Wrzącej w ziemi gostynińskiej¹³¹². W sąsiednim powiecie kowalskim świadkami Pomianów z Zakrzewa (w par. Białotarsk) w 1429 r. byli Zbrosław, Maciej i Bogusław z Wrzącej, prawdopodobnie z ziemi gostynińskiej¹³¹³. W 1482 r. Jakub z Wrzącej, pochodzący z Mazowsza, skwitował Piotra z Łąkiego, sędziego grodzkiego brzeskiego z wypłaty posagu swej żony Katarzyny, jego córki¹³¹⁴.

¹³⁰⁴ Tamże, k. 399.

¹³⁰⁵ Tamże, k. 110.

¹³⁰⁶ Tamże, k. 413.

¹³⁰⁷ ŁęczG 11, k. 162v. O tym zob. wyżej: Ogończy z Kutna.

¹³⁰⁸ KowalskaG 1a, k. 506.

¹³⁰⁹ KowalskaZ 2, k. 172.

¹³¹⁰ Zob. niżej.

¹³¹¹ KowalskaZ 1, k. 126.

¹³¹² ŁęczZ 2, k. 146v.

¹³¹³ KowalskaZ 1, k. 142.

¹³¹⁴ Brzeska kujawskaG 1B, s. 163.

W XVI w. w parafii Solec znajdował się też Łęzek, następnie zaginiony, który nie został już zlokalizowany na mapie Mazowsza drugiej połowy XVI w.¹³¹⁵ Stąd pochodzili Łęscy czy też Łązkowie, znani Bonieckiemu¹³¹⁶, może także należący do Pomianów.

Zebrane dotychczas dane wskazują, że Pomianów z Solca i Wrzącej w XV w. trzeba zaliczyć do drobnego rycerstwa posiadającego kilkunastu działów wraz z poddanymi, ale o skromnych dochodach. Uczestnictwo w zagospodarowaniu nowych ziem na północnym wschodzie książecego Mazowsza było dla nich szansą, której nie mogli widocznie zrealizować w rodzimej ziemi gostynińskiej. Inną szansą była długoletnia służba na dworze książecego (Pakosz z Solca), która nie przyniosła jednak wyraźnego awansu majątkowego i społecznego.

Nieco światła na wcześniejsze dzieje Pomianów z Solca i Wrzącej rzuca jeszcze rozpatrzenie danych wskazujących na początki parafii soleckiej. W XVI w. należało do niej 7 osad, wyłącznie w posiadaniu szlacheckim, w tym Baby i inne wsie o działach szlachty zagrodowej, dawniej zamożniejszej¹³¹⁷. Według wizytacji 1609 r. był tu kościół św. Wojciecha, o wezwaniu dość charakterystycznym dla dawniejszych czasów¹³¹⁸.

Parafia jest jednak znana dopiero od 1476 r., kiedy został odnotowany pleban w Solcu¹³¹⁹; jest to relatywnie późno w stosunku do innych parafii tego obszaru. W 1481 r. plebanem był tu Wojciech z niedalekiego Klonowca, z rodu Grzymałów w ziemi gostynińskiej¹³²⁰. W 1516 r. po śmierci plebana Mikołaja z Jamna został tu prezentowany ksiądz Paweł z Gąbina przez kasztelana gostynińskiego Andrzeja z Kutna. Tenże Andrzej działał samodzielnie, bez udziału Soleckich; jego kandydat przedstawiony biskupowi płockiemu został zaakceptowany¹³²¹. W 1536 r. kolatorami byli Stanisław Kucieński, wojewoda rawski, tj. syn Andrzeja z Kutna oraz Andrzej Solecki¹³²².

Parafii nie wymieniono w konflikcie rozstrzygniętym w 1444 r. w sprawie szczegółowego rozgraniczenia diecezji płockiej i włocławskiej na pograniczu kujawskiej parafii Białotarck¹³²³. Jednak nie wymieniono także jej osad, co świadczy, że sytuacja kościelna była tu ustabilizowana. Skłania to do sądu, że parafia Solec została już wcześniej wyłączona ze starszej parafii Gostynin w diecezji płockiej i przynależność diecezjalna nie stała się tu przedmiotem sporu. Można sądzić, że

¹³¹⁵ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 208.

¹³¹⁶ Boniecki, *Herbarz*, XV, s. 327, 328.

¹³¹⁷ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 196, 208.

¹³¹⁸ O tym *Diecezja płocka. Struktura...*, s. 221.

¹³¹⁹ ADP, KDNorb., s. 180 (pleban bez imienia).

¹³²⁰ MK 5, k. 83v.

¹³²¹ ADP, Ep. 2, s. 141, 143; wypis w kartotece SHGM.

¹³²² ADP, AOf. Ploc., 191, k. 184 (informacja ks. T. Żebrowskiego).

¹³²³ KL, nr 192.

powstała ona w XIV w., kiedy w diecezji płockiej powstało wiele innych parafii tej wielkości, uzupełniając sieć parafialną. Powinna ona powstać z fundacji ówczesnych posiadaczy Solca. Sprostanie kosztom fundacji kościoła, jego wyposażenia, wydzielenie stosownego uposażenia plebańskiego pozwala sądzić, że było to dzieło pojedynczego posiadacza włości, przypuszczalnego protoplasty Pomianów z Solca i Wrzącej. Mógł on posiadać jeszcze inne dobra, a wywodzić się spośród zamożnego rycerstwa sąsiednich Kujaw, gdzie spotykamy liczniejszych Pomianów, może spokrewnionych z Pomianami mazowieckimi.

Z tej włości Pomianów mógł wywodzić się Zbrośław, podkomorzy gostyniński poświadczony w 1319 r. na dokumencie księcia Wańka płockiego. Wystąpił on 15 czerwca tr. w Płocku na dokumencie poświęcającym nadanie Miszewa nad rzeczką Mołtawą kasztelanowi wyszogrodzkiemu Mikołajowi z rodu Grzymałów¹³²⁴. Powinien mieć dobra na obszarze tej kasztelanii. Dotychczas nie można było odnaleźć jego powiązań heraldycznych, obecnie jednak przemawia za tym imię Zbrośława z Wrzącej, poświadczonego w 1429 r. jako świadek Pomianów z Zakrzewa w pobliskiej parafii Białotarsk na Kujawach brzeskich¹³²⁵. Wchodzi w grę wnuk albo prawnuk, który otrzymał imię po możliwym przodku, dobrze utrwalonym w tradycji rodzinnej. Tenże podkomorzy albo jego syn, nam nieznan, mógł być tu fundatorem kościoła parafialnego w Solcu w XIV w. Szybko jednak nastąpiło tu rozrodzenie i postępujące rozwarstwienie majątkowe, jak widać z danych o Pakoszu i o rodzinie Jana noszącej przydomek Biała Suknia.

Na koniec warto przyjrzeć się pochodzeniu nazw Solec i Wrząca. Wydają się one wskazywać na solanki na omawianym terenie, które mogły być lokalnie eksploatowane, analogicznie do warzelnii soli na Kujawach. Nazwa Wrząca powinna być skrótem dwuczłonowej nazwy „wrząca woda” i może wskazywać na warzenie soli. Nazwę Solec można odczytać jako miejsce związane z wydobywaniem i przechowywaniem soli¹³²⁶. Ponieważ jednak o solankach na tym obszarze w mazowieckich źródłach z doby średniowiecza brak danych, przemawia to jedynie za lokalnym znaczeniem pozyskiwanej tu soli.

Trzeba zwrócić uwagę, że Solec leżał na drodze z Mazowsza południowego oraz z Płocka na Kujawy. Na tym odcinku droga zapewne początkowo biegła z Gostynina przez Solec do Białotarska, tu jest poświadczona pobytom dworu książęcego Siemowita I w 1249 r., podczas powrotu Siemowita na Mazowsze z odwiedzin brata Kazimierza na Kujawach¹³²⁷. Solec i inne osady przy niej położone zyskiwały na tym, a droga wiodła poprzez tereny nieźle zagospodarowane rolniczo. Następnie droga na tym odcinku poprowadzona została na Kowal przez

¹³²⁴ NKMaz II, nr 153.

¹³²⁵ Zob. wyżej.

¹³²⁶ Por. S. Rospond, dz. cyt., s. 359.

¹³²⁷ NKMaz II, nr 4.

Wrząca, krótszym nowym wariantem poprzez tereny lesiste, omijając Solec od północy. Taki przebieg przyjęto już dla drugiej połowy XVI w., jest on aktualny aż do naszych czasów¹³²⁸. Być może miało to związek już z lokacją miasta Gostynin w 1382 r., bowiem z takiej racji regulowano miejscowe układy drożne, dostosowując je do nowych zadań.

Prawdvice

Prawdvice z Koszelewa (Piwowie)

W XVI w. Koszelew leżał w starej parafii Gąbin, miał do 12 włók kmiecych, był tu pewno także niemały folwark¹³²⁹. Według danych XIX w. wieś z folwarkiem miała 33 włóki obszaru¹³³⁰.

Pierwsza informacja o osadzie pochodzi z 1390 r. Jan kasztelan sierpecki wraz z synem Sasinem podkomorzym sochaczewskim sprzedali tę wieś 18 XI 1390 r. Pawłowi z Trębek, kasztelanowi gostynińskiemu¹³³¹. Była to transakcja między różnymi liniami rodu Prawdziców. Do kasztelana Jana i jego synów należały Baboszewo oraz Brzeście w powiecie płońskim na Mazowszu płockim¹³³². Jan kasztelan sierpecki był prawdopodobnie synem Więclawa z Brześcia, podkomorzego gostynińskiego znanego w 1368 r., poświadczonego na dokumencie księcia Siemowita III Trojdenowica¹³³³. Dotychczas dobra Więclawa w ziemi gostynińskiej nie były znane. Można przyjąć, że był on posiadaczem Koszelewa pod Gąbinem, co ułatwiało mu wykonywanie swego urzędu w ramach książęcego aparatu władzy tej ziemi. Tenże Więclaw był wcześniej podstolim warszawskim i bliskim współpracownikiem Siemowita III Trojdenowica w 1364 r.¹³³⁴, w posiadanie Koszelewa mógł wejść drogą nadania książęcego w związku z nominacją na urząd podkomorzego w tej ziemi. Zmarł albo ustąpił z urzędu przed październikiem 1371 r. kiedy podkomorzym gostynińskim jest już Szczepan Wężyk z Jasieńca¹³³⁵.

Na uwagę zasługuje jeszcze wysoka kwota zapłaty: 200 kóp groszy praskich. Była to równowartość dobrze zagospodarowanej wsi, liczącej 20 włók osiadłych, zazwyczaj z przyległościami. Wskazuje ona, że Koszelew był już wówczas wsią

¹³²⁸ AHP, Mazowsze, mapa; mapy woj. płockiego i rawskiego Karola Pertheesa z czwartej ćwierci XVIII w.

¹³²⁹ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 197; kartoteka atlasowa XVI w.

¹³³⁰ SGKP IV, s. 483.

¹³³¹ BKórnicka, rkps 194, k. 15, 16.

¹³³² Zob. SHGWP s. 3, 4, 30.

¹³³³ NKMaz III, nr 98; K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 98.

¹³³⁴ NKMaz III, nr 70.

¹³³⁵ Tamże, nr 114.

nieźle zagospodarowaną, dochodową, atrakcyjną dla nabywcy. Sprzedający wieś Prawdźice z Brześcia i Baboszewa nie łączyli jednak planów życiowych z ziemią gostynińską. Jan kasztelan sierpecki był też zwany Janisławem, w 1411 r. przeprowadził podział Baboszewa na 5 działów, żył jeszcze w 1413 r.¹³³⁶ Sasin podkomorzny sochaczewski został potem kasztelanem sochaczewskim, tytułował się z Nieborowa, zapewne inwestował w tym rejonie ziemi sochaczewskiej. Nie wiemy, na jaki cel zostały zużyte pieniądze otrzymane ze sprzedaży Koszelewa¹³³⁷.

Paweł z Trębek nie utrzymał jednak Koszelewa w swoich rękach. 30 V 1406 r. w Płocku książę Siemowit IV potwierdził sprzedaż tej wsi przez tegoż kasztelana gostynińskiego Mikołajowi z Rogozina w ziemi płockiej za 160 kóp groszy praskich oraz zezwolił na budowę młyna na rzece Śmielnicy w tej osadzie¹³³⁸. Paweł z Trębek stracił tedy na tej transakcji, jednak zdecydował się na sprzedaż owych dóbr. Mogły one stracić na wartości, m.in. przez odpływ kmieci do innych dóbr albo przez wydzielenie kolejnej osady z jej dotychczasowego obszaru. Nabywca Mikołaj z Rogozina nie jest bliżej znany.

W 1462 r. Koszelew należy już do Andrzeja zwanego Piwo; w źródle wystąpił mianowicie Andrzej Piwo tytułowany z Koszelewa, zatem założył tu swą rezydencję¹³³⁹. Tenże Andrzej Piwo pisze się wcześniej z Rogozina w ziemi płockiej, powinien być jednym z potomków Mikołaja nabywcy Koszelewa. Potomkowie Andrzeja zachowali przydomek Piwo, tworzą znaną linię Prawdźiców o nazwisku Piwo.

Andrzej Piwo wystąpił 9 X 1441 r.; chciał wówczas sprzedać dział ziemi w Rogozinie i Rogozinku za 32 kopy groszy, ale sprzedaż ta została odwołana przez Mikołaja z Rogozina na podstawie prawa bliższości¹³⁴⁰. 19 XI 1450 r. w Sokalu w ziemi bełskiej tenże Andrzej powiększył tu swą własność nabywając dział w obu wsiach Rogozino wartości 100 grzywien groszy praskich, tj. 80 kóp groszy; mogło to być ok. 8 włók uprawnych¹³⁴¹. 14 IX 1451 r. jest także posiadaczem części Białynina w ziemi sochaczewskiej, innej posiadłości Prawdźiców i zabezpiecza na swej własności w Białyninie i Rogozinie swoje poręczenie wypłaty 300 kóp groszy w półgroszach za Ziemaka z Wronina współrodowcowi, Mikołajowi Wężowi z Dobrzankowa chorążemu ciechanowskiemu¹³⁴². 1 IV 1452 r. został odnotowany w Płocku, bez urzędu, w otoczeniu księcia Włodzisława I; mógł należeć

¹³³⁶ SHGWP, s. 3; Płońska, nr 2063.

¹³³⁷ O Sasinie zob. K. Pacuski, w: PSB XXXV, s. 245, 246; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 248, 249.

¹³³⁸ BKórnicka, rkps 194, k. 14v–15.

¹³³⁹ MK 335, k. 4v (4 VII 1462 r.).

¹³⁴⁰ MK 336, k. 35.

¹³⁴¹ SHGWP, s. 258.

¹³⁴² MK 335, k. 47v.

do jego współpracowników¹³⁴³. W 1453 r. dał Mikołajowi Wężowi wwiązanie w swe dobra Rogozino i Białynino aż do momentu wypłaty owej znacznej kwoty 300 kóp groszy¹³⁴⁴. Charakteryzuje to nieźle jego ówczesny stan zamożności. Białynin w ziemi sochaczewskiej był wsią parafialną, w XIX w. liczył ok. 35 włók obszaru¹³⁴⁵.

Andrzej Piwo działał jednak przede wszystkim w ziemi bełskiej. Został współpracownikiem Kazimierza księcia bełskiego (1434–1442), zatem wstąpił w jego służbę widząc w tym szansę dalszej kariery. Jest poświadczony jako starosta buski w latach 1440–1441, mógł nim być już wcześniej¹³⁴⁶. W służbie książęcej pozyskał liczące się dobra. Już w 1435 r. był posiadaczem Opolska (Opulsk koło Sokala), w 1440 r. miał także Wasylowce i Wierzbę. W tymże roku uzyskał nadanie Zamościa i Konotopy. Ok. 1443 r. sprzedał Zamość i Wierzbę za 500 grzywien oraz 12 zagonów we Wźdżarach w ziemi łeczyckiej; pozostał właścicielem Opolska, Wasylowiec i Konotopy¹³⁴⁷. Trzeba dodać, że był wówczas posiadaczem działu w Łażninie w ziemi łeczyckiej (parafia Oszkowice; prawdopodobnie w XVI w. Łażnino Wźdżarowskie), a nie Łażni w ziemi gostynińskiej¹³⁴⁸. Zapewne potem powrócił na Mazowsze nabywając nowe dobra. 14 IX 1451 r. w Rawie pisał się z Rogozina, miał dział Białynina, miał już także Niemściszewo¹³⁴⁹.

Wcześniej z Niemściszewa pisał się Mikołaj, który w 1442 r. odstąpił swe prawa spadkowe do Poczernina i Trębek w ziemi zakroczymskiej po zmarłej Annie, córce Miczka z Trębek chorążego zakroczymskiego, żonie Dobrogosta kasztelana warszawskiego, Janowi z Kuchar, chorążemu ciechanowskiemu. Powiązania tegoż Mikołaja nie są czytelne; może jest identyczny z Mikołajem z Rogozina, krewnym Andrzeja Piwo. Tenże Mikołaj z Rogozina w 1452 r. był burgrabią płockim, należał zatem do książęcego aparatu władzy w ziemi płockiej¹³⁵⁰.

Niemściszewo istniało jeszcze w 1540 r., kiedy został odnotowany fakt spalenia w pożarze dworu we wsi Niemściszew koło Gąbina¹³⁵¹. Nie jest jednak znane na Mazowszu drugiej połowy XVI w.¹³⁵² Jest to nazwa wyjątkowa, która nie ma swego odpowiednika na całym obszarze ziem polskich w XIX w.¹³⁵³ Osadę tę trze-

¹³⁴³ ZDLmP I, nr 154.

¹³⁴⁴ MK 337, k. 86v.

¹³⁴⁵ SGKP XV, 1, s. 133.

¹³⁴⁶ *Urządnicy województwa bełskiego...*, nr 605.

¹³⁴⁷ Janeczek, *Osadnictwo*, s. 355.

¹³⁴⁸ Na Łażnię wskazał nietrafnie K. Sochaniewicz, *O kolebce rodu Zamojskich*, RT Herald. 5, s. 58 n.

¹³⁴⁹ MK 335, k. 47v.

¹³⁵⁰ MK 337, k. 100; SHGWP, s. 258.

¹³⁵¹ MRPS IV, nr 20155.

¹³⁵² AHP, Mazowsze, indeks; ŻD XVI, indeks.

¹³⁵³ Por. SGKP i inne zestawienia nazw osad polskich.

ba identyfikować z Mściszewem, położonym między Koszelewem a Gąbinem w ziemi gostynińskiej. W 1564 r. wieś ta należała do pana Piwa, graniczyła z miasteczkiem królewskim Gąbinem¹³⁵⁴. Był to prawdopodobnie folwark, bez kmieci, dlatego nie był notowany w rejestrach poborowych XVI w. Osada następnie zaginęła, jednak nazwa w starym brzmieniu Niemściszew szczęśliwie pojawiła się jeszcze na mapie pruskiej (Gilly) z początku XIX w.¹³⁵⁵ Później nie występuje w źródłach. Niemściszewo przed początkiem XV w. mogło wchodzić w skład Koszelewa, obok którego leżało.

Zapewne Andrzej Piwo utracił dział w Białyninie, pozyskał jednak Koszelew, który stał się jego rezydencją. Nie sprawował co prawda urzędu na Mazowszu, mógł jednak należeć do miejscowego możnowładztwa, na co wskazuje jego udokumentowany stan posiadania. Wystąpił 5 I 1458 r. w Wyszogrodzie jako Andrzej Piwo Rogoziński, należał do rozjemców rozwiązujących konflikt majątkowy Wronińskich¹³⁵⁶. Żył jeszcze w lipcu 1462 r., pisząc się już z Koszelewa¹³⁵⁷. Właśnie do niego można jeszcze odnieść dane z 1420 r. o Andrzeju, synu Mikołaja z Boguszyna! (Rogozina), który uczestniczył w działaniach możnego współrodowca Sasina Sasinowica z Trębek, prepozyta płockiego przeciw dobrom kapituły płockiej¹³⁵⁸. Był przeto dowodnie synem Mikołaja z Rogozina, nabywcy Koszelewa w 1406 r. oraz współdziałał z innymi młodymi możnymi z rodu Prawdziców. Jego bratem powinien być Mikołaj z Rogozina, burgrabia płocki 1452 r., którego mógł spłacić z Koszelewa i Niemściszewa.

Andrzej Piwo pozyskał jeszcze tenutę Szczerców w ziemi sieradzkiej, na którą składało się miasteczko Szczerców oraz wsie Chrzęstawa i Stary Szczerców (dziś Szczercowska Wieś). Uzyskał na niej zapisy królewskie jako Andrzej Piwo z Opoliska i Rogozina, odnotowane w 1520 r.¹³⁵⁹ Miasteczko Szczerców w XIX w. miało ok. 65 włók gruntów mieszczan, pozostałe osady były mniejsze¹³⁶⁰. Dochody czerpane z tej tenuty stały się istotnym składnikiem majątku Piwów, od 1462 r. podanych królewskich z tytułu dóbr w ziemiach gostynińskiej i bełskiej, inkorporowanych do Korony. Nadanie tej tenuty można łączyć z wydarzeniami 1462 r.; powinno to być wynagrodzenie za skuteczną działalność na rzecz inkorporacji tych ziem do Korony, wbrew stanowisku dużej części możnowładztwa mazowieckiego.

¹³⁵⁴ LR 1564, s. 103.

¹³⁵⁵ AHP, Mazowsze, mapa (Mściszew); najstarsze mapy szczegółowe ziem polskich w Pracowni Atlasu IH PAN.

¹³⁵⁶ WyszZ 2, k. 147v.

¹³⁵⁷ MK 335, k. 4v.

¹³⁵⁸ ADP, perg. 188 (identyfikacja osady z biskupim wówczas Boguszynem pod Czerwińskiem nie wchodzi w grę). Zob. o tym Prawdzice z Trębek.

¹³⁵⁹ MRPS IV, nr 12485.

¹³⁶⁰ SGKP XI, s. 849, 850; ŻD XIII, s. 216; AHP, WSieradzkie i Łęcz., mapa.

Andrzej Piwo pozostawił potomkom te dobra. Jego synem powinien być Piotr Piwo, który zapisał 25 VI 1473 r. swej żonie Barbarze z Żukowa tysiąc florenów wiana na dobrach Niemściszewo i Koszelew, a także na tencucie Szczerców w ziemi sieradzkiej¹³⁶¹. Barbara wydaje się pochodzić z możnej rodziny Gozdawów z Gawłowa i Żukowa, mogła być siostrą Świętosława z Żukowa, tj. córką Jana Mzurki, kasztelana sochaczewskiego. Drugim synem Andrzeja był Adam Piwo, który w 1491 r. spłacił swą siostrę Katarzynę, dowodnie córkę Andrzeja i żonę Jana Obermuta z Płonki z całości dóbr w ziemi bełskiej (Konotopa, Wasylewce i Opolsko) i na Mazowszu (Koszelew, Niemściszew i Rogozin) oraz z udziału w tencucie Szczerców¹³⁶². Adam Piwo był tenutariuszem w Szczercowie już w 1488 r.¹³⁶³ Tenże Adam otrzymał 16 I 1489 r. konsens króla na wykup tenuty wsi królewskiej Cieląż (pod Sokalem w ziemi bełskiej) z rąk aktualnego tenutariusza Miklasza, ale nie wiadomo, czy zostało to zrealizowane¹³⁶⁴. Ożenił się z Katarzyną Kuropatwianką z Łańcuchowa¹³⁶⁵. W 1491 r. tenże Adam Piwo jako dziedzic Rogozina odstąpił Pawłowi z Łyczek, archidiaconowi włocławskiemu i pułtuskemu swe dobra w Rogozinie w ziemi płockiej, poręczając za pokój ze strony swej żony Katarzyny i swej siostry Katarzyny z dóbr Koszelew i Mściszew¹³⁶⁶. Tym samym Adam likwidował swą własność w ziemi płockiej, tj. na ówczesnym Mazowszu książęcym. Ta część Rogozina stała się własnością duchowną, w XVI w. miała 12 włók osiadłych¹³⁶⁷.

Kolejne pokolenie Piwów reprezentują Henryk, Mikołaj i Tomasz Piwowie, bracia piszący się z Konotopy w ziemi bełskiej, posiadacze tenuty Szczerców w 1508 r.¹³⁶⁸ Powinni to być synowie Adama, który działał w ziemi bełskiej, wyprzedając swą własność na Mazowszu.

Już wcześniej 23 II 1504 r. występuje Mikołaj Piwo jako tenutariusz Chrzastawy w ziemi sieradzkiej, rozgraniczał ją z sąsiednią wsią szlachecką¹³⁶⁹. Tenże Mikołaj Piwo został posiadaczem Niemściszewa i Koszelewa w ziemi gostynińskiej, w 1522 r. opłacił 2000 florenów żonie Barbarze, córce kasztelana rospierskiego Jana z Kobyłan na swoich dobrach, w tym i tencucie Szczerców¹³⁷⁰. Mikołaj Piwo z Koszelewa był w 1527 r. tenutariuszem wsi królewskiej Siedlce (dziś

¹³⁶¹ MRPS I, nr 1031.

¹³⁶² AGZ XIX, nr 2209 (30 V 1491 r.).

¹³⁶³ A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 288.

¹³⁶⁴ MRPS I, nr 1966.

¹³⁶⁵ Janeczek, *Osadnictwo*, s. 355.

¹³⁶⁶ MK 6, k. 256v; SHGW, s. 258.

¹³⁶⁷ SHGW, s. 258 (1531 r.); ŻD XVI, s. 127 (1570 r.), s. 9 (1578 r.).

¹³⁶⁸ MRPS IV, nr 8777 (4 V 1508 r.).

¹³⁶⁹ MRPS III, nr 1282.

¹³⁷⁰ MRPS IV, nr 13116.

Sielce) w ziemi gostynińskiej¹³⁷¹. W 1533 r. Mikołaj Piwo był już wojskim siedradzkim¹³⁷². W pożarze swego dworu w Niemściszewie utracił dokumenty na posiadany przez niego młyn królewski zwany Gzégzółka pod Gąbinem, 5 III 1540 r. jako wojski kaliski uzyskał potwierdzenie dożywocia na ów młyn¹³⁷³. 14 VI 1541 r. Mikołaj Piwo z Opolska wystąpił w Gostyninie, pozostawał nadal aktywny w ziemi gostynińskiej¹³⁷⁴. Jego synem był Andrzej Piwo z Opolska, a także z Niemściszewa i Koszelewa w ziemi gostynińskiej, tenutariusz w Szczercowie, znany w 1571 r.¹³⁷⁵ Dane te pozwalają sądzić, że Mikołaj Piwo był synem Piotra Piwo, który ożenił się z Barbarą z Żukowa w 1473 r.

Już wcześniej działał na Mazowszu jeszcze jeden członek tej rodziny, Andrzej Piwo. 3 III 1502 r. uzyskał potwierdzenie dokumentów królewskich Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta na młyn Gzégzółka w ziemi gostynińskiej¹³⁷⁶. W 1507 r. został oskarżony przed królewskim sądem nadwornym o rabunek w Rogonicach (ziemia płocka); był on bratem Mikołaja Piwo, tenutariusza w Szczercowie, a zatem synem Piotra i kolejnym potomkiem starosty buskiego Andrzeja Piwo, po którym otrzymał swe imię¹³⁷⁷. Uzyskał on poparcie grupy szlachty z ziemi gostynińskiej, przeto miał tu rozgałęzione stosunki. Jego syn Jan, określony jako syn Andrzeja Piwo z diecezji płockiej, podjął w 1534 r. studia na uniwersytecie krakowskim¹³⁷⁸. W 1512 r. Andrzej i Mikołaj Piwowie jako tenutariusze otrzymali konsens królewski na zastaw Chrząstawy¹³⁷⁹. Mikołaj i Andrzej Piwowie uzyskali 11 I 1520 r. konwersję starych zapisów na tencucie Szczerców, wystawionych przez władzę królewską na rzecz Jaranda z Grabi wojewody inowrocławskiego, Andrzeja Piwo z Opolska i Rogozina oraz Piotra Piwo, na kwotę łączną 660 grzywien oraz 200 florenów, wraz z dożywociem na tej tencucie¹³⁸⁰. Oświecla to wcześniejsze dzieje owej tenuty, przysparzającej dochodów użytkownikom.

Rozpoznane tu przekazy źródłowe pozwalają na konstatację, że Piwowie przybyli do ziemi gostynińskiej z ziemi płockiej na początku XV w. Zasilili szeregi możnego rycerstwa i możnowładztwa tej ziemi, kontynuując tradycje swoich poprzedników i możnych współrodowców, Prawdziców z Brześcia i Baboszewa na Mazowszu płockim oraz Trębek w ziemi gostynińskiej. Byli tu znani także w XVI i XVII w.¹³⁸¹

¹³⁷¹ Tamże, nr 5204.

¹³⁷² Boniecki, *Herbarz*, XI, s. 365.

¹³⁷³ MRPS IV, nr 20155.

¹³⁷⁴ ŁęczG 10, k. 494v.

¹³⁷⁵ ŁęczG 16B, k. 201v.

¹³⁷⁶ MRPS III, nr 291.

¹³⁷⁷ SPPP VI, nr 9.

¹³⁷⁸ *Album studiosorum*, II, s. 272.

¹³⁷⁹ MRPS IV, nr 1849.

¹³⁸⁰ Tamże, nr 12485.

¹³⁸¹ Niesiecki, *Herbarz*, VII, s. 318.

Prawdźice z Luszyna

W końcu XV i w pierwszej połowie XVI w. Luszyn należał do Sieprskich herbu Prawdźic. Była to jedna z większych osad ziemi gostynińskiej¹³⁸². W XVI w. liczyła ok. 20 włók kmiecych, był tu także niemały zapewne folwark oraz spora własność plebańska wielkości 3 włók¹³⁸³. Według danych XIX w. dobra Luszyn wraz z Kijankami miały ok. 80 włók¹³⁸⁴. Była to przeto włość znaczna, nadająca się na rezydencję możnowładczą. Był to zarazem ośrodek niewielkiej parafii, znany od 1438 r.¹³⁸⁵ W skład parafii początkowo wchodziły jeszcze osady Lubikowo i Osmolin w posiadaniu Gozdawów, a także wieś książęca Stare Pole (dziś Staropol). W 1441 r. Siemowit V doprowadził jednak do fundacji odrębnej parafii w nowo lokowanym książęcym miasteczku Osmolin. W zamian kościół w Luszynie otrzymał dziesięciny kmiece i folwarczne z Lubikowa i Kijanek¹³⁸⁶. Wieś Stare Pole została włączona do utworzonej wówczas parafii Sanniki. W parafii Luszyn pozostało jedynie szlacheckie Lubikowo, a także folwark Kijanki, który w latach 1533 i 1603 należał do ówczesnego posiadacza Luszyna¹³⁸⁷. W XIX w. folwark Kijanki albo Maliny miał 8,5 włók obszaru, leżał obok Lubikowa¹³⁸⁸.

Wiemy, że prowizję papieską na plebanię w Luszynie uzyskał 22 IV 1438 r. Maciej, syn Jakuba ze Strzelna, kapłan diecezji włocławskiej, powołując się na rezygnację plebana Mikołaja. Oszacował on dochody parafii jedynie na 4 grzywny w srebrze rocznie¹³⁸⁹. Do plebanii należały dziesięciny od kmieci z Luszyna, nadane bez wątpliwości przez biskupa poznańskiego w momencie erekcji parafii, ale było to uposażenie niezbyt duże w stosunku do sąsiednich parafii. Wskazuje to na parafię fundowaną stosunkowo niedawno, tj. prawdopodobnie w drugiej połowie XIV w. Nietrafnie ksiądz Józef Nowacki datuje jej początki na drugą połowę XIII w. z uwagi na wezwanie św. Stanisława oraz większy zasięg parafii, do którego zalicza też Stępowo i Wolę Stępową. Dwie ostatnie osady weszły bowiem w skład sąsiedniej parafii Złakowo Cerkiewne, już w archidiecezji gnieźnieńskiej¹³⁹⁰, zatem ta parafia powinna być starsza niż parafia Luszyn.

Jeszcze mniej wiadomo o posiadaczach Luszyna w XV w. W 1497 r. wchodzi on bezspornie w skład dóbr Prokopa Sieprskiego, bowiem zapisał on żonie Elźbiecie

¹³⁸² AHP, Mazowsze, mapa.

¹³⁸³ ŻD XVI, s. 199; kartoteka atlasowa XVI w. Jeszcze w 1564 r. występuje tu rządcą działający w imieniu Elżbiety Sieprskiej.

¹³⁸⁴ SGKP V, s. 486 (ok. 2400 mórg). Lasu i zarośli było tu jeszcze ponad 30 włók.

¹³⁸⁵ Bull. Pol. V, nr 808.

¹³⁸⁶ O tym Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

¹³⁸⁷ AHP, Mazowsze, mapa (tu pominięty folwark Kijanki); Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, s. 165 (1533 r.); wypisy z wizytacji 1603 r. w Pracowni Atlasu IH PAN.

¹³⁸⁸ SGKP V, s. 486; Mapa Kwaternmistrzostwa; mapa adm. z 1951 r. (Malina).

¹³⁸⁹ Bull. Pol. V, nr 808; odnotowano przynależność parafii Luszyn do diecezji poznańskiej.

¹³⁹⁰ AHP, Mazowsze, mapa; LB Łaskiego II, s. 260.

wysokie wiano na swoich dobrach w ziemiach płockiej, gostynińskiej i dobrzyńskiej, w tym na połowie dworu w Luszyńcu¹³⁹¹. Elżbieta była córką Andrzeja z Gaju, sędziego poznańskiego i Barbary, córki i dziedziczki Jakuba ze Strzyg w ziemi dobrzyńskiej, siostrą Wojciecha Skóry z Gaju, późniejszego wojewody płockiego. Prokop był następnie chorążym płockim oraz starostą płockim z ramienia króla, co umocniło jego pozycję w elicie władzy Mazowsza płockiego, jednak zmarł już w 1514 r.¹³⁹² Córki Prokopa posiadały tu następnie prawo patronatu jako właścicielki Luszyńca, dziedziczące uprawnienia ojca¹³⁹³. W podziale dóbr 1533 r. Luszyńca i Kijanki w ziemi gostynińskiej przypadły Urszuli, żonie Marcina Ostroroga¹³⁹⁴.

Związek Sieprskich z Luszyńcem widać już w 1488 r., kiedy Feliks i Prokop, bracia z Sieprca (Sierpc) zawarli ugodę z posiadaczami Bobrowa pod Sierpcem, w tym Pawłem plebanem w Luszyńcu¹³⁹⁵. Tenże Paweł jest znany jako pleban w Luszyńcu w latach 1483–1492, został tamże plebanem po 1468 r.¹³⁹⁶, prawdopodobnie z prezenty posiadaczy Luszyńca i Sieprca. W grę wchodzi albo prezenta Feliksa i Prokopa po zgonie ich ojca, albo prezenta tegoż ojca, Andrzeja z Gólczewa (dziś Gulczewo), podkomorzego płockiego znanego od 1471 r. do 1480 r., kiedy zmarł¹³⁹⁷.

Jest prawdopodobne, że Luszyńca należał już do wcześniejszych pokoleń Prawdziców z Gólczewa, którzy pisali się z tej znanej i dogodnie położonej rezydencji pod Płockiem, a nie z Luszyńca położonego dość daleko od owej stolicy Mazowsza. Andrzej z Gólczewa podkomorzy płocki był synem Piotra z Gólczewa, niepełniącego urzędu. Jego dóbr poza samym Gólczewem nie znamy, a wiemy jedynie, że dziedziczył on dobra braci: Sasina (Sierpc z przyległościami) oraz Aleksandra (Biezuń z przyległościami). Pełnej listy dóbr Prawdziców z Gólczewa dla XV w. nie udało się ustalić; zachowane źródła mazowieckie są zbyt szczupłe¹³⁹⁸. Można jeszcze pokazać pełniej potomstwo Andrzeja podkomorzego; w 1484 r. występuje w sprawie o dobra Zakrzewo w ziemi wyszogrodzkiej wdowa Barbara z dziećmi: Feliksem, Prokopem, Elżbietą i Małgorzatą¹³⁹⁹.

Dla Luszyńca udało się odnaleźć jeszcze dane spoza Mazowsza. W spisie studentów uniwersytetu krakowskiego w 1473 r. został zanotowany Mikołaj, syn Gotarda *de Luschino*, który zapłacił 8 groszy, tj. pełną kwotę wpisowego¹⁴⁰⁰; było to charakterystyczne dla zamożnego rycerstwa. Wprawdzie nie wystąpił on w gru-

¹³⁹¹ MRPS II, nr 1098.

¹³⁹² K. Pacuski, *Sieprski Prokop*, w: PSB XXXVII, s. 243, 244.

¹³⁹³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, przyp. 49.

¹³⁹⁴ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 165.

¹³⁹⁵ ADP, Ep. 10, s. 612, 613.

¹³⁹⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508, 509, przyp. 47, 49.

¹³⁹⁷ Pacuski, *Spis*.

¹³⁹⁸ SHGWP, s. 100, 101.

¹³⁹⁹ WyszZ 4, składka XVI, k. 6v (22 I 1484 r.).

¹⁴⁰⁰ *Album studiosorum*, I, s. 211; MUK 73e/124, II, s. 284.

pie Mazowszan, co zwiększałoby prawdopodobieństwo identyfikacji. Jednak nazwa ta jest na ziemiach polskich wyjątkowa i przemawia to za pochodzeniem Mikołaja z ziemi gostynińskiej¹⁴⁰¹. W 1480 r. tenże Mikołaj otrzymał promocję na bakałarza, został także nazwany *de Luschyno*¹⁴⁰², co potwierdza identyfikację. Jego dalszych losów nie udało się ustalić.

Mikołaj jako student mógł liczyć wówczas ok. 20 lat, urodził się tedy ok. 1453 r. Jego ojciec Gotard urodził się prawdopodobnie w pierwszej ćwierci XV w. Imię Gotard spotykamy na Mazowszu XIV i XV w. w rodach heraldycznych Junoszków oraz Radwanów, zatem trudno przesądzać, że tenże Gotard należał do Prawdziców, tak jak posiadacze Gólczewa. Jest to jednak możliwe. Rozpowszechnienie imienia Gotard na Mazowszu średniowiecznym łączy się z kultem tego świętego we wsi parafialnej Pałuki pod Ciechanowem; fundację pierwszego kościoła pod tym wezwaniem można widzieć już w XII w., a w XV w. wieś należała do Prawdziców¹⁴⁰³. Gotard, syn Jakuba z tychże Pałuk zapisał się na uniwersytet krakowski w 1473 r.¹⁴⁰⁴

Gotard, ojciec studenta Mikołaja mógł być posiadaczem Luszyńca albo rządcą w tych dobrach z ramienia właściciela, przebywającym tu dłużej. Fundacja kościoła, którą można widzieć w drugiej połowie XIV w. albo najdalej na początku XV w., wskazuje jednak, że Luszyńca prawdopodobnie był już wówczas rezydencją możnowładczą w ziemi gostynińskiej, podobnie jak Brzozów, Ciechomice, Giżyce albo Mnich. Prawdziców z Gólczewa trzeba także zaliczyć już do możnowładztwa mazowieckiego z tytułu posiadanych dóbr oraz sprawowanych urzędów.

Prawdvice ze Szczawina

W 1299 r. Bolesław II płocki nadał dobra książęce Szczawin i Włoszczanowo wraz z immunitetem swojemu współpracownikowi Janowi, zwanemu skądinąd Sowiec¹⁴⁰⁵. Był to protoplasta Prawdziców ze Szczawina i Brochowa, sprawował później w 1329 r. urząd kasztelana dobrzyńskiego. Wystąpił w Dobrzyniu 12 III 1329 r. na dokumencie Władysława księcia dobrzyńskiego i łączyckiego, określony jako Jan Sowiec¹⁴⁰⁶. Urząd ten objął po kasztelanie Włóście, który zginął we wrześniu 1323 r., mógł go sprawować nie dłużej niż do 1346 r.¹⁴⁰⁷

¹⁴⁰¹ Zob. zwłaszcza SGKP, t. V; *Spis miejscowości Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, Warszawa 1968.

¹⁴⁰² Ks. Promocji, s. 73 (80/24).

¹⁴⁰³ Ustalenia na podstawie kartoteki SHGM. O kulcie św. Gotarda w Polsce zob. K. Kuźmak, w: *Encyklopedia katolicka*, t. V, Lublin 1989, szp. 1341.

¹⁴⁰⁴ *Album studiosorum*, I, s. 212; MUK 73h/202, II, s. 361.

¹⁴⁰⁵ KL, nr 44; NKMaz II, nr 106.

¹⁴⁰⁶ KDP II, nr 481.

¹⁴⁰⁷ O nim J. Bieniak, *Sowiec Jan*, w: PSB XL, s. 630, 631.

Odbiorca nadania w 1299 r. był tedy człowiekiem stosunkowo młodym, prawdopodobnie dworzaninem księżęcym, wspierającym księcia swoją pracą i umiejętnościami. Mógł też nie być jeszcze żonaty, zabrakło bowiem wyraźnej wzmianki o synach uprawnionych do dziedziczenia. Koreluje to z danymi dotyczącymi jego najstarszego syna Stanisława, który urodził się prawdopodobnie nie wcześniej niż na początku XIV w.¹⁴⁰⁸ Jan Sowiec ożenił się zapewne po otrzymaniu tego nadania.

W XVI w. istniały na obszarze nadania wsie: potrójne Szczawino i Włoszczanowo (dziś Łuszczanów) w parafii Suserz, jednak Włoszczanowo w nieznanych okolicznościach stało się własnością kościelną: kapituły włocławskiej i inkorporowanej do niej w 1504 r. plebanii w Gąbinie, co poświadczają rejestry poborowe XVI w. oraz źródła późniejsze¹⁴⁰⁹. W 1509 r. do tej osady można odnieść przekaz o Marcinie, synu Jana z Włoszczanowa, studencie uniwersytetu krakowskiego¹⁴¹⁰, zatem była to jeszcze własność rycerska. Włoszczanowo w XVI w. miało 13 wólk osiadłych, w XIX w. liczyło blisko 40 wólk obszaru¹⁴¹¹. Szczawino (Wielkie, Stare i Borowe) miało łącznie ok. 18 wólk kmiecych, w XIX w. przypuszczalnie powyżej 100 wólk obszaru¹⁴¹². Całość nadania księżęcego w 1299 r. można szacować na co najmniej 140 wólk. Można tu jeszcze doliczyć sąsiedni Waliszew, znany od 1414 r., pozostający w posiadaniu Prawdziców ze Szczawina¹⁴¹³. Waliszew wchodził także wraz z Włoszczanowem w skład parafii Suserz, powinien być zatem lokowany na obszarze dóbr Prawdziców ze Szczawina¹⁴¹⁴. W XIX w. Waliszew nie przekraczał 30 wólk obszaru¹⁴¹⁵. Nadanie mogło zatem obejmować ok. 170 wólk obszaru, w wielkim stopniu jeszcze lesistego, przeznaczonego do zagospodarowania rolnego, w którym w XIII w. były jedynie 2 osady książęce.

W 1304 r. Bolesław II nadał temuż Janowi także dobra Brochów z borami zachodniej części ówczesnej Puszczy Kampinoskiej, drogą zamiany za dobra odstąpione księciu koło Liwa. Dokument ten przechował się w dwu kopiach, z których jedna jest krótka i bliska zapewne oryginałowi, a druga ma znaczną część interpolowaną po 1374 r. i przed czasami Siemowita V rawskiego, do którego księgi kancelaryjnej została wpisana¹⁴¹⁶. Do interpolacji wpisano także dom, tj. dwór Prawdziców w Szczawinie oraz listę osad przez nich posiadanych, aktualną

¹⁴⁰⁸ Zob. niżej.

¹⁴⁰⁹ Kartoteka atlasowa XVI w. (rejestr 1563 r.); Nowacki, *Dzieje*, II, s. 506.

¹⁴¹⁰ *Album studiosorum*, II, s. 115.

¹⁴¹¹ *ŻD* XVI, s. 197; *SGKP* V, s. 832.

¹⁴¹² *SGKP* XI, s. 820 (Szczawin Borowy, tj. Wielki i Kościelny, pomijając Lubieniek i osady z nim związane), 821 (Szczawinek).

¹⁴¹³ *MK* 335, k. 58v (1450 r.). Zob. też niżej.

¹⁴¹⁴ Zob. AHP, Mazowsze, mapa; *ŻD* XVI, s. 196; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹⁴¹⁵ *SGKP* XII, s. 913.

¹⁴¹⁶ *NKMaz* II, nr 117 (kopia 2 interpolowana, kopia 3 bliska oryginałowi).

zapewne na przełomie XIV i XV w. albo w pierwszej ćwierci XV w. W liście tej występuje ponownie Szczawin i Włoszczanowo, co świadczy, że Włoszczanowo było jeszcze własnością Prawdzciców. Zastanawia jednak Radzików z przyległościami jako ośrodek dóbr Prawdzciców, komora celna w księżącym Wyszogrodzie oraz inne nazwy, które dają się na ogół zidentyfikować w ówczesnym księstwie czeresko-warszawskim Janusza I, a nie w księstwie Siemowita IV¹⁴¹⁷. Do terenu ziemi gostynińskiej żadnej z tych dalszych nazw odnieść nie można.

Dzieje dóbr w Szczawinie oświetla dokument Siemowita III Trojdenowica wystawiony w Płocku 25 I 1374 r., w którym książę potwierdza przywilej Bolesława II z 1304 r. oraz zwraca dobra Brochów skonfiskowane rzekomo przez księcia Wańka, faktycznie raczej przez księcia Siemowita II wiskiego na początku jego rządów¹⁴¹⁸. Dokument został wystawiony na prośbę Stanisława biskupa płockiego i jego braci: Dobiesława prepozyta płockiego, Andrzeja skarbnika (bez określenia terytorialnego), Mścigniewa, Mikołaja, może identycznego z wpisanym następnie imieniem Mikłusz, wreszcie Nasięgniewa. Zostali oni określani jako *filiis condam Johannis dicti Schowecz*, tworzyli tedy zwartą grupę rodzinną braci uprawnionych do dziedziczenia po ojcu, bez informacji o dalszych braciach czy też bratankach. Powinna to być zarazem pełna lista ówczesnych posiadaczy dóbr w Szczawinie i Włoszczanowie, a także we włości kaszewskiej w ziemi łęczyckiej. Nie mieli oni Gólczewa w ziemi płockiej, a zatem nie powinni być identyfikowani z Prawdzciami z Gólczewa, inną linią Prawdzciców z ziemi płockiej¹⁴¹⁹. Wskazał na to trafnie Janusz Bieniak.

Przyjrzyjmy się tej liście. Stanisław biskup płocki był następcą biskupa Mikołaja z Gólczewa, prawdopodobnie swego dalszego krewnego. Został wybrany przez kapitułę płocką 1 X 1367 r. Działał do przełomu 1374 i 1375 r.; zrezygnował na rzecz brata Dobiesława i wkrótce zmarł. Wcześniej był określany jako Stanisław Sowka, był kanonikiem w kilku kapitułach, a także kapelanem króla Kazimierza Wielkiego, poświadczonym wyraźnie w petycji królewskiej do papieża w 1359 r.¹⁴²⁰ Pozwala to ocenić, że wcześniej jako młody duchowny trafił do otoczenia królewskiego.

Pierwsze informacje o nim pochodzą z 1346 r. Był już wówczas plebanem w Kaszczorku (początkowo Klasztor) w diecezji chełmińskiej pod Toruniem przy granicy z Koroną, czyli we władztwie krzyżackim¹⁴²¹. Był także kanonikiem

¹⁴¹⁷ Tamże; identyfikacja w przypisach opracowanych przeze mnie.

¹⁴¹⁸ NKMaz III, nr 143. O tym zob. K. Pacuski, *Uzupełnienia...* Wańko nie posiadał kasztelanii (potem ziemi) sochaczewskiej, w której leżał Brochów.

¹⁴¹⁹ Tak identyfikuje A. Borkiewicz-Celińska, w: SHGW, s. 100.

¹⁴²⁰ MPVat III, nr 379.

¹⁴²¹ O Kaszczorku część danych zestawia *Słownik historyczno-geograficzny ziemi chełmińskiej w średniowieczu*, oprac. K. Porębska przy współpracy M. Grzegorza, red. M. Biskup, Wrocław 1971, s. 52.

płockim i kruszwickim oraz studiował prawo kanoniczne. Papież Klemens VI wystawił dla niego 18 III 1346 r. w Awinionie prowizję papieską, dając mu pierwszą wakującą godność albo urząd wraz z beneficjum w kościele płockim¹⁴²². Dane te pozwalają ocenić, że Stanisław był wówczas duchownym młodym, liczącym poniżej 40 lat, dopiero zdobywającym szersze wykształcenie i przygotowanie do przyszłych zajęć i urzędów kościelnych. Urodził się tedy nie wcześniej niż na początku XIV w. W skład jego prebendy kanonickiej w Płocku wchodziła wieś Uniejewo w ziemi dobrzyńskiej, w której Stanisław założył w 1349 r. sołectwo podejmując lokację wsi na prawie chełmińskim¹⁴²³.

Podjął studia prawa kanonicznego w Pradze, został wymieniony w suplice cesarza Karola IV, na jej podstawie 3 XI 1349 r. otrzymał prowizję papieską na dziekanie wrocławską, której jednak nie objął¹⁴²⁴. Następnie był archidiaconem wrocławskim (1350–1356) oraz scholastykiem wrocławskim (1357–1367). Jako współpracownik króla Kazimierza Wielkiego, który sprawował rządy na Mazowszu płockim, objął w 1367 r. biskupstwo płockie po swoim krewnym Mikołaju z Gólczewa. Uzyskał prowizję papieską i sakrę biskupią w 1368 r. Działał sprawnie i energicznie, jednak z powodu choroby zrzekł się biskupstwa na rzecz młodszego brata Dobiesława i wkrótce zmarł w 1375 r.¹⁴²⁵

Dobiesław Sowka był początkowo duchownym diecezji płockiej. 28 XII 1357 r. uzyskał prowizję papieską na prebendę kanonicką w kapitule płockiej po zmarłym Borzywoju wraz z wsią kapitulną Wrogocino¹⁴²⁶. Następnie był archidiaconem dobrzyńskim (1366–1368), dziekanem płockim (1369), potem prepozytem kapituły płockiej (1370–1374), wreszcie biskupem płockim (1375–1381); zmarł 1 XII 1381 r.¹⁴²⁷

Oprócz urzędów kościelnych Dobiesław miał także ważny urząd w administracji księstwa płockiego. Oświetla to zwięźle informacja z 25 V 1368 r., zawarta w dokumencie wystawionym przez Pawła prepozyta kolegiaty św. Michała w Płocku, dotyczącym dóbr prepozytury. Dobiesław wystąpił tu na pierwszym miejscu z tytułami archidiacona dobrzyńskiego i kanclerza płockiego¹⁴²⁸. Urząd kanclerza w Płocku musiał być odmienny od urzędu ówczesnego kanclerza kapituły płockiej. Trzeba przyjąć, że Dobiesław był kanclerzem ziemskim, takim samym, jak pierwszy kanclerz ziemi gostynińskiej Wit poświadczony w 1358 r.,

¹⁴²² Druk pełnego tekstu: NKMaz II, nr 273.

¹⁴²³ Tamże, nr 294b; Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 188.

¹⁴²⁴ Bull. Pol. II, nr 464.

¹⁴²⁵ O nim T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976, s. 40–42; A. Radziwiński, w: PSB XLII, s. 88, 89.

¹⁴²⁶ NKMaz III, nr 17.

¹⁴²⁷ MPH VI, s. 700; T. Żebrowski, *Zarys...*, s. 43, 44; Radziwiński, *Pralaci*, I, s. 72, 73.

¹⁴²⁸ ZDLmP I, nr 37.

prawdopodobnie dawny pisarz książęcy¹⁴²⁹. W tym samym czasie kanclerzem ziemskim czerskim i rawskim był Arnold, współpracownik Siemowita III Trojdenowica, znany w latach 1363–1365¹⁴³⁰. Dobiesław powinien być tedy kontynuatorem wcześniejszego kanclerza nadwornego Bolesława Wańkowica, Imisława, zarazem prepozyta kolegiaty św. Michała w Płocku, związanej ściśle z kancelarią książąt płockich.

Zapewne tak do 1351 r., jak też później Imisław prowadził rejestrację skarbową księstwa płockiego przy pomocy pisarzy książęcych sprawujących jednocześnie beneficja kościelne, w tym w kolegiacie św. Michała w Płocku. Od 1357 r. Imisław był biskupem elektem z wyboru kapituły płockiej, ale aż do otrzymania sakry biskupiej mógł jeszcze nadzorować i prowadzić pobór podatków w księstwie płockim, co musiało przynosić znaczący dochód ludziom zatrudnionym w aparacie skarbowym. Po nim tę funkcję powinien przejąć Dobiesław, a jego zastępcą i współpracownikiem był prawdopodobnie Paweł, kolejny prepozyt kolegiaty św. Michała, dawny pisarz książęcy zwany Paszko. Administracja skarbowa na Mazowszu aż do końca istnienia księstwa była związana z kancelarią książęcą i podlegała nadzorowi szefa kancelarii¹⁴³¹. Kanclerz ziemski na Mazowszu miał także udział w dochodach z kar sądowych na obszarze swej ziemi, co powinno przynosić znaczące dochody.

Dobiesław dzięki bratu został w 1369 r. dziekanem płockim, w 1370 r. prepozytem płockim, czerpał przeto znaczne dochody kościelne jeszcze przed objęciem biskupstwa. Obaj biskupi mogli pozostawić braciom w spadku poważny majątek. Mogli też zatrudniać swoich braci albo młodszych krewnych w administracji dóbr biskupstwa płockiego oraz w swoim otoczeniu.

Andrzej skarbnik należał prawdopodobnie do hierarchii ziemskiej płockiej, nie jest jednak skądinąd znany. Był następcą Wojciecha, występującego w latach 1365–1369. Zmarł zapewne przed nominacją następnego skarbnika Jana, poświęconego w 1379 r.¹⁴³² O jego dzieciach zob. niżej.

Mścigniew, Mikołaj, Mikłusz i Nasięgniew nie sprawowali urzędu. Oni lub ich synowie dziedziczyli po wymienionych duchownych. Mogły to być zasoby finansowe dość znaczne, jeśli kumulowano dłużej rozmaite dochody kościelne. Najmłodszy, Nasięgniew ze Szczawina żył aż do 1393 r., kiedy został odnotowany w księdze ziemskiej łęczyckiej¹⁴³³. Pozostawił kilku synów.

¹⁴²⁹ NKMaz III, nr 19.

¹⁴³⁰ Tamże, nr 68–80; J. Grabowski, *Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381*, Warszawa 1999, s. 250, 251; Pacuski, Spis.

¹⁴³¹ O tym Wolff, *Studia*, s. 78 n.; J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 226–228.

¹⁴³² Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 146, 147.

¹⁴³³ Łęcz. I, nr 2950.

Ze Szczawina pisał się Sieciech, który wystąpił 10 VIII 1378 r. w Dobrzyńniu w wywodzie szlachectwa Prawdziców ziemi dobrzyńskiej¹⁴³⁴. Był to reprezentant młodszego pokolenia, prawdopodobnie syn Andrzeja skarbnika płockiego. Został skarbnikiem płockim, jest znany od 11 VI 1387 r.¹⁴³⁵ Pisał się także z Kaszewa i Dąbia w ziemi łęczyckiej. Sieciech miał żonę Hankę, zmarł po styczniu 1410 r. Miał braci Mikołaja Sowkę kanonika i scholastyka płockiego, Mroczka, Stanisława i Sasina¹⁴³⁶. Tegoż Sasina można identyfikować z Sasinem łowczym gostynińskim, mężem Wichny. Synami skarbnika Sieciecha byli Piotr żonaty z Dobrochną, Andrzej zwany Ślidzień, Mikołaj i Jan. Pozostawił też córkę Wiktorię, która została żoną Wszeborą z Radzików¹⁴³⁷.

Wiemy także, że synami Nasięgniewa byli Dadźbog kantor płocki i Dobiesław ze Szczawina, zatem mający tu siedzibę. Dadźbog studiował w Pradze, poszerzając swe kwalifikacje przydatne w dalszej karierze. Po powrocie na Mazowsze został przed 1391 r. kantorem w kapitule płockiej, jednocześnie nawiązał współpracę z dworem Siemowita IV, wykonywał zlecane mu misje polityczne. W styczniu 1401 r. wraz z Andrzejem z Gólczewa kasztelanem płockim i Pawłem z Radzanowa chorążym płockim przekazał wielkiemu mistrzowi w Toruniu zwrot kwoty zastawu za ziemię wisłą i potwierdził to na piśmie¹⁴³⁸. W grudniu 1407 r. wraz z Sasinem Gębą odebrał w Malborku od władz zakonu krzyżackiego 7000 grzywien za Zawkrze zastawione ponownie Krzyżakom¹⁴³⁹.

W latach 1412–1414 Dadźbog był głównym pełnomocnikiem Siemowita IV w procesie sądowym z Zakonem. Pełnił wówczas rolę jednego z kierowników kancelarii książęcej, według ustaleń A. Supruniuk został nawet nazwany kanclerzem. W sierpniu 1419 r. mianowano go pełnomocnikiem Janusza I i Siemowita IV w kolejnym procesie z Zakonem, jednak wkrótce potem zmarł¹⁴⁴⁰.

W 1395 r. Dobiesław kupił od brata wyjątkowo duże i dochodowe sołectwo w jego pokażnej wsi prebendalnej Gumino w ziemi wyszogrodzkiej, mianowicie 8 włók wolnych wraz z młynem za kwotę 80 kóp groszy¹⁴⁴¹. Tenże Dobiesław ze Szczawina kupił 27 V 1398 r. połowę wsi Brochowa od Dobiesława z Dobieszkowa

¹⁴³⁴ TNar. 8, 148. O tym J. Bieniak, *Dobrzyński wywód szlachectwa z 1378 r.*, w: *Heraldyka i okolice*, Warszawa 2002, s. 445–454 (dok. na s. 453, 454).

¹⁴³⁵ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 253–255.

¹⁴³⁶ Zob. o nim Supruniuk, *Otoczenie*, s. 253–255.

¹⁴³⁷ Tamże, s. 254.

¹⁴³⁸ *Die Staatsverträge*, I, nr 5.

¹⁴³⁹ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, wyd. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 460.

¹⁴⁴⁰ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 157.

¹⁴⁴¹ KL, nr 124. Zob. też SHGWysz, s. 22, 23. W XIX w. Gumino miało 70 włók obszaru; SGKP II, s. 910.

w ziemi łęczyckiej, w parafii Dobra¹⁴⁴². Był następnie protoplastą Brochowskich. Synami Nasięgniewa byli także Stanisław, wieloletni archidiakon dobrzyński (ok. 1396–1424)¹⁴⁴³ oraz ksiądz Andrzej ze Szczawina, który w 1425 r. otrzymał prowinę na plebanię w Kazimierzu w ziemi łęczyckiej¹⁴⁴⁴.

Wśród posiadaczy Szczawina wybijał się Niemierza, bratanek Sieciecha skarbnika, od którego uzyskał podział dóbr Kaszewo w 1397 r.¹⁴⁴⁵ Niemierza jest znany od 1389 r., kiedy pleban w Kutnie pozwał go o zabór dziesięciny z Kaszewa¹⁴⁴⁶. 16 I 1414 r. oddał on swój dział w Kaszewie w ziemi łęczyckiej Mikołajowi z Kaszewa za jego dział Szczawina, otrzymując dopłatę 90 grzywien groszy szerokich¹⁴⁴⁷. W 1414 r. kupił dział w Waliszewie obok Szczawina od swego krewnego Dadźboga kantora płockiego¹⁴⁴⁸. Kupił w 1415 r. od Marcina Rogali kasztelana inowrocławskiego jego dobra Kamień, Guzów i Rybie w ziemi gostynińskiej¹⁴⁴⁹. Dobra te miały w XIX w. blisko 120 włók obszaru¹⁴⁵⁰, była to zatem włość licząca się, może jeszcze niezbyt dobrze zagospodarowana. Rybie przeszło wkrótce w posiadanie Filipa z Miszewa, który przeprowadził tu lokację wsi. Kamień w latach sześćdziesiątych XVI w. znajdował się w posiadaniu Lasockich, brak jednak danych, w jaki sposób przeszedł w ich ręce. Jedynie Guzów pozostał w XVI w. w posiadaniu Szczawińskich¹⁴⁵¹.

Niemierza był następnie skarbnikiem płockim, ale zmarł już w 1417 r.¹⁴⁵² Pozostała po nim wdowa Katarzyna, poświadczona w 1418 r. oraz dzieci. Według danych Szymona Okolskiego jego synem był Sasin Lelek ze Szczawina. Katarzyna wdowa po Niemierzy żyła jeszcze w 1428 r.¹⁴⁵³ Była córką podczaszego dobrzyńskiego Wojciecha z Tłuchowa h. Cholewa, siostrą sędziego brzeskiego Marcina z Baruchowa. Po bezpotomnej śmierci braci matki Baruchowo dziedziczył wspólnie z innymi krewnymi Sasin Lelek jako syn Niemierzy i Katarzyny¹⁴⁵⁴.

Znany jest jeszcze Sasin z Kaszewa, który powinien mieć także dział w Szczawinie. Należał on do braci Sieciecha z Kaszewa skarbnika płockiego. W 1409 r.

¹⁴⁴² BOKr, nr 665. Zachował się jedynie krótki regest dokumentu zniszczonego w okresie II wojny światowej. Kwoty transakcji brak.

¹⁴⁴³ O nim Radzimiński, *Pralaci*, t. I, nr 65, s. 129, 130.

¹⁴⁴⁴ Bull. Pol. IV, nr 1490.

¹⁴⁴⁵ Nowak, *Własność ziemska*, s. 301.

¹⁴⁴⁶ Łęcz. II, nr 11.

¹⁴⁴⁷ ŁęczZ 5, k. 307.

¹⁴⁴⁸ O tym wzmianka u Okolskiego, *Orbis Pol.*, II, s. 506, bez wątpliwości na podstawie archiwum rodzinnego.

¹⁴⁴⁹ Wzmianka o dokumencie tamże.

¹⁴⁵⁰ SGKP II, s. 919; III, s. 732; X, s. 54.

¹⁴⁵¹ Kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁴⁵² Pacuski, Spis.

¹⁴⁵³ ŁęczZ 2, k. 149v.

¹⁴⁵⁴ S. Szybkowski, dz. cyt., s. 606.

pozostawał w sporze z Mikołajem z Kuchar, zobowiązano go do dostarczenia pisma starosty płockiego, co świadczy o jego związkach z Mazowszem¹⁴⁵⁵. Według Okolskiego został łowczym gostynińskim, był nim już w 1420 r.; informacja ta opiera się na zachowanych w czasach Okolskiego księgach ziemskich gostynińskich¹⁴⁵⁶. Jego żoną była Wichna, która wystąpiła dowodnie 20 IV 1428 r. jako wdowa po łowczym gostynińskim¹⁴⁵⁷. Jest on identyczny z Sasinem z Okoleńca i Kaszewa; jego żona Wichna sprzedała w 1417 r. Okoleniec w ziemi łączyckiej za 333 grzywny groszy szerokich, co pokazuje ich stan zamożności. Wichna pochodziła z rodu Pomianów z Kielczewa, sprzedała Okoleniec swemu bratu Jałbrzykowi¹⁴⁵⁸. Sasin został zatem łowczym gostynińskim bezpośrednio po Andrzeju zwanym Kozieł z Modły z rodu Awdańców, znanym do 1419 r.¹⁴⁵⁹ Po tymże Sasinie, niewątpliwie krewnym, łowczym gostynińskim został Sasin Lelek.

Sasin zwany Lelek ze Szczawina jest poświadczony od 1420 r. Miał on brata Świętosława Lelka, zwanego Święszkiem, Jana oraz Mikołaja, który zmarł przed 1434 r.¹⁴⁶⁰ Miał też siostrę Świętochnę, znaną już w 1424 r. jako żona Jana z Krzyżanowa¹⁴⁶¹. Sasin Lelek musiał wcześniej znaleźć się w otoczeniu książąt płockich, dzięki temu został łowczym gostynińskim. Z tym urzędem wystąpił na dokumencie księżnej Aleksandry wdowy po Siemowicie IV, wystawionym 13 VI 1429 r. w Gołębiewie w ziemi gostynińskiej¹⁴⁶². Łowczym pozostawał jeszcze 28 IX 1434 r.¹⁴⁶³ Następnie został sędzią gostynińskim, na tym urzędzie jest znany od 1435 r.¹⁴⁶⁴ Nominację tę zawdzięczał księciu Siemowitowi V rawskiemu, był tedy jego współpracownikiem. Występował na dokumentach Siemowita V rawskiego, po jego zgonie nawiązał bliską współpracę z Włodzisławem I płockim. Stał się wkrótce jednym z najważniejszych współpracowników tegoż księcia i w maju 1445 r. awansował wysoko na urząd kasztelana płockiego, przekakując kolejne szczeble hierarchii ziemskiej zachodniego Mazowsza¹⁴⁶⁵.

Sasin pojawiał się na wielu listach świadków, uczestniczył w podejmowaniu wielu decyzji; wziął m.in. udział w międzydzielnicowym zjeździe w Czerwińsku w połowie sierpnia 1452 r.¹⁴⁶⁶ Jego rola polityczna po zgonie Włodzisława w grud-

¹⁴⁵⁵ ŁęczZ 5, k. 80.

¹⁴⁵⁶ Zob. wyżej.

¹⁴⁵⁷ ŁęczZ 9, k. 57.

¹⁴⁵⁸ Nowak, *Własność ziemska*, s. 33.

¹⁴⁵⁹ Pacuski, Spis.

¹⁴⁶⁰ ŁęczZ 10, k. 402.

¹⁴⁶¹ ŁęczZ 7, k. 145v.

¹⁴⁶² ZDLmP I, nr 110.

¹⁴⁶³ ŁęczZ 10, k. 402v.

¹⁴⁶⁴ Pacuski, Spis.

¹⁴⁶⁵ Tamże.

¹⁴⁶⁶ IMT I, nr 99; III, s. 263, 264.

niu 1455 r. została jednak wyraźnie ograniczona. Nie wszedł w skład rady regencyjnej księstwa, znacznie rzadziej pojawiał się w otoczeniu młodych książąt. Po ich zgonie dystansował się od narastającego konfliktu politycznego; nie opowiedział się ani po stronie króla Kazimierza Jagiellończyka zmierzającego do inkorporacji całego władztwa płockiego, ani po stronie obrońców autonomii księżęcego Mazowsza. Nie uczestniczył w uroczystościach inkorporacji ziemi gostyńskiej do Korony w grudniu 1462 r.¹⁴⁶⁷

Sasin miał też dział w Kaszewie w ziemi łęczyckiej oraz prawo patronatu kościoła parafialnego tamże, położonego na granicy trzech diecezji. W 1432 r. wytoczył w poznańskim konsystorzu sprawę przeciw biskupowi poznańskiemu Stanisławowi Ciołkowi o zabór plebanowi dokumentu erekcyjnego parafii oraz dziesięcin należących od 46 lat do tegoż kościoła¹⁴⁶⁸. Następnie uzyskał od biskupa płockiego Stanisława Pawłowskiego, przed jego zgonem, nadanie dla kościoła w Kaszewie dziesięcin z pobliskich wsi Skórzewa, Muchnowo i Nowa Wieś w diecezji płockiej¹⁴⁶⁹, co uniezależniało kościół od diecezji poznańskiej. Ostatecznie parafia ta została zaliczona do archidiecezji gnieźnieńskiej. Do Sasina należał też Waliszew obok Szczawina, miał go dowodnie w 1450 r.; zapisał na tych dobrach oprawę wianną żony Jadwigi w wysokości 900 florenów¹⁴⁷⁰. Sasin zmarł krótko przed 17 III 1463 r., kiedy pojawił się nowy kasztelan płocki, Ninogniew z Kryska, wcześniej znany jeszcze 12 III 1463 r. jako kasztelan czerski¹⁴⁷¹. Tenże Sasin pozostawił według Okolskiego 4 synów: Piotra, Jana, Mikołaja i Sasina, którzy wystąpili razem w 1465 r.¹⁴⁷²

Sasin Lelek dzierżył dobra królewskie Wołodrzę i Ostrowy w ziemi łęczyckiej przy granicy Mazowsza i Kujaw. Tytułował się m.in. ze wsi Ostrowy, zatem miał tu jedną ze swoich rezydencji; jest tak zapisywany co najmniej od 1423 r.¹⁴⁷³ W 1426 r. zastawił 2 włóki osiadłe w Wołodrzy za 10 grzywien Janowi z Pniewa¹⁴⁷⁴. Jego potomkowie dziedziczący uprawnienia tenutariuszy owych dóbr zaczęli być określani nazwiskiem Płocki, wywodzącym się od urzędu kasztelana płockiego Sasina Lelka, sprawowanego przezeń blisko 18 lat. Piotr Płocki podkomorzy

¹⁴⁶⁷ O tym K. Pacuski, *Sasin Lelek*, w: PSB XXXV, s. 248, 249.

¹⁴⁶⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 510.

¹⁴⁶⁹ Tamże. Data 16 VIII 1439 r. jest pomyłona, bowiem biskup zmarł kilka miesięcy wcześniej.

¹⁴⁷⁰ MK 335, k. 58v.

¹⁴⁷¹ Pacuski, Spis.

¹⁴⁷² Okolski cyt. księgę ziemską pow. gabińskiego, która nie zachowała się, jest to zatem cenny przekaz pośredni rejestrujący stan sprzed zniszczeń potopu szwedzkiego.

¹⁴⁷³ ŁęczZ 7, k. 102: „Sasin de Ostrow” (30 XI 1423 r.). Wcześniej Ostrowy dzierżył Bierwoł z Liśca, podczaszy dobrzyński, wg informacji z 1419 r. miał na nich zapis 200 grzywien; o tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 62.

¹⁴⁷⁴ ŁęczZ 8, k. 132v.

gostyniński w 1466 r. wystąpił zapisany ze Szczawina¹⁴⁷⁵, w następnym roku ze wsi Ostrowy¹⁴⁷⁶. Piotr ożenił się z Małgorzatą z rodu Nałęczów, córką kasztelana dobrzyńskiego Piotra z Moszczonnego¹⁴⁷⁷. Działał jako podkomorzy do 22 XII 1487 r.¹⁴⁷⁸, zmarł przed 22 III 1491 r.¹⁴⁷⁹

W 1472 r. na tych dobrach Ostrowy za konsensem królewskim zapisał Jan ze Szczawina swej żonie Barbarze 220 grzywien posagu i wiana¹⁴⁸⁰. Piotr i Jan byli braćmi, współdziałali w 1469 r. w skupie dziesięcin z wsi monarszej Lipieńskie¹⁴⁸¹.

W 1507 r. Wojciech Płocki ze Szczawina dokonał zapisu na dobrach Ostrowy i Wołodrza na rzecz swej żony Katarzyny z Wilczyna¹⁴⁸². Wreszcie w 1529 r. Wojciech Szczawiński zwany Płocki, tenutariusz wsi Ostrowy i Wołodrza ożenił się z Felicją, córką Grzegorza z Krośniewic cześnika łęczyckiego. Otrzymał 100 grzywien posagu wypłaconego jej przez jej braci, oprawił żonie 200 grzywien na połowie swoich dóbr dziedzicznych oraz tej tenuty¹⁴⁸³. Pokazuje to w przybliżeniu linię Prawdziców, tenutariuszy owych dóbr królewskich.

Wiemy też, że syn Sasina Niemierza ze Szczawina podjął w 1473 r. studia na uniwersytecie krakowskim¹⁴⁸⁴. Był on wnukiem kasztelana płockiego, mianowicie synem Sasina, który oskarżał Jana Leńka z Rokitnicy w ziemi rawskiej o przyczynienie się do śmierci młodych książąt płockich w 1462 r.¹⁴⁸⁵, działającego wraz z braćmi w 1465 r.

W drugiej połowie XV w. ze Szczawina pisze się kolejny syn kasztelana płockiego, Mikołaj. Był on w 1472 r. rozjemcą w konflikcie klasztoru norbertanek płockich z posiadaczami Białego w ziemi gostynińskiej¹⁴⁸⁶. Być może tegoż Mikołaja dotyczy zagadkowy zapis w metryce królewskiej 20 XII 1484 r., że król Kazimierz Jagiellończyk dał Mikołajowi Szczawińskiemu swój konsens na zapis 600 florenów na folwarku królewskim Szalony Dwór¹⁴⁸⁷. Konsens mógł dotyczyć oprawy posagowo-wiennej, ale nie jest to jasne. Mikołaj został później podsędkiem

¹⁴⁷⁵ ŁęczZ 2, k. 349v.

¹⁴⁷⁶ OrłowskaZ 2A, k. 691v.

¹⁴⁷⁷ O nim J. Bieniak, *Piotr z Moszczonnego*, w: PSB XXVI, s. 410, 411; S. Szybkowski, dz. cyt., s. 338, 359, 668.

¹⁴⁷⁸ ŁęczG 7, k. 355.

¹⁴⁷⁹ ŁęczG 8, k. 139.

¹⁴⁸⁰ MRPS I, nr 883, 985.

¹⁴⁸¹ Bull. Pol. VII, nr 686.

¹⁴⁸² MRPS IV, nr 123, 132.

¹⁴⁸³ ŁęczZ 17, k. 370v.

¹⁴⁸⁴ *Album studiosorum*, I, s. 209; MUK I, II.

¹⁴⁸⁵ W. Semkowicz, *Jeszcze o przysiędze na słońce*, w: *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, Kraków 1938, t. I, s. 432 (mylnie utożsamiał Sasina Lełka kasztelana płockiego z jego synem); K. Pacuski, *Sasin Lelek*, w: PSB XXXV, s. 249.

¹⁴⁸⁶ ADP, perg. 346.

¹⁴⁸⁷ MRPS I, nr 1701. Nazwa Szalony Dwór jest trudna do zidentyfikowania.

gostynińskim, jest znany z urzędem w 1489 r., kiedy wystąpił w wywodzie szlachectwa w ziemi łęczyckiej¹⁴⁸⁸. W 1491 r. awansował na sędziego gostynińskiego¹⁴⁸⁹; na tym urzędzie działał w 1493 i 1495 r.¹⁴⁹⁰ Zmarł albo ustąpił przed 4 IV 1509 r., kiedy nastąpiła nominacja nowego sędziego gostynińskiego, jednak bez informacji o poprzedniku¹⁴⁹¹. Być może do tegoż Mikołaja trzeba odnieść informację, że Mikołaj ze Szczawina wraz z synem Janem uzyskał zwolnienie z obowiązku stawania na wyprawę wojenną. Nie podano przynależności do ziemi, ale nastąpiło to na wniosek kanclerza. Mógł to popierać ówczesny starosta gostyniński Krzysztof Szydłowiecki, który był politykiem wpływowym w otoczeniu króla Zygmunta I¹⁴⁹². Informacja owa może zatem dotyczyć Mikołaja, zanotowanego bez urzędu, czyli już po ustąpieniu z urzędu sędziego gostynińskiego, oraz jego syna Jana.

Synami tegoż Mikołaja sędziego gostynińskiego powinni być trzej bracia, których powiązania widać w księgach łęczyckich: Piotr podstoli, potem cześnik, Marcin Szczawiński z Suserza łowczy oraz Jan Szczawiński (też Szubski z Ozorkowa) podstoli gostynińscy.

Piotr podstoli gostyniński ożenił się z Katarzyną z Grodzanowa w ziemi płockiej, córką Jana Łaszewskiego z moźnej linii Prawdzców; skwitowała ona w 1493 r. brata Jana z zadośćuczynienia za ojcowiznę¹⁴⁹³. Tenże Piotr Szczawiński został w 1512 r. cześnikiem gostynińskim, a urząd podstolego objął po nim Jan Szczawiński¹⁴⁹⁴.

Piotr jako cześnik uzyskał w 1520 r. z racji zdrowotnych zwolnienie od obowiązków wyprawy wojennej¹⁴⁹⁵. Zmarł krótko przed 20 VI 1521 r., urząd po nim przejął Feliks Szeński z Sokołowa¹⁴⁹⁶. Natomiast Marcin Szczawiński z Suserza był początkowo w 1504 r. cześnikiem gostynińskim, a następnie został 30 IV 1511 r. łowczym gostynińskim¹⁴⁹⁷. Córka Marcina Jadwiga została żoną Piotra Lutomińskiego z rodu Jastrzębców, podkomorzego sieradzkiego od 1506 r. Tenże Piotr 2 VI 1513 r. zapisał jej 800 florenów oprawy na połowie swoich dóbr¹⁴⁹⁸.

¹⁴⁸⁸ T. Piotrowski, Z. Wdowiszewski, *Średniowieczne zapiski heraldyczne łęczyckie*, Mies. Herald. 14, 1935, nr 10, s. 147, nr 41.

¹⁴⁸⁹ Pacuski, Spis.

¹⁴⁹⁰ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, wyd. F. Piekosiński, Kraków, nr 201, 202, 203; AGZ IX, nr 104; KowalskaG 1A, k. 367.

¹⁴⁹¹ MRPS IV, nr 8934.

¹⁴⁹² Tamże, nr 9256.

¹⁴⁹³ MK 6, k. 298; SHGWP, s. 93 (mylnie określony jako podczaszy).

¹⁴⁹⁴ MRPS IV, nr 10247.

¹⁴⁹⁵ Tamże, nr 3451.

¹⁴⁹⁶ Tamże, nr 12851.

¹⁴⁹⁷ Tamże, nr 10055.

¹⁴⁹⁸ Tamże, nr 2091. O tym A. Szymczakowa, dz. cyt., s. 239, 240.

Synem Marcina łowczego był Kasper Szczawiński z Suserza, chorąży gostyniński znany w latach 1531–1532¹⁴⁹⁹. Córką Kaspra powinna być Ewa Szczawińska z Wielkiego Szczawina i Suserza, która wniosła swe dobra mężowi, Krzysztofowi Lasockiemu, późniejszemu staroście gostynińskiemu¹⁵⁰⁰.

Jan Szczawiński podstoli gostyniński posiadał dobra Bronno, Wyczalków i Karłowo w ziemi łęczyckiej, nabyte w 1487 r. przez Prawdziców ze Szczawina¹⁵⁰¹. Tenże Jan tytułował się w 1521 r. ze Starego Szczawina, zatem tu miał swój dwór¹⁵⁰². Pisał się też Broński i Szubski z Bronna, Szubska, Ozorkowa w ziemi łęczyckiej, dóbr swojej żony Katarzyny z Szubska. Nominację na podstolego uzyskał 20 VI 1512 r.¹⁵⁰³ Zmarł ok. 1534 r., pozostawił 4 synów, w tym Piotra Szczawińskiego, plebana w Giecznie oraz Stanisława, Krzysztofa i Szymona, w 1535 r. braci niedzielnych z Bronna¹⁵⁰⁴.

Cześnik Piotr Szczawiński miał syna Jana, w 1514 r. studenta uniwersytetu krakowskiego¹⁵⁰⁵. O nim brak dalszych danych. Cześnik pozostawił syna Piotra i córkę Zofię, w 1524 r. żonę Wojciecha z Bielaw. Zofia wniosła mu 300 fl. w posagu, a mąż zapisał jej 600 fl. oprawy na połowie swoich dóbr Brzozowo, Malczewo i Witkowice w ziemi łęczyckiej¹⁵⁰⁶. Jej brat Piotr Szczawiński ok. 1526 r. pisał się ze Szczawina Wielkiego, nie pełnił jeszcze urzędu¹⁵⁰⁷. Ożenił się z Anną, córką Pawła Wolskiego, wpływowego starosty gostynińskiego i kanclerza koronnego, później krótko biskupa poznańskiego¹⁵⁰⁸. To nie pozostało bez wpływu na przebieg jego kariery. Początkowo został stolnikiem gostynińskim, potem 2 III 1541 r. otrzymał nominację na kasztelana gostynińskiego¹⁵⁰⁹, 20 XII 1542 r. przeszedł na kasztelana sochaczewskiego¹⁵¹⁰. Zmarł przed 27 III 1557 r.¹⁵¹¹

Wiemy jeszcze, że ze Szczawina Starego w 1519 r. pisał się Sasin, jeden z asesorów sądu ziemskiego gostynińskiego w Gąbinie¹⁵¹².

Prawdzice z tej włości pisali się także ze Szczawina Borowego. W pierwszej połowie XVI w. (po 1515 r.) w Łęczycy wystąpił Piotr ze Szczawina Borowego,

¹⁴⁹⁹ ŁęczG 17, k. 195 (4 IV 1531 r.); PłocG 1, k. 222 (4 III 1532 r.).

¹⁵⁰⁰ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 393.

¹⁵⁰¹ O tym Niesiecki, *Herbarz*, VIII, s. 308.

¹⁵⁰² ŁęczG 13, k. 89v.

¹⁵⁰³ MRPS IV, nr 10247.

¹⁵⁰⁴ ŁęczZ 18A, k. 342.

¹⁵⁰⁵ *Album studiosorum*, II, s. 157.

¹⁵⁰⁶ ŁęczG 14, k. 269n.

¹⁵⁰⁷ OrłowskaZ 6, k. 125v.

¹⁵⁰⁸ Paprocki, *Herby*, s. 625.

¹⁵⁰⁹ MRPS IV, nr 20509.

¹⁵¹⁰ Tamże, nr 7035 (20 XII 1542 r.).

¹⁵¹¹ MRPS V, nr 7937.

¹⁵¹² Knapiński, *Notaty*, s. 126.

niegdyś pleban w Bierzwiennej¹⁵¹³. Pewno tenże, jako Piotr Szubski ze Szczawina Borowego wpisał się w 1539 r. do paulińskiego bractwa NMP na Jasnej Górze, co charakteryzuje jego postawę religijną¹⁵¹⁴. Jest on identyczny z Piotrem Szczawińskim plebanem w Giecznie, synem podstolego Jana Szczawińskiego z Bronna, znanym w 1535 r. W 1550 r. ze Szczawina Borowego pisał się pewno tenże Piotr Szczawiński dłużnik Soleckich¹⁵¹⁵.

Z tego obszernego zestawu danych widać, że Prawdvice ze Szczawina utrzymali czołową rolę wśród możnowładztwa ziemi gostynińskiej przez szereg pokoleń.

Przyjrzyjmy się jeszcze odbiorcy nadania z 1299 r. i 1304 r. Książę wynagrodził jego *antiqua servitia*, przez co można rozumieć dłuższą służbę przy boku władcy, zapewne jako dworzanina. Mógł on także wykonywać zadania zlecone mu przez księcia, tak w obrębie księstwa, jak i poza nim. Ta służba przyniosła mu już znaczące nadania ziemskie, chociaż ich wartość faktyczna zależała od stopnia zagospodarowania, tj. liczby poddanych i wysokości dochodów bieżących. Służba ta otwierała także perspektywę sprawowania urzędów dworskich przy boku władcy albo urzędów terytorialnych do szczebla kasztelana włącznie, przynoszących dochody dodatkowe. Dlatego Jana można utożsamić z Janem podstolim mazowieckim, tj. z hierarchii płockiej, poświadczonym ok. 1305 r. w liście świadków dokumentu spisane go wówczas, dotyczącego akcji prawnej z 24 VIII 1295 r., wystawionego dla komesa Wawrzyńca, kasztelana z Białej¹⁵¹⁶. Był on następcą podstolego Sasina, znanego w latach 1299–1300, który następnie przeszedł na urząd kasztelana sochaczewskiego, na którym jest znany w 1303 r.¹⁵¹⁷

Imię Sasin należy do zasobu imion Prawdżiców poświadczonych później w Szczawinie, Trębkach i Gólczewie w ziemi płockiej, tenże Sasin może być zatem kolejnym Prawdżicem, obok Andrzeja z Trębek i Jana Sowca, wybijającym się w owoczesnym otoczeniu Bolesława II płockiego. Janusz Bieniak wskazał na prawdopodobieństwo, że idzie tu o trzech braci współdziałających ze sobą w służbie Bolesława II¹⁵¹⁸. Mogli to być także bliscy krewni, starszego i młodszego pokolenia.

Można odnaleźć jeszcze jedno źródło, dotychczas nie wykorzystane, które oświetla tę sprawę. Mianowicie w herbarzu Szymona Okolskiego zachowała się zwięzła informacja wpisana pod Prawdżicami, oświetlająca początki rodu. Mówi ona o dokumencie wystawionym w 1313 r. przez 4 komesów, nieznanych z imienia braci ze Szczawina, Trębek, Gólczewa oraz Łabiszyna, opatrzonym ich pieczę-

¹⁵¹³ ŁęczG 10, k. 32. Data roczna zapisu jest trudna do określenia.

¹⁵¹⁴ „Studia Claromontana” 6, 1985, s. 304, nr 92.

¹⁵¹⁵ MRPS V, nr 930.

¹⁵¹⁶ NKMaz II, nr 99.

¹⁵¹⁷ Tamże, nr 117.

¹⁵¹⁸ J. Bieniak, *Sowiec Jan*, w: PSB XL, s. 630, 631.

ciamy z herbem Prawdzic¹⁵¹⁹. Dokument był zatem już słabo czytelny w czasach Okolskiego. Miał charakter umowy rodzinnej, spisanej w postaci dokumentu opieczętowanego indywidualnymi pieczęciami, którymi wszyscy zainteresowani dysponowali; wskazuje to na ich znaczącą pozycję w ówczesnej elicie władzy. Dokument prawdopodobnie regulował sprawy spadkowe po krewnych i ostateczny podział dóbr ojcowskich, może też zabezpieczał prawa matki albo siostr wystawców.

Nasuwa się jednak pytanie, czy odczyt nazw jest prawidłowy? Szczawin, Trębki i Gólczewo są jasne, idzie o dobrze znane później rezydencje Prawdziców na Mazowszu i w rejonie Płocka, tj. we władztwie Bolesława II płockiego, które przypadło po jego zgonie najmłodszemu synowi Wańkowi. Nazwa Łabiszyn budzi wątpliwości. Nie ma takiej nazwy na Mazowszu, jest natomiast dość odległy od pozostałych osad Łabiszyn na pograniczu północnej Wielkopolski i Kujaw, na lewym brzegu górnego biegu Noteci, o którym brak informacji, by był ośrodkiem dóbr Prawdziców. Przyjrzyjmy się tedy podobnym nazwom dóbr Prawdziców na Mazowszu, eliminując dobra, które otrzymali dowodnie później, jak Radzanowo, Ciemniewo czy Nasielsk. Najbardziej zbliżoną nazwą jest Żabiczyn.

Nazwa Łabiszyn istotnie przypomina nazwę Żabiczyn, osady w ziemi zakroczymskiej, na południowy wschód od Nasielska. W XV w. było to centrum lesistej włości Prawdziców, w której powstawały nowe osady, podobnie jak w Trębkach. W końcu XV w. były tu Żabiczyn Wielki, Żabiczyn Mały czyli Krczyn (dzis. Chrcynno), a także Wola Żabicka albo Brzozowiec, prawdopodobnie identyczna z późniejszym Pukarzewem (Kukarzewem)¹⁵²⁰. W XIX w. Chrcynno miało ok. 43 włók obszaru¹⁵²¹. Całość owych dawnych dóbr można szacować na ok. 150 włók¹⁵²². Nazwa Żabiczyn pojawia się w dokumencie sądu ziemskiego zakroczymskiego z 1417 r. (1416 r.); Jakub z Nasielska z synem Piotrem mieli sprawę o usypane ostatnio granice dóbr Żabiczyno z klasztornymi dobrami Orzechowo norbertanek płockich. Sąd przysądził te granice klasztorowi, odrzucając roszczenia Prawdziców¹⁵²³.

W Żabiczynie mieszkał faktycznie Piotr, który zmarł przedwcześnie, jeszcze przed śmiercią ojca Jakuba z Nasielska, kasztelana ciechanowskiego. Już w 1425 r. wystąpiła wdowa po Piotrze Mścichna wraz z synami Sasinem i Parysem; przejęła ona działą w Pianowie pod Nasielskiem drogą zamiany za 4 włóki w Żabiczynie

¹⁵¹⁹ Okolski, *Orbis Pol.*, II, s. 301.

¹⁵²⁰ Dane z kartoteki SHGM, ziemia zakroczymska. Por. ŻD XVI, s. 314; AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁵²¹ SGKP VI, s. 925 (folwark 1212 mórg, wieś 73 morgi).

¹⁵²² Zob. AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 314; mapa WIG 1:100 000, Warszawa 1936. Dobra te powinny obejmować Żabiczyn, Chrcynno, Kukarzewo, Lorcin i Nunę przy granicy z dawnymi dobrami Orzechowo; oszacowanie własne.

¹⁵²³ KDNorb., s. 66 (Bolesta sędzieja zakroczymski tu występujący działał do 1416 r.). Zob. też AHP, Mazowsze, mapa. O tym dokumencie zob. też niżej, Rogale ze Swarocina.

i dopłatę 100 kóp groszy¹⁵²⁴. Piotr został nazwany tu z Radzanowa, miał tam także udział we własności, ale w 1432 r. Sasin i Parys zostali nazwani synami *olim Petri de Szabiczino*¹⁵²⁵. Faktycznie Sasin i Parys mieli później połowę dóbr Żabiczyno, druga połowa należała do ich stryja Mikołaja Radzanowskiego. W 1449 r. tenże Mikołaj uzyskiwał z tych dóbr 8 kóp w półgroszach czynszu rocznego, zastawił ten dochód, z prawem wykupu, za kwotę 100 kóp w półgroszach¹⁵²⁶. Stąd wywodzili się późniejsi Żabiczcy herbu Prawdzic, wspólnego pochodzenia z Radzanowskimi¹⁵²⁷.

Wydaje się, że Żabiczyn mógł być rezydencją Prawdziców już w XIV w., kiedy w hierarchii ziem ciechanowskiej i zakroczymskiej pojawiają się urzędnicy z imionami wskazującymi na przynależność do rodu Prawdziców, a których dóbr nie znamy. Innej nazwy mazowieckiej wchodzącej w grę nie udało się odnaleźć, co przemawia za tą identyfikacją.

W tej sytuacji można przyjąć, że istotnie mamy tu do czynienia z czterema braćmi, założycielami odrębnych linii możnowładztwa mazowieckiego rodu Prawdziców. Ze Szczawina tytułował się Jan Sowiec, który miał też Brochowo; najpewniej uzyskał jeszcze dobra Kaszewo w ziemi łęczyckiej, które posiadali wspólnie jego potomkowie. Jan Sowiec kasztelan dobrzyński został poświadczony w 1329 r., zmarł przed 1346/1347 r. Z Trębek pisał się albo Andrzej podkomorzy mazowiecki, albo kolejny Prawdzic. Z Gólczewa pisał się albo Sasin, od 1303 r. kasztelan sochaczewski, albo inny Prawdzic, protoplasta Andrzeja kasztelana płockiego z 3 ćwierci XIV w. Z Żabiczyna powinien pisać się Paweł Warda, kasztelan ciechanowski poświadczony w latach 1333–1343¹⁵²⁸, ojciec Falisława (Chwalisława) podkomorzego płockiego, odbiorcy nadania przez księcia płockiego Wańka wsi Radzanowo w ziemi płockiej, poświadczonego w dokumencie z 30 IX 1350 r.¹⁵²⁹ Paweł Warda był protoplastą Radzanowskich i wywodzących się od nich Żabickich.

Nasuwa się jeszcze możliwość ustalenia dalszych powiązań. Wiemy, że Andrzej podkomorzy mazowiecki był w 1312 r. posiadaczem cennego gradułu, który trafił następnie do zbiorów kościelnych płockich¹⁵³⁰. Ksiądz Tadeusz Żebrowski wskazał mi możliwość, że Andrzej wszedł w posiadanie tej kosztownej księgi liturgicznej drogą dziedziczenia po krewnym, biskupie płockim Janie Wysokim z rodu Prawdziców, który zmarł w 1310 r.¹⁵³¹ Jest to prawdopodobne, bowiem rodzina mogła dziedziczyć ruchomości po zmarłym biskupie, zgodnie

¹⁵²⁴ PP V, nr 103.

¹⁵²⁵ PP VI, nr 367.

¹⁵²⁶ MK 4, k. 148v.

¹⁵²⁷ Tak Niesiecki, *Herbarz*, X, s. 6, 7.

¹⁵²⁸ NKMaz II, nr 208, 259, 260.

¹⁵²⁹ Tamże, nr 306.

¹⁵³⁰ Nowowiejski, *Płock*, s. 474.

¹⁵³¹ O nim MPH VI, s. 606; T. Żebrowski, *Zarys...*, s. 35.

z jego ostatnią wolą. Młodszy krewni mogli należeć do jego otoczenia i działać z jego ramienia w administracji dóbr biskupich, uzyskując poprzez to czasowe dochody bieżące. Jest to przeto cenna wskazówka, że biskup Jan Wysoki powinien być stryjem Andrzeja, patronem młodszych krewnych. Ukazuje to jednocześnie pozycję Prawdziców w ówczesnej mazowieckiej elicie władzy.

Prawdzice z Tokar

Tokary na lewym brzegu Wisły były osadą starą, położoną przy gościńcu idącym z przeprawy płockiej do Gąbina, jednej z najważniejszych dróg wczesnośredniowiecznego węzła drożnego stolicy Mazowsza¹⁵³². Początkową nazwę osady trzeba zrekonstruować jako Tokarzyno; została ona poświadczona w kilku przekazach źródłowych XV w.¹⁵³³, a także w zniekształconym przekazie z 1303 r.¹⁵³⁴ Od połowy stulecia XV zaczęła ustępować skróconej nazwie Tokary, która utrzymała się do dziś.

W drugiej i trzeciej ćwierci XVI w. Tokary były osadą szlachecką w parafii Dobrzyków, liczyły 2–2,5 włók osiadłych oraz zapewne niemały folwark; należały do Andrzeja Sieprskiego, wojewody rawskiego i starosty płockiego¹⁵³⁵. Według danych XIX w. wieś miała ok. 30 włók obszaru, w tym folwark – ok. 23 włóki, grunty włościan – 7,5 włók¹⁵³⁶.

Stąd tytułował się, czyli powinien mieć tu ośrodek dóbr z dworem podsędek gostyniński nazywany Prawda, znany w latach 1427–1444. Jego imienia chrześcijańskiego źródła z tych lat nie notują. Może on jednak być identyczny z Piotrem podsędkiem gostynińskim występującym 30 XI 1424 r.¹⁵³⁷ Był on następcą podsędka Szczedrzyka, znanego do 1420 r.

Prawda wystawił 7 II 1427 r. w Gostyninie dokument sądu ziemskiego wraz z Więclawem [z Giżyc] sędzią ziemskim, w obecności księżnej Aleksandry oraz grona dygnitarzy mazowieckich i koronnych, poświadczający ugodę arcybiskupa gnieźnieńskiego z posiadaczami Łłowa w sprawie jazu na Wiśle¹⁵³⁸. Pełnił urząd jeszcze 1 VIII 1444 r.¹⁵³⁹ Zmarł przypuszczalnie przed kwietniem 1448 r., kiedy występuje już nowy podsędek gostyniński, Wincenty z Muchnic¹⁵⁴⁰. Urodził się

¹⁵³² AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁵³³ *Thokarzino* – 1437 r., MK 335, k. 158; *Thokarzino* – 1462 r. (dok. zachowany w oryginale), ZDLmP I, nr 176. O tej nazwie zob. Wójcik, *Nazwy*, s. 163.

¹⁵³⁴ *Tokamo* (zamiast *Tokarino*), NKMaz II, nr 113.

¹⁵³⁵ ŻD XVI, s. 198; kartoteka atlasowa XVI w.; zob. też niżej.

¹⁵³⁶ SGKP XII, s. 359.

¹⁵³⁷ KL, nr 161 (z korektą daty rocznej).

¹⁵³⁸ KWp V, nr 79.

¹⁵³⁹ MK 337, k. 40v.

¹⁵⁴⁰ Pacuski, Spis.

bez wątpliwości w drugiej połowie XIV w.; jego ojciec nie jest znany, ale przydomek Prawda wskazuje czytelnie na przynależność do rodu Prawdzciców. Jest możliwe, że przed objęciem urzędu podsędka był dworzaninem księżęcym albo uczestniczył w zarządzie dóbr książęcych.

Krewnym podsędka, jego synem albo bratankiem powinien być Mikołaj zwany Mitoraj, piszący się z Tokarzyna, należący do otoczenia księcia płockiego Włodzisława I. Uzyskał on od tegoż księcia nadanie 30 włók zwanych Rostuszewo w ziemi wiskiej *pro serviciis*, prawdopodobnie za pracę dworzanina. Nadanie to miało miejsce po przejściu przez Włodzisława I wiosną 1434 r. rządów tej ziemi. Mikołaj odsprzedał je już 27 II 1437 r. w Wiźnie Jaškowi z Roman¹⁵⁴¹. Następnie został podczaszym Włodzisława I, jest znany na tym urzędzie dworskim od 1448 r.¹⁵⁴² 12 IX 1451 r. wystąpił jako świadek w Rawie na dokumencie zapisu ziemi sochaczewskiej jako oprawy wdowiej księżnej Annie, żonie księcia płockiego¹⁵⁴³. 19 II 1454 r. w Płocku został odnotowany na przywileju Włodzisława I dla dominikanów płockich¹⁵⁴⁴.

Po zgonie Włodzisława I w końcu 1455 r. Mikołaj pozostał zapewne podczaszym jego synów, można go bowiem utożsamić z Mikołajem podczaszym poświadczonym 11 VIII 1457 r.¹⁵⁴⁵ Potem został wojskim płockim, co zobowiązywało go do częstego pobytu albo nawet stałego rezydowania w książęcym zamku płockim. Powinien zajmować się tu przygotowaniami do lokalnych działań obronnych w dobie wojny trzynastoletniej. Położenie Tokar o 6 km od zamku w Płocku znakomicie ułatwiało sprawowanie tego urzędu, problemem mogła być jedynie przeprawa przez Wisłę w trudnych okresowo warunkach klimatycznych. Mikołaj jest znany jako wojski płocki w latach 1458–1468¹⁵⁴⁶. 31 III 1461 r. w Płocku był świadkiem nadania przez młodych książąt płockich kanclerzowi dworu Raciborowi z Golejewa siedliska na budowę domu na terenie zamku płockiego¹⁵⁴⁷. 7 III 1462 r. uczestniczył w potwierdzeniu przez Katarzynę księżną płońską, która objęła tymczasowo władzę w Płocku po zgonie bratanków Siemowita VI i Włodzisława I, przywilejów miasta Płocka¹⁵⁴⁸. Został odnotowany jeszcze 4 II

¹⁵⁴¹ MK 335, k. 158. Jaško z Roman (w ziemi ciechanowskiej) był wcześniej miernikiem książęcym w dzielnicy Janusza I w 1425 r.; PP V, nr 192. Rozbudował swe dobra w ziemi wiskiej, stając się od 1435 r. poddanym Włodzisława I. Pisał się później z Glinek (par. Słucz), był podsędkiem wiskim (1439–1465), następnie sędzią wiskim (1467–1468). Należał do rodu Słepowronów, był protoplastą Glinków z tychże Glinek.

¹⁵⁴² Pacuski, Spis.

¹⁵⁴³ KL, nr 196; IMT I, nr 98.

¹⁵⁴⁴ ZDLmP I, nr 161.

¹⁵⁴⁵ MK 335, k. 145v.

¹⁵⁴⁶ Pacuski, Spis.

¹⁵⁴⁷ Tamże, nr 174.

¹⁵⁴⁸ Tamże, nr 176.

1468 r.¹⁵⁴⁹ Zmarł przed 29 X 1471 r., kiedy pojawia się jego następca na tym urzędzie, Mikołaj z Trębek herbu Prawda¹⁵⁵⁰.

Nie wiadomo, jaką drogą Tokary przeszły w posiadanie Sieprskich z Gólczewa, możnowładczej linii Prawdziców z ziemi płockiej; posiadacze Tokar w XV w. mogli być z nią spokrewnieni. Wiemy jednak, że w 1537 r. pozostawały one w składzie dóbr Andrzeja Sieprskiego z Gólczewa, kasztelana dobrzyńskiego¹⁵⁵¹. W 1538 r. tenże Andrzej chciał sprzedać Tokary za znaczną kwotę 2 tys. florenów Janowi Gamratowi¹⁵⁵². Transakcja nie została jednak zrealizowana, bowiem w rejestrze poborowym ziemi gostynińskiej 1567 r. odnotowano jako właściciela wojewodę rawskiego, tj. tegoż Andrzeja Sieprskiego (zmarł w 1572 r.)¹⁵⁵³.

Można zastanawiać się, czy nie z tych Tokar wyszli Andrzej i Jan Tokarscy, którzy w 1532 r. wykupili wójtostwo w pobliskiej wsi królewskiej Czermno w ziemi gostynińskiej¹⁵⁵⁴. Na Mazowszu była to jedyna osada tej nazwy, ale są też znane Tokary w ziemi sieradzkiej. Nazwisko ich uformowało się w XV albo w pierwszej ćwierci XVI w. W 1539 r. po śmierci Jana wójtem w Czermnie został syn, Stanisław Tokarski¹⁵⁵⁵. Powinien on być identyczny z poświadczonym później, w 1564 r. Stanisławem Osieckim herbu Korab, sprawcą osieckim w ziemi czerskiej¹⁵⁵⁶. Owi Korabici z Tokar mogą być jednak świeżymi przybyszami w ziemi gostynińskiej.

Z początkową nazwą osady – Tokarzyno – można związać cenny przekaz źródłowy z 1303 r. Ówczesny kanonik płocki Wolkmar zapisał mianowicie kościołowi płockiemu swe dobra, liczące 6 osad, położone na Mazowszu i na obszarze diecezji płockiej¹⁵⁵⁷. Na pierwszym miejscu owej listy dóbr została umieszczona nazwa „Tokamo”, prawdopodobnie określająca jego główną siedzibę, odziedziczoną po przodkach. Nazwę tę należy odczytać jako zniekształcony zapis nazwy „Tokarino” udokumentowanej w XV w., jest to jedyna prawdopodobna możliwość identyfikacji.

Oto całość owej listy osad: „de Tokamo, de Gwino, de Sankov, de Nisino, de Razikouo et de Misseua”. Określenia te mogą określać nie tyle samodzielnie

¹⁵⁴⁹ ADP, Ep. 5, s. 381.

¹⁵⁵⁰ MK 5, k. 9v.

¹⁵⁵¹ J. Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 164.

¹⁵⁵² MRPS IV, nr 19042.

¹⁵⁵³ Kartoteka atlasowa XVI w., ziemia gostynińska, wypis z rejestru 1567 r.

¹⁵⁵⁴ MRPS IV, nr 6101.

¹⁵⁵⁵ Tamże, nr 19486.

¹⁵⁵⁶ Zob. S. Dziadulewicz, *Rekognicjarz poborowy ziemi czerskiej*, Mies. Herald. 11, 1932, nr 10, s. 190.

¹⁵⁵⁷ KL, nr 48; NKMaz II, nr 113. Jest to dokument legata papieskiego Mikołaja, biskupa Ostii i Velletri. Pisarzem dokumentu mógł być Włoch nieznający języka polskiego ani reguł zapisu i odczytu nazw słowiańskich.

posiadane osady, co raczej udział kanonika w dobrach rodzinnych, gdzie nie przeprowadzono rozgraniczeń szczegółowych. Bezsparnie odnajdujemy w tej liście nazwy Sękowo, Radzikowo i Miszewa, znane później.

Sękowo leży 12 km na północ od Płocka w parafii Proboszczewice. Jest znane w innych źródłach od XV w., a według rejestrów poborowych XVI w. było tu 8 włók osiadłych w 7 działach szlachty częściowej i zapewne małe folwarki; w XIX w. liczyło ok. 17,5 włók obszaru. W XV w. była to własność Prawdzców¹⁵⁵⁸.

Radzikowo to zapewne zaginiona średniowieczna osada pod Płockiem, złożona co najmniej z działu książęcego i kościelnego (kapituły płockiej). Bolesław II odstąpił w 1300 r. dział książęcy biskupstwu płockiemu w zamian za Jasień¹⁵⁵⁹. Dział kościelny należał do kapituły płockiej już w XIII w.¹⁵⁶⁰ i jeszcze w 1420 r.¹⁵⁶¹ 11 IX 1433 r. Stanisław Pawłowski biskup płocki przekazał kapitule płockiej w zamian za dział w Suchodole w ziemi gostynińskiej połowy dwu osad biskupich: Bocheńczewa oraz 3,5 włók w Radzikowie w ziemi płockiej¹⁵⁶². Biskupie Radzikowo (wcześniej książęce) było zatem osadą niewielką, którą można było włączyć do sąsiedniej większej osady kościelnej.

Dział Wolkmara był zapewne mały, mógł być włączony do dóbr kościelnych albo pozostać własnością Prawdzców z Brochowa poświęconą w interpolacji dokumentu z 1304 r., sporządzonej w pierwszej ćwierci XV w.¹⁵⁶³, o ile te ostatnie informacje nie odnoszą się do książęcego Radzikowa pod Czerwińskiem¹⁵⁶⁴. Anna Borkiewicz-Celińska nie odnalazła danych do tegoż Radzikowa pod Płockiem¹⁵⁶⁵. Można go zlokalizować dość dobrze; Radzikowo leżało obok Brochocina, prawdopodobnie nad górnym biegiem rzeczki Brzeźnicy. Na jego położenie wskazują informacje o łące w Brochocinie przy granicy Radzikowa, która została nadana w 1380 r. dominikanom płockim przez pana Grzymałę¹⁵⁶⁶. Można sądzić, że leżało też blisko Bocheńczewa i weszło w skład tej osady albo rozbudowanego Trzepowa. Leżało w obrębie średniowiecznej parafii Trzepowo¹⁵⁶⁷.

¹⁵⁵⁸ SHGWP, s. 273; K. Zierhoffer, *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957, s. 330; ŻD XVI, s. 5, 13; SGKP X, s. 469.

¹⁵⁵⁹ NKMaz II, nr 109. W XVI w. Jasień był własnością szlachecką, miał 7 włók osiadłych; SHGWP, s. 108.

¹⁵⁶⁰ MPH V, s. 438 (Lvdzicowo).

¹⁵⁶¹ ADP, perg. 188; T. Żebrowski, *Zarys...*, s. 69.

¹⁵⁶² ADP, perg. 212.

¹⁵⁶³ NKMaz II, nr 117, wg kopii 2.

¹⁵⁶⁴ Zastanawia sformułowanie w interpolacji: „Radzicowo et cum omnibus pertinenciis suis”, wskazujące na większą osadę, z różnymi przynależnościami.

¹⁵⁶⁵ Brak tego hasła w SHGWP, z. 3.

¹⁵⁶⁶ ZDLmP II, nr 586. Zob. o tym Grzymałowie z Klonowca.

¹⁵⁶⁷ Por. AHP, Mazowsze, mapa.

Miszewa to jedna z osad zwanych Miszewo, założonych zapewne na terenie dużego lasu we wschodniej części kasztelanii (potem ziemi) płockiej. Może to być Miszewo w posiadaniu Prusów (Miszewo Strzałkowskie i Miszewo-Stefany), albo Miszewo (Murowane) w posiadaniu Lubiczów, albo Miszewo (Garwaskie i Czatanowo, dziś Stanowo) w posiadaniu Grzymałów od 1319 r., albo wreszcie Miszewo św. Wincentego, zwane od XV w. Świącieniec, wieś parafialna¹⁵⁶⁸. Ostatnia możliwość wydaje się najbardziej prawdopodobna, bowiem parafia pozostawała później w obrębie prawa patronatu biskupstwa płockiego. Świącieniec miał w XIX w. 116 morgów, tj. ok. 4 włóki obszaru; była to niewielka osada w posiadaniu kościoła aż do końca XVIII w.¹⁵⁶⁹

Nazwę Nisino można identyfikować z Nieksynem (dziś Leksyn) we wschodniej części ziemi płockiej na prawym brzegu granicznej Mołtawy. Już w połowie XIV w. Nieksyn należał do zamożnej linii Cholewów powiązanej własnościowo z ziemią dobrzyńską¹⁵⁷⁰. W XIX w. było tu ok. 40 włók obszaru¹⁵⁷¹. Wolkmar mógł mieć tu dział obejmujący jedynie część osady.

Pozostała jeszcze osada Gwino, która może być zniekształconym zapisem nazwy Gnojno, albo nieco odmiennej o zakończeniu –ino lub –yno. W grę może wchodzić Gnojno w ziemi zawkrzeńskiej na pograniczu Mazowska, ok. 75 km od Płocka, znane od XV w. w rękach rycerskich¹⁵⁷². Osada nad Działdówką, lewym dopływem średniowiecznej Wkry istniała tu już we wczesnym średniowieczu, co poświadcza cmentarzysko szkieletowe¹⁵⁷³. Inna możliwość to Giżyno, trzy osady tej nazwy na Zawkrzu na lewym brzegu Wkry na północny wschód od Raciąża¹⁵⁷⁴. Trzecia możliwość to dzisiejsze Giżyno koło Bielska na północ od Płocka, zwane w XV w. Gyrzino, Gierzyno. Pozostawało w rękach drobnego rycerstwa, w XVI w. miało ok. 5 włók szlachty zagrodowej, w XIX w. było tu 16 włók obszaru¹⁵⁷⁵. Leży ono najbliżej następnego na tej liście Sękowa, zatem ta identyfikacja wydaje się bardziej prawdopodobna, ale jednak opatrzona wątpliwościami.

Zestawione powyżej dane pozwalają sądzić, pomimo wątpliwości identyfikacyjnych, że idzie o majątek ziemski dość znaczny, dysponujący poddanymi w każdej z tych osad, skoncentrowany przy tym w pobliżu stołecznego Płocka. W skali

¹⁵⁶⁸ Dokumentację zestawia SHGWP, s. 193–196, 308, 309. O Świącieniu zob. też *Diecezja Płocka. Struktura...*, s. 126, 127.

¹⁵⁶⁹ SGKP XI, s. 687; Wypisy sprzed 1939 r. K. Buczka z taryfy dymów 1790 r. pow. płockiego (akta zniszczone podczas II wojnie światowej) w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

¹⁵⁷⁰ SHGWP, s. 163, 164.

¹⁵⁷¹ SGKP V, s. 130.

¹⁵⁷² SHGWP, s. 81.

¹⁵⁷³ L. Rauhut, *Wczesnośredniowieczne cmentarzyska w obudowie kamiennej na Mazowszu i Podlasiu*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne PMA” 1, 1971, s. 534.

¹⁵⁷⁴ SHGWP, s. 78, 79.

¹⁵⁷⁵ SHGWP, s. 78; ŻD XVI, s. 25; SGKP II, s. 578.

Mazowska był to już majątek wyróżniający się, przekraczający wyraźnie stan posiadania średniego rycerstwa, który ograniczał się do jednej albo paru osad. Stan majątkowy pozwala tedy zaliczyć kanonika Wolkmara albo do możnych mazowieckich, albo do związanych z nimi zamożnego rycerstwa, bliskiego już możnym. Jako kanonik powinien mieć jeszcze kurię kanonicką obok innych kanoników i prałatów katedralnych w stołecznym Płocku, a także mógł czerpać dochody z jednego lub paru beneficjów kościelnych.

Co można powiedzieć o samym Wolkmarze i jego powiązaniach rodzinnych? Pojawia się w 1287 r. na dokumencie Tomasza biskupa płockiego jako dominus Volkmarus, jeden z trzech wymienionych kanoników płockich, zapewne współpracownik samego biskupa¹⁵⁷⁶. Może należał do kręgu jego kapelanów, towarzyszących mu w podróżach. Biskup Tomasz zmarł jednak w połowie lat dziewięćdziesiątych XIII w. Na początku XIV w. Wolkmar był kapelanem wojewody brzeskiego Bronisza ze Służewa¹⁵⁷⁷, czyli przebywał dłużej poza Mazowszem i rodziną diecezją płocką. Nadanie na rzecz kościoła płockiego, uczynione właśnie w tym czasie wskazuje, że Wolkmar czuł się mocno związany z kościołem płockim, jednak albo nie miał spadkobierców, albo też pozostawał z nimi w konflikcie. Można przyjąć, że nadanie wchodziło w życie dopiero po jego śmierci, a on zachowywał nadal prawo do korzystania z tych dóbr, a nawet zmiany swej woli co do części lub całości spadku. W tym czasie biskupem płockim był Jan Wysoki z rodu Prawdziców (zmarł w 1310 r.).

Następnie Wolkmar jest znany w 1312 r., był współpracownikiem biskupa płockiego Jana z rodu Nałęczów, który objął rządy w kościele płockim w 1310 r. Wyszedł już wówczas na czołowe miejsce wśród kanoników płockich i posłował w lipcu 1312 r. wraz z prepozytem i archidiakonem w imieniu biskupa i kapituły płockiej do Malborka w sprawie ugody z Zakonem Krzyżackim dotyczącej dziesięcin z ziemi michałowskiej oraz dóbr biskupich we władztwie krzyżackim¹⁵⁷⁸. Można sądzić, że znał język niemiecki i był rzeczoznawcą biskupa i kapituły, przygotowanym do negocjacji, może uczestnicząc wcześniej w zarządzaniu dobrami biskupimi. Od 1316 r. występuje jako pierwszy poświadczony archidiakon dobrzyński; przekazano mu zatem nadzór nad duchownymi w tej części diecezji płockiej, w tym w księstwie dobrzyńskim¹⁵⁷⁹.

Wolkmar wraz z bratem Pawłem z zakonu bożogrobców ufundował pierwszy kościół szpitalny w Rypinie pod wezwaniem NMP i św. św. Piotra i Pawła;

¹⁵⁷⁶ NKMaz II, nr 78.

¹⁵⁷⁷ O tym A. Radziwiński, *Prałaci*, I, nr 86. Bronisz utracił urząd wojewody w momencie upadku rządów czeskich na Kujawach, jak wskazał J. Bieniak, *Wielkopolska...*, s. 66, przyp. 79.

¹⁵⁷⁸ NKMaz II, nr 127, 128, 129, 133.

¹⁵⁷⁹ Tamże, nr 144.

w 1323 r. otrzymał on znaczne uposażenie od książąt dobrzyńskich¹⁵⁸⁰. Jako archidiakon dobrzyński jest poświadczony do 1327 r. Po 1329 r. przeszedł na kustodię płocką, na tej prałaturze jest znany 2 II 1333 r.¹⁵⁸¹ Zmarł zapewne przed czerwcem 1339 r., kiedy występuje następny kustosz płocki¹⁵⁸².

Skąd wywodzi się wyjątkowe imię Wolkmara, pochodzenia niemieckiego? Jego ojciec pochodził najpewniej z rycerstwa mazowieckiego, matka mogła zatem wywodzić się z zamożnego mieszczaństwa niemieckiego mieszkającego wówczas w Płocku. Członkowie trzynastowiecznej gminy miejskiej w Płocku byli przybyszami z ziem niemieckich albo z kształtującego się wówczas władztwa krzyżackiego na ziemiach Prusów. Przybywali tu wraz z kapitałem finansowym i kwalifikacjami zawodowymi pozwalającymi im na znalezienie własnego miejsca pracy w stołecznym Płocku, utrzymując nawiązane wcześniej kontakty z miastami nad dolną Wisłą. Otrzymali od władzy książęcej autonomię sądową (podlegali jurysdykcji własnego wójta) i status rycerstwa mazowieckiego, od którego nie różnili się zbyt wiele majątkiem i dochodami. Dzięki temu mogli łatwo wchodzić w kontakty z rycerstwem i możnymi okolic Płocka. Jeśli dysponowali zasobami finansowymi na miejscu, a także ulokowanymi poza Mazowszem, to stawali się atrakcyjnymi partnerami dla rycerstwa i możnowładztwa mazowieckiego drugiej połowy XIII w., mocno zubożałego wskutek zniszczeń najazdami łupieżczymi, w tym wielkiego najazdu litewskiego 1262 r., kiedy uległy dowodnie zniszczeniu czołowe grody Mazowsza.

Odbudowa dóbr rycerstwa i możnych, pozbawionych części dotychczasowych poddanych, uzależniona była od napływu nowych osadników, sfinansowania kosztów ich osiedlenia i zagospodarowania. Posag nowej żony, wypłacony przez majątnego ojca albo krewnych, oprawiony na dobrach jej męża zgodnie z polskim obyczajem stawał się w tych warunkach skutecznym instrumentem odbudowy, służył przyszłości nowej rodziny. Wolkmar jako młody kanonik w 1287 r. mógł się urodzić ćwierć wieku wcześniej, tj. ok. 1262 r., mógł też otrzymać imię dziada lub innego krewnego z linii macierzystej. Obyczaj dziedziczenia imion najbliższych krewnych, tak po mieczu, jak i kądzieli, jest w kręgach rycerstwa Polski średniowiecznej dobrze znany.

Dlaczego jednak dobra zapisane kościołowi nie stały się jego własnością po śmierci Wolkmara? Albo doszło do zmiany woli Wolkmara, albo też opór spadkobierców okazał się skuteczny. Dla wyegzekwowania tytułu prawnego potrzebne było wsparcie ze strony władzy książęcej, a tego właśnie mogło zabraknąć. Jeszcze w drugiej połowie XIII w. na Mazowszu można było przekazać dobra rycerskie

¹⁵⁸⁰ DKM, nr 18, s. 303, 304.

¹⁵⁸¹ NKMaz II, nr 204.

¹⁵⁸² Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 86.

instytucji kościelnej, za zgodą władzy książęcej¹⁵⁸³, ale już w pierwszej połowie XIV w. takich sytuacji w źródłach nie widać¹⁵⁸⁴.

Można przyjąć, że władza książęca na Mazowszu blokuje wówczas przekazywanie dóbr rycerskich Kościołowi, aby nie dopuścić do zmniejszenia aktualnego potencjału militarnego. W świetle zachowanych przywilejów książąt mazowieckich XIV i XV w. z tych dóbr była świadczona służba rycerska konna, o określonych wymogach, jakich nie było w stanie spełnić niezamożne drobne rycerstwo. Dlatego doszło zapewne do ugody, a własnością kościoła stała się tylko mała osada Miszewo św. Wincentego, gdzie może Wolkmar ufundował kościół parafialny, przekazując prawo patronatu biskupstwu płockiemu. Posiadaczami części tych osad byli następnie Prawdvice, jak widać w Tokarach, Sękowie i być może Radzikowie, a zatem i Wolkmar może być zaliczony do tego rodu.

Tokarzyno, tj. Tokary wymienione w 1303 r. na pierwszym miejscu były jedyną osadą na lewym, bardziej bezpiecznym na ówczesnym Mazowszu brzegu Wisły, czyli miały szczególne walory siedziby rycerskiej w trudnych do przetrwania okresach XIII w. W razie niespodziewanego najazdu na Mazowsze płockie pobliskie ostoje Puszczy Gostynińskiej mogły tu zapewnić w miarę bezpieczne czasowe schronienie rodzinie rycerskiej i jej poddanym, już poczynając od najazdów pruskich po śmierci Krystyna wojewody Mazowsza w 1217 r.¹⁵⁸⁵ Początki linii Prawdzciców z Tokar można tedy cofnąć aż do ojca Wolkmara, nieznanego nam z imienia, działającego w trzeciej ćwierci XIII w.

Prawdvice z Trębek

Trębki są znane źródłowo od 1303 r., kiedy to komes Andrzej, posiadacz tych dóbr, doprowadził do końca sprawę fundacji parafii, uzyskując poświęcenie kościoła pod wezwaniem NMP i Wszystkich Świętych oraz nadanie dziesięcin biskupich z Pacyny, Podczach, Osmolina, Czerniewa, Gosławic, Pieryszewa i Słonkowa¹⁵⁸⁶. Jedynie Pieryszew spośród tych osad wchodził w skład parafii, zrekonstruowanej dla drugiej połowy XVI w., była to jednak od połowy XIII w. własność kościelna, przedtem własność możnowładcza¹⁵⁸⁷.

¹⁵⁸³ Zob. NKMaz II, nr 68, 74 (nadanie dóbr Piaski biskupstwu płockiemu).

¹⁵⁸⁴ Zob. NKMaz II.

¹⁵⁸⁵ Nasuwa się tu analogia z opactwem czerwińskim, które dysponowało w momencie zagrożenia możliwością ewakuacji konwentu na przeciwległy brzeg Wisły w przestrzenie leśne Puszczy Kampinoskiej. Klasztor posiadał tu kilka majątków na obrzeżu Puszczy, co pozwalało wykorzystać walory schronieniowe dużego kompleksu leśnego w momencie niespodziewanego najazdu, aż do ustąpienia zagrożenia. O tym K. Pacuski, *Puszcza Kampinoska w średniowieczu i na początku czasów nowożytnych (do 1526 r.)*, w: *Kampinoski Park Narodowy*, t. III, cz. I: *Dzieje Puszczy Kampinoskiej i okolic*, red. P. Matusak, Izabelin 2005, s. 175–177.

¹⁵⁸⁶ NKMaz II, nr 115.

¹⁵⁸⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

Trębki były przeto ośrodkiem włości owego komesa Andrzeja. Można go identyfikować z Andrzejem podkomorzym mazowieckim, tj. płockim znanym w latach ok. 1304–1313, bliskim współpracownikiem Bolesława II płockiego¹⁵⁸⁸. Prawdopodobnie był on protoplastą Prawdziców z Trębek, którzy dziedziczyli tu prawo patronatu kościoła parafialnego. Kościół został fundowany najpewniej przed 1303 r., konsekrowany przez biskupa przed 6 VII 1303 r., przypuszczalnie w pierwszej połowie tego roku.

Na początku XIV w. włość ta mogła być jeszcze mocno lesista i słabo zagospodarowana. Można sądzić, że została niedawno wykrojona z obszaru książeccy puszczy i dlatego w 1303 r. otrzymała liczące się dziesięciny biskupie z terenów sąsiednich, już wcześniej zasiedlonych i zagospodarowanych rolniczo.

W XVI w. na dobra te składały się miasteczko Trębki, dysponujące szczupłym rynkiem lokalnym¹⁵⁸⁹ oraz wieś Wola Trębska, Trębska Wieś, Gutowo, Łaziska, Poborz, Przyórz, Lubień (dziś Lubieniek). Było tu łącznie kilkadziesiąt włości osiadłych oraz folwarki i młyny o własnej nazwie, a także areał folwarczny¹⁵⁹⁰. W posiadaniu kościoła parafialnego była tu jedynie 1 włóka roli, czyli własność szczupła¹⁵⁹¹. Według danych XIX w. było tu razem ok. 280 włości obszaru¹⁵⁹². W średniowiecznej ziemi gostynińskiej była to jedna z największych włości możnowładczych.

Nie wiadomo, do kogo należały Trębki po śmierci komesa Andrzeja. Posiadacz Trębek mógł jednak znajdować się wśród urzędników książeccy Wańka i Bolesława Wańkowica, znanych jedynie z imienia, których przynależność heraldyczną i własność trudno określić. Wnukiem Andrzeja powinien być Paweł albo Paszko z Trębek, działający początkowo w otoczeniu Janusza I, znany od 1376 r.¹⁵⁹³ Zapewne należał do wybijających się dworzan, mógł być rówieśnikiem tegoż księcia, urodzonego ok. 1345 r.¹⁵⁹⁴, albo być nieco starszym od niego. W 1379 r. Paweł był posłem książąt mazowieckich, wraz z Andrzejem z Korabiewic, marszałkiem dworu Siemowita III Trojdenowica, na zjazd w Koszycach, gdzie król Ludwik rozstrzygnął konflikt o dobra łowickie książąt mazowieckich z Januszem

¹⁵⁸⁸ Dane o nim zestawia NKMaz II. Zob. też Prawdzice ze Szczawina.

¹⁵⁸⁹ Miasteczko występuje jedynie w XVI w., potem osada straciła prawa miejskie. Zob. *Miasta polskie w tysiącleciu...*, t. II, s. 518.

¹⁵⁹⁰ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 194; kartoteka atlasowa XVI w.; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹⁵⁹¹ Knapiński, *Notaty*, s. 747; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

¹⁵⁹² SGKP V, s. 411; VIII, s. 345; IX, s. 243; XII, s. 474, 475.

¹⁵⁹³ PSW, nr 1; NKMaz III, nr 171 (26 VII 1376 r.).

¹⁵⁹⁴ Por. NKMaz II, nr 278, 283. Wskazała na to trafnie M. Wilska, *Książę Janusz Starszy*, Warszawa 1986, s. 6, 7. Nieco później datuje urodziny Janusza I K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 1998 [2008], nie znając jednak argumentacji M. Wilskiej.

Suchywilkiem, arcybiskupem gnieźnieńskim 21 sierpnia tr.¹⁵⁹⁵ W tej samej sprawie wystąpił też w Krakowie przed Elżbietą Łokietkówną, matką króla Ludwika 7 IX 1379 r.¹⁵⁹⁶ W grudniu 1379 r. ruszył wraz z Paszkim z Radzanowa, chorążym warszawskim i swoim współrodowcem, a także z Jaśkiem Pilikiem z rodu Rogalów w pielgrzymkę do grobu św. Jakuba w Compostelli, ciesząc się uznaniem w kręgach rycerstwa europejskiego; na jego obecność tamże wskazała trafnie Anna Supruniuk¹⁵⁹⁷.

Paweł powrócił na dwór Janusza I i prawdopodobnie uczestniczył w przejęciu przez niego rządów w Wyszogrodzie po zgonie Siemowita III Trojdenowica i pogrzebie księżęcym w Płocku (czerwiec 1381 r.). Krótco później 11 VII 1381 r. wystąpił jako świadek dokumentu Janusza I dla norbertanek płockich, dotyczącego ich dóbr w księstwie czersko-warszawskim, wystawionego właśnie w Wyszogrodzie¹⁵⁹⁸. Jest możliwe, że wspierał tu ich zabiegi o wystawienie owego przywileju.

Paweł przeszedł jednak następnie na dwór Siemowita IV, którego poddanym został w momencie śmierci Siemowita III. Już 22 VI 1382 r. wystąpił w otoczeniu Siemowita IV w Płocku¹⁵⁹⁹, należał tedy już wówczas do liczących się postaci elity politycznej księstwa płockiego. W rezultacie z nominacji Siemowita IV objął urząd kasztelana gostynińskiego po zgonie Rogali, znanego na tym urzędzie jeszcze w marcu 1382 r. Jako kasztelan występuje od 23 III 1384 r.¹⁶⁰⁰ Stał się tym samym dowódcą konnicy rycerskiej ziemi gostynińskiej. Prawdopodobnie odpowiadał za jej przygotowanie do walki i sprawdzał jej gotowość bojową, a dowodził nią przy pomocy chorążego gostynińskiego, odpowiedzialnego za chorągiew ziemską – symbol tego oddziału.

Jednocześnie stał się wpływowym członkiem rady książęcej, uczestniczącym w ważniejszych wydarzeniach. Towarzyszył księciu Siemowitowi IV w podróży do Krakowa i wystąpił na dokumencie ugody zawartej 12 XII 1385 r. z królową Jadwigą, kończącej dotychczasowy stan wojny domowej, obok Abrahama wojewody mazowieckiego i Niemierzy kasztelana sochaczewskiego¹⁶⁰¹. W grudniu 1388 r. towarzyszył księciu w wyprawie do ziemi bełskiej, która stabilizowała władzę Siemowita IV w tej ziemi, otrzymanej niedawno od króla Władysława Jagiełły¹⁶⁰².

W 1390 r. Paweł nabył Koszelew pod Gąbinem w ziemi gostynińskiej od Prawdzców z Brześcia i Baboszewa w powiecie płońskim za 200 kóp groszy

¹⁵⁹⁵ NKMaz III, nr 221.

¹⁵⁹⁶ Tamże, nr 223.

¹⁵⁹⁷ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 228.

¹⁵⁹⁸ NKMaz III, nr 271.

¹⁵⁹⁹ MK 6, k. 184–184v.

¹⁶⁰⁰ ZDLmP I, nr 53.

¹⁶⁰¹ IMT I, nr 30.

¹⁶⁰² ZDMp IV, nr 1083.

praskich¹⁶⁰³. W 1406 r. sprzedał jednak tę wieś współrodowcowi, Mikołajowi z Rogozina w ziemi płockiej za 160 kóp groszy praskich¹⁶⁰⁴. Nie są jasne okoliczności tej sprzedaży, zapewne jednak kasztelan potrzebował pilnie środków finansowych i zdecydował się na sprzedaż tych dóbr. Ostatni raz wystąpił Paweł 13 XII 1408 r. wśród świadków przywileju książęcego dla Bolesława¹⁶⁰⁵, najpewniej wkrótce zmarł.

Krewnym, prawdopodobnie synem kasztelana Pawła był Sasin Gęba z Trębek, początkowo członek otoczenia książęcego. Znany jest 4 X 1400 r., kiedy wystąpił na dokumencie sądu ziemskiego płockiego w Płocku, bez urzędu, ale po urzędnikach ziemskich płockich, zaliczony wraz z nimi i Stanisławem Gradem do członków rady książęcej¹⁶⁰⁶. Trzeba go zidentyfikować z rycerzem z Trębek, który został odnotowany na dokumencie Siemowita IV wystawionym 20 V 1393 r. w Płocku, znanym z różnych kopii. S.M. Szacherska zrekonstruowała jego imię jako Caspar de Trambki¹⁶⁰⁷. Jednak w innej kopii w odpisie Zakrzewskiego imię to brzmi Sasin, wydaje się to zdecydowanie bardziej prawdopodobne¹⁶⁰⁸. Sasin wystąpił też bez urzędu 14 X 1403 r. na dokumencie Siemowita IV poświadczającym zamianę włók w Brochowie¹⁶⁰⁹. Widać zatem, że Sasin był długoletnim dworzaninem książęciem, liczącym się w jego otoczeniu.

Wiemy jeszcze, że tenże Sasin miał syna Sasina, liczącego w 1412 r. ok. 20 lat, zatem urodzonego ok. 1392 r.¹⁶¹⁰ Tenże Sasin Gęba ożenił się przeto ok. 1390 r. albo wcześniej, urodził się tedy już przed 1370 r., a jego ojciec Paweł mógł się urodzić już ok. 1340 r.

Sasin Gęba znał dobrze stosunki w rodzimej ziemi gostyńskiej, potrafił też zarządzać dobrami książęcymi. Z ramienia Siemowita IV został tu starostą, nie później niż ok. 28 VIII 1405 r.; w tej roli występuje dowodnie 17 X 1405 r.¹⁶¹¹ Sprawdzał się jako administrator książęcy i z nominacji Siemowita IV został wkrótce podkomorzym gostyńskim, wchodząc do hierarchii ziemskiej. Miał już wtedy kwalifikacje potrzebne do przeprowadzania podziałów dóbr i wytyczania ich granic. Wykonywał także inne trudne zadania. W grudniu 1407 r. wraz z Dadźbogiem kantorem płockim pojechał do Malborka. Odebrali oni wówczas w imieniu księcia 7 tysięcy grzywien za Zawkrze, zastawione właśnie ponownie państwu

¹⁶⁰³ BKórnicka, rkps 194, k. 15, 16.

¹⁶⁰⁴ Tamże, k. 14v–15.

¹⁶⁰⁵ Semkowicz, *Mazowieckie przywileje*, nr 5.

¹⁶⁰⁶ ZDLmP I, nr 58.

¹⁶⁰⁷ Tamże, nr 55.

¹⁶⁰⁸ Teki Zakrzewskiego w BJ w Krakowie, nr 8057, k. 207. Wskazała już na to trafnie A. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 251.

¹⁶⁰⁹ Knapiński, *Notaty* s. 37.

¹⁶¹⁰ Bull. Pol. III, nr 1400.

¹⁶¹¹ BKórnicka, rkps 194, k. 213.

zakonnemu¹⁶¹². Po awansie Stanisława Grada, podkomorzego płockiego, na urząd wojewody objął zwolniony przez niego urząd podkomorzego stołecznej ziemi. Jest znany na tym urzędzie w latach 1412–1416, po czym awansował wysoko na kasztelana płockiego, najważniejszego dygnitarza rady książęcej po wojewodzie płockim¹⁶¹³.

Już wtedy Sasin musiał być zaufanym urzędnikiem Siemowita IV i jednym z najbliższych współpracowników wyręczających starego i schorowanego księcia. Pod jego nieobecność na Mazowszu płockim prawdopodobnie zastępował księcia w rządach współpracując ze starostami i pozostałymi na miejscu urzędnikami księstwa. Sasin Gęba nie towarzyszył bowiem księciu w długich wyjazdach do ziemi bełskiej, trwających wraz z podróżą 3–4 miesiące¹⁶¹⁴. Jako kasztelan musiał dowodzić oddziałem konnicy rycerskiej, tj. chorągwią ziemi płockiej, uczestniczył też w przygotowaniach Mazowsza płockiego do obrony oraz brał udział przy boku księcia w kolejnych kampaniach wojny z Zakonem. We wrześniu 1422 r. jako jeden z dygnitarzy Mazowsza uczestniczył w rokowaniach strony polsko-litewskiej z władzami Zakonu i przywiesił swą pieczęć do traktatu pokojowego zawartego nad jeziorem Mełno w ziemi chełmińskiej¹⁶¹⁵. Został wówczas ponownie starostą gostynińskim, co przynosiło dochody dodatkowe. Jest znany jako starosta z przekazu 19 IX 1422 r., przestał nim być przed jesienią 1424 r.¹⁶¹⁶

Po śmierci Siemowita IV w styczniu 1426 r. pozostał jednym z czołowych współpracowników księżnej Aleksandry i młodych książąt, występował na ich dokumentach. Towarzyszył książętom mazowieckim Kazimierzowi II i małemu Bolesławowi IV w akcie hołdu złożonego królowi Jagielle w Sandomierzu 8 IX 1428 r., w obecności Siemowita V, reprezentując tam wraz z kasztelanem czerskim Sławcem z Boglewic rady obu księstw Mazowsza. Został odnotowany wraz ze Sławcem w otoczeniu króla 14 IX tr. w Solcu na północ od Sandomierza, a zatem w drodze powrotnej na Mazowsze¹⁶¹⁷. Działał dalej na Mazowszu wspierając władzę książęcą. Żył jeszcze 8 I 1432 r., zmarł krótko później, w tymże roku¹⁶¹⁸.

Sasin prowadził także ożywioną akcję zakładania nowych osad we własnych dobrach, rozbudowując ich perspektywiczną dochodowość kosztem czasowej rezygnacji z dochodów bieżących. Dbał też o kościół parafialny – bez wątpliwości miejsce spoczynku dotychczasowych pokoleń Prawdzciców z Trębek, grzebanych

¹⁶¹² *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409...*, s. 460.

¹⁶¹³ Pacuski, Spis.

¹⁶¹⁴ Zwróciłem na to uwagę, opracowując biogram Sasina Gęby; zob. PSB XXXV, s. 251.

¹⁶¹⁵ *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, wyd. M. Dogiel, t. IV, Wilno 1764, nr 90.

¹⁶¹⁶ Pacuski, Spis.

¹⁶¹⁷ ZDMp V, nr 1372. O tym K. Pacuski, *Sasin Gęba*, w: PSB XXXV, s. 251.

¹⁶¹⁸ PłocG 85, k. 86, 87; Pacuski, Spis. Nie znałem jeszcze tych danych, opracowując biogram Sasina Gęby.

w podziemiach kościoła. W czerwcu 1420 r. uzyskał od papieża Marcina V zezwolenie na ufundowanie dwóch ołtarzy w tym kościele oraz uposażenie ich dziesięcinami z dwu wsi przez niego lokowanych na surowym korzeniu¹⁶¹⁹. Zezwolenie to nie okazało się wystarczające, toteż w kwietniu 1423 r. ponownie uzyskał także zezwolenie na imiennie odnotowane wsie Poborz i Łaziska, na rzecz ołtarza NMP w tymże kościele, za zgodą plebana¹⁶²⁰. Altaria otrzymała tedy faktycznie uposażenie nowymi dziesięcinami biskupimi z obszaru parafii, omijając zręcznie przewidywany sprzeciw biskupa poznańskiego, dysponenta owych dziesięcin. W ręku Sasina i jego spadkobierców znalazło się tym samym prawo patronatu do dwóch beneficjów kościelnych w Trębkach: plebana i altarzysty.

Sasin miał braci albo krewnych Tomasza, Piotra oraz Jana. Pozostawili oni synów piszących się z Trębek, duchownych diecezji poznańskiej, a zatem z teje włości Trębki¹⁶²¹. Szczepan syn Tomasza był plebanem w Grzegorzewie w diecezji gnieźnieńskiej, zabiegał w 1418 r. o prowizję papieską na urząd skarbnika w teje diecezji¹⁶²², a w 1419 r. na prebendę w kaplicy św. Marii Magdaleny w zamku łowickim, związaną z tymże urzędem¹⁶²³.

Tomasz syn Piotra działał nieco później. 10 IX 1421 r. złożył w Rzymie suplikę o plebanię w Winnicy w ziemi zakroczymskiej, miał już prowizję na wikariusza katedry płockiej¹⁶²⁴. 20 III 1422 r. poprosił o prowizję na dobrze uposażoną plebanię w Bądkowie; toczył wówczas spór o plebanię w Winnicy¹⁶²⁵. W 1423 r. był już prebendarzem kaplicy św. Marii Magdaleny w zamku łowickim oraz wikariuszem katedry płockiej, uzyskał prowizję papieską na kanonię płocką po Aleksandrze księciu płockim¹⁶²⁶. Następnie został plebanem w rodzimych Trębkach po rezygnacji Jana z Trębskiej Woli, dotychczasowego plebana, nie przyjął jednak wyższych święceń i uzyskał kolejną prowizję papieską na tę plebanię w 1425 r.¹⁶²⁷ Dopiero w grudniu 1428 r. prosił o zgodę na przyjęcie święceń diakonatu i kapłaństwa w Kurii Rzymskiej¹⁶²⁸. W 1437 r. tenże Tomasz, pleban w Trębkach uzyskał prowizję na kanonię w Kruszwicy. Później zabiegał o kantorię w kapitule płockiej, objął ją w 1441 r., lecz zmarł już przed 6 XII 1441 r.¹⁶²⁹ Wiemy też, że

¹⁶¹⁹ Bull. Pol. IV, nr 687 (25 VI 1420 r.).

¹⁶²⁰ Tamże, nr 1169.

¹⁶²¹ Inne mazowieckie Trębki leżały w ziemi zakroczymskiej, w diecezji płockiej.

¹⁶²² Bull. Pol. IV, nr 167 (15 I 1418 r.).

¹⁶²³ Tamże, nr 433.

¹⁶²⁴ Tamże, nr 892

¹⁶²⁵ Tamże, nr 989. Nietrafnie A. Radziwiński, *Pralaci*, I, nr 82, powiązał go z braćmi Stanisławem, Mikołajem i Tomaszem z Trębek (Małych) w ziemi zakroczymskiej, także Prawdzicami.

¹⁶²⁶ Bull. Pol. IV, nr 1170.

¹⁶²⁷ Tamże, nr 1579.

¹⁶²⁸ Tamże, nr 2222.

¹⁶²⁹ Bull. Pol. V, nr 1109.

Mikołaj, syn Jana z Trębek uzyskał w 1437 r. prowizję papieską na plebanię w Brochowie, kolejnym ośrodku Prawdżyców, ale plebania ta przeszła w inne ręce¹⁶³⁰.

Synem Sasina Gęby był Sasin, student uniwersytetu krakowskiego w 1407 r., potem pleban w Gostyninie oraz prepozyt kapituły płockiej na podstawie prowizji papieskiej z daty 10 XI 1412 r.¹⁶³¹ Sasin objął tę dochodową prepozyturę po Dzierławie z Główczyzna, który zmarł w 1417 r., toczył o nią procesy z kilkoma rywalami. W dniu 28 VIII 1420 r., czyli w zwyczajowym dla Mazowsza terminie zmiany rządców i starostów, przy pomocy młodych krewnych i stronników najechał on, złupił i okupował dobra kapituły płockiej, mianowicie wsie prestymonialne, powołując się na dawniejszy stan rzeczy i zarząd tych dóbr sprawowany przez prepozytów jako przełożonych kapituły płockiej. Miał w tym wyraźne poparcie części aparatu władzy książęcej, toteż biskup Jakub wprowadził zastoso- wał ekskomunikę wobec Sasina i współników, natrafił jednak w tej sprawie na trudności. Współpracująca z biskupem kapituła płocka rozwiązywała ten konflikt z dużym trudem. Długoletni proces kościelny prowadzony w Rzymie doprowadził jednak ostatecznie do odzyskania przez kapitułę owych dóbr. Sasin zmarł przedwcześnie po 5 II 1430 r.¹⁶³² i przed 9 IV 1431 r.¹⁶³³

Kasztelan miał też dalszych synów. Mikołaj Gęba z Trębek ożenił się z Katarzyną z Buszkowa w ziemi łęczyckiej ok. 1411 r., był już wówczas rycerzem pasowanym, powinien mieć powyżej 20 lat. Małżeństwo istniało już 26 XI 1411 r.¹⁶³⁴ Katarzyna była prawdopodobnie córką i dziedziczką Wojciecha z Buszkowa, syna stolnika łęczyckiego Mikołaja¹⁶³⁵. Wniosła mężowi znaczne dobra w ziemi łęczyckiej, które następnie wyprzedawała. W 1419 r. sprzedawała tamże las Wrzeciona za 130 grzywien; Mikołaj złożył następnie poręczenie za żonę 1 III 1422, pisząc się z Trębek i Buszkowa¹⁶³⁶. 2 VII 1426 r. Katarzyna sprzedawała główną część swoich posiadłości, Buszkowo za 450 grzywien w monecie bieżącej, a ponadto inne dobra posiadane w ziemi łęczyckiej, rozmaitym nabywcom¹⁶³⁷. W 1434 r. Katarzyna wraz z mężem sprzedawała ostatnią część swoich dóbr, Chochołowo i Raguszyno w ziemi łęczyckiej za 400 grzywien¹⁶³⁸.

¹⁶³⁰ Tamże, nr 648. Plebanem został tu jednak Piotr, syn Adama Trycza z Barcic i Pieczysk z rodu Prusów, późniejszy kanonik warszawski, który uzyskał prowizję wcześniej; zob. tamże, nr 600; kartoteka SHGM.

¹⁶³¹ Bull. Pol. III, nr 1400.

¹⁶³² ADP, perg. 206; Radziwiński, *Prałaci*, nr 63.

¹⁶³³ T. Żebrowski, *Sasin Sasinowic z Trębek*, w: PSB XXXV, s. 249–251.

¹⁶³⁴ OrłowskaZ 2A, k. 112.

¹⁶³⁵ Nowak, *Własność ziemska*, s. 349–351.

¹⁶³⁶ KWp V, nr 313, 349.

¹⁶³⁷ ŁęczZ 8, k. 200 n.

¹⁶³⁸ O tym zob. Nowak, *Własność ziemska*, s. 351. Raguszyno leżało obok Chochołowa, później zaginęło.

Charakteryzuje to wyraźnie poziom jej zamożności, pokazując pośrednio zamożność męża, który dopiero po zgonie ojca Sasina i brata Sasina Sasinowica mógł stać się w pełni posiadaczem dużej części dóbr trębskich. Uzyskane przez żonę kwoty były prawdopodobnie inwestowane przez Gębę w dobrach Trębki; Mikołaj już w latach dwudziestych posiadał tu Poborz, który stał się jego rezydencją¹⁶³⁹. Został chorążym gostynińskim, sprawując urząd w latach 1426–1445; nominację na urząd otrzymał zatem 15 lat po zawarciu ślubu, w wieku ok. 35–40 lat. Następnie został sędzią gostynińskim (lata 1446–1454). Zmarł po 25 II 1454 r.¹⁶⁴⁰, a przed 16 IV 1455 r., kiedy pojawia się następny sędzia gostyniński Jan Mzurka z Gawłowa¹⁶⁴¹.

Andrzej z Trębek był widocznie młodszy od swoich braci Mikołaja Gęby i Sasina. W 1419 r. zawarł małżeństwo z Dobrochną, córką Wojciecha z Pleckiej Dąbrowy w ziemi łeczyckiej, kasztelana słońskiego z rodu Doliwów¹⁶⁴². Z tego powodu toczył się proces o 100 kóp groszy posagu, co charakteryzuje ówczesną zamożność obu stron¹⁶⁴³. Bracia Mikołaj Gęba i Andrzej po zgonie ojca pozostawali jeszcze w niedziale. 29 VI 1433 r. w Płocku sprzedali dom z siedliskiem w Płocku za 12 kóp groszy pospolitych¹⁶⁴⁴. Podział dóbr musieli przeprowadzić później, ale aktu podziału brak. Andrzej z Trębek pojawia się wielokrotnie w otoczeniu Włodzisława I w latach 1435–1446, był tedy jednym z wybijających się dworzan książęcych¹⁶⁴⁵. Urzędu jednak nie uzyskał. Daty zgonu nie znamy.

W drugiej połowie XV w. z Trębek pisał się Mikołaj, wojski płocki, który powinien być synem sędziego Mikołaja Gęby, bowiem jego synowie posiadali dowodnie Poborz¹⁶⁴⁶. W 1471 r. zamienił on swą wieś Lubień w dobrach trębskich na Zimolzę w ziemi płockiej, w parafii Biezuń ze współrodowcem, Andrzejem z Gólczewa podkomorzym płockim¹⁶⁴⁷. Były to osady niezbyt duże, w XIX w. miały 11–13 włók obszaru; w późnym średniowieczu mógł tam być mały folwark i kilka włók osiadłych¹⁶⁴⁸. Mikołaj współpracował z kolejnymi książętami władającymi zamkiem płockim. Otrzymał on od księcia Kazimierza, biskupa elekta płockiego nadanie 15 włók w lasach książęcych Dybły w północnej części ziemi

¹⁶³⁹ Z Poborza odnotowano go m.in. w 1428 r.; ŁęczZ 2, k. 42v.

¹⁶⁴⁰ MK 337, k. 93v.

¹⁶⁴¹ Pacuski, Spis; MK 337, k. 65.

¹⁶⁴² Supruniuk, *Otoczenie*, s. 252; Nowak, *Własność ziemska*, s. 364.

¹⁶⁴³ ŁęczZ 2, k. 15; Nowak, *Własność ziemska*, s. 364, przyp. 780.

¹⁶⁴⁴ ZDLmP nr 114.

¹⁶⁴⁵ MK 335, k. 104 (22 IV 1435 r.); Mk 335, k. 108 (13 VI 1446 r.).

¹⁶⁴⁶ Zob. niżej.

¹⁶⁴⁷ MK 5, k. 9v; SHGWP, s. 350.

¹⁶⁴⁸ SGKP V, s. 411; XIV, s. 618; SHGWP, s. 350.

wiskiej, ale już 2 XII 1472 r. odstąpił to nadanie za kwotę 40 kóp groszy Janowi z Białowieży, bliskiemu współpracownikowi tegoż księcia¹⁶⁴⁹.

Pozycja Mikołaja uległa zachwianiu podczas rządów w księstwie płockim Janusza II, w którego otoczeniu pojawił się inny urzędnik tytułujący się wojskim płockim, zatem zabiegający o przejęcie znacznych dochodów związanych z tym urzędem. Był to Bernard Chądzyński, dworzanin Janusza II, starosta pułtuski, znany z tytułem wojskiego płockiego od 14 X 1482 r. do 2 II 1484 r. Mikołaj pojawił się wówczas w Czersku w otoczeniu Konrada III Rudego, zapewne zabiegając o jego interwencję, 9 XII 1482 r.¹⁶⁵⁰ W rezultacie Mikołajowi udało się jednak utrzymać urząd i całość okazałych dochodów aż do 1511 r., a wskutek działań kolejnego rywala – dużą część dochodów dożywotnio; zmarł po 19 IX 1512 r.¹⁶⁵¹

Synem Mikołaja wojskiego był Mikołaj Trębski z Poborza, pleban w Trębkach w latach 1504–1511 oraz parokrotnie później, pleban w Pacynie w latach 1512–1518, pod koniec życia kanonik płocki¹⁶⁵². Jako syn Mikołaja i pleban w Trębkach wpisał się w 1506 r. na studia na uniwersytecie krakowskim¹⁶⁵³. Albo Mikołaja wojskiego, albo jego syna Mikołaja można identyfikować z Mikołajem z Trębek występującym w otoczeniu biskupa poznańskiego we dworze biskupim we Wrocławiu w ziemi czerskiej jako rycerz 18 XI 1474 r., prawdopodobnie dworzaninem biskupa¹⁶⁵⁴. Innym synem wojskiego płockiego powinien być Feliks z Trębek, posiadacz Poborza w 1528 r.¹⁶⁵⁵

W 1518 r. posiadaczami Poborza byli dowodnie bracia Trębscy: Mikołaj pleban, Feliks, Jan i Paweł. Przeprowadzili oni rozgraniczenie Poborza z dobrami Kurowo, Jaworzyna i Dobrzewy w ziemi łączyckiej¹⁶⁵⁶. Owi synowie Mikołaja wojskiego pozostawali jeszcze wówczas w niedziale braterskim. Z Poborza w 1552 r. pisał się Stanisław Trębski, współwłaściciel miasteczka Trębki¹⁶⁵⁷.

Krewnym Mikołaja wojskiego, prawdopodobnie potomkiem Andrzeja z Trębek, brata Mikołaja Gęby był Sasin z Trębek. W 1475 r. zapewne obierał duchowną drogę kariery, był bowiem początkowo kandydatem na altarzystę w katedrze

¹⁶⁴⁹ MK 5, k. 27v. Później była to część osady Popowo-Pruskiestany w parafii Grajewo. O tym C. Brodzicki, *Początki osadnictwa Wizny...*, s. 220.

¹⁶⁵⁰ MK5, k. 206.

¹⁶⁵¹ Pacuski, Spis. O tym zob. MRPS IV, nr 9999; W. Pałucki, *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 260–263.

¹⁶⁵² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, przyp. 54 i 64.

¹⁶⁵³ *Album studiosorum*, II, s. 103; MUK 1506h/311; por. tamże, II, s. 516 (Trębki mazowieckie to faktycznie Trębki).

¹⁶⁵⁴ AE Poznań II, k. 404v.

¹⁶⁵⁵ OrłowskaZ 6, k. 175.

¹⁶⁵⁶ ŁęczG 12, k. 477v.

¹⁶⁵⁷ MRPS V, nr 5804.

płockiej z prezenty Jana Giżyckiego, który ostatecznie przedstawił na to beneficjum swego brata Pawła Giżyckiego kanonika płockiego¹⁶⁵⁸.

Następnie jednak Sasin Trębski założył rodzinę i kontynuował karierę jako człowiek świecki. W 1494 r. był dworzaninem kardynała Fryderyka Jagiellończyka, brata kolejnych królów Polski¹⁶⁵⁹. Bez wątpliwości dzięki temu Sasin uzyskał i pełnił w latach 1495–1504 urząd wojskiego gostynińskiego; był też tenentariuszem wsi królewskich Dąb i Dobiegniew na Kujawach, od 1503 r. przejął zamiast nich miasteczko królewskie Osmolin w ziemi gostynińskiej¹⁶⁶⁰. Ożenił się z Barbarą z Kazanowa z rodu Grzymałów, córką Dominika starosty radomskiego¹⁶⁶¹. 19 IX 1504 r. zapisał jej 200 grzywien oprawy na połowie swoich dóbr dziedzicznych i tenuty Osmolin¹⁶⁶². Zmarł krótko przed 9 I 1505 r.¹⁶⁶³ pozostawiając żonę Barbarę z dziećmi.

13 VI 1507 r. Jan, Stanisław i Łukasz, synowie tegoż Sasina wzięli w zastaw wieś Kurowo w ziemi łęczyckiej za 100 grzywien¹⁶⁶⁴. O Janie brak dalszych informacji, pewno zmarł. 15 VII 1509 r. Barbara z synami Stanisławem i Łukaszem wzięła w zastaw dział Oporowskich w Kurowie za 225 grzywien¹⁶⁶⁵. Łukasz Trębski, syn Sasina, w 1517 r. wpisał się na uniwersytet krakowski¹⁶⁶⁶. Barbara w 1511 r. trzymała po mężu wraz z synem Stanisławem miasteczko Osmolin¹⁶⁶⁷. W 1525 r. właśnie Barbara Trębska wraz z synami Stanisławem i Łukaszem uzyskała od króla Zygmunta Starego ustanowienie w Trębkach targu niedzielnego i jarmarków, co miało przekształcić wieś parafialną w dochodowe miasteczko¹⁶⁶⁸. Łukasz i Stanisław Trębscy, tenentariusze miasteczka Osmolina, uzyskali w 1546 r. od króla Zygmunta Starego dożywocie na tej tencucie¹⁶⁶⁹. W 1552 r. król Zygmunt August ustanowił w miasteczku Trębki targ cotygodniowy w sobotę i 2 nowe jarmarki (1 V i 24 VIII) na prośbę Stanisława z Poborza, Mikołaja, Stanisława i Łukasza z Gutowa¹⁶⁷⁰.

Nie jest jasne, z jakiej linii Prawdziców z Trębek wywodzi się Jan syn Andrzeja z Trębek, w diecezji poznańskiej, który w 1517 r. wpisał się na uniwersytet krakowski¹⁶⁷¹.

¹⁶⁵⁸ ADP, Ep. 10, 146.

¹⁶⁵⁹ MRPS II, nr 332.

¹⁶⁶⁰ MRPS II, III, wg indeksu.

¹⁶⁶¹ Boniecki, *Herbarz*, IX, s. 355.

¹⁶⁶² MRPS III, nr 1690.

¹⁶⁶³ Tamże, nr 1957.

¹⁶⁶⁴ ŁęczG 11, k. 9v.

¹⁶⁶⁵ Tamże, k. 192.

¹⁶⁶⁶ *Album studiosorum*, II, s. 171.

¹⁶⁶⁷ MRPS IV, nr 9900.

¹⁶⁶⁸ Tamże, nr 14150.

¹⁶⁶⁹ Tamże, nr 22238.

¹⁶⁷⁰ MRPS V, nr 5804.

¹⁶⁷¹ *Album studiosorum*, II, s. 175.

W drugiej połowie XVI w. dom Trębskich herbu Prawdzic, jednego pochodzenia ze Szczawińskimi i Brochockimi! [Brochowskimi z Brochową], był znany Bartoszowi Paprockiemu¹⁶⁷².

Trębki z przyległościami są przeto przykładem dużej włości Prawdziców, stopniowo zagospodarowywanej rolniczo w XIV i XV w., której centrum otrzymało prawa miejskie. Prawdzice owi angażowali się w służbę książęcą, dochodząc nawet do wysokich urzędów, pełniąc je sprawnie i skutecznie. Jednocześnie dochody pozyskiwane inwestowali w rozbudowę dóbr ziemskich. Ich stan posiadania nie wyszedł jednak poważniej poza rodzimą włość Trębki i nie dorównał najwybitniejszym rodzinom możnowładztwa mazowieckiego w tej ziemi: Gozdawom z Giżyc, Junoszm z Życka, Czerniewa i Kiernozi, Ogończykom z Kutna oraz Wężykom z Jasieńca, Ciechomic i Kozłowa.

Zob. też Prawdzice ze Szczawina dla wczesnych powiązań Prawdziców z Trębek.

Prusowie ze Słubic i Studzienca

Prusom ze Słubic poświęciłem oddzielne, szersze studium¹⁶⁷³. Tu odwołuję się do tamtych ustaleń, wciągając także nowe dane. Włość słubicka, zamieszкана przez szlachtę z rodu Prusów, obejmowała w XVI w. 7 osad: Słubice-Majno (dziś Słubice), Słubice-Przedbory (dziś Przyborów), Studzieniec, Grabowiec, Wola Łaziska (dziś Łaziska), a także Kobyłę Wolę i Wolę Gęsią, tj. zapewne Wolę Wysoką i Niską. Była to zwarta grupa osad w parafii Jamno, istniejącej od XIV w., której zasięg w XVI w. został zrekonstruowany na mapie Mazowsza¹⁶⁷⁴. W XVI w. wsie te miały łącznie ponad 20 wólk osiadłych, a także podobną zapewne liczbę folwarków szlachty cząstkowej; ponadto w Studziencu były działły szlachty zagrodowej¹⁶⁷⁵.

W świetle najstarszych map szczegółowych z końca XVIII w. i pierwszej tercj XIX w. osady te miały też obszerne lasy, tworzyły zatem w średniowieczu lesistą włość, stopniowo zagospodarowywaną rolniczo przez posiadaczy. W XIX w. istniały tu trzy kompleksy majątkowe, które wchłonęły wcześniejszą, bardzo rozdrobnioną własność; dobra te można szacować ogółem na blisko 270 wółek obszaru¹⁶⁷⁶. Była to jedna z największych włości średniowiecznej ziemi gostynińskiej.

¹⁶⁷² Paprocki, *Herby*, s. 626.

¹⁶⁷³ K. Pacuski, *Prusowie ze Słubic w XIV–XV w.*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych. Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, Warszawa 2000, s. 313–321.

¹⁶⁷⁴ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁶⁷⁵ ŻD XVI, s. 199, 200, 209; kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

¹⁶⁷⁶ SGK X, s. 836 (Słubice); XI, s. 508 (Studzieniec); XIII, s. 848 (Wólka Wysoka).

Włość ta wchodziła prawdopodobnie początkowo w skład dóbr książęcych. Powinna być częścią książęcej Puszczy Gostynińskiej sięgającej na wschodzie aż po Młodzieszyn (Puszcza Młodzieska), mogła podlegać książęcemu ośrodkowi w Gąbinie¹⁶⁷⁷. Z tej części Puszczy wykrojono dobra Ilów, w 1224 r. przekazane cystersom sulejowskim (w 1249 r. powróciły do własności książęcej), a także dobra Jamno, przekazane w 1297 r. biskupstwu poznańskiemu. Dlatego można sądzić, że z tej książęcej Puszczy wykrojono także dobra Słubica (Słubice). Zostały one przekazane prawdopodobnie w drugiej połowie XIII w. protoplaście Prusów ze Słubic, nieznanemu z imienia. Można sądzić, że był to nobil pruski zmuszony do emigracji z ziem pruskich wskutek krwawych represji władztwa krzyżackiego, który osiadł wraz z rodziną i poddanymi na Mazowszu w wyniku porozumienia z ówczesną władzą książęcą (być może księżną mazowiecką Perejaśławą krótko po 1262 r., sprawującą rządy w imieniu synów). Znaczna wielkość nadania wskazuje, że idzie o przywódcę grupy rycerstwa pruskiego osiadającego wówczas na Mazowszu i wzmacniającego jego nadwątłony potencjał militarny.

Nazwa Słubica pojawia się w 1363 r. Mianowicie Falisław, określony jako *heres de Słubicza* wystąpił 9 stycznia tr. w Płocku przed sądem ziemskim płockim, któremu przewodniczył jednak wojewoda płocki i zarazem starosta królewski Kazimierza Wielkiego Dadźbog z rodu Junoszków. Był to zatem sąd drugiej instancji dla poddanych z tej dzielnicy Mazowsza. Falisław stanął na czele starszyny rodowej Prusów z Mazowsza płockiego, zaświadczać szlachectwo i przynależność do rodu Prusów drobnej grupy rodzinnej Prusów z Łowczewa (dziś Łuszczew) w ówczesnej ziemi zakroczymskiej, wchodzącej w skład królewskiej części Mazowsza¹⁶⁷⁸. Jego naczelną pozycją w starszynie rodowej Prusów przemawia za oceną, że był potomkiem odbiorcy nadania książęcego włości w XIII w. i odziedziczył jego pozycję w kształtującym się rodzie heraldycznym Prusów. Przemawia za tym także fakt, że nazwa Słubica stała się nazwą heraldyczną dla dużej części rodu Prusów na Mazowszu i poza nim, tj. Prusa I¹⁶⁷⁹.

Synem Falisława był dowodnie Maciej, posiadacz wójtostwa w biskupim Jamnie w 1381 r. Można sądzić, że Falisław już nie żył, nie wystąpił bowiem w źródle przy tej okazji. Także Maciej nie jest już znany na początku XV w., kiedy

¹⁶⁷⁷ Por. AHP, Mazowsze, mapa; mapy pruskie tego obszaru z końca XVIII i początku XIX w.; Mapa Kwatermistrzostwa (stan ok. 1830 r.).

¹⁶⁷⁸ KL, nr 83. Dokument został ostatnio opublikowany (NKMaz III, nr 59), jednak wadliwie, z mylnymi identyfikacjami i pod błędną datą dzienną. O tym K. Pacuski, *Uzupełnienia...; A. Supruniuk, Uzupełnienia i uwagi do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002.

¹⁶⁷⁹ O tym Paprocki, *Herby*, s. 527, 528; Niesiecki, *Herbarz*, VII, s. 522; VIII, s. 410, 555; S. Górzyński, J. Kochanowski, dz. cyt., s. 128, 129. Nietrafnie nazwę tę identyfikuje z Prusem II (Wilcze Kosy) J. Szymański, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993, s. 240, 241.

pojawiają się kolejni posiadacze Słubic, zapewne jego synowie, już dziedziczący po nim. W tej sytuacji można przyjąć, że Falisław urodził się na początku XIV w., a założył rodzinę i miał potomstwo w drugiej ćwierci XIV w. Mógł być wnukiem nieznanego z imienia odbiorcy nadania książęcego tej włości po 1262 r. Falisław otrzymał imię słowiańskie, a nie pruskie, zatem jego matka prawdopodobnie wywodziła się z miejscowego możnowładztwa Mazowsza i przekazała imię ze swojego kręgu rodzinnego.

Maciej syn Falisława stał się posiadaczem wójtostwa w Jamnie, wsi parafialnej graniczącej z włością Prusów. Do tego kościoła posiadacze włości musieli uczęszczać od momentu erekcji parafii w Jamnie, objęła ona bowiem całość ich włości. Nawiązali tedy szczególne kontakty z miejscowym plebanem, a także rządcą i wójtem, co otworzyło możliwość przejścia tego dochodowego wójtostwa. Maciej nie wypełnił jednak oczekiwań ówczesnego biskupa poznańskiego Mikołaja z Kórnika z rodu Łodziów i znalazł się w ostrym konflikcie z biskupem i jego administracją dóbr. Został oskarżony o zabór wójtostwa i musiał z niego ustąpić w styczniu 1381 r., otrzymując rekompensatę pieniężną¹⁶⁸⁰.

Ze Słubicy powinien pochodzić Michał, podsędek gostyniński, poświadczony w latach 1389–1404, zarazem starosta płocki Siemowita IV w latach 1403–1404¹⁶⁸¹. Notowano go bez miejscowości, tj. bez zlokalizowania ośrodka jego dóbr. Jednak 28 II 1401 r. wystąpił on w ziemi sieradzkiej reprezentując ród Prusów, mianowicie *de clenodio suo videlicet Prussi vel Slubicza*¹⁶⁸². Z tego zapisu można wnosić o jego związku z omawianą włością, chociaż zarazem jest to świadectwo, że nazwa Słubica nabierała już cech nazwy heraldycznej. Michał w odniesieniu do innych, uboższych członków rodu Prusów kontynuował tedy rolę Falisława, poświadczoną dokumentem z 1363 r. Mógł być jego synem albo dalszym krewnym¹⁶⁸³.

Michał powinien być rzutkim i dynamicznym administratorem dóbr książęcych, jeśli książę powierzył mu urząd starosty płockiego. Wcześniej Michał mógł być lokalnym rządcą książęcym w ziemi gostynińskiej, w Gąbinie albo w Gostyninie. Obsady tych urzędów nie znamy, a właśnie na tej drodze mógł dojść do urzędu podsędka gostynińskiego, a następnie do urzędu starosty płockiego. Prawdopodobnie należał od dłuższego czasu do grona administratorów dóbr książęcych i współpracował blisko z długoletnim starostą generalnym płockim Szczepanem

¹⁶⁸⁰ KWp III, nr 1784, 1785; NKMaz III, nr 262, 263. Rekompensata wyniosła 73 grzywny toruńskie, co ukazuje ówczesną wartość wójtostwa. Wypłacił ją w imieniu biskupa ówczesny starosta generalny Siemowita III, Szczepan z Jasieńca, działając w Jamnie; wystawił dokument to stwierdzający, a następnie uzyskał w tej sprawie potwierdzenie władzy książęcej.

¹⁶⁸¹ Pacuski, Spis; zob. też Supruniuk, *Otoczenie*, nr 111.

¹⁶⁸² K. Potkański, *Zapiski herbowe z dawnych ksiąg ziemskich*, Kraków 1885, nr 14.

¹⁶⁸³ K. Pacuski, *Prusowie ze Słubic...*, s. 316.

z Jasieńca, którego ocena mogła być dla księcia miarodajna w doborze kolejnych administratorów. Jeśli Michał został podsędkiem w wieku ok. 40 lat, to starostą płockim został już jako urzędnik sprawny i doświadczony, pod koniec aktywnej działalności.

Na początku XV w. nazwa miejscowości Słubica przemienia się w nazwę Słubice, określaną już w liczbie mnogiej. Można to łączyć z kształtowaniem się sieci rezydencji rycerskich o tej nazwie, co odbija powstawanie odrębnych osad, znanych ze źródeł XV–XVI w. jako Słubice-Majno, Słubice-Przedbory i inne. W 1405 r. znany jest Awstacy (Eustachy) ze Słubic w sporze o Zaborowo na Zawkrzu z Pomianami z Sosnkowa z ziemi wyszogrodzkiej, który przegrał sprawę¹⁶⁸⁴. W 1407 r. wystąpili w Łęczycy w obronie szlachectwa współrodowców Windyka i Jakusz ze Słubic¹⁶⁸⁵; Windyka należy do charakterystycznych imion mazowieckich Prusów. Inne tego typu imię to Giedejt/Gedejt; w 1450 r. został poświadczony jego syn Przedbor, notariusz publiczny¹⁶⁸⁶. Właśnie od tego Przedbora powinny wywodzić się późniejsze Słubice-Przedbory, dziś Przyborów. Jest prawdopodobne, że mamy tu do czynienia z potomkami Faliśława, tj. synami Macieja i Michała podsędka gostynińskiego, albo ich bliskimi krewnymi. Do nich można jeszcze zaliczyć Marcisza ze Słubic, który pojawił się w 1424 r. w ziemi warszawskiej jako jeden z członków rodu Prusów¹⁶⁸⁷.

Wiemy także, że ze Słubic pisał się Adam, odbiorca przywileju Janusza I na Załęże koło Tarczyna w ziemi warszawskiej, wystawionego prawdopodobnie 24 VI 1412 r.¹⁶⁸⁸ Książę dał Adamowi na Załęże prawo niemieckie z wysoce ulgową stawką czynszu książęcego po 2 grosze z włóki osiadłej, co wskazuje na współpracownika książęcego, może dworzanina. Adam został protoplastą Załęskich h. Prus z ziemi warszawskiej.

Synem podsędka Michała mógł być Więclaw ze Słubicy, który wyróżnił się w ziemi bełskiej na Rusi. Trafił on do otoczenia Kazimierza księcia mazowieckiego, jednego z synów Siemowita IV. Wszedł do niego zapewne przed wrześniem 1434 r., kiedy Kazimierz objął władzę w księstwie bełskim. Można ustalić przybliżoną datę jego urodzin. W 1436 r. na uniwersytet krakowski zapisał się bowiem jego syn Jakub¹⁶⁸⁹. W tym stanie rzeczy Więclaw urodził się jeszcze w XIV w., może ok. 1390 r., a ożenił się ok. 1415 r.

¹⁶⁸⁴ F. Pohorecki, *Catalogus diplomatum Bibliothecae Instituti Ossoliniani*, Leopoli 1937, nr 72.

¹⁶⁸⁵ Semkowicz, *Wywody*, nr 8.

¹⁶⁸⁶ Gąsiorowski, *Notariusze publiczni*, s. 61, nr 582.

¹⁶⁸⁷ WarszZG 1, k. 107.

¹⁶⁸⁸ MK 9, k. 78v–79. Data roczna 1402 r. jest bezspornie zmylona, a świadkowie, w tym kanclerz Paweł dziekan warszawski, dobrze odpowiadają dacie rocznej 1412 r.

¹⁶⁸⁹ *Album studiosorum*, I, s. 88: „Jacobus Venczesłai de Zlubicze”; MUK 36e/060.

Szukając szansy życiowej Więclaw wstąpił na służbę księcia Kazimierza i mógł przenieść się czasowo z rodziną do ziemi bełskiej. W 1436 r. był już kuchmistrem księżęcym, potrafił przeto kierować kuchnią dworską i dbać o właściwe zaopatrzenie stołu książęcego¹⁶⁹⁰. Następnie objął urząd starosty bełskiego, czyli stał się sprawnym administratorem dóbr książęcych. Z tym urzędem jest znany w Bełzie 1 X 1438 r.¹⁶⁹¹ Sprawował urząd do śmierci księcia Kazimierza w 1442 r., a także w pierwszych latach rządów w ziemi bełskiej księcia Włodzisława I płockiego; jako starosta wystąpił 25 I 1444 r.¹⁶⁹² Pisał się z Techlewa (później Tehłów) pod Bełzem, czyli ta lesista, ale dogodnie położona włość została jego rezydencją, może z nadania książęcego¹⁶⁹³. Więclaw pozostał jeszcze w ziemi bełskiej, z nominacji Włodzisława I został tamże starostą w Busku po 1450 r., był nim dowodnie w październiku 1453 r.¹⁶⁹⁴ Jednak rozbudowywał swą własność na Mazowszu; już 27 XII 1446 r. w Bełzie pozyskał od swego brata Pawła ze Słubic jego dział w włości słubickiej, z zapewnieniem temuż stosownego dożywocia¹⁶⁹⁵. Wiemy też, że Więclaw ze Słubic w 1441 r. miał należność 40 kóp groszy u Ninoty ze Święcic, podsędka warszawskiego i miał wziąć w zastaw dobra w Żeliszewie i Zaborowie¹⁶⁹⁶. Dalszych działań Więclawa w księstwie czersko-warszawskim nie widać. W ziemi bełskiej w 1444 r. Więclaw wziął w zastaw połowę wsi Oszczewo od Gozdawów z Oszczewa za 60 kóp gr pospolitych¹⁶⁹⁷.

Więclaw powrócił na Mazowsze nie później niż po zgonie Włodzisława I w końcu 1455 r. Mianowicie 5 V 1456 r. w Płocku został odnotowany wśród świadków działań władzy książęcej (tu władzy regencyjnej), jednak bez odnotowanego urzędu. Nie wiemy, czy otrzymał na Mazowszu jakiś urząd w hierarchii ziemskiej, był jednak bez wątpliwości kandydatem do takiego urzędu, zwłaszcza w ziemi gostynińskiej. Dalszych danych o nim brak.

Młodszym krewnym Więclawa powinien być Mikołaj Słubica, który także wyróżnił się w administracji dóbr książęcych. Od 1451 r. jest znany jako starosta wiski, sprawował tedy sprawnie zarząd tej odległej ziemi na północno-wschodnim Mazowszu¹⁶⁹⁸. Pełniąc urząd, otrzymał w 1454 r. od księcia cenne i duże wójtostwo w Radziłowie, nowo lokowanym wówczas miasteczku książęcym w ziemi wiskiej, liczące aż 10 wólk¹⁶⁹⁹. Był też wójtem książęcej wsi Bronowo pod Wizną,

¹⁶⁹⁰ ZDMp II, nr 492.

¹⁶⁹¹ ZDMp V, nr 1433.

¹⁶⁹² *Urzędnicy województwa bełskiego...*, nr 303.

¹⁶⁹³ O tym K. Pacuski, *Prusowie ze Słubic...*, s. 317, przyp. 22.

¹⁶⁹⁴ *Urzędnicy województwa bełskiego...*, nr 608.

¹⁶⁹⁵ MK 335, k. 28v.

¹⁶⁹⁶ WarszZG 2, s. 694.

¹⁶⁹⁷ ZDMp III, nr 668.

¹⁶⁹⁸ Pacuski, Spis.

¹⁶⁹⁹ MK 335, 121v.

które to wójtostwo kupił w 1455 r.¹⁷⁰⁰; posiadał go w 1465 r.¹⁷⁰¹ Starostą pozostawał jeszcze po śmierci Włodzisława I; z tym urzędem jest znany 26 V 1456 r. w Wiźnie¹⁷⁰². Zakorzenił się w ziemi wiskiej poprzez ożenek z Dorotą, córką Piotra Szorca z rodu Morów, długoletniego sędziego wiskiego. Objął po Szorcu dobra Olszyny i stał się protoplastą Słubiców z Olszyn w ziemi wiskiej¹⁷⁰³. Po 1468 r. został sędzią wiskim i na tym urzędzie pozostawał do śmierci, zapewne w 1473 r.¹⁷⁰⁴

Z tego kręgu rodzinnego powinien się wywodzić także Jakub ze Słubic, starosta wyszkowski Piotra z Chodkowa, biskupa płockiego i wieloletniego kanclerza książęcego. Jakub jest znany jako starosta w Wyszkwowie nad Bugiem od 1489 r. do 1494 r.¹⁷⁰⁵ Pozostał związany z administracją dóbr biskupstwa płockiego; w 1497 r. był świadkiem testamentu Piotra z Galin, plebana w Pomnichowie (dziś Pomiechówek), długoletniego pisarza biskupów płockich¹⁷⁰⁶.

W 1505 r. wystąpili w Kozłowie Biskupim Windyka podsędek gostyniński oraz Szymon Juda Słubicki, poświadczając zawarty niedawno ślub¹⁷⁰⁷. Windyka mógł ten urząd sprawować przez kilka lat; zmarł albo awansował przed marcem 1511 r., kiedy pojawia się następny podsędek gostyniński, Jan Baran z Raciborowa¹⁷⁰⁸.

Zamożność Słubickich charakteryzuje przekaz z 1510 r. Na wniosek Macieja Słubickiego król Zygmunt ustanowił zakład 1000 florenów między nim a Andrzejem kasztelanem sochaczewskim wraz z grupą szlachty¹⁷⁰⁹. Zakład pokazuje wartość majątku słabszej strony, tj. Macieja Słubickiego, którego trzeba zaliczyć do szlachty średniozamożnej. Słubiccy w XVI w. należeli do szlachty częściowej, jednak w XVII i XVIII w. sprawowali urzędy w ziemi gostynińskiej, weszli zatem w skład szerokiej elity władzy tej ziemi¹⁷¹⁰.

Na uwagę zasługują jeszcze aspiracje intelektualne, poświadczone dla Prusów ze Słubic w XV w. W 1427 r. wpisał się na uniwersytet krakowski Andrzej, syn Piotra ze Słubic¹⁷¹¹; w 1441 r. był kapłanem diecezji poznańskiej, wytoczył sprawę mieszczanom z diecezji krakowskiej o zranienie, domagając się zadośćuczynie-

¹⁷⁰⁰ Tamże, k. 125.

¹⁷⁰¹ Kapica, *Herbarz*, nr 500, s. 379.

¹⁷⁰² AGAD, dok. papierowy nr 1986; C. Brodzicki, *Początki osadnictwa Wizny...*, s. 259, 260.

¹⁷⁰³ O tym Kapica, *Herbarz*, nr 500, s. 379, 380.

¹⁷⁰⁴ Pacuski, Spis.

¹⁷⁰⁵ Tamże.

¹⁷⁰⁶ ADP, Ep. 15, k. 118v.

¹⁷⁰⁷ AAPoznań, AE IV, k. 70v.

¹⁷⁰⁸ ŁęczG 11, k. 314v.

¹⁷⁰⁹ MRPS IV, nr 9400.

¹⁷¹⁰ Obserwacje na podstawie kartoteki nominacji urzędników mazowieckich XVII–XVIII w., przechowywanej w Pracowni Atlasu IH PAN.

¹⁷¹¹ *Album studiosorum*, I, s. 65; MUK 27e/065, II, s. 454.

nia¹⁷¹². Piotr jest pewno identyczny z Piotrem ze Słubic, który w 1425 r. wziął w zastaw za 40 grzywien groszy szerokich wieś Krzewie w ziemi łęczyckiej, ale zastaw nie trwał długo. Krzewie zostało sprzedane komu innemu w 1433 r. za 200 grzywien¹⁷¹³.

W 1436 r. wpisał się na studia Jakub syn Więclawa¹⁷¹⁴, ale dane o nim urywają się. Powinien to być syn Więclawa starosty bełskiego. W 1450 r. jest znany notariusz publiczny Przedbor syn Giedejta¹⁷¹⁵, który musiał wcześniej zdobyć stosowne wykształcenie i przygotowanie do zawodu, jakkolwiek nie widać go w ówczesnym spisie studentów uczelni krakowskiej. Jego ojciec Giedejt działał jeszcze w 1463 r.¹⁷¹⁶ Wreszcie w 1454 r. został studentem w Krakowie Tomasz ze Słubic określony jako Trzansk, pewno ze znanej później linii Trzasków ze Studzieńca¹⁷¹⁷.

Przyjrzyjmy się jeszcze danym o pozostałych osadach tej włości, znanych w XV w. O Studzieńcu wiemy od 1449 r. Pisał się stąd Jan Słubica, wójt w pobliskiej wsi książęcej Topolno. 9 VI 1449 r. w Czermnie spłacił matkę Katarzynę, wdowę po Jakuszu; kwota nie została podana. Spłacił także brata Andrzeja z jego uprawnień do działu w Studzieńcu oraz wójtostwa w Topolnie za kwotę 10 kop groszy¹⁷¹⁸. Jakusz zmarł tedy wcześniej i powinien być wcześniejszym wójtem w Topolnie. Można go identyfikować z Jakuszem ze Słubicy, który wystąpił w 1407 r. w wywodzie Prusów obok Windyki ze Słubicy¹⁷¹⁹.

Jakusz zapewne otrzymał dział włości słubickiej i założył albo rozbudował odrębną osadę ulokowaną na północny zachód od centrum włości, poniżej skarpy doliny Wisły. Otrzymała ona nazwę Studzieniec, prawdopodobnie od źródła ciekłu wypływającego tu ze skarpy¹⁷²⁰. Do tego działu mogły należeć przyległe tereny leśne tej włości. W informacji tej zadziwia jednak niska kwota wartości działu w Studzieńcu i wójtostwa w Topolnie; 10 kóp groszy to raczej powinna być ostatnia rata zakończonego rozliczenia rodzinnego, a nie faktyczna wartość udziału we włości słubickiej oraz w wójtostwie we wsi książęcej.

Jan Słubica wystąpił w grudniu 1456 r. przed sądem ziemi gostynińskiej jako były wójt Topolna. Zeznał wówczas dług 20 kop groszy pospolitych otrzymanych od księcia Siemowita, należny młodemu księżętom płockim¹⁷²¹. Otrzymał zatem

¹⁷¹² Bull. Pol. V, nr 1304.

¹⁷¹³ O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 59 wg ŁęczZ 8, k. 2v, 11.

¹⁷¹⁴ *Album studiosorum*, I, s. 88; MUK I, II.

¹⁷¹⁵ AAPoznań, AE I, k. 181v; Gąsiorowski, *Notariusze publiczni*, s. 84, nr 582.

¹⁷¹⁶ BłońskaZ 1, k. 653v (14 II 1463 r.).

¹⁷¹⁷ MUK 54h/205, II, s. 454; ŻD XVI, s. 199, 200.

¹⁷¹⁸ MK 337, k. 74v.

¹⁷¹⁹ Semkowicz, *Wywody*, nr 8.

¹⁷²⁰ Zob. mapy szczegółowe tego terenu. O nazwie Studzieniec zob. Wójcik, *Nazwy*, s. 156, 157.

¹⁷²¹ KL, nr 206 (z pomyłką w dacie rocznej).

już od księcia Siemowita V, rządzącego w ziemi gostynińskiej w latach 1434–1442, wsparcie finansowe jako wójt książęcy, z obowiązkiem rezydencji personalnej w księstwie. Po rezygnacji z wójtostwa, zapewne poprzez sprzedaż, został wraz z dziećmi zobowiązany do oddania tegoż wsparcia młodym książętom płockim jako sukcesorom władztwa Siemowita V¹⁷²².

W Słubicach i Studzieńcu posiadał swój dział Wit, który zadłużył się wobec Piotra plebana w Jamnie i zmarł przed 1480 r. pozostawiając dwie nieletnie córki, Dorotę i Katarzynę. Ich opiekunem został wuj, Jan Dudek, który zawarł ugodę w sprawie spłaty zadłużenia z następnym plebanem w Jamnie, zobowiązując się wraz ze stryjem dziewcząt Marcinem Trzaskiem do dostarczenia 100 wozów drewna, pod zakładem 30 kóp groszy. Wskazuje to na znaczne karczunki podejmowane w obrębie lesistych działów ówczesnej włości słubickiej¹⁷²³.

W 1505 r. ze Studzieńca występuje Więclaw Majno z synem Mikołajem Majnowicem, który związał się ślubem z Anną, córką Stanisława Mieczka z Siedlca¹⁷²⁴. W 1531 r. Aleksy Majno ze Studzieńca był winien 30 grzywien za dobra w Wioteszkach w ziemi łęczyckiej Aleksandrowi Stawowskiemu z Wioteszek¹⁷²⁵.

W 1507 r. Barbara ze Słubic, siostra Pawła ze Studzieńca była już żoną Macieja z Łąznina w ziemi łęczyckiej. Maciej pokwitował 50 grzywien posagu Barbary i zapisał jej 80 grzywien oprawy na połowie swej własności w Łązninie¹⁷²⁶. Idzie tu o szlachtę częstkową.

Znamy tu także niższe wartości posagu, charakterystyczne już dla szlachty zagrodowej. W 1522 r. Jadwiga ze Studzieńca otrzymała 20 kóp groszy posagu, a jej mąż Jan z Wioteszek oprawił jej 40 kóp na połowie swej własności w Wioteszkach w ziemi łęczyckiej¹⁷²⁷. Dorota ze Studzieńca w tym roku otrzymała 20 grzywien posagu, a jej mąż Wojciech Supiołek z Gumin zapisał jej 40 grzywien na połowie swoich dóbr w Guminach w ziemi łęczyckiej¹⁷²⁸.

W drugiej połowie XVI w. ze Studzieńca piszą się Studzieńscy, właściciele działów częstkowych w Słubicach; należeli do szlachty posiadającej poddanych¹⁷²⁹. W samym Studzieńcu były działki szlachty częstkowej (Trzasków, Konarskiego i Wojciecha Majno) oraz zagrodowej (w tym Rokity, Majnow i innych)¹⁷³⁰.

W dobrach słubickich powstała też wieś Wola, zapewne lokowana na surowym korzeniu, której nazwa pochodzi od przyznanego dłuższego okresu wolnizny

¹⁷²² Zob. dane o posiadaczach wójtostwa w Topolnie.

¹⁷²³ AAPoznań, AE III, k. 7.

¹⁷²⁴ AAPoznań, AE IV, k. 70.

¹⁷²⁵ OrłowskaZ 6, k. 631v.

¹⁷²⁶ ŁęczG 11, k. 59.

¹⁷²⁷ ŁęczG 13, k. 263v.

¹⁷²⁸ Tamże, k. 352v.

¹⁷²⁹ ŻD XVI, s. 200.

¹⁷³⁰ Tamże, s. 199, 200, 209.

od świadczeń. Wiadomo o niej w 1459 r.; Michał piszący się ze Słubic sprzedał swój dział w Słubicach oraz Woli za 60 kóp groszy Maciejowi z Załęża¹⁷³¹. Kwota ta odpowiada wartością działowi rycerstwa częściowego o kilku włókach osiadłych. Można sądzić, że wieś tę lokował jeden właściciel, zatem zamożny posiadacz dużego działu we włości słubickiej w drugiej połowie XIV albo najpóźniej na początku XV w., a po jego śmierci w wyniku podziałów rodzinnych doszło do powstania mniejszych działów. Z tej jednej osady zwanej Wola powstały prawdopodobnie dwie osady, istniejące w XVI w., identyczne z późniejszymi wsiami Wola Wysoka i Wola Niska. Leżały one obok siebie, rozwinęły się w południowej części dawnej włości słubickiej¹⁷³².

Przedstawione dane pokazują, że Prusowie ze Słubic liczyli się w XV w. jako sprawni rządcy i starostowie w dobrach książęcych, zapewne znani i cenieni jako administratorzy gospodarni, oszczędni, wywiązujący się z przyjętego zadania. Musiała to być ocena utrwalona w świadomości Piastów płockich, tj. Siemowita IV i jego synów oraz kręgu ich czołowych doradców przygotowujących kolejne propozycje obsady starostw.

Dane XIV w. i początków XV w. pokazują, że Słubica była czołowym gniazdem Prusów nie tylko dla Mazowsza, ale także w szerszym wymiarze ziem polskich i dlatego stała się synonimem używanej wówczas nazwy heraldycznej. Pano wie na Słubic, poczynając od nieznanego nam z imienia odbiorcy nadania książęcego zapewne po 1262 r., stali się reprezentantami wspólnoty rycerstwa Prusów w mazowieckim możnowładztwie i zamożnym rycerstwie, przynajmniej na Mazowszu zachodnim. Wskazuje na to autorytet przywódczy związany z pozycją Falisława w gronie starszyny rodowej Prusów widoczny w przekazie dokumentu sądowego z 1363 r.

Podobną rolę na Mazowszu czerskim musieli pełnić Windyka z bratem Obizorem, protoplaści tamtejszych Prusów w czasach Bolesława II płockiego i początkach rządów Trojdena czerskiego, wspomniani w dokumencie Siemowita i Kazimierza Trojdenowiców wystawionym I X 1345 r., tuż po przejęciu przez nich połowy władztwa Siemowita II wiskiego. Młodzi książęta czerscy potwierdzili potomkom Windyki i Obizora posiadanie prawa nieodpowiednego, tj. wyjęcie spod sądownictwa wojewody, kasztelana i sędziego grodowego oraz odpowiadanie wyłącznie przed władzą książęcą, a także zwolnienie od kar sądowych z wyjątkiem książęcych i zwolnienie ich poddanych od głów szczyzny na rzecz kasztelanów¹⁷³³.

Ten wyjątkowy zakres uprawnień musiał być wynegocjowany przez przywódców nobilew pruskich z mazowiecką władzą książęcą już w momencie przybywania

¹⁷³¹ MK 337, k. 40v.

¹⁷³² AHP, Mazowsze, mapa oraz inne mapy historyczne tego terenu.

¹⁷³³ KL, nr 66; NKMaz II, nr 266 (z objaśnieniami).

pierwszych grup zbrojnych uchodźców z ziem pruskich na Mazowsze. Nobile owi dysponowali bez wątpliwości znacznym majątkiem ruchomym oraz poddanymi, czyli zbliżali się stopniem zamożności do ówczesnego mazowieckiego możnowładztwa i bogatszych rodzin miejscowego rycerstwa. Byli przeto w stanie zagospodarować otrzymane dobra, nawet jeśli były to głównie tereny leśne wymagające stopniowego karczunku, wydzielane z dóbr książęcych, z nielicznymi poddanymi, zdadne perspektywnie do uprawy roli.

Korzystny dla przybyszów status prawny stał się podstawą do osadzania tychże nobilów wraz z poddanymi na przyznanych im obszarach nadań, tj. objęcia i zagospodarowania lesistych włości i mniejszych dóbr w centrum Mazowsza w zamian za obowiązek konnej służby wojskowej. Rycerze ci zasilili przeredzone szeregi mazowieckiego rycerstwa, umacniając mocno nadwątlony potencjał militarny ówczesnego Mazowsza, wnieśli też swój wkład do powolnego procesu odbudowy i dalszej rozbudowy osadnictwa Mazowsza po dotkliwych zniszczeniach najazdów litewskich i pruskich z lat 1262–1263.

Radwanowie z Rybna

W XVI w. Rybno było dużą wsią szlachecką, liczącą powyżej 20 osiadłych włók kmiecych w 17 działach, głównie w posiadaniu Rybieńskich¹⁷³⁴. Powinien tu być także niemały areal folwarków szlacheckich. Do tej osady należały również przyległe obszary leśne zasiedlone później, zwłaszcza w XIX w.¹⁷³⁵ W świetle danych z tego czasu obszar przynależny do średniowiecznego Rybna można szacować na około 120 włók obszaru¹⁷³⁶. Odpowiada temu dobrze wyjątkowa wielkość wójtostwa, liczącego w XV w. aż 13 włók ziemi¹⁷³⁷. W momencie lokacji dobra te mogły liczyć nawet 130 włók, przyjmując, że wójtostwo zajmowało 10% obszaru. Była to przeto jedna z większych włości ziemi gostyńńskiej.

Zarazem była to wieś parafialna. W 1534 r. według dokumentu biskupa poznańskiego do plebana należały 3 włóki ziemi, meszne, dziesięciny z folwarków w obrębie parafii, a także dziesięciny kmiecy z części wsi Złota i z Jasięcia¹⁷³⁸. Te

¹⁷³⁴ ŻD XVI, s. 202. Dla 4 działów nie podano wielkości, były to jednak działki szlachty cząstkowej, tj. posiadającej kmieci. Zob. też kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁷³⁵ AHP, Mazowsze, mapa oraz szczegółowe mapy tego terenu od końca XVIII w. (zdjęcie terenowe pruskie Gilly-Cron z lat 1793–1796, Mapa Kwatermistrzostwa i mapa 1:100 000 WIG) w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

¹⁷³⁶ SGKP X, s. 64: Rybno (z folwarkiem) oraz Rybienko, Kamieńszczyzna, Ludwików, Cypriany, Cyprianki, Matyldów, Nowa Wieś, Koryciniec.

¹⁷³⁷ Zob. niżej.

¹⁷³⁸ Knapieński, Notaty, s. 567; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

ostatnie musiał przekazać biskup poznański, pewno w momencie erekcji parafii. Pleban jest znany od lat 1418–1420, kiedy toczył spór z biskupem poznańskim o dziesięcinę ze wsi Złota¹⁷³⁹. Tego samego czasu sięga tradycja prawa Swarockich (ze Swarocina w teje parafii) do ławy kolatorskiej, zapisana w 1541 r., określona na 120 lat¹⁷⁴⁰.

Erekcja parafii nastąpiła tedy przed 1418 r., ale jak dawno? Wydaje się, że wcześniej nastąpiła tu fundacja kościoła, który zaczął spełniać funkcje ośrodka parafii dla pobliskich osad, a dopiero potem doszło do formalnej erekcji parafii i przyznania plebanowi dziesięcin biskupich. Kościół mógł powstać już w momencie lokacji wsi, a parafia – uformować się w drugiej połowie XIV w., tak jak parafie sąsiednie. Odpowiada temu tytuł kościoła: NMP oraz świętych Bartłomieja, Katarzyny i Dziesięciu Tysięcy Męczenników, a także wielkość parafii, zrekonstruowana dla drugiej połowy XVI w.¹⁷⁴¹ Niezbyt trafnie ksiądz Józef Nowacki datuje początki parafii już w XIII w.¹⁷⁴²

Rybno należało początkowo do domeny książęcej. Zostało wymienione w 1368 r. w ugodzie Siemowita III Trojdenowica z biskupem poznańskim Janem dotyczącej dziesięcin biskupich z osad nowo lokowanych na prawie niemieckim na obszarze mazowieckiej części diecezji poznańskiej. W tym rejonie odnotowano książęce miasto Sochaczew (*civitas Sochaczow*) oraz wsie Rybno, Rozłazłowo i Czerwonka¹⁷⁴³.

Były to wsie książęce położone w promieniu do 10 km od targu w Sochaczewie, w wyniku lokacji przyciągającej licznych nowych osadników miały odtąd przynosić znacznie większe dochody pieniężne skarbowi książęcemu. Lokacje wsi zapewne przeprowadzono równocześnie z ponowną lokacją miasta, którą można datować na ok. 1356 r., po przejęciu przez Siemowita III władzy w Sochaczewie i w pozostałych ośrodkach władztwa jego zmarłego brata, Kazimierza księcia warszawskiego. Zatarg o dziesięcinę czytelnie wskazuje na wygaśnięcie okresu wolnizny, z którego korzystali nowi osadnicy, po którym powinni oni uiszczać należne świadczenia i opłaty.

Własnością książęcą przynajmniej po części Rybno było jeszcze w momencie wystawienia niedatowanego przywileju księcia Siemowita, nadającego wójtostwo wyjątkowej wielkości, liczące aż 13 włók ziemi Ściborowi z Rakowa. Tekst ten został wpisany do księgi kancelaryjnej Siemowita V księcia rawskiego. Ścibor uzyskał wówczas także prawo nieodpowiedne oraz częściowe zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych. Został zobowiązany do służby wojskowej w wymiarze

¹⁷³⁹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

¹⁷⁴⁰ Tamże, przyp. 24.

¹⁷⁴¹ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁷⁴² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

¹⁷⁴³ KWp III, nr 1601; NKMaz III, nr 101.

1 kopii, tj. z dwoma łucznicami¹⁷⁴⁴. Idzie tu czytelnie o cenny dla władzy książęcej status rycerza zamożnego, zdolnego do służby wojskowej na własny koszt w pełnym wymiarze.

Wystawcę dokumentu jest niełatwo zidentyfikować, bowiem mógł nim być Siemowit III Trojdenowic (w ziemi gostynińskiej ok. 1353–1381), jego syn Siemowit IV (1381–1426) albo wnuk Siemowit V rawski (1434–1442). Można jednak zidentyfikować odbiorcę dokumentu, mianowicie Ścibora z Rakowa w ziemi warszawskiej, z rodu Radwanów-Wierzbowów. Późniejsi Rybieńscy z tegoż Rybna w ziemi gostynińskiej należeli właśnie do Radwanów. Identyfikują go przeto ze Ściborem z Jaskłowa (dziś Jaskółowo) w ziemi zakroczymskiej i Rakowa w ziemi warszawskiej, który zmarł przed marcem 1448 r. i był bratem Piotra z Rakowa, kanonika płockiego, warszawskiego i plebana w Gąbinie oraz Gotarda z Woli Branieckiej w ziemi sochaczewskiej.

Dwaj ostatni przeprowadzili z bratankami, synami tegoż Ścibora 26 III 1448 r. w Warszawie podział dóbr. Piotr zatrzymał Rakowo i Stanclewice (dziś Warszawa-Szczęśliwice) w ziemi warszawskiej, Gotard – Wolę Braniecką, a bratankowie: Piotr, Jan, Mikołaj, Andrzej, Pełka i Aleksander – Jaskłowo w ziemi zakroczymskiej, z obowiązkiem dopłaty 70 kóp w półgroszach stryjowi Gotardowi¹⁷⁴⁵. Posiadacze Jaskłowa (Jaskółowa) w pierwszej połowie XVI w. należeli do Radwanów¹⁷⁴⁶. Bartosz Paprocki wie o powiązaniu Jasklewskich i Rybińskich w XVI w. oraz o ich przynależności do Radwanów¹⁷⁴⁷. Jaskółowo w XVI w. miało 5 włók kmiecych, w XIX w. liczyło ok. 17 włók obszaru¹⁷⁴⁸.

O samym Ściborze wiadomo niewiele. 4 I 1429 r. w Warszawie uzyskał cenny przywilej Janusza I jako Ścibor z Jaskłowa w ziemi zakroczymskiej; otrzymał zwolnienie dla swoich kmieci od prac przy budowie grodów książęcych, z wyjątkiem nowych, obniżkę czynszu książęcego z Jaskłowa do 6 groszy z włóki osiadłej oraz zwolnienie od kar sądowych, jednak z obowiązkiem rezydencji w księstwie wystawcy¹⁷⁴⁹. Jako odbiorca nadania Siemowita V powinien być jego służebnikiem.

¹⁷⁴⁴ BKórnicka, rkps 194, k. 20–20v: „Copia privilegii super advocaciam in Rybno”. Tytulatura *Semovitus Dei gratia dux Mazovie* nie daje podstaw do bliższej identyfikacji. W kopii opuszczono końcową część datacyjną z listą świadków. Wzmianka o tym dokumencie w: J. Zathey, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 354.

¹⁷⁴⁵ MK 4, k. 69v (1448). Wola Braniecka jest skądinąd nieznaną, pewno była częścią dóbr Branki (potem Bramki) w parafii Błonie. W 1579 r. było tu kilka szczupłych działów szlachty cząstkowej, największy miał 11/2 włóki kmieci; ŻD XVI, s. 142. Branieccy należeli do Radwanów; Boniecki, *Herbarz*, II, s. 97 n. W XIX w. Bramki miały ok. 20 włók; SGKP I, s. 349. Własność Gotarda była mniejsza i niżej szacowana niż Jaskółowo, czyli mogła mieć folwark i parę włók osiadłych.

¹⁷⁴⁶ MZH nr 998, 1042.

¹⁷⁴⁷ Paprocki, *Herby*, s. 359.

¹⁷⁴⁸ ŻD XVI, s. 318; SGKP III, s. 486.

¹⁷⁴⁹ PP V, nr 762.

Więcej wiadomo o jego bracie Piotrze, plebanie w książęcym Gąbinie w ziemi gostynińskiej. Plebania ta, bogato uposażona, była patronatu książęcego, plebanami zostawali tedy duchowni związani z dworem książęcym. Piotr był synem Wysława (Wyszka) z Rakowa, w 1426 r. podjął studia uniwersyteckie w Krakowie, w 1429 r. uzyskał tamże bakalaureat¹⁷⁵⁰. Prawdopodobnie był początkowo pracownikiem kancelarii książęcej czersko-warszawskiej oraz można go identyfikować z Piotrem pisarzem ziemskim wyszogrodzkim, znanym 15 IX 1433 r.¹⁷⁵¹ Uzyskał bowiem już przed VII 1425 r. plebanię w Radzikowie w ziemi zakroczymskiej, patronatu książęcego¹⁷⁵². Była to plebania dochodowa, a plebanami zostawali tu duchowni należący do książęcego aparatu władzy, zwłaszcza pracownicy kancelarii książęcej. Jako pleban w Radzikowie Piotr występuje jeszcze w niedatowanym piśmie Stanisława Pawłowskiego biskupa płockiego, który poleca przekazać mu kanonię płocką po rezygnacji Stanisława syna Sędka z Meszny, nowego scholastyka kapituły płockiej. Pismo to można datować na lata 1433–1435¹⁷⁵³. Piotr odszedł z plebanii w Radzikowie przed 1439 r., kiedy występuje następny pleban, magister Paweł z Grąbczewa h. Lubicz, kanonik płocki¹⁷⁵⁴.

Następnie Piotr prawdopodobnie przeszedł do nowo tworzonej po 31 VIII 1434 r. kancelarii Siemowita V rawskiego oraz wszedł do kapituły płockiej, a także kapituły kolegiaty warszawskiej. Jako kanonik płocki występuje od 16 II 1438 r., zarazem jako pleban w Gąbinie jest znany od 1439 r.¹⁷⁵⁵ Dochodową plebanię w Gąbinie objął dowodnie po Michale z Boryszewa, prepozycie kolegiaty św. Michała w Płocku i kanclerzu ziemskim gostynińskim, zasłużonym współpracownikowi książąt płockich, który zmarł 24 I 1438 r.¹⁷⁵⁶ Piotr funkcje te sprawował jeszcze 16 II 1458 r.¹⁷⁵⁷; zmarł przed 1461 r.¹⁷⁵⁸

Należy przyjąć, że plebanię w książęcym Gąbinie Piotr objął z prezenty Siemowita V, jako faktyczną nagrodę za pracę w kancelarii książęcej. Był zatem mocno związany wówczas z tym księciem. W tej sytuacji także przywilej dla Ści-bora z Rakowa na bogate wójtostwo w Rybnie można przypisać Siemowitowi V rawskiemu. Dlaczego jednak poddani książąt czersko-warszawskich wiążą swą karierę z księciem rawskim z linii książąt płockich?

Z tegoż Rybna w ziemi gostynińskiej oraz wcześniej z Babska w ziemi rawskiej tytułował się – a zatem miał tu siedzibę – inny możny z rodu Radwanów –

¹⁷⁵⁰ *Album studiosorum*, I, s. 63; MUK 26/178, II, s. 403; Ks. Promocji, s. 25 (29/51).

¹⁷⁵¹ PP VI, nr 456.

¹⁷⁵² Znany jako pleban w Radzikowie już 19 VII 1425 r.; WarszZG 1, k. 185.

¹⁷⁵³ ADP, perg. 207.

¹⁷⁵⁴ AGAD, perg. 6618.

¹⁷⁵⁵ Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 173.

¹⁷⁵⁶ MPH V, s. 445.

¹⁷⁵⁷ WyszZ 1B, k. 150v.

¹⁷⁵⁸ Już 1 II 1461 r. plebanem w Gąbinie był Tomasz ze Swarocina; Bull. Pol. VI, nr 1585.

Wierzbowów, Gotard, działający w kancelarii Siemowita V rawskiego. Był to jeden z jego najbliższych współpracowników i doradców, poświadczony od 1436 r. jego kanclerz nadworny¹⁷⁵⁹. Prawdopodobnie Gotard organizował wcześniej kancelarię książęcą i dobierał współpracowników z grona ludzi sobie znanych i przydatnych do tej pracy od momentu objęcia przez Siemowita V na przełomie sierpnia i września 1434 r. księstwa rawskiego. Z nominacji Siemowita V został kanclerzem ziemskim gostynińskim bezpośrednio po Michale z Boryszewa, zmarłym, jak wspomniano, 24 I 1438 r.¹⁷⁶⁰ Na tym urzędzie Gotard jest znany już od 16 VIII 1438 r.¹⁷⁶¹, czyli nominacja ta miała miejsce szybko, równocześnie do prezenty Piotra na wakującą plebanię w Gąbinie. Trzeba przyjąć, że obaj harmonijnie wówczas współpracowali z Siemowitem V i wspierali się nawzajem.

Z Rybna Gotard pisał się dowodnie od 1442 r.¹⁷⁶² Był już zatem posiadaczem części Rybna, którą otrzymał albo odkupił od księcia, bądź przy jego poparciu odkupił od wcześniejszych posiadaczy. Po śmierci Siemowita V (16 II 1442 r.) Gotard został współpracownikiem Włodzisława I płockiego, sprawującego rządu w księstwie rawskim w latach 1442–1455. Z nominacji Włodzisława objął zapewne w 1445 r. urząd kasztelana sochaczewskiego. Było to zjawisko niezwykle, kanclerze ziemscy pozostawali bowiem zazwyczaj poza systemem awansu w hierarchii ziemskiej¹⁷⁶³. Gotard nie był jednak duchownym, jak większość personelu kancelaryjnego; założył rodzinę i bez wątpliwości wyróżnił się aktywnością polityczną oraz walorami osobistymi w składzie rady książęcej.

Gotard był synem Stanisława z Babska w ziemi rawskiej, studiował w Krakowie, gdzie zapisał się na uniwersytet w 1420 r.¹⁷⁶⁴ Nie znamy dobrze jego losów przed wejściem w służbę Siemowita V rawskiego. Miał jednak w Babsku starszych krewnych, którzy mogli go promować w otoczeniu książąt płockich. Należał do nich Piotr Łukasz z Babska i Lubani, podczaszy dworu Siemowita IV, a potem książąt płockich w latach 1419–1434, wojski rawski 1434 r., który mógł być stryjem Gotarda¹⁷⁶⁵. Jego bratem, zapewne starszym, był Ziemak Redwan z Babska, poświadczony w otoczeniu młodych książąt płockich już w 1431 r.¹⁷⁶⁶, potem kuchmistrz i podskarbi Włodzisława I, występujący wielokrotnie w jego otoczeniu. Gotard wystawił wspólnie z Ziemakiem 2 II 1442 dokument na sołectwo

¹⁷⁵⁹ BKórnicka, rkps 194, k. 40–40v.

¹⁷⁶⁰ MPH V, s. 445.

¹⁷⁶¹ AGAD, perg. 793.

¹⁷⁶² MK 336, k. 19v.

¹⁷⁶³ Wskazał na to już A. Wolff, *Studia*, s. 57, potwierdziły to moje badania.

¹⁷⁶⁴ *Album studiosorum*, I, s. 47; MUK 20e/102.

¹⁷⁶⁵ Supruniuk, *Otoczenie*, nr 104.

¹⁷⁶⁶ MK 76, k. 283 (11 I 1431 r. w Miedniewicach).

w ich wsi Książ koło Buska w ziemi bełskiej¹⁷⁶⁷. Ziemak zmarł jednak wkrótce; nie żył już w końcu 1443 r.¹⁷⁶⁸

Posiadacze Babska byli zatem już wcześniej związani z dworami książąt płockich, widzieli tu możliwości awansu i protekcji umacniającej ich pozycje przy boku władcy. Właśnie im można przypisać inicjatywę ściągnięcia do księstwa rawskiego dalekich krewnych, a może jedynie współkolejnotników o świadomości wspólnego pochodzenia z ziemi warszawskiej. Poza Piotrem i jego bratem Ściborem z Rakowa można tu wskazać na Tomasza Sistrzeńca z Ruśca i Służewa w ziemi warszawskiej, starostę gostynińskiego znanego już od 1436 r.¹⁷⁶⁹, który najpewniej wszedł w służbę Siemowita V już wcześniej. Tomasz lokował później w swoich lesistych dobrach Rusiec w ziemi warszawskiej miasteczko Nadarzyn z przyległymi wsiami, ufundował tu parafę, erygowaną przez biskupa poznańskiego Andrzeja Bnińskiego w 1453 r.¹⁷⁷⁰, był tedy organizatorem działań gospodarczych rzutkim i energicznym, sprawdzającym się w administracji dóbr książęcych.

Gotard kasztelan sochaczewski dysponując rezydencją w Rybnie zabiegał o powiększenie swoich dóbr w rejonie Sochaczewa. 31 X 1449 r. nabył tu Kuznocin i 5 włók w Rozlazłowie, tj. dobra w ziemi gostynińskiej w bezpośrednim sąsiedztwie Sochaczewa, od Mikołaja Plichty ze Skotnik podczaszego sochaczewskiego za znaczną kwotę 240 kóp groszy w półgroszach¹⁷⁷¹. Uczestniczył czynnie w życiu politycznym, w kolejnych zjazdach Włodzisława I i dygnitarzy Mazowsza płockiego i rawskiego. 12 IX 1451 r. w Rawie wraz z innymi urzędnikami ziemi sochaczewskiej poświadczył zapis przez Włodzisława I wiana księżnej Anny na ziemi sochaczewskiej i jej dobrach, ustanawiający prawa dożywotnie księżnej do władania w tej ziemi¹⁷⁷².

Po śmierci Włodzisława I w 1455 r. kasztelan sochaczewski nie wszedł w skład wąskiego grona rady regencyjnej przy boku młodych książąt płockich, lecz wspierał jego działania. W kwietniu 1462 r. uczestniczył w posiedzeniu rady książęcej Mazowsza płockiego i rawskiego w Sochaczewie, solidaryzując się tym samym z Katarzyną księżną płońską, która objęła tymczasowo rządy we władztwie zachodnio-mazowieckim po zgonie bratanków, synów Włodzisława I. Już wówczas musiał być oskarżony o otrucie młodych książąt płockich, co odnotował Jan Długosz¹⁷⁷³.

Można sądzić, że Gotard wówczas nie zajął zdecydowanego, jednoznacznego stanowiska i znalazł się faktycznie w konflikcie z częścią możnych mazowieckich

¹⁷⁶⁷ ZDMP III, nr 598; imię Ziemaka zostało tu zniekształcone.

¹⁷⁶⁸ Pacuski, Spis. Ustaliłem to zestawiając kolejnych podskarbich Włodzisława I.

¹⁷⁶⁹ MK 336, k. 79v (21 IX 1436).

¹⁷⁷⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 519.

¹⁷⁷¹ MK 337, k. 81v.

¹⁷⁷² KL, nr 196; IMT I, nr 98.

¹⁷⁷³ Długosz, *Annales*, XII, s. 27.

angażujących się na rzecz przedłużenia władzy książąt mazowieckich w księstwie rawskim i płockim. Wcześniej w ostatnich miesiącach życia młodych książąt Siemowita IV i Włodzisława II zapewne przebywał w ich otoczeniu, co pozwalało wy prowadzić owe oskarżenie jako oręż w walce politycznej na zachodnim Mazowszu w 1462 r. Na jego stanowisko mógł wpływać fakt posiadania dóbr w ziemi gostynińskiej i rawskiej, które wskutek postawy starostów dzierżących zamki i dobra książęce oraz popierających ich grup rycerstwa znalazły się na drodze do inkorporacji do Korony. Jawnym przeciwnikom władzy królewskiej groziła w niedalekiej przyszłości konfiskata owych dóbr, dlatego elita władzy owych ziem musiała skłaniać się do lawirowania, unikając zajmowania jednoznacznego stanowiska.

Gotard zmarł zapewne na początku 1463 r. Już 12 III 1463 r. Świętosław Goliasz z Łęgu, dotychczasowy marszałek dworu księstwa płockiego, wystąpił w Płocku z tytułem kasztelana sochaczewskiego¹⁷⁷⁴, przejął przeto ten urząd z woli księżnej Anny jako jej dotychczasowy bliski współpracownik. Oskarżenia o otrucie, skierowane przeciw Gotardowi, nie znalazły podstaw.

Trzeba ocenić, że Gotard kanclerz nadworny Siemowita V rawskiego, potem kasztelan sochaczewski był najwybitniejszą postacią Radwanów mazowieckich owego czasu. Synami kasztelana Gotarda byli Gotard, student uniwersytetu krakowskiego w 1466 r., który uzyskał tamże bakalaureat w 1469 r.¹⁷⁷⁵, a także Stanisław, student w Krakowie w 1474 r.¹⁷⁷⁶ Ich bratem powinien być też Jakub Rybieński, cześnik gostyniński znany w latach 1491–1497, który przestał pełnić ten urząd przed 1504 r.¹⁷⁷⁷ W 1497 r. nadano mu dobra w Rozłazłowie skonfiskowane innym ziemianom za niestawiennictwo w wyprawie mołdawskiej¹⁷⁷⁸. Jego synem był Jan, dowodnie syn Jakuba z Rybna, studiujący w Krakowie w 1491 r.¹⁷⁷⁹

Tenże Jan jest prawdopodobnie identyczny z Janem zwanym Popiół, który wraz z Więclawem z Rybna uczestniczył 8–10 I 1516 r. w akcie rozgraniczenia dóbr brochowskich z królewską tenutą kampinoską, obok dygnitarzy i szlachty z ziem Mazowsza rawskiego¹⁷⁸⁰. Jan Rybieński zmarł przed 9 I 1530 r., kiedy jego córka Dorota uzyskała od swego męża Mikołaja Goczanowskiego miecznika inowrocławskiego zapis tysiąca florenów posagu i wiana na jego dobrach¹⁷⁸¹.

Bratem Jana powinien być Więclaw Rybieński, odnotowany w styczniu 1516 r. we wspomnianym akcie granicznym. 10 III 1519 r. zastawił on czynsz

¹⁷⁷⁴ ZDLmP I, nr 179. Według A. Wolffa (PSB I, s. 196) Gotard zmarł w 1463 r.

¹⁷⁷⁵ *Album studiosorum*, I, s. 184; MUK 66e/016, II, s. 420; Ks. Promocji, s. 59 (69/45).

¹⁷⁷⁶ *Album studiosorum*, I, s. 218; MUK 74h/212, II, s. 420.

¹⁷⁷⁷ Pacuski, Spis.

¹⁷⁷⁸ MRPS II, nr 958.

¹⁷⁷⁹ *Album studiosorum*, II, s. 8; MUK 91e/020.

¹⁷⁸⁰ MK 30, k. 145v. O tym K. Pacuski, *Puszcza Kampinoska...*, s. 197 n.

¹⁷⁸¹ MRPS IV, nr 17965.

roczny z Kuznocina za 60 florenów¹⁷⁸². Wieś tę powinien otrzymać drogą sukcesji po Gotardzie kasztelanie sochaczewskim. Więclaw został później stolnikiem gostynińskim, zmarł krótko przed 31 XII 1535 r.¹⁷⁸³ Stanisław syn Więclawa z Rybna wpisał się w 1531 r. do metryki studentów uniwersytetu krakowskiego¹⁷⁸⁴. Kolejni Rybieńscy albo Rybińscy, posiadacze działów w Rybnie pieczętowali się w rejestrach rekognicji szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565 herbem Radwan¹⁷⁸⁵.

Do Rybieńskich należało prawo patronatu kościoła parafialnego, stąd też plebanem w Rybnie mógł zostać członek tej rodziny. W 1529 r. doszło jednak do ostrego konfliktu, w rezultacie którego pleban został zabity przez swego brata Mikołaja Rybieńskiego¹⁷⁸⁶.

Jakie były dalsze losy wójtostwa w Rybnie? W 1448 r. nie odnotowano go w podziale dóbr braci z Rakowa, zatem była to wyłączna własność synów Ścibora, odziedziczona przez nich po ojcu. O tym wójtostwie zachowała się jednak cenna informacja z 1536 r., zapisana w metryce koronnej. Znalazło się ono w rękach wojewodzców Radziejowskich, tj. synów Andrzeja wojewody płockiego (zmarł na początku 1517 r.)¹⁷⁸⁷. Zostało przez nich sprzedane za znaczną kwotę 300 kóp groszy nieżyjącemu już (bezimiennemu) ojcu Stanisława, Andrzeja i Mikołaja Rybieńskich z Rybna¹⁷⁸⁸. Tegoż ojca trzeba utożsamić z Więclawem stolnikiem gostynińskim. Jak widać, zostało zatem utracone przez Rybieńskich i powróciło następnie do ich rąk. Jeszcze wówczas uznawano tedy przynależność owego wójtostwa do dóbr koronnych. Następnie nie ma już o tym śladu w zapisach lustratorów dóbr królewskich; wójtostwo w wyniku działów rodzinnych upodobniło się zapewne do sąsiednich działów szlachty cząstkowej. Mógł to być ostatni element dawnej własności monarszej w Rybnie.

Włóki kmiece przeszły tu w posiadanie rycerskie już w czasach Siemowita IV oraz nie później niż w pierwszych latach rządów Siemowita V, bowiem Rybno nie zostało już odnotowane wśród wsi książęcych ziemi gostynińskiej, na których 27 III 1440 r. zostało oprowiane wiano księżnej Małgorzaty, żony Siemowita V rawskiego¹⁷⁸⁹.

Zastanawia jeszcze jeden przekaz, który może odnosić się do tegoż Rybna. Mianowicie 21 VI 1434 r. w Płocku w otoczeniu książęcym wystąpił Stanisław

¹⁷⁸² Tamże, nr 2942.

¹⁷⁸³ Tamże, nr 17965.

¹⁷⁸⁴ *Album studiosorum*, II, s. 257.

¹⁷⁸⁵ ASK I, nr 22, k. 216v–217, 366v–367, 434v.

¹⁷⁸⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

¹⁷⁸⁷ K. Pacuski, *Radziejowski Andrzej wojewoda płocki*, w: PSB XXX, s. 48–50.

¹⁷⁸⁸ MRPS IV, nr 18009.

¹⁷⁸⁹ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

z Rybna wojski rawski¹⁷⁹⁰. 9 VII 1434 r. w Rawie tenże Stanisław wojski rawski pisze się z Zupkowic¹⁷⁹¹. Idzie tu o Zubkowice, czyli późniejsze Zubki Wielkie i Małe w ziemi rawskiej, niedaleko Rawy. W XIX w. obie te osady miały ok. 33,5 włók obszaru¹⁷⁹². W ziemi rawskiej ani sochaczewskiej Rybna nie znamy, najbliższe Rybno jest w ziemi gostynińskiej; inne Rybna na Mazowszu nie powinny wchodzić w grę¹⁷⁹³. Trzeba przyjąć, że Stanisław miał jedną z siedzib w tymże Rybnie.

Stanisław objął urząd po Przybysławie zwanym Szczecina z Krajkowa, wojiskim rawskim i starościem rawskim, który zmarł po 6 II 1420 r.¹⁷⁹⁴ Stanisław jako wojski jest znany 6 XI 1430 r. w Regnowie na dokumencie Aleksandry księżnej mazowieckiej, zatem związany był z jej otoczeniem¹⁷⁹⁵. Zmarł już po 12 VII 1434 r., a przed 28 XII 1434 r., kiedy pojawia się kolejny wojski rawski, Piotr Łukasz z Babska z rodu Radwanów¹⁷⁹⁶. Nie jest jasne, czy Stanisław należał do Radwanów, ale jest to prawdopodobne. W Rybnie mógł być dożywotnim posiadaczem wójtostwa książęcego przed Ściborem z Rakowa, jako zasłużony urzędnik książęcy, ale mógł również uzyskać tamże dział ziemi, który przejęli spadkobiercy.

Potomkiem Stanisława był prawdopodobnie Marcin z Zubkowic, który w 1451 r. sprzedał Mikołajowi z Kurdwanowa *bona paterna* w Zubkowicach, a kupił 8 włók w Woli Starej albo Wilczyskach¹⁷⁹⁷. Pisał się jednak nadal z Zubkowic, tj. z dworu rodzinnego. Jego żoną została Dorota, siostra Mikołaja ze Stróżewa w ziemi zakroczymskiej. Marcin kupił od niego w 1470 r. własność w Dłotowie i Stróżewie tamże¹⁷⁹⁸. Dane o Stanisławie z Rybna wojskim rawskim oświetlają tedy dodatkowo proces przechodzenia działów w książęcym Rybnie w posiadanie rycerskie już przed 1434 r.

Rogale

Rogale z Iłowa

Iłów był początkowo włością książęcą, w której już przed 1224 r. powstał kościół parafialny. Mogła tu być wczesna rezydencja książęca, służąca m.in. polo-

¹⁷⁹⁰ AGAD, perg. 8633.

¹⁷⁹¹ MK 335, k. 3v.

¹⁷⁹² SGKP XIV, s. 669, 670.

¹⁷⁹³ AHP, Mazowsze, komentarz, s. 213 (indeks).

¹⁷⁹⁴ TNar. 12, nr 55. O nim zob. Supruniuk, *Otoczenie*, nr 173.

¹⁷⁹⁵ KL, nr 166.

¹⁷⁹⁶ Pacuski, Spis.

¹⁷⁹⁷ Kartoteka SHGM, ziemia rawska; MK 335, k. 45v.

¹⁷⁹⁸ MK 5, k. 146v.

waniom w ówczesnej rozległej Puszczy Gostynińskiej. Konrad I darował tę włość wraz z przypisańcami oraz kościołem w 1224 r. cystersom sulejowskim¹⁷⁹⁹, jednak powróciła ona do własności książęcej drogą zamiany za Mogielnicę z przynależnościami na lewym brzegu Pilicy na początku rządów Siemowita I, w 1248 albo 1249 r.¹⁸⁰⁰ Włość należała do dóbr książęcych w 1349 r., została przekazana przez Bolesława Wańkowica jego matce, księżnej wyszogrodzkiej Elżbiecie¹⁸⁰¹. Po jej zgonie w 1364 r. włość ta przypadła Siemowitowi III Trojdenowicowi wraz z innymi dobrami księżnej na lewym brzegu Wisły w ziemi gostynińskiej, zgodnie z ustaleniami układu lennego księcia z królem Kazimierzem Wielkim w Kaliszu, zawartego 27 XII 1355 r.¹⁸⁰² W XV w. włość ta należała już do Rogalów z Iłowa.

Nietrafnie Andrzej Radziwiński przyjął, że stąd wywodził się kanonik i oficjał płocki 1388 r. Jan syn Dobrogosta *de Gilouo*, uznając go za Rogalę z Iłowa. Kontekst zapisu źródłowego wskazuje, że był to nie posiadacz, ale pleban z Iłowa, starej i dobrze uposażonej parafii niezbyt odległej od Płocka; kolejni plebani w tym zapisie to Grzymisław pleban u św. Marcina pod Płockiem oraz Mikołaj z Wyszkowa; wszyscy byli kanonikami płockimi¹⁸⁰³.

W 1405 r. z Iłowa pisał się podłowczy Jan syn Jakusza, zapewne podłowczy gostyniński, organizujący dla Siemowita IV łowy w Puszczy Gostynińskiej. Zawarł umowę z arcybiskupem gnieźnieńskim Mikołajem Kurowskim w sprawie użytkowania wolnej drogi do dóbr Ostrowy nad Wisłą poprzez dobra iłowskie w zamian za prawo połowu ryb w Wiśle w dobrach arcybiskupa Ostrowy (potem Nieznachy na Ostrowie). Do Jana należały tu Pieczyska na lewym brzegu Wisły¹⁸⁰⁴.

W Iłowie mieszkali jednak także inni posiadacze działów w tej włości. Na czoło wysuwa się tu Czambor z Iłowa, który w 1408 r. został promowany w uniwersytecie krakowskim, uzyskując bakalaureat¹⁸⁰⁵, zatem miał już za sobą kilka lat studiów. Kontynuował jeszcze studia w Krakowie w 1409 r., wpisał się wówczas do rejestru studentów¹⁸⁰⁶. W 1416 r. znalazł się w konflikcie z wikariuszami katedry płockiej, oskarżony o zabór ich dziesięcin i dochodów, należał tedy do ich grona¹⁸⁰⁷. Czambor był synem Wysława, który jednak nie sprawował urzędu.

¹⁷⁹⁹ KK, nr 232. Nazwa *Visocka* w tym dokumencie to późniejszy Wysoczyn w ziemi czer-skiej, na prawym brzegu Wisły powyżej Radwankowa.

¹⁸⁰⁰ NKMaz II, nr 6.

¹⁸⁰¹ Tamże, nr 296.

¹⁸⁰² Tamże, nr 338.

¹⁸⁰³ KL, nr 114; Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 66.

¹⁸⁰⁴ KWp V, nr 79 (wieś Pieczowiska, tj. późniejsze Pieczyska). W XIX w. Pieczyska miały niespełna 15 włók gruntów włościan; SGKp VIII, s. 75.

¹⁸⁰⁵ Ks. Promocji, s. 11.

¹⁸⁰⁶ *Album studiosorum*, I, s. 27; MUK 09/003.

¹⁸⁰⁷ ADP, perg. 162, 165, 167.

Tenże Czambor po powrocie na Mazowsze wkrótce wszedł do kancelarii Siemowita IV, jest znany jako pisarz książęcy już 29 III 1414 r.¹⁸⁰⁸ Następnie z prezenty książęcej objął dochodową plebanię w Białej w ziemi rawskiej¹⁸⁰⁹, oraz został kanonikiem płockiej kolegiaty św. Michała, patronatu książęcego. Dochody z tych beneficjów były w istocie formą wynagrodzenia za jego pracę w kancelarii książęcej. 6 XII 1421 r. został nazwany sekretarzem książęcym oraz kanonikiem płockim¹⁸¹⁰. W 1422 r. został już podkanclerzym dworu książęcego po zmarłym podkanclerzym Michale oraz kanclerzem ziemskim rawskim po Stanisławie Pawłowskim, z tym tytułem występuje od 4 VIII 1422 r.¹⁸¹¹ Zyskał kolejne źródło dochodów z kar sądowych w ziemi rawskiej, należących do kanclerza ziemskiego, wszedł też do hierarchii urzędów tej ziemi. W połowie 1425 r. został kanclerzem dworu Siemowita IV po elekcji tegoż Stanisława na biskupstwo płockie. Doprowadził szybko do wydania przez Siemowita IV przywileju dla rodu Rogalów w swoim księstwie, mianowicie przyznania współrodowcom prawa nieodpowiednego oraz zwolnienia od kar sądowych. Książę wystawił go w Troszynie, 20 VIII 1425 r.¹⁸¹² Czambor stał się wówczas patronem Rogalów na Mazowszu zachodnim, mógł promować swoich młodszych krewnych. Zgon Siemowita IV w styczniu 1426 r. rzutował jednak na jego pozycję w elicie władzy księstwa.

Czambor pozostał jeszcze kanclerzem wspólnego dworu synów Siemowita IV. Jest znany w Płocku w połowie 1426 r., jednakże nazwa jego urzędu w przekazie źródłowym została zniekształcona¹⁸¹³. Został także odnotowany na zjeździe urzędników Mazowsza i Korony 7 II 1427 r. w Gostyninie, w obecności księżnej Aleksandry sprawującej tam sądy książęce¹⁸¹⁴. Później prawdopodobnie odszedł z kancelarii książęcej, może z uwagi na stan zdrowia albo sytuacje konfliktowe, nie występuje już bowiem na dokumentach książęcych. Żył jeszcze 6 V 1431 r., wystąpił jedynie jako kanonik kolegiaty św. Michała w Płocku¹⁸¹⁵. Zmarł przed 30 V 1438 r., kiedy pojawia się następny kanclerz ziemski rawski, Jan z Nowego Miasta¹⁸¹⁶. Poprzez czerpanie dochodów płynnych z kilku

¹⁸⁰⁸ Lites III, s. 20.

¹⁸⁰⁹ Jako pleban jest znany w 1421 r.; ADP, perg. 181.

¹⁸¹⁰ AGAD, dok. pap. 2901.

¹⁸¹¹ IMT I, nr 67.

¹⁸¹² BKórnicka, rkps 194, k. 358; MZH nr 1073; Semkowicz, *Mazowieckie przywileje*, nr 7.

¹⁸¹³ Zob. KL, nr 162, zapis: „Szamboreo Castellano Principum”. Należy go rekonstruować jako „Czamborio Cancellario Principum”. Miejsce Mława i data 2 lipca nie są trafne. Ponownie z tej podstawy źródłowej tekst publikują G. i J. Zielińscy, *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka*, cz. I: *Do roku 1600*, Toruń 1880, s. 147–149 (Płock, 9 VII 1426 r.), jednak bez koniecznej emendacji owego zapisu.

¹⁸¹⁴ KWp V, nr 79.

¹⁸¹⁵ ZDLmP I, nr 112.

¹⁸¹⁶ ADP, perg. 241.

źródeł przez dłuższy okres Czambor mógł pozostawić krewnym dość znaczny majątek.

Inny ze znanych Rogalów z Iłowa to Jan Czarny. Wszedł on w służbę Janusza I księcia czersko-warszawskiego. 16 III 1416 r. w Róźnie wystąpił jako świadek bez urzędu, pisząc się z Iłowa na dokumencie Janusza I; należał tym samym do czołowych osób mu towarzyszących¹⁸¹⁷. 30 III 1417 r. kupił za 60 kóp groszy sołectwo w Rożanicy, wsi książęcej koło Różana (potem Załuże) wraz z 4 włókami wolnymi; książę dodał mu jeszcze jedną włókę¹⁸¹⁸. Jest prawdopodobne, że Jan sprawował wówczas w Róźnie funkcję rządcy książęcego i dlatego mógł uzyskać powiększenie owego okazałego wójtostwa. Wójtostwo to Jan odsprzedał w 1424 r. Mikołajowi z Dolecka za 80 kóp groszy¹⁸¹⁹. Jako rządcę książęcy, reprezentujący dłuższą władzę książęcą w miejscowym wymierzaniu sprawiedliwości, stał się kandydatem do pełnienia urzędu sędziego albo podsędziego ziemskiego. Książę Janusz musiał go niezłe znać i cenić jako współpracownika.

Jan Czarny z nominacji Janusza I został sędzią łomżyńskim, na urządzie tym występuje od 25 VII 1419 r.¹⁸²⁰, objął go niewiele wcześniej. W 1424 r. Jan kupił Zbądz Mały pod Rożaniem na lewym brzegu Narwi od Abrahama z Nowego Dworu¹⁸²¹. Jednak jego główną rezydencją stało się Wąsowo (dziś Wąsewo) w powiecie ostrowskim ziemi nurskiej. Stąd się pisał już w 1419 r., posiadał przynajmniej część osady¹⁸²². 21 VII 1421 r. kupił trzecią część tej wsi od Katarzyny, córki Mirzonia z Kamienicy w ziemi zakroczymskiej za 100 kóp groszy praskich¹⁸²³. Zapewne już wcześniej kupował tam inne części i prawa bliższości tamże; w tymże roku otrzymał na Wąsowo od Janusza I prawo niemieckie z czynszem książęcym obniżonym do 5 groszy od włóki osiadłej oraz uprawnienia łowieckie¹⁸²⁴.

Pod koniec życia sędzia Jan ufundował w Wąsowie kościół parafialny oraz uposażył go; w 1450 r. prezentował na plebana księdza Pawła, wikariusza z Rzekunia¹⁸²⁵. Zachował jednak prawa do ojcowizny w Iłowie, bowiem w 1451 r. odwołał zamianę działu w Iłowie i Woli Iłowskiej przez swego krewnego Borutę rycerzom z Koczurowa¹⁸²⁶. Jan zmarł po 21 IX 1453 r.¹⁸²⁷, a bez wątpliwości przed

¹⁸¹⁷ AGAD, perg. 3426.

¹⁸¹⁸ AGAD, perg. 801.

¹⁸¹⁹ AGAD, perg. 784 (9 XII 1424).

¹⁸²⁰ RożGranDes. 20, fragm. nlb. po k. 700.

¹⁸²¹ MK 3, k. 41v.

¹⁸²² RożGranDes. 20, fragm. nlb. po k. 700.

¹⁸²³ MK 3, k. 82v.

¹⁸²⁴ Tamże, k. 70v.

¹⁸²⁵ ADP, Ep. 5, k. 45.

¹⁸²⁶ MK 335, k. 43v.

¹⁸²⁷ MK 4, k. 13v.

1456 r., kiedy pojawia się nowy sędzia łomżyński Jan z Lachowa¹⁸²⁸. Sędzia nie pozostawił potomstwa, a jego dobra trafiły w inne ręce, krewnych dziedziczących po nim. Wiemy jeszcze, że Jan Czarny miał brata Marcina z Iłowa; byli obaj w Róźanie 25 VII 1419 r. świadkami dokumentu Janusza I, należeli tedy do jego otoczenia¹⁸²⁹. Tenże Marcin z Iłowa w 1438 r. zamienił 1 włókę w Iłowie na prawo bliższości do Koczurowa w ziemi płockiej z Piotrem i Mikołajem, braćmi z Sarnowa¹⁸³⁰. O Marcinie nie udało się jednak odnaleźć dalszych danych.

Z Iłowa pisali się także studenci uniwersytetu krakowskiego Jakub, syn Jana (podłowczego), czyli późniejszy pisarz księżnej Aleksandry oraz Jakub, syn Wysława, a zatem brat kanclerza Czambora, którzy wpisali się tamże w latach 1414–1415¹⁸³¹. Jakub syn Wysława został w 1416 r. bakałarzem¹⁸³². Tenże Jakub wszedł w służbę książęcą i dzięki temu został plebanem w dobrze uposażonej parafii Mszczonów, patronatu książęcego. Był tym plebanem w 1426 r., ale nie uzyskał jeszcze święceń kapłańskich i dlatego był narażony na utratę tej plebanii wskutek działań rywali¹⁸³³. Nie można go identyfikować z Jakubem z Iłowa, pisarzem dworu Aleksandry księżnej mazowieckiej wdowy po Siemowicie IV, poświadczonym w 1427 r., który był dowodnie synem podłowczego Jana, a działał w imieniu swoich braci Piotra i Pawła¹⁸³⁴; pisarz został określony jako nobilis, czyli był człowiekiem świeckim.

Jakub z Iłowa, duchowny, ubiegał się następnie o scholasterię płocką po zgonie Macieja z Nieksyna, zostało to odnotowane 6 I 1430 r.¹⁸³⁵ Jest identyczny z Jakubem, w 1433 r. plebanem w rodzinnym Iłowie, który toczył spór o dziesięciny z wikariuszami katedry płockiej¹⁸³⁶. Jakub z Iłowa wcześniej wszedł do kapituły płockiej jako kanonik, znany jest tamże już w lutym 1430 r.¹⁸³⁷; zapewne został też kanonikiem książęcej kolegiaty św. Michała w Płocku, znanym w 1431 r.¹⁸³⁸ W 1438 r. uzyskał od biskupa Stanisława Pawłowskiego dożywotnie nadanie dziesięcin od kmieci w Gąłkach i Nakwasinie w pobliskiej ziemi wyszogrodzkiej¹⁸³⁹. Jego prebenda kanonicka w Płocku była szacowana na szczupły do-

¹⁸²⁸ Pacuski, Spis.

¹⁸²⁹ RozGranDes. 20, fragm. nłb. po k. 700.

¹⁸³⁰ MK 335, k. 15; SHGWp, s. 112, 271. Nietrafnie jednak A. Borkiewicz-Celińska odniosła tę informację do Sarnowa na Zawkrzu, zamiast do drobnorycerskiego Sarnowa w ziemi wyszogrodzkiej, gdzie tenże Mikołaj jest znany w 1437 r.; SHGWysz., s. 48.

¹⁸³¹ *Album studiosorum*, I, s. 36, 37; MUK 14–15/110 i 201.

¹⁸³² Ks. Promocji, s. 15.

¹⁸³³ Bull. Pol. IV, nr 1837 (9 I 1427 r.).

¹⁸³⁴ KWp V, nr 79 (7 II 1427 r.).

¹⁸³⁵ Bull. Pol. IV, nr 2419.

¹⁸³⁶ ADP, perg. 215.

¹⁸³⁷ ADP, perg. 206.

¹⁸³⁸ ZDLmP I, nr 112.

¹⁸³⁹ ADP, Odpis Mąkowskiego, nr 10.

chód 4 grzywien srebra rocznie; zmarł przed 22 VI 1458 r.¹⁸⁴⁰ Był posiadaczem Piotrkowa w ziemi gostyńńskiej. Można go także identyfikować z Jakubem Iłowskim kanonikiem poznańskim, plebanem w Mszczonowie w latach 1448–1457¹⁸⁴¹. Dzięki poparciu władzy książęcej Jakub mógł się utrzymać na plebanii w książęcym Mszczonowie po 1426 r., aż do swego zgonu. Posiadając tyle źródeł dochodów bieżących, Jakub mógł wspierać krewnych, a także pozostawić im w spadku majątek poważny.

Jakub z Iłowa, dawny pisarz księżnej Aleksandry, określony w 1427 r. jako nobilis pozostał w stanie świeckim. 24 X 1438 r., także jako nobilis, kupił od Mikołaja zwanego Miksz jego dobra Romokę (dziś Rumoka) na Zawkrzu w parafii Lipowiec, nad rzeką Mławką. Zapłacił 300 kóp w półgroszach krakowskich oraz dodatkowo dał cennego konia wartości 12 kóp groszy¹⁸⁴². Włodzisław I wyznaczył mu wówczas wysoce uprzywilejowaną stawkę czynszu książęcego po 2 grosze praskie z włóki osiadłej, dał też prawo nieodpowiedne oraz zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych. Książę płocki uhonorował zatem zasługi Jakuba w służbie książęcej. W 1441 r. tenże Jakub z Romoki pozyskał jeszcze dział w Romoce od synów zmarłego Pawła z Drobnina¹⁸⁴³. Jego synem mógł być Jan z Romoki, znany w latach 1452–1459. Dobra w Romoce należące dawniej do Jakuba z Iłowa kupił w 1472 r. Bogusław Murawski, piszący się następnie z Romoki, od spadkobierców Jakuba: jego brata Piotra z Załuskowa oraz bratanka Pawła, syna Pawła z Iłowa; drugim bratankiem mógł być Prokop z Iłowa¹⁸⁴⁴. Właśnie do tegoż Piotra z Załuskowa i jego brata Pawła trzeba odnieść dane z 1451 r., że Jan z Wąsowa sędzia łomżyński odwołał zamianę działów w Iłowie przez cześnika Borutę rycerzom z Koczurowa; Jan sędzia odstąpił te działki Piotrowi i Pawłowi z Iłowa, był zatem ich krewnym¹⁸⁴⁵.

Wiemy jeszcze, że z Iłowa tytułował się Paweł, który wszedł w służbę Siemowita V rawskiego i w rezultacie został jego kuchmistrem. Z tym urzędem dworskim jest poświadczony 16 V 1441 r.¹⁸⁴⁶, czyli krótko przed śmiercią księcia; mógł go pełnić od dłuższego czasu. Trzeba go identyfikować ze wspomnianym Pawłem, synem Jana podłowczego, bratem Jakuba z Iłowa i Piotra z Załuskowa. Wiadomo też, że Paweł z Iłowa oraz Piotr z Załuskowa wystąpili razem w 1452 r. przeciw Borucie z Koczurowa¹⁸⁴⁷.

¹⁸⁴⁰ Bull. Pol. VI, nr 1267.

¹⁸⁴¹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 526; AE I, 250v (1457 r.).

¹⁸⁴² MK 335, k. 27; SHGWP, s. 261. Tenże niezłe ceniony koń najpewniej pochodził z jego własnej stadniny.

¹⁸⁴³ MK 336, k. 27.

¹⁸⁴⁴ MK 5, k. 23–23v; SHGWP s. 261.

¹⁸⁴⁵ MK 335, k. 43v.

¹⁸⁴⁶ BłońskaZ 1, k. 169.

¹⁸⁴⁷ PłocZRWyr. 2, skł. IV, k. 28.

Innym znanym Rogalą był Stanisław Boruta z Iłowa, zwany zazwyczaj jedynie Borutą. Mógł on dziedziczyć po kanclerzu Czamborze i jego bracie Jakubie kanoniku płockim, poznańskim i plebanie mszczonowskim, pozostawił bowiem znaczny majątek. Boruta wszedł w służbę Siemowita V rawskiego i uzyskał urząd cześnika gostynińskiego, najwyższy po kasztelanie w hierarchii tej ziemi. Z tym urzędem występuje w otoczeniu Siemowita V w Gostyninie 19 II 1439 r.¹⁸⁴⁸ W 1451 r. tenże Boruta chciał zamienić 2 włóki w Woli Żegockiej za działą w Iłowie i Woli Iłowskiej z Borutą, Janem i Andrzejem z Koczurowa, jednak transakcję tę odwołał Jan Czarny z Wąsowa, sędzia łomżyński¹⁸⁴⁹. Jan Czarny powinien być krewnym Stanisława Boruty.

Boruta współdziałał z innymi możliwymi mazowieckimi w 1462 r. po zgonie książąt płockich. Wziął udział w zjeździe w Sochaczewie 7 albo 8 kwietnia tr., popierając księżną płońską Katarzynę, ciotkę owych książąt¹⁸⁵⁰. Potem dystansował się jednak od zaangażowania politycznego, tak jak wielu innych urzędników księstwa rawskiego. Zmarł krótko potem, przed 7 XII 1464 r., kiedy wystąpił jego następca na urządzie cześnika¹⁸⁵¹. Pozostawił żonę Warszkę, której zapewnił dożywocie na swoich dobrach. 8 I 1472 r. Warszka ustanowiła w swej rezydencji w Iłowie, w obecności świadków, trzech pełnomocników w sprawie sądowej z Janem z Cielądza pisarzem ziemskim wyszogrodzkim o kwoty poręczone za Jana z Zaborowa z synem Andrzejem z rodu Rogalów w ziemi wyszogrodzkiej¹⁸⁵². Warszka żyła jeszcze w 1479 r., toczyła wówczas proces ze Świętką, wdową po Janie z Zaborowa¹⁸⁵³. Była zatem wyraźnie młodsza od swego męża, urodzonego przypuszczalnie w końcu XIV w.

Wiemy jeszcze, że po Stanisławie Borucie dziedziczyły córki, czyli nie pozostawił synów. Małgorzata została żoną Jana Radzanowskiego z Radzanowa i Ciemniewa, stolnika płockiego w latach 1475–1480, który był także krótko kanclerzem nadwornym Bolesława V, a później kanclerzem Konrada III Rudego; zmarł przedwcześnie już przed 29 XII 1481 r.¹⁸⁵⁴ Małgorzata wniosła zatem swe dobra w dom Radzanowskich herbu Prawda. Fineta została żoną Aleksego z Nadarzyna, bliskiego współpracownika Bolesława V, długoletniego podkomorzego warszawskiego (1480–1503), potem kasztelana czerskiego (1504–1522); jej dział był następnie własnością Nadarzyńskich herbu Radwan¹⁸⁵⁵. W 1506 r. Małgorzata wdowa po

¹⁸⁴⁸ MK 337, k. 40.

¹⁸⁴⁹ MK 335, k. 43v.

¹⁸⁵⁰ ZDLmP I, nr 177.

¹⁸⁵¹ ŁęczG 2, k. 49.

¹⁸⁵² ADP, perg. 345.

¹⁸⁵³ WyszZ 3, k. 322v.

¹⁸⁵⁴ MK 6, k. 1cv; Pacuski, Spis.

¹⁸⁵⁵ Sprawę tę oświetlają dane sporu sądowego o rozgraniczenie kęp na Wiśle pomiędzy

tymże Janie Radzanowskim wraz z Feliksem i Prokopem, tj. wpływowymi braćmi Sieprskimi z Gólczewa, uzyskała od króla Aleksandra Jagiellończyka zezwolenie na lokację w ich wsi Iłów miasteczka z prawem do targu cotygodniowego w sobotę oraz do 4 jarmarków rocznie¹⁸⁵⁶. W 1509 r. Małgorzata była wyłączną właścicielką nowo założonego miasteczka; Iłów z powodu pożaru otrzymał zwolnienie od podatków na 4 lata¹⁸⁵⁷. Po Małgorzacie Iłów odziedziczył jej jedyny syn Jan Radzanowski, znany do 1532 r. W 1540 r. wystąpiła wdowa po Janie Barbara wraz z synami Feliksem, Andrzejem i Pawłem¹⁸⁵⁸. W 1544 r. tenże Feliks Radzanowski z Iłowa odstąpił Mikołajowi Rudowskiemu podsędkowi gostynińskiemu Żegocin w powiecie gabińskim za części w Rudowie w ziemi płockiej¹⁸⁵⁹. Żegocin był częścią dóbr iłowskich.

Synem Finety powinien być Jan Nadarzyński, pleban w Iłowie w 1513 r.¹⁸⁶⁰ Synami Aleksego dziedziczącymi po nim byli w 1526 r. Jan, Jakub, Feliks, Aleksy i Walenty Nadarzyńscy¹⁸⁶¹. Nie jest jasne, kiedy Fineta zakończyła swe życie.

W XVI w. w Iłowie były dwa działy: Radzanowskich i Nadarzyńskich (oba działy przeszły w latach sześćdziesiątych w ręce Noskowskich)¹⁸⁶². Były tu zapewne dwa folwarki oraz 18,5–25 włók osiadłych, ponadto Wola Iłowska (Wola Żegocka) miała 7–10 włók kmiecych, Oborki 1,5–8 włók osiadłych¹⁸⁶³. Do tych dóbr należały też obszerne lasy, stopniowo kolonizowane. W XIX w. dobra te wraz z sąsiednimi zostały włączone do carskich dóbr łowickich. W świetle rekonstrukcji kartograficznej dla drugiej połowy XVI w. była to jedna z największych włości ziemi gostynińskiej, można szacować ją w średniowieczu, wraz z Załuskowem, na ponad 300 włók¹⁸⁶⁴.

Nasuwa się pytanie, co się stało z dotychczasowymi posiadaczami Iłowa z rodu Rogalów w drugiej połowie XV w.? Udało się odnaleźć przekaz, który objaśnia tę sprawę. Otóż w 1487 r. został odnotowany szlachcic, Paweł Iłowski (Gylowski) z Żychlina, z którym współdziałał inny szlachcic Jan Wołucki z ziemi rawskiej¹⁸⁶⁵. Żychlin był miasteczkiem prywatnym w rękach szlachty cząstkowej

Żegocinem w ziemi gostynińskiej a Rakowem w ziemi wyszogrodzkiej z lat 1490–1491; WyszZ 4, skł. XXXIX, k. 3; skł. XL, k. 4, 12.

¹⁸⁵⁶ MRPS III, nr 2713. Małgorzata uzyskała tu wsparcie wpływowych możnych z Mazowsza płockiego.

¹⁸⁵⁷ MRPS IV, nr 620.

¹⁸⁵⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁸⁵⁹ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, III, s. 522.

¹⁸⁶⁰ ADP, Ep. Ploc. 7, k. 150.

¹⁸⁶¹ MK 41, 151v.

¹⁸⁶² Kartoteka atlasowa XVI w., ziemia gostynińska.

¹⁸⁶³ ŻD XVI, s. 201; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁸⁶⁴ AHP, Mazowsze, mapa; SGKP III, s. 269, 270; mapa administracyjna 1:100 000 z 1950 r.; oszacowanie własne.

¹⁸⁶⁵ ŁęczZ 2, k. 445.

w ziemi łączycyckiej, położonym w pobliżu ziemi gostynińskiej. Można zatem sądzić, że posiadacze Iłowa wyprzedając swe działki tamże zamożniejszym sąsiadom osiedli w pobliżu w ziemi łączycyckiej kupując kolejne działki majątkowe, utrzymując swą przynależność do stanu szlacheckiego. Paweł zmarł przed 25 IV 1513 r. pozostawiając córki. Ich siostrą stryjeczną, czyli bratanicą Pawła była Marusza z Iłowa, żona Mikołaja Wituskiego, wymieniona w tymże akcie¹⁸⁶⁶; wiemy skądinąd, że dziedziczyła ona na Pieczyskach w ziemi gostynińskiej. Małgorzata, jedna z córek Pawła Iłowskiego z Żychlina, została żoną Jana Omeksy z Zalesia w ziemi łączycyckiej. 21 VI 1514 r. otrzymał on 50 grzywien posagu i oprowił żonie 100 grzywien na połowie swoich dóbr w Zalesiu¹⁸⁶⁷. Charakteryzuje to poziom zamożności rodziny.

Zatrzymajmy się teraz nad pytaniem, kto był protoplastą owego możnowładczego gniazda Rogalów. Nasuwa się tu możliwość identyfikacji z wybitnym Rogalą działającym w ziemi gostynińskiej, który był długoletnim, bliskim współpracownikiem księcia Siemowita III Trojdenowica. Tenże dygnitarz o imieniu Rogala jest nam znany jako podstoli gostyniński w latach 1356–1375. 30 XI 1356 r. w Warszawie poświadczył nadanie Siemowita III dóbr Zajezerze w ziemi gostynińskiej, znane nam z tekstu podfałszowanego¹⁸⁶⁸. 6 VII 1360 r. w Rawie wystąpił na dokumencie Siemowita III dla kościoła parafialnego w Rawie¹⁸⁶⁹. 29 III 1372 r. pojawił się w otoczeniu Kazimierza księcia słupeckiego¹⁸⁷⁰. 4 IV 1375 r. w Płocku wystąpił na dokumencie Kazka księcia szczecińskiego i dobrzyńskiego, zięcia Siemowita III¹⁸⁷¹.

Następnie Rogala awansował wysoko na kasztelana gostynińskiego, na tym urzędzie jest znany w latach 1377–1382. Wziął udział w wiecu w Sochaczewie 27 IV 1377 r., na którym Siemowit III wraz z synami wydał statut prawa sądowego¹⁸⁷². 26 III 1382 r. wystąpił w Inowrocławiu na Kujawach na dokumencie Władysława Opolczyka¹⁸⁷³. Zmarł przed 23 III 1384 r., kiedy pojawia się nowy kasztelan gostyniński Paweł z Trębek¹⁸⁷⁴.

Rogala pełnił urzędy w ziemi gostynińskiej, powinien zatem mieć tu dobra. Może miał Piotrków nad Wisłą, dogodną rezydencję możnowładczą, należącą w pierwszej połowie XV w. do Rogalów z Iłowa. Właśnie on jako bliski współpracownik Siemowita III Trojdenowica mógł uzyskać od niego nadanie obszer-

¹⁸⁶⁶ ŁęczG 11, k. 631.

¹⁸⁶⁷ OrłowskaZ 5, k. 65v.

¹⁸⁶⁸ NKMaz III, nr 6.

¹⁸⁶⁹ Tamże, nr 39.

¹⁸⁷⁰ MK 74, k. 620–622; cyt. za Supruniuk, *Otoczenie*, s. 245.

¹⁸⁷¹ Tamże, nr 153.

¹⁸⁷² IMT I, nr 22.

¹⁸⁷³ KWp III, nr 1798.

¹⁸⁷⁴ ZDLmP I, nr 53.

nych i cennych dóbr Hłów, przejętych przez księcia po śmierci księżnej Elżbiety (1364 r.), przenosząc tu swą siedzibę. Jego krewnym powinien być Jakusz, ojciec Jana podłowczego znanego w 1405 r.; mógł być synem Rogali, urodzonym przed połową XIV w. Innym krewnym powinien być Wysław, ojciec kanclerza Czambora.

Synem Rogali powinien być także Marcin Rogala, kasztelan inowrocławski, który sprzedał w 1415 r. swe dobra w ziemi gostynińskiej Niemierzy ze Szczawina. Dobra te stanowiły wsie Kamień, Guzów i Rybie, położone w parafii Gąbin, tj. w centrum ziemi¹⁸⁷⁵. Wiemy, że Kamień był osadą dużą, w XIX w. miał 57 włók obszaru, Guzów – 21 włók, Rybie – 38 włók obszaru¹⁸⁷⁶. Razem było to blisko 120 włók zwartej osady, włość cenna, chociaż Rybie zostało zagospodarowane dowodnie później przez Grzymałów.

Jest prawdopodobne, że włość ta należała już do Rogali kasztelana gostynińskiego. Kasztelan Marcin Rogala mógł być jego synem z późniejszego małżeństwa, zmarł dopiero w latach 1436–1437. Kasztelan Rogala prawdopodobnie zawarł nowy związek i odstąpił wówczas starszym synom należną im część dóbr, przeprowadzając trwały podział majątkowy. Zatrzymał pozostałe dobra, które odziedziczył po nim Marcin Rogala. Tenże powiększył znacznie stan posiadania poprzez małżeństwo z Katarzyną, córką i jedyną dziedziczką dóbr podstolego poznańskiego Stefana z Trłaga¹⁸⁷⁷.

Rogale z Piotrkowa

W XVI w. Piotrków (później Piotrkówek), położony nad Wisłą obok Życka i biskupiego Suchodołu miał 9–15 włók osiadłych i zapewne duży folwark, a także 2 włóki plebańskie¹⁸⁷⁸. W XIX w. Piotrkówek liczył 42 włóki obszaru¹⁸⁷⁹. W późnośredniowiecznej ziemi gostynińskiej była to jedna z większych osad o cechach rezydencji możnowładczej. Jest ona jednak znana dopiero ze źródeł XV w. Jej nazwa wywodzi się od imienia Piotr/Piotrek, prawdopodobnie jednego z możliwych mazowieckich. Powstała tu jednowioskowa parafia z kościołem Świętej Trójcy, analogicznie do parafii Giżyce. W 1446 r. została nazwana wyjątkowo Piotrkowice¹⁸⁸⁰.

¹⁸⁷⁵ Okolski, *Orbis Pol.*, II, s. 506; L. Białkowski, *Ród Czamborów-Rogalów w wiekach średnich*, RTHerald. 6, 1923, s. 96. AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁸⁷⁶ SGKP III, s. 732; II, s. 919; X, s. 54.

¹⁸⁷⁷ O kasztelanie Marcinie Rogali zob. A. Szweda, *Marcin z Wyrzyska – portret nieprzeciętnej osobowości z XV wieku*, SPŚ X, Warszawa 2004, s. 179–202; S. Szybkowski, dz. cyt., s. 609–611, nr 127.

¹⁸⁷⁸ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 201; kartoteka atlasowa XVI w.; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁸⁷⁹ SGKP VIII, s. 208.

¹⁸⁸⁰ ACI II, nr 1214.

Owa mała parafia Piotrków utworzona została bez wątpliwości po powstaniu obszernych parafii w Troszynie (dokument z 1341 r.)¹⁸⁸¹ i Jamnie oraz niewielkiej sąsiedniej parafii Życk, którą trzeba datować na drugą połowę XIV w. Parafia Piotrków jest znana od 1445 r., według wizytacji 1603 r. patronat przysługiwał posiadaczom Piotrkowa i Iłowa¹⁸⁸². Już w 1445 r. patronem był tu Jakub Iłowski, kanonik płocki, który poprosił kapitułę płocką o arbitraż w sprawie dziesięciny ze Słubic, położonych w parafii Jamno.

Biskup poznański Andrzej z Bnina rozstrzygnął konflikt w 1446 r. w ten sposób, że przyznał dziesięcinę kmiecią ze Słubic plebanowi w Piotrkowie, a dziesięcinę folwarczną ze Słubic uznał za przynależną do parafii w Jamnie¹⁸⁸³. Wyrok ten pozwala sądzić, że w posiadanie owej dziesięciny od kmieci ze Słubic pleban piotrkowski wszedł już nieco wcześniej, zapewne z racji poświęcenia kościoła w Piotrkowie przez biskupa poznańskiego. Można sądzić, że nastąpiło to w pierwszej ćwierci XV w. albo jeszcze później. Patronat Jakuba Iłowskiego kanonika płockiego wskazuje, że był on posiadaczem Piotrkowa; o innych posiadaczach Piotrkowa brak danych.

O Jakubie wiemy, że wywodził się z Rogalów z Iłowa. Był synem Wysława, a krewnym Jakuba, syna Jana Jakuszowica, podłowczego gostynińskiego, z którym nie należy go identyfikować. Urodził się zapewne pod koniec XIV w. Wpisal się na uniwersytet krakowski w 1414 r. jako *Jacobus Wyslai de Gylow*¹⁸⁸⁴. uzyskał tamże bakalaureat w 1416 r.¹⁸⁸⁵ Po powrocie na Mazowsze zapewne szybko znalazł się w otoczeniu książęcym, co łączy się z karierą jego starszego brata Czambora z Iłowa, pisarza kancelarii książęcej, od 1422 r. podkanclerzego, a od 1425 r. kanclerza dworu Siemowita IV i następnie jego synów.

Dzięki tej protekcji Jakub z prezenty książęcej – albo jeszcze Siemowita IV, który zmarł w styczniu 1426 r., albo młodych książąt płockich wspólnie z matką Aleksandrą – objął plebanię we Mszczonowie, bogato uposażoną. Zaniedbał jednak przyjąć wymagane od plebanów święcenia kapłańskie, toteż prowizję papieską na tę plebanię uzyskał 9 I 1427 r. – przedstawiając opis faktów – Gotard z Gurbu¹⁸⁸⁶, pracownik kancelarii książęcej czersko-warszawskiej, wywodzący się z obszaru tej właśnie parafii. Wcześniej, pod koniec 1425 r. plebanem we Mszczonowie był Jan z Nowego Miasta w ziemi rawskiej, syn cześnika rawskiego Prędoty, także bez święceń kapłańskich¹⁸⁸⁷. Został on następnie kanclerzem ziemskim rawskim po Czamborze z Iłowa.

¹⁸⁸¹ NKMaz II, nr 245.

¹⁸⁸² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁸⁸³ Tamże; ACI II, nr 1214 (31 V 1446 r.).

¹⁸⁸⁴ *Album studiosorum*, I, s. 37; MUK 14–15/201.

¹⁸⁸⁵ Ks. Promocji, s. 15.

¹⁸⁸⁶ Bull. Pol. IV, nr 1837.

¹⁸⁸⁷ Mówi o tym suplika Jana z Parul z 24 I 1426 r., oparta na informacjach z drugiej połowy 1425 r.; Bull. Pol. IV, nr 1654.

Nie jest jednak jasne, czy Gotardowi z Gurby udało się przejąć tę plebanię patronatu książąt płockich na podstawie prowizji papieskiej, nic o tym nie wiadomo. Gotard został kanclerzem nadwornym w księstwie czersko-warszawskim i tu działał. Zmarł już w 1432 r.¹⁸⁸⁸, zatem raczej nie udało mu się zrealizować tej prowizji, która faktycznie godziła w uprawnienia patronackie książąt płockich.

Jakub już przed 1426 r. został plebanem w rodzimym gnieździe Rogalów, Iłowie¹⁸⁸⁹. Jest tu też znany w 1447 r., zatem plebanem w Iłowie pozostał pewno do końca swego życia, łącząc tę dochodową plebanię z innymi beneficjami kościelnymi¹⁸⁹⁰. W końcu lat dwudziestych Jakub bez powodzenia zabiegał o uzyskanie dochodowej scholasterii płockiej, uposażonej m.in. w Mistrzewice w ziemi gostynińskiej¹⁸⁹¹. Został już jednak kanonikiem kapituły katedralnej płockiej.

W składzie tej kapituły, na ostatnim miejscu, został odnotowany jako Jakub z Iłowa 5 II 1430 r.¹⁸⁹²; zapewne został przyjęty do niej niewiele wcześniej. Można go też identyfikować z Jakubem, kanonikiem płockiej kolegiaty św. Michała oraz katedry płockiej, poświadczonym 6 V 1431 r. na dokumencie prepozyta tejże kolegiaty¹⁸⁹³. Była to kolegiata patronatu książęcego, zatem Jakub zawdzięczał prezentę na tę kanonię władzy książęcej, zapewne przy znaczącym poparciu brata Czambora.

Po zgonie tegoż brata, który nastąpił po 6 V 1431 i przed 30 V 1438 r., kiedy jest znany następny kanclerz rawski¹⁸⁹⁴, Jakub działał w składzie kapituły płockiej. Nawiązał wówczas bliższą współpracę z biskupem płockim Stanisławem Pawłowskim, pozostającym wcześniej w długotrwałym konflikcie z młodymi książętami płockimi. 22 II 1438 r. biskup Pawłowski nadał mu dożywotnio swe dziesięciny – łącznie z dziesięciną konopną – z dużych osad rycerskich Gałki i Nakwasin w ziemi wyszogrodzkiej, niedaleko Iłowa i Piotrkowa¹⁸⁹⁵. Zapewniało to stały dodatkowy dochód roczny, uzupełniający dochody obu kanonii płockich.

Jakub współdziałał także z Pawłem Giżyckim, biskupem płockim od 1439 r. Wystąpił jako świadek na dokumentach erekcyjnych kościołów w Dąbrówce, Kleczkowie i Słuczy, wystawionych w latach 1442–1444¹⁸⁹⁶. W 1448 r. zgłosił

¹⁸⁸⁸ PP VI, nr 432 (27 XII 432 r.)

¹⁸⁸⁹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

¹⁸⁹⁰ Tamże.

¹⁸⁹¹ Został wymieniony w suplikach Gotarda z Gurby z 1430 r.; Bull. Pol. IV, nr 2419, 2502.

¹⁸⁹² ADP, perg. 206.

¹⁸⁹³ ZDLmP I, nr 112.

¹⁸⁹⁴ Pacuski, Spis; ADP, perg. 241.

¹⁸⁹⁵ ADP, Odpis Mąkowskiego, nr 10. W 1528 r. w Gałkach było 16 włók kmiecych, w Nakwasinie 11 włók kmiecych; SHGWysz, s. 8, 19.

¹⁸⁹⁶ Odpisy dokumentów zgromadził ks. T. Żebrowski w ADP.

jednak zastrzeżenia wobec fundacji biskupiej kolegiaty w Pułtusk, zwracając uwagę na potrzebę akceptacji tej fundacji przez papieża¹⁸⁹⁷. 5 II 1449 r. wraz z innymi członkami kapituły poświadczył akt tej historycznej fundacji tworzącej w Pułtusk drugi ośrodek kościelny obszernej diecezji płockiej¹⁸⁹⁸. Jest znany z posiedzeń kapituły płockiej do 1452 r.¹⁸⁹⁹ Zmarł przed 22 VI 1458 r., a kanonię płocką po nim przejął Paweł (Mźurka) ze Śladowa z rodu Gozdawów; oszacował wówczas dochody tej prebendy na 4 grzywny srebra rocznie¹⁹⁰⁰. Określony tu został wyraźnie jako Jakub Iłowski.

Tenże Jakub powinien być identyczny z Jakubem Iłowskim, kanonikiem poznańskim i plebanem w Mszczonowie w latach 1448–1457¹⁹⁰¹. Jest prawdopodobne, że utrzymał dochodową plebanię w Mszczonowie mimo zakusów rywali od 1426 r. aż do swej śmierci, bowiem w tym czasie brak świadectw źródłowych o innym plebanie. Trzeba sądzić, że dysponował nieprzerwanie poparciem władzy książęcej, do której należało prawo patronatu. Pozwoliło to mu także na uzyskanie prebendy kanonickiej w kapitule poznańskiej przed 1448 r. Dzięki wielu źródłom dochodów bieżących Jakub mógł pozostawić krewnym majątek znaczny.

Bez wątpliwości Piotrków przeszedł w posiadanie krewnych Jakuba, Rogalów z Iłowa i dzielił los dóbr iłowskich. Przypuszczalnie stał się już własnością Stanisława Boruty cześnika gostynińskiego, który powinien dziedziczyć po swoich starszych krewnych. Jego córki wniosły te dobra w domy Radzanowskich i Nadarzyńskich. W 1540 r. prawo patronatu kościoła w Piotrkowie należało do Nadarzyńskich i Radzanowskich, posiadaczy dóbr iłowskich¹⁹⁰².

Piotrków mógł wcześniej pozostawać w posiadaniu ojca Jakuba, czyli Wysława z Iłowa i jego synów. Im można przypisać fundację kościoła niedługo przed 1445 r. Fundatorem mógł być zwłaszcza starszy brat Jakuba, kanclerz Czambor, który w latach dwudziestych XV w. dysponował znacznymi dochodami i pozycją polityczną dogodną do przeprowadzenia szybkiej fundacji kościoła i erekcji parafii przez ówczesnego biskupa poznańskiego, co w wielu wypadkach natrafiało na trudności. Wieś mogła należeć do wcześniejszych pokoleń Rogalów i stanowić jeden z ośrodków ich dóbr w ziemi gostynińskiej.

¹⁸⁹⁷ O tym W. Góralski, *Powstanie kapituły kolegiackiej w Pułtusk*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 26, s. 300.

¹⁸⁹⁸ *Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej (1449–1601)*, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, AKH X, Kraków 1916, nr 1, s. 311–317.

¹⁸⁹⁹ ADP, perg. 280; A. Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 62.

¹⁹⁰⁰ Bull. Pol. VI, nr 1267.

¹⁹⁰¹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 526; AE I, 257v (1457 r.).

¹⁹⁰² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

Rogale ze Słonkowa

W XVI w. Słonkowo (dziś Słomków) był wsią szlachty częściowej i zagrodowej; były tu 4 działki liczące łącznie 2–4 włóki kmiece i zapewne 4 folwarki, jak też kilka działów szlachty zagrodowej gospodarującej na dwu włókach uprawnych¹⁹⁰³. W XIX w. było tu ok. 25 włók obszaru¹⁹⁰⁴. Zapewne na terenie leśnym przyległym do Słonkowa powstała Wola Słonkowska (dziś Wola Pacyńska) o podobnej wielkości według danych XIX w.¹⁹⁰⁵ W stuleciu XVI były tu dwa działki większej własności, liczące 9–20 włók kmiecych¹⁹⁰⁶. Obie osady wchodziły w skład parafii Pacyna. Wola jest znana w rejestrze poborowym 1530 r., powstała zapewne w XV w.¹⁹⁰⁷

Słonkowo jest znane już od 1303 r. Dziesięcinę biskupią z tej wsi, oddawaną przez poddanych biskup poznański przekazał wówczas kościołowi w Trębkach¹⁹⁰⁸. Była to zatem wieś zagospodarowana, na terenach starszego osadnictwa w rejonie Pacyny w dorzeczu Przysowy, lewego dopływu Słudwi. Już wówczas powinna być własnością rycerską, tak jak później.

W 1400 r. wystąpili w źródłach Krzyszko i Nasiło ze Słonkowa. Potwierdzili oni wraz z innymi współrodowcami, w tym z pobliskiego Swarocina w ziemi gostynińskiej przynależność pisarza sędziego krakowskiego Michała syna Andrzeja z Klonowa do rodu Rogalów¹⁹⁰⁹. W 1417 r. występuje Jan ze Słonkowa, a w 1418 r. tenże Jan z bratem Krystynem pojawia się wśród świadków Jakusza z Grzybowa w ziemi łączyckiej, reprezentując ród Rogalów¹⁹¹⁰. Osada była tedy już w tym czasie własnością paru rodzin Rogalów, czyli były tu działki częściowe o kilku włókach kmiecych, typowe dla drobnego rycerstwa. Uwzględniając dziedziczenie działów drogą naturalnej sukcesji, osada powinna być własnością Rogalów od co najmniej paru pokoleń, była przeto starym gniazdem Rogalów w ziemi gostynińskiej.

Z tego gniazda wywodzi się Mikołaj Rogala, współpracownik książąt płockich. Został on pisarzem wspólnego dworu synów Siemowita IV. W tej roli wystąpił 25 VI 1427 r. w Bełzie na dokumencie Siemowita V, Kazimierza i Włodzisława I, obok innego pisarza, Mikołaja z Brzozowa, późniejszego podkomorzego gostynińskiego¹⁹¹¹. Można tedy przyjąć, że w służbę książąt wstąpił zapewne już

¹⁹⁰³ ŻD XVI, s. 198, 209; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁹⁰⁴ SGKP X, s. 815.

¹⁹⁰⁵ SGKP XIII, s. 794 (Wola Pacyńska).

¹⁹⁰⁶ ŻD XVI, s. 198; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁹⁰⁷ AHP, Mazowsze, mapa; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁹⁰⁸ NKMaz II, nr 115.

¹⁹⁰⁹ SPPP VII, nr 106.

¹⁹¹⁰ T. Piotrowski, Z. Wdowiszewski, dz. cyt., nr 7–8, s. 116, nr 16; s. 117, nr 19. Semkowicz, *Wywody*, nr 51.

¹⁹¹¹ KL, nr 163; IMT I, nr 74.

w 1426 r., w momencie organizowania ich dworu po śmierci Siemowita IV w styczniu tr. Być może zrobił to już wcześniej. Młodzi książęta potrzebowali pisarza w swoim otoczeniu od momentu rozpoczęcia samodzielnych wyjazdów na dwór królewski i utrzymywania samodzielnych kontaktów z innymi dworami, z dygnitarzami kościelnymi i świeckimi.

Mikołaj wystąpił także w Płocku na dokumencie książąt opatrzonym datą 12 III 1433 r., który sam zredagował na ich polecenie¹⁹¹². Został tam nazwany „Słonkowski”, zatem sam używał tego przezwiska, które stało się później nazwiskiem Rogalów ze Słonkowa. W momencie podziału władztwa Siemowita IV po śmierci księżnej Aleksandry w 1434 r. Mikołaj wszedł do kancelarii Siemowita V. Władzał on także ziemią gostynińską, czyli Mikołaj został jego poddanym. Z nominacji Siemowita V został wkrótce kanclerzem ziemskim sochaczewskim; z tym urzędem wystąpił 24 VIII 1435 r. w Gostyninie na przywileju dla Mikołaja Sępowskiego¹⁹¹³. Następnie pojawia się 2 X 1435 r. w Miedniewicach na dokumencie, który sam zredagował i spisał, mianowicie na przywileju tegoż księcia dla Abrahama z Gnatowic na Szymanowo w ziemi sochaczewskiej¹⁹¹⁴.

W kancelarii Siemowita V Mikołaj stał się prawdopodobnie bliskim współpracownikiem i zastępcą Gotarda z Babska, kanclerza dworu książęcego. Z urzędem kanclerza sochaczewskiego występował jeszcze w 1439 r.¹⁹¹⁵ Został także plebanem w książęcym Gostyninie. Z urzędem tym pojawia się 16 VIII 1438 r., uzyskał go bez wątpliwości z prezenty Siemowita V¹⁹¹⁶. Wystąpił także 12 VIII 1445 r.¹⁹¹⁷ Zmarł zapewne przed 1457 r., kiedy pojawia się już następny kanclerz ziemski sochaczewski¹⁹¹⁸. Dysponując paroma źródłami liczących się dochodów bieżących, Mikołaj Rogala mógł zgromadzić i pozostawić krewnym majątek znaczniejszy od dotychczas przez nich posiadanych.

W Słonkowie jest jeszcze w XV w. znany Boruta, który został jednym z wykonawców testamentu zmarłego Mikołaja z pobliskich Podczach. W 1468 r. wystąpił on w tej sprawie obok innych wykonawców: Mikołaja plebana w Pacynie oraz Stanisława z Kątów¹⁹¹⁹. Należał tedy do ziemian znanych i aktywnych, obdarzanych zaufaniem w swoim środowisku. W 1517 r. Stanisław ze Słonkowa był jednym ze świadków rozgraniczenia dóbr Modła i Rakowo przy granicy ziem

¹⁹¹² ZDMp II, nr 453.

¹⁹¹³ BKórnicka, rkps 194, k. 46.

¹⁹¹⁴ BCzartoryskich, perg. 408.

¹⁹¹⁵ KL, nr 183.

¹⁹¹⁶ AGAD, dok. perg. 793.

¹⁹¹⁷ MK 336, k. 57.

¹⁹¹⁸ Pacuski, Spis. Zob. o nim K. Pacuski, A. Swieżawski, *Mikołaj Rogala ze Słonkowa*, w: PSB XXXI, s. 391.

¹⁹¹⁹ AAPoznań, AE II, k. 228v.

gostynińskiej i łęczyckiej¹⁹²⁰. W 1529 r. tenże Stanisław Słonkowski reprezentuje Barbarę z Popiardowa przed sądem ziemskim łęczyckim¹⁹²¹.

Stąd też powinien pochodzić Maciej Słonkowski zwany Kopeć, który uzyskał 18 IX 1520 r. zezwolenie króla Zygmunta Starego na wykup wójtostwa w Topolnie w ziemi gostynińskiej z rąk dotychczasowych posiadaczy¹⁹²².

W XVI w. posiadacze Słonkowa używali nazwiska Słonkowski. Tak podpisywali się w rejestrach rekognicji 1563–1565, lecz nie widać, by posługiwali się herbem Rogala¹⁹²³. Wiktor Wittyg odnalazł jednak Wojciecha Sławkowskiego herbu Rogala, który w 1564 r. opłacił pobór ze wsi położonej w województwie krakowskim; wywodzi go ze Słonkowa w ziemi gostynińskiej¹⁹²⁴.

Rogale ze Swarocina

Nazwa Swarocino (dziś Szwarocin Stary) pojawia się w 1349 r. Była to wówczas wieś książęca należąca wraz z Młodzieszynem, Przeclawicami i Kamionem do grodu wyszogrodzkiego księżnej Elżbiety, wdowy po Wańku księciu płockim oraz matki Bolesława Wańkowica¹⁹²⁵. W dokumencie zapisano jednak tę nazwę jako *Swarocyno cum Libertate*, zatem obok starej osady powstała tu już nowa, niezbyt dawno lokowana, której nowi mieszkańcy otrzymali czasowe zwolnienie od czynszów na okres zagospodarowania. Owa Wola nie jest tu jednak później znana, a w 1400 r. występują dwie osady o nazwie Swarocino, które powinny być kontynuacją dawnej i nowej osady po zakończeniu procesu lokacji.

W XVI w. jest to Swarocin Wielki i Mały. Było tu łącznie 7 działów szlachty cząstkowej i ok. 15–20 włók osiadłych, zapewne też 7 folwarków; wśród posiadaczy byli też Swaroccy i Swaraccy herbu Rogala. Ponadto było 2–4 włók szlachty zagrodowej¹⁹²⁶. W XIX w. dobra te można szacować na 84 włoki obszaru¹⁹²⁷. W XIV w. była to zagospodarowana włość książęca, objęta wcześniej procesem lokacji, w której obok arealu rolnego mogły być przyległości leśne.

Wieś leżała na prawym brzegu dolnej Lutonii (dziś Witonia), dopływu Bzury¹⁹²⁸, na obszarze starego osadnictwa. Nazwa jej wywodzi się od staropolskiego imienia Swarota¹⁹²⁹. Początkowo mogła to być osada książęca związana z Socha-

¹⁹²⁰ ŁęczZ 16, k. 187.

¹⁹²¹ ŁęczZ 17, k. 419.

¹⁹²² MRPS IV, nr 3425.

¹⁹²³ ASK I, nr 22.

¹⁹²⁴ Wittyg, *Nieznana szlachta*, s. 296.

¹⁹²⁵ NKMaz II, nr 296.

¹⁹²⁶ ŻD XVI, s. 203, 210; kartoteka atlasowa XVI w. (w 1530 r. było jeszcze w Swarocinie Wielkim wójtostwo o dwu włókach). Lokacja tej osady mogła objąć 20 włók uprawnych.

¹⁹²⁷ SGKP XII, s. 86–87.

¹⁹²⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁹²⁹ Tamże; Wójcik, *Nazwy*, s. 159.

czewem jako grodem kasztelańskim, potem została związana z Wyszogrodem i trafiła we władanie księżnej Elżbiety. Po jej zgonie dobra te miały przejść w posiadanie Siemowita III Trojdenowica, zgodnie z ustaleniami układu lennego tego księcia z królem Kazimierzem Wielkim, zawartego 27 XII 1355 r. w Kaliszu¹⁹³⁰.

Można ustalić, że już w końcu XIV w. Swarocin był w rękach Rogalów. W 1400 r. w wywodzie szlachectwa Michała syna Andrzeja z Klonowa pisarza sędziego krakowskiego wystąpili obok siebie Mikołaj ze Swarocina sędziego sochaczewski oraz Michał, bez urzędu, piszący się z innego Swarocina, mianowicie *de alio Swaroczin*¹⁹³¹. Mikołaj miał zapewne późniejszy Swarocin Wielki, gdzie w XVI w. był duży dział ok. 10 włók osiadłych¹⁹³², Michał był zapewne z późniejszego Swarocina Małego.

Własność Mikołaja sędziego sochaczewskiego oświetla przywilej Siemowita IV z dnia 2 I 1391 r. Sędzia miał *medietatem hereditatis*, tj. prawdopodobnie połowę całej dotychczasowej włości. Książę nadał mu na nią prawo chełmińskie z określoną stawką czynszu książęcego¹⁹³³.

Mikołaj pojawił się w źródłach jako sędzia rawski; z tym urzędem został odnotowany w Rawie 11 V 1358 r. na dokumencie Dziwisza Kopacza z Dmosina na wójtostwo w Budziszewicach¹⁹³⁴. Wkrótce przejął też urząd sędziego sochaczewskiego po Szczepanie, który został wymieniony wśród przedstawicieli Siemowita III Trojdenowica w ugodzie granicznej z władztwem litewskim Kiejstuta 14 VIII 1358 r.¹⁹³⁵ Już 17 V 1359 r. Mikołaj występuje jako sędzia rawski i sochaczewski¹⁹³⁶. Był zatem prawnikiem cenionym, wyróżniającym się w książęcym aparacie władzy.

Stał się jednym z bliskich współpracowników Siemowita III Trojdenowica, występuje na wielu jego dokumentach. Sędzią rawskim i sochaczewskim był jeszcze 16 V 1380 r.¹⁹³⁷ Jednak po zgonie tegoż księcia Mikołaj utracił na znaczeniu. Przestał pełnić urząd sędziego rawskiego, ograniczając się do urzędu sędziego sochaczewskiego, który sprawował do 1402 r., a mógł go pełnić dłużej. Stąd można sądzić, że Siemowit IV po przejściu władzy w Płocku nie traktował już Mikołaja jako bliskiego i oddanego mu współpracownika.

Kiedy i w jaki sposób Mikołaj wszedł w posiadanie połowy Swarocina? Można sądzić, że stało się to wkrótce po zgonie księżnej Elżbiety wyszogrodzkiej,

¹⁹³⁰ NKMaz II, nr 338.

¹⁹³¹ SPPP VII, 2, nr 106; VIII, nr 10609.

¹⁹³² Kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁹³³ BKórnicka, rkps 194, k. 172–174.

¹⁹³⁴ NKMaz III, nr 21.

¹⁹³⁵ KL, nr 80; NKMaz III, nr 24. O tym dokumencie zob. uwagi K. Pacuskiego, *Uzupełnienia...*, s. 173, 174.

¹⁹³⁶ KWp III, nr 1404; NKMaz III, nr 31.

¹⁹³⁷ K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, s. 192.

który to zgon według Jana Długosza nastąpił w 1364 r.; przekaz ten powinien pochodzić z zaginionego rocznika mazowieckiego, z którego kronikarz zaczerpnął też sporo innych danych dotyczących Mazowsza¹⁹³⁸. Przemawia za tym fakt, że 13 I 1364 r. Mikołaj jako jeden z nielicznych urzędników Siemowita III znalazł się wraz z nim w Kaliszu na terytorium państwa polskiego i poręczył królowi Kazimierzowi Wielkiemu, że Siemowit III stawi się w Krakowie na wyznaczony termin 29 lutego w sprawie o zabójstwo Dadźboga wojewody mazowieckiego i jego syna oraz będzie uczestniczył w osądzeniu i ukaraniu zabójców. Książę zobowiązał się tam do ścigania i ukarania zabójców po wyroku sądu z udziałem Mazowszan, zarazem jednak zapewnił oskarżonym bezpieczeństwo przyjazdu do Krakowa i powrotu do swoich dóbr.

Mikołaj wystąpił tamże obok Niemierzy kasztelana sochaczewskiego, Jana podkomorzego rawskiego i Więclawa podstolego warszawskiego, którzy wraz z nim opieczętowali ów dokument gwarantując tym samym wykonanie zobowiązania książęcego¹⁹³⁹. Zauważmy, że Mikołaj był w tym gronie znacznie młodszy od innych, w tym od księcia Siemowita III (zmarł w 1381 r.), jak również kasztelana Niemierzy z Nieborowa (znany 1356–1386, zmarł przed 1391 r.)¹⁹⁴⁰. Był młodszy zapewne także od Jana podkomorzego rawskiego (znany 1350–1364, zmarł albo awansował przed 1365 r.) oraz Więclawa podstolego, który był w 1368 r. podkomorzym gostynińskim, a zmarł albo ustąpił z urzędu przed październikiem 1371 r.¹⁹⁴¹

Jako doświadczony już sędzia mazowiecki z praktyką co najmniej kilkuletnią orzekania wyroków oraz dobrą znajomością prawa polskiego, w tym zwyczajowego prawa obowiązującego na Mazowszu Mikołaj był tu czołowym ekspertem w trudnej dla Siemowita sprawie, dotyczącej jego poddanych, a pośrednio także jego samego. Dadźbog wojewoda mazowiecki był zarazem starostą płockim króla Kazimierza, mógł pozostawać w konfliktach z Siemowitem III i jego otoczeniem, zwłaszcza, że był prawdopodobnie jego poddanym z racji posiadania dóbr w książęcej ziemi gostynińskiej, w której Siemowit objął rządy już w 1351 r.¹⁹⁴²

Można przyjąć, że Mikołaj uczestniczył aktywnie w rokowaniach w Kaliszu z przedstawicielami króla i pomógł wypracować kompromis zawarty w owym dokumencie. Wiemy też, że przywiesił do niego swą pieczęć. Znamy ją z przedstawienia w notatach heraldyczno-sfragistycznych Jana Zamoyskiego, w którym z trudem można dopatrzeć się elementów charakterystycznego herbu Rogalów¹⁹⁴³.

¹⁹³⁸ O. Balzer, *Genealogia Piastów*, Kraków 1895, s. 444 n.; K. Jasiński, dz. cyt., s. 48.

¹⁹³⁹ NKMaz III, nr 70.

¹⁹⁴⁰ Pacuski, Spis.

¹⁹⁴¹ Tamże; NKMaz III, nr 114.

¹⁹⁴² O tym wyżej, Junosze z Życka.

¹⁹⁴³ *Jana Zamoyskiego notaty heraldyczno-sfragistyczne*, wyd. F. Piekosiński, „Studia, Rozprawy i Materiały z Dziedziny Historii Polski i Prawa Polskiego” 7, 1907, nr 513.

Mikołaj prawdopodobnie uczestniczył dalej w owym sądzie w Krakowie i w rozwiązaniu sądowym owej sprawy, która obciążała relacje Siemowita III z królem.

Nadanie Swarocina mogło być tedy wynagrodzeniem za działalność Mikołaja w tej sprawie. Jest prawdopodobne, że nadanie to uzyskał wraz z krewnymi, którzy dostali drugą połowę Swarocina, osiadając tu obok sędziego. Tłumaczyłoby to bliskie współdziałanie sędziego Mikołaja z Michałem, poświadczone w 1400 r. Być może książę przejął w zamian ich dotychczasową własność rycerską.

Mikołaj działał jeszcze jako sędzia sochaczewski 13 V 1402 r. Wystawił wówczas wraz z podsędkiem Mroczkim z rodu Pierzchałów dokument sądu ziemskiego, w którym pisze się ze Swarocina¹⁹⁴⁴. Innych jego dóbr nie znamy, nie znamy też jego potomków. Jako sędzia działał dowodnie przez 44 lata. Jeśli urząd otrzymał w wieku ok. 30 lat, to zachował sprawność do pełnienia tego urzędu w wieku ok. 74 lat, co jest obserwacją użyteczną. Mikołaj mógł sprawować ten urząd jeszcze dłużej.

Krewnym sędziego, może synem wydaje się Paweł ze Swarocina, prepozyt klasztoru św. Marii Magdaleny w Płocku. 9 V 1398 r. został przyjęty do grona kapelanów papieskich i uzyskał uprawnienia z tym związane¹⁹⁴⁵. Tenże Paweł należał do otoczenia Siemowita IV w szerokim tego słowa znaczeniu, został bowiem wysłannikiem księcia na sobór w Pizie w 1409 r.¹⁹⁴⁶

Wydaje się, że inicjatywa wysłania prepozyta norbertanek na sobór pizański wyszła od księżnej Aleksandry. Właśnie księżna płocka i jej dworki były zainteresowane kontaktami z żeńskim konwentem płockim i ich kościołem klasztornym, mogły być wrażliwe na uprawianą tu liturgię, muzykę i śpiew sakralny. Rola prepozyta zakonnego w tych kontaktach mogła zyskiwać na znaczeniu. W istocie norbertankami zostawały córki możnych mazowieckich oraz zamożnego rycerstwa¹⁹⁴⁷, tak samo jak dworkami księżnej. Było to zatem jedno środowisko, znacznie bliższe Aleksandrze niż Siemowitowi IV. Wydaje się też, że to księżna Aleksandra przygotowywała swego syna Aleksandra do kariery duchownej, sterując biegiem wydarzeń. Misja Pawła prepozyta norbertanek miała w tym zakresie pomóc. Z nią można łączyć fakt, że 20 VII 1409 r. w Pizie młody książę Aleksander, liczący ok. 15 lat, otrzymał papieską prowizję na ważną i dochodową prepozyturę w kapitule katedralnej w Płocku¹⁹⁴⁸. Paweł reprezentował przeto na so-

¹⁹⁴⁴ AGAD, perg. 1048; KDP I, nr 152.

¹⁹⁴⁵ Bull. Pol. III, nr 537, 538.

¹⁹⁴⁶ O tym W. Abraham, *Udział Polski w soborze pizańskim 1409 r.*, RAU Whf, t. XLVII, 1905, s. 140, 150, 151.

¹⁹⁴⁷ O tym ks. W. Mąkowski, *Kościół św. Marii Magdaleny i klasztor panien norbertanek zakonu premostrateńskiego za murami miasta w Płocku*, w: Nowowiejski, *Płock*, s. 586–596.

¹⁹⁴⁸ Bull. Pol. III, nr 1215. Dokument został wystawiony przez nowo wybranego antypapieża Aleksandra V, który zmarł już 3 V 1410 r.

borze w Pizie nie tylko księcia Siemowita IV, ale parę księżęcą w Płocku, wspierając sprawę kariery duchownej ich młodego syna, księcia Aleksandra. Był już wówczas duchownym doświadczonym, przygotowanym do trudnej misji.

Jako prepozyt norbertanek płockich Paweł jest znany od 1390 r., kiedy wystawił dokument dotyczący założenia młyna klasztornego w Barcicach nad Bugiem na rzeczce Somnie¹⁹⁴⁹. W 1412 r. wystawił on Andrzejowi z Kozłowa jako wójtowi klasztornemu w Łącku zezwolenie na lokację wsi Wola Łącka w lesie w dobrach Łąck. Wśród świadków tego dokumentu wystąpił Marcin ze Swarocina, zapewne krewny Pawła¹⁹⁵⁰.

Paweł działał jeszcze jako prepozyt prawdopodobnie w 1416 r., kiedy doprowadził do uregulowania granicy między Orzechowem norbertanek płockich a dobrami Żabiczyn Prawdziców z Nasielska. Dokument sądu ziemskiego zakroczymskiego został opatrzony datą 17 VI 1417 r., jednak osoba Bolesty z Kuchar sędziego wyszogrodzkiego i zakroczymskiego odpowiada wcześniejszej dacie rocznej¹⁹⁵¹. Paweł zapewne ustąpił albo zmarł przed 1423 r., kiedy działa już nowy prepozyt Maciej¹⁹⁵².

Później w źródłach występuje Piotr ze Swarocina, który pojawił się w otoczeniu biskupa poznańskiego w Kozłowie 7 X 1448 r.¹⁹⁵³ Został on wpisany jako świadek działań biskupa w mazowieckiej części diecezji poznańskiej, po kasztelanie, chorążym i sędzim sochaczewskim, co zasługuje na uwagę. Piotr nie ma tu urzędu, jednak zapis pozwala sądzić, że należał do miejscowej elity władzy, może wyręczając nieobecnych urzędników ziemi gostynińskiej. Jeśli był w wieku podobnym do wymieniowych urzędników, to mógł liczyć ok. 50 lat lub więcej. Można w nim widzieć wnuka sędziego Mikołaja, kontynuatora tej linii Rogalów ze Swarocina.

Ze Swarocina wywodziło się jeszcze paru duchownych. Mikołaj był dowodnie synem Piotra; zapisał się na uniwersytet krakowski w 1426 r.¹⁹⁵⁴ Jego ojciec Piotr albo jest tożsamy z poprzednio wymienionym, albo należał do wcześniejszego pokolenia Rogalów i mógł być synem sędziego. Tenże Mikołaj po powrocie na Mazowsze mógł szukać szansy awansu w otoczeniu młodych książąt płockich, wykorzystując nawiązane w Krakowie kontakty ze studentami pochodzącymi z tej części Mazowsza. Podjął pracę w kancelarii Siemowita V rawskiego, przypuszczalnie w drugiej połowie 1434 r., kiedy objął on rządy w księstwie rawskim i organizował własny dwór księżęcy. Wystąpił 9 IV 1437 r. w Troszynie na dokumencie

¹⁹⁴⁹ KDNorb., s. 51, 52.

¹⁹⁵⁰ Tamże, s. 59, 60.

¹⁹⁵¹ Tamże, s. 66.

¹⁹⁵² Tamże, s. 71.

¹⁹⁵³ AAPoznań, AE I, k. 162v.

¹⁹⁵⁴ *Album studiosorum*, I, s. 63; MUK I, II.

tegoż Siemowita jako protonotariusz¹⁹⁵⁵, potem jednak jest znany w 1440 r. jako pisarz dworu książęcego¹⁹⁵⁶. Po śmierci Siemowita V pozostał związany z księżną wdową Małgorzatą, pełnił urząd kanclerza ziemskiego gostynińskiego, co jest poświadczane 21 XII 1456 r.¹⁹⁵⁷ Powinien czerpać dochody kanclerza z udziału w karach sądowych tej ziemi.

Mikołaj mógł być jednocześnie pisarzem ziemskim i otrzymywać dochody także z tego tytułu. Potem jest znany jako pisarz ziemski gostyniński; 7 VII 1459 r. w Gostyninie wziął w zastaw wieś Osmolino (tj. Osmólska Wieś) od książąt Siemowita i Włodzisława z tytułu długu 150 kóp groszy ich ojca Włodzisława I, zaciągniętego dla księżnej Małgorzaty¹⁹⁵⁸. W momencie przejęcia władzy w ziemi gostynińskiej przez króla Kazimierza Jagiellończyka poprosił już 4 XII 1462 r. o potwierdzenie tych dokumentów¹⁹⁵⁹. Po nim tenuta tej wsi królewskiej przeszła w ręce Stanisława kanonika pułtuskiego, zatem Mikołaj zmarł przed 1467 r. (zob. niżej).

Znamy także dwu synów Jakuba ze Swarocina, prawdopodobnie także potomka sędziego Mikołaja. Stanisław syn Jakuba został odnotowany w Płocku 14 II 1438 r. na dokumencie rozjemców w konflikcie pomiędzy Włodzisławem I i Bolesławem IV książętami mazowieckimi a Stanisławem Pawłowskim biskupem płockim. Został wymieniony wśród świadków jako ostatni, należał przeto do młodszego personelu towarzyszącego czołowym postaciom¹⁹⁶⁰. Podjął w tymże roku studia na uniwersytecie w Krakowie¹⁹⁶¹. Następnie został kanonikiem pułtuskim w kolegiacie ufundowanej przez Pawła Giżyckiego biskupa płockiego. Wystąpił w Pułtusku 30 XI 1456 r. na dokumencie tegoż biskupa¹⁹⁶². Zwrócił się z supliką do papieża 27 VI 1461 r. o zezwolenie na łączenie prebendy kanonickiej z innym beneficjum kościelnym z uwagi na skromne dochody w wysokości 3 grzywien srebra rocznie¹⁹⁶³. 14 V 1467 r. uzyskał od papieża prawo do obejmowania dodatkowych beneficjów kościelnych¹⁹⁶⁴.

Tenże Swarocki kanonik pułtusi był tenutariuszem wsi Osmolino w 1467 r. wraz z Andrzejem Szczubiołem kasztelanem gostynińskim. Król Kazimierz Jagiellończyk zezwolił Mikołajowi Działyńskiemu, swemu dworzaninowi na wykup tej

¹⁹⁵⁵ MK 87, k. 67v.

¹⁹⁵⁶ KL, nr 184 (spisał dokument).

¹⁹⁵⁷ ADP, perg. 300; KL, nr 206 (z błędnie rozwiązaną datą roczną).

¹⁹⁵⁸ AGAD, perg. 202.

¹⁹⁵⁹ AGAD, perg. 488.

¹⁹⁶⁰ KL nr 179.

¹⁹⁶¹ *Album studiosorum*, I, s. 93 (wpisany w drugiej połowie roku); MUK I, II.

¹⁹⁶² ADP, perg. 295.

¹⁹⁶³ Bull. Pol. VI, nr 1632.

¹⁹⁶⁴ Bull. Pol. VII, nr 416.

wsi z rąk tychże posesorów 6 V 1467 r.¹⁹⁶⁵ Można stwierdzić, że Stanisław Swarocki działał jako kanonik pułtuski jeszcze w 1476 r.¹⁹⁶⁶

Tomasz syn Jakuba przewyższył osiągnięcia brata Stanisława. Wszedł do kancelarii króla Kazimierza Jagiellończyka, raczej już po objęciu przez niego władzy w Krakowie w 1447 r. Jako pisarz królewski Tomasz Swarocki został odnotowany 2 V 1452 r.¹⁹⁶⁷ Wiemy, że 27 I 1461 r. był plebanem w Kramsku w archidiecezji gnieźnieńskiej; wystąpił wówczas o dyspensę z racji uczestnictwa w spisywaniu pogróżek i innych wrogich aktów i pism, których następstwem były zabójstwa, okaleczenia ciała i inne wrogie działania¹⁹⁶⁸. Miało to miejsce na Węgrzech i gdzie indziej w dworach książąt i magnatów, gdy był jeszcze uczniem, a zatem w wieku młodzieńczym, prawdopodobnie w czasach króla Władysława Jagiellończyka zwanego Warneńczykiem, któremu towarzyszyło wielu rycerzy z Polski oraz ich otoczenie.

1 II 1461 r. w następnej suplice Tomasz określił się jako pisarz króla polskiego, pleban *in Gambosowo* (!) w archidiecezji gnieźnieńskiej oraz w Gąbinie w diecezji poznańskiej, które to plebanie łączył bez dyspensy papieskiej¹⁹⁶⁹. Dotyczy go także suplika nieokreślonego duchownego polskiego z 24 III 1461 r., w której powołuje się on na fakt zaprezentowania Tomasza na plebanie w Kramsku i Gąbinie odpowiednio przez króla polskiego oraz księcia mazowieckiego; tym ostatnim musiał być Siemowit VI¹⁹⁷⁰. W kolejnej suplice z 3 XI 1463 r. Tomasz przedstawił się ponownie jako pisarz króla polskiego, pleban w Gąbinie i Kramsku, a zarazem student prawa kanonicznego w Bolonii we Włoszech¹⁹⁷¹.

Tomasz był plebanem w Kramsku już w 1458 r.¹⁹⁷², otrzymał tę nieźle uposażoną plebanię z prezenty króla zapewne po podjęciu pracy w kancelarii królewskiej. Jako pleban w Gąbinie w 1469 r. bronił swoich dochodów dziesięcinnych z dóbr Lipieńskie. Był już wówczas doktorem obojga praw, czyli zakończył swe studia doktoratem¹⁹⁷³. Plebanem w Gąbinie Tomasz ze Swarocina był jeszcze w 1471 r.¹⁹⁷⁴ W 1472 r. wystąpił jako doktor obojga praw, kanonik płocki i ple-

¹⁹⁶⁵ AGAD, perg. 1038 (bez imienia, Swarocki kanonik pułtuski).

¹⁹⁶⁶ ADP, Ep. 13, k. 29v, 51, 76.

¹⁹⁶⁷ ADP, Ep. 5, k. 61. Informacja ta została odnotowana przez I. Sułkowską-Kurasiową, dz. cyt., s. 155, nr 160.

¹⁹⁶⁸ Bull. Pol. VI, nr 1584.

¹⁹⁶⁹ Tamże, nr 1585. Nazwa parafii została mocno zniekształcona, jednak idzie tu o Kramsk, zapisywany w XV w. jako Crampsko; dużo mniej prawdopodobne byłoby Graboszewo, wieś parafialna w tejże diecezji patronatu szlacheckiego.

¹⁹⁷⁰ Tamże, nr 1598; wydawcy nie ustalili, że idzie tu o Tomasza ze Swarocina.

¹⁹⁷¹ Tamże, nr 1884.

¹⁹⁷² LB Łaskiego II, s. 223, przypis.

¹⁹⁷³ Bull. Pol. VII, nr 686 (tu mylnie „de Szacroczyń” zamiast „de Swaroczyno”).

¹⁹⁷⁴ MK 5, k. 61v–62v.

ban w Złakowie¹⁹⁷⁵. Plebania ta była dochodowa, należała do prawa patronatu arcybiskupa gnieźnieńskiego, Tomasz miał zatem także jego poparcie. Osiągnął też już kanonię w Płocku. Plebanem w Gąbinie przestał być przed 1476 r.¹⁹⁷⁶ Zapewne wówczas zmarł, a zgromadzony przez niego majątek, oparty na znacznych dochodach z kilku liczących się beneficjów kościelnych, powinni po nim dziedziczyć krewni.

W drugiej połowie XV w. występują także inni posiadacze Swarocina. W 1467 r. duchowny Bogusław Boguski (?) ze Swarocina uzyskał od papieża wraz z grupą duchownych z Mazowsza prawo do objęcia beneficjów kościelnych¹⁹⁷⁷. Później został on mieszczaninem warszawskim, ożenił się, jednak zmarł bezpotomnie. W księdze ziemskiej warszawskiej w 1481 r. pojawili się bracia Boruta, Paweł i Jakub ze Swarocina, ustanawiając pełnomocnika Stanisława z Myszczyna¹⁹⁷⁸. W 1487 r. bracia owi toczą spór z Dorotą wdową po Bogusławie Swarockim, żoną Stanisława Stańczyka mieszczanina warszawskiego¹⁹⁷⁹. W 1500 r. pozostają oni w sporze z tymże Stanisławem Stańczykiem z Warszawy, jako wykonawcą testamentu zmarłej Doroty, dochodząc spadku po zmarłym bezpotomnie jej mężu, a ich krewnym Bogufale ze Swarocina, mieszczaninie warszawskim, który udzielił przed laty znacznej pożyczki księciu Bolesławowi V¹⁹⁸⁰. W 1505 r. bratankowie wraz z owym Stanisławem Stańczykiem oraz Andrzejem Jasińskim kanonikiem warszawskim jako wykonawcami testamentu stryja uczestniczyli w erekcji altarii w kolegiacie warszawskiej, opartej na dochodach z kwoty 100 kóp groszy pozostawionych przez zmarłego. Prawo patronatu altarii zostało przyznane tymże bratankom¹⁹⁸¹.

W 1488 r. Maciej ze Swarocina uzyskał prawo wykupu wsi królewskiej Osmolska Wola (tj. Osmólska Wieś) z rąk wojewody inowrocławskiego (Mikołaja Działyńskiego)¹⁹⁸². Powinien to być krewny wcześniejszych Rogalów, posesorów tej wsi, dziedziczący po nich, który mógł odwołać się do pisanych świadectw ich uprawnień. Jego synem był Jan, dowodnie syn Macieja ze Swarocina, student uniwersytetu krakowskiego w 1483 r.¹⁹⁸³. Synami tegoż Macieja powinni być kolejni tenutariusze Osmólskiej Wsi w 1511 r., bracia Jan, Mikołaj i Tomasz ze

¹⁹⁷⁵ ACI II, nr 899 (toczył spór o dziesięcinę folwarczną ze Stępowa).

¹⁹⁷⁶ W 1476 r. występuje nowy pleban Tomasz Trąbczyński, kanonik gnieźnieński i poznański; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 506.

¹⁹⁷⁷ Bull. Pol. VII, nr 442.

¹⁹⁷⁸ WarszZG 5, s. 589.

¹⁹⁷⁹ WarszZG 6, s. 195.

¹⁹⁸⁰ AAPoznań, AE IV, k. 14v–15.

¹⁹⁸¹ Tamże, k. 63–63v.

¹⁹⁸² MRPS I, nr 1918.

¹⁹⁸³ *Album studiosorum*, I, s. 259.

Swarocina¹⁹⁸⁴. W 1513 r. zostało wymienionych czterech tenentariuszy: Jan, Mikołaj, Stanisław i Tomasz Swaraccy¹⁹⁸⁵.

Tegoż Jana studenta krakowskiego, syna Macieja ze Swarocina, można prawdopodobnie utożsamić z Janem Swarockim, piszącym się z Sadłowa w ziemi dobrzyńskiej. W 1499 r. miał on sprawę z Marcinem plebanem w Sikorzu w ziemi płockiej¹⁹⁸⁶. Tenże Jan został wzmiankowany w testamencie Józefa Księżkiego z Księtego i Świedziebni. Według ustaleń Janusza Bieniaka ożenił się on z Jadwigą, córką i dziedziczką dóbr Stanisława Słońskiego herbu Doliwa z Sadłowa i Białej w ziemi łęczyckiej, kasztelana słońskiego i zapewne dobrzyńskiego, który zmarł w drugiej połowie 1484 r. pozostawiając córce swoje dobra. Od tej pary wywodzą się Swaroccy z Sadłowa XVI w.¹⁹⁸⁷ Tenże Jan powinien być identyczny z Janem dziedzicem ze Swarocina, fundatorem altarii w kościele parafialnym w Rybnie. Jan zapisał jej 65 kóp groszy umieszczonych na dobrach Moszny w ziemi warszawskiej, własności Józefa Niewczasa z Moszny h. Rawa¹⁹⁸⁸. Data tego przekazu nie została określona, wiemy jednak, że Józef z Moszny zmarł przed 1523 r.¹⁹⁸⁹ Należy przyjąć, że tę właśnie altarię fundacji Swarockich, tytułu św. Anny, erygował biskup poznański Jan Lubrański w 1514 r.¹⁹⁹⁰ Później jest znana jako altaria św. Jana Jałmużnika¹⁹⁹¹.

Córką Jana powinna być Barbara Swaracka z Sadłowa, która została żoną Jana Puczka z Kupienina w ziemi łęczyckiej. 11 V 1518 r. Jan Puczek otrzymał 100 kóp posagu i oprawił 200 kóp żonie na połowie swoich dóbr¹⁹⁹².

Do następnego pokolenia Swarockich należy Mikołaj, który w 1543 r. zapisał swej żonie Magdalenie, córce Andrzeja Balińskiego wojskiego dobrzyńskiego swoje dobra w Swarocinie Wielkim i Małym¹⁹⁹³. Tenże Mikołaj w 1541 r. upominał się o ławę kolatorską w kościele parafialnym w Rybnie, przysługującą jego rodzinie w świetle ówczesnej dokumentacji od 120 lat, występując przeciw Pawłowi Grzywie wojskiemu warszawskiemu¹⁹⁹⁴.

Zestawienie owych danych pokazuje, że Rogale ze Swarocina starali się utrzymać status zamożnego rycerstwa ziemi gostynińskiej, który uzyskał już ich protoplasta Mikołaj, współpracownik Siemowita III Trojdenowica, sędzia rawski

¹⁹⁸⁴ MRPS IV, nr 9900.

¹⁹⁸⁵ Tamże, nr 2062.

¹⁹⁸⁶ ADP, Ep. 16, 32.

¹⁹⁸⁷ J. Bieniak, *Kasztelan Stanisław Słoński z Sadłowa i Białej*, w: PSB XLII, s. 75, 76.

¹⁹⁸⁸ Knapiński, Notaty, s. 563.

¹⁹⁸⁹ MK 32, k. 192; cyt. za kartoteką SHGM.

¹⁹⁹⁰ Knapiński, Notaty, s. 563.

¹⁹⁹¹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

¹⁹⁹² ŁęczG 12, k. 421v.

¹⁹⁹³ MRPS IV, nr 21190.

¹⁹⁹⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

i sochaczewski, odbiorca nadania książęcego. W XV w. zabiegali o to uzdolnieni młodzi ludzie podejmujący karierę duchowną. Liczyły się tu studia, podejmowane nie tylko w Krakowie, ale także we Włoszech, wymagały one jednak znacznych nakładów finansowych. Po inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony w 1462 r. pojawiły się nowe możliwości kariery i awansu, stąd już na przełomie XV i XVI w. młodzi Swaroccy szukali swej szansy także w innych ziemiach Korony, wychodząc z rodzinnego gniazda. Towarzyszył jednak temu proces rozdrabniania własności, który spowodował przemianę Swarockich w ziemi gostynińskiej XVI w. w szlachełą cząstkową.

Rogale z Załuskowa

W XVI w. Załuskowo (dziś Załusków) było wsią szlachecką w parafii Iłów. W Załuskowie Wielkim, tworzącym większą własność, było 6–12 włók kmiecych i zapewne duży folwark; w Załuskowie Małym (Szlacheckim) było kilka działów drobnej szlachty z folwarkami oraz 3–5 włók osiadłych¹⁹⁹⁵. W XIX w. obszar ten liczył ok. 50–60 włók¹⁹⁹⁶.

Można sądzić, że Załuskowo było częścią dóbr iłowskich, osadą lokowaną na obszarze lasu w tych dobrach, albo w drugiej połowie XIV w., albo w pierwszej połowie XV w. Osada jest znana od 1452 r., kiedy pojawia się Piotr z Załuskowa; wystąpił wraz z Pawłem z Iłowa przeciw Borucie z Koczurowa w ziemi płockiej¹⁹⁹⁷. Piotr miał w Załuskowie rezydencję, zatem można przyjąć, że otrzymał tę wieś w wyniku podziału z krewnymi, a osada powstała wcześniej. W przekazie źródłowym z 1472 r. tenże Piotr był bratem Jakuba z Iłowa oraz Romoki, a także Pawła z Iłowa, zmarłych już wcześniej. Piotr dziedziczył po Jakubie dobra w ziemi zawkrzeńskiej: Romokę (dziś Rumoka), Grąd i Rudę. 17 IX 1472 r. w Mąkolinie sprzedał prawa bliższości do tych dóbr wraz z bratankiem Pawłem, synem Pawła Bogusławowi Murawskiemu za 100 kóp groszy. Jednocześnie bratanek Paweł poręczył za Prokopa z Iłowa, że tenże dokona podobnego aktu zrzeczenia na rzecz Bogusława przed władzą książęcą¹⁹⁹⁸. Prokop był prawdopodobnie drugim bratankiem, bratem Pawła i dziedziczył wraz z nim po stryju Jakubie.

O Jakubie z Iłowa wiemy, że kupił Romokę w ziemi zawkrzeńskiej (par. Lipowiec) za 300 kóp groszy oraz konia wartości 12 kóp; uzyskał 24 X 1438 r. przywilej Włodzisława I na te dobra, potwierdzający zakup, wraz z czynszem książęcym zredukowanym do 2 groszy praskich z włóki osiadłej oraz prawem nieodpowiednym i zwolnieniem od kar sądowych¹⁹⁹⁹. Dokument ten pozwala sądzić,

¹⁹⁹⁵ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 201; kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁹⁹⁶ SGKP XIV, s. 359.

¹⁹⁹⁷ PłocZRWyr. 2, skł. IV, k. 28.

¹⁹⁹⁸ MK 5, k. 23.

¹⁹⁹⁹ MK 335, k. 27. Koń mógł pochodzić z własnej stadniny kupującego.

że Jakub został wyróżniony wysoce uprzywilejowaną stawką czynszu książęcego, czyli odbiorca tegoż należał do współpracowników księcia. Mógł być jego dworzaniem, a przez zakup dóbr stawał się jego poddanym. W dobrach tych w 1531 r. było 15 włók osiadłych, młyn i zapewne niemały folwark²⁰⁰⁰. W XIX w. w dobrach Rumoka było ok. 86 włók obszaru, w tym 15 włók gruntów kmiecych, tyle samo, co wcześniej²⁰⁰¹.

Prawdopodobnie podobnym majątkiem dysponowali bracia Jakuba, stąd można przyjąć, że Piotr miał w Załuskowie dobra tejsze wartości, całość albo większą część tej osady, tj. późniejsze Załuskowo Wielkie. Paweł z Iłowa jego brat jest zapewne identyczny z kuchmistrem Siemowita V rawskiego, powinien być tedy wcześniej dworzaniem książęcym, a odszedł z tej służby po zgonie Siemowita V i rozwiązaniu jego dworu (II 1442 r.).

26 VII 1451 r. Boruta z Iłowa cześnik gostyniński zamienił dwie włóki w Woli Żegockiej na działki w Iłowie i Woli Iłowskiej ze rycerzami z Koczurowa, jednak transakcję tę odwołał Jan z Wąsowa sędzia łomżyński odstępując je Pawłowi i Piotrowi z Iłowa²⁰⁰², tj. tymże braciom, bez wątpliwości swoim krewnym. W tym stanie rzeczy można zidentyfikować wcześniejsze powiązania owych Rogalów z Iłowa. Jakub znany w 1438 r. z aktu kupna Romoki jako *nobilis* jest identyczny z Jakubem pisarzem Aleksandry księżnej mazowieckiej, poświadczonym 7 II 1427 r. jako *nobilis*, a nie *honorabilis*²⁰⁰³. Zapewne założył rodzinę, nie obierając kariery duchownej i nie można go identyfikować z Jakubem z Iłowa, synem Wysława i bratem Czambora, kanonikiem płockim²⁰⁰⁴. Mógł być pisarzem księżnej Aleksandry aż do jej zgonu 19 VI 1434 r. i rozwiązania jej dworu. Potem powinien wstąpić w służbę jednego z młodych książąt, jej synów.

Już 7 II 1427 r. Jakub miał braci Pawła i Piotra, był dowodnie synem podłowczego Jana Jakuszowica, który zmarł wcześniej²⁰⁰⁵. Zasadczą i pierwszym posiadaczem Załuskowa mógł być już podłowczy Jan Jakuszowic, jakkolwiek pełniejsze zagospodarowywanie tej osady mogło trwać dłużej. Bracia mogli też pozostawać dłużej w niedziale po śmierci ojca i zajmować się lokacją kolejnej osady w swoich dobrach. Piotr i Paweł potrafili długo działać wspólnie, co zasługuje na odnotowanie.

Piotr zapewne zmarł krótko po 1472 r. Jego dobra przeszły w całości albo w części w inne ręce. W 1488 r. posiadała je bowiem Małgorzata, córka chorążego sochaczewskiego Tomasza z Walewic z rodu Pierzchałów. Darowała ona swemu

²⁰⁰⁰ SHGWP, s. 262.

²⁰⁰¹ SGKX, s. 11.

²⁰⁰² MK 335, k. 43v.

²⁰⁰³ KWp V, nr 79.

²⁰⁰⁴ Tak identyfikował A. Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 62, nie znając wszystkich danych.

²⁰⁰⁵ KWp V, nr 79.

mężowi Mikołajowi z Rękoraja w Sieradzkim dwie wsie, Wszeliwy oraz Załuskowo Wielkie²⁰⁰⁶. Można sądzić, że otrzymała te dobra od ojca w momencie ślubu, a zatem Tomasz już wcześniej wszedł w ich posiadanie. Mikołaj zapisał wówczas Małgorzacie 400 florenów posagu i 2000 florenów wiana na połowie swoich dóbr Rękoraj i Sierosław w powiecie piotrkowskim i na połowie wójtostwa w Piotrkowie²⁰⁰⁷.

W księdze ziemskiej wyszogrodzkiej 11 XI 1472 r. odnotowano Abrahama Załuskowskiego, wywodzącego się chyba stąd, jako pełnomocnika podczaszego sochaczewskiego Tomasza Walewskiego przeciw Mikołajowi Gałęckiemu²⁰⁰⁸. 6 XII 1472 r. tym pełnomocnikiem był Mikołaj Załuskowski²⁰⁰⁹. Albo jest to ta sama osoba (pomyłka spotykana w zapiskach sądowych), albo idzie o krewnych w służbie Tomasza Walewskiego, jednocześnie potomków Piotra z Załuskowa. Jest prawdopodobne, że Tomasz Walewski pozyskał owe dobra drogą transakcji z wymienionymi oraz z innymi posiadaczami, przekazując je następnie córce. Wszeliwy oraz Załuskowo Wielkie stały się wówczas składnikiem większych dóbr możnowładczych.

Wiemy jeszcze, że owa Małgorzata córka Tomasza z Walewic i żona Mikołaja z Rękoraja zastawiła w 1510 r. dobra Płociczno w ziemi płockiej Feliksowi z Gólczewa podkomorzemu płockiemu w 300 kopach groszy, na co wyraził zgodę brat Małgorzaty, Mikołaj z Walewic podkomorzy sochaczewski²⁰¹⁰. Nie ma tu danych o dobrach w ziemi gostynińskiej, ale mogły one jeszcze pozostawać w ich posiadaniu.

W 1524 r. posiadaczem obu osad był już Mikołaj Dziadkowski, którego wypędził z nich wojewoda inowrocławski Andrzej Oporowski; sąd nadworny królewski przywrócił Mikołajowi te dobra²⁰¹¹. Tenże Mikołaj powinien być identyczny z Mikołajem Dziadkowskim, służebnikiem Stanisława Kościeleckiego wojewody inowrocławskiego i starosty malborskiego; 21 IX 1520 r. wraz z innymi służebnikami został zwolniony z obowiązku wyprawy wojennej w ramach pospolitego ruszenia²⁰¹². Pochodził z rodu Korabiów z Dziadkowic w ziemi sieradzkiej²⁰¹³, w ziemi gostynińskiej był zatem niedawnym przybyszem z ziem koronnych.

W dobrach Załuskowo pozostały jednak także małe działki w posiadaniu Rogalów. W 1564 i 1565 r. jest znany Maciej Załuskowski z Załuskowa Małego,

²⁰⁰⁶ MRPS I, nr 1910.

²⁰⁰⁷ Tamże, nr 1911.

²⁰⁰⁸ WyszZ 3, k. 52.

²⁰⁰⁹ Tamże, k. 58.

²⁰¹⁰ PłocZRWy 4, skł. XXXI, k. 161

²⁰¹¹ SPPP VI, nr 294.

²⁰¹² MRPS IV, nr 3427.

²⁰¹³ Boniecki, *Herbarz*, V, s. 164.

używający dowodnie pieczęci z herbem Rogala; posiadał on także dział w Słubicach²⁰¹⁴. Prawdopodobnie stąd wywodził się Jakub Załuskowski, który uzyskał 26 II 1534 r. konsens królewski na wykup wójtostwa w pobliskim Brzeziu z rąk Anny, żony Feliksa Sieprskiego, kasztelana rypińskiego²⁰¹⁵. W 1554 r. tenże Jakub przekazał wójtostwo w Brzeziu swemu synowi Mikołajowi²⁰¹⁶. Załuskowscy powinni być potomkami Piotra z Iłowa albo jego bratanków, kontynuowali zatem na tym terenie jeszcze w dobie nowożytnej tradycje swoich zamożniejszych przodków, Rogalów z Iłowa (zob.).

Rolicze

Rolicze z Górek w parafii Białotarsk

Górki są znane od pierwszej ćwierci XV w. W 1444 r. w rozgraniczeniu diecezji płockiej i włocławskiej zostały zaliczone do parafii Białotarsk, czyli do diecezji włocławskiej²⁰¹⁷. Leżały na granicy z Kujawami, sąsiadując od wschodu z Dąbrówką w posiadaniu prepozyta kapituły płockiej²⁰¹⁸. W 1489 r. Górki miały 10 włók osiadłych, przy czym połowę wsi zaliczano do Kujaw, a drugą część o 5 włókach zaliczano do ziemi gostynińskiej. Zostały odnotowane 2 młyny i folwark, co wskazuje na większy obszar dóbr²⁰¹⁹. W XVI w. w ziemi gostynińskiej była to wieś szlachty średniozamożnej płacącej pobór od 1–2 włók kmiecych, był tu też młyn²⁰²⁰, bez wątpliwości także folwark. Po stronie kujawskiej Górki miały wówczas 5 włók szlachty zagrodowej²⁰²¹. Według danych XIX w. Górki z przyległościami miały 46 włók obszaru²⁰²². Wcześniej północną część tych dóbr zajmował las graniczący z puszcza książęcą. Prawdopodobnie od XIV w. szedł tędy ważny gościniec z Gostynina na Kujawy, na Kowal, Brześć²⁰²³.

W 1413 r. występuje Szymon z Górek, skarżący o zranienie Chebdę z Zakrzewa²⁰²⁴. Jednocześnie pojawia się Mikołaj z Górek, który ma zapłacić

²⁰¹⁴ ASK I, nr 22, k. 363v, 424v, 431v.

²⁰¹⁵ MRPS IV, nr 17463.

²⁰¹⁶ MRPS V, nr 6778.

²⁰¹⁷ KL, nr 192.

²⁰¹⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁰¹⁹ Lustracja 1489, s. 121.

²⁰²⁰ ŻD XVI, s. 196; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁰²¹ ŻD XVI, s. 19; Z. Guldon, dz. cyt., s. 65.

²⁰²² SGKP II, s. 713, nr 10 (folwark oraz wsie Górki, Sosnowice i Marianów).

²⁰²³ Mapa woj. rawskiego Pertheesa z 1792 r. i pruskie zdjęcie Gilly-Crona z lat 1793–1796.

²⁰²⁴ KowalskaZ 1, k. 107.

80 grzywien za tegoż Przeclawa Chebdę z Zakrzewa Jakuszowi z Milżyna²⁰²⁵. Potem tenże Mikołaj do 1417 r. występuje jako pan (*dominus*) Mikołaj Górecki, w sprawach sądowych w powiecie kowalskim; trzeba go zaliczyć do zamożnego rycerstwa²⁰²⁶. Już 6 X 1417 r. występuje wdowa po nim, Beata *relicta Nicolai de Gorki*. Beata otrzymała 27 X 1417 r. 45 grzywien należnego posagu od Mikołaja z Zakrzewa z rodu Pomianów, najpewniej swego brata²⁰²⁷. Można sądzić, że osada ta należała do zamożnego rycerstwa już wcześniej. Parafia Białotarsk należy do parafii starych, dlatego osady wchodzące w jej skład także powinny mieć dawną metrykę osadniczą, co najmniej z XIII w. Wcześniejszych danych źródłowych jednak brak.

W 1436 r. wystąpił Wojciech z Górek w procesie z 5 braćmi, synami zmarłego Przeclawa Chebdy z Zakrzewa na Kujawach i Suska w ziemi łomżyńskiej²⁰²⁸. W 1451 r. tenże Wojciech z Górek uczestniczył w składzie arbitrów dzielących dobra Zakrzewek na Kujawach pomiędzy 4 braci pod zakładem 100 grzywien. Poręczył wówczas za Dzierzka z tego Zakrzewa, że zapisze 10 grzywien posagu na Zakrzewie swej żonie Barbarze z Czołpina²⁰²⁹. Wojciech powinien być synem Mikołaja Góreckiego.

W 1475 r. z Górek piszą się bracia Maciej, Mikołaj i Jan oraz Szymon, którzy mogli być wnukami owego pana Mikołaja Góreckiego, synami Wojciecha. 3 lipca tr. zobowiązali się do wypłaty 20 grzywien w szelągach posagu swej siostry Anny, żony Mikołaja z Pyszkowa w pow. przedeckim na Kujawach. Anna zrzekła się wówczas udziału w spadku po krewnej Annie, żonie zmarłego Świętosława z Piotrowa podczaszego gostynińskiego²⁰³⁰.

Jest to cenna informacja o wcześniejszych powiązaniach obu zamożnych rodzin z Górek i Piotrowa. Wdowa po Świętosławie nie pozostawiła potomstwa, bowiem dziedziczyli po niej krewni. Była zatem jego kolejną żoną, towarzyszącą mu w ostatnich latach życia, tj. w latach trzydziestych XV w. (przed 1439 r.). Powinna być córką wzmiankowanego Mikołaja Góreckiego i siostrą Wojciecha.

Już 13 XII 1475 r. został przeprowadzony podział dóbr owych braci przez 4 rozjemców pod zakładem 100 grzywien, co charakteryzuje ówczesny stan ich zamożności. Mikołajowi i Maciejowi przypadła połowa dóbr Górki położona w ziemi gostynińskiej, mianowicie połowa borów, młyna i trzech stawów. Janowi i Szymonowi przypadła druga połowa Górek położona na Kujawach, także z połową młyna, trzech stawów, jak również jeziora zwanego Trzebowo²⁰³¹. Podział

²⁰²⁵ BrzeskaZ 3, k. 107v; J. Karczevska, dz. cyt., s. 56.

²⁰²⁶ KowalskaZ 1, k. 22, 23, 28.

²⁰²⁷ Tamże, k. 32. O tym J. Karczevska, dz. cyt., s. 57.

²⁰²⁸ KowalskaZ 1, k. 170v. Zob. J. Karczevska, dz. cyt., s. 57.

²⁰²⁹ KowalskaZ 1, k. 179, 179v. O tym J. Karczevska, dz. cyt., s. 58.

²⁰³⁰ KowalskaG 1a, k. 102, 102v.

²⁰³¹ Tamże, k. 109v. Nazwa Trzebowo zachowała się do dziś.

ten ukazuje przebieg rozgraniczenia majątkowego, identycznego z granicą Kujaw i mazowieckiej ziemi gostynińskiej, co jest cenną wskazówką dla rekonstrukcji dawnych podziałów²⁰³².

Jednak w następnym roku bracia Mikołaj i Jan, czyli posiadacze różnych działów w Górkach zastawili wspólnie młyn Nadolny położony pod borem, w którym siedzi młynarz Adam, za 10 grzywien²⁰³³. Pokazuje to wartość wcześniejszych inwestycji w owych dobrach, realizowanych przez poprzednie pokolenia posiadaczy.

Wiemy jeszcze, że Mikołaj i Maciej z Górek mieli spłacić posag i wiano Jadwigi, wdowy po zmarłym Andrzeju z Górek. Informacja ta pochodzi z okresu 1470–1498²⁰³⁴, powinna dotyczyć wspomnianych braci Mikołaja i Macieja. O Andrzeju brak innych danych; był zatem ich krewnym, który zmarł bez potomstwa. W 1521 r. Jan Górecki z Górek otrzymał 23 grzywny posagu swej żony Doroty, córki zmarłego już Jerzego ze Śladowa oraz oprawił jej 46 grzywien na połowie swoich dóbr. Prawdopodobnie tenże Jan Górecki w 1544 r. wydał córkę Jadwigę za Marcina Babskiego, a po jej śmierci pokwitował Babskich ze zwrotu posagu wraz ze swoimi dziećmi: Wojciechem, Bartłomiejem i córką Dorotą, żoną Sebastiana Sędka z Łążka²⁰³⁵. Tenże Jan urodził się zatem w końcu XV albo na początku XVI w., mógł odziedziczyć dział w Górkach po rodzicach albo krewnych, a jego córka wyszła za szlachcica z sąsiedniej wsi Baby w parafii Solec. Jan należał już do drobnej szlachty cząstkowej, posiadającej kmieci.

Bonieckiemu nie udało się ustalić przynależności heraldycznej Góreckich z tychże Górek. Góreccy znani na ziemiach polskich byli rozmaitych herbów, wywodzili się z różnych osad o tej nazwie, dlatego trudno związać późniejszych Góreckich z tą osadą w parafii Białotarsk.

Sprawę tę oświetlają jednak zachowane rekognicje szlachty ziemi gostynińskiej z lat 1563–1565. Mianowicie w 1563 r. wystąpił Maciej Górecki, burgrabia zamku gostynińskiego, który posiadał tu 2 włóki osiadłe i młyn. Pieczętował się herbem Rola²⁰³⁶. Tym herbem pieczętował się też w 1564 i 1565 r., ale bez informacji o sprawowanej funkcji²⁰³⁷. Należy sądzić, że wieś była gniazdem Roliczów już w XV i na początku XVI w., kiedy kształtowało się nazwisko Górecki. Bezsprzecznie należeli początkowo do zamożnego rycerstwa i posiadali dobra w Górkach tak w ziemi gostynińskiej, jak też na Kujawach.

²⁰³² Granicę tę pokazują mapy szczegółowe K. Pertheesa z lat osiemdziesiątych XVIII w. w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN. Między innymi na tej podstawie opiera się trafna rekonstrukcja tej granicy w opracowaniu: AHP, Mazowsze, mapa. Niezbyt poprawnie rekonstruował ten odcinek graniczny Z. Guldon, dz. cyt., mapa.

²⁰³³ KowalskaG 1a, k. 114v.

²⁰³⁴ Tamże, k. 393v.

²⁰³⁵ Boniecki, *Herbarz*, VI, s. 248, wg księgi grodzkiej gostynińskiej z połowy XVI w.

²⁰³⁶ ASK I, nr 22, k. 199–199v.

²⁰³⁷ Tamże, k. 341, 406v.

Rolicze z Podczach

W drugiej połowie XVI w. Podczachy w parafii Pacyna należały do średniozamożnej i drobnej szlachty. Były tu trzy działy szlachty częściowej, mającej poddanych i własne folwarki w Podczachach Wielkich, a także działy szlachty zagrodowej w Podczachach-Remkach i Podczachach-Żuczach; mieszkało tu kilkanaście rodzin szlacheckich²⁰³⁸. Podczascy mieli także działy częściowe w Sowikowicach tj. dzisiejszych Sejkowicach w tej parafii. W rejestrze rekognicji 1563 r. Bartłomiej Podczaski odcisnął swą pieczęć z czytelnym herbem Rolicz²⁰³⁹. W XIX w. Podczachy miały ok. 23 włóki obszaru, Remki i Sejkowice były podobnej wielkości²⁰⁴⁰. Osady w parafii Pacyna mają starą metrykę osadniczą, na co wskazują dane archeologiczne, a także informacje źródeł pisanych.

Podczachy istniały już w 1303 r.; biskup poznański nadał wówczas dziesięciny kmiece z tej osady nowo założonemu kościołowi w Trębkach²⁰⁴¹. Zapewne już wtedy była to wieś rycerska, tak samo, jak osady sąsiednie. W 1455 r. jest znany Wojciech z Podczach *de clenodio Roliczy*, który wystąpił w Gąbinie reprezentując ród Roliczów²⁰⁴². W 1468 r. zanotowano legat na kielich dla kościoła parafialnego w Pacynie zmarłego wcześniej Mikołaja Podczaskiego²⁰⁴³. Tenże Mikołaj miał siostry Elżbietę i Świętochnę, pozostawił legat wartości 30 kóp groszy, co charakteryzuje ich stan majątkowy²⁰⁴⁴. 5 V 1490 r. na dokumencie wystawionym przez władze klasztorne norbertanek w Płocku występuje obok innych słuźebników klasztoru Jan Podczeski, czyli zapewne Podczaski, wywodzący się przypuszczalnie z tej miejscowości mazowieckiej²⁰⁴⁵. W 1507 r. w Łęczycy pojawia się Zofia, wdowa po zmarłym wcześniej Macieju z Podczach w ziemi gostynińskiej²⁰⁴⁶. Są to informacje mocno fragmentaryczne, które dają jednak wgląd w sytuację dóbr w XV w.

Stanisław z Podczach Małych w ziemi gostynińskiej 2 XI 1502 r. uzyskał zwolnienie od wyprawy wojennej. Powołał się na to, że jego dwaj synowie Mikołaj i Andrzej, nie wydzieleni majątkowo, słuźą wojskowo w Wielkim Księstwie Litewskim uczestnicząc w działaniach przeciw wojskom moskiewskim²⁰⁴⁷. Stanisław miał już dorosłych synów, liczył tedy powyżej 40 lat.

²⁰³⁸ AHP, Mazowsze, mapa; ŹD XVI, s. 198, 209; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁰³⁹ ASK I, nr 22, k. 205.

²⁰⁴⁰ SGKP VIII, s. 369; IX, s. 615; X, s. 416.

²⁰⁴¹ NKMaz II, nr 115.

²⁰⁴² MK 337, k. 65.

²⁰⁴³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, przyp. 54.

²⁰⁴⁴ AAPoznań, AE II, k. 228v.

²⁰⁴⁵ KDNorb., s. 207.

²⁰⁴⁶ ŁęczG 11, k. 42.

²⁰⁴⁷ MRPS III, nr 654.

Tegoż Stanisława można identyfikować ze Stanisławem Podczaskim, który już przed marcem 1506 r. został skarbnikiem gostyńskim. Podczaski uzyskał urząd ziemski prawdopodobnie dzięki powiązaniom z ówczesnymi dygnitarzami województwa rawskiego i wpływowymi starostami w Gostyninie. Może być tożsamy ze Stanisławem z Podczach, burgrabią przedeckim w 1500 r.; jego dobra Podczachy i Klonowa w ziemi łęczyckiej graniczyły z wsiami Gnojno i Ocice wojewody rawskiego Andrzeja z Kutna²⁰⁴⁸.

Stanisław skarbnik 15 III 1506 r. miał wieś Sowikowice, czy też raczej dział w tej wsi. Sprzedał dochód roczny 2 grzywien z tej posiadłości z prawem odkupu za 30 grzywien plebanowi oraz witykom kościoła parafialnego w Osmolinie²⁰⁴⁹. W 1512 r. pozostawał w konflikcie z Andrzejem Kucieńskim kasztelanem gostyńskim; został wówczas ustanowiony zakład 400 grzywien dla uniknięcia rozlewu krwi. Kwota ta obrazuje w przybliżeniu wielkość majątku słabszej strony, tj. Podczaskiego²⁰⁵⁰.

W 1518 r. Stanisław Podczaski znalazł się wraz z synami (niewymienionymi) i krewnymi w konflikcie z Piotrem Szczawińskim cześnikiem gostyńskim, a także Janem Rybskim i Janem Grodzanowskim; zakład wynosił wówczas 500 grzywien²⁰⁵¹. Krewni skarbnika, Mikołaj i Jan zostali określani jako *nepotes*, mogli być bratankami albo wnukami. W 1519 r. tenże skarbnik miał wreszcie zatarg z Mikołajem Gocłowskim (?) plebanem w Sannikach o dochody ze wsi zwanej *Goczłowska Wyś*²⁰⁵². Idzie tu zapewne o część Gosławic, graniczących z Podczachami; skarbnik mógł podjąć się tu dzierżawy działu rodzinnego należącego do plebana. Córka tegoż skarbnika Katarzyna została żoną Adama z Wyrowa w ziemi łęczyckiej. W 1520 r. pokwitował on 30 grzywien posagu i wyznaczył jej 30 grzywien wiana, oprawiając owe 60 grzywien na swoich dobrach w Wyrowie (par. Bedlno)²⁰⁵³. Stanisław skarbnik działał jeszcze jako rozjemca 4 IV 1531 r.²⁰⁵⁴

W Podczachach byli także posiadacze mniejszych działów. Piotr z Podczach ożenił się z Jadwigą z Piasków w ziemi łęczyckiej. Jej brat Sebastian zobowiązał się w 1519 r. do wypłaty 12 grzywien posagu²⁰⁵⁵. Anna z Podczach w 1524 r. wniosła swemu mężowi Mikołajowi z Wojszyc 20 kóp groszy posagu, a on oprawił jej 40 kóp groszy na połowie swego działu w Wojszycach w ziemi łęczyckiej²⁰⁵⁶. Do tych posiadaczy powinien należeć też Feliks, którego żoną została

²⁰⁴⁸ ŁęczG 8, k. 1079, 1085.

²⁰⁴⁹ AAPoznań, AE IV, k. 76.

²⁰⁵⁰ MRPS IV, nr 1795.

²⁰⁵¹ Tamże, nr 1145.

²⁰⁵² Tamże, nr 12456.

²⁰⁵³ ŁęczG 12, k. 647.

²⁰⁵⁴ ŁęczG 17, k. 195.

²⁰⁵⁵ ŁęczG 10, k. 69v.

²⁰⁵⁶ ŁęczG 14, k. 147.

Barbara z Popiardowa, niewielkiej osady w ziemi gostynińskiej. W 1528 r. Barbara była już wdową po tymże Feliksie z Podczach²⁰⁵⁷.

Wiemy także, że Podczascy szukali swej drogi życiowej w stanie duchownym. Mikołaj Podczaski był plebanem w pobliskim Osmolinie, miasteczku królewskim, już w 1510 r.²⁰⁵⁸ W 1521 r. złożył rezygnację na rzecz swego brata Marcina, który otrzymał 3 XII 1521 r. prezentę królewską na tę plebanię²⁰⁵⁹. Mikołaj zmarł już przed 22 XII 1521 r.²⁰⁶⁰ Może tenże Marcin Podczaski z ziemi gostynińskiej działał jako pełnomocnik sądowy, 1 X 1519 r. wystąpił przed królewskim sądem nadwornym w Krakowie²⁰⁶¹.

Mogli to być synowie skarbnika, czyli Mikołaj mógł być początkowo w 1504 r. jeszcze w stanie świeckim. Są to dane dość skąpe, które można jednak odnosić do wcześniejszego czasu. Idzie tu o rycerstwo średniozamożne, przygotowywane do pełnienia urzędów ziemskich lub obejmowania beneficjów kościelnych.

Podczascy byli urzędnikami gostynińskimi także w drugiej połowie XVI w., utrzymywali tedy swą przynależność do szerokiej elity szlachty tej ziemi²⁰⁶². Spośród nich można wymienić Bartłomieja pisarza ziemskiego gostynińskiego, znanego w latach 1579–1591, działającego być może w dłuższym okresie czasu²⁰⁶³. Owa grupa rodzinna nie miała jednak w ziemi gostynińskiej szerszego oparcia w innych rodzinach tego rodu heraldycznego. Do Roliczów należeli także posiadacze Górek w parafii Białotarsk (zob.), być może krewni. Według Paprockiego należeli też tu Januszewscy, ale brak danych wcześniejszych dla tej rodziny²⁰⁶⁴. Można mimo to stwierdzić, że i w tej grupie rodzinnej niezbyt widocznego w wyzyskanych źródłach rodu heraldycznego była szansa awansu zakończonego wejściem do hierarchii urzędniczej ziemi gostynińskiej, poświęcona od początku XVI w. Można zastanawiać się nad powiązaniem owych Roliczów z ziemi gostynińskiej z niezbyt licznymi Roliczami innych ziem Mazowsza, a także sąsiedniej ziemi łączycyckiej oraz Kujaw brzeskich w XV w.

Ślepowrony z Leśniewic

W XVI w. była to wieś drobnej szlachty zagrodowej i cząstkowej w parafii Gostynin²⁰⁶⁵. Leśniewice-Antonice miały 1,5–3 włóki szlachty zagrodowej,

²⁰⁵⁷ OrłowskaZ 6, k. 188.

²⁰⁵⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508, przyp. 42.

²⁰⁵⁹ MRPS IV, nr 3984.

²⁰⁶⁰ Tamże, nr 4016.

²⁰⁶¹ SPPP VI, nr 184.

²⁰⁶² Niesiecki, *Herbarz*, VII, s. 342 (mylnie przypisał im herb Rawicz).

²⁰⁶³ ŻD XVI, s. 198; Uruski XIV, s. 124; AGAD, CiechanowskaG 9, k. 65 (1591 r.).

²⁰⁶⁴ Paprocki, *Herby*, s. 336.

²⁰⁶⁵ AHP, Mazowsze, mapa i indeks.

Leśniewice Wielkie ok. 2 włók szlachty zagrodowej i mały dział szlachty częściowej (0,25–1 włoka kmieca), bez wątpliwości wraz z folwarkiem. Leśniewice Małe miały 2 działki szlachty częściowej wielkości 1–1,5 włók kmiecych oraz zapewne dwa folwarki w rękach Mieczka i Marcina Kołożębka²⁰⁶⁶. W XIX w. były tu nadal wsie drobnej szlachty oraz folwark wielkości blisko 20 włók, łącznie było zatem 41,5 włók obszaru²⁰⁶⁷.

Leśniewice są znane od początku XV w. Dzierśław z Leśniewic został w 1405 r. w Płocku pełnomocnikiem Awstacego ze Słubic w ziemi gostynińskiej w sprawie o Zaborowo na Zawkrzu oraz w innych sprawach sądowych, miał przede wszystkim przygotowanie w tym zakresie, zapewne poprzez praktykę w latach sądu ziemskiego w pobliskim Gostyninie²⁰⁶⁸. Inni rycerze z Leśniewic, mianowicie Marcin, Mikołaj i Zdiesław występują w tym czasie w roczkach powiatu orłowskiego ziemi łęczyckiej, utrzymywali zatem kontakty z rycerstwem ziemi łęczyckiej²⁰⁶⁹. Już wtedy było tu kilka działów drobnorycerskich. W 1423 r. wystąpiła Katarzyna z Leśniewic, która miała sprawę z Jakubem z Szolańd w ziemi łęczyckiej²⁰⁷⁰.

Właśnie do tych Leśniewic odnosi Władysław Semkowicz dane o Dobiesławie z Leśniewic, który 20 X 1405 r. przedstawił w Łęczycy 6 świadków z trzech rodów: Ślepowronów, Sulimów i Prawdziców. Ze swojego rodu Ślepowronów przedstawił Lutka skarbnika warszawskiego, a także Andrzeja z Ocic w ziemi łęczyckiej na pograniczu z ziemią gostynińską²⁰⁷¹. Dobiesław powinien pochodzić z Leśniewic w ziemi gostynińskiej, a w ziemi łęczyckiej został naganiony, dlatego też tu musiał przedstawić świadków. Lutek skarbnik warszawski, a wcześniej ciechanowski (1386 r.) pochodził z Niewikli w ziemi ciechanowskiej²⁰⁷². Można sądzić, że skarbnik był aktualnym seniorem rodu mazowieckich Ślepowronów. Występujący tu Prawdzice z Kaszewa należeli zarazem do Prawdziców ze Szczawina w ziemi gostynińskiej, posiadając bez wątpliwości działki w Szczawinie, co objaśnia tę sytuację²⁰⁷³. Dane owe pozwalają przyjąć, że już na przełomie XIV i XV w. było tu gniazdo Ślepowronów.

W 1453 r. są znani bracia z Leśniewic, mianowicie Jan Warpęsz, Paweł i Mikołaj. Sprzedają oni wraz z Anną córką Tomasza swą własność tamże (w tym dział Szczepanowski) Janowi i Urbanowi z sąsiedniego Sierakowa z rodu Dołęgów, jednakże tę transakcję odwołali Jan i Wawrzyniec z Żakowic w ziemi łęczyckiej, z nie-

²⁰⁶⁶ ŻD XVI, s. 193, 207; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁰⁶⁷ SGKP V, s. 162.

²⁰⁶⁸ Płońska, nr 508.

²⁰⁶⁹ Łęcz. II, nr 1123, 1170, 1342.

²⁰⁷⁰ ŁęczZ 7, k. 74v.

²⁰⁷¹ Semkowicz, *Wywody*, nr 5.

²⁰⁷² Pacuski, Spis; PP VI, nr 565 (Lutko Targonia z Niewikli).

²⁰⁷³ Semkowicz, *Wywody*, nr 5.

dalekiej parafii Łąkoszyn²⁰⁷⁴. W 1477 r. Jan z Leśniewic wziął w zastaw włókę pustą w Dąbrówce Małej w pow. kowalskim za 2 kopy w szelągach, co świadczy o jego mizernej kondycji majątkowej²⁰⁷⁵.

W 1504 r. zostali odnotowani w księdze łęczyckiej Mikołaj Latek i Wojciech z Leśniewic w ziemi gostynińskiej²⁰⁷⁶. Żoną Wojciecha Leśniewskiego z ziemi gostynińskiej w 1511 r. była Małgorzata z Krzesina w ziemi łęczyckiej²⁰⁷⁷. W 1526 r. Małgorzata była już wdową po Wojciechu, zapisała synowi Janowi trzecią część dóbr w Krzesinie²⁰⁷⁸. W 1509 r. za niestawiennictwo na wyprawę wojenną miał zostać ukarany konfiskatą Marcin Leśniewski, posiadacz działów w Leśniewicach i Wieszczytach, jednakże zapis ten został skasowany²⁰⁷⁹. Zapewne tenże Marcin Leśniewski w 1518 r. był asesorem sądu grodzkiego w Gostyninie, miał zatem doświadczenie prawnicze²⁰⁸⁰. Może tenże Marcin w 1524 r. występuje jako Marcin z Leśniewic Antoniowych z ziemi gostynińskiej, tj. późniejszych Leśniewic-Antonic²⁰⁸¹.

W 1521 r. wiemy o Wojciechu Warpęchu z Leśniewic, który pozyskał zastawiony mu dział dóbr Doroty córki Jana Krczona ze wsi Korzeń, żony Stanisława z Reszek²⁰⁸². Wojciech Leśniewski, może identyczny z poprzednim, był wreszcie posiadaczem wójtostwa w Mysłowni. W 1535 r. konsens królewski na wykup tego wójtostwa z rąk Wojciecha uzyskał inny szlachcic Konrad wraz z prawem dożywocia²⁰⁸³. Wiemy też, że Barbara z Leśniewic została żoną Jana z Luboradza w parafii Nowe w ziemi łęczyckiej. W 1522 r. tenże Jan pokwitował 20 grzywien posagu i oparł jej 40 grzywien na połowie swej własności w Luboradzu²⁰⁸⁴.

Zamożniejszy dział w Leśniewicach powinien posiadać Mikołaj Leśniewski z Leśniewic, który kupił w 1530 r. jedną włókę roli w Wilkowyi w ziemi gostynińskiej za 60 grzywien od księdza Jana Bielickiego, plebana w Grochowie²⁰⁸⁵.

Według Adama Bonieckiego Leśniewscy należeli do Ślepowronów, przy czym pieczętowali się herbem odmienionym, w którym na podkowie jest półtora krzyża, zamiast zwykłego. Powołuje się na zazwyczaj wartościowe informacje Wiktora Wittyga, oparte na zbadanej przez tegoż pieczęci Stanisława Leśniewskiego

²⁰⁷⁴ MK 337, k. 108v.

²⁰⁷⁵ KowalskaG 1a, k. 131v.

²⁰⁷⁶ ŁęczG 9, k. 378v, 432.

²⁰⁷⁷ ŁęczG 11, k. 426.

²⁰⁷⁸ ŁęczG 15, k. 446av.

²⁰⁷⁹ MRPS IV, nr 854.

²⁰⁸⁰ KowalskaG 1a, k. 581v.

²⁰⁸¹ ŁęczG 14, k. 354v.

²⁰⁸² MRPS IV, nr 3832.

²⁰⁸³ Tamże, nr 17750.

²⁰⁸⁴ ŁęczG 13, k. 424.

²⁰⁸⁵ ŁęczG 17, k. 41.

z ziemi łączycyckiej z 1777 r.²⁰⁸⁶ Korelują z nimi wczesne dane z 1405 r., nieznanne Bonieckiemu.

W rejestrze rekognicji szlachty zagrodowej 1565 r. Leśniewscy pieczętują się jednak herbem Grzymała, co skłania do ostrożności²⁰⁸⁷.

Zwróćmy jeszcze uwagę, że w ziemi gostynińskiej Ślepowrony pojawili się przypuszczalnie także w czwartej ćwierci XIV w. w dobrach Białe. Pochodzili oni z Mazowsza płockiego.

Wężyki

Wężyki z Ciechomic

Ciechomice, wieś parafialna położona parę kilometrów na południe od przeprawy wiślanej w stołecznym Płocku, stała się kolejną po Jasieńcu rezydencją Szczepana, wieloletniego starosty płockiego, podkomorzego rawskiego i gostynińskiego, bliskiego współpracownika książąt Siemowita III Trojdenowica i Siemowita IV. Była dla niego położona wyjątkowo dogodnie, znacznie bliżej stołecznego Płocka. W jej posiadanie Szczepan wszedł przed 1396 r., bowiem już wtedy stąd pisał się jego najstarszy syn Mikołaj kanonik płocki, który uzyskał wówczas prowizję papieską na kustosa katedry włocławskiej²⁰⁸⁸.

Może jednocześnie Szczepan wszedł tu w posiadanie sąsiedniego Zajezerza (dziś Zaździerz); obie osady są w 1407 r. objęte aktem podziałowym jego synów. W XVI w. Ciechomice miały 6–9,5 włók osiadłych i zapewne duży folwark, także Zajezerze miało 6 włók kmiecych i najpewniej folwark²⁰⁸⁹. W XIX w. dobra te można łącznie szacować na ok. 118 włók obszaru²⁰⁹⁰. W późnym średniowieczu musiała to być cenna włość, dysponująca terenami leśnymi zdatnymi do szerszej eksploatacji gospodarczej, przy tym położona blisko koryta rzeki, czyli szczególnie przydatna dla dochodowego wywozu cenionych produktów drzewnych tanią i dogodną drogą wodną Wisły²⁰⁹¹.

W posiadanie Ciechomic Szczepan zapewne wszedł po 1385 r., kiedy pisał się jeszcze z Jasieńca, swej pierwszej rezydencji poświadczonej źródłowo²⁰⁹². Jest możliwe, że to on ufundował po nabyciu Ciechomic kościół parafialny. Istniał on

²⁰⁸⁶ Boniecki, *Herbarz*, XIV, s. 116; Wittyg, *Nieznana szlachta*, s. 174.

²⁰⁸⁷ ASK I, nr 22, k. 446.

²⁰⁸⁸ Bull. Pol. III, nr 457, 458.

²⁰⁸⁹ ŻD XVI, s. 196.

²⁰⁹⁰ SGK I, s. 681.

²⁰⁹¹ Zob. AHP, Mazowsze, mapa (zasięg lasów według Mapy Kwatermistrzostwa) oraz stan zalesienia na szczegółowej mapie pruskiej Gilly-Crona z końca XVIII w.

²⁰⁹² ZDLMP I, nr 54.

już w 1392 r., jest bowiem wzmianowany 1 V 1392 r. w wyroku oficjała plockiego dotyczącym połowu ryb w jeziorze Zdrowskim, co zostało przyznane plebanowi w Gostyninie²⁰⁹³. Ta niewielka parafia, obejmująca jedynie 4 osady, została wyłączona bez wątpliwości ze starszej od niej parafii w Radziwiu. Powinno to nastąpić w drugiej połowie XIV w., kiedy miały miejsce podobne fundacje poświęcone w znanych mi źródłach diecezji plockiej oraz archidiaconatu mazowieckiego diecezji poznańskiej²⁰⁹⁴.

Szczepan pisał się 15 IX 1399 r. z Ciechomic. Ufundował wówczas kościół parafialny w Mnichu w ziemi gostynińskiej, a biskup plocki Jakub konsekrował go i utworzył trzywioskową parafię w ramach diecezji plockiej²⁰⁹⁵. Zapewne wtedy Szczepan odszedł z dochodowego urzędu starosty plockiego, co stało się po wielu latach pracy i pod koniec życia. Zmarł po 2 XI 1406 r., kiedy wystąpił w pobliskim Płocku na dokumencie Siemowita IV dotyczącym lokacji Bieżunia²⁰⁹⁶.

W akcie podziału dóbr, sporządzonym niedługo po śmierci Szczepana, tj. 30 VI 1407 r. Ciechomice wraz z Zajezierzem przypadły Andrzejowi Szczubiołowi I z Kozłowa²⁰⁹⁷. Musiały tu jednak liczyć się uprawnienia dożywotnie wdowy Świętki oraz Mikołaja kustosa włocławskiego, kanonika plockiego. Tenże Mikołaj działał we Włocławku i w Płocku, był notowany na kolejnych sesjach kapituły plockiej. W 1404 r. sprzedał wójtostwo we wsi Świątniki na Kujawach, należącej do kustodii, Maciejowi z Wieszczyca w ziemi gostynińskiej²⁰⁹⁸. W 1412 r. brał udział w posiedzeniu kapituły w Płocku 3 lutego oraz wystąpił na dokumencie Jana biskupa włocławskiego 27 kwietnia tr.²⁰⁹⁹ Zmarł przed 27 XI 1417 r., kiedy rozgorzał spór o obsadę kustodii włocławskiej²¹⁰⁰.

Andrzej zwany Szczubioł (I) z Kozłowa prawdopodobnie wcześniej znalazł się w otoczeniu księcia Siemowita IV. Stał po stronie księcia w konflikcie z królem Władysławem Jagiełłą, został za to represjonowany wraz z Janem z Ćwiklina przez króla przed 1417 r.²¹⁰¹ Zasluguje to na uwagę jako przejaw lojalnej postawy współpracowników księcia, nawet w dramatycznych okolicznościach. Z nominacji

²⁰⁹³ Dok. publikuje S. Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, Włocławek 1912, s. 221–223.

²⁰⁹⁴ Część dokumentów publikuje NKMaz III dla lat 1356–1381. Zob. też K. Pacuski, *Uzupełnienia...*; Nowacki, *Dzieje*, II; por. Wężyki z Mnicha.

²⁰⁹⁵ Zob. Wężyki z Mnicha oraz AHP, Mazowsze, mapa. Tu nie zaznaczono, że parafia w Mnichu jest eksklawą diecezji plockiej.

²⁰⁹⁶ MK 20, k. 269.

²⁰⁹⁷ MK 91, k. 153v (tekst częściowo zniszczony); 97, k. 109v–111.

²⁰⁹⁸ KDP II, nr 346.

²⁰⁹⁹ Radziwiński, *Pralaci*, II, nr 138.

²¹⁰⁰ Bull. Pol. IV, nr 43.

²¹⁰¹ MPH VI, s. 635; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 135. Jan z Ćwiklina zmarł jako podkomorzy plocki krótko po 1 XII 1416 r., zatem represje króla trzeba datować wcześniej.

Siemowita IV Andrzej został ok. 1417 r. kasztelanem gostynińskim i stał się liczącym się uczestnikiem rady książęcej²¹⁰². W imieniu starego księcia płockiego posłował do Malborka, o czym wiemy z zachowanej dokumentacji krzyżackiej²¹⁰³. Przejściowo w 1426 r. był także starostą gostynińskim²¹⁰⁴.

Po 1420 r. Andrzej pisał się częściej z Ciechomic, miał przeto dwie rezydencje: w Kozłowie Szlacheckim nad Bzurą oraz w Ciechomicach w pobliżu stołecznego Płocka. Tę ostatnią przejął bez wątpliwości po zgonie matki Świętki oraz brata Mikołaja kustosza. Nazwę Ciechomic, a nie Kozłowa wprowadził na swą pieczęć z herbem Węzyk²¹⁰⁵. 3 V 1428 r. jako Andrzej z Ciechomic, laik z diecezji płockiej wraz z żoną Anną otrzymał od papieża odpust zupełny na wypadek śmierci²¹⁰⁶.

Andrzej Szczubioł miał już wówczas dorosłego syna Macieja, który obrał drogę kariery duchownej. We wrześniu 1427 r. tenże Maciej miał 21 lat, od ok. dwóch lat zajmował bez dyspensy papieskiej bogate beneficjum plebana w książęcym Gostyninie, które przypadło mu po Stanisławie Pawłowskim jako nowym biskupie płockim²¹⁰⁷. Trzeba sądzić, że Andrzej ożenił się na początku XV w., jeszcze przed śmiercią ojca, czyli urodził się prawdopodobnie ok. 1380 r. Urząd kasztelana otrzymał w wieku ok. 36–37 lat, tj. kilkanaście lat po założeniu rodziny. Długość życia Andrzeja, zmarłego przed wrześniem 1457 r., można szacować na ok. 75 lat. Są to obserwacje przydatne, które poszerzają nieco nasze rozeznanie w parametrach życia czołowych dygnitarzy Mazowsza XV w.

Andrzej Szczubioł I był żonaty dwukrotnie. Z pierwszego małżeństwa powinien pochodzić Maciej, a także Szymon zwany Gostyniński. Z drugiego małżeństwa z Anną, poświęconą w 1428 r. pochodził Andrzej Szczubioł II, urodzony prawdopodobnie na początku lat dwudziestych XV w.

Po zgonie Sasina Gęby z Trębek, kasztelana płockiego Andrzej Szczubioł I w 1432 r. przeszedł na jego urząd, najwyższy po wojewodzie w księstwie płockim, zwalniając urząd kasztelana gostynińskiego. Jako kasztelan płocki Andrzej jest poświęcony od 2 VII (1432) r.²¹⁰⁸ Stał się wówczas bliskim współpracownikiem książąt Włodzisława I płockiego, a także Siemowita V rawskiego. Wraz z nimi i grupą czołowych dygnitarzy Mazowsza podpisał traktat pokoju polsko-krzyżackiego, zawarty 31 XII 1435 r. w Brześciu kujawskim, przywieszając do niego swą

²¹⁰² Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 14.

²¹⁰³ Reg. Theut. I, nr 3437 (list księcia do wielkiego mistrza z daty 2 V 1421 r.).

²¹⁰⁴ Pacuski, Spis.

²¹⁰⁵ Pieczęć ta zachowała się przy dokumencie z 14 II 1438 r.; ADP, perg. 233. Zob. ZDLmP I, nr 125, odczyt pieczęci: „S[igillum] Andree de Czechomicze”.

²¹⁰⁶ Bull. Pol. IV, nr 2120.

²¹⁰⁷ Tamże, nr 2032.

²¹⁰⁸ Pacuski, Spis wg AGAD, perg. 8911. Datacja dr. Janusza Grabowskiego z AGAD.

pieczęć²¹⁰⁹. 14 II 1438 r. wszedł w skład grupy rozjemców w konflikcie książąt mazowieckich Włodzisława I i Bolesława IV z biskupem płockim Stanisławem Pałowskim i kapitułą płocką. Unieważniono wówczas część dokumentów dotyczących praw majątkowych kościoła płockiego²¹¹⁰.

25 VI 1438 r. w Sochaczewie jako Andrzej z Ciechomic kasztelan płocki sprzedał dobra Ćmiszewo i Jasieniec w ziemi gostynińskiej Krystynowi z Roszków łowczemu gostynińskiemu za 720 grzywien²¹¹¹. Otrzymaną kwotę mógł zużyć w rozliczeniach rodzinnych²¹¹². Informacje o nim jako kasztelanie płockim urywają się w 1440 r.

Następnie od 5 VIII 1443 r., czyli zapewne już z nominacji Włodzisława I jako nowego władcy księstwa rawskiego Andrzej Szczubioł sprawował urząd wojewody rawskiego²¹¹³. Wystąpił na pierwszym miejscu listy dygnitarzy Mazowsza poświadczających dokument księżcy Włodzisława I wystawionego w Sochaczewie 30 V 1446 r. w sprawie ugody księcia i rycerstwa mazowieckiego z Andrzejem biskupem poznańskim dotyczącej dziesięcin i innych spraw. Ugoda obejmowała obszar księstwa rawskiego w granicach diecezji poznańskiej²¹¹⁴.

Jako wojewoda Szczubioł (I) z Ciechomic został odnotowany 21 XI 1452 r.²¹¹⁵ Później nie występował, być może z powodu stanu zdrowia. Zmarł prawdopodobnie krótko przed wrześniem 1457 r., kiedy pojawia się następny wojewoda rawski Jan z Nieborowa, wcześniej jedynie wojewoda bełski, który połączył oba urzędy²¹¹⁶. Andrzej Szczubioł I w swej karierze politycznej zaszedł znacznie dalej od ojca Szczepana, dochodząc aż do urzędu wojewody, nie dorównał mu jednak ani na polu działalności gospodarczej, ani na polu fundacji kościelnych.

Synem tegoż Andrzeja Szczubioła I powinien być Szymon zwany Gostyński z Ciechomic. Jego przezwisko wywodziło się prawdopodobnie od urzędu kasztelana gostynińskiego ojca, czyli zostało utworzone przed awansem ojca na urząd kasztelana płockiego w 1432 r. Szymon był określany jako *strenuus*, był tedy

²¹⁰⁹ *Die Staatsverträge*, I, nr 181.

²¹¹⁰ ZDLmP I, nr 125.

²¹¹¹ MRPS IV, supl. 717.

²¹¹² Jego syn Szymon dysponował w 1444 r. poważnymi zasobami gotówki; zob. niżej.

²¹¹³ Pacuski, Spis wg MK 337, k. 121.

²¹¹⁴ IMT I, nr 92.

²¹¹⁵ ZDLmP I, nr 157.

²¹¹⁶ Pacuski, Spis. Koryguję tu własne, zbyt wczesne datowanie jego śmierci, oparte na dokumencie opublikowanym w ZDMp III, nr 599. Okazał się on być falsyfikatem wystawionym już po śmierci wystawcy, Włodzisława I płockiego. Upewniła o tym dopiero szczegółowa weryfikacja jego listy świadków. Zbyt wczesne datowanie zob. K. Pacuski, *O rodzie Wężyków*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięcioletnie pracy naukowej*, Toruń 1997, s. 221 i przyp. 49.

rycerzem pasowanym²¹¹⁷. Ożenił się on z Anną, córką zmarłego marszałka dworu księcia Janusza I, Ścibora z Sąchocina. Żona wywodziła się zatem z księstwa czersko-warszawskiego. Małżeństwo istniało bez wątpliwości już w 1437 r., bowiem Anna skwitowała 14 grudnia tr. w Wyszogrodzie swego brata Ścibora z Zaborowa ze spłaty przed władzą książęcą²¹¹⁸. Anna darowała mężowi 12 II 1442 r. w Warszawie swój posąg i dobra, ale odwołał tę darowiznę Jan Rogala, marszałek dworu Bolesława IV, krewny i opiekun prawny braci Anny, Jana i Ścibora²¹¹⁹. Posąg Anny i wartość przypadającego jej majątku rodzinnego mogła sięgać pułapu kilkuset kóp groszy praskich.

17 XI 1444 r. w Warszawie tenże Szymon Gostyński z Ciechomic zwany Szymkiem kupił w ziemi warszawskiej dobra Petrykozy, Lipie i Załęże (Małe) od chorążego lwowskiego Jerzego Stromiły z Dmoszyna za 800 kóp groszy (200 kóp w groszach szerokich, 600 kóp w półgroszach)²¹²⁰. Zamierzał zatem wraz z Anną przenieść się do księstwa czersko-warszawskiego, z którego wywodziła się żona. Szymon nie jest tam jednak później znany; transakcja zapewne nie została zrealizowana. Dobra te należą w 1463 r. dowodnie do Klemensa Stromiły z Petrykoz, brata Jerzego Stromiły²¹²¹. Transakcja pokazuje jednak czytelnie stan zamożności Szymona, którego majątek nieruchomy powinien być wyraźnie większej wartości od tej kwoty zakupu. Idzie tu już o majątek możnowładczy. O Szymonie brak później danych, prawdopodobnie pozostał w ziemi gostyńskiej.

Z Ciechomic pisze się także Andrzej Szczubioł II, kolejny syn i imiennik wojewody. Ożenił się on w 1448 r. z Katarzyną, córką zmarłego Mikołaja Brzozowskiego podkomorzego gostyńskiego, dzięki temu kupił od jej stryjów w 1449 r. dobra Brzozów w ziemi gostyńskiej. Szybko został podkomorzym gostyńskim, jest znany na urzędzie od 1453 r.²¹²² W 1459 r. uzyskał od Siemowita VI zapis 100 kóp groszy na wsi Topolno z racji długu ojcowskiego Włodzisława I, czyli został tenutariuszem tej wsi książęcej²¹²³. Po inkorporacji ziemi gostyńskiej do Korony król Kazimierz Jagiellończyk w 1463 r. zapisał mu na tej wsi 200 grzywien, wynagradzając jego wkład w ówczesnych działaniach politycznych²¹²⁴. Andrzej Szczubioł II tytułował się następnie z Kozłowa, który widocznie przypadł mu w podziale dóbr z Szymonem (lub jego potomkami) po śmierci ojca.

²¹¹⁷ MK 3, k. 267v., 312v.

²¹¹⁸ Tamże, k. 211v.

²¹¹⁹ Tamże, k. 267v–268.

²¹²⁰ Tamże, k. 312v. Dobra Petrykozy i Chudolipie miały w XIX w. ok. 78 włók obszaru; SGKP VIII, s. 29. Folwark Załęże Małe miał ok. 17 włók obszaru; SGKP XIV, s. 352. Dobra te były zatem mniejsze od dóbr Ciechomic z Zajezierzem.

²¹²¹ WarszZG 3, s. 966 (1463 r.).

²¹²² Pacuski, Spis.

²¹²³ AGAD, perg. 474.

²¹²⁴ AGAD, perg. 503.

Synem Szymona Gostyńskiego powinien być Andrzej z Ciechomic, który odziedziczył tę wieś. Andrzej 13 II 1470 r. był już podczaszym gostynińskim, trzymał wieś Gorzewo w ziemi gostynińskiej, którą miał zwolnic²¹²⁵. W 1472 r. prezentował na nowego plebana w Ciechomicach Mikołaja ze Strzelec, kapłana diecezji poznańskiej²¹²⁶. W 1481 r. Andrzej z Ciechomic był chorążym gostynińskim; reprezentował króla Kazimierza Jagiellończyka w sporze o prawo patronatu do kościoła parafialnego w Raciążu w ziemi płockiej²¹²⁷. 6 XII 1484 r. tenże Andrzej był już sędzią gostynińskim; uzyskał od króla prawo wykupu wsi królewskiej Topolno z rąk Andrzeja z Kozłowa kasztelana gostynińskiego, zapewne swego stryja²¹²⁸. Tenże sędzia Andrzej zmarł zapewne w 1491 r., bowiem wówczas dotychczasowy podsędek Mikołaj ze Szczawina został powołany na nowego sędziego ziemi gostynińskiej²¹²⁹.

Synem tegoż sędziego był Mikołaj, dowodnie syn Andrzeja z Ciechomic, notariusz publiczny, który w 1494 r. otrzymał zezwolenie na działanie w diecezji płockiej²¹³⁰. Innym synem powinien być Jakub Ciechomski, żonaty z Jadwigą córką Mikołaja Trębskiego wojskiego płockiego, który uzyskał od króla Zygmunta Starego 2 IV 1511 r. prawo do oprawienia posagu swej żony Jadwigi na tencie Topolno w ziemi gostynińskiej²¹³¹.

Kolejnym synem sędziego powinien być Szymon z Ciechomic, który otrzymał imię prawdopodobnie po swoim dziadzie. Przed 1509 r. Szymon Ciechomski zajmował się pogrzebem w Ciechomicach swej matki; uczestniczył w nim ksiądz Michał Machciński, wicedziekan płocki²¹³². W 1509 r. Szymon miał proces kościelny z Katarzyną Chotomską, którą reprezentowała jej matka, Elżbieta Chotomska²¹³³. 4 III 1516 r. Szymon sprzedał kapitule łowickiej 2 kopy groszy czynszu rocznego z Ciechomic i Zajejorza z prawem odkupu, posiadał zatem część tych dóbr²¹³⁴. W 1519 r. Szymon z Ciechomic był już łowczym gostynińskim; jako patron kościoła parafialnego, czyli posiadacz Ciechomic prezentował na nowego plebana tamże Stanisława z Nosarzewa, kapłana diecezji płockiej²¹³⁵. Wiemy też, że siostra Szymona Anna została żoną Andrzeja Ośnickiego z ziemi płockiej, kasztelana raciańskiego. Po jego śmierci występuje w 1538 r. jako wdowa²¹³⁶.

²¹²⁵ BN, rkps IV, nr 8376 (inwentarz oryginalny A. Wolffa z Biblioteki Ordynacji Krasieńskich); zob. BOKr, nr 75 (tu informacja nieodnotowana).

²¹²⁶ ADP, Ep. 10, k. 5.

²¹²⁷ Tamże, k. 204.

²¹²⁸ MRPS I, nr 1690.

²¹²⁹ Pacuski, Spis.

²¹³⁰ ADP, Ep. 15, k. 21v.

²¹³¹ MRPS IV, nr 10000.

²¹³² O tym ACI III, nr 96.

²¹³³ ADP, Ep. 6, s. 57, 78.

²¹³⁴ BOKr, nr 236 (błędny odczyt Ciechowice, zamiast Ciechomic).

²¹³⁵ ADP, Ep. 2, 489 (14 XI 1519 r.).

²¹³⁶ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 323 (bez sygnatur źródłowych).

Synem łowczego Szymona powinien być Stefan (Szczepan) Ciechomski, został bowiem określony w 1537 r. jako łowczyk; transportował 15 łasztów zboża przez komorę włocławską na dolnej Wiśle, uprawiał tedy dochodowy spław zboża z własnych folwarków²¹³⁷. W 1550 r. uzyskał wpis do księgi grodzkiej płockiej podfałszowanego przywileju na Zajezierze z daty 30 XI 1356 r.²¹³⁸ W 1563 r. był podsędkiem gostynińskim, opłacił podatek i odcisnął swą pieczęć w rejestrze re-kognicji²¹³⁹. Z drugiego małżeństwa z Anną Myśluborską herbu Dołęga według informacji Bartosza Paprockiego zostawił m.in. syna Pawła, dworzanina królewskiego, uczestnika wojen króla Stefana Batorego²¹⁴⁰.

Ciechomscy herbu Węzyk utrzymali się jako posiadacze Ciechomic i Zajezierza w XVI w. W ziemi gostynińskiej byli znani i później, obejmowali tu urzędy ziemskie, należeli tedy nadal do szlachty zamożnej. Ich przodków: Szczepana z Jasiénca i Ciechomic, długoletniego starostę płockiego oraz Andrzeja Szczubioła I wojewodę rawskiego można bezspornie zaliczyć do możnowładztwa mazowieckiego. Kolejnych przodków: wojewodzica Szymona Gostyńskiego rycerza pasowanego, niepełniącego urzędu oraz jego syna Andrzeja z Ciechomic sędziego gostynińskiego można też jeszcze zaliczać do owego możnowładztwa, ale już do dalszych szeregów, stopniowo tracących na znaczeniu.

Węzyki z Jasiénca

Jasieniec w późnym średniowieczu był zagospodarowaną wsią w parafii Rybno, o wyraźnych walorach komunikacyjnych; leżał przy skrzyżowaniu gościńców²¹⁴¹. W XVI w. był tu bez wątpliwości niemały folwark oraz 6,5 włók osiadłych²¹⁴². Według danych XIX w. Jasieniec miał ok. 20 włók obszaru²¹⁴³. Wiemy, że był siedzibą Szczepana z Jasiénca, wieloletniego starosty płockiego Siemowita III Trojdenowica i Siemowita IV²¹⁴⁴. Szczepan tytułował się z niego dowodnie w latach 1381–1385²¹⁴⁵.

Miał go jednak już wcześniej. W 1377 r. papież Grzegorz XI na prośbę króla Ludwika Węgierskiego dał prowizję na kanonię w katedrze płockiej Mikołajowi

²¹³⁷ *Reg. theloniei*, s. 4 (15 IV 1537 r.)

²¹³⁸ NKMaz III, nr 6. O tym J. Grabowski, *Kancelarie...*, s. 58, 59; K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 6; A. Supruniuk, *Uzupełnienia...*, dok. 6.

²¹³⁹ ASK I, nr 22, k. 200v.

²¹⁴⁰ Paprocki, *Herby*, s. 365.

²¹⁴¹ AHP; Mazowsze, mapa. Prowadziły tedy gościńce z Sochaczewa do Gąbina i dalej do Płocka oraz z Wyszogrodu do Łowicza.

²¹⁴² ŻD XVI, s. 203; kartoteka atlasowa XVI w. Dziesięciny z folwarku należały do plebana w Rybnie; zob. Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

²¹⁴³ SGKP III, s. 474.

²¹⁴⁴ O nim zob. K. Pacuski, *O rodzie Węzyków...*, s. 213 n.; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 198.

²¹⁴⁵ KWp III, nr 1784; NKMaz III, nr 262; ZDLmP I, nr 54.

synowi Szczepana zwanemu Wężyk, określonym jako kleryk diecezji poznańskiej, *de Jassona*, czyli z Jasieńca²¹⁴⁶. Tenże Mikołaj miał tedy poczucie więzi z diecezją poznańską. Prawdopodobnie wychował się tu i uczęszczał do szkoły parafialnej w tej diecezji, w Rybnie, Sochaczewie lub w Gąbinie, albo też był kształcony indywidualnie przygotowując się do dalszego studiowania i obierając drogę kariery duchownej. W podążaniu tą drogą pomagał mu ojciec, uzyskując wcześniej protekcję królewską, z którą liczono się w Rzymie.

Mikołaj powinien już być pełnoletni, miał zatem powyżej 15 lat, mógł być też najstarszym synem Szczepana, zatem małżeństwo Szczepana można datować na ok. 1355–1360 r.²¹⁴⁷ Szczepan urodził się zatem w latach trzydziestych XIV w., został starostą ksiązęciem w młodym wieku, licząc przypuszczalnie powyżej 30 lat. Był już starostą w lipcu 1368 r.²¹⁴⁸

Szczepan mógł się wywodzić z Wężyków posiadających dobra w Sandomierskiem, a także na Mazowszu czerskim Trojdena I i jego synów; w ziemi czerskiej Wężyki są znani w XV w. Jest prawdopodobne jednak, że w ziemi gostynińskiej osiadł już jego ojciec. Wskazują na to dane z dokumentu erekcyjnego parafii Mnich z 1399 r., gdzie Szczepan akcentuje swoje prawa własnościowe do dóbr Mnich odwołując się do swego ojca i przodków²¹⁴⁹. Już jego ojciec mógł przeto należeć do rządców działających na ksiązęciem Mazowszu, a Szczepan mógł kształtować się pod jego ręką. Szczepan mógł tedy wcześniej trafić do otoczenia Siemowita III, wykazując talenty sprawnego administratora dóbr. Kwalifikacje administracyjne mógł też pozyskać działając poza Mazowszem; dostępne dane źródłowe nie oświetlają tej sprawy.

Szczepan stał się pierwszym znanym starostą ksiązęciem na Mazowszu (*capitaneus*). W tej roli pojawia się w źródłach 25 VII 1368 r. w Sochaczewie, na dokumentach Siemowita III Trojdenowica, na przedostatnim i ostatnim miejscach listy świadków²¹⁵⁰. Określono go jako starostę gostynińskiego i ciechanowskiego, administrował zatem dobrami ksiązęcymi w obu ziemiach położonych na pograniczu. Ziemia gostynińska leżała na pograniczu Mazowsza ksiązęcego z terytoriami koronnymi (Kujawy, ziemia łęczycka i ówczesne Mazowsze płockie). Ziemia ciechanowska graniczyła z ówczesnymi terytoriami koronnymi w rękach króla Kazimierza Wielkiego (Mazowsze płockie z Wyszogrodem i Płońskiem oraz ziemia

²¹⁴⁶ Bull. Pol. II, nr 2426; NKMaz III, nr 193 (z błędami). O tym K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 193.

²¹⁴⁷ Nie znając przekazu z 1377 r., datowałem małżeństwo Szczepana przed 1370 r., co trzeba skorygować.

²¹⁴⁸ NKMaz III, nr 100–102.

²¹⁴⁹ Zob. o tym Wężyki z Mnicha. Szczegółowe dane z dokumentu 1399 r. nie były mi wcześniej znane.

²¹⁵⁰ NKMaz III, nr 100–102.

zakroczymska wraz z Makowem i Rożanem); od północy graniczyła z władztwem krzyżackim. Prawdopodobnie Szczepan widział możliwości szybkiego wzrostu dochodów z dóbr książęcych w tych ziemiach i podjął się usprawnienia zarządu gospodarczego tamże.

Szczepan bliżej był związany jednak z ziemią gostynińską; tu został podkomorzym, tu także był ośrodek jego dóbr. W posiadanie Jasiénca mógł wejść on lub jego ojciec drogą nadania książęcego, zapewne po objęciu władzy w tej ziemi przez Siemowita III, który zaczął wprowadzać tu swoich współpracowników, jak poucza przykład Brzozowa i przytoczona tam analogia²¹⁵¹.

Po przejściu przez Siemowita III Płocka, Zakroczymia i Wizny po zgonie króla Kazimierza Wielkiego w listopadzie 1370 r. Szczepan prawdopodobnie został starostą płockim z ramienia księcia, jako jeden ze szczególnie przydatnych młodych współpracowników. 23 X 1371 r. w Rawie wystąpił jednak na dokumencie Siemowita III dla norbertanek płockich jako podkomorzy gostyniński²¹⁵². Ten urząd był zatem wówczas postrzegany jako ważniejszy i wprowadzał go dożyciwno do elity władzy. Starostowie pełnili bowiem na Mazowszu urząd okresowo, zazwyczaj rok (od św. Augustyna, tj. 28 VIII do kolejnego św. Augustyna) z możliwością przedłużenia; łatwa możliwość ich wymiany była cenną prerogatywą władzy książęcej.

25 I 1374 r. w Płocku Szczepan świadczy na dokumencie książęcym dla Prawdziców, synów Jana Sowca jako podkomorzy gostyniński i starosta płocki²¹⁵³. Został wówczas starostą generalnym Siemowita III Trojdenowica, który zatrzymał w swoich rękach władzę nad ziemią płocką, wyszogrodzką (z ziemią płońską), gostynińską i sochaczewską oraz władzę zwierzchnią, oddając pozostałe ziemie Mazowsza synom, zapewne od przełomu 1373 i 1374 r. Już na jesieni 1373 r. Szczepan wystąpił w roli starosty generalnego Siemowita III, łupiąc dobra łowickie arcybiskupstwa i uprowadzając do Rawy transport zboża arcybiskupiego na trasie z Łowicza do Kurzelowa²¹⁵⁴. Za ten czyn starosta ze współnikami został objęty kłatwą, a władztwo Siemowita III i jego synów zostało objęte interdyktem; w rezultacie książę 8 III 1374 r. nadał arcybiskupowi 3 wsie w posiadaniu książęcym pod Łowiczem jako odszkodowanie²¹⁵⁵.

Szczepan współdziałał z Siemowitem III aż do jego śmierci w czerwcu 1381 r. Jako starosta działał także na obszarze ziemi gostynińskiej, prowadził bowiem zimą 1379 r. sprawę sprzedaży młyna książęcego w tej ziemi i dopilnował, aby został w tej sprawie wystawiony dokument książęcy. Uzyskał wzamian od nabyw-

²¹⁵¹ Zob. Beliny i Prawdzice z Brzozowa.

²¹⁵² NKMAz III, nr 114.

²¹⁵³ Tamże, nr 141.

²¹⁵⁴ Tamże, nr 143.

²¹⁵⁵ Tamże, nr 144.

cy równowartość kwoty sprzedaży – 15 kóp groszy, co pokazuje jedno ze źródeł jego dochodów²¹⁵⁶. W styczniu 1381 r. w imieniu Mikołaja biskupa poznańskiego spłacił prawa Macieja syna Falisława ze Słubicy (tj. Słubicy) do wójtostwa w Jamnie. Wystawił w tej sprawie dokument, tytułując się *capitaneus Mazowie generalis*, tj. starosta generalny Mazowsza²¹⁵⁷. W istocie tytuł ten dotyczył nie całego Mazowsza, ale ówczesnej dzielnicy płockiej księcia Siemowita III obejmującej Płock, Wyszogród (z Płońskiem i wschodnią częścią Zawkrza), Gostynin i Sochaczew.

Wydaje się, że to Szczepan jako dynamiczny starosta podejmujący się z powodzeniem nowych zadań koordynował z ramienia księcia budowę nowych zamków murowanych w Gostyninie, a także w Sochaczewie i Wyszogrodzie. Inwestycje te można bowiem datować na ten okres, czyli schyłek rządów Siemowita III, po przejściu przez niego Mazowsza płockiego, ziemi zakroczymskiej i wiskiej z ich znacznymi dochodami w końcu 1370 r. Do tych prac trzeba było zaangażować duże grupy poddanych z dóbr książęcych, rycerskich i po części kościelnych (liczył się zakres immunitetu), którzy powinni wykonywać prace transportowe i ziemne, przygotowując teren do wznoszenia obiektów murowanych realizowanych przez fachowych muratorów. Muratorzy wraz ze swoimi pomocnikami pracowali już wcześniej na Mazowszu w Płocku (budowa murów miejskich), w Rawie (budowa zamku książęcego), w Łowiczu (budowa zamku arcybiskupiego), ale mogli być także sprowadzeni spoza Mazowsza²¹⁵⁸.

W 1379 r. Szczepan z ramienia księcia przewodniczył mazowieckiej grupie dygnitarzy przeprowadzającej wraz z przedstawicielami wielkiego mistrza odnowienie rozgraniczenia Mazowsza i ziem krzyżackich na zachód od biegu Wkry po bieg rzeczki Brenicy (Brynicy)²¹⁵⁹. W związku z tym wydaje się pozostawać uzyskanie przez niego dóbr w tej części Mazowsza, co oświetla cenna wzmianka źródłowa nie wyzyskana dotychczas przez badaczy. Mianowicie 4 XII 1381 r. w Płocku Siemowit IV wystawił przywilej dla Szczepana z Jasieńca na dobra Dłutowo i Zieluń. Książę zapewne obdarzył te dobra prawem chełmińskim, zwolnił je bowiem od rozmaitych powinności, a także przekazał Szczepanowi prawo sądenia i karania poddanych. Oryginał pergaminowy tego dokumentu istniał jeszcze w dobie nowożytnej, o czym wiemy ze wzmianki zachowanej w pamiętniku z początku XVII w., notującej także późniejsze dokumenty na te i pobliskie dobra²¹⁶⁰.

²¹⁵⁶ Tamże, nr 215 (22 II 1379 r. w Płocku).

²¹⁵⁷ Tamże, nr 262.

²¹⁵⁸ O tym K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 132–136; tenże, *O rodzie Wężyków...*, s. 219.

²¹⁵⁹ NKMaz III, nr 227.

²¹⁶⁰ *Zbigniew Ossoliński, Pamiętnik*, oprac. J. Długosz, Warszawa 1983, s. 167. Za informację o tej wzmiance dziękuję dr. T. Jaszczółtowi, studiującemu źródła średniowieczne dla Mazowsza i Podlasia. Informacji tej brak w SHGWP oraz w NKMaz III.

Jest prawdopodobne, że w posiadanie owych dóbr Szczepan wszedł już przed zgonem Siemowita III, ale nie dysponował jeszcze dokumentem książęcym i dlatego uzyskał stosowny dokument na te dobra na początku rządów Siemowita IV. Jako zasłużonemu urzędnikowi książę mógł mu przyznać w tym dokumencie wysoce ulgową stawkę czynszu książęcego z włóki osiadłej²¹⁶¹.

W 1531 r. Dłutowo miało 15 włók kmiecych, Zieluń – 7 włók²¹⁶². W XIX w. dobra Dłutowo miały ponad 200 włók obszaru, obejmowały także Zieluń, Wawrowo i Konopaty²¹⁶³. Własność Szczepana z Jasiénca w tym rejonie mogła być wielkości podobnej, ale bez wątpienia była jeszcze lesista, niezbyt zagospodarowana rolniczo. W 1407 r. w skład dóbr podlegających podziałowi wchodziło już Dłutowo, Poniatowo i Zieluń wraz z borem i puszcą w ziemi płockiej, tj. na prawym brzegu Wkry²¹⁶⁴. Zapewne na tym terenie leśnym rozwinęły się Konopaty w par. Zieluń, które należały w XIX w. do dóbr Dłutowo²¹⁶⁵.

Szczepan mógł towarzyszyć Siemowitowi IV w Brodnicy 2 XII 1382 r., gdzie książę mazowiecki uzyskał od Krzyżaków pożyczkę 7000 florenów węgierskich pod zastaw obszernej jeszcze wówczas, ale wyludnionej ziemi wiskiej (wraz z terytorium przynależnym do Goniądza)²¹⁶⁶. Na pewno towarzyszył Siemowitowi IV w Brodnicy w państwie krzyżackim, gdzie 23 XI 1384 r. książę płocki zaciągnął poważną pożyczkę 4600 kóp groszy praskich pod zastaw znacznie mniejszego terytorialnie, ale już niezle zagospodarowanego Zawkrza²¹⁶⁷. W październiku 1386 r. towarzyszył mu w podróży do Malborka poświadczając następną pożyczkę księcia²¹⁶⁸. W grudniu 1397 r. w Malborku poświadczył zastaw Płońska wraz z ziemią (tj. powiatem sądowym, dobrze już zagospodarowanym)²¹⁶⁹. 15 I 1399 r. w Malborku poświadczył wykup Zawkrza i Płońska oraz dokument dalszego zastawu ziemi wiskiej, do którego przywiesił swą pieczęć²¹⁷⁰. Szczepan był zatem wieloletnim, cenionym przez księcia doradcą i współpracownikiem oraz ekspertem gospodarczym, przydatnym w trudnych rokowaniach. Z ramienia księcia podróżował w rozmaitych misjach, a nawet dysponował pieczęcią książęcą, którą

²¹⁶¹ Taką stawką mogło być 2 grosze praskie z włóki osiadłej. Pozostałą część czynszu odbiorca nadania zatrzymywał dla siebie, było to zatem znaczące wsparcie finansowe władzy książęcej dla współpracowników.

²¹⁶² SHGWP, s. 56, 350.

²¹⁶³ SGKP II, s. 91.

²¹⁶⁴ MK 97, k. 109v–111: „Dlohowo, Ponathowo, Szelun per totum, cum borra et heremo in districtu Plocensi situate”.

²¹⁶⁵ SGKP IV, s. 347.

²¹⁶⁶ IMT I, nr 26. Dokument nie został opatrzony listą świadków, zatem ówczesnego otoczenia Siemowita IV i jego brata Janusza nie znamy.

²¹⁶⁷ IMT I, nr 29.

²¹⁶⁸ Neitmann, dok. 1a.

²¹⁶⁹ Tamże, dok. 1b.

²¹⁷⁰ IMT I, nr 51.

zgubił; poświadcza to list książęcy wysłany do rady miasta Torunia, niełatwy do datowania, może wystawiony 1 VIII 1395 r.²¹⁷¹

Szczepan utrzymał się na starostwie płockim aż do 1399 r., na co wskazują zachowane fragmentarycznie dane²¹⁷². Jednocześnie na początku rządów Siemowita IV uzyskał od księcia dodatkowo urząd podkomorzego rawskiego, jest na nim znany od 5 II 1383 r.²¹⁷³ Dochody z tych urzędów, wraz z wysokim uprzywilejowaniem w zakresie czynszu książęcego od kmieci z dóbr własnych były stałym źródłem zasilającym jego zasoby finansowe. Innym źródłem był zyskowny udział w handlu wiślanym, w tym wywóz na własny rachunek wańczosu drogą wodną Wisły poprzez Toruń. Wańczos, tj. deski na klepkę był wówczas cenionym produktem eksportowym Mazowsza. Szczepan mógł go uzyskiwać tak z lasów książęcych, jak i kościelnych, dzierżawionych czasowo.

Zwróćmy uwagę na duży kompleks leśny norbertanek w ziemi gostynińskiej pomiędzy Brwilnem a Łąckiem, a także fakt, iż syn Szczepana Andrzej był w 1412 r. wójtem klasztornym w Łącku i podjął się lokacji Woli Łąckiej. Jest prawdopodobne, że już Szczepan organizował eksploatację bogactw leśnych norbertanek w pobliżu Wisły na rachunek klasztoru i swój własny, wyzyskując swoją pozycję wpływowego urzędnika książęcego, zasłużonego w procesie rozbudowy dochodów z dóbr książęcych. O wańczosie wykonanym za opłatą dla Szczepana, starosty generalnego płockiego mówi wyraźnie pismo rady miasta Płocka do rady miasta Torunia, niełatwe do wydatowania²¹⁷⁴.

Owe znaczne dochody pieniężne Szczepan inwestował w rozbudowę dóbr. Jego kolejną rezydencją stały się Ciechomice położone w pobliżu Płocka, włość znacznie większa obszarem od Jasiénca. Jest prawdopodobne, że to on mógł być tu fundatorem kościoła parafialnego przed 1392 r.²¹⁷⁵ Niewątpliwie on przeprowadził także lokację dóbr Mnich, zapewne początkowo niezbyt dochodową włość leśną odziedziczoną po ojcu, gdzie doprowadził do napływu nowych osadników i związanego z tym wzrostu dochodów, a w 1399 r. do fundacji kościoła i erekcji parafii w tej nowej włości możnowładczej²¹⁷⁶. Wreszcie rozbudował swą własność wokół Jasiénca, pozyskując tu Kozłów Szlachecki oraz Złotą i Ćmiszewo. Powstała tu rezydencja możnowładcza ulokowana obok kościoła parafialnego, fundowana być może jeszcze przez poprzednich właścicieli Kozłowa²¹⁷⁷.

²¹⁷¹ AP Toruń, dok. 223. O tym Supruniuk, *Otoczenie*, s. 267, przyp. 1973.

²¹⁷² Pacuski, Spis.

²¹⁷³ MK 23, k. 370.

²¹⁷⁴ ZDLmP I, nr 56. Z uwagi na datę dzienną może ono pochodzić z lat 1377, 1383, 1388, 1394.

²¹⁷⁵ Zob. Wężyki z Ciechomic. O tym też M. Grzybowski, *Parafia Ciechomice w przededniu swego 600-lecia (1392–1992)*, „Studia Płockie” 15, 1987, s. 216.

²¹⁷⁶ Zob. Wężyki z Mnicha.

²¹⁷⁷ Zob. Wężyki z Kozłowa.

W ziemi gostynińskiej Szczepan musiał pozyskać jeszcze część Wiączemina nad Wisłą niedaleko Ciechomic, jak również Zajezerze obok Ciechomic, a także dział 5 włók kmiecych w Sierochowie obok Mnicha. Poza ziemią gostynińską posiadał jeszcze Poniatowo nad Wkrą niedaleko od wcześniej nabytych Zielunia i Dłutowa. Dobra Poniatowo w XIX w. miały 95 włók obszaru, była to własność znacząca²¹⁷⁸. Wreszcie pozyskał Stężaryce pod Horodłem w odległej ziemi bełskiej, otrzymanej przez księcia Siemowita IV od króla Władysława Jagiełły w 1388 r., zatem był zainteresowany rozbudową dóbr także na tym obszarze. Z tej niemałej włości leśnej można było zorganizować spław drzewa i produktów leśnych dogodną drogą wodną, wyzyskując pobliski Bug²¹⁷⁹, co Szczepan bez wątpliwości potrafił wyzyskać jako uczestnik zyskownego spławu wiślanego.

W sumie Szczepan zgromadził w swoim ręku pod koniec życia dużą fortunę możnowładczą, jedną z największych wówczas na Mazowszu. W swoich dobrach doprowadził do wystawienia prawdopodobnie trzech kościołów i powstania trzech parafii (Ciechomice, Mnich i zapewne Dłutowo na Zawkrzu²¹⁸⁰), ale stał się jeszcze kolatorem czwartej parafii w Kozłowie Szlacheckim. Wpisał się przeto do grona czołowych fundatorów parafii w składzie ówczesnej elity możnowładczej Mazowsza, musiało to liczyć się do jego dokonań w opinii współczesnych. Przeprowadził lokację wielu osad, podwyższył dochodowość dóbr książęcych, a także dóbr własnych. Zadbał też o wykształcenie swoich synów, przygotowując ich do kariery w stanie duchownym (najstarszy syn Mikołaj, kustosz włocławski i kanonik płocki) oraz w służbie książęcej. Był tedy bez wątpliwości człowiekiem nieprzeciętnym, którego działalność odcisnęła się w dziejach Mazowsza, zwłaszcza ziemi gostynińskiej. Zmarł krótko po 2 XI 1406 r., kiedy ostatni raz świadczył w Płocku na dokumencie książęcym²¹⁸¹.

Po jego zgonie synowie przeprowadzili podział dóbr w Kutnie, 30 VI 1407 r.²¹⁸² Jasieniec oraz Ciechomice i Kozłów Szlachecki wraz ze znaczną większością dóbr w ziemi gostynińskiej otrzymał Andrzej Szczubioł I, późniejszy kasztelan gostyniński, płocki, wreszcie wojewoda rawski. Tytułował się on z Kozłowa

²¹⁷⁸ SGKP VIII, s. 766. Dla XVI w. brak danych o wielkości; zob. SHGWP, s. 242.

²¹⁷⁹ Stężaryce leżały na prawym pobrzeżu Bugu, w terenie mocno lesistym. Por. mapę niemiecką 1:300 000 z 1910 r. (arkusz Tomaszów) oraz dane SGKP XV, cz. 2, s. 622. Zob. też *Lustracja województw ruskiego, podolskiego i bełskiego 1564–1565*, cz. I, wyd. K. Chłapowski, H. Żytkowicz, Warszawa–Łódź 1992, s. 89, 90. W XVI w. produkowano tu m.in. wańczos. Można sądzić, że już Szczepan rozwinął tę dochodową produkcję dysponując dostępem do ważnych rynków zbytu w ówczesnym władztwie krzyżackim.

²¹⁸⁰ Parafia w Dłutowie jest znana od 1449 r.; SHGWP, s. 57. Została ufundowana albo przez Szczepana, albo przez jego syna Jana cześnika płockiego, więcej jednak przemawia za dynamicznym starostą płockim.

²¹⁸¹ MK 20, k. 269.

²¹⁸² O tym K. Pacuski, *O rodzie Wężyków...*, s. 213–217.

albo z Ciechomic, zatem te dwa czołowe ośrodki pozostały jego rezydencjami. Jasioniec utracił dawne znaczenie rezydencji możnowładczej Wężyków, został sprzedany wraz z Ćmiszewem 25 VI 1438 r. przez tegoż Andrzeja z Ciechomic kasztelana płockiego Krystynowi z Roszków łowczemu gostynińskiemu, który założył tu swą nową rezydencję²¹⁸³.

Wężyki z Kozłowa Szlacheckiego

Kozłów Szlachecki na lewym brzegu dolnej Bzury był jednym z gniazd rodowych Wężyków w ziemi gostynińskiej; od niego utworzyło się nazwisko Kozłowski. Książd Józef Nowacki nietrafnie przypisał im herb Lis²¹⁸⁴. Była to wieś parafialna poświęcona od 1389 r.²¹⁸⁵ Kościół prawdopodobnie fundowano nieco wcześniej i powinna to być fundacja rycerska, ale fundatorów nie znamy. Zachowała się wprawdzie kopia rzekomego dokumentu fundacji kościoła przez miejscowego posiadacza Mikołaja z Kozłowa, z datą 1205 r., ale jego treść łącznie z listą świadków jest wyraźnie anachroniczna i fikcyjna. Falsyfikat ten sporządzono najpewniej po 1528 r., w XVI–XVII w.²¹⁸⁶ Wielkość parafii, która obejmowała w XVI w. 6 osad²¹⁸⁷, pozwala przyjąć, że fundacja nastąpiła dopiero w drugiej połowie XIV w., tak jak sąsiedniej parafii Rybno. Osada otrzymała nazwę Kozłowa Szlacheckiego w odróżnieniu od Kozłowa Biskupiego na prawym brzegu Bzury w ziemi sochaczewskiej²¹⁸⁸. W formie łacińskiej nazwa ta znana jest bezspornie w latach 1539–1549 jako Kozlowo Militali²¹⁸⁹. Nazwa Kozłów Szlachecki utrzymała się aż do drugiej połowy XX w.²¹⁹⁰

W posiadanie Wężyków osada weszła zapewne dopiero pod koniec XIV w. albo na przełomie XIV i XV w. Przypisać to trzeba działalności Szczepana z Jasiénca i Ciechomic, wieloletniego starosty płockiego, który w służbie książęcej potrafił szybko powiększać własny majątek. Po jego zgonie wieś przypadła w podziale 1407 r. synowi Andrzejowi zwanemu Szczubioł (I), późniejszemu kasztelanowi gostynińskiemu i płockiemu, wojewodzie rawskiemu. Otrzymał on m.in. Kozłów, Złotą, Jasioniec i Ćmiszewo. Spośród tych osad jest poświadczony jako

²¹⁸³ Zob. Gozdawowie z Roszków i Jasiénca.

²¹⁸⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 513.

²¹⁸⁵ Tamże.

²¹⁸⁶ Knapiński, *Notaty*, s. 270–272 (tekst falsyfikat). Por. RAW, s. 437; także SGKP IV, s. 560. Nowacki (*Dzieje*, II, s. 513) trafnie uznał informacje o tej rzekomej fundacji za niewiarogodne.

²¹⁸⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

²¹⁸⁸ Zob. AHP, Mazowsze, mapa (rekonstrukcja nazwy na podstawie różnych przekazów).

²¹⁸⁹ MRPS V/2 nr 4727,4728. Tego starego przekazu w formie łacińskiej nie zna U. Wójcik, *Nazwy*, s. 81.

²¹⁹⁰ RAW, s. 437.

rezydencja starosty Szczepana Jasieniec w latach 1377–1385²¹⁹¹. Zatem pobliski Kozłów wraz z kościołem, tworzący rezydencję wyraźnie większą, prawdopodobnie był wówczas jeszcze w innych rękach.

W 1530 r. Kozłów miał 18 włók kmiecych i najpewniej duży folwark²¹⁹². Było tu też poświętne złożone z 2–3 włók roli, odnotowane w wizytacjach²¹⁹³. W XIX w. folwark miał ponad 40 włók obszaru, wieś – 13 włók, a probostwo – ponad 6 włók²¹⁹⁴. Była to przeto duża, niezłe zagospodarowana wieś, która razem z przyległymi osadami tworzyła wyodrębnioną włość możnowładczą.

Andrzej Szczubioł I pisał się początkowo z Kozłowa, który stał się jego rezydencją. W 1412 r. był wójtem w Łącku w dobrach norbertanek płockich, podjął się lokacji kolejnej wsi klasztornej Wola Łącka, która przypadła mu dożywotnio²¹⁹⁵. Jednocześnie wybijał się szybko w gronie możnych ziemi gostyńńskiej i został współpracownikiem Siemowita IV, który mianował go ok. 1417 r. kasztelanem gostyńskim²¹⁹⁶. Władający wspólnie synowie Siemowita ustanowili go przed 2 VII 1432 r. kasztelanem płockim²¹⁹⁷, a później władający dotychczasowym księstwem Siemowita V rawskiego jego brat Włodzisław I powołał go na urząd wojewody rawskiego. Z tym urzędem Andrzej jest znany od 5 VIII 1443 do 1452 r., zmarł przed nominacją następnego wojewody rawskiego, który pojawia się 10 IX 1457 r.²¹⁹⁸ W ostatnich latach życia mógł już nie uczestniczyć w działalności publicznej z racji zdrowotnych, z uwagi na zaawansowany wiek.

Andrzej pisał się pod koniec życia częściej z Ciechomic. W 1438 r. sprzedał Ćmiszewo i Jasieniec za 720 grzywien Krystynowi z Roszków łowczemu gostyńskiemu²¹⁹⁹, czyli nie przywiązywał wagi do tradycji Jasięcia jako rezydencji ojcowskiej. Kozłów przekazał swemu synowi Andrzejowi Szczubiołowi II, który ożenił się przed 28 III 1448 r. (zapewne podczas ówczesnej Wielkanocy) z Katarzyną, córką zmarłego wcześniej Mikołaja z Brzozowa podkomorzego gostyńńskiego z rodu Prawdziców. Uzyskała ona od stryjów Andrzeja z Zakrzewa kancleza ziemskiego płockiego oraz Piotra z Gólczewa zapis 400 kóp groszy na trzymanyh przez nich w zastawie dobrach książęcych we Mszczonowie i Zatorze

²¹⁹¹ Bull. Pol. II, nr 2246 (Jassona); NKMaz III, nr 262, 273; ZDLmP I, nr 54. O tym zob. Węzyki z Jasięcia.

²¹⁹² Kartoteka atlasowa XVI w. W 1579 r. było tu 5 działów szlacheckich, ale dane o ich wielkości są fragmentaryczne: ŻD XVI, s. 203 (7 włók osiadłych).

²¹⁹³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 513; Łukaszewicz, *Opis kościołów*, s. 306.

²¹⁹⁴ SGKP IV, s. 560.

²¹⁹⁵ ADP, perg. 146. O tym niżej.

²¹⁹⁶ O nim Supruniuk, *Oroczenie*, nr 14, s. 134–136.

²¹⁹⁷ 2 VII [1432 r.]; AGAD, perg. 8911. ZDMp II, nr 453; Pacuski, Spis.

²¹⁹⁸ Pacuski, Spis.

²¹⁹⁹ MRPS IV, supl. 717.

w ziemi sochaczewskiej oraz na Telatynie z przyległościami i w Kamionce w ziemi bełskiej, nabywając do nich uprawnienia.

Andrzej oprawił jej wiano za konsensem ojca na dobrach Kozłów, Złota i Dębsko²²⁰⁰. Andrzej Szczubioł II pozyskał też dobra Brzozów, kupione 8 X 1449 r. za dużą kwotę 800 kóp w półgroszach od stryjów żony²²⁰¹. Katarzyna uzyskała jeszcze od tychże stryjów, na drodze ugody zawartej w 1450 r. z tytułu końcowych rozliczeń rodzinnych 150 kóp groszy²²⁰². Z tego małżeństwa powinni pochodzić synowie Andrzeja Szczubioła II Jan i Andrzej oraz córki Małgorzata i Zofia. Wiemy, że 13 II 1470 r. w Gostyninie Andrzej z Kozłowa kasztelan gostyniński z synami Andrzejem i Janem sprzedał kapitule łowickiej czynsz roczny 14 kóp groszy ze wsi Złota i Dębsko za 210 kóp groszy²²⁰³. Synowie owi dziedziczyli tu uprawnienia po swej matce, która już nie żyła.

Andrzej Szczubioł II w 1455 r. został wwiązany w Radków w ziemi bełskiej przez Krzysztofa Bolesława z Kępy w ziemi płockiej. Szczubioł zwrócił Janowi zw. Magiero 140 kóp groszy, za które Piotr Bolesław, ojciec Krzysztofa sprzedał tenże Radków owemu Janowi²²⁰⁴. Później Radków przejął syn Szczubioła Jan, pisząc się w latach 1472–1473 z Radkowa. W 1472 r. tenże Jan chciał zamienić wieś Dobuże (dziś Dobużek) w ziemi bełskiej na Krobice (dziś Krubice) w ziemi wyszogrodzkiej ze swą macochą Małgorzatą z Bolkowa i Sąchocina, ale ta zamiana raczej nie weszła w życie²²⁰⁵.

Andrzej Szczubioł II został szybko podkomorzym gostynińskim, na tym urzędzie jest znany od 1453 r.²²⁰⁶; był następcą Jana z Kutna, który awansował na kasztelana gostynińskiego. Następnie został kasztelanem gostynińskim po tymże Janie z Kutna, już z nominacji króla Kazimierza Jagiellończyka; na tym urzędzie pojawia się od 1465 r.²²⁰⁷ Uczestniczył w uroczystościach inkorporacji ziemi sochaczewskiej do Korony 4 II 1476 r. w Sochaczewie i następnie z ramienia króla został pierwszym starostą sochaczewskim, pod określonymi warunkami, 5 kwietnia tr.²²⁰⁸ Pełnił ten urząd do lutego 1485 r., stracił go na rzecz wcześniejszego starosty oraz kasztelana sochaczewskiego Sławca z Niemygłów, pozostającego w służbie księżnej Anny sochaczewskiej aż do końca jej życia.

²²⁰⁰ MK 335, k. 139–139v.

²²⁰¹ MK 337, k. 79v–80.

²²⁰² MK 335, k. 54; SHGWP, s. 121.

²²⁰³ BN IV, rkps 8376; BOKr, nr 175.

²²⁰⁴ SHGWP s. 121 wg MK 335, k. 124v; Janeczek, *Osadnictwo*, s. 343.

²²⁰⁵ MK 5, k. 16v; SHGWysz, s. 29. Krubice wg danych XIX w. miały 36 włók obszaru; SGKP IV, s. 721. W 1528 r. miały 18,5 włók kmiecych; SHGWysz, s. 29.

²²⁰⁶ MK 337, k. 105v.

²²⁰⁷ Pacuski, Spis.

²²⁰⁸ IMT II, nr 138; MRPS I, nr 1374.

Jako kasztelan gostyniński Andrzej występował do 1487 r., następnie został wojewodą rawskim po zgonie Grota z Nowego Miasta. Na tym urzędzie jest znany od 2 XI 1489 r. do 1493 r., kiedy prawdopodobnie zmarł²²⁰⁹. Ożenił się ponownie z Małgorzatą z Bolkowa (dziś Bulkowo) w ziemi wyszogrodzkiej, posażną wdową po Janie Rogali wojewodzie mazowieckim, który zmarł w 1461 r., z którą nie miał już dzieci. Małgorzata została jego żoną przed 21 III 1471 r.²²¹⁰

Wojewoda Andrzej miał w ziemi gostynińskiej m.in. dobra Kozłów, Brzozów i Januszew; odnotował je w 1489 r., w poręczeniu za króla Kazimierza Jagiellończyka dotyczącego długu wobec Nowomiejskich h. Rawa, zabezpieczonego na starostwie sochaczewskim²²¹¹. Pozostawił syna Andrzeja, piszącego się z Kozłowa i Telatyna, chorążego gostynińskiego. Nietrafnie określano tegoż Andrzeja w źródłach jako chorąży sochaczewski, być może z racji położenia Kozłowa w pobliżu Sochaczewa, ośrodka innej ziemi. Andrzej odziedziczył całość dóbr ojcowskich; zmarł przed 1503 r. pozostawiając wdowę Konstancję oraz synów Piotra i Wojciecha²²¹². Piotr zapewne wkrótce zmarł, bowiem późniejszych danych o nim brak. Konstancja powinna być identyczna z bezimienną panią Kozłowską, posiadaczką wsi Złota w 1511 r.²²¹³, zmarła tedy później.

Córka wojewody Zofia została żoną Pawła Zbroszka z Żernik wojskiego bełskiego. W 1495 r. otrzymał on jej posąg w wysokości 500 grzywien; zapisał jej w zamian tysiąc grzywien oprawy na swoich dobrach 13 VII 1495 r. w Bełzie²²¹⁴. Druga córka wojewody Małgorzata wyszła za Mikołaja Ojrzanowskiego chorążego zakroczymskiego, co odnotował Boniecki²²¹⁵. Tenże Mikołaj z Ojrzanowa był chorążym zakroczymskim w latach 1475–1482, zmarł przed XI 1483²²¹⁶.

Syn Andrzeja chorążego gostynińskiego Wojciech studiował w Krakowie; zapisał się na studia w 1498 r.²²¹⁷ Używał już nazwiska Kozłowski, przebywał na Mazowszu, jednak nie pełnił urzędów. Na jego stan zdrowotny rzuca światło zwolnienie od wyprawy wojennej z 1509 r, uzyskane od króla Zygmunta Starego dzięki świadectwu Prędoty Trzcieńskiego wojewody rawskiego²²¹⁸. Według tego źródła

²²⁰⁹ Pacuski, Spis; MRPS I, nr 2060; AGZ IV, nr 117. Według danych Żychlińskiego zmarł już w 1493 r. (dz. cyt., t. XVII, s. 231); został odnotowany jako zmarły w przekazie z 13 VII 1495 r.; AGZ XIX, nr 2413.

²²¹⁰ ADP, perg. 341.

²²¹¹ MRPS I, nr 2060; MK XIV, 337; druk pełnego tekstu: T. Żychliński, dz. cyt., t. VI, s. 206–208.

²²¹² AGZ XIX, nr 2496; Janeczek, *Osadnictwo*, s. 343.

²²¹³ Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 82.

²²¹⁴ AGZ XIX, nr 2413 (13 VII 1495 r., w Bełzie).

²²¹⁵ Boniecki, *Herbarz*, XII, s. 95.

²²¹⁶ Pacuski, Spis. Już 7 XI 1483 r. pojawia się następny chorąży zakroczymski.

²²¹⁷ *Album studiosorum*, II, s. 47.

²²¹⁸ MRPS IV, nr 794.

cierpiał na chorobę zwaną franca, najpewniej weneryczną, która obniżyła pułap jego możliwości życiowych. W 1528 r. potwierdził uposażenie kościoła parafialnego w Kozłowie Szlacheckim²²¹⁹. Żył jeszcze w latach 1533–1535, wykonywał wówczas prawo patronatu do kościoła parafialnego w Brzozowie²²²⁰.

Wojciech zmarł bezpotomnie przed VI 1539 r. pozostawiając dobra Kozłowo, podwójne Dębsko, Złota, Brzozowo, Januszewo i Gorzewo w ziemi gostynińskiej oraz Telatyn z innymi wsiami w ziemi bełskiej. Jego krewny Jakub Gawłowski, syn Andrzeja i Doroty z ziemi gostynińskiej, przekazał wówczas swe prawa do tej spuścizny Piotrowi Kopytowskiemu, kasztelanowi warszawskiemu i staroście wyszogrodzkiemu²²²¹. Jednocześnie Jadwiga Czerniewska, wdowa po Pawle Hłowskim przekazała swe prawa do tych dóbr siostrzeńcowi Wacławowi Izdbieńskiemu²²²². Później znaczny dział tej spuścizny znalazł się w rękach Uchańskiego wojewody płockiego i innych posiadaczy, co notuje opublikowany rejestr poborowy²²²³.

Dobra Wojciecha Kozłowskiego w ziemi gostynińskiej można przedstawić dość precyzyjnie na podstawie danych z rejestru poborowego z 1530 r. oraz danych późniejszych. Ile włók osiadłych (kmiących) było w jego dobrach, ile mogły mieć ogółem obszaru? Zestawimy te dane, które można odnosić w znacznym stopniu już do XV w.

Miejscowość	Rejestr z 1530 r.	Dane z XIX w.
Kozłowo	18 włók kmiących	ok. 55 włók (SGKP IV, 560)
Dębsko podwójne	14 włók kmiących	ok. 29 włók (SGKP IV, 560)
Złota	15 włók kmiących	ok. 25 włók (SGKP XIV, 634)
Brzozowo	33 włóki kmiece	ok. 100 włók (oszacowanie własne)
Januszewo	3 włóki kmiece	ok. 60 włók (SGKP III, 442: wraz z Bieniewem 121 włók)
Gorzewo	2 włóki kmiece	ok. 10 włók (oszacowanie własne)

Dane te trzeba traktować jako przybliżone, przy czym faktycznie w Januszewie było w 1563 r. dużo więcej areалу poddanych (9,5 włók kmiących). Razem otrzymujemy jednak 85 włók kmiących i wydaje się to prawdopodobne dla 1530 r.

²²¹⁹ Kopia dokumentu z 14 VII 1528 r., przechowana w aktach parafii XVI–XIX w. z dawnej archidiecezji warszawskiej, zob. BJ, rkps 6929 IV (par. Kozłów Szlachecki); BN, mkf. 43816.

²²²⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

²²²¹ MRPS IV, nr 23379 (13 VI 1539 r.).

²²²² Tamże, nr 4727 (8 VII 1539 r.).

²²²³ ŻD XVI, s. 201–204.

Dane podsumowane dla XIX w. – 278 włók obszaru – są także obarczone niedokładnościami i wskazują przede wszystkim na rząd wielkości niespełna 300 włók obszaru, po części lesistego. Pokazują one jednak niezły stan posiadania możnego z rodu Węzyków w pierwszej tercji XVI w. w ziemi gostynińskiej, odziedziczony po kilku pokoleniach Węzyków dochodzących aż do najwyższych urzędów w hierarchii ziemskiej późnośredniowiecznego Mazowsza.

Jakiej wielkości mogły być dobra Wojciecha Kozłowskiego w ziemi bełskiej? Wcześniejsza własność książęca, przejęta przez Katarzynę z Brzozowa, po inkorporacji ziemi bełskiej do Korony w 1462 r. nabrała tu cech dóbr dziedzicznych. Telatyn w XIX w. miał ok. 96 włók²²²⁴. Radków obejmował ok. 52 włóki²²²⁵. Rata liczyła ok. 47 włók²²²⁶. Rzeczki zajmowały ok. 133 włók²²²⁷. Wreszcie Hujcze mogły liczyć do 170 włók²²²⁸. Razem byłoby to niespełna 500 włók obszaru, ale w 1531 r. łącznie było tu jedynie ok. 16 włók osiadłych²²²⁹. Należy zatem przyjąć, że własność ta miała większy obszar, ale dużo mniej poddanych niż dobra w ziemi gostynińskiej. Poziom osiągniętych dochodów powinien być przeto dużo niższy od dochodów z zagospodarowanych dóbr ziemi gostynińskiej.

Węzyki z Mnicha

W XVI w. Mnich był dużą wsią w posiadaniu Kucieńskich; były tu trzy działki liczące łącznie ok. 12–24 włóki kmiece i zapewne 3 folwarki²²³⁰. Według danych XIX w. Mnich miał ok. 80 włók obszaru²²³¹. Nazwa osady pojawia się w źródłach w 1399 r. Wydaje się, że powstała ona już wcześniej, prawdopodobnie na terenie książęcej Puszczy Gostynińskiej, tak jak osady sąsiednie Muchnowo i Skórzewo. 15 IX 1399 r. biskup płocki Jakub na prośbę Szczepana z Ciechomic konsekrował kościół w Mnichu pod wezwaniem Najświętszej Maryi Panny, św. Jana Chrzciciela i Mikołaja oraz erygował przy nim parafię zaliczoną do diecezji płockiej. Szczepan akcentował przy tym swoje prawa własnościowe po przodkach²²³².

Fundatorem kościoła był zatem Szczepan z Jasieńca i Ciechomic, wieloletni starosta płocki z rodu Węzyków, bliski współpracownik Siemowita III Trojdeno-

²²²⁴ SGKP XII, s. 282.

²²²⁵ SGKP IX, s. 382.

²²²⁶ Tamże, s. 560.

²²²⁷ SGKP X, s. 130.

²²²⁸ SGKP III, s. 205.

²²²⁹ ŻD XVIII, cz. I, s. 244, 249. Największy areal poddanych był we wsi Rata – 7 włók.

²²³⁰ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 194; kartoteka atlasowa XVI w.

²²³¹ SGKP VI, s. 551, 552. Ponadto w skład dóbr wchodził folwark Grotowice, liczący ok. 7 włók; SGKP II, s. 858. Nazwa ta nie jest znana wcześniej. Folwark leżał na pograniczu dóbr Mnich z Sierakowem, wchodził w skład par. Mnich. Może być identyczny z 6 włókami w Sierochowie, wymienionymi w 1399 r.

²²³² Zob. Aneks II.

wica i Siemowita IV. Przeznaczył on na uposażenie plebana 3 włóki wolne od świadczeń oraz tabernę (karczmę), nadał dziesięcinę z ról folwarcznych, wyznaczył ponadto po 2 korce żyta z racji mszalnego i po 1 korcu owsa tytułem kołędzy z włóki osiadłej. Biskup nadał dziesięcinę z 6 włók w sąsiednim Sierakowie (dawnym Sierochowie), zastrzegając jednak możliwość zmiany, oraz z 4 włók Dzierśława sołtysa w Mnichu. Do parafii przyłączył wsie: Mnich, Wola Ceslai (zapewne Muchnowo), Skórzewo i Sierakowo (Sierochowo). Wiemy, że osady te nie zostały odnotowane w dokumencie erekcyjnym sąsiedniej parafii Strzelce w diecezji poznańskiej w 1389 r.²²³³, zatem nie podlegały jurysdykcji biskupa poznańskiego.

Przynajmniej dla Sierochowa (dziś Sieraków) wiemy, że podlegał później sąsiedniej parafii w Kutnie w archidiecezji gnieźnieńskiej. Pleban w Kutnie brał z Sierochowa dziesięcinę z ról folwarcznych, a dziesięcina kmiecia należała do prepozytury łączycyckiej²²³⁴. Można sądzić, że wieś ta wchodziła od początku w skład starej parafii Kutno w archidiecezji gnieźnieńskiej.

Sąsiedni Mnich mógł powstać później, jednak raczej poza związkiem terytorialnym z diecezją płocką. Mogło to być nadanie włości leśnej wyłączonej z książeccą Puszczy Gostynińskiej na pograniczu trzech diecezji: poznańskiej, gnieźnieńskiej i płockiej. Szczepan z Ciechomic wyzyskał tedy skutecznie w sprawie założenia nowej parafii bliskie kontakty z nowym biskupem płockim, dla którego był diecezjaninem jako aktualny posiadacz Ciechomic, przeprowadzając w tej sytuacji rozwiązanie najbardziej korzystne dla siebie. Dodajmy jeszcze, że tę lesistą włość z nadania książęcego objęli prawdopodobnie przodkowie Szczepana, czyli dziad albo ojciec.

Lokację osady przeprowadził prawdopodobnie Szczepan, wydzielając wójtostwo wielkości 4 włók. Lokacja mogła objąć obszar 40 włók, tj. połowę obszaru włości, pozostawiając znaczny obszar leśny, mniej przydatny rolniczo. Tereny leśne utrzymały się tu do XIX w.²²³⁵ Do Szczepana powinien także należeć dział w Sierochowie (Sierakowie), znany w 1407 r. w podziale jego synów. W rezultacie uformowała się tu parafia Mnich, stanowiąca eksklawę diecezji płockiej²²³⁶.

Szczepan nie został odnotowany w owym dokumencie erekcyjnym biskupa płockiego jako starosta. Być może odszedł już wówczas z urzędu starosty płockiego, który pełnił dowodnie jeszcze w styczniu 1399 r.²²³⁷, mógł go pełnić do zwyczajowego terminu 28 sierpnia tr. Pozostał jednak dożywotnio podkomorzym

²²³³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, 510.

²²³⁴ LB Łaskiego II, s. 479, 480.

²²³⁵ Zob. mapę pruską Gilly-Crona, Mapę Kwatermistrzostwa; SGKP VI, s. 551 (15,5 włók lasu).

²²³⁶ AHP, Mazowsze, mapa. Tu nie zostało jednak oznaczone powiązanie kościelne parafii Mnich ze zwartym terytorium diecezji płockiej.

²²³⁷ IMT I, nr 51.

rawskim i gostynińskim, uczestnicząc w składzie mazowieckiej elity władzy. Zmarł po 2 XI 1406 r., kiedy wystąpił ostatni raz w otoczeniu Siemowita IV w Płocku²²³⁸.

Już 30 VI 1407 r. w Kutnie synowie przeprowadzili podział dóbr ojcowskich, zatem musiał on być przygotowywany wcześniej. Starosta był wybitnym rzeczoznawcą władzy książęcej w takich sprawach i mógł to opracować przed zgonem. Dobra Mnich oraz 5 włók w pobliskim Sierochowie zostały zaliczone do działu Jana, który objął ponadto Dłutowo, Poniatowo i Zieluń z przyległą puszcza na Mazowszu płockim oraz Stężaryce w ziemi bełskiej koło Horodła, w pobliżu prawego brzegu Bugu²²³⁹. Były to nadal dobra możnowładcze, mogły liczyć wielu poddanych i kilkaset włók obszaru.

Jan pisał się następnie z Dłutowa, wsi parafialnej na Zawkrzu. Współpracował blisko ze swym bratem Andrzejem z Ciechomic i Kozłowa, kasztelanem gostynińskim od ok. 1417 r., potem płockim od 1432 r., wreszcie wojewodą rawskim od 1443 r. Zapewne dzięki wpływom bratu Jan został sędzią ziemskim gostynińskim, na tym urzędzie jest znany od 10 I 1430 r.²²⁴⁰ Następnie został cześnikiem płockim, na tym urzędzie występuje od 1435 r. do 5 II 1446 r.²²⁴¹ Urząd ten otrzymał od księcia Włodzisława I płockiego.

W 1411 r. najazd krzyżacki spalił Dłutowo. Krzyżacy obrabowali rezydencję Jana, uprowadzili 9 koni wartości łącznej 50 grzywien krakowskich²²⁴². Mieściła się tu zatem stadnina możnowładcza, oświetlona przez ten zapis źródłowy. Druga stadnina mogła działać przy rezydencji w Mnichu. Jan prawdopodobnie już założył rodzinę, najpewniej wtedy przeniósł swą rezydencję do Mnicha w ziemi gostynińskiej, zajmując się odbudową zniszczonych dóbr na Zawkrzu. Właśnie wówczas mógł utracić Poniatowo nad Wkrą; w 1436 r. pozostaje ono już w posiadaniu Bolesława z Chamska²²⁴³.

Tenże Jan sędzia gostyniński w 1431 r. otrzymał wwiązanie w dobra Idziego z Wieszczyca w ziemi gostynińskiej i uzyskał na to dokument sądu ziemskiego²²⁴⁴. Najpewniej był to niewielki dział drobnorycerski. Po awansie na cześnika płockiego, pod koniec życia powrócił na Zawkrze, pozostawiając synom rezydencję w Mnichu. Nabył w 1438 r. połowę dóbr Nick obok Dłutowa za znaczną kwotę 260 kóp groszy szerokich (praskich) oraz zapisał na połowie dóbr Dłutowo 225 kóp groszy swej nowej żonie Annie, której posag musiał właśnie trafić w jego ręce²²⁴⁵.

²²³⁸ MK 20, k. 269; Pacuski, Spis.

²²³⁹ MK 97, k. 109v–111.

²²⁴⁰ KL, nr 165.

²²⁴¹ Pacuski, Spis; ZDLmP I, nr 141.

²²⁴² Lites II, s. 197; SHGWP, s. 57.

²²⁴³ MK 335, k. 37; SHGWP s. 242.

²²⁴⁴ BOKr, nr 96 (dobra Izydora! z Wieszczyca); inwentarz oryginalny Adama Wolffa (dobra Idziego z Wieszczyca).

²²⁴⁵ MK 336, k. 77–77v; SHGWP, s. 56, 209.

Zakładając nową rodzinę ograniczył tym samym prawa spadkowe dorosłych synów, którzy powinni po nim dziedziczyć dobra.

Synem cześnika powinien być Jan zwany Wąż, który pisał się w 1445 r. z Mnicha, zatem otrzymał od ojca tę część dóbr. Jan Wąż prawdopodobnie był dworzaninem Włodzisława I, jednak nie był notowany w tym charakterze w otoczeniu książęcym, czyli mógł wówczas należeć do osób dalszego planu, jeszcze nie wybijających się w środowisku dworskim. Objął urząd podskarbiego nadwornego po zgonie Ziemaka Redwana z Babska, który żył jeszcze 20 IV 1442 r.²²⁴⁶, a zmarł niedługo później, przed 27 XII 1443 r.²²⁴⁷ Być może był jego pomocnikiem i potrafił go zastępować, przejmując ostatecznie ten urząd dworski.

Jan Wąż stał się wówczas bliskim współpracownikiem tegoż księcia. Jako podskarbi jest znany od 3 III 1444 r., towarzysząc księciu²²⁴⁸. Ożenił się wkrótce z Małgorzatą, krewną Prawdziców z Kryska, Grodzanowa i Łaszewa. 17 VI 1444 r. zawarli oni z nim układ, że wypłacą mu jako posag 300 grzywien groszy krakowskich, a on zapisze jej 450 grzywien na połowie swoich dóbr na Rusi (przypuszczalnie w ziemi bełskiej) i na Mazowszu²²⁴⁹.

7 IV 1445 r. w Płocku Włodzisław I nadał temuż podskarbiemu wieś książęcą Trojanów w ziemi sochaczewskiej, na północ od miasta Sochaczewa, wraz z młynem na końcowym odcinku rzeki Nrowy (dziś Utrata), wpadającej w Trojanowie do Bzury. Nadanie zostało objęte warunkiem, że w razie bezpotomnego zgonu Jana Węża wieś powróci do dóbr książęcych, a zapisane na tej osadzie wiano Małgorzaty, córki Leona z Kryska, w wysokości 500 kóp groszy w półgroszach powinno być zwrócone jej krewnym. Książę otrzymał za to od Jana Węża 100 kóp groszy w półgroszach²²⁵⁰.

W XVI w. Trojanów miał 2–3,5 włók osiadłych i zapewne niemały folwark, a także młyn dwukołowy²²⁵¹. Graniczył wówczas z Sochaczewem, a miasto graniczyło jeszcze od wschodu z Kozuszkami²²⁵². Pozwala to sądzić, że i granica Trojanowa dochodziła do granicy Kozuszek. Do Trojanowa mógł zatem należeć jeszcze obszar lasu, na terenie którego powstała później wieś Wypalenisko, na wschód od osady²²⁵³. W XIX w. folwark Trojanów miał 12 włók obszaru²²⁵⁴. W tym stanie rzeczy obszar Trojanowa w XV w. raczej nie przekraczał wielkości 20–25 włók, był podobny do sąsiedniego Sochaczewa (ok. 22,5 włók)²²⁵⁵.

²²⁴⁶ MK 336, k. 16; bez urzędu.

²²⁴⁷ Pacuski, Spis; KL, nr 199.

²²⁴⁸ MK 337, k. 131v.

²²⁴⁹ MK 336, k. 37–37v.

²²⁵⁰ MK 337, k. 110v; MRPS IV, supl. 810; Paprocki, *Herby*, s. 364.

²²⁵¹ ŻD XVI, s. 138; kartoteka atlasowa XVI w. (z. sochaczewska).

²²⁵² LR 1564, s. 32.

²²⁵³ Mapa Kwatermistrzostwa oraz mapa WIG 1:100 000 z 1936 r.

²²⁵⁴ SGKP XII, s. 480.

²²⁵⁵ LR 1564, s. 26.

Wiemy także, że w Trojanowie został ufundowany już w 1222 r. kościół, prawdopodobnie z fundacji książęcej oraz przy istniejącej tam rezydencji, w której Konrad I mógł wówczas gościć biskupa poznańskiego Pawła. Zapewne tenże biskup dokonał owej konsekracji na prośbę księcia, rozbudowującego tu dogodne miejsce pobytu, niedaleko od kasztelańskiego grodu w Sochaczewie, także użyteczne miejsce sprawowania sądów książęcych²²⁵⁶. Nadanie w 1445 r. dotyczyło przeto starej rezydencji książęcej i niezłe zagospodarowanej osady, której wartość faktyczna mogła być znacznie większa od kwoty 100 kóp groszy otrzymanej od podskarbiego. Czy mogła jednak sięgać aż 500 kóp groszy? Jest to wątpliwe, władza książęca przyjęła jednak te warunki ugody. Kościół w Trojanowie jest poświadczony w XVI w., był jednak prawdopodobnie kościołem filialnym w parafii Sochaczew, a nie ośrodkiem odrębnej parafii²²⁵⁷.

Małgorzata żona Jana Węża z Mnicha 24 X 1446 r. w Zakroczymiu zeznała, że jej krewni, mianowicie Ninogniew chorąży zakroczymski z bratem Pawłem, Prawdźcic z Kryska i Łaszewa spłacili ją z dóbr po jej ojcu Leonie, tzn. wypłacili należny jej znaczny posag²²⁵⁸.

Jan Wąż działał jako podskarbi co najmniej do 18 VI 1447 r.²²⁵⁹ Jan cześnik płocki, znany jeszcze 5 II 1446 r.²²⁶⁰, zapewne zmarł niedługo później. 20 I 1448 r. w Płocku wystąpili bowiem czterej bracia z Dłutowa: Adam, Jan, Mikołaj i Piotr, którzy sprzedali część Nicka za 125 kóp groszy²²⁶¹. Powinni to być synowie cześnika pozostający w niedziale braterskim, a tegoż Jana należy utożsamiać z Janem Wężem z Mnicha. W tym stanie rzeczy mógł on posiadać dobra Mnich wspólnie z braćmi, a nie samodzielnie i dlatego znaczny posag żony został oprawiony na pozyskanym przez niego książęcym Trojanowie.

Należy też przyjąć, że po ojcu Jan z braćmi przejął jedynie połowę Dłutowa, a także połowę właśnie sprzedanego Nicka. Druga połowa tych dóbr powinna przyspaść macosze²²⁶².

O Janie Wężu z Mnicha i Trojanowa wiadomości urywają się po 20 I 1448 r., zapewne wkrótce zmarł. Podskarbidim książęcym po nim został Krzysztof z Kępy, znany na urzędzie już od 31 X 1448 r.²²⁶³

Trojanów nie powrócił do własności książęcej, pozostał własnością rycerską. Prawdopodobnie należał do wdowy po Janie Wężu, Małgorzaty z rodu Prawdź-

²²⁵⁶ KK, nr 211, 212; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 512.

²²⁵⁷ AHP; Mazowsze, mapa; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 512. W 1617 r. kaplica w Trojanowie mieściła się przy dworze, miała wezwanie św. Wawrzyńca; Knapieński, *Notaty*, s. 628.

²²⁵⁸ MK 4, k. 35v.

²²⁵⁹ MK 335, k. 35.

²²⁶⁰ ZDLmP, nr 141.

²²⁶¹ MK 335, k. 136v.

²²⁶² Druga połowa Dłutowa w nieznanych okolicznościach przeszła następnie w ręce Kuczabów. Dane zestawia SHGW, s. 56, 57.

²²⁶³ ZDMp VIII, nr 2518.

ców i jej spadkobierców, a kwota zapisana do zwrotu przez władzę książęcą okazała się zbyt wysoka dla następców tej władzy, faktycznie umacniając prawa majątkowe kolejnych posesorów. Małgorzata mogła zawrzeć kolejne małżeństwo i założyć rodzinę, ale brak o tym danych. Wiemy, że w 1513 r. z Trojanowa pisał się Piotr Kopytowski z rodu Prawdziców, wywodzący się z Kopytowa pod Błoniem w ziemi warszawskiej, późniejszy kasztelan warszawski²²⁶⁴. Zmarł on w 1543 r., a dziedziczyły po nim córki. W 1545 r. dokument Włodzisława I z 7 IV 1445 r. został potwierdzony przez króla Zygmunta na prośbę Anny córki kasztelana warszawskiego Piotra Kopytowskiego, żony Arnolfa Uchańskiego łowczego bełskiego²²⁶⁵.

Z Mnicha tytułuje się jeszcze Mikołaj, czyli brat Jana Węża, dziedziczący tu po jego zgonie. Wiemy o nim w wpisu w księdze studentów uniwersytetu krakowskiego z 1457 r. o Janie, synu Mikołaja z Mnicha, który podjął tu studia²²⁶⁶. 17 VII 1459 r. tenże Mikołaj z Mnicha odstąpił tę osadę Andrzejowi z Kutna w zamian za tenutę połowy Muchnic i Skórzewa, wsi w sąsiedztwie Mnicha²²⁶⁷. Prawdopodobnie Mikołaj zadłużył się wcześniej i został zmuszony do tego kroku.

O Mikołaju wiemy, że był początkowo dworzaninem książęcym. Został odnotowany jako Mikołaj z Dłutowa, świadek w metryce Włodzisława I w 1434 r.²²⁶⁸, czyli znacznie wcześniej od swego brata, Jana Węża. Już w 1454 r. tenże Mikołaj piszący się z Dłutowa sprzedał posiadane działki w Zieluniu, Sinogórze i Gorzysiem za 200 kóp groszy, redukując swą własność w rejonie Dłutowa²²⁶⁹. O samym Mikołaju w 1459 r. dane urywają się, jednak jego syn Jan uzyskał w 1464 r. w Krakowie stopień bakałarza sztuk²²⁷⁰.

Z Mnicha pisze się także Szczepan, w 1463 r. pisarz konsystorza pułtuskiego²²⁷¹. Jest on identyczny ze Szczepanem, plebanem w Mnichu poświadczonym w Płocku w 1470 r. przy okazji instalacji Rafała opata czerwińskiego na kanonikę płocką²²⁷². W 1487 r. pozostawał on jako pleban w Mnichu w konflikcie z patronem kościoła, cześnikiem gostynińskim Andrzejem z Kutna; biskup płocki Piotr z Chodkowa doprowadził tu do ugody²²⁷³. Nie jest jasne, czy pochodził on z Mnicha i został plebanem po 1463 r. z prezenty krewnych, czy też był tu plebanem już w 1463 r. Imię Szczepan może jednak wskazywać na powiąza-

²²⁶⁴ MK 32, k. 214, 214v; cyt. za kartoteką SHGM.

²²⁶⁵ MRPS IV, nr 7462.

²²⁶⁶ *Album studiosorum*, I, s. 152; MUK 57h/183, II, s. 313.

²²⁶⁷ MK 335, k. 168.

²²⁶⁸ Tamże, k. 9 (25 XI 1434 r.).

²²⁶⁹ Tamże, k. 131v; SHGWP, s. 350.

²²⁷⁰ Ks. Promocji, s. 54 (64/41).

²²⁷¹ ADP, Ep. 5, 131.

²²⁷² ADP, perg. 337.

²²⁷³ ADP, Ep. 10, s. 497, 498.

nie z Wężykami. Mogło to być nawiązanie do Szczepana, wybitnego starosty płockiego.

Po 1459 r. Mnich należał jednak do Andrzeja Kucieńskiego z rodu Ogończyków i jego spadkobierców. W 1518 r. patronami kościoła byli tu Andrzej, Piotr, Hieronim i Wojciech z Łąkoszyna, którzy wykonywali prawo prezenty po zmarłym plebanie Mikołaju z Łąkoszyna, zapewne ich krewnym²²⁷⁴. Byli to synowie Mikołaja Kucieńskiego kasztelana gostyńskiego, posiadacza Łąkoszyna, który zmarł w 1508 r.²²⁷⁵

Dla Sierochowa (od XVII w. Sieraków) wiemy, że przeszedł w posiadanie Kucieńskich. W 1530 r. odnotowano tu 7 włók kmiecych, czyli niewiele więcej niż w 1407 r.²²⁷⁶ Jednocześnie był tu folwark liczący 6 włók, z którego dziesięcina w 1 ćwierci XVI w. należała do plebana w Kutnie²²⁷⁷. W rejestrze poborowym zanotowano informację o posiadaczach Kucieńskich²²⁷⁸. Dobra te utrzymały się zatem w posiadaniu możnowładczym. W XIX w. był tu jedynie folwark obejmujący ponad 18 włók²²⁷⁹; pokazuje to wielkość obszaru owej osady.

Posiadacze dóbr z kilku rodów heraldycznych

Dobra Kuznocino

W 1530 r. Kuznocin miał 3 włoki osiadłe²²⁸⁰. W drugiej połowie XVI w. Kuznocin leżał w parafii Sochaczew; były tu 4 działki szlachty częściowej, w tym Rybieńskich, zapewne 4 folwarki, a także łącznie 2,5–5,5 włók kmiecych²²⁸¹. W XIX w. Kuznocin miał 15,7 włók obszaru, był to głównie folwark. Należało do niego także 6,5 włók w Rozłazłowie (197 mórg)²²⁸². Odpowiada to dobrze danym wcześniejszym (zob. niżej).

Wieś jest znana od 1442 r. Posiadali ją wówczas, wraz z działem w sąsiednim Rozłazłowie, Gniewomir z Dębska i Zygmunt z Leszczkowa²²⁸³. Byli to prawdopodobnie bracia z rodu Gozdawów z Dębska, a wieś należała wcześniej do Andrzeja Wydźgi z Rękawczyna i Rępina, dygnitarza z rodu Gozdawów. Zygmunt

²²⁷⁴ ADP, Ep. 2, s. 340.

²²⁷⁵ Zob. Ogończycy z Kutna.

²²⁷⁶ Kartoteka atlasowa XVI w.

²²⁷⁷ LB Łaskiego II, s. 480.

²²⁷⁸ Kartoteka atlasowa XVI w.

²²⁷⁹ SGKP X, s. 580 (542 mr. folwarczne, 17 mr. włościan).

²²⁸⁰ ASK I, nr 22; kartoteka atlasowa XVI w.

²²⁸¹ ŻD XVI, s. 204; kartoteka atlasowa XVI w.

²²⁸² SGKP V, s. 15 (folwark 450 mr., wieś 20 mr.).

²²⁸³ MK 336, k. 18v.

piisał się z Leszczkowa w ziemi bełskiej. Powinien być synem Jana Mleczki z Dębska, który kupił Leszczków w 1417 r. i został pod koniec życia starostą bełskim z ramienia Siemowita IV²²⁸⁴.

Tenże Zygmunt, piszący się z Kuznocina, 16 IV 1442 r. w Sochaczewie, w obecności książąt Kazimierza bełskiego i Włodzisława I płockiego, sprawujących wówczas wspólne rządy w księstwie rawskim, odstąpił Kuznocin oraz 5 włók w Rozlazłowie Mikołajowi Plichcie ze Skotnik, podczaszemu sochaczewskiemu²²⁸⁵. Uzyskał za sprzedaż kwotę 200 kóp groszy oraz konia.

Mikołaj Plichta należał do Półkoźców. Był synem Pawła Plichty ze Skotnik, długoletniego marszałka dworu Siemowita IV, jednocześnie chorążego sochaczewskiego, który zmarł po 27 XI 1424 r. i przed końcem 1425 r., kiedy występuje już nowy marszałek nadworny Siemowita IV²²⁸⁶. Mikołaj Plichta był początkowo dworzaninem młodych książąt płockich, został odnotowany w ich otoczeniu w 1434 r.²²⁸⁷ Oprócz rezydencji ojcowskiej w Skotnikach pod Sochaczewem miał on dobra w ziemi rawskiej, mianowicie Kotulin i Kołacin w parafii Kołacinek, starym gnieździe Półkoźców. Jego żoną została Katarzyna, córka Piotra z Nieborowa z rodu Prawdziców, znana w 1453 r.²²⁸⁸

Urząd podczaszego sochaczewskiego Mikołaj otrzymał od Siemowita V rawskiego, jest na nim znany w latach 1436–1460²²⁸⁹. Uczestniczył w Rawie 12 IX 1451 r. w uroczystym nadaniu przez Włodzisława I żonie Annie dożywotnio ziemi sochaczewskiej jako oprawy i został wymieniony na dokumencie książeńym wraz z innymi urzędnikami²²⁹⁰.

31 X 1449 r. w Sochaczewie Mikołaj Plichta sprzedał owe dobra, mianowicie Kuznocino i 5 włók w Rozlazłowie kasztelanowi sochaczewskiemu Gotardowi z Rybna z rodu Radwanów za 240 kóp w półgroszach²²⁹¹. Pokazuje to czytelnie wartość tych dóbr, składnik majątku możnych albo rycerstwa średniozamożnego.

Kuznocino pozostało własnością Rybieńskich herbu Radwan. W 1519 r. posiadał je Więclaw Rybieński, który uzyskał od króla konsens na zastawienie czynszu rocznego z tej wsi za 60 florenów²²⁹². Więclaw został potem stolnikiem gostynińskim, zmarł przed 31 XII 1435 r.²²⁹³ Był prawdopodobnie wnukiem

²²⁸⁴ Zob. Gozdawowie z Dębska.

²²⁸⁵ MK 340, k. 144.

²²⁸⁶ Pacuski, Spis; A. Swieżawski, *Plichta Paweł ze Skotnik*, w: PSB XXVI, s. 737, 738.

²²⁸⁷ MK 335, k. 2v, 3.

²²⁸⁸ MK 337, k. 103v.

²²⁸⁹ Pacuski, Spis; Wolff, *Studia*, s. 298.

²²⁹⁰ KL, nr 196; IMT I, nr 98.

²²⁹¹ MK 337, k. 81v.

²²⁹² MRPS IV, nr 2942.

²²⁹³ Tamże, nr 17965.

kasztelana Gotarda (zob. Radwanowie z Rybna). Dobra te zatem należały w XV w. kolejno do Gozdawów, Półkoźców i Radwanów.

Posiadacze dóbr Łanięta i Suchodębie

W XVI w. Łanięta były wsią dużą, dobrze zagospodarowaną; było tu 19–22 włók kmiecych, zapewne także dwór z dużym folwarkiem²²⁹⁴. W XIX w. miały 65,5 włók obszaru²²⁹⁵.

Nazwa ta pojawia się w 1437 r. Na dokumencie księcia Siemowita V rawskiego 9 IV 1437 r. wystąpił jako świadek Aleksander zwany Wieprzek z Łanięt²²⁹⁶. Można sądzić, że wieś była jego rezydencją w księstwie Siemowita V, a Aleksander był dworzaninem tegoż księcia. Na innym dokumencie z tegoż roku został wyraźnie nazwany: *familiaris curie nostre*²²⁹⁷. Jako Wieprzek z Łanięt wystąpił jeszcze na dokumencie Siemowita V wystawionym w Miedniewicach 20 XI 1439 r.²²⁹⁸

Posiadaczem Łanięt był jednak krótko; być może nabył je albo otrzymał od władzy książęcej. Nie wiemy także, jaki był ówczesny stan zagospodarowania tej włości, od czego w istocie zależała jej wartość. Zapewne była to początkowo włość lesista, stopniowo zagospodarowywana, tak jak sąsiednie dobra zamożnego rycerstwa; mogła obejmować również obszar późniejszego Suchodębia. Wójtostwo w Łaniętach jest poświadczane w połowie XV w.; osada mogła być początkowo własnością książęcą, lokowaną w czasach Siemowita IV²²⁹⁹.

Aleksander Wieprzek pochodził z Dmoszyna w ziemi wyszogrodzkiej, z rodu Dąbrowów, posiadaczy licznych dóbr rycerskich na Mazowszu północnym. Był bratem Jerzego Stromiły (też Strumiłło), urodzonego prawdopodobnie na początku XV w. Jerzy zaczął swą karierę na dworze litewskim księcia Witolda, najpewniej początkowo jako dworzanin, a potem dowodnie jako najwyższy łożny i podskarbi, znany w latach 1428–1430; zapewne działał tam aż do śmierci księcia (27 X 1430 r.) i rozwiązania jego dworu²³⁰⁰. W 1431 r. był starostą bielskim w Wielkim Księstwie Litewskim²³⁰¹.

²²⁹⁴ ŻD XVI, s. 195; kartoteka atlasowa XVI w.

²²⁹⁵ SGKP V, s. 584 (1965 mr. obszaru, w tym 612 mr. lasu).

²²⁹⁶ MK 87, k. 67v (9 IV 1437 r.).

²²⁹⁷ KDNorb., s. 103.

²²⁹⁸ BKórnicka, 194, k. 19v–20.

²²⁹⁹ Zob. o tym niżej.

²³⁰⁰ Zob. *Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, zebrał i wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986, wg indeksu.

²³⁰¹ O tym *Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483*, wyd. G. Rutkowska, Warszawa 2005, cz. II, przyp. 94.

Następnie Jerzy m.in. działał na rodzimym Mazowszu. Poprzez małżeństwo z Heleną, jedną z córek Ścibora z Sącocina, marszałka dworu Janusza I, oraz drogą wykupu uprawnień od jej krewnych, stał się jednym z posiadaczy miasteczka Zgierz (dziś Zegrze) z przyległościami w ziemi zakroczymskiej, na prawym brzegu Narwi²³⁰². Później Jerzy Stomiło związał swoje losy z Rusią Czerwoną i tu awansował w hierarchii ziemskiej. Był początkowo chorążym lwowskim (1443–1461), następnie podkomorzym lwowskim (1461–1476), pod koniec długiego życia został kasztelanem lwowskim (1479–1485)²³⁰³.

Aleksander Wieprzek był także bratem Macieja z Dmoszyna, znanego w 1437 r. Maciej występował później jako Maciej Stomiło z Ciechanowca, był namiestnikiem wielkiego księcia w Miednikach na Litwie. Innymi braćmi byli Stanisław i Klemens. Wszyscy oni byli synami Pawła Stomiły z Dmoszyna w ziemi wyszogrodzkiej i Ciechanowca w ziemi drohickiej; w posiadanie włości Ciechanowiec tenże Paweł mógł wejść poprzez służbę Witoldowi, wielkiemu księciu Litwy. Żona tegoż Pawła Maria była prawdopodobnie siostrą Pawła Rogali Sokołowskiego, posiadacza włości Sokołów w ziemi drohickiej w latach trzydziestych XV w.²³⁰⁴

Dmoszyn był niewielką osadą mazowieckiego rycerstwa, szukającego swej szansy w innych ziemiach Mazowsza i poza nim²³⁰⁵. Dlatego kariera Jerzego Stomiły i współdziałającego z nim Aleksandra wiązała się początkowo ze służbą książęcą na Litwie i na Mazowszu. Wieprzek współpracował z bratem dowodnie w 1437 r.²³⁰⁶

Aleksander Wieprzek w latach 1438–1440 wymieniany był z rodzinnego Dmoszyna; występował w metryce książęcej jako świadek Bolesława IV, księcia czersko-warszawskiego, którego był poddanym, zatem bywał okresowo także na tym dworze²³⁰⁷. Następnie wszedł do otoczenia młodego króla Władysława Jagiellończyka zwanego Warnieńczykiem i udał się wraz z nim na Węgry, towarzysząc mu w jego działaniach. 23 V 1441 r. w Budzie król zapisał mu 200 grzywien na dobrach Stroniatyn i Wisłoboki w ziemi lwowskiej z prawem wykupu z rąk wcześ-

²³⁰² W 1448 r. Jan Łoś z Zawad w imieniu żony Doroty, córki marszałka Ścibora i siostry Heleny, odstąpił posiadaną przez nią piątą część połowy dóbr zgierskich Jerzemu Stomiło i jego żonie za ok. 43 kopy w półgroszach; MK 4, k. 69–69v.

²³⁰³ SHGWysz, s. 14, 15; *Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987 (nie trafnie określony jako h. Nałęcz); S. Jakubczak, *Jerzy Strumiło – przywódca konfederacji lwowskiej 1464 roku*, SPŚ V, Warszawa 1992, s. 245–254.

²³⁰⁴ O tym T. Jaszczolt, dz. cyt., s. 81.

²³⁰⁵ SHGWysz, s. 14, 15 (informacje o Dzierławie z 1421 r. dotyczą Dmosina w ziemi rawskiej). Osada zanikła, ale zlokalizowano ją w przybliżeniu na mapie Mazowsza drugiej połowy XVI w.; AHP, Mazowsze, mapa.

²³⁰⁶ Zakr. II, nr 2933, 2935.

²³⁰⁷ MK 3, k. 222v, 153.

niejszego tenurariusza²³⁰⁸. Później o Aleksandrze brak danych, być może poległ 10 XI 1444 r. w wielkiej bitwie pod Warną wraz z królem i jego polskim otoczeniem.

Zastanawia w tym kontekście fakt, że Jerzy Stromiło pojawił się 1 IV 1445 r. w Płocku w otoczeniu Włodzisława I²³⁰⁹. Mogłoby to pozostawać w związku z otrzymaniem informacji o śmierci brata i regulowaniem spraw spadkowych. Wskazuje na to także fakt, że 12 III 1450 r. w Serocku ojcowiznę w Dmoszynie w ziemi wyszogrodzkiej Jerzy Stromiło sprzedał już samodzielnie, zatem w całości odziedziczył ją po braciach albo ich spłacił. Ojcowizna ta miała wartość 100 kóp groszy, czyli ok. 10 włók ziemi uprawnej²³¹⁰. Przymuszczalnie był to największy dział w Dmoszynie.

W tym kontekście zastanawia jednak to, że żył wówczas dowodnie jeszcze jeden brat Jerzego Stromiły, Klemens Stromiło. Występuje on w 1463 r. jako posiadacz Petrykoz w ziemi warszawskiej²³¹¹. Należał przeto także do zamożnego rycerstwa, tak jak bracia. On również powinien dziedziczyć po Aleksandrze Wieprzku. Nie jest jasne, z jakiego tytułu prawnego Jerzy Stromiło usiłował sprzedać dobra Petrykozy, Lipie i Załęże (Małe) 17 XI 1444 r. Szymkowi Gostyńskiemu z Ciechomic za kwotę ośmuset kóp groszy, w tym 200 kóp w groszach szerokich²³¹². Transakcja ta nie została zrealizowana. Dobra owe mogły być własnością Aleksandra Wieprzka i przypaść w drodze spadku Klemensowi. Wcześniej, w latach dwudziestych XV w. dobra te były własnością księżęcą²³¹³.

W 1444 r. Łanięta zostały wymienione w ugodzie o rozgraniczeniu diecezji włocławskiej i płockiej; pozostały w starej parafii Białotarsk w diecezji kujawskiej²³¹⁴. W nieznanych okolicznościach przeszły w posiadanie Mikołaja z Kutna starosty gostyńskiego, który w 1462 r. po śmierci ostatnich Piastów płockich opowiedział się po stronie Korony i uzyskał od króla dożywocie na tym dochodowym starostwie. Mikołaj wraz z żoną Barbarą fundował w Łaniętach kościół parafialny w 1469 r. za zgodą biskupa włocławskiego Jakuba i uzyskał dla tej fundacji potwierdzenie papieskie²³¹⁵.

Dobra te pozostały w posiadaniu Kucieńskich. W 1510 r. zostały odnotowane w ugodzie Andrzeja z Kutna kasztelana gostyńskiego z Katarzyną z Górki kasztelanową kaliską²³¹⁶. W 1519 r. nabył prawa do nich tenże Andrzej z Kutna,

²³⁰⁸ AGAD, perg. 7287; ZDMp VIII, nr 2306.

²³⁰⁹ MK 336, k. 55v.

²³¹⁰ MK 4, k. 100v; SHGWysz, s. 14.

²³¹¹ WarszZG 3, s. 966.

²³¹² MK 3, k. 312v.

²³¹³ Kartoteka SHGM.

²³¹⁴ KL, nr 192.

²³¹⁵ *Repertorium Germanicum*, t. IX, 1, nr 4707; SGKP V, s. 584.

²³¹⁶ MRPS IV, nr 918.

wojewoda rawski od Stanisława Myszkowskiego z Mirowa; Stanisław uzyskał te prawa spadkowe po zgonie swej matki [Barbary] Petroneli z Kutna, wojewodziny łączycykiej²³¹⁷. Obejmowały one też sąsiednią wieś Suchodębie, zapewne lokowaną wcześniej w dobrach Łanięta, ale już po ugodzie kościelnej 1444 r. Suchodębie pozostawało bowiem w granicach diecezji włocławskiej, tak jak Łanięta²³¹⁸.

O Suchodębii wiemy już w drugiej połowie XV w. Mikołaj z Kutna wojewoda łączycycki uposażył szpital pod wezwaniem Świętego Ducha i św. Leonarda w Kutnie w dochody z czynszu ze wsi Suchodębie i z części miasta Kutna²³¹⁹. Data roczna fundacji nie jest znana, ale nastąpiło to bez wątpliwości przed jego zgonem w 1493 r. Wcześniej musiała być przeprowadzona lokacja tej wsi i powinien upłynąć już okres wolnizny od świadczeń. W 1530 r. było tu 10 włók kmiecych, później znacznie więcej, do 37 włók osiadłych²³²⁰. W XIX w. było ok. 70 włók obszaru²³²¹.

Jest możliwe, że do tegoż Suchodębia odnosi się już przekaz z 1449 r., zanotowany w księdze powiatu orłowskiego sąsiedniej ziemi łączycykiej. Otóż w sporze sądowym z Mikołajem z Gumina znalazł się szlachcic Jan z Suchodębia (*de Suchodoby*)²³²². Nazwy takiej brak w ziemi łączycykiej i na terenach sąsiednich, z wyjątkiem ziemi gostynińskiej, zatem można sądzić, że dotyczy naszego terenu. Może idzie o osadę drobną, na terenie lesistym i jeszcze niezagospodarowanym, stąd tak słabe poświadczenie dla XV w. Dopiero lokacja osady przez Mikołaja Kucieńskiego i jej rozbudowa przez spadkobierców tegoż przekształciła Suchodębie w osadę dużą, bez wątpliwości dochodową.

Posiadacze Wiączemina

W 1530 r. Wiączemin miał 8,5 włók kmiecych, 1 włókę wójtowską i prawdopodobnie folwark szlachecki²³²³. W późniejszych latach XVI w. areał kmiecy zmniejszył się tu, pewno na rzecz folwarku²³²⁴. W XIX w. osada liczyła co najmniej 26–30 włók obszaru²³²⁵. Była to stara wieś na lewym brzegu Wisły w po-

²³¹⁷ Tamże, nr 12129.

²³¹⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

²³¹⁹ LB Łaskiego II, s. 481.

²³²⁰ Kartoteka atlasowa XVI w. W 1579 r. płacono tu z 26,5 włók kmiecych; ŻD XVI, s. 195.

²³²¹ SGKP XI, s. 534 (dobra Suchodębie z Lipiem i Benignowem 2056 mr.); V, s. 584 (wieś Suchodębie 50 mr.).

²³²² OrłowskaZ 2A, k. 535.

²³²³ ASK I, nr 22; kartoteka atlasowa XVI w.

²³²⁴ ŻD XVI, s. 198 (5 i $\frac{3}{4}$ włók kmiecych); kartoteka atlasowa XVI w.

²³²⁵ SGKP XIII, s. 277 (771 mr.); XI, s. 704 (dobra Świniary obejmują Wiączemin Polski 470 mr. i Wiączemin Niemiecki 457 mr.).

siadaniu rycerskim, odnotowana już w składzie parafii Troszyn w 1341 r. jako potrójne Wiączemino; mogły tu być wówczas trzy odrębne działy własnościowe²³²⁶.

W XV w. notujemy tu zmiany majątkowe, które obejmowały albo całe te dobra, albo ich części, co jest jednak nie do uchwycenia w skrótowych zapisach źródłowych. W 1407 r. Wiączemin był własnością Wężyków, synów Szczepana z Jasieńca i Ciechomic, wieloletniego starosty płockiego. W podziale dóbr ojcowskich 30 VI 1407 r. w Kutnie Wiączemin przypadł Andrzejowi Szczubiołowi I z Kozłowa i Ciechomic, późniejszemu kasztelanowi gostynińskiemu, płockiemu, wojewodzie rawskiemu²³²⁷.

Można sądzić, że w ręce Wężyków trafił niewiele wcześniej, zapewne też wkrótce z nich wyszedł. Znalazł się bowiem w posiadaniu Prawdziców z Gólczewa, synów Andrzeja kasztelana płockiego. Bracia owi przeprowadzili zamianę dóbr z ogromną dopłatą 500 kóp groszy, odstępując Rogali z Zakrzewa Wiączemin w ziemi gostynińskiej, a otrzymując w zamian dobra Zakrzewo z przyległościami w ziemi wyszogrodzkiej²³²⁸. Zamianę tę można datować na ok. 1416–1418 r. Wiączemin w posiadaniu Prawdziców z uwagi na tak znaczną różnicę wartości był tedy zdecydowanie mniejszy i słabiej zagospodarowany od Zakrzewa, dużej wsi parafialnej, z prawem patronatu kościoła tamże²³²⁹. Dobra Zakrzewo w 1528 r. liczyły 10,5 włók kmiecych, była tam też rezydencja z folwarkiem²³³⁰; w XIX w. dobra owe miały ok. 40 włók obszaru²³³¹.

Tenże Rogala z Zakrzewa wchodził w skład otoczenia Siemowita IV, był rycerzem pasowanym (*strenuus*). 25 I 1400 r. w Bełzie był świadkiem przywileju tegoż księcia dla Sasina z Wrońsk, nabywcy Kopyłowa w ziemi bełskiej²³³². 26 XII 1402 r. w Płocku był ponownie świadkiem dokumentu dla tegoż Sasina z Wrońsk na dobra Prusy w ziemi rawskiej²³³³. Potem przeszedł jednak do działalności w służbie książęcej w rodzimej ziemi wyszogrodzkiej na rzecz księcia Janusza I, którego był poddanym. Został wojskim wyszogrodzkim, z tym urzędem wystąpił 17 XI 1406 r. w Wyszogrodzie jako świadek dokumentu Janusza I²³³⁴. Przystał ten urząd pełnić przed 15 I 1415 r., kiedy wojskim wyszogrodzkim jest już jego następca, Wiernek (Werner) z Pilchowa, z rodu Rogalów²³³⁵. Należy przyjąć, że

²³²⁶ NKMaz II, nr 245.

²³²⁷ MK 91, k. 153v; MK 97, k. 109v–111.

²³²⁸ MK 3, k. 2 (Rogala nazwany *strenuus*); SHGWysz, s. 66.

²³²⁹ SHGWysz, s. 66.

²³³⁰ Tamże, s. 67.

²³³¹ SGKP XIV, s. 318.

²³³² ZDMp IV, nr 1143.

²³³³ AGAD, perg. 3329.

²³³⁴ Kopicjana, nr 59, s. 242–247, 248–251.

²³³⁵ Pacuski, Spis wg Płońska, nr 2361.

zrezygnował z tego urzędu i zdecydował się przenieść do ziemi gostynińskiej, czyli do księstwa Siemowita IV.

Rogała zamianę z Prawdzicami z Gólczewa przeprowadził wraz z żoną Klarą; o jego synach i krewnych nic nie wspomniano. Imię przemawia za przynależnością do rodu Rogalów, a rezygnacja z urzędu wojskiego wyszogrodzkiego mogła nastąpić na rzecz młodszego krewnego, zamieszkującego w tej samej ziemi. Andrzej Janeczek identyfikuje tegoż Rogalę z Przeclawem z Zakrzewa, który otrzymał w 1400 r. od Siemowita IV nadanie Strzemilcza i Baryłowa w ziemi bełskiej²³³⁶. Budzi to jednak wątpliwości, bowiem na Mazowszu było wiele osad o nazwie Zakrzewo, a dane są zbyt skąpe²³³⁷. Co istotne, Przeclaw nie został określony jako *strenuus*²³³⁸, nie był zatem rycerzem pasowanym, w odróżnieniu od Rogali. O dalszych dziejach Rogali w Wiączeminie brak danych. Anna Supruniuk pominęła go w swojej monografii otoczenia Siemowita IV, nie znajdując wystarczającej podstawy źródłowej.

Wiączemin w 1440 r. pozostawał w zastawie u Adama z Życka, kasztelana gostynińskiego z rodu Junoszków²³³⁹. Tenże zmarł ok. 1451 r., zatem nie później niż wówczas mogło dojść do kolejnej zmiany własnościowej.

W 1454 r. Wiączemin był już własnością Jana z Miszewa, wymienionego bez urzędu. Nie idzie jednak o ówczesnego Jana z Miszewa, kasztelana raciąskiego z rodu Grzymałów, jak przyjęła Anna Borkiewicz-Celińska w opracowaniu słownikowym; ten powinien bowiem występować ze sprawowanym urzędem. Ustalono wówczas granice dóbr Wiączemin tegoż Jana z Miszewa na lewym brzegu Wisły oraz granice dóbr Kępa i Białobrzegi Krzysztofa i Jana Bolesćiców wzdłuż połowy biegu rzeki, poczynając od węgła granicznego Wiączemina ze Świniarami²³⁴⁰. O którego Jana idzie?

Na tę sprawę rzucają światło dane późniejsze, dotyczące Lubiczów z Miszewa Murowanego. W latach 1512–1513 Wiączemin należał do Anny, wdowy po Wojciechu Miszewskim i jej dzieci; przeprowadzono wówczas rozgraniczenie z sąsiednimi dobrami królewskimi Troszyn²³⁴¹. Owa Anna, wdowa po Wojciechu Miszewskim z Miszewa Murowanego, miała w 1518 r. wraz z synami Stanisławem, Janem i Rudolfem prawo patronatu kościoła parafialnego tamże²³⁴². Posiadaczem Wiączemina pozostał Jan, żonaty z Anną Kępską. W 1533 r. toczył spór z księ-

²³³⁶ ZDMp IV, nr 1144; Janeczek, *Osadnictwo*, s. 366.

²³³⁷ Por. AHP, Mazowsze, indeks.

²³³⁸ ZDMp IV, nr 1144 (*nobilis*).

²³³⁹ MK 336, k. 90.

²³⁴⁰ MK 335, k. 131v; SHGWP s. 121, 193.

²³⁴¹ MRPS IV, nr 10477 (22 X 1513 r.); nr 23160 (27 XI 1512 r.: „Anna relicta Alberti Mnysszewski”).

²³⁴² SHGWP, s. 196.

dzem Janem Zdziarskim kanonikiem poznańskim, plebanem w Troszynie; zmarł w okresie 1535–1538 r.²³⁴³

Tenże Wojciech Miszewski z Miszewa Murowanego, który zmarł przed 1511 r., był synem Jana Kurwicy, cześnika plockiego w latach 1471–1481²³⁴⁴. Dziedziczył po nim dobra, ale już nie pełnił urzędu. Wziął udział w wyprawie wołoskiej 1497 r. i otrzymał nadanie wskazanych przez siebie dóbr szlachty z ziemi plockiej, która nie wypełniła wówczas obowiązku służby wojskowej²³⁴⁵. Określany był także jako Wojciech Kurwica z Miszewa Murowanego. 5 IV 1535 r. jego synowie Stanisław i Jan darowali swemu pełnomocnikowi dom libertowany w Płocku przy ulicy Szewskiej²³⁴⁶. Informacja ta wskazuje na ścisłe związki części zamożnego rycerstwa ziemi plockiej i gostynińskiej ze stolicą Mazowsza w późnym średniowieczu, które utrzymywano jeszcze w pierwszej połowie XVI w.

Jan Kurwica z Miszewa jest znany od 1439 r., był synem Wojciecha podstolego plockiego (1417–1429)²³⁴⁷. W 1439 r. wraz z matką Dorotą, wdową po Wojciechu, odstąpił rodową siedzibę Miszewo Wszystkich Świętych (tj. Miszewo Murowane) dożywotnio stryjowi Jakubowi prepozytowi plockiemu, otrzymując w zamian Radotki w ziemi dobrzyńskiej, z zastrzeżeniem dziedziczenia po stryju²³⁴⁸. Miszewo Murowane z przyległościami w XIX w. miało ponad 50 włók obszaru²³⁴⁹. Radotki były znacznie mniejsze, w XIX w. folwark miał 10 włók obszaru²³⁵⁰, a wieś tylko 1,5 włók kmiecych, tj. podobnie do stanu rzeczy w XVI w.²³⁵¹ Istotnie w 1445 r., po zgonie prepozyta Jakuba, Jan Kurwica występuje już jako posiadacz Miszewa Wszystkich Świętych²³⁵². Prawdopodobnie odziedziczył po stryju znaczne zasoby, z których mógł finansować zakup Wiączemina, mógł też inwestować wówczas posag żony. Występował w źródłach czasem bez przydomka, dlatego trudno go odróżnić od innych posiadaczy osad o nazwie Miszewo w ziemi plockiej. W 1450 r. był dłużny Ziemakowi z Wronina kwotą 200 kóp groszy. Uwalniając swoich poręczycieli, Piotra z Plecewic i Bodzętę z Witkowic, zapisał dług na swoich dobrach Jaszczółtowice w ziemi plockiej²³⁵³. W 1454 r. nie pełnił

²³⁴³ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 287, 288, 304 (bez sygnatur źródłowych).

²³⁴⁴ Pacuski, Spis.

²³⁴⁵ MRPS II, nr 887; SHGWP, s. 196.

²³⁴⁶ ZDLmP II, nr 396.

²³⁴⁷ Pacuski, Spis.

²³⁴⁸ ADP, perg. 248; SHGWP, s. 296. Tu nietrafnie do Jana Kurwicy odniesiono dane z 1442 r. dotyczące Jana, syna Filipa, z Miszewa Garwaskiego, z rodu Grzymałów.

²³⁴⁹ SGKP VI, s. 505, 506.

²³⁵⁰ SGKP X, s. 495, hasło Siecień (Radotki 295 mr.)

²³⁵¹ SGKP IX, s. 443 (45 mr.); ŻD XII, s. 279 (½ wł. kmiecej i młyn).

²³⁵² Dokument fundacji kościoła w Miszewie (Miszewku) Garwaskim z 1445 r.; ADP, Vis. 269, k. 115, 116.

²³⁵³ MK 335, k. 57.

jeszcze urzędu, odpowiada przeto danym z zapisu źródłowego dotyczącego Wiączemina, co zostało odnotowane wyżej. W 1455 r. wystąpił dowodnie w ziemi gostyńńskiej jako Jan Kurwica herbu Lubicz²³⁵⁴.

Należy zatem przyjąć, że Wiączemin już w 1454 r. pozostawał w posiadaniu możnej linii Lubiczów z Miszewa Wszystkich Świętych, tj. Miszewa Murowanego w ziemi płockiej. Lubicze dysponowali tamże siedzibą obronną, prawdopodobnie niewielką fortalicją. Zachowało się po niej grodzisko w kształcie regularnego kopca, otoczonego fosą, ok. 300 metrów na północny zachód od kościoła, datowane na XIV–XV w.²³⁵⁵ Jest to jeden z przykładów mazowieckiej fortalicji możnowładczej późnego średniowiecza.

Zwróćmy uwagę, że kolejnymi posiadaczami wsi Wiączemin w XV w. byli członkowie możnowładztwa mazowieckiego. Wieś ta przeszła prawdopodobnie wcześniej proces lokacji, podobnie jak inne dobra możnowładztwa ziemi gostyńńskiej.

Posiadacze Wieszczyc

W drugiej połowie XVI w. był tu mały dział szlachty częstkowej, zapewne z folwarkiem, oraz kilka działów szlachty zagrodowej w rękach Wieszczyckich²³⁵⁶. W 1530 r. odnotowano w rejestrze jedynie 5,5 włók szlachty zagrodowej²³⁵⁷. W XIX w. Wieszczyce miały 18 włók obszaru²³⁵⁸.

Według ustaleń Dziadulewicza Wieszczyccy należeli do Junoszków; w 1563 r. wystąpił Wojciech Wieszczycki vel Wiszczycki, dzierżawca Dziekanowa w parafii Łomny Wielkie (dziś Łomna) tegoż herbu²³⁵⁹. W rejestrze rekognicji 1563 r. przy Wieszczykach szlachty zagrodowej odcisnięto dwie pieczęcie różne, podpisał się Adam Wieszczycki²³⁶⁰. W 1564 r. przy Wieszczykach odcisnięto 3 pieczęcie, w tym Wojciecha Wieszczyckiego, prawdopodobnie herbu Ogończyk²³⁶¹. W 1565 r. z Wieszczyc płacą Andrzej Wieszczycki i Wojciech Wieszczycki, posługujący się pieczęciami trudnymi do identyfikacji²³⁶². W XIX w. są znani Wieszczyccy herbu Grzymała, wywodzili się od Stanisława, dziedzica dóbr Wieszczyce i Wola Raciborska, podstolego gostyńńskiego przed 1786 r.²³⁶³

²³⁵⁴ MK 337, k. 65.

²³⁵⁵ SGKP VI, s. 506 (opis grodziska z XIX w.); *Grodziska Mazowska i Podlasia*, napisali I. Górka i in., Wrocław 1976, s. 79, 80; SHGWP, s. 196.

²³⁵⁶ ŻD XVI, s. 193, 207.

²³⁵⁷ Kartoteka atlasowa XVI w.

²³⁵⁸ SGKP XIII, s. 425 (460 mr. folwarcznych i 85 mr. włościan).

²³⁵⁹ S. Dziadulewicz, *Rekognicjarz poborowy ziemi warszawskiej*, Mies. Herald. 9, 1930, nr 3, s. 44.

²³⁶⁰ ASK I, nr 22, k. 228.

²³⁶¹ Tamże, k. 378v.

²³⁶² Tamże, k. 446v.

²³⁶³ *Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim...*, s. 759.

Pierwsza informacja o istnieniu osady pochodzi z 1389 r. Dobrogost z Nowego Dworu, biskup poznański erygował wówczas parafię Strzelce i włączył do okręgu parafii m.in. Wieszczyce²³⁶⁴. Była to zatem osada już zagospodarowana w sąsiedztwie starej wsi książęcej Strzelce, pozostała istotnie w składzie tej parafii²³⁶⁵.

W 1404 r. kustosz wrocławski Mikołaj z Ciechomic, syn Szczepana starosty płockiego z rodu Wężyków sprzedał wójtostwo we wsi Świątniki na Kujawach brzeskich Maciejowi synowi Ottona, dziedzica z Wieszczyca i uzyskał potwierdzenie tegoż dokumentem Jana biskupa wrocławskiego²³⁶⁶. Maciej mógł być związany już wcześniej z kustoszem Mikołajem albo jego ojcem Szczepanem, wybijającym się w ówczesnym składzie elity władzy ziemi gostynińskiej, mógł być jego sługą albo klientem.

Stan majątkowy posiadacza działu w Wieszczykach oświetla dokument sądu ziemskiego gostynińskiego z 1430 r. Krystyn, syn Lutka z Wieszczyca nie był w stanie spłacić kar sądowych mu wymierzonych, w rezultacie kary te zapłacił za niego zamożniejszy sąsiad Domarad z Raciborowa, ale został wwiązany w dział Krystyna aż do uiszczenia należności²³⁶⁷. Idzie tu tedy o drobne rycerstwo, które nie dysponowało nawet szczupłymi zasobami gotówki, ażeby obronić swój stan posiadania. Od tegoż Domarada mogą wywodzić się późniejsi Wieszczyccy hebu Grzymała.

W 1431 r. sąd ziemski gostyniński dał wwiązanie Janowi [z Mnicha] sędziemu gostynińskiemu w dobra Idziego z Wieszczyca. Dokument w tej sprawie, wystawiony 31 VII 1431 r. w Gostyninie, trafił do zbiorów Biblioteki Ordynacji Krasińskich w Warszawie i przypadł w zniszczeniach II wojny światowej. Nie znamy jednak jego treści, nie wiemy zatem, jak duży był dział Idziego, a także jak długo pozostawał w rękach Wężyków z Mnicha²³⁶⁸.

Znamy jeszcze przekaz z 1508 r., oświetlający czasy Siemowita V rawskiego (1434–1442). Tenże książę dał Wielisławowi Wieszczyckiemu wójtostwo w Długole, wsi książęcej położonej w pobliżu Strzelc, w sąsiedniej parafii Trębki, w zamian za jego dział w Wieszczykach. W 1508 r. wnuk Wielisława Zygmunt Wieszczycki oddał owo wójtostwo uzyskując zwrot działu w Wieszczykach, ale wraz z działem lasu w sąsiednich dobrach królewskich Strzelce²³⁶⁹. Poszerzył zatem swą własność w zimi gostynińskiej.

²³⁶⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

²³⁶⁵ AHP, Mazowsze, mapa.

²³⁶⁶ KDP II, nr 346.

²³⁶⁷ KL, nr 165.

²³⁶⁸ BOKr, nr 96 (dobra Izydora z Wieszczyca); inwentarz oryginalny Adama Wolffa: dobra Idziego z Wieszczyca. Przy dokumencie były zachowane 2 pieczęcie, ale niestety nie zostały opisane.

²³⁶⁹ MRPS IV, nr 376.

W 1519 r. Elżbieta z Wieszczyz wniosła 10 grzywien groszy posagu swemu mężowi Mikołajowi z Kał w ziemi łęczyckiej; ten oprawił jej 20 grzywien na polowie swej własności w Kałach²³⁷⁰. Był to już poziom własności szlachty zagrodowej. Stanisław z Wieszczyz w 1526 r. otrzymał spłatę 35 grzywien posagu swej żony Jadwigi, córki Sędziwoja z Rzętkowa w ziemi łęczyckiej, należał przeto do bardziej zamożnych posiadaczy Wieszczyz²³⁷¹. Szlachcianka Ewa z Wieszczyz w ziemi gostynińskiej w 1525 r. pełniła rolę służebnej Katarzyny Psarskiej, wdowy po Janie podstolim łęczyckim, znalazła zatem zatrudnienie w zamożnym domu szlacheckim²³⁷².

Dane te pokazują, że w Wieszczycach już w XV w. były szczupłe działki rycerskie i niewielkie możliwości zagospodarowania terenów leśnych; w XVI w. pauperyzacja owej drobnej szlachty uległa pogłębieniu. Utrzymał się jednak dział szlachty częściowej, prawdopodobnie w posiadaniu Wieszczyckich herbu Grzymała.

Posiadacze dóbr o nieokreślonej przynależności heraldycznej

Posiadacze Arciechowa

Wieś ta leżała w dolinie Wisły, na terenach starego osadnictwa z doby wczesnego średniowiecza, wchodząc w skład znanej już w 1346 r. parafii Kamion w diecezji poznańskiej²³⁷³. W odróżnieniu od osad sąsiednich jej nazwa jest poświadczona wyraźnie dopiero w 1509 r.²³⁷⁴ W XVI w. brzmiała ona Rciechowo albo Arciechowo²³⁷⁵. W drugiej połowie XVI w. było tu parę działów szlachty częściowej i zagrodowej wraz z folwarkami, a także niespełna 4 włóki osiadłe poddanych²³⁷⁶. W XIX w. Arciechów miał niespełna 14 włók, Arciechówek 11 włók obszaru²³⁷⁷. Można przeto sądzić, że wieś w późnym średniowieczu miała ok. 25 włók obszaru, zagospodarowanego od dawna.

Jej dzieje w średniowieczu nie zostały jednak oświetlone w zachowanych, znanych mi źródłach. Co prawda autorzy słownika ziemi wyszogrodzkiej przyjęli,

²³⁷⁰ ŁęczG 12, k. 593a.

²³⁷¹ ŁęczG 15, k. 272v–273.

²³⁷² Tamże, k. 223.

²³⁷³ NKMaz II, nr 274.

²³⁷⁴ Dane dla 1440 r. zestawione na podstawie dawnego stanu kartoteki SHGM przez U. Wójcik (*Nazwy*, s. 19) odnoszą się, według moich ustaleń, do Arciechowa pod Serockiem w dawnej ziemi nurskiej.

²³⁷⁵ AHP, Mazowsze, mapa; kartoteka atlasowa.

²³⁷⁶ Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.; ŻD XVI, s. 204, 210.

²³⁷⁷ SGKP XV, cz. 1, s. 47 (Arciechów 408 mr., Arciechówek 329 mr.).

że w 1421 r. stąd wywodziła się Katarzyna, córka Romana *de Rzechowo*, żona Krystyna z Sarnowa w ziemi wyszogrodzkiej, która zeznała, że ojciec Roman za doścuczynił jej z dóbr²³⁷⁸. Zapis w metryce książęcej jest jednak datowany w Serocku, zatem powinien dotyczyć Arciechowa pod Serockiem w pow. kamienieckim ziemi nurskiej, gdzie istotnie występuje tenże Roman²³⁷⁹.

Pierwszą informacją dotyczącą pośrednio osady jest wiadomość, że Andrzej Arciechowski z ziemi gostynińskiej otrzymał 27 IX 1509 r. zwolnienie od wyprawy wojennej na prośbę Spytka kasztelana krakowskiego, na podstawie świadectwa wojewody rawskiego Prędoty z Trzciany. Nie zostało to odnotowane, ale zwolnienie mogło być spowodowane złym stanem zdrowia albo zaawansowanym wiekiem²³⁸⁰. Przynależność heraldyczną tegoż Andrzeja trudno określić. Powinien być posiadaczem całości albo znacznej części osady, prawdopodobnie dziedzicząc ją po przodkach. Przymuszczać można tu swą siedzibę, czyli dwór z folwarkiem, a od nazwy osady uformowało się już jego nazwisko.

Do tegoż Arciechowa trzeba odnieść dane, że Andrzej Brzozowski 21 X 1509 r. uzyskał we Lwowie dobra Wojciecha i Andrzeja Arciechowskich za niestawiennictwo w wyprawie wojennej. Nie została podana przynależność terytorialna obu stron, jednak w Koronie nie było wówczas innego Arciechowa. Wpis ten został jednak w metryce wykasowany, czyli nie wszedł w życie²³⁸¹. Zapis ten pozwala stwierdzić, że były tu przynajmniej dwa działy szlacheckie. Andrzej Arciechowski, odnotowany dwukrotnie, był posiadaczem jednego z nich. Delator Andrzej Brzozowski mógł także wywodzić się z ziemi gostynińskiej, z rodu Belinów.

W latach 1563–1565 Jakub Arciechowski płaci tu od dwu włók osiadłych, odciskając pieczęć z herbem Grzymała²³⁸². Drugi dział cząstkowy należał do Rogalów. W 1565 r. płaci tu Marcin Arciechowski od 1,5 włók osiadłych²³⁸³. Ponadto wiemy, że Mikołaj Arciechowski miał dział Wituszy i pieczętował się w 1563 r. herbem Rogala, obok Wituskiego herbu Gozdawa²³⁸⁴. Po nim ten dział w Wituszy należał do Jana Rciechowskiego albo Arciechowskiego herbu Rogala, znanego w latach 1564–1565²³⁸⁵.

Można przyjąć, że już na początku XVI w. były tu działy szlachty cząstkowej z obu rodów heraldycznych, a zatem Wojciech i Andrzej reprezentowali tu prawdopodobnie odrębne rody. Stan zamożności także powinien być podobny do póź-

²³⁷⁸ SHGWysz, s. 48; kartoteka SHGM.

²³⁷⁹ MK 3, k. 76v.

²³⁸⁰ MRPS IV, nr 836.

²³⁸¹ Tamże, nr 9269.

²³⁸² ASK I, nr 22, k. 221v; 375v; 443v.

²³⁸³ Tamże, k. 443v.

²³⁸⁴ Tamże, k. 207v.

²³⁸⁵ Tamże, k. 352, 420.

niejszego, charakterystyczny dla drobnego rycerstwa o niewielu poddanych. Nie dostawali oni na ogół przywilejów książęcych i słabiej rejestrowały ich inne źródła pisane XV w.

Posiadacze dóbr Białe

W XVI w. Białe było wsią szlachecką nad jeziorem o tej samej nazwie, w parafii Gostynin²³⁸⁶. Wieś miała jedynie 2 włóki kmiece, dwór oraz folwark, a także młyn²³⁸⁷. W XIX w. były tu 58 włók obszaru, jeszcze w większości lasu, ponadto dwa jeziora wielkości 12 włók obszaru²³⁸⁸. Cała włość w średniowieczu mogła obejmować 70 włók obszaru albo nieco mniej, uwzględniając istniejące tu jeszcze wówczas Popowino w posiadaniu kapituły płockiej, a także rycerskie Gorzewo na południowym brzegu jeziora Białe²³⁸⁹. Jak wiemy, jezioro umożliwiała prowadzenie cenionej gospodarki rybnej, a las zapewniał dochody bartne i inne pożytki.

W 1349 r. była to jeszcze włość książęca, tak jak znacznie większy obszarem Hów; obie włości były zaliczone do kasztelanii gostynińskiej. Bolesław Wańkowiec przekazał je matce Elżbiecie wraz z innymi dobrami w zamian za pieniądze jej posagu, które zostały przeznaczone na kolejny posag jego siostry Anny, wydanej za Henryka księcia śląskiego²³⁹⁰. Po śmierci księżnej Elżbiety wyszogrodzkiej (1364 r.) dobra te trafiły w posiadanie Siemowita III Trojdenowica, władającego ziemią gostynińską aż do zgonu w czerwcu 1381 r.

29 III 1383 r. osada Białe należy już do braci Myślitora i Andrzeja z Ciecierska w ziemi płockiej, położonego pod Raciążem. Książę Siemowit IV wystawił przywilej: nadał tymże odbiorcom na ich dobra Bielskie (tj. Białe) w ziemi gostynińskiej oraz Cieciersko w ziemi płockiej prawo niemieckie, określając stawkę czynszu książęcego z włóki osiadłej na 8 groszy praskich, tj. uprzywilejowaną w umiarkowanym stopniu²³⁹¹. Potwierdzenie owego dokumentu uzyskali w 1473 r. Andrzej i Jakub z Ciecierska, prawdopodobnie potomkowie Myślitora i Andrzeja²³⁹². Ciecierscy należeli później do Ślepowronów, zatem i odbiorcy przywileju z 1383 r. mogli być Ślepowronami.

Myślitor i Andrzej powinni być krewnymi, może bratankami Włodzimierza z Ciecierska, znanego w 1374 r., który przegrał wówczas z Mroczkim z Witkowa (potem Witkova pod Raciążem) kasztelanem raciąskim sprawę nowo zbud-

²³⁸⁶ AHP, Mazowsze, mapa.

²³⁸⁷ ŻD XVI, s. 193; kartoteka atlasowa XVI w.

²³⁸⁸ SGKP I, s. 183 (1740 mr., w tym 1198 mr. lasu oraz 2 jeziora 355 mr.).

²³⁸⁹ AHP, Mazowsze, mapa.

²³⁹⁰ KL, nr 70; NKMaz II, nr 296.

²³⁹¹ MK 5, k. 32v.

²³⁹² Tamże; SHGWP, s. 42, 43.

wanego młyna na rzece pod Raciążem, prawym dopływem Raciążnicy²³⁹³. Włodzimierz był zatem aktywny w gospodarowaniu dobrami i pomnażaniu dochodów z własnych dóbr, przegrał jednak w konflikcie z możnym sąsiadem. Może to Włodzimierz pomógł bratu albo krewnym uzyskać nadanie dóbr Białe w ziemi gostyńńskiej od władzy książęcej. Był bowiem odbiorcą przywileju Siemowita IV, wystawionego zapewne jeszcze w 1381 r., na dobra Cieciersko, Kluczewo i Witkowo. Uzyskał w nim wysoce uprzywilejowaną stawkę czynszu książęcego po 2 grosze praskie od włóki osiadłej, co było typową nagrodą za zasługi w służbie książęcej²³⁹⁴. Można w nim widzieć rządcę dóbr książęcych w służbie Siemowita III Trojdenowica i Siemowita IV. Zauważmy, że Włodzimierz z Ciecierska wystąpił bez urzędu na ostatnim miejscu listy świadków na tymże przywileju dla Myślibora i Andrzeja, wystawionym 29 III 1383 r. w Płocku²³⁹⁵. Należał zatem do otoczenia książęcego i mógł faktycznie inspirować wystawienie owego dokumentu.

Bez wątpliwości Myślibor i Andrzej pozostawali jeszcze w niedziale braterskim; dobra te powinni objąć zatem w spadku po swoim ojcu, nam nieznanym, który najpewniej był współpracownikiem książęcym i otrzymał w rozliczeniu owo nadanie. O Myśliborze z Ciecierska brak później danych. Andrzej z Ciecierska działał jeszcze w latach 1415–1417²³⁹⁶. W 1415 r. Małgorzata, żona Falisława z Kwasieborzyna domagała się od Andrzeja kwoty 26 kóp groszy w osadzie Sułoszewo (?) po swej matce, jednak sąd ziemski płocki 14 III 1415 r. w Raciążu odrzucił jej roszczenia i wystawił dokument w tej sprawie²³⁹⁷. Także 2 XII 1417 r. w Raciążu sąd ziemi płockiej nakazał wydać Andrzejowi z Ciecierska zastawiony mu dział Żukowa wraz z domem Stanisława z Żukowa i jego żony Małgorzaty, którą odsądzono od wiana²³⁹⁸.

Z Ciecierska pisze się także Mikołaj, znany w latach 1414–1440²³⁹⁹, zapewne krewny poprzednio wymienionych. Należał on do zamożnego rycerstwa, na co wskazuje zakup działu w Łępinie w 1440 r. za 150 kóp groszy szerokich²⁴⁰⁰. Jego syn Stanisław wpisał się w 1427 r. na uniwersytet krakowski, zdobywał przeto szersze wykształcenie i orientację w w stosunkach politycznych w Koronie²⁴⁰¹. Można go identyfikować ze Stanisławem z Ciecierska, dworzaninem Włodzisława I płockiego, znanym wśród świadków notowanych w metryce książęcej w latach

²³⁹³ NKMaz III, nr 146. O tym nietrafnie SHGWP, s. 42, 329.

²³⁹⁴ K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, s. 198. Całości dokumentu nie udało się odczytać.

²³⁹⁵ MK 5, k. 32v. Nie został odnotowany przez A. Supruniuk (*Otoczenie, biogramy*).

²³⁹⁶ SHGWP, s. 42.

²³⁹⁷ ADP, perg. 156.

²³⁹⁸ ADP, perg. 171.

²³⁹⁹ SHGWP, s. 42.

²⁴⁰⁰ MK 340, k. 128.

²⁴⁰¹ *Album studiosorum*, I, s. 64; MUK 27e/08, II, s. 79.

1434–1446²⁴⁰². Świadczy to o dalszej przynależności tej rodziny do szeroko pojętej mazowieckiej elity władzy.

W tej sytuacji należy odnotować fakt, że imię Myślbor występowało w XIV w. wśród członków mazowieckiej elity władzy. Mianowicie w 1339 r. stolnikiem księcia czerskiego był Myślbor. Był on obecny w Warszawie w czasie odczytywania pozwu przeciw Zakonowi Krzyżackiemu, w procesie polsko-krzyżackim przed sądem papieskim. Myślbor był tu jedynym urzędnikiem, dlatego można sądzić, że reprezentował tu dwór książęcy oraz elitę władzy ówczesnego Mazowsza²⁴⁰³. Mógł on mieć dobra w dzielnicy czerskiej, a także poza nią na innych obszarach Mazowsza. Z uwagi na charakterystyczne imię mógł on być wcześniejszym krewnym, być może dziadem Myślbora z Ciecierska, współposiadacza dóbr Białe. Można łączyć go z rodem mazowieckich Ślepowronów, z którego wyszli Ciecierscy, a także Krasinscy z Krasnego. Według moich ustaleń protoplastą Krasiniskich z Krasnego powinien być Sławomir, wojewoda Siemowita II wiskiego poświadczony w latach 1313–1317²⁴⁰⁴. Mógł on otrzymać dobra Krasne w nadaniu książęcym, a imię Sławomir powtarza się wśród poświadczonych posiadaczy Krasnego, jego przypuszczalnych potomków. Ród mazowieckich Ślepowronów zasługuje na pełniejsze rozpoznanie.

Dzieje dóbr Białe po 1383 r. nie zostały jednak oświetlone źródłowo. Dopiero w 1445 r. do osady Białe należy odnieść nazwę Jajkowo, z racji na osobę późniejszego posiadacza. Tomasz pleban w Duninowie oskarżył kmieci z Jajkowa i Popowina kapitulnego o odmowę świadczenia dziesięciny w lnie. Wiemy, że Popowino leżało właśnie obok Białego i w dobie nowożytnej prawdopodobnie weszło w jego skład²⁴⁰⁵. Właścicielem osady już wówczas powinien być Paweł Jajko piszący się z Białego, który w 1455 r. kupił 2 włóki w Skórczewie przyległe do wójtostwa, we wsi książęcej w ziemi gostynińskiej, od Wierzbęty starosty gostynińskiego²⁴⁰⁶. Już w 1458 r. Paweł Jajko z Białego sprzedał owe 2 włóki²⁴⁰⁷; były one dość odległe od Białego, co utrudniało gospodarowanie.

Paweł Jajko zmarł przed 1472 r., pozostawił wdowę Aleksandrę zwaną Jajkowa oraz synów Jana, Jakuba i Dadźboga. Zawarli oni wspólnie ugodę z klasztorem norbertanek płockich, posiadaczem dóbr w Brwilnie i Łącku za pośrednictwem rozjemców 12 V 1472 r. w Gostyninie²⁴⁰⁸. Dotyczyła ona młyna klasztornego, który wybudował Sapa na dolnej Skrwie, trzymanego przez Soszyczynę,

²⁴⁰² MK 335, k. 1, 70v, 96, 110, 162v–165; MK 337, k. 7, 9v.

²⁴⁰³ Lites I, s. 136; NKMaz II, nr 236.

²⁴⁰⁴ NKMaz II, nr 140, 145.

²⁴⁰⁵ AKH VI, 358; AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴⁰⁶ MK 337, k. 57; MK 136, k. 154, 155.

²⁴⁰⁷ MK 335, k. 153.

²⁴⁰⁸ KDNorb., s. 176, 177.

tj. prawdopodobnie wdowę po Sosze. Można go zatem identyfikować z młynem Socha norbertanek płockich, położonym powyżej młyna Sapa, znanym w XVI w.²⁴⁰⁹

Uгода dotyczyła też młyna zwanego Rabiejewski, trzymanego przez młynarza Rabieja, a stanowiącego własność posiadaczy z Białego, zapewniając wolny dostęp do obu młynów. Ten młyn rycerski należy identyfikować z młynem jednokołowym bez nazwy poświadczonym w dobrach Białe w 1579 r. oraz z młynem Krzywy Kołek, znanym od końca XVIII w. powyżej młyna Socha; leżał na odcinku Skrwy na północ od osady Białe²⁴¹⁰. W ugodzie wzmiankowano też sołectwo we wsi klasztornej Nrzesno (potem Drzešno, dziś Drzesno), które miało być wykupione z rąk rycerzy z Białego za 10 kóp w półgroszach²⁴¹¹. Cała ugoda została objęta zakładem i karą 50 kóp, co świadczy o wartości majątku będącego przedmiotem sporu²⁴¹².

Źródło to pokazuje aktywność gospodarczą rycerzy z Białego, przypuszczalnie samego Pawła Jajko, w wykorzystaniu nurtu dolnej Skrwy w granicach swoich dóbr dla wystawienia młyna, który stał się konkurencją dla młyna klasztornej, a także w zagospodarowaniu sołectwa w sąsiedniej wsi klasztornej, położonej 2 km na wschód od Białego, nad sąsiednim jeziorkiem. Przewidziana lokacja tej drobnej osady klasztornej nie została jednak zrealizowana, zatem Paweł Jajko nie związał się z podjętym zobowiązaniem.

Prawdopodobnie stąd wywodził się Stanisław, syn Jana z Białego, student uniwersytetu krakowskiego w 1484 r., który został wpisany tamże po Wojciechu z Krajewic, bez wątpliwości z ziemi płockiej²⁴¹³. Mogli oni uczyć się razem na Mazowszu i wyprawić się wspólnie na studia do Krakowa. Stanisław ukończył studia w 1487 r. osiągając promocję na bakałarza²⁴¹⁴. Jan z Białego był najstarszym synem Pawła Jajko, może go dotyczyć jeszcze zapis testamentowy Jana Bielskiego, zob. niżej.

W 1497 r. odnotowany został Dadźbog Jajko z Bielska, czyli bez wątpliwości z Białego w ziemi gostynińskiej, identyczny z Dadźbogiem, synem Pawła w 1472 r. Nie stawił się on na wyprawę mołdawską, toteż dobra jego zostały skonfiskowane przez króla i nadane Janowi Jukowskiemu, podkomorzemu gostyniń-

²⁴⁰⁹ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴¹⁰ ŻD XVI, s. 193 (egz. skolajconowany z podstawą źródłową w AGAD), mapy Pertheesa i Gilly-Crona oraz wypisy K. Buczka z taryfy dymów (1789, 1790) w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

²⁴¹¹ ADP, perg. 246; KDNorb., s. 176.

²⁴¹² ADP, perg. 246; KDNorb., s. 176.

²⁴¹³ MUK I, 84e/035; II, s. 31. Wydawcy odnoszą ten przekaz ogólnie do ziem Polski. Wojciech z Krajewic jest później znany na Mazowszu 1501–1507 jako notariusz publiczny; SHGWP s. 147; ZDLmP II, nr 273.

²⁴¹⁴ Ks. Promocji, s. 81 (87/113).

skiemu²⁴¹⁵. Nie wiemy, czy doszło później do ugody majątkowej i spłacenia praw delatora, czy też Dadźbog utracił owe dobra. Wiemy jeszcze o zapisie testamentowym Jana Bielskiego dla swej żony Małgorzaty, mianowicie 200 florenów na dobrach Białe. Zostało to potwierdzone przez króla Zygmunta w 1511 r.²⁴¹⁶ Wszystkie te informacje powinny dotyczyć potomków Pawła Jajko, dziedziczących po nim w tych dobrach.

Zestawione dane ukazują nam rycerstwo średniej zamożności, nie sprawujące urzędów. Miało niewielu poddanych, uzyskiwało jednak dochody z własnych folwarków, a także młyna o jednym kole, znanego też później. Bez wątpliwości czerpało też dochody z gospodarki rybnej w jeziorze oraz z własnych znacznych terenów leśnych, dogodnych do eksploatacji gospodarczej.

Następnie dobra te trafiły w posiadanie Szczawińskich herbu Prawda, być może drogą po kądzieli, za czym przemawia kontynuacja przydomku Jajko (zob. niżej). Już w 1518 r. Andrzej Sędzic ze Szczawina i Białego w ziemi gostynińskiej ma sprawę o kmiecia z Janem z Dębowej Góry w ziemi łęczyckiej²⁴¹⁷. Andrzej Sędzic powinien być synem Mikołaja ze Szczawina, sędziego ziemskiego gostynińskiego, który zmarł albo ustąpił z urzędu przed 4 IV 1509 r.²⁴¹⁸ 30 I 1526 r. Andrzej Szczawiński z Białego w ziemi gostynińskiej został mężem Anny, córki Nieustępa z Niegłoszowa w ziemi łęczyckiej, której ojciec wyznaczył 300 florenów posagu, płatnego w ratach²⁴¹⁹. W latach 1527–1535 Andrzej Jajko Szczawiński z Białego pełnił urząd podsędka ziemi gostynińskiej, z tego urzędu zrezygnował 18 III 1535 r.²⁴²⁰ Jego żona Anna, znana w 1530 i 1533 r., tytułowała się ze Szczawina i Białego²⁴²¹. Tenże Andrzej Szczawiński z Białego był w 1541 r. sędzią grodzkim gostynińskim²⁴²².

Tegoż Andrzeja Szczawińskiego można jeszcze identyfikować z Andrzejem Bielskim, podstolim gostynińskim, który 16 III 1545 r. wystąpił w imieniu swej żony Katarzyny z Czerniewa w sprawie jej praw majątkowych do dóbr możnowładczych w spadku po Wojciechu Kozłowskim z rodu Wężyków²⁴²³. Andrzej zmarł już przed 1 VI 1551 r., a urząd po nim przejął Jan Rybski, kolejny podstoli gostyniński²⁴²⁴. W 1555 r. Katarzyna Bielska z Czerniewa splewiała samodzielnie

²⁴¹⁵ MRPS II, nr 779.

²⁴¹⁶ MRPS IV, nr 9988.

²⁴¹⁷ ŁęczG 12, k. 485.

²⁴¹⁸ MRPS IV, nr 8934. Zob. wyżej Prawdzice ze Szczawina.

²⁴¹⁹ ŁęczG 15, k. 271, 449.

²⁴²⁰ MRPS IV, nr 17796.

²⁴²¹ ŁęczG 17, k. 104v; 10, k. 167.

²⁴²² ŁęczG 10, k. 494v.

²⁴²³ MRPS IV, nr 21913.

²⁴²⁴ MRPS V, nr 5317 (*dapifer* zamiast poprawnie *subdapifer*).

15 łasztów zboża przez komorę wrocławską²⁴²⁵. W 1563 r. podatek z dóbr Białe uiścił Roslan Szczawiński w imieniu Katarzyny Szczawińskiej²⁴²⁶. W 1564 r. podatek ten zapłaciła Katarzyna Bielska podstolina gostyńska²⁴²⁷, czyli wdowa po Andrzeju Bielskim, identyczna z Katarzyną Szczawińską. Jej pieczęć nawiązuje do rodu Prawdziców, co wskazuje na małżeństwo ze Szczawińskim. Szczawińscy jako posiadacze dóbr Białe w XVI w. należeli do zamożnej szlachty.

Posiadacze dóbr Chrośle-Byki

W XVI w. istniała wieś szlachecka Byki położona między osadami Chrośle i Niedzieliski w parafii Jamno²⁴²⁸. W 1530 r. było tu 5,25 włók osiadłych i zapewne folwark. Później w latach 1563–1567 działą cząstkowe miały 1,5 włók osiadłych oraz folwarki, a działą zagrodowe 5,5 – 6 włók, osada mogła zatem obejmować łącznie kilkanaście lub powyżej dwudziestu włók obszaru²⁴²⁹. Szlachta cząstkowa nosiła nazwiska Dziedzic i Rokita, wśród szlachty zagrodowej był Bykowski. W XIX w. wraz z osadami Chrośle i Niedzieliska wieś Byki weszła w skład carskich dóbr łowickich²⁴³⁰, w XX w. stała się częścią Niedzielisk. Leżała obok wsi Chrośle, która już w 1440 r. należała do dóbr Junoszów z Kiernozi i pozostała w rękach ich potomków i spadkobierców²⁴³¹.

Stąd pisał się Mikołaj Bykowski, zwany też Mikołaj Lubik z Byków, co może wskazywać na jego powiązanie z Gozdawami z Lubikowa. Mikołaj już przed 1513 r. ożenił się z Katarzyną, córką Pawła Iłowskiego z Żychlina z rodu Rogalów z Iłowa²⁴³². W 1528 r. Katarzyna Bykowska, żona Mikołaja Lubika z Byków zastawiła za 40 grzywien Janowi Omeksie z Zalesia swą własność w Żychlinie: trzech mieszczan tamże (tj. ich czynsz) oraz 2 włóki opustoszałe zwane Przechowskie²⁴³³. Oświecla to jej dział ojcowizny w Żychlinie. W 1514 r. tenże Mikołaj został określony wyjątkowo jako Burgrabicz, czyli powinien być synem burgrabiego²⁴³⁴.

Tenże Mikołaj Bykowski był posiadaczem wójtostwa we wsi królewskiej Brzezie. 22 XI 1520 r. król Zygmunt Stary dał konsens na wykup wójtostwa z jego rąk Danielowi Kiernoskiemu²⁴³⁵. Wykup ten nie doszedł jednak do skutku. 3 V

²⁴²⁵ *Reg. theloniei*, s. 53.

²⁴²⁶ ASK I, nr 22, k. 189a.

²⁴²⁷ Tamże, k. 326.

²⁴²⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴²⁹ *ŻD XVI*, s. 199, 209.

²⁴³⁰ SGKP I, s. 646 (Chrośle).

²⁴³¹ Kartoteka SHGM; *ŻD XVI*, s. 199.

²⁴³² *ŁęczG 11*, k. 631.

²⁴³³ *OrłowskaZ 6*, k. 243.

²⁴³⁴ *OrłowskaZ 5*, k. 59v.

²⁴³⁵ MRPS IV, nr 3520.

1531 r. Mikołaj Bykowski wraz z krewną Jadwigą, bratanicą albo wnuczką uzyskał potwierdzenie królewskie posiadanego dokumentu na wójtostwo we wsi Brzeznie z zapisem 50 grzywien²⁴³⁶. Dokument ten wystawił Paweł Baran z żoną Barbarą, odstępując wójtostwo niegdyś Zdziesławowi „z Chrośli albo Byków”. Nie znamy daty rocznej tegoż, ale idzie o transakcję sprzed kilkudziesięciu lat. Należy przyjąć, że Zdziesław był ojcem albo dziadem Mikołaja i pozostawił mu w spadku posiadane wójtostwo.

Tegoż Zdziesława trzeba utożsamić ze Zdziesławem z Chrośli, burgrabim gostynińskim znanym w 1468 r.²⁴³⁷ Doprowadził on wraz z wójtem gąbińskim Stanisławem do ugody dotyczącej posesji w Gąbinie. Jako burgrabia wystąpił też 13 II 1470 r.²⁴³⁸ Bez wątpliwości Zdziesław burgrabia był bliskim współpracownikiem ówczesnego starosty gostynińskiego Mikołaja Kucieńskiego i wyręczał go w bieżącym zarządzaniu zamkiem i dobrami starostwa. Uzyskane w tej służbie środki finansowe zainwestował w przejęcie dochodowego wójtostwa w najbliższej wsi monarszej, obok własnego działu ziemi; mogło to nastąpić już ok. 1468 r. Jego stan posiadania pozwala sytuować go na pograniczu drobnego i średniozamożnego rycerstwa.

Jest prawdopodobne, że należał on do szerszej grupy klienteli Kucieńskich i w 1462 r. wspierał działania młodego starosty Mikołaja, który skutecznie doprowadził do inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony, pozyskując od króla Kazimierza Jagiellończyka dożywocie na owym dochodowym starostwie. Owa klientela Kucieńskich w ziemi gostynińskiej nie była dotychczas rozpoznana.

Zdziesława burgrabiego można jeszcze identyfikować ze Zdzisławem, wójtem w Gąbinie w 1445 r., który odszedł z tego wójtostwa przed 1466 r.²⁴³⁹ Jest prawdopodobne, że w posiadanie wójtostwa wszedł w okresie rządów w ziemi gostynińskiej Siemowita V rawskiego (1434–1442), mógł należeć do jego współpracowników. Był przeto długo członkiem książęcego aparatu władzy w ziemi gostynińskiej, przejętego przez Mikołaja z Kutna jako starostę gostynińskiego.

Zapis o burgrabiczu z 1514 r. wyżej przytoczony pozwala uściślić, że Zdziesław burgrabia był ojcem Mikołaja Bykowskiego.

W rejestrach rekognicji z lat 1563–1565 zachowały się cenne dane, oświetlające ówczesną przynależność heraldyczną. W 1564 r. z działu zagrodowego Jana i Jakuba zwanych Tritura (?) płacił Jakub Bykowski, odciskając pieczęć z herbem Dołęga²⁴⁴⁰. W 1565 r. z działu szlachty cząstkowej Jana Bykowskiego z Siedlca

²⁴³⁶ Tamże, nr 5909.

²⁴³⁷ MK 44, s. 751–753.

²⁴³⁸ BN, rkps IV, nr 8376 (inwentarz oryginalny A. Wolffa).

²⁴³⁹ Zob. o tym w rozdz. I drugiej części.

²⁴⁴⁰ ASK I, nr 22, k. 386.

znany jest odcisk pieczęci, prawdopodobnie herbu Gozdawa²⁴⁴¹. Powinien to być potomek Mikołaja Bykowskiego i Katarzyny z Żychlina. Przemawia za tym i stan majątkowy, i powiązanie heraldyczne.

Bykowscy w ziemi gostynińskiej są znani później, pełnili nawet urzędy ziemskie. W 1631 r. Marian Bykowski otrzymał nominację na urząd chorążego ziemi gostynińskiej²⁴⁴². Świadczy to o ich przynależności do szeroko pojętej elity władzy w tej ziemi.

Posiadacze Gnojna Małego (Gnojenka)

Gnojno w parafii Kutno jest znane od 1413 r. w posiadaniu Ogończyków z Kutna i dzieliło losy tych dóbr możnowładczych. W 1579 r. płacono tu z 13 włók kmiecych²⁴⁴³. W XIX w. owa wieś z folwarkiem miała łącznie 57 włók obszaru²⁴⁴⁴. Obok tej dużej osady istniała wieś Gnojno Małe, tj. Gnojenko. W 1580 r. było tu 6 włók osiadłych i młyn o 3 kołach²⁴⁴⁵. W XIX w. Gnojenko miało 287 mórg gruntu, tj. niespełna 10 włók²⁴⁴⁶.

W 1416 r. stąd powinien się pisać Jan Łazęka z Gnojna, który wziął w zastaw dział w Gołocicach w ziemi łęczyckiej (parafia Witonia) na 7 lat za 15 grzywien od Bogusława zwanego Cielątko z Gołocic. W 1418 r. tenże Jan Łazęka z Gołocic kupił za 160 grzywien dział w Kępczynie w ziemi łęczyckiej²⁴⁴⁷. Idzie tu o zaginioną później wieś Kępczyno w powiecie łęczyckim, w parafii Słaboszewo (Sławoszew)²⁴⁴⁸.

Z Gnojna pisał się także Mroczek, który w 1417 r. nabył za 60 grzywien dział w Rusinkach w ziemi łęczyckiej (parafia Nowe). Mroczek pisał się następnie z Rusinek, może zatem utracił dział w Gnojnie²⁴⁴⁹.

13 VI 1429 r. na dokumencie księżnej Aleksandry, wdowy po Siemowicie IV, wystawionym w Gołębiewie w ziemi gostynińskiej wystąpił Adam z Gnojna. Można sądzić, że pojawił się tam jako jeden z okolicznych rycerzy, wyrażających swój szacunek i przywiązanie do księżnej mazowieckiej władającej wówczas w ziemi gostynińskiej²⁴⁵⁰.

²⁴⁴¹ Tamże, k. 421v.

²⁴⁴² MK 178, k. 151v.

²⁴⁴³ ŻD XVI, s. 194.

²⁴⁴⁴ SGKP II, s. 641 (1710 mr. obszaru).

²⁴⁴⁵ Kartoteka atlasowa XVI w. W 1579 r. nie zostało opisane; zob. ŻD XVI, s. 194 – jedynie nazwa osady.

²⁴⁴⁶ SGKP II, s. 639.

²⁴⁴⁷ Nowak, *Własność ziemska*, s. 126.

²⁴⁴⁸ LB Łaskiego II, s. 465; AHP, W/Sieradzkie i Łęcz., indeks, s. 115.

²⁴⁴⁹ Nowak, *Własność ziemska*, s. 86.

²⁴⁵⁰ ZDLmP I, nr 140.

Synem Adama mógł być Janusz z Gnojna, który przed 1454 r. sprzedał Mikołajowi z Sójek z rodu Grzymałów połowę Gnojna Małego wraz z częścią młyna. W 1454 r. tenże Mikołaj z Sójek sprzedał ów zakupiony dział Jakubowi z Gnojna²⁴⁵¹.

Te szczupłe dane pokazują rycerstwo z Gnojenka jeszcze w czasach władzy książęcej, sprzed inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony.

Posiadacze Januszewa

Wieś leżała na lewym brzegu doliny Wisły, w starej parafii Kamion²⁴⁵². Jej nazwa może pochodzić od jednego z możliwych mazowieckich z XII–XIII w. o tym imieniu. W 1530 r. osada miała 3 włóki kmiece, a w latach 1563–1565 ok. 9,5 włók kmiecych²⁴⁵³. W 1579 r. było tu 5 działów cząstkowych i może też 5 folwarków²⁴⁵⁴. Według danych XIX w. było tu ok. 60 włók obszaru²⁴⁵⁵. Początkowe dzieje osady nie są jednak widoczne w zachowanych źródłach, pierwsza informacja bezspornie dotycząca tej wsi pochodzi dopiero z 1489 r.

Być może do tej osady należy odnieść dane z 1411 r. Mianowicie książę Janusz I nadał w Łomży 20 włók pod Nowogrodem Grzymale i Wierzchosławowi z Januszewa, zastrzegając, że Grzymała zatrzyma 10 włók, a Wierzchosław z bratankami Piotrem i Więclawem pozostałe 10 włók²⁴⁵⁶. Nadanie dotyczy dóbr Grzymały pod Nowogrodem, czytelnie wskazuje na przynależność odbiorców do rodu Grzymałów, znanego na Mazowszu, w tym w ziemi gostynińskiej. Inne Januszewo mazowieckie pod Zakroczymiem należało w XV w. do Ładów, zatem powiązanie tej informacji z ziemią gostynińską jest możliwe, ale niezbyt pewne. Odbiorcy nadania mogli bowiem wywodzić się z Zalesia w ziemi zakroczymskiej, a nazwa Januszewo pojawia się także w ich posiadaniu ok. 1421 r. w ziemi łomżyńskiej²⁴⁵⁷. Nazwa ta jednak mogła być przeniesiona wcześniej przez osadników wywodzących się z dawno zasiedlonych ziem Mazowsza na nowo kolonizowane ziemie pod Nowogrodem i Łomżą.

Zachowały się jeszcze dwa przekazy, który można odnieść do Januszewa w ziemi gostynińskiej. W 1446 r. występuje Elżbieta, zwana Helszka z Januszewa, która była żoną Jana Pierczy z Boryszewa w ziemi sochaczewskiej; mąż zapisał jej

²⁴⁵¹ MK 337, k. 95v.

²⁴⁵² AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴⁵³ Kartoteka atlasowa XVI w., ziemia gostynińska.

²⁴⁵⁴ ŻD XVI, s. 204.

²⁴⁵⁵ SGKP III, s. 442. Według danych z 1826 r. dobra Januszew wraz z sąsiednim Bieniewem miały 3630 mórg, tj. 121 włók. Przyjmuje, że osady były podobnej wielkości.

²⁴⁵⁶ Kapica, *Herbarz*, nr 157, s. 125.

²⁴⁵⁷ MK 3, k. 76; kartoteka SHGM; Kapica, *Herbarz*, s. 126.

wiano na swoim dziale, wraz z młynem²⁴⁵⁸. Zostało to odnotowane w metryce księżęcej Włodzisława I, zatem powinno dotyczyć Januszewa w jego dzielnicy księżęcej, odległego 20 km od Boryszewa.

W 1448 r. występuje Piotr, syn Świętosława z Petrykoz, kleryk diecezji poznańskiej, *heres in Januschewo*. Był on notariuszem publicznym, jednocześnie kapelanem i służebnikiem księcia Włodzisława I płockiego. Występuje w Płocku na dokumencie notarialnym Pawła z Belska dotyczącym prepozytury płockiej²⁴⁵⁹. Jest prawdopodobne, że Piotr jako kapelan Włodzisława I pozyskał nieruchomość w jego księstwie, jakkolwiek mógł to być jedynie dział w tej osadzie. Piotr wpisał się w 1442 r. na uniwersytet krakowski, został określony jako syn Świętosława z Petrykoz²⁴⁶⁰. Idzie tu o Petrykozy w ziemi warszawskiej, powiecie tarczyńskim, tj. w diecezji poznańskiej. Świętosław objął tamże wójtostwo we wsi księżęcej drogą zamiany z Mikołajem z Zawstowa, odstępując mu swój dział w Zawstowie w ziemi czerskiej oraz dopłacając 33 kopy gr szerokich 2 V 1424 r.²⁴⁶¹ Tenże Piotr był notariuszem publicznym w archidiecezji gnieźnieńskiej już w 1444 r.²⁴⁶²

Tenże Piotr wydaje się być identyczny z Piotrem zwanym Petrykoza-Potrukoza, plebanem w Zgierzu (dziś Zegrze) w ziemi zakroczymskiej, znanym tamże w latach 1454–1470, potem plebanem w Skołatowie od 1470 r., który zmarł w 1482 r.²⁴⁶³ Przydomek ten wskazuje bowiem na powiązanie z Petrykozami. O jego dobrach i powiązaniach brak jednak danych. Nie jest jasne, kiedy kapelan Piotr z Petrykoz utracił dobra w Januszewie.

W drugiej połowie XV w. Januszew stał się już włością możnowładczą. 2 XI 1489 r. Andrzej Szczubioł II z Kozłowa z rodu Wężyków, wojewoda rawski, ustalił poręczenie dla króla na swoich dobrach Kozłów, Brzozów i Januszew, a także pozostałych nie wymienionych, posiadanych przezeń w ziemi gostyńńskiej. Zostało to odnotowane w metryce królewskiej²⁴⁶⁴.

Można przyjąć, że Andrzej Szczubioł II wszedł w posiadanie Januszewa już po nabyciu Brzozowa, tj. po 1449 r. Lokalizacja Januszewa nad nurtem Wisły umożliwiała zyskowny wywóz drewna i zboża z majątków Wężyków z ziemi gostyńńskiej drogą wodną, co podwyższało dochodowość ich dóbr. Januszew pozostał w XVI w. w posiadaniu spadkobierców tegoż wojewody rawskiego²⁴⁶⁵.

²⁴⁵⁸ MK 335, k. 109 (potem Boryszewo-Pierczyno, dziś Boryszewek).

²⁴⁵⁹ ADP, perg. 272; tamże repertorium dokumentów XV w. oprac. przez ks. W. Mąkowski, regest.

²⁴⁶⁰ *Album studiosorum*, I, s. 103; MUK 42h/119, II, s. 382.

²⁴⁶¹ MK 3, k. 25.

²⁴⁶² Gašiorowski, *Notariusze publiczni*, nr 273.

²⁴⁶³ SHGWysz, s. 50; kartoteka SHGM, hasło Zegrze.

²⁴⁶⁴ MK 14, k. 337. Dokument opublikowany przez T. Żychlińskiego, dz. cyt., t. VI, s. 206–208 (wzmianka na s. 207).

²⁴⁶⁵ ŻD XVI, s. 204 (1579 r.); MRPS IV, nr 23379, 23380 (1539 r.).

Posiadacze Komadzyna i Sierochowa (Sierakowa)

Komadzyn znany jest od 1416 r. Leżał w starej parafii Kutno, może pochodzić już z wcześniejszej doby, tak jak Kutno i Sieciechów²⁴⁶⁶. W XVI w. Komadzyn był notowany w rejestrach poborowych bez informacji o kmieciach, była to zatem osada folwarczna z zagrodnikami w posiadaniu Kucieńskich, poświadczona z przynależnością własnościową wyraźnie w 1567 r.²⁴⁶⁷ W XIX w. Komadzyn miał niespełna 19 włók obszaru, był to w istocie folwark z niewielkim arealem (40 mórg) w rękach poddanych²⁴⁶⁸.

Jednak jeszcze w pierwszej ćwierci XVI w. dziesięcina folwarczna z Komadzyna i Sierochowa należała do plebana w Kutnie, a dziesięcina od kmieci w obu wsiach należała do prepozytury łęczyckiej²⁴⁶⁹. Jest to informacja cenna. Nadanie dziesięcin od poddanych można łączyć z fundacją kolegiaty łęczyckiej w 1161 r., czyli już w XII w. obie osady mogły pozostawać w rękach zamożnego rycerstwa. Rozrost folwarku kosztem kmieci nastąpił tu szybko, w ciągu pierwszej tercji XVI w. Już w rejestrze poborowym 1530 r. odnotowano, że w Komadzynie brak kmieci, a jest jedynie dwór z folwarkiem²⁴⁷⁰.

Sierochowo (obok Komadzyna, dziś Sieraków), jest znane od 1407 r. w posiadaniu Wężyków. Posiadali tu wówczas 5 włók, zapewne osiadłych; mogła to być część osady²⁴⁷¹. W pierwszej ćwierci XVI w. role folwarczne w Sierochowie miały ok. 6 włók, dawano z nich dziesięcinę plebanowi w Kutnie²⁴⁷². W 1530 r. Sierochowo miało 7 włók kmiecych, w latach 1563–1565 miało 6,5 włók osiadłych. W 1567 r. należało do Kucieńskich²⁴⁷³. W XIX w. folwark Sieraków miał 18 włók obszaru²⁴⁷⁴. Obie osady były tedy podobnej wielkości i pochodziły z tego samego okresu zagospodarowywania Ochni i jej dopływów w XI–XII w.

W 1416 r. z Komadzyna piszą się Bogusław, Przeclaw i Marcin. Wystąpili oni 10 XI 1416 r. w Kutnie jako świadkowie pożyczki 32 kóp groszy, zaciągniętej przez braci z Muchnic u Jana, wójta z Mnicha, jednak zostali wymienieni na końcu listy świadków, co określa ich pozycję społeczną w stosunku do Jana z Kutna, możnego zanotowanego na pierwszym miejscu²⁴⁷⁵. Nie zostali odnale-

²⁴⁶⁶ Kartoteka SHGM; AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴⁶⁷ Kartoteka atlasowa XVI w.; ŻD XVI, s. 194.

²⁴⁶⁸ SGKP IV, s. 296, 297 (folwark 520 mr., wieś jedynie 40 mr.).

²⁴⁶⁹ LB Łaskiego II, s. 479, 480.

²⁴⁷⁰ ASK I, nr 22, k. 7v.: „Comadzino tantum curia”.

²⁴⁷¹ MK 97, k. 109v–111 (dział Jana z Dłutowa).

²⁴⁷² LB Łaskiego II, s. 480. Informacja o wielkości folwarku w dobrach szlacheckich owego czasu jest dość wyjątkowa.

²⁴⁷³ Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁴⁷⁴ SGKP X, s. 580 (542 mr. folwarczne, 17 mr. włościan).

²⁴⁷⁵ ADP, perg. 164.

zieni w innych źródłach. Można przyjąć, że należeli do rycerstwa cząstkowego, posiadaczy paru albo kilku włók uprawnnych. O ich przynależności heraldycznej brak danych.

Dalsze losy Komadzyna oświetla dokument z 1461 r. Andrzej z Ciechomic zawarł 18 VI 1461 r. ugodę z Niemierzą z Nieborowa, nowym mężem swej matki Anny²⁴⁷⁶. Niemierza ustąpił z Komadzyna i Sierochowa jako dóbr wiennych Anny, ojcowizny Andrzeja, natomiast tenże Andrzej przekazał mu wieś książęcą Korzeń, utrzymaną w zastawie, za konsensem ksiązęcym. Posiadaczem Komadzyna musiał być przeto już Andrzej Szczubioł I, wojewoda rawski, który zmarł po 1452 r. i przed IX 1457 r.²⁴⁷⁷ Kiedy wszedł w posiadanie tych dóbr?

Można ustalić, że Anna była żoną Andrzeja Szczubioła 3 V 1428 r., bowiem już wówczas otrzymała wraz z mężem papieski przywilej odpustowy²⁴⁷⁸. Żoną Andrzeja została przypuszczalnie po 1416 r., bowiem Komadzyna pozostawał jeszcze w innych rękach. Była zatem drugą żoną Andrzeja, która urodziła mu syna Andrzeja Szczubioła II przypuszczalnie w latach 1420–1425, na co wskazuje data ślubu tego ostatniego w 1448 r. oraz objęcie urzędu podkomorzego gostynińskiego już kilka lat później²⁴⁷⁹.

Sądzić można, że Andrzej Szczubioł I nabył Komadzyna krótko po 1416 r., spłacając posiadaczy Komadzyna, a jednocześnie albo już wcześniej przejął Sierochowo, należące w 1407 r. w ramach podziału dóbr do jego brata Jana z Dłutowa i Mnicha. Można z tym związać przekaz, że Jan z Sierochowa w 1417 r. kupił za 90 kóp groszy szerokich 4 włóki we wsi Szczyt w ziemi łączyckiej od Andrzeja ze Szczytu. Zapisał swej żonie Stachnie oprawę wienną 90 grzywien groszy szerokich na tych 4 włókach²⁴⁸⁰. Sierochowo sąsiadowało od wschodu z Gajewem i Szczytem, zatem tenże Jan przenosząc się do ziemi łączyckiej pozostał w tej samej okolicy. Jest prawdopodobne, że Jan odstąpił wówczas Andrzejowi Szczubiołowi swą własność w Sierochowie, którą nabył nieco wcześniej od Jana z Dłutowa.

Na tych dobrach Andrzej Szczubioł I oprawił, może ok. 1420 r. wiano nowej żony Anny, znacznie młodszej od siebie. Dobra te stały się tedy już wówczas własnością możnowładczą w posiadaniu Wężyków.

Powiększenie dóbr o Komadzyna i Sierochowo łączy się czytelnie z objęciem przez Andrzeja urzędu kasztelana gostynińskiego ok. 1417 r.²⁴⁸¹ Bez wątpliwości uzyskał wówczas jako urzędnik ksiązęcy kolejne uprzywilejowanie, zatrzymując w swoich rękach niemal cały czynsz ksiązęcy od kmieci z własnych dóbr, co

²⁴⁷⁶ MK 136, k. 156–156v (w Gostyninie).

²⁴⁷⁷ Pacuski, Spis.

²⁴⁷⁸ Bull. Pol. IV, nr 2120.

²⁴⁷⁹ Zob. Wężyki z Kozłowa.

²⁴⁸⁰ O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 304 i przyp. 171.

²⁴⁸¹ Pacuski, Spis.

pozwalalo mu na stopniowe powiększanie majątku. Po zawarciu ślubu Andrzej powinien otrzymać w zarząd posag żony, a należne jej wiano musiał oprawić na części własnych dóbr. Dane te oświetlają zatem nieznaną dotychczas źródłowo fragment biografii Andrzeja Szczubioła I z Kozłowa i Ciechomic.

Można jeszcze odnotować, że czynsz roczny w wysokości 2 grzywien z Komadzyna i Sierochowa należał w 1478 r. do wikariuszy kolegiaty łowickiej²⁴⁸². Trzeba przyjąć, że posiadacz dóbr – prawdopodobnie Andrzej Szczubioł II – przeprowadził z nimi transakcję majątkową uzyskując wpłatę jednorazową na poczet przyszłych dochodów z czynszu od kmieci w tych wsiach, z prawem odkupu. W nieznanych okolicznościach obie osady: Komadzyn i Sierochowo przeszły następnie w posiadanie Kucieńskich, pozostając własnością możnowładczą.

Przedstawione tu dane źródłowe, jakkolwiek skąpe, pozwalają jednak uchwycić wyrazisty proces wzrostu własności możnowładczej w ziemi gostynińskiej kosztem rycerstwa cząstkowego już pod koniec rządów Siemowita IV (zmarł w styczniu 1426 r.).

Posiadacze Maliny

Malina była w XVI w. wsią szlachty średniozamożnej. Według opisu Jana Łaskiego w pierwszej ćwierci XVI w. był tu folwark płacący dziesięcinę kościołowi parafialnemu w Kutnie, a kmiecie oddawali dziesięcinę prepozyturze kolegiaty łęczyckiej²⁴⁸³. W 1530 r. były tu 4 włóki kmieci, później – ok. 8 włók. W drugiej połowie XVI w. była to własność Sojeckich herbu Grzymała²⁴⁸⁴. W 1563 r. odcisnął swą pieczęć Stanisław [Sojecki] herbu Grzymała²⁴⁸⁵. W XIX w. Malina miała 23 włóki obszaru²⁴⁸⁶. Odpowiada to dobrze danym wcześniejszym, przyjmując, że areal folwarczny mógł być zbliżony do arealu kmiecego, a ponadto mogły być tu łąki, pastwiska i przynależności leśne.

Nazwa osady pochodzi od staropolskiego przydomka Malina, znanego w Polsce średniowiecznej²⁴⁸⁷. Przynależność dziesięcinna do uposażenia kolegiaty łęczyckiej świadczy, że idzie o osadę dawno zagospodarowaną, tak jak sąsiednie osady Sieciechów, Komadzyno, Sierochowo i Wierzbie, które również oddawały dziesięcinę od poddanych prepozyturze łęczyckiej, zapewne od XII w. Był to zatem obszar wcześniej zasiedlony. Nazwa Malina może być oczywiście późniejszą, mogła zastąpić starszą nazwę.

²⁴⁸² Rybus, *Regesty*; cyt. za kartoteką SHGM.

²⁴⁸³ LB Łaskiego II, s. 480.

²⁴⁸⁴ Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁴⁸⁵ ASK I, nr 22, k. 193.

²⁴⁸⁶ SGKP VI, s. 14 (686 mr. ogólnej przestrzeni).

²⁴⁸⁷ SSNO III, s. 373.

W 1499 r. pojawił się w Łęczycy Mikołaj z Maliny w ziemi gostynińskiej wraz z żoną Katarzyną; jest to najstarszy znany mi przekaz poświadczający istnienie tej osady²⁴⁸⁸. W 1504 r. Katarzyna wystąpiła już jako wdowa po Mikołaju²⁴⁸⁹.

W księdze powiatu brzezińskiego ziemi łeczyckiej odnotowano bez daty rocznej, może na początku XVI w., że Mikołaj dziedzic w Malinie w ziemi gostynińskiej pozwany przez pannę Elżbietę, córkę zmarłego Stanisława z Krzyżanowa przysięga, że nie wziął od niej perłę wartości 30 grzywien²⁴⁹⁰. Tenże Mikołaj należał bez wątpliwości do opiekunów Elżbiety, może z racji powiązań rodzinnych.

Mógł być on jedynym posiadaczem Maliny, zatem należeć do szlachty średniozamożnej, zdolnej do wystawiania jednej kopii na wyprawę wojenną. Z tej wsi wyszli prawdopodobnie Malińscy, ale nie udało się ustalić powiązań heraldycznych. W 1522 r. znana jest panna Anna z Rykowa, córka zmarłego Macieja Malińskiego z Rykowa²⁴⁹¹. Maciej mógł być synem i spadkobiercą Mikołaja z Maliny. Wiemy jeszcze, że w 1543 r. Filip Machciński z ziemi płockiej odstąpił Szymonowi Konradzkiemu dział w Rycharcicach w pow. bielskim ziemi płockiej w zamian za dział w Malinie i Wierzbnie (Wierzbie) w ziemi gostynińskiej²⁴⁹². Oświecla to po części przemiany własnościowe w obu osadach. Niedługo później, przed 1563 r., Malina przeszła w posiadanie Sojeckich herbu Grzymała.

Posiadacze Muchnic

Muchnice są znane od 1389 r. Była to zagospodarowana wieś rycerska. Już w 1389 r. liczyła co najmniej 8 włók kmiecych²⁴⁹³. W XVI w. miała dwa działki Mniszewskich wraz z folwarkami oraz 11–12,5 włók osiadłych, co ukazuje osadę dość dużą i niezłe zagospodarowaną²⁴⁹⁴. W XIX w. było tu 37 włók obszaru²⁴⁹⁵. W XV i XVI w. osada zwana była czasem Muchnice Stare albo Muchnowo Mniszewskich, należała do parafii Strzelce, ale w źródłach trudno ją niekiedy odróżnić od sąsiedniej wsi monarszej zwanej w XV w. Muchnica, a potem Muchnowo (dziś Muchnów) w parafii Mnich, liczącej w XIX w. 41 włók obszaru²⁴⁹⁶. Ta druga wieś została lokowana przed 1399 r., została wówczas włączona do parafii Mnich i określona jako Wola Ceslai. Następnie stała się własnością podsędką Wincentego z Muchnic.

²⁴⁸⁸ ŁęczG 9, k. 78, 120v.

²⁴⁸⁹ Tamże, k. 388v.

²⁴⁹⁰ BrzezińskaZ 1/2, k. 813v.

²⁴⁹¹ ŁęczZ 16, k. 493.

²⁴⁹² Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 252.

²⁴⁹³ Zob. niżej.

²⁴⁹⁴ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 193; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁴⁹⁵ SGK VI, s. 791, Muchnice par. Strzelce (1110 mr. ogólnej przestrzeni, w tym 101 mr. włości).

²⁴⁹⁶ Tamże, Muchnów par. Mnich (1230 mr.).

W 1389 r. biskup poznański Dobrogost z Nowego Dworu włączył Muchnice do erygowanej wówczas parafii Strzelce, patronatu książęcego. Jednocześnie wiemy, że 14 XII 1389 r. posiadaczami całej osady albo jej dużej części byli bracia Jan i Wawrzyniec piszący się z Muchnic; zastawili oni przed sądem ziemskim w Gostyninie 8 włók wraz z kmięciami pannie Stachnie z Łajszcewa (dziś Łajszew) w ziemi sochaczewskiej, aż do wypłaty długu²⁴⁹⁷. Po jednym z tych braci pozostali i dziedziczyli po obu potomkowie.

W latach 1406–1408 Jan i Mikołaj z Muchnic z braćmi wiedli spór z Klemensem z Przewisk w ziemi łączycyckiej²⁴⁹⁸. W 1411 r. Mikołaj z Muchnic miał konflikt z Bogusławem z Jagniętek w ziemi łączycyckiej²⁴⁹⁹. W 1415 r. Waśko (pewno Wincenty) z Muchnic pożyczył w Łąkoszynie 8 grzywien od Mikołaja z Kaszewa²⁵⁰⁰. W 1416 r. ci sami bracia Jan, Mikołaj i Wincenty z Muchnic zabezpieczyli 32 kopy groszy pożyczki u Jana, wójta w pobliskim Mnichu na swoich dobrach w Skórzewie i Starych Muchnicach²⁵⁰¹. Żoną Jana z Muchnic została Stachna, córka Franka ze Zleszyna w ziemi łączycyckiej, po którym dziedziczyły jedynie 3 córki. W 1437 r. Stachna była już wdową, zapisała swój dział w Zleszynie, tj. 1/3 wsi, wnuczce Małgorzacie. Dział ten mógł mieć wartość 200 kóp groszy szerokich²⁵⁰².

Pośród tych braci wybił się Wincenty z Muchnic. W 1430 r. księżna mazowiecka Aleksandra, wdowa po Siemowicie IV poświadczyła, że Wincenty z Muchnic zapisał swej żonie Barbarze 80 grzywien na swoich dobrach²⁵⁰³. To pokazuje, że należała do niego jedynie część Muchnic (prawdopodobnie późniejsze Muchnowo królewskie). W 1436 r. został określony omyłkowo jako Więclaw (*Venceslaus*) z Muchnic; Mikołaj Miksz z Romoki na Zawkrzu zobowiązał się zapłacić mu 30 kóp w półgroszach krakowskich²⁵⁰⁴. Pod koniec życia Wincenty został podsędkiem gostynińskim, z tym urzędem występuje w latach 1448–1455²⁵⁰⁵. Przemawia to za jego wcześniejszym udziałem w książęcym aparacie władzy w ziemi gostynińskiej, mógł też być dworzaniem książęcym. W 1453 r. sprzedał księciu Włodzisławowi 2 włóki w Skórzewie przyległe do wójtostwa tamże²⁵⁰⁶. Wincenty zmarł po 28 IX 1455 r. i to bezpotomnie, stąd jego własność przejęła władza książęca.

²⁴⁹⁷ ADP, perg. 101.

²⁴⁹⁸ Łęcz. II, nr 1279, 1280, 1312, 1589.

²⁴⁹⁹ OrłowskaZ 2A, k. 106v.

²⁵⁰⁰ ADP, perg. 157.

²⁵⁰¹ ADP, perg. 164.

²⁵⁰² O tym Nowak, *Własność ziemska*, s. 307.

²⁵⁰³ MK 136, k. 155–155v.

²⁵⁰⁴ MK 335, k. 75; SHGWP, s. 261.

²⁵⁰⁵ Pacuski, Spis.

²⁵⁰⁶ MK 337, k. 89.

Następnie jednak Muchnice Stare pozostają w rękach szlacheckich; w 1530 r. należą już do Mniszewskich, którzy w rekognicjach z 1563–1565 r. posługują się pieczęcią Prus I²⁵⁰⁷. Wywodzili się oni z Miszewa (Mniszewa) w ziemi płockiej²⁵⁰⁸. Jest tu też znane w 1530 r. i później dwuwłókowe wójtostwo, zatem wieś przeszła proces lokacji²⁵⁰⁹. Trudno jednak określić jej datę; można ją widzieć albo w drugiej połowie XIV w., tak jak sąsiedniego Mnicha, albo w XV w.

Część albo całość osady określonej jako Stare Muchnice była w rękach Katarzyny, żony Tomasza z Głowna z rodu Pierzchałów; w 1448 r. Katarzyna odstąpiła ten dział swemu mężowi²⁵¹⁰. Tomasz był synem Jakuba kasztelana rawskiego z rodu Pierzchałów. Idzie tu albo o własność możnowładczą, albo o tenutę wsi monarszej. Inna część osady nazwanej w 1459 r. *Muchnicze* była w rękach Andrzeja z Kutna, który wydzierżawił połowę Muchnic i połowę Skórzewa Mikołajowi z Mnicha, przejmując zarazem dobra Mnich w ziemi gostynińskiej²⁵¹¹. Już wtedy była to zapewne tenuta w dobrach książęcych; w 1462 r. Muchnica została odnotowana w składzie dóbr książęcych ziemi gostynińskiej zapisanych przez Włodzisława II matce księżnej Annie, ale nadanie to nie zostało zrealizowane²⁵¹².

Tenutariuszem pozostawał Andrzej z Kutna cześnik gostyniński. Znalazł się on w sporze z Mikołajem z Osowca o posag Barbary, wdowy po podsędku Wincentym zapisany na dobrach Muchnice i Skórzewa, odziedziczony przez jej siostrę Jadwigę, żonę tegoż Mikołaja. W 1472 r. król Kazimierz Jagiellończyk rozstrzygnął ten konflikt przyznając Jadwidze 40 grzywien rocznie spłaty z owych dóbr aż do zakończenia całości spłaty²⁵¹³. W 1503 r. król Aleksander Jagiellończyk zapisał Andrzejowi Kucieńskiemu i jego spadkobiercom 200 florenów na dobrach tej tenuty obejmującej Korzeń, Skórzewą i wieś zwaną Muchnica w ziemi gostynińskiej²⁵¹⁴.

Już wcześniej król Jan Olbracht zobowiązał się w 1493 r. stolnikowi rawskiemu Tomaszowi Głowieńskiemu oddać 200 kóp groszy zapisane na Muchnicach i Skórzewie²⁵¹⁵; dziedziczył on zatem wcześniejszy stan posiadania znany w 1448 r. Trzeba zaznaczyć, że dane o wsi królewskiej odnoszą się nie do Muchnic Starych, znanych w XVI w., ale do sąsiedniej wsi królewskiej zwanej w XVI w. Muchnowo, a wcześniej Muchnica. Wskazuje na to wyraźnie zapis z 1545 r. o dożywociu

²⁵⁰⁷ ASK I, nr 22.

²⁵⁰⁸ Zob. Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 313 (Stefan posiadacz Miszewa-Stefany i Muchnic w drugiej połowie XVI w.).

²⁵⁰⁹ Tamże.

²⁵¹⁰ MK 335, k. 140 (Stare Muchnicze).

²⁵¹¹ Tamże, k. 168.

²⁵¹² KL, nr 212.

²⁵¹³ MRPS I, nr 874.

²⁵¹⁴ MRPS III, nr 895.

²⁵¹⁵ MRPS II, nr 121.

na dobrach Korzeń, Muchnow i Skórzewo dla wojewody rawskiego Stanisława Kucieńskiego i jego synów²⁵¹⁶; nazwa Muchnowo zastąpiła tu nazwę wcześniejszą Muchnica (1503 r.) Obok królewskiego Muchnowa w parafii Mních w XVI w. występujące wówczas szlacheckie Muchnice Stare w parafii Strzelce są też nazywane niekiedy Muchnowo albo Muchanowo, komplikując proces identyfikacji²⁵¹⁷.

Posiadacze Osin i Kuczkowa pod Gostyninem

W XVI w. były to wsie zamożnej szlachty, posiadającej kmieci, na obrzeżu starej parafii Gostynin²⁵¹⁸. W Osinach było 2,5 włók kmiecych oraz zapewne nie miały folwark. W Kuczkwie w 1530 r. było 1,5 włók osiadłych i prawdopodobnie folwark. W 1567 r. obie osady należały do kasztelana gostyńskiego, wchodziły w skład większej własności ziemskiej²⁵¹⁹. W XIX w. dobra Osiny Gostyńskie miały ok. 37 włók obszaru²⁵²⁰. Natomiast Kuczkowo zanikło, wchodząc w skład dóbr Sieraków Wielki; przypuszczalnie nie przekraczało wielkości 10–15 włók obszaru²⁵²¹. Dobra te miały zatem łącznie ok. 50 włók obszaru, nie tworzyły jednak zwartej całości przestrzennej, rozdzielone przez dobra Sieraków.

Osady te wchodziły w skład starej parafii Gostynin, założonej prawdopodobnie w pierwszej połowie XIII w., mogły tedy powstać wcześniej. Są one jednak poświadczane źródłowo dopiero w 1497 r. Mianowicie król Jan Olbracht 8 IX 1497 r. podjął decyzję o konfiskacie dóbr nieznanego z imienia syna Dzierśława Osińskiego. Nie stawił się on na wyprawę mołdawską, nie wypełnił zatem obowiązku służby wojskowej. Król skonfiskował jego dobra i przekazał je Mikołajowi Sierakowskiemu, prawdopodobnie bliskiemu sąsiadowi, który pierwszy ustalił niestawiennictwo właściciela dóbr i złożył obciążające zeznanie uzyskując prawo do tego majątku²⁵²².

Konfiskata objęła wsie Osiny i Kuczkowo, a także połowę młyna Ruda, zapewne na przyległym biegu górnej Skrwy oraz wójtostwo we wsi królewskiej Nierdrzewie, graniczącej od południowego zachodu z Osinami. Był to dorobek poprzednich pokoleń posiadaczy Osin, którzy w tej wsi mieli rezydencję, od której przyjęli nazwisko. Wiemy, że Dzierśław Osiński zmarł przed 1497 r. pozostawiając dorosłego syna. Dzierśław powinien przeto urodzić się przed połową XV w.,

²⁵¹⁶ MRPS IV, nr 21786.

²⁵¹⁷ AHP, Mazowsze, mapa; kartoteka atlasowa XVI w. Tej odmianki zabrakło jednak w indeksie atlasowym; tamże, komentarz, s. 196.

²⁵¹⁸ AHP, Mazowsze, mapa (lokalizacja Kuczkowa tamże wg Mapy Kwatermistrzostwa).

²⁵¹⁹ Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁵²⁰ SGKP VII, s. 638.

²⁵²¹ W XVIII i XIX w. było określane jako Kuczkowo dezerta (opustoszałe); zob. *Regestr diecezjów Franciszka Czajkowskiego...*, s. 459; SGKP IV, s. 842.

²⁵²² MRPS II, nr 799.

a założyć rodzinę mógł już po inkorporacji ziemi gostynińskiej do Korony w 1462 r.

Czy konfiskata weszła w życie? Trzeba przyjąć, że istotnie weszła, bowiem wójtostwo w Niedrzewiu według świadectwa z 1546 r. pozostawało w rękach Siarakowskich. Po Wojciechu, który zmarł przed 1546 r., należało ono do jego synów Jana i Kaspra²⁵²³. Wojciech mógł być synem i dziedzicem delatora Mikołaja Siarakowskiego, który realizował ową konfiskatę.

Wiemy także, że w 1565 r. Osiny i Kuczkowo należały do Stanisława Trębskiego kasztelana gostynińskiego²⁵²⁴. W tej sytuacji wcześniejszym posiadaczem tych dóbr powinien być Feliks Osiński alias Trębski, znany w ziemi gostynińskiej w 1511 r., uczestnik konfliktów szlacheckich w tym rejonie ziemi, obejmowanych zakładem 300–500 grzywien²⁵²⁵. Jego dóbr nie znamy, powinien wywodzić się z gniazda Prawdzciców z Trębek, a nazwisko Osiński wskazuje na posiadanie Osin. Należy przyjąć, że nieznan z imienia Osiński syn Dzierśława znany z przekazu 1497 r. utracił te dobra.

Wcześniejsi posiadacze Osin mogli uzyskać te dobra drogą nadania książęcego, w ramach zagospodarowywania terenów Puszczy Gostynińskiej w pobliżu Gostynina. W XV w. należeli już do zamożnego rycerstwa, wystawiali prawdopodobnie na wyprawę kopijnika z poczem zbrojnym. O ich przynależności heraldycznej brak danych.

Posiadacze dóbr Pomorzany

W XVI w. było tu kilka osad o nazwach Pomorzany: Mieczki, Bedlne, Wielkie, Migaczowe i Strumieńskie. Do szlachty częściowej należały trzy działy i zapewne tyleż folwarków, miały łącznie 5–11,5 włók kmiecych; m.in. był dział Pomorskich. Do szlachty zagrodowej należało 7–8 włók uprawnych, opodatkowanych²⁵²⁶. Areał rolny w XVI w. można szacować wraz z folwarkami na ok. 30 włók. W XIX w. było tu łącznie ok. 45 włók obszaru²⁵²⁷.

Nazwa Pomorzany jest identyczna z wczesnośredniowieczną nazwą plemienną, powinna przeto pochodzić od osady jenieckiej z doby X–XI w. albo z czasów Bolesława Krzywoustego. Grupa jeńców ujęta na Pomorzu podczas działań wojennych została przez monarchię piastowską planowo przesiedlona daleko od Pomorza, nad górną Skrwę, na obszar pogranicza mazowiecko-kujawskiego, w ra-

²⁵²³ MRPS IV, nr 7761.

²⁵²⁴ ASK I, nr 22, k. 393v.

²⁵²⁵ MRPS IV, nr 9885 (4 II), 1240 (29 VII).

²⁵²⁶ ŻD XVI, s. 195, 208; kartoteka atlasowa XVI w. (dane z rejestru 1563 r.).

²⁵²⁷ SGKP VIII, s. 736, Pomorzany. Folwark P. Wielkie 669 mr.; folwark P. Strumieńskie 471 mr.; folwark P. Niecki 211 mr. Ponadto były jedynie drobne grunty włóscian.

mach kolonizacji obszarów Puszczy Gostynińskiej. Odtąd w dobrach książęcych wyzyskiwano tu pracę nowych poddanych, którym uniemożliwiono skutecznie ucieczkę w dotychczasowe strony rodzinne. Nazwa przeszła z czasem z grupy osadników na teren przez nich zasiedlony.

Pomorzany są znane w źródłach od 1427 r. Wystąpił wówczas Grabia z Pomorzán, odnotowany w sprawie granic niedalekiego Zakrzewa w powiecie kowalskim z Piotrowem, należącym do ziemi gostynińskiej²⁵²⁸. Grabia jest znany też w 1444 r., o czym niżej, zatem jest to identyfikacja pewna. Z Pomorzán pisze się w 1441 i 1442 r. Grzegorz, występujący w składzie sądzącym w Kowalu, zapewne zastępca podśędka²⁵²⁹, ale brak o nim dalszych danych. Może wywodzić się z innej osady tej nazwy.

Szczególnie cenna informacja źródłowa pochodzi z 1444 r., z dokumentu ugody granicznej diecezji włocławskiej i płockiej. Do parafii Sokołowo diecezji płockiej zostały włączone Pomorzany: *Bezwoldy, Włodkonis, Prandothe, Grabye*, a także Jukowo i Sokołowo. Inne osady mazowieckie wymienione w tym dokumencie: Łanięta, Piotrowo, Górki i Dąbrówka pozostały w parafii Białotarsk, w diecezji włocławskiej²⁵³⁰.

Już w 1444 r. były zatem w Pomorzánach cztery odrębne osady, opatrzone imionami posiadaczy. Bezwold to zapewne Berwold/Bierwołt; Włodek, Prędotą i Grabia nie budzą wątpliwości. Są to imiona średniowieczne powtarzane w kolejnych pokoleniach rodzin rycerskich i możnowładczych, wskazują na wyraźne kontynuowanie tej tradycji rodzinnej. Można sądzić, że Pomorzany były początkowo własnością książęcą i zostały nadane jednemu możnemu, a w rezultacie działań spadkowych w kolejnych pokoleniach posiadaczy ukształtowały się tu 4 odrębne osady; w każdym było zapewne kilka włości poddanych oraz dwór i folwark właściciela. O posiadaczach dóbr wiemy skądinąd: Grabia jest znany wcześniej, Prędotą i Włodek później. W 1453 r. został odnotowany Włodek z Pomorzán na Mazowszu, któremu był winien 20 grzywien w półgroszach Jakub z Kotlisk w ziemi łączyckiej²⁵³¹.

Przypuszczalnie w 1471 r. zanotowano kolejny wykaz posiadaczy Pomorzán w sprawie granicy ich dóbr ze Świerną i Olszową w pow. kowalskim w posiadaniu Szymona. Wymieniono Jana, Prędotę, Pawła, Stanisława i Mikołaja, których działki musiały graniczyć z owymi dobrami po stronie Kujaw. Odrębnie odnotowano Pomorzany Andrzeja i Mieczka, czyli dalsze działki w tychże dobrach²⁵³². Jedynie imię Prędoty powtarza się z 1444 r., nastąpiła już przeto wymiana pokoleniowa.

²⁵²⁸ KowalskaZ 1, k. 121v.

²⁵²⁹ KowalskaG 1a, k. 1v, 6v.

²⁵³⁰ KL, nr 192.

²⁵³¹ OrłowskaZ 2A, k. 651v.

²⁵³² KowalskaZ 1, k. 198v.

Ok. 1471 r. w aktach grodzkich kowalskich została odnotowana Jadwiga z Pomorzan, zapewne żona wspomnianego Andrzeja z Pomorzan, występująca przeciw Sędce, córce zmarłego Macieja z Dąbrówki²⁵³³. Idzie tu bez wątpliwości o powiązania drobnorycerskie. W 1475 r. jest znany wspomniany już Mikołaj z Pomorzan, jeden z 4 rozjemców przeprowadzających podział braci z Górek²⁵³⁴. Zapewne jego żoną była Katarzyna, żona Mikołaja z Pomorzan, która wraz z innymi współposiadaczami otrzymała spłatę 75 grzywien w szelągach za dobra Siemiony w pow. kowalskim²⁵³⁵.

W 1497 r. jest znany Paweł Żabikoń z Pomorzan Wielkich, który nie wziął udziału w wyprawie mołdawskiej Jana Olbrachta. Król skonfiskował jego własność i przekazał ją Janowi Jukowskiemu podkomorzemu gostynińskiemu, który ustalił ten stan rzeczy i przekazał informację władzy królewskiej²⁵³⁶. Paweł mógł jednak utrzymać się przy swej własności, w wielu takich przypadkach dochodziło do polubownego rozwiązania na drodze odszkodowania.

25 X 1504 r. ustanowiony został zakład w konflikcie między Janem Pomorskim z jednej strony a jego przeciwnikami: Jakubem Siemianowskim, Janem Głogowskim oraz braćmi Piekarskimi²⁵³⁷. Stroną słabszą w tym konflikcie był Jan Pomorski, był zatem zagrożony najazdem. Zasługuje na uwagę wysokość zakładu: 600 grzywien, zapewne wartość majątku słabszej strony; zakład musiała uiścić strona łamiąca pokój. Pomorskiego trzeba w tym stanie rzeczy zaliczyć do szlachty średniozamożnej, dysponującej działem ziemi, poddanymi oraz zasobnym folwarkiem i dworem w Pomorzanach. Jan Pomorski może być identyczny z Janem Mieczkiem z Pomorzan z ziemi gostynińskiej, którego żoną była Dorota Głębocka, córka Mikołaja z Głębokiego w ziemi łęczyckiej (parafia Unienie, tj. Umień), wzmiankowana w księdze grodzkiej łęczyckiej²⁵³⁸. Jan Mieczek może być synem Mieczka, wymienionego w 1471 r. Owa Dorota w 1507 r. z konsensem męża, swego ojca Mikołaja Zaborowskiego i swego dziada Jana z Pomorzan odstąpiła Andrzejowi z Kutna Sławęcina w zamian za „przydatki” w Rzeszewie (Rzeszkowie?) i znaczną dopłatę 200 grzywien²⁵³⁹.

W 1510 r. został wymieniony Jan Żak z Pomorzan, który w czasie mobilizacji związanej z kolejną wyprawą wyrządził szkody w pobliskich dobrach Biało-tarsk prepozytury płockiej i jako diecezjanin trafił pod sąd biskupa płockiego²⁵⁴⁰.

²⁵³³ KowalskaG 1a, k. 70.

²⁵³⁴ Tamże, k. 109v.

²⁵³⁵ Tamże, k. 110v. Siemiony w XIX w. były folwarkiem, liczyły ok. 14 włók obszaru; SGKP X, s. 550.

²⁵³⁶ MRPS II, nr 779.

²⁵³⁷ MRPS III, nr 1763.

²⁵³⁸ ŁęczG 9, k. 405v.

²⁵³⁹ ŁęczG 11, k. 62.

²⁵⁴⁰ ACI, nr 319.

Tenże Jan Pomorski zwany Żak zmarł przed 10 I 1514 r., pozostawił synów Bartłomieja i Mikołaja²⁵⁴¹.

Wiemy jeszcze, że w 1523 r. pozostawali w niedziale bracia Paweł, Szymon i Jan z Pomorzan Bydlnych. Spośród nich Paweł odstąpił za 80 grzywien dobra Bielica w pow. kowalskim, spłacając jednocześnie zapisane na nich wiano 36 grzywien Barbary, żony Stanisława Dubiela z Bielina²⁵⁴².

W Pomorzanach były już wówczas także działły szlachty zagrodowej. W 1525 r. Elżbieta z Pomorzan w ziemi gostynińskiej wniosła mężowi Stanisławowi Dudkowi z Psurza w ziemi łęczyckiej 7 grzywien posagu, a ten zapisał jej 14 grzywien oprawy na swoim działem²⁵⁴³. Były to kwoty wyjątkowo szczupłe, świadczące o aktualnym stanie majątkowym.

Już w tym czasie dział ziemi w Pomorzanach Wielkich przy granicy z dobrami Łañęta należeć musiał do Kucieńskich. W 1519 r. został on wymieniony wśród dóbr, które sprzedał Stanisław Myszkowski z Mirowa po śmierci Barbary Petroneli z Kutna, wojewodziny łęczyckiej Andrzejowi z Kutna wojewodzie rawskiemu²⁵⁴⁴.

Do tychże Pomorzan może jeszcze odnosić się przekaz z 1418 r. Mianowicie Grzegorz syn Pawła z Pomorzan, kleryk diecezji płockiej wystąpił z supliką i otrzymał prowizję papieską na dobrze uposażoną plebanię w Niemysławie (koło Turka) w diecezji gnieźnieńskiej, wakującą po rezygnacji ostatniego plebana²⁵⁴⁵. Idzie tu prawdopodobnie o rycerskie Pomorzany w ziemi gostynińskiej, w parafii Sokołowo, w diecezji płockiej. Inne Pomorzany w diecezji płockiej, mianowicie w ziemi dobrzyńskiej w parafii Nowogród należały do dóbr biskupstwa włocławskiego²⁵⁴⁶. Parafia w Niemysławie należała do patronatu arcybiskupa gnieźnieńskiego²⁵⁴⁷. Ojciec Grzegorza Paweł mógł być posiadaczem działu w Pomorzanach już pod koniec XIV w., kiedy można datować urodziny tegoż Grzegorza. Mógł należeć do zamożnego rycerstwa.

Pomorzany zapewne były początkowo włością zamożnego rycerstwa z nadania książęcego w XIII albo XIV w. Tradycje te były kontynuowane w XV i XVI w. przez posiadaczy działów szlachty częściowej. Dobra te przechodziły jednak w większości w inne ręce. W 1563 r. był tu dział Anny z Gulczewa, wdowy po Jerzym Kucieńskim (Pomorzany Wielkie), identyczny z działem poświadczonym w rękach Kucieńskich w 1519 r., a także dział Jana Gumińskiego (Pomorzany

²⁵⁴¹ ŁęczG 11, k. 741v, 753v.

²⁵⁴² KowalskaZ 2, k. 109–112.

²⁵⁴³ ŁęczG 15, k. 150v.

²⁵⁴⁴ MRPS IV, nr 12129.

²⁵⁴⁵ Bull. Pol. IV, nr 213.

²⁵⁴⁶ Z. Guldon, *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, „Roczniki TN w Toruniu” 73, 1967, z. 1.

²⁵⁴⁷ LB Łaskiego I, s. 398.

Bydlne, 2 włóki kmiece)²⁵⁴⁸. Tradycje wcześniejsze kontynuowali tedy ubożsi potomkowie. Pomorscy zostali odnotowani w rejestrach rekognicji 1563–1565 wśród szlachty cząstkowej, a także zagrodowej, nie posiadającej kmieci. Odciski pieczęci nie są jednak czytelne, być może nawiązują do przedstawienia herbu Dołęga albo podobnego²⁵⁴⁹. Imię Grabia poświadczono tu w pierwszej połowie XV w. może wskazywać na ród Grabiów, jest także spotykane u mazowieckich Dołęgów. Przynależność heraldyczna owego rycerstwa wymaga dalszych badań.

Posiadacze Rykowa i Gołębiewka

Rykowo (dziś Ryków) leżało na lewym brzegu Ochni, na terenach starego osadnictwa przy granicy z ziemią łęczycką²⁵⁵⁰. Jest znane od 1390 r.; nazwa wywodzi się od przezwiska Ryk, znanego w Polsce średniowiecznej²⁵⁵¹. W opisie Łaskiego z pierwszej ćwierci XVI w. były tu włóki folwarczne i kmiece, dające dziesięcinę plebanowi w Grochowie²⁵⁵². W 1530 r. były tu 2 włóki osiadłe, później 3 włóki osiadłe i włóka wójtostwa znana dopiero w drugiej połowie XVI w.²⁵⁵³ W XIX w. wieś miała 138 mórg, tj. 4,6 włók ziemi uprawnej, co odpowiada stosunkom wcześniejszym. Osada wchodziła w skład dóbr Kutno; zapewne na części jej dawnego lesistego obszaru powstał folwark Adamów liczący wraz z folwarkiem Gołębiewek ok. 32 włóki obszaru²⁵⁵⁴. Trzeba sądzić, że obie te osady: Rykowo i Gołębiewek miały przed XIX w. po ok. 20 włók obszaru, po części lesistego²⁵⁵⁵. Gołębiewek wraz z folwarkiem miał w XIX w. istotnie 20 włók obszaru²⁵⁵⁶.

Na mapie Mazowsza drugiej połowy XVI w. Rykowo zostało zaliczone na podstawie rejestrów poborowych do parafii Kutno, jednak w pierwszej ćwierci XVI w. według precyzyjnych danych źródła kościelnego należało do sąsiedniej parafii Grochowo²⁵⁵⁷. Mieszkańcy Rykowa mieli znacznie bliżej do kościoła w Grochowie i to musiała być ich rodzima parafia od czasu fundacji tegoż kościoła, jakkolwiek Grochowo zaliczano już do ziemi łęczyckiej²⁵⁵⁸. Parafia ta istniała już w 1399 r., kiedy wystąpił wikary Świętosław²⁵⁵⁹. Została wyłączona prawdo-

²⁵⁴⁸ ASK I, nr 22, k. 197.

²⁵⁴⁹ Tamże, k. 229, 380v, 448v.

²⁵⁵⁰ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵⁵¹ SSNO IV, s. 530; Wójcik, *Nazwy*, s. 140.

²⁵⁵² LB Łaskiego II, s. 476.

²⁵⁵³ Kartoteka atlasowa ziemi gostyńskińskiej XVI w.; ŻD XVI, s. 194.

²⁵⁵⁴ SGKP IV, s. 957; X, s. 91; Mapa pow. gostyńskińskiego 1:100 000, Warszawa 1951.

²⁵⁵⁵ Porównaj szczegółową mapę pruską Gilly-Crona z lat 1793–1796 i mapy późniejsze.

²⁵⁵⁶ SGKP II, s. 673.

²⁵⁵⁷ AHP, Mazowsze, mapa; LB Łaskiego II, s. 476.

²⁵⁵⁸ AHP, WSieradzkie i Łęcz., mapa.

²⁵⁵⁹ S. Zajączkowski, S.M. Zajączkowski, *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. I, Łódź 1966, s. 101.

podobnie w XIII albo w pierwszej połowie XIV w. ze starszej od niej parafii Kutno.

W 1390 r. jest znany Jan z Rykowa, zatem mający tu siedzibę. Poręczyli za niego dwaj rycerze z sąsiedniej ziemi łęczyckiej: Jakusz z Witowa (parafia Nowe) i Świętosław z Miroszowic (parafia Sławoszew), że stawi się przed sądem za dwa tygodnie pod karą 30 grzywien²⁵⁶⁰. W 1406 r. Michał, Włodzimierz i Grzymek, bracia z Rykowa, bronili swych praw do działu w Miroszewicach w ziemi łęczyckiej²⁵⁶¹. W 1408 r. Andrzej z Krzesina stawił świadków przeciw Włodzimierzowi z Rykowa, może w sprawie granicy dóbr, bowiem Krzesin powinien graniczyć z Rykowem²⁵⁶².

Na tych szczupłych danych kończą się informacje o rycerzach z Rykowa jako poddanych książąt mazowieckich. W 1488 r. Mikołaj Kucieński wojewoda łęczycki zapisał swej żonie Barbarze oprawę posagu i wiana na połowie miasta Kutna oraz na wsiach Małe Gołębiewo i Rykovo, a także na folwarkach Kusiewizna i Mroczkowizna²⁵⁶³. W posiadanie tych osad wszedł bez wątpliwości wcześniej spłacając miejscowe drobne rycerstwo, może po 1462 r., kiedy zaczął czerpać obfite dochody z posiadanego dożywotnio starostwa gostynińskiego. Odtąd stały się one częścią dóbr możnowładczych, dzieląc losy samego Kutna.

Być może utrzymały się tu jednak działki drobnego rycerstwa. W 1517 r. Nieustęp z Niegłoszewa miał tu w zastawie za 20 grzywien 2 włóki roli, które zamienił z Maciejem z Malinina i jego matką Agnieszką na ich działki w Malininie, dopłacając im 80 grzywien; wartość zamiany ustalono na 100 grzywien²⁵⁶⁴. W 1522 r. wystąpił Mikołaj Grabic z Rykowa w ziemi gostynińskiej, który zastawił 2 włóki opustoszałe w Żychlinie za 40 grzywien²⁵⁶⁵. Znana jest też wówczas panna Anna z Rykowa, córka zmarłego już Macieja Malińskiego z Rykowa²⁵⁶⁶. Rykowsy w ziemi gostynińskiej znani są i później. Mikołaj Rykowski, wójt w Strzelcach, w 1623 r. pozostawił testament, który zachował się w aktach konsystorza warszawskiego²⁵⁶⁷.

Dorzućmy informacje o Gołębiewku. Osada najpewniej istniała już w XIV w., bowiem dziesięciny kmiece z Gołębiewa i Gołębiewa Małego w 1421 r. należały do wikariuszy katedry płockiej²⁵⁶⁸. Obie osady powinna obejmować nazwa Golambewa w 1388 r., w dokumencie biskupa płockiego Ścibora potwierdzają-

²⁵⁶⁰ Łęcz. I, nr 3535.

²⁵⁶¹ Nowak, *Własność ziemska*, s. 144, przyp. 1445.

²⁵⁶² Łęcz. II, nr 1393. Zob. sytuację osadniczą na najstarszej mapie pruskiej Gilly-Crona z lat 1793–1796.

²⁵⁶³ MRPS I, nr 1917.

²⁵⁶⁴ ŁęczG 12, k. 283.

²⁵⁶⁵ ŁęczG 13, k. 351v.

²⁵⁶⁶ ŁęczZ 16, k. 493.

²⁵⁶⁷ Knapiński, *Notaty*, s. 652, 653.

²⁵⁶⁸ ADP, perg. 180.

cego dziesięciny i inne dochody wikariuszy katedralnych²⁵⁶⁹. Nadanie tych dziesięcin można datować na pierwszą tercję XIV wieku.

W 1429 r. Gołębiewo (Wielkie) należało prawdopodobnie do dóbr książęcych, bowiem tu przebywała Aleksandra wdowa po Siemowicie IV; potwierdziła ona 13 VI 1329 r. miastu Rawie prawo chełmińskie na wzorzec miasta Płocka²⁵⁷⁰. Wśród świadków obok urzędników książęcych wystąpili także Jan z Gołębiewka, Adam z Gnojna i Domarad z Raciborowa, czyli rycerze z najbliższego sąsiedztwa rezydencji książęcej w Gołębiewie, akcentujący tym przybyciem swe przywiązanie i oddanie starej księżnej mazowieckiej.

Jan nie jest już znany z innych źródeł. Jego synem mógłby być Wojciech, syn Jana z Gołębiewa, który wpisał się w 1459 r. na uniwersytet krakowski podejmując tamże studia, ale identyfikacja ta jest niepewna²⁵⁷¹.

Z tegoż Gołębiewa może pochodzić Piotr, który kupił w 1444 r. 15 i ćwierć włók w Miecznikowie na Zawkrzu wraz z prawem niemieckim; powstała tam m.in. osada Miecznikowo-Gołębie²⁵⁷². Na Mazowszu nie było bowiem innej miejscowości tego miana. Jest możliwe, że sprzedał on posiadaną część Gołębiewa i przeniósł się w nowe miejsce, osiadając przy granicy z władztwem krzyżackim.

Wiemy też, że już w 1446 r. szlachcic Kucieński trzymał zastawioną wieś Gołębiewo²⁵⁷³. Idzie tu o Jana Kucieńskiego kasztelana gostynińskiego, który w 1455 r. zapisał swoim córkom pieniądze na dobrach Gołębiewo Wielkie²⁵⁷⁴, miał też tę wieś w 1460 r.²⁵⁷⁵ Wiemy jeszcze, że w 1454 r. książę Włodzisław I dał młodemu Mikołajowi Kucieńskiemu, synowi kasztelana, dział młyna w Gołębiewie Małym związany własnościowo z Gołębiewem Wielkim²⁵⁷⁶. Tenże Mikołaj ma Gołębiewo Małe w 1488 r.

Informacje powyższe pokazują, jak dobra owe stopniowo przechodzą w posiadanie Kucieńskich, rozbudowujących tu swój majątek jeszcze przed inkorporacją ziemi gostynińskiej do Korony. Ich dotychczasowi sąsiedzi posiadający niewielkie działki własnościowe nie byli w stanie utrzymać się na tym terenie i musieli stąd emigrować, co zmieniało wcześniejszy, zrekonstruowany tu dla Rykowa i Gołębiewka stan rzeczy.

²⁵⁶⁹ KL, nr 114.

²⁵⁷⁰ ZDLmP I, nr 110.

²⁵⁷¹ *Album studiosorum*, I, s. 157; MUK I:59e/058, II, s. 150. W Polsce było wówczas kilka osad tej lub zbliżonej nazwy; zob. *Nazwy miejscowe Polski*, red. K. Rymut, t. III, Kraków 1999, s. 233–235.

²⁵⁷² MK 336, k. 12; SHGWP, s. 190. Miecznikowo-Gołębie w XIX w. miało tylko 202 morgi, tj. 6 i 2/3 włók obszaru; SGKP VI, s. 327.

²⁵⁷³ ACP I, nr 365.

²⁵⁷⁴ MK 337, k. 55v.

²⁵⁷⁵ MK 335, k. 172.

²⁵⁷⁶ Tamże, k. 120v.

O przynależności heraldycznej rycerstwa z Rykowa i Gołębiewka brak danych.

Posiadacze Witkowic

Witkowice są znane od 1429 r.²⁵⁷⁷ Osada ta leżała na lewym brzegu Bzury, ale należała do starej parafii Brochów na prawym brzegu Bzury w ziemi sochaczewskiej. W XVI w. były już dwie osady, Witkowice Wielkie i Małe, miały łącznie ok. 5–6 włók kmiecych i dział 1,5 włóki szlachty zagrodowej²⁵⁷⁸. Powinny być także folwarki szlacheckie, raczej nie mniejsze areałem od włók poddanych. W XIX w. był tu już jedynie duży folwark z przyległą osadą określaną jako kolonia, miał blisko 55 włók obszaru²⁵⁷⁹.

Pierwsza informacja źródłowa pozwala sądzić, że posiadacze Witkowic należeli do zamożnego rycerstwa. Mianowicie żoną Mikołaja z Witkowic została Tekla, córka Janusza z Mocht w ziemi zakroczymskiej z rodu Dąbrowów. W kwietniu 1429 r. zeznała ona w Wyszogrodzie przed księciem Januszem I, że bracia Paweł, Wit i Marcin z Mocht zadośćuczynili jej z dóbr ojcowskich i macierzystych, zatem otrzymała już stosowną spłatę²⁵⁸⁰. O zamożności posiadaczy Mocht świadczy, że w 1431 r. kupili oni w ziemi wyszogrodzkiej dział w Pożarzynie (dziś Pozarzyn) za 100 kóp groszy pospolitych²⁵⁸¹. Mieli oni też dział w sąsiednim Grodkowie. Później podzielili się dobrami: Paweł zwany Mochacki pisał się z Grodkowa, Wit z Pożarzyna, a Marcin z Mocht. Tenże Wit szacował swe dobra w Pożarzynie, wraz z młynami, na 260–300 kóp groszy; usiłował je sprzedać, ale transakcje te nie weszły ostatecznie w życie²⁵⁸². Wiemy, że Mochty w XV w. miały 4 włóki kmiece, a w XVI w. 3 włóki osiadłe oraz młyn; w XIX w. były nadal 4 włóki²⁵⁸³. Była to osada na prawym brzegu Wisły pod Zakroczymiem, miała cechy dogodnie położonej rezydencji rycerskiej²⁵⁸⁴. W XIX w. Pożarzyn miał niespełna 10 włók obszaru²⁵⁸⁵.

²⁵⁷⁷ PP VI, nr 29.

²⁵⁷⁸ ŻD XVI, s. 204, 210; kartoteka atlasowa XVI w. Nietrafnie na mapie Mazowska drugiej połowy XVI w. Witkowice zostały zaliczone do par. Mistrzewice (parafia jednowioskowa); zob. AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵⁷⁹ SGKP XIII, s. 667 (folwark 1638 mr., w tym łąk i pastwisk 285 mr.).

²⁵⁸⁰ PP VI, nr 29 (15 IV 1429 r.).

²⁵⁸¹ Tamże, nr 275. Pożarzyn (dziś Pozarzyn) był osadą starą, poświęconą już w 1254 r.; NKMaz II, nr 16. Osada ta płaciła dziesięcinę klasztorowi czerwińskiemu prawdopodobnie od drugiej połowy XII w. Nie odnotowano tej informacji w SHGWysz, s. 43.

²⁵⁸² SHGWysz, s. 22, 43.

²⁵⁸³ Kartoteka SHGM, ziemia zakroczymska; ŻD XVI, s. 309; SGKP VI, s. 559. Należy odnotować zgodność danych XV i XIX w.

²⁵⁸⁴ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵⁸⁵ SGKP VIII, s. 897.

Dobra Gródkowo w XIX w. miały aż 39 włók, w XV w. były podzielone własnościowo²⁵⁸⁶. Pełnego stanu posiadania owej linii Dąbrowów nie znamy.

Trzeba przyjąć, że także Mikołaj z Witkowic powinien być posiadaczem dużego działu ziemi z poddanymi, i analogicznie do braci żony był zobowiązany do służby wojskowej konno, z kopią na wezwanie władzy książęcej. Małżeństwo z Teklą mógł zawrzeć wcześniej. Informacja oświeśla końcowe rozliczenie Tekli z braćmi, pozostającymi jeszcze w niedziale, po śmierci obojga rodziców.

W 1431 r. znamy inny, raczej mniej zamożny dział w Witkowicach. Mianowicie Zbigniew z Witkowic ożenił się z Anną z Bylina, bez wątpliwości z sąsiedniej ziemi wyszogrodzkiej. W lutym 1431 r. w Wyszogrodzie bracia Anny, Paweł i Jan zobowiązali się przed księciem Januszem I do spłaty posagu liczącego 20 kóp groszy praskich i 18 kóp oraz 40 groszy monety bieżącej²⁵⁸⁷. Była to równowartość kilku włók ziemi uprawnej. Zbigniew powinien ten posag oprawić na połowie swoich dóbr, co świadczy o jego stanie majątkowym. Może był to protoplasta Witkowskich znanych tu w XVI w.

12 VII 1454 r. Elżbieta, żona nieokreślonego bliżej Lipskiego, zeznała przed księciem Włodzisławem I, że bracia jej Bodzęta i Paweł spłacili ją w pełni z dóbr ojcowskich i macierzystych w Witkowicach i Łażni²⁵⁸⁸. Powinno to być potomstwo wspomnianego Mikołaja z Witkowic, posiadacza zamożnego działu tamże, pozostające w niedziale po śmierci rodziców, dokonujące ostatecznego rozliczenia. Lipskiego, wymienionego bez imienia, można próbować identyfikować z Janem Lipskim z rodu Pobogów, długoletnim współpracownikiem książąt mazowieckich, późniejszym kasztelanem wiskim i sędzią ziemskim zakroczymskim (zm. w 1489 r.)²⁵⁸⁹. Według moich ustaleń tenże Jan Lipski wywodził się z Mazowsza płockiego, z Lipy pod Raciążem, która przeszła wówczas w inne ręce²⁵⁹⁰. Pochodzenie jego żony dotychczas nie było znane.

Bodzęta z Witkowic wystąpił już w 1450 r. obok Piotra z pobliskich Plecewic w ziemi sochaczewskiej, może krewnego. Byli oni poręczycielami Jana (Kurwicy) z Miszewa Murowanego z rodu Lubiczów na wysoką kwotę 200 kóp groszy. Jan z Miszewa uwolnił ich od owej rękoi, zapisując Ziemakowi z Wronina 40 kóp groszy w półgroszach pod przepadkiem swej wsi Jaszczułtowiec w ziemi płockiej²⁵⁹¹. Bodzęta jest znany jeszcze z zapisów źródłowych w księdze ziemskiej

²⁵⁸⁶ SGKP II, s. 830; SHGWysz, s. 22.

²⁵⁸⁷ PP VI, nr 579. Tych danych nie odnotowano w SHGWysz, s. 9.

²⁵⁸⁸ MK 335, k. 120v.

²⁵⁸⁹ Pacuski, Spis.

²⁵⁹⁰ SHGWP, s. 166. Tenże Jan Lipski powinien być synem Świętosława z Lipy, założył wieś Lipę w ziemi nurskiej. Nietrafnie A. Borkiewicz-Celińska identyfikuje go z Janem z Otoczno, Kossobud, który był skarbnikiem płockim w latach 1471–1473; Pacuski, Spis.

²⁵⁹¹ MK 335, k. 57.

wyszogrodzkiej, bowiem był w tym pobliskim ośrodku władzy książąt mazowieckich.

4 VI 1472 r. Bodzęta uzyskał od Kazimierza księcia mazowieckiego, biskupa elekta płockiego władającego jeszcze księstwem płockim oraz ziemiami wiską i wyszogrodzką, zezwolenie na budowę w Witkowicach młyna na Bzurze, wraz z oboma brzegami rzeki²⁵⁹². Sądzić można, że dokument ten nie został zrealizowany, bowiem wystawca przekroczył swe uprawnienia terytorialne. Witkowice należały już do ziemi gostynińskiej, czyli do Korony i podlegały władzy króla Kazimierza Jagiellończyka, a prawy brzeg Bzury naprzeciw Witkowic podlegał władzy księżnej Anny sprawującej do 1476 r. rządu w ziemi sochaczewskiej. Księżciu Kazimierzowi w tym rejonie podlegał jednak nieco dalej prawy brzeg Bzury poniżej Witkowic, między Łażnią a Przeclawicami, a także ostatni odcinek Bzury poniżej Łażni, między Kamionem i Przeclawicami²⁵⁹³. Bodzęta powinien tu posiadać jeszcze Łażnię, w całości lub w części. W XVI w. Łażnia miała 3–5 włók osiadłych²⁵⁹⁴. Bodzęta z Witkowic wystąpił jeszcze w Wyszogrodzie w 1476 r.²⁵⁹⁵

Następnie jednak własność owego zamożnego działu w Witkowicach i Łażni musiała przejść w posiadanie Adama Wilkanowskiego, starosty bratjańskiego, z rodu Lisów. Był to jeden z rzutkich możnych ziemi wyszogrodzkiej. Adam był synem Stanisława z Wilkanowa i Śmiecina, odziedziczył jedynie część Wilkanowa, liczącego w XIX w. niespełna 20 włók obszaru²⁵⁹⁶. Poprzez małżeństwo z Dorotą, córką Jana Kinickiego z Sarbska (dziś Szapask; w ziemi płockiej), zawarte przed 1459 r. i aktywną działalność militarną, polityczną, a także gospodarczą, w tym udział w handlu wiślanym powiększał skutecznie swe dobra i pozostawił kilku synom znaczny majątek ziemski, także poza Mazowszem (zmarł w 1497 r.)²⁵⁹⁷. Po jego śmierci Witkowice i Łażnia trafiły do działu syna, Krystyna Wilkanowskiego, który otrzymał również duże, dochodowe wsie w powiecie płońskim: Rzewnino (dziś Rzewin) i Rcyliño (dziś Arcelin). Te 4 osady zostały odnotowane 22 XI 1501 r. Krystyn miał jeszcze otrzymać po śmierci brata Mikołaja kanonika płockiego 100 grzywien z rodzinnego Wilkanowa, który miał przejąć jego brat Zbigniew²⁵⁹⁸.

Wiemy, że Rzewnino/Rzewin w 1531 r. miało 16,5 włók kmiecych, a w XIX w. 529 mórg włościan (17 i 2/3 włók kmiecych), oraz 1345 mórg

²⁵⁹² WyszZ 3, k. 17.

²⁵⁹³ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵⁹⁴ Kartoteka atlasowa XVI w. W 1579 r. płacono tu z 3/4 włoki kmiecej i 2 zagrodników; ŻD XVI, s. 204.

²⁵⁹⁵ WyszZ 3, k. 278v.

²⁵⁹⁶ SGKP XIII, s. 474.

²⁵⁹⁷ O nim SHGWysz, s. 59; SHGWP, s. 297.

²⁵⁹⁸ MRPS III, nr 26.

folwarcznych (ok. 45 włók), tj. łącznie ponad 60 włók obszaru²⁵⁹⁹. Rcyliño/Arcełin miało w 1531 r. 15 włók osiadłych, a w XIX w. wieś z folwarkiem miała ok. 45 włók obszaru²⁶⁰⁰. W 1530 r. Witkowice Większe miały 3,5 włók osiadłych, Łażnia – 3 włóki kmiece. Witkowice z Łażnią w posiadaniu Wilkanowskich miały raczej nie mniej niż 30–40 włók obszaru, w tym areał folwarczyńy oraz przyległości. Razem Krystyn mógł mieć 38 włók kmiecych, a jego dobra według danych XIX w. można szacować na ok. 140–150 włók obszaru. Nie sprawował urzędu ziemskiego, był jednak starostą bratjańskim i mógł być zaliczany do możnych ówczesnego Mazowsza.

Krystyn posiadał w ziemi gostynińskiej Witkowice Wielkie, gdzie miał dwór. 3 III 1512 r. został ustanowiony zakład 1000 florenów między tymże Krystynem z Witkowic Wielkich a Janem Kostro z Psar, stolnikiem gostynińskim²⁶⁰¹. Wilkanowscy mieli także Łażnię jeszcze w 1567 r.²⁶⁰² W 1522 r. tenże Krystyn darował części dziedziczne w Ilinie, Janikowie i Zalesiu oraz bór w Szerominie w pobliżu Płóńska, miał już zatem więcej dóbr²⁶⁰³. Zmarł przed 17 XII 1523 r., pozostawiając małoletnie dzieci Adama, Annę i Dorotę²⁶⁰⁴.

Tenże Adam Wilkanowski 1 XII 1538 r. zapisał swej żonie Jadwidze, córce Tomasza Sobockiego z Soboty w ziemi łęczyckiej, 2600 florenów oprawy na połowie swoich dóbr oraz na całej rezydencji w Rzewninie²⁶⁰⁵. Ukazuje to ówczesną wartość jego majątku. 20 XII 1542 r. Adam otrzymał od króla Zygmunta Starego nominację na kasztelana wyszogrodzkiego²⁶⁰⁶. W 1545 r. został starostą ciechanowskim, co zapewniało mu dalsze znaczące dochody, a w 1554 r. przeszedł na kasztelana wiskiego. Wkrótce 29 VI 1555 r. otrzymał nominację na kasztelana płockiego, tj. jeden z najwyższych urzędów Mazowsza²⁶⁰⁷. Zmarł w latach 1563/1564²⁶⁰⁸.

W Witkowicach Małych powinni pozostać dawni posiadacze mniejszych działów. Stąd powinien wywodzić się Stanisław z Witkowic, pleban w Żmijewie w diecezji płockiej, który zmarł w 1519 r., a mógł zostać tamże plebanem przed 1484 r.²⁶⁰⁹ W 1563 r. występuje Paweł Witkowski, jednocześnie rządcą Wilkanowskich w Witkowicach Wielkich i Łażni, używający pieczęci z herbem Kościesza

²⁵⁹⁹ SHGWP, s. 267; SGKP X, s. 156.

²⁶⁰⁰ SHGWP, s. 3; SGKP XV, s. 46.

²⁶⁰¹ MRPS IV, nr 1429.

²⁶⁰² Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁶⁰³ MK 32, k. 114v; SHGWP, s. 267.

²⁶⁰⁴ MRPS IV, nr 13733.

²⁶⁰⁵ Tamże, nr 19463.

²⁶⁰⁶ Tamże, nr 7038.

²⁶⁰⁷ MRPS V, nr 7215.

²⁶⁰⁸ Zob. LMaz, indeks, s. 39.

²⁶⁰⁹ ADP, Ep. 2, s. 485, 487; SHGWP, s. 352.

albo Lis²⁶¹⁰. W 1565 r. jest znany Jan Witkowski, faktor pobliskich dóbr Jamno i Dochowa biskupstwa poznańskiego, pieczętujący się prawdopodobnie herbem Radwan²⁶¹¹.

Te dane nie pozwalają jednak na jednoznaczne określenie przynależności heraldycznej posiadaczy Witkowic w XV w., z wyłączeniem Wilkanowskich herbu Lis, pochodzących z ziemi wyszogrodzkiej.

Zatrzymajmy się jeszcze nad genezą nazwy osady. Wywodzi się ona od imienia Witek²⁶¹², spotykanego u możnych mazowieckich XIII i XIV w.²⁶¹³ Jest prawdopodobne, że była to siedziba możnego położona dogodnie nad dolną Bzurą przy gościńcu, niedaleko od książęcych grodów w Wyszogrodzie i Zakroczymiu. Łęgi nadrzeczne umożliwiały utrzymanie tu stadniny możnowładczej, tak jak w innych poświadczonych źródłowo rezydencjach możnych, na przykład Junoszków z Życka. Mikołaj z Witkowic, pierwszy znany posiadacz osady w pierwszej tercji XV w. mógł być tedy potomkiem możnego mazowieckiego z wcześniejszej doby.

Podsumowanie

W przedstawionych powyżej wynikach badań zrekonstruowano grupy rodzinne możnowładztwa i rycerstwa ziemi gostyńskiej, które widać w źródłach XIV, XV i pierwszej tercji XVI w. W pewnej mierze pokazano ich stan zamożności, posiadane dobra, oszacowano także ich wielkość w świetle fragmentarycznych danych późnego średniowiecza, szczegółowych danych XVI w. z rejestrów poborowych oraz danych późniejszych. Przedstawiono, choćby szkicowo, drogi kariery poszczególnych osób, pełnione urzędy i funkcje oraz powiązania genealogiczne. Wreszcie ustalono przynależność heraldyczną wszystkich rodzin możnowładztwa, a także wyraźnej większości rodzin zamożnego i drobnego rycerstwa ziemi gostyńskiej, znanych ze źródeł tego czasu.

Na uwagę zasługują powiązania tych rodzin z rodzinami innych ziem Mazowsza, zwłaszcza Mazowsza płockiego, ale także ziemi rawskiej, sochaczewskiej, wiskiej, należących do Piastów płockich. Wyraźne są też powiązania z ziemiami Mazowsza wschodniego: wyszogrodzką, warszawską, zakroczymską i innymi. Widać również więzi z ruską ziemią bełską, zasiedlaną od 1388 r. przez przybyśców z Mazowsza, głównie poddanych Piastów płockich, rządzoną przez książąt mazowieckich do 1462 r.

²⁶¹⁰ ASK I, nr 22, k. 220v, 221.

²⁶¹¹ Tamże, k. 421, 445.

²⁶¹² Tak Wójcik, *Nazwy*, s. 172, 173.

²⁶¹³ Zob. zwłaszcza SSNO VI, s. 130, 131; NKMaz II, indeks.

Istotne też okazały się powiązania z sąsiednimi ziemiami koronnymi: łączyczką oraz Kujaw brzeskich, dla których zachowała się archiwalna dokumentacja źródłowa, wnosząca niemało dla dziejów niektórych rodzin z pogranicza obu ziem.

Na omawianym obszarze gniazda rodu Gozdawów były poświadczane już w 1391 r. przywilejem książęcym obejmującym wymienione dokładnie osady rycerstwa. W przywileju wystawionym dla marszałka dworu Krystyna z Piaseczna wystąpiły w istocie osady uboższych współrodowców stanowiących rezerwuar służebników i klienteli możnych Gozdawów XIV w. Ślady tych powiązań w owym mazowieckim rodzie udało się nieźle udokumentować dla czasów biskupa płockiego Pawła Giżyckiego (1439–1463), kolejnego z seniorów tego rodu. Powiązania te można odnosić do wcześniejszych wojewodów mazowieckich z owego rodu. Wskazują one zwłaszcza na możliwość przynależności owych drobnych Gozdawów do szczupłego oddziału wojewody, czyli jego orszaku towarzyszącego mu na co dzień i dbającego o jego bezpieczeństwo, pomagającego mu w wykonywaniu jego zadań wojewody – organizatora i koordynatora działań militarnych na Mazowszu z ramienia władzy książęcej.

Ród Gozdawów ukształtował się zatem z możnowładczego jądra i uboższych krewnych stanowiących współpracowników, służebników i stałą klientelę możnych Gozdawów, noszących wspólny znak herbowy i przechowujących wspólną tradycję. Ubożsi krewni powinni stanowić otoczenie wojewody Krystyna - fundatora parafii w Gozdowie na początku XIV w. oraz kolejnych wojewodów Mazowsza. Jest wysoce prawdopodobne, że tak było już wcześniej, w czasach słynnego wojewody Krystyna, zamordowanego z rozkazu Konrada I w 1217 r.

W ziemi gostynińskiej licznie reprezentowana była też własność Dołęgów, Grzymałów, Junoszków, Ogończyków, Prawdziców, Rogalów, Wężyków oraz innych rodów znanych dobrze na Mazowszu. W wyniku badań ustalono rozmiary tej własności i odtworzono przynajmniej po części dzieje dóbr. Spośród rodów nie znanych dotychczas na ziemiach Mazowsza należy odnotować ród Nieczujów z Jemielnia (Imielna) i Wilkowyi oraz zaginionych Szerzewic na pograniczu z Kujawami i ziemią łączyczką.

Zrekonstruowano szereg włości w posiadaniu możnowładczym i zamożnego rycerstwa, ustalając ich kolejnych posiadaczy. Przynajmniej dla niektórych włości możliwe stało się wskazanie prawdopodobnych protoplastów ich posesorów, a jednocześnie przypuszczalnych odbiorców nadań książęcych. Takim powinien być kasztelan raciąski Racibor z rodu Grzymałów, znany w 1319 r., współpracownik Wańka płockiego, z którym można związać nazwę Raciborowo. Takim powinien być Dadźbog podkomorzy płocki, a potem wojewoda Bolesława Wańkowica z rodu Junoszków, protoplasta m.in. Junoszków z Życka oraz z Czerniewa i Kiernozi w ziemi gostynińskiej, a także z Rościszewa w ziemi płockiej, z Wyszyn na Zawkrzu, z Dolecka w ziemi rawskiej i Radziejowic w ziemi sochaczewskiej. Wreszcie

do nich powinien należeć też Rogala, długoletni podstoli gostyniński, później kasztelan gostyniński z rodu Rogalów, współpracownik Siemowita III Trojdenowica, prawdopodobny protoplasta Rogalów z Iłowa i Załuskowa. W obecnym stanie badań trudno jest wyjść poza osiągnięte wyniki.

Dla rodzin niedających się określić heraldycznie, pomimo rozmaitych zabiegów badawczych, wybrano z przejrzanego materiału źródłowego i zestawiono dane ułatwiające dalsze poszukiwania. W rozmaitych zbiorach polskich i zagranicznych mogą znajdować się jeszcze inne materiały wnoszące nieco światła do przedstawionego obrazu, pozostaje zatem szansa, że kolejne badania poszerzą i skorygują osiągnięte tu rezultaty.

CZEŚĆ II

ROZDZIAŁ I

Możni i rycerze w dobrach książęcych i kościelnych ziemi gostynińskiej w XIV i XV w. oraz wójtowie i rządcy w dobrach rycerskich

Tenutariusze, rządcy, wójtowie i inni rycerze w dobrach książęcych

Uwagi wstępne

Badania atlasowe nad Mazowszem drugiej połowy XVI w., opublikowane w 1973 r., przyniosły zestawienie liczby miast i wsi Mazowsza w poszczególnych rodzajach własności. Wiemy jednak, że miasta i miasteczka były wielkości rozmaitej, to samo dotyczy osad wiejskich. Dlatego istotne jest, że te badania umożliwiły przybliżone oszacowanie powierzchni zajmowanej przez własność królewską (20%) i własność kościelną (14%). Dało to możliwość określenia powierzchni, zajmowanej przez własność szlachecką na pozostałym obszarze, na 66%¹.

Te przybliżone liczby odbijają zdecydowanie lepiej rzeczywistość drugiej połowy XVI w., w której do wielkiej własności należały puszcze oraz mniejsze kompleksy leśne wraz z dużą częścią wód płynących i stojących oraz bagien. Miała ona niezbyt dużo osad, ale w jej posiadaniu znajdowały się miasta i ośrodki kluczowych dóbr, a także wsie ludne i obszerne, na ogół znacznie większe od przeważnie małych osad średniej i drobnej szlachty. Podobnie musiało być z dawną własnością możnowładczą, która nie została tu wyodrębniona, miała jednak znaczący udział we własności szlacheckiej.

Oszacowanie to było możliwe po wyznaczeniu powierzchni poszczególnych kompleksów dóbr, na podstawie rekonstrukcji wychodzącej od danych późniejszych XVIII–XIX w., kartograficznych i pisanych, uwzględniającej szczegółowe informacje lustracji dóbr królewskich XVI–XVIII w., a także inwentarzy i lustracji kościelnych z tego czasu. Istnieje margines błędu przy wyznaczaniu granicy

¹ AHP, Mazowsze, komentarz, s. 98, mapka (cyfry dla własności monarszej i kościelnej zostały tu przedstawione).

linearnej na mapie, gdy szczegółowych danych brak, a rzecz dotyczy fragmentów kompleksów leśnych o przynależności własnościowej trudnej do ustalenia. Jednak margines ten można wydatnie ograniczyć poprzez operowanie większą ilością danych, także informacji XVIII–XIX w.

Na uwagę zasługują dane z obszernego *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, opracowanego wysiłkiem zbiorowym, podsumowującego wiedzę badaczy XIX w. Podaje on dość szczegółowe informacje o dobrach ziemskich, w tym wielkość wsi i folwarków oraz ich dotychczasową przynależność własnościową. Przydatne też okazują się mapy administracyjne z połowy XX w. w skali 1:100 000, pokazujące ówczesne granice gmin i powiatów, bowiem zasięg gmin w pierwszej połowie XX w. ma na ogół potwierdzenie w danych XIX w.² Po wyrywkowej kontroli można te granice uznawać za dość trwałe, sięgające wcześniejszej doby. Widać bowiem, że prowadzono je na ogół starymi granicami wsi i odbijają one podziały dawniejsze. Dodatkowo nieco światła wnoszą dane o zasięgu parafii rekonstruowanym dla końca XVIII i pierwszej połowy XIX w., kiedy trwały jeszcze stare podziały parafialne, wywodzące się z XIV–XV w. Granice parafii były w istocie sumą granic zewnętrznych osad do niej należących.

Rekonstrukcja stanu własnościowego z doby rozbiorów znajduje w wielu miejscach potwierdzenie dla czasów wcześniejszych. Dlatego podjąłem próbę wykreślenia granic kompleksów dóbr możnowładczych w ziemi gostynińskiej w drugiej połowie XV w., w dobie inkorporacji tej ziemi do Korony (Aneks III), weryfikując przy tym dotychczasowe ustalenia kartograficzne przedstawione na mapie Mazowsza drugiej połowy XVI w. dla dóbr monarszych i kościelnych, opublikowanej w 1973 r.³

Na tym miejscu przedstawię skrótowo dochodzenie dla ustalenia zasięgu księżęcej **Puszczy Gostynińskiej** w rejonie samego Gostynina. W opisach lustracyjnych określono, że ma ona w objazd 4 mile, podano także część granic przy opisie królewskiej wsi Lucień. Na zasięg Puszczy wskazują przede wszystkim informacje zawarte w lustracji 1564 r. o 14 jeziorach: wielkim Lucieńskim (40 toni niewodowych), niewielkim Konotopa (4 tonie włókowe), sporym Przytomno (12 toni niewodowych), niewielkimi Milków (4 tonie włókowe), Chojenki Większe i Mniejsze (po 3 tonie włókowe), podwójne, ale zarośnięte Usianka, a także Lubaty pierwsze (4 tonie niewodowe) oraz drugie (2 tonie włókowe), wreszcie Kobylica (2 tonie włókowe), Czarne (2 tonie niewodowe, a 4 włókowe), Kocioł (1 tonia niewodowa) oraz pod zamkiem gostynińskim (2 tonie)⁴.

² Mapy m.in. w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

³ AHP, Mazowsze, mapa.

⁴ LR 1564, s. 94, 95.

Po zidentyfikowaniu tych obiektów na najstarszych mapach szczegółowych można ustalić, że Lubaty leżały przy granicy z Kujawami, Przytomno – na północ od wsi szlacheckiej Wrząca, a **Konotopa** – na południowy wschód od Lucienia. Ta ostatnia na mapie Mazowsza XVI w. nietrafnie została zidentyfikowana z pobliskim jeziorem Sumino⁵. Nazwa Konotopa oznaczała potem obiekt topograficzny na zachód od znacznie większego jeziora Sumino, została opisana jako Konotopy na mapie pruskiej Gilly-Crona z lat 1793–1796 oraz jako Konotopa na Mapie Kwatermistrzostwa pokazującej stan z lat dwudziestych XIX w.⁶

Wieś **Lucień** graniczyła od północnego wschodu z **Popowinem**, wsią kapituły plockiej położoną nad jeziorem Białe. Popowino zostało zlokalizowane w przybliżeniu na mapie Mazowsza XVI w. Następnie zostało włączone w skład dóbr szlacheckich Białe i zaginęło. Od wschodu Lucień graniczył z wsią szlachecką Gorzewem, położoną między jeziorami Białe i Sumino, zatem w XVI w. własnością monarszą była tu Konotopa, ale bez Sumina.

Wiemy także, że Puszcza rozciągała się na północ od dużej wsi królewskiej Kozice, tj. na zachód i północny zachód od wsi Rataje. Tu leżały jeziora Kocioł, Czarne, Chojenki, wreszcie duże jezioro Przytomno. Ta część Puszczy musiała tedy graniczyć z dobrami szlacheckimi Wrząca i Górki oraz z kościelną osadą Dąbrówka. W puszczy leżały wreszcie młyny królewskie na rzece Skrwie, jak Ruda, Lucieński, Ziejka, a także Sochora na rzeczce Osetnicy. Z Puszczą graniczyły zatem od wschodu osady szlacheckie Bieżejewice nad Osetnicą, Rogożewo Wielkie i Małe.

Nietrafnie na mapie Mazowsza XVI w. nazwę **Puszcza Gostyńska** umieszczono poza tak zrekonstruowanym obszarem Puszczy, pomiędzy królewskimi wsiami Mysłownia i Zdwór⁷. Była to bowiem część wczesnośredniowiecznej książęcej Puszczy Gostynińskiej, opisywana jednak w XVI w. jako bory przynależne do dóbr Mysłownia, Korzeń i Zdwór. Przy Mysłowni bory te miały w objazd wielkie półtorej mili⁸, podobnie szacowano ich wielkość przy wsi Zdwór⁹.

Na wcześniejszy zasięg książęcej Puszczy, a dokładniej mówiąc książęcych dóbr w rejonie Gostynina, wskazują cenne dane źródłowe z 1380 r. Mianowicie Siemowit III potwierdził wówczas plebanowi kościoła parafialnego św. Jakuba w Gostyninie dochody płynne przekazane przez swoich poprzedników z cła gostynińskiego, a także dziesięcinę z połowów książęcych we wszystkich jeziorach książęcych ziemi gostynińskiej. Wymieniono jeziora Lucień, Wzdwór czyli Zdwerskie, Białe (Vale – odczyt niepewny), Sumino, Przytomno (Brimin – odczyt niepewny, nazwa daje się jednak zidentyfikować z danymi późniejszymi),

⁵ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶ Mapy w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

⁸ LR 1564, s. 109.

⁹ Tamże, s. 128.

Chojno oraz inne położone pod starym grodem książęcym, czyli znane później Kocioł i Czarne¹⁰. Fundację tegoż kościoła można łączyć z budową książęcego grodu gostynińskiego i datować na czasy Konrada I po 1234 r., po przekazaniu Mazowsza północnego ze stołecznym Płockiem najstarszemu synowi Bolesławowi I. Zapewne wówczas pleban otrzymał od księcia znaczne dochody płynne oparte na przychodach ze zorganizowanego już wcześniej majątku książęcego – eksploatacji rybnych jezior w puszczy książęcej.

Po 1380 r. z dóbr książęcych ubyły jeziora Białe i Sumino, prawdopodobnie drogą nadań książęcych na rzecz możnych współpracowników władzy książęcej. Obszar Puszczy we własności książęcej musiał nieco zmaleć. Także lokacja książęcego miasta Gostynin w 1382 r. na nowym miejscu na obszarze 50 włók musiała nastąpić kosztem puszczy książęcej. Wreszcie wokół Gostynina wyrosły kolejne duże osady kmieci książęcych, jak Kozice (54 włóki)¹¹. Część lub nawet większość zapewne rozwinęła się ze starszych, znacznie mniejszych osad, a tylko niektóre mogły powstawać całkowicie na surowym korzeniu. Przyjrzymy się danym o poszczególnych osadach, zwracając uwagę na wielkość powierzchni i informacje o wójtostwie, w tym kolejnych posiadaczach.

Gostynin i osady książęce w pobliżu miasta

Miasto **Gostynin** otrzymało przywilej lokacyjny Siemowita IV wystawiony w Gostyninie 8 III 1382 r., na początku jego rządów¹². Zostało lokowane na 50 włókach nad rzeką Skrwą w pobliżu nowo wznoszonego murowanego zamku książęcego. Książę ustalił czynsz roczny po 24 grosze z włóki osiadłej. Wiemy, że wójt otrzymał od księcia Siemowita 2 włóki wolne w Gostyninie oraz 3 włóki w Kozicach, łącząc wójtostwo w mieście i sąsiedniej wsi książęcej. Otrzymał prawo do trzeciej części dochodów z targowego oraz do trzeciej części kar sądowych. Wójtostwo zapewne zostało nabyte za 100 kop groszy praskich¹³. Całość uposażenia wójta gostynińskiego w mieście oraz we wsi Kozice potwierdził król Zygmunt Stary 23 XII 1519 r. na prośbę Andrzeja z Kutna wojewody rawskiego¹⁴. W świetle tego przekazu istniały dwa dokumenty pergaminowe dotyczące wójtostwa, z tytułaturą Siemowita księcia gostynińskiego, zatem Siemowita IV albo V. Była tam informacja, że trzecia włóka w Kozicach została nadana dla zapewnienia rezydencji osobistej wójta. Wójt był zobowiązany do służby wojskowej.

¹⁰ NKMaz III, nr 252. Dokument został opublikowany wadliwie, z mylnymi identyfikacjami. Zob. K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, dok. 252.

¹¹ LR 1564, s. 103.

¹² BKórnicka, rkps 194, k. 19v.

¹³ LR 1564, s. 96.

¹⁴ MRPS IV, nr 3166.

W 1438 r. wójtem był Jan Czyża, mieszczanin (*providus*). Kupił on młyn od mieszczanina Piotra zwanego Liszka za 32,5 kóp groszy. Transakcję potwierdził Siemowit V 16 VIII 1438 r. w Gostyninie¹⁵. W 1476 r. są znani wójtowie Stanisław i Andrzej, może bracia. 10 II 1476 r. sprzedali oni za konsensem króla Kazimierza Jagiellończyka wójtostwo, mianowicie 3 włóki w Kozicach i 2 włóki w Gostyninie Piotrowi Żochowi, mieszczaninowi gostynińskiemu¹⁶. W 1519 r. wójtostwo musiało należeć do Andrzeja z Kutna, wojewody rawskiego. W 1564–1565 wójtem był tu szlachcic Andrzej Gromadzki, brat Pawła podstarościego gostynińskiego¹⁷.

Długołęka. Wójtostwo w tej wsi nadał Siemowit V rawski (1434–1442) Wielisławowi z pobliskich Wieszczyz. Król Zygmunt Stary w 1508 r. na prośbę Zygmunta Wieszczyckiego dokonał z powrotem zamiany wójtostwa na dział w Wieszczycach, dodając jednak dodatkowo dział leśny w dobrach Strzelce. W 1531 r. przywilej królewski na to wójtostwo otrzymał podkomorzy gostyniński Jakub Sierakowski z Nowego Sierakowa¹⁸. Według opisu lustratorów w 1564–1565 osada miała włók wszystkich 30, w tym aż 7 wójtowskich, a ponadto folwark¹⁹. W XIX w. było tu 48 włók obszaru²⁰. Wójtostwo początkowo raczej było podobnej wielkości do innych (może 2–3 włóki) i wydaje się, że zostało powiększone w pierwszej połowie XVI w.

Korzeń. Wieś książęca jest znana od 1412 r., w XVI w. miała ok. 20 włók kmiecych i 1,5–2 włóki wójtostwa, notowane w rejestrach poborowych²¹. Wieś nie została opisana w lustracji 1564–1565 r. Posiadacze wójtostwa w XV i XVI w. nie są znani. Wójtostwo musiało już istnieć w 1434 r., w momencie, kiedy Pakosz z Solca za wierną służbę otrzymał tu dwie włóki wolne²²; inaczej otrzymałby raczej nowo utworzone wójtostwo. Można sądzić, że wójtostwo powstało tu w ramach lokacji osady krótko po lokacji książęcego Gostynina, tj. po 1382 r. Owe 2 włóki wolne po Pakoszu były z rzadka notowane w rejestrach poborowych XVI w. jako mały dział zagrodowy²³.

Kozice. Prawdopodobnie w 1382 r. Siemowit IV uposażył wójtostwo w mieście Gostyninie 2 włókami wolnymi w mieście i 3 włókami we wsi Kozice obok miasta²⁴. Jest możliwe, że wcześniej powstało wójtostwo w Kozicach, a wójt został

¹⁵ AGAD, perg. 793.

¹⁶ MRPS I, nr 1358.

¹⁷ LR 1564, wg indeksu.

¹⁸ MRPS IV, nr 5805 (4 I 1531 r.).

¹⁹ LR 1564, s. 143, 144.

²⁰ SGKP II, s. 39.

²¹ Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

²² AGAD, perg. 8633.

²³ Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁴ Zob. LR 1564, wykaz dokumentów, nr 16.

wójtem w nowo lokowanym Gostyninie, uzyskując tu dodatkowe uposażenie i zachowując nadal sądownictwo w Kozicach. Wieś została wymieniona w 1440 r. w uposażeniu księżnej Małgorzaty, żony Siemowita V²⁵. Była to duża wieś, w XVI w. liczyła 54 włók, w tym 3 włóki wójta gostynińskiego. Włóki te miały po 10 zagonów i po 16 staj długości²⁶, powinny być zatem dawniejszego pochodzenia, może już z pierwszej połowy XIV w., kiedy prawdopodobnie podjęto pierwszą lokację tej wsi książęcej²⁷.

Oprócz 3 włók wójtostwa w Kozicach były także dwie włóki wolne z nadania Siemowita VI i Włodzisława II, zatem z lat 1456–1461, na rzecz Jana z Sałek, drobnej wsi rycerskiej w sąsiedztwie Kozic²⁸. Podobnie jak Pakosz z Solca, mógł to być służebnik książęcy, który otrzymał skromną odprawę. Król Kazimierz Jagiellończyk potwierdził to nadanie w 1476 r. Janowi z Sałek, zapisując mu na nich 20 grzywnien²⁹. Posiadacz ich był zobowiązany do służby wojskowej.

Muchnowo. Początkowo w XV w. ta wieś książęca była nazywana Muchnicami albo Muchnicą; nazwa ustaliła się w pierwszej połowie XVI w. W 1530 r. było tu 12 włók kmiecych oraz 2 włóki wójtostwa³⁰. Wieś nie została opisana w lustracji 1564–1565 r. W XIX w. osada miała 41 włók obszaru³¹. Wieś dzieliła losy wsi książęcej Skórzewa i szlacheckich Muchnic (zob. niżej Skórzewo).

Mysłownia. Wieś istniała już w 1412 r., została odnotowana w opisie lokacji wsi Wola Łącka norbertanek płockich³². Według lustracji 1564–1565 r. było tu 13,5 włók osiadłych oraz 5 włók wójtostwa, ale te ostatnie były „borem zarosłe”. W XIX w. Mysłownia była jedynie folwarkiem, który obejmował 1297 mórg, tj. ok. 43 włóki powierzchni, w tym aż 18 włók lasu³³. Widać, że las zajmował tu znaczną część obszaru osady, najpewniej od momentu lokacji. Wielkość wójtostwa pozwala sądzić, że początkowo obszar osady mógł sięgać 50 włók, których jednak w większości nie zagospodarowano dla uprawy roli.

W 1564 r. posesorem wójtostwa był niejaki Jarosz; „posługi żadnej nie wienien do zamku, jedno wojnę służy, kiedy się trafi”³⁴. Wcześniej 31 I 1535 r. posesorem wójtostwa był Wojciech Leśniewski z sąsiedztwa. Szlachcic Konrad uzyskał od króla Zygmunta Starego konsens na wykupienie wójtostwa z dożywociem³⁵.

²⁵ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

²⁶ LR 1564, s. 103.

²⁷ Dr A. Dunin-Wąsowicz sądzi, że idzie tu o włóki flamandzkie (konsultacja ustna).

²⁸ W XIX w. w Sałkach był folwark liczący ok. 15 włók obszaru; SGKP X, s. 221.

²⁹ MRPS I, nr 1371.

³⁰ Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

³¹ SGKP VI, s. 791.

³² ADP, perg. 146.

³³ SGKP VI, s. 836.

³⁴ LR 1564, s. 108, 109.

³⁵ MRPS IV, nr 17750.

W 1537 r. Gabriel Roman, mieszczanin gostyniński uzyskał zgodę króla na wykup wójtostwa z rąk tegoż Konrada³⁶. Wieś miała trzy pola, została tedy lokowana na prawie chełmińskim i objęta systemem trójpolówki. Fundację wójtostwa i lokację wsi można widzieć krótko po lokacji książęcego Gostynina w 1382 r., podobnie jak w Korzeniu.

Niedrzaków. Według opisu lustratorów z lat 1564–1565 było tu 24 włók osiadłych i 2 włóki wójtostwa w posiadaniu 2 wójtów zobowiązanych do posług, wożenia listów. Na wójtostwo był przywilej Siemowita Starszego księcia mazowieckiego opatrzonej rzekomą datą 1430 r.³⁷ Idzie tu bez wątpienia o Siemowita IV, który zmarł w styczniu 1426 r., zatem przywilej był wystawiony prawdopodobnie ok. 1420 r., kiedy używał już tytułatury Starszy (Senior), dla odróżnienia od swego dorosłego syna Siemowita V. Wieś została założona po 1389 r., nie została bowiem odnotowana w dokumencie erekcyjnym parafii Strzelce, do której należała³⁸. Można przyjąć, że przybliżona data przywileju (ok. 1420 r.) określa jednocześnie datę założenia tej osady w lesie książęcym w dobrach Strzelce. Istniała ona w 1440 r., została wówczas odnotowana wśród dóbr książęcych³⁹. Wiemy jednocześnie, że Niedrzakowa dotyczył przywilej Siemowita V, wystawiony w Gostyninie 1 I 1439 r.[?], w którym zobowiązano kmieci do opłacania dziesięciny pieniężnej po 6 groszy rocznie z włóki osiadłej na rzecz plebana w Gostyninie⁴⁰. W 1557 r. król Zygmunt August potwierdził posiadanie wójtostwa w Niedrzakowie wójtowi Błazejowi⁴¹.

Niedrzewie. Wieś liczyła w 1564–1565 r. łącznie 27 włók, w tym 4 włóki wójtostwa. Jego posiadaczem był wówczas Jan Sierakowski, ale nie przedstawił lustratorom dokumentów⁴². Wieś nie została odnotowana w dokumencie erekcyjnym parafii Strzelce, powstała zatem po 1389 r.⁴³ Istniała w 1440 r., określono ją jako Międzydrzewie⁴⁴. Sądzić można, że lokowano ją w lesie w książęcych dobrach Strzelce licząc na zagospodarowanie aż 40 włók, i dlatego wójtostwo otrzymało 4 włóki. W XVI w. obok wsi był jeszcze spory bór⁴⁵; w XIX w. miała łącznie ok. 52 włóki obszaru⁴⁶.

³⁶ Tamże, nr 18862.

³⁷ LR 1564, s. 119, 120.

³⁸ O tym Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, 510; AHP, Mazowsze, mapa, rekonstrukcja zasięgu parafii Strzelce.

³⁹ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

⁴⁰ O tym *Ziemia gostynińska. Materiały do dziejów ziemi płockiej (Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w.)*, t. XI, wyd. M.M. Grzybowski, Płock 2000, s. 70, 91.

⁴¹ MRPS V/2, nr 8163.

⁴² LR 1564, s. 117, 118.

⁴³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, 510.

⁴⁴ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

⁴⁵ LR 1564, s. 118.

⁴⁶ SGKP VII, s. 58 (1565 mr. obszaru).

Lokację wsi i założenie wójtostwa można widzieć w dobie rządów Siemowita IV. Wójtostwo istniało w połowie XV w. i było w rękach Janusza Piotrowskiego, który oprawił posag swojej żony Małgorzaty na połowie dóbr Piotrowo oraz wójtostw w Łanietach i w Międzydrzewiu; zostało to odnotowane w 1471 r.⁴⁷ Po zgonie Janusza wójtostwo mógł objąć i następnie utracić jego syn Mikołaj Piotrowski. W 1497 r. było już w rękach syna Dzierśława Osinińskiego, nieznanego z imienia. Za nie stawienie się na wyprawę mołdawską król Jan Olbracht skonfiskował jego dobra: Osiny, Kuczkowo, połowę młyna Ruda oraz wójtostwo w Niedrzewiu, przekazując je Mikołajowi Sierakowskiemu⁴⁸.

W 1546 r. wójtostwo w Niedrzewiu należało do Jana i Kaspra Sierakowskich, synów zmarłego Wojciecha Sierakowskiego⁴⁹. Powinni to być potomkowie Mikołaja Sierakowskiego. Lokację wsi i założenie wójtostwa można przypisać ojcu Janusza Piotrowskiego podsędka gostynińskiego, czyli Świętosławowi z Piotrowa, podczasemu gostynińskiemu, współpracownikowi Siemowita IV i rządzącej po nim w Gostyninie księżnej wdowy Aleksandry, a także współpracownikowi Siemowita V rawskiego. Zob. Grzymałowie z Piotrowa.

Skórzewo (dziś Skórzewa). Była to osada niezbyt duża, w XVI w. miała 8–11 włók kmieczych⁵⁰, a w XIX w. było tu 18 włók obszaru⁵¹. Początkowo była to wraz z Muchnowem (Muchnicą) własność rycerska braci z Muchnic. W 1416 r. bracia Jan, Mikołaj i Wincenty z Muchnic zabezpieczyli Janowi wójtowi z sąsiedniego Mnicha pożyczkę na Skórzewie lub Starych Muchnicach⁵². Wincenty z Muchnic był później podsędkiem gostynińskim, miał dział w Skórzewie. Zmarł bezpotomnie, a jego dobra przeszły na własność księżęcą. Wiemy jednocześnie, że połowa Skórzewa w 1462 r. należała do własności księżęcjej. Trudno ocenić, czy jest ona identyczna z połową Skórzewa, którą miał w 1459 r. Andrzej z Kutna; wydzierżawił ją wówczas Mikołajowi z Mnicha⁵³.

Czytelne są jednak dane o dziale Wincentego z Muchnic, mianowicie 2 włókach wolnych. Sąsiadowały one z sołectwem, być może tym, które jest potem znane w sąsiednim Muchnowie. Książę Włodzisław I kupił je od niego i sprzedał w 1453 r. Wierzbięcie z Karwosieka, staroście gostynińskiemu za 60 kóp groszy w półgroszach⁵⁴. Tenże odstąpił je w 1455 r. Pawłowi z Białego⁵⁵, a Paweł Jajko

⁴⁷ KowalskaG 1a, k. 50–50v.

⁴⁸ MRPS II, nr 799.

⁴⁹ MRPS IV, nr 7761.

⁵⁰ Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.

⁵¹ SGKX, s. 705.

⁵² ADP, perg. 164.

⁵³ MK 335, k. 168.

⁵⁴ MK 337, k. 89.

⁵⁵ Tamże, k. 57.

z Białego w 1458 r. sprzedał je Krystynowi z Kocięcina w ziemi płockiej⁵⁶. W tym fragmencie dziejów osady widać, że w czasach własności książęcej pojawiało się tu rycerstwo tak z ziemi gostynińskiej, jak też z ziemi płockiej, a obrót działem ziemi mógł być częsty. Być może idzie o ludzi związanych okresowo z lokalnym aparatem władzy książęcej, funkcjonariuszy starosty gostynińskiego, których w źródłach można dostrzec sporadycznie.

Skrzany. Była to stara wieś książęca, znana w 1380 r., wymieniona obok wsi Strzelce; pleban gostyniński miał w tych osadach dziesięcinę od konopi, zapewne od XIII w.⁵⁷ Skrzany wchodziły w skład starej parafii Trębki, erygowanej w 1303 r.⁵⁸ Według opisu lustratorów w latach 1564–1565 wieś miała 51 włók, w tym 4 wójtowskie, ponadto duży bór⁵⁹. Według danych XIX w. mogło tu być łącznie 90 włók obszaru⁶⁰. Wójtostwo w 1565 r. miało 4 włóki, trzymał je Wojciech Markowicz; miał prawo stare od książąt z obowiązkiem służby wojskowej⁶¹. Wójtostwo powstało tedy przed 1462 r., ale jak dawno? Wiemy, że 16 IV 1474 r. król Kazimierz Jagiellończyk odnowił przywilej na wójtostwo Janowi Sasinowi z Błazejewic w ziemi rawskiej⁶². Z rąk tegoż wykupił je opatrzny Stanisław Strzelczowicz, uzyskał od króla Zygmunta Starego w 1520 r. dożywocie⁶³.

Wcześniejse dzieje wsi oświetla informacja z 1474 r., że wieś należała do jakiegoś Janusza podkomorzego zakroczymskiego i została zamieniona przez książąt na inne dobra⁶⁴. Prawdopodobnie wiadomość ta została przejęta z owego starego książęcego przywileju wójtowskiego, a zatem zasługuje na uwagę. Wśród znanych mi podkomorzych zakroczymskich brak jednak Janusza, jest natomiast Junosza, który pełnił ten urząd w latach 1374–1389. Co ważniejsze, tenże Junosza z Zaborowa był w 1385 r. starostą rawskim Siemowita IV, mógł wówczas obejmować swą działalnością dobra książęce w ziemiach rawskiej, gostynińskiej i sochaczewskiej⁶⁵.

Dowodnie wiemy, że Junosza przeprowadził lokację wsi Głusk w ziemi sochaczewskiej i wystawił tamże przywilej wójtowski, a wieś ta bezspornie wchodziła później w skład dóbr książąt płockich⁶⁶. Jest zatem prawdopodobne, że po

⁵⁶ MK 335, k. 153.

⁵⁷ NKMaz III, nr 252.

⁵⁸ ŻD XVI, s. 194; AHP; Mazowsze, mapa; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁵⁹ LR 1564, s. 115, 116.

⁶⁰ SGKP X, s. 722.

⁶¹ LR 1564, s. 116.

⁶² MRPS I, nr 1168.

⁶³ MRPS IV, nr 3297.

⁶⁴ MRPS I, nr 1168

⁶⁵ Pacuski, Spis. Jako starosta rawski jest znany 1 XI 1385 r.; KWp III, nr 1839.

⁶⁶ ZakrZR 32, k. 361–363. Przywilej ten zachował się w ekscerpce bez datacji, pochodzi z lat 1392–1409, przechował się w kopii dokumentów książęcych z lat 1426 i 1461, wpisany

zakończeniu działalności na urzędzie starosty generalnego księcia Janusza I w 1381 r. przeszedł on w służbę Siemowita IV i podjął się melioracji dóbr książęcych. Został po (28 VIII) 1384 r. starostą rawskim, przejmując zarząd dóbr książęcych na Mazowszu rawskim od Mieclawa ze Smogorzewa, wieloletniego starosty czerskiego i rawskiego młodego Siemowita IV⁶⁷. Do służby u Janusza I powrócił dopiero ok. 1388 r. i został wkrótce od 1390 r. sędzią wyszogrodzkim i zakroczymskim, a od 1392 r. także sędzią ciechanowskim. Jako sędzia działał do 1409 r., zapewne aż do śmierci⁶⁸.

Informacja dotyczy przeto lat osiemdziesiątych XIV w., kiedy Junosza pozostawał w służbie u Siemowita IV. Prawdopodobnie uzyskał on od księcia dobra Skrzany, może we władanie czasowe, i ustanowił tu wójtostwo o 4 włókach wolnych, zamierzając lokować wieś na 40 włókach. Wójtostwo sprzedał, a po powrocie wsi do dóbr książęcych informacja o początkach wójtostwa i dziejach wsi znalazła się w książęcym przywileju na wójtostwo odnawiającym prawa dotychczasowego posiadacza. Przywilej ten wystawił zapewne Siemowit IV, zatem można go widzieć w szerokich ramach czasowych ok. 1389–1426. Lokację wsi podjęto prawdopodobnie krótko po lokacji miasta Gostynina w 1382 r., równocześnie z lokacją pobliskiej wsi książęcej Strzelce, o czym niżej.

Strzelce. Była to stara wieś książęca, znana od 1380 r.⁶⁹ Z fundacji książęcej została ośrodkiem parafii, erygowanej przez biskupa poznańskiego Dobrogosta z Nowego Dworu w 1389 r.⁷⁰ W XVI w. wieś miała 55 włók, w tym trzywłokowe wójtostwo, którego posesorem w 1564 r. był Adrian Źdzarowski z ziemi gostynińskiej. Do wsi należały przyległe lasy⁷¹. W XIX w. dobra Strzelce miały ok. 92 włók obszaru⁷². Wiemy jeszcze, że w 1540 r. faktorem tej wsi był nieznanymi bliżej Stanisław, który uzyskał konsens króla na wykup wójtostwa z rąk jego posiadaczy⁷³.

O wójtostwie wiemy w 1447 r.; miał je niejaki Piotr Sitko, który sprzedał je Andrzejowi Zaborowskiemu z ziemi gostynińskiej za 70 kóp groszy⁷⁴. Tenże już w 1453 r. odstąpił wójtostwo Andrzejowi Wrzeszczowi z Niedarzyna w ziemi płockiej za 72 kopy groszy. Miało ono wówczas 3 włóki roli i karczmę⁷⁵. Znaczne

ok. 1534 r. Junosza daje w nim wójtostwo z 2 włókami wolnymi Andrzejowi dziedzicowi z Krościc za jego dotychczasową służbę. Wypis w kartotece SHGM, ziemia sochaczewska.

⁶⁷ Mieclaw był jeszcze starostą rawskim 9 VI 1384 r.; ZDMp IV, nr 1067.

⁶⁸ O Junoszy zob. zwłaszcza Supruniuk, *Otoczenie*, nr 94.

⁶⁹ NKMaz III, nr 252; tu błędnie zidentyfikowana z inną wsią – Strzałki.

⁷⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509, 510.

⁷¹ LR 1564, s. 111, 112.

⁷² SGKP XI, s. 456.

⁷³ MRPS IV, nr 20264.

⁷⁴ MK 336, k. 13 (w Płocku, 16 IV 1447 r.).

⁷⁵ MK 337, k. 87v; SHGWP, s. 211.

kwoty sprzedaży wskazują, że było to wójtostwo cenione i dochodowe. Andrzej Wrzeszcz był jednym z synów Mikołaja z Niedarzyna kasztelana sierpeckiego, ożenił się w 1447 r., jeszcze przed zgonem ojca. Zabezpieczył żonie 70 kóp groszy posagu na swoich dobrach, m.in. Niedarzynie, jednak wkrótce po śmierci ojca, już w 1451 r. był zmuszony wraz z bratem odstąpić swe działy w tejsze wsi⁷⁶. Wójtostwo w Strzelcach mogło stać się jego główną posiadłością i rezydencją.

Wydaje się, że wieś została lokowana już w okresie fundacji kościoła i erekcji parafii, ok. 1389 r. Było to kilka lat po lokacji miejskiej książęcego Gostynina (1382 r.), a także możnowładczego Kutna w posiadaniu Ogończyków na mocy książęcego przywileju z 25 XII 1386 r.⁷⁷ Przez te osady szedł gościniec z Płocka do Łęczycy, przechodzący m.in. przez Strzelce⁷⁸, uaktywniał on dodatkowo rynek lokalny związany z Gostyninem. Zapewne lokacja została zamierzona na 3 włókach obszaru wsi i dlatego wójtostwo ustanowione tu otrzymało 3 włoki ziemi oraz karczmę. Lokacja na prawie chełmińskim prowadziła do znacznego zwiększenia dochodów pieniężnych z tych dóbr po wygaśnięciu okresu wolnizny.

Gąbin i osady książęce w pobliżu miasta

Gąbin był starym ośrodkiem książęcym, otrzymał prawa miejskie i lokalny samorząd miejski prawdopodobnie już przed 1322 r., kiedy jest znany jako miasto⁷⁹. Stąd wywodził się Janusz z Gąbina, sołtys biskupi w Jamnie przed 1337 r., odbiorca przywileju na sołectwo w Dochowej (dziś Dachowa), wsi biskupstwa poznańskiego w 1337 r.⁸⁰ Mieszczanie gąbińscy mieli najpewniej od dawna powiązania z rycerstwem miejscowym albo koronnym. W 1494 r. z Gąbina pisał się Stanisław Brachowski, tenutariusz w sąsiednim Czermnie, który nabył tamże duże wójtostwo⁸¹. W 1526 r. tenże Stanisław Brachowski jest znany jako mieszczanin gąbiński, został określony jako nobilis, czyli należał do stanu szlacheckiego. Był on nieco wcześniej posiadaczem młyna w Starym Mieście w Łęczycy⁸². W 1514 r. w Łęczycy wystąpił nobilis Zygmunt Nosakowic Grzybowski, mieszczanin z Gąbina w ziemi gostynińskiej⁸³. Jego żoną była Katarzyna wdowa po Mikołaju Kukielce z Grzybowa, siostra Jana Trestki z Grzybowa w pow. orłowskim ziemi łęczyckiej, czyli także szlachcianka, znana w 1513 r.⁸⁴; oboje wywodzili się

⁷⁶ SHGWP, s. 211.

⁷⁷ MK 64, 255.

⁷⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

⁷⁹ NKMaz II, nr 162: „Datum in Gambino opido nostro”.

⁸⁰ Tamże, nr 218.

⁸¹ Zob. niżej.

⁸² ŁęczG 15, k. 461.

⁸³ ŁęczG 11, k. 827.

⁸⁴ OrłowskaZ 5, k. 27v.

z drobnego rycerstwa w ziemi łęczyckiej. W 1520 r. tenże Zygmunt z Grzybowa już nie żył, pojawia się jego syn Wojciech, też określony jako szlachetny i opatrzny mieszczanin z Gąbina⁸⁵. Inna szlachcianka Katarzyna była żoną Stanisława Radosza mieszczanina w Gąbinie; w 1517 r. toczyła sprawę o dziedzictwo Świnary Średnie w ziemi łęczyckiej⁸⁶.

Gąbin uzyskał obszerny przywilej miejski od Siemowita V rawskiego w 1437 r., regulujący świadczenia na rzecz władzy książęcej, w tym zamianę dotychczasowych opłat na ryczałt 74 grzywien, bez informacji o wójtostwie⁸⁷. Według lustracji 1564–1565 miasto miało 61,5 włók uprawnnych, w tym 6 włók wójtostwa i 3 włoki poświęconego, a także obszerny las w granicach miejskich⁸⁸.

Wójtostwo jest znane od 1417 r., kiedy w sąsiedniej ziemi łęczyckiej został odnotowany „circumspectus Petrus advocatus de Gambino”⁸⁹. W 1445 r. pleban gąbiński Piotr uzyskał wyrok przysądający dziesięcinę snopową z ról wójtostwa⁹⁰. Wójtą był wówczas Zdzisław, może współpracownik zmarłego wcześniej w 1442 r. Siemowita V rawskiego. Można go identyfikować ze Zdzisławem z Chrośli, burgrabią gostynińskim w latach 1468–1470, bliskim współpracownikiem Mikołaja z Kutna starosty gostynińskiego. W 1466 r. wójtą w Gąbinie był rycerz z ziemi gostynińskiej, mianowicie Jan Bakalarz z Wszeliw w parafii Brzozowo⁹¹. Już w 1468 r. występuje nowy wójt Stanisław, jeden z rozjemców, którzy doprowadzili do ugody w sprawie domu w Gąbinie⁹².

W 1524 r. dział wójtostwa pozostawał w posiadaniu mieszczan gąbińskich, braci Mikołaja, Stanisława i Macieja; uzyskali oni konsens króla na zastaw 2,5 włoki wójtostwa⁹³. W 1530 r. król potwierdził dożywocie na wójtostwie Stanisława i Pawła wraz ze stryjcem Sebastianem⁹⁴. Według lustracji z 1564–1565 należało ono do szlachty, Sebastiana i Kaspra Kędzierzyńskich, zachował się tu szczegółowy opis. Oprócz 6 włók roli do wójtostwa należał mały młyn pod miastem wraz ze stawkiem, 6 jatek miejskich [z mięsem] i 6 jatek [kramów] chlebowych, 10 mieszczan płacących czynsz, a także dochody z łaźni miejskiej i trzecia część kar sądowych. Wójt był zobowiązany do służby wojennej, natomiast zwolniony od posług⁹⁵.

⁸⁵ Tamże, k. 358.

⁸⁶ Tamże, k. 198, 215.

⁸⁷ BKórnicka, rkps 194, k. 39v (Sanniki, 1 VII 1437 r.).

⁸⁸ LR 1564, s. 99, 102.

⁸⁹ OrłowskaZ 2A, k. 163v.

⁹⁰ AAPoznań, AE I, k. 99v (7 I 1445 r.); Nowacki, *Dzieje*, II, s. 506.

⁹¹ AAPoznań, AE II, k. 145v.

⁹² MK 44, s. 751–753.

⁹³ MRPS IV, nr 4398.

⁹⁴ Tamże, nr 5676.

⁹⁵ LR 1564, s. 102.

Jest prawdopodobne, że wójtostwo powstało tu już w momencie lokacji miasta na prawie niemieckim niedługo po lokacji miejskiej Płocka, być może w okresie rządów Wańka płockiego przed 1322 r. Jego posiadaczami mogli być długo urzędnicy książęcy, ziemscy lub administracyjni, jak rządcy – starostowie, zapisywani zawsze z urzędem ważniejszym i dlatego nie zostali odnotowani oddzielnie w źródłach. Wójtostwo przynosiło dochody znaczące, porównywalne z dochodami wójtów innych dużych miast książęcych, a zatem musiało też mieć niemałą wartość. Wójt musiał się liczyć w miejscowym książęcym aparacie władzy.

Brzezie. Wieś książęca nazywała się początkowo Brzeziałka. Została założona na podstawie przywileju Siemowita IV dla Przybysława z Wilamowic, wystawionego w 1418 r.; obok wójtostw Sanniki i Siedlce otrzymał on dwie włóki w lesie książęcym Brzeziałka, przeznaczonym do lokacji nowej osady⁹⁶. Wieś istotnie wkrótce została założona, wymieniono ją wśród dóbr książęcych ziemi gostynińskiej w 1440 r. Wiemy, że w 1441 r. dziesięcina z trzech włók wójtostwa w Brzeziejłacie została przyznana plebanowi w Jamnie w związku z utworzeniem nowej parafii w Sannikach patronatu książęcego⁹⁷. Jeśli wójt zagospodarował 3 włóki, to lokacja nowej osady mogła objąć aż 30 włók obszaru, czyli więcej niż przewidywano w 1418 r.

Wójtostwo w Brzeziu w 1520 r. należało do Mikołaja Bykowskiego, wywodzącego się z sąsiedniej szlacheckiej wsi Byki w par. Jamno. Prawo do wykupu wójtostwa z jego rąk uzyskał Daniel Kiernoski⁹⁸. Jednak Mikołaj utrzymał się przy tym wójtostwie. W 1531 r. tenże Mikołaj uzyskał potwierdzenie wcześniejszego dokumentu kupna wójtostwa z zapisem 50 kóp groszy od Pawła Barana z żoną Barbarą przez Zdzisława z Chrośli albo Byków⁹⁹. Zdzisław jest identyczny z burgrabią gostynińskim poświadczonym w latach 1468–1470, powinien być ojcem Mikołaja, zatem te dane można odnosić do drugiej połowy XV w.¹⁰⁰ W lustracji 1564–1565 Brzezie nie zostało opisane, wiemy jedynie, że trzymali tę wieś panowie Kiernowscy, tj. Kiernoscy z Kiernozi¹⁰¹. W 1579 r. osada miała 15,5 włók kmiecych¹⁰². W XIX w. wieś z folwarkiem miała 30 włók obszaru¹⁰³. Jest to zgodne z danymi o trzywłókowym wójtostwie.

Czyżewo. Według lustratorów z 1564 r. wieś miała 18,5 włók kmiecych oraz dwie włóki wójtowskie. Wójt dziedziczny miał tu przywilej od książąt, zatem

⁹⁶ MK 37, k. 490–490v.

⁹⁷ AAPoznań, AE I, 281. Zob. też Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

⁹⁸ MRPS IV, nr 3520.

⁹⁹ Tamże, nr 5909.

¹⁰⁰ O tym zob. wyżej: Posiadacze dóbr Chrośle-Byki.

¹⁰¹ LR 1564, s. 133.

¹⁰² ŻD XVI, s. 199.

¹⁰³ SGKP I, s. 429.

sprzed inkorporacji 1462 r.¹⁰⁴ Dla XV w. brak jednak danych o wójtostwie; mogło ono powstać w latach 1426–1434, podobnie jak w Krobinie. W XIX w. Czyżew miał ok. 40 włók obszaru¹⁰⁵. Lokacja osady mogła objąć tylko połowę tego terenu.

Krobino (dziś Krubin). Według opisu lustracji 1564–1565 r. wieś liczyła 22 włóki kmieci i 2 wójtowskie. Odnotowano, że wójt ma „przywilej stary od książąt” z obowiązkiem posług do zamku, dostarczania listów, bez wątpliwości konno. Nie odnotowano nazwiska wójta¹⁰⁶. O wójtostwie brak danych z XV w. Jest pewne, że przywilej książęcy został wystawiony przed 1462 r. Liczba mnoga „książąt” może wskazywać zwłaszcza na wspólne rządy synów Siemowita IV (lata 1426–1434) albo wspólne rządy synów Włodzisława I (1456–1461). Wieś jest znana w źródłach od 1440 r., zatem mogła być lokowana wcześniej, co przemawia za pierwszym rozwiązaniem.

Wójt być może pochodził z drobnego rycerstwa mieszkającego w okolicy. Jakkolwiek brak wzmianki o służbie wojskowej, jest prawdopodobne, że został zobowiązany do takiej służby, jednak w wymiarze ograniczonym, na przykład z kuszą, co spotykamy w porównywalnych przywilejach książęcych na Mazowszu tego czasu. Owe dwie włóki wójtowskie zostały wymienione w najstarszym rejestrze poborowym ziemi gostynińskiej z 1530 r., także bezimiennie¹⁰⁷. W XIX w. Krubin, wieś miała 35 włók gruntów, folwark – 15,5 włók, czyli było tu łącznie ok. 50 włók obszaru¹⁰⁸. W latach 1564–1565 areal rolny był wyraźnie mniejszy, do wsi należała dowodnie „olszyna niemała”¹⁰⁹.

Lipińskie. Wieś jest znana od 1440 r. W latach 1564–1565 miała 25 włók kmiecych i aż 4 włóki wójtowskie¹¹⁰. W lustracji odnotowano, że był na nie przywilej stary od króla Kazimierza Wielkiego¹¹¹, co jest wyraźną pomyłką; Kazimierz Wielki nie sprawował tu rządów. Idzie przeto o króla Kazimierza Jagiellończyka, władającego ziemią gostynińską od końca 1462 r. do śmierci w 1492 r. Istotnie wiemy, że wójtostwo było wzmiankowane w 1471 r. z informacją, że dziesięcina z niego należała do kościoła parafialnego w Gąbinie¹¹². W 1519 r. wójtostwo pozostawało w posiadaniu mieszczan gąbińskich Andrzeja Gołąbka oraz Marcina; król Zygmunt Stary pozwolił wykupić je Dorocie Klichowej z Gąbina¹¹³. W rezultacie włóki wójtowskie uprawiane przez kmieci stały się podstawą uposażenia

¹⁰⁴ LR 1564, s. 126.

¹⁰⁵ SGKP I, s. 888.

¹⁰⁶ LR 1564, s. 125.

¹⁰⁷ Kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁰⁸ SGKP IV, s. 721.

¹⁰⁹ LR 1564, s. 125.

¹¹⁰ Tamże, s. 129.

¹¹¹ Tamże, s. 130.

¹¹² MK 5, k. 61v.

¹¹³ MRPS IV, nr 2949 (12 III 1519 r.).

szpitala w Gąbinie z kościołem i prepozyturą Świętej Trójcy, założonego przed 1534 r.¹¹⁴ Według informacji lustratorów przedtem wójt w tej wsi nie był zobowiązany do posług, tylko wojnę służył¹¹⁵. W XIX w. wieś miała 740 mórg, tj. ok. 25 włók obszaru¹¹⁶. Jest to zgodne ze stanem XVI w. w zakresie arealu kmiecego. Można sądzić, że wieś została lokowana przed 1440 r., może już w czasach Siemowita IV. Zadziwia jednak duża wielkość wójtostwa, wskazująca, że odbiorca nadania został nagrodzony dodatkowym przydziałem ziemi. Lokacja początkowa mogła też obejmować większy obszar. Dziesięcinę biskupią ze wsi Lipieńskie w 1448 r. biskup poznański Andrzej Bniński przeznaczył na uposażenie kanonikatu w kolegiacie NMP w Poznaniu, jednak tenże wkrótce upadł, a dziesięcina przeszła w ręce penitencjarzy poznańskich¹¹⁷.

Osmolin. Miasto lokował Siemowit V rawski w 1439 r. na prawie Gąbina na obszarze ok. 50 włók, jak wynika z danych XVI w. Były tu bowiem wówczas 44 włóki mieszczan, 2 włóki wójtowskie, ponadto folwark na polach miejskich oraz własność plebańska licząca powyżej 2 włók¹¹⁸. Miasteczko zostało lokowane na prawym brzegu rzeczki Czerniew, a na lewym brzegu znajdowała się książęca Osmólska Wieś, gdzie były dalsze dwie włóki wójtostwa¹¹⁹. Według lustracji 1564 r. posesorem wójtostwa był tu Wojciech Lubikowski, miał na nie prawo stare od książąt na 4 włóki¹²⁰. Bez wątpliwości pochodził z sąsiedniego Lubikowa, własności Gozdawów.

Miasteczko zostało założone na surowym korzeniu, czyli na terenach leśnych, na zagospodarowanie otrzymało długą wolniznę, aż 15 lat¹²¹. Według danych XIX w. Osmolin z Osmólską Wsią miał co najmniej 60 włók obszaru¹²². W 1530 r. Osmólska Wieś miała 16,5 włók osiadłych oraz 2 włóki wójtostwa. Była to duża wieś o cechach przedmieścia, podlegająca władzy sądowej wójta wspólnego z miastem. Dobra Osmolin przed 1439 r. należały do Gozdawów (zob.), zatem lokacja miasta i wsi książęcej została przeprowadzona w jednym czasie, przez Siemowita V rawskiego, po wykupieniu dotychczasowych posiadaczy. Wójtowie przed 1539 r. nie są znani. 26 VII 1539 r. wójtem był niejaki Feliks, król Zygmunt Stary przyznał prawo wykupu owego wójtostwa z jego rąk Elźbiecie z Gaju, wdowie po Prokopie Sieprskim, chorążym i staroście plockim¹²³. Wydaje się, że było to wójtostwo dochodowe, cenniejsze od wójtostw wiejskich w dobrach książęcych.

¹¹⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 506.

¹¹⁵ LR 1564, s. 130.

¹¹⁶ SGKP V, s. 264.

¹¹⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 593.

¹¹⁸ LR 1564, s. 136 n.; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

¹¹⁹ AHP, Mazowsze, mapa.

¹²⁰ LR 1564, s. 137.

¹²¹ MK 337, k. 39.

¹²² SGKP VII, s. 644.

¹²³ MRPS IV, nr 19905.

Sanniki. Według opisu lustracji 1564 r. wieś miała 30 włók, w tym 24 kmiece, 3 włoki wójtostwa i 3 włoki poświętnego w uposażeniu kościoła parafialnego. Wójt dziedziczny „żadnej posługi nie winien, tylko wojnę służy”¹²⁴. Zachował się przywilej Siemowita IV na to wójtostwo z 30 XI 1418 r. z cennymi informacjami. Książę nadał wówczas Przybysławowi z Wilamowic wójtostwa w Sannikach z 3 włokami, w Siedlcach z 2 włokami i z prawem budowy młyna tamże na polu Sosnowa Góra, a ponadto w lesie zwanym Brzeziałaka (potem wieś Brzezie) 2 włoki oraz prawo do karczmy, wszystko to za kwotę 100 kóp groszy¹²⁵. Odbiorca nadania został zobowiązany do służby wojskowej konno wraz z kuszą przy wozach, a zatem w skromnym wymiarze, co było w tej sytuacji znaczące. Wywodził się zapewne z Wilamowic w ziemi wyszogrodzkiej, tj. z księstwa Janusza I, prawdopodobnie z rodu Cholewów, poświadczonych tamże nieco później¹²⁶. Przybysław mógł być wcześniej funkcjonariuszem miejscowego książęcego aparatu władzy, dobrze przygotowanym do przeprowadzenia kolejnych lokacji w dobrach książęcych, dysponował też zasobami finansowymi niezbędnymi do przeprowadzenia nowych inwestycji, zaakceptowanych przez władzę książęcą.

Dokument ten został potwierdzony przez króla Zygmunta Starego w 1523 r. dla ówczesnego wójta Jakuba Dolipowskiego [?]; otrzymał on dodatkowo prawo do zastępstwa w służbie wojskowej przez strzelca z kuszą¹²⁷. Wieś Sanniki w XIX w. miała 32 włoki obszaru, czyli stan zbliżony do stanu z XVI w.; obok areału włościan był tu folwark Sanniki liczący aż 35 włók obszaru¹²⁸. Folwark ten był wyraźną kontynuacją folwarku książęcego, w którym mieścił się dwór odwiedzany przez książąt w XV w., a także folwarku opisanego w lustracji królewskiej z XVI w.¹²⁹ Odbiorca przywileju książęcego z 1418 r. mógł być miejscowym, powołanym na określony czas rządcą książęcym w Sannikach, za czym przemawia jego orientacja w realiach miejscowych i wynegocjowane warunki umowy z władzą książęcą.

Siedlce (dziś Sielce). W 1418 r. Siemowit IV nadał temuż Przybysławowi z Wilamowic m.in. wójtostwo w Siedlcach z dwiema włokami oraz prawem budowy młyna na terenie Sosnowej Góry, na cieku zwanym zapewne Zdroje¹³⁰. Lokacja tej starej wsi książęcej mogła być zamierzona na 20 włokach. Wieś nie została opisana w lustracji 1564 r., trzymał ją wówczas Jan Sierakowski¹³¹.

¹²⁴ LR 1564, s. 124. Nadanie 3 włók poświętnego jest wyraźnie poświadczone dokumentem książęcym z 1441 r.; KL, nr 187.

¹²⁵ MK 37, k. 490–490v; MRPS IV, supl. 534.

¹²⁶ SHGWysz, s. 58.

¹²⁷ MRPS IV, nr 4344.

¹²⁸ SGKP X, s. 295.

¹²⁹ LR 1564, s. 131–134.

¹³⁰ MK 37, k. 490–490v.

¹³¹ LR 1564, s. 133.

W 1579 r. było tu 8 włók osiadłych oraz 1,5 włoki wójtostwa¹³². W XIX w. Sielce miały ponad 14 włók gruntów włościańskich oraz duży folwark, który wraz z folwarkiem Brzyzie (Brzezie) miał 34 włoki¹³³. Z Siedlec pisał się Jakub Mieczek z żoną Ewą, zostali odnotowani w Łęczycy ok. 1515 r.¹³⁴

Starepole, potem Staropole, dziś Staropol. Wiemy dowodnie, że w 1439 r. Siemowit V rawski nadał Jakubowi z Woźnik wójtostwo z trzema i pół włókami wolnymi¹³⁵. Odbiorca przywileju mógł pozostawać wcześniej w służbie książęcej; pochodził z ziemi płockiej, z rodu Ciołków w parafii Woźniki. Można go identyfikować z Jakubem z Woźnik, który w 1451 r. sprzedał tamże 2 włoki osiadłe wraz z prawem patronatu kościoła w Woźnikach za 40 kop groszy. Następnie w 1460 r. tenże Jakub zastawił jedną włokę osiadłą w Ciołkówku obok Woźnik, zatem i tamże posiadał dział ziemi¹³⁶. Idzie tu o przedstawiciela rycerstwa częstkowego, który faktycznie ograniczał swą własność ojcowizny, wiążąc zapewne swą przyszłość z pozyskanym wójtostwem w dobrach książęcych.

Następnie wójtostwo musiało przejść w inne ręce. W 1532 r. wójtostwo pozostawało w rękach Jana Pardykuły i Jana Modłka; konsens królewski na wykup z ich rąk uzyskał Andrzej Grabski¹³⁷. 5 VI 1555 r. król Zygmunt August dał dożywocie na tym wójtostwie Piotrowi i Mikołajowi Rembiewskim, synom Mikołaja¹³⁸.

W lustracji 1564 roku został odnotowany Florian Trąbiński, który miał tenże przywilej książęcy oraz prawo dożywocia uzyskane od króla Zygmunta Augusta; „nie winien żadnej posługi do zamku ani do dwora, tylko wojnę służyć jako inszy ślachcic”¹³⁹. W tym czasie wieś miała 20 włók, w tym 3,5 włók wójtostwa. Także w XIX w. wieś miała dokładnie 20 włók obszaru¹⁴⁰. Nadanie powiększonego wójtostwa w 1439 r. wydaje się wskazywać na szczególnie zasługi odbiorcy przywileju w służbie książęcej.

Topolno. W rejestrach poborowych XVI w. wieś miała 17,5–24 włoki kmiece; w 1563 r. odnotowano też 2 włoki wójtowskie przejęte na folwark¹⁴¹. W lustracji XVI w. wieś nie została opisana. W 1661 r. Topolno miało łącznie

¹³² ŻD XVI, s. 199.

¹³³ SGKP X, s. 525.

¹³⁴ ŁęczG 10, k. 19.

¹³⁵ BKórnicka, rkps 194, k. 19v–20: „Jus Jacobi de Wosniky super advocacia in villa Staropolye dicta”; MRPS IV, supl. 726.

¹³⁶ Dane zestawia SHGWP, s. 333.

¹³⁷ MRPS IV, nr 6202.

¹³⁸ MRPS V, nr 7081.

¹³⁹ LR 1564, s. 127. W 1567 r. uzyskał on zgodę na cesję wójtostwa na rzecz syna Mikołaja Trąbińskiego; MRPS V, nr 9888.

¹⁴⁰ SGKP X, s. 295; XI, s. 261.

¹⁴¹ Kartoteka atlasowa XVI w.; ŻD XVI, s. 197.

17,5 włók, w tym wójtostwo o 4 włókach, a ponadto folwark¹⁴². Według danych XIX w. Topolno miało ok. 35 włók obszaru¹⁴³. Początkowo wójtostwo mogło tu mieć 2–3 włóki.

W 1449 r. wójtem był tu Jan Słubica ze Studzieńca, tj. ziemianin z sąsiedztwa, który odkupił od brata Andrzeja jego część wójtostwa w Topolnie oraz dział w Studzieńcu za 10 kóp groszy¹⁴⁴. Owa relatywnie niewielka kwota mogła być faktycznie ostatnią ratą zakończonego rozliczenia rodzinnego. Wydaje się jednak wskazywać na własność zagospodarowaną w małym stopniu, tak w Studzieńcu, jak i w Topolnie. Wójtem w Topolnie musiał jednak być już ich ojciec Jakusz ze Studzieńca, już nieżyjący, zatem wójtostwo powstało tu wcześniej, może w czasach Siemowita IV. Wieś Topolno istniała już w 1440 r., jest poświadczona w składzie dóbr książęcych ziemi gostynińskiej¹⁴⁵.

Początki wójtostwa oświetla jeszcze cenna informacja z grudnia 1456 r. Jan Słubica wystąpił przed sądem ziemskim gostynińskim jako były wójt w Topolnie i zeznał, że jest winien wraz ze swoimi dziećmi księżtom Siemowitowi VI i Włodzisławowi II 20 kóp groszy, które otrzymał od księcia Siemowita (zapewne Siemowita V rawskiego w latach 1434–1442) jako wsparcie i z tytułu zobowiązania do rezydencji personalnej w księstwie¹⁴⁶. Można wnosić, że wsparcie to posłużyło do inwestycji i podwyższenia dochodów z jego dóbr, a miał do niego prawo faktycznie jako wójt książęcy, zobowiązany do ochrony dóbr książęcych, do współdziałania z urzędnikami i funkcjonariuszami książęcego aparatu władzy. Kiedy przestał być wójtem w dobrach książęcych, prawdopodobnie na drodze sprzedaży albo zamiany wójtostwa, zapewne zażądano od niego uregulowania tej sprawy. 20 kóp groszy pospolitych to była wówczas równowartość niespełna dwóch włók ziemi uprawnej, może zatem kwota niewiele mniejsza od wartości ówczesnego wójtostwa w Topolnie.

Z rezydencją personalną w księstwie musiało łączyć się osobiste stawienictwo do służby wojskowej z tytułu posiadanych dóbr w odpowiednim wyposażeniu; władza książęca przywiązywała do tego dużą wagę. Jakkolwiek Jan Słubica był wówczas poddanym księżnej Małgorzaty, wdowy po Siemowicie V rawskim i posiadaczki dóbr książęcych w tej ziemi, to jednak składał zobowiązanie młodemu księżtom płockim jako dziedziczącym uprawnienia władzy książęcej po swoim ojcu Włodzisławie I, spadkobiercy rządów w księstwie rawskim po Siemowicie V.

¹⁴² LR XVII w., s. 195. Wójtostwo trzymał wówczas Jan Wituski, zatem szlachcic z ziemi gostynińskiej.

¹⁴³ SGKP XII, s. 396.

¹⁴⁴ MK 337, k. 74v.

¹⁴⁵ BKórnicka, rkps 194, k. 182v.

¹⁴⁶ KL, nr 206 (21 XII 1456 r.).

W 1520 r. wójtostwo w Topolnie posiadała Barbara, wdowa po Stanisławie Retku, wraz z synami. Król zezwolił na sprzedaż wójtostwa Maciejowi Słunkowskiemu zwanemu Kopec¹⁴⁷; tenże mógł wywodzić się z niedalekiego Słunkowa w ziemi gostynińskiej.

Trzeba dodać, że jeszcze przed inkorporacją 1462 r. Topolno faktycznie przestało przynosić dochody władzy książęcej. W 1459 r. Siemowit VI zapisał na Topolnie podkomorzemu gostynińskiemu Andrzejowi Szczubiołowi II z Ciechomic 100 kóp groszy z racji długu swego ojca Włodzisława I, przekazał zatem wieś wraz z jej dochodami w zarząd możnemu tenutariuszowi¹⁴⁸. Po inkorporacji król Kazimierz Jagiellończyk zapisał na Topolnie temuż 200 grzywien¹⁴⁹.

Na uwagę zasługują jeszcze wójtostwa w książęcych wsiach Rybno (aż 13 włók) i Witusza. Osady te przeszły faktycznie już w XV w. w ręce rycerskie, ale same wójtostwa są znane jeszcze w pierwszej połowie XVI w., zaliczane do własności monarszej.

Rybno. Siemowit V nadał 13 włók wójtostwa w Rybnie Ściborowi z Rakowa z rodu Radwanów-Wierzbowów. Trzeba to datować na lata 1434–1442, i to bliżej tej pierwszej daty¹⁵⁰. Rybno było wówczas wsią książęcą, która przechodziła szybko w posiadanie Radwanów. Nie została już wymieniona w 1440 r. jako wieś książęca¹⁵¹. Wójtostwo zostało tu odnotowane w rejestrze 1530 r., zapisano tylko 2 włóki; potem brak o nim danych w rejestrach poborowych, najpewniej upodobniło się do sąsiednich działów szlacheckich¹⁵². Jednak jeszcze w 1536 r. było traktowane jako własność królewska. Zygmunt Stary potwierdził posiadanie tegoż wójtostwa braciom Stanisławowi, Andrzejowi i Mikołajowi Rybieńskim z Rybna, przytaczając informację, że zostało wykupione przez ich ojca (nieznane go z imienia) od wojewodzciców Radziejewskich za 300 kóp groszy¹⁵³.

Odbiorca nadania Siemowita V został zobowiązany do wystawiania pełnego pocztu zbrojnego: kopijnika z dwoma strzelcami, a zatem podobnie do działów rycerstwa zamożnego, mającego kilkunastu lub więcej kmieci i innych poddanych. Uzyskał też prawo nieodpowiedne i zwolnienie od kar sądowych, z wyjątkiem książęcych. Wójtostwo było wyjątkowo duże, stanowiło jednak ok. 10% tej włości książęcej, zgodnie z obowiązującym zwyczajem¹⁵⁴. Lokacja tej wsi, a także fundacja kościoła parafialnego tamże mogła mieć miejsce przed 1368 r., kiedy zawarto

¹⁴⁷ MRPS IV, nr 3425 (18 IX 1520 r.).

¹⁴⁸ AGAD, perg. 474.

¹⁴⁹ AGAD, perg. 503.

¹⁵⁰ BKórnicka, rkps 194, k. 20–20v: „Copia privilegii super advocaciam in Rybno”.

¹⁵¹ Zob. tamże, k. 182v.

¹⁵² Kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁵³ MRPS IV, nr 18009 (20 II 1536 r.).

¹⁵⁴ Zob. wyżej, Radwanowie z Rybna.

ugodę w konflikcie o dziesięcinę biskupią z Rybna i innych osad książęcych¹⁵⁵. Zatem i wójtostwo w Rybnie powinno pochodzić z tego czasu¹⁵⁶. Lokację tę powinien przeprowadzić Siemowit III Trojdenowic po przejęciu dzielnicy warszawskiej brata, księcia Kazimierza w końcu 1355 r. Było to największe obszarem wójtostwo w ziemi gostynińskiej, prawdopodobnie też jedno z największych na całym Mazowszu książęcym. Wymóg wystawiania pełnej kopii rycerskiej z tego dochodowego wójtostwa można odnosić już do czasów rządów Siemowita III Trojdenowica i lokacji owej wielkiej osady książęcej.

Witusza. Była to wieś książęca, odnotowana w 1440 r.¹⁵⁷ Później poświędzona jest tu własność rycerska Gozdawów, którzy przyjęli od niej nazwisko Wituski¹⁵⁸. W 1530 r. znane jest wójtostwo o 3 włókach, potem dane urywają się¹⁵⁹. W XIX w. wieś miała ok. 23 włóki obszaru¹⁶⁰. W 1509 r. doszło do konfliktu o wójtostwo między opatrzynym Maciejem Rarogiem z Masłek (w dobrach łowickich), wójtem w Wituszy a szlachtą Piotrem, Stanisławem, Janem, Mikołajem oraz Zofią, określonymi jako tenutariusze tej wsi. Król Zygmunt ustanowił zakład 200 grzywien dla uśmierzenia tego konfliktu¹⁶¹. Pokazuje to nieźle wartość wójtostwa. Zapewne powstało ono przed 1440 r., może już w czasach Siemowita IV, w związku z lokacją tej wsi książęcej. Wieś mogła liczyć wówczas 30 włók i dlatego wójtostwo objęło 3 włóki. Prawdopodobnie po 1509 r. wójtostwo przeszło w posiadanie szlacheckie, a po 1530 r. upodobniło się do innych działów szlacheckich w tej wsi.

Dobra książęce Włodzisława I płockiego

W podziale dawnego władztwa Siemowita IV w 1434 r. do dzielnicy płockiej Włodzisława I zostały przyłączone 4 osady książęce ówczesnej ziemi gostynińskiej: Zdworz z młynem i jeziorem, Czermno, Troszyn z młynami oraz Dobrzykowo¹⁶². Wywiązał się jednak konflikt o rozgraniczenie Zdworza z Gąbinem w posiadaniu Siemowita V rawskiego, który uregulowano na zjeździe obu książąt i ich doradców w Zdworzu 18 XI 1435 r.¹⁶³ Ustalono, że granica będzie biegła rzeczką Ścimielnicą, tj. dzisiejszą Golanką, dopływem Jeziora Zdwojskiego. Rozgraniczenie zaczynano od młyna Koszelewskiego na tej rzece, tj. młyna w dobrach

¹⁵⁵ NKMaz III, nr 101.

¹⁵⁶ Zob. Radwanowie z Rybna.

¹⁵⁷ BKórnicka, rkps 194, k. 182v. (27 III 1440 r.).

¹⁵⁸ Zob. Gozdawowie z Wituszy.

¹⁵⁹ Kartoteka atlasowa XVI w.

¹⁶⁰ SGKP XIII, s. 682.

¹⁶¹ MRPS IV, nr 8924, 8925.

¹⁶² IMT I, nr 78.

¹⁶³ Tamże, nr 83.

Koszelewo, idąc w dół rzeki do Nowego Młyna. Tenże Nowy Młyn wraz z przynależnościami przypadł Siemowitowi V rawskiemu, jest znany później na tymże cieku na Mapie Kwatermistrzostwa, co umożliwia identyfikację¹⁶⁴. Inny młyn zwany Daniłów Młyn przypadł natomiast księciu płockiemu. Idzie tu zapewne o młyn zwany później Golanka, który działał niżej na tym cieku, od którego wywodzi się dzisiejsza nazwa rzeczki. Istniał on już w drugiej połowie XIV w., zmienił jednak nazwę, co utrudnia identyfikację.

Stąd granicą dóbr miała stać się droga do Troszyna na odcinku do granicy dóbr Andrzeja z Ciechomic, kasztelana płockiego. Była to zapewne podstawowa droga na odcinku Zdwórż-Troszyn, omijająca od zachodu łukiem miasteczko Gąbin. Na szczegółowej mapie pruskiej z końca XVIII w. widać, że droga ta po przekroczeniu cieku szła niedaleko wschodniego krańca Jeziora Zdwońskiego w kierunku Grabi i tu skręcała na północny wschód w kierunku Troszyna. Jeszcze przed Grabiami, zapewne na północny wschód od jeziora osiągała ona granicę dóbr kasztelana Andrzeja z dobrami książęcymi zwaną Kamiony Rów, oznaczoną sztucznym rowem umocnionym kamieniami. Idzie tu o teren późniejszej Koszełówki, gdzie musiała stykać się granica ówczesnego Zajezierza w dobrach ciechomskich na północ od Jeziora Zdwońskiego z dobrami książęcymi Zdwórż i Gąbin¹⁶⁵.

Zdwórż był włością starą i dochodową; liczyło się duże jezioro zasobne w ryby, szacowane w XIX w. na 360 mórg, tj. 12 włók obszaru¹⁶⁶. Poddani tej włości zajmowali się głównie połowem ryb, szczególnie cenionych w okresach postu; uprawiali niewiele roli i to na słabych glebach, zatem nie doszło tu do powstania wójtostwa i założenia wsi lokacyjnej. W XVI w. obliczano jednak areał kmiecy na 10–11 włók; był tu też folwark, a lasy, bory i zarośla szacowano w objazd na półtorej mili. W borze były też drzewa bartne¹⁶⁷.

Prawdopodobnie z tej włości przed 1412 r. została wyłączona nowa wieś książęca Korzeń, licząca szacunkowo ponad 100 włók obszaru. Wcześniej włość Zdwórż można szacować na 150 włók, głównie lasu; mogła to być osada bartniczo-rybacka, wraz z książęcym dworem myśliwskim. Pobyt Siemowita IV w Zdwozrze jest wyraźnie poświadczony dokumentem książęcym 18 II 1404 r.¹⁶⁸; bez wątpienia był to termin dogodnych zimowych polowań książęcych na wybraną

¹⁶⁴ Mapa Kwatermistrzostwa, stan z lat dwudziestych XIX w. Młyn ten nie został jednak opisany w lustracjach dóbr królewskich wśród młynów miasta Gąbina.

¹⁶⁵ W 1564 r. Zajezierze pana Ciechomskiego istotnie graniczyło z Gąbinem, co odnotowali lustratorzy; LR 1564, s. 103.

¹⁶⁶ SGKP II, s. 750; XIV, s. 551.

¹⁶⁷ LR 1564, s. 128 (22 kmieci).

¹⁶⁸ PłocG 85, k. 88v. Tę informację należy dopisać w itinerarium Siemowita IV, zob. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 315 (ówczesne dane z rachunków królewskich z Nowego Korczyna 16–20 II 1404 r. powinny dotyczyć młodego Siemowita V).

zwierzynę. W Zdworzu powstał tedy jeden z książęcych dworów myśliwskich ziemi gostynińskiej.

Czermno jest znane od 1341 r.¹⁶⁹ Należało do księżnej Elżbiety wyszogrodzkiej, jest to poświadczane w 1359 r.¹⁷⁰ Było dużą osadą z przyległościami leśnymi, odwiedzaną w XV w. przez książąt, zatem była tu dogodna rezydencja książęca, przystosowana do krótkiego pobytu znacznego grona osób z końmi, wozami itp. W XVI w. wieś miała 53 włóki kmiece, ponadto licznych karczmarzy i zagrodników. Było tu także wójtostwo o 6 włókach wolnych w posiadaniu szlacheckim¹⁷¹. Osada została lokowana na prawie chełmińskim może jeszcze w XIV w., bez wątpliwości przed 1426 r., kiedy księżna Aleksandra wraz z synami nadała dominikanom płockim 16 kóp groszy płatnych corocznie we wsi Czermno z czynszu książęcego płatnego na św. Marcina, ustanawiając anniwersarz za zmarłego Siemowita IV¹⁷². Lokacja objęła obszar 60 włók, jak wskazują dane XVI w. Wielkości tej dokładnie odpowiada wielkość wójtostwa. O wójtostwie wiemy jednak dopiero ze źródeł drugiej połowy XV w.

W 1482 r. sędzia płocki Mikołaj Krośnia z Dobrzykowa sprzedał wójtostwo w Czermnie Mikołajowi i Wawrzyńcowi z Sosnkowa w ziemi wyszogrodzkiej¹⁷³. Mikołaj Krośnia z rodu Dołęgów pochodził z Krośni w ziemi warszawskiej, był wcześniej starostą płockim i marszałkiem dworu Kazimierza księcia mazowieckiego, biskupa płockiego. Uzyskał od niego zgodę na wykup książęcego Dobrzykowa z rąk poprzedniego posesora w Płocku 27 XII 1472 r.¹⁷⁴ Zapewne w okresie rządów starościńskich w Płocku udało mu się pozyskać duże wójtostwo w Czermnie. Kolejni posiadacze z Sosnkowa sprzedali to wójtostwo ówczesnemu tenentariuszowi w Czermnie, Stanisławowi Brachowskiemu z Gąbina w 1494 r.¹⁷⁵ Stanisław był szlachcicem i jednocześnie najpewniej mieszczaninem w Gąbinie, należał tedy do miejscowej elity majątkowej, czerpiącej środki utrzymania z rozmaitych zajęć. Pisał się z Brachocic, wsi w ziemi łęczyckiej, był zatem przybyszem z Korony do ziemi gostynińskiej po inkorporacji 1462 r.

Z rąk Stanisława Brachowskiego wójtostwo przeszło w posiadanie Tokarskich. W 1532 r. Andrzej Tokarski z synem Janem otrzymali potwierdzenie królewskie na wójtostwo, wykupione od Stanisława Brachowskiego¹⁷⁶. W 1546 r. dożywocie

¹⁶⁹ NKMaz II, nr 245.

¹⁷⁰ NKMaz III, nr 27.

¹⁷¹ LR 1564, s. 139, 140.

¹⁷² ZDLmP I, nr 107.

¹⁷³ MK 6, k. 156v.

¹⁷⁴ MK 5, k. 28–28v; SHGWP, s. 61.

¹⁷⁵ MK 6, k. 327v. Jako tenentariusz został odnotowany w innym zapisie z tegoż roku; tamże, k. 361.

¹⁷⁶ MRPS IV, nr 6101.

na wójtostwie uzyskał Stanisław Tokarski¹⁷⁷. W lustracji 1564 r. wójtą był Jan Tokarski¹⁷⁸. Tokarscy z rodu Korabiów mogli być świeżymi przybyszami z Korony do ziemi gostynińskiej¹⁷⁹.

Wiemy jeszcze, że w Czermnie był lokalny rządca książęcy. Do niego powinna należeć troska o wiejską rezydencję książęcą, zapewnienie rodzinie książęcej wraz z otoczeniem dogodnych warunków kilkudniowego pobytu, pomoc w organizowaniu polowań książęcych w lasach tej włości. Takim rządcą książęcym w Czermnie był Bolesta z Jezewa w ziemi płockiej herbu Bolesćic, znany z tym urzędem 17 VII 1451 r.¹⁸⁰ Bolesta był początkowo dworzaninem książęcym Włodzisława I od 1435 r., potem pisarzem książęcym w Płońsku w 1438 r.¹⁸¹ Po zakończeniu pracy rządcy w Czermnie powrócił do sprawowania urzędu pisarza ziemskiego płońskiego, jest mi znany na tym urzędzie w latach 1467–1478¹⁸².

Troszyn był starą osadą książęcą, odwiedzaną przez książąt już w XIII w., a także później¹⁸³. Trzeba sądzić, że był tu ceniony dwór myśliwski położony blisko stołeczne Płocka, umożliwiający polowania na przyległym obszarze książęcego lasu, sięgającego Czerмна i Gąbina¹⁸⁴. W 1341 r. Troszyn stał się ośrodkiem parafii, zapewne z fundacji księcia Bolesława Wańkowica, a parafię erygował biskup poznański Jan¹⁸⁵; do kościoła należały w XVI w. 2 włóki poświęcone¹⁸⁶. Z tej włości książęcej, od 1495 r. królewskiej, ale zaliczanej wraz z Dobrzykowem do ziemi płockiej w połowie XVI w. oddzielono część lasu do dóbr Czerмно, zagospodarowywanych z rozmachem przez Feliksa Szreńskiego, ówczesnego starostę płockiego. Do Troszyna jednak należał nadal las pomiędzy osadami szlacheckimi Grabie i Strzemeszna, sięgający aż po granicę Gąbina¹⁸⁷.

W XVI w. w Troszynie byli liczni kmiecie i zagrodnicy, niemal wszyscy rybacy; zachował się tu stary system dwupolowy, zatem wieś nie przeszła procesu lokacyjnego¹⁸⁸. Był tu w 1450 r. Mikołaj włodarz, określany jako *laboriosus*, czyli

¹⁷⁷ Tamże, nr 7567.

¹⁷⁸ LR 1564, s. 140.

¹⁷⁹ Zob. wyżej, Prawdlice z Tokar.

¹⁸⁰ MK 335 k. 43.

¹⁸¹ Tamże, k. 17v (29 V 1438 r.).

¹⁸² Pacuski, Spis wg PłocZRWyr 2, VIII, k. 38 (19 X 1467 r.); MK 5, k. 75 (1478 r.).
Prawdopodobnie wkrótce zmarł. O nim por. SHGWP, s. 110, 111.

¹⁸³ Zob. SHGWP, s. 310.

¹⁸⁴ Por. AHP, Mazowsze, mapa; zdjęcie terenowe pruskie z lat 1793–1796; Mapa Kwaternmistrzostwa, stan ok. 1830 r.

¹⁸⁵ NKMaz II, nr 245 (wg kopii 1).

¹⁸⁶ LPłoc., s. 11.

¹⁸⁷ W 1564 r. Gąbin graniczył bezpośrednio z Grabiami, Troszynom i Strzemeszną; LR 1564, s. 103.

¹⁸⁸ LPłoc., s. 10, 11.

kmieć¹⁸⁹. Obok szczupłego arealu ziemi uprawnej w XVI w. obszar lasów i borów szacowano w objazd na półtorej mili, była to zatem włość duża, licząca co najmniej kilkadziesiąt włók obszaru, niezbyt trafnie zrekonstruowana na mapie Mazowska druga połowa XVI w.¹⁹⁰

Włość ta w czasach Piastów mazowieckich powinna podlegać władzy miejscowego rządcy książęcego, wyspecjalizowanego w łowiectwie, ale poświadczeń źródłowych nie udało się odnaleźć; zachowane źródła są zbyt fragmentaryczne. Takich rządców książęcych widać jednak w sąsiednim Czerminie, a także w Wiskitkach, najważniejszym dworze myśliwskim książąt mazowieckich na Mazowszu południowym, znanym od pierwszej połowy XIII w.

Dobrzyków jest wymieniony w 1341 r. w dokumencie erekcyjnym parafii Troszyn¹⁹¹. Była to osada na lewym brzegu Wisły, ośrodek lesistej włości. W 1531 r. było tu 9 włók kmiecych i młyn¹⁹². W końcu XVIII w. był to teren jeszcze mocno zalesiony¹⁹³. W XIX w. dobra Dobrzyków miały ok. 107 włók obszaru¹⁹⁴. W 1434 r. Dobrzyków należał bezspornie do własności książęcej¹⁹⁵. Stał się ośrodkiem samodzielnej parafii w diecezji płockiej, poświadczonej w 1453 r., kiedy wzmiankowano plebana Klemensa, który nie rezydował przy kościele; prawo prezenty jego następcy zastrzeżono tu dla Dołęgi, prepozyta kolegiaty św. Michała w Płocku¹⁹⁶. Wójtostwo jest znane w 1441 r., został wówczas odnotowany wójt Stanisław oraz 8 kmieci znanych imiennie, ponadto młynarz¹⁹⁷. Wieś została lokowana albo w czasach Siemowita III Trojdenowica (zmarł w 1381 r.), albo jego syna Siemowita IV.

Bardziej prawdopodobne jest datowanie na okres rządów Siemowita IV, bowiem ten książę po zakończeniu lokacji miejskiej Gostynina przeprowadzał w ziemi gostynińskiej lokacje szeregu osad wiejskich. Zapewne on fundował też tu parafię, wydzielając jej stosowne uposażenie. Na wzrost roli Dobrzykowa miało wpływ istnienie tu lokalnego przewozu przez Wisłę, niezależnego od przewozu płockiego. Jest on wyraźnie poświadczony w 1446 r. i przynosił znaczny zysk, jeśli książę Włodzisław zabezpieczył na dochodach z przewozów w Płocku i Dobrzykowie kwotę 200 kóp w półgroszach¹⁹⁸.

¹⁸⁹ AAPoznań, AE I, 182.

¹⁹⁰ AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁹¹ NKMaz II, nr 245 (wg kopii 1).

¹⁹² SHGWP, s. 61.

¹⁹³ Pruskie zdjęcie terenowe Gilly-Crona z lat 1793–1796, arkusz 39, w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

¹⁹⁴ SGKP II, s. 86. W skład dóbr wchodziły wsie Dobrzyków, Korzeniówka Nowa i Stara, Kłopówka.

¹⁹⁵ IMT I, nr 78.

¹⁹⁶ ACP I, nr 396.

¹⁹⁷ SHGWP, s. 61.

¹⁹⁸ ZDLmP I, nr 145.

Dobrzyków stał się jednak tenutą w posiadaniu możnowładczym. Gospodarował tu początkowo Stefan (Szczepan) Goły z Miszewa i Szczytna z rodu Prusów, dworzanin i współpracownik Włodzisława I płockiego oraz jego następców, od 1468 r. kasztelan płocki, trzymając ją w zastawie wysokości 300 kóp groszy¹⁹⁹. Sytuacja zmieniła się jednak, kiedy rządy w dzielnicy płockiej w kwietniu 1471 r. przeszły w ręce Kazimierza księcia mazowieckiego, niedługo później biskupa elekta płockiego. 27 XII 1472 r. nadał on tę wieś swemu najbliższemu współpracownikowi, Mikołajowi Dołędze z Krosny w ziemi warszawskiej, marszałkowi dworu książęcego i jednocześnie staroście płockiemu z prawem wykupu z rąk dotychczasowego tenutariusza, wskazując na zasługi Mikołaja w działaniach wojennych przeciwko władztwu krzyżackiemu. Dał mu jednocześnie zwolnienie od kar sądowych i wyznaczył wysoce uprzywilejowaną stawkę czynszu książęcego, po 2 grosze popolite z włoki osiadłej²⁰⁰.

Mikołaj w ten sposób stał się dziedzicznym posiadaczem Dobrzykowa i z tego tytułu został ziemianinem ziemi płockiej, uprawnionym do sprawowania tu urzędów ziemskich. Był sędzią płockim w latach 1478–1484, potem kasztelanem płockim w latach 1484–1496²⁰¹. Jego relacja spisana w Krakowie pojawia się w mirakulach św. Jana Kantego z racji krótkotrwałej utraty mowy, co przeżył w Dobrzykowie w lipcu 1482 r.; miał ją odzyskać za przyczyną tegoż świętego, którego poznał w czasie swoich studiów na uniwersytecie krakowskim. Z tego powodu odbył pielgrzymkę do grobu św. Jana Kantego w Krakowie w maju 1483 r.²⁰² Relacja ta przybliżyła nam jego postawę religijną.

Potomkowie Mikołaja przyjęli nazwisko Dobrzykowskich herbu Dołęga. 26 III 1511 r. król Zygmunt potwierdził dokument nadania z 1472 r. na prośbę braci Mikołaja kanonika płockiego i sekretarza królewskiego, Jana dworzanina królewskiego, Abrahama i Pawła z Dobrzykowa²⁰³. W 1523 r. Abraham i Jan mieli proces z Kępskimi o połów ryb w Wiśle naprzeciw Liszyna, zakończony wyrokiem królewskim²⁰⁴. Jan Dobrzykowski ożenił się z Jadwigą, córką Pawła z Woli Rzeszotkowej h. Łabędź, ówczesnego wpływowego starosty gostynińskiego i kasztelana sochaczewskiego; w 1535 r. zapisał jej wiano na swoich dobrach²⁰⁵. Dzięki tym kontaktom i powiązaniom został wojskim gostynińskim, jest znany w latach 1535–1551. Od 13 IV 1536 r. był też podkomorzym płockim²⁰⁶. Działał przeto w hierarchii obu ziem Mazowsza.

¹⁹⁹ O Stefanie (Szczepanie) zob. SHGWP, s. 194, 195, 299.

²⁰⁰ MK 5, k. 28–28v; 6, k. 225–225v; SHGWP, s. 61.

²⁰¹ Pacuski, Spis.

²⁰² MPH VI, s. 517, 518.

²⁰³ MRPS IV, nr 9993.

²⁰⁴ Tamże, nr 13633.

²⁰⁵ Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, II, s. 147.

²⁰⁶ MRPS IV, nr 18070. O nim też Boniecki, *Herbarz*, IV, s. 341.

Własność książęca i rycerska w Rozłazłowie

Rozłazłów na lewym brzegu Bzury naprzeciw Sochaczewa był najpewniej starą wsią książęcą. Został odnotowany w źródłach w 1368 r., w ugodzie kończącej spór o dziesięciny między Siemowitem III Trojdenowicem a biskupem poznańskim²⁰⁷. Trzeba sądzić, że został wtedy objęty procesem lokacyjnym wraz z miastem Sochaczewem i niedalekim Rybnem w ziemi gostynińskiej, podjętym po 1355 r., po przejściu Sochaczewa przez Siemowita III po zgonie brata Kazimierza, księcia warszawskiego. Był także wsią książęcą w 1407 r., kiedy doszło do ugody Siemowita IV z biskupem poznańskim Wojciechem Jastrzębcem w sprawie dziesięciny z dóbr książęcych. Kmiecie z Rozłazłowa, Czerwonki oraz mieszczanie sochaczewscy mieli płacić dziesięcinę biskupią w pieniądzu, po 8 groszy z włóki uprawnej²⁰⁸.

Już w 1369 r. jest znany Stanisław syn Marcina z Rozłazłowa, który kupił od biskupa poznańskiego sołectwo w pobliskim Kozłowie Biskupim w ziemi sochaczewskiej liczące 4 włóki wolne, dla przeprowadzenia lokacji tej wsi parafialnej na prawie niemieckim²⁰⁹. Został określony jako *providus*, mógł być związany z gminą miejską w Sochaczewie i mieć status majątkowy zbliżony do drobnego rycerstwa tej części Mazowsza. Być może był synem wójta, który przeprowadził lokację książęcego Rozłazłowa, dobrze przygotowanym do kolejnego zadania w tym zakresie.

Albo już wtedy, albo nieco później część Rozłazłowa przeszła w posiadanie rycerskie. Wieś miała wyjątkowo cenną lokalizację w węźle drożnym w pobliżu Sochaczewa, nadawała się na rezydencje możnowładcze i rycerskie obok tego ośrodka władzy, stąd współpracownicy i służebnicy książęcy mogli zabiegać o uzyskanie działów ziemi w tej osadzie. W 1420 r. na dokumencie sądu ziemskiego sochaczewskiego wystąpił wśród świadków Dytryk z Rozłazłowa, miał tu tedy swą siedzibę. Nie odnotowano przy nim urzędu, ale powinien być asesorem; mógł zastępować jednego z urzędników, należąc do lokalnej elity uczestniczącej w podejmowaniu decyzji sądowych²¹⁰.

W 1442 r. wiemy o istnieniu dużego działu rycerskiego liczącego 5 włók. Zygmunt z Kuznocina sprzedał go podczaszemu sochaczewskiemu, Mikołajowi Plichcie ze Skotnik²¹¹. Już 31 X 1449 r. tenże Plichta odstąpił Kuznocin oraz dział 5 włók w Rozłazłowie Gotardowi z Rybna, nowemu kasztelanowi sochaczewskiemu²¹².

²⁰⁷ KWp III, nr 1601; NKMaz III, nr 101.

²⁰⁸ AA Poznań, CP 2, k. 15–15v.

²⁰⁹ NKMaz III, nr 106.

²¹⁰ AAPoznań, CP2B, k. 95.

²¹¹ MK 340, k.144.

²¹² MK 337, k. 81v.

Wiemy też, że jakiś dział w Rozlazłowie należał w 1449 r. do mieszczanina sochaczewskiego Hanusza²¹³.

Z późniejszych źródeł wiadomo, że w 1461 r. książęta Siemowit VI i Włodzisław II wystawili przywilej na dział 4 włók, które w 1564–1565 r. były w posiadaniu Stromiewskich albo Stroniewskich²¹⁴. Wchodzi w grę identyfikacja z wcześniejszym działem 5 włók, już pomniejszonym, ale nie jest to pewne.

W 1476 r. Jan z Rozlazłowa, określony jako nobilis, miał konflikt z Mikołajem Zarębą, rządcą książęcym w Młodzieszynie. Sprawa toczyła się przed sądem ziemskim w Wyszogrodzie z racji przynależności Młodzieszyna do tej ziemi²¹⁵.

W 1497 r. wiemy o istnieniu dwu działów, które miały zostać skonfiskowane za niestawienictwo na wyprawie wojennej. Otóż król Jan Olbracht nadał cześnikowi gostyńskiemu Jakubowi Rybieńskiemu dobra rycerzy z Rozlazłowa: Pawła Dobka i Jana Pieczkowskiego²¹⁶. Możemy je zidentyfikować. Dobra Dobka to późniejszy dział dwu włók w posiadaniu Jana i Mikołaja Dobków w 1564–1565; mieli na nie prawo książęce stare, tj. sprzed inkorporacji 1462 r.²¹⁷ Dobra Jana Pieczkowskiego to znany kilka lat później dział pisarza królewskiego Adama Pieczkowskiego kanonika chełmskiego i plebana radomskiego, liczący 3 włóki. Adam w 1504 r. zamienił te włóki z Piotrem Zakrzewskim i jego żoną Elżbietą na dobra w Dzierzchowie w ziemi sochaczewskiej²¹⁸. Tenże Adam Pieczkowski kanonik chełmski był w 1504 r. opiekunem dzieci swego brata Jana Pieczkowskiego ze Strachocina, zatem zarządzał dobrami zmarłego brata²¹⁹. Należeli oni do zamożnego rycerstwa działającego na Mazowszu książęcym. Jan Pieczkowski ze Strachocina w powiecie makowskim był w 1476 r. starostą pułtuskim biskupa płockiego²²⁰. W czerwcu 1496 r. z ramienia Konrada III Rudego działał jako starosta wyszogrodzki, czyli jako doświadczony administrator został zatrudniony przez władzę książęcą, niedługo po zgonie Janusza II i przejęciu rządów w Wyszogrodzie przez tegoż Konrada²²¹. Właśnie wówczas Jan Pieczkowski mógł wejść w posiadanie działu w Rozlazłowie niezbyt daleko od Wyszogrodu. Pozostawił synów Andrzeja, Krzysztofa i Michała, znanych w Strachocinie w 1511 r.²²² Pamięć o dziale Pieczkowskiego w Rozlazłowie trwała jednak dłużej, bowiem włóka

²¹³ Tamże, k. 70.

²¹⁴ LR 1564, s. 122.

²¹⁵ WyszZ 3, k. 298v.

²¹⁶ MRPS II, nr 958 (8 X 1497 r.).

²¹⁷ LR 1564, s. 122.

²¹⁸ MRPS IV, supl. 1295 (21 X 1504 r.; określony jako Pieszkowski). Zamiana ta została potwierdzona 6 III 1507 r.; tamże, nr 76.

²¹⁹ ADP, Ep. 16, s. 205.

²²⁰ ADP, Ep. 10, s. 151; ZakrZR 9, k. 182v–183.

²²¹ WyszZ 5, k. 287.

²²² AGAD, Pułt. test. 1, k. 118v, cyt. za kartoteką SHGM.

Pieczkowska jest odnotowana jeszcze w lustracji 1564–1565 r., należała do potomków Krzysztofa Kąckiego. Według lustratorów było tu wówczas łącznie 8,5 włók szlacheckich, do kmieci królewskich należało 7 włók²²³.

Ponadto w 1547 r. jest znana wieś królewska **Psurnowo**²²⁴, opisana w lustracji 1564–1565 jako dziedzina Psornowo (Psurnowo) w północnej części Rozłazłowa pomiędzy krańcem Puszczy Młodzieskiej i rzeką Bzurą, tj. od strony Gawłowa; trzymał ją Jakub Gawłowski z obowiązkiem służby wojskowej na podstawie starego przywileju książęcego wystawionego dla nieokreślonego służebnika, który ustalił wymiar czynszu 30 groszy rocznie²²⁵. Nie określono wielkości tej dziedziny, powinien być to jednak dział szlachty posiadającej kmieci, tj. folwark szlachecki i 1–2 włoki poddanych, analogicznie do działów szlacheckich w Gawłowie i Żukowie w drugiej połowie XVI w.²²⁶ Skłania to do oceny, że była to odrębna osada wielkości ok. 5 włók lub większej, z czynszem książęcym być może po 6 groszy z włoki uprawnej. Osadę tę nazywano w rejestrach poborowych XVI w. Psurnowo, później Psurowo; na mapie Mazowsza XVI w. zlokalizowano ją w przybliżeniu pomiędzy Rozłazłowem i Gawłowem, naprzeciw Trojanowa, na podstawie danych lustracji²²⁷. Lokalizację tę potwierdza najstarsza mapa pruska z lat 1793–1796²²⁸.

Oszacowanie wielkości potwierdzają dane z XIX w. Rozłazłów Królewski miał wówczas 196 mórg obszaru, tj. 6,5 włók, niemal dokładnie tyle, co w XVI w. Folwark Rozłazłów Szlachecki z nomenklaturą Bzurno, czyli z dawnym Psurnowem miał 509 mórg, tj. 17 włók obszaru²²⁹. Psurnowo nie powinno zatem przekraczać wielkości 8,5 włók obszaru, czyli łącznej wielkości pozostałych działów szlacheckich. Wiemy też, że 11 IX 1547 r. Jakub Gawłowski zwany Samuła uzyskał pozwolenie królewskie na wykup tegoż Psurnowa z rąk dotychczasowych posiadaczy, z czynszem po 1 floren rocznie i prawem dożywocia²³⁰. Odbiorcy owego przywileju książęcego sprzed 1462 r. na ową dziedzinę nie udało się zidentyfikować.

²²³ LR 1564, s. 122.

²²⁴ Zob. niżej.

²²⁵ LR 1564, s. 121, 122.

²²⁶ ŻD XVI, s. 204, 205; dla Psurnowa nie zanotowano danych, wpisano go jednak do rejestru szlachty posiadającej kmieci.

²²⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

²²⁸ Zdjęcie terenowe pruskie Gilly-Crona z lat 1793–1796, arkusz Sochaczew (Bzurnowo). Nazwa ta występuje także w taryfie dymów 1790 r. jako Dezerta Psurnow, 3 dymy, własność szlachecka; wypisy K. Buczka w Pracowni Atlasu IH PAN.

²²⁹ SGKP IX, s. 838.

²³⁰ MRPS IV, nr 22919.

Wnioski końcowe

Przedstawiony tu materiał źródłowy, zgromadzony z trudem, pokazuje wyraziście, jak dalece niekompletne są dane dotyczące tenutariuszy, rządców, wójtów i posesorów niewielkich działów rycerskich w dobrach książęcych ziemi gostynińskiej. Nadania wójtostw i działów ziemi w tych dobrach zazwyczaj były poświadczane dokumentem, także ich sprzedaż albo zamiana powinna być poświadczona dokumentem, a przynajmniej wpisem w metryce książęcej. Tych zachowanych dokumentów, a także wpisów w metryce jest jednak niezbyt dużo. Można sądzić, że jest to jedynie niewielki ułamek faktycznie wystawionych aktów. Może to być ułamek podobnie niewielki, jak zachowane dokumenty oświetlające nadania książęce dóbr na tym terenie w końcu XIII i w XIV w. w stosunku do całej puli prawdopodobnie wystawionych aktów.

Dokumentacja ta pozwala jednak ocenić, że prawie wszystkie posiadłości książęce w tej ziemi już w XIV oraz w pierwszej połowie XV w. zostały zagospodarowane pełniej, przeniesione na prawo niemieckie i lokowane na prawie średzkim albo chełmińskim. W rezultacie powstało tu kilkadziesiąt wójtostw pozostających w rękach rycerstwa wywodzącego się z ziemi gostynińskiej albo terytoriów sąsiednich. Rycerze ci powinni początkowo odegrać rolę zasadźców ściągających nowych osadników i przyczyniających się do znacznego podwyższenia dochodów pieniężnych z tych dóbr.

Wójtowie byli zobowiązani do współpracy z panami feudalnymi, do wykonywania w ich imieniu sądownictwa, a także do służby wojskowej. Ta ostatnia polegała według dokumentów na ogół na straży konnej przy wozach książęcych. Pełniła zatem faktycznie rolę straży tylnej, sił pomocniczych niezbyt dobrze uzbrojonych i wyposażonych. Mogły one jednak uzupełniać w razie potrzeby szeregi rycerstwa konnego chorągwi ziemi gostynińskiej.

Wójtowie dóbr książęcych powinni także lojalnie współpracować z działającym w imieniu władzy książęcej starostą gostynińskim i jego aparatem. Można przyjąć, że wchodzili oni w skład szeroko pojętego książęcego aparatu władzy, a niektórzy z nich mogli dochodzić do urzędu starosty, a zwłaszcza jego zastępców (burgrabia zamkowy, podstarości) albo jednego z niższych urzędników ziemskich. Przykładem jest Zdźsław z Chrośli, wójt w Gąbinie w 1445 r., może początkowo współpracownik Siemowita V rawskiego (zmarł w 1442 r.), później współpracownik Mikołaja z Kutna starosty gostynińskiego, poświadczony jako burgrabia gostyniński w latach 1468–1470.

Największe wójtostwa, jak w Rybnie (13 włók) były jednak traktowane podobnie jak własność średniozamożnego rycerza. Obowiązywała tu zasada wystawienia pełnej kopii rycerskiej.

Wójtostwo w dobrach książęcych mogło być przekazywane niezbyt zamożnym służebnikom książęcym w nagrodę za ich służbę, dla podwyższenia ich dochodów. W szczególnych sytuacjach wójtostwo mogło być powiększone, aby zapewnić obdarowanemu nim wyższe dochody, wolne od czynszu książęcego. Książęta przekazywali także drobne działy w swoich dobrach niezbyt zamożnym służebnikom w ramach odprawy za ich wieloletnią służbę, czy też z innych powodów, zobowiązując ich do służby wojskowej analogicznie do wójtów.

Informacji o lokalnych rządcach dóbr książęcych jest niewiele, chociaż powinna to być licząca się grupa osób w książęcym aparacie władzy. Na przykładzie Bolesty z Jeżewa rządcy w Czermnie widać, że idzie o dawnych dworzan książęcych, ludzi sprawujących w książęcym aparacie władzy także inne urzędy. Była to zatem funkcja sprawowana czasowo, podobnie jak funkcja starostów w zarządzaniu zamkiem i dobrami książęcymi w ziemi płockiej czy gostyńńskiej. Czerpali z niej jednak różnorakie pożytki i dochody.

Dane o tenutariuszach w dobrach książęcych przed 1462 r. są nieliczne, bowiem zazwyczaj było to dzierżenie czasowe, nie zapisywane do księgi metryki książęcej o charakterze wieczystym. Tenutariusze mogli jednak czerpać z nich znaczne dochody, które umożliwiały stopniową rozbudowę dóbr własnych posesora. Tenutariuszy tych znacznie przybywa po inkorporacji ziemi gostyńńskiej do Korony.

Tenutariusze, faktorzy i wójtowie w dobrach kościelnych

Dobra biskupstwa poznańskiego

W 1337 r. biskup poznański Jan wystawił najstarszy zachowany przywilej lokacyjny dla dóbr w ziemi gostyńńskiej. Podjął lokację na prawie flamandzkim osady **Dochowa** (dziś Dachowa) na lewym brzegu Bzury, 3 kilometry na południowy zachód od książęcego Sochaczewa, tj. na części dotychczasowej włości **Kozłów Biskupi** obejmującej oba brzegi Bzury, z kościołem parafialnym umieszczonym w centrum włości na prawym brzegu Bzury²³¹.

Mieszkańcom osady uprawiającym role na ziemi już wykarczowanej biskup przyznał 3 lata wolnizny od wszelkich czynszów i świadczeń, czyli prawdopodobnie na okres przewidywany na przemierzenie pól i wprowadzenie systemu trójpolowego według nowych reguł gospodarowania. Dla wykarczowania dalszych połaci ziemi przyznał nowym osadnikom 10 lat wolnizny, co powinno w rezultacie doprowadzić do powstania nowych, pełnowartościowych gospodarstw obejmujących

²³¹ AHP, Mazowsze, mapa.

całą włókę ziemi uprawnej. Obdarzył ich prawem, którym rządzą się mieszczanie (*cives*) z Sochaczewa²³²; mamy tu pierwsze, nieznanе dotychczas świadectwo istnienia samorządnej gminy miejskiej w Sochaczewie w wyniku wcześniejszej lokacji książęcej, która nie została oświetlona w zachowanych fragmentarycznie źródłach.

Odbiorcą przywileju został Janusz z Gąbina, dawny sołtys (*scultetus*) z Jamna, zatem ta główna włość biskupia w ziemi gostynińskiej już przed 1337 r. została objęta procesem lokacji. Otrzymał on 2 włóki wolne wraz z ogrodem, taberną, piekarnem, szewcem, jatką mięsną oraz trzecią częścią kar sądowych, a także prawa łowieckie na drobną zwierzynę, jak zające i practwo. Sołectwo miało zatem przynosić dochody z obsługi rynku lokalnego, a nie tylko z uprawy ziemi i wykonywania jurysdykcji sądowej. Nie określono posług wobec pana feudalnego ani wymiaru służby wojskowej, czyli te sprawy były objęte obowiązującym prawem książęcym i nie trzeba było ich regulować.

Janusz został nazwany jedynie *scultetus noster*, bez określenia *nobilis* lub podobnego. Musiał być dobrym organizatorem, przygotowanym do lokacji osady i sprawowania w niej sądów niższej instancji. Wywodził się z książęcego Gąbina, powinien być tedy poddany książęcym, prawdopodobnie członkiem gminy miejskiej, posiadaczem siedliska miejskiego z przyległościami.

Gąbin został określony jako miasto książęce w dokumencie Wańka płockiego wystawionym tamże 11 V 1322 r. na zjeździe z arcybiskupem gnieźnieńskim Janisławem²³³. Można przyjąć, że po lokacji Płocka ok. 1299 r. przez Bolesława II Gąbin jako ważny ośrodek dóbr książęcych został objęty procesem lokacji, może już na początku rządów Wacława Bolesławowica w księstwie płockim, a Janusz był uczestnikiem tego procesu.

Imię Janusz, znane w Polsce od XII w.²³⁴, wskazuje na Polaka, a nie na przybysza spoza Mazowsza, przynoszącego z ziem niemieckich lub władztwa krzyżackiego kapitał finansowy, umiejętności i przydatne kontakty. Tenże Janusz przybywa jednak do kolejnej osady biskupiej ze swoimi umiejętnościami oraz kontaktami i sprawdza się w kolejnym zadaniu. Zapewnia sobie tu dochody podobne do dochodów niezbyt zamożnego rycerstwa z sąsiednich osad ówczesnej kasztelanii gostynińskiej, tj. późniejszej ziemi, mianowicie posiadaczy działów z kilkoma poddanymi. Można przyjąć, że tak jak oni musi stawać do służby wojskowej na wezwanie władzy książęcej konno, odpowiednio wyposażony, tak jak późniejsi wójtowie w dobrach książęcych i kościelnych Mazowsza.

Zwróćmy też uwagę, że nieliczni członkowie pierwszej gminy miejskiej założonej przez zamożnych mieszczan niemieckich w książęcym Płocku w pierwszej

²³² NKMaz II, nr 218.

²³³ Tamże, nr 162.

²³⁴ SSNO II, s. 429 n.

połowie XIII w. otrzymali od władzy książęcej status rycerstwa mazowieckiego, z zastrzeżeniem prawa do własnego sądownictwa, o czym wiemy z dokumentu biskupa płockiego Piotra wystawionego w 1237 r.²³⁵

Ten model występował na Mazowszu faktycznie dość długo, bowiem jeszcze w XV w. nieliczni spośród zamożnych mieszczan miast książęcych i biskupich są znani jednocześnie jako posiadacze majątków ziemskich. Niektórzy z nich używali dowodnie tytułu *nobilis*, określającego stan szlachecki, a nawet pełnili urzędy ziemskie albo dworskie²³⁶. Wywodzili się oni jednak z rodów rycerskich, osiadali w miastach podejmując tu działalność gospodarczą, żenili się z posażnymi pannami spośród miejskiego patrycjatu. Ów model bliskich powiązań rodzinnych i przepływu rycerstwa – zwłaszcza niezbyt zamożnego – do miast oraz przepływu jednostek spośród zamożnego mieszczaństwa w szeregi rycerstwa może dotyczyć Janusza z Gąbina, brak jednak danych o nim i jego potomstwie, a także o kolejnych posiadaczach wójtostwa w **Dochowej**.

Przywilej ten został wpisany do akt biskupich w 1480 i 1502 r., może z racji zmian własnościowych; później w 1555 r. został wystawiony nowy dokument²³⁷. W XVI w. wieś miała nadal 2 włóki wójtostwa i ok. 12,5 włók osiadłych, mógł być też tu folwark biskupi²³⁸.

Przyjrzyjmy się danym o **Jamnie**. Była to wcześniejsza włość książęca, przekazana w 1297 r. wraz z innymi dobrami biskupstwu, prawdopodobnie w ramach rozliczenia dłuższego okresu poboru dziesięcin biskupich z archidiaconatu czerckiego przez władzę książęcą, wraz z niepełnym immunitetem sądowym²³⁹. Już przed 1337 r., czyli niedługo po przejęciu dóbr została tu przeprowadzona lokacja dla podwyższenia dochodów z tej osady. Ściągnięto zatem nowych osadników, przekształcając i rozbudowując tę wieś, w której założono też kościół parafialny oraz lokalny dwór biskupi, ośrodek włości²⁴⁰.

²³⁵ ZDLmP I, nr 9; tamże literatura.

²³⁶ Pacuski, Spis. Pierwszym podkomorzym ziemi wiskiej był Mikołaj Trojan Taraskowski z Taraskowa (par. Wizna), jednocześnie mieszczanin i rajca łomżyński. Uzyskał nominację królewską na urząd 9 III 1504 r. (MRPS III, nr 1392), zmarł 6 II 1509 r. (AGAD, Pułt. test. 1, 388v). Natomiast na dworze biskupa Pawła Giżyckiego jego cześnikiem (1458–1461), a potem kuchmistrem (1462–1463) był Świętosław Azembej z Goworowa, potem mieszczanin, kupiec i burmistrz w Pułtusku. W 1497 r. dobra Nazębaja z Pułtuska w Goworowie w ziemi płockiej zostały skonfiskowane za niestawiennictwo w wyprawie mołdawskiej; MRPS II, nr 1096. To Goworowo leżało obok Sikorza, nie zostało odnotowane w SHGWP. Istniało jeszcze w XVI–XVIII w.; Lempicki, *Herbarz Mazowiecki*, II, s. 30.

²³⁷ NKMaz II, nr 218; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 146.

²³⁸ ŻD XVI, s. 204; kartoteka atlasowa XVI w.

²³⁹ NKMaz II, nr 102. O tym zob. niżej.

²⁴⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 146.

W XVI w. w Jamnie było wójtostwo o 2,5 włókach, kmiecie mieli 23,5 włóki²⁴¹, dział plebański liczył 3 włóki²⁴². Bez wątpliwości był tu także folwark biskupi, z którego dziesięcina należała do plebana oraz rezydencja, w której biskup wraz z otoczeniem zatrzymywał się w podrózach, odwiedzając sporadycznie mazowiecką część swej diecezji. Większa część włości Jamno najpewniej jednak była jeszcze lesista. Według danych XIX w. dobra te miały dokładnie 100 włók obszaru, tj. więcej niż w pozostałych dobrach biskupstwa w ziemi gostynińskiej razem wziętych²⁴³. Granice włości powinny być określone już w momencie zmiany własnościowej 1297 r., pozostawało to w żywotnym interesie biskupstwa poznańskiego.

Już w 1363 r. jest znany sołtys z Jamna, zobowiązany wraz z kmieciami do służb na rzecz biskupa poznańskiego²⁴⁴. Następnie w 1381 r. poświęczone jest wójtostwo. Maciej syn Falisława ze Słubicy (potem Słubice) został wówczas oskarżony o objęcie wójtostwa gwałtem i bezprawną okupację; został zmuszony do oddania go i przyjęcia odszkodowania w wysokości 73 grzywien toruńskich od biskupa poznańskiego²⁴⁵. Mikołaj biskup poznański nie dopuścił wówczas do utrzymania się na wójtostwie człowieka, który mógł czynić szkody jego włości i poddanym, a powinien lojalnie współpracować z panem feudalnym i jego ludźmi. Wielkość wójtostwa jest znana w 1399 r., wynosiła wówczas 4 włóki²⁴⁶. Mogła być niezmienna od początku, stanowiąc w przybliżeniu 10% powierzchni uprawnej liczonej łącznie z folwarkiem biskupim oraz poświętnem. Lokacja objęła prawdopodobnie obszar 40 włók.

Lokację Jamna można widzieć w okresie rządów Wańka płockiego. Powinna ona nastąpić już po lokacji miejskiej Gębina, tj. w latach dwudziestych XIV w., na co wskazuje udział mieszczanina gębińskiego w tymże procesie. Prawdopodobnie prowadził ją skutecznie Janusz z Gębina; mógł ją doprowadzić do końca i otrzymać wówczas nowe zadanie, przekazując sołectwo w Jamnie w inne ręce. Na ten czas można też datować fundację kościoła parafialnego w Jamnie przez biskupa poznańskiego. Pleban jest tu znany od 1377 r.; był to Mikołaj, syn Piotra ze Środy w Wielkopolsce, otrzymał wówczas od papieża Grzegorza XI prowizję na kanonię poznańską²⁴⁷. Prawdopodobnie był on jednym z bliskich

²⁴¹ ŻD XVI, s. 199.

²⁴² Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

²⁴³ SGKP III, s. 393 (3002 mr.). Na dobra te składały się osady Jamno, Brzeziny, Grzybów, Lasek, Potok Czarny i Biały, Romanów. Por. zdjęcie terenowe pruskie z lat 1793–1796, pokazuje ono zasięg lasu na tym obszarze. Zob. też Mapa powiatu sochaczewskiego 1:100 000, Warszawa 1951 (granica wschodnia i północna dóbr Jamno została granicą powiatową).

²⁴⁴ KWp III, nr 1498.

²⁴⁵ NKMaz II, nr 262, 263.

²⁴⁶ O tym niżej.

²⁴⁷ Tak już Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

współpracowników biskupa poznańskiego i otrzymał tę dochodową plebanię już wcześniej.

Kościół stał się potrzebny w Jamnie szczególnie od rozpoczęcia procesu lokacji, kiedy musiało przybywać osadników, a potrzeby duszpasterskie stały się bardziej widoczne dla nadzorujących ten proces. Parafia została wyłączona bez wątpliwości ze starszych parafii fundacji książęcej w Iłowie i Gąbinie, objęła m.in. książęce Sanniki, gdzie dopiero w 1441 r. z fundacji książęcej powstała odrębna parafia²⁴⁸.

W końcu XIV w. została podjęta ponowna lokacja Jamna. Mianowicie Mikołaj z Kurowa na zakończenie niespełna czteroletnich rządów w diecezji poznańskiej wystawił 5 IV 1399 r. nowy dokument lokacyjny, przyznając mieszkańcom 6 lat wolnizny. Nadał sołectwo z 4 włókami roli oraz dwiema tabernami, za wierne służby, Bogusławowi z Bowidzyna (?), zapewne swemu służebnikowi, nie wywodzącemu się z Mazowsza. Zobowiązał go do wystawiania na wyprawy wojenne strzelca z kuszą²⁴⁹. W nieznanych okolicznościach wójtostwo uległo później okrojeniu, zachowując 2,5 włóki. Zastanawia wielkość zwolnienia od świadczeń, określona na 6 lat. Nie powinna dotyczyć zagospodarowania od podstaw nowych terenów leśnych, co wymagało dłuższego czasu. Przepuszczalnie doszło do pożaru lub innej klęski żywiołowej, co wymagało procesu odbudowy dotychczasowych gospodarstw szacowanego przez administrację dóbr biskupich na 6 lat. W Jamnie powinien też działać faktor biskupa, sprawujący zarząd włości poczynając już od 1297 r., ale danych o nim brak.

Kolejne sołectwa w dobrach biskupstwa poznańskiego w ziemi gostynińskiej powstawały dość szybko. W 1363 r. Jan Doliwa biskup poznański wydał przywilej na sołectwo w **Rębowie** (parafia Białotarsk, wieś przy granicy z Kujawami) na prawie średzkim z dwiema włókami wolnymi, taberną, co trzecim ogrodem, a także wraz z łąką dostarczającą 4 wozy siana. Sołtys i kmiecie tej nowej lokacji, zobowiązani do służb na rzecz biskupa, mieli trzymać się wzorca obowiązującego w dobrach Jamno, znanego widocznie dobrze. Kmiecie mieli płacić po 12 groszy pospolitych i oddawać biskupowi dziesięcinę snopową na polu. Odbiorca przywileju, Andrzej syn Rynka (?) nie jest znany, kupił sołectwo za kwotę pieniężną nie określoną w dokumencie²⁵⁰.

W 1419 r. posiadaczami wójtostwa w Rębowie byli rycerze Jarand i Jan ze Skłot z ziemi łęczyckiej. Zamienili oni wójtostwo z Żukiem z Ocic w tejeż ziemi na jego dział w Borysławicach, wsi parafialnej tamże²⁵¹. Możliwe, że biskup poznański preferował obsadę wójtostwa ziemianinem z Korony, spoza ziemi gosty-

²⁴⁸ Por. tamże.

²⁴⁹ AAPoznań, AE III, k. 7v. Przywilej został wpisany w 1480 r.

²⁵⁰ KWp III, nr 1498.

²⁵¹ ŁęczZ 2, k. 20.

nińskiej jako rozwiązanie bardziej dogodne, niezależne od wpływów władzy książęcej i miejscowych urzędników. W XVI w. było tu 5,5 włók kmiecych oraz nadal 2 włóki wójtostwa²⁵². Według danych XIX w. wieś miała niespełna 19 włók obszaru²⁵³. Świadczy to, że wójtostwo objęło 10% gruntów wsi w jej granicach już w momencie lokacji. Granice osady powinny być wytyczone już dawniej, w momencie zmiany własnościowej 1297 r. Jest prawdopodobne, że był tu lokalny dwór biskupi z folwarkiem; osada położona przy granicy Kujaw zapewniała biskupowi z otoczeniem, a także jego podwładnym podróżującym z Poznania i dóbr wielkopolskich na Mazowsze południowe możliwość noclegu, posiłku i paszy dla koni²⁵⁴.

Barcik. Zachował się przywilej na to wójtostwo wystawiony 1 VII 1408 r. przez biskupa poznańskiego Wojciecha Jastrzębca. Potwierdził on posiadanie wójtostwa na mocy przywileju wystawionego wcześniej przez biskupa poznańskiego Mikołaja, który nadał sołectwo w Barciku wraz z dwiema włókami Iczkowi dla lokowania tamże wsi. Przywilej z pieczęciami biskupa i kapituły był przechowywany w kościele parafialnym w Gąbinie, uległ spaleni, dlatego biskup Wojciech wystawił dla Iczka ponowny dokument²⁵⁵. Idzie tu zapewne o biskupa Mikołaja z Kurowa, który był biskupem poznańskim w latach 1395–1399²⁵⁶. Lokację tę trzeba zatem datować na schyłek XIV w., prawdopodobnie na kwiecień 1399 r., kiedy tenże biskup wystawił analogiczny przywilej na wójtostwo w Jamnie. W XVI w. Barcik miał 5–8 włók kmiecych i 2 włóki wójtowskie²⁵⁷. W XIX w. było tu ok. 20 włók obszaru²⁵⁸. Można sądzić, że wójtostwo w momencie lokacji odpowiadało wielkości wsi, a jej granice zostały wytyczone już ok. 1297 r.

Dodajmy jeszcze, że w 1369 r. wójttem biskupa poznańskiego w **Kozłowie Biskupim** na prawym brzegu Bzury w ziemi sochaczewskiej został Stanisław syn Marcina z **Rozłazłowa**, wywodzący się zatem z ziemi gostynińskiej, może syn wójta, który przeprowadził tu lokację równoległą do nowej lokacji miasta Sochaczewa. Kupił on tu sołectwo z 4 włókami roli oraz tabernę, prawo do kowala, szewca i kramarza tamże, podejmując się lokacji tej osady na prawie chełmińskim²⁵⁹. Został on określony jako *providus*, czyli opatrzny. Z uwagi na położenie Rozłazłowa pod Sochaczewem mógł być w istocie członkiem gminy miejskiej w Sochaczewie, działającej tu już od półwiecza, a zatem kimś na pograniczu miesz-

²⁵² ŻD XVI, s. 196.

²⁵³ SGKP IX, s. 610, 611 (558 mr.).

²⁵⁴ Por. AHP, Mazowsze, mapa (z przebiegiem gościńców w ziemi gostynińskiej). Rębowo, Barcik i Jamno były kolejnymi punktami etapowymi na drodze do Kozłowa Biskupiego oraz Żbikowa, najważniejszych dworów biskupich w mazowieckiej części diecezji poznańskiej.

²⁵⁵ AAPoznań, AE III, 15 (1480 r.).

²⁵⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 76, 77.

²⁵⁷ ŻD XVI, s. 197; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁵⁸ SGKP I, s. 106 (550 mr.); III, s. 393 (591 mr.).

²⁵⁹ NKMaz III, nr 106.

czanina i drobnego rycerza. Sołectwo to kupił od biskupa za kwotę nie odnotowaną w dokumencie, dysponował tedy odpowiednim majątkiem oraz przygotowaniem do tego zadania. Jego obowiązków w zakresie służby wojskowej nie określono, czyli były analogiczne do innych wójtów w dobrach biskupstwa poznańskiego na ksiązęcym Mazowszu.

Dobra biskupstwa płockiego i kapituły płockiej

Górki (Góry Małe). Książę Konrad I w 1227 r. sprzedał owe Górki obok Ciechomic braciom Gerwoldowi i Syboldowi za wysoką kwotę 130 grzywien srebra²⁶⁰. Osada powinna być przeto zagospodarowana dobrze przez miejscowych poddanych ksiązęcych i przynosić liczące się dochody. Już wówczas powinna też mieć wytyczone granice określające obszar nadania. Następnie wieś wraz z przywilejem ksiązęcym przeszła na własność kapituły płockiej, stała się jedną z wsi prestymonialnych, znana jest wraz z Górami Wielkimi w wykazie osad kapitulnych XIII w.²⁶¹ W 1420 r. wraz z innymi osadami kapitulnymi została obrabowana przez Sasina Sasinowica, prepozyta kapituły płockiej i jego współników²⁶². W 1439 r. pozyskał ją Stanisław scholastyk płocki²⁶³, ale już w 1442 r. zamienił ją na Dźwierzno w ziemi płockiej z kanonikiem Janem, synem Marszałka. 8 I 1443 r. Górki przypadły dziekanowi Borszy. Po nim objął ją Tomasz z Książa, kanonik płocki, archidiakon i oficjał pułtuski. W 1449 r. wydzierżawił ją na 1 rok od tegoż Strogomir ze Żdzar, kanonik płocki i prepozyt wieluński z rodu Gozdawów za 6 kóp w szelągach, co pokazuje poziom uzyskiwanych wówczas dochodów²⁶⁴.

W 1505 r. posesorem wsi był kanonik płocki Mikołaj z Wilkanowa z rodu Lisów. Wyplacił on kapitule 20 kóp groszy z tytułu wójtostwa w Górach Małych, zgodnie z uchwałą kapituły²⁶⁵. Jest to świadectwo wcześniejszego istnienia tu wójtostwa, o obsadzie nam nieznanej, a jednocześnie świadczy o lokacji wsi na prawie niemieckim.

W 1579 r. Górki miały 9,5 włók kmiecych, podobnie jak Góry, też własność kapitulna²⁶⁶. Powinien być też folwark z przyległościami; jego początki można widzieć już w pierwszej połowie XIII stulecia. Dla XIX w. szczegółowych danych o rozmiarach wsi brak, zapewne była mniejsza od wsi Góry. Skłaniam się do sądu, że lokacja osady objęła tu ok. 20 włók, przeprowadzono ją nie później niż w pierw-

²⁶⁰ KK nr 244.

²⁶¹ MPH V, s. 438.

²⁶² ADP, perg. 188.

²⁶³ ADP, odpis Mąkowskiego, nr 28.

²⁶⁴ ADP, Ep. 5 k. 21.

²⁶⁵ ADP, AKP 50, 69.

²⁶⁶ ŻD XVI, s. 196.

szej ćwierci XV w. Z ramienia posesorów mogli tu działać ich faktorzy i wójtowie, rekrutujący się z drobnego rycerstwa, spośród służebników kanoników płockich, a także z ich krewnych.

Góry (Góry Wielkie). Była to od XIII w. wieś prestymonialna kapituły płockiej, przydzielana dożywotnio jej członkowi w zarząd, co pomnażało jego dochody. W 1420 r. została obrabowana przez Sasina Sasinowica, prepozyta kapituły²⁶⁷. W 1530 r. miała tylko 5 włók osiadłych²⁶⁸, w późniejszych latach XVI w. miała 9,5 włók kmiecych, a w XIX w. było tu ok. 44 włók, w tym 20 włók ziemi ornej, duży obszar łąk i pastwisk²⁶⁹.

Wieś została lokowana na prawie chełmińskim. 9 IX 1413 r. biskup płocki Jakub potwierdził nadanie wójtostwa z 3 włókami wolnymi dokonane przez aktualnego posiadacza Andrzeja, długoletniego archidiacona płockiego (1384–1417). Odbiorcą nadania był jego sługa Jan, syn Wojciecha z Niepiekł pod Zakroczymiem, czyli drobny rycerz z ziemi zakroczymskiej, który wszedł wcześniej w służbę dygnitarza kościelnego. Określono możliwość jego spłacenia, przyjmując za włókę uprawną 5 kóp groszy, a za nieuprawną jedynie 2 kopy groszy²⁷⁰.

Archidiacon przeprowadził już zatem rozmierzenie tej wsi, a lokacja była zamierzona prawdopodobnie na 30 włókach; resztę obszaru powinny zajmować pastwiska i łąki oraz las. Wiemy jeszcze, że w 1487 r. kapituła płocka wyraziła zgodę na wykup wójtostwa przez posesora z jej ramienia, określając warunki spłaty po 10 kóp groszy za włókę zgodnie ze statutem książęcym²⁷¹.

Mistrzewice. Wieś należała do uposażenia scholastyka kapituły płockiej. Dobra scholasterii nad rzeką Bzurą zostały opisane w dokumencie Konrada I z 1241 r., składały się z dwu osad: Czyrniewic i Mistrzewa²⁷². Można sądzić, że były to osady niewielkie, połączone w jedną większą wieś prawdopodobnie w momencie lokacji. Powinny być jednak rozgraniczone z dobrami sąsiednimi, może już w momencie przekazania tej własności scholastykowi płockiemu w ciągu XII w.

Albo w tym Mistrzewie, albo w Mistrzewie (Brzeźnicy) pod Płockiem Siemowit I wystawił dokument 27 VI 1257 r. Książę zobowiązał się wobec biskupa płockiego Andrzeja i kapituły płockiej, z uwagi na zniszczenia dotyczące duchownych całego Mazowsza, przestrzegać immunitetu dóbr kościoła płockiego, w tym prałatów i innych duchownych²⁷³. W XV w. nazwa osady utrwaliła się jako

²⁶⁷ ADP, perg. 188.

²⁶⁸ ASK I, nr 22; kartoteka atlasowa XVI w.

²⁶⁹ Kartoteka atlasowa; ŻD XVI, s. 127, 196; SGKP II, s. 725.

²⁷⁰ ADP, perg. 148.

²⁷¹ ADP, AKP 50, 38.

²⁷² KK, nr 408.

²⁷³ NKMaz II, nr 29. Natomiast dane z 1322 r. należy odnieść do Mistrzewa pod Płockiem; ZDLmP I, nr 20, przyp. 11.

Mistrzewice. Powstał tu także kościół parafialny, znany od 1465 r., kiedy otrzymał pierwsze rzymskie przywileje odpustowe²⁷⁴. Został on przypuszczalnie wyłączony ze starszej sąsiedniej parafii Brochów, na co wskazuje przynależność sąsiednich Witkowic do par. Brochów²⁷⁵. W 1579 r. Mistrzewice miały 14 włók osiadłych²⁷⁶. Było tu też uposażenie plebańskie – 1 włoka roli oraz folwark scholastyka²⁷⁷. W XIX w. folwark Mistrzewice miał 19 włók obszaru, danych dla włościan brak²⁷⁸. Dobra te graniczyły na rzece Bzurze z dobrami Brochów; w 1412 r. sąd ziemi sochaczewskiej potwierdził ugodę scholastyka płockiego jako posiadacza Mistrzewic z posiadaczami dóbr Brochów w sprawie użytkowania odcinka tej rzeki²⁷⁹.

Wiemy jeszcze, że powstało tu wójtostwo o 3 włokach, co wskazuje, że lokacją był objęty obszar 30 włók. W 1509 r. sołectwo o 3 włokach zostało wykupione przez scholastyka płockiego Stanisława Mirowskiego z rąk nieznanego posiadacza²⁸⁰.

Lokacja tej wsi mogła być połączona z fundacją kościoła parafialnego, można to datować na schyłek XIV w. albo pierwszą połowę XV w. Od XIII w. powinni tu być nieprzerwanie faktorzy z ramienia scholastyka płockiego, rekrutujący się z jego służebników albo krewnych. Takim faktorem scholastyka płockiego w Mistrzewicach był Mikołaj Żernicki, znany w latach 1544–1556²⁸¹. Doliczyć trzeba wójtów, sprawujących sądownictwo w imieniu posesora. Składu osobowego tej obsady w zachowanych źródłach nie widać.

Pieryszew. Była to osada wojewody Boguszy Miećławica, którą przekazał on testamentem w 1258 r. na rzecz ołtarza św. Katarzyny w katedrze płockiej²⁸². Już w XIII w. powinna mieć wytyczone granice z racji zmian własnościowych. Dzieścina biskupia z tej wsi należała jednak do biskupstwa poznańskiego, w 1303 r. została przekazana kościołowi parafialnemu w Trębkach²⁸³. Osada pozostawała własnością kościoła płockiego. Imisław biskup płocki zastawił ją za 100 grzywien krakowskich Jarosławowi arcybiskupowi gnieźnieńskiemu. Na początku 1372 r. wykupił ją biskup płocki Stanisław oddając ją następnie kapitulie płockiej²⁸⁴.

²⁷⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 510.

²⁷⁵ *ŻD* XVI, s. 204, 210; por. AHP, Mazowsze, mapa (rekonstrukcja granic parafii dla XVI w., zalicza jednak nietrafnie Witkowice do jednowioskowej parafii Mistrzewice).

²⁷⁶ *ŻD* XVI, s. 203.

²⁷⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

²⁷⁸ SGKP VI, s. 504.

²⁷⁹ BOKr, nr 668 oraz inwentarz oryginalny Adama Wolffa w BN; dokument ten przypadł podczas II wojny światowej.

²⁸⁰ ADP, AKP II, k. 37.

²⁸¹ Zob. *Reg. theloniei*, indeks, s. 860.

²⁸² NKMaz II, nr 36.

²⁸³ Tamże, nr 115.

²⁸⁴ NKMaz III, nr 118.

Już 11 XI 1372 r. tenże biskup Stanisław potwierdził, że posesor wsi Piotr Streit kanonik płocki podjął lokację tej wsi na prawie chełmińskim. Powierzył zadanie Tomaszowi zwanemu Susza, sprzedając mu na sołectwo co dziesiątą włókę wolną po 10 kóp groszy praskich, zobowiązując go do zwyczajowych usług sołtysów wsi kościelnych. Mieszkańcy osady otrzymali jedynie 4 lata wolnizny od czynszu, zatem nie przewidywano napływu nowych osadników osadzanych na surowym korzeniu. Bez wątpliwości przewidywano tedy rozmieszczenie osady na nowo w regularnym systemie trójpolowym i pełniejsze zagospodarowanie terenu²⁸⁵. Tomasz nie został określony stanowo, musiał jednak być człowiekiem rzutkim i zaможnym, może mieszczaninem. Już wówczas powinien być tu dwór posesora z folwarkiem, bowiem kmiecie zostali zobowiązani do pracy w wymiarze 6 dni rocznie na rzecz posiadacza wsi.

W 1442 r. wójtostwo liczyło 4 włóki, a wójtem był Jan z Modły, rycerz z pobliskiej wsi w ziemi gostynińskiej. Sprzedał on wójtostwo za kwotę 64 grzywien w półgroszach krakowskich, tj. 12,8 kóp groszy za włókę. Nabywcą był Bogusław Gułacz z Pieryszewa, być może miejscowy włodarz, dysponujący niezbędnymi zasobami finansowymi²⁸⁶. Na początku XVI w. wójtostwo to zostało spłacone przez kapitułę, która zaczęła pobierać czynsz z dotychczasowych włók wójtowskich, co zostało odnotowane w 1508 r.²⁸⁷ W XVI w. wieś miała 17–20,5 włók osiadłych oraz folwark; w XIX w. miała co najmniej 28 włók obszaru, w tym duży folwark²⁸⁸. Dane o czterowłokowym wójtostwie przemawiają za oceną, że w XIV–XV w. było tu ok. 40 włók obszaru. Zagospodarowane sołectwo mogło tu przynosić dochody większe niż podobnej wielkości dział ziemi w dobrach rycerstwa cząstkowego z uwagi na możliwość udziału sołtysa w dochodach z karczem albo innych inwestycji, nie odnotowanych jednak w przywileju 1372 r. Z ramienia pana feudalnego posiadłością tą powinien zarządzać faktor, tj. włodarz, już od XIII w., ale obsady tej w zachowanych źródłach nie widać.

Suchodół. Stał się własnością kościoła płockiego w pierwszej połowie XIII w. z zapisu możnego Krystyna Pomnianowica, poświęconego w 1219 r. Nadanie obejmowało także Góry (zapewne późniejsze Góry kapitulne pod Płockiem) oraz Brodino, niełatwe do identyfikacji; idzie tu wyraźnie o trzy wczesne włości możnowładcze²⁸⁹. Już wówczas te dobra mogły otrzymać rozgraniczenie z sąsiednimi majątkami. Suchodół został odnotowany też w przywileju Konrada I dla biskup-

²⁸⁵ KL, nr 87; NKMaz III, nr 132.

²⁸⁶ ADP, perg. 253.

²⁸⁷ ADP, AKP 50, 85; kartoteka SHGM.

²⁸⁸ Kartoteka atlasowa; SGKP VIII, s. 102 (folwark – 23 włóki; wieś jedynie 5 włók).

²⁸⁹ KK, nr 202. Brodino można próbować identyfikować z wsią Brodne znaną w dobrach Kiernozia w XV w., a zatem z częścią kompleksu majątkowego zwanego Czerniew, od 1384 r. w posiadaniu Junoszków. Leży ona niezbyt daleko od Suchodołu. Por. AHP, Mazowsze, mapa.

stwa plockiego z lat 1234–1247²⁹⁰. W 1433 r. Suchodół był jedną z wsi prestygonialnych kapituły plockiej; Stanisław Pawłowski odebrał ją na rzecz dóbr biskupich, oddając w zamian kapitule działki biskupie we wsiach Bocheńczewo i Radzikowo w ziemi plockiej²⁹¹. Wiemy także, że Suchodół graniczył bezpośrednio z dobrami Jamno biskupstwa poznańskiego; w 1450 r. dla ustalenia granicy dóbr kapituła plocka wydelegowała trzech kanoników²⁹². Średniowieczny Suchodół był zatem większy od wsi Suchodół znanej w XIX–XX w.

W tym czasie musiało już istnieć wójtostwo w Suchodole. Pozostawało ono w rękach Stanisława Boruty z pobliskiego Iłowa z rodu Rogalów; po jego zgonie trzymała go wdowa Warszka. W 1472 r. Kazimierz książę mazowiecki i biskup plocki nakazał jej przedstawić dokumenty na to wójtostwo²⁹³. Nie są one nam znane, jednak wiemy, że Stanisław Boruta był współpracownikiem Siemowita V rawskiego i został cześnikiem gostynińskim; zmarł krótko po 1462 r. W posiadanie wójtostwa wszedł albo sam, albo też mógł je odziedziczyć. Lokacja wsi powinna nastąpić wcześniej, w ciągu XIV albo na początku XV w.

Jak duże mogło być to wójtostwo? W XVI w. wieś miała ok. 18–20 włók kmiecych²⁹⁴; w 1570 r. wójtostwo liczyło 2 włóki, w innych latach podawano tylko 1 włókę²⁹⁵. W XIX w. Suchodół i przyległy Władysławów przy granicy z dobrami Jamno liczyły razem ok. 31 włók obszaru²⁹⁶. W XV w. wójtostwo powinno zatem obejmować 2–3 włóki, prawdopodobnie niezłe zagospodarowane. Mogło też przynosić dochody dodatkowe, w tym z sądownictwa kmieci w pobliskiej drobnej osadzie biskupiej Pomocna, znanej od 1428 r.²⁹⁷, gdzie nie było odrębnego wójtostwa. Obie osady leżały nad Wisłą, zaliczono je kościelnie do diecezji plockiej, a nie do poznańskiej, na co musiała wywrzeć wpływ przynależność własnościowa²⁹⁸. Wójtostwo w Suchodole było tedy jednym ze składników obszerne go majątku cześnika Boruty, trafiło w jego posiadanie prawdopodobnie dzięki jego pozycji w ówczesnej elicie władzy w ziemi gostynińskiej.

Dobra klasztoru norbertanek plockich

W 1185 r. w dokumencie wojewody Żyry jako własność kościoła NMP w Płocku (późniejszy kościół św. Marii Magdaleny norbertanek plockich) na na-

²⁹⁰ KK, nr 381. Datację tę określa tytułatura Konrada I, który w 1434 r. oddał synowi Bolesławowi I władzę na północnym Mazowszem (z ziemią dobrzyńską).

²⁹¹ ADP, perg. 212.

²⁹² ADP, AKP 50, 13.

²⁹³ ADP, Ep. 10, 2.

²⁹⁴ Kartoteka atlasowa XVI w.

²⁹⁵ ŻD XVI, s. 129 (1570 r.), 201.

²⁹⁶ SGKP XI, s. 535 (Suchodół i Suchodół-Lęg); XIII, s. 644 (Władysławów).

²⁹⁷ Bull. Pol. IV, nr 2109. Nazwa zachowała się do schyłku XVIII w.

²⁹⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

szym obszarze został odnotowany Popłacin i zapewne Troszyn²⁹⁹. Popłacin stał się jednak później własnością biskupstwa płockiego, a Troszyn – władzy książęcej³⁰⁰. Może drogą zamiany klasztor norbertanek płockich wszedł tu w posiadanie **Brwilna** nad Wisłą przy ujściu Skrwy południowej, **Drześna** oraz **Łącka**. Dobra te wraz z przyległym lasem tworzyły obszerny i zwarty kompleks majątkowy, którego rozmiary stały się bardziej czytelne dopiero po szczegółowych badaniach i wciągnięciu do analizy danych XVIII i XIX w. Nie można wykluczyć możliwości, że nazwa Popłacin miała w XII w. szerszy zakres terenowy i obejmowała także część tej lesistej włości klasztornej, w której mogły po 1185 r. powstawać kolejne osady.

W 1353 r. norbertanki uzyskały od Siemowita III Trojdenowica immunitet dla dóbr Brwilno, Łącka i Drześno. Był to pierwszy znany nam dokument książęcy wystawiony dla owych dóbr stanowiących bliskie zaplecze dla płockiego klasztoru św. Marii Magdaleny. Umożliwił on podjęcie przebudowy tych dóbr dla zwiększenia ich dochodowości³⁰¹. Sprawę tę oświetla zachowany dokument władz klasztoru dla pierwszego sołectwa w owych dobrach, wystawiony już w 1358 r.

Mianowicie klasztor podjął lokację wsi **Wola Brwielńska** pomiędzy Brwilnem a Duninowem, przy granicy Mazowsza z Kujawami, sprzedając tamże sołectwo z co dziesiątą włóką wolną za 6 grzywien krakowskich. Odbiorcą dokumentu był Piotr, określony jako uczciwy (*honestus*), tj. plebejusz. Uzyskał prawo do jednej trzeciej dochodów z sądu oraz taberny i prawo do połowy dochodów z młyna, jeśli zdoła go zbudować. Został zobowiązany do służby na rzecz klasztoru na koniu wartości 3 grzywien³⁰².

Lokacja ta nastąpiła za radą Przedbora z Koniecpola, ówczesnego starosty kujawskiego i na prawie niemieckim obowiązującym na Kujawach. Klasztor poминаł faktycznie przynależność tej osady do władztwa mazowieckiego Siemowita III. Mazowsze płockie wraz ze stołecznym Płockiem wchodziło jednak wówczas w skład władztwa króla Kazimierza Wielkiego. Klasztor płocki posiadający część dóbr na Kujawach oraz w Sandomierskiem był już zatem związany z Koroną i starał się wykorzystać te powiązania, aby nie obciążyć przyszłych mieszkańców nowej osady podatkiem książęcym uszczuplającym jego dochody. W 1441 r.

²⁹⁹ ZDLmP I, nr 3. Nazwa Otroscio powinna oznaczać nazwę włości niedaleko Chęlpowa i Popłacina, dlatego późniejszy Troszyn książęcy może wchodzić w grę. Inna możliwość to identyfikacja z klasztornym Drześnem, poświadczonym już w 1353 r. Obecnie staje się ona bardziej prawdopodobna, wskazuje bowiem bezpośrednio na ten duży kompleks majątkowy klasztoru płockiego.

³⁰⁰ Popłacin należał do dóbr biskupstwa płockiego już w latach 1234–1247, o czym wiemy z niedatowanego dokumentu Konrada I; KK, nr 381. Z obszaru Popłacina mogła być wydzielona sąsiednia drobna osada biskupia Dzierżazna, znana dopiero w XVI w.; AHP, Mazowsze, mapa; kartoteka atlasowa XVI w.

³⁰¹ NKMaz II, nr 320.

³⁰² K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 21A, s. 172, 173.

potwierdzenie owego dokumentu z 1358 r. uzyskał opatrzny Paweł, bratanek zmarłego Piotra wójta z Woli Brwileńskiej³⁰³.

O wójtostwie wiemy z informacji w dokumencie z 16 IX 1482 r. Wójtem był *honestus* Jan, czyli plebejusz, miał ok. 40 lat, złożył zeznanie oświetlające sporną kwestię rozgraniczenia dóbr norbertanek oraz szlacheckiego Brwilna Wielkiego (na prawym brzegu rzeki) w korycie Wisły³⁰⁴.

W XVI w. Wola Brwileńska miała 1 włókę wójtowską oraz 6,5 włók kmiecyh; w XIX w. było tu 11 włók obszaru, czyli nie podjęto jeszcze kolonizacji przyległego lasu³⁰⁵. Dane te dobrze odpowiadają informacjom wcześniejszym.

Nieco inaczej było w **Brwilnie Dolnym**. Już 6 V 1346 r. władze klasztorne wystawiły dokument dla Pieczka syna Wigama (?), nadając mu młyn w Brwilnie, własności klasztornej, z obowiązkiem opłaty 2 grzywien rocznie. Odnotowano tu folwark klasztorny (*aratrum nostrum*) z prawem bezpłatnego przemiału zboża w młynie³⁰⁶. Następnie budowano tu kolejne młyny norbertanek na dolnym odcinku Skrwy. Powstał tu też spichrz klasztorny. Dzierżawił go za 2 funty pieprzu rocznie Mikołaj z Kutna starosta gostyniński, co pozwalało mu na dochodowy spław zboża drogą wodną Wisły. 30 III 1486 r. w Gostyninie tenże Mikołaj wojewoda łęczycki potwierdził, że trzyma ten spichrz jedynie dożywotnio³⁰⁷. W XVI w. osada liczyła 8 włók kmiecyh, 1 włókę wójtowską i bez wątpliwości folwark, a ponadto kilka młynów klasztornych na końcowym odcinku Skrwy³⁰⁸. W XIX w. Brwilno miało 25 włók ziemi uprawnej³⁰⁹. Nie wiadomo, kiedy pojawiło się tu wójtostwo, jednak przykład sąsiedniej Woli Brwileńskiej jest bardzo wczesny i przemawia za lokacją osady krótko po 1353 r.

Według informacji z 1482 r., złożonej przez szlachcica Macieja Kustrę z Duninowa, liczącego według zapisu źródłowego aż ok. 90 lat, wójtem w Brwilnie był jego ojciec Paweł Kustra z Duninowa w czasach Stanisława Grada wojewody płockiego. Wojewoda otrzymał od prepozyta norbertanek w zarząd owe dobra klasztorne, tj. Brwilno z przyległościami, powierzył je Pawłowi wójtowi przed ok. 60 laty³¹⁰. Można to datować na ok. 1422 r., czyli w czasach aktywnej działalności Stanisława Grada na urzędzie wojewody płockiego, sprawowanym od 1412 r. aż do zgonu w 1440 r., w wieku mocno zaawansowanym³¹¹.

³⁰³ PłocG 94, 155.

³⁰⁴ KDNorb., s. 202.

³⁰⁵ ŻD XVI, s. 196; kartoteka atlasowa XVI w.; SGKP XIII, s. 779.

³⁰⁶ NKMaz II, nr 275.

³⁰⁷ KDNorb., s. 205.

³⁰⁸ AHP, Mazowsze, mapa; kartoteka atlasowa XVI w.

³⁰⁹ SGKP I, s. 393

³¹⁰ Tamże, s. 201.

³¹¹ O nim Supruniuk, *Otoczenie*, s. 257–260.

Informacja jest zatem precyzyjna, ukazując możliwość, że Paweł Kustra z Duninowa na Kujawach, graniczącego z dobrami klasztorными mógł tu być wójtem od dłuższego czasu. Założył on rodzinę nie później niż ok. 1390 r., bowiem już ok. 1392 r. urodził mu się syn Maciej, żyjący jeszcze w 1482 r. Owa znana nam w przybliżeniu data ślubu wyznaczała początek samodzielnej aktywności Pawła w gospodarowaniu dobrami, zagospodarowaniu otrzymanego posagu żony, tak jak wskazują na to przykłady lepiej oświetlone źródłami Wiemy jeszcze, że tenże Maciej, syn Kustry z Duninowa był w 1424 r. pełnomocnikiem Anny z Wąsewa, żony wojewodzica Krystyna ze Szeńska przed sądem brzeskim, należał tedy do klienteli Dołęgów z Sokołowa i Szeńska³¹². Powinno dotyczyć to także jego ojca.

Paweł Kustra z Duninowa według celnej obserwacji Anny Supruniuk może być identyczny z błaznem Siemowita IV, zwanym Koster, poświadczonym w lutym 1409 r.³¹³ Przemawia za tym położenie geograficzne Duninowa w pobliżu stołecznego Płocka, a także przynależność kościelna parafii Duninów do diecezji płockiej. Paweł mógł być w Płocku często, mógł też w młodości uczęszczać do szkoły w Płocku poszerzając swoje horyzonty umysłowe i szukając tu szansy dalszej kariery. Jeżeli został błaznem, to musiał być już wcześniej, w momencie pojawienia się w środowisku dworskim księcia płockiego człowiekiem dowcipnym i towarzyskim, umilającym i ożywiającym życie dworskie, dającym monarsze i jego aktualnemu otoczeniu chwile wytchnienia, śmiechu i rozrywki, towarzyszącym Siemowitowi IV także w dalszych wyjazdach³¹⁴. Umiejętności te mógł rozwinąć już w środowisku szkolnym, może szkoły kolegiackiej św. Michała w Płocku, z której prawdopodobnie wychodzili duchowni i pisarze dworu książęcego w Płocku.

Można sądzić, że Paweł nie dysponował jednak większymi zasobami finansowymi, nie wyrastał ponad poziom rycerstwa średniozamożnego, toteż służba przy boku księcia była dla niego istotnym źródłem dochodów. W czasie tej służby zbliżył się też do Stanisława Grada, wieloletniego współpracownika książęcego, co zaowocowało współdziałaniem w zarządzaniu owym kompleksem dóbr klasztornych z korzyścią dla wojewody i jego dużo mniej zamożnego partnera. Wójtostwo w Brwilnie Paweł mógł odziedziczyć albo kupić, można je datować na drugą połowę XIV w.

Drzešno. Była to stara, ale niewielka osada z jeziorem i przyległym kompleksem leśnym. W XVI w. było tu jedynie 3 zagrodników, w 1790 r. jedynie 4 dymy klasztorne³¹⁵. Prawdopodobnie od momentu powstania była to szczupła osada klasztornych rybaków i bartników, która nie rozwinęła się.

³¹² *Księgi sądowe brzesko-kujawskie (1418–1424)*, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1905 (Teki Pawińskiego, VII), nr 3828.

³¹³ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 193.

³¹⁴ O tym zob. M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.

³¹⁵ *ŻD XVI*, s. 193; Wypisy K. Buczka z taryfy dymów 1790 r. w Pracowni Atlasu. Według tabeli w 1827 r. było tu 6 domów i 50 mieszkańców; zob. SGKP II, s. 184.

W XV w. było tu jednak wójtostwo, czyli projektowano rozbudowę tej osady dzięki napływowi nowych osadników, kosztem przyległego lasu. Wójtostwo jest poświadczane w 1472 r., w ugodzie kończącej konflikt władz klasztornych z posiadaczami sąsiednich dóbr Białe. Ugoda ta przewidywała wykup wójtostwa z rąk wdowy po Pawle Jajko i jego synów za 10 kóp w półgroszach, z obowiązkiem oddania przywileju wójtowskiego klasztorowi³¹⁶. Można sądzić, że wójtostwo powstało dopiero w pierwszej połowie XV w., w czasach Pawła Jajko lub wcześniej, ale zamierzenia lokacji większej wsi klasztornej na tym terenie nie udało się zrealizować.

Łąck i Wola Łącka. Początkowo była to lesista włość klasztorna wraz z dużym jeziorem, z pewnością dochodowym; mieszkańcami Łącka byli najpewniej głównie rybacy i bartnicy. 6 VI 1412 r. władze klasztorne wystawiły dokument lokacji nowej osady Wola Łącka na surowym korzeniu pomiędzy wsiami Mysłownia i Korzeń. Powierzyły lokację tej wsi rycerzowi pasowanemu Andrzejowi z Kozłowa z rodu Wężyków, swemu wójtowi z Łącka, przekazując mu ją w dożywotni zarząd. Ustaliły, że wójtostwo będzie jedno i niepodzielne, a sądownictwo będzie sprawowane w Łącku. Przewidziano rozmierzenie gruntów tej nowej wsi³¹⁷. Trzeba przyjąć, że wójtostwo w Łącku powstało już wcześniej, w drugiej połowie XIV w., ale jego ówczesne rozmiary nie są jasne. Czytelny jest stan późniejszy.

1 włóka wójtostwa w Woli Łąckiej jest znana jeszcze w rejestrze poborowym 1530 r.³¹⁸, później brak o niej danych. W XVI w. Łąck miał ok. 16–19,5 włók osiadłych, Wola Łącka ok. 10 włók³¹⁹. W XIX w. Wola Łącka miała tylko 8 włók obszaru, Łąck miał 24 włoki ziemi uprawnej, 360 mórg, tj. 12 włók powierzchni jeziora i bagien, a także 90 włók lasu³²⁰. Cała włość obejmowała zatem ok. 134 włoki obszaru.

Jest prawdopodobne, że do Brwilna i Drześna należały włości leśne podobnej wielkości. Nawet jeśli były one mniejsze, i tak własność norbertanek na tym obszarze tworząca jeden zwarty kompleks leśny wzdłuż drogi Brwilno – Drześno – Łąck była bardzo znacząca. Wydaje się, że wywodziła się ona z wcześniejszej doby. Pożytki z tej włości klasztornej w późnym średniowieczu trafiały jednak po części w ręce tenutariuszów – czołowych możnowładców ziemi gostyńskiej, jak ukazuje przykład Andrzeja z Kozłowa i Ciechomic, dożywotniego tenutariusza Woli Łąckiej (późniejszy kasztelan gostyński, płocki, wreszcie wojewoda rawski, zmarł ok. 1457 r.), a także wojewody Stanisława Grada z Sokołowa, czasowego tenutariusza Brwilna z przyległościami. Czerpali z nich korzyści także inni możni,

³¹⁶ ADP, nr 346; KDNorb., s. 176.

³¹⁷ ADP, perg. 146; kopia w KDNorb.

³¹⁸ ASK I, nr 22.

³¹⁹ ŻD XVI, s. 197; kartoteka atlasowa XVI w. ziemi gostyńskiej.

³²⁰ SGKP V, s. 627, 628.

jak starosta gostyniński i wojewoda łęczycki Mikołaj z Kutna, dzierżawca dożywotni spichrza klasztornego w Brwilnie.

Podsumowanie

Dobra kościelne w ziemi gostynińskiej przeszły proces lokacji wcześniej i jest to udokumentowane nieźle. W porównaniu do dóbr książęcych lokacje wiejskich osad kościelnych następują krótko po pierwszych lokacjach miast książęcych, natomiast w większości znacznie wyprzedzają lokacje wiejskich osad książęcych. Rozległe przestrzenie dobra klasztorne norbertanek płockich w ziemi gostynińskiej były usytuowane niedaleko koryta Wisły, co umożliwiło dochodowy wywóz wanczosa i innych produktów gospodarki leśnej z owych majątności dogodną drogą wodną do miast władztwa krzyżackiego. W późnym średniowieczu dobra te stały się źródłem dochodów nie tylko instytucji kościelnych, do których należały, ale także możnych i związanych z nimi rycerzy, w tym również spoza granic Mazowsza (Paweł Kustra z Duninowa na Kujawach).

Lokacje dóbr kościelnych doprowadziły do powstania sieci wójtostw, które mogły zapewnić utrzymanie rodzinom drobnego rycerstwa, a także stanowić jedno ze źródeł dochodów rodzin zamożniejszych. Po części wójtostwa te przechodziły w posiadanie rycerstwa spoza ziemi gostynińskiej, a nawet spoza Mazowsza.

Dobra kościelne powinny być od czasów pierwotnego nadania zarządzane przez faktorów wywodzących się najpewniej spośród służebników i krewnych osób administrujących tymi dobrami. Dla dóbr w ziemi gostynińskiej jest to jednak mało czytelne w zachowanych źródłach. Trudno ocenić, jakie czerpali tego korzyści, jak dzielili się dochodami z instytucjami, w imieniu których sprawowali ten zarząd.

Można sądzić, że istotnie poważne dochody dobra kościelne przynosiły jednak czasowo tenutariuszom z kręgu możnowładztwa mazowieckiego, wyzyskującego skutecznie swoje wpływy w książęcym aparacie władzy. Tak Stanisław Grad z Sokołowa, wojewoda płocki, jak i Andrzej Szczubioł I z Kozłowa i Ciechomic, kolejno kasztelan gostyniński, płocki, wojewoda rawski przy pomocy swoich współpracowników i klientów mogli czerpać z opisanych dóbr klasztornych norbertanek dochody znaczne, inwestując je w rozbudowę własnych posiadłości.

Wójtowie i rządcy w dobrach rycerskich

Kwerenda źródłowa przyniosła nieco interesujących informacji źródłowych dla wójtostw i sołectw w dobrach rycerskich ziemi gostynińskiej, znanych dotychczas na Mazowszu książęcym XIV–XV w. jedynie w nikłym stopniu. Warto przyrzeć się tym danym. Zestawiłem je alfabetycznie.

Brodne w dobrach Kiernozia. W 1530 r. było tu jednowłókowe wójtostwo oraz 13 włók kmiecych³²¹. W 1563 r. wieś miała aż 16,5 włók osiadłych³²². Osada została lokowana zapewne przed 1440 r., kiedy wymieniono ją w składzie dóbr Junoszków z Życka. Lokacja wsi powinna poprzedzać lokację miejską Kiernozi na podstawie przywileju Siemowita IV dotyczącego Czerniewa z 1384 r., zrealizowaną prawdopodobnie bezpośrednio po 1440 r. W 1443 r. dziesięcina od kmieci w Brodnie została nadana przez biskupa poznańskiego kościołowi w Kiernozi, czyli lokacja tej wsi już została przeprowadzona³²³. W XIX w. folwark Brodne liczył ok. 40 włók (1190 mórg)³²⁴. Lokacja wsi powinna objąć co najmniej 10 włók uprawnych, czemu odpowiada jednowłókowe wójtostwo. Osada mogła być następnie rozbudowywana kosztem przynależnych terenów leśnych.

Brzozów. 28 IV 1395 r. Piechna, posiadaczka Brzozowa, wykupiła trzecią część sołectwa w Brzozowie od Bogusława sołtysa za 2 grzywny w półgroszach krakowskich³²⁵. Sołectwo miało tedy małą wartość, było prawdopodobnie nieproporcjonalnie małe w stosunku do dużej wsi kmiecej, znanej później, ośrodka dóbr; w 1530 r. Brzozów miał 33 włóki kmieci³²⁶. Po 1395 r. brak danych o tym sołectwie, zostało zatem skupione szybko. Wieś została lokowana przypuszczalnie w okresie życia poprzedniego pokolenia posiadaczy sołectwa, czyli w trzeciej ćwierci XIV w.; mogło to nastąpić równocześnie z fundacją kościoła parafialnego. Bogusław mógł być służebnikiem wcześniejszego posiadacza wsi, a sołectwo mogło być słabo jeszcze zagospodarowane.

Chrośle (dziś Chrusle). W 1530 r. wójtostwo miało 2 włóki³²⁷, potem w 1565 r. istniała jeszcze włóka wójtowska, przejęta na folwark³²⁸. W 1530 r. było tu jedynie 3,5 włók kmiecych, w latach 1563–1565 istniało 9 włók osiadłych³²⁹. Lokację tej wsi w dobrach Junoszków z Życka prawdopodobnie przeprowadzono przed 1440 r. Dwuwłókowe wójtostwo wskazuje na zamierzoną lokację osady na 20 włókach, nie w pełni zrealizowaną.

Iłow. Jan wójt z Iłowa wystąpił w 1544 r., spławiał zboże w imieniu Feliksa Radzanowskiego, posiadacza połowy Iłowa i dóbr iłowskich³³⁰. Innych danych o tym wójtostwie brak, informacja owa wskazuje jednak na wcześniejszą lokację osady na prawie chełmińskim. Albo idzie o wczesną lokację wsi, albo też o loka-

³²¹ ASK I, nr 22, k. 19v.

³²² Kartoteka atlasowa XVI w.

³²³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

³²⁴ SGKP I, s. 362.

³²⁵ ADP, perg. 113.

³²⁶ ASK I, nr 22, k. 21.

³²⁷ Tamże, k. 18.

³²⁸ Kartoteka atlasowa XVI w.

³²⁹ Tamże.

³³⁰ *Reg. thelonei*, s. 20.

cję miasteczka w dobrach Radzanowskich na podstawie przywileju uzyskanego w 1406 r. Zob. Rogale z Iłowa.

Kutno. Wiemy, że w 1511 r. wójtem w Kutnie był opatrzny Basz, jego żoną była szlachcianka Agnieszka³³¹. W 1527 r. wójtem był Jakub ze Skrzynek w ziemi łączyckiej, odstąpił on dział w Skrzynekach po swoim bracie Wojciechu innemu bratu Gotardowi³³². W 1530 r. wójtostwo miało 2 włóki, podlegało posiadaczom obu działów miasta³³³. Jest ono znane także w 1538 r.³³⁴ Powstało prawdopodobnie krótko po 1386 r., w ścisłym związku z lokacją miasta na podstawie przywileju książęcego z 1386 r. Zob. Ogończycy z Kutna.

Łanięta. W połowie XV w. wójtostwo należało do Janusza Piotrowskiego, późniejszego podsędka gostynińskiego. Oprawił on posag swej żony Małgorzaty na Piotrowie oraz na wójtostwach w Łaniętach i Międzydrzewiu (Niedrzew), co zostało odnotowane w 1471 r. w aktach grodzkich kowalskich z racji kolejnego zapisu wiennego na dobrach Grzymałów z Piotrowa³³⁵. Wójtostwa te Janusz prawdopodobnie odziedziczył po swoim ojcu Świętosławie z Piotrowa, podczaszym gostynińskim, który był już współpracownikiem Siemowita IV i mógł podejmować się lokacji osad książęcych oraz możnowładczych. Wielkości wójtostwa nie znamy, brak o nim danych w XVI w. Wieś była jednak w XVI w. osadą dużą i została w 1469 r. ośrodkiem parafii, czyli wójtostwo mogło liczyć tu 2–3 włóki. Lokację tę zrealizowano w drugiej połowie XIV w. albo w pierwszej ćwierci XV w. Osada mogła być początkowo własnością książęcą, tak jak Międzydrzewie (Niedrzew), które utrzymało się w składzie dóbr książęcych.

Mnich. W dokumencie erekcji parafii Mnich z 1399 r. jest wymienione wójtostwo Dzierśława liczące 4 włóki³³⁶. Wieś mogła być lokowana na 40 włókach, bowiem w XVI w. osada miała do 25 włók kmiecych, grunty uprawne folwarku, a także włóki plebańskie³³⁷. W 1416 był tu wójtem rycerz Jan, który udzielił pożyczki 32 kóp groszy praskich braciom z Muchnic³³⁸, dysponował tedy poważniejszymi zasobami. Jego żoną była Stachna *sculetissa*, odnotowana w tymże roku³³⁹. O wójtostwie brak później danych, zatem zostało skupione. Dzierśław i jego następca Jan powinni należeć do służebników Wężyków, posiadaczy dóbr.

³³¹ ŁęczG 11, k. 432.

³³² ŁęczG 16A, k. 179.

³³³ ASK I, nr 22, k. 7.

³³⁴ Tamże, k. 78.

³³⁵ KowalskaG 1a, k. 50–50v.

³³⁶ Zob. Aneks II.

³³⁷ Kartoteka atlasowa XVI w. oraz akta wizytacyjne. W XIX w. dobra Mnich miały ponad 40 włók gruntów ornych; SGKPVI, s. 551. Część dóbr zajmował długi obszar lasu.

³³⁸ ADP, perg. 164.

³³⁹ ŁęczZ 6, k. 130.

Lokację Mnicha można przypisać Szczepanowi z Jasieńca i Ciechomic, wieloletniemu staroście książęcemu. Zob. Wężyki z Mnicha.

Muchnice Stare. W 1530 r. wójtostwo miało 2 włóki, było tu 8 włók kmiecych oraz prawdopodobnie duży folwark. W latach 1563–1564 wójtostwo to jest jeszcze znane³⁴⁰. Lokacja wsi mogła nastąpić albo w drugiej połowie XIV w., analogicznie do pobliskiego Mnicha, albo w XV w. Wieś mogła być lokowana na 20 włókach uprawnych, w XIX w. liczyła ok. 37 włók obszaru³⁴¹.

Niedzieliski. W 1530 r. wójtostwo miało 1 włókę, wieś miała 18,5 włók kmiecych³⁴². Włoka wójtowska jest znana jeszcze w 1563 r.³⁴³ Lokacja tej wsi w dobrach Junoszków z Życka i Kiernozi powinna nastąpić przed 1440 r. Mogło to być przeprowadzone w drugiej połowie XIV w., kiedy osada ta już istniała, granicząc z lokowaną w 1363 r. wsią Wejsce arcybiskupstwa gnieźnieńskiego³⁴⁴. Lokacja mogła też mieć miejsce później, ale przed lokacją miasteczka Kiernozi na podstawie przywileju dla Czerniewa z 1384 r., zrealizowaną prawdopodobnie po 1440 r. Wielkość wójtostwa pozwala sądzić, że lokacją objęto początkowo jedynie 10 włók obszaru.

Pacyna. W 1444 r. został odnotowany w księdze powiatu orłowskiego szlachcic Paweł z Gumina, wójt w Pacynie³⁴⁵. Pochodził on z Gumina w ziemi łączyckiej, położonego niedaleko Pacyny. W 1450 r. pojawia się już inny szlachcic, Dobek wójt w Pacynie³⁴⁶. O wójtostwie brak później danych, zatem zostało skupione przez właścicieli. Pacyna w 1530 r. miała 8 włók osiadłych, w latach 1565–1567 było tu 11 włók kmiecych w trzech działach³⁴⁷. Osada została lokowana nie później niż na początku XV w., była też ośrodkiem parafii znanej od 1427 r., założonej nie później niż na początku XV stulecia. Uzyskała prawa miejskie, stając się ośrodkiem rynku lokalnego. Zob. Ogończycy z Pacyny. Wielkości wójtostwa nie znamy, ale mogło być dość duże i dochodowe. Wójtowie mogli być słuźnikami Ogończyków z Pacyny.

Rogożew. W 1497 r. było tu wójtostwo. Król Jan Olbracht skonfiskował je za niestawiennictwo posesora na wyprawie mołdawskiej, przekazując je Janowi Jukowskiemu, podkomorzemu gostynińskiemu³⁴⁸. O wójtostwie brak danych w XVI w. W XIX w. dobra Rogożew i Rogożewek miały łącznie ok. 40 włók

³⁴⁰ Kartoteka atlasowa XVI w.

³⁴¹ SGKP VI, s. 971.

³⁴² ASK I, nr 22, k. 17v.

³⁴³ Kartoteka atlasowa.

³⁴⁴ Ulanowski, *Visitationes bonorum*, s. 32 (tekst poprawny); NKMaz III, nr 61 (tekst z błędami); K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 61.

³⁴⁵ OrłowskaZ 2A, k. 471.

³⁴⁶ Tamże, k. 590.

³⁴⁷ Kartoteka atlasowa XVI w.

³⁴⁸ MRPS II, nr 779.

obszaru³⁴⁹. Wieś została lokowana prawdopodobnie wkrótce po lokacji miejskiej sąsiedniego Gostynina (1382 r.), mogła być początkowo własnością książęcą. Zob. Dołęgowie z Rogożewa i Kobiernik.

Sieciechowo. Wieś została lokowana zapewne wraz z Kutnem, na podstawie przywileju księcia Siemowita IV z 1386 r. Sołectwo istniało jeszcze w pierwszej ćwierci XVI w., kiedy toczył się spór o dziesięcinę z jego ról między plebanem z Kutna a prepozytem kolegiaty łęczyckiej³⁵⁰. Następnie nie jest znane, zapewne zostało włączone do folwarku. Sołtysi mogli być służebnikami Ogończyków z Kutna.

Stępowo i Wola Stępowska. Wójt w Stępowie w 1530 r. miał 1 włókę; w Woli Stępowskiej wójtostwo miało wówczas tylko 3/4 włoki, ale były to osady duże, dobrze zagospodarowane³⁵¹. Jest prawdopodobne, że te wójtostwa były początkowo większe i zostały zredukowane wskutek działań posiadaczy. Obie wsie zostały lokowane prawdopodobnie w XIV w. albo na początku XV w., bowiem Wola Stępowska została odnotowana jako już istniejąca w przywileju Siemowita V z 1435 r., a jej nazwa wskazuje na zrealizowany proces lokacji. Zob. Junosze ze Stępowa.

Swarocin Wielki. W 1530 r. wójtostwo liczyło 2 włoki³⁵², zatem wieś mogła być lokowana na 20 włókach. Być może nastąpiło to jeszcze podczas przynależności osady do własności książęcej, przed 1364 r. Z nadania Siemowita III Trojdenowica wieś stała się własnością Mikołaja sędziego rawskiego i sochaczewskiego z rodu Rogalów, który mógł dokończyć proces lokacji tej osady. Zob. Rogale ze Swarocina.

Wiączemin. Wójtostwo jest znane w 1530 r., miało 1 włókę, osada miała 8,5 włók kmiecych³⁵³. Wieś należała w 1407 r. do Wężyków z Kozłowa, mogła tu być lokowana nieco wcześniej, zwłaszcza przez Szczepana z Jasieńca i Ciechomic, dynamicznego starostę płockiego, który skutecznie zabiegał o podwyższenie dochodowości dóbr własnych i książęcych.

Złota. W 1530 r. wójtostwo miało 2 włoki, wieś miała 15 włók kmiecych³⁵⁴. Także później jest tu znane wójtostwo o 2 włókach³⁵⁵. W XIX w. folwark i wieś Złota miały 750 mórg, tj. 25 włók obszaru³⁵⁶. Wieś jest znana w 1407 r. w dobrach Wężyków, została lokowana prawdopodobnie wcześniej przez Szczepana

³⁴⁹ SGKP IX, s. 684, 685.

³⁵⁰ LB Łaskiego II, s. 480.

³⁵¹ ASK I, nr 22, k. 17, 17v.

³⁵² Kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej.

³⁵³ ASK I, nr 22, k. 15.

³⁵⁴ Tamże, k. 21.

³⁵⁵ Kartoteka atlasowa XVI w.; ŻD XVI, s. 202 (1579 r.)

³⁵⁶ SGKP XIV, s. 634.

z pobliskiego Jasieńca, wieloletniego starostę płockiego. W latach 1418–1420 pleban w Rybnie procesował się z biskupem poznańskim o dziesięcinę snopową od kmieci ze wsi Złota³⁵⁷, co wydaje się toczyć już po lokacji. Wielkość wójtostwa pozwala sądzić, że lokacją objęto tu 20 włók, pozostawiając kilka włók łąk albo lasu. Wójt mógł być służebnikiem Wężyków z Jasieńca i Kozłowa.

Przegląd ten pokazuje, że wójtostw i sołectw w dobrach rycerskich mogło być znacznie więcej, jednak zostały one skupione i zlikwidowane już w XV w. Lepiej oświetlony źródłowo stan XVI w. w tym zakresie jest zatem ocalałym reliktem stanu wcześniejszego. Można sądzić, że lokacje osad na prawie niemieckim połączone ze sprowadzaniem nowych osadników miały miejsce zazwyczaj w dobrach możnowładczych, w drugiej połowie XIV albo na początku XV w. Moźni posługiwali się przy tym bez wątpliwości rycerstwem uboższym, dobieranym spośród własnych służebników i klientów. Wójtowie prawdopodobnie służyli w poczcie rycerskim swego pana i byli z nim blisko związani. Lokacje służyły wzrostowi dochodowości dóbr wiejskich, a także zapewniały autonomię sądową pod kontrolą posiadacza dóbr. Część osadników mogła napływać spoza Mazowsza, a część z innych dóbr na Mazowszu, korzystając z wolności osobistej kmieci, po uiszczeniu świadczeń. Magnelem był długi okres wolnizny od świadczeń w nowym miejscu osiedlenia, a także pomoc rzeczowa i pieniężna zapewniana nowym poddanym.

Obok wójtostw i wójtów, zobowiązanych do posług wojennych przy boku swoich panów, moźni zyskiwali także dodatkowe prawa do utrzymywania własnych służebników, zapewniając im zwolnienie od czynszu książęcego. Oświetla to dokument Siemowita IV z 1415 r., wystawiony dla Warsz z Żelaznej, sędziego ziemi rawskiej, z rodu Rawiczów. Książę dał jego dobrom prawo niemieckie na wzór miasta Rawy i zezwolił na posiadanie 3 służebników (*familiars*) na 3 włókach wolnych od ustalonych świadczeń czynszu książęcego z włóki osiadłej rocznie³⁵⁸. Pozwalało to na zasilanie poczty rycerskiego w przypadku mobilizacji sił zbrojnych księstwa, niezależnie od tego, czy Warsz miał do dyspozycji wójtów we własnych dobrach. Służebnicy towarzyszyli swoim panom na co dzień, tworząc ich orszak konny towarzyszący im w wyjazdach, dbający o ich bezpieczeństwo, ale informacje o tym są rzadko spotykane.

Moźni starali się także o założenie miasteczek prywatnych, które przynosiły znacznie większe dochody od posiadłości o charakterze wiejskim, natrafiało to jednak na opór władzy książęcej. Udało się to zrealizować Ogończykom z Kutna. Lokacja miasteczka nad rzeką Ochnią, przy granicy z ziemią łęczyską i w dogod-

³⁵⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

³⁵⁸ Dokument opublikowany przez J.T. Lubomirskiego; KL, Przedmowa, s. II, III.

nym węźle drożnym, nastąpiła na podstawie przywileju z 1386 r., a mieszczanie są znani już w pierwszej połowie XV w. Także Junosze z Kiernozi doprowadzili tu do powstania miasteczka. Lokacja miejska Kiernozi mogła nastąpić krótko po 1440 r. i łączyć się z fundacją parafii ok. 1442 r.; miasteczko działało już w 1477 r. Wiemy też o miasteczku Ogończyków z Pacyny, jednak uzyskanie praw miejskich jest udokumentowane słabo, a lokacja ta była znacznie mniej efektywna od poprzednich. Nie zostały tu oświetlone lokacje osad w dobrach trębskich, znane skądinąd, jednak Prawdzice z Trębek także stali się posiadaczami miasteczka prywatnego. W procesie lokacji miasta ważna rola przypadała zasadzcy, który starał się o pozyskanie nowych mieszczan przygotowanych do obsługi rynku lokalnego, zdolnych do inwestowania swoich zasobów w zagospodarowanie wytyczonych działek miejskich, poczynając od działek przyrynkowych. Zasadzca zagospodarowywał też przyznane mu wójtostwo, pełniąc rolę wójta nowej społeczności miejskiej.

Zauważmy jeszcze, że powstawania wójtostw nie widać jednak w dobrach rycerstwa średniozamożnego. Można przyjąć, że rycerze owi na ogół nie dysponowali poważniejszymi zasobami materialnymi, niezbędnymi dla działań długofalowych, związanych z wyraźnym uszczerbkiem dochodów bieżących przez szereg lat z tytułu wolnizny od świadczeń w lokowanej osadzie. Przeprowadzali zatem konieczną modernizację swoich posiadłości stopniowo i samodzielnie, bez udziału wójtów rekrutowanych z niezamożnego rycerstwa, wzorując się na rozwiązaniach czerpanych z sąsiedztwa.

Parę słów trzeba jeszcze powiedzieć o **rządcach w dobrach rycerskich**. W źródłach niełatwo odnaleźć dane o tym zjawisku na badanym terenie. Wiemy jednak, że w 1502 r. przed sądem ziemskim w Wyszogrodzie stawił się szlachcic Paweł Psucki, faktor z Kozłowa działając w imieniu Konstancji, wdowy po zmarłym Andrzeju z Kozłowa chorążym gostynińskim³⁵⁹. Powinien być rządcą w Kozłowie Szlacheckim, sprawując codzienny zarząd folwarku (w tym stadniny) i zajmując się rezydencją oraz zatrudnioną tu służbą, zwłaszcza pod nieobecność właścicieli, wykonując też inne zleczone zadania. Nie jest jasne, czy zajmował się jedynie dobrami wokół Kozłowa, czy też całością dóbr Konstancji i jej synów w ziemi gostynińskiej. Być może inny faktor był potrzebny w Brzozowie, drugim ośrodku tych dóbr, a także w Januszewie nad Wisłą, osadzie przydatnej dla organizowania spławu zboża z dóbr posesora w ziemi gostynińskiej. Ponadto faktorzy byli też potrzebni od dawna w obszernych dobrach Wężyków z Kozłowa w odległej ziemi bełskiej. Można zatem sądzić, że kolejni posiadacze Kozłowa w XV i pierwszej połowie XVI w. zatrudniali w tym celu grupę osób, która mogła być formowana zwłaszcza spośród dotychczasowych służebników i klientów.

³⁵⁹ WyszZ 6, II, k. 189.

Paweł Psucki jest nieźle widoczny w zachowanych źródłach. Pochodził z Psucina w ziemi zakroczymskiej, z rodu Grabiczów. W 1521 r. ocenił swój majątek na 500 florenów lub więcej, określił swój wiek na 70 lat lub więcej³⁶⁰. Można zatem wnosić, że urodził się ok. 1451 r. Wiemy też, że wcześniej zdobywał doświadczenie w administrowaniu dóbr książęcych w rodzinnej ziemi zakroczymskiej. W latach 1484–1485, 1494 i 1499–1500 był dowodnie podstarościm zakroczymskim³⁶¹, wyręczał zatem aktualnego starostę w codziennym zarządzaniu tymi dobrami. Miał działy w Psucinie i sąsiednich Studziankach, w 1514 r. sprzedał czynsz z tych dóbr (3 grzywny minus 10 groszy) za 28 kóp groszy prepozytowi i mansjonariuszom kościoła Świętej Trójcy w niedalekiej Winnicy w ziemi zakroczymskiej³⁶². Wydaje się, że należał do dolnej warstwy rycerstwa średniozamożnego, miał skromne dochody z własnych dóbr, dlatego szukał ich dodatkowych źródeł.

Dane te wskazują, że Paweł Psucki został faktorem w Kozłowie po 20 VIII 1500 r., licząc ok. 50 lat, jako doświadczony administrator dóbr książęcych. Mógł działać tu przez parę lat albo dłużej, ale głównym obszarem jego działalności była ziemia zakroczymska.

Wiemy też, że w 1525 r. faktorem w Sokołowie wojewodziny Małgorzaty, wdowy po Stanisławie Szreńskim był Jan Starokowski (?) szlachcic z ziemi płockiej³⁶³. Można sądzić, że w administracji dóbr wojewodzina zatrudniała służebników swoich lub zmarłego męża, pochodzących z Mazowsza płockiego, gdzie leżał główny ośrodek dóbr – Szreńsk.

Dane te wskazują, że możni posiadacze dóbr w ziemi gostynińskiej posługiwali się w administracji swoich dóbr współpracownikami – faktorem, których mogli znajdować tak wśród dotychczasowych służebników i klientów, jak też wśród doświadczonych funkcjonariuszy administracji książęcej. Mogli oni pochodzić tak z drobnego, jak też spośród średniozamożnego rycerstwa. Liczyły się faktyczne kwalifikacje oraz opinie o wcześniejszej pracy w administrowaniu dobrami większej własności ziemskiej, przy czym dotyczyło to obszaru całego Mazowsza.

³⁶⁰ ADP, Ep. 204, s. 77, 78.

³⁶¹ ZakrZR 13, k. 302v, 334; ZakrZR 15, k. 131, 351v; ZakrZR 12, k. 395v.

³⁶² ZakrZR 20, k. 442–442v.

³⁶³ ŁęczG 15, k. 192v, 564.

ROZDZIAŁ II

Służba książęca i rola nadań książęcych w kształtowaniu możnowładztwa i zamożnego rycerstwa Mazowsza (i ziemi gostynińskiej) od końca XIII w.

Wstęp

Trzeba przyjrzeć się bliżej, w jakich warunkach na Mazowszu książęcym w końcu XIII w. oraz w XIV w. powstawały dobra rycerskie i możnowładcze, w tym przedstawione wyżej dobra w ziemi gostynińskiej. Dlaczego i w jaki sposób rycerze mazowieccy otrzymywali od władzy książęcej nowe nadania dóbr? Jaką drogą wchodzili do książęcego aparatu władzy i jakie zadania w nim pełnili? Jak mogło wyglądać rozliczenie za pełnioną służbę?

Dla odpowiedzi na te pytania nie można ograniczać się do wykorzystanej dotychczas podstawy źródłowej, z racji jej fragmentaryczności i braku wielu danych. Trzeba odwołać się do bazy źródłowej dotyczącej całego Mazowsza średnio-wiecznego i dotychczasowych ustaleń znawców przedmiotu. Idąc dalej, należy podsumować przy tym własne wieloletnie obserwacje z badań nad urzędnikami i szerszą elitą władzy książęcego Mazowsza. Wypada zacząć od służby w bezpośrednim otoczeniu księcia, czyli od dworzan i urzędników dworskich.

Służba dworska. Dworzanie, wiek rozpoczęcia służby i wiek sposobny do objęcia urzędu

Wejście do otoczenia książęcego kolejnych Piastów sprawujących władzę na Mazowszu było początkiem kariery bardzo wielu osób rekrutujących się z rodzin możnowładztwa i zamożnego rycerstwa Mazowsza, a niekiedy także z innych obszarów ziem polskich i ościennych. Liczyła się tu w pierwszym rzędzie służba dworska.

Książę panujący i jego rodzina wymagali wszechstronnej obsługi realizowanej przez grono **dworzan** pełniących rozmaite funkcje. Potrzebni byli ludzie zobowią-

zani do posługi przy łożu księżęcym, chroniący jego bezpieczeństwo w dzień i w nocy, towarzyszący mu przy posiłkach, ucztach i uroczystościach dworskich, a także w wyprawach myśliwskich oraz w wyjazdach na inne dwory, dbający o niezbędny splendor rytuału dworskiego. Organizowali oni pracę i wypoczynek księcia, przyjmowanie gości, koordynowali przygotowanie trasy objazdu dzielnicy, bowiem objazd ważniejszych ośrodków był permanentną formą sprawowania władzy przez książąt władających w XV w. dzielnicami Mazowsza¹. Dworzanie w razie nagłej potrzeby formowali też natychmiast huf nadworny do działań militarnych realizowanych jeszcze przed zmobilizowaniem większych sił rycerstwa konnego danej dzielnicy książęcej.

Dworzanie powinni przyswoić sobie dobrą znajomość kultury rycerskiej ówczesnej Europy, jej wzorców i symboli. Bliski im powinien być etos chrześcijańskiego rycerza, do którego nawiązywano w kolejnych pokoleniach. Powinni też wyróżniać się ogładą towarzyską, znajomością – choćby powierzchowną – języków obcych oraz zwyczajów panujących na innych dworach². Powinni też dysponować dobrą kondycją fizyczną, sprawnościami rycerskimi, umiejętnościami łowieckimi i innymi przydatnymi w życiu dworskim. Rekrutowali się spośród synów możliwych, dotychczasowych współpracowników władzy książęcej, szczególnie uzdolnionych do tego zadania, w tym spośród rówieśników młodego księcia, tworzącego dwór z postaci znanych sobie już wcześniej oraz ich rodzeństwa. Spory wpływ w tym zakresie wywierały koligacje rodzinne, bowiem krewni pełniący ważne urzędy promowali swoich bliskich z młodego pokolenia.

Dworzanie prawdopodobnie pełnili swoje obowiązki w sposób ciągły, pełniąc na przemian dyżury (także nocne), uczestnicząc również w dalekich wyjazdach księcia wraz z dworem, trwających kilka miesięcy. Wyjazd do odległej ziemi bełskiej wraz z pobytem tamże i powrotem na Mazowsze, czasem połączony z odwiedzinami dworu królewskiego mógł zająć księciu i jego otoczeniu nawet trzy–cztery miesiące³. Służba ta musiała być dość absorbująca. Dworzanie prawdopodobnie przerywali ją na krócej lub dłużej z powodu nagłych potrzeb: kontuzji, choroby lub ważnych uroczystości rodzinnych. Podejmowali także zleczone misje, jak również własne wyprawy i pielgrzymki za granicę dla poszerzenia orientacji, pozyskania nowych doświadczeń i kontaktów, realizacji własnych aspiracji religijnych i kulturalnych, ale następowało to zazwyczaj po zakończeniu okresu ciągłej służby dworskiej.

¹ Wskazały na to wyraźnie badania Adama Wolffa, Małgorzaty Wilskiej i Anny Supruniuk.

² Widać to w zwyczaju posyłania syna na staż roczny albo dłuższy na obcy dwór, poświadczony listami polecającymi w pierwszej tercji XV w. w rodzinie marszałka Ścibora z Sączocina.

³ Widać to w cennym itinerarium Siemowita IV, zestawionym przez A. Supruniuk (z moimi uzupełnieniami). Zob. Supruniuk, *Otoczenie*, Aneks 2, s. 309–322.

Służbę tę zaczynano prawdopodobnie po dojściu do wieku sprawnego (ok. 15 lat), wiążąc się z dworem na dłuższy okres. Najmłodszy – nazywani pacholeta albo chłopięta – pełnili służbę jako giermkowie, pomagając starszym wiekiem dworzanom⁴. Po paru latach służby pomocniczej, poszerzeniu kwalifikacji i nabyciu niezbędnego doświadczenia owi młodzi dworzanie otrzymywali stały przydział do służby dworskiej.

Niekiedy progiem mógł tu być uroczysty akt pasowania na rycerza, uprawniający do noszenia kosztownego pasa rycerskiego. Wiadomo jednak, że jedynie wąska grupa dworzan dostępowała tego zaszczytu, jak wynika ze szczegółowych badań tytulatury stosowanej na listach świadków dokumentów książęcych Mazowsza XV w. Podstawową regułą musiało być zatem obejmowanie stanowisk i funkcji zwolnionych aktualnie przez dworzan odchodzących ze służby, przechodzących do nowych zadań, na przykład urzędnika dworskiego albo rządcy (starosty) książęcego.

Nie wiemy o tym wiele, bowiem listy świadków w otoczeniu książęcym dość sporadycznie rejestrują dworzan, nie za często określając ich precyzyjnie jako *currienses*. Idzie wówczas o dworzan wyróżniających się w tym otoczeniu, zapewne najstarszych wiekiem i doświadczeniem, już przygotowanych do podejmowania nowych zadań. Znacznie pełniej niż metryka książęca przedstawia jednak otoczenie książęce zachowana szczęśliwie księga kancelaryjna Janusza II z lat 1477–1490, w której są imienne listy płac dworzan i urzędników dworskich. Dworzanie tworzyli wówczas grupę znaczną, podobnie musiało być wcześniej.

Kolejną cezurą na drodze kariery mógł być uroczysty akt ślubu i fakt założenia nowej rodziny, wymagający od młodego mężczyzny aktywności w zagospodarowaniu otrzymanego posagu i zgromadzonych wcześniej środków, budowy albo rozbudowy własnej siedziby, zapewnienia młodej rodzinie stosownych warunków egzystencji. Moment ten mógł się łączyć z odejściem od systematycznej służby dworskiej, ale niekiedy rolę dworzanina pełniono jeszcze wiele lat po założeniu rodziny, zatem trzeba liczyć się z powrotami do służby dworskiej⁵. Dojrzały dworzanin, dobrze funkcjonujący w tym elitarnym i hermetycznym środowisku miał jeszcze szanse na przejście urzędu dworskiego, stawał się także kandydatem do pełnienia urzędów ziemskich. **Urząd dworski** można było objąć w dość młodym wieku, nawet poniżej 25–30 lat i przed założeniem rodziny, jak wskazują przypadki szczególnie dobrze oświetlone źródłowo. Jan Wąż z Mnicha został pod-

⁴ Nazwy „pacholeta” i „chłopięta” są w Polsce znane w źródłach XV w. Zob. *Słownik staropolski*, t. I, s. 238; t. VI, s. 1. Pełniej ich rolę widać w źródłach doby nowożytnej. Zob. Paprocki, *Herby; Ordynacja dworu Zygmunta III Wazy z 1589 roku*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2004, s. 75, 76, 88–90.

⁵ Wskazuje na to przykład Andrzeja z Trębek, dworzanina Włodzisława I, brata Mikołaja Gęby; zob. *Prawdlice z Trębek*.

skarbibm Włodzisława I prawdopodobnie bezpośrednio po śmierci poprzedniego podskarbiego (mógł być jego pomocnikiem) oraz ok. 2–3 lata przed ślubem z posażną panną z rodu Prawdziców, której posąg i wiano udało mu się oprawić na księżącym Trojanowie⁶. Także o Świętosławie Mzurce z Bielaw, z rodu Gozdawów, kuchmistru Janusza I w 1387 r., można wnosić, że urząd objął w młodym wieku, a później był jeszcze kuchmistrem dworu królewskiego w 1395 r., zanim powrócił na Mazowsze i założył tu rodzinę (zm. ok. 1420 r.)⁷.

Urząd ziemski na Mazowszu obejmowano na ogół później niż urząd dworski, tj. kilkanaście lub więcej lat po założeniu rodziny, a przeto dysponując już niezbędnymi umiejętnościami organizacyjnymi, doświadczeniem oraz autorytetem osobistym dla działań w służbie księżęcej. Było to zazwyczaj po dłuższej pracy w charakterze dworzanina, a zwłaszcza urzędnika dworskiego, jak też po okresie sprawowania krótkookresowej funkcji rządcy albo starosty dóbr księżęcych, co tylko częściowo rejestrują zachowane fragmentarycznie źródła. Nominacje na urząd ziemski otrzymywano tedy w wieku 35–40 lat, rzadko wcześniej, a niekiedy wyraźnie później.

Na taki właśnie przebieg kariery wskazuje dość wyjątkowy zapis źródłowy dotyczący Adama z Życka. Wystąpił on jako świadek dokumentu Siemowita IV z 24 I 1397 r., bez miejsca wystawienia, ale prawdopodobnie sporządzonego w ziemi bełskiej, bowiem dotyczył dóbr w powiecie sokalskim w tej ziemi⁸. Adam towarzyszył zatem księciu w podróży do ziemi bełskiej i wyróżnił się w tym otoczeniu, dlatego został wpisany na listę świadków. Następnie nie jest znany w otoczeniu Siemowita IV, nie odnotowała go tedy A. Supruniuk w swoim szczegółowym zestawieniu biogramów osób z tegoż otoczenia⁹. Prawdopodobnie krótko po tym wystąpieniu odszedł z dworu księżęcego i założył rodzinę, a następnie odziedziczył po zgonie Gotarda z Życka sędziego płockiego (przed 24 VIII 1412 r.) wielki klucz dóbr Junoszków w ziemi gostynińskiej i płockiej, który wymagał sprawnego administratora. Można przypisać mu zakładanie nowych osad, podnoszenie poziomu uzyskiwanych stąd dochodów, pełniejsze zagospodarowanie odziedziczonych obszernych włości leśnych.

Nic nie wiemy o sprawowaniu przezeń urzędów w czasach Siemowita IV, jednak po jego zgonie (6 I 1426 r.), w okresie współrządów młodych książąt płockich wraz z matką, księżną Aleksandrą, Adam uczestniczył dowodnie w ważnych wydarzeniach politycznych. Uzyskał bez wątpliwości status jednego z liczących się doradców i współpracowników, stał się przeto kandydatem do sprawowania jednego z czołowych urzędów z ramienia władzy księżęcej. W rezultacie otrzymał

⁶ Zob. Wężyki z Mnicha.

⁷ Zob. Gozdawowie z Gawłowa.

⁸ ZDMp IV, nr 1127.

⁹ Por. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 124–126.

nominację na kasztelana gostynińskiego; na tym urzędzie jest znany od 20 X 1432 r., mógł go objąć kilka miesięcy wcześniej¹⁰. W styczniu 1440 r. Adam przy pomocy rozjemców dokonał podziału dóbr z synami z pierwszej żony, zatrzymując Kiernozię z przyległościami dla siebie i dzieci z kolejnego małżeństwa¹¹. Urząd kasztelana gostynińskiego sprawował jeszcze 4 VII 1450 r., zmarł ok. 1451 r., tj. przed 16 V 1452 r., kiedy pojawił się następny kasztelan gostyniński Jan z Kutna¹².

Od momentu wystąpienia na liście świadków dokumentu książęcego do jego zgonu upłynęło ok. 54–55 lat. Jest wysoce prawdopodobne, że w 1397 r. miał nie więcej niż 20–22 lata i nie był jeszcze żonaty. Mógł już jednak należeć do dworzan z dłuższym stażem, z których orientacją w sytuacji i propozycjami rozwiązań książę liczył się, zapraszanych w razie potrzeby do udziału w posiedzeniu rady książęcej, wpisywanych już na listy najważniejszych osób w aktualnym otoczeniu książęcym. Takim członkiem rady książęcej był już w 1400 r. dowodnie Sasin z Trębek, jeszcze bez urzędu, który otrzymał kilka lat później¹³; był to jednak jeden z bliskich, długoletnich współpracowników Siemowita IV, który doszedł aż do urzędu kasztelana płockiego.

Adam z Życka został kasztelanem gostynińskim, jak można szacować, w wieku ok. 55–57 lat. Urząd kasztelana sprawował 18–19 lat, zatem zmarł w wieku ok. 73–76 lat. Niemal do końca był czynny w życiu politycznym, prawdopodobnie był dobrej kondycji fizycznej. Jego ojciec Gotard z Życka sprawował urząd sędziego ziemi płockiej dowodnie w latach 1369–1408, zmarł najpewniej w 1412 r., krótko przed awansem Dobiesława z Rzewnina podsędką płockiego na kolejnego sędziego płockiego¹⁴. Gotard po 1408 r. nie pojawiał się w życiu politycznym ani nie widać, by sprawował sądy, czego powodem mogła być słaba kondycja zdrowotna. Można przyjąć, że zmarł w wieku podobnym do syna Adama, a zatem objął urząd sędziego z nominacji króla Kazimierza Wielkiego w wieku ok. 30–35 lat. Było to bardzo wcześnie, ale był on synem zmarłego już wcześniej Dadźboga wojewody płockiego, zasłużonego współpracownika króla, co musiało przemawiać za tą nominacją.

Później od Gotarda objął urząd Mikołaj Gęba z Trębek, chorąży gostyniński od 1426 r. Jego małżeństwo z Katarzyną z Buszkowa jest znane od 1411 r., czyli otrzymał urząd ziemski po 15 latach od założenia rodziny, zapewne w wieku

¹⁰ Pacuski, Spis. Poprzedni kasztelan Andrzej Szczubioł I z Ciechomic i Kozłowa przeszedł wówczas na kasztelana płockiego, jest na nim znany 2 VII (1432 r.); AGAD, perg. 8911.

¹¹ MK 336, k. 89–90v.

¹² Pacuski, Spis.

¹³ ZDLmP I, nr 58.

¹⁴ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, nr 51.

35–40 lat¹⁵. Wskazuje to czytelnie na zwyczaje panujące na ówczesnym Mazowszu w zakresie nominacji na urzędy, których starano się nie naruszać nawet dla przyspieszenia awansu syna wpływowego kasztelana płockiego, Sasina z Trębek.

Metryka płocka Włodzisława I zestawiała liczne listy świadków działań prawnych władzy książęcej. Notuje obecność w otoczeniu księcia, oprócz urzędników, paru osób z ziemi gostynińskiej, mianowicie Andrzeja z Trębek, brata Mikołaja Gęby chorążego gostynińskiego; także Trojana z Zaborowa, późniejszego podśledka gostynińskiego¹⁶. Pojawiają się oni na listach świadków przez kilka lub kilkanaście lat, pozostawali zatem dworzanami długo. Trojan był notowany rzadziej, należał tedy do dworzan drugiego planu. Otoczenia Siemowita V tak dokładnie nie znamy, bowiem zachowały się jedynie dokumenty książęce i to niezbyt liczne; ich część wpisano do księgi kancelaryjnej Siemowita V, zachowanej w zbiorach w Kórniku¹⁷. Nie znamy jednak metryki księstwa rawskiego, która powinna być prowadzona analogicznie do ówczesnej metryki płockiej oraz metryki księstwa czersko-warszawskiego.

W momencie śmierci księcia jego dotychczasowy dwór ulegał rozwiązaniu; następca nie musiał przejmować jego dworzan i urzędników dworskich. Stawali się oni jednak kandydatami do pełnienia urzędów ziemskich i starościńskich w nowym władztwie, dysponowali bowiem znaczną znajomością terenu, ludzi, miejscowych zwyczajów i uprawnień, dotychczasowych sposobów sprawowania władzy, a wiedza ta była konieczna ludziom zatrudnionym w książęcym aparacie władzy.

Urzednicy dworscy

Funkcjonowanie dworu wymagało istnienia grupy urzędników organizujących działania przydzielonego personelu, ponoszących odpowiedzialność za sprawne działanie dworu jako centralnego ośrodka władzy książęcej. Do tej grupy należy kanclerz z podkanclerzym i pisarzami oraz kapelanami, marszałek dworu ze swoim zastępcą, podskarbi, kuchmistrz, podczaszy oraz urzędnicy dworu książęcej, jak ochmistrz, kapelani i pisarze, a wreszcie wychowawcy dorastających młodych książąt.

Kanclerz ze swoimi podwładnymi wystawiał dokumenty i pisma książęce, utrzymywał kontakty z ościennymi ośrodkami władzy, prowadził metrykę książęcą rejestrującą dokumenty o charakterze wieczystym i inne rejestry. Kanclerz zaj-

¹⁵ Zob. Prawdźce z Trębek.

¹⁶ Zob. Prawdźce z Trębek i Ogońcycy z Zaborowa.

¹⁷ BKórnicka, rkps 194.

omawiał się przede wszystkim sprawami wartości wieczystej, jak przywileje, dlatego dysponował większą, majestatową pieczęcią książęcą¹⁸. Kanclerz na Mazowszu kierował także zarządem skarbu, nadzorując rejestry podatkowe prowadzone przez pisarzy. Główną rolę miał tu **podskarbi**, odpowiadając za przechowywanie pieniędzy wpływających do skarbcza i wydawanie zeń należności. Podskarbi wraz z pomocnikami sprawował pewnie też pieczę nad insygniami książęcymi, klejnotami, kosztowną bronią i szatami reprezentacyjnymi, może też cennymi produktami i materiałami, jak przyprawy korzenne, drogie sukna¹⁹. Skarbiec był zazwyczaj przechowywany w zamku książęcym, w miejscu szczególnie dobrze zabezpieczonym i strzeżonym²⁰. Część insygniów i gotówki książę zabierał jednak w objazdy, albo też je przemieszczał z racji nowych potrzeb i zagrożeń, toteż przy jego boku czasem pojawiał się w źródłach nadzorujący te zasoby podskarbi. Takim podskarbin Włodzisława I w latach 1444–1447 był Jan Wąż z Mnicha²¹.

Podkanclerzy zastępował w razie potrzeby kanclerza, zajmował się jednak przede wszystkim korespondencją książęcą, sprawami o charakterze doczesnym. Z tego tytułu powinien dysponować pieczęcią średnią oraz pieczęcią sygnetową księcia²². Kontrolę dokumentów przedstawianych władzy książęcej przeprowadzał wyspecjalizowany w tym zadaniu **protonotariusz**. O istnieniu protonotariusza w kancelarii mazowieckiej wiemy już w latach siedemdziesiątych XIV w.²³ Należał on do grona pisarzy, toteż mógł być także określany ogólnym terminem pisarza książęcego albo pisarza skarbowego.

Dworzanami i personelem niższym kierował **marszałek dworu**, zapewne ustalając rozkład dyżurów i wyznaczając zadania, pilnując porządku w miejscach pobytu księcia. Sprawował on też sądownictwo nad dworzanami oraz rządcami

¹⁸ S.K. Kuczyński, *Pieczęcie książąt mazowieckich*, Wrocław 1978, s. 72.

¹⁹ Zachował się szczegółowy inwentarz skarbcza książęcego Janusza II, przechowywanego w Ciechanowie, spisany po jego zgonie w lutym 1495 r.; rozliczał się z niego pisarz ziemski ciechanowski. O podskarbin zob. Wolff, *Studia*, s. 78–80; porównawczo H. Kręt, *Dwór królewski Jadwigi i Jagiełły*, Kraków 1987, s. 43–47.

²⁰ Nietrafnie skarbiec książęcy Mazowsza plockiego odniósł do pomieszczenia w katedrze plockiej J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 228. W katedrze przechowywano skarbiec katedralny pod kontrolą biskupa i kapituły plockiej, w tym kosztowne dzieła sztuki, cenne księgi liturgiczne i rękopisy biblioteki kapitulnej. Trafiło tu także cenne wyposażenie związane z pogrzebem i pochówkiem książęcym w murach katedry; Nowowiejski, *Płock*, s. 380, 381 (1495 r.). Władza książęca dysponowała jednak własnymi pomieszczeniami do tego celu wewnątrz dobrze pilnowanych budowli zamkowych, miała wyraźnie większe możliwości w tym zakresie od miejscowych władz kościelnych. W 1498 r. na zamku plockim było „depositorium skarb nuncupatum”; LP, s. 148. W XIV w. o bezpieczeństwo skarbcza książęcego przechowywanego w Czersku i Rawie dbali skarbnicy czerski i rawski, ważni współpracownicy władzy książęcej.

²¹ Pacuski, Spis. Zob. o nim wyżej.

²² O tym Wolff, *Studia*, s. 82; S.K. Kuczyński, dz. cyt., s. 72, 73.

²³ NKMaz III, nr 204.

(starostami) w imieniu księcia²⁴. W razie potrzeby mógł dowodzić hufcem nadwornym złożonym naprędce z dworzan książęcych. Reprezentował on też samego księcia; w 1410 r. w misji dyplomatycznej do Pragi obok przedstawicieli Korony i wielkiego księcia Witolda udali się marszałek Paweł Plichta ze Skotnik w imieniu Siemowita IV oraz marszałek Ścibor z Sąchocina w imieniu Janusza I²⁵. Po zgonie Włodzisława I (1455 r.) jego dotychczasowy marszałek dworu Wincenty Giżycki został określony tytułem marszałka księstwa i zachował swą wysoką pozycję w radzie książęcej; z tego urzędu dopiero w 1464 r., czyli pod koniec życia przeszedł na kasztelana wiskiego, jeden z najważniejszych urzędów ówczesnego Mazowsza²⁶. Dworem książęcym musieli kierować wówczas inni urzędnicy dworscy o mniej znaczącej pozycji w elicie władzy. Przed powołaniem urzędu marszałka dworu w drugiej połowie XIV w. dworem książąt mazowieckich prawdopodobnie kierował **cześnik**, określane wyjątkowo tytułem *pincerna Mazowie*²⁷. Był to jeden z czołowych urzędów księstwa. Zastępcą cześnika powinien być podczasz dworu.

Kuchnią książęcą zarządzał **kuchmistrz** (*magister coquine*), organizując wystawne uczyty z udziałem gości oraz codzienne posiłki, dbając o zasilanie spiżarni i piwnicy książęcej²⁸. Siemowit IV miał kolejno kilku kuchmistrzów, zatem na tym urzędzie dworskim była rotacja, spowodowana prawdopodobnie znacznym zakresem obowiązków²⁹. Kuchmistrem Siemowita V rawskiego był Paweł z Iłowa z rodu Rogalów³⁰. Za bezpieczeństwo osoby władcy w zakresie podawanych napojów, zazwyczaj piwa i wina, a także za należyte zaopatrzenie piwnicy książęcej odpowiadał **podczaszy** (*subpincerna curie*)³¹. Takim podczaszym w otoczeniu Siemowita IV był Piotr Łukasz z Babska i Lubani z rodu Radwanów, poświadczony wielokrotnie w latach 1419–1425. W ostatnich miesiącach życia staro księcia pełnił też urząd kuchmistrza dworu, zatem dotychczasowy zakres zadań przygotował go niezłe do sprawowania tego urzędu; jest na nim poświadczony w grudniu 1425 r.³²

Barwną postacią dworu był **blazen**, rycerz występujący w tej roli w charakterystycznym stroju, sypiący anegdotami i aranżujący zabawne sytuacje, przyno-

²⁴ O tym Wolff, *Studia*, s. 74–78.

²⁵ O tym Długosz, *Annales*, XI, s. 50.

²⁶ Pacuski, *Spis*.

²⁷ Zob. niżej.

²⁸ H. Kręt, dz. cyt., s. 35–40.

²⁹ Por. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 287. Listę tę można jeszcze uzupełnić.

³⁰ O nim zob. Rogale z Iłowa.

³¹ Zob. porównawczo H. Kręt, dz. cyt., s. 63–67. Władysław Jagiełło pijał wyłącznie wodę, świadomie zatem zlikwidował zagrożenie w postaci trucizny w stanie płynnym, którą mogli posłużyć się wobec niego potencjalni skrytobójcy.

³² MK 34, k. 38. O nim Supruniuk, *Otoczenie*, nr 104.

szący władcy i otoczeniu oczekiwane chwile rozrywki i odprężenia³³. Wiemy, że błaznem Siemowita IV w 1409 r. był Koster z Doninowa³⁴, zapewne identyczny z Pawłem Kustrą, wójtem w klasztorzym Brwilnie w ziemi gostynińskiej³⁵. Niezbędny też był trębacz anonsujący uroczystości z udziałem władcy³⁶ oraz muzycy ożywiający koncertami życie dworskie. Wiemy dowodnie, że księżna Aleksandra miała w swoim otoczeniu muzyków, z którymi przybywała w odwiedziny na królewski dwór swego brata³⁷. W razie potrzeby korzystano z obecności **medyka** dbającego o stan zdrowia władcy i jego otoczenia; sprowadzano kwalifikowanych medyków także spoza Mazowsza³⁸.

Uprawnieniami podobnymi do marszałka dworu książęcego dysponował **ochmistrz** zarządzający odrębnym dworem księżnej, dbający o bezpieczeństwo jej osoby i otoczenia, towarzyszący jej w podróżach oraz działający na jej zlecenie. Takim ochmistrem księżnej Aleksandry na początku XV w. był Więclaw z Giżyc, późniejszy sędzia ziemski sochaczewski i gostyniński³⁹. Księżna miała także własnych kapelanów i pisarzy. Powinna mieć też ochmistrynię dla żeńskiego składu dworu.

Liczyli się wreszcie **wychowawcy** młodych książąt towarzyszący im na co dzień, rekrutowani zapewne spośród osób szczególnie przygotowanych do tego zadania, obdarzonych autorytetem wychowawczym zaufanych dworzan książęcych. Na dworze Bolesława II płockiego w 1297 r. jest znany pedagog Bogułał, tj. Boguchwał⁴⁰, który mógł być wychowawcą dorastających książąt Siemowita II i Trojdena już od momentu zgonu ich matki, księżniczki litewskiej Gaudemundy Zofii (1288 r.)⁴¹. W źródłach wyjątkowo tylko notowano ich szczególne zajęcie, dlatego można zidentyfikować tylko małą część owych wychowawców i nauczycieli synów książęcych. Młodym książętom bez wątpliwości towarzyszyli ich rówieśnicy z rodzin możnowładczych, starannie dobierani i kształceni.

³³ Zob. M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.

³⁴ Supruniuk, *Otoczenie*, nr 97.

³⁵ Zob. rozdz. o wójtostwach kościelnych.

³⁶ Takim trębaczem Siemowita III Trojdenowica był Stanisław zwany Wrona, który posiadał z jego nadania 2 włóki wolne w książęcej wsi Boguszyce pod Rawą i sprzedał je za 10 kóp groszy praskich 5 I 1374 r.; NKMAz III, nr 140 (z błędem); K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, s. 180.

³⁷ H. Kręt, dz. cyt., s. 108.

³⁸ Medykiem Janusza I w latach dwudziestych XV w. był Cezary Krafft z Torunia; Pacuski, *Spis*.

³⁹ Zob. Gozdawowie z Giżyc.

⁴⁰ NKMAz II, nr 100.

⁴¹ O niej K. Jasiński, *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 1998 [2008], s. 19.

Urzędnicy dworscy oraz dworzanie otrzymywali w XV w. za swą pracę diety, czyli wynagrodzenie za liczbę nocy przebytych w ramach służby przy osobie księcia. W XV w. stawka wynosiła ok. 2 grosze od doby⁴². Ponadto bardzo istotny był również ciągły kontakt osobisty z władcą oraz jego czołowymi współpracownikami przygotowującymi propozycje personalne obsady kolejnych stanowisk w aparacie władzy. Służba przy księciu otwierała perspektywę awansu na urząd bardziej prestiżowy i dochodowy, w hierarchii ziemskiej albo starościńskiej. Stwarzała też możliwość udziału w misjach. Uczestnictwo w wyjazdach w misji dyplomatycznej, o czym wiemy z rozmaitych przekazów, czasem tylko pośrednich, przynosiło nierzadko dodatkowe nagrody i upominki, jakkolwiek wymagało znacznych nakładów, ażeby wypełnić należycie wymogi reprezentacji.

Duchowni członkowie otoczenia książęcego: kapelani, pisarze, a zwłaszcza urzędnicy kancelarii, jak kanclerz i podkanclerzy stawali się czołowymi kandydatami do przejęcia dobrze uposażonych plebanii w ośrodkach książęcych, w tym w Gąbinie i Gostyninie, a także do kanonii i prałatur w kapitule katedralnej płockiej oraz w kolegiacie św. Michała w Płocku, patronatu książęcego. Beneficja kościelne przynoszące znaczne dochody, obsługiwane przez zastępców stawały się dogodną formą wynagrodzenia za wykonywaną pracę. Duchowni i świeccy kierownicy kancelarii książęcej mogli też uzyskać **kanclerstwo ziemskie**, uposażone okazałym udziałem w dochodach z kar sądowych na obszarze danej ziemi. Kanclerz ziemski gostyniński według informacji z 1430 r. otrzymywał z wymierzonej kary sądowej aż 15 groszy, jego udział był wyższy niż podsędka i wynosił połowę poborów sędziego⁴³.

Kapelani odprawiali msze dla książąt i ich otoczenia, byli do ich dyspozycji jako spowiednicy, doradcy w sprawach religijno-etycznych, eksperci w tematach związanych z prawem kanonicznym i instytucjami kościelnymi. **Pisarze** zajmowali się wystawianiem dokumentów pod nadzorem kanclerza, prowadzili rejestry dokumentów, a także rejestry podatkowe. Pisarz dworu był nazywany nierzadko „pisarzem skarbowym”, były to pojęcia tożsame⁴⁴.

Urzędnicy centralni, terytorialni i ziemscy

Czołowi urzędnicy Mazowsza książęcego XIII w. to wojewoda i cześnik. **Wojewoda** sprawował dowództwo wojskowe z ramienia i w zastępstwie księcia, był przeto odpowiedzialny za projektowanie i organizowanie działań militarnych oraz

⁴² Zob. Wolff, *Studia*, s. 262–264; tu publikacja cząstkowych wykazów zachowanych dla dworu Bolesława IV w księstwie czersko-warszawskim.

⁴³ KL, nr 165.

⁴⁴ Wolff, *Studia*, s. 79.

ich koordynowanie, za tworzenie i udoskonalanie systemu skutecznej obrony, za czuwanie nad bezpieczeństwem księstwa poprzez rozpoznawanie zagrożenia zewnętrznego⁴⁵. Wojewoda dla sprostania tym zadaniom powinien dysponować własnymi współpracownikami tworzącymi przyboczny sztab ekspertów, przewodników i organizatorów działań, własnym szczupłym oddziałem konnego rycerstwa przygotowanego do natychmiastowej akcji i reakcji; jego część zapewne towarzyszyła mu w podróżach i stanowiła jego otoczenie, dbając o jego życie i zdrowie. Powinien także mieć takich współpracowników, jak kapelan czy pisarz. W 1450 r. poświadczony jest Stanisław z Góry, pisarz wojewody mazowieckiego Jana Rogali z Węgrzynowa⁴⁶. W 1436 r. do dworzan Jana Głowacza z Leżenic, wojewody czerskiego, należeli Adam ze Smolechowa i Jan z Porytego, rekrutujący się z zamożnego rycerstwa, znani później w służbie książęcej⁴⁷.

Z późniejszych danych, które można wyzyskiwać porównawczo wiemy, że w 1518 r. wojewoda mazowiecki Feliks Brzeski miał prawo do 30 konnych podczas pobytu na obszarze Korony; inni współpracownicy książęcy, w tym kasztelan wiski mieli prawo do orszaków mniejszych⁴⁸. Ze służbą przy boku kolejnych wojewodów mazowieckich XIV w. z rodu Gozdawów można łączyć drobne i średniej zamożności rycerstwo tegoż rodu na Mazowszu płockim i w ziemi gostynińskiej, poświadczone w przywilejach Siemowita IV dla Gozdawów w 1391 r., a także niezbyt zamożną grupę rodzinną rycerstwa z parafii Klukowo w ziemi zakroczymskiej o nazwie heraldycznej Śmiara, odłam Gozdawów na Mazowszu wschodnim⁴⁹. Z tych osad powinna wywodzić się grupa młodych dworzan i rycerzy wojewody przygotowywana do pełnienia swej służby przez starsze pokolenie, lojalna wobec swego patrona, przywiązana do treści i symboli wspólnej tradycji heraldycznej.

Wojewoda płocki jeszcze w XV i XVI w. miał władzę sądową nad drobnym rycerstwem Mazowsza płockiego, wykonywaną przy pomocy sędziego wojewody, co przynosiło znaczące dochody⁵⁰. Pokazuje to wcześniejszy zakres jurysdykcji wojewodzińskiej; wojewoda w imieniu władzy książęcej dowodził oraz egzekwo-

⁴⁵ Wskazują na to zwłaszcza świadectwa źródłowe o wybitnym wojewodzie mazowieckim Krystynie (zmarł w 1217 r.). Zestawia je KK, nr 192–194.

⁴⁶ ADP, Ep. 5, s. 23 (4V 1450 r.). Jan Rogala dysponował własnym pisarzem jeszcze jako marszałek dworu książęcego; w 1444 r. wystąpił w aktach miejskich Starego Miasta Warszawy jego pisarz Włost (PP III, nr 806).

⁴⁷ WyszZ 1B, k. 58v. Odebrali oni 100 kóp groszy pospolitych od Prawdziców z Gólczewa.

⁴⁸ Zob. MRPS IV, nr 11667.

⁴⁹ Zob. zwłaszcza dane zestawione w MZH, s. 378, 379, wg indeksu (Chmielewo, Godacze, Gołębie, Jabłęczniki, Klukowo).

⁵⁰ O tym urzędzie Wolff, *Studia*, s. 84–94; W. Pałucki, *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962, s. 240–243 (dochód ok. 100 grzywien rocznie na podstawie danych z 1462 r.).

wał powinności wojskowe rycerstwa, w tym powinności służebne drobnego rycerstwa. Znaczne uposażenie wojewody w dochodach płynnych umożliwiło właściwe wypełnianie zadań tego urzędu przez szereg pokoleń, zatrudnianie na stałe odpowiedzialnej grupy ludzi, selektywnie dobieranej i szkolonej.

Rolę militarną wojewody mógł ograniczyć książę przejmując bezpośrednio dowodzenie siłami manewrowymi, albo mianując w razie konieczności odrębnego hetmana. W 1461 r. hetmanem wojsk zachodniego Mazowsza (wraz z ziemią wiską) wysłanych posiłkowo królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi na Pomorze nadwiślańskie był młody jeszcze Mikołaj z Kutna z rodu Ogończyków, ówczesny starosta gostyniński i stolnik gostyniński, syn działającego wówczas kasztelana gostynińskiego, dobiegającego już kresu życia. Można przyjąć, że ówczesny wojewoda płocki Prędotą z Trziciany i Żelaznej z racji sędziwego wieku nie mógł dowodzić tą wyprawą⁵¹. Także ówczesny wojewoda rawski i bełski Jan Kwaczała z Nieborowa był w podobnie sędziwym wieku⁵². Wojewoda płocki XV w. utrzymywał czołową pozycję w radzie książęcej, o czym wiemy z wielu świadectw źródłowych.

Cześnik początkowo chronił zasoby piwnicy książęcej, prawdopodobnie czuwał zatem nad bezpieczeństwem osoby księcia i eliminowaniem występujących w świecie feudalnym zagrożeń w postaci trucizny w płynie, którą mógł się posłużyć ktoś zainteresowany w doprowadzeniu do zmian personalnych na szczytach władzy⁵³. Zapewne dowodził hufcem dworzan z ramienia księcia, zwłaszcza pod jego nieobecność. W czasach Konrada I był to drugi czołowy urząd Mazowsza, bezpośrednio po wojewodzie; przysługiwał mu znaczący tytuł pincerna Mazowie. Rola cześnika mogła być zbliżona do roli późniejszego marszałka dworu; właśnie do niego mogła należeć jurysdykcja w zakresie dworzan i całego otoczenia książęcego⁵⁴. Cześnik miał do pomocy podczaszego, z którym powinien współdziałać, a który mógł go też zastępować.

Wysoka rola cześnika na Mazowszu książęcym w XIV w. utrzymała się, jakkolwiek na obszarach Korony tracił on znaczenie. W księstwie Wańka płockiego cześnik Leonard w 1322 r. zajmuje pierwsze miejsce po wojewodzie Krystynie; był

⁵¹ O tym Wolff, *Studia*, s. 51, 81, 82; K. Pacuski, biogram Prędoty, w: PSB XXVIII, s. 453–455.

⁵² Pacuski, Spis.

⁵³ Por. J. Tyszkiewicz, *Trucizny*, w: *Słownik starożytności słowiańskich*, t. VI, Wrocław 1977, s. 170, 171; tamże literatura. Władysław Jagiełło świadomie ograniczył zagrożenie w tym zakresie nie przyjmując trunków, a pijąc jedynie czystą wodę. W 1340 r. książę Bolesław Jerzy Trojdenowic, wywodzący się z Piastów mazowieckich ostatni władca Rusi halicko-włodzimierskiej, został wyeliminowany właśnie poprzez otrucie.

⁵⁴ O tym K. Pacuski, *Ziemia gostynińska od XII wieku do 1462 roku na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 86, przyp. 79.

to wcześniej kasztelan płocki znany w latach 1319–1321, zatem jeden z najważniejszych dygnitarzy⁵⁵. Na Mazowszu cześnik staje się stopniowo tytułem honorowym, zwłaszcza od pojawienia się urzędu marszałka dworu w czasach Siemowita III Trojdenowica. Cześnik wszedł w skład rozbudowanej hierarchii ważniejszych ziem i zajął najwyższe miejsce po kasztelanie, toteż na ten urząd awansowano zasłużonych urzędników, jak sędziów w starszym wieku, zmęczonych wieloletnią pracą w wymierzaniu sprawiedliwości w poszczególnych powiatach sądowych swej ziemi, których należało zastąpić młodszymi, sprawnymi urzędnikami książęcymi.

Do grupy czołowych dygnitarzy należeli też **kasztelanowie** ważniejszych grodów książęcych. Po zniszczeniach 1262 r. utrzymały się grody kasztelańskie na północnym Mazowszu na czele ze stołecznym Płockiem i Wizną, kluczowym grodem północno-wschodniego Mazowsza, bardzo wyludnionego przez najazdy. Swą rolę utrzymał także Ciechanów, Wyszogród i Zakroczym, grody rządzące obszernymi terytoriami, o kształcie późniejszych ziem (z ziemi zakroczymskiej została wyłączona po 1370 r. ziemia makowsko-rożańska, od ziemi wyszogrodzkiej w 1381 r. odłączono ziemię płońską z wschodnią częścią Zawkrza).

Na Mazowszu południowym utrzymała się rola grodów kasztelańskich w Czersku, Białej (potem Rawie), Sochaczewie, Gostyninie. Kasztelan z Rokitna (obok Błonia) przeszedł zapewne po lokacji Warszawy na początku XIV w. do grodu wzniesionego w Warszawie przy przeprawie wiślanej, stając się zarządcą jednego z kluczowych grodów książęcych Mazowsza. Jego władza objęła teren późniejszej ziemi warszawskiej łącznie z lesistymi, słabo zagospodarowanymi terenami prawego brzegu Wisły na północ od dolnego biegu Świdra⁵⁶.

Na Pobużu (późniejsza ziemia nurska) w XIV w. władzę sprawował kasztelan kamieniecki, który przeszedł zapewne w końcu XIV w. do Liwa przybierając tytuł kasztelana liwskiego. Na Mazowszu płockim utrzymały się urzędy kasztelanów raciąskiego i sierpeckiego, pomimo, że zanikły tu grody książęce, ośrodki ich władzy.

Kasztelanowie aż do okresu reform w zakresie bieżącego zarządzania grodami książęcymi w połowie XIV w. mieli rozległą władzę administracyjną, skarbową, sądowniczą i militarną na obszarze swego działania. Ściganie spraw o zabójstwo należało do nich z urzędu jeszcze w XV w.⁵⁷ Władzę sądowniczą kasztelana i podległego mu sędziego grodowego zastąpiły jednak sądy kolegiałne mianowanych urzędników książęcych: sędziego i podsędka, tworzących sąd księstwa, a później sąd ziemski wprowadzany przez władzę książęcą już w pierwszej połowie XIV w.

O podsędku ciechanowskim wiemy już wcześniej, w 1347 r.⁵⁸ O podsędku w Gostyninie, Sochaczewie, Wyszogrodzie i Zakroczymiu wiemy z fragmentarycz-

⁵⁵ NKMaz II, nr 153, 154, 158, 162; ZDLmP I, nr 20.

⁵⁶ AHP, Mazowsze, mapa (rekonstrukcja granic ziemi warszawskiej).

⁵⁷ Wolff, *Studia*, s. 94–100.

⁵⁸ NKMaz II, nr 281, 284.

nych danych drugiej połowy XIV w.⁵⁹ Jedynie na peryferiach Mazowsza utrzymał się jeszcze w XV w. jednoosobowy sąd kasztelana liwskiego, traktowanego w pierwszej połowie XV w. zarazem jako sędzia ziemi liwskiej; był to w istocie relikw dawniejszego stanu rzeczy⁶⁰.

Władzę administracyjną z rąk kasztelana przejęli rządcy (starostowie) książęcy, mianowani na krótki okres, zwykle na rok (do 28 sierpnia – św. Augustyna), zarządzający grodem i dobrami książęcymi, zobowiązani do zapewnienia określonej liczby stacji, tj. utrzymania dworu książęcego poprzez tę liczbę tygodni na swoim obszarze działania oraz na ustalonym poziomie zaopatrzenia.

Kasztelan pozostał jednak dowódcą rycerstwa obszernej ziemi, mając do pomocy chorążego oraz innych urzędników ziemskich. Utrzymał także swoje miejsce w radzie książęcej, czego świadectwem jest występowanie na listach świadków najważniejszych dokumentów książęcych kasztelanów po wojewodzie, a przed innymi urzędnikami.

Inna była rola kasztelanów mniejszych ośrodków, których urząd nie uległ likwidacji pomimo zniszczenia samego grodu książęcego. Raciąż i Sierpc były teoretycznie siedzibami kasztelanów, praktycznie dowodzili oni jednak rycerstwem miejscowego powiatu sądowego ziemi płockiej (kasztelan sierpecki w powiecie bielskim, kasztelan raciąski w powiecie raciąskim), mogli też wspierać kasztelana płockiego w dowodzeniu zmobilizowanym rycerstwem Zawkrza lub powiatu płońskiego. Do 1381 r. jednak rycerstwo ziemi płońskiej (tj. powiat płoński i wschodnia część Zawkrza) podlegało po upadku kasztelanii płońskiej ok. 1262 r. kasztelanowi wyszogrodzkiemu⁶¹. Kasztelani sierpeccy są poświadczeni dopiero od 1363 r.⁶², co wskazuje na ich niewielką rolę polityczną. Kasztelani raciąscy są znani lepiej, już od XIII w.⁶³, mogli być aktywnymi członkami rady książęcej, co stało się już długą tradycją.

Do urzędu kasztelana na Mazowszu XIV–XV w. dochodziło się w dużym stopniu poprzez sprawowanie innych urzędów ziemskich, jak chorążego, sędziego albo podkomorzego, chociaż możliwy był też awans z pominięciem poprzednich szczebli drabiny awansów, ukształtowanej w dobie rządów Siemowita III Trojdenowica. Decydowało tedy dotychczasowe przygotowanie kandydata do wypełniania obowiązków dowódcy wojskowego i członka rady książęcej, jego faktyczna pozycja w ówczesnej elicie władzy.

Nominację na kasztelana otrzymywali ludzie doświadczeni i sprawdzeni wcześniej w służbie książęcej, o wypróbowanej lojalności. Byli to możni w wieku

⁵⁹ Pacuski, Spis; NKMaz III, indeks.

⁶⁰ Pacuski, Spis.

⁶¹ O tym K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 101–104.

⁶² Pacuski, Spis; KL, nr 83; NKMaz III, nr 59 (9 I 1363 r.).

⁶³ Pacuski, Spis.

ok. 50–60 lat lub nawet starszym, jak pouczają przykłady lepiej rozpoznane. Mianowicie Adam z Życka został kasztelanem gostynińskim 35 lat po pierwszym wystąpieniu w źródłach w otoczeniu Siemowita IV, pełnił urząd 18 lat, zapewne aż do zgonu. Jego następcą Jan z Kutna pełnił urząd w latach 1452–1463, zapewne aż do zgonu⁶⁴, a był pełnoletni już w momencie podziału dóbr dziedzicznych 1413 r., czyli urodził się pod koniec XIV w.

Urząd chorążego był związany ze sprawowaniem pieczy nad chorągwią ziemską, symbolem oddziału konnicy rycerskiej tej ziemi, bardzo ważnym na polu bitwy⁶⁵. **Choraży** (*vexillifer*) występował z powierzoną mu chorągwią nie tylko w działaniach wojennych, ale także w uroczystych ceremoniach, jak pogrzeb władcy, jak pokazuje opis pogrzebu króla Kazimierza Wielkiego⁶⁶. Symbolizował tu urzędników i rycerstwo danej ziemi. Można przyjąć, że na Mazowszu w czasach Janusza I choraży mógł pełnić funkcje swoistego szefa sztabu oddziału rycerstwa tej ziemi, prowadząc działania z zakresu wywiadu i kontrwywiadu, starając się rozpoznać potencjalne zagrożenia i przeciwdziałać im. Wskazały na to moje obserwacje dotyczące urzędu chorążego ciechanowskiego.

Pierwszym znanym chorażym ziemi ciechanowskiej, graniczącej z władztwem krzyżackim był Piotr Woyor (?) z mazowieckiego rodu Prusów, najpewniej potrafiący się porozumieć z pruskimi poddanymi Krzyżaków. Na ten urząd został powołany za sprawą Marcina Babki z Babic, wieloletniego sędziego ciechanowskiego, czołowego doradcy Janusza I w pierwszym okresie rządów, jednocześnie pod koniec życia wojewody czerskiego, który musiał się poważnie liczyć z zagrożeniem militarnym ze strony znacznie silniejszego władztwa krzyżackiego⁶⁷. Piotr występował w latach 1374–1394; można sądzić, że na tym urzędzie zakończył życie⁶⁸. Następcą Piotra był Nadbor wywodzący się z Chamska na Zawkrzu, czyli mieszkaniec pogranicza Mazowsza, także wyczulony na kontakty z pogranicznymi ziemiami władztwa krzyżackiego. Był to możny z rodu Bolesćiców, najpewniej syn Nadbora z Chamska i Niechłanina, bliskiego współpracownika Janusza I, chorążego czerskiego znanego w latach 1383–1394 (zmarł ok. 1395 r.)⁶⁹.

⁶⁴ Tamże

⁶⁵ Zob. zwłaszcza S.K. Kuczyński, *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993, na podstawie dokumentacji średniowiecznej i nowożytnej.

⁶⁶ MPH II, s. 646, 648.

⁶⁷ K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I na początku jego rządów, Aneks II do pracy: W. Długokęcki, E. Kowalczyk, „Nieznane opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej”, cz. I: „Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego”*, KHist. 110, 2003, s. 51–57.

⁶⁸ Pacuski, Spis wg NKMaz III, nr 148 (17 VI 1374 r.); CiecDis 5, druga ćwierć (30 IV 1394 r.).

⁶⁹ W 1395 r. jest poświadczony kolejny choraży czerski, Sławiec z Boglewic, potem kasztelan czerski od 1401 r.; Pacuski, Spis.

Nadbór chorąży ciechanowski jest znany od 25 VI 1397 r.⁷⁰ Sądzić można, że stał się on ekspertem w sprawach krzyżackich przy boku Janusza I, w którego otoczeniu występował często. Pisał się z Opinogóry w ziemi ciechanowskiej, ta osada stała się centrum jego dóbr w księstwie czersko-warszawskim. Działał także w okresie starć zbrojnych mazowiecko-krzyżackich jako fragmentu kampanii wojennych Polski i Litwy z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1422. Jako chorąży Nadbor występował do 22 VII 1421 r.⁷¹ Pod koniec życia przeszedł na honorowy urząd cześnika ciechanowskiego (1421–1433)⁷². Pozostał w elicie władzy Mazowsza, w 1428 r. uczestniczył w akcie uroczystego hołdu składanego wnukom Janusza I, Bolesławowi IV i jego siostrze Eufemii, co było wyrazem uznania ich praw do następstwa po sędziwym Januszu I⁷³. Można szacować, że w momencie objęcia urzędu chorążego ciechanowskiego przed czerwcem 1397 r. miał ok. 40 lat, a jego ojciec Nadbor już nie żył.

Urząd chorążego w ziemi gostynińskiej jest poświadczony wcześniej, już w 1350 r.; sprawował go Dobiesław, który prawdopodobnie wywodził się z linii Awdańców z Suserza. Pojawił się on na dokumencie Bolesława Wańkowica w Płocku 16 X 1350 r. dla Nagórków z Zawidza⁷⁴. Upewnia to, że już wówczas był mobilizowany i szkolony do walki zorganizowany oddział konnicy rycerskiej złożony z pocztów rycerskich, działający pod dowództwem miejscowego kasztelana gostynińskiego, chorążego oraz innych urzędników tego terytorium, zbierający się wokół chorągwi ziemskiej dzierżonej przez mianowanego w tym celu urzędnika książęcego.

Urząd **podkomorzego** w ziemi gostynińskiej jest poświadczony wyjątkowo wcześniej, już w 1319 r. Na dokumencie Wańka wystawionym 15 VI 1319 r. w Płocku wystąpił Zbrośław, którego można uznać za protoplastę Pomianów z Solca i Wrzącej⁷⁵. Do starych kompetencji podkomorzego należało sprawowanie zastępstwa w procesie sądowym osób potrzebujących opieki i upośledzonych, jak wdowy, sieroty, ludzie głusi⁷⁶. Miał on także udział w rozgraniczaniu dóbr ziemskich i z tego tytułu pobierał na Mazowszu XV w. liczące się opłaty⁷⁷.

Według statutów króla Kazimierza Wielkiego podkomorzy sprawował nadzór nad dyscypliną rycerstwa zmobilizowanego na wyprawę wojenną, pomagał

⁷⁰ Pacuski, Spis wg MK 3, k. 316–317.

⁷¹ Pacuski, Spis wg AKP III, s. 328.

⁷² Pacuski, Spis. Jako cześnik zanotowany został już 10 V 1421 r. (BCzartoryskich, perg. 335), ale ten dokument książęcy został wystawiony bez wątpliwości nieco później, po lipcu 1421 r., już po awansie Nadbora na nowy urząd.

⁷³ PP V, nr 829; KL, Dodatek, nr X.

⁷⁴ NKMaz II, nr 307.

⁷⁵ NKMaz II, nr 153. O nim zob. Pomianowie z Solca i Wrzącej.

⁷⁶ Wolff, *Studia*, s. 102, 103.

⁷⁷ Tamże, s. 103–105.

zatem w utrzymaniu porządku i dyscypliny wyższym dowódcom wojskowym⁷⁸. Podkomorzym gostynińskim w latach 1371–1406 był Szczepan z Jasieńca, długoletni starosta płocki⁷⁹.

Urząd **sędziego gostynińskiego** jest znany również wcześniej; w 1345 r. sprawował go komes Wojciech, którego dóbr ani przynależności heraldycznej nie można ustalić⁸⁰. Towarzyszący mu podsędek jest poświadczony jeszcze w XIV w., zatem już wówczas sąd działał w dwuosobowym składzie i mógł wystawiać dokumenty sądowe opatrzone dwiema pieczęciami. Rola sędziego w wyrokowaniu była według oceny Adama Wolffa decydująca, chociaż powinien on ustalać z podsędkiem wspólną linię postępowania⁸¹.

W procesie sądowym liczyli się także asesorzy, zastępcy członków trybunału, zatem sąd wyrokujący w imieniu władzy książęcej był faktycznie kolegialny. Kolegialna była zwłaszcza druga instancja – sąd książęcy z udziałem czołowych, doświadczonych dygnitarzy w obecności samego księcia. Wyrok sądu książęcego kończył proces, który mógł ciągnąć się długo.

Sędzia miał liczący się udział w karach sądowych i z tego tytułu uzyskiwał znaczne dochody. W 1430 r. w wyroku sądowym kończącym sprawę własności działu dóbr w Wieszczykach sędzia gostyniński otrzymał pół kopy (30 groszy)⁸². Sędzia był jednak obowiązany do częstego odbywania roków sądowych, a zastępcy – żupcy odsyłali do niego sprawy trudniejsze i zagrożone wyższą karą, dlatego po dłuższym okresie sprawowania tego urzędu tracący swe siły sędzia mógł mieć problemy zdrowotne i nierzadko przechodził na stare lata na wyższy hierarchicznie urząd cześnika, niewymagający takiej dyspozycyjności.

Sędzia ziemski już w XIV w. stał się jedną z kluczowych postaci książęcego aparatu władzy, co widać na przykładzie sędziego ziemi ciechanowskiej. Marcin Babka z Babic z rodu Dołęgów stał się filarem rządów młodego Janusza I, jego czołowym doradcą i ekspertem w kontaktach z państwem zakonu krzyżackiego. Pod koniec życia objął urząd wojewody czerskiego po zgonie wojewody Krystyna z rodu Gozdawów (1382/1383 r.), jest na nim znany od 1385 r. Pozostawał jednak nadal sędzią ciechanowskim aż do swego zgonu (1391/1392 r.). Po nim urząd sędziego ciechanowskiego połączył z urzędami sędziego wyszogrodzkiego i zakroczymskiego Junosza z Zaborowa Małego, bliski współpracownik Janusza I, który sprawował te urzędy aż do 23 II 1409 r.; zmarł krótko po tej dacie. Jest wysoce interesujące, że Janusz I wzmocnił załogę zamku w Ciechanowie w czerwcu 1410 r.

⁷⁸ Wskazała na to A. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 76.

⁷⁹ Pacuski, Spis.

⁸⁰ NKMaz II, nr 267.

⁸¹ Wolff, *Studia*, s. 105–108.

⁸² KL, nr 165.

oddziałem 150 strzelców właśnie pod dowództwem sędziego ciechanowskiego⁸³. Trzeba wnosić, że sędzia ówczesny stał się odpowiedzialny za obronę tej pogranicznej ziemi i jego głównego obiektu warownego. Strzelcy powinni pochodzić z drobnego rycerstwa tego terytorium, a sędzia znał i teren, i ludzi. Można sądzić, że sędzia przejął faktycznie część dotychczasowych kompetencji militarnych wojskiego ciechanowskiego, organizatora obrony terytorialnej. Wojski zajmował niższą pozycję w hierarchii ziemskiej, jest zatem prawdopodobne, że zszedł do roli zastępcy dowódcy, swoistego szefa sztabu obrony terytorialnej. Liczył się tu jeszcze rządcą książęcy (odpowiednik starosty) w Ciechanowie, któremu podlegał jego własny aparat starościński, zatem i on powinien wchodzić w skład dowództwa. Rola sędziego ciechanowskiego w dowodzeniu obroną terytorialną na swoim obszarze działalności jest wysoce prawdopodobna już w drugiej połowie XIV w., w czasach urzędowania Marcina Babki.

Urząd **kanclerza ziemskiego** na Mazowszu rozwinął się z urzędu kanclerza nadwornego, który zajmował się też jeszcze długo skarbowością książęcą. Kanclerz w drugiej połowie XIV w. prawdopodobnie zorganizował i prowadził kancelarię ziemską, tj. notował posiedzenia sądu ziemskiego i ich wyroki w założonej wówczas księdze sądowej, stanowiącej istotną część dokumentacji prawnej władztwa. Powinien także wystawiać dokumenty tegoż sądu, a także powinien prowadzić nowo założone rejestry podatkowe wzorem władztw ościennych. Niewątpliwie posługiwał się pisarzem, który faktycznie przejął wkrótce większość albo nawet całość jego zadań i przyjął tytuł pisarza ziemskiego. Kanclerzowi pozostało jednak znaczne uposażenie, łączone często z innym urzędem, zwłaszcza kanclerza nadwornego albo pracownika kancelarii książęcej.

Kanclerz gostyniński Wit jest poświadczony już w 1358 r. i to na pierwszym miejscu listy świadków dokumentu książęcego, jeszcze przed sędziami czerskim i sochaczewskim, co ukazuje jego znaczenie w ówczesnej hierarchii władzy⁸⁴.

Trzeba sądzić, że urząd ten zaprowadzony został przez Siemowita III Trojdenowica w połowie XIV w., w ramach reformy administracyjno-sądowej. Wpro-

⁸³ O tym S. Józwiak, *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, Malbork 2004, s. 86. Informator krzyżacki podał wprawdzie przekreślone imię Junoszy, ale powinno to dotyczyć następnego sędziego, czyli Jakuba Poczty z Czernic i Miszewa z rodu Lubiczów, znanego od 10 III 1410 r., który objął urząd po 7 VI 1409 r., kiedy był jeszcze podsędkiem; Pacuski, Spis.

⁸⁴ NKMAz III, nr 19. Wita można identyfikować z wcześniej znanym pisarzem książęcym Siemowita II, znanym od 1313 r. uzyskał tedy ten urząd jako zasłużony i doświadczony współpracownik władzy książęcej. Zob. NKMAz II, nr 140, 145, 207 (tu trzeba emendować zepsuty przekaz „vicanotarii curiae nostrae et primi civitatis Zacrocziensis ducalis” na: „Viti notarii curiae nostrae et primi civitatis Zacroczimensis dualis”). Wit był zatem pisarzem dworu książęcego oraz pierwszym pisarzem miasta Zakroczymia po jego lokacji, którą można datować przed 1333 r., w czasie rządów Siemowita II.

wadzano wówczas na szerszą skalę pismo do utrwalania działań administracji książęcej. Kanclerzami z nominacji książęcej zostawali ludzie przygotowani do tego zadania, tj. doświadczeni i sprawdzeni wcześniej pisarze kancelarii książęcej. Kanclerz ziemski zachowywał urząd dożywotnio, w odróżnieniu od pisarza ziemskiego. Poświadczony jest awans ok. 1445 r. kanclerza ziemskiego gostyńskiego Gotarda z Babska i Rybna z rodu Radwanów na kasztelana sochaczewskiego, był on jednak wcześniej kanclerzem nadwornym Siemowita V rawskiego, jego bliskim współpracownikiem, utrzymał się zatem w ścisłej elicie władzy Mazowsza rawskiego⁸⁵.

W służbie książęcej liczył się także urząd łowczego i podłowczego, związany z organizowaniem polowań, przestrzeganiem odpowiedniego ceremoniału łowieckiego. Związany był on faktycznie z puszciami książęcymi i dworami łowieckimi, dlatego nie był bynajmniej urzędem tytularnym⁸⁶. **Łowczy** (*venator*) nadzorował rewiry łowieckie księcia przy pomocy wyodrębnionej służby łowieckiej, tworzonej m.in. z pobliskiego drobnego rycerstwa oraz mieszkańców dóbr książęcych. Nazywano ich także *venatores*, ale nie należy mylić wysokiej rangi urzędnika książęcego z członkiem podporządkowanej mu służby łowieckiej⁸⁷.

Łowczy powinien mieszkać niedaleko dworca myśliwskiego i rewiru łowieckiego, powinien bowiem kierować przygotowaniami w zakresie odnawiania instrumentów łowieckich, jak sieci potrzebne do zablokowania dróg ucieczki zwierzyny z wybranego rewiru, a także niezbędnego szkolenia psów myśliwskich, ćwiczenia specjalistycznej służby łowieckiej. Umiejętności łowczego były szczególnie potrzebne przy organizowaniu wyjątkowych polowań dla księcia i jego zaproszonych gości, w tym króla Władysława Jagiełły wraz z otoczeniem. Król kilkakrotnie uczestniczył w polowaniach w Puszczy Wiskickiej, ostatniej ostoi tura na Mazowszu, zastrzeżonego dla osobistych polowań książęcych⁸⁸. Na Mazowszu umiejętności łowczego były niekiedy przekazywane przez ojca synom, jak poucza przykład kolejnych posiadaczy Markowa w ziemi sochaczewskiej, na skraju książęcej Puszczy Wiskickiej. Markusz Jeż herbu Drzewica był wieloletnim podłowczym Siemowita IV, poświadczonym w latach 1399–1418. Już 13 X 1399 r. wystąpił na dokumencie książęcym wystawionym w Wiskitkach, ośrodku tego szczególnego rewiru myśliwskiego, był z nim zatem ściśle związany⁸⁹. Jako pod-

⁸⁵ A. Wolff (*Studia*, s. 57) nie trafnie sądził, że kanclerze ziemscy pozostawali poza mazowiecką hierarchią ziemską powiązaną układem awansów. Gotard był jednak dygnitarzem świeckim, a nie duchownym, tak jak inni ówczesni kanclerze dworów książęcych na Mazowszu.

⁸⁶ Pominął go w swoim cennym opracowaniu A. Wolff (*Studia*, wg indeksu), nie odnalazł zatem odpowiedniej dokumentacji źródłowej.

⁸⁷ Niezłe znana jest służba łowiecka króla Władysława Jagiełły, złożona w wielkim stopniu z Litwinów i Rusinów; zob. H. Kręt, dz. cyt., s. 73–78.

⁸⁸ Zob. A. Samsonowicz, *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991.

⁸⁹ Pacuski, Spis; KL, nr 134 („Marzeyusszone subuenatore nostro”, bez określnika terytorialnego).

łowczy mazowiecki wystąpił w Łęczycy 4 IX 1418 r., poświadczając szlachectwo swoich współrodowców⁹⁰. Pozostawił synów Jana Jeża i Stanisława Jeża z Markowa w ziemi sochaczewskiej i Sierzchowów w ziemi rawskiej, którzy powinni uczyć się łowiectwa pod jego nadzorem. Jan Jeż był podłowczym sochaczewskim w latach 1432–1442, sprawował także urząd starosty tamże w latach 1439–1440, czyli był sprawnym administratorem dóbr książęcych w ziemi sochaczewskiej, współpracownikiem Siemowita V rawskiego. Pod koniec życia został chorążym sochaczewskim (1443–1451), zmarł krótko po 12 IX 1451 r.⁹¹

Stanisław Jeż albo Jeżyk z nominacji księcia Włodzisława I płockiego został podłowczym wiskim, czyli organizował polowania książęce w puszczech ziemi wiskiej. Na tym urzędzie jest znany w latach 1436–1437, mógł go pełnić dłużej⁹². Po bracie Janie Jeżu objął urząd podłowczego ziemi sochaczewskiej, działał na nim w latach 1444–1454. Pod koniec życia został łowczym rawskim, z tym urzędem wystąpił 18 IX 1455 r.⁹³ Zmarł przed 23 X 1460 r., kiedy wystąpił nowy łowczy rawski⁹⁴.

W ziemi gostynińskiej jest znany początkowo urząd podłowczego, zamieniony jeszcze za rządów Siemowita IV na urząd łowczego. Zauważmy jeszcze, że polowania dostarczały znacznych ilości świeżej dziczyzny na stół książęcy, dzięki nim można było też tworzyć strategiczną rezerwę wyżywienia dla sił manewrowych przed kampaniami wojennymi.

Inne urzędy: skarbnika, stolnika, podstolego zostały przejęte do hierarchii ziemskiej z hierarchii dworskiej. W XIV w. mogły jeszcze oznaczać urzędników czynnych jeszcze, przynajmniej okresowo, w swoim zakresie działania podczas pobytu dworu książęcego w danym ośrodku. Zwłaszcza skarbnik był potrzebny do właściwego zabezpieczenia zasobów książęcych w możliwie bezpiecznym miejscu, tj. stale pilnowanym i bronionym książęcym obiekcie militarnym; rolę skarbnika przejął później podskarbi nadworny. Urzędnicy ci mogli jednak także otrzymywać od władzy książęcej inne zadania do wypełnienia, albo też urzędy te otrzymywali po zakończeniu służby dworskiej czy też administracyjnej, zachowując je już dożywotnio, co oznaczało trwałą przynależność do elity władzy. Tytuł – nawet pozbawiony już wyraźnych kompetencji – wskazywał jednak na wcześniejsze zasługi położone w służbie książęcej, na osiągniętą pozycję w elicie władzy księstwa, co uprawniało do znaczącego uprzywilejowania w wymiarze czynszu książęcego. Określoną część tegoż czynszu ściągniętego od kmieci przekazywał uprawniony administracji skarbowej, pozostała, często bardzo

⁹⁰ Semkowicz, *Wywody*, nr 52.

⁹¹ Pacuski, Spis wg IMT I, nr 98.

⁹² Pacuski, Spis.

⁹³ MRPS IV, supl. 892.

⁹⁴ Pacuski, Spis wg MK 24, k. 415 (Tomasz z Głowna h. Pierzchała).

znaczną, zatrzymywał jako należną część własnego dochodu z tytułu pracy w służbie książęcej.

Na uwagę zasługuje jeszcze urząd **wojskiego** (*tribunus castrī*). Był to wojskowy zastępca kasztelana, współdziałał z nim i przejmował po nim dowodzenie obroną grodu i pozostających na miejscu sił militarnych, zwłaszcza rycerstwa drobnego, słabo wyposażonego, albo rycerstwa niezdolnego z racji wieku i stanu zdrowia do trudów dalszej wyprawy. Do działań obronnych powoływano także mieszczan i kmieci zdolnych do tej służby, zatem i oni podlegali lokalnemu dowódcy wojskowemu.

Wojski powinien stale przebywać w grodzie, nadzorując i odpowiadając wspólnie z rządcą książęcym za konieczne bieżące naprawy fortyfikacji i przygotowania obronne, jak należyte wyszkolenie nielicznych zatrudnianych na stałe grodzian (*castrēnses*), wrotnego (*portulanus castrī*) i innych stałych mieszkańców oraz zmieniającej się okresowo obsady rycerstwa wraz z poddanymi, wzmacnianej na czas zagrożenia. Obsadę tę należało kontrolować i rozliczać ze sposobu wykonania tego obowiązku, zwanego posada⁹⁵. Do niego powinna też należeć kontrola aktualnego stanu i niezbędnych napraw gromadzonego uzbrojenia, poszerzającego miejscowe możliwości obronne w wypadku nagłych potrzeb⁹⁶.

On też prawdopodobnie przewidywał i koordynował wspólnie z innymi urzędnikami książęcymi lokalne przeciwdziałania, jak tymczasowe blokady przepraw i dróg na swoim obszarze działania, doraźne punkty oporu, które mogły skutecznie powstrzymać albo opóźnić działania wojenne wroga. Pozostało po nich na Mazowszu nieco nazw średniowiecznych typu Osiek, Osieczek, Osiecko, Zasiek, Zator, poświadczających lokalne działania obronne⁹⁷.

⁹⁵ Rycerstwo mazowieckie wraz z poddanymi było zobowiązane do okresowej straży w grodach książęcych, tzw. posady; zwolnienia od tego jeszcze w drugiej połowie XIV w. były wyjątkowe i ograniczone. Zob. NKMaz III, nr 163 (1375 r.); ZDLmP I, nr 50 (11 VIII 1383 r.). O egzekwowaniu powinności posady od rycerstwa osiadłego nad dolną Bzurą (między rzeką a gościńcem Czyrwskim, tj. prawdopodobnie czerwińskim) na rzecz Elżbiety księżnej wyszogrodzkiej mówi ugoda Siemowita III Trojdenowica zawarta z tą księżną w 1359 r.; NKMaz III, nr 27. Rola posady na Mazowszu nie została jeszcze należyście rozpoznana, a przecież bez niej nie mógł funkcjonować w XIII i XIV w. gród w Wiźnie, duży obiekt obronny wymagający licznych obrońców, a pozbawiony wówczas własnego poważnego zaplecza osadniczego, wyniszczony przez najazdy. Posada mogła trwać miesiąc, za czym przemawia analogia stróży w grodzie na Żmudzi w XIV w. według danych Piotra z Dusburga. O tym J. Szymczak, *Sposoby zdobywania i obrony grodów w Polsce w okresie rozbitcia dzielnicowego*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 22, 1979/1980, s. 59.

⁹⁶ W XV–XVI w. w zamkach mazowieckich gromadzono już broń palną. Według inwentarza zamku wiskiego w 1572 r. było aż 20 hakownic wielkich. Zob. C. Brodzicki, *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*, Warszawa 1994, s. 267.

⁹⁷ Zob. zwłaszcza AHP, Mazowsze, indeks; A. Wolff, E. Rzetelska-Feleszko, *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, Warszawa 1982, s. 122, 123, 204; K. Zierhoffer, *Nazwy miej-*

Wreszcie wojski z ramienia władzy książęcej powinien nadzorować i odpowiadać za więzienie ulokowane zazwyczaj w fundamentach wieży grodzkiej lub zamkowej, za dopilnowanie właściwego wykonania tej kary. Bez wątpliwości z tego tytułu otrzymywał według cennych ustaleń Adama Wolffa w XV w. opłatę zwaną wieżne (*turrificales*), uiszczaną przez skazanego po zakończeniu kary⁹⁸.

Kandydat na wojskiego musiał mieć kwalifikacje militarne, umiejętności organizacyjne, ale także orientację w możliwościach obronnych, znajomość terenu i ludzi. Przydatni byli rycerze mieszkający w pobliżu zamku (grodu), jak poucza przykład kolejnych wojskich gostynińskich: Stanisława Golanki znanego w 1389 r., wywodzącego się zapewne z Golanek w ziemi płockiej⁹⁹, ale zwłaszcza Zdzisława z Kobiernik, posiadacza Rogożewa pod Gostyninem, znanego na urządzie w latach 1408–1416¹⁰⁰.

Władza książęca w tymże czasie musiała liczyć się z wypadami sił krzyżackich na Mazowsze i organizować skuteczną odpowiedź na przewidywane zagrożenie, mobilizując nie tylko rycerstwo, ale także mieszkańców miast i innych poddanych zdolnych do działań wojennych. Taki charakter przygotowań militarnych miały objazdy książęce dzielnic realizowane przez Janusza I przed kampanią wojenną 1410 r., znane z relacji szpiegów krzyżackich.

Na sytuację wojskiego płockiego rzuca światło zapis w inwentarzu starostwa płockiego z 1498 r. Wojski rezydował w zamku płockim samoczwart, tj. ze służbą wspierającą go w jego pracach, otrzymując strawę o stawce dziennej 2 groszy; miał zapewnione dochody płynne z komór cła wodnego i ziemnego, zatem był w stanie skutecznie realizować zadania jego urzędu¹⁰¹. Wiemy też, że wojski w XV i XVI w. był tradycyjnie zwolniony z powszechnego obowiązku udziału w wyprawach wojennych, co pozwalało mu wypełniać zadania obronne na miejscu. Dane te można odnosić do dawniejszych czasów. Władza książęca mogła jednak mianować innego dowódcę obrony terytorialnej, o czym wiemy na przykładzie Ciechanowa, gdzie dowództwo w czerwcu 1410 r. objął sędzia ziemski ciechanowski, o znacznie wyższej pozycji w książęcym aparacie władzy. Wówczas wojski mógł pełnić rolę zastępcy, swoistego szefa sztabu obrony terytorialnej, albo jednego z zastępców, obok książęcego rządcy (starosty).

Pisarz ziemski (*notarius terre, terrestri*) jest znany na Mazowszu od czwartej ćwierci XIV w. Prowadził on kancelarię sądu ziemskiego i administrację skarbową

scowe północnego Mazowsza, Wrocław 1957; U. Bijak, *Nazwy miejscowe południowej części dawnego województwa mazowieckiego*, Kraków 2001; U. Wójcik, *Nazwy miejscowe dawnego województwa rawskiego*, Warszawa–Kraków 2001.

⁹⁸ Wolff, *Studia*, s. 267, 268.

⁹⁹ 4 V 1389 r. (Łęcz. I, nr 1199). Golanki w par. Świącieniec. Ta informacja nie została odnotowana w SHGW, s. 81.

¹⁰⁰ Pacuski, Spis; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 296.

¹⁰¹ LPłoc., s. 149.

danej ziemi, wyręczając się powołanymi przez siebie podpiskami. Był powoływany przez władzę książęcą, która mogła go swobodnie odwołać, ustanawiając następnego pisarza. Bez udziału pisarza lub jego podpiska oraz prowadzonej przezeń księgi sądowej nie można było otworzyć roków sądu ziemskiego.

Pisarz ziemski rozliczał się z prowadzonych przez siebie rejestrów podatkowych. Tak było w ziemi płockiej już w drugiej ćwierci XV w.; Racibor (z Golejewa) pisarz ziemi płockiej został skwitowany przez księcia 27 XII 1443 r. z poboru podatków i realizowanych na rozkaz księżęcy wydatków z lat 1437–1442¹⁰².

Pisarze nadzorowali też bartników książęcych, przynoszących liczący się stały dochód skarbowi książęcemu; należało do nich prawo sądownictwa nad tą grupą zawodową obejmującą na całym Mazowszu ok. tysiąc osób¹⁰³. Pisarzom ziemskim Mazowsza sporo uwagi poświęcił Adam Wolff¹⁰⁴.

Urzędnicy administracyjni: rządcy i starostowie

Rządcy dóbr książęcych określani byli łacińskim mianem *procurator*, używanym w XIV i XV w. Sprawowali oni zarząd tych dóbr w poszczególnych kasztelaniach i wytworzonych z nich ziemiach. 23 IV 1313 r. w Warszawie rządcą księcia Siemowita II w nowo utworzonej kasztelanii warszawskiej był Tomasz, jednocześnie podsędek, który wystąpił na drugim miejscu listy świadków dokumentu książęcego, przeto należał do bliskich współpracowników księcia¹⁰⁵. W tym samym czasie 28 IV 1313 r. w Czersku wystąpił Leonard rządcą czerski Trojdena I wśród urzędników księstwa czerskiego¹⁰⁶. Był to późniejszy podsędek czerski w 1321 r., określony tamże jako *dominus*, a zatem jeden z możliwych Mazowsza czerskiego¹⁰⁷.

Pokazuje to, że zarząd dóbr książęcych był wówczas powierzany tymczasowo, przypuszczalnie na parę lat przygotowanym do tego zadania możliwym kandydującym do urzędów. Można też było łączyć czasowo zarząd dóbr z już sprawowanym urzędem podsędka, który powinien uczestniczyć w częstych posiedzeniach sądowych w ośrodku władztwa, wymierzając sprawiedliwość w imieniu władzy książęcej.

Książę prawdopodobnie wybierał administratorów spośród swego otoczenia, czyli wybijających się dworzan, przygotowanych do współdziałania tak w Warszawie,

¹⁰² KL, nr 190.

¹⁰³ J. Senkowski, dz. cyt., s. 85.

¹⁰⁴ Wolff, *Studia*, s. 111–114. Zob. też tamże zestawienie pisarzy, s. 299–302.

¹⁰⁵ NKMaz II, nr 135.

¹⁰⁶ Tamże, nr 138.

¹⁰⁷ Tamże, nr 160.

jak i zapewne w Czersku z przybyszami – mieszkańcami nowej osady miejskiej, nowymi poddanymi władzy książęcej, którym należało zapewnić bezpieczeństwo i możliwość nieskrępowanego rozwijania swej przedsiębiorczości. Rządca warszawski znany w 1313 r. powinien też już wcześniej organizować albo koordynować prace przy wznoszeniu i rozbudowie ówczesnego grodu warszawskiego, przewidzianego jako nowa siedziba książęca, co łączyło się z budową pierwszych fortyfikacji miejskich Starej Warszawy, lokowanej na początku XIV w. Rola ta jest zbieżna z zadaniami pierwszych starostów książęcych, znanych na Mazowszu od 1368 r.¹⁰⁸

Rolę rządcy na Mazowszu w tymże czasie mógł też sprawować duchowny. W latach 1334–1338 jest znany Więclaw kanonik płocki, rządcą rawski Siemowita II wiskiego, jeden z jego bliskich współpracowników. Mógł należeć od dawna do grona pisarzy i kapelanów książęcych i z prezenty książęcej trafić do grona kapituły płockiej już przed 1317 r., kiedy został po raz pierwszy odnotowany źródłowo¹⁰⁹. To pierwsze poświadczenie pozwala sądzić, że był rówieśnikiem Siemowita II albo niewiele od niego starszym. Otrzymał on od arcybiskupa Janisława wieś Głuchów w dobrach łowickich, zapewne w dożywocie, pozostawał tedy w bliskich kontaktach z tymże dostojnikiem kościelnym; prawdopodobnie zmarł przed 26 IV 1341 r.¹¹⁰

Jest możliwe, że jako duchowny sprawnie władający piórem i korzystając z wzorów ówczesnej administracji dóbr kościelnych, w tym biskupstwa płockiego podjął dla władzy książęcej jako pierwszy, albo też jeden z pierwszych współpracowników książęcych ściąganie podatków pieniężnych przy pomocy rejestru podatkowego; przemawia za tym jego status rządcy – duchownego. Zauważmy, że dokładna ewidencja płatników oraz całości dochodów i wydatków pozwalała na sprawne ściąganie podatków i danin oraz planowe powiększanie zasobów skarbcza książęcego, a Siemowit II umierając bezpotomnie w 1345 r. pozostawił bratanikom skarbiec zasobny¹¹¹. Z tego czasu zachował się fragment swoistego rejestru dóbr i dochodów biskupstwa płockiego¹¹². Na Mazowszu zaczęto wtedy sporządzać owe rejestry, co usprawniało administrację dóbr.

W dzielnicy płockiej Wańka także jest znany w 1319 r. Marcin rządcą płocki. Wystąpił on 15 VI 1319 r. w Płocku na dokumencie książęcym, na ostatnim

¹⁰⁸ NKMaz III, nr 100–102.

¹⁰⁹ NKMaz II, nr 149, 150, 216, 222.

¹¹⁰ Tamże, nr 222, 243. Głuchów powrócił do rąk arcybiskupa, zatem trzeba się liczyć z wcześniejszym zgonem Więclawa.

¹¹¹ Wskazuje na to kwota 2 tys. grzywien, którą Trojdenowice pożyczyci królowi Kazimierzowi Wielkiemu pod zastaw grodu płockiego, a z której zrezygnował Siemowit III Trojdenowicz w momencie hołdu w Kaliszu 27 XII 1355 r.; NKMaz II, nr 339. Wskazuje też na to rozliczenie Trojdenowiczów z siostrą Eufemią, księżną cieszyńską, kwotą 700 grzywien z tytułu spadku po rodzicach i stryju, zawarte w Cieszynie 12 IV 1355 r.; tamże, nr 332.

¹¹² MPH III, s. 122, 123.

miejsu listy świadków, po dwu kasztelanach i dwu innych urzędnikach: sędzim mazowieckim i podkomorzym gostyńskim¹¹³. Mógł być młodszy od nich, jednak powinien należeć wraz z nimi do możnowładztwa mazowieckiego. Nie znamy wówczas rządcy ani w Gostyninie, ani w Wyszogrodzie, mógł on przeto obejmować zarządem całość dóbr książęcych ówczesnej dzielnicy płockiej, a to już byłaby rola ważnego współpracownika władzy książęcej, realizującego modernizację dóbr książęcych poprzez zakładanie nowych osad, lokacje na prawie niemieckim oraz wzrost dochodów z nich uzyskiwanych. W tym czasie rozwija się jako silna gmina miejska Płock, doszło już prawdopodobnie do lokacji książęcego Gąbina, znanego w 1322 r. jako miasto¹¹⁴; trzeba też liczyć się z lokacjami pierwszych większych wsi książęcych oraz osad kościelnych w rejonie tych miast.

Podobną rolę można przypisać rządcy płockiemu poświadczonemu w 1350 r. Został on odnotowany w Płocku 16 X 1350 r. na ostatnim miejscu obszernej listy świadków dokumentu Bolesława III Wańkowica, po podstolim płockim, zatem był notowany niżej od Marcina rządcy w 1319 r. Jego imię w dokumencie znanym z kopii z 1530 r. jest zepsute. Zapis „Garzucano” na podstawie znajomości źródeł Mazowsza płockiego z drugiej połowy XIV oraz XV w. rekonstruuje jako Szarukano¹¹⁵. Imię **Szarukan** jest znane w Polsce XIV–XV w.¹¹⁶ Można przyjąć, że jest to protoplasta Szarukanów z Wierzbicy i Błomina, znanych w XV w. na Mazowszu płockim¹¹⁷.

Idzie tu prawdopodobnie o rycerza zamożnego, ale nie możnowładcę, zatem sprawnego i doświadczonego administratora dóbr, działającego w interesie władzy książęcej i wywiązującego się należycie z podjętych zobowiązań. Jego potomkami, prawdopodobnie synami albo wnukami powinni być bracia Szarukan Mikołaj i Piotr, którzy otrzymali w 1388 r. od Siemowita IV na Wierzbicę przywilej prawa niemieckiego z czynszem książęcym w umiarkowanej wysokości 8 groszy praskich z włóki osiadłej rocznie¹¹⁸. Wysokość czynszu nie wskazuje jednak na ich uczestnictwo w książęcym aparacie władzy.

W ziemi gostyńńskiej rządcą książęcy jest znany już w 1356 r. W otoczeniu Siemowita III Trojdenowica w Warszawie 30 listopada tr. wystąpił Stanisław *procurator Gostinensis* na podfałszowanym dokumencie nadania Zajezierza (obecnie Zaździerz) w tej ziemi¹¹⁹. Jego powiązań heraldycznych nie udało się ustalić.

¹¹³ NKMaz II, nr 153 (*procurator*).

¹¹⁴ ZDLmP I, nr 20: „Actum in Gambino oppido”.

¹¹⁵ NKMaz II, nr 307; Pacuski, Spis.

¹¹⁶ Zob. SSNO V, s. 277.

¹¹⁷ SHGWP, s. 15, 325.

¹¹⁸ O tym SHGWP, s. 325.

¹¹⁹ NKMaz III, nr 6.

Urząd **starosty** został wprowadzony na Mazowsze przez króla Kazimierza Wielkiego w królewskiej części Mazowsza, tj. na Mazowszu płockim, a przez Siemowita III Trojdenowica na Mazowszu książęcym (znany tu od 1368 r.). Starosta (*capitaneus*) nie tylko rządził dobrami czasowo (przez rok, od 28 VIII do następnego 28 VIII) w imieniu władzy książęcej, ale także przejmował odpowiedzialność za gród lub grody (zamki) w swoim obszarze działania. Więził i ścigał przestępców, sprawował wraz z pisarzami ziemskimi sądownictwo nad bartnikami, nad Żydami, sprawował sądownictwo wodne, uczestniczył w posiedzeniach sądu ziemskiego i nadzorował postępowanie egzekucyjne¹²⁰.

Starosta organizował własny aparat wykonawczy powołując podstarościch, burgrabiów i niższych funkcjonariuszy, jak oprawca, który ścigał przestępców i miał prawo więzić osoby oskarżone lub podejrzane o przestępstwo¹²¹. Starosta zatrudniał przy tym krewnych (na przykład braci) oraz innych współpracowników, których lojalności był pewny.

Początkowo starosta obejmował działalnością parę ziem albo całość księstwa, przybierając tytuł *capitaneus generalis*. Takim starostą generalnym księstwa płockiego po 1370 r. był Szczepan Wężyk z Jasiénca i Ciechomic za rządów Siemowita III Trojdenowica i później Siemowita IV do 1399 r.¹²² Na przełomie XIV i XV w. przeprowadzono w obu księstwach Mazowsza reformę zarządzania dobrami książęcymi, odtąd mamy do czynienia na ogół ze starostami poszczególnych ziem. Takim starostą gostynińskim był Sasin Gęba z Trębek w latach 1405–1407 oraz ponownie w 1422 r.¹²³

Starosta czerpał dochody w naturze z dóbr książęcych, przede wszystkim z folwarków, gospodarki leśnej, w tym bartnej, jezior, stawów rybnych i młynów. Uzyskiwał także dochody z kar sądowych przypadających na rzecz władzy książęcej, opłat targowych itp. W zamian musiał świadczyć wyraźnie określoną liczbę stacji, tj. utrzymania dworu książęcego przez okres tygodnia na ustalonym poziomie. Starosta płocki w połowie XV w. dawał 10 stacji rocznie¹²⁴. Starosta musiał też przeprowadzać wszelkie bieżące naprawy w dobrach książęcych.

W odróżnieniu od Korony starostowie książęcy byli często zmieniani, co bezkonfliktowo umożliwiały przyjęta zasada kadencji jednorocznej, z możliwością przedłużenia, albo umowy zawierane na określony czas (2–3 lata). Umacniało to kontrolę władzy książęcej nad działalnością starostów jako reprezentantów władzy książęcej w terenie, umożliwiało jej swobodny dobór nowych administratorów,

¹²⁰ Wolff, *Studia*, s. 114–123; Supruniuk, *Otoczenie*, s. 72, 73.

¹²¹ Wolff, *Studia*, s. 124–131.

¹²² Zob. wyżej. Analogiczny starosta generalny działał wówczas w księstwie czersko-warszawskim Janusza I.

¹²³ Pacuski, *Spis*. Dane zestawia Supruniuk, *Otoczenie*, s. 296.

¹²⁴ Wolff, *Studia*, s. 304.

którym dawano szansę samodzielnej pracy w służbie książęcej. Zasada ta zarazem umożliwiała w razie konieczności szybki powrót do sprawdzonych wcześniej, doświadczonych administratorów, dlatego niektórzy z nich według precyzyjnych danych ksiąg ziemskich XV w. pełnili urzędy z przerwami, wielokrotnie, dochodząc na zakończenie kariery do urzędów ziemskich.

Nadania dóbr książęcych na Mazowszu od końca XIII do schyłku XIV w.

Nadania dóbr książęcych z tytułu wiernej służby, wysoko cenionej przez władzę książęcą, były wówczas z pewnością dość liczne, aczkolwiek ich rozmiary mogły różnić się wielkością i wartością. Na omawianym obszarze ziemi gostynińskiej zostały oświetlone w zachowanych źródłach jedynie w małej części. Wiemy o nich z dokumentu Bolesława II płockiego dla Jana zwanego Sowiec z 1299 r. na Szczawin i Włoszczanów, ale jest to dokument zachowany wyjątkowo, mianowicie w kopiach z XVI i XVII w.¹²⁵

Nie zachowały się dokumenty nadań dóbr z czasów Wańka płockiego i Bolesława Wańkowica, nie zachowały się także dokumenty określające zakres immunitetu i zezwolenia na lokację dóbr na prawie niemieckim stanowiących własność rycerstwa aż do czasów zgonu Siemowita III Trojdenowica, z wyjątkiem dwu przywilejów na Zajezerze z 1356 i 1365 r., zachowanych w kopiach z połowy XVI w.

Dopiero dokumenty Siemowita IV wystawiane dla dóbr w ziemi gostynińskiej po przejściu władzy w połowie 1381 r. oświetlają bezpośrednio zakres immunitetu i wysokość czynszu książęcego dla niektórych dóbr w czasach jego rządów. Sporo danych wnosi zachowana księga kancelaryjna Siemowita V rawskiego, zawierająca pełne teksty wpisanych dokumentów¹²⁶, a także metryka mazowiecka Włodzisława I płockiego i jego młodych synów aż do 1462 r.

W tej sytuacji istotne jest spojrzenie porównawcze na nadania książąt mazowieckich na rzecz rycerstwa, poświadczone źródłowo od schyłku XIII w. do schyłku XIV w., przed przyłączeniem do księstwa płockiego ziemi bełskiej, gdzie była kolejna fala nadań Siemowita IV. Kto otrzymywał te nadania, jakiej były wielkości, jaki był zakres immunitetu, jakiej mogły być wartości? Jakie były różnice w tym zakresie w poszczególnych księstwach Mazowsza?

¹²⁵ NKMaz II, nr 106.

¹²⁶ BKórnicka, rkps 194. O tym zob. J. Zathej, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 349–410.

Nadania Bolesława II

Wiemy, że Jan Sowiec otrzymał jeszcze od Bolesława II płockiego dobra **Brochów** w kasztelanii (potem ziemi) sochaczewskiej wraz z przyległościami, uzyskując przywilej wystawiony w Czerwińsku 4 IV 1304 r.¹²⁷ Nadanie było połączone z zamianą odległych dóbr koło Liwu, które zidentyfikowałem z późniejszymi dobrami Dobrzyniec nad Świdrem w ziemi czerskiej, znanymi od początku XV w.¹²⁸

Nadanie to obejmowało Brochowo wraz z nieznanym później Sławęcinem, zatem dwie wsie wraz z poddanymi, a także trzy bory stanowiące zachodnią część ówczesnej Puszczy Kampinoskiej, mianowicie Prześmiej na południowy wschód od Brochowa, Sienno (dziś Sianne) 3–4 km na wschód od Brochowa i późniejsza Kapturowa Góra na północny wschód od Brochowa; ten trzeci bór należał wcześniej do Tułowic, graniczących z nim od zachodu. Obszar nadania był zatem jeszcze większy od dóbr Szczawin i Włoszczanów, ale mocno lesisty, toteż liczyły się przyznane tu prawa do łowów na jelenie, sarny i bobry.

W dokumencie nie odnotowano istnienia kościoła parafialnego i prawa patronatu, ale należało ono później do posiadaczy Brochowa. W sumie była to cenna włość, nadająca się na rezydencję możnowładczą. Nie znalazłem danych XIX w. oświetlających jej wielkość, powinno być tu jednak nie mniej niż 200 włók obszaru¹²⁹. Jan Sowiec był potem prawdopodobnie podstolim Bolesława II, został odnotowany jako Jan podstoli mazowiecki ok. 1305 r., na liście świadków z tego czasu na przywileju datowanego w Sochaczewie 24 VIII 1295 r. (data akcji prawnej, dokument faktycznie wystawiono ze znacznym opóźnieniem)¹³⁰. Później był dowodnie kasztelanem dobrzyńskim w 1329 r.

Bolesław II sprzedał w 1283 r. komesowi Raciborowi z Ujazdu, podłowczemu łączyckiemu pograniczną wieś książęcą **Niewiadów** za 30 grzywien srebra¹³¹. Była to wydzielona część lesistych dóbr książęcych Budziszewice, przylegająca do włości Ujazd w ziemi łączyckiej, miała według danych XIX w. ok. 60 włók obszaru¹³². W XVI w. były tu 4 włóki kmiece oraz role folwarczne¹³³; areal rolny zajmował tedy niewielką część terenu. Można zatem sądzić, że w momencie sprzedaży była to włość lesista i słabo jeszcze zagospodarowana, prawdopodobnie za-

¹²⁷ NKMaz II, nr 117.

¹²⁸ Kartoteka SHGM, ziemia czerska. W XIX w. dobra Dobrzyniec Wielki i Mały miały łącznie ok. 85 włók obszaru; SGKP II, s. 90.

¹²⁹ Oszacowanie własne na podstawie Mapy Kwatermistrzostwa, map 1:100 000 WIG oraz pow. sochaczewskiego, Warszawa 1951.

¹³⁰ NKMaz II, nr 99.

¹³¹ Tamże, nr 70.

¹³² SGKP VII, s. 131 oraz oszacowanie własne na podstawie rekonstrukcji kartograficznej dla XVI w.; AHP, Mazowsze, mapa.

¹³³ ŻD XVI, s. 164; LB Łaskiego II, s. 181, 404.

mieszkana głównie przez bartników użytkujących tu barcie leśne, przydatna dla polowań. W tym stanie rzeczy dokument ukazuje w przybliżeniu ówczesną wartość lesistej włości książęcej na Mazowszu o niezbyt dużych rozmiarach. Odbiorca uzyskał tu prawo łowów wszelkiego zwierza, pełny immunitet ekonomiczny oraz ograniczony immunitet sądowy dla poddanych.

W 1293 r. Bolesław II nadał komesowi Janowi Brodzie, jednemu z proto-plastów liczącego się na Mazowszu rodu Brodziców, dobra **Sieromino** (dziś Szeromin) z przyległościami w pobliżu książęcego Płońska, wraz z cenionym prawem do bobrów w ciekach w granicach nadania. W przywileju zanotowano nazwy „Syromyno cum duabus sibi iunctis villis Syemyankowo videlicet et Gylino”, tworzyły one prawdopodobnie jedną zwartą włość¹³⁴.

Nadanie objęło późniejsze osady Szeromin i Szerominek na lewym brzegu rzeczki Płony w powiecie płońskim, które miały w XIX w. ogółem 50 włók obszaru¹³⁵, a także Ilino w ziemi wyszogrodzkiej nad dolnym biegiem Żurawianki, prawego dopływu Płony, które liczyły w XIX w. ok. 30 włók obszaru¹³⁶. Siemiankowo można identyfikować z późniejszym Janikowem koło Ilina w ziemi wyszogrodzkiej, znanym od 1427 r., zlokalizowanym w przybliżeniu na zachód od Ilina, które dziś nie istnieje¹³⁷. Identyfikacja ta bowiem potwierdza istnienie zwartej włości obejmującej osady na północ i południe od biegu Płony. Nietrafnie A. Borkiewicz-Celińska powtarzając wstępne ustalenia A. Wolffa odniosła dane o Siemiankowie do odległego Siemiątkowa w dawnym powiecie raciąskim ziemi płockiej¹³⁸.

Można przyjąć, że te trzy osady książęce należały wcześniej do kasztelanii płońskiej i po jej upadku, prawdopodobnie w 1262 r. utraciły na znaczeniu dla władzy książęcej. Tworzyły one ogółem zagospodarowaną włość, którą można szacować na ok. 80 włók albo nieco więcej, ale jej część bez wątpliwości pokrywały lasy i wody, z którymi związane były żeremia bobrowe. W XV w. w Sierominie i Ilinie była własność Brodziców, sukcesorów komesa Jana Brody; w 1484 r. uzyskali oni potwierdzenie przedstawionego przywileju¹³⁹. Jan Broda otrzymał na te dobra immunitet sądowy, a podworowe miało wynosić 1 wieprza rocznie, było to tedy uprzywilejowanie znaczące.

Nadanie nie było jednak tak znacznej wielkości, jak nadania późniejsze, powinno być natomiast wyraźnie większej wartości od lesistego Niewiadowa. Wskazuje na dość oszczędną politykę Bolesława II w zakresie nadań na obszarze swej

¹³⁴ NKMaz II, nr 95.

¹³⁵ SGKP XI, s. 905.

¹³⁶ SGKP III, s. 260 (Ilino wraz z Ilinkiem).

¹³⁷ AHP, Mazowsze, mapa; SHGWysz., s. 24.

¹³⁸ SHGWysz, s. 24, indeks, s. 74; SHGWP, s. 273 (identyfikacja z zastrzeżeniami).

¹³⁹ MK 6, k. 173: „Confirmacio privilegii Syromyno”; SHGWP, s. 301.

dzielnicy płockiej, tj. w zachodniej części Mazowsza, przed śmiercią Konrada II i przejściem dzielnicy brata w 1294 r.

Odbiorca nadania nie jest skądinąd znany, nie zostały także odnotowane jego zasługi w służbie dla Bolesława II. Otrzymał jednak dobra w rejonie Płońska, prawdopodobnie blisko dóbr rodzinnych. Mógł wywodzić się z zamożnego rycerstwa przyległych ziem dzielnicy Konrada II, do którego należały kasztelanie ciechanowska i zakroczymska (z nasielską). Gniazdem Brodzciców mogła być wieś Brody na południe od Płońska, znana później w powiecie czerwińskim (sąchockim) ziemi ciechanowskiej¹⁴⁰. Odbiorca nadania miał tytuł komesa, wskazujący na przynależność do mazowieckiej elity władzy. Bolesław II bez wątpliwości wprowadzał go tym nadaniem do elity władzy w swoim księstwie i przewidywał dla niego nowe zadania.

Znamy jeszcze nadanie Bolesława II dla rycerza pasowanego Pawleca za jego wierne służby. Nastąpiło ono już po przejściu władzy nad obszerną dzielnicą brata Konrada II czerskiego. W 1298 r. książę nadał Pawlecowi Karwowo i Nosarzewo z Dębskiem w oznaczonych granicach, wraz z lasami i bagnami¹⁴¹. Idzie tu o **Karwowo** w powiecie płońskim ziemi płockiej na terenach dobrze zagospodarowanych oraz o osady na Zawkrzu, na pograniczu Mazowsza z ziemiami pruskimi, wówczas już we władztwie krzyżackim. Karwowo jeszcze na początku XV w. składało się z działów rycerstwa cząstkowego, mającego poddanych¹⁴²; w końcu XIII w. była to zatem zagospodarowana wieś książęca nad rzeczką Dzierżążnicą, lewym dopływem Płony.

Osada prawdopodobnie wchodziła w skład dóbr książęcych kasztelanii płońskiej i po jej upadku ok. 1262 r. utraciła dotychczasowe znaczenie dla władzy książęcej, miała natomiast walory rezydencji rycerskiej. W drugiej połowie XVI w. była to już grupa osad szlachty zagrodowej, nie mającej kmieci; było tu 31 działów drobnoszlacheckich o łącznej wielkości ok. 20 włók uprawnych¹⁴³. W XIX w. było tu 60 włók obszaru¹⁴⁴. **Nosarzewo z Dębskiem** można szacować na ok. 135 włók obszaru, początkowo zapewne lesistego i słabo zagospodarowanego¹⁴⁵. Mogły stąd być czerpane pożytki z gospodarki łowieckiej i bartnej.

Całość nadania powinna szacunkowo kilkakrotnie przekraczać wartość dóbr Niewiadowo sprzedanych za 30 grzywien. Mogło być ono wartości podobnej albo nawet większej od nadania Sieromina z przyległościami, a także Szczawina z Włoszczanowem, dokonanych w tymże czasie.

¹⁴⁰ Kartoteka SHGM (znana od 1410 r.); AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁴¹ NKMaz II, nr 104.

¹⁴² SHGWP, s. 116–119.

¹⁴³ ŻD XVI, s. 103, 104. Por. SHGWP s. 116–119.

¹⁴⁴ SGKP III, s. 892.

¹⁴⁵ SGKP II, s. 29; VII, s. 183. Por. dane SHGWP s. 55, 215, 216.

Odbiorca nadania był prawdopodobnie oddanym dworzaninem Bolesława II, działającym przy jego boku dłuższy czas, wyróżnionym już nadaniem kosztownego pasa rycerskiego. Z tekstu dokumentu można wnosić, że był on przygotowywany do objęcia urzędu w aparacie władzy, a książę zapewnił mu tym nadaniem dobra na przewidywanym obszarze działania. Była to ówczesna kasztelania wyszogrodzka (późniejsze ziemie wyszogrodzka i płońska z wschodnią częścią Zawkrza), stanowiąca część dzielnicy plockiej.

Odbiorca nadania powinien mieć już jakiś majątek ziemski, ale nic o tym nie wiadomo; może pozostawał w niedziale z krewnymi, co było zjawiskiem częstym. Nadanie książęce stabilizowało jego pozycję na Mazowszu plockim, wprowadzając go do miejscowej elity władzy. Pawlec być może już założył rodzinę, na co może wskazywać przyrzeczenie praw spadkowych potomstwu. Zwracają wreszcie uwagę szerokie uprawnienia do łowów z wyłączeniem jedynie tura.

Odbiorca nadania był protoplastą Karwowskich h. Cwalina (Pniejnia), odrębnego niewielkiego rodu mazowieckiego, który miał własną świadomość genealogiczną, ale potomkowie Pawleca w ciągu kilku pokoleń ulegli pauperyzacji poprzez postępujące rozrodzenie, schodząc w większości do poziomu drobnego rycerstwa Mazowsza plockiego¹⁴⁶. W XV w. wzięli udział w zasiedlaniu ziemi wiskiej, tworząc tam szereg osad o nazwie Karwowo.

Jest wysoce prawdopodobne, że takich nadań Bolesława II było więcej, a jedynie dokumenty owych nadań wcześniej przepadły i nie zostały odnotowane. W szczególności można wnosić, że otrzymywali je czołowi współpracownicy księcia, poświadczeni z urzędem na listach świadków jego dokumentów. Nadania uszczuplały wprawdzie domenę książęcą, ale władza książęca miała możliwość dalszego zagospodarowywania posiadanych dóbr, w tym rozległych terenów leśnych, poszukiwała przeto przede wszystkim oddanych i kompetentnych realizatorów swej polityki.

Wiemy dowodnie, że Bolesław II realizował program modernizacji księstwa poprzez lokacje ośrodków miejskich w Płocku, Warszawie i w Rawie, zapewne on też wznosił pierwszy murowany zamek książęcy na Mazowszu w stołecznym Płocku¹⁴⁷. Nieznane nam źródłowo nadania Bolesława II mogły też dotyczyć kasztelanii gostynińskiej, wprowadzając nowych ludzi do elity władzy tego terytorium. W szczególności nasuwa się tu myśl o Junoszach, widocznych obok Prawdzciców w otoczeniu Bolesława II. Już wcześniej prawdopodobnie księżna Perejaśława

¹⁴⁶ MZH s. 361, 365, 366; SHGWP, s. 116–119; Paprocki, *Herby*, s. 444; Boniecki, *Herbarz*, IX, s. 322 n.

¹⁴⁷ O tym K. Pacuski, *Mazowsze wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII i XIV w. Sprawa przynależności kasztelanii sieciechowskiej na początku XIV w.*, KHist. 85, 1978, s. 585–603. O lokacji Starej Warszawy zob. zwłaszcza A. Gieysztor, *Zamek Piastów i Jagiellonów*, w: *Zamek Królewski w Warszawie*, red. A. Gieysztor, Warszawa 1972, s. 12 n.

wprowadziła Prusów do włości słubickiej i innych dóbr na Mazowszu południowym i północnym¹⁴⁸.

Nadania Wańka płockiego

Zachowały się dwa dokumenty jego nadań dóbr dla jednego odbiorcy: kasztelana wyszogrodzkiego Mikołaja, protoplasty Grzymałów z Miszewa i Garwarza. 15 VI 1319 r. w Płocku Wańko nadał mu dobra **Miszewo** nad obu brzegami Mołtawy (początkowo Mutawa, Mułtawa), tj. na pograniczu kasztelanii płockiej i wyszogrodzkiej z prawem założenia tamże miasta lub wsi na prawie niemieckim¹⁴⁹. 29 VI 1319 r. w Wyszogrodzie Wańko nadał mu 6 innych osad książęcych, w tym **Białobrzegi** nad Wisłą zapewne w kasztelanii płockiej, a pozostałe w kasztelanii wyszogrodzkiej we wschodniej części Zawkrza¹⁵⁰.

Nadanie to przekracza wyraźnie skalą poprzednio omówione nadania, dotyczy jednak urzędującego kasztelana wyszogrodzkiego, jednego z najważniejszych współpracowników młodego Wańka. Miszewo zostało wybrane jako ośrodek dóbr i dlatego otrzymało odrębny dokument książęcy. Miasteczko tu nie powstało, na obszarze nadania lokowano jednak później 4 osady, w tym 3 w ziemi płockiej: Miszewo Garwaskie, Miszewo Cztanowo i Małoszewo. W ziemi wyszogrodzkiej na lewym brzegu Mołtawy powstało Kawieczyno (Krajęczyn). Łącznie owa włość miała ok. 110 włók obszaru, w połowie XV w. otrzymała kościół parafialny w Miszewie Garwaskim¹⁵¹. Stąd wyszli Miszewscy herbu Grzymała¹⁵². Rezydencja ich mogła mieć jakieś walory obronne.

Drugie nadanie obejmuje Białobrzegi na prawym brzegu Wisły, zatem otwiera możliwość zorganizowania spławu rzecznego w dół Wisły. Obejmuje także osady **Wkrę i Garwarz** (początkowo Gerważe) koło Raciąża oraz 3 wsie **Dąbek**, **Modłę** i niejasne **Wiscouo** (Wiśniewo?) na Zawkrzu, na terenach mazowieckiego pogranicza, słabo jeszcze zagospodarowanego. Szacując Białobrzegi na nie mniej niż 20 włók obszaru¹⁵³, Wkrę z Garwarzem na ok. 100 włók obszaru, co jest udokumentowane dla XIX w.¹⁵⁴ oraz pozostałe 3 osady łącznie na powyżej 100 włók obszaru¹⁵⁵ dochodzę do oceny, że całość tego nadania przekraczała 220 włók,

¹⁴⁸ Zob. Prusowie ze Słubic i Studzieńca.

¹⁴⁹ NKMaz II, nr 153.

¹⁵⁰ Tamże, nr 154.

¹⁵¹ SGKP IV, 652; VI, s. 78, 506; XI, s. 216. Por. SHGWP i SHGWysz.

¹⁵² O nich Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, I–II, s. 276–285.

¹⁵³ Oszacowanie własne na podstawie danych XVI w. i map XIX–XX w. Por. SHGWP, s. 9; ŻD XVI, s. 8. W SGKP brak danych.

¹⁵⁴ SGKP II, s. 496 (precyzyjne dane).

¹⁵⁵ Dąbek miał 2070 mr., tj. 69 włók (SGKP I, s. 916); wieś Modła liczyła 628 mr., tj. 21 włók (SGKP VI, s. 570); wieś i folwark Wiśniewo – 820 mr., tj. 27 włók, nie licząc Wiśniewka

a łącznie z pierwszym nadaniem – aż 330 włók terenu, w części zagospodarowanego. Były to w istocie trzy włości o dużych możliwościach zagospodarowania, zatem bezsprzecznie dobra możnowładcze, przyjmując, że kasztelan miał już jakieś dobra stanowiące podstawę wyjściową jego kariery. Wskazuje to na poważne znaczenie Grzymałów w składzie elity władzy dzielnicy płockiej Wańka. Czyni wysoce prawdopodobną możliwość dalszych nadań Wańka na rzecz innych Grzymałów na terenie kasztelanii gostynińskiej, pokazaną wcześniej. W tej sytuacji inne nadania tegoż księcia dla swoich współpracowników, nie poświadczone w zachowanej fragmentarycznie dokumentacji stają się także wysoce prawdopodobne. O nadaniu Radzanowa zobacz niżej.

Nadania Siemowita II księcia wiskiego

Odnotujmy nadania innych książąt Mazowsza w tymże czasie. 23 IV 1313 r. Siemowit II, jeszcze jako jako książę warszawski za konsensem ojca Bolesława II darował wieś **Radzikowo** nad rzeczką Nrową (dziś Utratą) pod Błoniem¹⁵⁶, na terenie dobrze zasiedlonym już wcześniej. Odbiorca nadania Idzik (Hyczko) otrzymał to nadanie za długoletnie służby. Prawdopodobnie był dłuższy czas dworzaninem Bolesława II oraz młodego Siemowita i zakończył właśnie tę służbę, co należało rozliczyć. Świadkiem dokumentu był komes Andrzej podkomorzy mazowiecki, przysłany w tej sprawie przez Bolesława II płockiego, zatem on mógł doprowadzić do realizacji owego nadania. Według późniejszych danych Radzikowo było nieźle zagospodarowane i miało prawie 30 włók obszaru¹⁵⁷. Odbiorcę nadania można tedy zaliczyć do zamożnego rycerstwa dysponującego paroma osadami albo działami w tych osadach, ale dalekiego od pułapu dóbr możnowładczych. Odpowiadał temu statusowi ograniczony zakres immunitetu skarbowego, bez informacji o prawie do łowów. Stąd pisał się później Ninota z rodu Pomianów, długoletni podsędek warszawski w latach 1434–1460, który zmarł przed sierpniem 1461 r.¹⁵⁸ Tenże Ninota urodził się prawdopodobnie pod koniec XIV w., powinien być potomkiem odbiorcy dokumentu. Późniejsi posiadacze Radzikowa w 1505 r., Andrzej i Łukasz, należeli dowodnie do rodu Pomianów¹⁵⁹. Radzikowscy w drugiej połowie XVI w. byli zaliczani już do szlachty zagrodowej¹⁶⁰. Nastąpił tedy proces pauperyzacji potomków odbiorcy nadania. Nadanie to oświetla

(SGKP XIII, s. 611). Wiśniewo leżało obok Modły, dlatego ta identyfikacja jest prawdopodobna; por. AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁵⁶ NKMaz II, nr 135.

¹⁵⁷ SGKP IX, s. 470.

¹⁵⁸ Pacuski, Spis.

¹⁵⁹ MZH nr 839.

¹⁶⁰ ŻD XVI, s. 276.

jeszcze dokument Siemowita II z 4 IV 1342 r.¹⁶¹, a także falsyfikat opatrzony datą 2 V 1301 r.¹⁶²

Zachowało się jeszcze poświadczenie źródłowe innego nadania Siemowita II jako księcia rawskiego. W 1360 r. odnotowano, że Siemowit II nadał wieś książęcą **Rzeczkowo** w ziemi rawskiej Wojciechowi ze Świdna z synem Pawłem¹⁶³. Odbiorcy nadania wywodzili się ze Świdna, gniazda Półkoziców w ziemi rawskiej, powinni należeć do otoczenia księcia po objęciu przez niego rządów w tej kasztelanii, tj. późniejszej ziemi (1313 r.). Przedmiotem nadania było Rzeczkowo w parafii Biała, tj. dzisiejszy Rzeczków. W XVI w. osada miała 7 włók kmiecych, 2 włoki wójtowskie i młyn wodny¹⁶⁴. Wielkość wójtostwa – 2 włoki – wskazuje, że osada powinna mieć 20 włók przewidywanych dla lokacji. W XIX w. Rzeczków miał dowodnie 17,5 włók obszaru¹⁶⁵, tj. wielkość zbliżoną do szacowanej. Odbiorcy nadania zmarli bezpotomnie, zatem wieś powróciła do własności książęcej i w 1360 r. została przekazana plebanowi w Rawie jako uposażenie kościoła parafialnego w zamian za Konopnicę. Nie dysponujemy tu zakresem immunitetu, jest jednak jasne, że idzie o osadę zagospodarowaną, z której miała być pełniona służba wojskowa w wymiarze 1 kopii, tak jak w sytuacjach analogicznych. Wojciech powinien także mieć udział we własności Półkoziców w Świdnie, dzięki temu nadaniu należał bez wątpliwości do grupy rycerstwa średniozamożnego, tak potrzebnego wówczas władzy książęcej. Zauważmy jeszcze, że nadanie to było mniej-
sze od Radzikowa, czyli bardziej oszczędne.

Nadania Trojdena księcia czerskiego

W 1313 r. Trojden czerski darował komesowi Stankowi wieś książęcą **Biejków nad Pilicą** wraz z pełnym immunitetem skarbowym oraz obszernym prawem łowów z wyłączeniem tura¹⁶⁶. Komes określony został także jako baro, należał przeto do możnych Mazowsza, a nadanie otrzymał za wierną i użyteczną służbę. Komes ten został odnotowany bez urzędu na dokumencie Trojdena wystawionym w Czersku 28 IV 1313 r., należał tedy do grona jego współpracowników¹⁶⁷. Nadanie obejmowało co najmniej późniejsze dobra Biejków i Wola Biejkowska; miały one łącznie ok. 65 włók obszaru¹⁶⁸. Były to dobra cenne i niezłe zagospodarowane, stały się ośrodkiem dóbr możnowładczych. Stanek powinien już posiadać albo

¹⁶¹ NKMaz II, nr 251.

¹⁶² Tamże, nr 110.

¹⁶³ NKMaz III, nr 39.

¹⁶⁴ ŻD XVI, s. 168.

¹⁶⁵ SGKP X, s. 130 (folwark ma 472 mórg, grunty włościąnskie jedynie 56 mórg).

¹⁶⁶ NKMaz II, nr 151.

¹⁶⁷ Tamże, nr 138.

¹⁶⁸ SGKP XV/1 s. 136.

odziedziczyć jakieś dobra, ale nie są one wówczas znane. Jego potomkiem (wnukiem) powinien być Klemens z Biejkowa.

Wiemy, że Klemens z Biejkowa sprzedał w 1386 r. odległe Załubice w ziemi warszawskiej za 90 grzywien groszy krakowskich¹⁶⁹. Była to bez wątpliwości duża, lesista włość, identyczna z późniejszymi dobrami Załubice opactwa czerwińskiego¹⁷⁰. W 1580 r. były tu 3 osady: Załubice, Wolica i Sokołowo (Sokołówek), miały 13 włók kmiecych¹⁷¹. W 1790 r. ta włość klasztorna miała już 5 wsi, doszły niewielkie osady Opole (nad Bugiem) i Cisie, które także powstały kosztem lasu¹⁷². W XIX w. dobra te można szacować na 85–90 włók obszaru¹⁷³. W 1386 r. odnotowano sprzedaż tej włości wraz z borami i barciami, zatem czerpano stąd pożytki z gospodarki łowiecko-bartnej. Wieś nie była jeszcze lokowana, miała najpewniej niewielu poddanych, w tym bartników. Włość miała już jednak granice wytyczone „od dawna”, czyli mogła powstać w pierwszej połowie XIV w., w czasach Stanka, albo wcześniej. Sądzić można, że było to nadanie książęce z XIII lub z pierwszej połowy XIV w. Powinno być poświadczone dokumentem, który nie był znany już w 1386 r., bowiem nie został wówczas wzmiankowany. W cenie sprzedaży tych dóbr w 1386 r. można dostrzec przelicznik: 1 grzywnę za 1 włókę ziemi, na ogół niewykarczowanej. Po przeprowadzonej lokacji dóbr, napływie nowych osadników, znacznym powiększeniu przestrzeni intensywnie użytkowanej rolniczo wartość tych dóbr zwiększyła się kilkakrotnie. W 1448 r. dobra te (Załubice z Wolica) zostały sprzedane opactwu czerwińskiemu za 530 kóp w półgroszach i 30 kóp groszy szerokich¹⁷⁴. Są to obserwacje użyteczne, które rzucają światło na wartość nadań książęcych XIV w. o podobnych cechach stanu zagospodarowania.

Klemens mógł wówczas dzięki pozyskanym środkom powiększyć i pełniej zagospodarować swoje dobra w ziemi czerskiej. Jego syn Jan w 1444 r. otrzymał od Bolesława IV wysoce uprzywilejowaną stawkę czynszu książęcego po 2 grosze z włóki osiadłej na swoje dobra Biejkowo, Biejkowską Wolę, Zbroszę (Małą), Fałęcice i Górę (Góry) w ziemi czerskiej¹⁷⁵. Były to dobra znaczne, tworzyły dość

¹⁶⁹ DKM, nr 50, s. 343–345.

¹⁷⁰ Zob. AHP, Mazowsze, mapa; nietrafnie oznaczono tu późniejsze Cisie, myląc tę osadę z innymi osadami szlacheckimi o tej nazwie w ziemi warszawskiej. Rekonstrukcja granic parafii Serock w tym rejonie na owej mapie jest jednak zgodna z innymi danymi i pozwala na zrekonstruowanie zasięgu włości klasztornej.

¹⁷¹ ŻD XVI, s. 258.

¹⁷² Wypisy K. Buczka z taryfy dymów, rkps w Pracowni Atlasu IH PAN w Warszawie. Por. tzw. Mapę Kwatermistrzostwa, stan ok. 1830 r.

¹⁷³ SGKP VII, s. 560 (Opole); XI, s. 33 (Sokołówek); XIII, 828 (Wolica); XIV, 356 (Załubice). Tylko dla Cisia brak danych, ale miał nie więcej niż kilka włók.

¹⁷⁴ MK 4, k. 88.

¹⁷⁵ MK 3, k. 310 wg kartoteki SHGM.

zwartą włość nad Pilicą z ośrodkiem w Biejkowie, w obrębie parafii Promna¹⁷⁶. Przywilej Bolesława IV wskazał na zasługi odbiorcy w służbie książęcej. Potomkowie komesa Stanka utrzymali zatem przynależność do elity władzy w ziemi czerskiej. Biejkowscy w XVI w. zaliczali się do szlachty zamożnej i sprawowali tu urzędy, chociaż utracili część owych dóbr¹⁷⁷. Należeli do mazowieckich Boleszciców, części rodu Jastrzębców; komes Stanek był protoplastą tej linii Boleszciców¹⁷⁸.

W 1314 r. Trojden nadał komesowi Janowi, posiadaczowi Brzumina pod Czerskiem, sąsiednią wieś książęcą **Piwonino** za wierne służby, otrzymując od niego konia wierzchowego wartości 12 grzywien. Nadał mu immunitet na obie wsie, dodając prawo łowu bobrów i wszelkiej zwierzyny tamże¹⁷⁹. Piwonin w XVI w. miał 7 włók osiadłych¹⁸⁰; w XIX w. był tu folwark i wieś, razem ok. 18 włók obszaru¹⁸¹. Osada była niezbyt duża, ale położona w pobliżu stołecznego Czerska, nad korytem Wisły, miała rozległe łąki i pastwiska dogodne dla hodowli. Dobra Brzumino i Piwonino miały później podobne rozmiary, ustępowały majątkom możnych. Były to faktycznie dobra rycerstwa średniozamożnego, zdolnego do wystawienia konnego pocztu zbrojnego. Komes Jan dysponował jednak własną stadniną, z której powinien pochodzić wspomniany koń wierzchowy o dość znacznej wartości, mógł też posiadać albo dziedziczyć w przyszłości po krewnych inne dobra, nieodnotowane w tym przywileju. Wzmiankę o wiernych służbach można odczytać jako wskazówkę o pracy Jana w szeroko pojętym książęcym aparacie władzy, za którą miał prawo do nagrody. Nadanie owo było jednak bardziej oszczędne od nadania dla komesa Stanka.

W 1333 albo 1334 r. książę Trojden nadał wieś **Kruszewie** o wytyczonych wcześniej granicach za wierne służby¹⁸². Odbiorcą nadania był Lutek, prawdopodobnie późniejszy rządcą księcia poświadczony w 1340 r., następnie skarbnik czerski w 1343 r.¹⁸³, czyli długoletni współpracownik księcia zarządzający własnością książęcą i sprawujący pod koniec życia pieczę nad skarbcem księcia czerskiego. Jego potomkowie o przezwisku Tyfan albo Tefan Kruszewscy należeli do rodu Rogalów, w 1555 r. uzyskali potwierdzenie przedstawionego

¹⁷⁶ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 234. Według danych XIX w. mogło tu być razem powyżej 200 włók obszaru (SGKP II, s. 369: Fałęcice ok. 50 włók; II, s. 725: Góry ponad 48 włók; XIV, s. 530: Zbrosza Mała ok. 30 włók). Doliczyc trzeba jeszcze Biejków, Biejkowską Wolę, a także Ługową Wolę, znaną w XVI w., która ma w XIX w. ok. 29 włók; SGKP V, 805.

¹⁷⁷ ŻD XVI, s. 234; Boniecki, *Herbarz*, I, s. 205 n.; kartoteka SHGM, ziemia czerska.

¹⁷⁸ Paprocki, *Herby*, s. 179, 180; Boniecki, *Herbarz*, s. 205–209 (pomieszał ich z innymi Biejkowskimi spod Grójca h. Trzaska).

¹⁷⁹ NKMaz II, nr 143.

¹⁸⁰ ŻD XVI, s. 217.

¹⁸¹ SGKP X, s. 517.

¹⁸² NKMaz II, nr 211.

¹⁸³ Tamże, nr 241, 246.

dokumentu nadania¹⁸⁴. W XVI w. wsie Kruszew i Kruszewek miały łącznie ok. 7 włók osiadłych, a także folwarki w paru działach szlacheckich. W XIX w. wieś Kruszew miała 463 morgi, tj. niespełna 15 i ½ włók, wieś Kruszewek tylko 168 mórg, tj. 5 i 3/5 włók. Wchodziły one w skład większych dóbr Michrów, o wydzielonych folwarkach, które mogły rozwinąć się kosztem obu osad. Niemniej nadanie to można szacować na co najmniej 21 włók, mogło być porównywalne z sąsiednimi dobrami Pniewy, liczącymi w XIX w. łącznie 26 włók obszaru¹⁸⁵.

Co istotne, odbiorca nadania uzyskał zezwolenie książęce na wznoszenie budowli w tym majątku, co można interpretować jako prawo do budowy rezydencji obronnej o charakterze fortalicji. W 1445 r. Tyfan z Kruszewa spłaca dowodnie siostrę z własności w Kruszewie i Pniewach¹⁸⁶, zatem można przyjąć, że oba majątki należały już do poprzednich pokoleń Rogalów z Kruszewa. W posiadanie dóbr Pniewy mógł wejść już Lutek, który dostrzegł szansę na powiększenie i skoncentrowanie swej własności w ziemi warszawskiej pod Tarczynem. Nie jest jednak jasne, czy Pniewy wchodziły w skład nadania, czy też były majątkiem sąsiednim. Weszły one w skład innej parafii Jeziora (Jeziorka), fundowanej przez benedyktynów płockich po przejściu tych dóbr książęcych, tj. po 1339 r.¹⁸⁷, co przemawia za istnieniem tej osady już w momencie erekcji parafii, najpewniej w połowie XIV w.¹⁸⁸ Wliczając obszar Pniew do nadania, nie przekraczało ono jednak wielkości 50 włók.

Reasumując, nadania Trojdena dotyczą niezbyt wielkich osad, już częściowo zagospodarowanych, ale nie większych od dóbr Biejkowo. Trojden prowadził zatem dość oszczędną politykę nadań dóbr książęcych, podobnie jak Siemowit II wiski, w odróżnieniu od Wańka płockiego.

Nadania Bolesława Wańkowica

Już Wańko płocki nadał wieś książęcą **Radzanowo** Falisławowi synowi Pawła zwanego Warda, protoplaście Radzanowskich herbu Prawdzic¹⁸⁹. Falisław otrzymał je za zasługi, w młodym wieku i nie pełniąc jeszcze urzędu, był tedy przypuszczalnie młodym dworzaninem działającym w otoczeniu Wańka płockiego. Falisław był jednak synem Pawła Wardy, kasztelana ciechanowskiego, jednego z najważniejszych dygnitarzy dzielnicy książęcej Siemowita II wiskiego¹⁹⁰. Ósrod-

¹⁸⁴ MRPS V, nr 7207.

¹⁸⁵ SGKP VIII, s. 334.

¹⁸⁶ MK 3, k. 37v.

¹⁸⁷ NKMaz II, nr 229, 230. Parafia zrekonstruowana dla XVI w.; AHP, Mazowsze, mapa.

¹⁸⁸ Zbyt wcześnie na XIII w. datuje powstanie tej parafii J. Nowacki (*Dzieje*, II, s. 532, 533), nie zna jednak dokumentów zamiany z 1339 r.

¹⁸⁹ NKMaz II, nr 306.

¹⁹⁰ Paweł Warda jest znany jako kasztelan ciechanowski w latach 1333–1343; NKMaz II

kiem dóbr Pawła Wardy powinien być Żabiczyn pod Nasielskiem w ówczesnej kasztelanii zakroczymskiej¹⁹¹. Falisław reprezentował Prawdzciców aktywnych na północnym Mazowszu; Wańko w ten sposób promował ich wchodzenie w służbę książęcą w dzielnicy płockiej.

Stało się to istotne w sytuacji, gdy Wańko został zmuszony 29 III 1329 r. do złożenia hołdu królowi czeskiemu Janowi Luksemburskiemu pod presją militarną wspólnej wyprawy czesko-krzyżackiej i musiał zerwać z dotychczasowym sojuszem z królem Władysławem Łokietkiem oraz swoimi braćmi Siemowitem II wiskim i Trojdenem czerskim¹⁹². Natrafił wówczas na opozycję części możnowładztwa swej dzielnicy, a po jego stronie pozostali biskup płocki Florian oraz Andrzej podkomorzy i Jan stolnik płocki, którzy przywiesili swe pieczęcie do dokumentu książęcego gwarantując dotrzymanie przyrzeczeń lennych¹⁹³. W Andrzeju podkomorzym można widzieć Prawdzcica, krewnego dawnego podkomorzego Andrzeja z Trębek. Uzyskał urząd po Piotrze zwanym Czupanczicz (?), poświadczonym w 1322 r.¹⁹⁴, zatem Andrzej należał do młodego pokolenia współpracowników Wańka. O Janie stolniku płockim brak danych.

Zwraca uwagę brak czołowych urzędników: wojewody oraz kasztelanów płockiego, gostynińskiego i wyszogrodzkiego, a także cześnika, chorążego i sędziego. Można sądzić, że większość dygnitarzy księstwa płockiego, dotychczasowych bliskich współpracowników Wańka zdystansowała się od tegoż wymuszonego aktu hołdu. Postawa księcia i wspierających go nielicznych współpracowników musiała być w tej sytuacji szczególnie trudna i kwestionowana, tak wewnątrz, jak i na zewnątrz księstwa, a wsparcie dla aktualnej linii politycznej ze strony młodszego pokolenia dworzan i innych współpracowników bez wątpliwości zyskało wówczas na znaczeniu.

Radzanowo Stare było znaczną, zapewne niezłe zagospodarowaną włością książęcą, lokowaną prawdopodobnie niedługo wcześniej, na co wskazują dane o dziesięcinie wikariuszy katedralnych¹⁹⁵. W 1531 r. były tu aż 34 włóki osia-

nr 207, 259, 260. Mógł być rówieśnikiem Siemowita II wiskiego, czyli urodził się ok. 1283 r. Jego syn Falisław mógł urodzić się ok. 1310 r. i przyjść na dwór Wańka płockiego ok. 1325 r., pozostawałby wówczas dworzaninem książęcym przez ok. 10 lat. Nadanie Radzanowa było prawdopodobnie nagrodą na zakończenie służby.

¹⁹¹ O tym zob. wyżej, Prawdzcice z Trębek.

¹⁹² O tym K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 119, 120.

¹⁹³ NKMaz II, nr 194. Dokument zachował się wyłącznie w kopii, o pieczęciach brak danych.

¹⁹⁴ NKMaz II, nr 162. Andrzej podkomorzy płocki jest zapewne identyczny z późniejszym kasztelanem płockim znanym w 1343 r.

¹⁹⁵ O tym K. Pacuski, *Osadnictwo Mazowsza Płockiego między Wisłą, Jasionicą i Mołtawą w świetle źródeł pisanych*, w: *Archeologia Mazowsza i Podlasia*, t. I: *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Stupianki, pod Płockiem*, Warszawa 1998, s. 162, 163.

dł¹⁹⁶, później prawie 20 włók osiadłych wraz z Wolą Radzanowską¹⁹⁷; kosztem gruntów kmieci rozwinął się tu folwark. W XIX w. Radzanowo wraz z Wólką miało ok. 70 włók obszaru¹⁹⁸. Była to włość bardzo cenna, która z pewnością wyróżniała się na ówczesnym Mazowszu; w 1494 r. za jej połowę biskup płocki zapłacił ponad tysiąc kóp groszy¹⁹⁹. Z fundacji Prawdziców powstał tu kościół parafialny, zapewne jeszcze w XIV stuleciu, znany w XV w.²⁰⁰ Powinna mu towarzyszyć rezydencja możnowładcza, może o charakterze obronnym.

Wańko przeprowadził to nadanie przed swoją śmiercią (zm. 1337/1338 r.), ale nie wystawił stosownego dokumentu. Przywilej na Radzanowo wystawił dopiero Bolesław Wańkowiec w Płocku 30 IX 1350 r. na rzecz Falisława, wówczas już podkomorzego płockiego, dodając mu wraz z potomstwem prawo łowów w księstwie płockim na północ od Wisły, z wyłączeniem dóbr książęcych. Utrzymał immunitet skarbowy dóbr z obowiązkiem świadczenia jedynie 1 barana podworowego rocznie²⁰¹.

Zwraca uwagę, że kancelaria książęca mogła zwlekać z wystawieniem dokumentu aż kilkanaście lat, zatem trzeba się liczyć z tym, że i inne nadania książęce mogły być wtenczas realizowane na podstawie decyzji wyrażanej ustnie, a dokumenty wystawiano z opóźnieniem. Praktyka ta jest znana w kancelarii mazowieckiej także w XV w., ale wówczas sporządzano na ogół przynajmniej skrótowy zapis akcji prawnej w metryce książęcej, opatrzonej datą i listą świadków, na podstawie którego mógł być wystawiony dokument. Z zapisami takimi, może uboższymi w szczególności, wypada liczyć się już w XIV w.

Analogicznie do Miszewa Garwaskiego, rezydencji Grzymałów, Radzanowo stało się gniazdem Prawdziców, którzy pozyskali w księstwie płockim nowe dobra, założyli też nad Wkrą miasteczko Radzanów, drugie gniazdo Radzanowskich herbu Prawdzic²⁰². Radzanowo Stare w momencie nadania powinno jednak ustępować wartością ówczesnej włości miszewskiej Grzymałów, a całość nadania Wańka dla Mikołaja kasztelana wyszogrodzkiego z 1319 r. była parokrotnie wyższa. Odbija to dobrze dystans między młodym, dopiero wybijającym się dworzaninem, kandydatem do urzędów w księstwie płockim, a znacznie starszym od niego i znacznie ważniejszym, bardziej zasłużonym dla władzy książęcej kasztelanem wyszogrodzkim.

¹⁹⁶ SHGWP, s. 253.

¹⁹⁷ ŻD XVI, s. 7.

¹⁹⁸ SGKP IX, s. 461 (folwark ok. 51 włók); XIII, s. 837 (Wólka ponad 6 włók). Dla gruntów wsi Radzanowo brak danych dla XIX w., przyjęto oszacowanie ostrożne, niższe od arealu kmieci w drugiej połowie XVI w. Według tabeli w 1827 r. wieś miała 25 domów i znaczną liczbę mieszkańców; SGKP IX, s. 461.

¹⁹⁹ SHGWP, s. 252.

²⁰⁰ Tamże, s. 253.

²⁰¹ NKMaz II, nr 306.

²⁰² SHGWP, s. 253, 254.

Przyjrzyjmy się jeszcze nadaniom dla Nagórków z Zawidza z rodu Boleszciców. Otrzymali oni w 1345 r. Lubowidz, a w 1350 r. Osową Kaleń, tj. Osówkę na pograniczu Mazowsza z władztwem krzyżackim. 9 X 1345 r. w Sochaczewie Bolesław Wańkowic nadał Wojciechowi i Mikołajowi zwanym Nagórka dobra **Lubowidz** nad Wkrą z oboma brzegami rzeki na prawie niemieckim²⁰³.

Otrzymali oni to nadanie za wierne i gorliwe służby, niedoprecyzowane jednak dokładniej, nie zostali też nazwani komesami, jak określono urzędników zanotowanych w obszernej liście świadków. Odbiorcy nadania nie pełnili zatem jeszcze urzędów, co przypomina sytuację młodego Falisława; mogli być dworzaczami książęcymi. Obszar nadania prawdopodobnie obejmował późniejszy Lubowidz na lewym brzegu Wkry oraz Pątki na prawym brzegu rzeki, mógł dochodzić do 170 włók obszaru²⁰⁴. Było to już nadanie pokazne, dogodne do dalszego zagospodarowania, na terenie mocno lesistym i słabo jeszcze zasiedlonym.

Do tego doszedł jeszcze las książęcy zwany **Osowa Kaleń** (dziś Osówka) między Lubowidzem a Zieloną, objęty drugim nadaniem. 16 X 1350 r. w Płocku Bolesław Wańkowic wystawił odrębny przywilej na rzecz braci z Zawidza, Wojciecha podstolego sochaczewskiego i Mikołaja Nagórków. Odbiorcy zostali określani już jako możni mazowieccy, zaliczeni do baronów księcia, otrzymując na nową posiadłość prawo niemieckie oraz prawa łowieckie na zwierzynę z wyłączeniem tura. Zostały wymienione ich dobra w Zawidzu, gnieździe rodzinnym, a także nieznany następnie Druszkówług (może nazwa obszaru lasu koło Lubowidza) z granicami wytyczonymi poprzez objazd przez urzędników książęcych, a także lasy i bory przy jeziorze Płociczno (na granicy z ziemią dobrzyńską) wraz tymże jeziorem, wreszcie Zyrzawa (potem Rzęzawy) na prawym brzegu Wkry poniżej Lubowidza oraz tenże Lubowidz²⁰⁵. Były to dobra rozległe przestrzennie, pozyskane w większości być może już przez przodków tychże Nagórków, tj. Boleszciców z Zawidza. Las zwany Osowa Kaleń, tj. późniejsza Osówka obejmował co najmniej 67 włók obszaru²⁰⁶, powiększał dobra lubowidzkie. Lubowidz został później wsią parafialną, następnie miasteczkiem w pobliżu granicy z ziemiami pruskimi²⁰⁷.

Oba dokumenty łącznie pokazują, że Bolesław Wańkowic czynił poważne nadania na rzecz swoich współpracowników, nawet z dalszego rzędu, bowiem Wojciech podstoli sochaczewski z bratem Mikołajem lokował się na końcu hierarchii urzędniczej ówczesnego władztwa księcia płockiego. Nadania te były bardziej szczodre od nadań Trojdena I, dotyczyły większych obszarów, lesistych i słabo zasiedlonych, przeznaczonych do dalszego zagospodarowania.

²⁰³ NKMaz II, nr 267.

²⁰⁴ SGKP V, s. 449.

²⁰⁵ NKMaz II, nr 307; AHP, Mazowsze, mapa.

²⁰⁶ SGKP VII, s. 652.

²⁰⁷ SHGWP, s. 169, 170.

W tym stanie rzeczy czołowi współpracownicy Bolesława Wańkowica, jak awansowany z podkomorzego płockiego (1343–1345) na wojewodę płockiego (1349 r.) Dadźbog z rodu Junoszków, mieli prawo do znacznie większych nadań. Na uwagę zasługują tu dobra Junoszków w ziemi płockiej i gostynińskiej znane w 1440 r., w tym wielka, lesista włość z ośrodkiem w **Rościszewie** w ziemi płockiej, która mogła być jeszcze w pierwszej połowie XIV w. własnością książęcą. Dane o Rościszewie zaczynają się od 1383 r., dokumentu poświęcającego nadanie tych dóbr brak²⁰⁸. W XVI w. po zagospodarowaniu rolniczym powstał tu zwarty klucz dóbr wzdłuż górnego biegu Skrwy, w parafiach Rościszewo i Skrwilno²⁰⁹. W XIX w. liczyły one co najmniej 360 włók²¹⁰. Był to największy przetrzennie majątek możnowładczy na średniowiecznym Mazowszu Płockim. Jest wysoce prawdopodobne, że w posiadanie Rościszewa z przyległościami wszedł już Dadźbog ze szczodrego nadania Bolesława Wańkowica. Tenże Dadźbog mógł jeszcze powiększać swoje dobra w księstwie płockim w czasach króla Kazimierza Wielkiego, działał bowiem jako wojewoda płocki, czerpiąc tym samym dochody z uposażenia wojewodzińskiego, a zarazem jako wpływowy starosta królewski, czerpiąc z tego dochody i różnorakie korzyści, aż do swego zgonu w 1363 r. Dobra te odnajdujemy później w posiadaniu jego potomków.

Nadanie Kazimierza księcia warszawskiego

7 I 1377 r. książę Janusz I potwierdził Stanisławowi podkomorzemu warszawskiemu z rodu Rogalów nadanie swego stryja księcia Kazimierza uczynione młodemu Stanisławowi za jego wierne służby. Książę Kazimierz nadał mu dobra książęce **Milanowo** (dziś Wilanów) i Ręczaje z wszystkimi przynależnościami, w tym lasami i barciami, z szerokim prawem łowieckim w granicach tych majątków. Zobowiązał kmieci do oddawania 1 korca owsa z każdej włóki osiadłej rocznie zamiast pieniężnego czynszu książęcego. Dał odbiorcy prawo wzniesienia fortalicji na obszarze dóbr²¹¹.

Dokument ten został wprawdzie wystawiony ponad 20 lat po zgonie księcia Kazimierza, ale nadanie to nie budzi poważniejszych wątpliwości. Kancelaria Janusza jako nowego księcia warszawskiego opisała i potwierdziła dawne nadanie księcia Kazimierza, które zostało zrealizowane, ale nie było potwierdzone dokumentem książęcym. Takich nadań księcia Kazimierza mogło być więcej. Były one prawdopodobne zwłaszcza w ostatnich miesiącach rządów księcia warszawskiego,

²⁰⁸ Tamże, s. 259, 260.

²⁰⁹ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 39.

²¹⁰ SGKP I, s. 642 (Chrapoń); XI, s. 750 (Rościszewo); XIV, s. 59 (Września).

²¹¹ NKMaz III, nr 178.

kiedy mógł on regulować swe zobowiązania finansowe wobec dotychczasowych współpracowników, licząc się ze swoim odejściem, tj. krótko przed 26 XI 1355 r.

Milanowo było wsią parafialną, jakkolwiek w dokumencie nie odnotowano przekazania tak istotnego prawa patronatu. Był to wcześniej majątek benedyktynów plockich, przekazany księciu Trojdenowi w 1338 r. w zamian za szeroki zakres immunitetu dla ich włości Przybyszew nad Pilicą w księstwie czerskim²¹². Bez wątpliwości była to osada duża i dobrze zagospodarowana, położona w pobliżu książęcego miasta Starej Warszawy. W 1580 r. miała ponad 8 włók osiadłych i z pewnością duży folwark szlachecki²¹³. W XVII w. wieś otrzymała nową nazwę Wilanów, stała się podwarszawską rezydencją króla Jana III Sobieskiego. W XIX w. folwark i wieś Wilanów miały razem ok. 44 włók obszaru²¹⁴.

Ręczaje były ośrodkiem obszernej, lesistej włości książęcej, gdzie prowadzona była gospodarka bartna. Po nadaniu włość pozostawała w rękach Rogalów. W 1446 r. Piotr Milanowski sprzedał ją za znaczną kwotę 350 kóp groszy²¹⁵, ale w 1476 r. należała do kolejnego pokolenia Rogalów²¹⁶. W XVI w. zakładano tu nowe osady i zorganizowano parafię Cygów (Poświętne), która objęła wielką część dawnej włości²¹⁷. W 1538 r. do dóbr należało jeszcze Retkowo pod Stanisławowem, które weszło już w skład parafii Stanisławów²¹⁸. W XIX w. dobra Ręczaje z Grabiami, Kolnem i Ossowem miały ok. 320 włók obszaru²¹⁹, dobra Cygów z Turzem – 102 włóki²²⁰, Retkowo – 28 włók²²¹. Razem byłoby tu 450 włók obszaru. Odliczając Ossowo z przynależnościami, w średniowieczu własność odrębną²²², włość Ręczaje w późnym średniowieczu można szacować na ok. 400 włók obszaru. Wielkość powierzchni jest bliska wartością kwocie 350 kóp groszy, przyjmując cenę 1 kopy groszy za włókę lasu. Jest to obserwacja użyteczna dla moich badań.

Wraz z dobrze zagospodarowanym Milanowem był to już majątek znaczący w ziemi warszawskiej, a trzeba doliczyć odrębną własność Stanisława dziedziczoną po ojcu i innych krewnych. Tegoż Stanisława podkomorzego warszawskiego z tytułu majątku i urzędu ziemskiego wypada uznać za możnego mazowieckiego. Nadanie Kazimierza księcia warszawskiego dla młodego Stanisława, może dwo-

²¹² NKMaz II, nr 226, 231 (tu nazwy osad Milonów i Tarnow, tj. późniejsze Czarnowo nad Wisłą koło Czerniakowa, w sąsiedztwie Milanowa, identyczne z dzisiejszymi Siekierkami).

²¹³ ŻD XVI, s. 261.

²¹⁴ SGKP VIII, s. 486.

²¹⁵ MK 4, k. 34v.

²¹⁶ Kartoteka SHGM, ziemia warszawska, hasło Ręczaje.

²¹⁷ ŻD XVI, s. 254, 255; AHP, Mazowsze, mapa.

²¹⁸ MRPS IV, nr 19182.

²¹⁹ SGKP IX, s. 635.

²²⁰ SGKP I, s. 722.

²²¹ SGKP IX, s. 622.

²²² Kartoteka SHGM, ziemia warszawska, hasło Ossów.

zranina książęcego, było znacznie bardziej szczodre od nadań jego ojca Trojdena i było porównywalne do nadań książąt płockich: Wańka i Bolesława Wańkowica.

Nadania Siemowita III Trojdenowica

Na obszarze ziemi gostynińskiej Siemowit III nadał swemu słuźebnikowi Stanisławowi Ciekiemu (?) wieś książęcą **Zajezerze** (obecnie Zaździerz) wraz z prawem do połowu ryb siecią w książęcym jeziorze Zdworz i z prawem do łowu saren i zajęcy w lasach w granicach dóbr. Dokument został wystawiony 30 XI 1356 r. w Warszawie, został opatrzony ceną listą świadków, ale przechował się w postaci podfałszowanej kopii z 1550 r., z interpolacją dotyczącą prawa miejskiego dla osady, prawdopodobnie sporządzoną niewiele wcześniej²²³. Wieś miała w XVI w. ok. 6 włók kmiecych²²⁴, według danych XIX w. było tu 11 włók obszaru²²⁵.

Z przyległościami leśnymi mogło być nieco więcej, ale idzie o osadę książęcą szczupłych rozmiarów i prawdopodobnie wartości niższej od ówczesnych nadań włości książęcych. Odbiorca nadania Stanisław zwany *Czeczsky* uzyskał je „propter multa, grata et fidelia servicia”, mógł być tedy długoletnim dworzaninem, który otrzymał stosowną odprawę po latach służby. Wiemy o nim, że zmarł bezpotomnie przed połową 1365 r. i osada powróciła do dóbr książęcych.

26 VII 1365 r. w Sochaczewie Siemowit III po zgonie pierwszego odbiorcy nadał ją braciom Piotrowi z Sosnkowa i Jakubowi z Chrościna (obie osady w ziemi wyszogrodzkiej) drogą zamiany za ich wieś Drochowo w ziemi ciechanowskiej (par. Krysk)²²⁶. Zamiana weszła w życie; Drochowo przed 1421 r. należało istotnie do dóbr książęcych i było osadą lokowaną, z sołectwem²²⁷. Odbiorcy tego przywileju wraz ze swoim potomstwem nie utrzymali się jednak dłużej w posiadaniu tej osady. Zajezerze wraz z oboma dokumentami trafiło w posiadanie Wężyków z Ciechomic, może pod koniec XIV w. i zostało odnotowane w składzie ich dóbr w 1407 r.²²⁸ Odbiorcy mogli należeć do Pomianów z Sosnkowa. Synem Piotra powinien być Mroczek z Sosnkowa, pewno dworzanin książęcy, znany na liście świadków dokumentu Janusza I z 1376 r.²²⁹. Tenże Mroczek jeszcze w 1405 r. był posiadaczem Zaborowa na Zawkrzu, czyli przodkiem Pomianów z Sosnkowa, którzy mają to Zaborowo w 1493 r.²³⁰

²²³ NKMaz III, nr 6.

²²⁴ ŻD XVI, s. 196.

²²⁵ SGKP XIV, s. 504.

²²⁶ NKMaz III, nr 76 (błędna identyfikacja z Krościnem w pow. płońskim); SHGWysz, s. 11, 53.

²²⁷ Kartoteka SHGM, ziemia ciechanowska.

²²⁸ Zob. Wężyki z Ciechomic.

²²⁹ NKMaz III, nr 169 (błędna lekcja odczytu).

²³⁰ Zob. SHGW, s. 338; na przynależność do Pomianów wskazują dane SHGWysz, s. 54.

Dla pozostałych ziem Mazowska ograniczymy się do przykładów nadań ważniejszych, największych i najbardziej cennych. Siemowit III po przejściu władzy w dzielnicy warszawskiej swego brata Kazimierza w wyniku jego zgonu (26 XI 1355 r.) i tym samym skupieniu w swoich rękach całości władzy nad Mazowszem książęcym dokonał poważnego nadania na rzecz Dzierżka Kopacza, prawdopodobnie przygotowując go do roli jednego z najbliższych współpracowników.

Niepełny, pozbawiony datacji i listy świadków dokument Siemowita III Trojdenowica, poświadczający to nadanie, przechował się w późniejszym dokumencie Siemowita IV wystawionym w Wiskitkach 1 I 1414 r.²³¹ Nadanie Siemowita III zostało przeprowadzone przed 11 V 1358 r., kiedy Dzierżek Kopacz jest już posiadaczem owych dóbr²³². Tytułatura Siemowita III w tymże dokumencie pochodzi z lat 1356–1370, zatem pozwala na przybliżoną datację momentu jego sporządzenia.

Siemowit III nadał dwie obszerne włości w ziemi rawskiej, mianowicie **Dmosin** z wsiami Rudniki (potem Rudnik) i Lubowidza, a także **Budziszewice** z Rękaćcem (dziś Rękawiec) i działem wsi Regnowy (Regny). W Dmosinie zostało odnotowane *castrum*, czyli siedziba obronna – fortalicja, ponadto książę przekazał odbiocy uprawnienia patronatu kościołów parafialnych w Dmosinie i Budziszewicach²³³. Dmosin z przyległościami leżał na terenach starego osadnictwa nad rzeczką Mrogą, była to włość dobrze zagospodarowana, wielkości ok. 110 włók obszaru²³⁴.

Budziszewice z przyległościami były według danych późniejszych znacznie słabiej zagospodarowane, ale prawdopodobnie dwukrotnie większe. Co prawda w dokumencie las nie został wyraźnie odnotowany, jednak odbiorca nadania otrzymał prawo do dochodowych barci. Las był składnikiem tych dóbr, które powróciły w czasach Siemowita V rawskiego (przed 1441 r.) do własności książęcej (później królewskiej)²³⁵. Jedynie Rękaciec pozostał własnością Kopaczów; w 1522 r. został odnotowany Dzierżaw albo Dzierżek Kurzeski z Rękaćca, zatem miał tu swą siedzibę²³⁶.

Inaczej J. Pakulski, *Ród Godziębów w średniowiecznej Polsce*, Toruń 2005, s. 228, 229, który łączy Mrocza z Belinami.

²³¹ BKórnicka, rkps 194, k. 21–21v. Przedruk częściowy w: K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 20A.

²³² Z tej daty jest dokument Dzierżka Kopacza z Dmosina dla swego sługi Przeclawa Głowy na wójtostwo w Budziszewicach, Regnach i Rękaćcu, obejmujące po 1 włoce roli oraz prawa do barci; NKMaz III, nr 21; K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 21.

²³³ K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 20A.

²³⁴ SGKP II, s. 44; V, s. 449; IX, s. 931, 932.

²³⁵ MRPS II, supl. 56.

²³⁶ ŁęczG 13, k. 288.

W XVI w. dóbr tych w lustracji nie opisano, także w lustracji XVII w. zabrakło danych o lesie. Dopiero w lustracji 1789 r. opisano ich stan: „Lasy w tymże starostwie [budziszewskim] są wielkie, obszerne, lecz samą prawie sośniną zarosłe. Nie masz przeto do żadnych fabryk leśnych zdatnych lasów, oprócz tartaka, na którym tarcice corocznie robią. Grunta po części piaszczyste, po części niskie, mokre i sapowate, nieurodzajne, mało co dobrego znajduje się gruntu”²³⁷.

Włość budziszewską można szacować ostrożnie na ok. 240 włók obszaru²³⁸, w tym w samych Budziszewicach (miasteczko i wieś) w XVI w. było jedynie 20 włók uprawnych, a pozostałe wsie były mniejsze²³⁹. Całość nadania można zatem szacować na ok. 350 włók obszaru. W skali całego Mazowsza książęcego było to nadanie poważne, z wieloma poddanymi. Władza książęca liczyła tym samym na dalszą współpracę jednego z najwybitniejszych młodych możnych, dobrze przygotowanego do sprawowania roli jednego z czołowych dygnitarzy księstwa.

Siedzibą Dzierżka Kopacza został Dmosin, jednak nie spełnił on zobowiązań złożonych Siemowitowi III o pozostawaniu w służbie książęcej. Przeszedł wkrótce w służbę króla Kazimierza Wielkiego i z jego ramienia był starostą dobrzyńskim w latach 1362–1369, jednocześnie starostą płockim znanym w latach 1369–1370.

Właśnie on musiał przekazać Mazowsze płockie w posiadanie Siemowitowi III po zgonie Kazimierza Wielkiego, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami prawnymi. Stał się wówczas jednym z współpracowników Siemowita III, z jego nominacji został podkomorzym jednej z ziem Mazowsza. Jako zmarły podkomorzy mazowiecki został odnotowany w ościennej ziemi łączyckiej. Trudno określić, do której hierarchii ziemskiej należał. Z tego tytułu powinien jednak wchodzić w skład rady książęcej i wspierać działania książęcego ośrodka władzy. Zmarł przed 1387 r., kiedy występuje wdowa po nim, Katarzyna z Dmosina²⁴⁰.

W tymże niedatowanym dokumencie Siemowita III dla Dzierżka Kopacza określono także jego powinności militarne, spełniane osobiście na własny koszt samoczwart, czyli w wymiarze dużego pocztu zbrojnego. Czynsz książęcy z włóki osiadłej ustalono na 4 grosze praskie, co było uprzywilejowaniem znaczącym; później jego synowie otrzymali wymiar dwukrotnie wyższy 8 groszy praskich z włóki, zostali uwolnieni od tego w 1414 r.²⁴¹

²³⁷ *Lustracja województwa rawskiego 1789*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1971, s. 32.

²³⁸ SGKP I, s. 448 (Budziszewice ok. 25 włók); IX, s. 592 (straż leśna Regny ok. 182,5 włók obszaru, wieś Regny ok. 15,5 włók), s. 637 (Rękawiec ok. 40 włók obszaru). Dla oszacowania przyjmuję ostrożnie mniejszy obszar lasu. Por. AHP, Mazowsze, mapa; mapa administracyjna pow. rawskiego 1:100 000 opracowana po 1945 r. w zbiorach Pracowni Atlasu IH PAN.

²³⁹ *ŻD XVI*, s. 164, 165.

²⁴⁰ *Łęcz. I*, nr 430, 545, 630, 637, 638, 691, 787, 789, 794, 880.

²⁴¹ K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 20A.

Owo nieznane dotychczas badaczom nadanie pokazuje, że w czasach Siemowita III Trojdenowica na całym Mazowszu książęciem, także w ziemi gostynińskiej trzeba liczyć się z poważnymi nadaniami księcia na rzecz swoich współpracowników. Dzierżek Kopacz otrzymał 6 osad zagospodarowanych, przynoszących dochód wystarczający m.in. do wystawienia dużego pocztu zbrojnego na własny koszt. Obszar nadania można szacować w świetle późniejszych danych łącznie aż na 350 włók, w znacznej większości był to obszar książęcego lasu na pograniczu Mazowsza z ziemią łączycką.

Był to już bezspornie majątek możnowładczy, wydzielony z własności książęcej, wyposażony w obronną siedzibę – fortalicję, w młyny, dochody z gospodarki bartnej oraz przewidywane dochody pieniężne od kmieci po przeprowadzeniu lokacji osad na prawie chełmińskim. Budziszewice były wcześniej włością książęcą, w której Siemowit II wiski przed 1336 r. fundował kościół parafialny²⁴². Dmosin z fortalicją mógł być zagospodarowaną włością możnowładczą, która znalazła się czasowo w posiadaniu książęciem i została objęta kolejnym nadaniem na rzecz możnego²⁴³.

W 1358 r. Siemowit III Trojdenowic dokonał nadania wsi **Laski** w ziemi czerskiej, wraz z prawem niemieckim, dla Mikołaja kasztelana czerskiego. Dokument ten przechował się w kopii wpisanej do księgi ziemskiej wareckiej, która dziś nie istnieje, ale został odnotowany przez Adama Bonieckiego, dobrego znawcę zawartości ksiąg ziemi czerskiej, dlatego należy uznać informację tę za wiarygodną²⁴⁴.

Odbiorcą nadania był Mikołaj Okuń, kasztelan czerski, jeden z najbliższych współpracowników Siemowita III. Nadanie obejmowało wieś książęcą Laski obok Warki, ważnego miasta książęcego ziemi czerskiej, lokowanego już wcześniej. Bez wątpliwości było nagrodą za dotychczasową aktywność Mikołaja i zasługi w służbie książęcej, powiększało własność kasztelana czerskiego na obszarze jego działania jako urzędnika książęcego aparatu władzy. W XVI w. Laski miały 6 włók osiadłych w dwu działach, wchodziły w skład parafii Warka²⁴⁵. W XIX w. wieś Laski miała ponad 13 włók gruntów włościńskich, a wraz z folwarkiem, w tym przyległościami leśnymi – ok. 63 włók obszaru²⁴⁶. W momencie nadania była to zatem cenna, zagospodarowana wieś książęca z poddanymi, która powinna przynosić dochody odbiorcy nadania w powiązaniu z rynkiem lokalnym pobliskiej Warki. Ustępowała jednak wyraźnie wielkością dobrom Dmosin w ziemi rawskiej

²⁴² NKMaz II, nr 215.

²⁴³ Powstanie tej fortalicji można łączyć z siedzibą możnowładczą, analogicznie do innych fortalicji mazowieckich XIII–XV w. Towarzyszyła jej fundacja kościoła parafialnego św. Małgorzaty (wezwanie według LB Łaskiego II, s. 340).

²⁴⁴ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 370 wg WareckaZ 5, f. 666.

²⁴⁵ ŻD XVI, s. 239; AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴⁶ SGKP V, s. 83.

(110 włók), natomiast była wielkości porównywalnej z nadaniem Biejkowa w 1313 r. (ok. 65 włók) w tymże księstwie czerskim. Mogło to być nie jedyne nadanie książęce na rzecz Mikołaja Okunia, długoletniego współpracownika książęcego i dlatego ustępuje ono wyraźnie rozmiarom nadania dla Dzierzka Kopacza. Laski nie były też ośrodkiem jego dóbr, prawdopodobnie zostały sprzedane albo zamienione przez potomków Mikołaja Okunia przed początkiem XV w., kiedy pozostają już w rękach rycerzy z rodu Trzasków²⁴⁷.

Nadania Janusza I i Siemowita IV w początkach rządów

15 VIII 1375 r. książę Janusz I, starszy syn Siemowita III Trojdenowica wystawił w Ciechanowie dokument nadania dla Paszka z Radzanowa z rodu Prawdziców²⁴⁸. Paszek został tu określony jako rycerz pasowany, bez urzędu, był zatem dworzaniem książęcym przygotowywanym do podjęcia nowych zadań. Książę nadał mu dobra w ziemi ciechanowskiej: 2 wsie książęce, Ciebnewo tj. **Ciemniewo** i Kargoszyn, wraz z prawem chełmińskim, a także dwa siedliska **Poryte** i Izdebne w okręgu administracyjnym Nowogrodu, czyli w puszczy książęcej na wyludnionym Mazowszu północno-wschodnim. Określił rozmiary tego ostatniego nadania na 1,5 mili długości i 1 milę szerokości, przy czym włości te miały już granice oznaczone *ab antiquo*, czyli od dłuższego czasu. Książę zwolnił mieszkańców owych osad od opłat i prac przy grodach książęcych, zobowiązując jedynie do opłacania podatku nadzwyczajnego, dał odbiorcy szerokie uprawnienia łowieckie, wreszcie zwolnił go od obowiązku posady w grodach książęcych z wyjątkiem sytuacji nadzwyczajnych²⁴⁹. Był to przywilej cenny, ze znacznymi uprawnieniami, dość wyjątkowymi na ówczesnym Mazowszu książęcym.

Wystawca dokumentu dopiero rozpoczął swe rządy, obejmując wydzielone mu przez ojca władztwo w Warszawie, Zakroczymiu, Ciechanowie i Wiźnie, prawdopodobnie w okresie IX–XII 1373 r., tj po zakończeniu roku gospodarczego przez starostów i rządców, po zasileniu swego nowego skarbcza książęcego przez wpływy pieniężne z podatków na św. Marcina (11 listopada). Kompletował wówczas swe otoczenie, dworzan, pracowników kancelarii książęcej, przygotowywał swoich kandydatów do przejmowania urzędów ziemskich, do wypełniania nowych zadań w służbie książęcej. Bez wątpliwości wystawiał tym bliskim współpracow-

²⁴⁷ Boniecki, *Herbarz*, XIII, s. 370.

²⁴⁸ NKMaz III, nr 163; K. Pacuski, *Uzupełnienia...*, dok. 163.

²⁴⁹ Tamże. Dla rozmiarów nadania zob. AHP, Mazowsze, mapa, Mapę Kwatermistrzostwa oraz mapę administracyjną 1:100 000 opartą na przedwojennej mapie WIG. Na odcinku N-S od granic Płocka Małego do granicy Barzykowa jest ok. 8 km, na odcinku W-E jest 11–12 km. Trzeba zatem wskazać na zgodność tych danych z opisem źródła, przyjmując, że mila ówczesna miała ok. 7 km.

nikom przywileje, ale zachował się tylko jeden dokument, właśnie dla Pawła (Paszka) z Radzanowa.

Jak duże było to nadanie?. Dobra w ziemi ciechanowskiej mogły przekraczać 200 włók obszaru. Na terenie dóbr **Ciemniewo** w 1567 r. było ponad 40 włók kmiecych, obejmowały one Ciemniewo, Ciemniewko (wieś parafialna) i Olszową Strugę²⁵⁰. Wiemy, że w 1834 r. dobra Ciemniewo wraz z gruntami włościan miały 188–190 włók obszaru²⁵¹. W XIV w. była to prawdopodobnie wieś książęca z obszernymi przyległościami leśnymi, na których powstały później dalsze osady. Kargoszyn wymieniony w 1375 r. zmienił nazwę i przynależność własnościową, jest identyczny z późniejszym Mężeninem-Węglewicami, w XIX w. było tu co najmniej 17 włók²⁵². Znacznie większe były dobra koło Nowogrodu. Powstało tu kilka osad, w XVI w. miały one razem 60 włók kmiecych, ale nadal przeważały w tej włości obszerne lasy²⁵³. W XIX w. dobra **Poryte** z Zaborowem, a także Dzierzbia, Korzeniste, Stawiska i Zaskrodzie miały łącznie aż 690 włók obszaru²⁵⁴. Całość nadania można zatem szacować na 900 włók chełmińskich, było to największe znane mi nadanie dla możnego na Mazowszu średniowiecznym. Jest prawdopodobne, że towarzyszyły temu inne nadania Janusza I dla swoich współpracowników, które można próbować rekonstruować.

Znamy jeszcze zupełnie inne nadanie księcia Janusza dla grupy rycerstwa. 25 VIII 1377 r. w Różanie Janusz I nadał 10 braciom, tj. bliskim krewnym dąbrowę zwaną **Załęże** w powiecie rożańskim na prawie lennym, przyjmując od nich 22 kopy groszy praskich²⁵⁵. Dał im prawo niemieckie dla kmieci, jednak stawka czynszu książęcego nie została w tym dokumencie ustalona, brak też informacji o prawach bartnych oraz określenia wymiaru służby wojskowej. Mieszkańcy (poddani) zostali zobowiązani wyraźnie do napraw i budowy grodów książęcych, co musiało być nadal ważne dla władzy książęcej. Odbiorcy dokumentu należeli do rodu Sulimów; z tym herbem występują ich potomkowie, piszący się z Załęża w 1427 i 1448 r.²⁵⁶ Wiemy, że w XVI w. była to szlachta zagrodowa, w 1582 r. płaciła z ponad 17 włók uprawnych położonych w 9 osadach o charakterze przysiółków o nazwie wspólnej Załęże, zaliczanych do parafii Różan, miała jeszcze

²⁵⁰ ŻD XVI, s. 327 (dobra Elżbiety Ciemniewskiej). Por. AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵¹ SGKP I, s. 688 (dobra Ciemniewo, Ciemniewko, Olszewka i Pękawka). Razem było 5700 mórg.

²⁵² SGKP VI, s. 281 (Mężenino-Węglowice); kartoteka SHGM.

²⁵³ AHP, Mazowsze, mapa; ŻD XVI, s. 374.

²⁵⁴ SGKP II, s. 79 (Dzierzbia ok. 161 włók); IV, s. 436 (Korzeniste ok. 124 włóki); VIII, s. 833 (Poryte z Zaborowem ok. 120 włók); XI, s. 295 (Stawiska 147 włók); XIV, s. 441 (Zaskrodzie ok. 138 włók).

²⁵⁵ NKMaz III, nr 287.

²⁵⁶ PP V, nr 484; MZH nr 53.

7 zagrodników²⁵⁷. Wcześniej poddanych mogło być więcej. Jak duży był obszar nadania? Można go szacować w przybliżeniu na 50–60 włók²⁵⁸, czyli każdy z odbiorców nadania uzyskał możliwość zagospodarowania po kilka włók lasu, jeśli zdołał pozyskać poddanych.

Nadanie dotyczyło bez wątpliwości drobnego rycerstwa, analogicznego majątkowo do rycerstwa sąsiednich dóbr sieluńskich prepozytury płockiej, zobowiązanego do napraw i obrony kościelnej fortalicji w Sieluniu w tymże powiecie rożańskim. Sulimowie z Załęża mogli być przydatni w obronie pobliskich książęcych ośrodków w Różanie i w Makowie, czyli powinni pozostawać do dyspozycji książęcych rządców w tych ośrodkach oraz innych urzędników. Organizatorem obrony terytorialnej z ramienia władzy książęcej powinien być tu wojski rożański; urząd ten jest znany w XV w., poświadczony od 1436 r.²⁵⁹, ale powinien być dawniejszego pochodzenia, może jako kontynuacja urzędu wojskiego nasielskiego, znanego źródłowo w XIII w. Nie wiemy, skąd ci Sulimowie przyszli, jednak na majątek ich wskazuje szczupła kwota zapłaty: 22 kopy groszy praskich to była na Mazowszu równowartość 2–3 włók uprawnych, tj. 30 lub nieco więcej włók leśnych. Prawdopodobnie Sulimowie sprzedali albo wydzierżawili dotychczasową własność i przenieśli się pod Różan licząc na poprawę swego stanu majątkowego, inwestując tu posiadane zasoby na terenie stopniowo wówczas zagospodarowywanym po zniszczeniach najazdów litewskich. Część nadania dostali *pro servitiis* dla Janusza I, czyli po objęciu przez niego rządów znaleźli się w służbie książęcej, może przy boku rządcy w Różanie i to nadanie rozliczało ich dotychczasową pracę. Gardomir i Wiktor dostali wspólnie czwartą część nadania, zatem oni powinni wnieść zasługi największe, szczególnie rozliczone.

Według moich ustaleń ziemia makowsko-rożańska wchodziła do 1370 r. w skład ziemi zakroczymskiej, tj. królewskiej części Mazowsza, stąd pierwsi Sulimowie z tej grupy mogli przybyć na Mazowsze z ziem Korony, gdzie były gniazda tego rodu, jeszcze przed śmiercią króla Kazimierza Wielkiego. To nadanie Janusza I było jednak dosyć oszczędne, zdecydowanie odmienne od szczodrego nadania dla Paszka Radzanowskiego.

Nadania Siemowita IV

22 VI 1382 r. w Płocku Siemowit IV nadał Abrahamowi ze Szczytna w ziemi ciechanowskiej z rodu Nałęczów wieś książęca **Borkowo**, Małe Borkowo i Śniedzianowo wraz z folwarkiem w ziemi płockiej. Obdarzył je prawem niemieckim

²⁵⁷ ŻD XVI, s. 387. Por. AHP, Mazowsze, mapa.

²⁵⁸ Oszacowanie na podstawie mapy administracyjnej powiatu makowskiego z 1951 r. w skali 1:100 000.

²⁵⁹ Ziemak (h. Junosza) wojski rożański wystąpił 29 I 1436 r.; MK 9, k. 180v.

na wzorzec miasta Płocka. Odbiorcy nadał prawo nieodpowiedne, a także bardzo rzadko wzmiankowane w dokumentach mazowieckich zwolnienie od posady, tj. strzeżenia grodów (zamków) książęcych²⁶⁰.

Według późniejszych danych Borkowo Kościelne, tj. Małe miało 37 włók obszaru, Borkowo Wielkie 38 włók, Śniedzanowo 29 włók²⁶¹. Razem było tu ok. 104 włók i były to dobra dobrze zagospodarowane. Już wcześniej w Borkowie Małym został ufundowany kościół parafialny i w 1377 r. została tu erygowana parafia, otrzymując dziesięciny z owych trzech wsi, tj. książęcej włości²⁶².

Odbiorca nadania był bliskim współpracownikiem Siemowita IV. Miał początkowo dobra w ziemi dobrzyńskiej, tytułował się z Długiego koło Rypina. 8 I 1381 r. w Krakowie jako Abraham z Długiego, bez urzędu, wraz z trzema innymi możliwymi poręczył pożyczkę Siemowita IV u biskupa krakowskiego Zawiszy²⁶³. Świadczy to, że towarzyszył księciu w wyjeździe do Krakowa. Prawdopodobnie był jego rówieśnikiem i przebywał w jego otoczeniu już w młodych latach, na dworze Siemowita III Trojdenowica, co ułatwiło mu dalszą karierę. Protektorem Abrahama mógł być ówczesny kanclerz Siemowita III, Dobrogost z Nowego Dworu z rodu Nałęczów, bliski współpracownik starego księcia²⁶⁴.

Po objęciu władzy w Płocku w czerwcu 1381 r. przez Siemowita IV Abraham stał się kandydatem księcia płockiego do czołowych urzędów w jego dzielnicy, chociaż nie miał tu dóbr. Aby temu zaradzić, Siemowit IV nadał mu klucz dóbr książęcych w ziemi płockiej, przygotowując go do działania w służbie książęcej. W tym czasie Siemowit IV musiał się już liczyć z przewidywanym zgonem sędziwego Krystyna z rodu Gozdawów, wojewody całego Mazowsza (płockiego i czerskiego) z nominacji Siemowita III Trojdenowica. Wojewoda Krystyn wystąpił po raz ostatni 11 XII 1382 r.²⁶⁵; zapewne wkrótce zmarł, co otworzyło możliwość kolejnych nominacji na ten urząd w obu księstwach Mazowsza. Siemowit IV szybko mianował Abrahama Sochę na wojewodę płockiego, przekazując mu tym samym dowodzenie rycerstwem swej dzielnicy.

Abraham był wojewodą już 22 V 1383 r.²⁶⁶, wziął udział w działaniach wojennych Siemowita IV zmierzającego do objęcia tronu polskiego i został jedną z czołowych postaci akcji zajmowania Kujaw. Już w lipcu 1383 r. był starostą te-

²⁶⁰ MK 6, k. 184–184v; SHGWP s. 20, 21.

²⁶¹ SGKP I, s. 314; X, s. 933.

²⁶² NKMaz III, nr 195. Fundator kościoła parafialnego i zarazem posiadacz tej włości nie został jednak wymieniony. Albo był nim książę Siemowit III Trojdenowic albo możny działający w jego imieniu.

²⁶³ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej*, wyd. F. Piekosiński, t. II, Kraków 1883, nr 310; NKMaz III, nr 260.

²⁶⁴ Wskazała na to A. Supruniuk, *Otoczenie*, s. 106.

²⁶⁵ KL nr 105.

²⁶⁶ MPH II, s. 738.

nutariuszem Kruszwicy z ramienia Siemowita IV²⁶⁷. Można sądzić, że miał wówczas trzydzieści kilka lat i wyprzedził wszystkich swoich rówieśników z możnowładztwa mazowieckiego, dopiero kandydujących do sprawowania urzędów.

Jego charakter cechowała znaczna gotowość do ponoszenia ryzyka, dlatego wraz z innymi panami polskimi wziął udział w wyprawie zorganizowanej przez księcia Witolda Kiejstutowicza przeciw potężnej armii tatarskiej i zginął w bitwie stoczonej nad rzeką Worskłą, lewym dopływem Dniepru w połowie sierpnia 1399 r.²⁶⁸

Abraham pozostawił nieletnich synów, którzy wyraźnie pozostali następnie poza kręgiem awansów w hierarchii urzędniczej Mazowsza płockiego. Można przyjąć, że zabrakło im skutecznego wsparcia krewnych po dojściu do lat sprawnych, na progę możliwej wówczas kariery, a to rzutowało na dalszy bieg ich życia.

11 VIII 1383 r. Siemowit IV nadał Paszkowi Radzanowskiemu chorążemu warszawskiemu wieś książęcą **Srebrna** pod Płockiem, już lokowaną na prawie chełmińskim, wraz z immunitetem ekonomicznym i sądowym, uwalniając Paszka z potomstwem od posady, tj. strzeżenia grodów książęcych²⁶⁹. W 1431 r. było tu wójtostwo o 6 włókach, wyjątkowo duże²⁷⁰. W 1578 r. wieś miała 6,5 włók osiadłych²⁷¹. W XIX w. obszar wsi liczył 932 mr., tj. 31 włók, w tym ok. 20 włók gruntów uprawnych²⁷². Można szacować, że w momencie nadania osada mogła mieć niemałą wartość, być może 200 kóp groszy praskich, ale jej szczególnym walorem było położenie jedynie 10 km od zamku płockiego, była to zatem dogodna rezydencja możnowładcza pod Płockiem. Nadanie było formą nagrody za aktywne wspieranie działań Siemowita IV. Paszek został później pierwszym starostą książęcym Siemowita IV w ziemi bełskiej w 1388 r., uzyskując tam nowe nadania książęce²⁷³. Przeszedł na urząd chorążego płockiego (1390–1408), wiążąc się trwale z księstwem płockim. Jego nową rezydencją stały się Niszczyce pod Bielskiem w ziemi płockiej²⁷⁴. Założył miasteczko Radzanów nad Wkrą, nowy ośrodek Prawdziców Radzanowskich w ziemi płockiej²⁷⁵.

Zabiegając o rozbudowę własnych dóbr, Paszek uzyskał bardzo cenne i duże nadania w służbie Janusza I w księstwie czersko-warszawskim, a później w służbie Siemowita IV w księstwie płockim i w ziemi bełskiej. Nie sprawował najwyższych urzędów wojewody czy kasztelana w radzie książęcej, pozostawił jednak potom-

²⁶⁷ Tamże, s. 742.

²⁶⁸ MPH III, s. 82, 311–312. O nim zob. Supruniuk, *Otoczenie*, nr 3, tamże literatura.

²⁶⁹ ZDLmP, nr 50.

²⁷⁰ Tamże, nr 111.

²⁷¹ ŻD XVI, s. 6.

²⁷² SGKP XI, s. 153.

²⁷³ Supruniuk, *Otoczenie*, s. 226.

²⁷⁴ SHGWP, s. 214.

²⁷⁵ Tamże, s. 253, 254, przyp. 1.

stwu – Prawdzicom z Radzanowa, Niszczyc i Tarnoszyna – największą powierzchnioowo fortunę możnowładczą w dziejach Mazowsza średniowiecznego wraz z ziemią bełską.

Uwagi końcowe o nadaniach książęcych Rozliczenia z biskupami poznańskimi poprzez nadania ziemi w XIII w.

Prześledzenie nadań książąt mazowieckich pomiędzy schyłkiem XIII w. a początkiem rządów Janusza I i Siemowita IV w czwartej ćwierci XIV w. nasuwa sporo konstatacji. Widać, że mamy do czynienia jedynie z drobnym fragmentem owych nadań, których dokumentacja szczęśliwie zachowała się w późniejszych źródłach. Tych nadań było znacznie więcej. Były one przejawem świadomej polityki władzy książęcej, przygotowującej nowych współpracowników w książęcym aparacie władzy, wybieranych spośród grona dworzan kończących swą służbę przy boku monarchy.

Nadania większych dóbr służyły wprowadzeniu ludzi przychodzących skądinąd, z innej części Mazowsza albo spoza Mazowsza, do grona elity władzy w danym terytorium. Książę liczył na dalsze wykorzystywanie ich umiejętności oraz zdolności do operatywnego działania w swej służbie, liczył na ich szczególną lojalność w sytuacjach kryzysowych. Mógł też liczyć na ich aktywny udział w radzie książęcej, na wspieranie zamierzeń formułowanych z udziałem najbliższych doradców.

Nadanie było prawdopodobnie formą jednorazowej, zbiorczej zapłaty za dotychczasową służbę na rzecz władzy książęcej, pełnioną dłuższy czas, być może 5–10 lat albo jeszcze dłużej. Była to zapłata w naturze, dogodna dla skarbu książęcego, czyli identycznie jak w oświetlonych przez źródła rozliczeniach książąt mazowieckich z biskupami poznańskimi XIII w. dotyczących pobranych wcześniej przez władzę książęcą dziesięcin biskupich z mazowieckiej części diecezji poznańskiej.

Aparat książęcy pobierał je tu wraz z innymi świadczeniami, wykorzystując je dla swoich pilnych potrzeb, traktując jako dogodne źródło dodatkowych dochodów. Można było je rozliczać z opóźnieniem, sięgającym kilku lat, a nawet dłużej; przybierało to zatem postać pożyczki z kilkuletnim odroczeniem spłaty. Biskupi poznańscy nie mieli tu jeszcze wówczas własnego aparatu zorganizowanego do poboru owych dziesięcin, zatem akceptowali to rozwiązanie. Otrzymywali w rozliczeniu już od pierwszej połowy XIII w., a może i wcześniej, kolejne dobra książęce, rozbudowując tu posiadłości własne. Umożliwiały one okresowy pobyt biskupa wraz z dworem i otoczeniem w tej części diecezji, gromadziły dochody kościelne z południowego Mazowsza, zagospodarowywanego intensywnie dopiero w XIII w. i później.

Już w 1231 r. Konrad I nadał biskupstwu poznańskiemu dobra Ślesin na północ od Konina, tj. dogodną rezydencję dla krótkiego pobytu biskupa albo jego współpracowników na drodze z Wielkopolski na Mazowsze, w zamian za dług w wysokości 130 grzywien srebra, tj. jako rozliczenie za pobrane dziesięciny należne biskupowi²⁷⁶. Już wówczas biskupstwo miało jakieś, nieokreślone bliżej, dobra w kasztelaniach sochaczewskiej, czerskiej i skrzyńskiej we władztwie Konrada; mogły one pochodzić z rozliczeń wcześniejszych, a otrzymały stosowny immunitet²⁷⁷.

Taką włością biskupstwa stał się dowodnie Kozłów Biskupi nad dolną Bzurą, pozyskany w 1248 r. od Siemowita I za dług zmarłego księcia Konrada I w wysokości 90 grzywien²⁷⁸. Takimi dobrami z nadania książęcego mogły się stać inne włości biskupstwa poznańskiego: Biskupice (nazwa nowa osady, która utarła się w następstwie zmiany własnościowej), a także Żbików niedaleko Jazdowa czy Wrociszew oraz inne osady niedaleko książęcego Czerska, wreszcie Chronin i Kisielsk w dorzeczu górnego Świdra, dla których brak dokumentacji źródłowej z tego czasu. Dzięki tym rozliczeniom, realizowanym najpewniej w kilku etapach, zwłaszcza po śmierci kolejnych książąt, majątek biskupstwa na południowym Mazowszu już pod koniec XIII w., (przed 1297 r.) obejmował 12 osad niezle zagospodarowanych, które w świetle danych późniejszych można szacować łącznie na 400 lub nieco więcej włók obszaru, częściowo uprawnego, a częściowo lesistego²⁷⁹.

Po rozliczeniu przeprowadzonym w 1297 r., potwierdzonym dokumentem książęcym, majątek ten powiększył się o 4 osady, w tym 2 włości leśne (Jamno i Grębków), a także o lasy obok Chronina i Kisielska²⁸⁰.

Rozliczenie to ma formalnie charakter nadania książęcego na rzecz biskupstwa, z obszernym immunitetem dla tych nowych dóbr. Został w nim odnotowany zmarły książę Konrad II czerski, brat Bolesława II, zatem można sądzić, że jest to faktycznie rozliczenie sporządzone po jego zgonie w 1294 r. W tym stanie rzeczy rozliczenie powinno dotyczyć okresu rządów obu braci w ich dzielnicach. Być

²⁷⁶ KK, nr 305.

²⁷⁷ Tamże, nr 303.

²⁷⁸ MPH III, s. 14; MPH ns VI, s. 25; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 145. Włość Kozłów Biskupi już w 1369 r. miała 4 włoki wójtostwa, czyli najpewniej 40 włók przewidzianych do zagospodarowania rolnego; NKMaz III, nr 106. W jej skład wcześniej powinna wchodzić też Dochowa na lewym brzegu Bzury, a także przyległości leśne, znane do XIX w. W sumie w XIII w. włość mogła mieć 60–70 włók obszaru. Por. AHP, Mazowsze, mapa; SGKP IV, s. 560 (folwark 1005 nr., tj. 33,5 włók, po części obszar dawnej przestrzeni leśnej w tej włości).

²⁷⁹ NKMaz II, nr 101; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 145–148; AHP, Mazowsze, mapa; oszacowanie na podstawie danych SGKP.

²⁸⁰ NKMaz II, nr 102; tamże moje identyfikacje, nieco odmienne od J. Nowackiego. Dobra Jamno mogły liczyć ok. 100 włók, dobra Grębków – ok. 140 włók (Grębków, Leśnogóra, Podsusze, Żarnówka). Dobra koło Chronina, Kisielska i Stoczka zajmowały znacznie większy obszar; AHP, Mazowsze, mapa; SGKP; mapa administracyjna 1:100 000 pow. garwolińskiego.

może idzie tu o ostatnie ćwierćwiecze, od podziału Mazowsza ok. 1272 r., zatem okres długi oznaczający zadłużenie znaczne. Regulowano je zgodnie ze zwyczajem w naturze, jakkolwiek mogło być szacowane w wartościach pieniężnych, tak jak dowodnie było wcześniej.

Książę Bolesław II dał jednak w rozliczeniu przede wszystkim włości leśne, najpewniej z niewielką liczbą poddanych, położone na pograniczu, a zatem z małym uszczerbkiem własnych dochodów bieżących. Szacuję to rozliczenie na ok. 600 włók obszaru. Wraz z poprzednim majątkiem, całość dóbr mazowieckich biskupstwa mogła liczyć już ok. tysiąca włók obszaru lub nieco więcej i mogła odtąd przynosić dochody tak z użytków rolnych, jak też z gospodarki bartnej w rozległych lasach. W XVI w. biskup miał już na tym obszarze południowego Mazowsza, po niewielkiej wymianie dóbr z władzą książęcą oraz po długiej akcji lokacyjnej kosztem powierzchni leśnej, 1 miasteczko (Stoczek) i 34 wsie, które jeszcze dysponowały przyległościami leśnymi, znanymi do XIX w.²⁸¹ Ten rezultat dotychczasowych badań cząstkowych, przedstawiony syntetycznie, jest przydatny dla moich badań. Przydatna jest skala i zakres rzeczowy owego rozliczenia. Może to być instruktywną analogią dla nadań na rzecz możnych i rycerstwa.

Odbiorcami nadań panującego byli w znacznym stopniu ludzie młodzi, związani już z dworem książęcym co najmniej kilkuletnią służbą, w której potrafili wykazać się przydatnością dla władzy książęcej. Nawiązali oni silne więzi emocjonalne z władcą, ratując go niekiedy z niebezpieczeństwa na polu bitwy oraz służąc nieustanną pracą, radą i umiejętnościami organizacyjnymi w codziennym życiu dworskim, w podróży, na polowaniach, podczas pobytu w obcym otoczeniu.

Poprzez nadania i awanse na urzędy książę promował swoich młodych współpracowników, na których dalszej pracy chciał się opierać w swoich zamierzeniach modernizacji władztwa, dalszego rozwoju dóbr książęcych, sieci miast, miasteczek i osad wiejskich, rozbudowy infrastruktury komunikacyjnej, jak drogi (gościńce), mosty czy nowe przeprawy. Szczególnie trudna była sprawa budowy nowych zamków murowanych oraz mniejszych od nich fortalicji tworzących kościec skutecznego systemu obrony terytorium Mazowsza.

W XIV w. kończyła się przydatność militarna dotychczasowych grodów drewniano-ziemnych, które wróg mógł zniszczyć i spalić. Należało je szybko mo-

²⁸¹ AHP, Mazowsze, mapa i indeks; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 145–149; mapy szczegółowe XVIII i XIX w. Ponadto biskup pozyskał i zagospodarował niemałą włość Łaskarzew w ziemi stężyckiej przy granicy z ziemią czerską. Utworzył tu parafię, którą przyłączył do diecezji poznańskiej. Zob. Nowacki, *Dzieje*, II, s. 147, 148; *Atlas historyczny Polski. Województwo sandomierskie w drugiej połowie XVI w.*, Warszawa 1993, mapa. Według danych XIX w. włość miała co najmniej 190 włók obszaru; SGKP V, s. 603. Pochodzenie tej włości (do 1418 r. Korciczew) może sięgać XIII–początku XIV w. i pozostawać w związku z książętami mazowieckimi, którzy władali okresowo Siciechovem. Może być to rezultat kolejnego rozliczenia pobranych dziesięcin biskupich.

dernizować poprzez wznoszenie wież o mocnej konstrukcji murowanej, a także murów ceglanych i innych elementów nowej architektury obronnej w starym, ale nadal przydatnym obiekcie (Płock, Wyszogród, Sochaczew), albo zastępować nowymi kosztownymi inwestycjami w tym zakresie (Rawa, nowy zamek w Gostyninie przy mieście lokacyjnym) mobilizując wysiłek poddanych. Należało też wznosić nowe fortalicje i fortyfikacje miejskie uzupełniające sieć obiektów obronnych. Były to obiekty kosztowne, a prace wymagały znacznego wysiłku poddanych, dobrze zorganizowanego, w dłuższym okresie czasu. Było to zadaniem urzędników książęcych.

Jednocześnie książę wspierał zasłużonych urzędników, w tym czołowych współpracowników, takich jak Mikołaj kasztelan wyszogrodzki w 1319 r., uzupełniając ich dotychczasowy stan posiadania o nowe dobra, przeznaczone do dalszego zagospodarowania, do aktywizacji lesistych obszarów władztwa, zwłaszcza na pograniczu.

Nadania towarzyszyły procesowi stopniowego zagospodarowywania przez aparat władzy książęcej pozostających jej własnością obszarów leśnych położonych szczególnie dogodnie i na terenach o dużych perspektywach dalszego rozwoju. Zapewne ci sami ludzie sprawdzali się przed albo po realizacji nadania w planowaniu dalszych zamierzeń inwestycyjnych oraz w zakładaniu nowych osad: miast i wsi książęcych, folwarków i dworów wiejskich, rozbudowie sieci młynów, tabern i innych urządzeń w starych i nowych dobrach książęcych, w ściąganiu specjalistów z zewnątrz przydatnych do realizacji tych inwestycji.

Nadania służyły wreszcie rozbudowie stosunkowo nielicznej wówczas na Mazowszu warstwy zamożnego rycerstwa, zdolnego do służby wojskowej na własny koszt i do należytego wyekwipowania się bez angażowania zasobów skarbu książęcego.

Na Mazowszu tego czasu przeważało liczebnie, sądząc z danych późniejszych, w tym z najstarszych ksiąg sądowych z pierwszej ćwierci XV w., drobne rycerstwo mające niewielkie dobra i niewielu poddanych. Podlegało ono aż do schyłku średniowiecza, a nawet dłużej, wyraźnej jurysdykcji wojewodzińskiej, jak widzimy to w danych XV w. i późniejszych dla Mazowsza płockiego, zestawionych przez Adama Wolffa²⁸². Możliwości militarne tego rycerstwa były mocno ograniczone, tak w zakresie wyposażenia, jak i dłuższej służby o własnej strawie poza rodzimym domem i kasztelanią (ziemią). Władza książęca z konieczności musiała ponosić koszty uzupełnienia ekwipunku, zapewnienia możliwości dłuższego działania tymże grupom niezamożnego rycerstwa, przydatnego w istocie głównie do działań obronnych i pomocniczych, w tym do strzeżenia i obrony grodów książęcych, do napraw obiektów obronnych.

²⁸² Wolff, *Studia*, s. 84–93.

Odbiorcy nadań i ich potomkowie zasilali tedy oddziały doborowego rycerstwa, organizując kilkusobowe, dobrze wyposażone poczty zbrojne, zdolne także do uczestnictwa w dalszych wyprawach, i to na własny koszt. Piastowie mazowieccy jako sojusznicy, a następnie lennicy króla polskiego musieli dysponować szybkimi i sprawnymi oddziałami manewrowymi zdolnymi do działań na odległym terytorium, wypełniając podjęte zobowiązania militarne.

Odbiorcy nadań należeli do ludzi szczególnie aktywnych i dynamicznych. Widać wśród nich protoplastów nowych linii rodów heraldycznych możnowładztwa i zamożnego rycerstwa Mazowsza: Prawdziców z Radzanowa, Bolesćiców z Biejkowa oraz Lubowidza, Grzymałów z Miszewa, Kopaczów z Dmosina, Nałęczów z Borkowa czy też Rogalów z Milanowa (dziś Wilanów) i Ręczaj. W ziemi gostynińskiej dotyczy to bezspornie Prawdziców ze Szczawina, ale prawdopodobnie także innych możnych, jak Gozdawowie, Grzymałowie, Junosze, Rogale czy Wężyki.

ROZDZIAŁ III

Rola możnowładztwa i rycerstwa w fundacjach kościołów parafialnych w XIV i XV w. na obszarze ziemi gostynińskiej

Fundacja kościoła parafialnego na późnośredniowiecznym Mazowszu wymagała znaczącego zaangażowania materialnego fundatora lub grupy fundatorów. Można go szacować w przybliżeniu na wartość rzędu 100 kóp groszy praskich (por. dane zestawione w Aneksie I)¹. Zaczynała się od wyboru dogodnego miejsca, wydzielenia działki odpowiedniej do potrzeb, wzniesienia obiektu sakralnego – najczęściej skromnej i niezbyt obszernej budowli drewnianej z koniecznymi oknami, drzwiami, pomieszczeniami pomocniczymi. Obiekt ten trzeba było zaopatrzyć w ołtarz, zakrystię, a także w niezbędny sprzęt liturgiczny i inne potrzebne wyposażenie, jak chrzcielnica czy dzwonnica wraz z dzwonem². Obok kościoła z przyległym cmentarzem, przewidzianym na grzebanie zmarłych parafian, powinny być siedliska przeznaczone na plebanię (z domem i budynkami gospodarczymi), szkołę parafialną itp.

Fundator musiał zapewnić stosowne poświętno – majątek plebański w postaci paru włók kmiecych wraz z poddanymi, wydzielony z własnych dóbr, a także przekazać dochody z dziesięciny z własnych folwarków albo inne dochody bieżące. Musiał wreszcie uzyskać aprobatę i poparcie biskupa diecezjalnego dla tej fundacji. Ordynariusz diecezji powinien poświęcić kościół, zaakceptować kandydata

¹ Koszt budowy kościoła mógł wynieść ok. 30–60 kop groszy, jak wskazują porównawcze dane dla parafii w Guminie w diecezji płockiej na początku XVI w.; SHGWysz, s. 23. Zapis testamentowy z 1425 r. wojewody łęczyckiego Mikołaja na budowę kościoła parafialnego św. Marcina w Oporowie wynosił 60 grzywien groszy szerokich, tj. 48 kóp groszy praskich; *Zbiór dokumentów zakonu ojców Paulinów w Polsce*, z. 1: 1328–1464, oprac. J. Fijałek, Kraków 1938, nr 86. Podobna musiała być wartość poświętnego (najczęściej 2–3 włóki osiadłe, niekiedy więcej), a także wyposażenia kościoła, jak wskazują znane źródłowo legaty na te cele. Część kosztów z tego zakresu mogli już pokrywać parafianie.

² O wyposażeniu kościoła por. S. Litak, *Parafie w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku. Struktura, funkcje społeczno-religijne i edukacyjne*, Lublin 2004, s. 113–124.

przedstawionego przez fundatora na plebana i przydzielić mu stosowne dziesięciny biskupie od kmieci z dóbr fundatora albo sąsiednich, uszczuplając własne dochody, wreszcie wyznaczyć okręg parafialny.

Procedurę tę mógł zablokować sprzeciw dotychczasowego plebana albo plebanów istniejących na tym terenie kościołów wobec nowej fundacji, w obronie ich dotychczasowych uprawnień i dochodów, a także postawa kolatorów owych kościołów. Biskup powinien wówczas doprowadzić do kompromisu majątkowego zaspokajającego roszczenia dotychczasowego plebana i wycofania tego sprzeciwu, a na uszczuplenie dziesięcin biskupich i wystawienie dokumentu erekcyjnego nowej parafii musiał uzyskać zgodę kapituły katedralnej. Jeśli fundator natrafił na trwały opór władz kościelnych, erekcja parafii mogła być opóźniona o wiele lat albo nawet nowy kościół mógł pozostać jedynie filią starszego ośrodka dotychczasowej obszernej parafii, podlegając nadal władzy dotychczasowego plebana i określonym ograniczeniom prawa kościelnego, na przykład nie miał prawa do cmentarza grzebalnego³.

Fundator zachowywał dla siebie i potomków cenne prawo patronatu, czyli prawo prezenty – przedstawiania władzy biskupiej kolejnego kandydata na plebana po zgonie albo ustąpieniu dotychczasowego plebana, a także prawo do zaszczytnej ławy kolatorskiej oraz stosownego pochówku w podziemiach kościoła⁴. Z prawem tym łączyły się obowiązki w zakresie konserwacji albo odbudowy obiektu sakralnego i jego wyposażenia; kolator powinien ponosić część tych kosztów, być może 1/3 kosztów, na równi z plebanem oraz ogółem parafian⁵. Zależało to jednak od zamożności kolatorów, parafian i wielkości dochodów plebana.

Na terenie ziemi gostynińskiej występowały parafie czterech diecezji: poznańskiej, płockiej, gnieźnieńskiej i włocławskiej. Do najstarszych ośrodków kościelnych powstałych w okresie od XI do schyłku XIII w. należały w diecezji płockiej: Radziwie i Gostynin; w diecezji włocławskiej: Białotarsk; w diecezji gnieźnieńskiej: Kutno. W diecezji poznańskiej były to ośrodki: Gąbin, Iłów, Kamion, a także Kozłów Biskupi, Sochaczew oraz Brochów; obejmowały one także osady na lewym brzegu Bzury⁶. Kościoły te były fundowane przez władzę książęcą i po części też przez możnowładców, jak ukazuje przykład Radziwia. Regularna sieć parafii powstaje tu od początku XIII w., ale jej oddziaływanie na osady bardziej odległe od kościoła parafialnego musiało być nikłe.

³ Kościół Wszystkich Świętych w Jemielnie (dziś Imielno) był filią starszej parafii Grochów, posiadał chrzcielnicę i zakrytą, nie miał jednak zapewne cmentarza grzebalnego; LB Łaskiego II, s. 476.

⁴ Zob. zwłaszcza Nowacki, *Dzieje*, II, s. 346–348.

⁵ Por. SHGWysz, s. 23 (Gumino).

⁶ Por. K. Pacuski, *Ziemia gostynińska od XII wieku do 1462 roku na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 74 n., 80, 81.

Kto fundował kościoły parafialne w XIV i XV w. w ziemi gostynińskiej? Na to pytanie można poszukiwać odpowiedzi poprzez przyjrzenie się odrębnie własności książęcej, kościelnej i rycerskiej znanej nieźle ze źródeł pisanych tego czasu.

W dobrach książęcych powstały wówczas parafie Troszyn (dokument erekcyjny albo odnowienia erekcji 1341 r.)⁷, Strzelce (dokument erekcji z 1389 r.)⁸, Osmolin (2 X 1441 r. fundacja, 10 X 1442 erekcja)⁹, Sanniki (1441 r.)¹⁰. W Gostyninie utrzymał się stary kościół parafialny św. Jakuba przy grodzisku poza miastem lokacyjnym; w mieście powstał kościół filialny św. Marcina, a w zamku kaplica zamkowa fundowana w 1439 r. przez Siemowita V¹¹. Widać wyraźnie dokonania Siemowita V rawskiego (1434–1442), który dokończył budowę średnio-wiecznych parafii w dobrach książęcych. Także w Dobrzykowie kościół powstał przed 1453 r., zapewne w związku z lokacją wsi książęcej przed 1441 r., a wyraźnie po 1341 r.¹² Później powstała parafia w Młodzieszynie z fundacji książąt czer-sko-warszawskich władających Wyszogrodem¹³, a także w Czermnie – właściwie kościół filialny parafii troszyńskiej, znany w 1530 r.¹⁴ Można jeszcze doliczyć fundację kościoła w Rybnie przed 1418 r., zapewne w drugiej połowie XIV w., ośrodek parafii jednak w XV w. przeszedł w posiadanie Radwanów.

W dobrach kościelnych powstały wówczas parafie: Jamno z fundacji biskupa poznańskiego w pierwszej połowie XIV w., zapewne w okresie lokacji przed 1337 r.¹⁵, a także Mistrzewice w dobrach scholastyka kapituły płockiej przed 1465 r.¹⁶ Ponadto parafie fundował arcybiskup gnieźnieński w dobrach łowickich

⁷ NKMaz II, nr 245 (kopia I i kopia 3 – falsyfikat z późniejszymi interpolacjami). Kościół mógł tu powstać już w XIII w. O tym K. Pacuski, *Ziemia gostynińska...*, s. 81.

⁸ Knapiński, Notaty, s. 654, 655 (dok. erekcji); Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁹ Knapiński, Notaty, s. 460–462 (oba dokumenty).

¹⁰ Dok. fundacji 4 VII 1441 r.; KL, nr 187 (wg akt konsystorza warszawskiego); Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

¹¹ J. Zathy, *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963, s. 405 (22 I 1439 r.).

¹² SHGWp, s. 61. Według danych dokumentu z 1341 r. Dobrzykowo należałoby jednak do diecezji poznańskiej (NKMaz II, nr 245); później była to parafia pograniczna w diecezji płockiej (AHP, Mazowsze, mapa).

¹³ SHGWysz, s. 34. Dokument fundacji kościoła przez Janusza II opatrzony datą 1464 r. jest formalnie falsyfikatem (Janusz II rządził w ziemi wyszogrodzkiej dużo później), może jednak wskazywać na fundację kościoła w tymże roku przez jego matkę, księżnę Barbarę. Zob. KL, nr 215 oraz wątpliwości zgłoszone przez A. Wolffa i A. Borkiewicz-Celińską, w: SHGWysz, s. 34, pkt 5. Pleban Stanisław jest znany w latach 1466–1490; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

¹⁴ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 506.

¹⁵ O tym zob. rozdz. I w części drugiej, o dobrach kościelnych; por. Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507, 508.

¹⁶ O tym Nowacki, *Dzieje*, II, s. 510, 511. Parafia mogła powstać w okresie lokacji osady w XIV albo w pierwszej połowie XV w. Bez wątpliwości wyłączono ją wraz z Młodzieszynem ze starej parafii Brochów.

na lewym brzegu Bzury, ale teren ten w XIV i XV w. był zaliczany wraz z Łowiczem do ziemi sochaczewskiej, a nie gostynińskiej.

W dobrach rycerskich wypada sprawę rozpatrywać w szczegółowym zestawieniu alfabetycznym.

Brzozów. Wydaje się być fundacją z drugiej połowy XIV w., zapewne Belinów-Okuniów. Dokument erekcyjny sprzed 1378 r. istniał jeszcze w 1616 r., odnotowano w nim 3 włóki poświętnego¹⁷. Kolejny dokument dotacyjny wystawił biskup poznański Mikołaj z Kórnika w 1378 r., dotyczył nadania pewnych dalszych działów roli na rzecz kościoła¹⁸. Według wizytacji pleban posiadał 3 włóki ziemi, dziesięciny folwarczne oraz meszne z Brzozowa¹⁹. Zauważmy, że pleban nie otrzymał dziesięciny biskupiej od kmieci nawet ze wsi parafialnej, co jest dość wyjątkowe. Parafia została wyłączona ze starszej parafii iłowskiej, jak wskazał trafnie ksiądz J. Nowacki²⁰. Fundacja kościoła mogła towarzyszyć lokacji wsi, na co wskazuje dokument o istnieniu tu sołectwa w 1395 r. Kościół powstał w ośrodku włości możnowładczej²¹.

Ciechomice. Parafia została wzmiankowana w dokumencie oficjała płockiego wystawionym w Płocku 1 V 1392 r. w sprawie sporu o dziesięcinę z połowu ryb w jeziorze Zdrowskim²². Była to parafia niewielka, złożona w XVI w. z 4 osad²³. Prawdopodobnie została wyłączona niewiele wcześniej ze starej parafii Radziwie. Jej fundatorem był przypuszczalnie Szczepan z Jasieńca i Ciechomic, wieloletni starosta płocki, podkomorzy rawski i gostyniński. Był on dowodnie fundatorem parafii w Mnichu, erygowanej w 1399 r. przez Jakuba biskupa płockiego²⁴. Ciechomice objął zapewne po 1385 r., pisał się bowiem jeszcze wówczas z Jasieńca²⁵. Według wizytacji poświętno liczyło 3 włóki, bez wątpliwości z nadania fundatora, czyli identycznie jak w Mnichu²⁶. W 1443 r. za zgodą kapituły biskup nadał plebanowi dziesięciny od kmieci z Zajezierza (par. Ciechomice) i Zaborowa (par. Sokołów)²⁷; wsparł przeto tę fundację z dużym opóźnieniem. Kościół powstał w rezydencji możnowładczej, patronat utrzymał się w posiadaniu Ciechomskich herbu Wężyk²⁸.

¹⁷ Knapieński, Notaty, s. 51.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511; nietrafnie odnosi fundację kościoła do XIII w.

²¹ Zob. Beliny i Prawdzice z Brzozowa.

²² Dokument opublikował ks. S. Chodyński, *Wikariusze katedry włocławskiej*, Włocławek 1912, s. 221–223.

²³ AHP, Mazowsze, mapa.

²⁴ Zob. niżej.

²⁵ ZDLmP I, nr 54 (28 XII 1385 r.).

²⁶ Wypisy z wizytacji diecezji płockiej.

²⁷ ADP, Odpis Mąkowskiego, nr 167.

²⁸ Zob. Wężyki z Ciechomic.

Giżyce. Zachowała się nieudokumentowana informacja, że kościół murowany ufundował w 1439 r. Paweł Giżycki biskup płocki²⁹. Jest to prawdopodobne, jednak fundacja kościoła drewnianego mogła być przeprowadzona już nieco wcześniej, a biskup płocki wystawił okazały kościół murowany w swoim gnieździe rodzinnym raczej po 1439 r., po objęciu rządów diecezją i jej znacznymi dochodami, z których finansował podobne inwestycje budowlane w dobrach biskupich. Pleban Piotr jest znany w 1447 r.³⁰ Według wizytacji 1603 i 1616 r. pleban miał 4 włóki roli, a także meszne od kmieci i dziesięcinę z folwarku³¹. W fundacji tej można dostrzec wielki wysiłek finansowy fundatora, jednak pozostała ona faktycznie bez wsparcia dziesięcinnego ze strony biskupa poznańskiego. Kościół ten był wówczas pod wezwaniem św. św. Piotra i Pawła, może ono pozostawać w związku z Pawłem Giżyckim oraz z wezwaniem katedry poznańskiej, której biskup powinien konsekrować kościół albo dać na to zgodę. Wieś mogła początkowo wchodzić w skład starej parafii Iłów, a następnie przejściowo parafii Brzozów, nieco starszej od Giżyc. Kościół był fundacją we włości możnowładczej, gdzie powstała także kosztowna fortalicja, najpewniej fundowana przez tegoż Pawła biskupa płockiego³².

Głogowiec. Kościół powstał tu z fundacji posiadaczy dóbr w pierwszej tercji XV w. Nie dotyczy go wzmianka z 1415 r., związana z osadą Głogowiec w Wielkopolsce na pograniczu z Kujawami³³. Wiemy, że poświęcone wielkości 2 włók wydzielił Jan z Głogowca, znany jako rycerz pasowany. Dopiero po jego zgonie synowie Janusz, Paweł, Piotr i Mikołaj wraz z matką doprowadzili do końca sprawę powstania parafii, wyłączonej po części z parafii Kutno. Parafię erygował arcybiskup gnieźnieński Wojciech Jastrzębiec w 1433 r. wydając dokument erekcyjny³⁴. Nowy kościół murowany został tu wzniesiony w latach 1560–1573 z fundacji Pawła Głogowskiego, dziekana kapituły płockiej³⁵. Parafia obejmowała 6 osad w posiadaniu Grzymałów³⁶.

Jemielno (Imielno). Był to kościół filialny w parafii Grochowo, opisany w pierwszej ćwierci XVI w. Miał chrzcielnicę i zakrystię. Pozostawał pod wezwaniem Wszystkich Świętych, rezydował tu wikariusz plebana, który otrzymywał z tej wsi dziesięcinę folwarczną. Dziesięcina kmiecia z Jemielna należała do kościoła

²⁹ SGKP II, s. 577; RAW, s. 434; R.M. Kunkel, *Architektura gotycka na Mazowszu*, Warszawa 2006, s. 221, 222.

³⁰ ACI II, nr 1227.

³¹ Knapiński, Notaty, s. 102; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

³² Zob. Gozdawowie z Giżyc.

³³ ACI II, nr 63 (Gnezn).

³⁴ Dokument opublikował W.H. Gawarecki, *Wiadomość o kościele parafialnym w Głogowcu*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 8, 1845, s. 387, 388. Zob. też LB Łaskiego II, s. 477.

³⁵ R.M. Kunkel, dz. cyt., s. 222–224. Paweł dziekan płocki zmarł w 1580 r., ma pomnik nagrobny w katedrze płockiej; zob. Nowowiejski, *Płock*, s. 317.

³⁶ Zob. Grzymałowie z Głogowca.

w Kaszewie, zapewne od połowy XV w., zatem fundacja kościoła powinna być późniejsza³⁷. Można ją przypisać duchownemu, który stąd się wywodził i mógł zgromadzić środki na ten cel, mianowicie Janowi prebendarzowi w kościele św. Jana w Kruszwicy w drugiej połowie XV w.³⁸

Kiernozia. Kościół parafialny jest znany w 1442 r.; pleban kiernoski Piotr miał spory dziesięcinne z plebanami w Troszynie i Życku³⁹. W 1443 r. kapituła poznańska dała zgodę Andrzejowi biskupowi poznańskiemu na darowanie temuż kościołowi dziesięciny od kmieci ze wsi Brodne⁴⁰. W latach 1603 i 1616 pleban miał znaczne uposażenie w roli, dziesięciny z folwarków; dziesięcinę od kmieci miał tylko we wsi Brodne⁴¹. Kościół murowany św. Małgorzaty został zbudowany w pierwszej połowie XVI w., tu znalazł się nagrobek Pawła Kiernoskiego kasztelana gostynińskiego z datą roczną 1546⁴². Parafia została ufundowana i erygowana prawdopodobnie w pierwszej połowie XV w., przed 1442 r., kiedy pojawia się pleban, ale biskup poznański umocnił jej podstawę majątkową dopiero w 1443 r. Została wyłączona przypuszczalnie ze starszej parafii Jamno i to już przed 1441 r., kiedy powstała z fundacji księżęcej sąsiednia parafia Osmolin. Fundatorem parafii Kiernozia powinien być Adam z Życka, możny z rodu Junoszków władający tymi dobrami od 1412 r., kasztelan gostyniński w latach 1432–1450⁴³.

Kozłów Szlachecki. Zachowała się kopia dokumentu pergaminowego opatrzonego datą 1205 r. o powstaniu kościoła z fundacji dziedzica Mikołaja z Kozłowa, ale jest to falsyfikat nowożytny, którego wystawca i świadkowie są postaciami fikcyjnymi, a treść nie odpowiada rzeczywistości historycznej⁴⁴. Według wizytacji 1603 r. posiadano potwierdzenie erekcji z 1389 r. i 1529 r.⁴⁵ Murowany kościół w stylu gotyckim powstał tu prawdopodobnie z fundacji Andrzeja Szczubioła II z Kozłowa, kasztelana gostynińskiego, potem wojewody rawskiego (zmarł w 1493 r.). Według ustaleń Izabeli Galickiej powstał ok. 1470 r.⁴⁶ W 1528 r. kolator Wojciech Kozłowski potwierdził uposażenie parafii⁴⁷.

³⁷ LB Łaskiego II, s. 476, 477.

³⁸ Zob. Nieczuje z Jemielina, Wilkowcy i zaginionych Szerzewic.

³⁹ AAPoznań, AE I, k. 47.

⁴⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508.

⁴¹ Tamże; Knapiński, Notaty, s. 242.

⁴² RAW, s. 302; R.M. Kunkel, dz. cyt., s. 237, 238.

⁴³ Pacuski, Spis. Zob. Junosze z Czerniewa, Kiernozi.

⁴⁴ Knapiński, Notaty, s. 270–272.

⁴⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 513.

⁴⁶ *Katalog zabytków sztuki*, t. X, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 3: *Dawny powiat gostyniński*, Warszawa 1975; z. 24: *Powiat sochaczewski*, Warszawa 1973; R.M. Kunkel, dz. cyt., s. 244, 245; tamże plan kościoła.

⁴⁷ Zob. Węzyki z Kozłowa Szlacheckiego.

Pleban Szczepan z Kozłowa jest znany w latach 1418–1431⁴⁸. Był stryjem Mikołaja z Modzel, ówczesnego pisarza ziemskiego wyszogrodzkiego⁴⁹, mógł tedy być plebanem w Kozłowie od dłuższego czasu. Plebania posiadała 2 włóki poświęconego oraz dziesięciny z Kozłowa, Dębska Wielkiego i Małego oraz Złotej (część)⁵⁰; była przeto niezłe uposażona, ale mniejsza terytorialnie od sąsiedniej parafii Rybno⁵¹, która powstała w drugiej połowie XIV w. Skłaniam się do oceny, że parafia w Kozłowie Szlacheckim powstała krótko przed 1389 r. z fundacji możnowładczej i w centrum małej włości możnowładczej. Prawdopodobnie została wyłączona z sąsiedniej starszej parafii Kozłów Biskupi, istniejącej już w XIII w.

Luszyn. Parafia jest poświadczona od 1438 r.; po rezygnacji Mikołaja plebana prowizję papieską uzyskał Maciej, syn Jakuba ze Strzelna, kapłan diecezji włocławskiej⁵². Do 1441 r. do parafii należało Lubikowo, Osmolin i Starepole, ale po wyłączeniu parafii Osmolin fundowanej przez Siemowita V pozostało jedynie Lubikowo i folwark Kijanki⁵³.

Parafia Luszyn powstała później niż sąsiednia parafia Złaków w archidiecezji gnieźnieńskiej, do której włączono Stępowo i Stępową Wolę⁵⁴, zatem w drugiej połowie XIV albo w początkach XV w. Fundator nie jest znany, była to jednak włość możnowładcza, w końcu XV w. w posiadaniu Prawdziców⁵⁵. Kościół murowany pod wezwaniem św. Stanisława z fundacji posiadacza wsi Jana Modzelewskiego, podczaszego łączyckiego powstał w czwartej ćwierci XVI w. (przed 1595 r.)⁵⁶.

Łanięta. Dobra te w ugodzie biskupów włocławskiego i płockiego w 1444 r. zostały zaliczone do parafii Białotarsk w diecezji kujawskiej⁵⁷. Kościół parafialny został ufundowany przez Mikołaja z Kutna wojewodę łączyckiego wraz z żoną Barbarą w 1469 r., wojewoda uzyskał natychmiast potwierdzenie papieskie⁵⁸. Parafię erygował w 1469 r. biskup włocławski Jan Lutek z Brzezia⁵⁹.

⁴⁸ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 513.

⁴⁹ W 1431 r. odstąpił mu swoje prawa spadkowe do części wójtostwa w Wyszogrodzie; PP VI, nr 290. O tym zob. też SHGWysz, s. 64.

⁵⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 513; Knapieński, Notaty, s. 266.

⁵¹ AHP Mazowsze, mapa.

⁵² Bull. Pol. V, nr 808. J. Nowacki (*Dzieje*, II, s. 508) nietrafnie datuje fundację kościoła w Luszyńcu na drugą połowę XIII w., kierując się wezwaniem św. Stanisława.

⁵³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 508; AHP, Mazowsze, mapa; Knapieński, Notaty, s. 364, 365, dok. biskupa poznańskiego Andrzeja Bnińskiego z 26 I 1441 r.

⁵⁴ AHP, Mazowsze, mapa; LB Łaskiego II, s. 258–260; SGKP XI, s. 336. Dopiero w XX w. Stępów i Wola Stępowka wchodzi w skład parafii Luszyn; RAW, s. 451.

⁵⁵ Zob. Prawdzice z Luszyńca.

⁵⁶ Knapieński, Notaty, s. 366; R.M. Kunkel, dz. cyt., s. 255, 256.

⁵⁷ KL, nr 192.

⁵⁸ *Repertorium Germanicum*, t. IX, 1, nr 4707. Zob. też SGKP V, s. 584.

⁵⁹ RAW, s. 294.

Mnich. Parafię tę erygował Jakub biskup płocki 15 IX 1399 r. na prośbę Szczepana z Ciechomic, posiadacza Mnicha, wieloletniego starostę płockiego i jednocześnie podkomorzego gostynińskiego i rawskiego⁶⁰. Szczepan nadał tu 3 włóki wolne oraz tabernę (karczmę), a także dziesięcinę z ról folwarku i zobowiązał się do świadczeń mszalnych po 2 korce żyta oraz tytułem kołеды po korcu owsa z włóki kmiecej w Mnichu. Biskup nadał skromną dziesięcinę z 6 włók w Sierakowie, kupionych przez Szczepana i z 4 włók sołtysa Dzierśława. Do parafii przyłączył wsie Mnich, Wola Czesława (potem Muchnowo), Skórzewa oraz Sierakowo. Kościół otrzymał wezwanie Wniebowzięcia NMP oraz świętych Jana Chrzyciela i Mikołaja. Następnie parafia obejmowała tylko 3 osady (bez Sierakowa), stanowiła eksklawę diecezji płockiej⁶¹. W fundacji tej widać wielką rolę Szczepana, który zapewnił podstawowe uposażenie plebana, a biskup wsparł ją skromnie, bowiem nie przyznał dziesięcin biskupich od kmieci z Mnicha i pozostałych 2 osad, zatrzymując je faktycznie dla siebie. Jest to wyrazisty przykład fundacji możnowładczej. Prawo patronatu pozostało tu w rękach posiadaczy Mnicha⁶².

Pacyna. Pleban jest znany od 1427 r. Parafia powstała po 1303 r., przejęła bowiem w nieznanych okolicznościach dziesięcinę biskupie w Pacynie, Podczachach i Gosławicach, przeznaczone w 1303 r. dla kościoła w Trębkach⁶³. Była to parafia duża, do jej okręgu w XVI w. zaliczano 9 osad⁶⁴. Kościół parafialny pozostał w 1512 r. pod wezwaniem św. Bartłomieja Apostoła i św. Katarzyny⁶⁵. Nowy kościół parafialny został wystawiony w innym miejscu pod wezwaniem św. Wawrzyńca i Anny, konsekrowano go przed 1616 r., a przy starym kościele utrzymywał się wówczas cmentarz grzebalny⁶⁶. Pacyna mogła być ośrodkiem włóci możnowładczej, zapewne od początku XV w. Ogończyków z Pacyny, zatem fundator kościoła należał prawdopodobnie do możnowładztwa. Kościół został tu ufundowany być może już w XIV w., parafia powstała najpóźniej na początku XV w. Prawo patronatu należało tu jedynie do Ogończyków z Pacyny⁶⁷.

Piotrków (dziś Piotrkówek). Była to parafia jednowioskowa, znana od 1445 r.; jej patronem był wówczas Jakub Iłowski kanonik płocki⁶⁸. W 1579 r. pleban miał tu 1 włókę kmiecią⁶⁹, według wizytacji XVII w. miał 2 włóki roli.

⁶⁰ Zob. Aneks II. Odpis dok. zachował się też w archiwum parafii Mnich; RAW, s. 296.

⁶¹ AHP, Mazowsze, mapa. Zob. Wężyki z Mnicha.

⁶² Bull. Pol. IV, nr 1828.

⁶³ NKMAZ II, nr 115; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁶⁴ AHP, Mazowsze, mapa.

⁶⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁶⁶ Knapiński, Notaty, s. 470.

⁶⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁶⁸ Tamże, s. 507.

⁶⁹ ŻD XVI, s. 201.

Należały wówczas do niego dziesięciny folwarczne w Świniarach, Życku i Słubicach, tj. w sąsiednich parafiach⁷⁰. Drewniany kościół pod wezwaniem Świętej Trójcy w 1616 r. był już zniszczony ze starości⁷¹. W 1446 r. biskup poznański Andrzej Bniński przysądził Mikołajowi plebanowi w Piotrkowicach (tj. Piotrkowie) dziesięciny kmiece ze Słubic⁷², zatem miał on do nich prawo z tytułu wcześniejszego nadania biskupa poznańskiego. Fundację kościoła można przypisać Rogalom z Iłowa w końcu XIV albo w pierwszej połowie XV w.

Rybno. Pierwsza informacja o parafii pochodzi z 1418 r. Pleban Michał toczył w latach 1418–1420 proces z biskupem poznańskim Andrzejem z Gosławic o dziesięcinę od kmieci ze wsi Złota⁷³. W latach 1437–1440 jest znany pleban Mściśław, wywodzący się z Sokołowa w ziemi warszawskiej⁷⁴. W 1534 r. dokumentu erekcyjnego już nie było; biskup Jan Latański potwierdził uposażenie kościoła, mianowicie 3 włóki ziemi, dziesięciny kmiece z części wsi Złota i z Jasieńca oraz dziesięciny folwarczne z okręgu parafii⁷⁵. W 1616 r. był tu stary kościół drewniany pod wezwaniem św. Bartłomieja Apostoła⁷⁶.

Prawdopodobnie parafię erygowano przy kościele fundacji książęcej podczas lokacji wsi w XIV w., przed 1368 r. Powinna to być początkowo parafia patronatu książęcego, przejętego faktycznie w XV w. przez Radwanów z Rybna.

Sokołowo. Parafia jest znana od 1444 r., kiedy w ugodzie biskupa płockiego z biskupem wrocławskim przyjęto, że wsie Pomorzany, Jukowo i Sokołowo powinny należeć do okręgu kościoła w Sokołowie. Dziesięcinę biskupią z Sokołowa, przedtem sporną, nadano kościołowi w Sokołowie⁷⁷. Parafia ta wyłączona zatem została z pogranicznej parafii kujawskiej Białotarsk, obejmującej także osady w ziemi gostyńskie. W XVI w. należało do niej 10 miejscowości, a także dwie osady młyńskie⁷⁸.

Kościół powstał po 1398 r., kiedy Stanisław Grad kupił Sokołowo od rycerzy nieznanymi z imienia; w dokumencie zachowanym tylko w części, oświetlającym tę sprzedaż, brak informacji o prawie patronatu⁷⁹. Fundatorem kościoła był zatem Stanisław Grad, współpracownik Siemowita IV, długoletni wojewoda płocki w latach 1412–1440. Fundacja nastąpiła już na początku XV w., była to bez-

⁷⁰ Knapiński, Notaty, s. 509, 510. Do tego kościoła uczęszczali poddani biskupstwa płockiego z pobliskich wsi Suchodół i Pomocna; por. AHP, Mazowsze, mapa.

⁷¹ Knapiński, Notaty, s. 509; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

⁷² ACI II, nr 1214.

⁷³ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511.

⁷⁴ MK 3, k. 212v, 152.

⁷⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 511; przywilej odpisał Knapiński, Notaty, s. 566–571.

⁷⁶ Knapiński, Notaty, s. 644.

⁷⁷ KL, nr 192.

⁷⁸ AHP, Mazowsze, mapa.

⁷⁹ ADP, perg. 119; zachowana prawa część tekstu.

spornie fundacja możnowładcza. Parafię miał erygować Jakub biskup płocki 22 XII 1404 albo w 1405 r. z fundacji tegoż Stanisława Grada⁸⁰.

Solec. Parafia jest znana od 1476 r.⁸¹ W XVI w. obejmowała 8–9 miejscowości, w tym osady Meszne i Łązek, których nie można zlokalizować⁸². Parafia ta nie została odnotowana w ugodzie biskupów płockiego i włocławskiego w 1444 r., ale także nie zostały wymienione osady z tej parafii, zatem nie pozostawały one przedmiotem sporu⁸³.

Parafia zapewne została wyłączona ze starszych parafii Białotarsk i Gostynin, ale już w 1444 r. powinna tu sięgać diecezja płocka, zatem może ona być starsza niż parafia w Sokołowie, fundowana na początku XV w. Jest możliwe, że parafia Solec powstała w drugiej połowie XIV w. i była to fundacja wspólna Pomianów z Solca i Wrzącej, protoplastów rycerstwa XV w. i szlachty cząstkowej XVI w. Fundacja kościoła mogła jednak poprzedzić erekcję parafii, a ta ostatnia jest także możliwa na początku XV w., tak jak sąsiedniej parafii Sokołów.

Suserz. Parafia jest znana od 1441 r., kiedy wystąpił pleban Jan⁸⁴. Parafia istniała do ok. 1545 r., została przejęta przez protestantów, reaktywowana w 1595 r. Według wizytacji był tu drewniany kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP, należały do niego dziesięciny folwarczne i kmiecy z obszaru parafii: z Suserza, Modły, Popiardowa, Słupa, a także potrójnego Szczawina i Waliszewa⁸⁵. Już w 1445 r. pleban toczył sprawę o dziesięcinę kmiecią z Modły, a w 1533 r. o dziesięcinę ze Szczawińskimi⁸⁶; można zatem przyjąć, że owe bogate uposażenie dziesięcinne pochodzi z nadania biskupa poznańskiego sprzed XV w. Parafia obejmowała w XVI w. 10 miejscowości⁸⁷.

Prawo patronatu przed drugą połową XV w. najpewniej należało tu do Awdańców z Suserza, Modły i Słupa. Parafia została wyłączona prawdopodobnie ze starszej od niej parafii w książęcym Gąbinie. Uposażenie dziesięcinne pozwala sądzić, że parafia powstała w XIII albo na początku XIV stulecia, nie później niż w okresie fundacji parafii Trębki, która dostała w 1303 r. wyjątkowo duże dzie-

⁸⁰ Zob. *Ziemia gostynińska. Materiały do dziejów ziemi płockiej (Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w.)*, t. XI, wyd. M.M. Grzybowski, Płock 2000, s. 150, 166 wg przekazu z 1654 r.; *Diecezja płocka. Struktura personalno-administracyjna*, red. W. Lis, Płock 1978, s. 219. Na fundację Stanisława Grada w 1400 r. wskazał bez dokumentacji B. Chlebowski, w: SGKP XI, s. 28.

⁸¹ ADP, KDNorb., s. 180.

⁸² AHP, Mazowsze, mapa oraz indeks; ŻD XVI, s. 196, 208. Osada Meszne istniała aż do połowy XVIII w.; zob. *Ziemia gostynińska...*, s. 172 n.

⁸³ KL, nr 192.

⁸⁴ AAPoznań, AE I, k. 59v; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁸⁵ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509; Knapieński, *Notaty*, s. 656–658.

⁸⁶ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509; Knapieński, *Notaty*, s. 656–658.

⁸⁷ AHP, Mazowsze, mapa.

sięciny od ówczesnego biskupa poznańskiego⁸⁸. Była to bez wątpliwości fundacja możnowładcza Awdańców.

Trębki. Fundację komesa Andrzeja oświetla zachowany dokument nadania bogatych dziesięcin biskupich z 7 osad z 1303 r., wystawiony przez Andrzeja biskupa poznańskiego za zgodą kapituły, który nie określił jednak okręgu parafii⁸⁹. W XVI w. obejmowała ona miasteczko i 10 wsi, a ponadto osady młyńskie⁹⁰. Parafia utraciła część dziesięcin biskupich spoza obszaru parafii, miała jednak dziesięciny folwarczne w swoim obrębie i należała przypuszczalnie do bardziej zamożnych⁹¹. Powstał tu drewniany kościół pod wezwaniem Wszystkich Świętych, z prezbiterium murowanym; według wizytacji 1616 r. był świeżo odrestaurowany⁹². Trębki były ośrodkiem możnowładczej włości Prawdziców.

Życk. Parafia jest znana od 1442 r., kiedy wystąpił pleban Wysław⁹³. Obejmowała w XVI w. trzy osady: Życk, Świniary i Strugały; patronat należał do właścicieli Życka i Świniar⁹⁴. Jeszcze w 1341 r. sięgała tu dowodnie parafia Troszyn⁹⁵, zatem parafia w Życku powstała później wbrew ocenie J. Nowackiego. Fundatorem kościoła parafialnego mógł być Gotard z Życka, długoletni sędzia płocki (1369–1408), możny z rodu Junoszków. Wydaje się, że fundacja ta powinna nastąpić w drugiej połowie XIV albo na początku XV w.⁹⁶ W 1603 r. był to jeszcze kościół pod wezwaniem św. Doroty; w 1608 r. konsekrowano nowy kościół pod wezwaniem św. Jana Chrzciciela, a dawny kościół pozostał kaplicą dworską⁹⁷.

Wnioski końcowe

Przegląd fundacji kościołów parafialnych w XIV i XV w. upewnia, że większość tych fundacji została przeprowadzona w ramach własności rycerskiej, głównie możnowładczej. Fundatorami byli tu zazwyczaj zamożni i wpływowi urzędnicy książęcy, których trzeba zaliczyć do mazowieckiego możnowładztwa. Dysponowali oni obszernym majątkiem i znacznymi możliwościami finansowymi, a także li-

⁸⁸ NKMaz III, nr 115 (dziesięciny z 7 osad).

⁸⁹ NKMaz II, nr 115. Nie została jednak nadana dziesięcina z samych Trębek, ośrodka włości.

⁹⁰ AHP, Mazowsze, mapa.

⁹¹ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 509.

⁹² Knapieński, *Notaty*, s. 747; R.M. Kunkel, dz. cyt., s. 340.

⁹³ AAPoznań, AE I, k. 47; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

⁹⁴ AHP, Mazowsze, mapa; Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507.

⁹⁵ NKMaz II, nr 145.

⁹⁶ Zob. wyżej Junosze z Życka.

⁹⁷ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 507; Knapieński, *Notaty*, s. 954 n.

czącymi się wpływami politycznymi. Byli tedy w stanie sprostać znacznemu wysiłkowi finansowemu i majątkowemu, a także organizacyjnemu, przygotowując tę fundację i przeprowadzając sprawę konsekracji kościoła przez biskupa oraz przydzielenia dziesięcin biskupich z dóbr fundatora albo innych, wreszcie doprowadzając do określenia okręgu parafialnego i formalnej erekcji parafii.

Dzięki tej fundacji rosła ranga ośrodka dóbr, z którego się tytułowali. Otrzymywali dla siebie i spadkobierców liczące się prawo patronatu, w tym prawo do prezenty miejscowego plebana, do zaszczytnej ławy kolatorskiej w pobliżu ołtarza. Pozyskiwali też prawo do stosownego pochówku w podziemiach kościoła, który stawał się ich nekropolią rodzinną. Kościół ten stawał się wyraźnym symbolem ich dokonań i manifestacją ich mecenatu w zakresie kultury i sztuki, jeśli fundowali tu stosowne wyposażenie w dzieła sztuki, nawet jeśli były pochodzenia lokalnego albo z wtórnego obiegu dóbr kultury.

Owe przedmioty kultu religijnego mogły też pochodzić z daleka. Zauważmy, że możni mazowieccy podejmowali dość często podróże, w tym pielgrzymki, tak krajowe, jak i zagraniczne. Mieli możliwości przywozu dzieł sztuki sakralnej do fundowanego przez siebie kościoła czy też ołtarza, z którym oni i ich rodziny nawiązywali trwałszą więź, także spoza Mazowsza i spoza ziem polskich.

Nie można także przeoczyć wartości, z którymi identyfikowali się oni sami, a także ich bliscy i otoczenie. Liczyły się ukształtowane wcześniej postawy religijne, widoczna w ówczesnych testamentach, legatach i innych działaniach na rzecz kościoła potrzeba realizowanej przez dłuższy czas modlitwy liturgicznej za siebie, rodzinę i swoich zmarłych przodków. Liczyła się też potrzeba pomocy poddanym w wypełnianiu ich praktyk religijnych, a także prestiż społeczny płynący z ambitnych dokonań.

Należy jeszcze zauważyć, że po fundacjach kościołów i zagęszczeniu sieci parafii późnego średniowiecza ruszyła tu fala zakładania małych szkół parafialnych dla wyróżniających się uzdolnieniami i zainteresowaniami chłopców, zwłaszcza z rodzin rycerskich. Dzięki temu młodzież mazowiecka uzyskała szansę dalszego kształcenia, tak w szkołach kolegiackich i miejskich Mazowsza, jak też w Krakowie na studiach uniwersyteckich, czynnych na szeroką skalę od przełomu XIV i XV w.

Szkołę parafialną prowadził nauczyciel, nazywany zwykle *rector schole*, czasem także *minister ecclesie*, zatrudniany czasowo. Na utrzymanie nauczyciela i wikariuszy przeznaczano część dochodów parafii, ale dla ziemi gostynińskiej XV w. wiemy o tym niewiele. Na funkcjonowanie parafii, w tym szkoły parafialnej, powinien jednak wywierać wpływ fundator i jego następcy, współdziałający z wybranym przez siebie plebanem. Można mógł też organizować dodatkowo kształcenie swoich synów i młodych krewnych we własnym dworze, wyszukując odpowiednich nauczycieli.

W XV w. zaczyna się wreszcie nowa fala fundacji kościelnych w działających już kościołach parafialnych. Idzie tu o altarie, fundowane przy wznoszonych ołtarzach bocznych w kościele, czasem w dobudowanej kaplicy stanowiącej część obiektu sakralnego. Prawo prezenty altarzysty otrzymywał fundator i jego spadkobiercy. Altarzysta mógł jednocześnie pełnić funkcję kapelana i sekretarza danego możnego, mógł odprawiać mszę dla niego, jego rodziny i otoczenia na podstawie personalnego uprawnienia tegoż możnego do ołtarza przenośnego. Przykładowo znany jest Piotr, spowiednik i altarzysta Jakuba z Glinek starosty wiskiego, wcześniej także starosty gostynińskiego, odnotowany w jego testamencie z 5 IV 1507 r.⁹⁸

Wiemy dowodnie, że Sasin Gęba z Trębek, kasztelan płocki, doprowadził do fundacji w kościele parafialnym w Trębkach przynajmniej jednej altarii z dwóch, o jakie zabiegał w Kurii Rzymskiej⁹⁹. Później w 1526 r. w Trębkach są znani mansjonarze-wikariusze; o wypłacanie ich dziesięcin zabiegał wówczas pleban Jakub, doktor medycyny, kanonik łączycki i łowicki, zapewne nie rezydujący w parafii¹⁰⁰. Według wizytacji 1603 r. było tu trzech mansjonarzy-wikariuszy¹⁰¹. Fundację tę można przypisać Prawdzcicom z Trębek w XV w., kasztelanowi Sasinowi Gębie oraz jego następcom.

Także w kościele parafialnym w Giżycach było w 1490 oraz w 1538 r. kolegium mansjonarzy. Zdaniem J. Nowackiego jego fundatorem mógł być biskup płocki Paweł Giżycki, co jest prawdopodobne¹⁰².

Widać zatem, że możni XV w. kontynuowali na polu fundacji kościelnych tradycje swoich poprzedników. Możni XIV–XV w. odegrali czołową rolę w przemianach w ziemi gostynińskiej także na polu nowych struktur kościelnych, które służyły następnie kolejnym pokoleniom mieszkańców tej ziemi.

⁹⁸ AGAD, Pułt. test. 1, k. 407.

⁹⁹ Bull. Pol. IV, nr 687, 1169, 1208.

¹⁰⁰ Nowacki, *Dzieje*, II, s. 642.

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² Tamże, s. 639.

Zakończenie

Z przedstawionych badań i ustaleń szczegółowych wynikają wnioski syntetyczne. W ziemi gostynińskiej XIV–XV w. można wyróżnić dobra **drobnego rycerstwa**, posiadające kilka włók osiadłych wraz z poddanymi, a także własny folwark jako podstawę wyżywienia rodziny posesora. Była to wartość nie przekraczająca na ogół pułapu 100 kóp groszy praskich, tj. 150 kóp w półgroszach krakowskich, czyli 185 grzywien w półgroszach¹. Stąd zapisy posagu i wiana w tej warstwie licznego drobnego rycerstwa mazowieckiego nie przekraczały kilkudziesięciu kóp groszy.

W 1431 r. Zbigniew z Witkowic miał otrzymać 20 kóp groszy praskich i 18 kóp oraz 40 groszy pospolitych, czyli łącznie niespełna 50 kóp w półgroszach krakowskich, tytułem posagu jego żony Anny od jej braci z Bylina w ziemi wyszogrodzkiej². Wiemy, że w 1457 r. dział w Babach, gnieździe drobnego rycerstwa z rodu Dołęgów został sprzedany za 80 grzywien³. W połowie XV w. jeden z działów w Dębsku, gnieździe Gozdawów został sprzedany jedynie za 30 kóp w półgroszach, musiał być niewielki⁴. Podobnej wartości były wójtostwa o paru lub kilku włókach w wiejskich dobrach książęcych i kościelnych, z wyłączeniem dobrze uposażonych wójtostw w miastach i wsiach największych, które osiągały wartość powyżej 100 kóp groszy. Najniższa wartość posagu zanotowana w źródłach to 7 grzywien w półgroszach w r. 1525. Elżbieta z Pomorzán w ziemi gostynińskiej wniosła mężowi Stanisławowi Dudkowi owe 7 grzywien, a ten opłacił jej 14 grzywien posagu i wiana na połowie swej własności w Psurzu w ziemi łączycyckiej⁵.

¹ Przyjmuję stosowany wówczas przelicznik poświadczony źródłowo.

² PP VI, nr 579. Tej informacji nie odnotowano w SHGWysz, s. 9.

³ Zob. Dołęgowie z Bab.

⁴ Zob. Gozdawowie z Dębska.

⁵ ŁęczG 15, k. 150v.

Dobra rycerstwa niezamożnego mogły mieć jeszcze użytki leśne, nie dysponowały jednak prawem do barci, do łowu bobrów i do innych pożytków stanowiących uprawnienie władzy książęcej. Wiemy, że barcie w dobrach drobnego rycerstwa na Mazowszu północno-wschodnim, otrzymanych od władzy książęcej w nadaniu 10 włók lasu do wykarczowania i zagospodarowania, były zastrzeżone dla władzy książęcej, co notują kolejne przywileje z końca XIV i pierwszej połowy XV w. Należały one do władzy książęcej jeszcze w pierwszej ćwierci XVI w.⁶

Dodajmy jeszcze tytułem porównania, że nadanie 10 włók obszaru leśnego, po pełnym zagospodarowaniu, mogło się przekształcić w 10 włók uprawnych (areal folwarczny oraz kmieci). Włoka uprawna mogła mieć wartość 10 kóp groszy praskich, zatem dochodzimy do wielkości granicznej przyjętej powyżej, to jest 100 kóp groszy praskich jako majątek względnie zamożnego drobnego rycerstwa.

Potomkowie drobnego rycerstwa stanowili w XVI w. znaczną część ogółu szlachty ziemi gostynińskiej, co pokazują rejestry poborowe XVI w. Na ten stan rzeczy wskazują też ułamkowe źródła wcześniejsze. Zabiegając o szanse awansu majątkowego i społecznego, drobne rycerstwo wchodziło od dawna w służbę albo w układy typu klientarnego z możliwym patronem, co widać czytelnie w przypadku rodu Gozdawów, zwłaszcza na przykładzie Gozdawów z Wituszy związanych z Pawłem Giżyckim biskupem płockim⁷.

Mogło ono wywodzić się po części z rozrodzonych linii rycerstwa zamożniejszego, stopniowo ubożającego, jak pokazuje wyrazisty przykład Karwowskich na Mazowszu płockim. W 1489 r. o potwierdzenie przywileju książęcego z 1298 r. na Karwowo, Nosarzewo i Dębsko wystąpiło aż 46 odnotowanych imiennie dziedziców Karwowa, a nie byli to jedyni potomkowie rycerza pasowanego Pawleca, odbiorcy owego dokumentu Bolesława II płockiego⁸. Trzeba jednak też liczyć się z kontynuacją dawniejszego rycerstwa szeregowego z doby XI–XIII w., zdolnego w pierwszym rzędzie do działań obronnych na obszarze swej kasztelanii albo sąsiednich. Rycerstwo to było powoływane w okresie działań wojennych do obsadzania stałych punktów oporu, których na Mazowszu na początku XIII w. w świetle danych źródłowych powinno być kilkadziesiąt (książęcych i kościelnych łącznie). Po 1217 r. liczba grodów drastycznie zmalała, jednak już w XIII w. pojawiają się gródki i fortalicje możnowładcze, jak Orszymowo pod Wyszogrodem

⁶ O tym J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965, s. 82 n.

⁷ Zob. Gozdawowie z Wituszy.

⁸ MK 6, k. 228v–230; SHGWP, s. 119. Posiadacze Karwowa założyli w XV w. wiele nowych osad w ziemi wiskiej, realizując nadania książęce. Wszyscy oni tworzyli jednak niewielki ród mazowiecki Cwalinów herbu Pniejnia. Zob. MZH, wg indeksu (herb Cwalina); Kapica, *Herbarz*, nr 70, 71, 151, 209, 380; Paprocki, *Herby*, s. 444; S. Górzyński, J. Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, wyd. II popr., Warszawa 1990, s. 121.

i Nowy Dwór u splotu Wisły i Narwi (z Bugiem), a także kościelne (Popłacin na lewym brzegu Wisły). Punktów tych przybywało i wymagały one odpowiedniej obsady w okresie zagrożenia i działań wojennych.

Na dawny zakres powinności drobnego rycerstwa mazowieckiego wskazuje przywilej księcia Siemowita IV na Sulerzyż, wystawiony dla Piotra Gza z rodu Junoszów z Żeromina w ziemi zakroczymskiej 29 III 1384 r., znany z zachowanych kopii. Piotr kupił te dobra za 200 kóp groszy praskich, stając się poddanym księcia płockiego, zaliczanym do zamożnego rycerstwa, odbiorcą przywileju książęcego. Otrzymał dość wyjątkowo spotykane zwolnienie „a custodia castri, que vulgariter possada dicitur; non tenebitur – residere nec pecuniis solvere”. Otrzymał też zwolnienie od znacznie częściej notowanego później obowiązku wożenia listów książęcych „a legacionibus litterarum nostrarum”⁹. Można przyjąć, że powinności te obowiązywały dotychczas powszechnie drobne rycerstwo księstwa płockiego, zobowiązane do rozmaitych posług i zadań, w tym strzeżenia grodów. Jeśli to podstawowe zadanie przestawało być aktualne, mogło dochodzić do zmiany zakresu owych powinności na rzecz książęcego aparatu władzy.

Na obszarze kasztelanii gostynińskiej głównym punktem oporu był książęcy gród w Gostyninie, działający być może aż do drugiej połowy XIV w., a od tego czasu zamek murowany wzniesiony przy przeprawie przez Skrwę, obok miasta lokacyjnego. Można go było bronić także poprzez naprędce wznoszone fortyfikacje i zapory na gościńcach i drogach lokalnych, prowadzących przez kompleksy leśne do Gostynina, co umacniało jego walory obronne.

Owo drobne rycerstwo kasztelanii, a od połowy XIV w. ziemi gostynińskiej nie otrzymywało na ogół przywilejów książęcych na posiadaną własność ziemską. Wyjątkiem były drobne nadania ziemi wielkości paru włók z obowiązkiem służby wojskowej, jakie otrzymywali ludzie z tej grupy społecznej zasłużeni w służbie książęcej. Przykładem jest Pakosz z Solca w 1434 r. po rozwiązaniu dworu zmarłej księżnej Aleksandry, wdowy po Siemowicie IV, który dostał dwie włóki wolne od świadczeń we wsi książęcej Korzeń¹⁰.

Z tej grupy społecznej wywodzili się w dużej mierze wójtowie (sołtysi) w dobrach książęcych, kościelnych i możnowładztwa, znani jedynie częściowo. Tę drobną szlachtę widać dobrze w źródłach XVI w.; ale trzeba uwzględnić postępujący proces pauperyzacji. Nie można danych z rejestrów poborowych XVI w. pokazujących ówczesną szlachtę zagrodową przenosić bez korekt do wcześniejszego czasu.

Obok drobnych działów rycerstwa niezamożnego były dobra **zamożnego rycerstwa**, posiadaczy jednej dużej wsi albo paru osad czy też dużych działów

⁹ ZakrZR 19, k. 88v; 20, k. 42a–43v; Kapićjana, pudło 56, nr 40. Dane o Sulerzyżu zestawia SHGWP, s. 293, 294. W 1578 r. Sulerzyż miał 12,5 włók kmiecych (ŻD, s. 113); w XIX w. folwark z wsią obejmował łącznie co najmniej 41 włók obszaru (SGKP XI, s. 569).

¹⁰ AGAD; perg. 8633. Zob. Pomianowie z Solca.

w większych wsiach. Można sądzić, że były to dobra wielkości łącznej od 10 do 30–40 włók kmiecych, najczęściej kilkanaście lub nieco więcej włók osiadłych, a także folwarki, młyny, taberny (karczmy). Czasem ich składnikiem były także nieźle zagospodarowane wójtostwa w dobrach książęcych czy kościelnych. Działy te mogły obejmować też kilkadziesiąt albo więcej włók lasu wraz ze zbiornikami wodnymi, jak poucza przykład posiadaczy dóbr Białe nad jeziorem tej nazwy (w XVI w. było tu jednak niewielu kmieci).

Na dobra te rycerze otrzymywali przywileje książęce o zróżnicowanej stawce czynszu książęcego z włóki osiadłej i różnie określonym zakresie immunitetu, zatem rodziny rycerskie dysponowały zróżnicowanymi uprawnieniami do eksploatacji posiadanej terenu. Tak przykładowo bracia Myślbor i Andrzej z Ciecierska otrzymali w 1383 r. przywilej Siemowita IV na dobra Cieciersko w ziemi płockiej oraz Bielskie, tj. Białe w ziemi gostynińskiej, przyznający prawo chełmińskie z czynszem książęcym po 8 groszy praskich z włóki osiadłej¹¹.

Zakres przywileju na te same dobra mógł ulegać zmianom w zależności od pozycji posiadacza, bowiem urzędnicy książęcy uzyskiwali wyraźnie niższe stawki czynszu książęcego, zatrzymując pozostałą część owego czynszu od swoich kmieci jako formę wynagrodzenia. Otrzymanie przywileju zobowiązywało też odbiorcę i jego potomków do wystawiania kopii z danych dóbr, czyli konnego pocztu zbrojnego na wyprawy książęce. W dokumentach książęcych rzadko jednak objaśniano tę sprawę, obowiązywał przeto powszechny zwyczaj nie budzący wątpliwości. W mazowieckich księgach ziemskich XV w. zamożnego rycerza określano niekiedy czytelnie jako pan (*dominus*) w odróżnieniu od drobnego rycerstwa, do którego stosowano zwykle określenie stanowe *nobilis*.

Można określić wartość nieruchomości majątku rycerza zamożnego sytuując go w szerokim przedziale powyżej 100 kóp groszy praskich i poniżej 800 kóp tych groszy albo ich ekwiwalentu. Nieruchomości powyżej 100 kóp groszy praskich powinien mieć Wincenty z Muchnic, późniejszy podsędek gostyniński, który zapisał żonie Barbarze 80 grzywien na swej własności, a następnie prawdopodobnie rozbudował dobra jako urzędnik książęcy¹². Podobnie Mikołaj Sołtan z Zaborowa Starego zeznał w 1476 r., że jego żona Helena otrzymała od swego brata Stanisława z Lutoborza wyprawę ślubną wartości 20 grzywien w półgroszach, a jej posag wynosił 100 kóp w półgroszach¹³. Cały majątek Stanisława Podczaskiego, skarbnika gostynińskiego w pierwszej ćwierci XVI w. mógł mieć wartość 400–500 grzywien¹⁴.

¹¹ MK 5, k. 32v.; SHGWP, s. 43.

¹² Zob. Posiadacze Muchnic.

¹³ KowalskaG 1a, k. 121, 142v. O tym zob. Ogończyki z Zaborowa.

¹⁴ Zob. Rolicze z Podczach.

Wieś niezłe zagospodarowana w ziemi gostynińskiej, jaką był Koszelew koło Gębina w posiadaniu Prawdziców (w XIX w. ok. 33 włóki obszaru), w 1390 r. kosztowała 200 kóp groszy praskich, a w 1406 r. uzyskano za nią jedynie 160 kóp tych groszy¹⁵. Siemianowo; liczące według danych XIX w. niespełna 40 włók obszaru, w 1427 r. kosztowało 200 kóp groszy¹⁶. Ćmiszewo i Jasieniec, dwie dobrze zagospodarowane wsie Wężyków z Ciechomic i Kozłowa kosztowały w 1438 r. 720 grzywien, tj. 600 kóp groszy¹⁷. Te ostatnie były jednak wcześniej i później składnikiem dóbr możnowładczych.

Znane z różnych ziem Mazowsza XV w. zapisy posagu i wiana oprawionego zazwyczaj na połowie dóbr mężowskich zaczynają się w tej warstwie rycerstwa od pułapu 50–60 kóp groszy praskich, ale dochodzą do wielkości 200–300 kóp groszy. Idzie tu bezspornie o majątek nieruchomy wartości wyraźnie powyżej 100 kóp groszy. Górny pułap to byłaby wartość 3–4 dużych wsi wartości 200 kóp groszy praskich każda, czyli 600–800 kóp groszy praskich.

Uwzględniając jednak także inne składniki majątkowe, o których wiemy, jak majątek ruchomy dziedziczony po rodzicach oraz otrzymywany w rozliczeniu wyprawy ślubnej i posagu, a także czasowe albo dożywotnie tenuty dóbr książęcych i kościelnych, dochodowe wójtostwa, jak również dochody i pożytki płynące z urzędu sprawowanego w służbie książęcej, trzeba przyjąć, że dobra własne wartości 800 kóp groszy praskich to już na Mazowszu powinien być pułap **własności możnowładczej**.

W 1402 r. dobra Sąchocin (dziś Sochocin) w ziemi ciechanowskiej, na które składały się miasteczko Sąchocin oraz wsie Kunradzic, Rzy i Zielona zostały sprzedane przez Krzesława z Poczernina, wojewodę kujawskiego dowodnie za 800 kóp groszy praskich¹⁸.

Właśnie 800 kóp groszy praskich kosztowały w 1419 r. dobra Czerniaków, Czarnowo lub Ciarnowo (dziś Siekierki obok Czerniakowa), Miłosna i Kąty w ziemi warszawskiej i czerskiej¹⁹. Nabył je od wdowy po Janie Słonce z Czerniakowa Hyncza Czedlicz ze Śląska, współpracownik Janusza I, podkomorzy warszawski w latach 1419–1433, zakładając swą rezydencję w podwarszawskim Czerniakowie²⁰. Hyncza pojawił się w otoczeniu Janusza I nie później niż w 1408 r.²¹, czyli służył księciu mazowieckiemu już od wielu lat.

Podobna była wartość dóbr Brzozów w ziemi gostynińskiej w rękach Prawdziców z Zakrzewa i Gólczewa; w 1449 r. odstąpili je swemu powinowatemu,

¹⁵ Zob. Prawdzice z Koszelewa.

¹⁶ Zob. Grzymałowie z Siemianowa.

¹⁷ MRPS IV, supl. 717.

¹⁸ KL, nr 142.

¹⁹ KWp V, nr 302; 312.

²⁰ Pacuski, Spis; kartoteka SHGM.

²¹ Kapicjana, nr 56, s. 25–31, 39–42 (2 VIII 1408 r.).

Andrzejowi Szczubiołowi z Ciechomic, mężowi ich bratanicy Katarzyny, za 800 kóp groszy w półgroszach krakowskich, ale wyłączając z tych dóbr wieś Wszeliwy lokowaną wcześniej na tym obszarze. Brzozów (z prawem patronatu kościoła parafialnego) był już wtedy włością możnowładczą, a jego wcześniejszy posiadacz Mikołaj z Brzozowa podkomorzy gostyniński był już członkiem możnowładztwa mazowieckiego.

Poniżej tego pułapu 800 kóp groszy praskich, w warstwie rycerstwa średniozamożnego w ziemi gostynińskiej powinni pozostawać w XV w. Awdańcy z Suserza, Modły i Słupa; Dołęgowie z Rogożewa i Sierakowa; Grzymałowie z Głogowca, Klonowca, Piotrowa i Sojek, Raciborowa i Siemianowa; Ogończycy z Zaborowa, Rogale ze Swarocina i liczni inni, sprawujący urzędy ziemskie (z wyjątkiem najważniejszych), a także nie sprawujący urzędu. Do tych ostatnich należy Ścibor z Rakowa z ziemi warszawskiej z rodu Radwanów, który otrzymał od Siemowita V wielkie, trzynastowłótkowe wójtostwo w Rybnie z wyraźnie i wyjątkowo sformułowanym obowiązkiem służby wojskowej w wymiarze 1 kopii wraz z 2 strzelcami²². Wójtostwo było bez wątpliwości zagospodarowane, mogło mieć przeto wartość stu kilkudziesięciu kóp groszy, a Ścibor miał także inne dobra na Mazowszu, w księstwie czersko-warszawskim.

Dobra powyżej pułapu wartości 800 kóp groszy mógł mieć Jan Wąż z Mnicha, podskarbi Włodzisława I płockiego w latach 1444–1447. Jego ojciec Jan z Dłutowa cześnik płocki był bezspornie możnym mazowieckim, odziedziczył znaczną fortunę, którą widać w podziale 1407 r.²³ Jednak Jan Wąż był tylko jednym z 4 jego synów i pisał się co prawda z Mnicha, ale pozostawał wówczas w niedziale z ojcem i braćmi. Ożenił się z Małgorzatą, córką Leona z Kryska z możnowładczej gałęzi Prawdzciców. W 1444 r. w umowie przed ślubem jej krewni zobowiązali się do wypłaty 300 grzywien posagu, a Jan Wąż zobowiązał się do zapisu wiana 450 grzywien na swoich dobrach na Rusi i Mazowszu. Ostatecznie Jan Wąż opłacił ten posag na Trojanowie w ziemi sochaczewskiej, który uzyskał wcześniej 7 IV 1445 r. od księcia Włodzisława, płacąc za niego 100 kóp groszy pod określonymi warunkami²⁴. Wartość Trojanowa prawdopodobnie była większa, ale czy dosięgała pułapu 500 kóp groszy? Właśnie taką kwotę wiana Jan Wąż zapisał żonie na tej osadzie, zatem jego uprawnienia majątkowe mogły być szacowane łącznie na tysiąc kóp groszy. Wraz z posiadaniem Trojanowa jego prawa majątkowe istotnie mogły sięgać tej sumy. Wkrótce jednak podskarbi zmarł bezpotomnie, a jego bracia wyprzedali część dóbr, schodząc do poziomu rycerstwa

²² O tym zob. w rozdz. I w części drugiej, o wójtostwach w dobrach książęcych.

²³ Zob. Wężyki z Ciechomic, Jasieńca, Mnicha.

²⁴ MK 337, k. 110v; MK 70, k. 185; MRPS IV, supl. 810. Do Trojanowa należał też młyn na Nrowie (dziś Utrata) oraz prawo patronatu kościoła tamże (kościół filialny w parafii Sochaczew).

średniozamożnego²⁵. Trojanów pozostał jednak w posiadaniu możnych z rodu Prawdziców.

Porównawczo można przytoczyć dane z Mazowsza czersko-warszawskiego. W 1526 r. Jakub z Nasielska z rodu Prawdziców podał władzom kościelnym informację, że ma 60 lat oraz szacuje swój majątek na 5 tysięcy kóp groszy²⁶. Dane te powinny być wiarygodne, zgodne z ocenami dokonywanymi dla podziałów rodzinnych. Jest to majątek znaczny, nawet uwzględniając ówczesną inflację wskutek napływu szlacheckiego kruszcu do Europy.

Jakie cechy miała własność możnowładcza? Zazwyczaj znacznie przekraczała rozmiary majątku zamożnego rycerstwa. Były to kompleksy dóbr ziemskich z wyróżniającym się ośrodkiem, czyli dochodowym miasteczkiem albo liczącą się wsią parafialną z rezydencją możnowładczą, która mogła otrzymać formę obronnej, kosztownej fortalicji. Do takich należały dobra Junoszków z Życka i Kiernozi, Ogończyków z Kutna, Prawdziców z Trębek i Szczawina²⁷, Wężyków z Ciechomic i Kozłowa, czy Gozdawów z Giżyc (tu znana fortalicja w XV w.). Dobra te mogły obejmować powyżej 250 włók obszaru i 85 włók osiadłych w samej ziemi gostynińskiej, jak poucza zbadany dokładnie przykład własności Wojciecha Kozłowskiego z rodu Wężyków w pierwszej połowie XVI w., obejmującej 7 osad w ziemi gostynińskiej, a ponadto dobra w ziemi bełskiej²⁸.

Na tę własność wskazują też rozmiary posagu i wiana, przekraczające kwotę 300 kop groszy, a także pośrednio informacje o sprawowanych wysokich urzędach. Po badaniach cząstkowych można bowiem stwierdzić, że każdy wojewoda i kasztelan płocki, gostyniński czy sochaczewski XV w. dysponuje majątkiem znacznym i należy już do miejscowego możnowładztwa. To samo dotyczy potomków, którzy dziedziczą poważną część dóbr zmarłego dygnitarza. W 1487 r. Jan Giżycki, syn Wincentego kasztelana wiskiego oraz bratanek Pawła Giżyckiego biskupa płockiego zapisał żonie Katarzynie z Kleczewa na swoich dobrach Giżyce z przyległościami w ziemi gostynińskiej 1000 florenów z racji posagu i 1000 florenów z tytułu wiana²⁹. Były to już kwoty wysokie.

Posiadacze owych dóbr zagospodarowywali skutecznie otrzymane włości, pozyskując nowych poddanych, zakładając nowe osady albo przekształcając starsze, na ogół niewielkie osady z nielicznymi poddanymi w znacznie większe wsie lokalne. Posługiwali się przy tym specjalistami przygotowanymi do przeprowadzenia

²⁵ O nich dane zestawia po części SHGWP, s. 56, 57.

²⁶ ADP, Ep. 204, k. 304v–305v.

²⁷ Szczawin nie był jednak wsią parafialną, ale ośrodkiem dóbr Prawdziców w starej parafii Susierz.

²⁸ Posiadał on jeszcze znaczne, ale liczące niewielu poddanych dobra w ziemi bełskiej. Zob. Wężyki z Kozłowa.

²⁹ MRPS III, supl. 221.

tego zadania, wydzielając organizatorowi akcji lokacyjnej sołectwo albo wójtostwo wielkości 10% obszaru objętego lokacją. Wzorowali się bez wątpliwości na przekształcaniu włości kościelnych i książęcych w dobra bardziej dochodowe, zapewniające posiadaczowi stały wysoki czynsz pieniężny z włości osiadłej po wygaśnięciu wolnizny. Sołtysi-wójtowie byli zobowiązani do służby wojskowej, prawdopodobnie służyli w poczcie zbrojnym swego pana.

Podstawową drogą awansu społecznego i rozbudowy posiadanego majątku była służba w książęcym aparacie władzy. Zatrudnieni w tym aparacie możni i rycerze czerpali rozmaite korzyści z tytułu bliskiej współpracy z władzą książęcą. W odróżnieniu od ogółu posiadaczy dóbr ziemskich, poddanych książęcych, płacili ulgową stawkę czynszu książęcego z włości osiadłych we własnych dobrach, przejmując całą resztę należności owego czynszu od swoich kmieci. Uzyskiwali także znaczące przywileje książęce, w tym zwolnienie od kar sądowych z wyjątkiem kar książęcych, a także prawa do barci i do polowań w szerokim zakresie, z wyłączeniem książęcego tura. Ich wkład pracy w działanie aparatu nie był jednak mały, co widać na przykładzie administratorów dóbr książęcych.

Starostowie i rządcy dóbr książęcych podejmowali się zadania melioracji dóbr książęcych, aby przynosiły wyższe dochody. Przeprowadzali zatem lokacje wybranych osad wiejskich oraz obiektów terenowych, które dysponowały żyznymi glebami i rokowały szybki postęp w zagospodarowaniu oraz miały perspektywę dobrego kontaktu z rynkiem lokalnym. Właśnie oni wraz ze swoimi pomocnikami wypatrywali miejsca dogodne do budowy nowych stawów i młynów, wyszukiwali kandydatów przygotowanych do realizacji takich inwestycji w dobrach książęcych. Oni także usprawniali transport przez wytyczanie nowych odcinków dróg, które wymagały karczunku oraz miejscowych prac ziemnych i budowlanych. Oni właśnie mobilizowali poddanych książęcych i innych do naprawy zniszczonych odcinków sieci drożnej, budowy lokalnych mostów, przepraw i grobli.

Podejmowali się także nadzoru nad lokacjami starych i nowych książęcych ośrodków miejskich, a także nad podstawowymi inwestycjami obronnymi, jakimi były nowe zamki murowane wznoszone w najważniejszych strategicznie ośrodkach danego księstwa. Do momentu ukończenia i przygotowania nowego obiektu do obrony trzeba było zapewnić bieżące naprawy starego ośrodka grodowego, utrzymać jego zdolność do działania choćby w ograniczonym zakresie.

Wydaje się, że tak właśnie było ze starym grodem książęcym w Gostyninie. Położony na wzgórzu w miejscu dogodnym do obrony, pomiędzy jeziorami Kocioł i Czarne, ale o ograniczonych możliwościach przestrzennych, został zastąpiony z woli Siemowita III Trojdenowica przez nowy zamek murowany zbudowany przy przeprawie przez Skrwę obok miasta lokacyjnego, krótko przed 1382 r. Na starym miejscu przy grodzie pozostał jeszcze długo kościół parafialny św. Marcina; odwzorowując starszy układ przestrzenny. Nadzór nad budową zamku z ra-

mienia Siemowita III Trojdenowica prawdopodobnie sprawował dynamiczny starosta płocki Szczepan z Jasieńca, który dowodnie działał w ziemi gostynińskiej w styczniu 1381 r. w imieniu władzy książęcej. Po śmierci ojca w czerwcu 1381 r. nowy książę płocki Siemowit IV dokonał reorganizacji zarządu terytorialnego. Prawdopodobnie zawęził wówczas kompetencje terytorialne Szczepana z Jasieńca, który pozostał jeszcze dłużej czas starostą płockim aż do 1399 r.³⁰

Starostą gostynińskim mógł zostać Mieclaw ze Smogorzowa, wcześniej współpracownik Siemowita IV w dzielnicy czersko-rawskiej, najpewniej sprawujący urząd starosty w całym jego księstwie, tj. w Rawie, Czersku i Liwie. Jest on poświadczony jako starosta rawski w 1384 r.; mógł ten urząd sprawować równocześnie w Rawie, Gostyninie i Sochaczewie³¹.

Po nim urząd przejął rzutki Junosza z Zaborowa Małego, podkomorzy zakroczymski, a jednocześnie pierwszy znany starosta generalny Janusza I do 1381 r.³² Przeszedł on na służbę do Siemowita IV i wziął udział w działaniach na Kujawach, a następnie został starostą rawskim (poświadczony w 1385 r.)³³. Właśnie on doprowadził do lokacji wsi Skrzany w latach osiemdziesiątych XIV w.³⁴, mógł tedy zajmować się też lokacjami innych wsi książęcych. Odszedł on nie później niż w 1388 r., powracając do służby u Janusza I, w której jest poświadczony w 1389 r.³⁵ Wkrótce został wieloletnim sędzią ziemskim wyszogrodzkim i zakroczymskim od 1390 r., a od 1392 r. także sędzią ciechanowskim. Zmarł w 1409 r.³⁶

Współpracownicy książąt w końcu XIII i w XIV w. otrzymywali od nich znaczące nadania ziemskie. Dla kasztelanii (ziemi) gostynińskiej niemal nie zachowały się dokumenty poświadczające owe nadania, poza nadaniem Szczawina z Włoszczanowem w 1299 r. Jednak po rozpoznaniu zachowanych dokumentów nadań w szerszym zakresie całej płockiej dzielnicy książęcej oraz innych części Mazowsza można przyjąć, że każdy z bliskich współpracowników, tj. urzędników oraz czołowych dworzan otrzymywał po co najmniej kilku latach służby oraz przed kolejnymi ważnymi zadaniami jakieś dobra do zagospodarowania, co powiększało jego majątek dziedziczony przez potomstwo. Mogła to być swoista, sumaryczna forma wynagrodzenia za lata służby. Trzeba sądzić, że aż do czasów rządów Siemowita IV i Janusza I nie otrzymywał on bieżących wypłat za tę pracę, co jest znane dopiero w XV w. Zauważmy, że służba dworzanina mogła trwać około

³⁰ Pacuski, Spis wg IMT I, nr 51 (15 I 1399 r.).

³¹ Tamże.

³² Tamże.

³³ KWp III, nr 1839.

³⁴ Zob. dane o wójtostwie w Skrzanych.

³⁵ IMT I, nr 36a.

³⁶ Pacuski, Spis. O nim Supruniuk, *Otoczenie*, nr 94.

10 lat, a nawet dłużej, jeśli ceniony dworzanie obejmował po dłuższej pracy urząd dworski, który sprawował przez kolejne lata.

Nadanie mogło mieć przeto charakter stosownej odprawy, końcowego rozliczenia przy odejściu z tej służby. Wartość tych dóbr mogła jednak przekraczać kwotę należnego rozliczenia. Nadanie książęce mogło być bowiem narzędziem świadomej polityki książęcej kształtującej możnowładztwo i zamożne rycerstwo Mazowsza w swej służbie. Umacniała ona i kreowała miejscową elitę władzy jako fragment elity feudalnej książęcego Mazowsza, trwale związanej współodpowiedzialnością z rodziną książęcą za dalszy rozwój władztwa Piastów mazowieckich.

W pierwszej części pracy zrekonstruowano szereg włóści w posiadaniu rycerskim w XIV i XV w. i przypisano dla nich prawdopodobnych protoplastów uchwytnych źródłowo posiadaczy, a jednocześnie przypuszczalnych odbiorców nadań książęcych. Takim powinien być kasztelan raciański Racibor z rodu Grzymałów, znany w 1319 r., współpracownik Wańka płockiego. Takim powinien być także Dadźbog podkomorzy płocki, a potem wojewoda Bolesława Wańkowica z rodu Junoszków, działający następnie w służbie króla Kazimierza Wielkiego. Takim mógł być też Rogala, długoletni podstoli gostyniński, później kasztelan gostyniński z rodu Rogalów, współpracownik Siemowita III Trojdenowica. W obecnym stanie badań i zachowania dokumentacji źródłowej trudno jest wyjść poza osiągnięte wyniki.

Jednocześnie rozpoznano przynależność heraldyczną możnowładztwa i znacznej większości rycerstwa późnośredniowiecznej ziemi gostynińskiej, a dla rodzin nie dających się określić heraldycznie przynajmniej zestawiono dane źródłowe ułatwiające dalsze poszukiwania.

Przedstawione tu wyniki badań cząstkowych, w powiązaniu z aktualnym stanem rozpoznania możnowładztwa i rycerstwa całego Mazowsza w pełnym i późnym średniowieczu, prowadzą do wniosku, że władza książęca sprawowana przez mazowiecką linię Piastów, potomków Kazimierza Sprawiedliwego, Konrada I Mazowieckiego i Siemowita I Konradowica opierała się na sprawnym aparacie władzy zorganizowanym i sterowanym przez grupę możnych współpracowników władzy książęcej.

W skład tej grupy wchodził najbliższy doradcy władzy książęcej, jak doświadczeni urzędnicy towarzyszący księciu przez dłuższy czas, w tym kanclerz, marszałek lub analogiczny organizator pracy dworu oraz inni czołowi urzędnicy dworscy i najwybitniejsi dworzanie współpracujący z księciem na co dzień. Do tej grupy należeli także najważniejsi dostojnicy księstwa: wojewoda, kasztelanowie czołowych kasztelanii (od połowy XIV w. ważniejszych ziem danej dzielnicy książęcej), inni liczący się urzędnicy terytorialni i ziemscy, wreszcie dygnitarze kościelni współpracujący ściśle z władzą książęcą.

Tworzyli oni radę książęcą, przy czym jej skład mógł być elastyczny i zmienny, bowiem decydował o tym książę zwołując narady i wyznaczając przedmiot

obrad, dobierając referentów sprawy i ekspertów. Władca podejmował jednak poważniejsze decyzje na podstawie uzgodnionej, przemyślanej opinii swoich doradców, zobowiązanych do starannego rozważenia sprawy, do eliminowania projektów rozwiązań pochopnych i niedojrzałych. Już krótko po przejściu władztwa zmarłego brata Kazimierza księcia warszawskiego (1355 r.) Siemowit III Trojdenowic w sprawie poważnego nadania dla Dzierżka Kopacza działa „de maturo baronum nostrorum Consilio”³⁷, co ukazuje ówczesny mechanizm władzy. W 1390 r. Janusz I wydaje statut prawny „cum suis consiliariis et cum suis tocius terre Mazovie baronibus”³⁸. Statut ten musiał być przygotowany w wąskim gronie doradców, znawców tej dziedziny, następnie zaakceptowany przez księcia, a zatwierdzony został przez ogół dygnitarzy i możnych jego księstwa Mazowsza czersko-warszawskiego na wieceu zwołanym przez władzę książęcą.

Najbliżsi współpracownicy księcia zbierali się doraźnie w wąskim gronie wokół jego osoby bez wątpliwości z różnych powodów: dla przekazania i zweryfikowania napływających informacji o nierównym stopniu wiarygodności oraz oceny bieżących wydarzeń, dla wypracowania właściwej reakcji na zagrożenia, dla zaplanowania i przygotowania nowych inicjatyw, dla przyjęcia poselstw, sformułowania odpowiedzi na listy i propozycje innych władców itp. Przedmiotem obrad powinny być też projekty nadań książęcych wymagające szczegółowego rozpatrzenia, projekty nowych inwestycji budowlanych, w tym obronnych, ustalanie hierarchii potrzeb w tym zakresie. Takich spotkań mniej formalnych, z udziałem kilku lub najwyżej kilkunastu osób obecnych wówczas przy księciu mogło być w ciągu roku wiele w zależności od potrzeby, co wyraźnie pokazują znane listy świadków w metryce książęcej albo w dokumentach książęcych.

30 XI 1356 r. w Warszawie odnotowano w otoczeniu Siemowita III aż 15 osób, w tym zapewne kilku dworzan. Lista ta pokazuje szczególnie wyraźnie grono młodszych współpracowników oraz paru doradców starszych wiekiem³⁹. W wypadkach szczególnych, dla utajnienia obrad i ich rezultatów, krąg uczestników mógł być zawężany.

Rada zbierała się też z rzadka, kilka lub więcej razy rocznie, w szerszym gronie, zwłaszcza w głównych ośrodkach dzielnicy z udziałem czołowych dygnitarzy. Jej skład pokazują listy świadków najważniejszych dokumentów, jak statut praw-

³⁷ K. Pacuski, *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, dok. 20A.

³⁸ IMT I, nr 39.

³⁹ NKMaz III, nr 6. Już na drugim miejscu został odnotowany Krystyn stolnik warszawski z rodu Gozdawów, późniejszy wojewoda, zatem był on już wówczas jednym z czołowych doradców księcia, który wyróżniał się dystansując urzędników o wyższych urzędach. Zauważmy, że poprzedził dwu kasztelanów towarzyszących często Siemowitowi III, należących do kręgu starych doradców.

ny przyjęty w Sochaczewie 27 IV 1377 r. przez ogół dygnitarzy Mazowsza⁴⁰, czy inne regulacje prawne z późniejszych lat, ale zazwyczaj są to jedynie mocno niepełne zestawienia ważniejszych urzędników.

Znacznie pełniej skład ten widać w księstwie czersko-warszawskim w 1428 r., w dokładnym spisie osób, które złożyły hołd małoletnim wnukom Janusza I, mianowicie Bolesławowi IV i jego siostrze Ofce, uznając ich prawa do stolca książęcego⁴¹. Spisano 43 osoby, tj. urzędników od wojewody po podsędków, wojskich i pisarzy ziemskich, a także 7 osób bez urzędów, których trzeba zidentyfikować jako czołowych dworzan, wcześniej już występujących na listach świadków działań książęcych. Zostali oni objęci zbiorowym określeniem *dominos terre Mazowie ducatus Johannis*. Tworzyli przeto wyodrębnioną grupę tworzącą elitę władzy w księstwie, uprawnioną do podejmowania decyzji wspólnie z władzą książęcą i potwierdzającą prawomocność jej działań.

Według moich ustaleń akt hołdu miał miejsce w Warszawie, na początku stycznia 1428 r., w zwyczajowym terminie roków książęcych odbywanych wówczas w stolicy księstwa. W spisie tym zabrakło jednak duchownych, w tym nawet kanclerza Pawła z Borzewa, długoletniego współpracownika Janusza I. Pokazuje on zatem faktyczny skład rady jedynie w przybliżeniu, bez grupy dygnitarzy kościelnych, kanoników i innych wpływowych duchownych (kilka albo nieco więcej osób).

Rada zbierająca się doraźnie, w wąskim gronie najbliższych, obdarzonych pełnym zaufaniem współpracowników służyła księciu do omówienia problemów oraz wypracowywania wyważonych decyzji, w tym posunięć politycznych, prawnych, gospodarczych, a także zmian personalnych. Na osobie księcia musiała ciążyć odpowiedzialność za podejmowanie sprawnie i szybko decyzji w sprawach bieżących, uruchamianie działań aparatu władzy; przeciwdziałanie zagrożeniom, ale także za wytyczanie i realizację celów strategicznych. Członkowie rady książęcej nadzorowali rozmaite sektory działań aparatu władzy, potrafili przeto dostarczyć informacji oraz ocen niezbędnych dla podjęcia decyzji, a wiele z tych decyzji szczegółowych należało wprowadzać w życie bezzwłocznie po uzgodnieniu.

Najbliżsi współpracownicy wnosili tedy swą wiedzę, orientację i doświadczenie, a także autorytet osobisty, pomagając księciu wypracować i utrzymać spójną linię postępowania. Wiemy przykładowo, że młody Janusz I od początku rządów w swej dzielnicy warszawskiej, do której należała też ziemia ciechanowska, tj. od 1374 r. opierał się na doświadczeniu i rozeznaniu czołowego doradcy, jakim był Marcin Babka z Babic z rodu Dołęgów, długoletni sędzia ciechanowski. Książę dał temu wyraz powołując go na najwyższy urząd w swoim księstwie, czyli wojewody czer-

⁴⁰ IMT I, nr 22 (szersza lista świadków według kopii 2).

⁴¹ PP V, nr 829; KL, Dodatek nr X, s. 344.

skiego (po 1382 r.); ale Marcin Babka zatrzymał przy tym urząd sędziego ciechanowskiego i oba urzędy pełnił aż do swej śmierci w okresie lat 1391–1392⁴².

Członkowie rady książęcej byli faktyczną elitą władzy w skali dzielnicy. Występowali na listach świadków dokumentów książęcych, pełnili misje z ramienia księcia, uczestniczyli w podróżach i rokowaniach księcia z innymi władztwami terytorialnymi jako doradcy i eksperci. W szczególnych sytuacjach politycznych występowali także jako współgwaranci umów i układów, zawieranych przez władzę książęcą. Przywieszali wówczas do dokumentu odciski swoich pieczęci, co miało realne znaczenie polityczne dla odbiorcy dokumentu.

Możni mieli także poważny wpływ na sprawy lokalne, na działalność na szczeblu ośrodka ziemi. W Gostyninie musiał się liczyć miejscowy kasztelan oraz dygnitarze tacy jak wojewoda (np. Stanisław Grad z Sokołowa i Szreńska), kasztelan płocki (Sasin Gęba z Trębek), jak również starosta (rządca) reprezentujący księcia, a także cześnik, sędzia, chorąży i podkomorzy z hierarchii gostynińskiej.

Wszyscy oni mogli być zaliczeni do możnowładztwa, jeśli dysponowali odpowiednim majątkiem, odpowiednimi koligacjami i powiązaniem rodzinnymi oraz wpływami w wąskim kręgu władzy wokół osoby księcia. Posiadanie dużego majątku było czynnikiem istotnym, ale niewystarczającym dla wejścia w skład możnowładztwa mazowieckiego. Można powinien być przede wszystkim wpływowym członkiem aparatu władzy, musiał zatem być bliższym albo dalszym współpracownikiem władzy książęcej; aktualnego księcia panującego na danym terytorium lub jego poprzednika.

Możni byli głównym czynnikiem przemian, inspirującym, aktywizującym i realizującym działania aparatu władzy. Można to dostrzec na polu zagospodarowywania rozległych terenów leśnych Mazowsza i ich przemiany w tereny intensywnie użytkowane rolniczo. Właśnie możnym w służbie książęcej trzeba przypisać wielkie przemiany w sieci osadniczej ziemi gostynińskiej, w sieci miast oraz wsi lokowanych na prawie chełmińskim. Realizowali te przemiany w dobrach książęcych, ale także we własnych dobrach możnowładczych. W wyniku ich działalności przybyło osad, młynów i innych urzędów w dobrach książęcych, wzrosła ich dochodowość, rozwinęły się wiejskie rezydencje książęce.

Jednocześnie malał wyraźnie obszar własności książęcej, w tym dotychczasowych puszcz książęcych przydatnych dla polowań. Rozrastał się natomiast obszar własności rycerskiej, w tym możnowładczej, przybyło znacznie osad, przy czym skutecznie objęto je procesem lokacji. Świadectwem tego są wójtostwa w dobrach możnowładczych. Skokowe zmiany nastąpiły w rozwoju rynku lokalnego, we

⁴² K. Pacuski, *Współpracownicy księcia Janusza I na początku jego rządów, Aneks II do pracy: W. Długokęcki, E. Kowalczyk, „Nieznane opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej”, cz. I: „Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego”*, KHist. 110, 2003, s. 51–57.

wzroście liczby mieszczan, w pojawieniu się miasteczek prywatnych w dobrach większej własności. Własność możnowładcza stopniowo wysuwa się w ziemi gostyńńskiej na pierwsze miejsce jeszcze przed inkorporacją do Korony w 1462 r., dystansując czytelnie własność książęcą.

Rolę możnych można też dostrzec w procesie wielkiej rozbudowy sieci kościołów parafialnych, tak ważnych dla krzewienia postaw i zachowań religijnych i etycznych, dla wzrostu aspiracji młodego pokolenia i poziomu kultury ogółu społeczeństwa. Większość fundacji parafii w XIV i XV w. na omawianym terenie przypada bezspornie na własność rycerską, głównie możnowładczą. Moźni potrafili sprostać koniecznym wydatkom na wystawienie i wyposażenie nowych obiektów sakralnych, potrafili ufundować poświęcone – majątek plebański wydzielony z własnych dóbr, zatrudniali też własnych duchownych jako kapelanów i pisarzy, których mogli prezentować później na plebanów oraz altarzystów.

Przyniosło to znaczące poszerzenie liczby mazowieckich beneficjów kościelnych, wyraźny wzrost liczby duchownych i efektów ich działalności. Duchowni wywodzili się w w niemałym stopniu z rodzin rycerskich, niekiedy możnowładczych i ich klientów. Rozwój szkolnictwa parafialnego przyniósł dalsze możliwości kształcenia, dzięki temu także młodzież rycerska z ziemi gostyńńskiej znalazła się wśród studiujących w czołowych szkołach Mazowsza oraz następnie wśród studentów uniwersytetu krakowskiego wywodzących się licznie z ziem Mazowsza.

Moźni ziemi gostyńńskiej, obok elity możnowładczej innych ziem Mazowsza, byli przeto nie tylko wykonawcami, ale także współdecydentami władzy książęcej, kreatorami i pionierami procesów modernizacji i rozwoju ziem Mazowsza XIV i XV w.

ANEKS I

Wartość obiektów i przedmiotów związanych z fundacją kościoła parafialnego na Mazowszu w XIV i XV w.

Włoka ziemi uprawnej	10 kóp gr. praskich	1384 r. ZDLmP I, nr 53 (Płock)
Dom mieszkalny	ok. 6 kóp gr.	1485 r. ADP, Ep. 11, 195 (Pułtusk)
Dom mieszkalny wikarego	3 kopy gr.	1488 r. SHGWp, s. 163 (Lekowo)
Trzecia część kosztów nowo zbudowanego kościoła (udział parafian)	10 kóp gr.	1509 r. SHGWysz, s. 23 (Gumino)
Legat posesora wsi parafialnej na budowę kościoła	30 kóp gr.	1505 r. SHGWysz, s. 23 (Gumino)
Wkład posesora w budowę kościoła	10 kóp	1506 r. SHGWp, s. 139 (Gralewo)
Legat zmarłego plebana na budowę kościoła (Pomnichowo)	20 florenów	1495 r. ADP, Ep. 15, k. 118v
Legat na budowę kościoła klasztorного	15 kóp gr.	1497 r. SHGWp, s. 120–121, 238 (Płońsk)
Fundacja nowego ołtarza: dochód	4 kopy gr. rocznie	1477 r. SHGWp, s. 113 (Miszewo Mur.)
Legat na fundację altarii	60 kóp gr.	1512 r. SHGWp, s. 163 (Lekowo)
Dzwon kościelny (w zastawie)	3 kopy gr.	1448 r. SHGWp, s. 157 (Kuklin)
Legat na dzwon	3 kopy gr.	1495 r. SHGWysz, s. 8 (Bulkowo)
Dzwon kościelny w mieście	30 kóp gr.	1472 r. ACI III, nr 896 (Raciąż)
Kielich	3 kopy gr.	1448 r. SHGWp, s. 157 (Kuklin)
Kielich srebrny	4 kopy gr.	1465 r. ADP, Ep. 5, k. 151v
Legat na monstrancję	2 floreny	1488 r. ADP, Ep. 10, 610 (Wrona)

ANEKS II

**Płock, 15 IX 1399 r. Jakub biskup płocki eryguje
parafię Mnich, fundowaną przez podkomorzego
Szczepana z Ciechomic, który przykłada swoją pieczęć
do dokumentu biskupa**

Kopia 1 z 1746 r. w ADP, Acta of. Ploc. 230, k. 123–146.

Kopia 2 z 1763 r. w ADP, Visitationes 271, k. nieliczbowana, wstępna.

Według mego ekscerptu z obu tekstów oraz odpisu ks. Tadeusza Żebrowskiego¹ z kop. 1.

Uw. Dokument ten został wystawiony przez biskupa Jakuba, bez udziału kapituły płockiej, co jest nietypowe. Świadcami są jedynie trzej bliscy współpracownicy biskupa, późniejsi starostowie dóbr biskupstwa płockiego. Dokument opatrzone był pieczęcią biskupa oraz pieczęcią Szczepana z Ciechomic, fundatora owego kościoła, co jest niezwykle i nie jest znane z innych dokumentów erekcyjnych parafii Mazowsza. W istocie zawiera opis nadania Szczepana i potwierdza jego zobowiązania jako fundatora. Nie zostało to odnotowane, jednak Szczepan jako wieloletni starosta płocki i podkomorzy rawski oraz gostyniński należał do czołowych współpracowników Siemowita IV księcia płockiego, z którym biskup płocki powinien współdziałać. Jest to cenne świadectwo skutecznego działania jednego z najwybitniejszych możliwych ziemi gostynińskiej w sprawie przeprowadzonej przez niego fundacji kościelnej.

In nomine Domini amen. Nos Jacobus Dei et Apostolicae Sedis gratia episcopus Plocensis notum fieri volumus universis et singulis, tam praesentibus, quam futuris praesentium notitiam habituris, quomodo nobilis vir Stephanus haeres de Ciechomice, miles nostrae dioecesis, coram nobis personaliter constitutus exposuit, et cum ipse considerans et proponens ea, quorum fructus in caelis perseveret, ac cibum qui non periiit, sed permanet in aeternum operari ac animarum saluti suae et progenitorum suorum utriusque sexus occurrere volens, ex bonis suis paternis et dictorum suorum progenitorum ecclesiam suam parochialem in haereditate sua Mnich vulgo nuncupata, nostre dioecesis, sub honore et vocabulo Omnipotentis Dei ac Assumptionis sanctissimae Virginis Mariae Matris glorissimae et in honorem sanctorum Joannis Baptistae et Nicolai confessoris cupiens erigere et fundi ipsius ecclesiae ac rectori suo, qui pro tempore fuerit, tres mansos agrorum mensurae culmensi, liberos ab omni solutione, plenae et integrae mensurae in

¹ Składam za użyczenie tego odpisu żywe wyrazy wdzięczności księdzu Tadeuszowi Żebrowskiemu, tak zasłużonemu w rozpoznawaniu spuścizny archiwalnej Mazowsza i diecezji płockiej.

dicta villa consistentes, cum omni iure, dominio et utilitatibus eorundem, unam tabernam, nomine, loco et titulo dotis donavit et dedit habendi, tenendi et perpetuis temporibus per rectores dictae ecclesiae, qui pro tempore fuerint, possidendi, assignavit. Decimamque manipularem de omni grano, quod ipse et sui successores in dicta villa Mnich in suis agris, sive quod ipse ad sua holodia [allodia] coluerint, duntaxat seminaverint sive colere et laborare fecerint, sine omni difficultate, minutione vel fraude se et suos successores dare et solvere adstrinxit et obligavit. Et ratione missalium per duos coretos siliginis, et pro columbatione per unum coretum avenae in festo Nativitatis Christi de quolibet manso in dicta villa Mnich per incolas dictae villae, dictae ecclesiae et ipsius rectoris pro tempore annis singulis perpetuis temporibus facienda permisit solvere et ipse obligat. Nobisque humiliter supplicavit, ut huiusmodi ecclesiam erigendi (am?) et fundandi (am?) et donationem praedictam tanquam pio et animarum saluti operi proficua consensum pariter et assensum nostrum praebere, auctoritate quae nostra adiuvare auctorizare.

Decimasque in sex mansis in bonis Sierakowo vel alibi, quos dictus Stephanus praeter dictam villam Mnich ac pertinentes ad ipsum emerit ac de quatuor mansis Derslai sculteti et suorum progenitorum ibidem in Mnich mensae nostrae episcopalis et nostrae pro sustentatione rector ibi et pro tempore pro salute nostra et successorum nostrorum perpetuis temporibus rectori et eidem ecclesiae donari et dari. Villasque infrascriptas, sive homines utriusque sexus in iis commorantes, videlicet ipsum Mnich, Wola Ceslai et Skorzewa ac Sierakowo nomine et iure parochiali attribuire, sive adiungere pie dignemur. Nos vero Jacobus episcopus divinum cultum nostris in temporibus et post cupientes et volentes augere ac saluti animarum ex periculo, prout ex debito officii nostri [nobis] commissii tenemus et sumus adstricti in nostrae dioecesi, quantum cum domino possumus elevare et providere, huiusmodi ecclesiam fundamus et tenore praesentium fundavimus. Donationesquae dictorum mansorum, tabernae et decimae per dictum Stephanum factae approbamus et dictae ecclesiae et rectoribus ipsius, qui eo tempore fuerint, incorporamus. In qua dicto Stephano et successoribus [eius] ius patronatus reservamus.

Decimasque praedictorum sex mansorum in bonis Sierakowo, vel alibi, quas dictus Stephanus praeter dictam villam Mnich ac pertinentes ad ipsum emerit et per quatuor mansos sculteti et suorum successorum ac missalia supradicta et columbationem per incolas supradictae villae singulis annis per duos coretos siliginis et unum coretum avenae faciendas dictae ecclesiae et ipsius rectoribus, qui pro tempore fuerint perpetuis temporibus damus, incorporamus et tenore praesentium condonamus et ipsi? Villas ut praefertur, quas adeo ab aliis ecclesiis, ut ex debita canonica et diligenti inquisitione didicimus et percepimus rem tae distantiae, quod homines utriusque sexus in eisdem inhabitantes ad officia divina

audienda et ecclesiastica sacramenta percipienda commode ad ipsas non poterant, et ut saepius in baptismo puerorum ac in paenitentia et in alia procuratione sacramentorum negligebantur, ac propter aliqua ommissa, proch dolor, aliquam et ut saepius ac frequentius dispendium merebant et solebant. Et quia etiam rectores ecclesiarum antedictae ecclesie iure parochiali spectabant, evitari fecimus ad alleganda eandemquae et eadem rationabiles, quas haberent quaevis huiusmodi villae ad ecclesiam in Mnich, tanquam ad propinquiorem iure parochiali non debeat adiungi et ad docendum, si quae dictis villis et incolis ipsis habent praemissa incommoda et distantiam, prout coram nobis fuerit exposita, vera esse. Nec dictos rectores aliquam causam rationabilem, vel de suo iure quidquam docere, curaquae enimvero huiusmodi periculis animarum ac incommodis occurrere et dictorum incolarum praedictarum villarum providere cupientes, praedictas villas Mnich, Wola Ceslai et Skorzewa ac Sierakowo ac incolas et inhabitatores ipsas [ipsarum] utriusquae sexus ad dictam ecclesiam in Mnich et ad ipsius rectores pro tempore, tanquam ad proximiorum iure parochiali ac parochia tantum ex nunc ut in antea et perpetuis temporibus dictae ecclesiae donamus, damus et adiungimus et praesen[tibus] adscribimus. Rectoribusquae eiusdem ecclesiae, qui fuerint pro tempore in Mnich in eisdem villis et haereditate ipsius curam iurae parochiae in antea et futuris temporibus exercendae secundum iurium dispositionem decrevimus et ex tunc decernimus.

Committentes nihilominus ac tenore praesentium committi[mus] rectori dictae ecclesiae in Mnich, qui fuerit pro tempore et non alibi in dictis villis ac incolarum et inhabitatoribus ipsarum utriusque sexus curam animarum, administrationem ecclesiasticorum sacramentorum et aliorum iurium parochialium regimen, ac ipsis incolis seu inhabitatoribus ipsis utriusquae sexus inhabitantes ne [alibi] aliquam in dicta ecclesia in Mnich et rectori ipsius pro tempore sacramenta ecclesiastica ad iura parochialia [spectantia] quaecumque percipiant et percipere praesumant.

In cuius rei testimonium praesentes scribi et sigilli nostri maioris et dicti Stephani appensione fecimus communiri. Datum et actum in Plocko in octava Nativitatis gloriosissimae Virginis Mariae, sub Anno Domini millesimo trecentesimo nonagesimo [nono]², nostre vero consecrationis anno tertio. Praesentibus honorabilibus viris dominis Stanislao Ciołek, Ciborio de Kowalewo et Bodzanta de Thurza clericis Plocensis dioecesis, et aliis quam plurimis fide dignis testibus ad praemissa rogatis. Jacobus episcopus. Locus sigilli.

² Tak kopia druga; w kopii pierwszej brak.

Wykaz skrótów

Instytucje, czasopisma i serie wydawnicze

AApoznań – Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
ADP – Archiwum Diecezjalne Płockie
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
AKH – Archiwum Komisji Historycznej
AKP – Archiwum Komisji Prawniczej
BCzartoryskich – Biblioteka Czartoryskich w Krakowie
BJ – Biblioteka Jagiellońska w Krakowie
BKórnicka – Biblioteka PAN w Kórniku
BN – Biblioteka Narodowa w Warszawie
KHist. – „Kwartalnik Historyczny”
KHKM – „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”
Mies. Herald. – „Miesięcznik Heraldyczny”
MMAH – *Monumenta Medii Aevi historica*
MPH – *Monumenta Poloniae historica*
MPVat – *Monumenta Poloniae Vaticana*
MRPS – *Matricularum Regni Poloniae summaria*
PHist. – „Przegląd Historyczny”
PTPN – Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk
RAU Whf – Rozprawy Akademii Umiejętności, Wydział historyczno-filozoficzny
RTHerald. – „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego”
SPPP – *Starodawne prawa polskiego pomniki*
SPŚ – *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*
SRPr. – *Scriptores Rerum Prussicarum*
TN – Towarzystwo Naukowe

Źródła i opracowania części cytowane

- ACI – *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. I–III, wyd. B. Ulanowski, MMAH, t. XIII, XVI, XVIII, Kraków 1894–1918
- ACP I – *Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta* (1438–1523; 1438–1525), wyd. B. Ulanowski, AKH, t. VI, Kraków 1891
- Acta Alexandri – Acta Alexandri regis Poloniae* (1501–1506), wyd. F. Papee, MMAH, t. XIX, Kraków 1927
- AE – *Acta Episcopalia*, rkps w AAPoznań
- AGZ – *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*, wyd. X. Liske, t. II–X, Lwów 1870–1884
- AHP, Mazowsze, mapa – *Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1973
- AHP, WSieradzkie i Łęcz., mapa – *Atlas historyczny Polski. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, Warszawa 1998
- Album studiosorum – Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I–II (1400–1489, 1490–1551), Kraków 1887, 1892
- AOf. Ploc. – księgi oficjała plockiego, rkps w ADP
- ASK I, nr 22 – Archiwum Skarbu Koronnego w AGAD, rejestry poborowe XVI w., woj. rawskie, księga 22 ziemi gostynińskiej, w tym rejestr 1530 r. oraz rekognicje z lat 1563–1565.
- BłońskaZ – Księga powiatu błońskiego ziemi warszawskiej w AGAD
- BOKr. – A. Wolff, *Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. III, Warszawa 1956, s. 177–318.
- Boniecki, *Herbarz* – A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1914
- BOZ 70, 71 – Kopiarusze czerwińskie w BN, dawna Biblioteka Ordynacji Zamoyskich
- BrzeskaZ – Księga ziemna brzeska na Kujawach w AGAD
- BrzezińskaZ – Księga powiatu brzezińskiego ziemi łęczyckiej w AGAD
- Bull. Pol. – *Bullarium Poloniae*, t. I–VI (do 1464 r.), wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś i in., Rzym–Lublin 1982–1998
- CiechDis – Księgi ziemskie ciechanowskie, Dissoluta w AGAD
- Cod. Epist. – *Codex Epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I–III, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, MMAH, t. II, XII, XIV
- DKM – *Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, AKH, t. VI, Kraków 1887
- Długosz, *Annales* – Długosz J., *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae: liber I–XII*, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005
- Ep. – *Episcopalia*, rkps w ADP, mkf w BN
- Gąsiorowski, *Notariusze publiczni* – A. Gąsiorowski, *Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich*, Poznań 1993
- IMT – *Iura Masoviae terrestria*, oprac. J. Sawicki, t. I–III, Warszawa 1972–1974
- Janeczek, *Osadnictwo* – A. Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bęlskie od schyłku XIV do początku XVI w.*, Wrocław 1991
- Kapica, *Herbarz* – *Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopełnienie Niesieckiego)*, wyd. Z. Gloger, Kraków 1870

- Kapicjana – Teki Ignacego Kapicy Milewskiego, rkps w AGAD
- KDNorb. – Kodeks dyplomatyczny norbertanek płockich, rkps księdza W. Mąkowskiego opracowany przed 1939 r., w ADP
- KDP – *Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. I–IV, Warszawa 1847–1887
- KK – *Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis*, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1919
- KL – *Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863
- Knapiński, Notaty – W. Knapiński, Notaty do historii kościołów w diecezji warszawskiej (z archiwum konsystorskiego warszawskiego, które przepadło w II wojnie światowej), mps powielony, Warszawa 1948, w Archiwum m.st. Warszawy i Archiwum Archidiecezjalnym Warszawskim
- KowskaG 1a – Księga grodzka pow. kowalskiego na Kujawach z lat 1441–1524 w AGAD
- KowskaZ – Księga ziemska pow. kowalskiego Kujaw brzeskich w AGAD
- Ks. Promocji – *Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. Gąsiorowski przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000
- Kwiatkowski, Łowicz – W. Kwiatkowski, *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939; w tym aneks źródłowy, s. 309–555
- KWp – *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. J. Zakrzewski, t. I–IV, Poznań 1877–1881
- LB Łaskiego II – *Liber beneficiorum Archidiecezji Gnieźnieńskiej Jana Łaskiego*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. II, Gniezno 1881
- Liber promotionum – *Statuta necnon liber promotionum facultatis Philosophorum ordinis Universitatis Studiosorum Jagiellonica*, wyd. A. Muczkowski, Kraków 1849
- Lites II – *Lites ac res gestae inter Polonos ordinemque Cruciferorum*, t. II, wyd. J. Zakrzewski, Poznań 1892
- LMaz – *Lustracja dóbr królewskich województwa mazowieckiego 1565 r.*, cz. I–II, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, Warszawa 1967, 1968; indeksy (z udziałem A. Wawrzyńczyk i K. Pacuskiego), Warszawa 1971
- LPłoc – *Lustracje dóbr królewskich województwa płockiego 1565–1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska, S.M. Szacherska, Warszawa 1965
- LR 1564 – *Lustracje dóbr królewskich województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959
- LR XVII w. – *Lustracje dóbr królewskich województwa rawskiego XVII wieku*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1965
- Lustracja 1489 – *Lustracja poradlnego i rejestr łanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z roku 1489*, wyd. J. Senkowski, „Teki Archiwalne” 7, 1961
- Łempicki, *Herbarz Mazowiecki* – J. Łempicki, *Herbarz Mazowiecki*, t. I–III, Poznań 1997, 1998 (pow. płocki i bielski ziemi płockiej); t. IV: *Herbarz szlachty powiatu sierpeckiego*, Sierpc 2008
- Łęcz. I, II – *Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419*, cz. I–II, Teki A. Pawińskiego, t. III–IV, Warszawa 1897.
- ŁęczG – Księgi łęczyckie grodzkie w AGAD
- ŁęczZ – Księgi łęczyckie ziemskie w AGAD
- MK – Metryka Koronna w AGAD, libri inscriptionum (w tym księgi Metryki Mazowieckiej)
- MUK – *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska przy współpracy R. Grzesika, t. I–II, Kraków 2004
- MZH – *Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku*, wyd. A. Wolff, Kraków 1937

- Neitmann – K. Neitmann, *Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preussen*, „Zeitschrift für Ostforschung” 41, 1992, z. 1, s. 1–67
- Niesiecki, *Herbarz* – K. Niesiecki, *Herbarz polski*, wyd. przez J.N. Bobrowicza, t. I–X, Lipsk 1839–1846, reprint Warszawa 1979
- NKMaz II, III – *Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza, cz. II: 1248–1355*, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989; cz. III: *1356–1381*, wyd. I. Sułkowska Kuraś, S. Kuraś, indeks osób i miejscowości oprac. J. Pięta, Warszawa 2000
- Nowacki, *Dzieje*, II – J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964
- Nowak, *Własność ziemska* – T. Nowak, *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003
- Nowowiejski, *Płock* – A.J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1930
- Okolski, *Orbis Pol.* – S. Okolski, *Orbis Polonus*, t. I–III, Kraków 1641
- OrłowskaZ – Księga powiatu orłowskiego ziemi łęczyckiej w AGAD
- Pacuski, Spis – K. Pacuski, Spis urzędników mazowieckich XII–XV w. (do 1503 r.), maszynopis przygotowywany do druku, obejmuje urzędników ziemskich i dworskich oraz starostów i rządców, mps w zbiorach autora
- Paprocki, *Herby* – B. Paprocki, *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584 (1858)
- PłocG – Księga grodzka płocka w AGAD
- PłocZRWyr. – Księga ziemska płocka relacji i wyroków w AGAD
- Płońska – *Księga ziemska płońska 1400–1417*, wyd. M. Handelsman, Warszawa 1920
- PP III, V, VI – Pomniki Prawa Warszawskiego Archiwum Głównego, t. III: *Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy (1427–1453)*, Warszawa 1916; t. V, VI, księgi metryki mazowieckiej z lat 1425–1433, Warszawa 1918, 1930
- PSB – *Polski słownik biograficzny*, t. I–XLV, Warszawa–Kraków 1935–2008
- Pułt. test. – Pułtuskie testamenty, rkps w AGAD
- Radziwiński, *Prałaci* – A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. I–II, Toruń 1991, 1993
- RAW – *Rocznik Archidiecezji Warszawskiej w r. 1958*, oprac. W. Malej, Warszawa 1958
- Reg. theloni – *Regesta theloni aquatici Vladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915
- Reg. Theut. – *Regesta historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198–1525*, wyd. E. Joachim, W. Hubatsch, t. I–II, Göttingen 1948–1965
- RozGranDes. – Księgi ziemskie rożańskie graniczne desoluta w AGAD
- Semkowicz, *Mazowieckie przywileje* – W. Semkowicz, *Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.*, AKH, t. XI, Kraków 1913
- Semkowicz, *Wywody* – W. Semkowicz, *Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVII w.*, RTHerald. 3, 1913
- SGKP – *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902
- SHGM – Słownik historyczno-geograficzny Mazowsza w średniowieczu, kartoteka w Pracowni Atlasu IH PAN
- SHGWP – *Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, z. 1–4, Warszawa 1980–2000
- SHGWysz – *Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Warszawa 1971

- SSNO – *Słownik staropolskich nazw osobowych*, red. W. Taszycki, t. I–VII, Wrocław 1965–1987
- Die Staatsverträge – Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert (1398–1467)*, wyd. E. Weise, t. I, Marburg 1958
- Supruniuk, *Otoczenie* – A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998
- TNar. – Teki Naruszewicza, mkf w BN
- Ulanowski, *Visitationes bonorum – Wizytyacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920
- WarszZG – Księgi warszawskie ziemskie i grodzkie w AGAD
- Wittyg, *Nieznana szlachta – Nieznana szlachta polska i jej herby*, oprac. W. Wittyg przy współudziale S. Dziadulewicza, Kraków 1908
- Wolff, *Studia* – A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962
- Wójcik, *Nazwy* – U. Wójcik, *Nazwy miejscowe dawnego województwa rawskiego*, Warszawa–Kraków 2001
- WyszZ – Księgi wyszogrodzkie ziemskie w AGAD
- ZakrG – Księgi zakroczymskie grodzkie w AGAD
- ZakrZR – Księgi zakroczymskie ziemskie relacji w AGAD
- Zakr. I, II – *Księga ziemska zakroczymska pierwsza 1423–1427*, wyd. A. Rybarski, Warszawa 1920; druga: *1434–1437*, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1920
- ZDLmP I, II – *Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, wyd. S.M. Szacherska, t. I–II, (1065–1586), Warszawa 1975, 1987
- ZDMp – *Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, t. I–VIII, Wrocław 1962–1975
- ZR – *Zapiski i roty polskie XV–XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, wyd. W. Kuraskiewicz, A. Wolff, Kraków 1950
- ŹD XVI – *Źródła Dziejowe*, t. XVI, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. V: *Mazowsze*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1992

Pozostałe

- dok. – dokument
- fragm. nlb. – fragment nieliczbowany
- gr. – grosze
- ks. – książkę
- mkf – mikrofilm
- mr. – morga
- nr – numer
- par. – parafia
- perg. – pergaminowy (dokument)
- pow. – powiat
- rkps – rękopis
- skł. – składka
- św. – święty
- t. – tom
- woj. – województwo

Bibliografia

Archiwalia i rękopisy

Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu:

kopiarusze dokumentów XIV–XV w.;
księgi sądów biskupich XV i początku XVI w.

Archiwum Diecezjalne Płockie:

Akta kapituły płockiej do początku XVI w.;
Akta konsystorza płockiego oraz pułtuskiego do XVIII w.;
dokumenty pergaminowe i odpisy dokumentów;
Kodeks dyplomatyczny norbertanek płockich (XII–XVII w.), oprac. przez W. Mąkowskiego (mkf 9907 w BN);
księgi oficjalatu płockiego i pułtuskiego (mkf w BN);
księgi sądów biskupich (Episcopalia; mkf w BN);
księgi wizytacji parafii do XVIII w.;
Odpis W. Mąkowskiego z najstarszej zaginionej księgi kapituły płockiej;
Repertorium dokumentów pergaminowych XV w. oprac. przez W. Mąkowskiego.

Archiwum Główne Akt Dawnych:

dokumenty pergaminowe i papierowe XIV–XVI w.;
księgi Metryki Koronnej XV–XVII w., w tym wszystkie księgi Metryki Mazowieckiej;
księgi ziemskie i grodzkie Mazowsza XV–XVI w., w tym błońskie, ciechanowskie, płockie, rożańskie, tarczyńskie, warszawskie, wyszogrodzkie, zakroczymskie;
księgi ziemskie i grodzkie łęczyckie, brzezińskie i orłowskie do ok. 1530 r. oraz powiatu kowalskiego Kujaw brzeskich do połowy XVI w.;
Kapicjana; kopiarusze dokumentów; inne zbiory, w tym: Mała Wieś, Nieborów;
rejestry poborowe ziemi gostyńskiej XVI w. (w tym rejestry rekognicji z lat 1563–1565).

Archiwum m.st. Warszawy oraz Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie:

Knapiński W., Notaty do historii kościołów w diecezji warszawskiej [z archiwum konsystorskiego warszawskiego, które przepadło w II wojnie światowej], mps powielony, Warszawa 1948

Archiwum PAN w Warszawie:

Spuścizna A. Wolffa.

Archiwum Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk:

Notaty K. Tymienieckiego z niezachowanych ksiąg ziemskich Mazowsza XV w.

Biblioteka Czartoryskich w Krakowie:

dokumenty pergaminowe;

Teki Naruszewicza (mikrofilmy w BN w Warszawie).

Biblioteka Jagiellońska w Krakowie:

Akta parafii XVI–XIX w. z dawnej archidiecezji warszawskiej, rkps 6929 IV, BN mkf 43816.

Biblioteka Narodowa w Warszawie:

kopiarusze klasztoru w Czerwińsku BOZ 70, BOZ 71;

inwentarz oryginalny dokumentów BOKr opracowany przez Adama Wolffa, rkps IV, 8376 (mkf 66432)

zbiór mikrofilmów.

Biblioteka PAN w Kórniku:

rkps 194 (księga kancelaryjna Siemowita V; mkf w BN).

Instytut Historii PAN, Pracownia Atlasu:

kartoteka atlasowa ziemi gostynińskiej XVI w.;

kartoteka słownika historyczno-geograficznego Mazowsza w średniowieczu, oprac. przez A. Wolffa, uzupełniana przez K. Pacuskiego, ziemia gostynińska i inne ziemie;

kartoteka nominacji urzędniczych schyłek XVI–XVIII w. dla Mazowsza (ziemia gostynińska, z lukami);

wypisy K. Buczka sprzed 1939 r. z Taryfy Dymów 1789, 1790 r. dla Mazowsza (akta zniszczone podczas II wojny światowej);

mapy szczegółowe dla ziem Mazowsza XVIII–XX w.

Muzeum Parafialne w Czerwińsku:

Liber Mortuorum klasztoru czerwińskiego, kopia z 1778 r., BN mkf 17298.

**Wydawnictwa źródłowe, atlasy, słowniki, herbarze
i inne pomoce warsztatowe**

Abraham W., *Sprawozdania z poszukiwań w archiwach i bibliotekach rzymskich w latach 1896/97 i 1897/98*, AKH, t. IX, 1902, s. 1–234

Acta Alexandri regis Poloniae... (1501–1506), wyd. F. Papee, Kraków 1927

- Acta capitulorum Cracoviensis et Plocensis selecta* (1438–1523; 1438–1525), wyd. B. Ulanowski, AKH, t. VI, Kraków 1891
- Acta capitulorum necnon iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, wyd. B. Ulanowski, t. I–III, Kraków 1894–1918
- Acta ecclesiae collegiatae Varsoviensis*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1897–1926, AKP, t. VI, s. 1–90.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tzw. bernardyńskiego w Lwowie*, wyd. X. Liske, t. II–X, Lwów 1870–1884
- Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, t. I–II, wyd. A. Chmiel, Kraków 1887–1892
- Atlas historyczny Polski. Mazowsze w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. zbiorowe pod red. W. Pałuckiego, Warszawa 1973, cz. 1, Mapa szczegółowa 1:250 000, cz. II, Komentarz, indeksy
- Atlas historyczny Polski. Województwo sieradzkie i województwo łęczyckie w drugiej połowie XVI wieku*, oprac. zbiorowe pod red. H. Rutkowskiego, Warszawa 1998, cz. I, Mapa, cz. II, Komentarz, indeksy
- Balzer O., *Genealogia Piastów*, Kraków 1895
- Biskup M., *Z badań nad „Wielką Wojną” z Zakonem Krzyżackim*, KHist. 66/3, 1959, s. 671–712.
- Boniecki A., *Herbarz Polski*, t. I–XVI, Warszawa 1899–1914.
- Bullarium Poloniae*, t. I–VII [do 1471 r.], wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, Rzym–Lublin 1982–2006
- Chodyński S., *Wikariusze katedry wrocławskiej*, Włocławek 1912 (z aneksem źródłowym)
- Codex diplomaticus et commemorationum Masoviae generalis. Zbiór ogólny przywilejów i spominów mazowieckich*, wyd. J.K. Kochanowski, t. I: *do 1247 r.*, Warszawa 1919
- Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae*, wyd. M. Dogiel, t. IV, Wilno 1764
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. I–III, MMAH, t. II, XII, XIV
- Diecezja plocka. Struktura personalno-administracyjna*, red. W. Lis, Płock 1978
- Długokęcki W., Kowalczyk E., *Nieznanne opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej*, cz. I: *Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego*, KHist. 110, 2003, s. 29–58
- Długosz J., *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae: liber I–XII*, Varsaviae–Cracoviae 1964–2005
- Długosz J., *Opera Omnia*, wyd. A. Przeździecki, Cracoviae 1873–1878
- Dokumenty kujawskie i mazowieckie przeważnie z XIII wieku*, wyd. B. Ulanowski, AKH, t. IV, Kraków 1888
- Dokumenty strony polsko-litewskiej pokoju mełneńskiego z 1422 roku*, wyd. P. Nowak, P. Pokora, Poznań 2004
- Dworzaczek W., *Genealogia*, Warszawa 1959
- Dziadulewicz S., *Rekognicjarz poborowy ziemi warszawskiej*, Mies. Herald. 9, 1930, nr 3.
- Dziadulewicz S., *Rekognicjarz poborowy z księgi nr 46*, Mies. Herald. 11, 1932, nr 9–10
- Encyklopedia katolicka*, t. I–XI, Lublin 1973–2006
- Fedorowicz K., *Dostojnicy i urzędnicy województwa krakowskiego w latach 1374–1506*, AKH, t. VIII, Kraków 1898, s. 1–290
- Fijałek J., *Polonia apud Italos scholastica. Saeculum XV*, Kraków 1900
- Folwarski K., *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*, „Nasza Przeszłość” 6, 1957, s. 5–81

- Gawarecki W.H., *Przywileje, nadania i swobody przez królów polskich, książąt mazowieckich i biskupów płockich udzielone miastom województwa płockiego*, Warszawa 1828
- Gąsiorowski A., *Notariusze publiczni w Wielkopolsce schyłku wieków średnich. Katalog admisji w Gnieźnie i w Poznaniu 1420–1500*, Poznań 1993
- Górzyński S., Kochanowski J., *Herby szlachty polskiej*, wyd. II popr., Warszawa 1990
- Grabowski J., *Jeszcze uzupełnienia do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, cz. III: Dokumenty z lat 1356–1381*, „*Studia Źródłoznawcze*” 41, 2003, s. 71–76
- Grabowski J., *Najstarsze przywileje książąt mazowieckich dla Szreńska*, w: *Średniowiecze polskie i powszechne*, red. I. Panic, J. Sperka, 4, Katowice 2006
- Grodziska Mazowsza i Podlasia*, napisali I. Górska i in., Wrocław 1976.
- Guldon Z., *Mapy ziemi dobrzyńskiej w drugiej połowie XVI w.*, „*Roczniki TN w Toruniu*” 73, 1967, z. 1
- Guldon Z., *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, „*Roczniki TN w Toruniu*” 69, 1964, z. 2
- Gumowski M., Haisig M., Mikucki S., *Sfragistyka*, Warszawa 1960
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Heraldik*, Graz 1969
- Gumowski M., *Handbuch der polnischen Siegelkunde*, Graz 1966
- Gumowski M., *Podręcznik numizmatyki polskiej*, Kraków 1914
- Gupieniec A., Kiersnowscy T. i R., *Wczesnośredniowieczne skarby srebrne z Polski środkowej, Mazowsza i Podlasia. Materiały*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965 (z mapą)
- Herbarz Ignacego Kapicy Milewskiego (dopełnienie Niesieckiego)*, wyd. Z. Gloger, Kraków 1870
- Hornowska M., Zdzitowiecka-Jasińska H., *Zbiory rękopiśmienne w Polsce średniowiecznej*, Warszawa 1947
- Indeks studentów Uniwersytetu Krakowskiego w latach 1400–1500*, oprac. J. Zathay, J. Reichan, Wrocław 1974
- Index actorum saeculi XV (1384–1501)*, wyd. A. Lewicki, Kraków 1888
- Inwentarz skarbca Konrada i Janusza ks. mazowieckich*, wyd. J. Mycielski, Kraków 1907 (Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce, VII)
- Iura Masoviae terrestria*, wyd. J. Sawicki, t. I–III, Warszawa 1972–1974; rec. A. Wolffa, *KHist.* 82, 1975, s. 120–131
- Jasas R., *Pergamentu katalogas*, Vilnius 1980
- Jasiński K., *Rodowód Piastów mazowieckich*, wyd. M. Górny, Poznań–Wrocław 1998 [2008]
- Kajzer L., Kołodziejki S., Salm J., *Leksykon zamków w Polsce*, Warszawa 2003
- Katalog dokumentów pergaminowych Biblioteki Czartoryskich w Krakowie*, oprac. W. Szelińska, J. Tomaszewicz, cz. I, Kraków 1975
- Katalog zabytków sztuki w Polsce*, t. X, oprac. I. Galicka, H. Sygietyńska, z. 3: *Dawny powiat gostyński*, Warszawa 1975; z. 24: *Powiat sochaczewski*, Warszawa 1973
- Klimecka G., *Formularz ciechanowski*, Warszawa 1997
- Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego [1196–1506]*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1863
- Kodeks dyplomatyczny Polski*, t. I–IV, Warszawa 1847–1887
- Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski*, wyd. J. Zakrzewski, t. I–IV, Poznań 1877–1881
- Korytkowski J., *Pralaci i kanonicy katedry metropolitalnej gnieźnieńskiej*, t. I–IV, Gniezno 1882–1883
- Księga ławnicza miasta Płocka 1489–1517*, oprac. D. Poppe, Warszawa 1995
- Księga Metryki Koronnej podkanclerzego Andrzeja Oporowskiego z lat 1479–1483*, wyd. G. Rutkowska, Warszawa 2005

- Księga promocji Wydziału Sztuk Uniwersytetu Krakowskiego z XV wieku*, wyd. A. Gąsiorowski przy współpracy T. Jurka, I. Skierskiej, W. Swobody, Kraków 2000
- Księga skarbowa Janusza II ks. mazowieckiego z lat 1477–1490*, wyd. J. Senkowski, KHKM 7, 1959, zeszyt dodatkowy
- Księga ziemi czerskiej 1404–1425*, wyd. J.T. Lubomirski, Warszawa 1879
- Księga ziemska płońska 1400–1417*, wyd. M. Handelsman, Warszawa 1920
- Księga ziemska zakroczymska pierwsza, 1423–1427*, wyd. A. Rybarski, Warszawa 1920
- Księga ziemska zakroczymska druga, 1434–1437*, wyd. K. Tymieniecki, Warszawa 1920
- Księgi ławnicze miasta Starej Warszawy 1427–1453*, wyd. S. Ehrenkreutz, Warszawa 1916 (Pomniki Prawa Warszawskiego Archiwum Głównego, III)
- Księgi sądowe brzesko-kujawskie*, wyd. J.K. Kochanowski, Warszawa 1905 (Teki Pawińskiego, VII)
- Księgi sądowe łęczyckie od 1385 do 1419*, wyd. A. Pawiński, t. I–II, Warszawa 1897 (Teki Pawińskiego, III, IV)
- Kwiatkowski W., *Powstanie kapituły Św. Jana przy zamku książąt mazowieckich w Warszawie*, Warszawa 1938 (z aneksem źródłowym)
- Kwiatkowski W., *Prymasowska kapituła i kolegiata w Łowiczu (1433–1938)*, Warszawa 1939 (w tym aneks źródłowy, s. 309–555)
- Lasocki Z., *Dostojnicy i urzędnicy ziemi dobrzyńskiej w XIV i XV w.*, Mies. Herald. 13, 1934, nr 3, 4, 9, 10
- Liber beneficiorum Archidiecezji Gnieźnieńskiej Jana Łaskiego*, wyd. J. Łukowski, J. Korytkowski, t. II, Gniezno 1881
- „*Liber disparata antiqua continens*” *Alexandro Masoviensi episcopo dicatur*, wyd. E. Winkler, Romae 1960 (Elementa ad fontium editiones, II)
- Lites ac res gestae inter Polonos Ordinemque Cruciferorum*, t. I–II, wyd. II, wyd. J. Zakrzewski, Poznań 1890–1892; t. III, wyd. J. Karwasińska, Warszawa 1935
- Lustracja poradlnego i rejestr łanów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z roku 1489*, wyd. J. Senkowski, „Teki Archiwalne” 7, 1961, s. 69–214
- Lustracje dóbr królewskich województwa mazowieckiego 1565 r.*, cz. I–II, wyd. I. Gieysztorowa, A. Żaboklicka, Warszawa 1967, 1968; indeksy (z udziałem A. Wawrzyńczyk i K. Pacuskiego), Warszawa 1971
- Lustracje dóbr królewskich województwa mazowieckiego XVII w.*, wyd. A. Wawrzyńczyk, cz. I, Wrocław 1968; cz. II, Warszawa 1989
- Lustracje dóbr królewskich województwa płockiego 1565–1789*, wyd. A. Sucheni-Grabowska, S.M. Szacherska, Warszawa 1965
- Lustracje dóbr królewskich województwa rawskiego 1564 i 1570*, wyd. Z. Kędzierska, Warszawa 1959
- Lustracje dóbr królewskich województwa rawskiego XVII wieku*, wyd. Z. Kędzierska, Wrocław 1965
- [Łąguna S.] *Pisma Stosława Łaguny*, poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym J. Bielińskiego, Warszawa 1915
- Łempicki J., *Herbarz Mazowiecki*, t. I–III, Poznań 1997, 1998 (powiaty płocki i bielski ziemi płockiej); t. IV: *Herbarz szlachty powiatu sierpeckiego*, Sierpc 2008
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, wyd. E. Joachim, Königsberg 1896
- Materiały do dziejów kolegiaty pułtuskiej (1449–1601)*, wyd. B. Ulanowski, S. Zachorowski, AKH, t. X, Kraków 1916

- Matricularum Regni Poloniae summaria*, t. I–VI, Warszawa 1905–1999
- Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV wieku*, wyd. W. Semkowicz, AKH, t. XI, Kraków 1903–1913, s. 361–391
- Mazowieckie zapiski herbowe z XV i XVI wieku*, wyd. A. Wolff, Kraków 1937
- Metryka Księstwa Mazowieckiego*, wyd. A. Włodarski, t. I (1425–1429), Warszawa 1918; t. II (1429–1433), skorowidzami opatrzył A. Wolff, Warszawa 1930 (Pomniki Prawa Warszawskiego Archiwum Głównego, V, VI)
- Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400–1508*, wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska przy współpracy R. Grzesika, t. I–II, Kraków 2004
- Miasta polskie w tysiącleciu*, oprac. zbiorowe [z udziałem A. Gieysztor, I. Gieysztorowej], t. II, Wrocław 1967
- Monumenta Poloniae historica*, t. I–VI, Lwów–Kraków 1864–1893
- Monumenta Poloniae Vaticana*, wyd. J. Ptaśnik, t. I–III, Kraków 1913–1914
- Neitmann K., *Die Pfandverträge des Deutschen Ordens in Preussen*, „Zeitschrift für Ostforschung” 41, 1992, z. 1, s. 1–67
- Niesiecki K., *Herbarz polski*, wyd. J.N. Bobrowicz, t. I–X, Lipsk 1839–1846; reprint Warszawa 1979
- Nowy kodeks dyplomatyczny Mazowsza*, cz. II: 1248–1355, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, przy współudziale K. Pacuskiego i H. Wajsa, Wrocław 1989; cz. III: 1356–1381, wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś, indeks osób i miejscowości oprac. J. Piętka, Warszawa 2000
- Okolski S., *Orbis Polonus*, t. I–III, Kraków 1641
- Ordynacja dworu Zygmunta III z 1589 roku*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2004
- Pacusi K., *Uzupełnienia i sprostowania do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, s. 167–200
- Paprocki B., *Herby rycerstwa polskiego*, Kraków 1584 (1858)
- Piekosiński F., [przy współudziale E. Diehla] *Pieczęcie polskie wieków średnich*, cz. I: *Doba piastowska*, Kraków 1899 oraz uzupełnienia
- Polackówna H., *Materiały do heraldyki polskiej*, w: AKH XI, Kraków 1909–1913, s. 32–115
- Polski słownik biograficzny*, t. I–XLV, Warszawa–Kraków 1935–2008
- Pomniki Prawa wydawane przez Warszawskie Archiwum Główne, t. V, VI, Warszawa 1918, 1930
- Regesta historico-diplomatica Ordinis Sanctae Mariae Theutonicorum 1198–1525*, wyd. E. Joachim, W. Hubatsch, t. I–II, Göttingen 1948–1965
- Regesta thelonie aquatici Vladislaviensis saeculi XVI*, wyd. S. Kutrzeba, F. Duda, Kraków 1915
- Regestr Diecezjów Franciszka Czaykowskiego, czyli właściciele ziemscy w Koronie 1783–1784*, wyd. S. Górzyński, przypisy i wstęp K. Chłapowski, S. Górzyński, Warszawa 2006
- Rejestr poboru łanowego województwa bełskiego z 1472 r.*, wyd. A. Janeczek, A. Swieżawski, KHKM 39, 1991, nr 1, s. 27–59
- Repertorium Germanicum*, t. I–IX (1378–1472), Berlin 1916–
- Rocznik Archidiecezji Warszawskiej w roku 1958*, oprac. W. Malej, Warszawa 1958
- Rospond S., *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984
- Semkowicz W., *Mazowieckie przywileje rodowe z XIV i XV w.*, AKH, t. XI, Kraków 1913
- Semkowicz W., *Wywody szlachectwa w Polsce XIV–XVIII w.*, RTHerald. 3, 1913
- Skarbiec dyplomatów papieskich, cesarskich, królewskich, książęcych do dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów*, wyd. I. Daniłowicz, t. I–II, Wilno 1860–1862
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimirski, B. Chlebowski, W. Walewski, t. I–XV, Warszawa 1880–1902

- Słownik historyczno-geograficzny województwa płockiego w średniowieczu*, oprac. A. Borkiewicz-Celińska, z. 1–4, Warszawa 1980–2000
- Słownik historyczno-geograficzny ziemi wyszogrodzkiej w średniowieczu*, oprac. A. Wolff, A. Borkiewicz-Celińska, Warszawa 1971
- Słownik staropolski* [do r. 1500], t. I–XI (A–Ż), Warszawa 1953–2002
- Słownik staropolskich nazw osobowych* [do r. 1500], red. W. Taszycki, t. I–VII, Wrocław 1965–1987
- Słownik starożytności słowiańskich*, t. I–VII, Wrocław 1961–1982
- Sochaniewicz K., Wolff A., *Urzednicy województwa bełskiego do połowy XVI wieku*, Mies. Herald. 10, 1931, s. 8–24
- Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert (1398–1467)*, wyd. E. Weise, t. I, Marburg 1958
- Starodawne prawa polskiego pomniki*, wyd. A. Helcel, B. Ulanowski, t. I–XI, Kraków 1856–
- Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. I–III, Warszawa 1955–1957
- Stronczyński K., *Pomniki książęce Piastów, lenników dawnej Polski, w pieczęciach, budowlach, grobowcach i innych starożytnościach zebrane i objaśnione*, Piotrków 1888
- Stronczyński K., *Wzory pism dawnych*, Warszawa 1839
- Supruniuk A., *Uzupełnienia i uwagi do Nowego kodeksu dyplomatycznego Mazowsza, część III: dokumenty z lat 1356–1381*, „Studia Źródłoznawcze” 40, 2002, s. 107–165
- Szacherska S.M., przy udziale E. Koczorowskiej-Pielińskiej, *Nieznane przywileje warszawskie z XV i początków XVI wieku*, PHist. 51, 1960, s. 368–384
- Szlachta wylegitymowana w Królestwie Polskim w latach 1836–1861*, oprac. E. Sęczys, przyg. do druku S. Górzyński, Warszawa 2000
- Szymański J., *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993
- Uruski S., Kosiński A., Włodarski A., *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. I–XXI, Warszawa 1904–1938
- Urzednicy łączycy, sieradzcy i wieluńscy XIII–XV wieku. Spisy*, oprac. J. Bieniak, A. Szymczakowa, Wrocław 1985
- Urzednicy małopolscy XII–XV w. Spisy*, oprac. J. Kurtyka i in., Wrocław 1992
- Urzednicy wielkopolscy XII–XV w. Spisy*, oprac. M. Bielińska, A. Gąsiorowski, J. Łojko, Wrocław 1985
- Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV–XVIII w. Spisy*, oprac. H. Gmiterek, R. Szczygieł, Kórnik 1992
- Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae*, wyd. A. Theiner, t. I (1217–1409), Romae 1860, t. II (1410–1572), Romae 1861
- Vitoldiana. Codex privilegiorum Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1386–1430*, zebrał i wyd. J. Ochmański, Warszawa–Poznań 1986.
- Volumina Constitutionum*, t. I, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, W. Uruszczak, t. I (1493–1526), t. 2 (1527–1549), Warszawa 1996, 2000
- Volumina Legum*, t. I, wyd. J. Ohryzko, Petersburg 1859
- Warężak J., *Słownik historyczno-geograficzny księstwa łowickiego*, z. 1 (A–Ma), Wrocław 1961; z. 2 (Mi–Słupia), Łódź 1971
- Wdowiszewski Z., *Nieznane zapiski heraldyczne. Zapiski mazowieckie z XV i XVI wieku*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 8, 1926/1927, s. 149–161
- Wielkopolski słownik biograficzny*, red. A. Gąsiorowski, J. Topolski, Poznań–Warszawa 1981

- Wieteska J., *Katalog prałatów i kanoników prymasowskiej kapituły łowickiej od 1433 do 1970 r.*, Warszawa 1971
- Wittyg W. przy współudziale S. Dziadulewicz, *Nieznana szlachta polska i jej herby*, Kraków 1908
- Wittyg W., *Rozsiedlenie i gniazda rodowe szlachty ziemi rawskiej w w. XVI [1563–1565]*, AKH, t. XI, 1909–1913, s. 257–293
- Wizytacje dóbr arcybiskupstwa gnieźnieńskiego i kapituły gnieźnieńskiej z XVI w.*, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1920
- Wolff A., *Zniszczone dokumenty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, w: *Straty archiwów i bibliotek warszawskich*, t. III, Warszawa 1957, s. 177–318
- Zajączkowski S., Zajączkowski S.M., *Materiały do słownika geograficzno-historycznego dawnych ziem łęczyckiej i sieradzkiej do 1400 roku*, cz. I, II, Łódź 1966, 1970
- Zamoyskiego Jana notaty heraldyczno-sfragistyczne*, wyd. F. Piekosiński, w: *Studia, rozprawy i materiały z dziedziny historii Polski i prawa polskiego*, t. VII, Kraków 1907, s. 18–138
- Zapiski herbowe z dawnych ksiąg ziemskich przechowanych w archiwum radomskim i warszawskim*, zebrał K. Potkański, AKH, t. III, 1886, s. 119–151
- Zapiski i rotty polskie XV–XVI wieku z ksiąg sądowych ziemi warszawskiej*, oprac. W. Kuraszkiewicz, A. Wolff, Kraków 1950
- Zathey J., *Katalog rękopisów średniowiecznych Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1963
- Zbiory rękopisów w bibliotekach i muzeach w Polsce*, oprac. D. Kamolowa przy współudziale K. Muszyńskiej, Warszawa 1998
- Zbiór dokumentów i listów miasta Płocka*, wyd. S.M. Szacherska, t. I: 1065–1495, Warszawa 1975; t. II: 1495–1586, Warszawa 1987
- Zbiór dokumentów małopolskich*, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kuraś, t. I–VIII, Wrocław 1962–1975
- Zbiór dokumentów zakonu ojców Paulinów w Polsce*, z. 1: 1328–1464, oprac. J. Fijałek, Kraków 1938
- Zbiór ważniejszych dokumentów natury kościelnej archidiecezji gnieźnieńskiej do lat 1818/1821*, oprac. i wyd. ks. S. Librowski, cz. 3, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 35, 1977
- Ziemia gostynińska. Materiały do dziejów ziemi płockiej (Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII w.)*, t. XI, wyd. M.M. Grzybowski, Płock 2000
- Żychliński T., *Złota księga szlachty polskiej*, t. I–XXXI, Poznań 1879–1908

Opracowania

- Aetas media – aetas moderna. Studia ofiarowane profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi w siedemdziesiąt rocznicę urodzin*, Warszawa 2000
- Barycz H., *Dziejowe związki Polski z uniwersytem Karola w Pradze*, Poznań 1948
- Bąkowski L., *Książę mazowiecki Aleksander biskup trydencki*, PHist. 16, 1913, s. 1–34, 129–163
- Bieniak J., *Elita ziemi dobrzyńskiej w późnym średniowieczu i jej majątki*, w: *Stolica i region. Włocławek i jego dzieje na tle przemian Kujaw i ziemi dobrzyńskiej*, Włocławek 1995
- Bieniak J., *Kościelna Wieś i jej dziedzice*, w: *Kościelna Wieś na Kujawach. Studium osadnicze*, red. L. Kajzer, Łódź 1994
- Bieniak J., *Epilog zabiegów Siemowita IV o koronę polską*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia” 9 (58), 1973

- Bieniak J., *Heraldyka polska przed Długoszem*, w: *Sztuka i ideologia XV wieku*, red. P. Skubiszewski, Warszawa 1978
- Bieniak J., *Polskie rycerstwo średniowieczne. Wybór pism*, Kraków 2002
- Bieniak J., *Rody rycerskie jako czynnik struktury społecznej w Polsce XIII–XV wieku (uwagi problemowe)*, w: *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. H. Łowmiański, Wrocław 1973, s. 161–200
- Bieniak J., *Rola Kujaw w Polsce piastowskiej*, „Ziemia Kujawska” 1, 1963, s. 27–71
- Bieniak J., *Wielkopolska, Kujawy, ziemie łączycza i sieradzka wobec problemu zjednoczenia państwowego w latach 1300–1306*, Toruń 1969
- Biliński A., *Szlachta ziemi dobrzyńskiej za ostatnich Jagiellonów*, Warszawa 1932
- Biskup M., *Handel wiślany w latach 1454–1466*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 14, 1953
- Biskup M., *Zjednoczenie Pomorza Wschodniego z Polską w połowie XV wieku*, Warszawa 1959
- Bogucki A., *Strenuus jako tytuł polskich rycerzy pasowanych (XIII–XV w.)*, PHist. 77, 1986, s. 625–648
- Borkiewicz-Celińska A., *Osadnictwo Zawkrza w okresie książęcym*, w: *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*, t. I, Warszawa 1971, s. 37–78
- Borkiewicz-Celińska A., *Osadnictwo ziemi ciechanowskiej w XV wieku (1370–1526)*, Wrocław 1970
- Borzemski A., *Siły zbrojne w wołoskiej wojnie Jana Olbrachta*, Lwów 1928
- Brodzicki C., *Początki osadnictwa Wizny i ziemi wiskiej na tle wydarzeń historycznych w tym regionie Polski (do 1529 roku)*, Warszawa 1994 (w tym aneksy źródłowe)
- Buczek K., *Prawo rycerskie i powstanie stanu szlacheckiego w Polsce*, PHist. 69, 1978, z. 1, s. 23–46
- Chojnacki P., *Biskup płocki Paweł Giżycki (1439–1463) i jego działalność*, w: *Fasciculi historici novi*, t. IV, *Z biografistyki Polski późnego średniowiecza*, red. M. Koczerska, Warszawa 2001, s. 87–190
- Chwalibińska J., *Ród Prusów w wiekach średnich*, „Roczniki TN w Toruniu” 52, 1948
- Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976
- Dąbkowski P., *Przewóz wodny. Studium z historii prawa polskiego*, RAU Whf, t. LVII, Kraków 1914, s. 196–301
- Dunin K., *Dawne mazowieckie prawo*, Warszawa 1880
- Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990
- Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994
- Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006
- Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003
- Dzieje Sochaczewa i ziemi sochaczewskiej*, red. S. Russocki, Warszawa 1970
- Fałkowski W., *Elita władzy w Polsce za panowania Kazimierza Jagiellończyka (1447–1492)*, Warszawa 1992
- Friedberg M., *Ród Łabędziów w wiekach średnich*, RTHerald. 7, 1924/1925, s. 1–100
- Gawarecki W., *Pamiętnik historyczny płocki*, Warszawa 1928
- Gawarecki W., *Wiadomość o kościele parafialnym w Głogowcu*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 8, 1845
- Gąsiorowski A., *Urzednicy zarządu lokalnego w późnośredniowiecznej Wielkopolsce*, Poznań 1970
- Gieysztor A., *Działania wojenne Litwy w roku 1262 i zdobycie Jazdowa*, w: *Studia historyczne Stanisławowi Herbstowi na sześćdziesięciolecie urodzin*, „Zeszyty Naukowe WAP. Seria historyczna” 15 (48), 1967, s. 5–14

- Gieysztor A., *Owies w daninach łowieckich w Polsce średniowiecznej*, KHKM 11, 1963, z. 2, s. 213–234
- Gieysztor A., *O pochodzeniu i rozszczeniu rodu Grabiów*, Mies. Herald. 16, 1937, nr 7/8, s. 97–109
- Gieysztor A., *Początki życia miejskiego nad środkową Wisłą i geneza Warszawy*, „Rocznik Warszawski” 7, 1966, s. 45–57
- Gieysztorowa I., *Wstęp do demografii staropolskiej*, Warszawa 1976
- Goźdź-Roszkowski K., *Rozdawnictwo skonfiskowanych dóbr ziemskich w prawie polskim XV–XVI wieku*, Warszawa 1974
- Góralski W., *Kapituła katedralna w Płocku XII–XVI w.*, Płock 1979
- Góralski W., *Prowizja kanoniczna w kapitule katedralnej w Płocku do końca XVI w.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 31, 1979
- Górski K., *Rycerstwo i szlachta wobec możnowładztwa w XIV i XV wieku*, KHist. 77, 1970, nr 4, s. 829–845
- Grabowski J., *Dokumenty i kancelaria Kazimierza I Trojdenowica księcia warszawskiego (1349–1355)*, „Archeion” 95, 1995, s. 7–27
- Grabowski J., *Kancelarie i dokumenty książąt mazowieckich w latach 1341–1381*, Warszawa 1999
- Grabowski J., *Stanisław Grad ze Szreńska herbu Dołęga, wojewoda mazowiecki*, „Genealogia” 16, 2004, s. 67–80
- Handelsman M., *Przywileje rodowe mazowieckie*, w: tenże, *Średniowiecze polskie i powszechne. Wybór pism*, Warszawa 1966, s. 61–93
- Historia dyplomacji polskiej*, red. M. Biskup, t. I, Warszawa 1980
- Jakubczak S., *Jerzy Strumiłło – przywódca konfederacji lwowskiej 1464 roku*, w: SPŚ, t. V, Warszawa 1992, s. 245–254
- Janeczek A., *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w.*, Wrocław 1991 (Aneks: Szlacheckie rody ziemi bełskiej i ich majątki w XV w.)
- Jasiński K., *Henryk Siemowitowic i jego żona Ryngalla*, w: *Słowianie w dziejach Europy. Studia historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50-lecia pracy naukowej Henryka Łowmiańskiego*, Poznań 1974, s. 159–165
- Jasiński K., *Zjazd na Mazowszu w kwietniu 1369 roku i jego geneza. Ze studiów nad itinerarium Kazimierza Wielkiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici, Historia” 9, 1973, s. 59–69
- Jaszczołt T., *Osadnictwo lewobrzeżnej części ziemi drohickiej w XV i na początku XVI w. – okolice Sokołowa, Węgrowa i Mord*, w: *Sokołów Podlaski, Dzieje miasta i okolic*, red. G. Ryżewski, Białystok–Sokołów Podlaski 2006
- Jóźwiak S., *Wywiad i kontrwywiad w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, Malbork 2004
- Jurek T., *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*, Poznań 1996
- Karbowiak A., *Dzieje wychowania i szkół w Polsce w wiekach średnich*, t. II, Petersburg 1898; t. III, Lwów 1908.
- Karczewska J., *Ród Pomianów na Kujawach w średniowieczu*, Poznań–Wrocław 2003
- Koczerska M., *Rodzina szlachecka w Polsce późnego średniowiecza*, Warszawa 1975
- Koczerska M., *Spominki o Ciołkach. Z dziejów ideologii możnowładczej XV wieku*, w: *Cultus et cognitio. Studia z dziejów średniowiecznej kultury*, Warszawa 1976, s. 267–279
- Koczerska M., *Świadomość genealogiczna możnowładztwa polskiego w XV wieku*, w: SPŚ, t. II, Warszawa 1982, s. 266–322

- Kowalczyk E., *Dzieje granicy mazowiecko-krzyżackiej*, Warszawa 2003
- Kozierowski S., *Badania nazw topograficznych na obszarze dawnej wschodniej Wielkopolski*, t. I–II, Poznań 1926–1928
- Kozierowski S., *Obce rycerstwo w Wielkopolsce w XIII–XVI w.*, Poznań 1929
- Kuczyński S.K., *Pieczerce książąt mazowieckich*, Wrocław 1978
- Kuczyński S.K., *Polskie herby ziemskie. Geneza, treści, funkcje*, Warszawa 1993
- Kuczyński S.K., *Rozwój kultury na Mazowszu (połowa XIII w.–początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 362–400
- Kuczyński S.M., *Wielka wojna z Zakonem Krzyżackim w latach 1409–1411*, Warszawa 1955
- Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991
- Kurtyka J., *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity możnowładczej w średniowieczu*, Kraków 1997
- Kutno. Dzieje miasta*, red. R. Rosin, Warszawa–Łódź 1984
- Kutrzeba S., *Starostowie, ich początki i rozwój do końca XIV wieku*, RAU Whf, t. XLV, Kraków 1903
- Lalik T., *Piasечно w dawnej Polsce XV–XVIII w.*, w: *Studia i materiały do dziejów Piasieczna i powiatu piasieczńskiego*, Warszawa 1973
- Lasocki Z., *Dołęga, czy Do Łęga?*, Cieszyn 1932
- Lasocki Z., *Szkice z życia szlachty zawkrzeńskiej*, Mies. Herald. 10, 1931, s. 241–250, 265–269; 11, 1932, s. 5–11, 50–57, 79–89
- Łaguna S., *Pisma*, wyd. J. Bieliński, Warszawa 1915
- Maciejewski T., *Graduał Bolesława II Mazowieckiego*, „Musica Medii Aevi” 6, 1977, s. 7–36
- Maleczyńska E., *Książęce lenno mazowieckie 1351–1526*, Lwów 1929
- Malinowska J., *Studia osadnicze na obszarze powiatu brzezińskiego do połowy XVI wieku*, Toruń 2001
- Masłowski J., *Kolonizacja wiejska na prawie niemieckim w województwach sieradzkim, łęczyckim, na Kujawach i w ziemi dobrzyńskiej*, „Roczniki Historyczne” 13, 1937
- Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*, Warszawa–Kraków 2002
- Morawski Z., *Ziemia, urzędy, pieniądze. Finanse szlachty łęczyckiej w końcu XIV i pierwszej połowie XV wieku*, Warszawa 1993
- Możejko B., *Ród Świnków na pograniczu polsko-krzyżackim w średniowieczu*, Gdańsk 1998
- Mikucki S., *Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich*, RAU Whf, seria II, t. XLIV, nr 3, Kraków 1934
- Nowacki J., *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, t. II, Poznań 1964
- Nowak T., *Własność ziemska w ziemi łęczyckiej w czasach Władysława Jagiełły*, Łódź 2003
- Nowowiejski A.J., *Płock. Monografia historyczna*, wyd. II, Płock 1930–1931
- Pacuski K., *Kancelarie książęce w obronie racji stanu Mazowsza. Dwa dokumenty książąt mazowieckich rzekomo z 1444 r.*, w: *Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów, Studia historyczne ofiarowane Antoniemu Gąsiorowskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, Poznań 1997, s. 485–496
- Pacuski K., *Mazowsze wobec walk o władzę w Polsce na przełomie XIII i XIV w. Sprawa przynależności kasztelanii sieciechowskiej na początku XIV w.*, KHist. 85, 1978, s. 587–604, mapka
- Pacuski K., *O rodzie Gozdawów na Mazowszu w XIV–XV wieku i jego tradycji*, w: *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 655–665

- Pacuski K., *O rodzie Wężyków*, w: *Venerabiles, nobiles et honesti. Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Bieniakowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin i czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, Toruń 1997, s. 213–224
- Pacuski K., *Osadnictwo Mazowsza Płockiego między Wisłą, Jasienicą i Moltawą w świetle źródeł pisanych*, w: *Archeologia Mazowsza i Podlasia*, t. I: *Osadnictwo pradziejowe i wczesnośredniowieczne w dorzeczu Słupianki, pod Płockiem*, Warszawa 1998, s. 151–165
- Pacuski K., *Prusowie ze Słubic w XIV–XV wieku*, w: *Kościół, kultura, społeczeństwo. Studia z dziejów średniowiecza i czasów nowożytnych. Profesorowi Stanisławowi Trawkowskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin przyjaciele, koledzy, uczniowie*, Warszawa 2000, s. 313–321
- Pacuski K., *Przegląd źródeł*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 10–29
- Pacuski K., *Przegląd źródeł*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 19–42 (wersja poszerzona)
- Pacuski K., *Puszcza Kampinowska w średniowieczu i na początku czasów nowożytnych (do 1526 r.)*, w: *Kampinoski Park Narodowy*, t. III, cz. I: *Dzieje Puszczy Kampinoskiej i okolic*, red. P. Matysak, Izabelin 2005, s. 173–223
- Pacuski K., *Współpracownicy księcia Janusza I na początku jego rządów, Aneks II do pracy: W. Długokęcki, E. Kowalczyk, „Nieznane opisy granicy mazowiecko-krzyżackiej”, cz. I: „Granice komornictwa działdowskiego i nidzickiego”*, KHist. 110, 2003, s. 51–57
- Pacuski K., *Ziemia gostynińska od XII wieku do 1462 roku na tle dziejów Mazowsza płockiego i rawskiego*, w: *Dzieje Gostynina i ziemi gostynińskiej*, red. M. Chudzyński, Warszawa 1990, s. 67–155
- Pakulski J., *Nalęcze wielkopolscy w średniowieczu. Genealogia, uposażenie i rola polityczna*, Warszawa–Poznań–Toruń 1982
- Pakulski J., *Ród Godziębów w średniowiecznej Polsce. Studium genealogiczne*, Toruń 2005
- Palczewski M., *Mazowsze zachodnie wobec zakonu krzyżackiego w latach 1381–1411*, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia historica” 50, red. S.M. Zajączkowski, 1994, s. 61–76
- Pałucki W., *Studia nad uposażeniem urzędników ziemskich w Koronie do schyłku XVI wieku*, Warszawa 1962
- Papee F., *Aleksander Jagiellończyk*, Kraków 1949
- Papee F., *Jan Olbracht*, Kraków 1936
- Pazyra S., *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959 (z błędami)
- Piber M., *Służew średniowieczny. Dzieje parafii i wsi Służew w ziemi warszawskiej*, Warszawa 2001
- Piekosiński F., *O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV–XV wieku*, RAU Whf, t. IX, Kraków 1878, s. 1–320
- Piekosiński F., *Poczet rodów szlachty polskiej wieków średnich*, RTHerald. 2, 1910
- Piętka J., *Geneza mazowieckiej elity feudalnej i jej stan w pierwszym okresie niezależnego księstwa (1138–1371)*, „Rocznik Mazowiecki” 7, 1979, s. 31–56 (z błędami)
- Piętka J., *Urzędnicy i świeckie otoczenie książąt mazowieckich do połowy XIII wieku*, w: SPŚ, t. I, Warszawa 1981, s. 128–160
- Piętka J., *Mazowiecka elita feudalna późnego średniowiecza*, Warszawa 1975 (z błędami)
- Piotrowski T., *Dostojnicy województwa łęczyckiego za pierwszych Jagiellonów*, Warszawa 1935
- Piotrowski T., *Rozsiedlenie rodowe szlachty łęczyckiej na przełomie XIV i XV wieku*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego” 3, 1939, s. 17–63
- Plewczyński M., *Mieszkańcy Warszawy i Mazowsza w wojnach lat 1390–1466*, w: *Z militarnych dziejów Warszawy*, red. A. Ajnenkiel, Warszawa 1996, s. 31–47 (z błędami)

- Pociecha W., *Królowa Bona (1494–1557). Czasy i ludzie Odrodzenia*, t. I–II, Poznań 1949
- Polaczkówna H., *Najstarsze źródła heraldyki polskiej*, Lwów 1924
- Polaczkówna H., *O podróżnikach średniowiecznych z Polski i do Polski*, Mies. Herald. 14, 1937, s. 65–72
- Prochaska A., *Holdy mazowieckie 1386–1430*, RAU Whf, t. XLVII, Kraków 1905, s. 1–56
- Radoch M., *Zarys działalności polityczno-dyplomatycznej książąt mazowieckich wobec państwa krzyżackiego w Prusach w latach 1385–1407*, Olsztyn 1999
- Radziwiński A., *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV w. Studium prozopograficzne*, t. I: *Prałaci*, Toruń 1991; t. II: *Kanonicy*, Toruń 1993
- Radziwiński A., *Prepozyci kolegiaty Św. Michała w Płocku w XIV i na początku XV wieku*, „Studia Płockie” 19/20, 1991–1992, s. 203–213
- Rafacz J., *Dawne prawo sądowe polskie w zarysie*, Warszawa 1936
- Rafacz J., *Regale bartne na Mazowszu w późniejszym średniowieczu*, w: *Studia nad historią prawa polskiego*, t. 18, z. 1, Lwów 1938, s. 1–73
- Rafacz J., *Zranienie w prawie mazowieckim późnego średniowiecza*, Lwów 1931
- Rosin R., *Kutno i okoliczne miejscowości do 2. połowy XVI w.*, w: *Kutno. Dzieje miasta*, red. R. Rosin, Warszawa–Łódź 1984
- Russocki S., *Formy władania ziemią w prawie ziemskim Mazowsza (koniec XIV w.–połowa XVI w.)*, Warszawa 1961
- Russocki S., *Nadania ziemi „ad servitia communia” a obowiązek służby wojskowej na Mazowszu w XV wieku*, w: *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, t. I, Warszawa 1961, s. 111–119
- Russocki S., *Państwowość książęcego Mazowsza XIII–XV wieku*, w: *Polska w okresie rozdrobnienia feudalnego*, red. H. Łowmiański, Wrocław 1973, s. 71–97
- Russocki S., *Spory o średniowieczne Mazowsze*, „Rocznik Mazowiecki” 4, 1972, s. 217–257
- Russocki S., Senkowski J., *Uwagi o społeczno-prawnym zróżnicowaniu rycerstwa i szlachty mazowieckiej*, KHist. 67, 1960, z. 1, s. 11–22
- Russocki S., Pacuski K., *Ustrój polityczny i prawo*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 395–445
- Rutkowski H., *Początki tytułu księcia warszawskiego w XIV wieku*, „Studia Warszawskie” 19, 1975, z. 2, s. 163–170
- Samsonowicz A., *Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów*, Wrocław 1991
- Samsonowicz H., *Gospodarka i społeczeństwo (XIII–początek XVI w.)*, w: *Dzieje Mazowsza do 1526 roku*, red. A. Gieysztor, H. Samsonowicz, Warszawa 1994, s. 249–293
- Samsonowicz H., *Piastowskie Mazowsze a Królestwo Polskie XIII–XV w.*, w: *Piastowie w dziejach Polski*, red. R. Heck, Wrocław 1975, s. 115–134
- Szaniecki M., *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce do końca XIII w.*, Poznań 1938
- Semkowicz W., *Jeszcze o przysiędze na słońce*, w: *Studia historyczne ku czci S. Kutrzeby*, t. I, Kraków 1938
- Semkowicz W., *Ród Awdańców w wiekach średnich*, Poznań 1920
- Semkowicz W., *Ród Powatów*, „Sprawozdania AU w Krakowie” 19, 1914, nr 3, s. 19, 20
- Semkowicz W., *Zawołania jako hasła bojowe*, „Sprawozdania AU w Krakowie” 19, 1914
- Senkowski J., *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 roku*, Warszawa 1965
- Sieradzan W., *Sąsiedztwo mazowiecko-krzyżackie w okresie przemian politycznych w Europie środkowo-wschodniej w latach 1411–1466*, Toruń 1999

- Sieradzan W., *Świadomość historyczna świadków w procesach polsko-krzyżackich w XIV i XV wieku*, Toruń 1993
- Smoleński W., *Szkice z dziejów szlachty mazowieckiej*, Kraków 1908
- Sobociński W., *Historia rządów opiekuńczych w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2, 1949, s. 227–353
- Sobol B., *Sejm i sejmiki ziemskie na Mazowszu książęcym*, Warszawa 1968
- Sochaniewicz W., *Wójtostwa i sołtystwa pod względem prawnym i ekonomicznym w ziemi lwowskiej*, Lwów 1921
- Stawski M., *Opactwo czerwińskie w średniowieczu*, Warszawa 2007
- Suchodolska E., *Kancelarie na Mazowszu w latach 1248–1345. Ośrodki zarządzania i kultury*, Warszawa 1977
- Suchodolski S., *Monety palatyna Sieciecha*, „Wiadomości Numizmatyczne” 7, 1963, z. 4
- Sułkowska-Kurasiowa I., *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1977
- Sułkowska-Kurasiowa I., *Polska kancelaria królewska w latach 1447–1506*, Wrocław 1967
- Supruniuk A., *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426)*, Warszawa 1998
- Supruniuk A., *U kresu wypraw krzyżowych. Udział rycerzy i stronników mazowieckich w krzyżackich rejsach na Litwę na podstawie XIV-wiecznych herbarzy zachodnioeuropejskich*, „Teki Historyczne” (Londyn) 21, 1995, s. 52–83
- Swieżawski A., *Administracja, gospodarka i skarbowość księstwa rawskiego 1313–1462*, Częstochowa 1991
- Swieżawski A., *Rawskie księstwo Piastów mazowieckich 1313–1462. Dzieje polityczne*, Łódź 1975
- Swieżawski A., *Ziemia bełska. Zarys dziejów politycznych do roku 1462*, Częstochowa 1990
- Szczur S., *Traktaty państwowe Polski piastowskiej*, Kraków 1990
- Szybkowski S., *Kujawska szlachta urzędnicza w późnym średniowieczu (1370–1501)*, Gdańsk 2006
- Szybkowski S., *Rządy Kazimierza (Kaźka) Bogustawica w ziemi bydgoskiej. Jeszcze o otoczeniu księcia słupsko-bydgosko-dobrzyńskiego*, w: *Książęta, urzędnicy, złoczyńcy. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, t. VI, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1999, s. 235–263
- Szymczak J., *Sposoby zdobywania i obrony grodów w Polsce w okresie rozbitcia dzielnicowego*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 22, 1979/1980, s. 3–63
- Szymczakowa A., *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*, Łódź 1998
- Szymczakowa A., *Urzędnicy łęczyccy i sieradzcy do połowy XV wieku*, Łódź 1984
- Szymecka M., *Otoczenie księcia słupsko-dobrzyńskiego Kaźka*, w: *Szlachta, starostowie, zaciężni. Gdańskie studia z dziejów średniowiecza*, t. V, red. B. Śliwiński, Gdańsk 1998, s. 297–324
- Taszycki W., *Najdawniejsze polskie imiona osobowe*, Kraków 1926
- Tęgowski J., *Bezkrólewie po śmierci Ludwika Węgierskiego a geneza unii Polski z Litwą*, w: *Studia historyczne z XIII–XV wieku*, red. B. Śliwiński, Olsztyn 1995, s. 87–110
- Tymieniecki K., *Historia chłopów polskich*, t. II: *Schyłek średniowiecza*, Warszawa 1966
- Tymieniecki K., *Łowiectwo na Mazowszu w w. XV*, PHist. 20, 1916, s. 44–59 i odb.
- Tymieniecki K., *Pisma wybrane*, Warszawa 1956
- Tymieniecki K., *Procesy twórcze formowania się społeczeństwa polskiego w wiekach średnich*, Warszawa 1921

- Tymieniecki K., *Sądownictwo w sprawach kmięcych a ustalanie się stanów na Mazowszu pod koniec wieków średnich*, Poznań 1922 (Prace Komisji Historycznej PTPN, III/1)
- Tymieniecki K., *Wolność kmięca na Mazowszu w wieku XV*, Poznań 1921 (Prace Komisji Historycznej PTPN)
- Vetulani A., *Średniowieczne rękopisy plockiej biblioteki katedralnej*, „Roczniki Biblioteczne” 7, z. 3–4, 1963, s. 313–443
- Vetulani A., *Średniowieczny biskupi Płock jako ośrodek kultury umysłowej*, „Miesięcznik Pasternski Płocki” 1974, nr 11, s. 417–430
- Walawender A., *Kronika kłęsk elementarnych w Polsce i w krajach sąsiednich w latach 1450–1586*, t. I, Lwów 1932
- Wareżak J., *Osadnictwo kasztelanii łowickiej (1136–1847)*, t. I, Łódź 1952
- Wdowiszewski Z., *Ród Bogoriów w wiekach średnich*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 9, 1928/1929, s. 1–96
- Weymann S., *Ćta i drogi handlowe w Polsce piastowskiej*, Poznań 1938
- Wilska M., *Książę Janusz Starszy*, Warszawa 1986
- Wilska M., *Mazowieckie środowisko dworskie Janusza I. Studium społeczne*, Warszawa 1977, mps pracy doktorskiej w Bibliotece IH PAN
- Wilska M., *Objazdy księcia Janusza Starszego. Struktura władzy i środowisko dworskie na Mazowszu*, w: SPŚ, t. II, Warszawa 1982, s. 160–187
- Wilska M., *Ścibor z Sącocina – przykład niezwykłej kariery dworskiej z początku XV wieku*, w: SPŚ, t. V, Warszawa 1992, s. 225–237
- Wiśniewski J., *Dzieje osadnictwa w powiecie grajewskim do połowy XVI w.*, w: *Studia i materiały do dziejów powiatu grajewskiego*, t. I, Warszawa 1975, s. 9–252
- Wiśniewski J., *Początek i rozwój osadnictwa w ziemi łomżyńskiej w końcu XIV i w XV wieku*, „Studia Łomżyńskie” 1, 1989, s. 19–105
- Wojciechowski Z., *Powstanie szlachectwa w Polsce*, Mies. Herald. 12, 1933, z. 7–8
- Wojciechowski Z., *Prawo rycerskie w Polsce przed statutami Kazimierza Wielkiego*, Poznań 1928
- Wolff A., *Formuła relacji w kancelarii mazowieckiej*, „Archeion” 1, 1927, s. 176–208
- Wolff A., *Metryka Mazowiecka. Układ pierwotny i sposób rejestracji*, Warszawa 1929
- Wolff A., *Starszeństwo urzędów (Metoda ustalania na przykładzie hierarchii ziemskiej Mazowsza udzielnego)*, Warszawa 1928
- Wolff A., *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław 1962
- Wolff A., Rzetelska-Feleszko E., *Mazowieckie nazwy terenowe do końca XVI w.*, Warszawa 1982
- Wójcik U., *Nazwy miejscowe dawnego województwa rawskiego*, Warszawa–Kraków 2001
- Wroniszewski J., *Proclamatio alias godlo. Uwagi nad genezą i funkcją zawołań rycerskich w średniowiecznej Polsce*, w: SPŚ, t. IV, Warszawa 1990, s. 147–170
- Wroniszewski J., *Ród Rawców, cz. 1: Warszowice i Grotowice, cz. 2: Współrodowcy Warszowiców i Grotowiców*, Toruń 1992–1994
- Wroniszewski J., *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001
- Wyrozumski J., *Jednostki obrachunkowe drzewa splawnego w dawnej Polsce*, KHKM 7, 1959
- Zachorowski S., *Jakób biskup plocki i jego działalność ustawodawcza i organizacyjna 1396–1425*, Kraków 1915
- Zajączkowski S., *Początki kolegiaty łęczyckiej. Przyczynek do dziejów osadnictwa ziemi łęczyckiej*, „Roczniki Historyczne” 24, 1958, s. 145–176

- Zajączkowski S.M., *Polska a Zakon Krzyżacki w ostatnich latach Władysława Łokietka*, Lwów 1929
- Zajączkowski S.M., *O wielowioskowej własności szlacheckiej w województwie łęczyckim w XV i pierwszej połowie XVI w.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego”, seria I, 1969
- Zajączkowski S.M., *Powiat orłowski do lat siedemdziesiątych XVI wieku. Studia z dziejów osadnictwa, struktury własnościowej i stosunków kościelnych*, Łódź 1996
- Zieliński G. i J., *Wiadomość historyczna o rodzie Świnków oraz rodowód pochodzącej od nich rodziny Zielińskich herbu Świnka*, cz. I: *Do roku 1600*, Toruń 1880 (z aneksem źródłowym)
- Zierhoffer K., *Nazwy miejscowe północnego Mazowsza*, Wrocław 1957
- Żaboklicka A., *Zmiany w strukturze drobnej własności szlacheckiej w XV–XVI w. na przykładzie ziemi liwskiej*, PHist 49, 1958
- Żebrowski T., *Sierpc w średniowieczu i XVI wieku*, w: *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej* [!], red. M. Chudzyński, Sierpc 2003, s. 83–123 oraz aneksy s. 125–153, 705–757
- Żebrowski T., *Stolica książąt mazowieckich i płockich (1138–1495)*, w: *Dzieje Płocka*, t. I: *Do 1793 r.*, wyd. III, Płock 2000, s. 43–98
- Żebrowski T., *Testament ks. Pawła Głogowskiego (1502–1580) – dziekana kapituły katedralnej płockiej*, „Studia Płockie” 35, 2007, s. 207–228
- Żebrowski T., *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976

The Nobility and Knights in Gostynin Land in the 14th and 15th Centuries. Study into the History of Settlement and Ruling Elites of Medieval Mazovia

Abstract

The book presents small, but very important number of so called “możnowładztwo” (baronage) and of much more extensive body of knighthood (rycerstwo) of one of fifteen Mazovian lands (Ducatus Mazowie), i.e. one per cent of the Polish nobility. It was being written for many years, on the basis of a thorough source search query, identity examination and analytical research. Its main purpose is to reconstruct the composition of individual heraldic families or clans gathering landowners, to present more important persons and their activities, including ducal officials. It is also to determine the possessions of the nobility, and especially to identify the narrow and influential group of the Mazovian people of power, described in the Latin sources as *barones*, to outline its factual role in the ruling apparatus in the Duchy of Mazovia. In Gostynin land the *barones* were conspicuous, and in the 16th century Mazovia this land had a least number of mansus -*włóka* (Latin mansus in Mazovia, an area of 16.8 hectare) of the *zagrodowa* nobility (a kind of petty nobility, without their own peasants), a continuation of petty knights, so numerous in other lands (in Mazovia nobility was till 20% of population).

In order to present a size of wealth, the author has used the data about the size of dowry and dot, number of settlements, but also of farming acreage of peasants found in the short tax registers of the 16th century. Also the sizes of settlements and estates as written down in the 19th century have been used, since they are usually consistent with the previous data, while at the same time they present information of woodlands belonging to the estates and colonised later. There are, however, some settlements without even such a scarce data, so a method of approximate estimation of size has been left in historical square measure (in mansos mensure Culmensis, equal to 16,8 ha, used in Mazovia from the 14th do 19th century) only on the cartographic basis.

The book depicts the own properties of the knights and *barones*, in the order of heraldic clans, from the Awdaniecs to the Wężyks, and also the possessions of the knights heraldically unrecognised.

The author pointed out the possibility to reconstruct the original grant of ducal woodland developed by next generations of the owners, even if no documents testifying the grant have been preserved. Such a charter has survived for the Prawda family of Szczawin (1299), but we can guess there were similar ones for the Prus family of Słubice and Studzieniec, for the Grzymała families, descendants of Racibor castellan of Raciąż (known in 1319), for Belina families of Brzozów, Rogala families of Iłów, and also for other *barones*. Here the author juxtaposes the data derived from incomplete medieval sources with fuller information from the first third of the 16th century. He also refers to the later sources, including seals of the Gostynin nobility found in the tax registers from 1563–1565, and to the oldest armorials by Paprocki and Okolski containing the data from local traditions and from the official books of Gostynin lands existing at the time. A considerably broadened source base made it possible to thoroughly reconstruct genealogical and heraldic relations of the *barones* and knights, first for one of the lands of the Duchy of Mazovia, still little recognised.

The author presented also the activity of the *barones* and knights in the estates belonging to the duke and institutions of Church in this land. He estimated the size of the estates and examined the process of their settlement on the German law basis, compiling the data about heads of plant village or administrators (*scultetus* and *advocatus*). He also analysed the scanty data about *tenutariusze* (tenant) (administrators of ducal or church property, that were leased to them) and other people who earned an income from those possessions, especially from the floating of timber via the Vistula River. Periodically, the *barones* made large profits from the Church property (including woodlands belonging to the Cloister of the Norbertine sisters in Plock), exploiting their position in the ducal apparatus of power. The author recognised also the data about *advocatia* in knightly properties and he ascertained that the *advocatie* existed only in the estates of the *barones*.

The author summarised his own conclusions and source examinations on Mazovian officials forming the corps of the ducal apparatus of power. He indicated actual authority of those officials, derived from earlier times, including the role of *wojski* (*tribunus castris*, an officer responsible for order in the province, when the chevalry was engaged in military expedition) in organising local defence and commanding the defence of wooden earth castrum (stone/brick castle). He reconstructed the ways of career development in the service of the duke, from a young courtier and court official to leading offices of the duchy. He estimated the average age of taking up the post and approximate life span of the members

of ruling elite. He analysed the preserved documents of ducal grants for employers in Mazovia from the end of the 13th century to the end of the 14th century, and emphasised the role played by the grants of woodlands allotted for development as a mean of a one-time payment for many years of service for the duke, especially of a courtier serving at his own expense. This method of settlement is also to be found in the 13th century in the expanding property of the Poznań diocese in return for bishop's tithes collected for a long time by the ducal power apparatus.

The author presented the role of *barones* in the development of parish network in the land of Gostynin. The *barones* built church buildings in their estates, thus providing their families, associates and subjects with pastoral service and their descendants – with the rights of patronage. They also founded there expensive defensive manors – *fortalicia* (similar to a motte-and-bailey form). As early as in the 14th and 15th century the *barones* group took the lead in founding sacral objects and Church benefices, outdoing the duke in this sphere, which reflected also the pace of their lands development. This influenced the religiousness and growing aspirations in culture and art of the contemporary people in Mazovia.

In conclusion the author included a material classification of the Mazovian knighthood and *barones* group. Land shares of the petty knights did not exceed 10 mansos of farmland, i.e. 100 sexagenas of Prague *grossus* (sexagena had 60 *grossus*, and Prague *grossus*, i.e. Bohemian, equal to one and half Krakovian *grossus*), and they were burdened with numerous services to the ducal apparatus of power. The estates of moderately wealthy knights (spearmen with an armed mounted retinue at his own expense) contained a few settlements or bigger shares in the villages, had a dozen or more peasants and a maximum value of some hundred sexagenas of *grossus*. From 800 sexagenas of *grossus* on, we can talk about the estates of *barones*, counting tens of peasants or more, and also adjacent woodlands. *Barones* were close associates of princes, they held important offices, preparing and implementing the decisions made by the ducal power centre. Thus, not only were they executors but also fellow decision makers of ducal rule, creators and pioneers of modernisation processes and development of the 14th- and 15th-century Mazovian lands.

Translated by Grażyna Waluga

Indeks osób i nazw geograficznych*

Wykaz skrótów

a – *ante*

abp – arcybiskup

bp – biskup

c. – córka

ciech. – ciechanowski

cz. – czerski

diec. – diecezja

dobrz. – dobrzyński

gost. – gostyniński

gr. – grodzki

h. – herbu

k. – koło

kan. – kanonik

kol. – kolegiata

kowal. – kowalski

klan – kasztelan

kor. – koronny

krak. – krakowski

król. – królewski

ks. – książę (cy)

łącz. – łączycy

łomż. – łomżyński

maz. – mazowiecki

nadw. – nadworny

ok. – około

par. – parafia, parafialna (wieś)

pkom. – podkomorzy

pl. – pleban, rektor kościoła par.

płoc. – płocki

pow. – powiat

pozn. – poznański

prep. – prepozyt, proboszcz

raw. – rawski

rz. – rzeka

s. – syn

soch. – sochaczewski

sta – starosta

uniw. – uniwersytet

warsz. – warszawski

wd. – wdowa

wda – wojewoda

włas. – własność (duch. – duchowna, ryc. – rycerska)

woj. – województwo

wysz. – wyszogrodzki

z. – ziemia, ziemski

zag. – osada zaginiona

zakr. – zakroczyński

zw. – zwany

ż. – żona

+ – zmarł (z datą roczną)

* Zestawia osoby, miejscowości i ważniejsze obiekty topograficzne w układzie terytorialnym XV–XVI w. Dla osób z Mazowsza podaje datę informacji, śmierci bądź okres sprawowania urzędu wg ustaleń autora. Kursywą oznaczono nazwiska autorów cytowanych prac. Pominięto nazwy osad XIX w.

- Abraham Dobrzykowski h. Dołęga [1511] 371
- Abraham Socha ze Szczytna, Długiego i Borkowa h. Nałęcz, wda płoc. [+1399] 89, 217, 447–449
- Abraham Władysław* 260
- Abraham z Nowego Dworu h. Nałęcz 245
- Abraham Załuskowski 268
- Abraham z Gnatowic h. Pierzchała [1435] 256
- Adam ze Słupa h. Awdaniec [1514] 32
- Adam Domaradzki z Boczek [1516] 126, 127
- Adam Kiernoski, z Kiernozi h. Junosza, dworzanin bpa pozn., klan gost. [+1541] 141–143, 154
- Adam Pieczkowski, kan. chełmski i pl. radoski h. Lubicz [1504] 373
- Adam Piwo z Rogozina h. Prawda, tenutariusz w Szczercowie [+ po 1491] 189
- Adam Raciborowski h. Grzymała, sędzia gr. gost. [1557] 130
- Adam Trycz z Barcic i Pieczyšk h. Prus 221
- Adam Wieszczycki [1563] 310
- Adam Wilkanowski h. Lis, s. Krystyna z Witkowic, klan. płoc. [+1563/1564] 341
- Adam Wilkanowski h. Lis, sta bratjański [+1497] 340
- Adam z Dłutowa h. Wężyk [1448] 299
- Adam z Gnojna 321, 337
- Adam z Wyrowa 273
- Adam z Życka h. Junosza, s. Gotarda kasztelaniczka [+ a. 1489] 153
- Adam z Życka h. Junosza, s. Gotarda sędziogo płoc., dworzanin ks., klan gost. [+ ok. 1451] 139–141, 143, 151–153, 308, 402, 403, 413, 460
- Adam ze Słubic h. Prus [1412] 228
- Adam ze Smolechowa h. Dąbrowa, dworzanin wdy czer. [1436] 409
- Adrian Żdzarowski h. Gozdawa, wójt w Strzelcach [1564] 356
- Agnieszka Życka, norbertanka płoc. 141, 154
- Agnieszka, c. Andrzeja z Kutna, Łąkoszyna i Nowego wdy raw., ż. Mikołaja Kielbasy z Markowa h. Nałęcz 169
- Agnieszka, matka Macieja z Malinina [1517] 336
- Agnieszka, ż. Basza, wójta w Kutnie [1511] 393
- Agnieszka, ż. Jakusza z Szerzewic [1407] 158
- Aleksander Jagiellończyk król [+1506] 118, 249, 329
- Aleksander Stawowski z Wioteszek z. łącz. 232
- Aleksander V, antypapież 260
- Aleksander Wieprzek z Łanięt i Dmoszyna h. Dąbrowa, dworzanin [+ ok. 1444] 303–305
- Aleksander z Gólczewa, Bieżunia h. Prawda [+ a. 1447] 192
- Aleksander z Jaskłowa h. Radwan 236
- Aleksander ks. maz., bp trydencki, kardynał [+1444] 260, 261
- Aleksandra Jajkowa, ż. Pawła Jajko z Białego 316
- Aleksandra, księżna maz., ż. Siemowita IV [+1434] 92, 94, 152, 252, 260, 328, 337, 368, 402, 407
- Aleksy Majno ze Studzieńca h. Prus 232
- Aleksy z Bieniewa h. Gozdawa, kuchmistrz ks. 72, 73
- Aleksy Nadarzyński h. Radwan, s. Aleksego [1526] 249
- Aleksy Nadarzyński z Nadarzyna, Ruśca h. Radwan, pkom. warsz., klan czer. [+ a. 1526] 248, 249
- Aleksy Pilecki h. Ciołek wojski czer. [+1534] 100
- Aleksy z Ojrzanowa h. Prus 80
- Aleksy z Rogożewa w z. gost. [1519] 58
- Ambroży Sojecki h. Grzymała [1563] 127
- Ambroży, opat czerwiński 40
- Andrzej Arciechowski [1509] 313
- Andrzej Baliński, wojski dobrz. 265
- Andrzej Bielski, podstoli gost. zob. Andrzej Jajko Szczawiński
- Andrzej Brzozowski [1509] 39
- Andrzej Brzozowski h. Belina, brat Kaspra chorążego gost. 40
- Andrzej Gawłowski h. Gozdawa [1504, + a. 1539] 87, 88

- Andrzej Giżycki h. Gozdawa, klan raw. [+ a. 1530] 74, 99, 100
- Andrzej Gołąbek, mieszczanin gąbiński [1519] 360
- Andrzej Grabski h. Dołęga 52, 363
- Andrzej Gromadzki, wójt w Gostyninie 351
- Andrzej Jajko Szczawiński z Białego, też Bielski, h. Prawda, podsejdek i sędzia gr. gost., potem podstoli gost. [+1551] 318, 319
- Andrzej Jasiński, kan. warsz. h. Jasińczyk [1505] 264
- Andrzej komes z Trębek h. Prawda, pkom. płoc. [ok. 1304–1313] 207, 215, 216, 431, 465
- Andrzej Kozieł z Modły h. Awdaniec, łowczy gost. [1411–1419] 27, 28, 32, 200
- Andrzej Krzycki, bp płoc. [1527–1535] 114
- Andrzej Kucieński z Łąkoszyna h. Ogończyk, s. Mikołaja, klana gost. [1518–1524] 169, 170
- Andrzej Kucieński z Kutna h. Ogończyk, s. Andrzeja wdy, klan gost., wda raw. [1518–1530] 71, 125, 168, 169, 182, 183, 305, 333, 334, 350, 351
- Andrzej Łąkoski, s. Andrzeja z Łąkoszyna 130
- Andrzej Mieczko h. Dołęga [1563] 63
- Andrzej Molski h. Awdaniec [1563–1565] 33
- Andrzej Noskowski h. Łada, bp płoc. [1546–1567] 114
- Andrzej Obraz z Lubikowa h. Gozdawa [1513] 103
- Andrzej Oporowski, wda inowrocławski 268
- Andrzej Ostrowski h. Belina [1563–1565] 45
- Andrzej Ośnicki, z Ośnicy h. Prawda, klan raciański [1518–1538] 173, 282
- Andrzej Paczyński h. Ogończyk, s. Dobiesława z Pacyny 173
- Andrzej Pieczkowski ze Strachocina h. Lubicz [1511] 373
- Andrzej Piwo (Rogosiński) z Koszelewa, Opolska, Rogozina h. Prawda, sta buski [+ po VII 1462] 186–190
- Andrzej Piwo z Opolska, Niemściszewa i Koszelewa [1571] 190
- Andrzej Piwo, s. Piotra [1502–1520] 190
- Andrzej Radzanowski z Iłowa h. Prawda, s. Jana [1540] 249
- Andrzej Radziejowski h. Junosza, wda płoc. [+1516/1517] 230, 241
- Andrzej Rogożowski h. Dołęga 56, 57
- Andrzej Rybieński z Rybna h. Radwan [1536] 365
- Andrzej Rzeszotko z Czerniewic w z. raw. h. Łabędź, ochmistrz ks., pkom. [+ 1413/1414] 92
- Andrzej Sędzic ze Szczawina i Białego zob. Andrzej Jajko Szczawiński
- Andrzej Sieprski z Gólczewa h. Prawda, klan dobrz., płoc., wda raw. i sta płoc. [+1572] 208, 210
- Andrzej Słubica ze Studzieńca h. Prus [1449] 231
- Andrzej Słupski z Kałek i Radogoszczy h. Awdaniec, s. Jana Słupskiego [1551] 33
- Andrzej Sojecki h. Grzymała [1450] 127
- Andrzej Solecki z Solca h. Pomian, skarbnik gost. [1564] 179, 182, 183
- Andrzej ze Szczawina h. Prawda, pl. w Kazimierzu w z. łącz. [1425] 199
- Andrzej Ślidzień ze Szczawina h. Prawda, s. Sieciecha 198
- Andrzej Szczubioł I z Kozłowa i Ciechomic h. Wężyk, tenutariusz Woli Łąckiej, klan gost., płoc., wda raw. [+ a. IX 1457] 37, 106, 152, 278–280, 283, 289–291, 297, 307, 325, 326, 367, 391, 403
- Andrzej Szczubioł II z Kozłowa h. Wężyk, pkom. i klan gost., wda raw. [1489–1493] 37, 38, 78, 262, 279, 281, 291, 292, 323, 325, 326, 365, 460, 473
- Andrzej Tokarski 368
- Andrzej Wigand, zw. Wydźga, z Rępina, Rękawczyna i Ostrowa h. Gozdawa, sta bełski, chorąży płoc., klan wiski, wda płoc. [+ po 1441] 76, 77, 84, 301
- Andrzej Wkrzeński h. Grzymała [1518] 134, 135
- Andrzej Wrzeszcz z Niedarzyna w z. płoc. [1453] 356
- Andrzej z Bab 48

- Andrzej z Białego Błota h. Awdaniec [1454] 32
- Andrzej z Bieniewa h. Gozdawa, pl. w Gozdowie [a. 1453] 72, 73
- Andrzej z Bnina h. Łódzia, bp pozn. [1438–1479] 104
- Andrzej z Brochocina h. Grzymała [+ a. 1481] 119
- Andrzej z Brzozowca h. Belina [1452] 39
- Andrzej z Ciechomic i Kozłowa zob. Andrzej Szczubioł I
- Andrzej z Ciechomic h. Wężyk, s. Szymona Gostyńskiego, podczaszy, chorąży, sędzia gost. [+ po 1484] 282, 283
- Andrzej z Ciecierska [1383–1417] 314, 315, 471
- Andrzej z Ciecierska h. Ślepowron [1473] 314
- Andrzej z Czarniewic (Czerniewa) h. Junosza [1464–1477] 141, 143
- Andrzej z Gaju, sędzia pozn. 192
- Andrzej z Gosławic, bp pozn. 463
- Andrzej z Gólczewa h. Prawda, pkom. płoc. [+1480/1481] 165, 192, 222
- Andrzej z Gólczewa h. Prawda, klan płoc. z 3. ćw. XIV w. 207
- Andrzej z Gólczewa h. Prawda, klan płoc. [+ ok. 1416] 38, 198
- Andrzej z Górek h. Rola 271
- Andrzej z Jaskłowa h. Radwan [1448] 236
- Andrzej z Jemielina h. Nieczuja [1455] 156
- Andrzej z Kłobi Małej, sędzia gr. kowal. [1513] 157
- Andrzej z Koczurowa h. Rogala [1451] 248
- Andrzej z Korabiewic i Skrzydlnej h. Szarza, marszałek ks., pkom. płoc. [+ po 23 VII 1407] 67, 216
- Andrzej z Kossowa h. Ciołek, s. Marcina Ciołka sty pułtuskiego, wójt w Obrytem 107
- Andrzej z Kozłowa i Ciechomic zob. Andrzej Szczubioł I
- Andrzej z Kozłowa i Telatyna h. Wężyk, s. Andrzeja Szczubioła II, chorąży gost. [1489–1498] 78, 137, 293, 397
- Andrzej z Krzesina 336
- Andrzej z Kubry h. Dołęga, sta wiski [1490–1494; + 1497] 56
- Andrzej z Kurzeszyna [1414] 82
- Andrzej z Kuczborka h. Ogończyk [1413] 163
- Andrzej z Kutna i Radzikowa h. Ogończyk klan dobrz. [1371–1398] 161–163
- Andrzej z Kutna, Łąkoszyna i Nowego (Kucieński) h. Ogończyk, łowczy, cześnik, klan gost., wda raw. [+1503] 159, 164, 167–169, 182, 273, 300, 329, 354
- Andrzej z Leszna w z. łącz. [1514] 126
- Andrzej z Łąkoszyna [1496] 130, 168
- Andrzej z Niszczyc h. Prawda, klan wiski [1509] 50
- Andrzej z Nowej Wsi 53
- Andrzej z Ocic h. Ślepowron [1405] 275
- Andrzej z Oporowa, bp warmiński [1473] 69
- Andrzej z Ośnicy zob. Andrzej Ośnicki
- Andrzej z Pomorzan [1471] 332, 333
- Andrzej z Przeradowa i Zawad h. Półkoźic sędzia soch. [1427–1436] 93
- Andrzej s. Jana z Zaborowa h. Rogala [1472] 248
- Andrzej z Radzikowa h. Pomian [1505] 431
- Andrzej z Sokołowa na Kujawach 173
- Andrzej z Solca Większego h. Pomian [1511] 182
- Andrzej z Sójek h. Grzymała [1516–1530] 126, 127
- Andrzej z Szerzewic h. Nieczuja [1394] 160
- Andrzej z Trębek, pkom. maz. 205, 436
- Andrzej z Trębek h. Prawda, s. Sasina Gęby, dworzaniin ks. [1435–1446] 222
- Andrzej z Wąsewa pkom. brzeski 68
- Andrzej z Zaborowa Nowego h. Ogończyk [1493] 177
- Andrzej z Zaborowa, Zaborowski z Górek h. Ogończyk, skarbnik gost. [+ po 1432] 175, 176
- Andrzej z Zaborowa h. Ogończyk, s. Andrzeja skarbnika, wójt w Strzelcach [1447–1453] 175, 356
- Andrzej z Zaborowa (z. wysz.) h. Rogala, s. Jana [1472] 248
- Andrzej z Zakrzewa i Gólczewa h. Prawda, kanclerz z. płoc. [+ po 1461] 37, 97, 291

- Andrzej ze Słubic h. Prus, s. Piotra, student uniw. krak. [1427] 230
- Andrzej [ze Szczawina] h. Prawda, s. Jana Sowca, skarbnik płoc. [1374] 195, 197, 198
- Andrzej ze Szczawina h. Prawda, s. Nasięgniewa, pl. w Kazimierzu w z. łącz. [1425] 199
- Andrzej ze Studzieńca, brat Jana Słubicy [1449] 231
- Andrzej ze Szczytu 325
- Andrzej Życki h. Junosza, dworzanin bpa płoc., podczaszy gost. [+ a. 1519] 153, 154
- Andrzej, archidiakon płoc. [1384–1417] 383
- Andrzej bp pozń. [1303] 105, 138, 465
- Andrzej, chorąży płoc. [1369] 66
- Andrzej, dziedzic z Krościc, wójt w Głusku [a. 1409] 355, 356
- Andrzej, pl. w Głogowcu [1445] 119
- Andrzej, pkom. gost. [1353] 44
- Andrzej, klan płoc. h. Prawda? [1343] 436
- Andrzej, pkom. maz. [1312] 207
- Andrzej, pkom. płoc. h. Prawda? [1329] 436
- Andrzej, s. Stanisława z Podczach Małych [1502] 272
- Andrzej, s. Jana z Pacyny, student uniw. krak. [1512] 171
- Andrzej Brzozowski h. Belina, brat Kaspra 40
- Andrzej, s. Rynka, sołtys w Rębowie [1363] 380
- Andrzej, wójt gost. [1476] 351
- Anna Bylina z Brzozowca [1447] 38
- Anna księżna warsz., matka Bolesława IV [+ 1458] 97
- Anna Kępska, ż. Jana Miszewskiego h. Lubicz z Wiączemina 308
- Anna księżna, c. Wańka, ż. Henryka ks. śląskiego [+1363] 314
- Anna, księżna soch. do 1476, wd. po Włodzisławie I [+1481] 86, 110, 209, 239, 240, 292, 329
- Anna [Radziwiłówna], księżna maz., wd. po Konradzie III, regentka 40
- Anna Kuroszówna 62
- Anna Myśliborska h. Dołęga, 2. ż. Stefana (Szczepana) Ciechomskiego 283
- Anna Sieprska, c. Jana Giżyckiego 100
- Anna z Bylina, ż. Zbigniewa z Witkowic [1431] 339
- Anna z Dębowej Góry, wd. po Mikołaju z Kutna, klanie gost. [1509] 169
- Anna z Górek, ż. Mikołaja z Pyszkowa [1475] 270
- Anna z Grodna, ż. Jarosława z Raciborowa [1511] 129
- Anna z Gulczewa, wd. po Jerzym Kucieńskim [1563] 334
- Anna z Kutna, c. Mikołaja Kucieńskiego wdy łącz. h. Ogończyk, ż. Przedbora Koniecpolskiego, dworzanina król., potem Stanisława Potockiego, kłana gost. 166, 167
- Anna z Leśniewic, c. Tomasza z Leśniewic [1453] 275
- Anna z Podczach, ż. Mikołaja z Wojszyc [1524] 273
- Anna z Rykowa, c. Macieja Malińskiego z Rykowa [1522] 327, 336
- Anna z Wąsewa, ż. wojewodzica Krystyna ze Szreńska 68
- Anna z Zakrzewa, 2. ż. Stanisława Rogożowskiego [1468] 56
- Anna ze Szczawina i Białego, c. Nieustępa z Niegłoszowa, ż. Andrzeja Jajko Szczawińskiego z Białego 318
- Anna, 2. ż. Andrzeja Szczubioła I [1428], ż. Niemierzy z Nieborowa [1461] 279, 325, 326
- Anna, c. Piotra Kopytowskiego, kłana warsz., ż. Arnolfa Uchańskiego [1545] 300
- Anna, c. Ścibora z Sąhocina, marszałka ks., ż. Szymona Gostyńskiego z Ciechomic [1437] 281
- Anna, c. Aleksego Pileckiego, wojskiego czer., ż. Jana Giżyckiego [1536] 100
- Anna, c. Andrzeja z Wąsewa, pkom. brzeskiego, ż. Krystyna wojewodzica [1424] 389
- Anna, c. Benedykta zw. Bieniasz, ż. Jana Gągowskiego [1505] 177
- Anna, c. Jana Głogowskiego, sędziego z. gost., ż. Wojciecha Stępowskiego 147
- Anna, c. Jana Kucieńskiego, ż. Jana Karwata ze Stoków i Łęki h. Topór [1456] 165

- Anna, c. Jana z Bedlna, ż. Jana Aramowica z Powodowa 33
- Anna, c. Jana z Psar, podstolego łącz. [1516] 125
- Anna, c. Krystyna Wilkanowskiego z Witkowic Wielkich h. Lis [1523] 341
- Anna, c. Miczka z Trębek, chorążego zakr., ż. Dobrogosta, klana warsz. [+ a. 1442] 187
- Anna, c. Mikołaja z Sokołowa, siostra Stanisława Szreńskiego h. Dołęga 70
- Anna, c. Pawła Wolskiego, sty gost., kanclerza kor., bpa poznań., ż. Piotra Szczawińskiego ze Szczawina Wielkiego 204
- Anna, c. Pomścibora Dzierzgowskiego z Pawłowa, klana ciech., ż. Pawła Kiernoskiego [1523] 142
- Anna, c. Sasina z Sierpca, ż. Sędziwoja z Leżenic [1439] 37
- Anna, c. Stanisława Mieczka z Siedlca, ż. Mikołaja Majnowica ze Studzieńca [1505] 232
- Anna, c. Stanisława Szreńskiego wdy płoc. 70, 71
- Anna, posiadaczka Bielaw (Bielawek), 1. ż. Jana Barana 129
- Anna, siostra Szymona z Ciechomic, ż. Andrzeja Ośnickiego klana raciąskiego 282
- Anna, wd. po Jarosławie [Głogowskim] z Rabciborowa 129
- Anna, wd. po Wojciechu Jemielińskim 158
- Anna, wd. po Wojciechu Miszewskim h. Lubicz z Wiączemina 308
- Anna, ż. Andrzeja z Ciechomic 279
- Anna, ż. Feliksa Sieprskiego, klana rypińskiego 269
- Anna, ż. Falisława z Bieniewa [1439] 72
- Arciechów (Rciechowo) z. gost. 39, 312, 313
- Arciechów (Rciechowo) z. nurska, par. Serock 312
- Arnold z Gołymina h. Prawda 145
- Arnold, kanclerz z. czer. i raw. [1363–1365] 197
- Arnolf Uchański h. Radwan, łowczy bełski, sta wysz., wda płoc., bełski [+ a. 12 III 1575] 294
- Augustyn Baruchowski z Pniewa [1514] 143
- Augustyn Klonowski h. Grzymała 118
- Awdańcy z Kozietuł na Mazowszu czer. 30
- Awinion 196
- Awstacy (Eustachy) ze Słubic h. Prus [1405] 228
- Babice z. warsz. 47, 79, 413, 415, 479
- Baboszewo pow. płoński [Prawdźców] 185, 186, 190, 217
- Babsk z. raw., wieś par. [Radwanów] 237–239, 242, 256, 398, 406, 417
- Baby (Mniejsze i Większe) z. gost. 48–50, 117, 125, 136, 183, 271, 468
- Balzer Oswald* 20, 259
- Bałuty z. łącz. 94
- Barbara Petronela z Kutna, c. Mikołaja wdy łącz., wojewodzina łącz. 167
- Barbara Swaracka z Sadłowa, c. Jana Swarockiego z Sadłowa, ż. Jana Puczka z Kupienina 265
- Barbara Trębska, c. Dominika z Kazanowa h. Grzymała, sty radomskiego, ż. Sasina Trębskiego 224
- Barbara z Czołpina, ż. Dzierżka z Zakrzewa [1451] 270
- Barbara z Drzewoszek, druga ż. Jana Barana 129
- Barbara z Jasieńca h. Gozdawa, siostra Pawła Jasieńskiego, klana sandomierskiego i sty chełmskiego, ż. Piotra Kiernoskiego z Chrośla stolnika gost. 107, 108, 142
- Barbara z Kłobi Małej na Kujawach, ż. Dadźboga z Jemielna [1482] 157
- Barbara z Leśniewic, ż. Jana z Luboradza [1522] 276
- Barbara z Miłonic, ż. Mikołaja Kucieńskiego wdy łącz. 165, 167, 168, 461
- Barbara z Pomianów, c. Piotra, chorążego brzeskiego, siostra Jaranda, Stanisława, Jarosława i Jakuba z Kłobi Małej (Kłóbki), ż. Mikołaja z Piotrowa 124
- Barbara z Popiardowa, wd. po Feliksie z Podczach 29
- Barbara z Żukowa, [c. Jana Mzurki], ż. Piotra Piwo h. Prawda [1473] 86

- Barbara ze Słubic, siostra Pawła ze Studzienca, ż. Macieja z Łąznina [1507] 232
- Barbara, c. Jakuba z Lubiewa, ż. Teofila z Kotowic [1512] 102
- Barbara, c. Jakuba ze Strzyg, ż. Andrzeja z Gaju, sędzięgo pozn. 192
- Barbara, c. Jana z Kutna klana gost., ż. Andrzeja z Gólczewa h. Prawda pkom. płoc. [1479] 165, 192
- Barbara, c. Jana z Kobylan, klana rospierskiego, ż. Mikołaja Piwo z Konotopy [1522] 189
- Barbara, c. Jana z Psar, podstolego łącz. [1516] 125
- Barbara, c. Krystyna z Jasieńca, ż. Piotra Kiernoskiego, stolnika gost. 107
- Barbara, c. Nieustępa z Niegłoszewa w z. łącz., ż. Mikołaja Techmana ze Starego Sierakowa 61
- Barbara, c. Stanisława Kościeleckiego wdy pozn., ż. Feliksa (Szczęsnego) Sokołowskiego [1526] 71
- Barbara, siostra Marcina z Szewców w z. łącz., wd. po Puczku, ż. Jakuba Sierakowskiego z Sierakowa Nowego [1510] 62
- Barbara, wd. po Janie Radzanowskim z Iłowa [1540] 249
- Barbara, wd. po Stanisławie Retku [1520] 365
- Barbara, wd. po Wincentym z Muchnic, podsejdu gost. 328, 329
- Barbara, ż. Pawła Barana 320, 359
- Barbara, ż. Stanisława Dubiela z Bielina 334
- Barbara, ż. Feliksa Szreńskiego 177
- Barbara, ż. Jana Płockiego ze Szczawina [1472] 202
- Barbara (Petronela), c. Barbary z Kutna, c. Mikołaja Kucieńskiego, ż. Piotra Myszkowskiego, klana rozmierskiego, potem Bernarda z Kutna, klana brzeskiego 334
- Barbara [Olelkówna], wd. po Bolesławie IV, księżna czer.-warsz. 97, 457
- Barcice nad Bugiem, z. nur. 261
- Barcik z. gost. 381
- Barcikowo z. płoc. 131
- Bartłomiej Głogowski h. Grzymała, wojski gost. [+ po 19 V 1557] 114
- Bartłomiej Podczaski h. Rola, pisarz z. gost. [1579–1591] 272, 274
- Bartłomiej z Górek h. Rola [1544] 271
- Bartłomiej z Koziebród h. Bolesta, stolnik płoc. [1435–1441] 82
- Bartłomiej h. Bolesćic, sędzia płoc. [1363] 121, 131
- Bartłomiej, s. Jana Żaka z Pomorzan [1514] 334
- Bartłomiej, s. Piotra z Pacyny, student uniw. krak. [1475] 171
- Bartosz z Siemianowa h. Powaby [1427] 112, 136
- Baruchowo pow. kowal. 143, 199
- Barycz Henryk* 94
- Baryłowo z. bełska 308
- Barzykowo z. łomż. 445
- Basz, wójt w Kutnie [1511] 393
- Bądkowo z. dobrz., wieś par. 220
- Beata, c. Stanisława zw. Wielguszem z Bieniewa, ż. mieszczanina pułtuskiego Mikołaja cieśli 74
- Beata, wd. po Mikołaju z Górek (Góreckim) [1417] 270
- Beata, c. Marcina z Ostrowa h. Gozdawa, 1. ż. Stanisława Rogożowskiego [1452] 55, 56
- Bedlno z. łącz., wieś par. 33, 175, 177, 273
- bełska ziemia *passim*
- Bełz miasto, stolica ziemi 32, 36, 55, 75, 93, 122, 229, 255, 293, 307
- Benedykt zw. Bieniasz z Zaborowa h. Ogończyk [+ a. 1505] 177
- Bernard Chądzyński, sta pułtuski, wojski płoc. 223
- Bernard Jastrzębski 53
- Bernard Potocki z Popław, dworzanin król. 129
- Bernard z Kutna, klan brzeski [+ a. 30 III 1515] 167
- Besk z. łącz. 169
- Bezwold (Berwold/Bierwołt) z Pomorzan [1444] 332
- Będziszaw (dziś Bonisław) z. płoc., wieś par. 55
- Biała (dziś Biała Rawska) z. raw. 31, 42, 205, 244, 411

- Biała (Wilkowska) z. łącz. 148, 265
Białe (Bielskie, Jajkowo) z. gost. 51, 117, 277, 314–319, 349, 354, 390, 471
Białe Błoto z. gost. 25, 32
Białe, jezioro w z. gost. 314, 349, 350
Białosuknie zob. Popki
Białkowski Leon 17, 251
Białobrzegi nad Wisłą, z. płoc. 308, 430
Białotarsk na Kujawach, wieś par. 64, 122, 125, 184, 333, 456
Białotarsk par. 48, 56, 64, 69, 116, 121, 124, 175, 182–184, 269–271, 274, 305, 332, 380, 461, 463, 464
Białowieża z. zakr. 223
Białynin z. soch., wieś par. 97, 102, 186–188
Biejkowska Wola z. czer., par. Promna 433
Biejków nad Pilicą, z. czer., par. Promna 433, 454
Bielawa, też Bielawy, Bielawo, z. warsz. 81–84, 402
Bielawy (Bielawki) z. gost. 129
Bielawy Gołuskie na Zawkrzu 84
Bielice pow. kowal., zag. 334
Bielino (dziś Bilno) pow. kowal. 334
Bielińska Maria 65
Bielsk z. płoc. 449
Bielskie (Białe) z. gost. 314, 471
Bieniak Janusz 15, 19, 20, 57, 70, 82, 92, 94, 115, 117, 119, 156, 162, 173, 193, 195, 198, 202, 205, 213, 265
Bieniewo (dziś Bieniew) z. gost. 72–75, 99, 100, 294, 322
Bierwołt z. Liśca, podczaszy dobrz. 201
Bierzwienna z. łącz. 158, 205
Bieżejewice z. gost. 349
Bieżuń z. płoc. 36, 192, 222, 278
Bijak Urszula 420
Biskup Marian 107, 195
Błędzewo pod Sierpcem, z. płoc. 72, 73
Blizne z. dobrz. 37
Błazej, wójt w Niedrzakowie [1557] 353
Błazejewice z. raw. 355
Błonie miasto, z. warsz. 40
Bniński Andrzej, bp pozń. 104, 239, 361, 461, 463
Bobrowo pod Sierpcem, z. płoc. 192
Bocheńczewo z. płoc. 211
Boczki z. łącz. 127
Bodzęta h. Poraj, skarbnik łącz. [1394] 160
Bodzęta z Turzy, kleryk diec. płoc. [1399] 485
Bodzęta z Witkowic i Łażni [+ po 1476] 339, 340
Bogucki Ambroży 91
Bogufał (Boguchwał), pedagog ks. [1297] 407
Bogusław Boguski (?), też Bogufał ze Swarocina, Swarocki, mieszczanin warsz. 264
Bogusław Cielątko z Gołocic 321
Bogusław Gułacz z Pieryszewa 385
Bogusław Murawski z Romoki h. Ślepowron, sędzia z. płoc. [+1496] 247, 266
Bogusław z Bowidzyna (?) 380
Bogusław z Jagniątek 328
Bogusław z Komadzyna [1416] 324
Bogusław z Wrzącej h. Pomian [1429] 182
Bogusław, sołtys Brzozowa [1395] 35
Bogusława, matka Jana ze Słupa [1402] 31
Bogusza Miecławic, wda [+1258] 384
Boguszyce z. raw., wieś par. 43, 407
Boguszyn pod Czerwińskim, z. ciech. 188
Bolesław I Konradowic ks. maz. [+1248] 31, 350
Bolesław II płocki, ks. maz. [+1313] 193, 194, 211, 426–429, 452
Bolesław III Wańkowic ks. płoc. [+1351]
Bolesław IV ks. czer.-warsz. [+1454] 47, 73, 93, 95–97, 180, 219, 262, 280, 281, 304, 408, 414, 433, 434, 479
Bolesław V, ks. warsz.-zakr. [+1488] 99, 248, 264
Bolesław Jerzy Trojdenowic ks. Rusi halicko-włodzimierskiej [+1340] 410
Bolesław Kędzierzawy ks. [+1173] 138
Bolesław Krzywousty ks. [+1138] 138, 161, 331
Bolesta z Jezewa h. Bolesćic, rządcą ks., dworzanin i pisarz z. płoński [+ 1478/1479] 369, 376
Bolesta z Kuchar h. Bolesćic, sędzia wysz. i zakr. [1410–1416/1417] 206, 261

- Bolesta z Kuchar h. Bolesćic, mąż Elżbiety
c. Krystyna z Jasięca [1464] 107, 108
- Bolkowo (dziś Bulkowo) z. wysz. 292, 293
- Bolonia miasto (Włochy) 96, 263
- Boniecki Adam* 10, 14–16, 29, 40, 43, 47, 51,
53, 79, 88, 89, 99, 100, 103, 108, 114,
116, 138, 141, 143, 157, 167, 183, 190,
204, 224, 236, 268, 271, 276, 277, 293,
371, 429, 434, 444, 445
- Borkiewicz-Celińska Anna* 16, 18, 68, 82, 84,
195, 211, 246, 308, 339, 427, 457
- Borkowo (Kościelne tj. Małe oraz Wielkie) z.
płoc. 89, 447, 448, 454
- Borowo z. płoc., par. Rościszewo 152
- Borówko (dziś Borówek) z. łącz. 103
- Borsza z Galemina, pl. w Szrensku 66
- Borsza [h. Dołęga], chorąży płoc. [1345–
1350] 65, 66
- Borsza zob. Jan Borsza, dziekan płoc.
- Borsza zob. Mikołaj Borsza, kustosz płoc.
- Boruta [Stanisław] z Łłowa, cześnik gost. 245,
248, 254, 267, 386
- Boruta z Koczurowa h. Rogala [1452] 247,
248, 266
- Boruta ze Słonkowa h. Rogala [1468] 52,
256
- Boruta ze Swarocina h. Rogala [1481–1505]
264
- Borysławice z. łącz. 380
- Boryszewo, Borysowo (dziś Boryszew) z. soch.
36, 77, 237, 238, 322, 323
- Boryszewo-Pierzyno (dziś Boryszewek) 323
- Borzewo pow. płoński [Pomianów] 181, 479
- Borzęcın z. warsz. 79
- Borzywoj kan. płoc. [+1357] 196
- Brachocice z. łącz. 368
- Braki 75, 78
- Branki (potem Bramki) z. soch., par. Błonie 236
- Bratian z. chełmińska 121
- Brenica (Brynica) rz. 286
- Brochocin z. płoc. 211
- Brochów z. soch. 78, 193–195, 198, 207, 211,
218, 221, 225, 338, 384, 426, 456, 457
- Brodino 385
- Brodne z. gost., par. Kiernozia 139, 140, 142,
152, 385, 392, 460
- Brodnica miasto 163, 287
- Brody z. ciech., par. Płoński 428
- Brodzicki Czesław* 48, 50, 117, 180, 223,
230, 419
- Bronisz ze Służewa na Kujawach, wdą brzeski
[ok. 1301–1305] 213
- Bronisz z osady Białesuknie w z. łomż. h. Po-
mian [1435] 180
- Bronno z. łącz. 204, 205
- Bronowo pod Wizną 229
- Broński (Szubski) z Bronna, Szubska, Ozor-
kowa w z. łącz. zob. Jan Szczawiński ze Sta-
rego Szczawina
- Brunowo z. płoc. 80
- Brwilno (dziś Brwilno Dolne) z. gost. 288,
316, 387–391, 407
- Brwilno [Wielkie] z. płoc. 388
- Brwinów z. warsz. [Belinów] 42, 43
- Brzeście pow. płoński [Prawdziców] 185,
186, 190, 217
- Brześć na Kujawach 69, 80, 279
- Brzezie (Brzeziałka) z. gost. 142, 143, 269,
319, 320, 359, 362, 363
- Brzeziny miasto 29
- Brzeziny w dobrach Jamno 379
- brzeziński powiat 10, 327
- Brzeźnica rz. 120, 131, 211
- Brzeźnica pod Płockiem 383
- Brzozowiec z. gost. 35, 38, 39, 45, 46
- Brzozowiec (Wola Żabicka) z. zakr. 206
- Brzozowo z. łącz. 204
- Brzozowski, opat w Czerwińsku 40
- Brzozów z. gost., wieś par. 34–41, 43–46, 90,
92, 98, 193, 255, 281, 285, 291–295, 323,
358, 392, 397, 458, 459, 472, 473
- Buczek Karol* 7, 212, 317, 374, 389, 433
- Buda miasto (Węgry, dziś Budapeszt) 304
- Budziszewice z. raw. 426
- Bug rz. 110, 230, 261, 289, 297, 433, 470
- Busko, Busk z. bełska 165, 229, 265
- Buszków z. łącz. 221
- Byki z. gost., par. Jamno 140, 319, 320, 359
- Bylino z. wysz. 339, 468
- Byliny z. raw. 43
- Bzura rz. 24, 25, 77–80, 88, 89, 101, 131,
137, 161, 257, 279, 290, 298, 338, 340,

- 342, 372, 374, 376, 381, 383, 384, 419,
451, 456, 458
Bzurno zob. Psurново
- Caspar de Trambki zob. Sasin Gęba z Trębek
Chamsk na Zawkrzu 297, 413
Chebda z Suska h. Pomian [1438] 180
Chebda z Zakrzewa h. Pomian 269, 270
chełmińska ziemia 129, 219
Chełm miasto, stolica ziemi 108
chełmska ziemia 107
Chełpowo z. płoc. 387
Chlebowski Bronisław 464
Chłapowski Krzysztof 7, 289, 401
Chmielewo z. zakr. 409
Chochołowo, Chochołów z. łącz. 221
Chociszewo (Kociszewo) z. zakr. 97
Chodyński Stanisław 278, 458
Chojenki Mniejsze i Większe, jeziora 348, 349
Chojnacki Piotr 95, 96
Chojnice 165
Chojno, jezioro 350
Cholewa z Pawlikowic 159
Chrapunia (dziś Chrapoń) z. płoc. 152
Chrcynno zob. Żabiczyn Mały czyli Krczyn
Chronin (dziś Chromin) z. czer. 451
Chrościn z. wysz. 441
Chrośle (dziś Chruśle) z. gost. 139–142, 152,
319, 320, 358, 375, 392
Chrośle-Byki z. gost. 319, 320, 359
Chrzanowo pow. makowski 59
Chrzastowo z. łącz. 94
Chrzastawa z. sieradzka 188–190
Chudolipie z. warsz. 281
Chudzyński Marian 34, 68, 410, 456
Chwałęta (Fałęta) h. Junosza [z Wyszyń], dwo-
rzanin ks., łowczy płoc. [1398] 146, 151
Chwalibińska Jadwiga 16
Ciarnowo zob. Czarnowo
Cibor z Kowalewa, kleryk diec. płoc. [1399]
485
Ciebnewo zob. Ciemnewo
Ciechanowiec z. drohicka 304
ciechanowska ziemia *passim*
Ciechanów 174, 193, 405, 411, 415, 416,
420, 445
Ciechomice z. gost. 29, 37, 106, 152, 193,
225, 277–283, 288–291, 295–297, 305,
307, 311, 325, 326, 365, 367, 382, 390,
391, 394, 395, 403, 424, 441, 458, 462,
472–474, 483
Ciechowice zob. Ciechomice
Cieciersko z. płoc. 314–316, 471
Cieciszew z. czer. 108
Cielądz z. raw. 248
Cieląż z. bełska, par. Sokal 189
Cielechowie (Nieczuje) ród rycerski 155,
158
Ciemnewko z. ciech., wieś par. 446
Ciemnewo (Ciebnewo) z. ciech., par. Ciem-
newko [Prawdyców] 206, 248, 445, 446
Ciemnewo z. ciech., par. Sączocin 96
Cieszyn miasto 422
Cieśle z. wysz. 81
Ciołkowo z. płoc. 107
Ciołkówka z. płoc. 363
Cisie (k. Załubic) z. warsz. 433
Compostella 217
Cwaliny z. łomż., par. Mały Płock 180
Cygany z. łącz. 129
Cygów (Poświętne) z. warsz. 440
Czachory z. płoc. 152
Czambor z Hłowa h. Rogala, student uniw.
krak., pisarz ks., pl. w Białej, kan. płock.
kol. św. Michała, kanclerz z. raw. 243–246,
248, 251–254, 267
Czaple pow. kowal. 48
Czarne, jezioro z. gost. 340–350, 475
Czarnowo (Ciarnowo) nad Wisłą k. Czernia-
kowa, (dziś) Siekierki 472
Czaykowski Franciszek ksiądz 7, 330, 496
Czermno z. gost. 39, 210, 231, 357, 366,
368–370, 376, 457
Czerniaków z. warsz. 440, 472
Czernice z. ciech., wieś par. 416
Czerniec z. łącz., zag. 94
Czerniew rz. 104, 109, 110, 137, 361
Czerniew (Czerniewo, Czerniewice) z. gost.
90, 137–141, 143, 144, 150, 152, 172,
215, 225, 318, 343, 385, 392, 394, 460
Czerniewice z. raw., wieś par. 92
Czerniewscy h. Junosza 140, 143, 144, 294

- Czersk stolica ziemi 44, 80, 148, 223, 405, 411, 421, 422, 432, 434, 451, 476
 czerska ziemia *passim*
 Czerwińsk z. ciech. 39–41, 80, 85, 97, 188, 200, 211, 426
 Czerwonka z. soch., par. Sochaczew 106, 235, 372
 Czetna rz. w z. łomż. 54
 Czołpin, na Kujawach 270
 Czarniewice zob. Czerniewice
 Czyżewo, Czyżew z. gost. 359, 360
- Ćmiszewo z. gost. 106, 109, 280, 288, 290, 291, 472
 Ćwiklin z. ciech., par. Sarbiewo 92, 278
- Dachowa zob. Dochowa
 Daćbog Jemielski [1563] h. Nieczuja 155
 Dadźbog Jajko z Bielska Białego, s. Pawła Jajko z Białego 117, 316–318
 Dadźbog ze Szczawina h. Prawda, kantor płoc. 198, 199, 218, 226, 259
 Dadźbog z Jemielska h. Nieczuja, mąż Barbary z Kłobi [+ a. 1510] 157
 Dadźbog z Jemielska h. Nieczuja, mąż Zofii [+ a. 1514] 158
 Dadźbog h. Junosza, pkom. płoc., wda płoc. i sta płoc. [+ 1363] 146, 150, 154, 226, 343, 403, 439, 477
 Daniel Kiernoski h. Junosza 99, 100, 143, 319, 359
 Daniłów Młyn z. gost. 367
 Dawid z Wałów h. Awdaniec, s. Szczedrzyka [1420–1436] 26–28
 Dąb, na Kujawach 224
 Dąbek, na Zawkrzu 430
 Dąbie z. łącz. 198
 Dąbrowa na Zawkrzu, wieś par. 65, 66
 Dąbrówka z. gost., par. Białotarsk 125, 126
 Dąbrówka z. nur., wieś par. 253
 Dąbrówka Mała pow. kowal. 333
 Dębowa Góra z. łącz. 318
 Dębowa Góra z. raw. 169
 Dębowe (Dębówka) z. soch., par. Sochaczew 87
 Dębsko Brakowane (dziś Braki) z. gost. 78
- Dębsko Maciejowe, Małe i Wielkie (dziś Dębsk), z. gost. 37, 75–78, 97, 292, 294, 301, 302, 428, 461, 468, 469
 Dłutowo (dziś Dłutowo) z. zakr. 242
 Długie z. dobrz. 89, 448
 Długoleśka z. gost. 62, 351
 Długosz Jan 79, 108, 239, 259, 406
Długosz Józef 286
 Dłutowo (Dłutowo) na Zawkrzu 286, 287, 289, 297, 299, 300, 324, 325, 473
 Dmosin z. raw. 258, 304, 442–444, 454
 Dmoszyno z. wysz., zag. 281, 303–305
 Dniepr rz. 449
 Dobek z Bab 47
 Dobek z Wałów [1415] 26
 Dobek ze Słupa [1411] 31
 Dobek, wójt w Pacynie [1450] 394
 Dobiegniew, na Kujawach 224
 Dobiesław Paczyński h. Ogończyk [1513–1518] 171
 Dobiesław Słupski z Modły h. Awdaniec 27, 28, 32
 Dobiesław Sowka ze Szczawina h. Prawda, archidiakon dobrz., kanclerz z. płoc. [1368] dziekan, prep., bp płoc. [1375–1381] 195–197
 Dobiesław z Brzozowca h. Belina [1447, 1452] 38, 39
 Dobiesław z Dobieszkowa h. Prawda [1398] 198
 Dobiesław z Leśniewic h. Ślepowron [1405] 275
 Dobiesław z Pacyny h. Ogończyk, podczaszy gost. [1439–1444] 172
 Dobiesław z Rzewnina h. Prawda, podsędek, sędzia z. płoc. [1412–1427] 403
 Dobiesław [z Suserza h. Awdaniec], chorąży gost. [1350] 29, 30, 414
 Dobiesław z Suserza h. Awdaniec, skarbnik gost. [1382–1399] 25, 26, 28, 30, 32
 Dobiesław z Kurozwęk h. Poraj, klan krak. 138
 Dobiesław ze Szczawina h. Prawda, s. Nasięgniewa, protoplasta Brochowskich 128, 129
 Dobiesław h. Ogończyk, klan kruszewicki 174

- Dobiesława z Rogożowa, krewna Trojana ze Strzeszewa [1405] 54
- Dobieszków z. łącz. 198
- Dobko, wójt w Pacynie [1450] 171
- Dobkowie z Rozlazłowa 373
- Dobrochna, c. Jana Szyrzyka z Fałkowa, ż. Wincentego z Giżyc [ok. 1447] 97
- Dobrochna, c. Wojciecha z Pleckiej Dąbrowy klana słońskiego, ż. Andrzeja z Trębek [1419] 222
- Dobrochna, ż. Piotra s. Sieciecha ze Szczawina 198
- Dobrogost Malski h. Nałęcz [1525] 127
- Dobrogost Nowodworski, z Nowego Dworu h. Nałęcz, kanclerz Siemowita III, bp pozn., abp gnieźnieński [+1401] 58, 112, 311, 328, 356, 448
- Dobrogost, ojciec Jana pl. z Łłowa, kan. i oficjała płoc. [1388] 243
- Dobrogost z Nowego Dworu h. Nałęcz, klan warsz. [1434–1461] 187
- Dobrów z. łącz. 32
- Dobrzankowo z. ciech. 186
- Dobrzelin z. łącz. 117
- Dobrzewy z. łącz. 223
- Dobrzykowo, Dobrzyków z. płoc. 51, 208, 366, 368–371, 457
- Dobrzyniec (Mały iWielki) z. czer. 426
- Dobrzyń, stolica ziemi 193, 198
- dobrzyńska ziemia *passim*
- Dobuże (dziś Dobużek) z. bełska 292
- Dochowa (dziś Dachowa) z. gost. 342, 357, 376, 378, 451
- Dogiel Maciej* 219
- Dolecko z. raw. 146, 151, 245, 343
- Dołęga, prep. kol. św. Michała w Płocku 370
- Doły z. łącz. 94
- Domarad [h. Grzymała] sędzia płoc. [1343] 121, 131
- Domarad z Raciborowa h. Grzymała [1429–1430] 128, 311, 337
- Dominik z Kazanowa h. Grzymała, sta raderski 224
- Dorota, wd. po Bogusławie Swarockim, ż. Stanisława Stańczyka, mieszczanina warsz. 264
- Dorota Głębocka, c. Mikołaja Zaborowskiego z Głębokiego, ż. Jana Mieczka z Pomorzana 333
- Dorota Klichowa z Gębina 360
- Dorota, c. Krystyna Wilkanowskiego z Witkowiec [1523] 241
- Dorota z Popiardowa 29
- Dorota z Radogoszczy h. Jelita, ż. Jana z Bełdlna h. Rola 33
- Dorota z Sobieńskich, ż. Aleksego Pileckiego, wojskiego czer. 100
- Dorota z Wilkowyi, ż. Pawła Jeża [1514] 159
- Dorota ze Studzieńca, ż. Wojciecha Supiołka z Gumin [1522] 232
- Dorota, c. Jana Rybieńskiego, ż. Mikołaja Goczanowskiego, miecznika inowrocławskiego 240
- Dorota, c. Jana Góreckiego z Górek, ż. Sebastiana Sędka z Łążka 271
- Dorota, c. Jana Kinickiego z Sarbska, ż. Adama Wilkanowskiego h. Lis 340
- Dorota, c. Jana Krczona ze wsi Korzeń, ż. Stanisława z Reszek 276
- Dorota, c. Jerzego ze Śladowa, ż. Jana Góreckiego z Górek 271
- Dorota, c. Wita ze Słubicy i Studzieńca h. Prus [1480] 232
- Dorota, c. Mikołaja ze Świętosława, ż. Andrzeja Soleckiego z Solca [1535] 182
- Dorota, c. Piotra Szorca h. Mora, sędziego wiskiego, ż. Mikołaja Słubicy 230
- Dorota, c. Andrzeja z Wąsewa h. Szarza, pkom. brzeskiego, ż. Świętosława Mzurki [1413] 81–83
- Dorota, c. Ninogniewa z Kryska wdy płoc., ż. Świętosława Mzurki z Żukowa [1477] 87
- Dorota, c. Pawła Dunin-Wolskiego, sty gost., ż. Stanisława Czerniewskiego 143
- Dorota, krewna Jana z Jukowa oraz Andrzeja z Sokołowa, ż. Jakuba z Pacyny 173
- Dorota, wd. po Marcynie Czapl 48
- Dorota, wd. po Wojciechu podstolim z Mieszewa [Murowanego] [1439] 309
- Dorota, ż. Andrzeja Gawłowskiego 88, 294
- Dorota, ż. Marcina z Zubkowic, siostra Mikołaja ze Stróżewa 242

- Dorota, ż. Jakuba z Pacyny pisarza z. gost. 173
- Dorota, ż. Jana Łosia z Zawad, c. marszałka Ścibora z Sąchocina 304
- Drochowo z. ciech. 441
- Drwęca rz. 129
- Drześno (Nrzesno) z. gost. 317, 387, 389, 390
- Drzewoszki z. łącz. 129
- Duninów na Kujawach 316
- Dunin-Wąsowicz Anna* 13, 352
- Duszota z Suserza 27, 32, 60
- Dziadkowice z. sieradzka 268
- Dziadulewicz Stanisław* 210, 310
- Działdówka rz. 212
- Działyń z. dobrz. 70
- Dziankowo Małe (Dziankówek), pow. kowal., par. Białotarsk 69, 70
- Dziankowo Wielkie 177
- Dzieskanów z. warsz. 310
- Dziersław albo Dzierzek Kurzeski z Rękaćca [1522] 442
- Dziersław Osiński [+ a. 1497] 63, 330, 331, 354
- Dziersław Słupski h. Awdaniec 31, 32
- Dziersław z Bab h. Dołęga [1457] 48
- Dziersław z Dmosina [1421] 304
- Dziersław z Głowczyzna h. Awdaniec, prep. kapituły płoc. 221
- Dziersław z Kobiernik h. Dołęga 56, 57
- Dziersław z Leśniewic [1405] 275
- Dziersław, sołtys w Mniczu 393, 462
- Dzierżazna z. gost. 387
- Dzierżaznica rz. 428
- Dzierzbia z. łomż., par. Poryte 446
- Dzierzchowo (dziś Dzierzgów) z. soch. 373
- Dzierzgowski Mikołaj, prymas [+1559] 114
- Dzierżek Kopacz z Dmosina h. Kopacz, sta dobrz., płoc., pkom. maz. 442–445, 478
- Dzierżek z Zakrzewa 270
- Dziurdziółów (Wola Łochowska, dziś Dziurdzioly) z. raw. 43
- Dziwisz Kopacz z Dmosina 258
- Elżbieta Chotomska 282
- Elżbieta Ciemniewska [1567] 446
- Elżbieta Łokietkówna królowa węgierska [+1380] 217
- Elżbieta Sieprska, c. Andrzeja z Gaju, wd. po Prokopie Sieprskim 191, 192, 361
- Elżbieta z Witkowic i Łażni, ż. Lipskiego [1454] 339
- Elżbieta z Białej Wilkowskiej, ż. Marcina Stępowskiego [1524] 148
- Elżbieta z Gaju, wd. po Prokopie Sieprskim, chorążym i staroście płoc. 192, 361
- Elżbieta z Pawłowic w z. soch., ż. Krystyna z Dębska 77
- Elżbieta z Podczach, siostra Mikołaja [1468] 272
- Elżbieta z Pomorzan, ż. Stanisława Dudka z Psurza 334
- Elżbieta z Radogoszczy i Bedlna, ż. Jana Słupskiego z Modły 33
- Elżbieta z Wieszczyz, ż. Mikołaja z Kał 312
- Elżbieta, c. Stanisława z Krzyżanowa 327
- Elżbieta, c. Andrzeja z Gólczewa, pkom. płoc. [1484] 192
- Elżbieta, c. Jana z Kutna klana gost., ż. Tomasz z Walewic h. Pierzchała [1479] 165
- Elżbieta, c. Jarosława z Głogowca, ż. Macieja Cygańskiego [1530] 129
- Elżbieta, c. Krystyna z Jasiońca, ż. Bolesty z Kuchar i Okunina [1464] 107, 108
- Elżbieta, c. Michała Duszoty, ż. Piotra z Kijaszkowa [1460] 27
- Elżbieta, c. Stanisława z Sompolna 137
- Elżbieta, księżna wysz., wd. po Wańku [+1364] 80, 243, 251, 257, 258, 314, 368, 419
- Elżbieta, zw. Helszka z Januszewa, ż. Jana Pierczy z Boryszewa [1446] 322
- Elżbieta, ż. Jakuba z Cieciszewa i c. Bolesty z Okunina 108
- Elżbieta, ż. Piotra Zakrzewskiego 373
- Erazm (Niemierza) z Pacyny, s. Mikołaja Paczyńskiego, student uniw. krak. [1546] 173
- Erazm (Niemierza?) z Życka [1500] 153
- Eufemia, księżniczka maz., siostra Bolesława IV 414
- Eufemia, ż. Kazimierza, ks. cieszyńskiego 42, 422

- Ewa Szczawińska z Wielkiego Szczawina i Suserza, ż. Krzysztofa Lasockiego 29, 204
- Ewa z Wieszczyca, służebna Katarzyny Psarskiej [1525] 312
- Ewa, c. Gotarda z Życka, syna Adama, ż. Irzyka z Wrońsk [1469] 153
- Ewa, wd. po komesie Grzymisławie [1249] 126
- Ewa, ż. Jakuba (Jana?) Mieczka, tenutariusza w Siedlcach [ok. 1515] 62, 363
- Ezechiel (?) Sojecki, skarbnik gost. [1589] 127
- Fałęcice z. czer., par. Promna 433
- Fałęta [Chwałęta] z Wyszyn, dworzanin ks. [1376] 151
- Falislaw (Chwalislaw) s. Pawła Wardy h. Prawda, [z Radzanowa], pkom. płoc. [1350–1351] 207, 435–438
- Falislaw Stępowski h. Junosza 144, 147
- Falislaw z Bieniewa h. Gozdawa [1439] 72
- Falislaw z Karniewa h. Dąbrowa [1449] 59
- Falislaw z Kwasięborzyna [1415] 315
- Falislaw ze Słubicy h. Prus [1363] 226
- Fałkowo k. Opoczna w Sandomierskiem 97
- Febronia z Kołodziewa (Kołodziejewa) pod Mogilnem (par. Trłąg) 112
- Felicja, c. Grzegorza cześnika łącz., ż. Wojciecha Szczawińskiego zw. Płockim [1529] 202
- Feliks (Szczęsny) Giżycki 100
- Feliks (Szczęsny) Oleśnicki 108
- Feliks (Szczęsny) Szreński z Sokołowa h. Dołęga, s. Stanisława Szreńskiego, cześnik gost., klan rypiński i dobrz., wda i sta płoc. [+1554] 71, 177, 203, 369
- Feliks (Szczęsny) z Cieciszewa h. Pierzchała [1505] 108
- Feliks Babski h. Dołęga [1554] 47
- Feliks Brzeski h. Prawda, wda maz. [1517–1529] 409
- Feliks Jastrzębski h. Rolicz [1565] 53
- Feliks Nadarzyński h. Radwan [1526] 249
- Feliks Osiński (Trębski) 177
- Feliks Radzanowski z Iłowa h. Prawda, s. Jana [1544] 249
- Feliks Sieprski z Gólczewa h. Prawda pkom. płoc. [1497–1518] 268
- Feliks Sieprski h. Prawda, klan rypiński [1534–1535] 143, 269
- Feliks Trębski z Poborza h. Prawda [1518–1528] 223
- Feliks, wójt Osmolina [1539] 361
- Feliks z Podczach 29, 273
- Fijalek Jan* 455
- Filip Machciński [1543] 327
- Filip z Miszewa Garwaskiego i Małoszewa h. Grzymała, podczaszy płoc. [1435–1440] 133–135, 199, 309
- Filip z Małoszewa h. Grzymała, kasztelan [+ a. 1523] 135
- Filip z Siemianowa h. Powaby [1427] 112, 136
- Fineta, c. Stanisława Boruty z Iłowa, ż. Aleksego z Nadarzyna, pkom. warsz., klana czer. 248, 249
- Florian Trąbiński [1564] 363
- Florian z Gaju h. Jelita, sędzia łącz. 117
- Florian z Korytnicy, klan wiślicki 165
- Florian z Kurzeszyna [1414] 82
- Florian, bp płoc. [1329] 436
- Folwarski Henryk* 40
- Franciszek Zembocki, prep. szpitala sierpeckiego, pl. w Luszyńcu 34, 46, 51
- Franek z Grochowa [1390–1393] 155
- Franek z Krzyżanowa h. Sulima, podsędek łącz. 165
- Franek z Wrzącej h. Pomian [1427] 182
- Franek ze Zleszyna 328
- Franek, s. Franka z Krzyżanowa, podsędek łącz. 165
- Frochna, ż. Mikołaja z Raciborowa [1445] 128
- Fryderyk Jagiellończyk 224
- Gabriel Roman, mieszczanin gost. 353
- Gagowy w par. Lubień na Kujawach brzeskich 177
- Gadnowo (dziś Garnowo) z. ciech. 107
- Gajewo z. łącz. 45, 325
- Galemino (dziś Galomin) z. płoc. [Dołęgów] 65, 66, 68, 69

- Galicka Izabela* 460
 Gall Anonim 161
 Gałki z. wysz. 253
 Gardomir z Załęża h. Sulima 447
 Garwarz (Gerważe) na Zawkrzu 131
 Gaudemunda Zofia, księżniczka litewska, z. Bolesława II [+1288] 407
Gawarecki Wincenty Hipolit 71, 113, 147, 459
 Gawęł Zaleski z Zalesia w z. łącz. 33
 Gawłowo (dziś Gawłów) z. gost. 55, 78–83, 85–89, 189, 222, 374, 402
 Gąbin miasto 24, 26, 35, 39, 51, 52, 72, 90, 102–104, 106, 110, 132, 138, 166, 181, 183, 185, 187, 188, 190, 194, 204, 208, 217, 226, 227, 236–238, 251, 263, 264, 272, 283, 284, 320, 357, 358, 360, 361, 366–369, 375, 377–381, 408, 423, 456, 464, 472
 gąbiński powiat 13, 62, 78, 201, 249
 Gągolin w dobrach łowickich 78
 Gąsiorowo z. zakr., wieś par. 60
Gąsiorowski Antoni 20, 166, 228, 231, 323
 Gdańsk 108, 147
 Gedko, s. Olta, wda płoc. [1283–1298] 30
 Gerwold [1227] 382
 Gieczno z. łącz. 204, 205
 Giedejt ze Słubic h. Prus [1463] 231
 Gieglarty (Gierałty, folwark) pod Kutnem, z. gost. 53, 166
Gięztor Aleksander 9, 19, 20, 171, 429
Gięztorowa Irena 20, 171
 Giżyce z. gost. 72, 74, 78, 85, 90–94, 96, 98–100, 105, 106, 107, 109, 110, 193, 208, 251, 407, 459, 467, 474
 Giżyno k. Bielska w z. płoc. (Gyrzino, Gierzyno) 212
 Glinka k. Góry Śląskiej (Śląsk) 115
 Glinki z. wiska, par. Słucz [Ślepowronów] 209
 Głębokie z. łącz. 141, 333
 Głogowiec z. gost., wieś par. 112–115, 119, 120, 128, 129, 131, 135–137, 147, 161, 178, 459, 473
 Główek (dziś Głużek) na Zawkrzu 36
 Głuchów z. raw. 422
 Głusk z. soch. 355
Gmiterek Henryk 55
 Gnatowice z. soch. 256
 Gniewkowo na Kujawach 117
 Gniewomir z Dębska h. Gozdawa [1442] 76, 77, 301
 Gniezno 87, 95
 Gnojno, Gnojno Małe (Gnojenko) i Wielkie, z. gost. 124, 126, 163, 168, 170, 273, 321, 322, 337
 Gnojno, na Zawkrzu 212
 Godacze z. zakr. 409
 Godprzyd z Brwinowa h. Okuń, chorąży warsz. [1401–1406] 43
 Golanka, młyn z. gost. 367
 Golanki z. płoc. 420
 Golbice z. łącz. 169
 Golejewo z. płoc. 209
 Goławin z. zakr. 99
 Gołębie z. zakr. 409
 Gołębiewo Małe (dziś Gołębiewek Stary) z. gost. 337
 Gołębiewo Wielkie (dziś Gołębiew Stary) z. gost. 337
 Gołków (pod Tarczynem) z. warsz. 82, 83
 Gołocice z. łącz. 321
 Gołymin (Gołynino) z. ciech., wieś par. [Prawdźców] 107, 145
 Goniądz na Podlasiu 287
 Gorzewo z. gost. 282, 294, 314, 349
 Gorzewo z. płoc. 152
 Gorzyste (k. Zielunia) z. płoc. 300
 Gosławice (dziś Goślawice-Podczachy) z. gost. 172, 215, 273, 462, 463
 Gostynin 25, 26, 27, 36, 44, 48, 51, 57–60, 62–64, 70, 72, 87, 90, 103, 104, 106, 110, 114, 123, 129, 136, 142, 145, 151, 153, 156, 164, 166, 179, 181, 183, 184, 190, 208, 221, 227, 248, 256, 262, 269, 273–276, 278, 279, 286, 292, 311, 314, 316, 325, 330, 331, 349–351, 353, 354, 370, 388, 395, 408, 411, 420, 423, 453, 456, 457, 464, 470, 475, 480
 Gostynińska (Gostyńska) Puszcza w z. gost. 54, 63, 115, 126, 131, 162, 215, 226, 243, 295, 296, 331, 332, 348, 349

- Goślice i Gośliczki z. płoc. 119, 128, 130, 131
- Gotard *de Luschino* 192, 193
- Gotard Mycowski, sta buski, pkom. bełski 55
- Gotard z Babska i Rybna h. Radwan, kanclerz nadw., kanclerz z. gost., klan soch. [+1462/1463] 237, 238, 256, 302, 303, 372, 417
- Gotard z Gurby kanclerz nadw. maz. [+1432] 252, 253
- Gotard z Pałuk h. Prawda, s. Jakuba, student uniw. krak. [1473] 193
- Gotard z Rybna h. Radwan, s. klana Gotarda, student uniw. krak. [1466], bakałarz 240
- Gotard z Woli Branickiej h. Radwan [1448] 236
- Gotard z Życka, h. Junosza, sędzia płoc. [+ a. VIII 1412] 138, 139, 146, 150, 151, 402, 403, 465
- Gotard z Życka h. Junosza, s. Adama klana gost. 152, 153
- Gotard ze Skrzynek [1527] 393
- Goworowo z. łomż., wieś par. (włas. duch.) 156, 158, 160
- Goworowo obok Sikorza, z. płoc., zag. 378
- Gozdowo z. płoc., wieś par. 97
- Gólczewo (dziś Gulczewo) z. płoc. 36–38, 97, 165, 192, 193, 195, 196, 198, 205–207, 210, 222, 249, 268, 291, 307, 308, 334, 409, 472
- Góra (potem Góry) z. czer., par. Promna 433, 434
- Góra z. płoc., wieś par. 409
- Góra Śląska 115
- Góralski Wojciech* 254
- Górki (Góry Małe) z. gost., par. Ciechomice (włas. duch.) 51, 382, 383
- Górki (z. gost. i Kujawy, par. Białotarsk) (włas. ryc.) 175, 269–271, 274, 349
- Górny Marek* 20, 216, 407
- Górska Irena* 310
- Górski Karol* 108
- Góry (Góry Wielkie) z. gost., par. Ciechomice 382, 383, 385
- Górzyński Sławomir* 7, 118, 179, 226, 469
- Grabia z Pomorzan [1427–1444] 332
- Grabie na Kujawach 190
- Grabie z. gost. 51, 52, 367, 369
- Grabie z. łącz., zag. 48, 136
- Grabie z Kujaw albo z. sieradzkiej 69, 70
- Graboszewo, wieś par. w archdiec. gnieźnieńskiej 263
- Grabowiec z. gost. 225
- Grabowski Janusz* 11, 19, 65, 67, 123, 197, 279, 283
- Granica (Wejsce) w dobrach łowickich 34
- Grąbczewo z. ciech. 237
- Grąbiec (Grąbc) z. płoc. 152
- Grąd, na Zawkrzu 266
- Grębków z. liwska 451
- Gręzka rz., z. wiska 180
- Grochowarsk pow. płoński 131
- Grochowo (dziś Grochów) z. łącz., wieś par. 32, 155, 156, 158, 160, 276, 335, 456, 459
- Grodno na Kujawach 61, 129
- Grodzanów w z. płoc. [Prawdźców] 203, 298
- Grodzisk (Mazowiecki) z. soch. [Okuniów] 41
- Gromek z Pacyny 171
- Grot z Nowego Miasta h. Rawa, wda raw. [+1489] 293
- Grot, cześnik [1276] 31
- Grotowice, folwark 295
- Grójec (Grodziec) z. czer. 434
- Grzegorz Maksymilian* 195
- Grzegorz XI, papież 283, 379
- Grzegorz z Krośniewic, cześnik łącz. 202
- Grzegorz, s. Pawła z Pomorzan, kleryk diec. płoc., pl. w Niemysłowie 334
- Grzegorzew (Wielkopolska) 220
- Grzybowo z. łącz. 45, 357, 358
- Grzybowski Michał Marian* 64, 97, 288, 353, 464
- Grzymała z Januszewa [1411] 322
- Grzymała z Brochocina [1380] 131
- Grzymała [Piotr] h. Grzymała, podsędek płoc. [1373–1392] 120, 121, 131
- Grzymałowice z Miszewa [Garwaskiego] 135
- Grzymały-Zalesie z. łomż., par. Nowogród 322
- Grzymek z Rykowa [1406] 336
- Grzymisław, komes [1249] 126

- Grzymisław, pl. u św. Marcina pod Płockiem, kan. płoc. [1388] 243
Guldon Zenon 20, 121, 124, 269, 271, 334
 Gulewo pow. kowal. 47, 124, 125, 129, 156
 Gumino, dawna nazwa grupy osad w z. łącz. 147, 171, 232, 306, 394
 Gumino z. wysz., wieś par. 198, 455, 456, 482
 Gumino zw. Kaczkowizna (dziś Kaczkowizna) z. łącz. 147
 Gurba z. soch. 252, 253
 Gutowo z. gost., par. Trębki 216, 224
 Gutowo z. płoc., par. Słupia 37
 Guzów (dziś Guzew) z. gost. 199
 Gwino 210, 212
 Gzęgżółka pod Gąbinem, młyn 190
- Hanka, ż. Sieciecha ze Szczawina, Kaszewa i Dąbia, skarbnika płoc. 198
 Hanusz, mieszczanin soch. [1449] 373
 Hanusz Dyra 115
 Helena z Popiardowa, wd. po Świętosławie 29
 Helena, c. Piotra z Kłobi Małej, chorążego brzeskiego, ż. Mikołaja Sołtana z Zaborowa Starego 176, 471
 Helena, c. Stanisława z Dzikowa Wielkiego, ż. Andrzeja z Zaborowa Nowego 177
 Helena, c. Ścibora z Sączocina, marszałka ks., ż. Jerzego Stromiły 304
 Henryk ks. śląski 314
 Henryk Piwo h. Prawda z Konotopy (z. bełska) [1508] 189
 Henryk z Sieciechowa [1325] 170
 Hieronim Giżycki h. Gozdawa, s. Andrzeja [1539] 100
 Hieronim Kucieński z Łąkoszyna, s. Mikołaja klana gost. 169, 170
 Hrubieszów z. chełmska 108
 Hruszów (Ruschewo) z. bełska 77
 Hujcze z. bełska, par. Rawa 295
 Hyncza Czedlicz ze Śląska 472
- Idzi z Wieszczyz 297, 311
 Idzik (Hyczko) [1313] 431
 Ilino, Ilinek z. wysz. 427
- Łów z. gost. 35, 38, 39, 90, 111, 208, 226, 242, 243, 245-254, 255, 267, 269, 314, 319, 344, 380, 386, 392, 393, 406, 456, 459, 463
 Imisław, kanclerz nadw. ks., prep. kol. św. Michała w Płocku, bp płoc. [+1365] 197, 384
 Inowłódz z. łącz. 97, 138, 150
 Irzyk z Wrońsk h. Prawda [1469] 153
 Izdebne k. Porytego, z. łomż., zag. 445
 Izydor z Wieszczyz 297, 311
- Jabłeczники z. zakr., par. Klukowo 409
 Jacek h. Junosza, scholastyk płoc. [+ ok. 1376] 151
 Jachna, wd. po Raciborze z Goślic [1421] 131
 Jackowice Małe z. łącz. 109
 Jadwiga Czerniewska, wd. po Pawle Hłowskim [1539] 294
 Jadwiga z Dąbrówki [1501] 182
 Jadwiga z Kał w z. łącz. (par. Grochowo), ż. Jana ze Słupa [1490] 32
 Jadwiga z Łaska, wd. po Stanisławie Kucieńskim, wdzie raw. 47
 Jadwiga z Piasków, ż. Piotra z Podczach [1519] 273
 Jadwiga z Pomorzana, ż. (?) Andrzeja z Pomorzana [1471] 333
 Jadwiga ze Studzieńca, ż. Jana z Wioteszek [1522] 232
 Jadwiga ze Śmigła, ż. Andrzeja Giżyckiego [1501] 100
 Jadwiga, bratanica lub wnuczka Mikołaja Bykowskiego [1531] 320
 Jadwiga c. Jana z Bedlna, wd. po Jakubie z Zaborowa [1528] 177
 Jadwiga c. Jana z Bedlna, wd. po Mikołaju z Wysokiej Wielkiej 33
 Jadwiga, c. Jana Góreckiego z Górek, ż. Marcina Babskiego [1544] 271
 Jadwiga, c. Jana z Kutna, klana gost., ż. Władysława z Miłonic cześnika łącz. [1479] 165, 172
 Jadwiga, c. Jakuba z Borowa h. Junosza [1440] 152

- Jadwiga, c. Marcina Szczawińskiego, ż. Piotra Lutomirskiego, pkom. sieradzkiego [1513] 29, 203
- Jadwiga, c. Mikołaja Trębskiego, wojskiego płoc., ż. Jakuba Ciechomskiego [1511] 282
- Jadwiga, c. Pawła z Woli Rzeszotkowej, sty gost., ż. Jana Dobrzykowskiego [1535] 371
- Jadwiga, c. Sędziwoja z Rzętkowa, ż. Stanisława z Wieszczyz [1526] 312
- Jadwiga, c. Stanisława Słońskiego z Sadłowa i Białej, klana słońskiego, ż. Jana Swarockiego z Sadłowa 265
- Jadwiga, c. Tomasza Sobockiego z Soboty, ż. Adama Wilkanowskiego [1538] 341
- Jadwiga, wd. po Andrzeju z Górek 271
- Jadwiga, ż. Adama ze Słupa [1514] 32
- Jadwiga, ż. Jana z Raciborowa [1445] 128
- Jadwiga, ż. Mikołaja z Osowca [1472] 329
- Jadwiga, ż. Sasina Lelka ze Szczawina klana płoc. [1450] 201
- Jadwiga Andegawerska królowa 82, 217
- Jagniątko z. łącz. 328
- Jajkowo (Białe) z. gost. 316
- Jakub, bp włocławski [1469] 305
- Jakub Arciechowski h. Grzymała [1563–1565] 313
- Jakub Brzozowski h. Belina 40
- Jakub Bykowski h. Dołęga [1564] 320
- Jakub Ciechomski h. Wężyk [1511] 282
- Jakub Ciołek z Powsina h. Ciołek [1511] 40
- Jakub Dolipowski [?], wójt Sannik [1523] 362
- Jakub Dziki z Pułtuska, s. Stanisława Wielgusza z Bieniewa [1464] 74
- Jakub Gagowski 177
- Jakub Galny z Szewa Wielkiego [po 1492] 58
- Jakub Gawłowski zw. Samuła, s. Andrzeja i Doroty, h. Gozdawa [1539–1564] 88, 294, 374
- Jakub Glinka z Glinek (z. wiska) h. Ślepowron, sta wiski [1499, +1507] 467
- Jakub Iłowski, z Iłowa s. Wysława, kan. płoc. i pozn., pl. we Mszczonowie 246, 247, 252, 254, 462
- Jakub Klonowski z Nowego Klonowca h. Grzymała 119
- Jakub Kurdwanowski, bp płoc. [+1425] 64, 118, 464, 483
- Jakub Mieczek h. Dołęga, tenentariusz w Siedlcach [1518] 62, 363
- Jakub Nadarzyński h. Radwan [1526] 249
- Jakub Ostrowski (z Ostrowca) h. Belina, opat czerwiński [1518–1524] 40
- Jakub Paczyński h. Ogończyk, kan. włocławski [1540] 173
- Jakub Poczta z Czernic i Miszewa h. Lubicz, sędzia ciech. 416
- Jakub Rybieński h. Radwan, cześnik gost. [1491–1497] 240
- Jakub Siemianowski h. Grzymała, pisarz z. gost. [od 1521] 137
- Jakub Sierakowski z Sierakowa Nowego, chorąży i pkom. gost. [+ ok. 1561] 62, 63, 351
- Jakub Strasz z Dębowego (Dębówka), Mikołajewa h. Półkocic, sędzia z. soch. [1468–1487] 87
- Jakub Tritura [1564] 320
- Jakub Załuskowski wójt w Brzeziu [1534–1554] 269
- Jakub z Białego, s. Pawła Jajko z Białego 316
- Jakub z Borowa h. Junosza, s. Adama [+ a. 1440] 152
- Jakub z Brzozowca h. Belina [1447, 1452] 38, 39
- Jakub z Chrościna [1365] h. Pomian? 441
- Jakub z Ciecierska h. Ślepowron [1473] 314
- Jakub z Gawłowa h. Gozdawa, kasztelan 86–88
- Jakub z Gnojna [1454] 322
- Jakub z Iłowa, Romoki h. Rogala, pisarz ks. Aleksandry 246, 247, 266, 267
- Jakub z Kłobi Małej h. Pomian [1471–1474] 124
- Jakub z Kotlisk [1453] 332
- Jakub z Lubiewa h. Gozdawa [1512] 102
- Jakub z Miszewa [Mur.] h. Lubicz, prep. płoc. [1439] 309
- Jakub z Młynów, stolnik krak. [1384] 138
- Jakub z Nasielska h. Prawda [1526] 474
- Jakub z Nasielska, Radzanowa h. Prawda, klan ciech. [+1427] 206

- Jakub z Osmolina zob. Jakub z Wituszy
 Jakub z Ostoi 29
 Jakub z Pacyny (Paczyński), s. Dobiesława, pisarz z. gost. [1476–1502] 172, 173
 Jakub z Głowna h. Pierzchała, klan raw. [1449–1454] 329
 Jakub z Prac h. Półkocz [1427] 80
 Jakub z Siemianowa [1460] 48
 Jakub z Szołajd [1423] 275
 Jakub z Wituszy (z Osmolina) h. Gozdawa, pl. w Wyszku [1450–1467] 104, 110
 Jakub z Woźnik h. Ciołek, wójt Staregopola [1439] 363
 Jakub z Wrzącej h. Pomian [1482] 182
 Jakub z Zaborowa h. Ogończyk [+ a. 1528] 177
 Jakub, s. Dadźboga h. Junosza, pkom. płoc. [+1363] 151
 Jakub, s. Dobiesława z Brzozowca [1447] 38
 Jakub, s. Jana z Kutna, student krak., kan. wrocławski [+ a. 26 IX 1450] 164
 Jakub, s. Więclawa ze Słubic, student uniw. krak. [1436] 231
 Jakub ze Skrzynek, wójt w Kutnie [1527] 393
 Jakub ze Słubic h. Prus, sta wyszkowski [1489–1494] 230
 Jakub ze Strzelna, ojciec Macieja kapłana diec. wrocławskiej 191
 Jakub ze Strzyg 192
 Jakub ze Swarocina h. Rogala 262, 263
 Jakub ze Swarocina h. Rogala [1481–1505] 264
Jakubczak Sławomir 304
 Jakusz Jemielski z Jemielna, Wilkowyi i Szerzewic h. Nieczuja [+ po 1407] 155, 160
 Jakusz z Grzybowa 255
 Jakusz z Iłowa, ojciec Jana, podłowczego [a. 1405] 243, 251
 Jakusz z Milżyna 270
 Jakusz z Radogoszczy 94
 Jakusz z Witowa 336
 Jakusz [z Życka], zw. Lisek h. Junosza, podkoni łącz., klan brzeziński 151
 Jakusz ze Słubic, Studzienca h. Prus [1407], wójt Topolna 228, 231, 364
 Jałbrzyk z Kiełczewa h. Pomian 200
 Jamno z. gost., dobra bpa pozn. 226, 342, 380, 381, 386, 451
 Jamno z. gost., par. 140, 225, 252, 319, 359, 457, 460
 Jan III Sobieski król 440
 Jan, bp płoc. z rodu Nałęczów [1310–1318] 213
 Jan, kan. płoc., s. Marszałka [1442] 382
 Jan, pkom. raw. [1350–1364] 259
 Jan, stolnik płoc. [1329] 436
 Jan Arciechowski (Rciechowski) h. Rogala [1564–1565] 313
 Jan Bakałarz z Wszeliw, wójt gąbiński [1466] 358
 Jan Baran z Raciborowa h. Grzymała, podsedek i sędzia gost. [+ a. 15 IV 1534] 46, 128, 129, 230
 Jan Bielicki, pl. w Grochowie [1530] 276
 Jan Bielski [z Białego] [1511] 318
 Jan Bieniewski h. Gozdawa, kan. pułtusi, s. Stanisława Wielgusza 74
 Jan Borsza z Galemina h. Dołęga, pl. w Szrenisku, kan. płoc., dziekan płoc. [+1443] 66, 69, 382
 Jan Broda komes, protoplasta Brodzciców [1293] 427, 428
 Jan Bykowski z Siedlca [1565, h. Gozdawa?] 320
 Jan Czapeczka z Pawlikowic 103
 Jan Czarny z Iłowa, Wąsowa h. Rogala, sędzia z. łomż. [1419–1453] 245, 246, 248
 Jan Czyża, wójt gost [1438] 351
 Jan Dębski, miernik z pow. gąbińskiego z. gost. [1553] 78
 Jan Dobrzykowski h. Dołęga, dworzanin król. 371
 Jan Doliwa, bp pozn. [1363] 380
 Jan Dudek [1480] 232
 Jan Gagowski z Kujaw 70, 177
 Jan Gamrat h. Sulima, wd. maz. [1542, +1545] 210
 Jan Giżycki h. Gozdawa, s. Andrzeja [1539] 100
 Jan Giżycki h. Gozdawa, s. Wincentego, klan wiskiego 74, 97–100, 104, 107, 143, 224, 474

- Jan Głogowski h. Grzymała, s. Mikołaja, cho-
rąży, sędzia gost. [+1527] 114
- Jan Głowacz z Leżenic h. Nałęcz, wda czer.
[1436] 37, 409
- Jan Goszkowic z Bab 49
- Jan Górecki z Górek h. Rola [1521–1544]
271
- Jan Grabia z Jastrzębi [1513–1524] h. Dołę-
ga? 53
- Jan Grodzanowski [1518] 273
- Jan Gumiński [1563] 334
- Jan Jakuszowic zob. Jan z Hłowa h. Rogala,
podłowczy gost.
- Jan Jarand z Brudzewa, wojewodziec sieradzki
[1495] 167
- Jan Jasiński h. Gozdawa, s. Pawła [1485] 108
- Jan Jastrzębski h. Dołęga [1564] 53
- Jan Jemielski, s. Dadźboga z Jemielna h. Nie-
czuja [1513–1535] 157
- Jan Jukowski h. Grzymała, rotmistrz król.,
pkom. gost. [1497–1514] 116–118
- Jan Kanty św. 371
- Jan Karwat ze Stoków i Łęki h. Topór, podko-
ni, łowczy większy łącz. 165
- Jan Kiernoski h. Junosza, pisarz kancelarii
król., kan. gnieźnieński i uniejowski, scho-
lastyk płoc. [+1504] 143
- Jan Kiernoski h. Junosza, pkom. gost., klan
gost. [+ a. 1502] 139, 140, 142
- Jan Kinicki z Sarbska h. Prawda [+ po 1472]
340
- Jan, komes, posiadacz Brzumina pod Czer-
skiem [1314] 434
- Jan Kostka (?) z Wilkowyi h. Nieczuja [1470]
159
- Jan Kostro z Psar, stolnik gost., podsędek
soch. [+1522] 341
- Jan Kozieł z Modły h. Awdaniec [1436–1451]
28
- Jan Kryski h. Prawda, kan. płoc. [1484] 99
- Jan Kucieński, klan gost. zob. Jan z Kutna
- Jan Kurwica z Miszewa Murowanego h. Lu-
bicz, cześnik płoc. [1471–1481] 309, 310,
339
- Jan Kwaczała z Nieborowa h. Prawda, wda
raw. i bełski [+1464–1465] 166, 280, 410
- Jan Latański, bp pozn. 463
- Jan Leniek z Rokitnicy h. Rawa [1462] 202
- Jan Lipski h. Pobóg, klan wiski, sędzia zakr.
[+1489] 339
- Jan Lubrański, bp pozn. 265
- Jan Luksemburski król czeski 115, 436
- Jan Lutek z Brzezia, bp wrocławski 461
- Jan Łaszewski z Grodzanowa h. Prawda
[1493] 203
- Jan Łazęka z Gnojna, Gołocic [1416–1418]
321
- Jan Łoś z Zawad pow. rożański h. Dąbrowa,
sędzia z. makowski i rożański [1454–1468]
304
- Jan Magiero [1455] 292
- Jan Mieczek z Pomorzan [1507] 333
- Jan Miszewski z Garwarza (Garwaski) h. Grzy-
mała [1518] 134, 135
- Jan Mleczek z Dębska h. Gozdawa, sta bełski
[1420–1424] 75, 76
- Jan Modłek [1532] 363
- Jan Modzelewski, podczaszy łącz. 461
- Jan Mzurka ze Śladowa, Gawłowa h. Gozda-
wa, sędzia gost., klan soch. [+1473] 189
- Jan Nadarzyński h. Radwan, pl. w Hłowie 249
- Jan Naropiński h. Belina, pisarz król. [1506]
43
- Jan Obermut z Płonki 189
- Jan Olbracht król [+1501] 58, 70, 99, 108,
117, 166, 190, 329, 330, 333, 354, 373,
394
- Jan Omeksa z Zalesia [1528] 319
- Jan Pardykuła [1532] 363
- Jan Pieczkowski ze Strachocina, Rozlazłowa
h. Lubicz [+ a. 1504] 373
- Jan Piercza z Boryszewa [1446] 322
- Jan Piwko z Kozanek [1406] 26
- Jan Piwo h. Prawda, s. Andrzeja Piwo, stu-
dent uniw. krak. [1534] 144, 190
- Jan [Płocki] ze Szczawina h. Prawda [1472]
202
- Jan Podczeski (Podczaski) h. Rola, służebnik
norbertanek płoc [1490] 272
- Jan Pomorski [1504] 333
- Jan Psarski (z Psar), podstoli łącz. [+ a. 1516]
125

- Jan Puczek z Kupienina 265
Jan Radzanowski z Hłowa h. Prawda, s. Jana stolnika płoc. [+ a. 1540] 249
Jan Radzanowski z Radzanowa i Ciemniewa h. Prawda, stolnik płoc., kanclerz nadw. [+1481] 248, 249
Jan Rciechowski (Arciechowski) h. Rogala [1564–1565] 313
Jan Rogala z Węgrzynowa h. Rogala, marszałek ks., wda czer. [+1461] 96, 281, 293, 409
Jan Rozum z Brzozowca h. Belina [1519] 39
Jan Rybieński (Popiół) h. Radwan, s. Jakuba cześnika gost. [+ a. 1530] 240
Jan Rybski z Małoszewa h. Grzymała, s. Filipa [1518] 134, 135, 273
Jan Rybski, s. Jana h. Grzymała, podstoli gost. [1551–1563] 134, 135, 318
Jan Sasin z Błażejewic w. z. raw. [1474] 355
Jan Siemianowski h. Grzymała, chorąży gost. [+ a. 1504] 114, 137
Jan Sierakowski h. Dołęga z Piotrowa, wójt w Niedrzewiu [1546–1564] 63, 125, 353
Jan Słonka z Czerniakowa [+ a. 1419] 472
Jan Słubica ze Studzieńca h. Prus, wójt Topolna 231, 364
Jan Słupski z Modły h. Awdaniec [1510–1531] 33
Jan Słupski z Wałów h. Awdaniec [1440] 32
Jan Sojecki h. Grzymała [1550] 127
Jan Sokołowski h. Dołęga, s. wdzy Stanisława Szreńskiego [+ a. 1516] 70, 71
Jan Sowiec ze Szczawina h. Prawda, podstoli maz., klan dobrz. [1329] 193, 194, 205, 207, 425, 426
Jan ze Szczawina h. Prawda, s. Sieciecha skarbnika płoc. 198
Jan Starokowski (?) z z. płoc., faktor [1525] 398
Jan Stępowski h. Junosza [1537] 147
Jan Stępowski, s. Marcina h. Junosza, klan gost. [1576] 148
Jan Suserski h. Awdaniec [1434] 27
Jan Swarocki (Swaracki) z Sadłowa h. Rogala 265
Jan Szczawiński (Szubski) z Bronna, Ozorkowa, Starego Szczawina h. Prawda, podstoli gost. [1512–1533] 203, 204
Jan Szczawiński h. Prawda, s. Piotra cześnika gost., student uniw. krak. [1514] 204
Jan Szymanowski, klan płoc. [+1555] 88
Jan Szyrzyk z Fałkowa k. Opoczna 97
Jan Świętosławski, podsedek brzeski [1535] 182
Jan Techman ze Starego Sierakowa i Kosiorowa h. Dołęga, podczaszy gost. [+ po 2 IX 1501] 27, 60, 61, 70
Jan Tęczyński 40
Jan Tokarski, wójt w Czermnie [1532] 210
Jan Trestka z Grzybowa [1513] 357
Jan Trębski h. Prawda, s. Sasina [1507] 224
Jan Trębski z Poborza h. Prawda, s. Mikołaja [1518] 223
Jan Tritura [1564] 320
Jan Truszczek h. Dołęga 55, 57
Jan Warpęsz z Leśniewic [1453] 275
Jan Wąż z Mnicha i Trojanowa h. Węzyk, podskarbi nadw. [+1448] 298, 299, 401, 402, 405, 473
Jan Witkowski h. Radwan [?], faktor dóbr Jamno i Dochowa [1565] 342
Jan Wituski h. Gozdawa 364
Jan [Wkrzeński] h. Grzymała, kasztelan, ojciec Andrzeja 135
Jan Wołucki h. Rawa, podsedek raw. [+1508] 249
Jan Wysoki z Prawdzców, bp płoc. [1296–1310] 207, 208
Jan Zaleski z Popiardowa 29
Jan Zdziarski h. Gozdawa, kan. pozn., pl. w Troszynie [1533] 309
Jan Zglesz dworzanin ks. [1353] 44
Jan Żak z Pomorza [1510, + a. 1514] 333, 334
Jan Żdżarowski ze Żdżarowa h. Gozdawa [1469] 101
Jan z Bab [1460] 48
Jan z Bab h. Dołęga [1476] 48
Jan z Bedlna (z. łącz.) h. Rola 33
Jan z Białego (Bielski ?), s. Pawła Jajko [1472] 316, 317

- Jan z Białowieży h. Gozdawa [1472] 223
Jan z Biejkowa h. Bolesta, s. Klemensa [1444] 433
Jan z Bieniewa h. Gozdawa, kan. pułtuski [1449–1450] 72, 74
Jan (Janisław) z Brześcia i Baboszewa h. Prawda, klan sierpecki [1390–1413] 185
Jan z Brzozowca [1452] 39
Jan z Bylina (z. wysz.) [1431] 339
Jan z Cieciszewa h. Pierzchała [1505] 108
Jan z Cielądza h. Powąła, pisarz z. wysz. [1459–1477] 248
Jan z Cieśli [1428] 81
Jan z Ćwiklina h. Prawda ochmistrz ks., pkom. płoc. [+ po 1 XII 1416] 92, 278
Jan z Dębowej Góry [1518] 318
Jan z Dłutowa i Mnicha h. Wężyk, sędzia gost., cześnik płoc. [+ a. 1448] 297–299, 473
Jan z Dobrzelina [1494] 117
Jan z Gawłowa zob. Jan Mzurka
Jan z Głogowca h. Grzymała, nabywca Siemianowa [+ a. 1433] 112, 136, 459
Jan z Głogowca h. Grzymała, s. Jana [1433] 112, 459
Jan z Głogowca zob. Jan Głogowski
Jan z Gołębiewka 337
Jan z Górek h. Rola [1475] 270, 271
Jan z Grabi, klan spycymierski 70
Jan z Grodna [1511] 129
Jan z Grodzanowa, s. Jana Łaszewskiego h. Prawda [1493] 203
Jan z Gulewa na Kujawach [1430] 156
Jan z Iłowa, s. Jakusza h. Rogala, podłowczy gost. [1405] 243, 246, 247, 251, 252, 267
Jan z Jaskłowa h. Radwan [1448] 236
Jan z Jemielina h. Nieczuja [1474] 157
Jan z Jemielna h. Nieczuja, prebendarz w Kruszwicy [1481] 157
Jan z Jukowa zob. Jan Jukowski
Jan z Kępy h. Bolesta [1454] 308
Jan z Kiernozi, pkom. gost. zob. Jan Kiernoski
Jan z Klonowca h. Grzymała, s. Janusza [1481] 119
Jan z Kłobi Małej h. Pomian [1438] 180
Jan z Kłobi Małej, brat Barbary [1482] 157
Jan z Kobiernik h. Dołęga, s. Zdzisława, student uniw. krak. [1411] 57
Jan z Koczurowa h. Rogala [1451] 248
Jan z Krzyżanowa [1424] 200
Jan z Kuchar, h. Bolesta, chorąży ciech. [1421–1451] 187
Jan z Kutna (Kucieński) h. Ogończyk, stolnik, pkom. i klan gost. [1452–1463] 27, 37, 140, 156, 157, 163–165, 172, 292, 324, 413
Jan z Lachowa, h. Bolesta, sędzia łomż. [1456–1462] 246
Jan z Leśniewic [1477] 276
Jan z Lubikowa h. Gozdawa [1468] 103
Jan z Łąkoszyna, klan [1427] 112, 136
Jan z Łąkoszyna, podłowczy łącz. [1455] 156
Jan z Miszewa zob. Jan Kurwica z Miszewa Murowanego h. Lubicz
Jan z Miszewa [Garwaskiego] h. Grzymała, s. Filipa, klan raciąski, wiski [+ po 16 XII 1471] 132–135, 308, 309
Jan z Mnicha, sędzia gost. zob. Jan z Dłutowa
Jan z Mnicha h. Wężyk, s. Mikołaja, student uniw. krak., bakałarz [1457–1464] 300
Jan z Modły, wójt w Pieryszewie [1442] 28, 385
Jan z Muchnic [1416] 328, 354
Jan z Nieborowa wda raw. i bełski zob. Jan Kwaczała z Nieborowa
Jan z Niegłosowa 155
Jan z Niepiekół, s. Wojciecha, sługa archidiacona płoc. [1413] 383
Jan z Nowego Miasta h. Rawa, pl. w Mszczonowie, kanclerz z. raw. [1438–1451] 244, 252
Jan z Oględy w z. ciech. [1469] 153
Jan z Otoczni, Kossobud h. Pobóg, skarbnik płoc. [1471–1473] 339
Jan z Pacyny 171
Jan z Pacyny, s. Dobiesława h. Ogończyk, kan. łowicki [1459] 172
Jan z Parul [1426] 252
Jan z Pniewa (z. łącz.) [1426] 201
Jan z Pomorzan [1471–1507] 332, 333
Jan z Pomorzan Bydlnych [1523] 334

- Jan z Porytego, dworzanin wdy [1436] 409
Jan z Raciborowa h. Grzymała 128
Jan z Radkowa h. Wężyk, s. Andrzeja Szczu-
bioła II [1472–1473] 292
Jan z Rogożowa 54
Jan z Romoki [1452–1459] 247
Jan z Rykowa [1390] 336
Jan z Rzeszkowa [1454] 132
Jan z Sałek [+ po 1476] 352
Jan z Sąchocina i Zaborowa (z. wysz.) h. Ro-
gala, s. Ścibora marszałka ks. [1440–1472]
96, 248
Jan z Siemianowa h. Grzymała, chorąży gost.
[1502, + a. 1504] 136, 137
Jan z Sierakowa Nowego h. Dołęga, s. pod-
sędka [1505] 62
Jan z Sierochowa [1417] 325
Jan z Solca Większego h. Pomian [1511]
182
Jan z Suchodębia [1449] 306
Jan z Suserza h. Awdaniec [1412, 1428] 26,
27
Jan z Suserza h. Awdaniec, s. Wojciecha, stu-
dent uniw. krak. [1411] 26
Jan z Szerzewic h. Nieczuja [1394] 160
Jan z Trębek h. Prawda, ojciec Mikołaja
[1437] 220, 221
Jan z Trębskiej Woli, pl. w Trębkach [1425]
220
Jan z Wąsowa, sędzia łomż. zob. Jan Czarny
z Iłowa
Jan z Wilkowyi h. Nieczuja [1474] 157
Jan z Wioteszek [1522] 232
Jan z Wituszy h. Gozdawa [1509] 111
Jan z Zaborowa (z. wysz.) zob. Jan z Sącho-
cina
Jan z Załusek (z. raw.) h. Junosza, sta bełski
[1427] 76
Jan z Żakowic [1453] 275
Jan z Żychlina [1412] 27
Jan ze Skłot [1419] 380
Jan ze Słonkowa h. Rogala [1417–1418]
255
Jan ze Słupa h. Awdaniec [1490] 32
Jan ze Słupa h. Awdaniec, s. Bogusławy
[1402] 31
Jan ze Stradzewka i Borówka [1513] 103
Jan ze Swarocina h. Rogala, s. Macieja, student
uniw. krak. [1483], tenutariusz Osmólskiej
Wsi 264
Jan ze Szczawina h. Prawda, brat Sasina Lelka
200
Jan ze Szreńska h. Dołęga, s. Krystyna, dwo-
rzanin król. [1462–1466] 68
Jan ze Śladowa zob. Jan Mźurka
Jan, s. Andrzeja z Trębek, student uniw. krak.
[1517] 224
Jan, s. Bodzęty, h. Poraj, podkoni łącz. 160
Jan, s. Dobrogosta, pl. z Iłowa, kan. płoc.
[1388] 243
Jan, s. Filipa, z Miszewa Garwaskiego, zob.
Jan z Miszewa rodu Grzymałów
Jan, s. Gromka z Pacyny, student uniw. krak.
[1467] 171
Jan, s. Jana z Jemielnia h. Nieczuja, student
uniw. krak. [1454], prebendarz w Krusz-
wicy 157
Jan, s. Wojciecha z Leśniewic [1526] 276
Jan, s. Wojciecha z Miszewa Murowanego
h. Lubicz [1518–1535] 308, 309
Jan, s. Stanisława Dubiela ze Stawu, student
uniw. krak. [1533] 132
Jan, wójt z Mnicha [1416] 324, 354
Jan, wójt z Iłowa [1544] 392
Jan, wójt z Woli Brwileńskiej [1482] 388
Janeczek Andrzej 18, 76, 84, 153, 187, 189,
292, 293, 308
Janek Kałowski z Kał [1388] 155
Janikowo k. Iłlina, z. wysz., zag. 341, 427
Janiskowizna młyn w z. gost. 168
Janisław, abp gnieźnieński 377, 422
Janusz I Starszy ks. czer.-warsz. [+1429] 43,
47, 80, 81, 96, 144, 146, 151, 174, 180,
181, 195, 198, 209, 216, 217, 228, 236,
245, 246, 281, 287, 304, 307, 322, 338,
339, 356, 362, 402, 407, 413–415, 420,
424, 439, 441, 445–447, 449, 450, 472,
476, 478–480
Janusz II ks. ciech., płoc., łomż. [+1495] 60,
68, 223, 373, 401, 405, 457
Janusz Miszewski z Miszewa Murowanego h.
Lubicz [1563] 154

- Janusz Piotrowski, z Piotrowa h. Grzymała, podśudek gost. [1460–1473] 123, 124, 176, 354, 393
- Janusz Suchywilk, abp gnieźnieński [+1382] 216, 217
- Janusz z Gąbina, sołtys bpi w Jamnie [1337] 357, 376–379
- Janusz z Gieglartów w z. gost. [1524] 53
- Janusz z Głogowca h. Grzymała [1433] 459
- Janusz z Gnojna [a. 1454] 322
- Janusz z Klonowca Starego h. Grzymała [1512–1514] 125
- Janusz [z Klonowca i Brochocina] h. Grzymała [+ a. 1481] 119
- Janusz z Mocht (z. zakr.) h. Dąbrowa 338
- Janusz z Siemianowa h. Powaby [1427] 112, 136
- Janusz z Solca h. Pomian [1475] 181
- Januszew (Januszewo) nad Wisłą, z. gost. 72, 293, 294, 322, 323, 397
- Januszewo z. zakr. 322
- Januszewscy h. Rola 274
- Jarand, s. Jana Białej Sukni z Solca h. Pomian [1425] 180
- Jarand z Grabi wda inowrocławski 190
- Jarand z Kłobi Małej h. Pomian, klan brzeski [1417] 175
- Jarand z Kłobi Małej h. Pomian [1438] 180
- Jarand z Kłobi Małej h. Pomian, s. Piotra [1471–1476] 124, 126
- Jarand z Solca h. Pomian [1470–1476] 181, 182
- Jarand z osady Białesuknie w z.łomż. [1435] 180
- Jarand z Wrzącej [1428] 182
- Jarand ze Skłot w z. łącz. [1419] 380
- Jarosław z Raciborowa h. Grzymała, s. Mikołaja z Głogowca [+ a. 1517] 129
- Jarosław Bogoria, abp gnieźnieński [1342–1374] 124, 384
- Jarosz, posesor wójtostwa Mysłowni 352
- Jarosz Brzozowski, brat Kaspra h. Belina 40
- Jasas Rimantas* 69, 71
- Jasiek Pilik h. Rogala 217
- Jasiek z Głóżka (Głużka) na Zawkrzu, wojski płoński 36
- Jasieniec z. gost. 105–108, 142, 185, 225, 227, 228, 277, 280, 283–291, 295, 307, 394–396, 415, 424, 458, 463, 472, 473, 476
- Jasień z. płoc. 211
- Jasiński Kazimierz* 20, 216, 259, 407
- Jaskłowo (dziś Jaskółowo) z. zakr. [Radwanów] 236
- Jastrzębia z. gost. 53, 54, 64, 116
- Jastrzębscy h. Dołęga 53
- Jan Jastrzębski h. Dołęga [1564] 53
- Jaszczolt Tomasz* 107, 286, 304
- Jaszczałowice w z. płoc., zag. 339
- Jaśko z Roman w z. ciech. h. Ślepowron, miernik ks., podśudek wiski [1439–1465] sędzia wiski [1467–1468] 209
- Jaworzyna z. łącz. 223
- Jazdów z. warsz. 19, 30, 79, 451
- Jemielno (też Jemielino, dziś Imielno) z. gost. 155–160, 343, 456, 459
- Jerzy Kucieński [+ a. 1563] 334
- Jerzy Stomiło (Strumiłło), z Dmoszyna h. Dąbrowa, chorąży, pkom. i klan lwowski [+ po 1485] 281, 303–305
- Jerzy ze Śladowa 271
- Jezióra (Jeziorka) w z. czer. 435
- Jeżewo z. płoc., wieś par. [Boleściców] 369
- Joachim Erich* 198
- Joanna, ż. Pawła z Lubiewa [1452] 102
- Józef Ksiąski z Księtego i Świedziebni 265
- Józef Niewczas z Moszny h. Rawa [+ a. 1523] 265
- Józef Źdżarowski h. Gozdawa [1563] 101, 102
- Józwiak Sławomir* 416
- Jukowo (dziś Juków) z. gost. 53, 64, 116, 117, 118, 173, 332, 463
- Julianna Dyrówna, c. Hanusza Dyry i Katarzyny z Kotwiczów [1551] 115
- Junosza z Zaborowa Małego (z. warsz.) h. Junosza, pkom. zakr., sta generalny Janusza I, sta raw. Siemowita IV, sędzia ciech., wysz. i zakr. [+1409] 355, 356, 415, 416, 476
- Junosza z Życka, s. Adama klana gost. 152
- Junosza, podśudek płoc. [1372] 120
- Kaczkowizna z. łącz. 147

- Kajzer Leszek* 71, 173
 Kalisz 243, 258, 259, 422
 Kałki z. łącz. 33
 Kały z. łącz. 32, 155, 312
 Kały z. sieradzka 94
 Kamienica z. zakr. 245
 Kamień z. gost. 199
 Kamion z. wysz., wieś par. w diec. pozn. 72, 257, 312, 322, 340, 456
 Kamionka z. bełska 292
 Kampinowska Puszcza 79, 108, 194, 215, 240, 426
 Kanie z. warsz., par. Brwinów 43
 Kaniewo pow. kowal., zag. 48
Kaniewska Irena 29
Kapica Milewski Ignacy 10, 14, 49, 55, 180, 230, 322, 469
 Kapios (dziś Kampinos) z. soch. 108
 Kapturowa Góra, obiekt topograficzny w Puszczy Kampinoskiej na E od Tułowic 426
Karczevska Joanna 70, 122, 270
 Kargoszyn, na Zawkrzu 153
 Kargoszyn (potem Mężenino-Węglewice) z. ciech. 445, 446
 Karłowo z. łącz., par. Topola, zag. 204
 Karniewo z. ciech. i pow. makowski, wieś par. 59
 Karniszyn, na Zawkrzu 83, 84
 Karnkowo z. zakr. 97
 Karol IV cesarz 196
 Karwosiek z. płoc. 354
 Karwowo pow. płoński 428
 Karwowo, osada w z. wiskiej 429
 Karwowsy h. Cwalina (Pniejnia) 429
 Kaski z. soch., wieś par. 76, 83, 92
 Kasper Brzozowski h. Belina chorąży gost. [+ a. 19 I 1588] 40
 Kasper Kędzierzyński 358
 Kasper Sierakowski z Piotrowa h. Dołęga, s. Wojciecha [1546–1563] 63, 125
 Kasper Szczawiński z Suserza h. Prawda, s. Marcina, chorąży gost. [1531–1532] 29, 204
 Kasper z Piotrowa [1563] 125
 Kaszczorek (początkowo Klasztorek) w diec. chełmińskiej 195
 Kaszewo (dziś Kaszewy) z. łącz., wieś par. 116, 136, 158, 168, 195, 198–201, 207, 275, 328, 460
 Katarzyna Bielska (Szczawińska) z Czerniewa, podstolina gost., ż. Andrzeja Bielskiego 318, 319
 Katarzyna Bykowska z Żychlina, c. Pawła Hłowskiego z Żychlina h. Rogala, ż. Mikołaja Lubika z Byków 319
 Katarzyna Chotomska [1509] 282
 Katarzyna Kuropatwianka z Łańcuchowa, ż. Adama Piwo 189
 Katarzyna Oleśnicka, c. Jana, wd. sandomierskiego, ż. Pawła Jasieńskiego 107, 108
 Katarzyna Psarska, wd. po Janie, podstolim łącz. [1525] 312
 Katarzyna z Buszkowa, c. Wojciecha z Buszkowa, ż. Mikołaja Gęby z Trębek [1411] 221
 Katarzyna z Dmosina, wd. po Dzierżku Kopiczu [1387] 443
 Katarzyna z Górki, klanowa kaliska [1510] 305
 Katarzyna z Grodzanowa, c. Jana Łaszewskiego z Prawdziców, ż. Piotra Szczawińskiego [1493] 203
 Katarzyna z Grzybowa-Gajewa, ż. Stanisława z Ostrowiec, Brzozowa i Sadowej [1522] 45
 Katarzyna z Kleczewa, wd. po Janie Giżycim, ż. Daniela Kiernoskiego [1504] 99, 143, 474
 Katarzyna z Leśniewic [1423] 275
 Katarzyna z Pleckiej Dąbrowy, ż. Stanisława z Pacyny 173
 Katarzyna z Solca Większego [1511] 182
 Katarzyna z Szubska, ż. Jana Szczawińskiego ze Starego Szczawina 204
 Katarzyna z Wilczyna, ż. Wojciecha Płockiego ze Szczawina [1507] 202
 Katarzyna zw. Trojanowa, ż. Jakuba Gagowskiego 177
 Katarzyna, c. Andrzeja Piwo, ż. Jana Obermuta z Płonki [1491] 189
 Katarzyna, c. Andrzeja z Łąkoszyna, ż. Stanisława Raciborowskiego z Zaborowa [1524] 130

- Katarzyna, c. Jana Techmana z Sierakowa, ż. Szymona z Grodna na Kujawach [1522] 61
- Katarzyna, c. Krystyna z Jasieńca, ż. Tomasza z Magnuszewa h. Radwan 107
- Katarzyna, c. Mikołaja Brzozowskiego pkom. gost., ż. Andrzeja Szczubioła II [1448] 37, 38, 291
- Katarzyna, c. Mikołaja z Górki i Barbary Petroneli z Kutna, ż. Jana Jaranda z Brudzewa [1495] 167
- Katarzyna, c. Mirzonja z Kamienicy [1421] 245
- Katarzyna, c. Piotra z Łąkiego, sędziego gr. brzeskiego, ż. Jakuba z Wrzącej [1482] 182
- Katarzyna, c. Piotra z Nieborowa h. Prawda, ż. Mikołaja Plichty ze Skotnik [1453] 302
- Katarzyna, c. Romana z Arciechowa, ż. Krystyna z Sarnowa w z. wysz. [1421] 313
- Katarzyna, c. Stanisława Podczaskiego skarbnika gost., ż. Adama z Wyrowa [1520] 273
- Katarzyna, c. Stanisława Wielgusza z Bieniewa h. Gozdawa 74
- Katarzyna, c. Stanisława z Sokołowa chorążego gost., ż. Jana z Grabi 69
- Katarzyna, c. Stefana z Trłaga, podstolego pozn., ż. Marcina Rogali 251
- Katarzyna, c. Ścibora z Sąchocina, marszałka ks., ż. Mikołaja ze Stępowa [1427] 144–146
- Katarzyna, c. Wincentego z Giżyc, ż. Spytka z Melsztyna 97
- Katarzyna, c. Wita ze Słubic i Studzieńca [1480] 232
- Katarzyna, c. Wojciecha z Tłuchowa, wd. po Niemierzy ze Szczawina skarbniku płoc. 199
- Katarzyna, wd. po Andrzeju z Brochocina [1481] 119
- Katarzyna, wd. po Jakuszu ze Słubicy [1449] 231
- Katarzyna, wd. po Mikołaju Kukielce z Grzybowa, ż. Zygmunta Nosakowica Grzybowskiego [1513–1514] 357
- Katarzyna, ż. Jana Techmana ze Starego Sierakowa i Kosiorowa h. Dołęga 61
- Katarzyna, ż. Jana z Grabi, klana spycymierskiego 69, 70
- Katarzyna, ż. Marka z Rogożewa i dziedziczka z Szewa Wielkiego [1492] 58
- Katarzyna, ż. Mikołaja z Giżyc [1428] 94
- Katarzyna, ż. Mikołaja z Maliny [1499] 327
- Katarzyna, ż. Mikołaja z Pomorzan 333
- Katarzyna, ż. Stanisława Radosza, mieszczańka w Gąbinie, szlachcianka [1517] 358
- Katarzyna, ż. Tomasza z Głowna h. Pierzchała [1448] 329
- Katarzyna, księżna płońska [+1479/1480] 164
- Kawieczyno (dziś Krajęczyn) z. wysz. 430
- Kazanów, woj. sandomierskie 224
- Kazimierz miasto, z. łącz. 199
- Kazimierz ks. cieszyński [1355] 42
- Kazimierz ks. kujawski [1249] 184
- Kazimierz ks. łącz. [+1294] 79
- Kazimierz ks. maz., bp płoc. [+1480] 222, 340, 368, 371, 386
- Kazimierz II, ks. maz., bełski [+1442] 73, 77, 181, 187, 219, 228, 229, 255, 302
- Kazimierz Jagiellończyk król [+1492] 6, 62, 69, 97, 99, 107, 108, 142, 166, 190, 201, 202, 262, 263, 281, 282, 292, 293, 320, 329, 340, 351, 352, 355, 360, 365, 410
- Kazimierz Sprawiedliwy ks. [+1194] 477
- Kazimierz Trojdenowic, ks. maz. (warsz.), [+1355] 41, 44, 233, 235, 366, 372, 439–442, 478
- Kazimierz Wielki król [+1370] 44, 66, 79, 80, 89, 91, 150, 162, 195, 196, 226, 243, 258, 259, 284, 285, 403, 413, 414, 422, 424, 439, 443, 447, 477
- Każko, ks. szczeciński i dobrz. 250
- Kąccy h. Gozdawa 102
- Kąty pow. kowal. 167
- Kąty z. gost., par. Pacyna 52, 172, 256
- Kąty z. gost., par. Sochaczew 101, 102
- Kąty w z. warsz. i czer. 472
- Kępcerzyn z. łącz. 321
- Kędzierska Zofia* 20, 443

- Kępa z. płoc. [Boleściców] 38, 49, 153, 292, 299, 308
 Kiejstut, ks. litewski 258
 Kiełczew (Wielkopolska) 200
 Kiernoscy h. Junosza 140, 359
 Kiernożia, dobra i miasto, z. gost. 38, 137, 139–144, 150, 152, 172, 225, 319, 343, 359, 385, 392, 394, 397, 403, 460, 474
 Kiernożia Wieś 139, 140
 Kijanki (w XIX w. Maliny) folwark, z. gost. 191, 192, 461
 Kijaszkowo z. dobrz. 27
 Kisielsko (dziś Kisielsk) z. czer. 451
 Klara, ż. Rogali z Zakrzewa 308
 Kleczew (Wielkopolska) 99, 143, 474
 Kleczkowo z. łomż., wieś par. 253
 Klemens VI, papież 196
 Klemens, pl. w Dobrzykowie [1453] 370
 Klemens, s. Mikołaja z Dębska, kleryk [1465] 78
 Klemens Stomiło z Petrykoz w z. warsz. h. Dąbrowa 281, 304, 305
 Klemens z Biejkowa h. Bolesta [1386] 433
 Klemens z Klonowca h. Grzymała, s. Janusza [1481] 119
 Klemens z Przewisk 328
 Klemens z Siemianowa [1460] 48, 136
 Klonowa z. łącz., zag. 273
 Klonowiec (Stary, dziś Wielki i Nowy), z. gost. 113, 118, 119, 121, 125, 131, 135, 183, 211, 473
 Klonów woj. krak. 255, 258
 Kluczewo na Zawkrzu 315
 Klukowo z. zakr., wieś par. 409
 Kłobia Mała (Kłóbka) na Kujawach, pow. kowal. 56, 124, 157, 175, 176, 180
Knapieński Władysław 11, 35, 39, 104, 132, 139, 147, 171, 204, 216, 218, 234, 265, 290, 299, 336, 457–465
 Kobierniki z. płoc. 54–57, 395, 420
 Kobyla Łąka pow. kowal. 49
 Kobyla Wola z. gost., zag. 225
 Kobylany 189
 Kobylca, jezioro w z. gost. 348
Kochanowski Jan Karol 11, 118, 156, 179, 226, 389, 469
 Kocięcino z. płoc. 355
 Kocioł, jezioro z. gost. 348–350, 475
Koczerska Maria 95
 Koczurowo (dziś Kaczorowy) z. płoc. 267
 Kolno z. warsz., par. Cygowo 440
 Kołacin i Kołacinek, z. raw. 302
Kołodziejski Stanisław 71
 Kołomyja pow. kowal. 156, 157, 159
 Komadzyno (dziś Komadzyń) z. gost. 324–326
 Komorowo na Kujawach, par. Izbica 156
 Konary z. łącz. 26–28, 30–32
 Koniecpole z. sieradzka 387
 Konin 451
 Konopaty z. płoc., par. Zieluń 287
 Konopne z. bełska 153
 Konopnica z. raw. 432
 Konotopa jezioro z. gost. 348, 349
 Konotopa z. bełska 187, 189
 Konrad I Mazowiecki [+1247] 63, 80, 243, 299, 343, 350, 382, 383, 385–387, 410, 451, 477
 Konrad II Czerski [+1294] 428, 451
 Konrad III Rudy, ks. czer.-warsz. [+1503] 9, 99, 223, 248, 373
 Konrad, szlachcic, wójt w Mysłowni [1535–1537] 276, 352, 353
 Konradziec (później Kondrajec) z. ciech., par. Sączocin 96, 174, 472
 Konradziec (dziś Kondrajec Pański) z. płoc. 71, 145
 Konstancja Kozłowska (?), wd. po Andrzeju z Kozłowa i Telatyna [1503] 293
 Kopacze z Dmosina 442, 454
 Kopyłowo z. bełska 307
 Kopytów z. warsz. 300
 Korabiewice z. soch. 37, 67, 68, 216
Korytkowski Jan 143
 Korzeniówka Nowa i Stara 370
 Korzeniste z. łomż., par. Poryte 446
 Korzeń z. gost. 168, 181, 276, 325, 329, 330, 349, 351, 353, 367, 390, 470
 Kosaciec (dziś Koszajec) z. gost. 35, 39
 Kosiorowo w z. zakr. (par. Gaşiorowo) 60, 61, 70
 Kosorz z. łącz. 157

- Kossów (dziś Kosów Lacki) z. drohicka na Podlasiu 107
- Koster z Doninowa, błazen Siemowita IV zob. Paweł Kustra, wójt w Brwilnie
- Koszelew (Koszelewo) z. gost. 33, 62, 86, 185, 186, 188–190, 217, 366, 367, 472
- Koszyce miasto 216
- Kościół (dziś Kościelna Wieś) na Kujawach brzeskich 174
- Kotliska z. łącz. 332
- Kotowice z. warsz. 102
- Kotulin z. raw. 302
- Koturów z. bełska 153
- Kowal na Kujawach 184, 269, 332
- Kowalczyk Elżbieta* 155
- Kowalewko i Kowalewo na Zawkrzu, par. Dąbrowa 65, 68
- Kowalewo (?) 485
- Kowalewo zob. Gawłowo
- Kowalska Halina* 114
- kowalski powiat 48, 49, 58, 70, 71, 121, 124, 129, 177, 182, 276, 332–334
- Kownatki z. płoc., par. Rościszewo 152
- Kozanki z. sieradzka 26
- Kozice z. gost. 349–351
- Koziebrody z. płoc., wieś par. [Boleściców] 82
- Kozierowski Stanisław* 26
- Kozietuły z. czer. [Awdańców] 30
- Kozłów Biskupi z. soch. 80, 93, 230, 372, 376, 381, 451, 456, 461
- Kozłów Szlachecki z. gost. [Wężyków] 35, 37, 38, 75, 78, 88, 137, 141, 152, 154, 261, 278, 279, 281, 282, 288–295, 297, 307, 323, 326, 390, 391, 395–398, 403, 460, 461, 472, 474
- Koźminek 167
- Kożuszki z. soch. 298
- Kórnik (Wielkopolska) 12, 35, 227, 404, 458
- Krafft Cezary z Torunia, medyk ks. 407
- Krajewice z. płoc. 317
- Kraków 26, 29, 33, 67, 95, 96, 100, 111, 114, 128, 132, 135, 138, 140, 164, 217, 231, 237, 238, 240, 243, 259–263, 266, 274, 293, 300, 217, 371, 448, 466
- Kramsk (Crampsko) Wielkopolska, wieś par. 263
- Krasińscy z Krasnego 316
- Krasne z. ciech. 316
- Kręt Helena* 405–407, 417
- Krobice (dziś Krubice) z. wysz. 292
- Krobino (dziś Krubin) z. gost. 360
- Krościn w pow. płońskim 441
- Krośnie (dziś Krosna) z. warsz. [Dołęgów] 368, 371
- Krośniewice z. łącz. 159, 202
- Kruszew z. warsz. 434, 435
- Kruszwica na Kujawach 157, 158, 220, 449, 460
- Krysk [Prawdźców] z. ciech., wieś par. 81, 87, 99, 201, 298, 299, 441, 473
- Krystyn Brzynsza (?) z Osmolina, wójt w z. bełskiej [1446] 104
- Krystyn Dębski h. Gozdawa [1448–1449] 77, 78
- Krystyn Pomianowic możny maz. [1219] 385
- Krystyn Wilkanowski z Witkowic Wielkich h. Lis 340, 341
- Krystyn z Bielaw h. Gozdawa [1420] 82
- Krystyn [z Gozdowa] h. Gozdawa, stolnik warsz., wda maz. [1373–1382] 44, 81, 88, 89, 91, 415, 448, 478
- Krystyn [z Gozdowa] h. Gozdawa, wda maz. [+ po 1322] 83, 343, 410
- Krystyn z Karniszyna i Osuchowa h. Gozdawa, dworzanin król., klan raw. [1471–1479] 83, 84
- Krystyn z Kocięcina 355
- Krystyn z Kubry h. Dołęga, sta ks. w Kolnie [1514–1518] 56
- Krystyn z Magnuszewa h. Radwan [1505] 108
- Krystyn z Piaseczna, Gozdowa i Kask h. Gozdawa, s. wdy maz., podskarbi, marszałek dworu Siemowita IV, wda płoc. [1401–1407] 67, 76, 81, 83, 84, 88, 92, 101, 162, 343
- Krystyn z Roszków, Jasieńca h. Gozdawa, łowczy gost. [+ a. 1452] 106, 107, 109, 280, 290, 291

- Krystyn z Sarnowa w z. wysz. [1421] 313
 Krystyn ze Słonkowa h. Rogala [1418] 255
 Krystyn ze Szreńska h. Dołęga, podstoli płoc. [1445–1447] 68, 389
 Krystyn ze Szreńska h. Dołęga, s. Jana, dworzanin Janusza II [+1488] 68, 70
 Krystyn, s. Lutka z Wieszczyz 311
 Krystyn, wda maz. [+1217] 215, 343, 409
 Krzesin z. łącz. 276, 336
 Krzesław z Morzyc h. Ogończyk, klan kowal. 174
 Krzesław h. Poraj, klan sądecki, s. Dobiesława 138
 Krzesław z Poczernina h. Ogończyk, wda brzeski kujawski [1391–1412] 174, 472
 Krzewie pow. kowal., par. Kłóbka 124, 231
 Krzyszko ze Słonkowa h. Rogala [1400] 255
 Krzysztof z Kępy h. Bolesta, podskarbi nadw., potem wda płoc. 38, 153, 292, 299, 308
 Krzysztof Kącki 374
 Krzysztof Lasocki h. Dołęga, sta gost. [1569–1576] 29, 204
 Krzysztof Pieczkowski ze Strachocina h. Lubicz [1511] 373
 Krzysztof Szydłowiecki, kanclerz kor., sta gost. [+1532] 28, 203
 Krzysztof Szczawiński z Bronna h. Prawda [1535] 204
 Krzysztof z Ruszków h. Ogończyk 174
 Krzywosąd [z Suserza], wda płoc. [1299] 30, 31
 Krzywosąd łowczy i cześnik Bolesława I Konradowica 31
 Krzywy Kołek, młyn z. gost. 317
 Krzyżanów z. łącz., par. Łęki 165, 167, 200, 327
 Książ k. Buska, z. bełska 382
 Księża z. dobrz. 265
 Kuberscy h. Dołęga 55
 Kubra z. wiska 55
 Kuchary z. ciech., par. Sączocin 96
 Kuchary z. łącz. 200
 Kuchary z. zakr., par. Grodziec [Boleściców] 107, 108, 187, 261
 Kucieńscy 19, 158–160, 168, 295, 301, 305, 320, 324, 326, 334, 337
 Kuczbork miasto na Zawkrzu 163
 Kuczkowo z. gost., zag. 63, 330, 331, 354
Kuczyński Stefan Krzysztof 19, 20, 405, 413
 Kujawy *passim*
 Kunat z Rzeszkowa [1454] 132
 Kunienarty (późniejsze Kunki k. Szreńska) 68
Kunkel Robert M. 98, 114, 459–461, 465
 Kunradziec zob. Konradziec
 Kupienin z. łącz. 265
Kuraś Stanisław 11, 12, 94, 152
 Kurowo pow. kowal. 48
 Kurowo z. łącz. 223, 224
 Kurowo z. płoc., wieś par. 55, 84
 Kurozwęki woj. sandomierskie [Porajów] 138
 Kurzelów woj. sandomierskie 285
 Kurzeszyn z. raw. 82
 Kusiewizna, folw. z. gost. 336
 Kutno miasto, z. gost. 19, 27, 37, 63, 71, 112, 122, 124, 125, 129, 131, 140, 156, 157, 159, 161–170, 172, 174, 175, 178, 182, 183, 199, 225, 273, 289, 292, 296, 297, 300, 301, 305–307, 320, 321, 324, 326, 329, 333–336, 350, 351, 354, 357, 358, 375, 388, 391, 393, 395, 396, 403, 410, 413, 456, 459, 461, 474
 Kutynki z. łącz. 168
 Kuznocin (dziś Kuznocinek) z. gost., par. Sochaczew 75, 77, 239, 241, 301, 302, 372
Kwiatkowski Władysław 164
 Lachowo z. łomż., wieś par. 246
Lalik Tadeusz 20
 Laski z. czer., par. Warka 444, 445
 Lasoccy posiadacze Kamienia w z. gost. 199
 Lasocki Krzysztof sta gost. zob. Krzysztof Lasocki
Lasocki Zygmunt 16, 65, 68, 70
 Lekowo na Zawkrzu, wieś par. [Lubiczów] 122, 482
 Lelice z. płoc. 145, 146, 172
 Leon z Kryska h. Prawda 298, 299, 473
 Leonard, klan płoc., cześnik Wańka płockiego 410, 411
 Leonard, rządcza czer., podsędek czer. [1321] 421

- Leszczków z. bełska 75–77, 301, 302
Leszczyno z. płoc. 86
Leszno z. soch., wieś par. 79, 151
Leszno z. łącz. 126
Leśniewice (Wielkie, Małe, Antonice) z. gost. 47, 58, 60, 63, 117, 274–276
Leśnogóra z. liwska 451
Leżenice z. czer. [Nałęczów] 37, 99, 409
Ligaszcz z. osady Bialesuknie w z. łomż. h. Po-
mian [1435] 180
Liczki [Łyczki?] z. łącz., par. Miłonice, zag. 156, 159
Lipa pod Raciążem, z. płoc. 339
Lipa w z. nurskiej, zag. 339
Lipie k. Wilkowyi, z. gost. 160, 306
Lipie z. warsz. 281, 305
Lipieńskie z. gost. 202, 263, 360, 361
Lipno miasto, z. dobrz. 163
Lipniki z. zakr., par. Przewodowo 74
Lipniki z. płoc., par. Rościszewo 152
Lipowiec na Zawkrzu, wieś par. 247, 266
Lis Władysław 64, 464
Liszyn z. płoc. 371
Litak Stanisław 455
Litwa 67, 304, 414
Litwini 79, 417
Liw miasto 194, 411, 426, 476
liwska ziemia 155, 412
Lubaty, dwa jeziora 348, 349
Lubiatka las z. gost. 39
Lubicze z. Miszewa Murowanego 308
Lubień (dziś Lubieniek) z. gost. 194, 216, 222
Lubień pow. kowal. 117, 157, 177
Lubiewo (dziś Lubiejów) z. gost. 101, 102
Lubikowo (dziś Lubików) z. gost. 103–105,
111, 191, 319, 361, 461
Lubochnia z. łącz. 97
Lubomirski Jan Tadeusz 11, 79, 396
Luboradz z. łącz. 276
Lubowidz na Zawkrzu, wieś par. [Boleściców]
438, 442, 454
Lucień z. gost. 348, 349
Lucień, jezioro 348, 349
Luciński, młyn z. gost. 349
Ludwik Węgierski król [+1382] 162, 216,
217, 283
Luszyn z. gost., wieś par. 34, 46, 51, 103,
147, 148, 191–193, 461
Lutek, rządcą księcia Trojdena, skarbnik czer.
434, 435
Lutek z. Niewikli h. Ślepowron, skarbnik
ciech., warsz. [+po 1405] 275
Lutek z. Wieszczyzyc 311
Lutko Targonia z. Niewikli 275
Lutomia rz. (dziś Witonia) 101, 102, 257
Łabiszyn (Wielkopolska) 205, 206
Łajszczew (dziś Łajszew) z. soch. 328
Łanięta z. gost. 64, 116, 124, 158, 160, 167,
168, 303, 305, 306, 332, 334, 354, 393,
461
Łask miasto 47
Łaskarzew z. stężycka 452
Łaski Jan 326, 335
Łaszewo z. płoc. [Prawdyców] 298, 299
Łaziska z. gost., par. Trębki 216, 220, 225
Łażnia z. gost. 187, 339, 340, 341
Łażnin, Łażnino Władzarowskie z. łącz. 32,
187, 232
Łąck z. gost. 261, 288, 291, 316, 387, 390
Łąkoszyn z. łącz. 28, 32, 53, 130, 136, 156,
161, 167–170, 182, 276, 301, 328
Łązek (Łęzek) z. gost., par. Solec, zag. 168,
182, 183, 271, 464
Łbowo z. zakr. 97
Łempicki Jerzy 15, 16, 120, 134, 154, 191,
192, 210, 249, 282, 309, 327, 329, 371,
378, 430
Łęczycza miasto 24, 25, 27, 28, 31, 57, 113,
126, 133, 146, 161, 170, 175, 182, 204,
228, 272, 275, 327, 357, 363, 418
łęczycka ziemia *passim*
Łęg z. płoc., wieś par. [Dołęgów] 53, 86, 240
Łęzek zob. Łązek
Łochów i Łochówek, z. raw. 41, 43
Łomny Wielkie (dziś Łomna) z. warsz. 310
Łomża 180, 322
łomżyńska ziemia 54, 60, 96, 156, 180, 270,
322
Łowczewo (potem Łuszczewi Wola) z. zakr. 226
Łowicz 104, 106, 110, 138, 283, 285, 286,
458

- Łubianka rz. w z. wiskiej 180
 Ługowa Wola z. czer. 434
 Łukasz Trębski z Gutowa h. Prawda, s. Sasina, student uniw. krak., tenentariusz Osmolina 224
 Łukasz, s. Jakuba Sierakowskiego wójt w Długosze [1550] 62
 Łukasz z Klonowca h. Grzymała [1481] 119

 Maciej, prep. norbertanek płoc. [1423] 261
 Maciej Babski h. Dołęga [1536–1557] 47, 49
 Maciej Cygański z Cyganów [1530] 129
 Maciej Drzewicki bp włocławski 125
 Maciej Głowizna, mieszczanin gabiński [1468] 103
 Maciej Górecki h. Rola, burgrabia zamku gost. [1563] 271
 Maciej Jastrzębski 53
 Maciej Korwin król Węgier 166
 Maciej Kostro z Szewa Wielkiego w pow. kowal. [1492] 58
 Maciej Krczon (tj. Krystyn) Dębski [1511] 78
 Maciej Kustra z Duninowa [1424–1482] 388, 389
 Maciej Maliński z Rykowa [+ a. 1522] 327
 Maciej Puchała h. Gozdawa [1563] 102
 Maciej Raróg z Masłek, wójt w Wituszy 111, 366
 Maciej Słubicki h. Prus [1510] 230
 Maciej Słunkowski zw. Kopeć h. Rogala [1520] 257
 Maciej Stromiło z Dmoszyna (też z Ciecchanowca) h. Dąbrowa 304
 Maciej Załuskowski z Załuskowa Małego h. Rogala [1564–1565] 268, 269
 Maciej z Bab h. Dołęga [1476] 48
 Maciej z Dąbrówki w pow. kowal. [1471] 333
 Maciej z Górek h. Rola [1475] 270, 271
 Maciej z Jemielnia h. Nieczuja [1447–1474] 156, 157
 Maciej z Klonowca [1427] 119
 Maciej z Lubiewa h. Gozdawa [1477] 102
 Maciej z Łaźnina [1507] 232

 Maciej z Malinina [1517] 336
 Maciej z Nieksyna h. Cholewa, scholastyk płoc. 246
 Maciej z Podczach [+ a. 1507] 272
 Maciej z Raczyków [1427] 119
 Maciej z Solca Większego h. Pomian [1511] 182
 Maciej z Wieszczyz [1404] 278
 Maciej z Wrzącej h. Pomian [1429] 182
 Maciej z Załęża h. Prus [1459] 233
 Maciej z Żelaznej [1490] 32
 Maciej ze Słubic h. Prus, s. Falisława, wójt w Jamnie [1381] 227, 379
 Maciej ze Swarocina h. Rogala, tenentariusz Osmolskiej Woli [1488] 264
 Maciej, s. Andrzeja Szczubioła I, pl. w Gostyninie [1427] 279
 Maciej, s. Ottona, dziedzica z Wieszczyz [1404] 311
 Maciej, s. Jakuba ze Strzelna, kapłan diec. włocławskiej [1438] 461
 Magdalena, c. Andrzeja Balińskiego, wojskiego dobrz., ż. Mikołaja Swarockiego 265
 Magnuszewo pow. makowski [Radwanów-Wierzbów] 107, 108
 Maków (dziś Maków Mazowiecki) 59, 285, 447
 Malbork 107, 163, 166, 198, 213, 218, 279, 287
 Malczewo z. łącz. 204
Małej Witold ksiądz 35
 Malice z. bełska 153
 Malina z. gost., par. Kutno 122, 127, 191, 326, 327
 Malinin z. łącz., zag. 155, 336
 Malscy h. Nałęcz 127
 Małe z. łącz. 127
 Małgorzata, księżna gost., ż. i wd. po Siemowicie V raw. [+1459] 164, 241, 262, 352
 Małgorzata Baruchowska, ż. Wojciecha z Czerniewa [1514] 143
 Małgorzata Życka, wd. po Wojciechu Kozłowskiem z Kozłowa Szlacheckiego [1540] 154
 Małgorzata Życka, wd. po Adamie z Życka, s. kasztelanica Gotarda [1489] 153

- Małgorzata z Baruchowa, c. Wincentego chorążego brzeskiego, ż. Jana z Kiernozi [1466] 141
- Małgorzata z Bedlna, ż. Piotra z Lutomińska, pkom. sieradzkiego 33
- Małgorzata z Bolkowa i Sąchocina, wd. po Janie Rogali, wdzie maz., 2. ż. Andrzeja Szczubioła II, pkom. i klana gost., wdy raw. 292, 293
- Małgorzata z Działyńskich, c. Mikołaja wdy inowrocławskiego, ż. Stanisława Szreńskiego z Sokołowa wdy płoc. [+ po 1525] 71, 398
- Małgorzata z Krzesina, ż. Wojciecha z Leśniewic [1511] 276
- Małgorzata z Krzyżanowa i Szydłowa, c. Francka, wd. po Piotrze, synu Floriana z Korytnicy, klana wiślickiego, druga ż. Jana Kucieńskiego [1434] 165
- Małgorzata z Leżenic, c. Sędziwoja wdy sieradzkiego h. Nałęcz, I ż. Jana Giżyckiego 99
- Małgorzata z Pleckiej Dąbrowy, ż. Jana z Głogowca 113
- Małgorzata, c. Andrzeja Szczubioła II, ż. Mikołaja Ojrzanowskiego chorążego zakr. 293
- Małgorzata, c. Andrzeja z Gólczewa, pkom. płoc. [1484] 192
- Małgorzata, c. Godprzyda z Brwinowa, chorążego warsz. 43
- Małgorzata, c. Jana Techmana podczaszego gost., ż. Stanisława z Sokołowa [1486] 70
- Małgorzata, c. Jana z Psar, podstolego łącz. [1516] 125
- Małgorzata, c. Leona z Kryska z Prawdziców, ż. Jana Węża z Mnicha 298, 299
- Małgorzata, c. Mikołaja Prokopowica z Unieślawic, ż. Andrzeja z Bab [1484] 48
- Małgorzata, c. Mikołaja Sarnowskiego h. Łazęka ze Skotnik, ż. Macieja z Jemielna [1447] 156
- Małgorzata, c. Mikołaja z Wojszyc w z. łącz., ż. Marcina z Dębska [1434] 77
- Małgorzata, c. Pawła Hłowskiego z Żychlina, ż. Jana Omeksy z Zalesia [1514] 250
- Małgorzata, c. Piotra z Moszczonnego, klana dobrz., ż. Piotra Płockiego ze Szczawina pkom. płoc. 202
- Małgorzata, c. Stanisława Boruty z Hłowa, ż. Jana Radzanowskiego h. Prawda [+ po 1509] 248, 249
- Małgorzata, c. Ścibora z Sąchocina, pkom. zakr., marszałka ks., ż. Arnolda z Gołymi-na [1434] 145
- Małgorzata, c. Tomasza z Walewic z Pierzchałów, chorążego soch., ż. Mikołaja z Rękoraja 267, 268
- Małgorzata, matka Zofii Jemielskiej, wd. po Dadźbogu z Jemielna [1521] 158
- Małgorzata, siostra Adama Domaradzkiego z Boczek, ż. Andrzeja z Sójek [1516] 126, 127
- Małgorzata, siostra Andrzeja z Kossowa h. Ciołek, c. Marcina Ciołka z Ciołkowa, sty pułtuskiego, ż. Krystyna z Roszków 107
- Małgorzata, wd. po Sasinie z Sierpca [1435] 37
- Małgorzata, wd. ze Stępowa [1472] 146
- Małgorzata, wnuczka Stachny i Jana z Muchnic [1437] 328
- Małgorzata, ż. Andrzeja zw. Obraz z Lubikowa [1513] 103
- Małgorzata, ż. Falisława z Kwasięborzyna [1415] 315
- Małgorzata, ż. Jana Bielskiego [1511] 318
- Małgorzata, ż. Jana Młeczko z Dębska sty bełskiego 76
- Małgorzata, ż. Janusza Piotrowskiego 124
- Małgorzata, ż. Mikołaja Jukowskiego [1497] 117
- Małgorzata, ż. Stanisława z Żukowa w z. płoc. [1417] 315
- Małgorzata, ż. Szymona ze Świerny h. Doliwa, c. sędziego łącz. Floriana z Gaju h. Jelita [1480] 117
- Małogoszcz woj. sandomierskie 138
- Małoszewo k. Miszewa Garwaskiego, z. płoc. [Grzymałów] 134, 135
- Marcin V, papież 220
- Marcin, pl. w Sikorzu [1499] 265
- Marcin, rządcą płoc. [1319] 422, 423

- Marcin, s. Jana z Włoszczanowa, student uniw. krak. [1509] 194
 Marcin Arciechowski h. Rogala [1565] 313
 Marcin Babka z Babic h. Dołęga, sędzia ciech. i wda czer. [+1391/1392] 47, 413, 415, 416, 479, 480
 Marcin Babski [1544] 271
 Marcin Biała Suknia z Wrzącej h. Pomian, s. Jana [1435–1438] 180
 Marcin Bujno, mieszczanin płoc. [1500] 153
 Marcin Ciołek z Ciołkowa h. Ciołek, sta pułtuski [1409–1426] 107
 Marcin Czapla z pow. kowal. 48
 Marcin Kaptur h. Belina 40, 41
 Marcin Kącki h. Gozdawa [1563] 102
 Marcin Kołożębek z Leśniewic Małych 275
 Marcin Leśniewski [1509–1518] 276
 Marcin Ostrowski z Gozdowa h. Gozdawa, pkom. bełski [1473–1476] 55, 83, 84
 Marcin Podczaski h. Rola 274
 Marcin Rogala h. Rogala klan inowrocławski [+1436–1437] 133, 199, 251
 Marcin Solecki h. Pomian, miecznik gost. [+1619] 179
 Marcin Stępowski z Zaborowa h. Junosza 147, 148
 Marcin Struś h. Gozdawa, wójt w Przewodowie [1473] 56
 Marcin Szczak, podkanclerzy Siemowita III, s. Tomisława z Dąbrowy 66, 67
 Marcin Szczawiński z Suserza h. Prawda, cześnik, łowczy gost. [1511–1518] 203, 204
 Marcin Trzask ze Słubic i Studzieńca h. Prus [1480] 232
 Marcin z Baruchowa, sędzia brzeski 199
 Marcin z Brzozowca [1447, 1452] 38, 39
 Marcin z Dębska [1434] 77
 Marcin mansjonarz z Giżyc [1490] 98
 Marcin z Iłowa 246
 Marcin z Klonowca 119
 Marcin z Kobiernik h. Dołęga, s. Dzierśława, pl. w Będziszawiu (dziś Bonisław) [1452] 55
 Marcin z Komadzyna [1416] 324
 Marcin z Leśniewic 275
 Marcin z Leśniewic Antoniowych [1524] 276
 Marcin z Mocht h. Dąbrowa 338
 Marcin z osady Białesuknie w z. łomż. h. Pomian [1435] 180
 Marcin z Ostrowa zob. Marcin Ostrowski z Gozdowa
 Marcin z Rozlazłowa, ojciec Stanisława [1369] 372, 381
 Marcin z Rzeszkowa [1454] 132
 Marcin z Szewców w z. łącz. [1510] 62
 Marcin z Zubkowic h. Radwan? [1451] 242
 Marcin ze Swarocina h. Rogala [1412] 261
 Marcisz ze Słubic h. Prus [1424] 228
 Marek Klonowski z Klonowca h. Grzymała [ok. 1533] 119
 Marek Paczyński h. Ogończyk [1513–1518] 171
 Marek Rogożewski h. Dołęga [1492] 58
 Marek Słupski h. Awdaniec, s. Jana, student [1537] 33
 Marek z Jukowa [1444] 116
 Marek z Korabiewic zob. Markusz z Korabiewic
 Maria, siostra Pawła Rogali Sokołowskiego (?), ż. Pawła Stromiły z Dmoszyna i Ciechanowca 304
 Marian Bykowski chorąży gost. [1631] 321
 Markowo na Kujawach brzeskich 169
 Markowo (dziś Marków) z. soch. 417, 418
 Markusz Jeż z Markowa h. Drzewica, podłowczy soch. [1399–1418] 417
 Markusz, Marek z Korabiewic h. Szarza, pkom. gost., klan raw. [+ ok. 1449] 68
 Marusza z Iłowa, bratanica (?) Pawła Iłowskiego z Żychlina, ż. Mikołaja z Wituszy 111
 Masłki w dobrach łowickich 366
 Mateusz Brudnowic z Klonowca 119
 Mazowsze *passim*
 Mąkolin z. wysz. 266
Mąkowski Władysław książdz 11, 18, 79, 133, 246, 253, 260, 323, 382, 458
 Mdzewo i Mdzewko na Zawkrzu 65
 Melchior Zaborowski h. Ogończyk, stolnik gost. [1530–1539] 177
 Mełno, jezioro w z. chełmińskiej 219
 Mieszna z. warsz. 237
 Mieszne, Mieszno z. gost., zag. 47, 168, 182, 464

- Mężenino-Węglowice 446
Miączyn z. zakr. 97, 98
Michał, pl. w Rybnie [1418–1420] 463
Michał, s. Andrzeja z Klonowa, pisarz sędziego krak. h. Rogala [1400] 255
Michał, s. Jarosława z Raciborowa h. Grzymała [1517] 129
Michał Bunikowski 58
Michał Duszota z Suserza h. Awdaniec [1412–1460] 27
Michał Machciński, wicedziekan płoc. 282
Michał Pieczkowski ze Strachocina h. Lubicz [1511] 373
Michał Słupski (ze Słupa) h. Awdaniec [1445–1454] 25, 32
Michał Słupski h. Awdaniec, s. Jana [2. ćw. XVI w.] 33
Michał z Boryszewa, pl. w Gąbinie, prep. kol. św. Michała w Płocku, kanclerz z. gost. [+1438]
Michał z Dąbrówki [1511] 182
Michał z Klonowca h. Grzymała [1481] 119
Michał z Popowa Nowego 173
Michał z Rykowa [1406] 336
Michał ze Słubic h. Prus, podsądek gost., sta płoc. [+ po 1404] 227, 228
Michał ze Swarocina h. Rogala [1400] 258
michałowska ziemia 213
Michrów z. warsz. 435
Miczek z Trębek (z. zakr.), chorąży zakr. 187
Miechów 138
Mieclaw z Sierakowa, s. Więclawa h. Dołęga [1466] 62
Mieclaw ze Smogorzewa h. Łabędź, sta czer. i raw. 356
Mieczko zob. Andrzej Mieczko
Mieczko z Chrzastowa 94
Mieczko z Pomorzan [1471] 332, 333
Miecznikowo-Gołębie na Zawkrzu 337
Miedniewice z. soch. 238, 256, 303
Miedniki na Litwie 304
Miedzeszyn z. warsz. 40
Międzydrzewie (Niedrzew) 124, 353, 354, 393
Mikłasz, tenutariusz Cieląza w z. bełskiej [1489] 189
Mikłusz ze Szczawina h. Prawda [1374] 195
Mikołaj, bp Ostii i Velletri, legat papieski [1303] 210
Mikołaj, klan z Białej [1276] 31
Mikołaj, pl. w Luszyńcu [1438] 461
Mikołaj, pl. w Pacynie [1468] 52, 56
Mikołaj, pl. w Piotrkowicach (Piotrkowie) [1446] 463
Mikołaj, tenutariusz Wituszy [1509] 111
Mikołaj, wódarz w Troszynie [1450] 369
Mikołaj, kan. płoc., pl. w Wyszku [1388] 243
Mikołaj Arciechowski h. Rogala [1563] 313
Mikołaj Baruchowski z Mosiębrzy i Baruchowa [1514] 143
Mikołaj Borsza h. Dołęga, s. Borszy, kan. wrocławski, kustosz płoc. [1364–1373] 66
Mikołaj Bykowski (Lubik) z Byków (Burgrubicz), wójt w Brzeziu [+ po 1531] 319, 320, 359
Mikołaj Bylina z Bledzwa [1434] 73
Mikołaj Dobrzykowski h. Dołęga, kan. płoc. i sekretarz król. [1511] 371
Mikołaj Dołęga, Krośnia z Krośni, Dobrzykowa h. Dołęga, sędzia płoc., klan płoc. [+1496] 371
Mikołaj Dołęga ze Srebrzowa h. Dołęga, wojski wiski, klan wiski [1507–1509] 49, 50
Mikołaj Drzewiecki [1510] 169
Mikołaj Dziadkowski h. Korab 268
Mikołaj Działyński, wda inowrocławski 71, 262, 264
Mikołaj Gałęcki [z Gałek, z. wysz.] [1472] 268
Mikołaj Gęba z Trębek h. Prawda, chorąży, sędzia gost. [1446–1454] 221, 222, 403
Mikołaj Głogowski h. Grzymała, s. Wojciecha 130
Mikołaj Gocłowski (?), pl. w Sannikach [1519] 273
Mikołaj Goczanowski, miecznik inowrocławski [1530] 240
Mikołaj Grabic z Rykowa [1522] 336
Mikołaj h. Grzymała, klan wysz. [1319] 131, 134, 184, 430, 431, 437, 453
Mikołaj Jukowski h. Grzymała [1497] 117

- Mikołaj Kaczka h. Gozdawa [1387] 81
 Mikołaj Kielbasa z Markowa h. Nałęcz, dworzanin król., chorąży inowrocławski 169
 Mikołaj Kosior z Klonowca [1423] 119
 Mikołaj Krośnia z Dobrzykowa zob. Mikołaj Dołęga
 Mikołaj Kucieński z Łąkoszyna h. Ogończyk, s. Andrzeja, klan gost. [1506–1508] 168, 169
 Mikołaj Kucieński h. Ogończyk, kasztelan [1388–1394, + a. 1413] 163
 Mikołaj Kucieński h. Ogończyk, podstoli, sta i stolnik gost., hetman ks., wda łącz. [+1493] 164–168
 Mikołaj Kukielka z Grzybowa w z. łącz. 357
 Mikołaj Kurowski, abp gnieźnieński 243
 Mikołaj Latek z Leśniewic [1504] 276
 Mikołaj Leśniewski z Leśniewic [1530] 276
 Mikołaj Łyczewski [1563], faktor 125
 Mikołaj Majnowic ze Studzieńca h. Prus [1505] 232
 Mikołaj Miksz z Romoki na Zawkrzu [1436–1438] 247, 328
 Mikołaj Mitoraj z Tokarzyna [Tokar] h. Prawda, podczaszy ks., wojski płoc. [1458–1468] 209, 210
 Mikołaj Nagórka z Zawidza h. Bolesta [1345] 438
 Mikołaj Nieborowski h. Prawda, chorąży soch. [1465] 85
 Mikołaj Ojrzanowski h. Prus, chorąży zakr. [1475–1482] 293
 Mikołaj Okuń, klan czer. [1347–1361] 41, 44, 444, 445
 Mikołaj Ostrowski h. Belina sędzia z. gost. [1534–1543] 46
 Mikołaj Paczyński h. Ogończyk, s. Dobiesława z Pacyny, skarbnik gost. [+1538] 173
 Mikołaj Piotrowski z Kaniewa h. Grzymała 48, 124, 125, 354
 Mikołaj Piwo z Konotopy w z. bełskiej h. Prawda [1508] 189
 Mikołaj Piwo z Koszelewa, Opolska h. Prawda, tenentariusz Chrzastawy i Siedlec (dziś Sielce), wojski sieradzki, kaliski [+ po 1541] 189, 190
 Mikołaj Plichta ze Skotnik h. Półkozic, podczaszy soch. [1436–1460] 302
 Mikołaj Podczaski [+ a. 1468] 272
 Mikołaj Prokopowicz z Uniesławic [1484] 48
 Mikołaj Radzanowski h. Prawda, s. Jakuba z Nasielska [1449] 207
 Mikołaj Rembiewski, s. Mikołaja, wójt w Staropolu [1555] 363
 Mikołaj Rogala Słonkowski h. Rogala, pisarz ks., kanclerz z. soch., pl. w Gostyninie 255, 256, 261, 262
 Mikołaj Rudowski, podsędek gost. [1544] 249
 Mikołaj Rybieński z Rybna h. Radwan [1536] 365
 Mikołaj Rykowski, wójt w Strzelcach [+ a. 1623] 336
 Mikołaj Sarnowski h. Łążeka ze Skotnik [1447] 156
 Mikołaj Siemianowski h. Grzymała, pisarz z. (?) gost. [1560] 137
 Mikołaj Sierakowski z Piotrowa h. Dołęga [1512–1535] 125
 Mikołaj Sierakowski h. Dołęga, delator [1497] 63, 331, 354
 Mikołaj Słubica h. Prus, wójt Bronowa pod Wizną, sta wiski [1451–1456] 229, 230
 Mikołaj Słupski h. Abdank [1563] 34
 Mikołaj Sojecki z Gnojna Wielkiego h. Grzymała [1514–1522] 126
 Mikołaj Sokołowski, s. Stanisława Szezeńskiego [+ a. 1520] 70, 71
 Mikołaj Solecki 182
 Mikołaj Sołtan z Zaborowa Starego h. Ogończyk, skarbnik gost. 176, 177, 471
 Mikołaj Sowka ze Szczawina h. Prawda, s. Sieciecha, kan. i scholastyk płoc. 198
 Mikołaj Swaracki h. Rogala, tenentariusz Osmólskiej Wsi 265
 Mikołaj Szarukan [1388] 423
 Mikołaj Szczawiński h. Prawda, podsędek, sędzia gost. [1491–1495] 202, 203
 Mikołaj Techman ze Starego Sierakowa h. Dołęga [1519–1546] 60, 61
 Mikołaj Trąbiński, s. Floriana [1567] 363
 Mikołaj Trębski z Gutowa h. Prawda [1552] 224

- Mikołaj Trębski z Poborza h. Prawda, pl. w Trębkach, Pacynie, kan. płoc. 223
- Mikołaj Trojan Taraskowski z Taraskowa h. Ślepowron? pkom. wiski [1504–1509] 378
- Mikołaj Tungen, bp warmiński 166
- Mikołaj Wąż z Dobrzankowa h. Prawda, chorąży ciech. [1458] 97
- Mikołaj Wilkanowski h. Lis, kan. płoc. 340, 382
- Mikołaj Wituski, z Wituszy h. Gozdawa 111, 250
- Mikołaj Wydźga ze Szczytna h. Bolesta, pkom. soch. [1460–1468] 78, 101
- Mikołaj Wżarowski z Łaźnina [1514] 32
- Mikołaj Zaborowski z Głębokiego [1507] 333
- Mikołaj Załuskowski [1472] 268
- Mikołaj Załuskowski, s. Jakuba, wójt w Brzeziu [1554] 269
- Mikołaj Zaręba, rządcą ks. w Młodzieszynie [1476] 373
- Mikołaj Żernicki, faktor w Mistrzewicach [1544–1556] 384
- Mikołaj z Bab 48
- Mikołaj z Borysowa (Boryszewa) w z. soch. [1412] 77
- Mikołaj z Brudzewa, sta brzeski, wda sieradzki [1474] 157
- Mikołaj z Brzozowca h. Belina [1447, 1452] 38, 39
- Mikołaj z Brzozowa h. Prawda, pisarz dworu ks., pkom. gost. [1435–1441] 36, 37, 473
- Mikołaj z Ciechomic h. Wężyk, kustosz włocławski 277–279, 289, 311
- Mikołaj z Ciechomic h. Wężyk, s. Andrzeja, notariusz publiczny [1494] 282
- Mikołaj z Ciecierska [1414–1440] 315
- Mikołaj z Czerniewa i Kiernozni h. Junosza, podczaszy gost. [1456] 141, 172
- Mikołaj z Dłutowa, Mnicha h. Wężyk, dworzanin ks. [+ po 1459] 299, 300
- Mikołaj z Dolecka h. Junosza, wójt w Rożnicy [1424] 245
- Mikołaj z Dolecka i Dobrej h. Junosza, wojewodzie 151
- Mikołaj z Głogowca h. Grzymała, s. Jana [1433] 112, 113, 459
- Mikołaj z Goślic zob. Mikołaj z Raciborowa
- Mikołaj z Gólczewa h. Prawda, bp płoc. 195
- Mikołaj z Górek (Górecki) h. Rola [+1417] 269, 270
- Mikołaj z Górek h. Rola [1475] 270, 271
- Mikołaj z Górki, klan gnieźnieński 167
- Mikołaj z Gumina w z. łącz. [1449] 306
- Mikołaj z Jamna, pl. w Solcu [+1516] 183
- Mikołaj z Jasieńca zob. Mikołaj z Ciechomic
- Mikołaj z Jaskłowa h. Radwan [1448] 236
- Mikołaj z Jemielnia h. Nieczuja, s. Mściława, pl. w Goworowie 156
- Mikołaj z Kał [1519] 312
- Mikołaj z Kaszewa [1415] 328
- Mikołaj z Kątów w z. gost. h. Grabie [1517–1520] 52
- Mikołaj z Kołomyi [1470] 159
- Mikołaj z Kórnika h. Łodzia, bp pozna. [1375–1382] 227, 379, 458
- Mikołaj z Kuchar [1409] 200
- Mikołaj z Kurdwanowa h. Półkozic [1451] 242
- Mikołaj z Kurowa, bp pozna. 243, 380, 381
- Mikołaj z Kutna (Kucieński), s. Andrzeja wdymaw., klan gost. [+1508] 169
- Mikołaj z Kutna h. Ogończyk, s. Jana, stolnik i sta gost., wda łącz. [+1493] 164–167, 305, 306, 320, 358, 375, 388, 391, 410
- Mikołaj z Leśniewic [1453] 275
- Mikołaj z Maliny [1499] 327
- Mikołaj z Milanowa [Milanówka] h. Belina, skarbnik raw. 41–44
- Mikołaj z Miłonic [1454] 165
- Mikołaj z Miszewa [Garwaskiego] h. Grzymała [1495–1501] 135
- Mikołaj z Mnicha h. Wężyk, dworzanin ks., brat Jana Węża [+ po 1459] 168, 300, 354
- Mikołaj z Modzel, pisarz z. wysz. 461
- Mikołaj z Muchnic 328, 354
- Mikołaj z Niedarżyna, klan sierpecki 357
- Mikołaj z Niemściszewa [1442] 187
- Mikołaj z Nowego Klonowca h. Grzymała [1516] 119
- Mikołaj z Ogrodzienic, pl. w Wyszku 111
- Mikołaj z Osowca [1472] 329
- Mikołaj z Piotrowa h. Grzymała [1411–1414] 122

- Mikołaj z Piotrowa, s. Janusza h. Grzymała [+ po 1504] 124, 125
- Mikołaj z Poczeryna h. Ogończyk, podstoli gniewkowski 174
- Mikołaj z Podczach, s. Stanisława [1502] 272
- Mikołaj z Pomorzan [1471-1475] 332, 333
- Mikołaj z Pyszkowa [1475] 270
- Mikołaj z Raciborowa h. Grzymała [1445] 128
- Mikołaj z Rękoraja, mąż Małgorzaty z Walewic [1488] 268
- Mikołaj z Rogozina h. Prawda, burgrabia płoc. [1452] 187, 188
- Mikołaj z Rogozina h. Prawda, nabywca Koszelewa [1406] 186
- Mikołaj z Sarnowa [1438] 246
- Mikołaj z Sierakowa zob. Mikołaj Techman
- Mikołaj z Sokołowa (Sokołowski), z Małego Dziankowa h. Dołęga [+ po 1479] 69, 70
- Mikołaj z Solca h. Pomian, brat Wawrzyńca [1501] 182
- Mikołaj z Solca Większego h. Pomian [1511] 182
- Mikołaj z Sosnkowa [1482] 368
- Mikołaj z Sójek h. Grzymała, s. Świętosława 124, 126, 322
- Mikołaj z Szerzewic 159
- Mikołaj z Trębek, dworzanin bpa pozn. [1474] 223
- Mikołaj z Trębek h. Prawda, s. Jana, kleryk [1437] 221
- Mikołaj z Trębek h. Prawda, wojski płoc., s. sędziego Mikołaja Gęby [1471-1512] 210, 222, 223
- Mikołaj z Trębek (Małych) w z. zakr., h. Prawda 220
- Mikołaj z Walewic h. Pierzchała, pkom. soch. 268
- Mikołaj z Wilkowyi h. Nieczuja [1474] 157
- Mikołaj z Witkowic [1429] 338, 339, 342
- Mikołaj z Wituszy h. Gozdawa [1513] 111
- Mikołaj z Wojszyc [1434] 77
- Mikołaj z Wojszyc [1524] 273
- Mikołaj z Wyszkowa, kan. płoc. [1388] 243
- Mikołaj z Zaborowa Nowego h. Ogończyk [1505] 177
- Mikołaj z Zakrzewa h. Pomian [1417, 1438] 180, 270
- Mikołaj [z Zakrzewa] h. Pomian, pl. w Kłobi [1468] 56
- Mikołaj z Zawstowa [1424] 323
- Mikołaj ze Stępowa, Stępowski h. Junosza [1427-1442] 144-146, 256
- Mikołaj ze Stróżewa [1470] 242
- Mikołaj ze Strzelec, pl. w Ciechomicach [1472] 282
- Mikołaj ze Swarocina h. Rogala, s. Macieja, tenentariusz Osmólskiej Wsi [1511-1513] 264, 265
- Mikołaj ze Swarocina h. Rogala, s. Piotra, student uniw. krak., pisarz z. gost. [+ a. 1467] 261, 262
- Mikołaj ze Swarocina h. Rogala, sędzia soch. [1359-1402] 258-260, 395
- Mikołaj ze Szczawina h. Prawda, s. Sieciecha skarbnika płoc. 198
- Mikołaj ze Szczawina h. Prawda, brat Sasina Lelka [+ a. 1434] 200
- Mikołaj ze Szczawina h. Prawda, podsędek i sędzia gost. [1493-1495] 202, 203
- Mikołaj ze Świętosława [+ a. 1535] 182
- Mikołaj zw. Markiem z Pacyny h. Ogończyk, s. Jakuba [1511] 173
- Mikołaj, s. Gotarda z Luszyzna, student uniw. krak., bakałarz [1473-1480] 192, 193
- Mikołaj, s. Jana Żaka z Pomorzan [1514] 334
- Mikołaj, s. Mikołaja Wzarowskiego z Łaźnina [1514] 32
- Mikołaj, s. Mściśława z Jemieline, pl. w Gororowie 156
- Mikołaj, s. Piotra ze Środy Wielkopolskiej, pl. w Jamnie [1377] 379
- Mikołaj, s. Trojana z Róźyc [1428] 182
- Mikołajew z. soch., par. Sochaczew [Półkozi-ców] 87
- Mikulin w z. beńskiej 104
- Milanowo (dziś Warszawa Wilanów) z. warsz. [Rogalów] 439, 440, 454
- Milanów (dziś Milanówek) w z. warsz. k. Błonia 42
- Milków jezioro 348

- Miłonice z. łącz. 159, 165, 166
Miłosna z. warsz. 472
Mioduszowa, wd. z Bab 49, 117
Miroszewice z. łącz. 336
Mirzoń z Kamienicy 245
Mistrzewice z. gost. 253, 338, 383, 384, 457
Mistrzewo [1241, 1257] 383
Miszewo Cztanowo (dziś Stanowo Dolne) z. płoc., par. Bodzanowo 212, 430
Miszewo Garwaskie (dziś Miszewko Garwackie) z. płoc. 131–135, 184, 199, 212, 309, 430, 437, 454
Miszewo Murowane (Wszystkich Świętych) z. płoc. [Lubiczów] 154, 212, 308–310, 339, 416, 482
Miszewo Strzałkowskie z. płoc. [Prusów] 212, 388
Miszewo św. Wincentego, zw. Świącieniec (dziś Świącieniec) z. płoc. 212, 215
Miszewo-Stefany (dziś Miszewko-Stefany) z. płoc. 212, 329, 471
Miszewscy h. Grzymała 430
Mława, miasto na Zawkrzu 123, 244
Mławka rz. 247
Młodzieska Puszcza 90, 226, 374
Młodzieszyn z. wysz., wieś par., włas. ks. 90, 226, 257, 373, 457
Mnich z. gost., wieś par. 116, 119, 163, 168–170, 193, 278, 284, 288, 289, 295–301, 311, 324, 325, 327–330, 354, 393, 394, 401, 402, 405, 458, 462, 473, 483, 485
Mnichowice z. gost. 149, 153
Mniszewscy h. Prus I z Miszewa-Stefany [1563–1565] 329
Mochty z. zakr. 338
Modlibórz pow. kowal. 157
Modła (dziś Helenów) z. gost., par. Suserz 24, 25, 27, 28, 31–34, 52, 56, 464, 473
Modła na Zawkrzu, par. Podkrojewo 430, 431
Mojnowo z. płoc. 37
Mojżesz, pl. z Białynina [1477] 102
Molscy [z Modły] h. Awdaniec 33, 34
Mołtawa (Mutawa, Mułtawa) rz. 184, 212, 430, 436
Morzyce na Kujawach 174
Mosiębrza z. łącz. 143
Moszków z. bełska 77
Moszny (dziś Moszna) z. warsz. 265
Mroczek Warpęs z Paprotni h. Pierzchała, podsędek z. soch. [1389–1432] 93, 260
Mroczek z Gnojna 321
Mroczek z Sosnkowa [h. Pomian] [+ po 1405] 441
Mroczek z Witowic [Witkowa], klan raciąski [1345–1374] 314
Mroczek ze Szczawina h. Prawda 198
Mroczkowizna folwark, zag. 336
Mroga rz. 442
Mszczonów miasto ks. w z. soch. 246, 247, 252, 254, 291
Mścichna, wd. po Piotrze z Nasielska 206
Mścigniew ze Szczawina h. Prawda, s. Jana Sowca [1374] 195, 197
Mścisław (Mścigniew, Mścich, Mściszek) z Jemielnia h. Nieczuja 155, 156, 160
Mścisław z Jemielnah. Nieczuja, s. Pawła, student [1488] 157
Mścisław z Sokołowa h. Korab, pl. w Rybnie [1437–1440] 463
Mścisław z Suserza h. Awdaniec, s. Wojciecha, student uniw. krak. [1411] 26
Mściszew (Niemściszew) z. gost., par. Gąbin, zag. 188, 189
Muchnica, potem Muchnowo (też Muchnice, dziś Muchnow) z. gost., par. Mnich 116, 168, 201, 295, 327–330, 352, 354, 462
Muchnice Stare (Muchnowo Mniszewskich, dziś Muchnice) z. gost., par. Strzelce 327–330, 394
Mysłownia z. gost. 276, 349, 352, 390
Myszczyń z. warsz. 264
Mysłibor z Ciecierska 314, 315, 471
Mysłibor stolnik ks. czer. [1339] 316
Nadarzyn miasto, z. warsz. 239, 248
Nadbor z Chamska i Niechłanina h. Bolesta, chorąży czer. [1383–1394] 413
Nadbor z Chamska, Opinogóry h. Bolesta, chorąży ciech. [1397–1421], cześnik ciech. [1421–1433] 413, 414
Nadolny, młyn w Górkach 271

- Nakwasin z. wysz. 246, 253
 Nałęcze z Borkowa 454
 Narew rz. 96, 245, 304, 470
 Naropna z. raw. [Belinów] 43
 Nasielsk miasto, z. zakr. [Prawdziców] 206, 261, 428, 436, 447, 474
 Nasięgniew z Jemieline h. Nieczuja [1388] 155
 Nasięgniew ze Szczawina h. Prawda, s. Jana Sowca [1374–1393] 195, 197–199
 Nasiło ze Słonkowa h. Rogala [1400] 255
 Nasutko dworzaniin ks. [1353] 44
 Nazębaj z Pułtusa [1497] 378
 Neapol miasto 148
Neitmann Klaus 163, 287
 Nick obok Dłutowa na Zawkrzu 297, 299
 Nieborów z. soch. [Prawdziców] 80, 93, 166, 186, 259, 280, 302, 325, 410
 Niechłanino na Zawkrzu 413
 Niedarzyn pow. płoński 356, 357
 Niedrzaków z. gost. 353
 Niedrzewie (Międzydrzewie, dziś Niedrzew) z. gost. 63, 124, 330, 331, 353, 354, 393
 Niedzieliski (Niedzieliszyno, dziś Niedzielska) z. gost. 39, 45, 139, 140, 142, 152, 319, 394
 Niegłoszew z. łącz., par. Grochów, zag. 61, 103, 318, 336
 Nieksyn (dziś Leksyn) z. ploc., par. Łętowo 212, 246
 Niemierza z Nieborowa h. Prawda, klan soch. [1356–1386] 217, 259
 Niemierza z Nieborowa h. Prawda [1461] 325
 Niemierza ze Szczawina, Kaszewa h. Prawda, skarbnik plock. [+1417] 133, 136, 175, 199, 251
 Niemierza ze Szczawina, s. Sasina, student uniw. krak. [1473] 202
 Niemierza ze Szczytna h. Bolesta, pkom. soch. [1427–1429] 101
 Niemściszewo (potem Mściszew) z. gost., par. Gąbin, zag. 86, 187–190
 Niemygłowy (dziś Niemgłowy) z. raw. [Boleściców] 292
 Niemysłowo k. Turka z. sieradzka 334
 Niepiekły (dziś Niepiekła) z. zakr. 383
 Nieradze pow. kowal., zag. 69–71
Niesiecki Kasper 14, 59, 109, 122, 127, 132, 137, 177, 190, 204, 207, 226, 274
 Nieustęp z Niegłoszewa 61, 103, 318, 336
 Niewiadów z. raw. 426
 Niewiwl (dziś Niewikła) z. ciech. 275
 Nieździno (dziś Niździno) z. wysz. [Gozdów] 103
 Ninogniew Kryski h. Prawda, klan raciąski, wiski, wda ploc. [1496–1507] 87, 99
 Ninogniew z Kryska i Łaszewa h. Prawda, chorąży zakr., sędzia, klan i wda ploc. [+ 1467/1468] 87, 201, 299
 Ninogniew z Radogoszczy h. Poraj, pkom. łącz. 94
 Ninota z Radzikowa h. Pomian, podsędek warsz. [1434–1460] 229, 431
 Nisino zob. Nieksyn
 Niszczyce pod Bielskiem, z. ploc. [Prawdziców] 50, 449, 450
 Nosarzewo na Zawkrzu 282, 428, 469
 Noteć rz. 206
 Nowa Wieś w diec. ploc. 116, 201
 Nowa Wieś w z. łącz. 53, 130, 168
Nowacki Józef ksiądz 11, 18, 25, 29, 32, 34, 35, 40, 52, 58, 62, 87, 92, 98, 104, 110, 112, 114–116, 126, 127, 136, 139, 143, 147–149, 171–173, 191, 192, 194, 201, 216, 223, 234, 235, 239, 241, 247, 249, 251–254, 264, 265, 272, 274, 278, 283, 290, 291, 294, 296, 299, 311, 353, 355, 356, 358, 359, 361, 378, 379, 381, 384, 392, 396, 435, 451, 452, 456–465, 467
Nowak Tadeusz 19, 26–28, 32, 48, 77, 94, 136, 146, 147, 151, 156, 158–160, 165, 199–201, 221, 222, 231, 321, 325, 328, 336
 Nowe z. łącz. 33
 Nowe Miasto z. raw. [Rawiczów] 244, 252, 293
 Nowogród w z. łomż. 322, 334, 445, 446
 Nowomiejscy h. Rawa 293
Nowowiejski Antoni Julian 18, 141, 154, 207, 260, 405, 459
 Nowy Dwór z. warsz. [Nałęczów] 58, 245, 311, 328, 356, 448, 470

- Nowy Dwór z. raw. 55
 Nowy Korczyn woj. sandomierskie 367
 Nowy Młyn z. gost. 367
 Nrowa (dziś Utrata) rz., prawy dopływ Bzury
 79, 298, 431, 473
 Nrzesno zob. Drzeżno
- Obizor, brat Windyki, protoplasta Prusów
 Mazowska czer. 233
 Oblin z. gost., zag. 159
 Oborki, par. Iłów 249
 Obryte z. nurska, wieś par. 107
Ochmański Jerzy 303
 Ochnia rz. 31, 131, 155, 156, 159–161, 170,
 324, 335, 396
 Ocice z. łącz. 273, 275, 380
 Oględa z. ciech., par. Przasnysz 153
 Ogon, rycerz dobrz. [2. poł. XIII w.] 162
 Ogrodzienice z. czer. 111
 Ojrzanów z. warsz. [Prusów] 80, 293
 Okoleniec z. łącz. 200
Okolski Szymon 14, 133, 199–201, 205, 206,
 251
 Okunie z Grodziska w z. soch. 41
 Okunin z. warsz. 107, 108
 Olechna, c. Ścibora z Sąchocina, marszałka
 ks., 1. ż. Wincentego z Giżyc 96, 97
 Olechna, wd. po Dobiesławie z Pacyny 173
 Olga, c. Aleksego z Ojrzanowa h. Prus, ż. Jana
 Mzurki ze Śladowa h. Gozdawa [1438] 80,
 85
 Olszowa Struga z. ciech. 446
 Olszowa Wola (dziś Wola Olszowa) pow. ko-
 wal. 157, 167, 332
 Olszyny z. wiska, par. Drozdowo 230
 Opinogóra z. ciech. 414
 Opole nad Bugiem k. Załubic 433
 Opolsk (Opulsk) k. Sokala z. bełska 187–
 190
 Oporów z. łącz. 69, 455
 Oraczewice (dziś Oraczew) z. łącz. 122
 Orłów, miasto powiatowe w z. łącz. 151
 Orszymowo pod Wyszogrodem, z. wysz. 469
 Orzechowo z. zakr. 206, 261
 Osetnica rz. 349
 Osiecko, Osieczek, Osiek maz. 419
 Osiny (O. Gostyńskie) z. gost., par. Gostynin
 63, 64, 330, 331, 354
 Osiny z. gost., par. Kiernozia 138–140, 152
 Osmolin miasto w z. gost. 103–105, 109–
 111, 118, 140, 191, 215, 224, 273, 274,
 361, 457, 460, 461
 Osmolska Wola (Osmólska Wieś) z. gost.
 104, 262, 361
 Osowa Kaleń (dziś Osówka) na Zawkrzu
 438
 Osowiec maz.? 329
 Ossowo/Ossów z. warsz. 440
 Ostoja z. łącz. 29
 Ostrowce (Ostrowiec, Ostrowce Małe i Wiel-
 kie) z. gost. 39, 45, 46
 Ostrowecz (Ostrowiec) zob. Ostrowce
 Ostrowy (potem Nieznachy) nad Wisłą
 z. gost. 243
 Ostrowy z. łącz., król. 201, 202
 Ostrowy z. płoc. 55, 84
 Ostrów z. bełska, wieś par. [Gozdawów] 83,
 84
 Osuchowo (dziś Osuchów) z. soch. [Gozda-
 wów] 83, 84
 Oszczewo (Oszczów) z. bełska, wieś par.
 [Gozdawów] 229
 Oszkowice z. łącz. 187
 Ośnica z. płoc. 173
 Ota z Kuczborka h. Ogończyk [1413] 163
 Otroscio 387
 Otton, dziedzic z Wieszczyz 311
 Owka, c. Mikołaja z Rudna 49
- Pacuski Kazimierz* 9, 11, 17, 25, 27, 35–37,
 41, 43, 50, 56, 61, 68, 69, 72, 76, 77, 79,
 82–87, 91–93, 95, 96, 99, 101, 107, 120,
 124, 131, 133, 134, 137, 138, 140–142,
 146, 152, 162, 164, 165, 167, 168, 172,
 175–178, 185, 186, 192, 195, 197–203,
 208, 209, 215, 219, 222, 223, 225–227,
 229, 230, 239, 240–242, 246, 248, 253,
 256, 258, 259, 275, 278–284, 286, 288,
 289, 291–293, 297, 298, 302, 307, 309,
 315, 325, 328, 339, 350, 355, 369, 371,
 378, 387, 394, 403, 405–407, 410, 412–
 418, 420, 423, 424, 429, 431, 436, 442,

- 443, 445, 456, 457, 460, 472, 476, 478, 480
- Pacyna miasteczko z. gost. 52, 116, 123, 148, 156, 171–174, 215, 223, 255, 256, 272, 394, 397, 462
- Pakosław z Białotarska [rządca] [1414] 122
- Pakosław z Suserza h. Awdaniec 26
- Pakosz (Pakosław) z Modły h. Awdaniec 27, 28, 30, 32
- Pakosz z Solca h. Pomian, służebnik ks. [1434] 181–184, 351, 352, 470
- Pakulski Jan* 442
- Pałucki Władysław* 20, 223, 409
- Pałuki pod Ciechanowem, z. ciech., wieś par. [Prawdzciców] 193
- Paprocki Bartosz* 14, 24, 39, 40, 59, 81, 112, 122, 132, 135, 137, 143, 144, 147, 177, 204, 225, 226, 236, 274, 283, 298, 401, 429, 434, 469
- Parys, s. Piotra z Żabiczyna i Nasielska h. Prawda 206, 207
- Parzniewo z. warsz. [Belinów] 43
- Pasikonie z. soch. 109
- Paszek z Radzanowa zob. Paweł z Radzanowa 445, 449,
- Paweł, brat Świętosława Mzurki z Bielaw h. Gozdawa [1387] 81
- Paweł, bratanek Piotra, wójta z Woli Brwileńskiej [1441] 387
- Paweł, wikariusz z Rzekunia, pl. w Wąsowie [1450] 245
- Paweł Baran 320
- Paweł Ciechomski h. Węzyk, s. Stefana podsejda gost., dworzanin król. 283
- Paweł Czerniewski h. Junosza chorąży gost. [1588] 40, 144
- Paweł Dobek z Rozlazłowa [1497] 373
- Paweł Dobrzykowski h. Dołęga [1511] 371
- Paweł Dunin-Wolski h. Łabędź, sta gost., kancelerz kor., bp pozn. [+1546] 114, 143, 204
- Paweł Gajewski [1522] 45
- Paweł Garwaski h. Grzymała, klan sierpecki [1553] 120
- Paweł Gawłowski h. Gozdawa [1504] 87
- Paweł Giżycki h. Gozdawa, kan. płoc., altarzy-sta, pl. w Miączynie [+1487] 98, 224
- Paweł Giżycki h. Gozdawa, s. Wincentego, bp płoc. [+1463] 56, 73, 74, 85, 86, 94, 95, 98, 106, 109–111, 262, 343, 378, 459, 467, 469, 474
- Paweł Głogowski, dziekan kapituły płoc. [+1580] 114, 130, 459
- Paweł Gromadzki, podstarości gost. 351
- Paweł Grzywa, wojski warsz. 265
- Paweł Hłowski (Gylowsky) z Żychlina h. Rogala 111, 249, 250, 319
- Paweł Jajko z Białego [+ a. 1472] 316–318, 354, 355, 390
- Paweł Jasiński z Jasińca h. Gozdawa, wójt w Obrytem, klan sandomierski, sta chełmski [+1485] 107–109, 142
- Paweł Jasiński h. Gozdawa, s. Pawła, tennariusz król. Kapiosu (Kampinos), sta chełmski 108
- Paweł Jeź z z. gost. [1514] 159
- Paweł Kiernoski, poborca podatków w z. gost., klan gost. [+1546] 142, 460
- Paweł Kustra (Koster) z Duninowa, błazen ks., wójt w Brwilnie 388, 389, 391, 407
- Paweł Leszczyński z Zaborowa Małego h. Gozdawa [+ a. 1494] 86
- Paweł Ławski ze Strzegocina h. Pomian, klan zakr. [1486–1494], potem klan czer. 61
- Paweł Mochacki z Grodkowa h. Dąbrowa 338
- Paweł Mzurka z Gawłowa h. Gozdawa, kan. płoc., pl. w Pawłowicach [+ a. 1494] 86, 87
- Paweł Ogon z Lubina i Spycymierza, wdą łącz. [1337–1339] 162
- Paweł Ojrzanowski h. Prus, dworzanin ks. 81, 85
- Paweł Ostrowski [1526] 46
- Paweł Plichta ze Skotnik h. Półkozic, marszałek ks., chorąży soch. [1413–1424] 406
- Paweł Psucki, faktor z Kozłowa 397, 398
- Paweł Radzanowski z Hłowa, s. Jana h. Prawda [1540] 249
- Paweł Rogala Sokołowski z Sokołowa w z. drohickiej 304
- Paweł Stępowski (Stempowski) h. Junosza, sekretarz król., kan. włocławski, płoc.

- i sandomierski, pl. w Czersku, dyplomata polski w Neapolu [+1568] 148
- Paweł Stromiło z Dmoszyna i Ciecchanowca h. Dąbrowa 304
- Paweł Warda [z Żabicyzna] h. Prawda, klan ciech. [1333–1343] 207, 435
- Paweł Witkowski h. Kościesza albo Lis, rządcą Wilkanowskich w Witkowicach [1563] 341
- Paweł Wolski, sta gost., kanclerz kor., bp pozń. 114, 143, 204
- Paweł Zbroszek z Żernik, wojski bełski [1495] 293
- Paweł Żabikoń z Pomorzan Wielkich [1497] 333
- Paweł z Bab [1430] 47
- Paweł z Barcikowa [+ a. 1523] 135
- Paweł z Belska, notariusz publiczny [1448] 323
- Paweł z Bobrowa, pl. w Luszynie [1483–1492] 192
- Paweł z Borzewa h. Pomian, s. Grzymiśława, kanclerz nadw. [+1428] 181, 228, 479
- Paweł z Brzozowca [1447, 1452] 38, 39
- Paweł z Bylina [1431] 339
- Paweł z Drobnina [+ a. 1441] 247
- Paweł z Gąbina, pl. w Solcu [1516] 183
- Paweł z Głogowca h. Grzymała, s. Jana [1433] 112, 459
- Paweł z Grąbczewa h. Lubicz, kan. płoc., pl. w Radzikowie [1439] 237
- Paweł z Gumina, wójt w Pacynie 394
- Paweł z Hłowa h. Rogala, s. Jana, kuchmistrz Siemowita V 247, 267, 406
- Paweł z Kiernozi, s. Jana Kiernoskiego, klana gost. 139
- Paweł z Kryska i Łaszewa h. Prawda [1446] 299
- Paweł z Leszna h. Gozdawa, klan warsz. [1429] 151
- Paweł z Leśniewic [1453] 275
- Paweł z Lubiewa h. Gozdawa [1452] 102
- Paweł z Łyczek, archidiakon wrocławski i pułtusi [1491] 189
- Paweł z Magnuszewa [1505] 108
- Paweł z Mocht h. Dąbrowa [1429] 338
- Paweł z Pogorzelic h. Junosza [1464] 141, 143
- Paweł z Pomorzan [1471] 332
- Paweł z Pomorzan Bydlnych [1523] 334
- Paweł (Paszek) z Radzanowa h. Prawda, chorąży warsz., płoc. [+ po 1408] 198, 217, 445, 446, 449
- Paweł z Trębek, klan gost. 185, 186, 216–218, 250
- Paweł z Wilkowyi h. Nieczuja [1474] 157
- Paweł ze Słubic h. Prus, brat Więclawa sty bełskiego 229
- Paweł ze Studzieńca h. Prus [1507] 232
- Paweł ze Swarocina, prep. norbertanek płoc. [1390–1416] 260, 261
- Paweł ze Swarocina h. Rogala [1481–1505] 264
- Paweł ze Świdna h. Półkoczic, s. Wojciecha [+ a. 1360] 432
- Paweł zw. Kupiec, mieszczanin gost. [1476] 182
- Paweł zw. Mściszek z Wilkowyi h. Nieczuja [1470] 159
- Paweł zw. Paszko, prep. kol. św. Michała w Płocku [1365–1368] 197
- Paweł, s. Pawła z Hłowa h. Rogala [1472] 266
- Pawiński Adolf 53
- Pawlec, rycerz pasowany 428, 429, 469
- Pawłowice z. soch., wieś par. 87
- Pazyra Stanisław 171*
- Pątki k. Lubowidza 438
- Pełka z Jaskłowa h. Radwan [1448] 236
- Pełka ze Śledzi [1428] 81
- Perejaśława, księżna maz., ż. Siemowita I [+1283] 226
- Perthees Karol 161, 185, 269, 271, 317
- Petronela (Piotrusza), c. Jakuba Gawłowskiego [1539] 88
- Petronela z Kutna zob. Barbara Petronela
- Petrykozy z. warsz. 281, 305, 323
- Pianowo z. zakr., par. Nasielsk 206
- Piaseczno z. warsz. 76, 81, 83, 88, 92, 101, 343
- Piaski z. łącz. 273
- Piechna, posiadaczka Brzozowa [1395] 35, 38, 44, 92, 392

- Pieczko, s. Wigama (?) [1346] 388
- Pieczyska (Pieczowiska, Pieczyska Wielkie, dziś Pieczyska Iłowskie) z. gost. 97, 111, 243, 250
- Piekosiński Franciszek* 203, 259, 448
- Pieryszew z. gost., włas. duch. 28, 32, 215, 384, 385
- Pierzchała Ludwik* 120
- Piętka Jan* 11, 15
- Pilecki z Pilczy z. czer. h. Ciołek 100
- Pilica rz. 138, 243, 432, 434, 440
- Piotr, pl. w Jamnie [1480] 232
- Piotr, pl. w Kiernozi [1442] 460
- Piotr, pl. w Pacynie, wikariusz w kol. łowickiej [1427] 171
- Piotr, plebejusz, wójt w Woli Brwileńskiej [1358] 387
- Piotr, spowiednik i altaryzsta Jakuba z Gliniek, sty wiskiego [1507] 467
- Piotr, wójt z Woli Brwileńskiej 388
- Piotr Biała Suknia z Rogożewa h. Pomian [1426] 54
- Piotr Giez h. Junosza z Żeromina [1384] 470
- Piotr Giżycki, s. Andrzeja [1539] 100
- Piotr Grzymała, podsędek płoc. [1373–1392] 120
- Piotr Kiernoski z Chrośla h. Junosza, stolnik gost. [+ a. 1490] 107, 108, 141, 142
- Piotr Kopytowski z Kopytowa h. Prawda, klan warsz., sta wysz. [+1543] 88, 294, 300
- Piotr Kucieński z Łąkoszyna h. Ogończyk, s. Mikołaja klana gost. [1518–1524] 169, 170
- Piotr Lutomirski h. Jastrzębiec, pkom. sieradzki 29, 33
- Piotr Łukasz z Babska i Lubani h. Radwan, podczaszy Siemowita IV, wojski raw. [1434] 238, 406
- Piotr Milanowski h. Rogala [1446] 440
- Piotr Myszkowski, klan rozpierski, wda łącz. 167
- Piotr Ogon klan dobrz. [1350–1364] 162
- Piotr Petrykoza-Potrukoza, pl. w Zgierzu (dziś Zegrze) i Skołatowie [+1482] 323
- Piotr Piwo [z Koszelewa] [1473] 86, 189, 190
- Piotr Płocki, ze Szczawina, Ostrowów h. Prawda, pkom. gost. [+ a. 1491] 201, 202
- Piotr Rembiewski, s. Mikołaja [1555] 363
- Piotr Rybski z Małoszewa h. Grzymała, s. Jana [1547–1564] 134
- Piotr Sitko, wójt wsi ks. Strzelce [1447] 356
- Piotr Streit, kan. płoc. [1372] 385
- Piotr Szarukan [1388] 423
- Piotr Szczawiński ze Szczawina Wielkiego (Borowego) h. Prawda, s. cześnika Piotra, stolnik gost., klan gost. i soch. [+ a. 27 III 1557] 204
- Piotr Szczawiński h. Prawda, podstoli, cześnik gost. [+1521] 203, 204, 273
- Piotr Szczawiński, Szubski ze Szczawina Borowego h. Prawda, s. podstolego Jana, pl. w Bierzwiennej i Giecznie 204, 205
- Piotr Świnka ze Strzyg, stolnik dobrz. 162
- Piotr Woyor (?) h. Prus, chorąży ciech. [1374–1394] 413
- Piotr Zakrzewski [1504] 373
- Piotr Żoch, mieszczanin gost. [1476] 351
- Piotr Życki, s. Andrzeja, podczaszego gost. [1522–1537] 154
- Piotr z Bab h. Dołęga [1457] 48
- Piotr z Brzozowca h. Belina [1447] 38
- Piotr z Chalna 162
- Piotr z Chodkowa, dr medycyny, kanclerz ks., bp płoc. [+1497] 168, 280, 300
- Piotr z Dłutowa h. Wężyk [1448] 299
- Piotr z Dusburga 419
- Piotr z Galin, pl. w Pomnichowie (dziś Pomiechówek), pisarz bpów płoc. [+1497] 230
- Piotr z Głogowca h. Grzymała, s. Jana [1433] 112, 459
- Piotr z Gołębiewa 337
- Piotr z Gólczewa h. Prawda 36, 37, 192, 291
- Piotr z Iłowa i Załuskowa h. Rogala, s. podłowczego Jana [+ po 1472] 247, 266, 267
- Piotr z Januszewa, bratanek Wierzchosława [1411] 322
- Piotr z Jaskłowa h. Radwan [1448] 236
- Piotr z Jemieline h. Nieczuja [1399] 155
- Piotr z Kijaszkowa w z. dobrz. h. Doliwa 27
- Piotr z Kłobi Małej h. Pomian, chorąży brzeski 124, 180

- Piotr z Łąkiego, sędzia gr. brzeski [1482] 182
Piotr z Malinina 155
Piotr z Moszczonnego, klan dobrz. 202
Piotr z Nieborowa h. Prawda, ojciec Katarzyny [1453] 302
Piotr z Osmolina h. Gozdawa [1434] 103, 104
Piotr z Plecewic [1450] 339
Piotr z Podczach h. Rola [1519] 273
Piotr z Radzikowa h. Pomian [1505] 431
Piotr z Rakowa h. Radwan, kan. płoc., warsz. i pl. w Gąbinie [+ a. 1461] 236–239
Piotr z Rogowa h. Gozdawa, stolnik wysz. [1464–1488] 99
Piotr z Sarnowa [1438] 246
Piotr z Sosnkowa [1365] h. Pomian? 441
Piotr [Prawda z Tokar?], podsędek gost. [1424] 27
Piotr z Trębek h. Prawda 220
Piotr z Wituszy h. Gozdawa [1507–1509] 111
Piotr z Załuskowa h. Rogala [+ po 1472] 247, 266, 267
Piotr z Żabiczyna h. Prawda, s. Jakuba z Nasielska klana ciech. [+ a. 1425] 206, 207
Piotr ze Słubic h. Prus [1425] 230, 231
Piotr ze Swarocina h. Rogala [1448] 261
Piotr ze Szczawina h. Prawda, s. Sieciecha skarbnika płoc. 198
Piotr zw. Czupanczicz (?) pkom. płoc. [1322] 436
Piotr zw. Liszka, mieszczanin gost. [1438] 351
Piotr, s. Adama Trycza z Barcic i Pieczysk h. Prus, późniejszy kan. warsz. 221
Piotr, s. Adama z Życka 140
Piotr, s. Andrzeja z Kozłowa i Telatyna, h. Węzyk [1503] 293
Piotr, s. Floriana z Korytnicy, klana wiślickiego 165
Piotr, s. Jakuba Sierakowskiego, wójt w Długoleże [1550] 62
Piotr, s. Jakuba z Borowa h. Junosza [1440] 152
Piotr, s. Michała z Popowa Nowego w z. łącz. 173
Piotr, s. Stanisława Wielgusza z Bieniewa, uczeń w Pułtusku [1464] 74
Piotr, s. Świętosława z Petrykoz, kleryk diec. pozn., notariusz publiczny [1448] 323
Piotr, s. Wysława (Wyszka) z Rakowa h. Radwan, pl. w Gąbinie, kan. płoc. i warsz. 236, 237
Piotrkowice zob. Piotrków
Piotrków (Piotrkowice, dziś Piotrkówek) z. gost., wieś par. 247, 250–254, 462, 463
Piotrków (dziś Piotrków Trybunalski) miasto w z. sieradzkiej 268
Piotrowo (dziś Piotrów) z. gost. [Grzymałów] 48, 121, 122, 124–127, 182, 270, 332, 354, 393, 473
Piotrowski Tadeusz 203, 255
Pirna (Perna) z. łącz. 158
Piwki z. łącz. 168
Piwonino (dziś Piwonin) z. czer. 434
Piza miasto (Włochy) 260, 261
Plecewice z. soch. 339
Plecka Dąbrowa z. łącz. 113, 173, 222
Płochocin z. warsz. 101
Płociczno z. płoc. 268, 438
Płock *passim*
Płock Mały (dziś Mały Płock) z. łomż., wieś par. 180
płocka ziemia *passim*
Płodownica las w z. ciech. 59, 60
Płona (dziś Płonka) rz. 427, 428
Płońsk miasto 427
płońska ziemia i powiat *passim*
Pniewo z. łącz. 143
Pniewy z. warsz. 435
Poborz z. gost. 216, 220, 222–224
Pobuże 42, 411
Pocierzyn na Kujawach 174
Poczermin z. zakr. [ciech.], par. Krysk 187
Poczermin 472
Podczachy z. gost., par. Pacyna [Roliczów] 29, 52, 172, 215, 256, 272–274, 462
Podczachy (Małe, Remki i Żuczki) z. gost. 272
Podczachy Większe z. łącz. 168, 273
Podsusze z. liw. 451

- Pogorzal folwark (Pogorzelicze) z. gost., zag. 141
- Pogorzelec (dziś Grochy Pogorzelskie) z. łomż. 60
- Pohorecki Felix* 228
- Polackówna Helena* 43
- Polik z. płoc., par. Rościszewo 152
- Pomarzany 331
- Pomianowie z Ław i Strzegocina 61
- Pomnichowo (dziś Pomiechówek) 230, 482
- Pomocna z. gost., zag. 386, 463
- Pomorzany z. dobrz., par. Nowogród 334
- Pomorzany z. łącz. 158
- Pomorzany z. gost. 64, 331–335, 463, 468
- Pomorzany Bedlne, Bydlne (dziś Belno) z. gost. 331, 334
- Pomorzany Mieczki (dziś Niecki) z. gost. 331
- Pomorzany Migaczowe i Strumieńskie z. gost. 331
- Pomorzany Wielkie z. gost. 117, 331, 333,
- Pomścibor Dzierzgowski z Pawłowa h. Jastrzębiec, klan ciech. [1507–1514] 142
- Ponarwie 42
- Poniatowo nad Wkrą na Zawkrzu 287, 289, 297
- Popiardowo z. gost., zag. 24–26, 29, 257, 274, 464
- Popki-Białesuknie (dziś Popki) z. łomż. 180
- Popłacin z. gost. 387, 470
- Popowino (obok Białego) z. gost., zag. 316
- Popowo Nowe z. łącz. 173
- Popowo-Pruskiestany z. wiska, par. Grajewo 223
- Poppe Danuta* 153
- Porębska Krystyna* 195
- Poryte z. łomż., wieś par. 445, 446
- Poryte (Poryte-Jabłoń) z. łomż., par. Zambrów 409
- Potkański Karol* 227
- Potraskowo z. gost. 25
- Powsin z. warsz. 40
- Poznań miasto 10–12, 95, 103, 125, 361, 381
- poznańska diecezja 78, 93, 103, 112, 136, 143, 191, 201, 220, 226, 230, 235, 261, 278, 280, 284, 296, 312, 323, 342, 376, 379–382, 384, 386, 450, 452, 456, 457
- Pożarzyn (dziś Pozarzyn) z. wysz. 338
- Prace z. warsz. 80
- Praga czeska 406
- Prawda z Tokar, podsędek gost. [1427–1444] 208, 209
- Prawdź z Brochowa 211
- Prawdź z Brześcia i Baboszewa 186, 217
- Prawdź z Gólczewa 36, 38, 192, 193, 195, 307, 308, 409, 472
- Prawdź z Kaszewa 275
- Prawdź z Kryska i Łaszewa 298, 299
- Prawdź z Nasielska 261
- Prawdź z Radzanowa, Niszczyc i Tarnoszyna 454
- Prejlo Skierdo z Gadnowa h. Prus [1452] 107
- Prędota cześnik raw., ojciec Jana z Nowego Miasta 252
- Prędota Trzcienieński, z Trzciany i Żelaznej h. Rawa, klan gost., wda raw. [+1518] 142, 293, 313
- Prędota z Pomorzán [1444–1471] 332
- Prędota z Trzciany i Żelaznej h. Rawa, cześnik raw., wda płoc. [+1465/1466] 84, 410
- Proboszczewice z. płoc., wieś par. 211
- Prokop Sieprski z Gólczewa h. Prawda, chorągry i sta płoc. [+ 1514] 191, 192, 249, 361
- Prokop z Iłowa h. Rogala 247, 266
- Promna z. czer., wieś par. 434
- Prusy z. raw. 307
- Prusy z. soch.[?] 101
- Przeclaw Chebda z Zakrzewa i Suska h. Pomian [+ a. 1436] 269, 270
- Przeclaw Głowa [1358] 442
- Przeclaw z Komadzyna [1416] 324
- Przeclaw z Lubikowa [1435] 103
- Przeclaw z Zakrzewa [1400] 308
- Przeclawice z. wysz., par. Kamion 257, 340
- Przedbor Koniecpolski, dworzanin król. [+1475] 166
- Przedbor z Koniecpola sta kujawski [1358] 387
- Przedbor ze Słubic h. Prus, s. Giedejta, notariusz publiczny [1450] 228, 231

- Przejka, wd. po możliwym maz. [1349] 80
Przeradowo pow. makowski [Półkoziców] 93
Prześcienie, bór w Puszczy Kampinoskiej na SE od Brochowa 426
Przewodowo z. zakr., w dobrach bpstwa płoc. 56
Przewiska z. łącz. 328
Przybek (Przybysław) z Siemianowa [1460] 48, 136
Przybek z Zakrzewa [1411] 122
Przybujewo z. zakr. 97
Przybysław z Wilamowic h. Cholewa?, wójt ks. w Sannikach, Siedlcach i Brzeziu [1418] 359, 362
Przybysław zw. Szczecina z Krajkowa, wojski i sta raw. 242
Przybyszew nad Pilicą 440
Przysowa rz. 24, 148, 255
Przytomno, jezioro 348, 349
Przyzór z. gost. 216
Psucin z. zakr. 398
Psurnowo (Psornowo) nad Bzurą k. Rozlazłowa, zag. 88, 374
Psurz (dziś Psurze) z. łącz. 334, 468
Pułtusk miasto 74, 95, 96, 110, 254, 262, 378, 482
Pyszkowo na Kujawach 270

Rabiej, młynarz 317
Rabiejewski, młyn 317
Rachutowo (dziś Rakutowo) pow. kowal. 58
Raciąż miasto w z. płoc. 63, 131, 212, 282, 314, 315, 339, 412, 430, 482
Raciążnica rz. 63, 315
Racibor z Golejewa, pisarz z. płoc., kanclerz nadw. i z. płoc. [+1481] 209, 421
Racibor z Goślic 128, 131
Racibor z Liczek 156, 159
Racibor z Ujazdu komes, podłowczy łącz. [1283] 426
Racibor z Wilkowyi 159
Racibor [h. Grzymała], klan raciąski [1319] 115, 121, 130, 131, 134, 343, 477
Raciborowo (dziś Raciborów) z. gost. 46, 112, 113, 115, 120, 121, 127–131, 178, 230, 311, 337, 343, 473
Raciborowo Małe (Wola Raciborowska, dziś Raciborówek) z. gost. 114, 127–130
Raczyki z. łącz. 119
Radków z. bełska 292, 295
Radogoszcz (dziś Łódź-Radogoszcz) z. łącz. 33, 94
Radotki z. dobrz. 309
Radwanka z. raw. 43
Radwanków z. czer., wieś par. 243
Radzanowo [Stare] z. płoc., wieś par. [Prawdźców] 198, 206, 207, 435–437, 450, 454
Radzanów nad Wkrą miasto, z. płoc. [Prawdźców] 437
Radzanowscy 207, 248, 249, 254, 393, 435, 437, 449
Radziejowice z. soch. [Junoszków] 343
Radziejowscy wojewodzice 365
Radzikowo (dziś Radziki) z. dobrz. 162, 198
Radzikowo z. płoc., zag. 131, 195, 211, 215, 386
Radzikowo z. warsz. [Pomianów] 431, 432
Radzikowo z. zakr., wieś par. 211, 237
Radzimiński Andrzej 9, 19, 66, 69, 95, 96, 151, 196, 199, 213, 214, 220, 221, 237, 243, 254, 267, 278
Radziwie z. gost. 278, 456, 458
Rafał, opat czerwiński 40, 300
Rafał Grabski h. Dołęga, podstarości gost. [1619] 52
Rafał ze Strzegocina h. Pomian, chorąży ciech. [1498–1501] 61
Raguszyno z. łącz., zag. 221
Rakowo z. wysz. 249
Rakowo (Warszawa-Raków) z. warsz. [Radwanów-Wierzbówów] 235–242, 365, 473
Rakowo (dziś Raków) z. łącz. 33
Raszewo z. gost. 168
Rata z. bełska 295
Rataje z. gost. 349
Rauhut Lechosław 212
Rawa, dziś Rawa Mazowiecka 41, 42, 59, 121, 187, 209, 239, 242, 250, 258, 285, 286, 302, 429, 432, 476
Rcieszewo (Arciszewo) z. wysz. 72

- Rcyliño (dziś Arcelin) pow. płoński 340, 341
- Rdułtowo (dziś Rdućów) z. gost. 155
- Regnów z. raw. 242
- Regnowy (Regny) z. raw. 442
- Remki 272
- Rempin (Rępino) z. ploc., par. Gozdowo 84
- Reszki (Rzeszkowo) z. gost., par. Gąbin 132
- Retko z Klonowca [1423] 119
- Retkowo pod Stanisławowem, z. warsz. 440
- Rębowo (dziś RembówRządowy) z. gost. 125, 380, 381
- Ręczaje z. warsz. 439, 440
- Rękanie (dziś Rękanie) z. raw. 442
- Rękawczyn z. ploc., par. Gozdowo 76, 83, 84, 301
- Rękawki z. gost. 149, 152
- Rękoraj z. sieradzka 268
- Roch, s. Jakuba Sierakowskiego, wójt w Długole [1550] 62
- Rogała z Zakrzewa 307
- Rogała, podstoli i klan gost. [1377–1382] 217, 250, 251, 344, 477
- Rogale z Kruszewa 435
- Rogale z Milanowa (dziś Wilanów) i Ręczaj 454
- Rogale ze Swarocina 473
- Rogienice z. ploc. 33
- Rogowo z. wysz. [Gozdawów] 99
- Rogozin z. ploc. 186–190, 218
- Rogozinek z. ploc. 186
- Rogozew (Rogozowo Wielkie i Małe) par. Gostynin 54, 56–58, 117, 349, 394, 395, 420, 473
- Rokitnica z. raw. 202
- Rokitno k. Błonia, gród ks. 411
- Roman z Arciechowa [1421] 313
- Romany z. ciech. [Ślepowronów] 209
- Romoka (dziś Rumoka) na Zawkrzu, par. Lipowiec 247, 266, 267, 328
- Rosin Ryszard* 19, 162, 167
- Roslan Szczawiński h. Prawda [1563] 319
- Rospond Stanisław* 161, 184
- Rostuszewo z. wiska 209
- Roszki (dziś Ruszki) z. gost., par. Rybno 90, 99, 100, 105, 107, 130
- Rościszewo z. ploc., wieś par. [Junosów] 152, 343, 439
- Rozlazłów (Rozlazłowo) z. gost. 77, 88, 106, 235, 239, 240, 301, 302, 372–374, 381
- Rozlazłów Królewski i Szlachecki 374
- Roztoka w z. chełmskiej 107
- Rożanica (potem Załuże) w pow. rożańskim 245
- Róża, c. Jana z Psar, podstolego łącz. [1516] 125
- Róża, c. Wincentego Malskiego, pkom. sieradzkiego, ż. Świętosława z Sójek [1525] 127
- Różan, Rożan, miasto, do 1370 z. zakr., potem z. rożańska 245, 246, 446, 447
- Różyce z. łącz. 182
- Ruda na Zawkrzu 266
- Ruda, młyn w z. gost. 330, 349, 354
- Rudniki (Rudnik) z. raw. 442
- Rudno z. czer., par. Kołbiel 107
- Rudolf, s. Wojciecha z Miszewa Murowanego h. Lubicz [1518] 308
- Rudowo z. ploc. 249
- Rusinki z. łącz., par. Nowe, zag. 129, 321
- Ruszewo (potem Hruszów) z. bełska 77
- Ruszki na Kujawach brzeskich 174
- Ruś Czerwona 81
- Rutki-Zaborowo z. wiska 49
- Rutkowski Henryk 90, 106
- Rybie z. gost. 132–135, 199, 251
- Rybno z. gost. 90, 105, 106, 234–242, 265, 283, 284, 290, 302, 303, 365, 366, 372, 375, 396, 417, 457, 461, 463, 473
- Rycharcice z. ploc. 327
- Ryczyki z. łącz. 168
- Rykowo (dziś Ryków) z. gost., par. Kutno 166, 327, 335–338
- Rymut Kazimierz* 337
- Rypin z. dobrz. 213, 448
- Ryżewski Grzegorz* 107
- Rzeczki z. bełska 295
- Rzeczkowo (dziś Rzeczków) z. raw. 432
- Rzekuń z. łomż. 245
- Rzeszkowo zob. Reszki
- Rzetelska-Feleszko Ewa* 54, 102, 419

- Rzewnino (dziś Rzewin) z. płoc. 340, 341, 403
Rzętkowo (dziś Rzędków) z. łącz. 312
Rzy z. ciech., par. Sąchocin 174, 472
Rzym, Kuria Rzymska 87, 112, 220, 221, 467
- Sadłowo z. dobrz. 162, 265
Sadowa/Sadowo z. gost., par. Brzozów 39, 45, 46
Salm Jan 71
Sałki z. gost. 352
Samsonowicz Agnieszka 417
Samsonowicz Henryk 9, 19, 20
sandomierskie woj. 97, 98, 138, 284, 387
Sandomierz 219
Sanniki z. gost., wieś par. 90, 191, 273, 358, 359, 362, 380, 457
Sapa, posiadacz młyna 316, 317
Sara z Nowej Wsi i Łąkoszyna w z. łącz. 53
Sarbsk (dziś Szapsk) z. płoc. 340
Sarnowo na Zawkrzu 246
Sarnowo z. wysz. 246
Sasin, podstoli [1299-1300], klan soch. [1303] 205
Sasin Gęba z Trębek h. Prawda, dworzanin ks., sta gost., pkom. gost., płoc., klan płoc. [+ po 8 I 1432] 198, 218, 219, 404, 424, 467, 480
Sasin Lelek ze Szczawina, Ostrowów h. Prawda, s. Sasina, łowczy gost., klan płoc. [+ a. 17 III 1463] 199-202
Sasin Sasinowic z Trębek, s. Sasina Gęby, pl. w Gostyninie, prep. kapituły płoc. [1420-1430] 218, 221, 382, 383
Sasin Trębski h. Prawda, wojski gost. [1495-1504] 223, 224
Sasin, s. Piotra z Nasielska h. Prawda [1425] 206, 207
Sasin z Kaszewa, Okoleńca h. Prawda, łowczy gost. [+ a. 20 IV 1428] 198-200
Sasin z Nieborowa h. Prawda, pkom. i klan soch. [+1425] 80, 93, 186
Sasin z Sieprca h. Prawda [+ a. 1435] 36, 37, 192
Sasin z Wrońsk h. Prawda [1400, 1402] 307
Sasin ze Szczawina Starego h. Prawda, asesor sądu z. gost. [1519] 204
Sawicki Jakub 11
Sąchocin (dziś Sochocin) miasteczko w z. ciech. 96, 144, 174, 281, 292, 304, 400, 406, 472
Sebastian Kędzierzyński, wójt w Gąbinie 358
Sebastian Sędek z Łążka [1544] 271
Sebastian Sierakowski h. Dołęga [1563] 60
Sebastian Zaborowski 58
Sebastian z Piasków [1519] 273
Semkowicz Władysław 6, 14, 15, 26, 28, 57, 150, 175, 202, 218, 228, 231, 244, 255, 275, 418
Senkowski Jerzy 18, 197, 405, 421, 469
Serock miasto w z. zakr. 96, 305, 312, 313, 433
Sęcysz Elżbieta 15, 51
Sędek z Meszny 237
Sędka, c. Macieja z Dąbrówki 333
Sędowo 112
Sędziwój z Leżenic h. Nałęcz wda sieradzki 37, 99
Sędziwój z Rzętkowa 312
Sękowo z. płoc. [Prawdźców] 211
Sieciech palatyn ks. Władysława Hermana 161
Sieciech z Oraczewic h. Łążka [1424] 122, 123
Sieciech ze Szczawina, Kaszewa i Dąbia h. Prawda, skarbnik płoc. [1387-1410] 198, 199
Sieciechowo/Sieciechów z. gost. 161, 163, 168, 170, 324, 326, 395
Sieciechów woj. sandomierskie 429, 452
Siecień z. dobrz. 309
Siedlce (dziś Sielce) z. gost. 62, 189, 232, 320, 359, 362, 363
Siemiankowo (Janikow) k. Ilina 427
Siemianowo z. gost. 48, 112, 113, 121, 131, 135-137, 472
Siemiątkowo w pow. raciańskim, z. płoc. 427
Siemichów z. sieradzka 94
Siemiony pow. kowal. 47, 333
Siemowit I Konradowic ks. [+ 23 VI 1262] 30, 184, 243, 383, 451, 477

- Siemowit II wiski ks. [+ 18 II 1345] 42, 121, 195, 233, 316, 407, 416, 421, 422, 431, 432, 435, 436
- Siemowit III Trojdenowic [+ 16 VI 1381] 25, 41, 42, 44, 65–67, 80, 81, 88, 89, 91, 120, 121, 131, 138, 150, 185, 195, 197, 216, 217, 227, 233, 235, 236, 243, 250, 258–260, 265, 277, 283–286, 295, 314, 315, 244, 349, 366, 370, 372, 387, 395, 407, 411, 412, 416, 419, 422–425, 441–445, 448, 475–478
- Siemowit IV ks. [+ 6 I 1426] 9, 19, 25, 36, 56, 64, 65, 67, 72, 73, 75–77, 80–83, 88–93, 103, 105, 122, 123, 134, 138, 139, 145, 146, 150, 151, 156, 161–164, 174, 175, 181, 186, 195, 198, 200, 217–219, 227, 228, 236, 238, 241, 243, 244, 246, 252, 255, 256, 258, 260, 261, 277–279, 286–289, 291, 296, 297, 302, 303, 307, 308, 314, 315, 321, 326, 328, 337, 350, 351, 353, 355, 356, 359–362, 364, 366–368, 372, 389, 392, 393, 395, 400, 402, 403, 406, 407, 409, 413, 417, 418, 423–425, 442, 445, 447–450, 463, 470, 471, 476, 483
- Siemowit V rawski ks. [+ 17 II 1442] 12, 36, 37, 56, 104, 106, 109, 110, 123, 133, 145, 146, 164, 172, 176, 181, 200, 219, 231, 232, 236–241, 247, 248, 256, 261, 262, 267, 279, 291, 302, 303, 320, 351, 352, 354, 358, 361, 363, 364, 365, 375, 386, 395, 404, 406, 417, 418, 457, 461
- Siemowit VI ks. [+ 1 I 1462] 62, 209, 240, 262, 263, 281, 352, 364, 365, 373
- Siemno (dziś Sianne) bór w Puszczy Kampińskiej na E od Brochowa 426
- Sierpc zob. Sierpc
- Sieradz miasto 155, 158
- sieradzka ziemia 94, 117, 188, 189, 210, 227, 268
- Sierakowo z. gost. 58–60, 63, 141, 152, 275
- Sierakowo Nowe (dziś Sieraków) w par. Strzelce 58, 61, 62
- Sierakowo Stare albo Techmany, (dziś Sierakówek), w par. Gostynin 59–61, 70
- Sierakowscy ze Starego Sierakowa h. Dołęga 59, 61, 331
- Sieraków z. płoc., par. Raciąż 63
- Sieraków Mały (dziś Sierakówek) 59
- Sieraków Wielki 330
- Sierochowo k. Komadzyna (dziś Sieraków) z. gost., par. Kutno 289, 295–297, 301, 324–326, 462
- Sieromino (dziś Szeromin, Szerominek) pow. płoński 427
- Sierosław z. sieradzka 265
- Sierpc (dawniej Sieprc) miasto w z. płoc. 36, 37, 51, 72, 192, 412
- Sierzchowy z. raw., wieś par. 418
- Sikorz (dziś Sikórz) z. płoc., wieś par. 265, 378
- Sinogóra na Zawkrzu, par. Lubowidz 300
- Skłoty z. łącz. 380
- Skotniki z. łącz. 156
- Skotniki z. soch. [Półkoźców] 77, 239, 302, 372, 406
- Skórzewo (dziś Skórzewa) z. gost. 116, 168, 170, 201, 295, 296, 300, 316, 328–330, 352, 354, 462, 484, 485
- Skrwa rz., lewy dopływ Wisły 63, 175, 317, 330, 350, 387, 388
- Skrwa (Strkwa) rz., prawy dopływ Wisły 439
- Skrwilno z. dobrz., wieś par. 439
- Skrzany z. gost. 355, 356, 476
- Skrzynki z. łącz. 393
- skrzyńska kasztelania (woj. sandomierskie) 451
- Słaboszewo zob. Sławoszew
- Sławęcin z. łącz. 169
- Sławiec (Sławek) Mzurka z Gozdowa h. Gozdawa, s. Świętosława Mzurki 82
- Sławiec z Boglewic h. Jelita, klan czer. [1401–1431] 413
- Sławiec z Niemygłów h. Bolesta, sta i klan soch. [1485] 292
- Sławomir [z Krasnego, h. Ślepowron], wda [raw.] Siemowita II [1313–1317] 316
- Sławoszew (Słaboszewo) z. łącz., wieś par. 26, 31, 321, 336
- Słonkowo (dziś Słomków) z. gost. [Rogalów] 52, 172, 215, 255–257, 365

- Słubica, później Słubice z. gost. [Prusów] 225–233, 252, 269, 275, 286, 379, 430, 463
- Słubice-Majno (dziś Słubice), z. gost. 225, 228
- Słubice-Przedbory (dziś Przyborów), z. gost. 225, 228
- Słucz z. wiska, wieś par. 209, 253
- Słudwia rz., dopływ Bzury 24, 137, 148, 255
- Słup z. gost., par. Suserz 24, 25, 28, 31–34, 463, 473
- Słupca miasto (Wielkopolska) 171
- Słupia k. Kościana 34
- Słupscy h. Awdaniec 33
- Służew z. warsz. 239
- Służewo na Kujawach 213
- Smogorzów woj. sandomierskie, wieś par. 356, 476
- Smolechowo z. zakr. 409
- Smółucha Janusz* 148
- Sobiechuchy pod Żninem (Wielkopolska) 68, 69
- Sobota z. łącz. 341
- Socha, młyn norbertanek płoc. 317
- Sochaczew 35, 36, 44, 77–80, 82, 84, 86, 88, 90, 101, 102, 104, 106, 110, 151, 153, 164, 235, 239, 248, 250, 257, 258, 280, 283, 284, 286, 292, 293, 298, 299, 301, 302, 372, 376, 377, 381, 411, 426, 438, 441, 453, 456, 473, 476, 479
- sochaczewska ziemia *passim*
- Sochaniewicz Kazimierz* 55, 187
- Sochora, młyn 349
- Sojcecy h. Grzymała 122
- Sokal miasto z. bełska 82, 93, 186, 187, 189, 402
- Sokołowo (dziś Sokołów) z. gost., par. Kiernoza 139, 140, 152
- Sokołowo (dziś Sokołów) z. gost., wieś par. [Dołęgów] 41, 50, 53, 61, 63, 64, 68–71, 116, 173, 175, 203, 332, 334, 389, 390, 391, 398, 463, 464, 480
- Sokołowo (dziś Sokołówek) z. warsz., par. Serock 433
- Sokołowo (dziś Sokołów) z. warsz., par. Pęcice [Korabów] 463
- Sokołów na Kujawach brzeskich 173
- Sokołów z. drohicka 107, 304
- Solec (Solec Kościelny) z. gost., wieś par. [Pomianów] 46, 117, 168, 179, 180, 182–185, 271, 464
- Sompolno na Kujawach brzeskich 113, 137
- Sosnkowo z. wysz. 228, 368, 441
- Sosnowa Góra, pole 362
- Soszczyna, wd. po Sosze [1472] 316, 317
- Sowikowice (dziś Sejkowice) z. gost. 272, 273
- Sójki z. gost. 122, 123, 126, 127
- Spytek, klan krak. [1509] 313
- Srebrna pod Płockiem, z. płoc. 449
- Srebrowo z. wiska 47, 49, 50
- Stachna z Szerzewic 160
- Stachna z Łąjszczewa (dziś Łąjszew) panna [1389] 328
- Stachna, c. Franka ze Zleszyna, ż. Jana z Muchnic 328
- Stachna, ż. Jana z Sierochowa [1417] 325
- Stachna, ż. Jana, wójta Mnicha 393
- Stanclawice (dziś Warszawa-Szczęśliwice) w z. warsz. [Radwanów-Wierzbowów] 236
- Stanek, komes 432–434
- Stanisław, faktor w Strzelcach [1540] 356
- Stanisław, ksiądz, s. Mikołaja z Głogowca h. Grzymała, pl. w Głogowcu (?) [1461] 113
- Stanisław, mieszczanin z Kiernozi, zbiegły [1495] 140
- Stanisław, rządcą gost. [1356] 423
- Stanisław, wójt dobrzykowski [1441] 370
- Stanisław, wójt gąbiński [1468] 358
- Stanisław, wójt gost. [1476] 351
- Stanisław Boruta z Iłowa, zw. Borutą h. Rogala, cześnik gost. [1439–1462] 248, 267, 386
- Stanisław Brachowski z Gąbina, tenutariusz w Czermnie, nobilis, mieszczanin 357
- Stanisław Czeczsky (Ciecki?) służebnik ks. [1356] 441
- Stanisław Ciołek, kleryk diec. płoc. [1399] 485
- Stanisław Ciołek, bp pozń. 133
- Stanisław Czerniewski h. Junosza, stolnik i cześnik gost. [+ po 1565] 143

- Stanisław Dołęga z Bab h. Dołęga [1435–1457] 46, 47
- Stanisław Dubiel z Bielina w pow. kowal. 334
- Stanisław Dubiel ze Stawu (Stawowski) h. Grzymała, skarbnik gost. [1538] 132
- Stanisław Dudek z Psurza 334
- Stanisław Gawłowski h. Gozdawa, s. Jakuba [1504] 87
- Stanisław Gawłowski h. Gozdawa, s. Jana [1547] 88
- Stanisław Giżycki, s. Andrzeja h. Gozdawa [1539] 100
- Stanisław Golanka [z Golanek] wojski gost. [1389] 420
- Stanisław Grad z Sokołowa i Szreńska h. Dołęga, wda płoc. [+1440] 50, 64–68, 70, 218, 219, 388–391, 463, 464, 480
- Stanisław Grad z Galemina zob. Stanisław z Sokołowa
- Stanisław Grzywa z Jasięca h. Kościesza, chorąży gost. i dworzanin król. 108, 109
- Stanisław Jelonek, mieszczanin z Kiernozi [1477] 140
- Stanisław Jeż (Jeżyk) z Markowa i Sierzchowów h. Drzewica, podłowczy wiski [1436–1437] 418
- Stanisław Jukowski h. Grzymała [1563–1565] 116, 118
- Stanisław Kaczka z Gumina h. Rola? 147
- Stanisław Kościelecki, wda inowrocławski, sta malborski 268
- Stanisław Kucieński h. Ogończyk, wda raw. [1530–1542] 47, 169, 183
- Stanisław Lasocki z Brzezin, pkom. pozn., sta raw. [+1534] 29
- Stanisław Leśniewski h. Ślepowron 276, 277
- Stanisław Lubikowski h. Gozdawa [1524] 103
- Stanisław Mieczko z Siedlca 232
- Stanisław Mirowski h. Kościesza, scholastyk płoc. [1509] 384
- Stanisław Myszkowski z Mirowa, s. Piotra wdy łącz. 167, 334
- Stanisław Osiecki h. Korab, sprawca osiecki [1564] 210
- Stanisław Ostrowski h. Belina [1563–1565] 45
- Stanisław Pawłowski h. Pierzchała, kanclerz nadw., bp płoc. [+1439] 95, 116, 201, 211, 237, 244, 246, 253, 262, 279, 280, 386
- Stanisław (?) Piekarski 125
- Stanisław Podczaski h. Rola, skarbnik gost. [1506–1531] 177, 272, 273, 471
- Stanisław Potocki, klan gost. [1497] 142, 167
- Stanisław Raciborowski z Zaborowa h. Grzymała [1524] 129, 130
- Stanisław Radosz, mieszczanin w Gąbinie [1517] 358
- Stanisław Rogożowski h. Dołęga, sta buski [+ po 1468] 54–56
- Stanisław Rybieński z Rybna h. Radwan [1536] 365
- Stanisław Rychlik z Wituszy h. Gozdawa, dworzanin bpa [1450–1453] 110
- Stanisław Sierakowski h. Dołęga, pkom. gost. [1563] 62
- Stanisław Skłodowski [ok. 1530] 126
- Stanisław Słoński h. Doliwa z Sadłowa i Białej, klan słoński 265
- Stanisław Słupski h. Awdaniec [1563–1565] 33
- Stanisław Sobiejuski ze Starożreb h. Dołęga 69
- Stanisław Sojecki z Maliny h. Grzymała [1563] 127
- Stanisław Sokołowski zob. Stanisław Szreński z Sokołowa
- Stanisław Solecki h. Pomian, skarbnik gost. [+1588] 179
- Stanisław Sówka ze Szczawina h. Prawda, bp płoc. [+1375] 195, 196
- Stanisław Srebrowski h. Dołęga [1462] 49
- Stanisław Stańczyk, mieszczanin warsz. 264
- Stanisław Stępowski h. Junosza, s. Falisława, kan. włocławski, dworzanin abpa 147
- Stanisław Stromiło z Dmoszyna h. Dąbrowa 304
- Stanisław Strzelczowicz [1520] 355
- Stanisław Swaracki h. Rogala, tenentariusz Osmólskiej Wsi 265

- Stanisław Szczawiński z Bronna h. Prawda [1535] 204
- Stanisław Szreński z Sokołowa h. Dołęga, s. Mikołaja, klan wiski, wda płoc. [+1510] 40, 41, 49, 50, 61, 70, 398
- Stanisław Techman z Sierakowa [1437–1451] h. Dołęga 59, 60
- Stanisław Tokarski (Osiecki) h. Korab, wójt w Czermnie [1539] 210
- Stanisław Trębski z Poborza h. Prawda [1552] 223
- Stanisław Trębski, klan gost. [1565] 331
- Stanisław Trębski z Gutowa h. Prawda, s. Sasina, tenutariusz Osmolina 224
- Stanisław Wielgusz z Bieniewa h. Gozdawa 72–74
- Stanisław Wieszczycki h. Grzymała z Wieszczyz i Woli Raciborskiej, podstoli gost. [do 1774] 310
- Stanisław Wrona, trębacz ks. Siemowita III [1374] 407
- Stanisław Złe Mięso h. Junosza, wojewodzie 146, 151
- Stanisław z Bab, bratanek Stanisława Dołęgi [1457] 48
- Stanisław z Babska h. Radwan, ojciec Gotarda 238
- Stanisław z Brzozowca [1452] 39
- Stanisław z Ciecierska, s. Mikołaja, dworzakin ks. 315
- Stanisław z Dziankowa Wielkiego [1493] 177
- Stanisław z Góry, pisarz wdy maz. Jana Rogali z Węgrzynowa [1450] 409
- Stanisław z Kaszewa h. Prawda [1399] 136
- Stanisław z Kątów h. Dołęga? [1468] 52, 256
- Stanisław z Kłobi Małej h. Pomian [1471] 124
- Stanisław z Komorowa na Kujawach [1421–1422] 156
- Stanisław z Kubry h. Dołęga, łowczy wiski [1514] 56
- Stanisław z Lutoborza 176, 471
- Stanisław [z Milanowa i Ręczaj] h. Rogala, pkom. warsz. [1350–1381] 439–441
- Stanisław z Myszczyzna [1481] 264
- Stanisław z Nieździna h. Gozdawa [1434] 103
- Stanisław z Nosarzewa, pl. w Ciechomicach [1519] 282
- Stanisław z Ostrowiec, Brzozowa i Sadowej, Sadowskich. Belina [1522] 45
- Stanisław z Pacyny h. Ogończyk, podstoli gost. [ok. 1467–1481] 156, 172, 173
- Stanisław z Parzniewa h. Belina [1377] 43
- Stanisław z Parzniewa h. Belina podczaszy warsz. [1421–1442] 43
- Stanisław z Podczach Małych zob. Stanisław Podczaski
- Stanisław z Pomorzan [1471] 332
- Stanisław z Rybna h. Radwan, s. Gotarda klanu soch., student uniw. krak. [1474] 240
- Stanisław z Rybna h. Radwan, s. Więclawa stolnika gost., student uniw. krak. [1531] 241
- Stanisław z Rybna, Zubkowic h. Radwan? wojski raw. [1430–1434] 241, 242
- Stanisław z Rzeszkowa [1454] 132
- Stanisław z Sierakowa Nowego h. Dołęga, podsędek gost. [1491, + a. 1505] 62
- Stanisław z Sierakowa Nowego h. Dołęga, s. podsędka [1505] 62
- Stanisław z Sokołowa zw. Sokołowskim h. Dołęga, s. Stanisława Grada, pl. w Szreńsku, chorąży gost. 1450, łowczy gost. [+ a. 14 II 1476] 68, 69
- Stanisław z Trębek (Małych) z. zakr. h. Prawda 220
- Stanisław z Wilkanowa i Śmiecina h. Lis, ojciec Adama sty 340
- Stanisław z Witkowic, pl. w Żmijewie [1519] 341
- Stanisław z Wituszy h. Gozdawa [1509] 111
- Stanisław z Zaborowa Starego h. Ogończyk [1518] 177
- Stanisław z Zakrzewa h. Pomian [1468] 56
- Stanisław z Żakowic [1412] 27
- Stanisław z Żukowa w z. płoc. [1417] 315
- Stanisław ze Słonkowa (Słonkowski) h. Rogala [1517–1529] 256, 257

- Stanisław ze Swarocina (Swarocki) h. Rogala, s. Jakuba, kan. pułtuski [1456–1476] 262, 263
- Stanisław ze Szczawina h. Prawda, brat Sieciecha skarbnika 198
- Stanisław ze Szczawina, s. Nasięgniewa, archidiacon dobrz. [ok. 1396–1424] 199
- Stanisław, s. Jana z Białego, student uniw. krak. [1484] 317
- Stanisław, s. Jana z Gawłowa, Żukowa i Śladowa [1547] 88
- Stanisław, s. Marcina z Rozłazłowa [1369] 372, 381
- Stanisław, s. Sędka z Meszny, scholastyk płoc. [1439] 237, 382
- Stanisław, s. Wojciecha z Miszewa Murowanego h. Lubicz [1518–1535] 308, 309
- Stanisławów miasto, z. warsz. 440
- Stara Warszawa 440
- Stare Muchnice z. gost. 329
- Starepole (Staropole, dziś Staropol) z. gost. 363, 461
- Stare Sierakowo z. gost. 59
- Staroźreby z. płoc. 67–69
- Stary Szczerców (dziś Szczercowska Wieś) z. sieradzka 188
- Staw z. gost. 132, 133, 135
- Stawiska (dziś Stawiski) z. łomż., par. Poryte 446
- Stawiszyn (Wielkopolska) 54, 94
- Stefan Batory król 283
- Stefan, posiadacz Miszewa-Stefany i Muchnic 329
- Stefan (Szczepan) Ciechomski h. Wężyk, podsędek gost. [1563] 283
- Stefan (Szczepan) Goły z Miszewa [-Stefany] i Szczytna h. Prus, dworzanian ks., klan płoc. [1468–1481] 371
- Stefan z Trłąga, podstoli pozn. 251
- Stępowo (dziś Stępów) z. gost. [Junosów] 139, 144–148, 191, 264, 395, 461
- Stępowska Wola z. gost. 144–148, 191, 395, 461
- Stężaryce z. bełska 289, 297
- stężycka ziemia 452
- Stoczek (dziś Stoczek Łukowski), z. czer. 452
- Stoki z. łącz. 165
- Stopino z. płoc., par. Rościszewo 152
- Strachocin pow. makowski 373
- Stradzewko z. łącz., zag. 103
- Strogomir ze Żdżar (Zdziaru) h. Gozdawa, pl. w Gozdowie, kan. płoc. i prep. wieluński 382
- Stroniatyn z. lwowska 304
- Stroniewscy 373
- Stróżewo z. zakr. 242
- Strugały z. gost., par. Życk, zag. 149, 465
- Strzegocin z. zakr., par. Gąsiorowo [Pomianów] 61
- Strzegowo z. płoc./zawkrzeńska 65
- Strzelce z. gost. 58, 61, 63, 101, 112, 126, 127, 131, 136, 175, 296, 311, 327, 328, 330, 336, 351, 353, 355–357, 457
- Strzemeszna z. gost. 369
- Strzemilcz z. bełska 308
- Strzeszewo pow. płoński 54
- Strzeże (dziś Strzyże) z. zakr., nad Narwią 97
- Strzygi z. dobrz. 162, 192
- Studzianki z. zakr. 398
- Studzieniec z. gost. 225, 231, 232, 364
- Studzieńscy ze Studzieńca h. Prus 232
- Sucha z. soch. 77
- Suchodębie z. gost. 158, 160, 167, 303, 306
- Suchodolska Ewa* 19
- Suchodolski Stanisław* 161
- Suchodół z. gost. 211
- Sulerzyż na Zawkrzu 470
- Sulimowie z. Załęża 447
- Sułek z Bab h. Dołęga [1457] 48
- Sułkowska-Kuraś Irena* 11, 12, 143, 263
- Sułoszewo (?) 315
- Sumin z. dobrz., wieś par. 170
- Sumino, jezioro z. gost. 349, 350
- Supruniuk Anna* 9, 11, 19, 25, 36, 57, 65, 68, 76, 82, 89, 90, 92, 93, 121, 122, 134, 146, 150, 151, 163, 174, 186, 197, 198, 217, 218, 222, 226, 227, 238, 242, 250, 278, 279, 283, 288, 291, 308, 315, 356, 367, 388, 389, 400, 402, 403, 406, 407, 415, 420, 424, 448, 449, 476
- Suserz z. gost., wieś par. [Awdańców] 24–34, 60, 148, 194, 203, 204, 414, 464, 473, 474

- Susk z. łomż. [Pomianów] 180, 270
Swarocin (dziś Swarocin Stary) z. gost. [Rogalów] 206, 235, 237, 255, 257, 258, 260–265, 395, 473
Swarocki, kan. pułtuski 263
Swieżawski Aleksander 18, 256, 302
Sybold [1227] 382
Sygietyńska Hanna 460
Sypice z. bełska 101
Szacherska Stella Maria 12, 20, 181, 218
Szalony Dwór [?] 202
Szarukan (Garzucano) rządcą płoc. [1350], protoplasta Szarukanów z Błomina i Wierzbicy 423
Szcawin Borowy (Wielki) z. gost. 127, 204, 205
Szcawin (Szcawino, Sz. Stary) z. gost. 25, 27–29, 126, 133, 136, 175, 193–207, 251, 275, 282, 318, 425, 426
Szczedrzyk zob. Wojciech Szczedrzyk
Szczeban, pl. z Kozłowa Szlacheckiego [1418–1431], stryj Mikołaja z Modzel 461
Szczeban, sędzia z. soch. [1358] 258
Szczeban Łochowski h. Belina, kan. skalbmierski [1506] 43
Szczeban Miodusewicz z Bab h. Dołęga [1430] 47
Szczeban Piekarski z Zakrzewa Małego i Zawad w pow. kowal. 125
Szczeban Wężyk z Jasieńca i Ciechomic h. Wężyk, pkom. gost. i raw., sta gost., ciech., sta generalny płoc. [+1406/1407] 185, 227, 228, 277, 278, 280, 283–291, 295–297, 301, 307, 311, 394, 395, 415, 424, 458, 462, 476, 483
Szczeban Zaborowski h. Ogończyk [1511] 177
Szczeban z Bab h. Dołęga [1457] 48
Szczeban z Mnicha, pl. w Mnichu [+ po 1487] 168, 300
Szczeban z Trębek, s. Tomasz z Trębek, pl. w Grzegorzewie [1418–1419] 220
Szczeban z Wilkowyi [1432] 159
Szczerców, tenuta w z. sieradzkiej 188–190
Szczutowo z. dobrz. 37
Szczygiel Ryszard 55
Szczyt z. łącz. 325
Szczytno z. ciech. [Nałęczów] 89, 447
Szczytno z. płoc. 371
Szczytno z. soch. [Boleściców] 78
Szeromin, Szerominek zob. Sieromino
Szerzewice z. gost., zag. 155, 156, 158–160, 343, 460
Szewo Wielkie pow. kowal. 58
Szołajdy z. łącz. 275
Szreńsk miasteczko na Zawkrzu 61, 65–71, 177, 389, 398, 480
Szreński, wda płoc. zob. Stanisław Szreński
Szubina z. łącz. 158
Szubsko z. łącz. 204
Szulc Halina 8
Szweda Adam 251
Szybkowski Stanisław 19, 69, 124, 141, 163, 169, 173, 174, 199, 202, 251
Szydłowo (dziś Szydłów) z. łącz. 165
Szymanowo (dziś Szymanów) z. soch. 256
Szymański Józef 226
Szymczak Jan 419
Szymczakowa Alicja 33, 70, 94, 117, 127, 166, 167, 189, 203
Szymon Babski h. Dołęga [1536] 49
Szymon Ciechomski, z Ciechomic h. Wężyk, łowczy gost. [1519–1538] 29, 282, 283
Szymon Gostyński z Ciechomic zw. Szymkiem, s. Andrzeja Szczubioła I 279–281, 283
Szymon Juda Słubicki h. Prus [1505] 230
Szymon Konradzki [1543] 327
Szymon Siemianowski h. Grzymała, chorąży gost. [1560–1568] 137
Szymon Szczawiński z Bronna h. Prawda [1535] 204
Szymon z Głogowca [1486] 137
Szymon z Górek h. Rola [1413] 269
Szymon z Górek h. Rola [1475] 270
Szymon z Pomorzian Bydlnych [1523] 334
Szymon z Siemion w pow. kowal. [1429] 47
Szymon ze Świerny h. Doliwa [1480] 117
Szymon ze Żdzarowa h. Gozdawa [1449] 101
Ścibor, bp płoc. 112, 121, 178, 336
Ścibor, s. Mikołaja ze wsi Prusy [1469] 101

- Ścibor z Bab [1460] 48
 Ścibor z Rakowa i Jaskłowa h. Radwan, wójt w Rybnie 235–237, 239, 241, 242, 365, 473
 Ścibor z Sąchocina h. Rogala, pkom. zakr., marszałek dworu Janusza I [+ a. 4 II 1432] 96, 144, 145, 281, 304, 400, 406
 Ścibor z Zaborowa (z. warsz.) h. Rogala, s. marszałka 281
 Śmielnica (dziś Golanka) rz. 186, 366
 Śladowo (dziś Śladów) z. soch., par. Kamion 80–84, 87–89, 254, 271
 Śląsk 115, 161, 472
 Śledzie (maz.) 81
 Ślesin na północ od Konina 451
 Śleszyn z. łącz. 48
 Śleszyńscy 144
 Śmigiel (Wielkopolska) 100
 Śniedzanowo z. płoc., par. Borkowo 89, 447, 448
 Środa (Wielkopolska) 379
 Świątniki na Kujawach brzeskich 278, 311
 Świder rz. 411, 426, 451
 Świdno z. raw. 432
 Świecie nad Drwęcą, z. chełmińska 129
 Świecino k. Żarnowca 108
 Świedziebnia z. dobrz. 265
 Świerna pow. kowal., par. Lubień 117, 332
 Święcice z. warsz. 229
 Święcieniec z. płoc., wieś par. 212, 420
 Święszek z Sójek 126
 Świętka, wd. po Janie z Zaborowa [1479] 248
 Świętka, wd. po Szczepanie z Ciechomic [1407] 278
 Świętka, ż. Techmana [1460] 27
 Świętochna z Podczach, siostra Mikołaja [1468] 272
 Świętochna z Węglewic h. Poraj, wd. po Piotrze z Giżyc [1428–1436] 94
 Świętochna ze Szczawina, ż. Jana z Krzyżanowa [1424] 200
 Świętochna, ż. Michała Duszoty z Suserza [1460] 27
 Świętosław, mąż Heleny z Popiardowa 29
 Świętosław, s. Piotra z Piotrowa, kleryk diec. włocławskiej [1360] 122
 Świętosław, wikary w Grochowie 155, 335
 Świętosław Azembej z Goworowa w z. płoc. 378
 Świętosław Goliasz z Łęgu h. Dołęga, marszałek dworu ks., klan soch. [1463, + a. 16 V 1465] 86
 Świętosław Lelek, zw. Świąszkiem ze Szczawina h. Prawda 200
 Świętosław Mzurka z Bielaw i Śladowa h. Gozdawa, kuchmistrz ks. i król. [+ ok. 1420] 77, 81, 82, 84, 86, 89, 402
 Świętosław Żukowski, z Żukowa h. Gozdawa, stolnik gost. [+1507/1508] 86–88, 142
 Świętosław na Kujawach 182
 Świętosław z Kobiernik h. Dołęga, podskarbi dworu ks. 55, 56
 Świętosław z Lipy w z. płoc. h. Pobóg 339
 Świętosław h. Lubicz, kustosz płoc. [1375] 66
 Świętosław z Miroszowic 336
 Świętosław z Petrykoz 323
 Świętosław z Piotrowa h. Grzymała, podczaszty gost. [+ a. 1439] 122, 123, 126, 270, 354, 393
 Świętosław z Sójek h. Grzymała [1525] 127
 Świętosław z Wojcieszyna, kustosz warsz. [1446] 112
 Świnary (dziś Świniary) z. łącz. 28
 Świnary Średnie z. łącz. 358
 Świniary z. gost. 149, 152–154, 306, 308, 463, 465
 Tarczyn z. warsz. 82, 228, 435
Taszycki Witold 14
 Tchórz z. płoc. 128
 Techlew (później Tehłów) pod Bełzem 229
 Techmanowie z Sierakowa 59
 Tekla, c. Janusza z Mocht h. Dąbrowa, ż. Mikołaja z Witkowic 338
 Telatyn z. bełska 292–295
 Teofil z Jemieline h. Nieczuja [1474] 157
 Teofil z Kotowic [1512] 102
 Tłuchowo z. dobrz. 199
 Tokary (początkowo Tokarzyno) z. gost. 208–210, 215

- Tokary z sieradzka 210
Tomasław z Parzniewa h. Belina [1377] 43
Tomasz h. Awdaniec, pl. w Trębkach [1460] 27
Tomasz, bp płoc. [1275–1294] 213
Tomasz, ojciec Dobka z Bab [1429] 47
Tomasz, pl. w Duninowie [1445] 316
Tomasz, podsędek i rządcza warsz. [1313] 421
Tomasz Cwalina 180
Tomasz Głowieński h. Pierzchała, stolnik raw. [1493] 329
Tomasz Piwo z Konotopy w z. bełskiej h. Prawda [1508] 189
Tomasz Rozłazłowski [1539] 88
Tomasz Siestrzeniec z Ruśca i Służewa h. Radwan-Wierzbowa, sta gost. [1436-1441] 104, 239
Tomasz Swaracki h. Rogala, tenutariusz Osmólskiej Wsi 265
Tomasz Trąbczyński, kan. gnieźnieński i pozn., pl. w Gąbinie [1476] 264
Tomasz (Tomek) z Bab [1398] 47
Tomasz z Głowna h. Pierzchała, łowczy raw. [1460-1475] 329, 418
Tomasz z Książa, kan. płoc., archidiakon i ofi-
cjał pułtuski 382
Tomasz z Łąkoszyna [1496] 168
Tomasz z Magnuszewa h. Radwan [1464] 107
Tomasz z Siemianowa [1460] 48, 136
Tomasz z Trębek (Małych) w z. zakr. h. Praw-
da 220
Tomasz z Trębek h. Prawda, ojciec Szczepana
[1418–1419] 220
Tomasz z Trębek h. Prawda, s. Piotra z Trębek,
pl. w Trębkach, kan. płoc. [+1441] 220
Tomasz z Walewic, Walewski h. Pierzchała,
podczaszy, chorąży soch. [1476–1492]
165, 267, 268
Tomasz (Trzansk) ze Słubic h. Prus, student
uniw. krak. [1454] 231
Tomasz ze Swarocina (Swarocki) h. Rogala,
s. Jakuba, dr praw, pisarz król., kan. płoc.,
pl. w Kramsku, Gąbinie i Złakowie [+ a.
1476] 237, 263, 264
Tomasz ze Swarocina, s. Macieja, student
uniw. krak., tenutariusz Osmólskiej Wsi
265, 266
Tomasz zw. Susza, sołtys [1372] 385
Tomisław z Dąbrowy, ojciec Marcina Szczaka
podkanclerzego ks. 66
Topolno z. gost. 231, 231, 257, 281, 282,
363–365
Toruń miasto 195, 198, 288
Trawkowski Stanisław 20
Trębki z. gost., wieś par. [Prawdzców] 25,
26, 94, 152, 185, 186, 188, 190, 205–207,
210, 215, 216, 218–225, 250, 279, 311,
331, 355, 397, 401, 403, 404, 424, 436,
464, 465, 467, 474, 480
Trębki z. zakr. 187, 220
Trębska Wieś (dziś Wola Trębska Wieś) z.
gost. 216
Trojan z Zaborowa [Starego] h. Ogończyk,
dworzaniin ks., podsędek gost. [1456] 123,
176, 404
Trojan ze Strzeszewa [1405] 54
Trojanów z. soch. 80, 177, 298, 299, 300,
374, 402, 473, 474
Trojden I ks. czer. [+ 13 III 1341] 42, 44,
233, 284, 407, 421, 432, 434–436, 438,
440, 441
Troszyn z. płoc., wieś par. 59, 73, 139, 149,
244, 252, 261, 307–309, 366, 367, 369,
370, 387, 457, 460, 465
Trzciana z. raw. [Rawiczów] 142, 313, 410
Trzebowo, jezioro 270
Trzepowo z. płoc., wieś par. 211
Tułowice z. soch. 426
Turowice k. Opoczna, woj. sandomierskie
100
Turowski Kazimierz Józef 14
Turza na Zawkrzu 485
Turze z. warsz. 440
Tyburcy Siemianowski z Klonowca Starego
h. Grzymała, pisarz z. gost., sędzia z. gost.
118, 137
Tyfan z Kruszewa h. Rogala 434, 435
Tymieniecki Kazimierz 10, 17, 56, 73
Tyszkiewicz Jan 410
Tyszowce z. bełska 104

- Uchański Arnolf, wda płoc. zob. Arnolf Uchański
 Ujazd z. łącz. 426
Ulanowski Bolesław 35, 78, 109, 111, 140, 144, 254, 293, 394
 Uniejów miasto, z. sieradzka 115
 Uniesławice pow. kowal. 48
 Urban Techman z Sierakowa h. Dołęga 60
 Uriel z Górki, bp pozń. [+1498] 167
 Urszula, c. Prokopa Sieprskiego, ż. Marcina Ostroroga [1533] 192
 Urszula, c. wojewodzianki Anny z Kutna i Stanisława Potockiego klana gost., ż. Wacława z Ostroroga 167
Uruski Seweryn 14, 173, 274
 Usianka jezioro 348
 Utrata (Nrowa) rz. 79, 298, 431, 473
- Wacław Bolesławowic ks. płoc. zob. Wańko
 Wacław Giżycki h. Gozdawa [1539] 100
 Wacław Izdbieński [1539] 294
 Wacław z Ostroroga klan kaliski 167
Wajs Hubert 11
 Walenty Nadarzyński h. Radwan [1526] 249
 Waliszew k. Szczawina, z. gost. 194, 199, 201, 464
 Wały z. łącz. 26, 28, 30
 Wanszowo zob. Wąsewo
 Wańko (Wacław Bolesławowic) ks. płoc. [+1337/1338] 377, 430, 435–437
 Warka w z. czer. 444
 Warna miasto 305
 Warsz z. Żelaznej h. Rawa, sędzia z. raw. [1411–1428] 396
 Warszawa 42, 79, 81, 83, 236, 250, 264, 281, 409, 411, 421–423, 429, 440, 441, 445, 472, 478, 479
 warszawska ziemia *passim*
 Warszka, wd. po Stanisławie Borucie z Hłowa [1472] 248, 386
 Wasylowce z. bełska, zag. 187
 Waśko (Wincenty ?) z Muchnic 328
 Wawrowo na Zawkrzu 287
 Wawrzyniec, komes, klan z Białej [1295–ok. 1304] 205
 Wawrzyniec z Kątów h. Dołęga [1520] 52
 Wawrzyniec z Muchnic [1389] 328
 Wawrzyniec z Solca h. Pomian, brat Mikołaja [1501] 182
 Wawrzyniec z Sosnkowa [1482] 368
 Wawrzyniec z Szerzewic h. Nieczuja [1394] 160
 Wawrzyniec z Żakowic [1453] 275
 Wąsewo, Kujawy brzeskie 68, 82, 83, 389
 Wąsowo (dziś Wąsewo) pow. ostrowski, z. nurska, wieś par. 245, 247, 248, 267
Wdowiszewski Zygmunt 180, 203, 255
 Wejsce (Granica) w dobrach łowickich 34, 138, 140, 394
 Węglewice z. łącz. 94
 Węgrzynowo z. ciech., wieś par. [Rogalów] 96, 409
 Wiadrowo na Zawkrzu 84
 Wiączemin z. gost. 36, 289, 306–310, 395
 Wiązowo zob. Wąsewo
 Wichna, wd. po Janie z Głogowca [1433] 112
 Wichna, ż. Sasina z Kaszewa, Okoleńca łowczego gost. [1417–1428] 200
 Wielisław z Wieszczyz (Wieszczycki) 311
 Wielka Wola (dziś Warszawa Wola) z. warsz. 99
 Wielkopolska 68
 wieluńska ziemia 27
 Wiernek (Werner) z Pilchowa h. Rogala, wojski wysz. [1415] 307
 Wierzbęta [z Karwosieka], sta gost. [1453–1455] 316, 354
 Wierzbie z. gost., par. Kutno 326, 327
 Wierzbica pow. płoński 423
 Wierzchosław z Januszewa [1411] 322
 Wieszczyce z. gost. 128, 276, 278, 297, 310–312, 351, 415
Wieteska Józef 172
 Więclaw, kan. płoc., rządcą raw. Siemowita II [1334–1338] 422
 Więclaw, podstoli warsz. zob. Więclaw z Brześcia
 Więclaw Majno ze Studzieńca h. Prus [1505] 232
 Więclaw Rybieński, z Rybna h. Radwan, stolnik gost. [1528–1535] 240, 241, 302

- Więclaw z Brześcia h. Prawda, podstoli warsz.,
pkom. gost. [+ po 1368] 185, 259
- Więclaw z Giżyc (ze Żdżar, dziś Zdziar) h.
Gozdawa, ochmistrz księżnej Aleksandry,
sędzia z. soch. i gost. [+1427] 90–93, 98,
100, 109, 208, 407
- Więclaw z Januszewa, bratanek Wierzchosła-
wa [1411] 322
- Więclaw z Sierakowa 62, 63
- Więclaw ze Słubicy, z Techlew, kuchmistrz
ks., sta bełski [1438–1444] 228, 229, 231
- Wigand, chorąży płoc. i sta bełski zob. An-
drzej Wigand
- Wiktor z Załęża h. Sulima 447
- Wiktoria, c. Sieciecha skarbnika płoc., ż.
Wszebora z Radzików 198
- Wilamowice z. wysz. 359, 362
- Wilczyńska 242
- Wilkanowo z. wysz. [Lisów] 340, 382
- Wilkowyja (dziś Wilkowia) z. gost. 155, 156,
158, 160
- Wilkowyja zob. też Szerzewice
- Wilka Małgorzata* 216, 389, 400, 407
- Wincenty, s. wdy kujawskiego, dworzanin ks.
[1353] 44
- Wincenty Giżycki, z Giżyc h. Gozdawa, mar-
szałek dworu ks. i księstwa., klan wiski
[+1467] 78, 93, 96–98, 100, 109, 406,
474
- Wincenty Kot, abp gnieźnieński [1437–
1448] 115, 119
- Wincenty Lubieński, z Lubienia wojski krusz-
wicki, klan kowal. 157
- Wincenty Małski 127
- Wincenty z Baruchowa (Głębokiego) h. Do-
liwa, chorąży brzeski 141
- Wincenty z Kołomyi na Kujawach 157
- Wincenty z Muchnic, podsędek gost. [+ po 28
IX 1455] 176, 208, 327–329, 354, 471
- Wincenty z Życka, Życki h. Junosza, podcza-
szy gost. [+ a. 22 II 1504] 61, 153
- Windyka ze Słubicy h. Prus [1407] 228, 231
- Windyka, brat Obizora, protoplasta Prusów
Mazowska czer. 233
- Windyka [ze Słubic?] h. Prus, podsędek gost.
[1505] 230
- Windzin, stolnik maz. [1237–1239] 66
- Windzin, ojciec Jana Borszy z Galemina h.
Dołęga 66
- Winnica z. zakr. 220, 398
- Wioteszki w z. łącz. 232
- Wiscouo (Wiśniewo?) na Zawkrzu 430
- wiska ziemia 47–50, 55, 56, 110, 117, 176,
180, 209, 229, 230, 287, 378, 318, 419,
429, 469
- Wiskicka Puszcza w z. soch. 417
- Wiskitki z. soch. 417
- Wiśla rz. 51, 72, 74, 79, 96, 97, 99, 111,
115, 149, 154, 178, 208, 209, 214, 215,
231, 243, 248, 250, 251, 277, 283, 288,
289, 304, 306, 308, 312, 322, 323, 338,
370, 371, 386–388, 391, 397, 411, 430,
434, 436, 437, 440, 470
- Wiśłoboki z. lwowska 304
- Wisowa (Wisowo) z. gost. 35
- Wiśniewo, Wiśniewko na Zawkrzu 430, 431
- Wiśniewski Jerzy* 20, 56
- Wit, kanclerz z. gost. [1358] 416
- Wit z Mocht, Pożarzyna h. Dąbrowa 338
- Wit ze Słubic i Studzieńca h. Prus 232
- Witkowice (Witkowo) pod Raciążem, z. płoc.
314
- Witkowice z. łącz. 204
- Witkowice (Wielkie i Małe) z. gost. 309,
338–342, 384, 468
- Witold Kiejstutowicz, wielki ks. litewski
[+1430] 303, 304, 406, 449
- Witonia z. łącz., wieś par. 321
- Witowo z. łącz., par. Nowe 336
- Wittyg Wiktor* 14, 16, 34, 43, 46, 257, 276,
277
- Witusza z. gost. 104, 105, 109–111, 313,
365, 366, 469
- Wizna gród ks., miasto w z. wiskiej 47, 48,
89, 176, 209, 229, 230, 285, 378, 411,
419, 445
- Wkra na Zawkrzu [Grzymałów] 131, 430
- Wkra rz. 174, 289, 297, 437, 438, 449
- Władysław Herman ks. [+1102] 138, 161
- Władysław Jagiellończyk król Czech 166,
263, 304
- Władysław Jagiełło król [+1434] 417

- Władysław Łokietek król [+1333] 436
 Władysław Opolczyk ks. 163, 250
 Władysław Warneńczyk król [+1444] 263, 304
 Władysław z Miłonic h. Sulima, cześnik łącz. 165
 Włocławek miasto 137, 278, 283
 włocławska diec. 306, 332, 456, 461
 Włodek z Pomorzan [1444–1453] 332
 Włodek, pl. w Mnichu 119
 Włodzimierz z Ciecierska 314, 315
 Włodzimierz z Rykowa [1406–1408] 336
 Włodzimierz ze Sławoszewa 26, 31
 Włodzisław I ks. płoc. [+1455] 37, 39, 45, 47, 54, 55, 59, 60, 76, 77, 84–86, 95, 104, 106, 123, 134, 146, 152, 153, 164, 165, 172, 175, 176, 181, 186, 200, 209, 222, 229, 230, 238–240, 247, 255, 262, 266, 279–281, 291, 297, 298, 300, 302, 305, 315, 323, 328, 337, 339, 354, 360, 364–366, 369–371, 373, 401, 402, 404–406, 418, 425, 473
 Włodzisław II ks. płoc. [+1462] 110, 240, 329, 352, 364, 373
 Włost, pisarz marszałka Jana Rogali [1444] 409
 Włoszczanowo (dziś Łuszczanów) z. gost. 193–195, 425, 426, 428, 476
 Wojciech, komes, sędzia gost. [1345] 415
 Wojciech, ojciec Stanisława z Komorowa [1401] 156
 Wojciech, skarbnik płoc. [1365–1369] 197
 Wojciech, s. Jana z Gołębiewa, student uniw. krak [1459] 337
 Wojciech, s. Jarosława z Raciborowa h. Grzymała [1517] 129
 Wojciech Arciechowski [1509] 313
 Wojciech Babski h. Dołęga [1557] 47
 Wojciech Czerniewski h. Junosza [1579] 144
 Wojciech Głogowski z Raciborowa Małego h. Grzymała, podczaszy gost. [+ po 1564] 114, 115, 129
 Wojciech Grabski h. Dołęga, rotmistrz zaciężnych z woj. raw., poborca z. gost. [1532] 34, 46, 51, 52
 Wojciech Jastrzębiec, bp poz. [1399–1412], krak., abp gnieźnieński [+1436] 113, 129
 Wojciech Jemieliński h. Nieczuja [+ a. 1521] 158
 Wojciech Jukowski h. Grzymała, s. Wojciecha [1563–1565] 116, 118
 Wojciech Jukowski h. Grzymała, podsędek gost. [+1538] 118
 Wojciech Kozłowski z Kozłowa Szlacheckiego h. Wężyk, s. Andrzeja [+1539] 35, 88
 Wojciech Krzęcieski 130
 Wojciech Kucieński z Łąkoszyna, s. Mikołaja klana gost. [1518–1524] 169, 170
 Wojciech Kurwica z Miszewa [Murowanego] h. Lubicz, podstoli płoc. [1417–1429] 309
 Wojciech Kurwica Miszewski z Miszewa Murowanego h. Lubicz, s. Jana [+ a. 1512] 309
 Wojciech Leśniewski wójt w Mysłowni [1535] 276
 Wojciech Lubikowski h. Gozdawa, wójt w Osmolinie [1564] 361
 Wojciech Majno h. Prus 232
 Wojciech Markowicz, wójt w Skrzanach [1565] 355
 Wojciech Molski 34
 Wojciech Nagórka z Zawidza h. Bolesta, podstoli soch. [1350] 438
 Wojciech Płochocki z Płochocina h. Szeliga [1469] 101
 Wojciech Płocki ze Szczawina h. Prawda 202
 Wojciech Rozum [z Brzozowca] h. Belina [1579] 39
 Wojciech Rukała z Żochowa h. Prus, podsędek płoc. [1394–1407] 120
 Wojciech Sierakowski h. Dołęga [+ a. 1546] 63, 354
 Wojciech Skóra z Gaju, wda płoc. [1510–1511/1512] 192
 Wojciech Sławkowski h. Rogala [1564] 257
 Wojciech Stępowski z Kaczkowizny, Woli h. Junosza, wojski gost. [+1564] 147, 148
 Wojciech Supiołek z Gumin [1522] 232
 Wojciech Szczawiński zw. Płocki, tenentariusz wsi Ostrowy i Wołodrza [1529] 202

- Wojciech Szczedrzyk z Popiardowa, Suse-
rza i Wałów h. Awdaniec, podsędek gost.
[1416–1420] 26–28
- Wojciech Warpęch z Leśniewic [1521] 276
- Wojciech Wieszczycki (Wiszczycki) h. Juno-
sza [?] [1563] 310
- Wojciech z Bab [1476] 48
- Wojciech z Bielaw [1524] 204
- Wojciech z Brzozowca [1447, 1452] 38, 39
- Wojciech z Buszkowa, s. Mikołaja, stolnika
łącz. 221
- Wojciech z Czerniewa h. Junosza [+ a. 1523]
143
- Wojciech z Głogowca zob. Wojciech Głogow-
ski z Raciborowa
- Wojciech z Górek h. Rola [1436–1451] 270
- Wojciech z Górek h. Rola [1544] 271
- Wojciech z Grzybowa, mieszczanin z Gąbina,
nobilis [1520] 358
- Wojciech z Klonowca h. Grzymała, pl. w Sol-
cu [1481] 119
- Wojciech z Krajewic 317
- Wojciech z Leśniewic 276
- Wojciech z Łąkoszyna h. Ogończyk, s. Miko-
łaja Kucieńskiego [1518] 301
- Wojciech z Pleckiej Dąbrowy h. Doliwa, klan
słoński 222
- Wojciech z Podczach h. Rola [1455] 272
- Wojciech z Tłuchowa h. Cholewa, podczaszy
dobrz. 199
- Wojciech z Wilkowyi h. Nieczuja [1474]
157
- Wojciech z Wojszyc h. Dołęga [1427] 175
- Wojciech ze Skrzynek [1527] 393
- Wojciech ze Słupa (Słupski) 28, 32
- Wojciech ze Świdna h. Półkozic [+ a. 1360]
432
- Wojciechowice z. łącz. 28, 32, 168
- Wojszyce z. łącz. 273
- Wola Biejkowska z. czer. 432
- Wola Braniecka z. soch., zag. 236
- Wola Brwielińska z. gost. 387
- Wola Brzozowska z. gost. 39, 45, 46
- Wola Bylina, Bylinina, z. raw. 43
- Wola Czesława (Muchnowo) z. gost. 462
- Wola Gęsia z. gost. 225
- Wola Iłowska z. gost. 249, 267
- Wola Klonowska (Klonowiec Nowy) z. gost.
118
- Wola Łaziska (dziś Łaziska) z. gost. 225
- Wola Łącka z. gost. 261, 288, 291, 352, 390
- Wola Niska z. gost. 225, 233
- Wola Pacyńska 255
- Wola Raciborowska z. gost. 127, 128
- Wola Radzanowska z. płoc. 437
- Wola Słonkowska (dziś Wola Pacyńska) z.
gost. 255
- Wola Stara 242
- Wola Stębowska z. gost. 144, 145, 147, 148,
191, 395, 461
- Wola Szydłowska z. łącz. 165
- Wola Śladowska z. soch., zag. 80, 83, 87
- Wola Trębska z. gost. 216, 220
- Wola Wysoka z. gost. 225, 233
- Wola Żabicka albo Brzozowiec z. zakr. 206
- Wola Żegocka z. gost. 249, 267
- Wolff Adam* 10, 13–15, 17, 18, 20, 54, 55,
82, 84, 85, 102, 165, 176, 197, 238, 240,
282, 297, 302, 311, 320, 384, 400, 405,
406, 408–411, 414, 415, 417, 419–421,
424, 427, 453, 457
- Wolica [Załubka] z. warsz. 433
- Wolimir z Szerzewic i Jemielnia h. Nieczuja
156–160
- Wolkmar, kan. płoc., archidiakon dobrz., ku-
stosz płoc. [1333] 210–215
- Wołodrza z. łącz. 201, 202
- Worskła rz. 449
- Woźniki z. płoc., wieś par. [Ciołków] 363
- Wójcik Urszula* 54, 58, 110, 138, 155, 160,
161, 208, 231, 257, 290, 312, 335, 342,
420
- Wrociszew z. czer. 223, 451
- Wrogocino z. płoc. 196
- Wronino z. wysz. 186, 309, 339
- Wroniszewski Jan* 16, 17
- Wrońska z. zakr. [Prawdziców] 153
- Wrząca z. gost. 54, 168, 179–185, 349, 414,
464
- Wrzeciona las w z. łącz. 221
- Września z. płoc., par. Rościszewo 152
- Wszebor z Radzików 198

- Wszeliwy z. gost. 268
 Wychudź (dziś Wychódź) nad Wisłą, z. zakr. 96
 Wyczalków k. Bronna, z. łącz., zag. 204
 Wydźga z Rępina, chorąży płoc. zob. Andrzej Wydźga
 Wykowo z. płoc. 152
 Wyrowo z. łącz. 273
 Wysław, pl. w Życku [1442] 149, 465
 Wysław z Hłowa h. Rogala, ojciec Czambora i Jakuba 243, 246, 251
 Wysław (Wyszek) z Rakowa h. Radwan (Wierzbowa) 237
 Wysoczyn z. czer. 243
 Wysoka Wielka z. łącz., par. Nowe 33
 Wyszków nad Bugiem 104, 105, 110, 230, 243
 wyszogrodzka ziemia 430, 441, 457, 468
 Wyszogród 37, 73, 89, 106, 149, 188, 195, 217, 258, 281, 283, 284, 286, 307, 338-340, 342, 373, 397, 411, 423, 430, 453, 461, 469
 Wyszyny na Zawkrzu 146, 151, 343
 Wzdwór (Zdworskie), jezioro 349

 Zaborowo (dziś Nowy i Stary Zaborów) z. gost. 123, 129, 148, 175-179
 Zaborowo na Zawkrzu 228, 441
 Zaborowo z. łomż., par. Poryte 446
 Zaborowo z. wysz., par. Gumino [Rogalów] 248
 Zaborowo Nowe z. gost. 64, 175, 177
 Zaborowo Stare (Wielkie) z. gost. 64, 175-177
 Zaborowo Małe (dziś Zaborówek) z. warsz. 86, 355, 415, 476
Zachorowski Stanisław 254
Zajczkowski Stanisław 170, 335
Zajczkowski Stanisław Marian 335
 Zajezierze (dziś Zaździerz) z. gost. 250, 277, 278, 281-283, 289, 367, 423, 425, 441, 458
 Zakroczym gród, miasto 89, 97, 153, 285, 299, 322, 338, 342, 383, 411, 416, 445
 zakroczymska ziemia *passim*
 Zakrzew z. soch. 80, 93
 Zakrzewo na Kujawach, pow. kowal. 56, 122, 125, 180, 182, 184, 269, 270, 332
 Zakrzewo z. wysz., wieś par. 36, 37, 192, 291, 307, 472
 Zalesie w z. łącz. 33, 250
 Zalesie w z. zakr. 322
 Załęscy h. Prus z z. warsz. 228
 Załęże k. Tarczyna w z. warsz. [Prusów] 228, 233
 Załęże Małe z. warsz. 281
 Załęże pow. rożański 446
 Załubice z. warsz. 433
 Załuski z. raw. [Junoszków] 76
 Załuskowo (dziś Załusków) z. gost. 266, 267
 Załuskowo Małe (Szlacheckie) z. gost. 266, 268
 Załuskowo Wielkie 266-268
 Zambrów z. łomż. 60
 Zamość z. bełska 187
 Zamoyski Jan 259
 Zaskrodzie z. łomż., par. Poryte 446
Zathey Jerzy 236, 425, 457
 Zator z. soch. 291, 419
 Zawada pow. kowal. 48, 124, 125
 Zawady pow. rożański 304
 Zawady z. soch., wieś par. [Półkoźców] 93
 Zawisza Dłużniewski z Konradźca [1527] 71
 Zawisza z Konradźca, sta płoc. [1436] 145
 Zawisza z Łąkoszyna [1496] 168
 Zawisza, bp krak. [1381] 448
 Zawkrze (z. zawkrzeńska na Mazowszu płoc.) 18, 36, 65, 67, 68, 80, 122, 130, 153, 162, 163, 198, 212, 218, 228, 246, 247, 266, 275, 286, 287, 289, 297, 328, 337, 343, 411-413, 428-430, 441
 Zawstów z. czer., zag. 323
 Zbądz Mały pod Rożanem 245
 Zbiewiec (dziś Żbiewiec) z. łącz. 33
 Zbigniew Jasiński h. Gozdawa, s. Pawła [1485] 108
 Zbigniew Oleśnicki, bp krak., kardynał 95, 107
 Zbigniew Oleśnicki, podkanclerzy kor., abp gnieźnieński 108
 Zbigniew Wilkanowski h. Lis 340
 Zbigniew z Witkowic [1431] 339, 468

- Zbójno z. płoc. 83
Zbrosław [h. Pomian], pkom. gost. [1319] 184
Zbrosław z Wrzącej h. Pomian [1429] 182
Zbrozsa Mała z. czer., par. Promna 433
Zdrowa (Zdrowy) z. wieluńska 27
Zdworskie, jezioro 349, 366, 441
Zdwórz z. gost. 106, 349, 366–368
Zdzisław Skowronek z Wituszy, pokojowiec bpa płoc. [1450–1453] 111
Zdzisław, Zdzisław z Chrośli albo Byków, burgrabia gost. 320, 358, 359, 375
Zdzisław, wójt w Gąbinie [1445] 320, 358
Zdzisław z Leśniewic 275
Zdzisław z Leśniewic [1407] 47
Zdziszek albo Zdzisław z Kobiernik, wojski gost. [1408–1416] 56, 57, 420
Zgierz (dziś Zegrze) z. zakr. 304, 323
Ziejka, młyn z. gost. 349
Zieliński Gustaw 244
Zieliński Jan 244
Zielona z. ciech., par. Sączocin 96, 174, 472
Zielona na Zawkrzu 438
Zieluń z. płoc. 286, 287, 289, 297, 300
Ziemak h. Junosza, wojski rożański [1436] 447
Ziemak [h. Junosza], klan ciech., wda płoc. [1301–1305] 30, 154
Ziemak Młodszy z Wyszyn h. Junosza, łowczy płoc. [1454–1467] 146
Ziemak Redwan z Babska h. Radwan, kuchmistrz i podskarbi ks. [+ a. 1443/1444] 238, 239, 298
Ziemak [Starszy] z Wyszyn h. Junosza, łowczy płoc. [1424–1432, + a. 1437] 146
Ziemak z Rościszewa h. Junosza cześnik płoc. [1459–1462] 152
Ziemak z Wronina h. Lis [1450–1451] 186, 309, 339
Zierhoffër Karol 211, 419
Zimolza z. płoc. 222
Zleszyn z. łącz. 328
Złaków, par. w dobrach łowickich 144, 146–148, 191, 264, 461
Złota z. gost. 37, 78, 234, 235, 290, 292–294, 395, 396, 461, 463
Zofia, tenutariuszka Wituszy [1509] 111
Zofia Jemielska, wd. po Dadźbogu z Jemielna 158
Zofia, c. Andrzeja Szczubiola II, ż. Pawła Zbrozka z Żernik, wojskiego bełskiego [1495] 292, 293
Zofia, c. Andrzeja z Łąkoszyna, ż. Wojciecha Krzęcieskiego 130
Zofia, c. Piotra Szczawińskiego, ż. Wojciecha z Bielaw [1524] 204
Zofia, c. Stanisława Szreńskiego, ż. Zawiszy Dłużniewskiego z Konradźca [1527] 70, 71
Zofia, wd. po Macieju Jastrzębskim, h. Prus I [1565] 53
Zofia, wd. po Macieju z Podczach [1507] 272
Zofia, ż. Mikołaja z Nowego Klonowca [1516] 119
Zubkowice (Zupkowice, potem Zubki Wielkie i Małe), z. raw. 242
Zuzanna Jaszczółtowska 58
Zygmunt I Stary król [+1548] 28, 39, 46,
Zygmunt II August król [+1572] 62, 101, 148
Zygmunt, s. Świętosława Mzurki h. Gozdawa [1421–1443] 82, 83
Zygmunt Nosakowic Grzybowski, nobilis, mieszczanin z Gąbina [+ a. 1520] 357, 358
Zygmunt Wieszczycki [1508] 311, 351
Zygmunt Zaborowski h. Ogończyk [1530] 177
Zygmunt Życki, s. Adama, student uniw. krak. [1489] 153
Zygmunt Życki [1563] 154
Zygmunt z Brzozowca [1452] 39
Zygmunt z Giżyc h. Gozdawa, dziekan kol. kruszwickiej, kolektor papieski, prep. płoc. [+1457]
Zygmunt z Kuznocina, Leszczkowa h. Gozdawa 301, 302, 372
Zyrzawa (Rzęzawa) z. płoc., par. Lubowidz 438
Żabicy h. Prawdzic 207

- Żabiczyn Mały czyli Krczyn (dziś Chrcynno) 206
Żabiczyn z. zakr. 206, 207, 261, 436
Żakowice z. łącz. 27, 275
Żarnów, woj. sandomierskie 138
Żarnówka z. liw. 451
Żbików z. warsz., wieś par. 381, 451
Żdżar (dziś Zdziar) z. płoc. [Gozdawów] 73, 91, 382
Żdżarowo (dziś Żdżarów) z. gost. 101, 102
Żdżary (Wźdżary) z. łącz. 159, 187
Żebrowski Tadeusz ksiądz 11, 20, 34, 49, 114, 115, 181, 183, 196, 207, 211, 221, 253
Żegocin z. gost., zag. 249
Żelazna z. łącz. 32
Żelechlinek z. raw. 43
Żerniki z. bełska 293
Żeromin z. zakr. 470
Żmudź 419
Żochowo pow. płoński, wieś par. 120
Żuk z Ocic [1419] 380
Żukowo z. płoc. 315
Żukowo, Żuków (dziś Żukówka) z. gost. 78, 79, 83–88, 189, 190, 374
Żurawianka rz. 427
Żychlin miasto, z. łącz. 27, 111, 147, 249, 319, 321, 336
Żychliński Teodor 14, 38, 163, 293, 323
Życko (dziś Życk Polski) z. gost. [Junoszków] 138-140, 146, 149–154, 225, 251, 252, 259, 308, 342, 343, 392, 394, 402, 403, 413, 460, 463, 465, 474
Żyra, wda maz. [1185] 386
Żytkowicz Helena 289

Spis treści

Wstęp	5
Cele, zakres i metody pracy	5
Baza źródłowa	9
Stan badań.	15

CZEŚĆ PIERWSZA

Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostyńńskiej – dobra własne

Awdańcy	24
Awdańcy z Suserza, Modły i Popiardowa	24
Awdańcy ze Słupa i Modły	31
Beliny	34
Beliny i Prawdzice z Brzozowa	34
Beliny z Ostrowca lub Ostrowiec	45
Dołęgowie	46
Dołęgowie z Bab	46
Dołęgowie z Grabi i Kątów	51
Dołęgowie z Jastrzębi	53
Dołęgowie z Rogożewa i Kobiernik	54
Dołęgowie z Sierakowa	58
Dołęgowie z Sokołowa	63
Gozdawowie	72
Gozdawowie z Bieniewa.	72
Gozdawowie z Dębska	75
Gozdawowie z Gawłowa i Żukowa	78
Gozdawowie z Giżyc	90
Gozdawowie z Lubiewa, Żdzarowa i Kątów.	101
Gozdawowie z Lubikowa i Osmolina	103
Gozdawowie z Roszków i Jasięca.	105

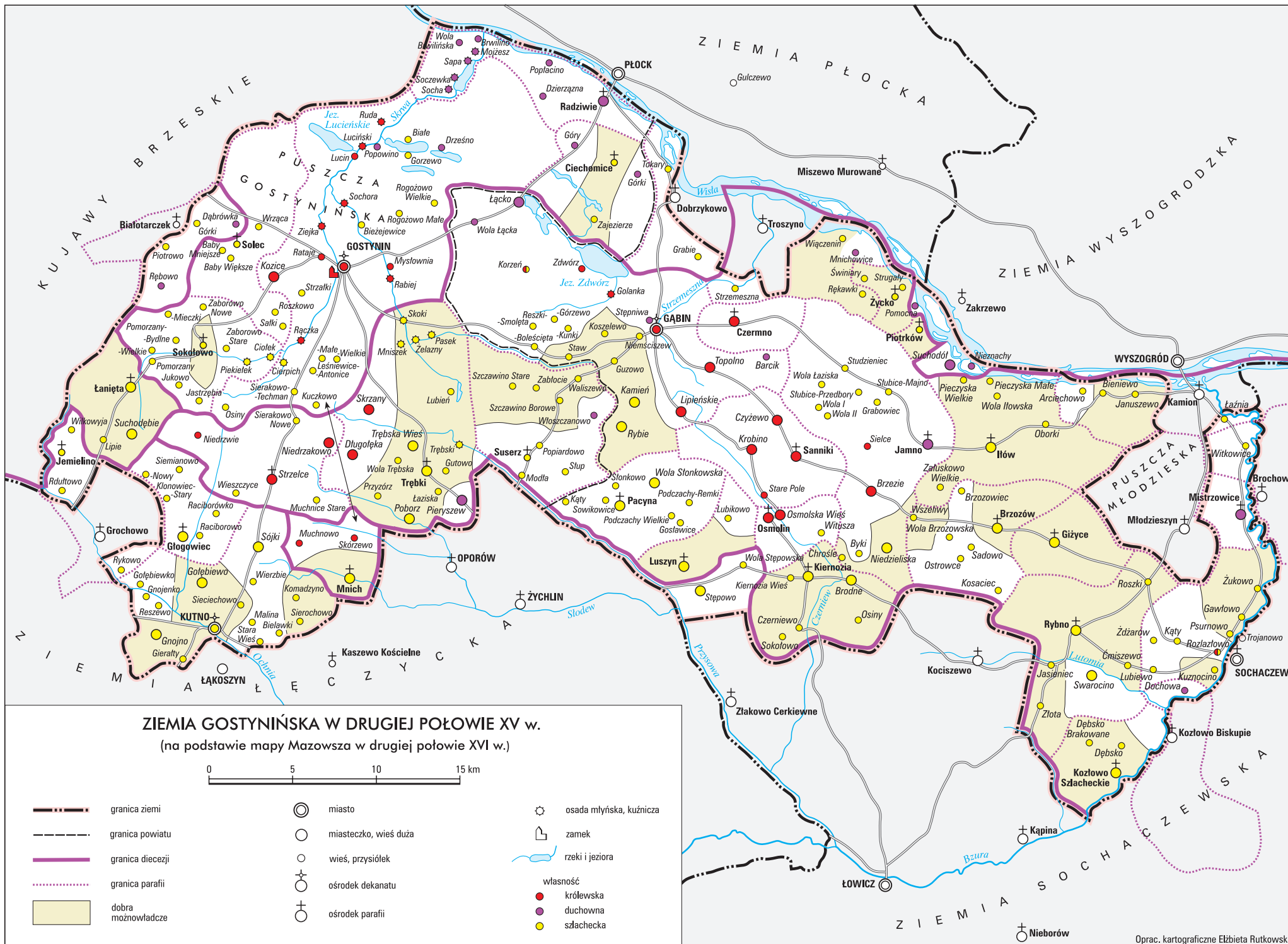
Gozdawowie z Wituszy	109
Grzymałowie	112
Grzymałowie z Głogowca	112
Grzymałowie z Jukowa	116
Grzymałowie z Klonowca	118
Grzymałowie z Piotrowa i Sójek	121
Grzymałowie z Raciborowa	127
Grzymałowie z Rybia i Stawu	132
Grzymałowie z Siemianowa	135
Junosze	137
Junosze z Czerniewa i Kiernozi	137
Junosze ze Stępowa	144
Junosze z Życka	149
Nieczuje z Jemielna (Imielna), Wilkowyi i zaginionych Szerzewic	155
Ogończycy	161
Ogończycy z Kutna	161
Ogończycy z Pacyny	171
Ogończycy z Zaborowa	175
Pomianowie z Solca i Wrzącej	179
Prawdlice	185
Prawdlice z Koszelewa (Piwowie)	185
Prawdlice z Luszyna	191
Prawdlice ze Szczawina	193
Prawdlice z Tokar	208
Prawdlice z Trębek	215
Prusowie ze Słubic i Studzińca	225
Radwanowie z Rybna	234
Rogale	242
Rogale z Iłowa	242
Rogale z Piotrkowa	251
Rogale ze Słonkowa	255
Rogale ze Swarocina	257
Rogale z Załuskowa	266
Rolicze	269
Rolicze z Górek w parafii Białotarsk	269
Rolicze z Podczach	272
Ślepowrony z Leśniewic	274
Węzyki	277
Węzyki z Ciechomic	277
Węzyki z Jasieńca	283

Wężyki z Kozłowa Szlacheckiego	290
Wężyki z Mnicha	295
Posiadacze dóbr z kilku rodów heraldycznych	301
Dobra Kuznocino	301
Posiadacze dóbr Łanięta i Suchodębie	303
Posiadacze Wiąchemina	306
Posiadacze Wieszczyk	310
Posiadacze dóbr o nieokreślonej przynależności heraldycznej	312
Posiadacze Arciechowa	312
Posiadacze dóbr Białe	314
Posiadacze dóbr Chrośle-Byki	319
Posiadacze Gnojna Małego (Gnojenska)	321
Posiadacze Januszewa	322
Posiadacze Komadzyna i Sierochowa (Sierakowa)	324
Posiadacze Maliny	326
Posiadacze Muchnic	327
Posiadacze Osin i Kuczkowa pod Gostyninem	330
Posiadacze dóbr Pomorzany	331
Posiadacze Rykowa i Gołębiewka	335
Posiadacze Witkowic	338
Podsumowanie	342

CZĘŚĆ DRUGA

Rozdział I. Moźni i rycerze w dobrach książęcych i kościelnych ziemi gostynińskiej w XIV i XV w. oraz wójtowie i rządcy w dobrach rycerskich	347
Tenutariusze, rządcy, wójtowie i inni rycerze w dobrach książęcych	347
Uwagi wstępne	347
Gostynin i osady książęce w pobliżu miasta	350
Gąbin i osady książęce w pobliżu miasta	357
Dobra książęce Włodzisława I płockiego	366
Własność książęca i rycerska w Rozlazłowie	372
Wnioski końcowe	375
Tenutariusze, faktorzy i wójtowie w dobrach kościelnych	376
Dobra biskupstwa poznańskiego	376
Dobra biskupstwa płockiego i kapituły płockiej	382
Dobra klasztoru norbertanek płockich	386
Podsumowanie	391
Wójtowie i rządcy w dobrach rycerskich	391

Rozdział II. Służba książęca i rola nadań książęcych w kształtowaniu możnowładztwa i zamożnego rycerstwa Mazowska (i ziemi gostynińskiej) od końca XIII w.	399
Wstęp	399
Służba dworska. Dworzanie, wiek rozpoczęcia służby i wiek sposobny do objęcia urzędu	399
Urzednicy dworscy	404
Urzednicy centralni, terytorialni i ziemscy	408
Urzednicy administracyjni: rzadcy i starostowie	421
Nadania dóbr książęcych na Mazowszu od końca XIII do schyłku XIV w.	425
Nadania Bolesława II	426
Nadania Wańka płockiego.	430
Nadania Siemowita II księcia wiskiego	431
Nadania Trojdena księcia czerskiego.	432
Nadania Bolesława Wańkowica	435
Nadanie Kazimierza księcia warszawskiego	439
Nadania Siemowita III Trojdenowica	441
Nadania Janusza I i Siemowita IV w początkach rządów	445
Nadania Siemowita IV	447
Uwagi końcowe o nadaniach książęcych. Rozliczenia z biskupami poznańskimi poprzez nadania ziemi w XIII w.	450
 Rozdział III. Rola możnowładztwa i rycerstwa w fundacjach kościołów parafialnych w XIV i XV w. na obszarze ziemi gostynińskiej	455
Wnioski końcowe	465
Zakończenie	468
Aneks I. Wartość obiektów i przedmiotów związanych z fundacją kościoła parafialnego na Mazowszu w XIV i XV w.	482
Aneks II. Płock, 15 IX 1399 r. Jakub biskup płocki eryguje parafię Mnich, fundowaną przez podkomorzego Szczepana z Ciechomic, który przykłada swoją pieczęć do dokumentu biskupa	483
Aneks III. Mapa. Ziemia gostynińska w drugiej połowie XV w., dobra możnowładcze	
Wykaz skrótów	486
Bibliografia	491
Abstract	507
Indeks osób i nazw geograficznych	510



ZIEMIA GOSTYNIŃSKA W DRUGIEJ POŁOWIE XV w.
 (na podstawie mapy Mazowsza w drugiej połowie XVI w.)



- | | | | | | |
|--|--------------------|--|-----------------------|--|-------------------------|
| | granica ziemi | | miasto | | osada młyńska, kuźnicza |
| | granica powiatu | | miasteczko, wieś duża | | zamek |
| | granica diecezji | | wieś, przysiółek | | ośrodek dekanatu |
| | granica parafii | | ośrodek parafii | | rzeki i jeziora |
| | dobra możnowładcze | | | | własność królewska |
| | | | | | duchowna |
| | | | | | szlachecka |

Praca przedstawia wyniki poszukiwań i badań oraz analizy źródłowe dotyczące możnych i rycerstwa książęcego Mazowsza. Autor dochodzi do wniosku, że możni ziemi gostynińskiej, obok elity możnowładczej innych ziem Mazowsza, byli nie tylko wykonawcami, ale także współdecydentami władzy książęcej, kreatorami i pionierami procesów modernizacji i rozwoju ziem Mazowsza XIV i XV w.



9 788375 431056

<http://rcin.org.pl>